

ÇOCUK VE GENÇLİK
EDEBİYATI
YAZARLARI BİRLİĞİ

TATARİSTAN
CUMHURİYETİ
KÜLTÜR BAKANLIĞI

KAZAN FEDERAL
ÜNİVERSİTESİ

GAZİ
ÜNİVERSİTESİ

10. ULUSLARARASI ÇOCUK VE GENÇLİK EDEBİYATI SEMPOZYUMU

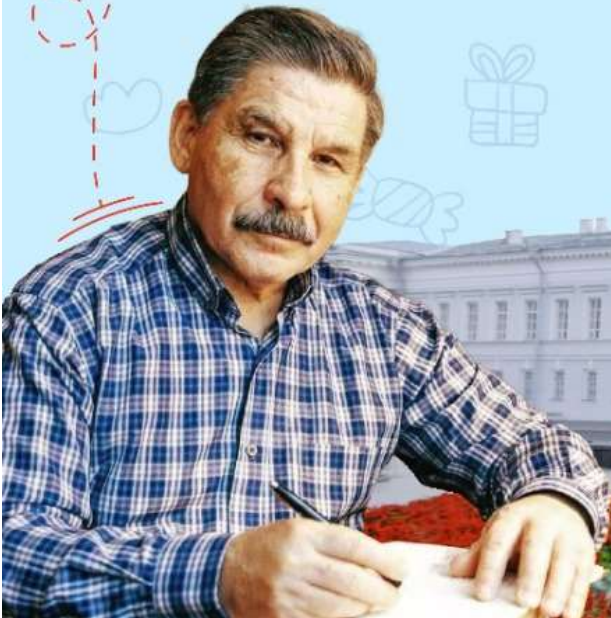
«Çocuk ve Gençlik Edebiyatında Dil, Kültür ve Gelenekler; Tarih, Şiir»

→ **ROBERT MINNULLIN**'in
Doğumunun 75. Yılına Armağan

20-21 Ekim 2023 Kazan / Tataristan

**Роберт Миңнуллинның 75 еллыгына багышланган
«Балалар һәм яшүсмерләр әдәбиятында милли мәдәният һәм
горейф-гадәтләр: тарих, поэтика, үсеш стратегиясе»
халыкара фәнни-гамәли конференция материаллары**

Материалы международной научно-практической конференции
**«Национальная культура и традиции в детской и юношеской
литературе: история, поэтика, стратегия развития»,
посвященной 75-летию Роберта Миннуллина**

ÇOCUK VE GENÇLİK
EDEBİYATI
YAZARLARI BİRLİĞİ

TATARİSTAN
CUMHURİYETİ
KÜLTÜR BAKANLIĞI

KAZAN FEDERAL
ÜNİVERSİTESİ

GAZİ
ÜNİVERSİTESİ

10. ULUSLARARASI ÇOCUK VE GENÇLİK EDEBİYATI SEMPOZYUMU BİLDİRİLER KİTABI

Robert Minnullin'in Doğumunun 75. Yılına Armağan

*"Çocuk ve Gençlik Edebiyatında Dil, Kültür ve Gelenekler;
Tarih, Şiir, Kalkınma Stratejileri"*

Editörler

Bican Veysel Yıldız - Tacettin Şimşek

İngilizce Tercüme

Eyyüp Altınışık

Rusça ve Tatarca Tercüme

Prof. Dr. Liailia Mingazova

Kapak Tasarımı

Osman Ün

ISBN 978-605-70071-6-2

20-21 Ekim 2023 Kazan / Tataristan

İÇİNDEKİLER

<i>Sempozyumu Düzenleyenler</i>	11
<i>Sempozyum Takvimi</i>	11
<i>Sempozyum Konu Başlıkları</i>	11
<i>Sempozyum Düzenleme Kurulu</i>	12
<i>Sempozyum Bilim Kurulu</i>	12
<i>Açış Konuşması</i> Bican Veysel YILDIZ	15
BİLDİRİLER	
<i>Savaş Odaklı Çocuk Kitaplarında Zorbalık</i> Doç. Dr. Oğuzhan YILMAZ - Bilge DESTEGÜLOĞLU	19
<i>Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi İçin Hazırlanan Ders Kitapları ile İlgili Yapılan Lisansüstü Tezlerin İncelenmesi: Bir Betimsel Analiz Çalışması</i> Doç. Dr. Yusuf GÜNAYDIN - Gökçe TÜRKMEN	27
<i>Yabancılar İçin Hazırlanmış Türkçe Okuma Kitaplarındaki Kültürel Öğelerin Tatar Kültüründeki Yansımaları: Yunus Emre Enstitüsü Çocuk Hikâyeleri Dizisi A1-A2 Örneği</i> Doç. Dr. Yusuf GÜNAYDIN	33
<i>Çocuk Edebiyatında Son Eğilimler ve Dijitalleşmenin Etkisi</i> Dr. Abdul Fareed BROHİ	55
<i>Çocuk Kitapları ile Bilimsel Değerlere Yolculuk: Seza Kutlar Aksoy Örneği</i> Dr. Tacettin ŞİMŞEK - Elif ATALAY	61
<i>Abdullah Harmancı'nın Küçük Prens Hakem Olsun Kitabındaki On Kök Değerin Davranışa Yansıma Biçimleri</i> Dr. Tacettin ŞİMŞEK - Gamze TUNA POYRAZ	75
<i>X. Yılında "Uluslararası Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Sempozyumu"</i> Prof. Dr. Mahmut Abdullah ARSLAN	85
<i>Yabancı ve Kazak Edebiyatındaki Kukla Görüntüsü</i> Prof. Dr. Maktagul ORAZBEK - Sandugash SAGİDULLİEVA	89
<i>Yeni Neslin Davranışının Formalaşmasında Edebi Eserlerin Sosyal-Psikolojik Rolü</i> Doç. Dr. Ahmed GEŞEMOĞLU	95
<i>Değerler Eğitiminde Tanıdık Bir Teknik: Masal Anlatımı</i> Uzm. Sevilay YILDIZ KAYA - Doç. Dr. Bilal YORULMAZ	10
<i>Meksika 6. Sınıf İspanyolca Ders Kitabının "Çocuk" Olgusu Temel Alınarak İncelenmesi</i> Prof. Dr. Ali Fuat ARICI - Öğr. Gör. Begüm Sultan ÜNSAL	113
<i>Macaristan 4. Sınıf Okuma Ders Kitabında Yer Alan Görsel Öğelerin Çocuk ve Kültürel Etkileşim Bağlamında İncelenmesi</i> Doç. Dr. Ömer Tuğrul KARA- Öğr. Gör. Begüm Sultan ÜNSAL	121

<i>Azerbaycan Edebiyatında Nasihat Türü Eserlerin Çocuk ve Gençlerin Gelişiminde Yeri</i> Terane Yasar ABDULLAYEVA	127
<i>Amerikan Başkanına Gönderilen Çocuk Mektuplarının Sosyal ve Siyasal Analizi</i> (Uyuşturucu Sorunu ve Çocuklar 1974-1977) Doç. Dr. Menderes AKDAĞ	131
<i>Prof. Dr. Hüseyin Düzgün'ün İran'da Azerbaycan Çocuk ve Halk Edebiyatı ile İlgili Çalışmaları</i> Eldar Mohammadzadeh SADIK - Maryam ZAFARMAND	149
<i>Türk Medeni Muhitinde Karabağ</i> Lamiye ALİYEVA	157
<i>İslam Sonrası İran Tarihine, Ülkede Kimlik Meselesine ve Türk Çocuk Edebiyatına Bir Bakış</i> Nazila CAVADBEYLİ (JAVADPOUR)	161
<i>«ШАЯН TV» Kanalındaki Yayınların Dil Özellikleri</i> Riya HAYALİYEVA	191
<i>Öğrencilerin Araştırma Çalışma Türleri</i> Doç. Dr. Alfia MOTGULLİNA	195
<i>Modern Tatar Hikayelerinde Çocukluk</i> Chulpan SHARİPOVA	201
<i>Kukla Tiyatrosunun Tarihi ve Gelişim Yönleri</i> G. S. ATANİYAZOVA	211
<i>Karakalpak Çocuk Folklorunun Oluşumunda Halk Sözlü Yaratıcılığının Rolü ve Önemi</i> Quwandiğ BİYSENBAEV	217
<i>Bədii Mədəniyyət Kontekstində Qədim Türk Xalqlarının Mifoloji Təsəvvürü</i> Doç. Dr. Vügar KERİMLİ	221
<i>Rusça Konuşan Çocuklara Tatar Edebiyatını Öğretirken Yenilikçi Yöntemlerin Kullanılması</i> Asiyle MUKHAMETOVA	225
<i>Çocuk Edebiyatı Eserlerinin Çocuk Kütüphanelerindeki Rolü ve Okuma Alışkanlığına Etkisi: Kırıkkale İl Halk/Çocuk Kütüphaneleri Örneği</i> Öğr. Gör. Sinan GÜNEŞ	229
<i>Ferzende Tanışır'ın Hikâyelerle Değerlerimiz Kitabında Sevgi Değeri</i> Mustafa TAŞTAN	239
<i>Kültürel Kimlik İnşası ve Öze Güven Eğitiminde Çocuk Edebiyatı Eserlerinden Yararlanma</i> Aşina TÜRKAY, Bican Veysel YILDIZ	245
<i>Elçin Efendiyev'in Çocuk Hikayelerinin Kültürel ve Didaktik Önemi</i> Dr. Nurlane MEMMEDOVA	247
<i>Abdulla Şaig'in "Türk Çelengi" Ders Kitabında Türk Kültürü</i> Doç. Dr. Arzu HACİYEVA	253
<i>Azerbaycan ve Anadolu Folklorunda Çocuğu Nazar, Hal ve Çileden Korumak İçin Yapılan Yöntem ve Ritüeller</i> Doç. Dr. Meleyke MEMMEDOVA	259
<i>Azize Caferzade'nin "Anamın Masalları"nda Didaktik Motifler</i> Doç. Dr. Ayna BABAZADE	271
<i>Hüseyin Cavid ve Cafer Cabbarlı Yaratıcılığında Uşak Образları ve Uşak Şiirleri</i> Prof. Dr. Tahire MEMMED	277

<i>Qeser”, “Maaday-Qara” Dastanlarında Kahramanın “Mucizeli Doğuluş” Motifinin Zaman-Mekan Hususiyetleri</i> Doç. Dr. Tahir NESİB	285
<i>Eğitimsel-Bilişsel Açından Ömer Sami'nin Şiirleri</i> Dr. Öğr. Üyesi Lilya MEMETOVA	291
<i>Halk Sözlü Yarattığı ve Çocuk Edebiyatı</i> Gülnaze SATTAROVA YUNUSOVNA	295
<i>Çocuk ve Gençlik Edebiyatında Mitler-Masallar-Destanlar ve Efsanelerden Yararlanma</i> İsmet ALPASLAN - AYTEKİN ALPASLAN	301
<i>Mirza Elekber Sabir'in Çocuk Dünyası</i> Aynur MİRİŞLİ	311
<i>Bestami Yazgan'ın “Affet Beni Öğrencim” Adli Eserinin Değerler Kapsamında İncelenmesi</i> Belgin KESKİN	321
<i>Sünbülzâde Vehbî'nin Lutfiyye'sinde Erdem İnşasındaki Sanatsal İzahlar</i> Dr. Öğr. Üyesi Ayşe YILMAZ	327
<i>Türk Çocuk Edebiyatında Aile Kavramı</i> Eda Nur KARAKUŞ AKTAN	337
<i>Şiirlerin Çizimlerle Desteklenmesinin Çocukların Şiir Okuma ve Yorumlama Becerisi Üzerindeki Etkisi</i> Gül Nihal ÜŞÜR	345
<i>Çocuk Edebiyatı Alanında Değerler Seçkisi ile Değerler Eğitimi</i> Uzm. Öğrt. Emine BOZOK	353
<i>Okuma Kültürünün Edinilmesinde Çocuk Edebiyatı Odaklı Hizmet İçi Eğitimin Yeri</i> Emine AKYÜZ	361
<i>Pedagojik Sürecin Düzenlenmesinde ve Öğrenci Kişiliğinin Oluşumunda Ulusal Türk Çocuk Edebiyatının Rolü ve Önemi</i> Azade GULİYEVA	371
<i>“Bubbular, Kirpiler ve İlan” - “Poe'm On Proz”da Çocuklara Dostluk ve Yurt Sevgisinin Aşılması</i> Doç. Dr. Esmira FUAD	379
<i>Büyük Tatar Şairi Abdullah Tukay'ın Azerbaycan-Tatar Bilimsel ve Edebi İlişkileri Bağlamında Azerbaycan ile İlişkileri</i> Doç. Dr. Reşad ASGEROV - Doç. Dr. Yusif HÜSEYNOV - Doç. Dr. Bağır BABAYEV	385
<i>Tatarca'yı Etkileşimli Defter Aracılığıyla Yabancı Dil Olarak Öğretmek</i> Rizalya GİLYAZOVA	391
<i>Salavat Rahmatulla'nın Çocuklar İçin Yaratıcılığında Dünyayı Bilme ve Yetiştirme Meselesi</i> Doç. Dr. Nasima MUKİMOVA	395
<i>Çocuk Folkloru Örneklerinden Biri Olarak Ninniler</i> Rizelya GİMADİEVA	401
<i>Nikolai Dmitrievich Navolochkin'den Çocuklara Yönelik Düzyazı</i> Prof. Dr. Oleg LATYSHEV - Polina LATYSHEVA - Prof. Dr. Massimo RADAELLİ - Prof. Dr. Mauro LUİSETTO	405
<i>Karşılaştırmalı Araştırma Etkililiğinin Bir Faktörü Olarak Dil Materyalleri</i> Doç. Dr. Müslime ŞEKÜROVA	419

<i>Karakalpak Nesrinde Çocuk ve Gençlik Teması-Soru Tipolojisi</i> Doç. Dr. Maria BEKBERGENOVA DOSBERGENOVNA	425
<i>S. Begalin'in Hikayesinin Kahramanı "Satjan"ın Görüntüsü</i> Akmaral İBRAİKHAÑOVA	437
<i>Marhabat Baygut'un Çocuk Temalı Eserlerinde Gerçeklik ve Sanatsal Karar</i> Botagoz TAGÜDRETOVA	445
<i>Oikonimler Apellatif Sözlüklerden Oluşturulmuştur</i> Doç. Dr. Gülfıya KHADİEVA	455
<i>İlkokul Çağındaki Çocukların Yaratıcı Yeteneklerini Geliştirme Yöntemleri</i> Prof. Dr. Halisa KUZMİNA	463
<i>Shaukat Galıyev'in Sanatsal Zihninde Çocukluk Dünyası</i> Prof. Dr. Nurfiya YUSUPOVA - Usta Ramis YARMİYEY	469
<i>Tatar Dilinin Ortografik Normları ve Antroponimik Varyasyon</i> Prof. Dr. Gülşat GALİULLİNA	475
<i>Duyguların Doğası ve Tatar Dilinde Kırılma Şekilleri</i> Kıd. Okt. Nadiya GALİEVA	481
<i>R. Minnullin'in Lirik Eser Çevirilerinde Doğruluk ve Dönüşümün Birleşimi</i> <i>(A. Tvardovsky ve S. Mikhalkov'un Şiir Çevirileri Örneğinde)</i> Prof. Cand. Gelyusya KAYUMOVA	485
<i>Robert Minnullin'in Eserlerinde Nesiller Arasındaki Manevi Bağlantının Yansımasının Özellikleri</i> Dr. Elfinur NAZİPOVA	491
<i>XXI. Yüzyılın Başlarında Tatar Edebiyatında Anne İmajı</i> <i>(Aygül Akhmetgalıyeva ve Robert Minnullin'in Yaratıcılığı Örneğiyle)</i> Raniya KHUSAENOVA	495
<i>Robert Minnullin Çok Yönlü ve Yetenekli Bir Tarihi Kişiliktir</i> Doç. Dr. Gulfiya GAİNULLİNA - Zarina KHUZİNA	503
<i>Robert Minnullin'in Çağdaş Çocuk Edebiyatının Gelişimine Etkisi</i> <i>(İlsiyar İksanova'nın Şiir Örneğiyle)</i> Gülnur GABDULLİNA	507
<i>XX. Yüzyılın İkinci Yarısı – XXI. Yüzyılın Başlarında</i> <i>Tatar Şiiri Bağlamında Robert Minnullin'in Sözleri</i> Prof. Dr. Nurfiya YUSUPOVA - Elvina GARİFULLİNA	513
<i>Okuldaki Tatar Edebiyatı Derslerinde Robert Minnullin'in</i> <i>Yaratıcı Laboratuvarını İnceleme Metodolojisi Sorunları</i> Alsu KHAMMATOVA - Doç. Dr. Gulfiya GAİNULLİNA	521
<i>Amirhan Yeniki Kamu Faaliyetlerinde Şair Robert Minnullin</i> Doç. Dr. Gulfiya GAİNULLİNA	525
<i>Robert Minnullin'in Çok Yönlü Çalışması</i> Dr. Venera MAKAROVA	529
<i>Robert Minnullin'in Şiirlerinde Şiirsel Unsurlar</i> Gulmira KHASSENOVA - Mustafa SHOKHAYEV	537
<i>Robert Minnullin'in Yaratıcı Çalışmalarında Aile Değerleri</i> Prof. Dr. İlseyar ZAKİROVA	543

<i>Tatar Edebiyatı Derslerinde Robert Minnullin'in Eserlerinin İncelenmesi</i> Sirina MİNNULLİNA	549
<i>Tatar Çocuk Edebiyatındaki Tropes'in İşlevsel ve Biçimsel Özellikleri</i> <i>(Robert Minnullin ve Shaukat Galiev'in Eserlerine Dayalı)</i> Doç. Dr. Ayrat YUSUPOV	553
<i>Robert Minnullin'in Şiirlerinin Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi</i> Prof. Dr. Yücel GELİŞLİ	563
<i>Manevi Birliğin Savunucusu</i> Prof. Dr. İlshat NASİPOV	565
<i>Robert Minnullin'in Edebiyat Eleştirisi Alanındaki Çalışmaları</i> Prof. Dr. Leyla MİNGAZOVA - Razile ZAHİDULLİNA	569
<i>Prof. Dr. Liailia Mingazova'nın "Kalemin Ucundaki Çocukluk Evreni: Robert Minnullin'in Çocuklar İçin Yaratıcı Laboratuvarı" Adlı Monografisinin İncelenmesi</i> Fatyma MİNNULLİNA	573
<i>Tataristan Cumhuriyeti'nin Modern Çocuk Edebiyatı Bağlamında Robert Minnullin'in Yaratıcılığı</i> Prof. Dr. Alfaya GALİMULLİNA	579
<i>Robert Minnullin'in Yaratıcılığının İlkokulda Kullanılması</i> Doç. Dr. Nabiullina Güzel AMİROVNA, Leilya Raisovna NAGİMULLİNA	589
<i>Robert Minnullin'in Edebiyat Eleştirisinde</i> <i>Yirminci Yüzyılın Sonlarındaki Tatar Çocuk Edebiyatının Sorunları</i> Filoloji Adayı Leysen GALİEVA	595
<i>Robert Minnullin'in Şiirinde Vatan İmajının Dilsel İfadesi</i> Ence KADİROVA - Fauzia SAGDEEVA - Milyuşa VALİEVA	599
<i>R. Minnullin'in Şiirsel Dünya Resminde Gök Kavramı (Uçup Kalırğa Kirek Şiiri Örneğinde)</i> Kıd. Arş. Gör. Fauzija SAGDEEVA	605
<i>Robert Minnullin'in Çocuklar İçin Yazdığı Eserlerde</i> <i>Folklor Motiflerinin ve Karakterlerin Dönüşümü</i> Prof. Dr. Leyla MİNGAZOVA - İnzilya FAKHRUTDİNOVA	609
<i>Türkçe Konuşan Halkların Çocuk Edebiyatında</i> <i>Popülerleşme ve Vatandaşlık Hegemonyası Misyonu Işığında Robert Minnullin</i> Doç. Dr. Zakire ALİYEVA	615
<i>Robert Minnullin'in Eserlerinde Akrabalık Terimleri</i> Doç. Dr. Raushaniya NURMUKHAMETOVA	623
<i>Edebiyatların Diyalogu: Çevirilerde Robert Minnullin'in Yaratıcılığı</i> Prof. Dr. Flera SAYFULİNA	629
<i>Robert Minnullin'in Şiirinde Tarihi Katmanların Sanatsal İçeriği</i> Prof. Dr. Foat GALİMULLİN	637
<i>Robert Minnullin'in ve Bican Veysel Yıldız'ın Çocuk Şiirlerindeki Paralellik</i> Prof. Dr. Merziyye NECEFOVA	643
<i>Robert Minnullin'in Eserlerinin Dilinde Neden-Sonuç İlişkisinin İfade Edilmesi</i> Dr. Leniza HABİBULLİNA	649

<i>Robert Minnullin Şiirlerinin Tipoloji Sorunları</i> Ph.D. (Philological) Nurida NASİBULLİNA	655
<i>Robert Minnullin'in Eserlerinde Folklorik Gelenekler</i> Muslima GILMANOVA	661
<i>Çocuk Edebiyatında Dünya Görüşü ve Yaratıcı Arayışlar: Şair Robert Minnullin'in Sanatsal Bulguları</i> Prof. Dr. Leyla MİNGAZOVA	669
<i>Robert Minnullin'in Çocuk Şiirinde Dünya Görüntüsü</i> Elvira HAMİDULLİNA	677
<i>Robert Minnullin'deki Hatıralarda Kişisel Başlangıç</i> Doç. Dr. Farida GABİDULLİNA	681
<i>Robert Minnullin ve Rezeda Veliyeva Eserlerinde Şiirsel ve Sözdizimsel Araçlar</i> Doç. Dr. Zoya KİRİLLOVA	685
<i>Robert Minnullin'in Ana Dili (Tatar Dili) Derslerinde Öğrendiğini Kullanmak</i> Doç. Dr. Ramilya SAGDİEVA	689
<i>R. Minnullin'in Çalışmalarında Duyguların ve Düşüncelerin Uyumu</i> Doç. Dr. Elfet ZAKİRCANOV	699
<i>Robert Minnullin ve S. Yesenin'in Eserlerinde Anne İmajı</i> Usta Badrutdinov Niyaz SAMATOVİÇ	705
<i>Türk Edebiyatının Edebi Tercümesinin Sorunları (Tatar Şairi R. Minnullin ve Karakalpak Şairi T. Jumamuratov'un Eserlerinin Çevirileri Örneği Üzerine)</i> Prof. Dr. Malika DZUMAMURATOVA TLEUBERGENOVNA	709
<i>Sultan Mecvid Ganizade'nin "Kurban Bayramı veya On Günlük Riyazet" Hikayesi</i> Pakiza ALİYEVA	711

Sempozyumu Düzenleyenler:

Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Yazarları Birliği
Rusya Federasyonu Bilim ve Yüksek Eğitim Bakanlığı
Tataristan Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı
Tataristan Kazan (Volga) Federal Üniversitesi
Gazi Üniversitesi
Tataristan Cumhuriyeti Yazarlar Birliği

Sempozyum Takvimi:

30 Ağustos 2023 Bildiri Özetlerinin Son Teslim Tarihi
01 Eylül 2023 Kabul Edilen Bildirilerin İlanı
20 Eylül 2023 Kabul Edilen Bildirilerin Tam Metinlerinin Teslimi İçin Son Tarih
20-21 Ekim 2023 Sempozyum Tarihi

SEMPOZYUM KONU BAŞLIKLARI

Çocuk ve gençlik edebiyatı açısından dil-kültür-edebiyat ilişkisi
Çocuk edebiyatlarının ve kültürlerin karşılaştırmaları ve etkileşim yönleri
Çocuk ve gençlik edebiyatında kültür aktarımı
Çocuk edebiyatı ve kültürel etkinlikler
Çocuk edebiyatında değerler eğitimi
Çocuk ve gençlik edebiyatında mitler, masallar, destanlar ve efsanelerden yararlanma
Dünya sanat kültürü bağlamında Türk halklarının çocuk folkloru ve folkloristik
Felsefi ve estetik düşünceler bağlamında Türk halklarının çocuk edebiyatı ve kültürü alanında sosyal ve insani araştırmalar
Çocuklar ve gençler için sanatsal metin: dil, stil ve yapı
Postmodern resimli kitaplarda metnin kayboluşu
Çocuk edebiyatı eserlerinde kültür aktarımında anlamı tamamlayıcı olarak resimleme
Küreselleşme ve çocuk edebiyatı
Dijitalleşme çağı ve çocuk edebiyatına etkisi
Tataristan kültürünün Türkiye’de tanınması için Türkçe dersi ders kitaplarında yer alması önerilen Tataristan çocuk edebiyatı eserleri
Ana dili olarak Türkçe ve Tatarca öğretiminde kültürel unsurlar ve yabancı dil olarak Türkçe ve Tatarca öğretimi için hazırlanan materyallerde kültürel unsurlar
20. Yüzyılın sonları – 21. Yüzyılın başlarının şiiri: Tatar ve Türk edebiyatı bağlamında Robert Minnullin’in yaratıcılığı
Karşılaştırmalı edebiyat ve çeviri açısından Robert Minnullin’in çevirilerinde şiir sanatı
Robert Minnullin’in editörlük ve gazetecilik yönü, edebi-eleştirel ve sosyal faaliyetleri
Robert Minnullin’in eserlerinin kültür ve eğitim açısından incelenmesi
Robert Minnullin hakkında bildiri hazırlamak isteyenler, çalışmalarında kaynak olarak yararlanmak üzere şairin eserlerini 00 90 532 410 29 26 nolu telefonu arayarak derneğimizden temin edebilirler.

SEMPOZYUM DÜZENLEME KURULU

- Bican Veysel Yıldız (ÇOGHEYB Yönetim Kurulu Başkanı)
- Prof. Dr. Liailia Mingazova (Tataristan, Kazan Volga Region Federal Üniversitesi)
- Prof. Dr. Yücel Gelişli (Gazi Üniversitesi)
- Dr. Öğr. Üyesi Tacettin Şimşek (ÇOGHEYB Akademik Kurul Başkanı / Atatürk Üniversitesi)
- Dr. Melike Günyüz (ÇOGHEYB Yönetim Kurulu / İbn Haldun Üniversitesi)
- Prof. Dr. Ali Fuat Arıcı (ÇOGHEYB Yönetim Kurulu / Yıldız Teknik Üniversitesi)
- Prof. Dr. Flera Saifulina (Tataristan, Kazan Volga Region Federal Üniversitesi)
- Prof. Dr. Gıyasettin Aytaş (Gazi Üniversitesi)
- Prof. Dr. Merziyye Necefova (Azerbaycan Milli İlimler Akademisi)
- Prof. Dr. Seyfullah Yıldırım (Gazi Üniversitesi Eğitim Öğretim Kurum Koordinatörü)
- Prof. Dr. Zhanna Yusha (Rusya, Novabirsk Bilimler Akademisi)
- Doç. Dr. Abdul Fareed Brohi (Pakistan Uluslararası İslam Üni. Çocuk Edebiyatı Bölüm Bşk.)
- Doç. Dr. Fatima Hocin (Makedonya Aziz Kiril ve Metodiy Üniversitesi)
- Doç. Dr. Gelusa Kayumova (Tataristan, Kazan Volga Region Federal Üniversitesi)
- Doç. Dr. Yusuf Günaydın (Gazi Üniversitesi)
- Doç. Dr. Tahir Kahhar (Özbekistan Devlet Cihan Dilleri Üniversitesi)
- Esat Erbil (Irak Türkmen Yazarlar Birliği)
- Hüseyin Bokaî (İran Yazarlar Birliği)
- Yerkegül Arykkara (Kazakistan L.N. Gumilev Avrasya Milli Üniversitesi)
- Esat Erbil (Irak Türkmen Yazarlar Birliği)
- Hüseyin Bokaî (İran Yazarlar Birliği)
- Yerkegül Arykkara (Kazakistan L.N. Gumilev Avrasya Milli Üniversitesi)

SEMPOZYUM BİLİM KURULU

- Prof. Dr. Elnare Akimova (Azerb. Milli İlimler Akademisi Edb. Enst. Çocuk Edb. Şb. Bşk.)
- Prof. Dr. İhsan Kalenderoğlu (Gazi Üniversitesi)
- Prof. Dr. Ercan Alkaya (Fırat Üniversitesi)
- Prof. Dr. Iskander Yarmakeev (Tataristan, Kazan Volga Region Federal Üniversitesi)
- Prof. Dr. Işıl Altun (Folklor Akademi Dergisi Baş Editörü / Kocaeli Üniversitesi)
- Prof. Dr. Jovanka Denkova (Makedonya İştıp Goce Delcev Üniversitesi)
- Prof. Dr. M. Abdullah Arslan (Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi)
- Prof. Dr. Mahmut Çelik (Makedonya İştıp Goce Delcev Üniversitesi)
- Prof. Dr. Mehdi Hejvanî (İran, Azad-i İslami Üniversitesi)
- Prof. Dr. Nezir Temur (Gazi Üniversitesi)
- Prof. Dr. Ömer Özkan (Gazi Üniversitesi)
- Prof. Dr. Suat Ungan (Karadeniz Teknik Üniversitesi)

Prof. Dr. Yılmaz Yeşil (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Zhyldyz İsmailova (Karabük Üniversitesi)
Doç. Dr. Atif Akgün (Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü)
Doç. Dr. Aygün Bağrılı (Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Nizamî Gencevî Edebiyat Enstitüsü)
Doç. Dr. Erhan Solmaz (Uşak Üniversitesi)
Doç. Dr. Funda Masdar (Bitlis Eren Üniversitesi)
Doç. Dr. Mustafa Said Kıymaz (Adıyaman Üniversitesi)
Doç. Dr. Neslihan Karakuş (Yıldız Teknik Üniversitesi)
Doç. Dr. Oğuzhan Yılmaz (Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi)
Doç. Dr. Ramil Mirzagitov (Tataristan, Kazan Volga Region Federal Üniversitesi)
Doç. Dr. Raşit Koç (Kuzey Makedonya, Kalkandelen Devlet Üniversitesi)
Doç. Dr. Sibel Turhan Tuna (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Doç. Dr. Soner Sağlam (Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi)
Doç. Dr. Tahir Zorkul (Yüzüncü Yıl Üniversitesi)
Doç. Dr. Yasin Mahmut Yakar (Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Çiğdem Akyüz Öztokmak (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Dr. Öğretim Üyesi Hanifi Sanır (Gazi Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Hülya Yolasığmazoğlu (Giresun Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi İsmail Abalı (Iğdır Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Kevser Tozduman Yaralı (Aydın Adnan Menderes Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Şakire Balıkcı (Mardin Artuklu Üniversitesi)
Dr. Reyhana Salimova
Bestami Yazgan (Şair-Yazar)
Erdoğan Ergin (Eğitimci, Yazar)
Gülşay Sormageç (Şair, Yazar)
Mehmet Akpınar (Eğitimci, Yazar)
Nevin Nesrin Soysal (Yazar, Besteci)
Nuran Turan (Yazar)
Seher Keçe Türker (Eğitimci Yazar)

AÇIŞ KONUŞMASI

Bican Veysel Yıldız

Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Yazarları Birliği Başkanı

Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Yazarları Birliği adına 2014 yılından beri düzenli olarak her yıl ekim ayında uluslararası katılımcı sayısı ve yayın kriterleriyle akademik ve bilimsel değerlendirmelerde gerekli şartları yerine getiren “Uluslararası Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Sempozyumu” düzenliyoruz. Bu yılki sempozyumu 20-21 Ekim 2023 tarihlerinde Tataristan Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı, Tataristan Kazan (Volga) Federal Üniversitesi, Tataristan Cumhuriyeti Yazarlar Birliği ve Gazi Üniversitesi ile ortaklaşa Tataristan Cumhuriyeti'nin başkenti Kazan'da yapma kararı aldık. Daha sonra Sempozyum Düzenleme Kurulu tarafından alınan bir kararla sempozyum online olarak uygulandı.

2023 yılı Tataristan'da Ulusal Kültürler ve Gelenekler Yılı ilan edildiğinden bu yılki sempozyumun ana temasını “Çocuk ve Gençlik Edebiyatında Dil, Kültür ve Gelenekler: Tarih, Şiir, Kalkınma Stratejileri” olarak belirledik. Ayrıca, Tataristan Cumhuriyeti halk şairi Robert Minnullin'in 75. doğum yıldönümü nedeniyle Robert Minnullin'le ilgili başlıklara da yer verdik. Ve bu sempozyumu Robert Minnullin'in Doğumunun 75. Yılına Armağan ettik.

Sempozyuma Azerbaycan, Başkurdistan, İran, İtalya, Karakalpakistan, Kazakistan, Kırgızistan, Kırım/Ukrayna, Nahçıvan, Özbekistan, Pakistan, Rusya, Tataristan, Ukrayna ve Türkiye'den 55 farklı akademik kurumdan 30'u Türkiye'den, 99'u diğer ülkelerden toplam 129 katılımcı tarafından 102 bildiri sunuldu.

Robert Minnullin'in Doğumunun 75. Yılına Armağan Uluslararası Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Sempozyumu'nun düzenlenmesine destek ve katkılarından dolayı Tataristan Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı, Tataristan Kazan (Volga) Federal Üniversitesi, Tataristan Cumhuriyeti Yazarlar Birliği ve Gazi Üniversitesi yetkililerine şükranlarımızı arz ediyoruz.

Sempozyumun paydaşı olmadığı hâlde en az paydaşlar kadar sempozyuma katkı sağlayan Erzurum Büyükşehir Belediye Başkanı Sayın Mehmet SEKMEN'e, Erzurum Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanı Sayın Ergün ENGİN ve ekibine şükranlarımızı arz ediyoruz.

Başta sempozyumun Kazan'da yapılması fikrinin ortaya atıldığı ilk günden en son güne kadar insanüstü bir gayretle sempozyumun yükünü omuzlayan Tataristan Kazan Federal Üniversitesi Filoloji ve Kültürlerarası İletişim Enstitüsü Öğretim Üyesi ve Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Yazarları Birliği Tataristan Temsilcisi Sayın Prof. Dr. Liailia MINGAZOVA ve Tataristan Kazan Federal Üniversitesi Filoloji ve Kültürlerarası İletişim Enstitüsü Başkanı Sayın Prof. Dr. Flera SAİFULİNA olmak üzere Sempozyum Düzenleme Kurulu üyelerine ve Sempozyum Bilim Kurulu üyelerine katkılarından dolayı şükranlarımızı arz ediyoruz.

Süreç yönetimindeki desteklerinden dolayı Aşina TÜRKAY, Dr. Öğr. Üyesi Tacettin ŞİMŞEK ve Doç. Dr. Yusuf GÜNAYDIN'a, teknik çalışmalarda ve online erişim altyapısı oluşturmadaki gayret ve desteklerinden dolayı Eyyüp ALTINIŞIK ve Mustafa BİLGİ'ye teşekkür ederiz.

İlk sempozyumdan bugüne kadar sempozyumların en büyük kazancı olarak kendileri ile bizi zenginleştiren, Uluslararası Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Sempozyumu'nu geleneğe ve bir mektebe dönüştüren; sempozyumlarımıza katılarak bilgilerini, akademik çalışmalarını, tecrübe ve görüşlerini bizimle paylaşan, çalışmalarımızı verimli kılan, her biri ile yeniden çoğaldığımız sempozyum katılımcısı dostlarımıza gönülden teşekkür ediyoruz.

Daha nice yeni sempozyumlarda birlikte olmak dileği ile hepinizi saygıyla selamlıyorum.

BİLDİRİLER

SAVAŞ ODAKLI ÇOCUK KİTAPLARINDA ZORBALIK

Oğuzhan YILMAZ*

Bilge DESTEĞÜLOĞLU**

Özet

İnsanlar yaşamları boyunca çeşitli zorbalıklar ile karşılaşmaktadır. Zorbalıkların derecelendirilmesi mümkün olmamakla birlikte, insanların ölüm ve yaşam ikileminde kalarak ülkelerini terk etmeleri söz konusu olduğu için savaşların en ağır zorbalıklar arasında yer aldığı söylenebilir. Yaşanan zorunlu göçlerdeki olumsuz durumların ve zorbalıkların üstesinden gelerek hayatlarına devam edebilmesi noktasında çocukların daha fazla zorlandıkları görülmektedir. Gerçekleştirilen zorunlu göçler ve yaşanan zorbalıklar, bireylerde yalnızlık hissinin oluşmasına sebep olmaktadır. Zorbalıklar sonucunda oluşan yalnızlık hissini gidermek için başvurulabilecek yöntemler arasında kurgusal nitelikli çocuk kitapları da yer almaktadır. Bu nedenle çalışmada, savaş odaklı çocuk kitaplarında bulunan zorbalık görünümünün tespit edilmesi amaçlanmıştır. Çalışmada, savaş odaklı kurgusal nitelikli çocuk kitaplarında bulunan zorbalıkların görünümü tespit edilmeye çalışıldığı için doküman analizi deseni tercih edilmiştir. Amaç doğrultusunda çeşitli yazarların çocuklar için kaleme aldığı "savaş", "göç" ve "zorbalık" barındıran kitaplar incelenmiştir. Çalışmaya dâhil edilen kitaplar, başlangıçta zorbalık odağında incelenerek betimsel analize tabi tutulmuş, sonrasında ise zorbalık görünümünü; "zorbalık uygulaması" ve "zorbalık türleri ve görünümü" başlıkları altında derinleştirilmiştir. Sonuç olarak incelediğimiz eserlerde zorbalık görünümünün oldukça zengin bir bakış açısıyla betimlendiği fakat savaşın sebep olduğu zorbalıkları ortadan kaldırmak için çözüm önerilerinin yeterince betimlenmediği tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Çocuk kitapları, savaş, göç, zorunlu göç, zorbalık.

BULLYING IN WAR-FOCUSED CHILDREN'S BOOKS

Abstract

People face various bullying throughout their lives. By making it possible to rate bullying, it can be said that wars are among the heaviest forms of tyranny, as people leave their country by being in the dilemma of death and life. It is observed that children have more difficulty in overcoming the negative situations and bullying in forced migration and continuing their lives. The forced migrations and the bullying experienced cause the feeling of loneliness in individuals. There are fictional children's books among the methods that can be used to eliminate the feeling of loneliness caused by bullying. For this reason, the study aimed to identify the appearances of bullying in war-oriented children's books. In the study, document analysis design was preferred because the appearance of bullying in war-oriented fictional children's books was tried to be determined. In line with the purpose, the books that contain "war", "migration" and "tyranny" written by various authors for children were examined. The books included in the study were initially examined with a focus on bullying and subjected to descriptive analysis, and then the appearance of bullying was examined; It is deepened under the headings "bullying practice", "bullying types and appearances" and "situations caused by bullying". As a result, it has been determined that the views of bullying are depicted from a very rich perspective in the works we examined, but the solution proposals to eliminate the tyranny caused by the war are not adequately described.

Keywords: Children's books, war, migration, forced migration, bullying.

* Doç. Dr., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı, oyilmaz@erzincan.edu.tr

** Arş. Gör., Çukurova Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı, bdesteguloglu@cu.edu.tr

БУЛЛИНГ В ДЕТСКИХ КНИГАХ ВОЕННОЙ ТЕМАТИКИ

РЕЗЮМЕ

Люди сталкиваются с различными формами издевательств на протяжении всей своей жизни. Хотя невозможно дать оценку издевательствам, можно сказать, что войны относятся к наиболее жестоким издевательствам, поскольку люди покидают свои страны, оставаясь перед дилеммой жизни и смерти. Видно, что детям труднее преодолеть негативные ситуации и издеательства в вынужденных миграциях и продолжить свою жизнь. Вынужденная миграция и издеательства вызывают у людей чувство одиночества. Художественные детские книги являются одним из методов преодоления чувства одиночества, вызванного буллингом. В связи с этим целью данного исследования является выявление проявлений буллинга в детских книгах военной тематики. В исследовании был выбран дизайн анализа документов, так как была предпринята попытка определить проявления буллинга в детских художественных книгах военной тематики. Для этого были проанализированы книги различных авторов для детей, содержащие слова "война", "миграция" и "травля". Книги, включенные в исследование, сначала подверглись описательному анализу с акцентом на буллинг, а затем были углублены в его проявления под названиями "практика буллинга", "типы и проявления буллинга" и "ситуации, вызванные буллингом". В результате было установлено, что в проанализированных нами работах виды буллинга описаны с очень богатой точки зрения, но предложения по устранению буллинга, вызванного войной, описаны недостаточно.

Ключевые слова: Детские книги, миграция, вынужденная миграция, война, буллинг.

Giriş

İnsanlık tarihinde meydana gelen değişimlerde devletlerin siyasi, ekonomik, sağlık ve askeri yönetim kararları etkili olmuştur. Kişinin varlığını direkt tehdit eden durumlar arasında yer alan savaş, katliam ve soykırım (Faist, 2016) tarihte büyük çaplı değişimlere neden olmaktadır. Savaşın neden olduğu değişimler arasında yıkım, kirlilik, fakirleşme ve ölen insanlar olduğu gibi kitlesel göçler de meydana gelmektedir. Bu konuda Birleşmiş Milletler (BM) Uluslararası Göç Örgütü (IOM) tarafından açıklanan 2022 Dünya Göç Raporu'na göre, 2020 itibarıyla dünya genelinde 281 milyon göçmen bulunuyor (<https://ekmekvegul.net/sinirlarin-otesi/uluslararası-goc-orgutu-dunyada-281-milyon-gocmenin-135-milyonu-kadin>). Tarih boyunca savaşlar sonucunda yaşanan can ve mal kayıplarının, insanları zorunlu olarak göç etmeye mahkûm etmesi (Aksoy, 2012; Karanfiloğlu, 2019; Villazor & Johnson 2019) ülkeler tarafından insanlara yapılan zorbalık olarak adlandırılmaktadır (Adhikari, 2012; Bartram, Poros, & Monforte, 2017).

Dünya genelinde insanların büyük çoğunluğu; çatışma, doğal afet, işkence ve çeşitli zorbalıklar sonucundan evlerini ve ülkelerini terk etmek zorunda kalmıştır. Ülkelerde meydana geçen olumsuz koşullar neticesinde ülkelerini terk ederek zorunlu göçe maruz bırakılan insanlar diğer dünyada yer alan göçmen sayısını gün geçtikçe artırmaktadır. Bu artış çeşitli alanlarda da odağın savaş, göç, göçmen ve zorbalık konularına çevrilmesine neden olmuştur. Birçok görsel üründe savaş, göç ve zorbalık kavramlarının ele alındığı görülmektedir. Çeşitli nedenlerden ötürü yaşanan zorbalıkların birçok olumsuz sonucu bulunmaktadır. Söz konusu durum literatürde tarandığında yaşanan zorbalıklar sonucunda; acil müdahaleyi gerektiren fiziksel yaralanmalar olabileceği gibi baş ağrısı, uyku bozukluğu ve akademik başarıda düşüş gibi kısa veya uzun süreli olumsuz durumlar yaşanabileceği tespit edilmiştir (Jan & Husain, 2015; National Academies of Sciences, Engineering & Medicine, 2016). Modern dünyada yaşanan zorbalıkların objektif bir şekilde aktarılma durumu az olduğu gibi kurgusal anlatılarda da zorbalık görünümüleri ve onların çözümlerinin varlığı oldukça yetersizdir. Dolayısıyla popüler kültür ürünlerin yol gösterme rollerinden çok uzakta oldukları söylenebilir. Gerçek hayatta kabullenilmesi zor olan zorbalık konusunun, çocuk kitaplarındaki görünümüleri ve bu görünümlerin çözümlenmesinin

eksikliği Millî Eğitim Bakanlığının (2019) öz güven ve öz disipline sahip bireyler yetiştirme hedefini olumsuz yönde etkilemektedir.

Millî Eğitim Bakanlığının (2019) öz güvenleri yerinde bireyler yetiştirme hedefi, gerçek yaşamda karşılaşılan problemlerin ortadan kaldırılamasa da çözüm yollarının sunulmasını gerektirmektedir. Problemlerin ve çözüm yollarının sunulması hususunda birçok seçenek bulunabilir. Bu seçeneklerden biri de küçük yaşlardan itibaren çocuklara yaşamlarına hayali arkadaşlık eden kurgusal nitelikli çocuk kitaplarında, savaş odaklı zorbalık görünümlerine yer vermek ve bu zorbalığa maruz kalan bireylerde oluşabilecek kayıpların giderilmesine yardımcı olmaktır. Bandura & Walters'ın (1963) yaptıkları bir araştırmada, çocukların kurgularda yer alan karakterlerin sözlerine gerçek insanlardan daha fazla itibar ettikleri tespit edilmiştir (Varol, 2014). Böylece kitaplar sayesinde çocukların çeşitli duygularla baş etme ve sorunlara farklı yollardan çözüm bulma gibi becerileri geliştirilebilmektedir (Gönen, 2014). Çocuk kitaplarındaki karakterlerin sözleri ve davranışlarının okurları tarafından önemsenmesi; zorunlu göç, savaş ve zorbalık gibi zor konuların çocuk kitaplarında bulunmasını önemli hâle getirmektedir.

Çalışmada, savaş konulu çocuk kitaplarında yer alan zorbalıkların kimler tarafından gerçekleştirildiğinin ve zorbalık türlerinin vurgulanması önemlidir. Dolayısıyla kitaplardaki karakterler ile özdeşim kurma ihtimali yüksek olan çocuk okurlar için onlara, karşılaştıkları zorbalıklara benzer zorbalıkların veya karşılaşma ihtimali olunan zorbalıkların kitaplar aracılığıyla sunulması zorbalığın ne olduğu, kimler tarafından olabileceği ve insanların verdiği tepkiler sezdirilebilir. Bu yüzden çalışmada savaş olgusunun ön planda olduğu kitaplarda zorbalığın kimler tarafından yapıldığının, nasıl olduğunun ve nasıl sonuçlar doğurduğunun tespit edilmesi amaçlanmıştır.

Yöntem

Çalışmada, savaş konulu kurgusal nitelikli çocuk kitaplarında bulunan zorbalıkların görünümleri tespit edilmeye çalışıldığı için doküman analizi deseni tercih edilmiştir. Detaylı incelemelere imkân sağlaması, doküman analizi desenini işlevsel hâle getirmektedir (Bowen, 2009). Bu desende kullanan dokümanlar (kitaplar) için öncelikle alan uzmanlarının yardımıyla savaş konulu kitaplardan oluşan bir liste hazırlanmıştır. Sonrasında bu liste “çocuğa uygunluk”, “edebîlik”, “güncellik”, “savaş”, “göç” ve “zorbalık” barındırması gibi ölçütler göz önünde bulundurularak daraltılmış ve kurgusal nitelikli 5 çocuk kitabı çalışmaya dâhil edilmiştir. Seçilen kitapların künyelerine ve kısaltmalarına ilişkin detaylı bilgiler Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1

Çocuk Kitaplarına İlişkin Bilgiler

KİTAP ADI	YAZAR ADI	YAYINEVİ	KISALTMASI
Umut Sokağı Çocukları	Gülsevin Kırıl	Günışığı	USÇ
Juju	Çiğdem Sezer	Bilgi	J
Gökten İnen 3 Yıldız	Nur İçözü	Altın Kitaplar	GİY
Kuştan Olsam Evime Uçsam	Güzin Öztürk	Tudem	KOEU
Kömür Karası Çocuk	Müge İplikçi	Günışığı	KKÇ

Çalışmaya konu olan kitaplar temin edildikten sonra öncelikle herhangi bir kayıt tutmadan okunmuştur. Daha sonra “zorbalık” odağında incelenip betimsel analize tabi tutulmuştur. Çalışmayı geçerli ve güvenilir kılmak adına farklı yazar ve yayinevine ait kitaplar çalışmaya dâhil edilip çeşitleme yapılmıştır. Mevcut veri seti birkaç kez okunup doğrudan aktarımlara yer verilmiş ve uzman

incelemesine başvurulmuştur. Çalışmada bulgular bölümünde alıntı yapılan kitap cümlelerinden sonraki harfler ilgili kitabın baş harflerini, rakamlar ise sayfa numarasını belirtmektedir.

Bulgular

Savaş konulu kurgusal nitelikli çocuk kitaplarında zorbalık görünümlerinin incelenmesi sonucunda “zorbalığın kimler tarafından yapıldığı”na ve “zorbalık türü ve görünümleri”ne ilişkin görünümlerin öne çıktığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla bulgular bölümü ilgili başlıklar altında şekillendirilmiştir.

1. Kimler Zorbalık Yapar?

Şekil 1. Kimler zorbalık yapar?

İncelenen kitaplarda zorbalıkların kimler tarafından gerçekleştiği frekans sıklığına göre; ülke merkezli zorbalık, yetişkinler tarafından yapılan zorbalık, akran zorbalığı, hayvanlara karşı yapılan zorbalık ve aile içi zorbalık şeklinde beş grupta sıralanabilmektedir.

Çocuk kitaplarında öne çıkan ülke odaklı zorbalık biçimleri; bombalar atmak, silahlar, savaş ve ölümlerdir. Örnek olarak “Kuştan Olsam Evime Uçsam” isimli çocuk kitabında ülkede yaşanan savaş sonucunda insanların yaşama haklarının ellerinden alınması durumu, “*Annemin hıçkırığını, söylediklerini duymadığımı mı sandılar? Ama duydum ben! Abim de anneannem gibi mi öldü? Anneannem öldüğünde babam, “İnsanlar doğar, yaşar ve ölür,” demişti. Ama abim yaşlı değildi ki! Eve gelmeyecek mi artık? Nereye gidecek? Onu göremeyecek miyim hiç (KOEU,16)?*” cümleleriyle betimlenmiştir. “Juju” isimli kitapta yer alan “*O nenesiyle kaçmış ama babası kaçamamış. Askerler yakalamışlar. “Bekleyin, geleceğim!” diye bağırması babası arkalarından (J, 45).*” ifadeler, savaşın başlı başına zorbalık olduğunu vurgularken insanların aile birliğinin ve yaşama haklarının tehlikeye girdiğini işaret etmektedir.

Yetişkinlerin yaptıkları zorbalıklar ise korkutmak, bağırarak, baskı kurmak ve öfkeli bir şekilde davranmak gibi görünümler olarak sunulmuştur. Yetişkinlerin yaptıkları zorbalıkların büyük çoğunluğunun çocuklara karşı olduğu görülmüştür. Söz konusu durum “Kömür Karası Çocuk” adlı kitapta “*Öğretmenim, bana o gel dedi,’ diye Salif’i gösterdi Sinan. ‘Isık yarışında kaybedince, onun istediği oldu,’ demeye yeltendi, ama diyemedi. “Kes yalanı!” diye haykırdı Müzik Öğretmeni. “Hayatın yalan senin!” Ve bağırtıyı fırlatıp çocukların bulunduğu yere doğru seğirtti. Öfkeden kudurmak üzereydi*

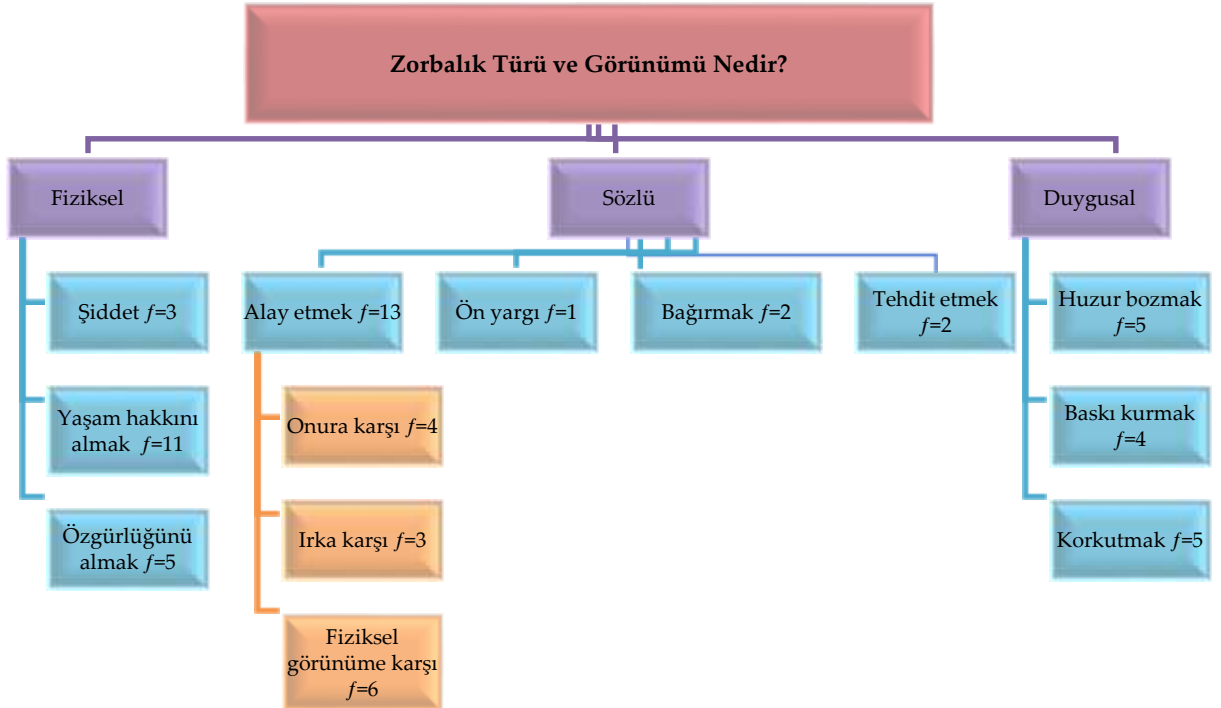
(KKÇ, 76-77).” şeklinde betimlenmektedir. Bağırmanın, korkutmanın ve öfkenin öne çıktığı bir örnek ise “Kuştan Olsam Evime Uçsam” adlı kitapta, “*Ne işin var sokakta çocuk?*” diye bağırıyor içlerinden biri. *Başımı öne eğdim. Konuşmak istedim de yapamadım. Çok korktum. “Bu kılıyruk için mi tehlikeye attın kendini? Biz burada savaşın ortasında kalalım, sen bu köpeği doyurmaya çalış!*” (KOEÜ, 28)” şeklinde aktarılmıştır.

Akran zorbalığının kitaplarda sözlü zorbalık (alay etmek ve lakap takmak) boyutunda sunulduğu görülmektedir. “Umut Sokağı Çocukları” kitabında akranlar arasında yaşanan sözlü zorbalık durumu, “*Biz kara kara düşünüyoruz, Aykut ve Erhan çıkageliyorlar. Kirpi Kafa Aykut, yamuk bir gülümsemeye bize, “Hazır mısınız bebeler?” diyor (USÇ, 85).*” şeklinde ifade edilmiştir. Benzer şekilde Juju isimli kitapta, “*Çocuk bahçesine götürmüştüm onu. Hep götürürdüm ama kendi başına sessizce kayar, sallanır ve gelirdi yanıma. Diğer çocuklardan bazıları, dilsiz diye bağırırdı ona. “Kardeşim dilsiz değil benim!” “Niye konuşmuyor o zaman?” “Hadi, konuş da görelim bakalım!” (J, 42)*” cümleleri yerli çocukların, sırf göçmen olduğu için çekinen çocuk ile alay ettiğini gözler önüne sermektedir.

İncelenen eserlerde insanların insanlara yaptığı zorbalıkların yanında insanların hayvanlara karşı yaptığı zorbalıklar da tespit edilmiştir. “Kuştan Olsam Evime Uçsam” ve “Kömür Karası Çocuk” isimli çocuk kitaplarında hayvana şiddete yönelik çeşitli örnekler yer almaktadır. “Kömür Karası Çocuk” kitabında bu durum “*Sonra, kasabın önünde biriken kedileri hatırladı. Kıl Muharrem hemen her şeye kızardı. En çok da kedilere. Bir keresinde, o kedilerden henüz yavru olan birine öyle bir tekme atmıştı ki... “Yaradan’a sığınarak” savurduğunu söylediği o tekme yüzünden, gariban yavru ters perende atmıştı (KKÇ, 50-51).*” şeklinde ifade edilmiştir.

Çalışmada incelenen eserlerde sadece bir kez betimlenen görünüm ise aile içi zorbalıktır. Söz konusu görünüm “Umut Sokağı Çocukları” adlı kitapta “*Sonra, babamın evde olacağı aklıma geliyor, bütün keyfim kaçıyor. İşten atıldığından beri babam çok aksi, çok huysuz. Vara yoğa kızıyor, neye sinirleneceği belli olmuyor. “Nasıl çorba bu, hiç tadı tuzu yok?”, “Oğlum ne biçim oturuyorsun sen öyle?” O böyle dır dır konuştuğça, içime afakanlar basıyor, daralıyorum (USÇ, 34).*” cümleleri ile aktarılmıştır.

2. Zorbalık Türü ve Görünümü Nedir?

Şekil 2. Zorbalık türü ve görünümü nedir?

Çalışmaya konu olan kitaplarda hangi zorbalık türlerinin ve bu türlerin nasıl betimlendiği tespit edilmiştir. Geçiş sıklığı en fazla olan zorbalık türünün, fiziksel zorbalık olduğu görülmüştür. Devamında kitaplarda sözlü ve duygusal zorbalıkların varlığı gözlemlenmiştir. Fiziksel zorbalıklar arasında şiddet, yaşama müdahale ve özgürlük kısıtlama yer almaktadır. Bahsi geçen şiddet görünümü “Kömür Karası Çocuk” adlı kitapta, “*Korkuluk’tu bu! Korkuluk! “Ayyy!” dedi Sinan. “Vayyy!” dedi Korkuluk. “Vay,” dedi Salif ve öylece kalakaldı. “Bak bak bak, kimler varmış burada! Salih ve Sinan beyler!” diyerek, Salif’i her zamanki gibi boynundan yakaladı Korkuluk. Salif korkudan ölmek üzereydi. Tir tir titriyordu (KKÇ, 89).*” cümleleriyle kurgulanmıştır. Şiddetin yanında incelenen eserlerde, canlıların yaşama haklarına müdahale edilmesi sonucunda kimi zaman yaralandıkları kimi zaman ise yaşamlarını yitirdikleri görülmektedir. Örneğin “Juju” isimli kitapta bomba sonucu yaralanan çocuk karakterin varlığı, “*Sonra da uyuyamadım. O zaman duydum onları. Çöp variline bomba koymuşlar. Amra da sokaktaymış. Bomba patlayınca Amra yaralanmış (J, 31).*” şeklinde aktarılmıştır.

Fiziksel zorbalığın yanında sözlü ve duygusal zorbalıklar da kitaplarda betimlenen zorbalık türleri ve görünümleri arasında yer almaktadır. Sözlü zorbalık; alay etmek, ön yargılı söylemlerde bulunmak, bağışlamak ve tehdit etmek gibi görünümler barındırmaktadır. Bu görünümlere örnek olarak “Kömür Karası Çocuk” adlı kitapta çocuğa ön yargılı yaklaşılarak sözlü zorbalık yapıldığı, “*“Öğretmenim, bana o gel dedi,” diye Salif’i gösterdi Sinan. ‘Islık yarışında kaybedince, onun istediği oldu,’ demeye yeltendi, ama diyemedi. “Kes yalanı!” diye haykırdı Müzik Öğretmeni. “Hayatın yalan senin!” Ve bağetini fırlatıp çocukların bulunduğu yere doğru seğirtti. Öfkeden kudurmak üzereydi (KKÇ, 76-77).*” cümlelerinden anlaşılmaktadır. Aynı kitapta, ırkçılık özelinde söylenen cümleler ile sözlü zorbalık yapıldığı “*Bunun nedeni, asıl davulcu Sinan’ın oğlana kaba saba, yer yer düşmanca davranmasıydı. Salif’i sürekli, “Arap Arap!” diye çağırıyordu. Salif’se oğlanın bu haline çit çıkarmıyordu. En son, babasının dükkânından getirdiği muzları, “Ye bunları!” diye önüne koyduğunda, iş çığrından çıktı (KKÇ, 55).*” cümlelerinde görülmektedir.

İncelenen eserlerde her yaşama hakkına zorbalık, ölüm ile sonuçlanmamaktadır. Kimi söz konusu zorbalıklar, duygusal olarak zorbalığa dönüşerek bireylerde huzursuzluğa ve korkuya sebep olmuştur. Savaş sonucunda göçmen konumuna düşen insanların huzurlarının bozulduğu, “Umut Sokağı Çocukları” adlı kitapta, “*Rojda, küçüklerin ne kadar yaramaz olduğunu, evin içinde sürekli koşturduklarını anlatıyor. “Birden bire yabancı bir ortama girdiler. Çok huzursuz oldular tabii.” diyor. “Babalarını da özliyorlar. Özellikle Besna çok düşkünmüş babasına.” (USÇ, 113)*” şeklinde betimlenmiştir. “Gökten İnen 3 Yıldız” adlı kitapta yer alan “*Çölün ortasından geçen geniş şoseden ayrılıp dağ yoluna sardıklarında yolculuk daha da eziyetli bir hâl almıştı. Sürücü, “Savaşan tüm gruplar, yolun iki yanını tutmuş durumdalar.” demişti. “Oradan sağ geçmek olanaksız.” (GİÜY, 91)*” cümlelerinde ise baskının korku doğurduğu, genel olarak savaşın duygusal zorbalık olarak değerlendirileceği görülmektedir.

Tartışma ve Sonuç

Bireylerin, yaşamları boyunca karşılaştıkları çeşitli zorbalıkların birtakım olumsuz etkileri bulunmaktadır. Zorbalık durumunda oluşan yalnızlık hissi bireylerin yaşamlarındaki travmaların temelini oluşturmaktadır. Bireylere yalnız olmadıklarının hissettirilmesine ve yaşadıkları çeşitli olumsuz durumların yumuşatılmış şekilde olsa dahi insanlara duyurulmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Bahsi geçen ihtiyaç, kurgusal nitelikli çocuk kitapları ile sağlanabilir. Bu doğrultuda çalışmada, kurgusal nitelikli çocuk kitaplarında zorbalığın kimler tarafından yapıldığının ve nasıl olduğunun tespit edilmesi amaçlanmıştır. Mağdurlar hakkında incelenen eserlerde ne bir yaş farkının ne de bir cinsiyet ayrımının olduğu gözlemlenmiştir. Fakat literatürde, zorbalık davranışlarına maruz kalmakta kız ve erkeklerde farklılıklar olduğu belirtilmiştir (Perkins & Montford 2005). Sonuç olarak çocuk kitaplarında bulunan zorbalıkların kimler tarafından gerçekleştirildiğine ve zorbalık türlerine ilişkin özelliklerini incelediğimiz bu çalışmada, zorbalıkların büyük çoğunluğunu ülkeler tarafından gerçekleştirilen

zorbalıklar oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra incelenen eserlerde zorbalık görünümlerinin fiziksel zorbalıklar ile öne çıktığı tespit edilmiştir.

Kaynakça

- (2023). <https://ekmekvegul.net/sinirlarin-otesi/uluslararasi-goc-orgutu-dunyada-281-milyon-gocmenin-135-milyonu-kadin>. 18.03.2023 tarihinde ulaşılmıştır.
- Adhikari, P. (2012). The plight of the forgotten ones: Civil war and forced migration. *International Studies Quarterly*, 56, 590–606.
- Aksoy, Z. (2012). Uluslararası göç ve kültürlerarası iletişim. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(20), 292-303.
- Bartram, D. Poros, M. V., & Monforte, P. (2017). *Key concepts in migration*, (1. Basım), Çev. İtr Ağabeyoğlu Tuncay, Hece yayınları: Ankara.
- Bandura, A., & Walters, R. H. (1963). *Social learning and personality development*. NewYork: Holt, Rinehart and Winston.
- Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal*, 9(2), 27-90.
- Faist, T. (2016) Cross-Border Migration and Social Inequalities. *Annual Review of Sociology*, 42, 323-346. <https://doi.org/10.1146/annurev-soc-081715-074302>
- Gönen, M. (2014). Alanın bileşenleri bağlamında çocuk edebiyatı öğretiminin amacı ve işlevi. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi (Çocuk ve İlk Gençlik Edebiyatı Özel Sayısı)*, CVII(756), 260-261.
- Jan, A., & Husain, S. (2015). Bullying in elementary schools: Its causes and effects on students. *Journal of Education and Practice*, 6(19), 43-57. ISSN 2222-1735
- Karanfiloğlu, M. (2019). Savaş, kadın, çocuk ve göç üzerine: Suriye örneği. *Muhakeme Dergisi*, 2(1), 99-124.
- Millî Eğitim Bakanlığı (2019). *Türkçe dersi öğretim programı*. Millî Eğitim Bakanlığı.
- National Academies of Sciences, Engineering, & Medicine. (2016). *Preventing bullying through science, policy, and practice*. Washington, DC: The National Academies Press. DOI: <https://doi.org/10.17226/23482>
- Perkins, H. J., & Montford, C. R. (2005). The impact of violence on adolescents in schools: a case study on the role of school-based health centers, *Nursing Clinics North of America*, 40(4), 671–79.
- Varol, S. F. (2014). Medyada yer alan temsillerin kimlik edinme sürecindeki rolü. *The Journal of Academic Social Science Studies*, (26), 301-313.
- Villazor, R., & Johnson, K. R. (2019). The Trump administration and the war on immigration diversity. *Wake Forest Law Review*, 54(2), 575-616.

YABANCI DİL OLARAK TÜRKÇE ÖĞRETİMİ İÇİN HAZIRLANAN DERS KİTAPLARI İLE İLGİLİ YAPILAN LİSANSÜSTÜ TEZLERİN İNCELENMESİ: BİR BETİMSSEL ANALİZ ÇALIŞMASI

Yusuf GÜNAYDIN*

Gökçe TÜRKMEN**

Özet

Bu çalışmada yabancı dil olarak Türkçe öğretimi için hazırlanan ders kitapları ile ilgili yapılan lisansüstü tezler analiz edilmiştir. Araştırmada nitel araştırma desenlerinden doküman taraması yapılmış ve betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Veri kaynağını oluşturan lisansüstü tezler, Yüksek Öğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi veri tabanından “yabancı dil olarak Türkçe, Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi, yabancılara Türkçe” anahtar kelimeleri yazılarak elde edilmiştir. Çalışma araştırmaların güncel eğiliminin belirlemesi için 2018-2022 yılları arasında yapılan yüksek lisans ve doktora tezleriyle sınırlandırılmıştır. Taramada son 5 yıl içinde “Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi” başlığında hazırlanan 283 lisansüstü çalışmadan 45’inin, “Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi” başlığında hazırlanan 7 lisansüstü çalışmadan 3’ünün ve “Yabancılara Türkçe” başlığında hazırlanan 122 çalışmadan 23’ünün ders kitapları ile ilgili olduğu belirlenmiştir. Veriler; araştırmaların yapıldığı yıl, araştırma düzeyi, inceleme malzemesi başlıklarında ele alınmış; sonuç bölümünde tartışılmıştır. Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi için hazırlanan ders kitaplarının özellikle yüksek lisans düzeyinde inceleme malzemesi olarak tercih edildiği; yöntem ve amaç bakımından birçoğunun benzerlik gösterdiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Yabancı dil olarak Türkçe öğretimi, Ders kitabı, Lisansüstü tezler, Betimsel analiz.

An Examination of Graduate Theses Related to Textbooks Prepared for Teaching Turkish as a Foreign Language: A Descriptive Analysis Study

Abstract

This study examines postgraduate theses on textbooks prepared for teaching Turkish as a foreign language were analyzed. Document analysis which is one of the qualitative research designs and descriptive analysis method was used in this study. The sample of Graduate theses constituting the data source were obtained from the National Thesis Center database of the Council of Higher Education by typing the keywords "Turkish as a foreign language, teaching Turkish as a foreign language, Turkish to foreigners". In order to determine the current trend of the researches, the sample was limited to master's and doctoral theses conducted between 2018-2022. It was figure out that 45 out of 283 postgraduate studies prepared under the title of "Teaching Turkish as a Foreign Language", 3 out of 7 postgraduate studies prepared under the title of "Teaching Turkish as a Foreign Language" and 23 out of 122 studies prepared under the title of "Teaching Turkish to Foreigners" were related to textbooks in the last 5 years. The data were analyzed under the titles of the year of the research, research level, and material of the study and discussed in the conclusion section. It has been observed that the textbooks prepared for teaching Turkish as a foreign language are preferred as review material especially at the graduate level and many of them are similar in terms of method and purpose as well.

Keywords: Teaching Turkish as a foreign language, textbooks, Graduate Theses, Descriptive analysis..

* Doç. Dr., Gazi Üniversitesi Türkçe Eğitimi Bölümü, Ankara / Türkiye, yusufgunaydin@gazi.edu.tr, ORCID: 0009-0004-9832-6507

** Öğr. Gör., Gazi Üniversitesi Kariyer Planlama Uygulama ve Araştırma Merkezi, Ankara / Türkiye, gokceturkmen@gazi.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3953-0549

GİRİŞ

Yabancılar Türkçe öğretiminde yönelik ilgiye paralel olarak hazırlanan materyallerin sayısı çeşitlilik göstererek artmaktadır. Bu materyallerden biri de dil öğretimine kaynaklık eden ders kitaplarıdır. Bu artışın niteliğinin sorgulanması sonucu alanyazında ders kitapları üzerine yapılmış pek çok inceleme çalışması bulunmaktadır. Ders kitaplarını inceleyen bu çalışmalar ekseriyetle içerik, becerilerin dağılımı, eğilim, görsellerin kullanımı, ölçme değerlendirme vb. konularda yoğunlaştığı görülmektedir (Baki, 2019). Bahsi geçen çalışmalar içinde söz konusu ders kitaplarının bilimsel niteliğini inceleyen herhangi bir çalışma, yabancı dil olarak Türkçe alanyazınında bulunmamaktadır. Bu çalışmayla yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde yönelik hazırlanan ders kitaplarını inceleyen lisansüstü tezlerin içeriklerinin incelenip niteliklerinin değerlendirilmesi amaçlanmaktadır.

2. Yöntem

Yapılan bu araştırmanın inceleme malzemesini oluşturan lisansüstü çalışmalardan elde edilen veriler nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi yapılarak toplanmıştır. Nitel araştırmalar, “gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama tekniklerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma” olarak tanımlanmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2008). Nitel araştırmaların temelini bulgular oluşturmaktadır (Altunışık ve Diğerleri, 2010). Bu bulguları elde etmek amacıyla doküman tarama tekniği kullanılmış ve betimsel analiz yapılarak incelenip yorumlanmıştır (Çalık ve Sözbilir, 2014).

2.1. Verilerin Toplanması

Yabancı dil olarak Türkçenin öğretimi amacıyla hazırlanmış ders kitaplarına yönelik yüksek lisans ve doktora çalışmaları; Ulusal Tez Merkezi’ndeki Türkçe Eğitimi, Türk Dili ve Edebiyatı, Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi, Türkçe ve Sosyal Bilimler anabilim dallarıyla sınırlandırılmış ve “yabancı dil olarak Türkçe”, “Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi”, “yabancılar Türkçe” anahtar kelimeleri yazılarak elde edilmiştir. Tespit edilen tezler yıl, araştırma düzeyi, üniversitelere göre dağılımı, araştırma malzemesi başlıkları altında incelenmiştir.

2.2. Problem

Yabancı dil olarak Türkçe öğretimi için hazırlanan ders kitapları ile ilgili yapılan lisansüstü tezlerin betimsel analizi için yapılan bu çalışmanın problem soruları şu şekildedir:

1. Lisansüstü tezlerin yıllara göre dağılımı nasıldır?
2. Lisansüstü tezlerin araştırma düzeyi nedir?
3. Lisansüstü tezlerin üniversitelere göre dağılımı nasıldır?
4. Lisansüstü tezlerin araştırma malzemesi nedir?

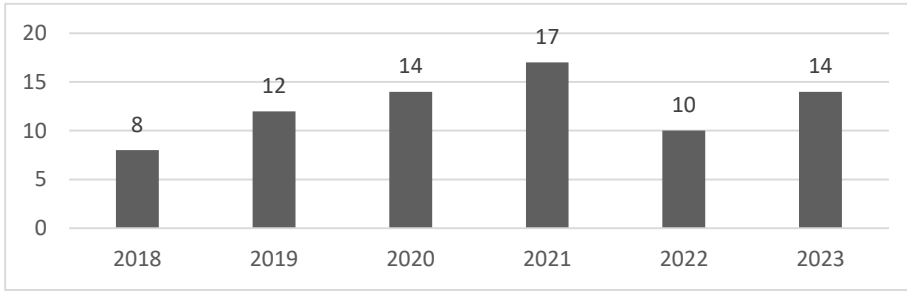
3. Bulgular

Yabancı dil olarak Türkçe öğretimi için hazırlanan ders kitapları ile ilgili yapılan lisansüstü tezlerden elde edilen bulgular; yıl, araştırma düzeyi, üniversitelere göre dağılımı, araştırma malzemesi başlıkları altında sunulmuştur.

3.1. Lisansüstü tezlerin yıllara göre dağılımı nasıldır?

Yüksek Öğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi veri tabanı taranarak elde edilen verilere göre yabancı dil olarak Türkçe öğretimi için hazırlanan ders kitapları ile ilgili yayınlanmış 75 çalışmanın yıllara göre dağılımı Grafik 1’de sunulmuştur.

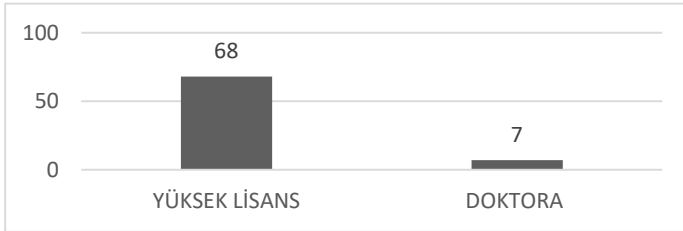
Grafik 1: Lisansüstü Tezlerin Yıllara Göre Dağılımı

Grafik 1 incelendiğinde, yabancı dil olarak Türkçe öğretimi için hazırlanan ders kitapları ile ilgili yayınlanmış 2018 yılında 8, 2019 yılında 12, 2020 yılında 14, 2021 yılında 17, 2022 yılında 10 ve 2023 yılında 14 çalışmanın yapıldığı görülmüştür.

3.2. Lisansüstü tezlerin araştırma düzeyi nedir?

Grafik 2: Lisansüstü Tezlerin Araştırma Düzeyleri

Yabancı dil olarak Türkçe öğretimi için hazırlanan ders kitapları ile ilgili yayınlanmış 68 yüksek lisans ve 7 doktora çalışması bulunmaktadır.

3.3. Lisansüstü tezlerin üniversitelere göre dağılımı nasıldır?

Grafik 3: Lisansüstü Tezlerin Üniversitelere Göre Dağılımı

Yabancı dil olarak Türkçe öğretimi için hazırlanan ders kitapları ile ilgili yayınlanmış lisansüstü çalışmaların çoğunlukla Gazi Üniversitesi, Hacettepe Üniversitesi ve İstanbul Üniversitesinde bünyesinde yapıldığı görülmektedir.

4. Lisansüstü tezlerin araştırma malzemesi nedir?

Tablo1: Lisansüstü Tezlerin Araştırma Malzemesi

<i>DERS KİTABI</i>	<i>f</i>
İstanbul Yabancı Dil Olarak Türkçe	31
Gazi TÖMER Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretim Seti	24
Yedi İklim Yabancı dil olarak Türkçe	17
Yeni Hitit Türkçe Öğretim Seti	13
ABC Türkçe Çocuklar İçin Öğretim Seti	4
DİLMER Türkçe Okuyorum	4
Altay Türkçe Öğreniyorum	2
Hayat Boyu Türkçe 1-2-3	2
İzmir Yabancılar İçin Türkçe	2
Kolay Gelsin	2
Türkçeye Yolculuk	2
Ottoman Turkish Conversation Grammer	1
Türkçe Öğreniyorum (Tahir Nejat Gencan)	1

Yabancı dil olarak Türkçe öğretimi için hazırlanan ders kitapları ile ilgili yayınlanmış lisansüstü çalışmalarında çoğunlukla İstanbul Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretim Setinin inceleme malzemesi olarak seçildiği görülmektedir. Hemen ardından Gazi TÖMER tarafından çıkarılan Yabancı dil olarak Türkçe öğretim Seti, Yedi İklim ve Yeni Hitit Türkçe öğretim setlerinin kullanıldığı görülmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Son 5 yıl içinde yapılan lisansüstü çalışmalar incelendiğinde yüksek lisans düzeyinde ders kitabı incelemelerinin özellikle Gazi Üniversitesi, Hacettepe Üniversitesi ve İstanbul Üniversitesi bünyesinde yoğunluk gösterdiği görülmektedir. Söz konusu üniversitelerin Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde yönelik çalışmalarda bulunan anabilim dallarına sahip olması buna sebep olarak gösterilebilir. Yabancı dil olarak Türkçe öğretimi için hazırlanan ders kitapları ile ilgili yapılacak doktora düzeyinde çalışmaların lisansüstü çalışma konusu için basit kalacağı düşüncesiyle tercih edilmemiş olduğunu ifade etmek mümkün. Farklı dillerin öğretimi amacıyla kullanılan ders kitaplarının Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi için hazırlanmış ders kitaplarıyla mukayese edildiği çalışmaların sayısının artması mevcut kitapların iyileştirilmesi veya alanda hazırlanacak yeni kitaplara yol gösterici olması açısından elzemdir.

Araştırmacıların inceleme malzemesi olarak tercih ettiği kaynakların alandaki kullanım sıklığıyla paralel olması beklenen bir sonuç olarak görülebilir. Fakat, çocuklar için Türkçe öğretimine yönelik yapılmış çalışmalar yanında ders kitabı incelemelerinin de azlığı alandaki ihtiyaca cevap verememektedir. Bu doğrultuda çalışmanın bir sonucu olarak çocuklar için hazırlanacak materyaller ve bu materyallerin geliştirilmesine yönelik çalışmaların sayısının artması önerilebilir.

KAYNAKÇA

ALTUNIŞIK, R., COŞKUN, R., BAYRAKTAROĞLU, S., & YILDIRIM, E. (2010). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı. Sakarya: Sakarya Yayıncılık.

BAKİ, Y. (2019). Yabancılar Türkçe öğretimi alanındaki araştırma eğilimleri. International Journal of Language Academy, 7(3), 22-41.

- BAYRAKTAR, N. (2003). Yabancılara Türkçe öğretiminin tarihsel gelişimi. Dil Dergisi, (119), 58-71.
- BÖLÜKBAŞI, C.(2019), “Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Fiillerin Belirlenmesi (A1 Düzeyi)”, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, Ankara.
- ÇALIK, M., & SÖZBİLİR, M. (2014). İçerik analizinin parametreleri. Eğitim ve Bilim, 39(174).
- DURMUŞ, M. ve OKUR, A.(ed.).(2018). Yabancılara Türkçe Öğretimi El Kitabı. Ankara: Grafiker Yayınları(2. Baskı), 178.Syf.
- YILDIRIM, A., & ŞİMŞEK, H. (2008). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri (6. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

YABANCILAR İÇİN HAZIRLANMIŞ TÜRKÇE OKUMA KİTAPLARINDAKİ KÜLTÜREL ÖGELERİN TATAR KÜLTÜRÜNDEKİ YANSIMALARI:

YUNUS EMRE ENSTİTÜSÜ ÇOCUK HİKÂYELERİ DİZİSİ A1-A2 ÖRNEĞİ

Doç. Dr. Yusuf GÜNAYDIN¹

ÖZET

Yabancı dil olarak Türkçe öğretimi artan taleple birlikte hızla gelişen bir alandır. Hedef kitlenin çeşitliliğine bağlı olarak üretilen materyaller de farklılık göstermektedir. Ancak Türkiye'nin ve dünyanın birçok yerinde yabancı dil olarak Türkçe öğrenen çocuklara yönelik hazırlanan materyaller sınırlıdır. Ders kitaplarının dışında çocuklara sunulan kelime öğretim kitapları, kelime kartları ve hikâye setleri Türkçe öğretimi için üretilen sınırlı materyallerdendir ve büyük bir kısmı Yunus Emre Enstitüsü tarafından yayınlanmaktadır. Kurum, imkanları doğrultusunda Türkçe öğrettiği hedef kitleye uygun materyaller sunmaktadır ancak faaliyet gösterdiği coğrafyalarda aynı içerikle kullanıldıkları görülmektedir. Yabancı dil öğretiminde hedef kültürün ne kadarının ve hangi yönlerinin aktarılması gerektiği bu alanda çalışan uzmanların sıklıkla tartıştığı konulardandır. İletişimsel yaklaşım bu konuda dil öğrencisinin hedef kültürle kendi kültürü arasında bağlantı kurması gerektiğini ifade etmektedir. Bu sebeple dil öğretim materyallerinin kullanıldıkları bölgelere göre düzenlenmesi gerekmektedir. Bu çalışmanın temel amacı, Yunus Emre Enstitüsü tarafından hazırlanmış Çocuk Hikâyeleri Dizisi'ndeki kültürel öğelerin Tatar kültüründeki yansımalarını belirlemektir. Çalışmada veri toplama aracı olarak nitel araştırma desenlerinden doküman analizi yapılmıştır. Kültürel öğelerin belirlenmesi için inceleme malzemesi olarak seçilen çocuk hikâyelerine içerik analizi uygulanmış; elde edilen veriler kişiler arası iletişim öğeleri, yiyecek ve içecek kültürü öğeleri, atasözleri, dinî öğeler, kutlama ve festival öğeleri, Türk adetleri, değerler, meslekler, turistik ve tarihi yerler başlıkları altında tablolaştırılmıştır. Farklı kültürel boyutlarda incelenen verilerin temel seviyeye uygun olduğu ancak atasözlerine okuma kitaplarında yer verilmediği görülmüştür. Öğrenci görüşleri doğrultusunda incelenen bu öğelerin Kazan kültüründeki yansımalarına bakıldığında kişiler arası iletişim kültüründe Kazan Tatarcasında Arapçanın tesiri görülmektedir. Yiyecek ve içecek kültürünün, kutlama ve festivallerin, Türk adetlerinin ise Kazan toplumunda geçmiş ve günümüzde farklı yaşandığı, dinî kültür öğelerinin -Kazan'daki nüfusun büyük çoğunluğunun Müslüman olması sebebiyle- bilindiği, değerler olarak derlenen akrabalık adlarının Kazan Tatarcasındaki karşılıklarının Türkiye Türkçesi ile benzer olduğu, inceleme malzemesinden derlenen ve temel seviyeye uygun olarak sıklığı yüksek mesleklerin de günümüz Kazan'ın da bulunduğu, son olarak turistik ve tarihi kültür unsurlarının Türkiye'ye özgü olsalar da Kazan'da da benzerlerinin bulunduğu sonucuna ulaşılmış ve hikâyelerin geliştirilmesi için bazı öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Yabancı Dil Olarak Türkçe, Kültür Aktarımı, Çocuk Hikâyeleri, Yunus Emre Enstitüsü.

REFLECTIONS OF CULTURAL ELEMENTS IN TURKISH READING BOOKS PREPARED FOR FOREIGNERS IN TATAR CULTURE: YUNUS EMRE INSTITUTE CHILDREN'S STORIES SERIES A1-A2 EXAMPLE

ABSTRACT

Teaching Turkish as a foreign language is a rapidly developing field with increasing demand. Depending on the diversity of the target audience, the materials produced also vary. However, the materials prepared for children learning Turkish as a foreign language in Turkey and in many parts of the world are limited. Apart from textbooks, vocabulary teaching books, vocabulary cards and story sets are among the limited materials produced for teaching Turkish and most of them are published by Yunus Emre Institute. The institution offers materials suitable for the target group it teaches Turkish to in line with its means, but it is seen that they are used with the same content in the geographies where it operates. How much and which aspects of the target culture should be transferred in foreign language teaching is one of the issues

¹ Gazi Üniversitesi Türkçe Eğitimi Bölümü, Ankara / Türkiye, yusufgunaydin@gazi.edu.tr, ORCID: 0009-0004-9832-6507

frequently discussed by experts working in this field. The communicative approach states that the language learner should establish a connection between the target culture and his/her own culture. For this reason, language teaching materials should be organized according to the regions in which they are used. The main purpose of this study is to determine the reflections of cultural elements in the Children's Stories Series prepared by Yunus Emre Institute on Tatar culture. Document analysis, one of the qualitative research designs, was used as a data collection tool in the study. In order to determine the cultural elements, content analysis was applied to the children's stories selected as examination material; the data obtained were tabulated under the headings of interpersonal communication elements, food and beverage culture elements, proverbs, religious elements, celebration and festival elements, Turkish customs, values, professions, professions, touristic and historical places. It was observed that the data analyzed in different cultural dimensions were appropriate for the basic level, but proverbs were not included in the reading books. When we look at the reflections of these elements examined in line with student opinions in Kazan culture, we see the influence of Arabic in Kazan Tatar in interpersonal communication culture. Food and beverage culture, celebrations and festivals, and Turkish customs are experienced differently in Kazan society in the past and present, religious cultural elements are known because the majority of the population in Kazan is Muslim, and the equivalents of kinship names compiled as values in Kazan Tatar are similar to Turkish, It was concluded that the professions with high frequency compiled from the review material and in accordance with the basic level are also found in today's Kazan, and finally, although the elements of touristic and historical culture are unique to Turkey, they have their counterparts in Kazan and some suggestions for the development of the stories are presented.

Key Words: Turkish as a Foreign Language, Culture Transfer, Children's Stories, Yunus Emre Institute.

ОТРАЖЕНИЕ КУЛЬТУРНЫХ ЭЛЕМЕНТОВ В ТУРЕЦКИХ КНИГАХ ДЛЯ ЧТЕНИЯ, ПОДГОТОВЛЕННЫХ ДЛЯ ИНОСТРАНЦЕВ, НА ТАТАРСКУЮ КУЛЬТУРУ: НА ПРИМЕРЕ СЕРИИ ДЕТСКИХ РАССКАЗОВ ИНСТИТУТА ЮНУСА ЭМРЕ А1-А2

РЕЗЮМЕ

Преподавание турецкого языка как иностранного - быстро развивающаяся область с растущим спросом. В зависимости от разнообразия целевой аудитории различаются и выпускаемые материалы. Однако материалы, подготовленные для детей, изучающих турецкий язык как иностранный, в Турции и во многих странах мира ограничены. Среди ограниченного числа материалов, выпускаемых для обучения турецкому языку, помимо учебников, можно назвать учебники по лексике, лексические карточки и наборы сказок, большинство из которых издаются Институтом Юнуса Эмре. Институт предлагает материалы, подходящие для целевой группы, которой он преподаёт турецкий язык, в соответствии со своими средствами, но видно, что они используются с одинаковым содержанием в тех регионах, где он работает. Вопрос о том, в каком объеме и какие аспекты целевой культуры следует передавать при обучении иностранному языку, является одним из часто обсуждаемых специалистами, работающими в этой области. Согласно коммуникативному подходу, изучающий язык должен установить связь между целевой культурой и своей собственной. В связи с этим возникает необходимость в создании региональных изданий учебных материалов. Основной целью данного исследования является определение отражения культурных элементов в серии детских рассказов, подготовленных Институтом Юнуса Эмре, на татарскую культуру. В качестве инструмента сбора данных в исследовании использовался анализ документов - один из качественных исследовательских дизайнов. Для определения элементов культуры к детским рассказам, выбранным в качестве материала для исследования, был применен контент-анализ; полученные данные были распределены по рубрикам: элементы межличностного общения, элементы культуры еды и напитков, пословицы, религиозные элементы, элементы праздников и фестивалей, турецкие обычаи, ценности, профессии, специальности, туристические и исторические места. Отражение этих элементов в казахской культуре также оценивается под названием выводов.

Ключевые слова: Түрөцкый язык как иностранный, передача культуры, детские рассказы, Институт Юнуса Эмре.

1. GİRİŞ

Dil, insanlar arasında iletişime imkân tanıyan karmaşık sembol ve sesler sistemi; duygu ve düşüncelerin paylaşılmasında temel bir araçtır. Bu sayede toplumlar arası etkileşimin temeli oluşturulur. Yabancı dil ise insanların iletişim kurma yeteneklerini zenginleştirir. Gelişen iletişim becerileri de farklı kültür ve milletlerden insanlarla yakınlık kurmak için fırsat sunar. Küreselleşme ile birlikte uluslararası işbirliği hem bireysel hem toplumsal düzeyde birden fazla dil bilmeyi zorunlu hâle getirmiştir. Böylece Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi son yıllarda giderek önem kazanmış, öğrencilere ve öğrencilere yönelik yapılmış çalışmaların da sayısı artmıştır.

Dil öğretiminde zaman içerisinde yalnızca temel dilbilgisi kuralları ve kelime bilgisini geliştirmek yerine, iletişim becerilerine odaklanılan bir yöntem benimsenmeye başlanmıştır. Bu yöntem öğrencilerin gerçek yaşamda iletişim kurmalarını kolaylaştırırken aynı zamanda kültürel farkındalık kazanmalarına da katkı sağlamaktadır. Dil yalnızca kelimelerden ibaret değildir, daha iyi iletişim kurmak ve kültürü daha iyi anlamlandırmak amacıyla bir dilin içerdiği kültürel bağlamın da öğrencilere aktarılması gerekmektedir. Bu sebeple oluşturulacak her türlü dil öğretim materyalinde kültürün amaç veya araç olarak açık ya da örtük kullanımı önem arz etmektedir.

Kültür, dilin kullanım alanı ve toplumun yaşam tarzını yansıtması bakımından önemli bir bileşendir. Bu nedenle dil öğretim materyalleri kültürel öğeleri içermeli ve öğrencilere bir bağlam içerisinde sunulmalıdır. Kültürel öğeler; bir topluluğa ait gelenekler, ritüeller ve normlardan oluşan unsurlardır. Örneğin bir materyal yemek tarifi, yerel giyim tarzı, müzik ve sanat eserleri gibi kültürel öğeleri içerebilir. Bu materyaller, öğrencilerin bir dilin gerçek yaşamda nasıl kullanıldığını ve bir kültürün zenginliğini nasıl yansıttığını görmelerine yardımcı olur. Ayrıca kültürel unsurları içeren bir öğretim materyali öğrencilerin ders dışında -dil kullanım alanlarında- anlamlı ve daha derin iletişim kurmalarına, kültürel farklılıklara saygı göstermelerine ve küresel bir perspektif geliştirmelerine katkı sağlar. Bu şekilde, dil öğrenme deneyimi daha zengin, keyifli ve öğretici hâle gelir. Öğrencilerin hedef dile ait kültürel unsurları kendi kültürleriyle ilişkilendirmeleri ise hem hedef dili hem hedef kültürü daha kolay anlamlandırmalarını sağlamaktadır.

Alanyazında Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi amacıyla hazırlanmış materyallere bakıldığında -kültürel yakınlığın öğretim araçlarında kullanımının öğrenimi pekiştirdiğini gösteren çalışmalar olmasına rağmen- hazırlanan materyaller aynı materyalin hem yurt içinde hem yurt dışında öğretim aracı olarak kullanılabildiği görülmektedir. Bu durum özellikle yurt dışında -kültüre uzak coğrafyalarda- Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenen hedef kitlenin kültürel yakınlık kurmasını engellemektedir.

1.1. Amaç

Alanyazında Türkçenin çocuklara yabancı dil olarak öğretimi için pek çok araştırma mevcuttur (Akin, H. ve Çetin, M., 2016; Melanlıoğlu, D., 2016; Biçer, N. ve Kılıç, B. S., 2017; Çangal, Ö. ve Yılmaz, C., 2017; Gün, M. ve Şimşek, R., 2017; Bulut, S., Kanat Soysal, Ö. ve Gülççek, D., 2018; Doğan, B. ve Ateş, A., 2018; Er, O., Biçer, N. ve Bozkırlı, K. Ç., 2018; Gerçek, Ş., Alkan, B., Aloğlu, E. ve Kurtuluş, M., 2018; Güngör, F. ve Şenel, E. A., 2018; Karakoç Öztürk, B., 2018; Koçoğlu, A. ve Yanpar Yelken, T., 2018; Morali, G., 2018; Ateş, A. ve Bahşi, N., 2019; Aydoğdu, Z., Aydoğdu, Y. ve Asmaz, A., 2019; Boylu, E. ve Işık, P., 2019; Gültutan, S. ve Kan, M. O., 2019; İnal, M. ve Korkmaz, Ö., 2019; Şen, F. ve Solak, E., 2019; Akin, 2020; Biçer, N. ve Özaltun, H., 2020; Boylu, E. ve Işık, P., 2020; Çifçi, T., Arseven, İ., Arseven, A. ve Orhan, A., 2020; Pilancı, H., Çalışır Zenci, S., Saltık, O. ve Yaşar, S., 2020; İşigüzel, B. ve Gir, M., 2020; Türker, M. S., 2020; Akay 2021, Göçen, G. ve Aydın, E., 2021; Keskin, D., 2021). Çalışmaların araştırma konularına bakıldığında öncelikle çocuklara Türkçe öğretiminde karşılaşılan sorunların ele alındığı; ardından ders kitapları, öğrencilerin öğrenme süreçleri, öğrencilerin kullandığı yöntem ve stratejilerle ilgili araştırmalar yapıldığı yoğunluk gösterdiği

görülmektedir. Alanda çocuklara yönelik hazırlanan materyaller ve bu materyaller üzerine yapılmış çalışmaların sayısı ise oldukça azdır. Bu bağlamda çocuklara kültür aktarımıyla ilgili yalnızca dört çalışma görülmüştür (Çangal, Ö. ve Yılmaz, C., 2017; Gün, M. ve Şimşek, R., 2017; Akın, E. ve Özenç, E., 2020; Akay, 2021). Oysa dil öğretiminin temel felsefelerinden biri de kültür aktarımıdır. Bu konuda Diller İçin Avrupa Başvuru Metninde (AOBM) (2021: 127) de çoğul dillilik yanında çoğul kültürel yetkinlik ön plana çıkarılmaktadır.

Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminin planlı bir şekilde gerçekleştirilebilmesi için temel kaynak olarak ders kitapları kullanılmaktadır. Şimşek (2019: 50) yabancı dil programlarının kilit unsuru olarak görülen ders kitaplarının iletişim, kültür, öğreticilik işlevlerinin bulunduğunu ifade eder ancak Şimşek (2011, s. 48) ders kitaplarının dil öğretimi için tek başlarına yeterli olmadığını vurgular ve ana dili eğitimindeki gibi ders kitaplarının yanında okuma kitapları da hazırlanıp öğrencilerin kullanımına sunulması gerektiğini ifade eder. Şimşek'in (2017: 219) "Yabancı Dil Olarak Türkçenin Öğretiminde Temel Materyaller: Okuma Metinleri ve Okuma Kitapları" adlı çalışmasında Gazi Üniversitesi Türkçe Öğretim Merkezinde Türkçe öğrenen otuz yabancı öğrenciye ders kitabı dışında Türkçe okuma kitaplarına ihtiyaç duyup duymadıkları sorulmuş ve %77 oranında evet cevabı alınmıştır. Hiç şüphesiz kapsamı daha geniş çalışmalarda sonuç değişmeyecektir, çünkü yaygın öğrenim materyali olarak hazırlanan okuma kitapları, öğrencilerin bulunduğu seviye içinde hedef dildeki kazanımlarını pekiştirmektedir (Gün ve Şimşek, 2017: 503). Bu doğrultuda okuma kitaplarının Türkçenin yabancı dil olarak öğretilmesinde destekleyici ve öğrencilerin ihtiyaç duyduğu bir materyaldir.

Yabancı dil öğretiminde okuma kitapları sıklıkla faydalanılan materyallerdendir (Göçen, Karabulut, Yıldız Memiş ve Darama, 2020: 115). Dolayısıyla Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde de öğreticiler tarafından örgün, öğrenciler tarafından yaygın öğretim materyali olarak kullanılmaktadır. Şimşek'e (2017; 216) göre okuma kitapları, Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenenlerin kelime hazinesini artıracak, okuma anlama becerisini geliştirecek, Türkçenin anlatım zenginliğinin aktarılabilceği düzeyde olmasının yanında Türk kültürünü, yaşayış tarzını, Türkiye ve Türklerin hayata bakış açısının daha iyi anlaşılmasını da sağlayacak nitelikte olmalıdır. Dil öğretiminde başlıca yardımcı materyal olarak görülen okuma kitaplarıyla ilgili hâliyle daha fazla akademik araştırmanın yapılması gerekmektedir. Yapılan bu çalışma, Türkçe öğrenen yabancı çocuklar için hazırlanmış hikâye kitaplarındaki kültürel öğeleri tespit ettiği ve kullanıldığı coğrafyada bu öğelerin karşılık bulup bulmadığının belirlenmesi için önemlidir. Bu sayede Türkçe hikâye dizilerinin güncellenerek -gerektiği takdirde- bölge edisyonlarının yapılmasının gerekliliği tartışılacaktır.

1.2. Problem

Çalışmanın ana problemi olarak "Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenen çocuklar için hazırlanmış okuma kitaplarındaki kültürel öğelerin Kazan kültüründeki yansımaları nelerdir?" sorusu belirlenmiştir. Bahsedilen amaç ve problem doğrultusunda şu sorulara cevap aranmıştır:

1. Çocuk Hikâyeleri Dizisi'ndeki kültürel öğeler nelerdir?
 - 1.1. Çocuk Hikâyeleri Dizisi'ndeki kişiler arası iletişim öğeleri nelerdir?
 - 1.2. Çocuk Hikâyeleri Dizisi'ndeki yiyecek ve içecek kültürü öğeleri nelerdir?
 - 1.3. Çocuk Hikâyeleri Dizisi'ndeki atasözleri nelerdir?
 - 1.4. Çocuk Hikâyeleri Dizisi'ndeki dinî öğeler nelerdir?
 - 1.5. Çocuk Hikâyeleri Dizisi'ndeki kutlama ve festival öğeleri nelerdir?
 - 1.6. Çocuk Hikâyeleri Dizisi'ndeki Türk adetleri nelerdir?
 - 1.7. Çocuk Hikâyeleri Dizisi'ndeki değerler nelerdir?
 - 1.8. Çocuk Hikâyeleri Dizisi'ndeki meslekler nelerdir?
 - 1.9. Çocuk Hikâyeleri Dizisi'ndeki turistik ve tarihi yerler nelerdir?

2. Çocuk Hikâyeleri Dizisi'ndeki kültürel öğelerin Kazan kültüründeki yansımaları nelerdir?

Çalışmada Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenen çocuklar için hazırlanmış okuma kitaplarındaki kültürel öğeler tespit edilmiş ve elde edilen verilerin Kazan kültüründeki yansımaları sorgulanarak bulgular başlığı altında tablolar hâlinde sunulmuştur.

2. YÖNTEM

Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenen çocuklar için hazırlanmış okuma kitaplarındaki kültürel öğelerin Kazan kültüründeki yansımalarının belirlenmesinin hedeflendiği bu çalışmada nitel araştırma desenlerinden doküman analizi yapılmıştır. Doküman analizi; alanyazında belge incelemesi olarak da ifade edilmektedir. Genellikle amaçlı olarak üretilmiş ürünlerin araştırmacı tarafından anlamlandırılma çalışmaları olarak tanımlanır (Oral ve Çoban, 2020: 259). Doküman analizi hem basılı hem elektronik materyalleri kapsayabilir. Bu çalışmada da inceleme malzemesi olarak belirlenen Yunus Emre Enstitüsü Çocuk Hikâyeleri Dizisi'nin elektronik dizgileri kullanılmıştır.

2.1. İncelenen Dokümanlar

Bu çalışma kapsamında Yunus Emre Enstitüsü tarafından Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenen çocuklara yönelik hazırlanan Çocuk Hikâyeleri Dizisi'ndeki 14 okuma kitabı incelenmiştir. Hikâyeler, temel seviyeye yönelik, A1 ve A2 düzeylerinde hazırlanmıştır. İncelenen hikâye kitapları Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Yunus Emre Enstitüsü Çocuk Hikâyeleri Dizisi A1-A2'de Yer Alan Okuma Kitapları

Okuma Kitapları	Dil Düzeyi	<i>f</i>
Bayram	A1	1
Hakan'ın Günlüğü	A1	1
Misafirimiz Var	A1	1
Tatil Sürprizi	A1	1
Sınavlar Başlıyor	A1	1
Yeni Arkadaşım	A1	1
Yeni Okulumuz	A1	1
Doğum Günü	A2	1
İstanbul Heyecanı	A2	1
Sınıflar Yarışıyor	A2	1
Soralım Öğrenelim	A2	1
Tatil Planı	A2	1
Yeni Hayatımız	A2	1
Yeşil Göl	A2	1
TOPLAM		14

Tablo 1'de de görüldüğü üzere temel seviyeye yönelik hazırlanmış 14 hikâye kitabından 7'si A1, 7'si A2 düzeyinde, eşit dağılımdadır.

2.2. Veri Toplanması ve Veri Toplama Aracı

Elektronik yayınların çalışma kolaylığı sağlaması ve güncel veriyi daha hızlı sunması sebebiyle çalışma kapsamında incelenecek hikâye kitapları Google Play üzerinden satın alınmıştır. Çalışmada hikâye kitaplarındaki kültürel unsurlar doküman analizi, Kazan kültüründeki yansımaları da Türkiye'de üniversite okuyan 7 Kazanlı öğrenciyle görüşme yapılarak belirlenmiştir.

2.3. Verilerin Analizi

Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde kullanılan çocuk hikâyelerinde yer alan kültürel öğelerin belirlenmesi için içerik analizinden faydalanılmıştır. İçerik analizi kapsamında, öncelikle kültürel öğelerin hangi boyutlarda tespit edildiği araştırılmış ve alanyazın taramasından hareketle seçilen kültürel boyutlara göre Yunus Emre Enstitüsü tarafından hazırlanan Çocuk Hikâye Dizisi'ndeki kültürel öğeler incelenmiştir. Bu çalışma kapsamında Ertuğrul'un (2015: 10-11) yüksek lisans çalışmasında belirlenen kültürel boyutlar -kişiler arası iletişim; ekonomik hayat; millî spor; yiyecek kültürü; içecek kültürü; müzik, müzik aletleri ve halk oyunları; önemli şahsiyetler; atasözleri; dinî unsurlar; kutlama ve festivaller; Türk âdetleri; değerler; Türk edebiyatı; görsel sanatlar; meslekler; turistik ve tarihî yerler-dikkate alınmış ancak Kazan kültüründeki karşılıklarının somutlaştırılabilmesi için hikâye kitaplarında yalnızca yiyecek ve içecek kültürü, atasözleri, kutlama ve festivaller, Türk adetleri, değerler, görsel sanatlar ve meslekler başlıkları kültürel öğelerin tespiti için kullanılmıştır. İçeriğin ileri seviyelerde yoğunluk göstermesi ve Çocuk Hikâyeleri Dizisi'nin A1-A2 seviyesinde olması sebebiyle ekonomik hayat; millî spor; müzik, müzik aletleri ve halk oyunları; önemli şahsiyetler; Türk edebiyatı, görsel sanatlar araştırma kapsamına alınmamıştır.

3. BULGULAR

Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde kullanılan çocuk hikâyeleri hedef kitleye Türk değerlerinin, kültürel öğelerin aktarılması için kullanılan önemli araçlardandır. Bu hikâyelerde ele alınan kültürel unsurlar, Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenen çocukların hem hedef dili hem hedef kültürü anlamlandırmasına yardımcı olmanın yanı sıra kendi kültürü ile ilişkilendirmesine de fırsat sunmaktadır. Bu başlık altında Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenen çocuklar için hazırlanmış hikâye kitaplarındaki kültürel öğeler; yiyecek ve içecek kültürü, atasözleri, dinî unsurlar, kutlama ve festivaller, Türk adetleri, değerler, görsel sanatlar ve meslekler başlıkları altında belirlenip bu kültürel öğelerin Kazan kültüründeki yansımalarının neler olduğu tablolar hâlinde sunulmuştur.

3.1. Çocuk Hikâyeleri Dizisi'ndeki Kültürel Öğeler Nelerdir?

Yabancı dil öğretimi için seçilen konularda hedef kültürde bulunan ve öğrencilerin deneyim alanlarına giren genel veya ortak değerlerin dikkate alınması gerektiği vurgulanır (Barın, 2004; Tapan, 1990). Özellikle temel düzeyde kaynak ve hedef kültürdeki ortak veya kesişen kültür unsurlarına yer verilmelidir.

3.1.1 Çocuk Hikâyeleri Dizisi'ndeki Kişiler Arası İletişim Öğeleri Nelerdir?

Bu başlık altında dil öğretiminde kişiler arası iletişim kültürü boyutuna yönelik çocuk hikâye dizisindeki kültürel öğeler ve bu unsurların sıklıkları Tablo 2'de sunulmaktadır. Ertuğrul (2015, 10) çalışmasında kişiler arası iletişim temasında temel düzeyde tanışma, selamlaşma, vedalaşma, vb. konularla ilgili kalıplaşmış ifadelerin ("günaydın, hoş geldin, iyi akşamlar, nasılsınız, memnun oldum, hoşça kal, lütfen, teşekkür ederim vb.) kültürel öğeleri oluşturduğunu aktarır.

Tablo 2. Çocuk Hikâyeleri Dizisi'ndeki Kişiler Arası İletişim Öğeleri

Okuma Kitapları	Kültürel Unsurlar	f
Bayram	hoş geldiniz, hoş bulduk, hayırlı işler, iyi günler, hayırlı bayramlar, iyi bayramlar, nasılsınız? teşekkür ederim, teşekkürler, görüşürüz, görüşmek üzere, sağ ol, afiyet olsun, geçmiş olsun, elinize sağlık. Bayramın kutlu olsun. Nerede o eski bayramlar? Ramazan Bayramınızı kutluyorum. Sağlıklı ve mutlu bayramlar diliyorum.	19
Hakan'ın Günlüğü	teşekkür ederim, aferin	2

Misafirimiz Var	hoş geldiniz, hoş bulduk, inşallah, görüşürüz, sağ olun, güle güle, hayırlı işler, teşekkürler, nasılsın, iyiyim, eline sağlık, afiyet olsun, teşekkür ederiz, iyi geceler, rica ederim, memnun oldum, iyi akşamlar, buyurun	18
Tatil Sürprizi	hoş geldiniz, hoş bulduk, hoşça kalın, güle güle, teşekkür ederiz, İyi günlerde kullanın, hayırlı işler, tebrik etmek, inşallah	9
Sınavlar Başlıyor	hoşça kal, güle güle, ALO, iyi akşamlar, görüşmek üzere, görüşürüz, teşekkür ederim, hoş geldin, hoş bulduk, memnun oldum, aferin, iyi günler, geçmiş olsun, nasılsın, iyiyim, selam söyle, kolay gelsin, rica ederim, Aleykümselem, iyi geceler	20
Yeni Arkadaşım	nasılsın, iyiyim, iyi günler, hoş geldiniz, hoş bulduk, sağ ol, teşekkürler, iyi geceler, afiyet olsun, teşekkür ederim	10
Yeni Okulumuz	günaydın, nasılsın, merhaba, memnun oldum, nerelisin, hoş geldiniz, hoş geldin, hoş bulduk, sağ ol, teşekkür ederim, afiyet olsun, görüşürüz	12
Doğum Günü	afiyet olsun, teşekkür ederim, hoş geldin	3
İstanbul Heyecanı	günaydın, eline sağlık, teşekkür ederim, geçmiş olsun	4
Sınıflar Yarışıyor	günaydın, merhaba, teşekkür ederim, başarılar dilemek, hoş geldin, hoş bulduk, sağ ol, inşallah	8
Soralım Öğrenelim	kolay gelsin, hoş geldin, teşekkür ederim	3
Tatil Planı	hoş geldin, hoş bulduk, kolay gelsin, buyurun, ALO, görüşürüz	6
Yeni Hayatımız	merhaba, hoş geldiniz, güle güle oturun, tanıştığımızı memnun oldum, günaydın, hayırlı işler, sağ ol, iyi günler, geçmiş olsun, hayırlı olsun	10
Yeşil Göl	günaydın, hoş geldin, nasılsın, iyiyim, geçmiş olsun, sağ ol, görüşmek üzere, hoşça kal, görüşürüz, teşekkür ederim, elinize sağlık, tebrik etmek	12
TOPLAM		136

İstikrarlı bir düşünüş söz konusu olmasa da hikâye kitaplarının Çocuk Hikâyeleri Dizisi'ndeki sıralaması dikkate alındığında kişiler arası iletişimle ilgili kalıp ifadelerle ilk hikâyelerde daha fazla yer verildiği görülmektedir. “Merhaba, hoş geldiniz, hoş bulduk, memnun oldum, günaydın, iyi akşamlar, iyi günler, iyi geceler, nasılsınız, teşekkür ederim, teşekkürler, sağ olun, görüşürüz, hoşça kal, güle güle, rica ederim, geçmiş olsun, afiyet olsun, inşallah” kişiler arası iletişimle ilgili derlenen örneklerden bazılarıdır.

3.1.2. Çocuk Hikâyeleri Dizisi'ndeki Yiyecek ve İçecek Kültürü Öğeleri Nelerdir?

Bu başlık altında dil öğretiminde yiyecek ve içecek kültürü boyutuna yönelik çocuk hikâye dizisindeki kültürel öğeler ve bu unsurların sıklıkları Tablo 3'te sunulmaktadır. Ertuğrul (2015, 10) çalışmasında yiyecek ve içecek kültürüne ait öğeleri ayrı gruplandırmıştır, ancak bu çalışma kapsamında ikisinin aynı başlık altında verilmiştir. Günlük hayatta sık tüketilen yiyecek türleri (çorba, döner, simit, börek, tarhana, sarma, dolma, baklava vb.) ve yine günlük hayatta sık tüketilen içecek türleri (çay, ayran, Türk kahvesi, limonata vb.) temel düzeyde kullanılabilir kültürel öğeler olarak aktarılmıştır.

Tablo 3. Çocuk Hikâyeleri Dizisi'ndeki Yiyecek ve İçecek Kültürü Öğeleri

Okuma Kitapları	Kültürel Unsurlar	f
Bayram	çay, bayram şekeri, lokum, sade lokum, fındıklı lokum, baklava, cevizli baklava, fıstıklı baklava, kahve, şeker	9
Hakan'ın Günlüğü	doğum günü pastası, kaşar peynirli tost, salata, ekmek, meyve suyu, köfte, çay, yumurta, kahvaltı	9

Misafirimiz Var	kahvaltı, mantar çorbası, patlıcan kebabı, salata, börek, kadayıf, patlıcan, salatalık, sarımsak, mantar, maydanoz, havuç, domates, biber, elma, portakal, çilek, tavuk, kıyama, ekmek, yumurta, peynir, ayran, salça, kuruyemiş, yoğurt, un, tuz, karabiber, nane, çay, tatlı, mercimek çorbası, kahve	34
Sınavlar Başlıyor	çorba, pilav, kuru fasulye, çay, tatlı,	5
Yeni Arkadaşım	çay, yumurta, süt, sosıs, reçel, sütlü çay, portakal suyu, tavuk suyu çorbası, ezogelin, mercimek çorbası, döner, Adana kebab, lahmacun, köfte, kıymalı pide, ayran, yoğurt, su, tuz, baklava, sütlaç, kadayıf, kek	23
Yeni Okulumuz	zeytin, peynir, bal, tereyağı, domates, yumurta, Boşnak böreği,	7
Doğum Günü	kahvaltı, menemen, patatesli gözleme, pasta, çay, tatlı kurabiye, tuzlu kurabiye, meyve suyu	8
İstanbul Heyecanı	çay, balık ekmek	2
Sınıflar Yarışıyor	mantı, sucuk, pastırma, kestane şekeri, zeytin, Antep fıstığı, baklava, cevizli baklava, fıstıklı baklava, Trabzon ekmeği, tereyağı, peynir	12
Soralım Öğrenelim	çay, tatlı, kahve, portakal suyu, tost	5
Tatil Planı	ekmek, patatesli börek, ayran, çay, tatlı,	5
Yeni Hayatımız	İskender kebab, kestane şekeri, kahve, ekmek, elma, armut	6
Yeşil Göl	patates kızartması, nane limon çayı, balık, süt, börek, köfte	6
TOPLAM		130

Temel seviyede yiyecek ve içecek kültürü ile ilgili hazırlanan ölçüt günlük hayatta sıklıkla karşılaşılabilecekleri içermektedir. Bu öğrencinin hedef dili, hedef kültürle birlikte anlamlandırmasını kolaylaştıracaktır. Özellikle bayram şekeri, lokum, baklava, kebab, mantı, menemen, kuru fasulye tereyağı gibi kültüre özgü ve Türkçede sıklığı yüksek ifadelerin kullanılması dikkat çekicidir. Çocuk Hikâyeleri Dizisi'nde yer alan okuma kitaplarından yalnızca Tatil Sürprizi hikâyesinde yiyecek veya içecek kültür ögesi görülmüştür.

3.1.3. Çocuk Hikâyeleri Dizisi'ndeki Atasözleri Nelerdir?

Atasözleri kültür aktarımı için önemli bir yere sahiptir. Bu sebeple yabancı dil olarak Türkçenin öğretiminde de konuya uygun atasözleri uygun bağlamlar içerisinde öğrenciye sunulmalıdır. Ertuğrul (2015, 10) temel seviyede gerçek anlamlı atasözlerinin kullanılabilirliğini ifade etmektedir. Ancak Türkçenin yabancı dil olarak çocuklara öğretimi için hazırlanan Çocuk Hikâyeleri Dizisi'nde herhangi bir atasözü bulunamamıştır.

3.1.4. Çocuk Hikâyeleri Dizisi'ndeki Dinî Ögeler Nelerdir?

Bu başlık altında dil öğretiminde dinî kültür boyutuna yönelik çocuk hikâye dizisindeki kültürel ögeler ve bu unsurların sıklıkları Tablo 4'te sunulmaktadır. Ertuğrul (2015, 10) temel seviyede hedef kültüre ait dinî ögelerin bulunmasının kültürü yeni tanımaya başlayan -özellikle farklı bir dine mensup öğrenciler tarafından- yanlış anlaşılabilirliği gereğiyle doğru olmadığını aktarmaktadır. Farklı dine mensup öğrencilerin hedef dili yeterince anlayamaması aktarılan bilgilerin hedef kültüre dolayısıyla hedef kültürün içinde bulunduğu dine ön yargı oluşturulmasına sebep olabilecektir. Kazan'da Müslüman nüfusun yoğun olması ve bölgedeki halkın İslamiyet'i tanınması bu konuda herhangi bir ön yargı oluşturmayacaktır. Çocuk Hikâyeleri Dizisi'nde Tablo 5'te görüldüğü üzere yalnızca serinin ilk kitabı olan Bayram adlı hikâyede bir takım dini ögeler kültür aktarımı amacıyla kullanılmıştır.

Tablo 4. Çocuk Hikâyeleri Dizisi'ndeki Dinî Ögeler

Okuma Kitapları	Kültürel Unsurlar	f
Bayram	Ramazan Bayramı, bayram namazı, namaz kılmak, camiye gitmek	4
TOPLAM		4

Çocuklar için hazırlanmış on dört okuma kitabı içerisinde yalnızca Bayram adlı hikâyenin kurgusu sebebiyle Ramazan Bayramı'yla ilgili bayram namazı, camiye gitmek ve namaz kılmak dinî öğelerini içerdiği görülmüştür.

3.1.5. Çocuk Hikâyeleri Dizisi'ndeki Kutlama ve Festival Ögeleri Nelerdir?

Bu başlık altında dil öğretiminde kutlama ve festival kültürü boyutuna yönelik çocuk hikâye dizisindeki kültürel öğeler ve bu unsurların sıklıkları Tablo 5'te sunulmaktadır. Kutlama ve festival öğeleri kültür aktarımında yılbaşı, doğum günü, anneler günü vb. özel günlere ait temel düzeyde kalıplaşmış ifadelerle kullanılabilir (Ertuğrul, 2015: 10). Temel seviyede öğrencilerin hedef kültür içerisinde kendi kültüründen yaşantılar bulabilmesi için gündemde olan kutlama ve festival ifadeleri seçilmiştir. Böylece öğrenciler hedef kültüre karşı daha kolay olumlu tutum geliştirebilir.

Tablo 5. Çocuk Hikâyeleri Dizisi'ndeki Kutlama ve Festival Ögeleri

Okuma Kitapları	Kültürel Unsurlar	f
Bayram	bayram kutlamak	1
Hakan'ın Günlüğü	parti, doğum günü, mum üfleme, doğum günü şarkısı söylemek, pasta kesmek	4
Doğum Günü	doğum günü, pasta kesmek, davetiye vermek, hediye almak, hediye vermek, doğum günü için evi süslemek	6
TOPLAM		11

Temel seviye, yeni bir dilin yanında yeni bir kültürün de öğrenilmesi olarak değerlendirildiğinde öğrencinin günlük hayatından parçalar bulması, dile ve kültüre daha ılımlı olmasını sağlayacaktır. Ancak Çocuk Hikâyeleri Dizisi'nde yer alan Misafirimiz Var, Tatil Sürprizi, Sınavlar Başlıyor, Yeni Arkadaşım, Yeni Okulumuz, İstanbul Heyecanı, Sınıflar Yarışıyor, Soralım Öğrenelim, Tatil Planı, Yeni Hayatımız ve Yeşil Göl hikâyelerinde kutlama ve festival öğeleri görülmemiştir.

3.1.6. Çocuk Hikâyeleri Dizisi'ndeki Türk Adetleri Nelerdir?

Bu başlık altında dil öğretiminde Türk adetlerin kültürü boyutuna yönelik çocuk hikâye dizisindeki kültürel öğeler ve bu unsurların sıklıkları Tablo 6'da sunulmaktadır. Ertuğrul (2015: 10) - dinî öğeler gibi- "düğün, nişan, kız isteme, sünnet" gibi Türk adetlerinin de temel düzeyde kültür aktarım aracı olarak kullanılmaması gerektiğini ifade eder. Bu duruma gerekçe olarak temel seviyede öğrencinin temel ihtiyaçlarını giderebileceği bağlamlar üzerinden bir dil öğretimi ve kültür aktarımının yapılmasının daha doğru olacağını belirtir. Çocuk Hikâyeleri Dizisi'nde Türk adetleri olarak Ertuğrul'un belirttiği düğün, nişan, sünnet gibi törenlerden ziyade günlük hayatın da bir parçası olan Türk kültürüne ait öğeler derlenmiştir.

Tablo 6. Çocuk Hikâyeleri Dizisi'ndeki Türk Adetleri

Okuma Kitapları	Kültürel Unsurlar	f
Bayram	bayram temizliği yapmak, tebrik kartı göndermek, kahve içmek, el öpmek, bayram harçlığı almak, bayram ziyaretine gitmek, kolonya dökmek, şeker ikram etmek, baklava ikram etmek	9
Hakan'ın Günlüğü	ihtiyaç sahiplerine kıyafet toplamak, mangal yapmak	2

Misafirimiz Var	misafir için hazırlık yapmak, misafir olarak birinin evinde kalmak, kahve içmek, yeni komşuyu ziyaret etmek, yeni komşuya ikram götürmek, yeni eve hediye götürmek	6
Tatil Sürprizi	karne hediyesi almak, karne hediyesi vermek	2
Yeni Arkadaşım	yatılı misafir kabul etmek	
Soralım Öğrenelim	akşam aile ile sohbet etmek, çay içmek, kahve içmek	3
Tatil Planı	büyükleri ziyaret etmek, el öpmek	2
Yeni Hayatımız	yeni taşınan komşuyu ziyaret etmek	1
Yeşil Göl	pikniğe gitmek, mangal yakmak	2
TOPLAM		27

Çocuk Hikâyeleri Dizisi'nde yer alan Sınavlar Başlıyor, Yeni Okulumuz, Doğum Günü, İstanbul Heyecanı ve Sınıflar Yarışıyor hikâyelerinde turistik ve tarihi kültür öğesi görülmüştür.

3.1.7. Çocuk Hikâyeleri Dizisi'ndeki Değerler Nelerdir?

Bu başlık altında dil öğretiminde değerler kültürü boyutuna yönelik çocuk hikâye dizisindeki kültürel öğeler ve bu unsurların sıklıkları Tablo 7'te sunulmaktadır. Değerler başlığı altında temel düzeyde aile, (Anne, baba, dede, babaanne, dayı, amca, hala, teyze, vb.) misafirlik, komşuluk vb. öğelerin kültür aracı olarak kullanılabilmesi ifade edilir (Ertuğrul, 2015: 10). Temel düzey için belirlenen ölçütlerde aile adları dışında misafirlik, komşuluk ve aile ziyareti gibi öğeler de dikkate alınmaktadır, ancak bunların büyük kısmın bu çalışma kapsamında Türk adetleri başlığında verilmiştir. Burada aile adları, komşuluk gibi öğeler dikkate alınmıştır.

Tablo 7. Çocuk Hikâyeleri Dizisi'ndeki Değerler

Okuma Kitapları	Kültürel Unsurlar	f
Bayram	anne, kardeş, komşu, dede, damat, torun, akraba	7
Hakan'ın Günlüğü	anne, baba, arkadaş	3
Misafirimiz Var	anne, kardeş, arkadaş, oğul, kız, çocuk, misafir, bey, hanım, komşu	10
Tatil Sürprizi	bey, hanım, kız, oğul, anne, baba, kardeş, abla	8
Sınavlar Başlıyor	anne, baba, arkadaş, aile, dayı, kardeş, amca, yenge, teyze, dede, babaanne, hanım, bey	13
Yeni Arkadaşım	bey, hanım, aile, arkadaş, anne, kardeş, baba	7
Yeni Okulumuz	aile, oğul, kız, bey, hanım, anne, baba, arkadaş	8
Doğum Günü	aile, bey, hanım, kız kardeş, anne, baba	6
İstanbul Heyecanı	anne, baba	2
Sınıflar Yarışıyor	anne, baba, kız	3
Soralım Öğrenelim	dede, babaanne, anne, baba, kız kardeş, torun, arkadaş	7
Tatil Planı	yenge, amca, hala, anne, baba, dede, babaanne, oğul, enişte	9
Yeni Hayatımız	arkadaş, baba, anne, komşu, kardeş	5
Yeşil Göl	arkadaş, anne, baba	3
TOPLAM		93

Çekirdek ailenin tanımlandığı anne, baba ve çocuklar dışında akrabalık adları dillerin ayrışacağı nokta olarak kabul edilebilir. Özellikle yenge ve enişte adları bu noktada belirleyicidir. Hikâye kitaplarına bakıldığında Sınavlar Başlıyor ve Tatil Planı hikâyelerinde yenge, Tatil Planı hikâyesinde de

enişte kelimesinin kullanıldığı görülmüştür. Dikkat çekici başka bir nokta da hikâyelerin birçoğunda geçen hanım ve bey ifadelerinin eşlerin birbirine hitabında kullanılmasıdır.

3.1.8. Çocuk Hikâyeleri Dizisi'ndeki Meslekler Nelerdir?

Bu başlık altında dil öğretiminde meslekler kültürü boyutuna yönelik çocuk hikâyeye dizisindeki kültürel öğeler ve bu unsurların sıklıkları Tablo 8'de sunulmaktadır. Mesleklerin kültürel öğe olarak değerlendirilmesi için hiç şüphesiz bakırcılık, kuyumculuk gibi Türk kültürüne ait zanaatlardan bahsedilmesi gerekmektedir ancak söz konusu temel düzey olunca günümüzde yer alan ve sıkça karşılan (doktor, öğretmen, berber, hemşire, tamirci, polis, emlakçı vb.) mesleklerin kültür aktarım aracı olarak kullanılması ve öğrencilerin Türk kültürüne ait meslekleri ileri düzeylerde görmesi hedef dile ön yargı oluşturulmaması için daha uygundur.

Tablo 8. Çocuk Hikâyeleri Dizisi'ndeki Meslekler

Okuma Kitapları	Kültürel Unsurlar	f
Bayram	görevli (mağaza), satıcı (pastane), postacı, doktor, eczacı	5
Hakan'ın Günlüğü	öğretmen, Türkçe öğretmeni, fen ve teknoloji öğretmeni, görevli (tiyatro)	4
Misafirimiz Var	görevli (market), kasiyer, resepsiyon görevlisi, emlakçı, satıcı (beyaz eşya mağazası), satıcı (mobilya mağazası)	6
Tatil Sürprizi	görevli (seyahat acentesi), görevli (elektronik eşya mağazası), rehber, hostes	4
Sınavlar Başlıyor	öğretmen	1
Yeni Arkadaşım	öğretmen, garson, görevli (Türkçe kursu), doktor, berber, aşçı, şoför, görevli (havalimanı)	8
Yeni Okulumuz	öğretmen, matematik öğretmeni, sosyal bilgiler öğretmeni, Türkçe öğretmeni	4
Doğum Günü	garson, saatçi, pastacı	3
İstanbul Heyecanı	öğretmen	1
Sınıflar Yarışıyor	öğretmen, görevli (fuvar alanı), sunucu	3
Soralım Öğrenelim	öğretmen	1
Tatil Planı	görevli (kütüphane), görevli (spor salonu)	2
Yeni Hayatımız	polis	1
Yeşil Göl	sınıf öğretmeni, beden eğitimi ve spor öğretmeni, belediye başkanı, gazeteci	4
TOPLAM		51

Hedef kitlenin çocuk grubu olması; öğretim ilkelerinin yakından uzağa, bilinenden bilinmeyene doğru gitmesi öğrencilere sunulacak hikâyeye kurgularının da öğretmen/öğretici ekseninde şekillenmesine sebep olmaktadır. Burada dikkat çekici unsur farklı mekanlarda -market, seyahat acentesi, elektronik eşya mağazası, Türkçe kursu, havalimanı, fuar alanı, spor salonu, kütüphane- çalışan kişilerin görevli olarak adlandırılmasıdır.

3.1.9. Çocuk Hikâyeleri Dizisi'ndeki Turistik ve Tarihi Yerler Nelerdir?

Bu başlık altında dil öğretiminde turistik ve tarihi yerler kültürü boyutuna yönelik çocuk hikâyeye dizisindeki kültürel öğeler ve bu unsurların sıklıkları Tablo 9'da sunulmaktadır. Temel düzeyde İstanbul, Ankara, İzmir, Antalya, Bursa gibi büyükşehirler ya da Anıtkabir, Topkapı Sarayı, Kız Kulesi, Ayasofya, Sultanahmet, Efes, Ulu Cami vb. turistik alanlar çoğunluk tarafından bilinen ve ülke

tanıtımında önemli rol oynayan yerler turistik ve tarihi öğeleri oluşturmaktadır. Hikâyelerde Türkiye harici Almanya, İngiltere ve Bosna Hersek gibi mekanlar Türk kültürünün aktarılması için bir araç olarak kullanılmayacağından bu başlık altına alınmamıştır.

Tablo 9. Çocuk Hikâyeleri Dizisi'ndeki Turistik ve Tarihi Yerler

Okuma Kitapları	Kültürel Unsurlar	f
Bayram	İstanbul	1
Misafirimiz Var	İstanbul	1
Tatil Sürprizi	Yaz turizmi, sağlık turizmi, kültür turizmi, İzmir, Pamukkale, Efes, İzmir Konak Meydanı, tarihi saat kulesi, Kemeraltı çarşısı, Arkeoloji müzesi, Efes Antik Tiyatrosu, Agora (Pazar yeri), Celsus Kütüphanesi, Denizli, Pamukkale Travertenleri, sıcak hava balonu	16
Sınavlar Başlıyor	Sultanahmet Meydanı,	1
Yeni Arkadaşım	Pamukkale, Trabzon, Erzurum, Ankara Kalesi, Hacıbayram Veli Camisi, Anadolu Medeniyetleri Müzesi, Cumhuriyet Müzesi, Anıtkabir, Kızılay, Hamamönü, Ulus, Ankara	12
Yeni Okulumuz	İstanbul, Antalya, Ankara,	3
İstanbul Heyecanı	İstanbul, İstanbul Boğazı, Ayasofya Müzesi, Sultanahmet Meydanı, Eskişehir, Topkapı Sarayı, Yerebatan Sarnıcı, Eminönü, tarihi yarımada, Galata Kulesi, Pierre Loti Tepesi, Eyüp Sultan, Haliç, Eyüp Sultan Camisi, boğaz turu,	15
Sınıflar Yarışıyor	Trabzon, Ankara, Kayseri, Bursa, Gaziantep,	5
Tatil Planı	Ankara, Muğla	2
Yeni Hayatımız	İstanbul, Bursa, Ulu Camisi, Uludağ Milli Parkı, İznik Gölü, Mudanya sahili	6
Yeşil Göl	Yeşil Göl	1
TOPLAM		63

Temel seviyede öğrencinin ilgisini çekecek tarihi ve turistik yerlerin kültür aktarımı için kullanılması hedef dilin öğrenimini kolaylaştıracaktır. Çocuk Hikâyeleri Dizisi'nde yer alan Hakan'ın Günlüğü, Doğum Günü ve Soralım Öğrenelim hikâyeleri dışında tüm kitaplarda turistik ve tarihi kültür öğesi bulunmaktadır.

3.2. Çocuk Hikâyeleri Dizisi'ndeki Kültürel Öğelerin Kazan Kültüründe Yansımaları Nelerdir?

Çocuk Hikâyeleri Dizisi'ndeki kişiler arası iletişim, yiyecek ve içecek, dinî öğeler, kutlama ve festival, Türk adetleri, değerler, meslekler, turistik ve tarihi yerler başlıkları altında belirlenmiş kültürel unsurlar; Kazanlı öğrenciler tarafından değerlendirilmiş ve kendi kültürlerinde herhangi bir karşılıklarının bulunup bulunmadığı ifade edilmiştir. Kazan kültürüyle benzerlik gösteren öğeler örneklendirilip ilgili başlıklar altında sunulmuştur.

3.2.1. Çocuk Hikâyeleri Dizisi'ndeki Kişiler Arası İletişim Öğelerinin Kazan Kültüründeki Yansıması

Çocuk Hikâyeleri Dizisi'ndeki okuma kitaplarından derlenen kişiler arası iletişim öğeleri temel seviyedeki söz varlığına uygundur. Kazan kültüründeki yansımaları Tablo 10'da sunulmuştur.

Tablo 10. Çocuk Hikâyeleri Dizisi'ndeki Kişiler Arası İletişim Ögeleri

Çocuk Hikâyeleri Dizisi'ndeki Kişiler Arası İletişim Ögeleri	Kazan Kültüründeki Kişiler Arası İletişim Ögeleri
aferin	afarin
afiyet olsun	Tamle bulsın (lezzetli olsun)
ALO	Aye +
Bayramın kutlu olsun.	Bayramınız kotlu bulsın
elinize sağlık	Kulıgızga isanlek birsen-
güle güle oturun	Sau bulıgız/ isan bulıgız
hayırlı bayramlar	Hayerle bayramnar
hayırlı işler	Eşegez hayerle bulsın
hayırlı olsun	Hayerle bulsın
hoş bulduk	-
hoş geldin	Rahim itegez
İyi günlerde kullanın	-
kolay gelsin	Allah eşte jinellek birsen
memnun oldum	Şatmın
Nerede o eski bayramlar?	Kaya kitte mıkan ütken bayremner
Ramazan Bayramınızı kutluyorum.	Ramazan bayrame belan kotlıym.
Sağlıklı ve mutlu bayramlar diliyorum.	İsanlek-saulık, salamatlek telim
Tanıştığımızı memnun oldum	Seznen belan tanışuıma şatmın (Sizin ile tanıştığım için mutluyum)
Aleykümselam	+
başarılar dilemek	Unışlar telim
buyurun	-
geçmiş olsun	Ütkenge kalsın
görüştük üzere	Küreşerge nasip etsin
görüştürüz	Küreşerbez
güle güle	-

günaydın	Hayerle erte (hayırlı sabahlar)
hoşça kal	İsen sau bulıgız
inşallah	İnşallah/ Allah birse (Allah verirse)
iyi akşamlar	Hayerle kiç
iyi bayramlar	Bayremler hayrle bulsın
iyi geceler	Tınıç yokı
iyi günler	Hayerle kön
iyiyim	Aybat, yahşı (normal, iyi)
merhaba	Salam
nasılsın	Hallaren niçek / halegez niçek (İşlerin nasıl?)
nerelisin	Sez kaydan (Nerden geliyorsun?)
rica ederim	Rahim itegez
sağ ol	Rahmat
selam söyle	Salam ayt
tebrik etmek	Kotlarga
teşekkürler	Rahmat

Kazanlı öğrenciler tarafından değerlendirilen Türk kültüründeki kişiler arası iletişim öğelerinin büyük bir kısmının Kazan Tatarcasında da aynı anlamla hatta benzer söyleyişle ifade edildiği görülmektedir. Türkçede sık kullanılan ve temel seviyenin başında öğretilen hoş bulduk, iyi günlerde kullanın, buyurun ve güle güle kalıp ifadelerin ise Kazan Tatarcasında karşılıklarının bulunmadığı aktarılmıştır.

3.2.2. Çocuk Hikâyeleri Dizisi'ndeki Yiyecek ve İçecek Öğelerinin Kazan Kültüründeki Yansıması

Öğrencilere Çocuk Hikâyeleri Dizisi'nden derlenen verilerin Kazan kültüründe olup olmadıkları sorulmuştur. Öğrencilerin armut, bal, balık, bayram şekeri, biber, çay, çilek, çorba, doğum günü pastası, domates, ekmek, elma, havuç, kahve, karabiber, kaşar peynirli tost, kek, kıyma, köfte, kuruyemiş, mantar, mantar çorbası, maydanoz, meyve suyu, nane, nane limon çayı, pasta, pastırma, patates kızartması, patlıcan, peynir, pilav, portakal, portakal suyu, reçel, salata, salatalık, salça, sarımsak, sosis, su, sucuk, süt, şeker, tatlı, tatlı kurabiye, tavuk, tavuk suyu çorbası, tereyağı, tost, tuz, tuzlu kurabiye, un, yoğurt, yumurta, zeytini günlük hayatta kendi ülkelerinde de tükettiklerini ifade etmiştir.

Öğrenciler, Adana kebab, balık ekmek, börek, döner, Ezogelin çorbası, İskender kebab, kadayıf, kestane şekeri, kıymalı pide, kuru fasulye, lahmacun, menemen, mercimek çorbası, patatesli börek, patatesli gözleme, patlıcan kebabı, sütlaç ve Trabzon ekmeğinin kendi kültürlerinde bulunmadığını ancak Antep fıstığı, ayran, baklava, cevizli baklava, fıstıklı baklava, lokum, fıstıklı lokum, sade lokumun mağazalarda ve marketlerde bulunabileceğini ifade etmiştir. Bunun yanında Türk mantısının

da Kazan'da yapılan Özbek mantısı ve Rus mutfağından Pelmeliyle benzerlik gösterdiğini belirtmişlerdir.

3.2.3. Çocuk Hikâyeleri Dizisi'ndeki Dinî Öğelerinin Kazan Kültüründeki Yansıması

Çocuk Hikâyeleri Dizisi'nde yalnızca bir okuma kitabında görülen dinî kültür öğeleri Ramazan Bayramı çerçevesinde işlenmiştir. Bunlar, sosyal hayatın da bir parçası olan Ramazan Bayramı, bayram namazı, namaz kılmak ve camiye gitmektir. Öğrenciler dinî kültür öğesi olarak belirlenen bu verilerin Kazan'da da bilindiğini ifade etmiştir. Buna sebep olarak Kazan'daki Müslüman nüfusun İslamiyet'le ilgili dini öğelerin bilinmesinde önemli rol oynadığı söylenebilir.

3.2.4. Çocuk Hikâyeleri Dizisi'ndeki Kutlama ve Festival Öğelerinin Kazan Kültüründeki Yansıması

Kutlama ve festival öğeleri Çocuk Hikâyeleri Dizisi'ndeki Bayram, Hakan'ın Günlüğü ve Doğum Günü okuma kitaplarından tespit edilmiştir. Bayram kutlamak dışında belirlenen öğelerin -davetiye vermek, doğum günü kutlamak, doğum günü için evi süslemek, doğum günü şarkısı söylemek, hediye almak, hediye vermek, mum üfleme, parti, pasta kesme- tamamının doğum günüyle ilgili olduğu görülmüştür. Kazan'daki Müslüman çoğunluk -dinî kültürel öğelerde olduğu gibi- bayramların yaygın bir şekilde bilinmesini sağlamaktadır. Öğrenciler doğum günüyle ilgili öğelerin ise günümüzde daha ziyade gençler tarafından yapıldığını ifade etmektedir.

3.2.5. Çocuk Hikâyeleri Dizisi'ndeki Türk Adetleri Öğelerinin Kazan Kültüründeki Yansıması

Günlük hayatın bir parçası olmayacağı ve öğrenci ihtiyaçlarına cevap vermeyeceği gerekçesiyle düğün, nişan, kına gecesi, sünnet gibi Türk adetlerini yansıtan törenlerin temel seviyede yer alması doğru bulunmamaktadır. Bu çalışma kapsamında Çocuk Hikâyeleri Dizisi'ndeki okuma kitaplarından akşam aile ile sohbet etmek, bayram harçlığı almak, bayram temizliği yapmak, bayram ziyaretine gitmek, büyükleri ziyaret etmek, el öpmek, ihtiyaç sahiplerine kıyafet toplamak, karne hediyesi almak, karne hediyesi vermek, kolonya dökmek, mangal yakmak, misafir için hazırlık yapmak, misafir olarak birinin evinde kalmak, pikniğe gitmek, şeker ikram etmek, tatlı ikram etmek, tebrik kartı göndermek, yatılı misafir kabul etmek, yeni eve hediye götürmek, yeni komşuya ikram götürmek, yeni taşınan komşuyu ziyaret etmek Türk adetlerini yansıtan öğeler olarak belirlenmiştir.

Öğrenciler ise “akşam aile ile sohbet etmek, bayram harçlığı almak, bayram temizliği yapmak, bayram ziyaretine gitmek, büyükleri ziyaret etmek, mangal yakmak, misafir için hazırlık yapmak, misafir olarak birinin evinde kalmak, pikniğe gitmek, şeker ikram etmek, tatlı ikram etmek, tebrik kartı göndermek, yatılı misafir kabul etmek ve yeni eve hediye götürmek” öğelerinin Kazan kültüründe de olduğunu ifade etmiştir.

3.2.6. Çocuk Hikâyeleri Dizisi'ndeki Değerlerin Kazan Kültüründeki Yansıması

Yabancı dil öğretiminde yakından uzağa ve bilinenden bilinmeyene doğru yapılacak öğretimin kalıcı bir öğrenme sağlayacağı muhakkaktır. Bu sebeple değerleri yansıtacak Türk kültür öğelerinin de kaynak kültür de karşılık bulması gerekmektedir. Çocuk Hikâyeleri Dizisi'nden derlenen abla, aile, akraba, amca, anne, arkadaş, baba, bey, çocuk, damat, dayı, dede, enişte, hala, hanım, kardeş, kız kardeş, komşu, misafir, oğul, teyze, torun ve yenge akrabalık adlarının Kazan Tatarcasında da karşılık bulması öğrenimi kolaylaştıracaktır. Çocuk Hikâyeleri Dizisi'nden akrabalık adlarıyla ilgili derlenen değerler kültür öğeleri Tablo 11'de sunulmuştur.

Tablo 11. Çocuk Hikâyeleri Dizisi'ndeki Değerler Kültür Öğeleri

Çocuk Hikâyeleri Dizisi'ndeki	Kazan Kültüründeki
-------------------------------	--------------------

Değerler Kültür Öğeleri	Değerler Kültür Öğeleri
abla	apa
kız kardeş	sēnēl
akraba	tuġan
aile	ġaile
amca	abıy
arkadaş	ipteş
dost	dus, dust
hanım efendi	tutaş (evlenmemiş kız), ġanım (evli)
damat	kiyaü
enişte	cizniy
komşu	kürşē
erkek kardeşi	enē
misafir	ķunak
oġul	ul
torun	onıķ
baldız	baldız
yenge	ciņge
baba	ata
anne	ana
babaanne	abi
dede	babay (babanın babası) - daü ati (annenin babası)

Tablo 11’de de görüldüğü üzere Türk lehçelerinin Kıpçak koluna mensup Kazan Tatarcası, Türkiye Türkçesi ile benzer kelimelere sahiptir. Bu benzerlik hem çocuk hem yetişkin grubun Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenmesini kolaylaştıracak bir etkidir.

3.2.7. Çocuk Hikâyeleri Dizisi’ndeki Mesleklerin Kazan Kültüründeki Yansıması

Temel seviyede Türk adetlerini yansıttıcı ve sıklığı düşük mesleklerin kullanımı öğrencilerin dile karşı tutumunu etkileyeceği için Çocuk Hikâyeleri Dizisi’nden aşçı, berber, doktor, eczacı, emlakçı, fen ve teknoloji öğretmeni, garson, görevli (elektronik eşya mağazası), görevli (fuar alanı), görevli (havalimanı), görevli (kütüphane), görevli (mağaza), görevli (market), görevli (seyahat acentesi), görevli (spor salonu), görevli (tiyatro), görevli (Türkçe kursu), hostes, kasiyer, matematik öğretmeni, öğretmen, pastacı, postacı, rehber, resepsiyon görevlisi, saatçi, satıcı (beyaz eşya mağazası), satıcı

(mobilya mağazası), satıcı (pastane), sosyal bilgiler öğretmeni, sunucu, şoför ve Türkçe öğretmeni her ülkede istihdam alanı ve her dilde karşılığı olabilecek meslekler derlenmiştir.

3.2.8. Çocuk Hikâyeleri Dizisi'ndeki Turistik ve Tarihi Ögelerin Kazan Kültüründeki Yansıması

Hem yaygın hem örgün öğrenme ortamlarında öğrenciler hedef dili ve hedef kültürü kendi kültürleriyle anlamlandırdıkları zaman kalıcı öğrenme gerçekleşecektir. Turistik ve tarihi yerlerin dünya üzerinde tek oldukları bir gerçek ancak benzerlerinin de bulunduğu veya -daha keskin olmayan bir ifadeyle- bulunabileceği göz önüne alınmalıdır. Bu doğrultuda öğrencilere Çocuk Hikâyeleri Dizisi'nde geçen turistik ve tarihi ögelerin benzerlerinin Kazan'da bulunup bulunmadığı sorulduğunda, bazı yerler için örnek mekanlar söylenmiştir. Ancak Anadolu medeniyetleri müzesi, Anıtkabir, Celsus Kütüphanesi, Efes Antik Tiyatrosu, Pamukkale Travertenleri ve Yerebatan sarnıcı gibi bir mekânın Kazan'da bulunmadığını belirtmişlerdir. Tablo 11'de öğrencilerin söylediği bu mekanlar görselleriyle birlikte gösterilmektedir.

Tablo 12. Çocuk Hikâyeleri Dizisi ve Kazan Kültüründeki Benzer Turistik ve Tarihi Yerleri

Çocuk Hikâyeleri Dizisi'ndeki Turistik ve Tarihi Yerler	Kazan Kültüründeki Turistik ve Tarihi Yerler
 <p>Ankara Kalesi /Ankara</p>	 <p>Kazan Kremlin Spasskaya Kulesi</p>
 <p>Ayasofya Müzesi / İstanbul</p>	 <p>Kul-Şerif Camisi</p>
 <p>Cumhuriyet Müzesi</p>	 <p>Cumhuriyet Müzesi</p>
 <p>Galata Kulesi</p>	 <p>Spasskaya Kulesi</p>

Hamamönü

İske bistâ

İstanbul Boğazı

Millennium Köprüsü

İzmir Konak Meydanı

Bauman sokağı

Ulu Cami

Beyaz cami

Uludağ Milli Parkı

Aşağı Kama Milli Parkı

Yeşil Göl

Tupas kül- mavi göl

Özellikle başlangıç seviyesinde öğrencilerin hedef kültürdeki turistik ve tarihi öğelerin öğrencilerin dikkatini ve ilgisini çekecek düzeyde olması ve hedef kültürü kendi kültürleriyle yakınlık kurarak anlamlandırması kalıcı öğrenimi sağlayacaktır. Çocuk Hikâyeleri Dizisi'nde geçen turistik ve tarihi kültür öğelerin büyük bölümünün Kazanlı öğrenciler tarafından örneklendirilebildiği görülmüştür.

SONUÇ

A1 ve A2 düzeyinde hazırlanmış Çocuk Hikâyeleri Dizisi'nde kişiler arası iletişim öğeleri, düzeye uygun olarak temel seviyedeki söz varlığını yansıtmaktadır. Seviye itibarı ile “merhaba, hoş geldin, hoş bulduk, nasılsın, memnun oldum, teşekkür ederim, aferin, afiyet olsun, elinize sağlık, güle güle oturun, hayırlı bayramlar, hayırlı işler, hayırlı olsun, iyi günlerde kullanın, kolay gelsin, memnun oldum vb.” kalıp ifadelerin yanında “Bayramın kutlu olsun. Nerede o eski bayramlar? Ramazan Bayramınızı kutluyorum. Sağlıklı ve mutlu bayramlar diliyorum.” gibi cümlelerle hedef kültürün öğrenciler tarafından kolay anlamlandırılması sağlanmıştır. Temel seviyede kişiler arası iletişim öğelerinin birçok dilde benzer olacağı hâliyle Yunus Emre Enstitüsü'nün de faaliyet gösterdiği coğrafyalarda bu durumun dil öğretimi için bir avantaj oluşturacağı gerçektir. Kazan'daki yansımalarına bakıldığında Türkiye Türkçesi ve Kazan Tatarcasının Türkçenin iki farklı kolu olması ve akrabalığın bulunması sebebiyle kişiler arası iletişim öğelerinde benzer ifadeler olduğu görülmüştür.

Çocuk Hikâyeleri Dizisi'ndeki on dört hikâyede temel seviyeye uygun armut, bal, balık, biber, çay, çilek, çorba, doğum günü pastası, domates, ekmek, elma, havuç, kahvaltı, kahve, karabiber, kaşar peynirli tost, kek, kıyma, köfte, kuruyemiş, mantar, mantar çorbası, maydanoz, meyve suyu, nane, nane limon çayı, pasta, pastırma, patates kızartması, patlıcan, peynir, pilav, portakal, portakal suyu, reçel, salata, salatalık, salça, sarımsak, sosis, su, sucuk, süt, şeker, tatlı, tatlı kurabiye, tavuk, tavuk suyu çorbası, tereyağı, tost, tuz, tuzlu kurabiye, un, yoğurt, yumurta, zeytin gibi yiyecek ve içecek adları derlenmiştir. Öğrenciler, bunların Kazan'da da karşılık bulunduğunu ancak daha özel ve yer yer yöresel tatları ifade eden Adana kebabı, balık ekmek, börek, döner, Ezogelin çorbası, İskender kebabı, kadayıf, kestane şekeri, kıymalı pide, kuru fasulye, lahmacun, menemen, mercimek çorbası, patatesli börek, patatesli gözleme, patlıcan kebabı, sütlaç ve Trabzon ekmeğinin kendi kültürlerinde bulunmadığını ifade etmiştir. Bunun yanında Antep fıstığı, ayran, baklava, cevizli baklava, fıstıklı baklava, lokum, fıstıklı lokum, sade lokumun mağaza ve marketlerde bulunabileceğini belirtmişlerdir. Ayrıca Türk mantısının da Kazan'da yapılan Özbek mantısı ve Rus mutfağından Pelmeniyle benzerlik gösterdiği söylenmiştir.

Gerçek anlamlı atasözü ve deyimlerin temel seviyede bulunabileceği ve bir kültür aracı olarak kullanılabileceği hâlde Çocuk Hikâyeleri Dizisi'nde atasözüne yer verilmediği görülmüştür.

Yalnızca Bayram adlı okuma kitabında görülen dinî kültür öğelerinin -Ramazan Bayramı, bayram namazı, namaz kılmak, camiye gitmek- temel seviyede yer verilmesinin uygun olmadığı ifade edilse de Müslüman toplumlar olduğu için hem Türkiye hem Kazan için günlük hayatın bir parçası olarak düşünülebilir. Bu durum farklı coğrafyalarda hedef dile ve hedef kültüre ön yargı oluşturabilir ancak Kazan'daki nüfusun büyük bir bölümünün Müslüman olması, toplumun bu terimleri bilmesini sağlamıştır.

Kutlama ve festival boyutundaki kültür öğeleri anneler günü, babalar günü, milli bayramlar vb. özel günleri içermektedir ancak Çocuk Hikâyeleri Dizisi'ndeki on dört okuma kitabında yalnızca doğum günü kutlamasına yer verilmiştir. Hikâyelerden derlenen kutlamayla ilgili -davetiye vermek, doğum günü kutlamak, doğum günü için evi süslemek, doğum günü şarkısı söylemek, hediye almak, hediye vermek, mum üfleme, parti, pasta kesme- kültürel öğelerin günümüz Kazan'ında karşılığının olduğu, daha ziyade genç kesimin bu tür kutlamalarda bulunduğu öğrenciler tarafından aktarılmıştır.

Bir milletin bir arada, uyum içerisinde yaşamasını sağlayan unsurlardan biri de adetleridir. Farklı ülkelerde benzer adetlerin yaşanması da o toplulukların yakınlaşmasına sebep olmaktadır. Türk adetleri olarak derlenen akşam aile ile sohbet etmenin, bayram harçlığı almanın, bayram temizliği yapmanın, bayram ziyaretine gitmenin, büyükleri ziyaret etmenin, mangal yakmanın, misafir için hazırlık yapmanın, misafir olarak birinin evinde kalmanın, pikniğe gitmenin, bayramda şeker ya da tatlı ikram

etmenin, tebrik kartı göndermenin, yatılı misafir kabul etmenin ve yeni eve hediye götürmenin öğrenciler tarafından Kazan kültüründe de karşılığının bulunduğu belirtilmiştir.

Türkçe ve Kazan Tatarcasının aynı dil ailesine mensup olması birçok kelimenin benzerliğine sebep olmaktadır. Değerler kültür ögesi olarak belirlenen akrabalık adları da bunlardan biridir. Bu durum Kazanlı öğrencilerin Türkiye Türkçesini kolaylıkla öğrenmesini ve iç motivasyonlarının yüksek olmasını sağlamaktadır.

Çocuk Hikâyeleri Dizisi'nde geçen meslekler - aşçı, berber, doktor, eczacı, emlakçı, fen ve teknoloji öğretmeni, garson, görevli (elektronik eşya mağazası), görevli (fuar alanı), görevli (havalimanı), görevli (kütüphane), görevli (mağaza), görevli (market), görevli (seyahat acentesi), görevli (spor salonu), görevli (tiyatro), görevli (Türkçe kursu), hostes, kasiyer, matematik öğretmeni, öğretmen, pastacı, postacı, rehber, resepsiyon görevlisi, saatçi, satıcı (beyaz eşya mağazası), satıcı (mobilya mağazası), satıcı (pastane), sosyal bilgiler öğretmeni, sunucu, şoför ve Türkçe öğretmeni-temel seviyeye uygun ve günlük hayatla ilişkilendirilebilecek düzeydedir, nitekim Kazanlı öğrenciler de bütün mesleklerin Kazan'da da bulunduğunu ifade etmektedir. Fakat fuar alanı, havalimanı, kütüphane, mağaza, market, seyahat acentesi, spor salonu, tiyatro ve Türkçe kursunda çalışan herkesin görevli olarak tanımlanması Türkçenin zenginliğinin aktarılmasını engellemektedir. Hikâye kurgularında yine temel seviyeye uygun kasap, kasiyer, bekçi, satış elemanı, oyuncu gibi farklı meslek dallarına ait terimler de kullanılabilir.

Turistik ve tarihi kültür boyutunda her ülkenin kendine özgü unsurları vardır. Dil öğretiminde ortak payda öğrencilerin hedef dile ve hedef kültüre ilgisini artıracaktır, bu sebeple Çocuk Hikâyeleri Dizisi'ndeki turistik ve tarihi mekanların Kazan kültüründe de bulunması öğrencilerin Türkçeyi daha kolay öğrenmelerini sağlamaktadır. Ancak Yunus Emre Enstitüsünün faaliyet gösterdiği her coğrafyada benzer durum söz konusu olmayabilir. Bu sebeple bölge edisyonlarının yapılması veya hikâyelerin video destekli hazırlanması daha somut ve kalıcı bir öğrenme sağlayacaktır.

ÖNERİLER

- 1- Yunus Emre Enstitüsünün hedef kitlesi dikkate alındığında hikâyelerin kurgusu okuyucunun seviyesine uygun ve günlük hayatıyla ilişkilendirebileceği şekilde düzenlenmelidir.
- 2- Dil ve kültür benzerliklerinden faydalanılıp bölge edisyonları tasarlanmalıdır.
- 3- Hikâyelerin sarmal düzenle kurgulanması hedef kültüre ait kelimelerin bir sonraki hikâyede pekiştirilmesini sağlayacaktır.
- 4- Hikâyelerin görsel hatta videolarla desteklenmesi hedef kültürün somutlaşmasını sağlayacaktır.
- 5- Hikâye kitaplarının özellikle elektronik versiyonlarının yalnızca pdf olarak sunulmamalı, içerik Z-kitap olarak güncellenip etkileşimli bir ortamın oluşturması sağlanmalıdır.
- 6- Çalışma esnasında çocuklara Türkçe öğretimi için sınırlı sayıda materyal olduğu görülmüştür, içerikler zenginleştirilip çeşitlilik artırılmalıdır.

KAYNAKÇA

Akay, A. (2021) Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Kullanılan Hikâye Kitaplarının İncelenmesi: Yunus Emre Enstitüsü Çocuk Hikâyeleri Dizisi (2019) A1-A2. Uluslararası Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Dergisi, 4(1), 31-55.

- Akın, E. ve Özenç, E. (2020). Yabancılara Türkçe öğretim kitaplarında kültür aktarımı ile metin ve görsel bütünlüğünün incelenmesi (ABC çocuklar için Türkçe öğretim seti A1-A2). *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 207-229.
- Akın, H. ve Çetin, M. (2016). Cinsiyet faktörünün yabancı dil olarak Türkçe öğrenim stratejilerine etkisi (Bosna Hersek örneği). *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 5(2), 1021-1032.
- Ateş, A. ve Bahşi, N. (2019). Yabancı dil olarak Türkçe öğrenen ortaokul 8. sınıf öğrencilerinin kelime bilgisinin okuma ve dinleme kaygısına etkisi. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20(1), 273-287.
- Aydoğdu, Z., Aydoğdu, Y. ve Asmaz, A. (2019). Yabancı dil olarak Türkçede kelime öğretimi üzerine bir durum tespiti: Suriyeli ortaokul öğrencilerine Türkçe öğreten öğretmenler örneği. *International Journal of Turkish Teaching as a Foreign Language*, 2(2), 152-164.
- Barın, E. (2004). Yabancılara Türkçe öğretiminde ilkeler. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1, 19-30.
- Biçer, N. ve Kılıç, B. S. (2017). Suriyeli öğrencilere Türkçe öğretmek için kullanılan ders kitaplarının öğretmen görüşleri doğrultusunda değerlendirilmesi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 5(4), 649-663.
- Biçer, N. ve Öztun, H. (2020). Mülteci ortaokul öğrencilerinin Türkçe dil becerilerine ve okula uyum süreçlerine ilişkin Suriyeli ve Türk öğrencilerin görüşleri. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 23(8), 348-364.
- Boylu, E. ve Işık, P. (2019). Suriyeli mülteci çocuklara yabancı dil olarak Türkçe öğretenlerin yaşadıkları durumlara ilişkin görüşleri. *Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 39(2), 895-936.
- Boylu, E. ve Işık, P. (2020). Suriyeli mültecilerin yoğun olarak yaşadığı illerde Türkçe öğrenme süreçleri üzerine öğretmen görüşleri. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20(2), 1113-1128.
- Bulut, S., Kanat Soysal, Ö. ve Gülçiçek, D. (2018). Suriyeli öğrencilerin Türkçe öğretmeni olmak: Suriyeli öğrencilerin eğitiminde karşılaşılan sorunlar. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 7(2), 1210-1238.
- Çangal, Ö. ve Yılmaz, C. (2017, Mayıs). Seçmeli dil olarak Türkçe öğrenen Bosna Hersekli çocuklar için hazırlanan "Haydi Türkçe Öğrenelim" dil öğretim setine yönelik bir değerlendirme. I. Yabancı Dil Olarak Türkçenin Öğretimi Bilgi Şöleni. Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- Çifçi, T., Arseven, İ., Arseven, A. ve Orhan, A. (2020). Mülteci öğrencilerin eğitiminde yaşanan sorunlar (Sivas ili örneği). *Turkish Studies - Social*, 15(3), 1033-1057.
- Doğan, B. ve Ateş, A. (2018). MEB'e bağlı okullarda öğrenim gören Suriyeli öğrencilere yönelik verilen Türkçe dersinin öğreticiler tarafından değerlendirilmesi (Malatya Örneği). *Çocuk, Edebiyat ve Dil Eğitimi Dergisi*, 1(1), 105-124.
- Er, O., Biçer, N. ve Bozkırlı, K. Ç. (2018). Suriyelilere Türkçe öğreten öğretmenlerin dinleme becerisine bakış açılarının değerlendirilmesi. *International Online Journal of Educational Sciences*, 10(3), 183-199.
- Ertuğrul, M. (2015). Yabancı Dil Olarak Türkçenin Öğretiminde Kullanılan Kitaplarda Kültür Aktarımı. Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Gerçek, Ş., Alkan, B., Aloglu, E. ve Kurtuluş, M. (2018). Yabancılara Türkçe öğretimi programındaki konuşma becerisi kazanımlarına ilişkin ikinci dil olarak Türkçe öğretimi için hazırlanmış ders kitaplarının yeterliliği. *Turkish Studies*, 13(23), 107-120.
- Göçen, G. ve Aydın, E. (2021). Yabancılar için Hazırlanmış Türkçe Okuma Kitaplarındaki Söz Varlığı: Çocuk Hikâyeleri Dizisi A1-A2 Örneği. *Uluslararası Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Dergisi*, 4(1), 93-126.
- Gün, M. ve Şimşek, R. (2017) Yabancılara Türkçe Öğretiminde Kullanılan Hikâye Kitaplarının İncelenmesi: Yunus Emre Enstitüsü Türkçe Öğretimi A1-A2 Hikâye Seti Örneği, *International Journal of Languages' Education and Teaching (IJLET)*, 5(3), 502-517.
- Güngör, F. ve Şenel, E. A. (2018). Yabancı uyruklu ilkököl öğrencilerinin eğitim – öğretiminde yaşanan sorunlara ilişkin öğretmen ve öğrenci görüşleri. *AJESI - Anadolu Journal of Educational Sciences International*, 8(2), 124-173.
- Gültutan, S. ve Kan, M. O. (2019). Türkiye'de ilkökölde öğrenim gören Suriyeli öğrencilerin yazma becerisine ilişkin öğretmen görüşleri. *Okuma Yazma Eğitimi Araştırmaları*, 7(2), 71-86.

- İnal, M. ve Korkmaz, Ö. (2019). Eğitsel oyunların öğrencilerin yabancı dil olarak Türkçe öğrenmeye dönük tutumlarına ve konuşma becerilerine etkisi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 7(4), 898-913.
- İşigüzel, B. ve Gir, M. (2020). Türkçenin erken yaşta yabancı dil olarak öğretiminde kullanılan ders kitaplarının dil becerileri bağlamında incelenmesi. *International Journal of Language Academy*, 8(3), 324-343.
- Keskin, D. (2021). Türkçeyi Yabancı Dil Olarak Öğrenen Çocuk Grupları İçin Hazırlanmış Hikâye Kitaplarının Kalıp Sözler Açısından Değerlendirilmesi: Yunus Emre Enstitüsü Çocuk Hikâyeleri Dizisi Örneği (A1-A2), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Başkent Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Karakoç Öztürk, B. (2018). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde öğreticilerin yöntemlere yönelik bakış açısı ve farkındalığı. *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, 33(11), 969-996.
- Koçoğlu, A. ve Yanpar Yelken, T. (2018). Suriyeli öğrencilere Türkçe dil becerileri kazandırma sürecinde ilköğretim Türkçe dersi öğretim programları ile ilgili öğretmen görüşleri. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi-Journal of Qualitative Research in Education*, 6(2), 131-160.
- Melanlıoğlu, D. (2016). Bosna Hersek örneğinde yabancı dil olarak Türkçe öğrenen çocukların dinleme alışkanlıkları. *Avrasya Etüdlere*, 50(2), 529-546.
- Milli Eğitim Bakanlığı. (Çev.) (2021). Diller İçin Avrupa Ortak Başvuru Metni: Öğrenme, Öğretme Ve Değerlendirme-Tamamlayıcı Cilt. Avrupa Konseyi. Erişim adresi: https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2022_01/04144518_CEFR_TR.pdf
- Moralı, G. (2018). Suriyeli mülteci çocuklara Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde karşılaşılan sorunlar. *OPUS –Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 8(15), 1426-1449.
- Oral, B.; Çoban, A. (2020). Kuramdan Uygulamaya Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Pegem Akademi.
- Pıllancı, H., Çalışır Zenci, S., Saltık, O. ve Yaşar, S. (2020). HEM’lerde Suriyelilere Türkçe öğreten öğretmenler üzerine bir araştırma. *Dil Eğitimi ve Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 127-144.
- Şen, F. ve Solak, E. (2019). Öğretici görüşlerine göre sığınmacı öğrencilere Türkçe öğretiminde karşılaşılan sorunların değerlendirilmesi: Kayseri. *International Journal of Language Academy*, 7(4), 349-360.
- Şimşek, P. (2011). Yabancılar Türkçe öğretiminde okuma metinleri ve yardımcı kitaplar. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon.
- Şimşek, P. (2017). Yabancı dil olarak Türkçenin öğretiminde temel materyaller: Okuma metinleri ve okuma kitapları. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 8, 211-225.
- Şimşek, R. (2019). Subliminal bir güç göstergesi: Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde ders kitapları. Yayınlanmamış doktora tezi. İnönü Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Malatya.
- Tapan, N. (1990). Yabancı dil olarak Almanca öğretiminde kültür bağlamının değerlendirilmesi. *İstanbul Üniversitesi Alman Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 7, 55- 68.
- Türker, M. S. (2020). Yabancı dil olarak Türkçe öğretenlerin teknolojik pedagojik alan bilgilerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 9(1), 271-292.

ÇOCUK EDEBİYATINDA SON EĞİLİMLER VE DİJİTALLEŞMENİN ETKİSİ

Dr. Abdul Fareed BROHİ¹

Özet

Son yıllarda dünya çapında toplumda olağanüstü değişiklikler meydana geldi. Bu değişimler edebiyatın gelişiminde de etkili olmuştur. Çocuk edebiyatı pazarı, hayatın farklı kesimlerinden gelen talepten etkilenmiştir. Çocuklara yönelik nitelikli edebiyat, bu özel deneyimi genişletmek için mükemmel bir araçtır. Ayrıca çocuk edebiyatının içeriğinde de değişimler gözlemlenmektedir. Çocuk edebiyatında kültür ve medeniyete çevresinden kaynaklanan pek çok etki bulunmaktadır. Bu etkiler onlarca yıldır açıkça görülüyor. Son trendler çoğunlukla toplumumuzdaki dijital ve teknolojik gelişmelere odaklanıyor. Bu teknolojik ve dijital gelişmeler, yalnızca basım ve yayıncılık yeteneklerini değil aynı zamanda toplumun kültürel normlarını da büyük ölçüde etkilemiştir.

Bu makalenin ve araştırmanın ana teması, dijital ve teknolojik gelişmelerle ilgili çağdaş etkiler de dâhil olmak üzere çocuk edebiyatı üzerindeki sosyal ve kültürel etkilere odaklanacaktır. Ayrıca araştırmacı, bu yeni trendlerin dijitalleşme çağında gençler ve çocuklar üzerindeki etkisini ve rolünü sorgulamaya çalışacaktır.

Anahtar Kelimeler: Çocuk, çocuk edebiyatı, son trendler, teknolojik gelişmeler, dijitalleşme

RECENT TRENDS IN CHILDREN'S LITERATURE AND INFLUENCE OF DIGITALIZATION

Abstract

Around the globe recent decades brought extraordinary changes in the society. These changes have its impact in the development of literature. The market for the literature of children has been influenced by demand from different segments of life. Quality literature for children is an excellent device to extend this particular experience. In addition, one can observe the changes which have been made in the contents of the children literature. There are many impacts and effects on children's literature which are due to cultural and civilizational influences. These influences has been apparent throughout the decades. The recent trends focuses mostly on digital and technological advances in our society. These technological and digital advances have exerted huge effects and impacts not only on printing and publishing capabilities but also influences the cultural norms of the society.

The main theme of this paper and research will focus on the social and cultural influences on children's literature, including contemporary influences related to digital and technological advances. Further the researcher will try to inquire about the impact and role of these new trends on the youth and children in the age of digitalization.

Keywords: Children, children's literature, recent trends, technological advances, digitalization.

Introduction

We are living in digital era where everything is being influenced by this age of digitalization. In the recent decades, the digital and technological progress influences the historical, social and even political norms of the society. So is the case of children literature which is also influenced by such an

¹ Assistant Professor at International Islamic University Islamabad Pakistan

incorporating multiple ways of communicating in response to multimedia messages prevalent in digital formats. One may observe the historical, social, cultural, civilizational and even political influences on the literature produced for children related to technological and digital influences. The content of the literature which was written in a certain or specific time period mostly comprised of the beliefs, norms and values of that time on the writing, genre and the style of the writing and the readers for which the text was written. This allows the readers to recognize the messages mentioned in the books of children and consider the potential effect of those messages on readers. From the past, the differences in children's literature may readily be apparent, but the contemporary literature also reflect the social and cultural effects of today's world. These effects are equally important for the writers as well for the educators to analyze the social and cultural messages contained within them.

Children's literature incorporating multiple forms of communication, such as audio/video, can create broader opportunities for children to respond and give their feedback. These responses many contain of visual arts and some other activities to enhance understanding of texts. "Giving children opportunities to read books that communicate in multiple ways, and then giving them opportunities to respond to those books using multiple ways of communicating, prepares them to communicate effectively in an ever-changing world."

When one look into the history of children literature around the globe it becomes evident that there have been many changes related to the publishing of children's literature since the beginning of the 17th century. This was the period when mostly the books published for children were school books which usually based on the content supposed to teach them the very initial information such as alphabets and spellings. Further many of these literature taught the children morals, manners and basics of religion. After the 17th century there were changes in the contents of the children literature. These changes created a new market for the writing and publishing of children literature. New ideas emerged at that time and story books for children started to publish. During the 18th century, first publishing house started. This publishing house was dedicated to publish stories for children.

This early history of children's literature illustrates how societal changes influenced writers and book publishers to create and produce books specifically for children. For example, in the mid-20th century the literature produced for children depicted the production of books showing idealism and a pioneering spirit. However, we can found some serious and realistic writing in these stories which were written in that time period .At that time there was a change in the modern world; new nations got freedom, world war was ended and new phenomenon of life was emerged, the life and the societal changes depicted in children stories. Those stories shared the struggles of a poor, working hard, facing hardships of life and so on.

In the 70s there emerged the more realistic stories preceded the onset of a major shift toward realism that accompanied the social and political scenario of the world. As discussed earlier the topics before that period related to societal issues and hardships, such as struggles associated with the social order of the society; however, in the later decades new topics developed and a flood of children's books emerged focusing on pragmatism and reality. The realism of children's literature in the 1960s and 1970s represented a drastic change at that time, similar to many of the other shifts throughout history related to historical, political, and societal influences.

Recent decades have brought many drastic changes in children publications. The market for children's literature has been influenced by many. Some of the factors involved demands from parents, children with increased buying power, and a proliferation of serial writing to best-selling. In addition, there have been changes in the content of children's books related to morality, religions, ethics, gender, diversity, and social class.

As we observe that the modern age is of the age of technology and digital advances. Current trends center mostly on digital and technological advances in our society although the impact on children's literature due to cultural influences has been apparent throughout the decades. Furthermore, technological advances have exerted enormous effects on printing and publishing resources and capabilities. Other than the capabilities of printing and publishing, authors, writers and illustrators are involved in writing to maintain the attention of children adapted to the fast-paced changing input of

digital resources, such as computers, online games, smartphones, and different kinds of apps. A new trend of E-Books is also introduced in the market trying to replace the paper and also promote the culture of reading. That's the reason that the some of the publishing companies are trying to produce print texts that resemble digital texts in wording, style, type of images, or format.

Exposure to digital and technological resources and global access to information have changed the boundaries, topics, and perspectives represented in books for children (Dresang, 1999, 2003). There is also change after the post-modernism which has had its impact on children literature. It makes it evident that these changes in print texts include the use of non-sequential that are organized not in a formal way of writing. They are organized not by a typical beginning, middle, and end, but it is very interesting that these writings tell the story out of order and lead the reader in multiple directions through the text. In the recent decades another change is the use of more interactive formats that makes the reader able to give the feedback and also invite readers to act or speak back to the book. Shifts in the perspective and the paradigm are also the changes from which stories are told. In these writings, the authors try to highlight the voices by sharing different perspectives of the society as well as the individuals that are not supposed to be represented in children's literature previously or forwarding the limits and boundaries by centering on the content or topics not previously represented.

As observed, the present literature and children books which are produced in the contemporary period; require new understandings about the contents and text and are considered to be well suited for learning and teaching as well as preparing students to be dynamic individual readers. In a diverse world, these multi-literate individuals are considered to be informed citizens and are socially responsible. They are the persons who are flexible and strategic as they engage in the practices of literature and literacy with a variety of text types (Anstey & Bull, 2006). Some of the new understandings required by contemporary books include recognizing that texts represent messages through a variety of ways of communicating. The readers learn to understand visual language and other signs and symbols as well as they understand written language.

By the passage of time technological and digital resources have changed the way information is communicated. This is the time where writers, authors and teachers must prepare readers and students to understand information from all types of texts, including digital texts. As we know that some of the people around the globe have limited access to the these digital tools and technology, these resources can be facilitated using digital technology in schools, classrooms, or homes

“Fortunately, many flexible literacy skills can be developed through the use of print books that have the characteristics described above, such as mimicking digital texts in style and formatting, changing organizational patterns, exploring interactive formats, and representing messages in a variety of ways. The availability of print books that can teach students necessary digital skills may narrow a gap that could be perpetuated by the disparity between environments rich with technology and those that are lacking in technology.”

Although there are changes in contemporary books produced for children books which are related to digital and technological influences but there are also some other factors which influenced the literature. One of the factors is considered to be the cultural movement of the late 20th century known as postmodernism; which makes important cultural shifts during this period, including the importance of one's own personal reality in interpreting the world. This paradigm shift has resulted in changes in all areas of the arts, including architecture, visual art, literature, and so on. “Children's literature is also been influenced by this which has been highlighted by scholars who considered it as important characteristics of children's books connected to postmodernism (Anstey & Bull, 2006; Pantaleo, 2004; Serafini, 2005).”

One of the most important connections which is one of the main characteristics of postmodernism is when the illustrations in a picture book tell a completely different story than the words or show a different perspective or viewpoint. “Postmodern influences are also seen in terms of how stories are told, including the portrayal of multiple versions of a story within the same book, telling the story through multiple narrators and perspectives, telling stories within stories, or blending genres, such as mixing fiction and nonfiction elements, or mixing science fiction and history. Authors also may refer to

another text within a story or rely on the reader's understanding of another specific text for full comprehension. The visibility of the author and illustrator within the story is another common postmodern feature, such as when authors refer to themselves within a text, speak directly to readers, or when authors and illustrators share the processes used to create the book within the text itself (Anstey & Bull, 2006; Pantaleo, 2004; Serafini, 2005)."

The role of writers and authors increased after analyzing the changes in children's literature related to digital and technological influences. They are tasked with determining how and when texts should be used in today's literature. In recent studies, when writers use texts with digitalized and technological characteristics, it was discovered that the readers developed their ability to interpret visual images, their digital literacy skills, and their ability to think critically (Pantaleo, 2004). For future encounters with both print and digital texts each of these skills is important to prepare the readers as well as the new writers. Readers may be interested in digital texts and other varieties of text types, but they may not have a full range of abilities to interpret all the messages contained in these texts. By incorporating contemporary and recent literature and books in the readership, authors can better prepare readers for a wide range of experiences in the world.

There are some multimodal ways through which it can be easy to envision children literature that relies on the use of a digital resources that primarily use words and visual images to represent meaning. However, these digital and technological resources are changing in ways that are reflective of the multiple ways, or modes, that are used to communicate within digital contexts. There are growing numbers of children's books that creatively incorporate audio, video, and spatial modes as well. Multimodal texts are capable of drawing on the strengths of children and preparing them for a multimodal society where individuals communicate through audio, visual, spatial, and digital resources, as well as various combinations of these modes, although children's literature, especially picture books, rely mainly on print and visual modes. Each mode has its own capacity to communicate, or potential to make meaning, which is called an affordance (Kress & Jewitt, 2003; Kress & Van Leeuwen, 2001). Basically, this means that each mode communicates the same idea in a different way than any other mode. The meaning-making potential of a mode also depends on how a society or group of individuals values that particular mode or how that mode is used within that society in different situations and contexts (Kress & Jewitt, 2003). After applying these modes the writers and readers begin to understand the potential of each mode, more options become available to understand and create meaning.

The book authors and writers of Children's book as well the illustrators will be able to offer more multimodal experiences for readers that extend beyond the combination of print and digital as well as other visual modes to include audio, video, and gestural modes. Digital and print modes are obvious aspects of children's literature text. The digital mode is present in many aspects of our daily life, including use in film and television, as well as content accessed on iPods, tablets, smartphones, and at popular websites. There are different ways in which digital picture books might invite the possibility of the reader to make meaning using these modes. Representation of how the linguistic, visual, and audio modes convey a similar idea in three distinct ways. Children's literature can be used by parents, teachers and writers as instructional materials to meet a variety of educational and learning goals and objectives. Using children's literature that includes multiple modes of communication offers more opportunities to invite students to respond using arts-based forms

Conclusion

Digitalization and technological resources are becoming more powerful in recent years. In children's literature they are so influential that it changes the opinion, the thinking, the aims and objectives even the dreams of an individual as well as the masses. This era of technology has its benefits and also has its bad impacts. By nature, anything is not harm or useful but the usage of that think makes it good or bad. The excessive use of digital and technological resources has in some sort negative impacts on the lives of both youth and adults. On the other hand the digitalization in children's literature increases the possibility of readership and awareness. Every person of the society is spending ample of his or her time in using these digital tools which is influencing recent trends in children's literature. At the same time,

there should be setting and defining the priorities. The new generation should be informed what is important and necessary for the uplift of the nation. The recent digitalization in children's literature should not only play its role as a 'Trend-Setter' rather it should set values and norms for the benefits of the society. There are many options to be adopted which can be helpful in coping and handling these challenges. There could be community activities, nature activities and family and social activities. We cannot change our ancestors but we can change our decedents. Writers and authors are encouraged to explore multimodal children's literature and design meaningful arts-based response activities that will enhance the learning of every child in their lives.

References

- Anstey, M., & Bull, G. (2006). *Teaching and learning multiliteracies: Changing times, changing literacies*. Newark, DE: International Reading Association, Inc. and the Australian Literacy Educators' Association.
- Ching, S. H. D. (2005). Multicultural children's literature as an instrument of power. *Language Arts*, 83(2), 128-136.
- Dresang, E. (1999). *Radical change: Books for youth in a digital age*. New York, NY: H.W. Wilson Company.
- Engelhardt, T. (1991, June). Reading may be harmful to your kids: In the nadirland of today's children's books. *Harper's Magazine*, 282, 55-62.
- Hunt, P. (Ed.). (1995). *Children's literature: An illustrated history*. New York, NY: Oxford University Press.
- Kress, G., & Jewitt, C. (Eds.). (2003). *Multimodal literacy*. New York, NY: Peter Lang Publishing, Inc.
- Kress, G., & Van Leeuwen, T. (2001). *Multimodal discourse: The modes and media of contemporary curriculum*. New York, NY: Oxford University Press.
- Serafini, F. (2005). Voices in the park, voices in the classroom: Readers responding to postmodern picture books. *Reading Research and Instruction*, 44(3), 47-64. doi:[10.1080/19388070509558431](https://doi.org/10.1080/19388070509558431)
- Siegel, M. (2006). Rereading the signs: Multimodal transformations in the field of literacy education. *Language Arts*, 84, 65-77.
- Abdalati, H. *Family Structure in Islam*. Indianapolis: American Trust Publications, 1997.
- Ali, Abdullah Yousuf. *Translation of the Meaning of the Holy Quran* Islamabad, Pakistan: Dawah Academy, IRI Press IIUI 1998.
- Bashir, Ekram Bashir and Muhammad Rida. *Meeting the Challenge of Parenting in the West -an Islamic Perspective*. Durban. Adtizer Publication. Beltsville: Amana Publications 2000.
- Hisham alTalib, Abdul Hamid, Omar Talib *Parent-Child Relations*. Washington, USA: IIIT, 2013
- Bhayat, Hossen Ismail. "Challenges of Parenting in the 21st Century: An Islamic Socio-Ethico Legal Perspective." University Of KwaZulu-Natal, 2006.
- Jameelah, Maryam. *The Generation Gap: Its Causes and Consequences* Lahore Muhammad Yousuf Khan 1981.

ÇOCUK KİTAPLARI İLE BİLİMSEL DEĞERLERE YOLCULUK: SEZA KUTLAR AKSOY ÖRNEĞİ*

Dr. Tacettin ŞİMŞEK**
Öğretmen Elif ATALAY***

ÖZET

Sorgulama kültüründen gelen, çocuk edebiyatının tanınmış isimlerinden Seza Kutlar Aksoy, çocuklara yönelik eserlerinde gerçek dünyayı, fantastik öğeleri kullanarak sorgulayan yazarlarımızdandır.

Fantastik edebiyatın özelliği, gerçek dünyanın dışında ve/veya normalde mümkün olmayan olayları, mekânları veya karakterleri içeren kurgusal bir evrende geçmesidir. İyi kurgulanmış fantastik hikâyelerde yazar olayları ve karakterleri gerçek dünyanın içine yerleştirerek derin anlamlar iletebilmektedir. Eserlerini bu ilkeye uygun olarak kurgulayan Aksoy'un kitapları bu yönüyle, günümüzde çok satan, sinema ve televizyon kültürünün etkisindeki fantastiğe ve bilim kurguya dayalı çocuk kitaplarından ayrılmaktadır. Aksoy'un eserlerinde dikkat çeken önemli bir unsur da bireylerin yaşantı yoluyla gördüğü, anladığı, fark ettiği, kavradığı, içselleştirerek davranışa dönüştürdüğü kabuller olan değerlere vurgu yapmasıdır. Bilimsel değerlerin de bu değerler arasında vurgulanması, Aksoy'un eserleri için sadece çocukların dünyasına değil, aynı zamanda çocukların bilimsel bilgiye olan ihtiyacına da ışık tutmaktadır. Bu yönde Aksoy, kitaplarında bulunan özgün hikâyeler ve karakterler ile hem okurlarını bilimsel merakla tanıştırmakta hem de onlara değerli yaşam dersleri sunmaktadır.

Bu bildiriye, Seza Kutlar Aksoy'un çocuklar için kaleme aldığı kitaplar aracılığıyla okurlarını nasıl bilimsel meraka ve bilimsel değerlere teşvik ettiği incelenerek yazarın çocuk kitaplarında yer alan bilimsel değerler nelerdir, bu eserlerden değerler eğitimi bağlamında nasıl yararlanılabilir, sorularına cevap aranacaktır. Çalışma nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi yöntemi ile tasarlanmıştır. Verilerin toplanmasında araştırmanın teorik temelini oluşturan kavramlar alanyazında incelenmiş, Aksoy'un kitapları bu çerçevede değerlendirilmiştir. Çalışmanın verileri, nitel verilerin analizinde kullanılan betimsel analizle çözümlenmiştir. Çalışmanın ilgili alanyazına katkı sağlaması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Seza Kutlar Aksoy, fantastik, bilim kurgu, bilimsel merak, bilimsel değerler

EXPLORING SCIENTIFIC VALUES THROUGH CHILDREN'S BOOKS: THE CASE OF SEZA KUTLAR AKSOY

ABSTRACT

Seza Kutlar Aksoy, a prominent figure in children's literature with a background in the culture of inquiry, is one of our authors who questions the real world while using fantastic elements in her works for children.

The characteristic of fantasy literature is that it takes place in a fictional world outside of or beyond what is normally possible, featuring events, locations, or characters that are not found in the real world. In well-crafted fantasy stories, the author can convey profound meanings by integrating events and characters into the real world. Aksoy's books, constructed in accordance with this principle, stand apart from the popular fantasy and science fiction-based children's books influenced by cinema and television culture

* Bu bildiri, Elif Atalay'ın 2017 yılında Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsünde hazırladığı *Seza Kutlar Aksoy'un Eserlerindeki Eğitimsel Değerler ve Bu Değerlerin Davranışa Yansıma Biçimleri* adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi ABD Erzurum
tacettinsimsek@atauni.edu.tr

*** Millî Eğitim Bakanlığı Yakutiye Ömer Nasuhi Bilmen Ortaokulu Türkçe Öğretmeni Erzurum
elifatalay80@hotmail.com

today. Another noteworthy aspect of Aksoy's works is her emphasis on values that individuals perceive, understand, notice, grasp, and internalize through life experiences, which then translate into behaviors. The highlighting of scientific values among these values sheds light not only on the world of children but also on their need for scientific knowledge. In this regard, through her original stories and characters, Aksoy introduces her readers to scientific curiosity and offers them valuable life lessons.

Seza Kutlar Aksoy's works hold a special place in children's literature as a writer who combines fantastic elements with the real world to provide important life lessons to children. At the same time, she emphasizes scientific values, supporting children's scientific curiosity. Such works can help children develop their imagination and enhance their critical thinking skills. Aksoy's books bring together the culture of inquiry and valuable life lessons, establishing an important presence in the world of literature.

In the context of this report, a central inquiry revolves around the methods through which Seza Kutlar Aksoy fosters an environment of scientific inquiry and promotes values education among children within the framework of her literary works. The present study has been meticulously structured employing qualitative research methodologies, primarily centered on document analysis. To accumulate pertinent data, an examination of foundational concepts underpinning the research is conducted, followed by a comprehensive evaluation of Aksoy's literary oeuvre from this theoretical standpoint. The analysis of the study's dataset is rooted in qualitative data analysis, a crucial component of descriptive analysis. It is within this analytical framework that we anticipate the generation of valuable contributions to the existing body of literature.

Keywords: Seza Kutlar Aksoy, fantasy, science fiction, scientific curiosity, scientific value

ИЗУЧЕНИЕ НАУЧНЫХ ЦЕННОСТЕЙ ЧЕРЕЗ ДЕТСКИЕ КНИГИ: СЛУЧАЙ СЕЗА КУТЛАР АКСОЙ

РЕЗЮМЕ

Се́за Ку́тлар Аксо́й, видный деятель детской литературы, имеющий отношение к культуре познания, - один из тех авторов, которые ставят вопросы о реальном мире, используя при этом в своих произведениях для детей элементы фантастики.

Характерной особенностью фантастической литературы является то, что действие в ней происходит в вымышленном мире, находящемся за пределами или за гранью возможного, с событиями, местами или персонажами, которые не встречаются в реальном мире. В хорошо написанных фантастических историях автор может передать глубокие смыслы, интегрируя события и персонажей в реальный мир. Книги Аксо́й, построенные в соответствии с этим принципом, выгодно отличаются от популярных сегодня детских книг в жанре фэнтези и научной фантастики, созданных под влиянием кино- и телекультуры. Еще один примечательный аспект творчества Аксо́й - акцент на ценностях, которые человек воспринимает, понимает, замечает, усваивает, интериоризирует через жизненный опыт и затем воплощает в поведении. Выделение среди этих ценностей научных ценностей проливает свет не только на мир детей, но и на их потребность в научных знаниях. Таким образом, через оригинальные истории и персонажей Аксо́й приобщает своих читателей к научному любопытству и преподносит им ценные жизненные уроки.

Произведения Сезы Кутлар Аксо́й занимают особое место в детской литературе как писательницы, сочетающей фантастические элементы с реальным миром, чтобы преподнести детям важные жизненные уроки. В то же время она делает акцент на научных ценностях, поддерживая научную любознательность детей. Такие произведения помогают детям развивать воображение и критическое мышление. Книги Аксо́й объединяют в себе культуру исследования и ценные жизненные уроки, занимая важное место в мире литературы.

В контексте данного доклада основной вопрос заключается в том, какими методами Сеза Кутлар Аксо́й создает атмосферу научного поиска и способствует воспитанию ценностей у детей в рамках своих литературных произведений. Настоящее исследование тщательно структурировано с использованием методологии качественного исследования, в первую очередь анализа документов. Для накопления необходимых данных проводится рассмотрение фундаментальных

концепций, лежащих в основе исследования, затем дается комплексная оценка литературного творчества Аксой с этой теоретической точки зрения. Анализ массива данных исследования основан на качественном анализе данных - важнейшей составляющей описательного анализа. Именно в рамках этой аналитической системы мы предполагаем внести ценный вклад в существующую литературу.

Ключевые слова: Сеза Кутлар Аксой, фэнтези, научная фантастика, научное любопытство, научная ценность.

GİRİŞ

Dünyada ardı arkası kesilmeyen yenilikler ya da değişimler tüm toplumlar gibi Türk toplumunu da etkisi altına almıştır. Teknolojinin ilerlemesi, modern dünyaya ayak uydurma çabası, bunlara bağlı olarak kaçınılmaz hâle gelen kültürel değişimler, 21. yüzyılla birlikte gittikçe artan bireyselleşme toplumsal yapının en önemli parçası olan insan faktöründeki değer algısının değişmesine sebebiyet vermiştir. Oysa toplumda ilişkilerin sağlıklı oluşması, gelişmesi için toplumsal yapının sağlam temellere oturması gerekmektedir. Toplumun yaşamasında, kök salmasında ve geleceğe taşınmasında kültür öğeleri gibi değerler de temel bileşenlerdir. Toplumun aynası olan birey bu bileşenlerin korunmasında ve geleceğe taşınmasında lokomotif görevi üstlenmektedir. Bu sebeple toplumlar için kendini geleceğe taşıyabilecek, iyi yetişmiş, kültürüne sahip çıkan toplumun değerleri ile donanmış bireyler yetiştirmek önemli ve ciddi bir sorumluluk hâline gelmiştir.

Adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik yardımseverlik gibi değerlerin bireylere küçük yaştan itibaren kazandırılması, bireylerin bu değerleri içselleştirerek davranışına yansıtması bir taraftan toplumdaki ilişkileri geliştirerek güçlendirecek bir taraftan da toplumu daha yaşanılır bir hâle getirecektir.

Birey doğumla birlikte yaşadığı toplumun kültür öğelerini, değerlerini aile ve yakın çevreden gözlem, taklit, rol oynama ile benimsemekte, içselleştirmekte ve davranışa dönüştürmektedir. Bireyin okul çağına gelmesi ile birlikte bu sürece eğitim kurumları, okul, öğretim programları, öğretmenler dâhil olmaktadır. Ülkemizde de bireyin tüm bu süreçlerde toplumsal yaşam içinde yaşantı yolu ile deneyimlediği, fark ettiği, gördüğü, anladığı, kısacası edindiği ve davranışa dönüştürdüğü kabuller olan değerler 1739 sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu ile öğretim programlarında ve ders kitaplarında yer almaya başlamıştır (1973). Millî Eğitim Bakanlığı tarafından uygulanacak bu yönde uygulanacak etkinliklerin genel kapsamı ve niteliği, 2552 Sayılı Tebliğler Dergisi'nde açıklanmıştır. Kısaca “Öğrencilerden Beklenen Davranışlar” olarak şu şekilde tarif edilmektedir: “Sosyal yaşamı oluşturan, insanları birbirine bağlayan, gelişmeyi, mutluluğu ve huzuru sağlayan, risk ve tehditlerden koruyan ahlaki, insani, sosyal, manevi değerlerimizin tüm bireylere kazandırılmasında en önemli etken eğitimidir. Bu kazanımlarımızın öğrencilerimize aktarılması da değerler eğitimi oluşturmaktadır.” (MEB, 2010).

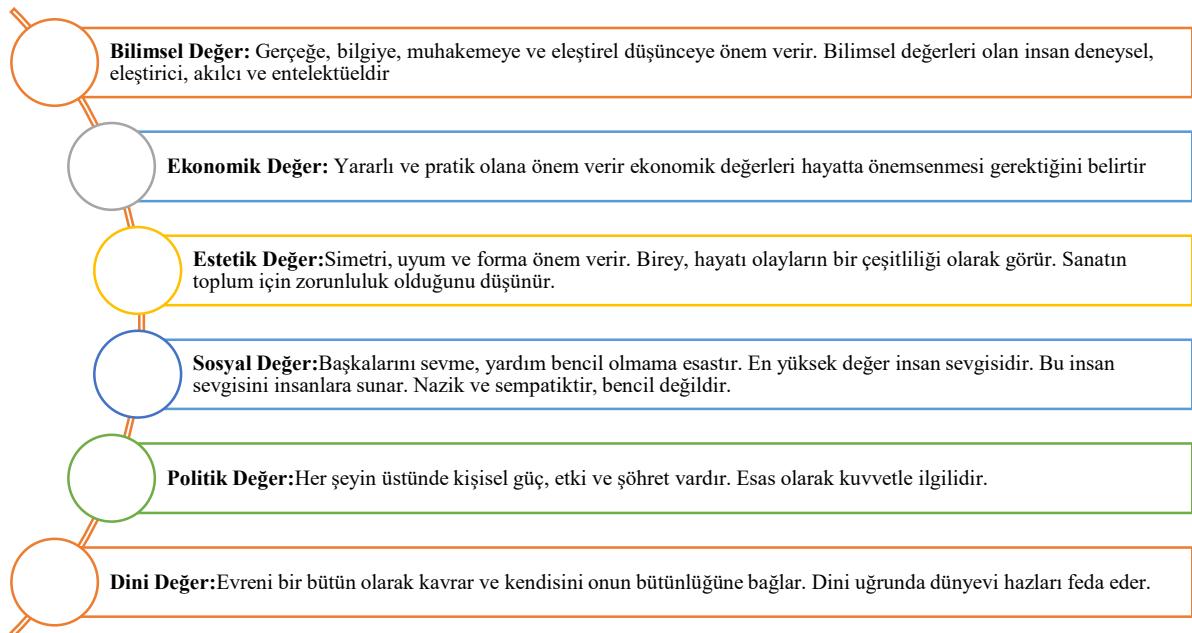
Millî Eğitim Bakanlığı tarafından belirlenen değerler şunlardır: Sevgi, sorumluluk, saygı, hoşgörüdür, duyarlılık, öz güven, empati, adil olma, cesaret, liderlik, nazik olmak, dostluk, yardımlaşma, dayanışma, temizlik, doğruluk, dürüstlük, aile birliğine önem verme, bağımsız ve özgür düşünebilme, iyimserlik, estetik duyguların geliştirilmesi, misafirperverlik, vatanseverlik, iyilik yapmak, çalışkanlık, paylaşımcı olmak, şefkat - merhamet, selamlaşma, alçakgönüllülük, kültürel mirasa sahip çıkma, fedakârlık (MEB, 2013). Bireyin belirtilen bu değerlerin farkına varması, yeni değerler üretmesi, doğruluğunu kabul etmesi ve içselleştirerek davranışları ile sergilemesi bir eğitim ve eğitici sorumluluğudur. Eğitim kurumları; bireysel ve toplumsal değerlerinin korunması ve geliştirilmesinde en etkili araçlardan biridir (Avcı, 2007, s.33). Millî Eğitim Bakanlığı 2003 yılından itibaren çeşitli çalışmalar yaparak değerler eğitimine öğretim programlarında yer vermiştir. Sosyal kulüp çalışmalarında, okul ders kitaplarında türlü etkinlikler bu alana hizmet eder şekle gelmiştir. Özellikle 1924'ten itibaren hazırlanan Türkçe Öğretim Programlarında değerlerin edebî metinler yoluyla kazandırılması gerektiği vurgulanmış; 1929, 1931, 1949, 1962, 1981, 2006, 2015, 2017 ve son olarak da 2019 Öğretim Programında değerler eğitimi gitgide daha kapsamlı bir yaklaşımla programa eklenmiştir. Değer kazandırmanın ayrı bir program veya öğrenme alanı ya da ünite ve konu olmadığı tüm eğitim sürecinin temel amacı olarak düşünülmesi gerektiği de belirtilmiştir.

Türkçe öğretimi/ dil öğretiminin temel birimi “metin”dir. Metinler programında belirlenen amaçlara ulaşılmasına aracılık eden; öğrencileri hem dönem, tür ve edebî şahsiyetlerle buluşturan hem de onlarda okuma alışkanlığı ve okuma zevki geliştiren vazgeçilemez araçlar olarak değerlendirilebilmektedir. Türkçe derslerinde öğrencilerin metinlerin çıkış noktası bulması suretiyle metnin içine girebilmesi, düşünebilmesi, çıkarımda bulunabilmesi istenilen davranışların kazandırılabilmesinde etkili olabilecektir. Ders dışında da edebî eserlerden faydalanılması olumlu sonuçlar vermektedir. “Duygular, değer yargıları, anlayış tarzı, kişiliğin parçalarıdır. “Çocuk kitapları da tüm bunların şekillenmesinde önemli rol oynamaktadır. Kitaplar, içerik ve tema aracılığıyla çocuğun öz kavram ve öz saygı gelişimini de destekler.” (Erdal, 2009, s.17). Çocuğun karşısına çıkacak nitelikli edebiyat ürünleri onun karakterinde, kişiliğinde ve hayatında önemli bir rol oynayacaktır. Benzer bir değerlendirme ile Kavcar (1999) da edebiyatın sosyal bir kurum olduğunu ve toplumun yapısındaki meydana gelen değişime bağlı olarak da değiştiğini belirtmiştir. Edebî ürünlerin sadece yaşamı yansıtmakla kalmadığını, yaşamı biçimlendirdiğini de eklemiştir. Böylece edebî ürünlerin hem okuyucuları hem de toplumu derinden etkilediğini ifade etmiştir. Kişilik teriminin günümüzde eğitimde en çok geçen terim olduğunu söyleyip kişiliğin gelişmesi için insanların kendi eğilimlerine kabiliyetlerine göre gelişmesi, yaşamda karşılaştığı yeni durumlara göre gideceği yolu kendisinin seçmesi demek olduğunu da vurgulamıştır.

Sonuç olarak edebî eserler; duyguları, düşünceleri görülenleri özetle kişinin kendisini bulduğu bir sanat türüdür ve çocukların ahlaki, kültürel ve bedensel yeteneklerine katkı sağlar. Çocuklar, edebî eserlerle tanıştıkça davranış biçimlerini ve duygularını daha somut olarak istedik yönde geliştirebileceklerdir. Okunan tercih edilen edebî eserlerin de onlara doğru bilgi vermesi, değer kazandırması, bireysel toplumsal ve evrensel yönde iyi iletiler vermesi eğitimciler ve aileler tarafından dikkat edilmesi gereken bir noktadır.

Değer eğitimi, öğrencilere ahlaki, toplumsal ve kişilik değerleri öğretmek onlara empati, saygı sorumluluk gibi erdemli davranışlarla donatmayı amaçlamaktadır. Bu noktada bilimsel değerlerle de daha sağlam köprü kurulabilmektedir. Bilimsel değerler gerçeğe, bilgiye, muhakemeye ve eleştirel düşünceye önem veren değerlerdir. Bu değerler Alman filozof, pedagog, psikolog Profesör Eduard Spranger’in değer sınıflandırmasında ilk sırada yer almaktadır. Spranger, kişilerin değer yönelimlerini bireye özgü olan değerlere göre altı temel gruba ayırmıştır (Spranger, 1928; Akbaş, 2008, s.30-31). Spranger’in değer tipleri, insanların bireysel değerlerine, kişiliğin baskın ve belirgin değerlerine göre yapılmış bir sınıflandırmadır. Spranger’in değer sınıflandırması Şekil 1’de sunulmuştur.

Şekil 1. Spranger’in değer sınıflandırılması (Akbaş, 2008)

Bilimsel değerler ve bu değerlere sahip bireylerin kişilik özellikleri incelendiğinde (Şahin,2021);

- ✓ Bilgiye, muhakemeye ve eleştirel düşünceye önem verir.
- ✓ Bilimsel değerleri olan birey deneysel, eleştirci, akılcı ve entelektüeldir.
- ✓ Gerçeğe, bilgiye ve eleştirci düşünceye önem verir.
- ✓ Kuramsal nitelikli bireyin ilgisi, gerçeğin keşfi üzerinedir.
- ✓ Kendisini objelerin güzelliği ve yararlılığına ilişkin yargılardan arındırır.
- ✓ Benzerlik ve farklılıklara dikkat eder.
- ✓ Eleştirci, akılcı ve ampirik bir bilim adamının niteliklerini taşınır.
- ✓ Bilgisini düzenleyerek sistemleştirmeyi amaç edinir

Bu yönde çocuk edebiyatı da bilimsel değerleri etkili bir şekilde iletmek için kullanılabilir. Özellikle sorgulama kültüründen gelen, çocuk edebiyatının tanınmış isimlerinden biri olan Seza Kutlar Aksoy, eserlerinde çocukları soru sormaya ve gerçeği aramaya teşvik ederek, bilimsel düşünce tarzına yönlendirip onların meraklarını besler ve bilimsel değerleri anlamalarına yardımcı olur. Bu amaçla yapılan çalışmada Seza Kutlar Akson'un kurmaca eserlerinde yer alan bilimsel değerler ve bu değerlerin çocuğun gelişimine ne gibi katkısı olabileceği incelenecektir. Aksoy, hem merak ve keşif odaklı hikâyeleri/romanları hem eserlerinde kullandığı dil ile hem de yansıttığı değerler yönüyle edebiyatımıza farklı bir bakış açısı kazandırmaktadır. Bu çalışma yapılırken temel olarak Aksoy'un eserlerinden yola çıkılarak onun çocuğun dünyasına katmaya çalıştığı bilimsel değerleri örneklerle açıklama yoluna gidilmiştir. Örnek kesitler üzerinden değerleri ve değerlerin çocuğa çağrıştırdıklarıyla genel anlamdaki yerleri üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda bildirinin amacı Seza Kutlar Aksoy'un eserlerindeki bilimsel değerleri tespit etmek ve eserlerin değerler eğitimi bakımından önemine dikkat çekmektir. Bu amaçla; "Seza Kutlar Aksoy'un çocuk hikâyelerinde/romanlarında yer alan bilimsel değerler nelerdir, bu eserlerden değerler eğitimi bağlamında nasıl yararlanılabilir?" sorusuna cevap aranmıştır.

YÖNTEM

Seza Kutlar Aksoy'un çocuk hikâyelerindeki/romanlarındaki değerlere ilişkin unsurları belirlemeye yönelik çalışma nitel bir araştırmadır. Nitel araştırma yönteminin antropoloji, felsefe, sosyoloji, psikoloji, dilbilim gibi çeşitli disiplinlere dayanan güçlü kuramsal temelleri bulunmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2016, s.35-38). "Nitel araştırma gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırmadır." (Yıldırım ve Şimşek, 2016, s.39).

Araştırma Yöntemi

Çalışma nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi ile tasarlanmıştır. Doküman analizi, araştırmacı tarafından mevcut belgeleri, yazılı materyalleri inceleyerek detaylı bilgi elde etmelerini sağlayan nitel bir veri toplama modelidir (Bowen, 2009). Özellikle araştırma konusuna dair derinlemesine bilgi sunan kaynaklardan faydalanılması gerektiğinde bu model kullanışlıdır (Strauss & Corbin, 2008). Ayrıca doküman analizi, araştırmacılara hem zaman ve maliyet açısından avantajlar sağlar hem de daha önce yapılan çalışmalar ve alanyazın üzerinden yeni perspektifler ve anlayışlar geliştirmelerine yardımcı olur (Merriam, 2015). Bu çalışmada, doküman analizi kullanılarak elde edilen veriler, araştırma sorusuna yanıtlar sunarak mevcut alanyazına katkı sağlamak amacıyla değerlendirilmiştir.

Araştırmanın Veri Kaynakları

Araştırmanın veri kaynaklarını Seza Kutlar Aksoy tarafından kaleme alınmış sekiz eser oluşturmaktadır. Yazar, eserlerinde çalışmaktan, üretmenin insanlara getirdiklerinden, dürüstlükten bilhassa eserlerde anlamının, sorgulamanın yani eleştirel düşünmenin üzerinde sıklıkla durur. Ancak bütün bunlarda yazar çocuğa görelilik ilkesi asla göz ardı etmez. Aksoy'un eserlerinde okurların karşısına çıkan karakterler sorunlar karşısında hayal güçlerine sığınır. Kitap okuyarak, resim yaparak, müzik dinleyerek bu karakterler mutluluğu yakalar; karşılaştıkları zor durumların üstesinden yaratıcılıkla da gelmeyi başarırlar. Bu şekilde yazar sürekli okurları yüreklendirmeye yönelik iletiler verir. Onlara öz güven

aşılar. Seza Kutlar Aksoy'un yapıtlarında imge ve metafor bolluğu yanında ince bir mizah da dikkat çekmektedir. Bu da çocukların eğlenerek de bir şeyler öğrenmesini sağlamaktadır. Aynı zamanda yazarın kurmaca eserleri yalın, süssüz, anlaşılır, yerinde imgelerle ve duru bir Türkçe ile yazılmıştır. Yazarın eserlerin değer eğitiminde de kullanılabilmesi düşünülmüştür. Seza Kutlar Aksoy'un incelenen eserleri *Güvercin'in Saati* (GS), *Nil Soru Soruyor* (NS), *Şişko Patates* (ŞP) *Nun Gelince* (NG) , *Çevrimiçinde Şerafettin* (ÇŞ), *Düşler Tramvayı* (DT) *Uğur Böceğinin Mutluluk Hapları* (UBMH) ve *Uyku Ağacı* (UA).

Veri Analizi

Veri analizi sürecinde betimsel analiz kullanılmıştır. Bu yaklaşıma göre elde edilen veriler daha önceden belirlenen temalara göre özetlenmektedir (Yıldırım ve Şimşek 2016). Bu yönde öncelikle araştırma sorusu ve araştırmanın kavramsal çerçevesinde yola çıkılarak veri analizi için bir çerçeve oluşturulup kategoriler ve tema belirlenmiştir. Elde edilen veriler kategorilere ayrılmış, araştırma sorusuna göre düzenlenmiş ve özet olarak bir tabloda görselleştirilerek sunulmuştur.

BULGULAR

Bilimsel değerler, gerçeğe, bilgiye muhakemeye ve eleştirel düşünceye önem verme olarak açıklanmaktadır. Seza Kutlar Aksoy'un eserlerinde bilimsel değerler, "Bilimsellik" adı altında açıklanmıştır.

1. Bilimsellik

Bilimsel bilgi, nesnel araştırmalar ve bilimsel yöntemlerle elde edilen bilgidir. Doğal dünyayı, olayları ve fenomenleri sistematik olarak inceleyen, gözlem ve deneyle elde edilen tekrarlanabilir, doğrulanabilir, güvenilir bilgidir. Bir bilginin bilimsel olmasının ölçütü yöntemsel olmasıdır. Bilim insanı "bilmek için bilmek" amacına yönelir. Türkçe Sözlük'te "bilimsel olma durumu" olarak açıklanan bilimsellik, "bilimin gücüne inanmak, bilime ve bilim adamlarına saygı duymak, kararlarında ve davranışlarında bilimi kendine rehber edinmek" olarak tanımlanmıştır (TDK, 2023).

Bilimsellik değerine sahip insanlar, problemlerini çözerken duygularından ziyade akıllarını kullanırlar ve edindiği deneyimleri, özgün çözüm önerilerini yeni problem durumlarına transfer ederler. Bu insanlar evrensel düşünen, objektif, ahlaki sorumluluğu yüksek, tüm insanlığa ve doğaya karşı sorumlu, gerçekleri ve doğruları söylemekte taviz vermeyen yüksek karakter sahibi insanlardır. Ayrıca bilimsel insanın en belirgin özelliği eleştirel düşünme yeteneğine sahip olmasıdır. Düşünmek, bilginin kaynağının güvenilirliğini test etmek, mantıksal tutarlılıkları kavramak, yeni özgün sentezler üretmek, doğruluğu irdelemek ve analiz etmek onun yaşam felsefesidir. Eleştirel düşünme, alanyazında üst düzey düşünme becerileri arasında değerlendirilmektedir (Paul & Elder, 2006). Bu beceri, bireyin bilgiyi kapsamlı bir şekilde anlamasını, olaylar ve düşünceler arasındaki bağlantıları çözümlenebilmesini ve daha karmaşık düşünme süreçlerine dâhil olabilmelerini sağlar (Indrašienė vd., 2021). Bu sayede birey, elde ettiği bilgileri analiz etme, değerlendirme ve mantıklı sonuçlara ulaşma imkânına ulaşır (Facione, 2011). Eleştirel düşünme bireyin öğrenme süreçlerine daha kapsamlı bir şekilde katılımını destekler, karmaşık meseleleri daha hızlı ve etkili bir biçimde ele alabilme kabiliyetini artırır ve bilgiyi daha verimli kullanmalarına olanak tanır (Ay ve Orhan, 2020). Ayrıca çok yönlü düşünme, etkili iletişim ve iş birliği yapma gibi diğer kritik becerilerin gelişimine de katkıda sunar (Willingham, 2008). Bu sebeple eleştirel düşünme, eğitim ve iş yaşamında bireylerin başarılarını ve uyum yeteneklerini artıran önemli bir faktör olarak değerlendirilmektedir (Pithers ve Soden, 2000). "Dolayısıyla bilimsel düşüncenin tüm özelliklerini de yansıtan bu düşünce biçimine ancak az sayıda iyi yetişmiş insan ulaşabilir." (Aydın, 2007, s.185). Düş ve düşünce üretme sorumluluğunu okur olan çocuğa bırakan bir yazar olarak Seza Kutlar Aksoy da iyi yetişmiş bireylere sahip bir toplum için eserlerinde bilimselliği, eleştirel düşünceyi, sorgulamayı oluşturduğu metinlerin dokusuna sindirerek görsel ve dilsel bir düzenleme içinde

okurlarına sunmaya çalışmıştır. Seza Kutlar Aksoy'un incelenen eserlerinde bilimsellik değerine ilişkin tespitler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 1. *Seza Kutlar Aksoy'un Eserlerindeki Bilimsellik Değeri ve Alt Temalar*

Tema	Kategori
Bilimsellik	Anlamak
	Eleştirel Düşünce Yapısına Sahip Olma
	Ezberci Eğitim Sistemine Eleştiri
	Merak
	Kitap Okuma Sevgisi

1.1. Anlamak

Çocukları önemseyen bir yazar olan Seza Kutlar Aksoy, öykülerinde bilimselliğin değeri ile ilgili iletilere özellikle yer vermiştir. Bilhassa en koyu karanlıkları bile aydınlatan insan zihninin fantastik bir serüvenini anlattığı *Güvercin'in Saati* adlı eserinde bilimsellik ile ilgili birçok ileti bulunmaktadır. Yazarın özellikle vurguladığı nokta da anlamak yani bir tür çıkarsama yapmaktır. Aksoy, gündelik ve sıradan görünen pek çok şeyin yaşantıda ilginç ve olağanüstü pırıltısına dikkati çeker.

“Büyükbabası, Güvercin’in kafasına tık tık vurur,

-Akıl kutusu çalışıyor mu, derdi.

Akıl kutusunun içinde bir yığın oda vardı. Soru sorma odası, anlama odası, kıkırdama, ağlama odası, isterim diye tutturma odası... Sinirler, damarlar, vızır vızır arılar gibi çalışırlardı. Duyduklarını anlamazlarsa şöyle sorarlardı:

-Ne?

-Niçin ama?

-Nasıl böyle oldu? Bir daha söyleyin bakayım. Anlayınca da,

-Hımm... Demek böyle. Anlaşıldı. Bu anlama odasına gitsin. Anlamak ne güzel. Mmm..., derlerdi. O zaman akıl kutusu bal yemiş gibi keyiflenirdi.” (GS, s.5)

“Güvercin’in soru odası yine tıka basa doluydu. Küçük kız işçi arılar gibi vızıldayıp koşturuyordu. Mutfaktaki annesine soru soruyor, sonra odasına dönüyor, yeni sorularla mutluluğa koşuyordu.” (GS, s.5)

İnsanın amacı, bedensel ve ruhsal gereksinimlerini doyurmaktır. İnsanın bu amacını gerçekleştirebilmesi, gereksinimlerini sağlamada yeterli olmasına dolayısıyla sürekli öğrenmesine bağlıdır (Başaran, 2000, s.211).

Yazar, okurlarını çok yönlü düşünmeye, eleştirmeye, her şeyi kabul etmek yerine, soru sormaya, merak ve ilgisini yitirmeden araştırmayı sürdürmeye sevk etmektedir. Kitabın kahramanı Güvercin de hiç durmadan sorular sormakta ve gerçeği anlamaya çabalamaktadır.

“Anne... Senin karnındayken ben nasıl konuşuyordum?” (GS, s.6)

Kahramanın annesi konuşmadığını söyleyince de,

“Konuşmadan nasıl durulur acaba!” (GS, s.6)

Sorularla düşünen kahramanın soruları hiç bitmez.

“Peki nasıl görünüyordum anne? Seni duyuyordum değil mi anne? ... Karnım da aç mı kalıyordu anne?.. Acaba ay nerede?.. Acaba kuşlar ayın üstüne konabilirler mi?.. Kaşar tekeri gibi Ay’ı gagalayabilirler mi?” (GS, s.7).

Yazarın sürekli sorular soran bir karakterle okurlarının karşına çıkması onlarda merak ve öğrenmeyi teşvik etmek, dünya hakkında daha fazla soru sormaya cesaretlendirerek sorgulama becerilerini geliştirmek, iletişim becerilerini güçlendirmek, öz güvenlerini geliştirip sorun çözme becerilerini geliştirmeyi amaçladığı şeklinde yorumlanabilir.

1.2. Eleştirel Düşünce Yapısına Sahip Olma

Güvercin'in Saati eserinde Güvercin sürekli sorular sorarak, araştırarak, bilgileri analiz ederek öğrenmeye çalışmaktadır. Zira sorgulayarak öğrenme, öğrenme stilleri arasında en güçlü olan yöntemdir.

“Yaptıklarını, babaanneye sorduğu soruları yineledikçe, büyükbaba,

-Felsefi sorular ha! Dünyanın oluşumu, yaşam ve ölüm üstüne, üstelik bir de deney! Yer çekimi kanununun ispatı... Akıllı Güvercin'im benim. Sanırım bulduk! Bulduk! Diye bağırırdı.

- Neyi bulduk büyükbaba?

-Saati çalıştıran yeni enerji kaynağı Güvercin, sanırım başardık bunu. Senin kafan çok iyi çalışıyor. Ben de saatin içinde değişiklikleri yaptım, ikisi denk düşmüş olabilir. Bu saat, senin beyin enerjinle çalışıyor.

Güvercin de büyükbaba gibi dans etmeye başladı. Çikolata yemiş gibi bal yemiş gibi... Mmm ... Kafasının çalıştığını bilmek, ezgiyi duymak çok güzeldi. Sonra büyükbabanın yardımıyla sorularının yanıtlarını aradı.” (GS, s.15)

“Kuştan, kediden, bütün hayvanlardan daha akıllısın. Bu yetmez mi! Çünkü meraklısın. Anlamadıklarını soruyorsun. Düşünüyorsun, koşuyorsun, gülüyorsun.” (GS, s.17)

“-Bu fener benim olsun mu büyükbaba?

-Al senin olsun. Gece deney mi yapacaksın?

Güvercin belki deney de yapardı. Ama Güvercin için ışık başka nedenlerle çok önemliydi. Karanlığı aydınlatma için gerekiyordu örneğin... Işık çok güzeldi. Akıllı olmak daha da güzeldi. Belki, Güvercin'in aklı pırıl pırıl ışık saçıyordu. Kim bilir!” (GS, s.18)

Öyküde buluş yapmanın gerekçesi üzerinde durulur.

“-Neden buluş yapıyorsun büyükbaba?

Buluşlar insanlara yararlı olsun diye yapılır.

Ben de bu yüzden yapıyorum. -Ben de yapabilir miyim?

-Neden olmasın elbet.

Evet. Neden olmasın! Tik tak... Yelkovan hızlı hızlı dönüyordu. Anlama odası keyifliydi. Güneş gibi ışıklı, deniz gibi renkli, gül kokuyordu.” (GS, s.27)

Güvercin öğrenmekten zevk duyar. Bu öğrenme aşkı ömür boyu sürer. Yazarın eserini yazarken ulaşmak istediği nokta çocuğun bilgiyi ezberleyerek öğrenmesi yerine sorgulayarak anlamasının önemini kavramasıdır.

“Neden öğretmene sarılmak yasak? Kanı kaynadığında, koşup öğretmeni öpmek niçin yanlış? Çocuklara el yıkamayayı öğrettiyse fena mı oldu? Büyükbabası da Güvercin'e öğretmedi mi? Sorular sorulamayınca boğazına tıkanıp kalıyordu. Çıkmak isteyenleri de Güvercin engelliyor, eliyle ağzını kapıyordu... O zamanda saat tekmelemeye başladı.” (GS, s.44)

Öykünün kahramanı Güvercin'in "nedenleri, niçinleri" okullar başlayınca biter. Öğretmen, çocuğa soru soracağı yerde ders çalışmasını, okuma yazmayı öğrenmesini tavsiye eder. Çalışmaya bir şey dediği yoktur ancak neden soru sormadığını anlamaz.

Çocuk kitapları genç bireylerin yeteneklerini geliştiren, edindikleri deneyimleri gerçek dünyada uygulanabilir kılan ve sorgulamayı destekleyen bir yaklaşıma sahip olmalıdır. Çocuklar için yazılan kitaplarda entelektüel eğlendirme ve bilgi edindirmenin yanı sıra bilinç kazandırma amacının da bulunması gerekir.

1.3. Ezberci Eğitim Sisteminin Eleştirisi

Sorgulayan, bilgili ve duyarlı genç bir nesil sayesinde kültürler arası anlayış ve saygı yoluyla daha iyi daha barışçıl bir dünya ortaya çıkarılacaktır. Yazar, eserinde araştıran- sorgulayan, bilgili, düşünen, iletişim kuran, ilkeli, açık görüşlü, duyarlı, riski göze alan, dengeli ve sağlıklı düşünen bireylerin yetişmesini savunur ancak ezberci eğitimle bunun mümkün olmadığını da okurlarına göstermeyi ister.

"Soru sormadığım için merak duygun kayboluyor. Bir şeyi anlamadan kabul etmek yanlış çünkü kafanı kullanmıyorsun demektir. Nasıl söylesem bilmem ki! Aklın pas tutmuş gibi bir şey." (GS, s.48)

"Güvercin çarpım tablosunu ezberledi. Fişleri, okuma parçalarını öğretmenin dediklerini belleğine iyice kazıdı. Sınıfta sorulara bu ezberledikleriyle yanıtlar verdi. Sorular aklına bile gelmiyordu artık. Şimdi, akıllı uslu bir öğrenciydi." (GS, s.49)

Eğitim, bireyin kendi potansiyelini ve yaratıcı gücünü keşfetmesine yardımcı olarak insani gelişimini sağlar, içinde yaşadığı topluma ve dünyaya duyarlılığını artırır; ancak ezberci bir eğitim sisteminde bireyde bu gelişmelerin olması imkânsızdır. Düşünme, anlama ve sorgulamayı bırakmak çocuklarımızın kişilik gelişimini de zedelemektedir. Aksoy bütün bu sebeplerden dolayı ezberci eğitimi eleştirmektedir.

"Dersler, televizyon dizileri, bilgisayar oyunları akıl odalarını doldurdu. Sorular değişti, unutuldu köşesinde. Akıllı saat zamanı bekledi, durdu, içi geçti, uyudu." (GS, s.53)

Aksoy'a göre eğitim şarttır. Ancak eğitimde kastedilen ezberci kuşaklar yetiştirmek değil, soran, sorgulayan ve bilgiyi hayatın her safhasına uygulayan nesiller yetiştirmektir. Sürekli gelişim ve değişim içinde olduğumuz bilgi çağında, bu gelişim ve değişimleri yakalayabilmemiz için hayal gücü, yaratıcılık, yeni düşüncelere açık olma, zihinsel tarafsızlık ve sorgulama bilimsel düşünce için çok önemlidir.

"Karanlıkta, bir ışık olmadan görmek olanaksız.

Kimi zaman ay, kimi zaman uzaklardaki yıldızlar...

İnsana yeter mi?

Kendimizde buluruz ışık kaynaklarını.

Başlarda bir odun parçasını tutuşturup onunla aydınlatırız yolumuzu.

Bugün hiç olmazsa küçük bir el feneriyle...

Soru...

Bilinmezliğin karanlığında kimi zaman bir meşale, kimi zaman kocaman bir projektör olup aydınlatır yolumuzu.

Yanıtlar...

Soruların ışığında yeniden ortaya çıkıp parlayan sonsuz renkler...

Soru-yanıt... Soru- yanıt...

Bir makinenin pistonu gibi durmaksızın...

Bilginin kaynağı, beyin enerjisi bu hareketten doğar.

Selam olsun ilk soruyu sorana...” (GS kitabın arka kapağı)

Güvercin küçük, sıradan günlük çekişmelerle geçen bir hayatın müşterisi değildir. Yüreğinde sürekli beslediği bir bilgi dünyası vardır.

“Güvercin ertesi gün büyükbabasıyla konuştu...”

-Canım, çocuk ezberlemek istemiyor, dedi büyükbaba.

-Bunu fark etmesi bile kutlamaya değer.

-Gönül öğretmen iyi bir kadın, kimsenin bir şey dediği yok. Ama öğretme yöntemi yanlış besbelli. Alper’in öğretmeni iyi demiştiniz değil mi? O sınıfa geçsin.” (GS, s.77)

Annesi, babası ve büyükbabası öğretmeni kırmadan sınıftan Güvercin’i alıp başka bir sınıfa verirler. Yeni sınıfta sürekli geziler düzenlenir.

“Güvercin, sevdiğiyle deneme-bilim merkezine gidiyor. Akıllı arkadaşlarıyla öğretmeniyle... Saat kız takır da takır işliyor, Ağzı kulaklarında gülüyor...” (GS, s.115)

Yaşadığımız dönemde eğitim yeni bir şekillenme sürecine girmiştir. Akınoğlu (2003): "Bir ülkenin ihtiyacı olan, çağın gerektirdiği nitelikli insan gücünün kazanılması özellikle ilköğretimden başlayarak okullarda etkili bir öğretimin gerçekleştirilmesi ile mümkündür. İlköğretim düzeyinden başlayarak çocukların bilgi edinme becerisine sahip, gözlem yapan, çevresindeki olaylardan haberdar olan, soran, tartışan, araştıran, deneyen, genelleme yapan, bilgilerini genişleten ve beraberinde bilimsel tutum geliştiren bireyler olmasına yönelik programların kullanılması zorunlu olmuştur. Yeni kuşak öğrencilerin sorgulayıcı tartışan, dogmalardan uzak düşünen bireyler olması konusu önem kazanmaktadır."(s.9)

Bu noktadan hareketle Aksoy, eserinde okuyucuların kuralları ve yöntemleri irdelemesini anlatırken bilim insanının hem kendi hayatını hem de başkalarının hayatını nasıl kolaylaştırdığını da aktarır. Soru sormak ve akıl yürütmek kitabın sürekli vurguladığı kavramlardır. Aksoy, özellikle *Güvercin'in Saati* eseriyle düşünme becerisini -düşünme hakkında düşünmeyi- okurlarına kazandırmayı hedeflemiştir.

“Çünkü bu sınıfta hep soru soruluyor. Saçma bile olsa, aklımıza takılan her şey soruluyor. Sonra tartışma yapılıyor...”

Sorular, düşler kanatlanıp uçuyorlar. Bazıları havada asılı kalıyor. Asıl suçlu kim? Soru çocukların boyunu çok aşiyor.”(GS, s.113)

Lanes’e göre (1971) çocuklar her gün hatta her an içinde yaşadıkları dünyayı anlamaya, keşfetmeye, onun hakkında bilgi toplamaya ve topladıkları bilgileri daha önce edindikleri bilgilerle bağdaştırmaya çalışmaktadırlar. Ancak duygu ve düşüncelerini ifade edebilme yeteneğinden henüz yoksundurlar. Resimli öykü kitapları çocukların kendilerini ifade edebilmelerinin bir aracı olarak görülmektedir (Akt. Güleç ve Geçgel, 2012, s.22).

1.4. Merak

Seza Kutlar Aksoy, *Nil Soru Soruyor* adlı resimli öykü kitabında erken dönemde çocukların soru sorma ve öğrenme isteğinin sürekli olarak uyarılması gerektiğini vurgular. Yazara göre, yaşamı ve onu bütünleyen ilişkileri anlamlandırması için çocuğun sorular sorması gerekir. Ayrıca çocuğun duygu ve düşünce birikiminin yaşama yönelik anlamlar oluşturabilmesi için de sürekli sorular sormalıdır. Bu, çocuk okurun kendi deneyimleri vasıtasıyla kazandığı bilgilerin güçlenmesini de sağlayacaktır.

“Nil soru sormayı, sorular da Nil’i çok seviyordu.” (NS, s.15)

1.5. Kitap ve Okuma Sevgisi

Düşünceyi besleyen, geliştiren, olgunlaştıran ve hızlandıran ana kaynak kitaptır. Kitap okumak yaşama anlam kazandıran ve insanı başarıya ulaştıran önemli bir anahtardır. İnsanın yaşama anlamlı başlaması, kendine bir yol haritası çizmesi; etrafındaki insanları daha iyi, daha doğru, daha güzel görmesinin yollarını aramasını sağlayacak düşünme gücü kitaplarla kazanılır. Okumak hayal gücünü ve yaratıcılığı geliştirdiği için geleceğe yeni ufukların açılmasını sağlamaktadır. Kitap okumanın beyin gelişimine yüksek katkısı olduğu günümüzde herkes tarafından bilinmektedir. Yaşamın farkına varmak, olayları sentezlemek ve belirli bir bilincin oluşması, hepsinden daha önemlisi yaşamın anlamlı bir hâle gelmesi için herkesin okumaya zaman ayırması gerekir.

Okuma alışkanlığı, okuma eylemine olan eğilimin yansımasıdır. Bireysel olan okuma alışkanlığı ne kadar erken yaşlarda başlarsa ilerleyen yaşlarda o kadar kalıcı olmaktadır. Çocukta kitaba karşı ilgi dergi, kitap ve gazetelerdeki resimlere bakmakla başlar. Okuma bilmediği yaşlarda yaş düzeylerine uygun bol resimli kitapların altındaki yazıları çocuğa okuyarak resimleri ilginç duruma sokmak, onların düşünce yapılarında yeni dünyalar yaratmak yetişkinlere düşen görevlerin başında gelir. (Şirin, 1989, s.32) Ancak okuma alışkanlığı değeri toplumumuzda tam olarak yerleşmemiştir. Bir de günümüzde sürekli bir sınav maratonun olmasıyla birlikte kitap okutulmayan bir kuşak yetiştirilmektedir. Bu da milyonlarca gencimizin duygu, düşünce ve iç zenginlik yönünden körelmesine neden olmaktadır. Oysa ülkemizin bilinçli, zeki, iç zenginliği oluşturmuş genç kuşaklara ihtiyacı vardır. Yaratıcı zekâsıyla birlikte dinleme ve konuşma yeteneği olan bu gençlerimiz, sağlıklı bir Türkiye için farklılık yaratacaktır. Kısacası ülkemiz için kitap okumak ve okutmak önemlidir.

Seza Kutlar Aksoy okul öncesi için yazdığı *Noktacık, Yolculuk, Nil Soru Soruyor, Uyku Ağacı* gibi eserlerle çocuğa kitap dünyasının kapısını açmıştır. Aksoy, aynı zamanda kaleme aldığı tüm eserlerde kitabın önemini vurgulamıştır. Örneğin '*Çevrimiçinde Şerafettin* adlı eserinde kitapların büyümlü dünyasında yaşamayı bir tutku olarak anlatmıştır.

“Sahaf dükkânına gelince bir kitap cennetiydi burası. Eski kitaplar bir hoş, bir tatlı kokardı ki Şerafettin buraya bayılır. Tamam biraz loştu ama insana huzur verirdi.” (ÇŞ, s.23)

“İyi ki kitaplar vardı. Birinde Türkçe öğretmenin önerisiyle kütüphaneden bir kitap almıştı. Sait Faik adlı bir yazarın kitabıydı. İçindeki Hişt Hişt adlı öyküye bayılmıştı. Öyküyü yaşar gibi olmuştu. Ada, yollar, hışırdayan otların mis gibi kokuları... Gözünün önüne topu topu üç kez gördüğü Koca dayı Koca yenge ve o sıra dışı gün belirivermişti nedense.” (ÇŞ, s.62)

Burada her kitabın okuyucuya başka hayatları, başka insanları, başka karakterleri tanıttığı ve bakış açısı kazandırdığı anlatılmıştır. Açık fikirli olmanın kitap okumakla oluştuğu ifade edilmiştir. “Kitap okumasının öbür çocuklara örnek gösterilmesi de iyiydi.” (ÇŞ, s.78)

Hikâyenin kahramanının kitap sevgisi öğretmenleri tarafından takdir görür ve ondaki kitap sevgisi etrafındaki kişilere de örnek olur.

Hayatın gerçekleri ve rutini bazen sıkıcı olabilir. Kitapların insanlara kurduracağı düşler canlı olup insanı hayal diyarlarına daldırabilir. Yazarın *Nun Gelince* eserinin kahramanı Cansu uçmayı öğrenmek ister.

“Uçmak için her zaman kanat gerekmez, düşünmen hayal etmen yeterli. Bunu en iyi yazarlar, sanatçılar, bilim adamları ve çocuklar yaparlar. Uçuş hazırlığı için, bir kitap al oku. Kendini kahramanın yerine koy!” (NG, s.54)

Yazar neredeyse her yapıtında kitap okumanın önemine doğrudan ya da dolaylı olarak değinir, kitap okumanın bir alışkanlık olduğunu belirtir.

“Anne baba kanepede yan yana kitap okurken gördü.” (UBMH, s.28)

Aksoy, '*Düşler Tramvayı*' eserinde yazar olmaya karar veren Bade'yi anlatır.

“Kitap okumayı seviyor musun, dedi Pamuk teyze. Baba derin bir soluk alıp heyecanla: Çok seviyorum, dedi. Ben çok okudum. Bir tanesini anlatayım mı?” (DT, s.57)

Kitapları çok seven Bade kitaplarla ruhunu besler. *Şişko Patates* adlı eserinde yazar, Çiçek'in kitaplarla ilişkisini anlatır.

“İstanbul’da dünya kadar güzel kitabı vardı. Burada bulduğu ise şu eski birkaç masal kitabıydı. Ağabeyimin çocukluğundan kalma. Okunmaktan eskimiş.” (ŞP, s.9)

Daha önce okumuş olmasına rağmen Çiçek yine gözlerini kitabın satırlarında gezdirir.

Yazar bu cümleyle sanki Çiçek’in kitap okumazsa boşluğa düşeceğini anlatmaya çalışmıştır. Ayrıca kitap okumanın Çiçek için bir alışkanlık olduğu da dolaylı olarak anlaşılmaktadır.

SONUÇ

Ailede başlaması gereken değer eğitiminin okulda devam ettiği, bu eğitimde öğretmenin en önemli görevi üstlendiği, değer eğitiminin en rahat verilebileceği dersin Türkçe dersi olduğu, çocuklara edebî eserler aracılığı ile değer aktarımı yapılabileceği ve bu hususta sorumluluğun öğretmenlere düştüğü bilinmektedir. Bu noktadan hareketle okullarda Türkçe öğretmenleri hem işledikleri derslerde hem de ders dışında önerdikleri edebî eserlerle öğrencilerine kazandırılmak istenen insani değerleri kazandırabilirler. Bu hususta sadece öğretmenler değil, program geliştiren uzmanlar, okullarda işlenen ders kitaplarını hazırlayanlar da öğretim programının konularıyla örtüşen canlı, heyecan verici öykülerle insani, ahlaki, evrensel, bilimsel vb. değerleri aktarabilirler. Okul içinde yapılan okuma ve anlama çalışmalarından sonra öğretmenlerin okunan metinlerdeki ikilemlerle durumları tartışmaya açması, öğrencileri eleştirmeye sevk etmesi öğrencilerin doğru ve istedik davranış kazanmasında olumlu bir gelişme olacaktır. Seza Kutlar Aksoy'un eserleri çocukların sıkılmadan okuyabilecekleri hem öğrenip hem de ayrıntılarda gizli gerçekleri ve güzellikleri öğrenebilecekleri bir yapıdadır. Aynı zamanda yazarın bazı kitaplarını arkasına yerleştirdiği “Yaratıcı Okuma Dosyası” bölümü öğretmenlere tartışma bölümünde kaynak teşkil edecek niteliktedir.

Bu bildiriye Seza Kutlar Aksoy'un sekiz eseri, bilimsel değerler ve bu değerlerin çocuğun gelişimine katkısı bakımından incelenmiş, söz konusu eserlerin değerler eğitimi bağlamında önemine dikkat çekilmiştir. Aksoy'un çalışma kapsamında incelenen eserlerinin bir kısmı gerçek hayatta yaşanabilecek olayları ele alırken bir kısmı da konu, şahıs kadrosu, mekân vb. itibarıyla fantastik unsurlar barındırmaktadır. Bu bağlamda söz konusu romanların bilimsel değerlere vurgu yaparak çocuğun farklı insanlar, değişik tecrübeler edinme taleplerine cevap verdiği, hikâye kahramanlarının problem çözme süreçlerinin, okuyucuların eleştirel düşünme becerilerinin geliştirilmesine katkı sağlayabileceği ya da bu konuda farkındalık sağladığı söylenebilir. Ayrıca incelenen eserlerin içerik ve tema aracılığıyla çocuğun öz güven gelişimini desteklediği bununla beraber çocuğa kendini tanıma olanağı sağlayarak onları cesaretlendirdiği de söylenebilir.

Yazarın eserleri incelendiğinde didaktik olmaya karşı olan Aksoy kurguladığı hikâyelerde/romanlarında bilimsel değerleri olayların akışı içerisinde, dolaylı olarak vermiştir. Okuyucunun özdeşim kurabileceği kahramanlar ve onların başlarından geçen fantastik olaylar vasıtasıyla değerler, okuyucuya sezdirilmeye çalışılmıştır. Okuyucu bazen olumlu bazen olumsuz olayların içine çekilmiş, dikkat çekilmek istenen değerler övülerek anlatılmış, iyi bir yaşam için gereği vurgulanmıştır. Aksoy'un amacı okurlarının okurken düşüncelerini sağlamaktır. Kısaca Aksoy, kitaplarında bulunan özgün hikâyeler ve karakterler ile hem okurlarını bilimsel merakla tanıştırmakta hem de onlara değerli yaşam dersleri sunmaktadır.

Seza Kutlar Aksoy'un bilimsel değerleri vurgulaması, Aksoy'un eserleri için sadece çocukların dünyasına değil, aynı zamanda çocukların bilimsel bilgiye olan ihtiyacına da ışık tutmaktadır. Yazarın özellikle *Güvercin'in Saati* eseri ezberci eğitim sistemine eleştiriler getirir ve eğitim sisteminin doğru işlemesi için örnekler sunar. Aksoy, eserlerinde eğitimle ilgili unsurlardan - anlama, ders, çalışma, okul, öğrenci, öğretmen istifade eder. Yazar sorgulamadan kabul edilen her türlü öğretileri reddeder. Aksoy, okurlarını hiçbir zaman küçümsemez, çoğu zaman yaşama onların gözlerini bakar, onlara düşünme payı bırakır. Araştıran, sorgulayan, düşünen, iletişim kuran, ilkeli, bilgili, açık görüşlü, duyarlı, riski göze alan, dengeli ve sağlıklı düşünen bireylerin yetişmesi gerektiğini savunur ancak ezberci eğitimle bunun mümkün olmadığını da okurlarına göstermek ister. Kitap okumanın önemine de değinen yazar, açık

fikirli olmanın kitap okumakla mümkün olabileceğini ifade etmiştir. Bundan dolayı Aksoy'un eserlerine çocukların dikkat ve ilgisinin daha fazla çekilmesi gerekir. Geleceğin hayal gücü gelişmiş, yaratıcı, sorgulayan, merak eden, gerçek ve kurgulanmış dünyayla yaşamın tadına varabilmiş bireylerin yetişmesi amacıyla Aksoy'un eserleri gibi nitelikli çocuk kitaplarına gereksinim duyulmaktadır.

Aksoy'un bilimsel değere vurgu yaptığı kitaplar Şekil 2'de sunulmuştur.

Şekil 2. Seza Kutlar Aksoy'un bilimsel değerlere vurgu yaptığı kitaplar

Güvercin'in Saati

Nil Soru Soruyor

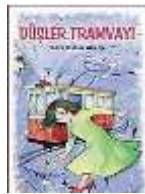
Şişko Patates

Nun Gelince

Çevrimiçinde Şerafettin

Düşler Tramvayı

Uğur Böceğinin Mutluluk Hapları

Uyku Ağacı

Öneriler

Bu çalışmanın sonuçlarından yola çıkarak şu önerilerde bulunulabilir:

- Seza Kutlar Aksoy'un incelenen eserlerin dil, anlatım, konu, tema vs. açısından 6-12 yaş aralığı için uygundur. Söz konusu eserler bu yaş grubu için tavsiye edilebilir.
- Seza Kutlar Aksoy'un incelenen eserleri, çocuklara değer aktarımı konusunda farklı örnekler içermektedir. Bu sebeple söz konusu romanlardan değerler eğitiminde yararlanılabilir.
- Aksoy'un incelenen çocuk romanları değer çeşitliliğiyle de dikkat çekmektedir. Okuma saatlerinde öğrencilere Seza Kutlar Aksoy'un kitapları da okutulmalıdır.
- Aksoy edebî kimliği ve eserlerinde çocuğu özne kılması özelliğiyle aileler tarafından çocuklara tavsiye edilmelidir. Ayrıca Aksoy'un kitapları yetişkinler tarafından da okunmalıdır.
- Aksoy'un metinlerinden hareketle drama uygulamaları yapılmalıdır.

KAYNAKLAR

Akbaş F, O. (2008). Değer eğitimi akımlarına genel bir bakış. Değerler Eğitimi Dergisi (Journal of Values Education-Turkey), 6 (16)

Akinoğlu, O. (2003). Bir eğitim değeri olarak Eleştirel düşünme, Değerler Eğitimi Dergisi (Journal of Values Education-Turkey), 1(3)

Ay, Ş. Ç., & Orhan, A. (2020). The effect of different critical thinking teaching approaches on critical thinking skills: A meta-analysis study. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 49, 88-111. DOI: 10.9779/pauefd.561742

Aksoy, S. K. (2014). *Çevrimiçinde Şerafettin*. İstanbul: Can Yayınları.

- Aksoy, S. K. (2012). *Düşer Tramvayı*. İstanbul: Tudem Yayınları.
- Aksoy, S. K. (2003). *Güvercin'in saati*. İstanbul: Pencere-Sey Yayınları.
- Aksoy, S. K. (2002). *Nun gelince*. İstanbul: Pencere-Sey Yayınları.
- Aksoy, S. K. (2013). *Şişko Patates*. İstanbul: Can Yayınları.
- Aksoy, S. K. (2014). *Uğurböceğinin mutluluk hapları*. İstanbul: Can Yayınları.
- Aksoy, S. K. (2015). *Nil Soru Soruyor*. İstanbul: Uçanbalık Yayınları.
- Aksoy, S. K. (2015). *Uyku Ağacı*. İstanbul: Uçanbalık Yayınları.
- Avcı, N. (2007). *Toplumsal değerler ve gençlik*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Aydın, A. (2007). *Eğitim psikolojisi*. Ankara: Tek Ağaç Yayınları.
- Başaran, İ. E. (2000). Eğitim psikolojisi eğitimin psikolojik temelleri. Ankara: Feryal Matbaası.
- Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative research journal*, 9(2), 27-40. DOI: 10.3316/QRJ0902027
- Erdal, K. (2009). Eğitim Değerleri Açısından Çocuk Kitapları. Kırgızistan: Akademik Bakış.
- Facione, P. A. (2011). *Think critically*. Englewood Cliffs, NJ: Pearson.
- Indrašienė, V., Jegelevičienė, V., Merfeldaitė, O., Penkauskienė, D., Pivorienė, J., Railienė, A., ... & Valavičienė, N. (2021). Linking critical thinking and knowledge management: A conceptual analysis. *Sustainability*, 13(3), 1476. DOI: 10.3390/su13031476
- Güleç, H. Ç. Geçgel, H. (2012). Çocuk edebiyatı okulöncesi edebiyat ve kitap. İstanbul: Kriter Yayınevi.
- Kavcar, C. (1999). Edebiyat ve eğitim. Ankara: Engin Yayınevi.
- MEB (2010). 2552 Sayılı Tebliğler Dergisi ilköğretim kurumları yönetmeliği.
- MEB Erzurum Valiliği İl Millî Eğitim Müdürlüğü (2013). Değerler eğitimi kılavuzu. Erzurum: Zafer Ofset Matbaacılık.
- Millî Eğitim Temel Kanunu, (1973). <http://mevzuat.meb.gov>.
- Merriam, S. B. (2015). Qualitative research: Designing, implementing, and publishing a study. V. Wang (Ed.) *In Handbook of research on scholarly publishing and research methods* (pp. 125-140). Pennsylvania, PA: IGI Global
- Paul, R., & Elder, L. (2006). Critical thinking: The nature of critical and creative thought. *Journal of Developmental Education*, 30(2), 34-35 Retrieved from <https://www.proquest.com>.
- Pithers, R. T., & Soden, R. (2000). Critical thinking in education: A review. *Educational research*, 42(3), 237-249. DOI: 10.1080/001318800440579
- Spranger, E. (1928). *Types Of Men The Psychology and Ethics Of Personality*. Authorized Translation of Fifth German Edition: Paul J. W. Pigors. Halle: Max Niemeyer Verlag.
- Strauss, A. & Corbin, J. (1998). *Basics of qualitative research: TecHBNiques and procedures for developing grounded theory*. London: Sage
- Şirin, M. R. (1989). Çocuk edebiyatı yılığı. İstanbul: Gökyüzü Yayınları.
- Willingham, D. T. (2008). Critical thinking: Why is it so hard to teach?. *Arts Education Policy Review*, 109(4), 21-32. DOI: 10.3200/AEPR.109.4.21-32
- Yıldırım A., Şimşek, H. (2016). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

ABDULLAH HARMANCI'NİN *KÜÇÜK PRENS HAKEM OLSUN* KİTABINDAKİ ON KÖK DEĞERİN DAVRANIŞA YANSIMA BİÇİMLERİ*

Dr. Tacettin ŞİMŞEK**

Öğretmen Gamze TUNA POYRAZ***

ÖZET

Abdullah Harmancı çağdaş öykü yazarlarımızdandır. Günümüz Türk çocuk ve ilk gençlik edebiyatına öykü türünde kazandırdığı *Şekercik Kitap*, *Obrukya'da Bir Gece*, *Leylaklar Prensesi*, *Hışırta Avcısı*, *Bilgenin Gölgesi*, *Aynalı Baba ile Râci*, "L" Çizen Adam, *Buruzi-Babasını Kurtaran Bebek*, *Kışın Şarkısını Kim Söyleyecek*, *Dağın Kalbi Güm Güm Eder*, *Bir Şehir Kalbimi Çaldı*, *Şarkısını Unutan Kuş*, *Kalp Şehrine Yolculuk* gibi öykü kitaplarıyla geniş bir okuyucu kitlesine ulaşmıştır. Kitaplar içinde özellikle *Aynalı Baba ile Râci* ve *Kalp Şehrine Yolculuk* kitapları yetişkin edebiyatından çocuk edebiyatına taşınan yeniden yazma örnekleridir. İlki Şehbenderzâde Fililebi Ahmet Hilmi'nin *Amak-ı Hayal*'inden, ikincisi Şeyh Galib'in *Hüsn ü Aşk*'ından çocukların dünyasına uyarlanmıştır. Yazar, *Küçük Prens Hakem Olsun* kitabına da Antoine de Saint-Exupéry'nin 1943'te yayımlanan ve dünya çocuk klasikleri arasında yer alan *Küçük Prens* adlı eserine de gönderme yapmıştır.

Harmancı'nın fantastik öyküleri, çocuk edebiyatının çocuk bakışı, çocuğa görelilik ve çocuk gerçekliği ilkelerine uygun metinlerdir. Dil ve anlatım, tematik yapı, görseller bakımından değerlendirildiğinde nitelikli edebî ürünlerdir. Söz konusu öyküler, iletileriyle de değerler eğitimi çevresinde ele alınıp incelenebilecek yapıya sahiptir.

Bu bildiride Harmancı'nın *Küçük Prens Hakem Olsun* adlı öykü kitabında yer alan on bir metin, Millî Eğitim Bakanlığının örgün öğretim programlarında yer verdiği on kök değer (adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik, yardımseverlik) göz önünde bulundurularak nitel araştırma yöntemiyle ve doküman analizi tekniğiyle incelenmiş, değerlerin olay kahramanlarının davranışlarına hangi ölçüde yansıdığı tespit edilmeye çalışılmıştır.

İncelemede nitel odaklı bir yaklaşım olan doküman analizi yöntemi kullanılmıştır.

Abdullah Harmancı'nın öykülerinde adı geçen kök değerlerin hepsine farklı oranlarda yer verdiği, öykü kişilerinin davranışlarıyla sahip oldukları değerleri dışı vurdukları görülmüştür.

Küçük Prens Hakem Olsun adlı kitabın alanyazında Türkçe eğitimi tezsiz yüksek lisans programında 2023 yılında hazırlanan proje dışında herhangi bir makale ya da tezde ele alınmamış olması, bildirinin özgünlüğünü ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Abdullah Harmancı, çocuk edebiyatı, hikâye, on kök değer, davranış.

ABSTRACT

Abdullah Harmancı is one of our contemporary short story writers. *Şekercik Kitap*, which he introduced to today's Turkish children's and early youth literature in the form of stories, *A Night in Obrukya*, *The Princess of Lilacs*, *The Rustle Hunter*, *Shadow of the Wise*, *Mirrored Baba and Râci*, *The Man Who Draws an "L"*, *Buruzi - The Baby Who Saved His Father*, *Who Will Sing the Song of Winter*, He has reached a wide readership with his story books such as *The Heart of the Mountain Rocks*, *A City Stole My Heart*, *The Bird That Forgets Its Song*, *Journey to the City of the Heart*. Among the books, especially *Aynalı*

* Bu bildiri, Gamze Tuna Poyraz'ın 2023'te Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Türkçe Eğitimi Tezsiz Yüksek Lisans Programında hazırladığı *Abdullah Harmancı'nın Küçük Prens Hakem Olsun Kitabındaki On Kök Değerin İncelenmesi* adlı projeden üretilmiştir.

** Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi ABD Erzurum tacettinsimsek@atauni.edu.tr

*** Millî Eğitim Bakanlığı Yıldırım Belediye Ortaokulu Türkçe Öğretmeni Bursa gamzetuna46@gmail.com

Baba and Râci and Journey to the City of Heart are examples of rewriting from adult literature to children's literature. The first one was adapted from Şehbenderzâde Fililebi Ahmet Hilmi's, the second one from Şeyh Galib's Hüsni ü Aşk, adapted to the world of children. The author also referred to the book Let the Little Prince Be the Judge and to Antoine de Saint-Exupéry's work The Little Prince, which was published in 1943 and is among the world's children's classics.

Harmancı's fantastic stories are texts that comply with the principles of children's literature, such as child's perspective, child-relevance and child reality. When evaluated in terms of language and expression, thematic structure and visuals, they are qualified literary products. The stories in question, with their messages, have a structure that can be handled and examined within the framework of values education.

In this paper, eleven texts in Harmancı's short story book Let The Little Prince be Referee, and the ten core values (justice, friendship, honesty, self-control, patience, respect, love, responsibility, patriotism, benevolence) included in the formal education programs of the Ministry of National Education.) were examined by qualitative research method and document analysis technique, and it was tried to determine to what extent the values were reflected in the behaviors of the heroes of the event.

The document analysis method, which is a qualitative-oriented approach, was used in the review.

It has been observed that Abdullah Harmancı gives place to all of the root values mentioned in his stories in different proportions, and that the characters of the story express their values with their behaviors.

The fact that the book titled Let the Little Prince Become a Judge has not been discussed in any article or thesis in the literature other than the project prepared in 2023 in the non-thesis master's program in Turkish education reveals the originality of the paper.

Keywords: Abdullah Harmancı, children's literature, story, ten root values, behavior.

КАК ДЕСЯТЬ КОРНЕВЫХ ЦЕННОСТЕЙ ИЗ КНИГИ АБДУЛЛЫ ХАРМАНЧИ "ПУСТЬ МАЛЕНЬКИЙ ПРИНЦ БУДЕТ СУДЬЕЙ" ОТРАЖАЮТСЯ В ПОВЕДЕНИИ

РЕЗЮМЕ

Абдулла Харманчи - один из современных писателей-рассказчиков. Его книги рассказов "Шекерчик Китап", "Ночь в Обрукье", "Принцесса сирени", "Охотник за шорохами", "Тень мудреца", "Рачи с Айналы Баба", "Человек, рисующий букву "Л"", "Бурузи - малыш, спасший своего отца", "Кто сплет песню зимы", "Сердце горы стучит", "Город украл мое сердце", "Птица, забывшая свою песню", "Путешествие в город сердец" являются образцами переписывания из взрослой литературы в литературу для взрослых. Среди этих книг особенно выделяются "Айналы Баба и Рачи" и "Путешествие в город сердец" - примеры переписывания из взрослой литературы в детскую. Первая адаптирована к детскому миру из "Мухайелата" Азиза Эфенди Критского, а вторая - из "Хюсн у Ашк" Шейха Галиба. Автор также обратился к произведению Антуана де Сент-Экзюпери "Маленький принц", опубликованному в 1943 году и вошедшему в число мировой детской классики.

Рассказы Харманчи - это тексты, соответствующие принципам детской перспективы, детской относительности и детской реальности детской литературы. Они являются квалифицированной литературной продукцией, если оценивать их с точки зрения языка и выражения, тематической структуры и изобразительных средств. Рассматриваемые рассказы имеют структуру, которая может быть обработана и проанализирована на предмет воспитания ценностей с помощью их посланий.

В данной работе одиннадцать текстов из сборника рассказов Харманчи "Пусть маленький принц будет судьей" были рассмотрены методом качественного исследования и анализа документов с учетом десяти корневых ценностей (справедливость, дружба, честность, самообладание, терпение, уважение, любовь, ответственность, патриотизм, доброжелательность), включенных в программы

формального образования Министерства народного образования, и была сделана попытка определить, в какой степени эти ценности отражаются в поведении главных героев.

Было замечено, что Абдулла Харманчи включает все упомянутые корневые ценности в свои рассказы с разной скоростью и что герои рассказов выражают имеющиеся у них ценности своим поведением.

Тот факт, что "Маленький принц" Хакема Олсуна не рассматривался ни в одной статье или диссертации в литературе, за исключением проекта, подготовленного в 2023 году в рамках магистерской программы по турецкому образованию без тезисов, свидетельствует об оригинальности данной работы.

Ключевые слова: Абдулла Харманчи, детская литература, рассказ, десять корневых ценностей, поведение.

Giriş

Eğitimin öncelikli amaçlarından biri genç kuşaklara topluma ait değerleri aktarmaktır. Değerler, insanların hayatlarına yön veren temel prensiplerdir ve kişinin davranışlarını, tercihlerini ve ilişkilerini etkiler. Değerler, kültürel unsurların temelini oluşturduğu için, kültürel iletişim aracılığıyla bir nesilden nesile aktarılır ve böylelikle kendi devamlılıklarını sürdürürler. (Akbaba Altun, 2003).

Değerler, bireylerin karşılaştıkları durumlar üzerindeki etkilerini dikkate alarak davranışlarını şekillendirmeleri gerektiğini vurgulayan anlam yüklü kavramlardır (Topal, 2019).

Değer, TDK (2023)'te şöyle tanımlanır: "Bir ulusun sahip olduğu sosyal, kültürel, ekonomik ve bilimsel değerlerini kapsayan maddi ve manevi öğelerin bütünü." MEB'in (2018) değer tanımına göre ise öğretim programlarının perspektifini oluşturan ilkeler toplamıdır.

Değerler, eğitimin ayrılmaz bir parçasıdır. Bu gerçek, 2018 yılında yenilenen öğretim programında tüm derslerde kök değerlere yer verilmesiyle somutluk kazanmıştır. Önceki öğretim programlarında belirgin bir değer belirtilmemiştir. Öğretim programlarının millî ve evrensel değerlere uygun planlanması hedeflenmişse de değerler genel bir başlık altında verilmiştir ve bu değerlere ayrı birer başlık olarak yer ayrılmamıştır. 2019 yılında ise MEB tarafından belirlenen "kök değerler" öğretim programının detaylandırılmasını sağlamıştır. Kök değerler tanımlanarak başlıklara ayrılmıştır. MEB'in belirlediği on kök değer alfabetik sırayla şöyle sıralanmıştır: adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sorumluluk, sevgi, vatanseverlik, yardımseverlik.

İnsanoğlu, doğuştan yaşayarak ve etkileşim yoluyla öğrenilen değerlere sahip değildir (Akbaş, 2004). Değerlerin kazanılması sürecinde, eğitim kurumları, aile, sosyal çevre ve yakın çevre önemli roller üstlenir (Baki, 2019).

Değerler, bireylerin karakter gelişiminde önemli bir rol oynar ve ilk olarak ailede edinilir. Çocuğun ilk çevresi ailesi olduğundan, aile üyelerinin davranışları, tutumları ve değerler sistemi çocuğun üzerinde derin etkiler bırakır. Bu süreçte, çocuk aile içinde gözlemlediği davranışları ve değerleri belleğine aktarır. Aileden edindiği bilgiler, çocuğun sosyal çevreyle iletişim kurmaya başladığı noktada yönelimini belirlemede önemli bir rol oynar. Aile, değerlerin öğretildiği ve içselleştirildiği bir öğrenme ortamı sağlar. Ancak çocuk büyüdükçe aile dışında bir çevre oluşmaya başlamaktadır. Bu çevre öncelikle okuldur. Öğrenciler okulda öğretmenleri ve arkadaşları ile örülü yeni çevreden pek çok şey öğrenmektedir. Bu açıdan bakıldığında, değerlerin edinilmesinde aile, eğitim kurumları, sosyal çevre ve yakın çevre arasında bir etkileşim ve işbirliği bulunmaktadır (Aktepe, 2016).

Her ailenin çocuklarına vermek isteyeceği değer aynı doğrultuda olmayabilir. Bu sebeple değerlerin aktarılmasında planlı, programlı olmak gerekmektedir. Bu sistemli yapıyı sağlayabilecek kurumsa kuşkusuz okullardır. Çocuğun ailesi ve yakın çevresinden sonra kendisine örnek aldığı en yakın kişiler öğretmenleridir (Karatay, 2007). Öğretmenler değerlerin aktarımında öğrenciye istendik davranışlar kazandıracak rol modellerdir (Kasapoğlu, 2013).

Öğretmenler sadece davranışları ile rol model olmazlar. Çocuğun duygu dünyasına hitap edebilecek edebi eserleri seçip ona sunarak da örnek olmayı eser kahramanları aracılığıyla devam ettirebilirler. Bu sebeptendir ki bir öğretmenin eser seçiminde çok titiz davranması gerekmektedir. Öğrenciye dikte eden bir tavırla adeta parmak sallayarak değerler eğitimi verilmeyeceğini bilen öğretmen, edebiyatın seçkin eserlerini çocuğa sunarak sadece değer eğitimi vermekle kalmaz, aynı zamanda okuma alışkanlığına da katkı sağlar. Öğrenciye sunulan kitabın bünyesinde değerler bulunmalıdır. Değerlerin kahramanlar aracılığıyla aktarımı, çocuğun akranından bir şeyleri öğrenmesi gibi daha kolay olacaktır. Çocuk içselleştirdiği kahramanı kendisine model olarak seçecektir. Bu durumda nitelikli eserleri öğrencilere sunmak çok önemli bir iştir (Gümüş, 2017). Okuma alışkanlığı kazanana kadar nitelikli kitap seçme konusunda yeterli düzeyde olmayan çocuklar, kendilerine sunulan dünyanın bir parçası olmaya gönüllü olacaklardır. Konu, tür, yöntem ne olursa olsun çocuğun okuyacağı eser çocuğa istedik davranışları kazandırmalı, düşünce dünyasını geliştirmelidir (Arseven, 2005).

Çocuk, okuduğu eser kahramanları ile birlikte sorunlara çözüm bulur. Benzer bir sorun yaşadığında kitap kahramanı gibi hareket eder. Ailesinden bir parça, yakın bir arkadaş gibi olan kitap kahramanları her zaman değerleri aktarma noktasında iyi bir örnek olmalıdır. Bu sebeple çocuk kitaplarının kök değerler açısından incelenmesi çok değerlidir.

Eğitim sistemi, bireylerin sadece ders bilgileri ile donanımlı hale gelmesini sağlamakla yetinmez, onları toplumsal değerlere sahip çıkan kişiler olarak yine toplum için hazır hâle getirmeyi kendine görev edinir. Değerler eğitimi, ferdlerin karakter gelişimi ve topluma uyumu açısından oldukça önemlidir. Değerlerin aktarımı konusunda ise çocuk edebiyatının seçkin eserleri, etkili bir araç olarak öne çıkmaktadır.

Kök değerlerin incelenmesi çocuk edebiyatı açısından önem taşımaktadır. Bu çalışmada, Abdullah Harmancı'nın *Küçük Prens Hakem Olsun* eseri incelenerek çocuk edebiyatının değerler eğitimindeki rolü vurgulanmaktadır. *Küçük Prens Hakem Olsun* kitabı, daha önce alanyazında herhangi bir araştırmacı tarafından incelenmemiştir. Bu sebeple bu çalışma, yenilik içermektedir. Bu durum, çalışmanın özgünlüğünü ortaya koymaktadır.

2. AMAÇ, ÖNEM VE GEREKÇE

2.1. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın temel amacı, *Küçük Prens Hakem Olsun* kitabının içerdiği kök değerleri ve bu değerlerin olay kişilerinin davranışlarına nasıl yansıtıldığını incelemektir. Kitap aracılığıyla aktarılan değerlerin çocukların karakter gelişimi, toplumsal sorumluluk bilinci ve sosyal ilişkileri üzerindeki etkilerini anlamak, değerler eğitimi açısından önemli bir katkı sağlayacaktır.

2.2 Araştırmanın Önemi ve Gerekçesi

Eğitim sistemi, bireylerin sadece ders bilgileri ile donanımlı hale gelmesini sağlamakla yetinmez, onları toplumsal değerlere sahip çıkan kişiler olarak yine toplum için hazır hâle getirmeyi görev edinir. Değerler eğitimi, fertlerin karakter gelişimi ve topluma uyumu açısından oldukça önemlidir. Değerlerin aktarımı konusunda ise çocuk edebiyatının seçkin eserleri, etkili bir araç olarak öne çıkmaktadır.

Kök değerlerin incelenmesi çocuk edebiyatı açısından önem taşımaktadır. Bu çalışmada, Abdullah Harmancı'nın *Küçük Prens Hakem Olsun* eseri incelenerek çocuk edebiyatının değerler eğitimindeki rolü vurgulanmaktadır. *Küçük Prens Hakem Olsun* kitabı, daha önce alanyazında herhangi bir araştırmacı tarafından incelenmemiştir. Bu sebeple bu çalışma, yenilik içermektedir. Bu durum, çalışmanın özgünlüğünü ortaya koymaktadır.

3. YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Yöntemi

Abdullah Harmancı'nın *Küçük Prens Hakem Olsun* kitabı kök değerler açısından incelenirken nitel araştırma odaklı doküman inceleme yönteminden yararlanılmıştır. Nitel araştırma; gözlem, görüşme, doküman inceleme gibi nitel veri toplama tekniklerinin kullanılarak araştırmacının elde ettiği verilere bağlıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2008).

3.2. Verilerin Analizi

Araştırmada Abdullah Harmancı'nın *Küçük Prens Hakem Olsun* kitabı kök değerler açısından doküman analizi yöntemiyle incelenmiştir.

- Kök değerler ile ilgili alanyazında yapılmış olan çalışmalar detaylıca araştırılmıştır.
- Küçük Prens Hakem Olsun* adlı kitap inceleme yapılmak üzere seçilmiş ve birkaç kez okunmuştur.
- Kitapta yer alan kök değerler tespit edilmiş ve sonuçlar tablo hâline getirilmiştir.
- Eserde tespit edilen değerler, kök değerler listesindeki sıra göz önünde bulundurularak incelenmiş ve dikkatlere sunulmuştur.
- Kitap incelemesinde elde edilen verilerin frekans ve yüzdeler hesaplanmıştır.

4. BULGULAR VE YORUM

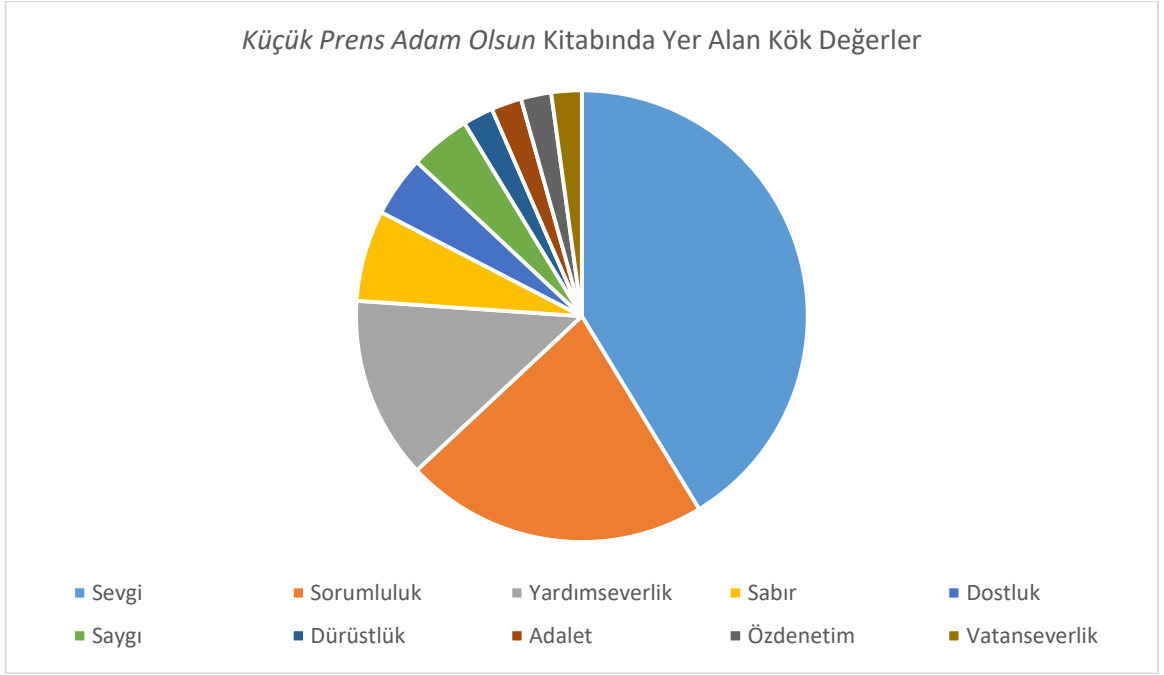
Abdullah Harmancı'nın *Küçük Prens Hakem Olsun* kitabındaki kök değerler Tablo 1'de gösterilmiştir. Bulunan kök değerler yüzdeler olarak çoktan aza doğru sıralandığında sevgi değeri 19 farklı yerde (%41,30), sorumluluk değeri 10 farklı yerde (%21,74), yardımseverlik değeri 6 farklı yerde (%13,04), sabır değeri 3 farklı yerde (%6,52), dostluk, saygı ve öz denetim değerleri 2 farklı yerde (%2,17), dürüstlük, adalet ve vatanseverlik değerleri 1 yerde (%2,17) geçmiştir. Kitapta yer alan on kök değerlerin yüzdeler dağılımı ayrıca Şekil 1'de verilmiştir.

Tablo 1: *Küçük Prens Hakem Olsun* kitabında yer alan kök değerler

Değerler	f	%
Sevgi	19	41,30
Sorumluluk	10	21,74
Yardımseverlik	6	13,04
Sabır	3	6,52
Dostluk	2	4,35
Saygı	2	4,35
Dürüstlük	1	2,17
Adalet	1	2,17
Öz Denetim	1	2,17
Vatanseverlik	1	2,17
	47	100

Grafik 1

Küçük Prens Adam Olsun Kitabında Yer Alan Kök Değerler

4.1. Adalet

Küçük Prens Hakem Olsun kitapta adalet değerine Kayayı Delen Ardıç adlı hikâyede rastlanmıştır. “Delice Kaya’da sıra vardı. Bizim gibi şehirden gelenler arabaları ile bekliyorlardı. Dedem bidonlarımızı sıraya koydu. Sonra benim elimden tutup Kaya’nın ardı sıra yürüdük.” (s.28)

Köylü, suyu ortak çeşmeden temin ettiği için çeşme başında sıraya girmek gerekmektedir. Hikâyede dedenin bidonları sıraya koyarak herkesin hakkını gözetmesiyle adalet değerini davranışa yansıttığı görülmektedir.

4.2. Sevgi

Kitapta en fazla rastlanan değerdir. Rüyaların Işığı, Kayayı Delen Ardıç, Baş Lira gibi hikâyelerde temsil edilen değerler hikâye kahramanlarının davranışlarıyla açığa çıkmaktadır.

“Bizim kurbanlar yerlerine ulaşmış yavrularım.” diyebildi adam. Gözleri nemlenmişti. Cebinden mendilini çıkardı. Mendilinin ucuyla gözlerinin yaşını sildi. Torunlarının üçünü birden kucakladı. Öptü.” (Rüyaların Işığı, s.15). Kucaklama ve öpme eylemleri sevginin davranışlarla dışa vurumudur. Dede, torunlarını kucaklayıp öperek beden diliyle sevgisini ifade etmektedir.

Başkişi rüyasında Afrika’da bir yangını söndüren gönüllüler arasında yer aldığını görmektedir. Yangını söndürülen evden kurtulan bir çocuğun başkahramana sarılışı, sevginin doğrudan okuyucuya aktarıldığını göstermektedir.

“Alevlerden çıkan bir çocuğun sevinçle onu sarılışı karşısında çok mutlu oluyor, o da bir sevinç çığlığını göklere bırakıveriyordu!” (Beş Lira, s.18)

4.3. Sabır

Rüyaların Işığı, Hayat Kurtaran Kedi, Kayayı Delen Ardıç adlı hikâyelerde sabır kavramına yer verilir. Rüyaların Işığı’nda kurbanlık koyunları görmek için sabırsızlanan torunlara sabretmeyi telkin eden bir dede vardır.

“Hadi dedeeeee! Bizi bahçeye çıkar! Bu seneki kurban inek mi? Koyun mu? Yoksa keçi mi?”
Dedeleri torunlarına bakıp güldü. “Acele etmeyin.” dedi. (s.11).

Kayayı Delen Ardiç'ta matematik dersinden sürekli düşük not aldığı için kabullenilmiş bir çaresizliği yaşayan torununa dedenin telkinleri yer alır. Dede torununa imkânsız diye bir şey olmadığını söylemenin yanında bir de göstermek ister. Ona kayaların arasından çıkan bir ardiç ağacını göstererek sözlerini somutlaştırır. “Sabredersen, umutsuzluğa kapılmazsan bu ardiç gibi zoru başarısın.” (s.8) mesajını verir.

4.4. Sorumluluk

Köşedeki Simitçi adlı hikâyede okul çağındaki bir çocuğun okurken bir yandan da çalıştığı görülmektedir. Simit satarak geçimi sağlayan çocuğun sorumluluk duygusuna sahip olduğu “Eve gidip hazırlanması gerekiyormuş, öğleden sonra okul varmış” cümlesinden çıkarılabilir. Ayrıca üşümesine rağmen simitler bitmeden bulunduğu yerden ayrılmaması da yine sorumluluk sahibi bir çocuk olduğunu göstermektedir.

“Kar yağıyormuş. Simitçi çocuğun eskimiş spor ayakkabılarından içeriye su sızıyormuş. Simitleri tüketmesi ve eve gidip hazırlanması gerekiyormuş. Öğleden sonra okul varmış. Simitçi çocuk tır tır titriyormuş. Son birkaç simit kalmış. Bitmesini bekliyormuş.” (s. 39).

İtfaiye Arabası adlı hikâyede itfaiyecilerin görev ihbarı geldiği an hemen hazırlanıp çıkmasını, göreve hazır hâle gelmelerini anlatan bölüm, doğrudan sorumluluk duygusuna vurgu yapar.

“Bir gün gene dairedeyiz. İhbar aldık. Dakikasında hazırlandık ve yola çıktık.” (s. 84).

4.5. Dürüstlük

Ressam Yaprak adlı hikâyede başkahramanımız bir kız çocuğudur ve yaşıtı olan bir kızın resim sergisine katılmıştır. Ressam Yaprak'ı çok kıskanmıştır. Kıskançlığını dile getirirken de “ne yalan söyleyeyim” ifadesi ile dürüst davrandığını itiraf etmiştir. Dürüstlük değeri doğrudan okuyucuya aktarılmıştır.

“Niye yalan söyleyeyim? Konferans salonuna girdiğimde masanın arkasında konuşan kız kıskanmışım. Sonra bu kıskançlık utanca dönüştü. O kadar üzüldüm ki...” (s. 69).

4.6. Saygı

Kayayı Delen Ardiç adlı hikâyede matematik dersinden düşük not alan bir öğrencinin İstiklal Marşı'nı dinlerken gözyaşlarını tutması, saygı değerine dikkat çekici bir örnektir.

“Notumu duyunca ağlamaya başladım. İstiklal Marşı'nda tuttum kendimi biraz. Sonra yol boyunca komşular görmesin diye mendilimle sildim gözlerimi. (s.26:))

Yavru Sokak Köpeği'nde su içmeye çalışan yavru sokak köpeğini iten bir adamdan bahsedilir. Saygı, sadece insandan insana değil, insandan bütün canlılara yönelmesi gereken bir duygudur. Yavru sokak köpeğine yapılan saygısızlık üzerinden saygı değeri dolaylı olarak verilmiştir.

“Herkesin tatlı su almaya geldiği mermer çeşmenin önünden geçerken çok üzüldüm. Çünkü bir sokak köpeği yavrusu çeşmeden su içmeye çalışıyor ama uzun boylu bir adam ayağıyla yavruyu uzağa itiyor, su içmesine engel oluyordu.” (s. 77).

4.7. Yardımseverlik

Hayat Kurtaran Kedi Yavrusu adlı hikâyede ağaçta kalan bir kediyi kurtaran çift, eve gitmekte geciktiği için 17 Ağustos depremine yakalanmamıştır. Yardımseverlikleri sayesinde ölümden kurtuldukları, bir bakıma hayatla ödüllendirildikleri mesajı verilmiştir.

“Eğer kedi yavrusu için molamızın süresini uzatmasaydık... Biz de şimdi bu apartmanın altında olacaktık. Zira bizim apartmanda o anda içeride olan hiç kimse kurtarılamadı. Eşim bir taraftan ağlıyor, bir taraftan da kucağındaki kedi yavrusuna sarılıyordu. Kedimizin adını “Ağustos” koyduk ve onu hiçbir zaman yanımızdan ayırmadık.” (s. 23).

Yeşil Bahçe adlı hikâyede sokakta kalan canlılar için su ve yemek bırakan bir kişi vardır. Hayvan dostu olan bu kişi, canlılara saygı duymakta ve onların hayatını idame ettirmesine yardım etmektedir.

“Susuz veya aç olduğunu düşünmüş plastik bir şişenin dibini kesip ona su bırakmış. Biraz da ekmek ve et karıştırıp iyice sulandırdığı yemekten koymuş yanına. Sonra oradan ayrılıp eve dönmüş.” (s. 81).

4.8. Öz Denetim

Hayat Kurtaran Kedi Yavrusu başlıklı hikâyede olay kahramanları ya ağaçta kalan kediyi kurtaracaklardır ya da eve gitmek üzere yola koyulacaklardır. Karar anı üzerinden öz denetim değeri verilmiştir.

“Duymamıştım. Gitmek ve bir an önce eve gidip uyumak istiyordum. Arabayı çalıştırdım ve birkaç metre de ilerlettim. O zaman kedi yavrusunun sesi çok net bir şekilde duyuldu. Eşim hızla bana döndü. Bir karar anında kaldım. Ya da kararsızlık anında demeli. Ne yapacaktım? Eşimi dinleyip kalsa mıydık? Yoksa bir an evvel eve gidip uyusa mıydık?” (s. 22).

Sonunda karar kediyi kurtarma yönünde verilir.

4.9. Dostluk

Rüyaların Işığı adlı hikâyede Kurban Bayramı dolayısıyla bir araya gelen kuzenlerin arasındaki dostluk bağı, beraber oldukları anlardan keyif aldıklarını gösteren eylemlerle okuyucuya aktarılmıştır.

“Ertesi gün kurban bayramıydı. Üç amcaoğlu, üç kafadar, dedelerinin evine bayramdan bir gün önce gittiler. Sevinçten uçuyor gibiydiler. Pijamalarını giyecek, oyunlar oynayacak, gece vakti belki bahçeye çıkıp patika yollarda adımlayacaklardı.” (s. 9).

Ressam Yaprak adlı hikâyede ise birçok meziyeti olduğu için kıskandığı akranının aslında yürüme engeli olan bir birey olduğunu tekerlekli sandalyesini gördüğünde anlayan baş kahraman, düşündükleri için utanmıştır. Daha sonra iki iyi dost oldukları “Ressam Yaprak, dostum Yaprak oldu.” Sözlere ile ifade edilir.

“İşte Yaprak’la tanışmam böyle oldu. Hayatımda en çok sevdiğim arkadaşım ile tanışmam... Ressam Yaprak, dostum Yaprak oldu. Ondan çok şey öğrendim. Ama ondan aldığım en büyük ders, onunla tanıştığım o ilk gün aldığım dersti.” (s. 72)

4.10. Vatanseverlik

Kayayı Delen Ardıç adlı hikâyedeki çocuk kahramanın İstiklal Marşı’na saygıdan gözyaşlarını tutması milli bir değere saygı örneği oluştururken aynı zamanda vatanseverlik değerine örnek verilebilir.

“Notumu duyunca ağlamaya başladım. İstiklal Marşı’nda tuttum kendimi biraz. Sonra yol boyunca komşular görmesin diye mendilimle sildim gözlerimi.” (s. 26).

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

5.1. Sonuç

Çocukların aileden kopup gerçek sosyalleşmeyi yaşadıkları ilk durak okuldur. Eğitim ve öğretimin yürütüldüğü kurumlar olan okullarda genel olarak öğretim daha ağır basmaktadır. Bu durum,

süreç kapsamlı bir işleyişe önem verilmesi gerektiği ifade edilmesine rağmen, sınav odaklı bir eğitim sisteminin kaçınılmaz sonucudur. Birçok bilgi ile donanımlı hâle getirilmek istenen öğrencilerin bu bilgileri ne derece öğrendikleri çeşitli sınavlardan aldıkları puanlarla ölçülür. Yıl sonunda verilen karnelerde öğrencilerin kurumdan aldıkları dersler yazar. Bunlar: Türkçe, matematik, fen bilimleri, sosyal bilgiler gibi derslerdir. Karnenin bir kısmında ise öğrencinin okul içindeki davranışlarını ifade eden bir bölüm bulunmaktadır. Pek çok zaman tüm sınıfın bilgileri âdeta aynı fabrikadan çıkan ürünlerin etiketi gibi tek bir karşılıkla ifade edilir. “İyi”, “pekiyi”... İyi olan ne kadar iyidir? Bu bir matematik notunun sayısal karşılığı kadar açık verilmemiştir. Kaldı ki pek çok veli, bu bölümle daha az ilgilenmektedir.

Atatürk’ün “Okul genç dimağlara, insanlığa hürmeti, millet ve memlekete muhabbeti, şeref-i istiklâli öğretir.” sözünden hareketle okulun sadece öğretimle sınırlı kalmaması gerektiği söylenebilir. Dolayısıyla okul, ailede başlayan duyuğunun şekillendirildiği, geliştirildiği bir yer olmalıdır.

Duyuğunun öneminin kavranmasıyla birlikte Türk Millî Eğitim Bakanlığının öğrencilere kazandırılmasını istediği on kök değer belirlenmiştir. Bunlar: sevgi, dostluk, adalet, öz denetim, sabır, saygı, dürüstlük, sorumluluk, vatanseverlik, yardımseverliktir.

Belirlenen kök değerler kapsamında bu çalışmada Abdullah Harmancı’nın *Küçük Prens Hakem Olsun* kitabı incelenmiştir.

Küçük Prens Hakem Olsun adlı kitapta en çok “sevgi” değerine rastlanmıştır. Hayvan sevgisi, büyüklerin küçüklere gösterdiği sevgi, anne baba sevgisi gibi değerlerin işlendiği hikâyeler okuyucuya sunulmuştur. Sevgi değerinden sonra “sorumluluk” doğrudan ya da dolaylı olarak çokça vurgulanmıştır. Altı yerde “yardımseverlik” vurgusu tespit edilmiştir. “Sabırsızlık” üzerinden sabır değeri üç yerde verilmiştir. Doğrudan sabırın verildiği bölümler de bulunmaktadır. Dostluk ve saygı değerleri iki yerde vurgulanmıştır. Kitap içerisinde adalet, dürüstlük, öz denetim, vatanseverlik değerlerine az yer verilmiştir. Bu dört değer birer kez vurgulandığı gözlenmiştir. On kök değerinin hepsinin yer aldığı kitapta sevgi, sorumluluk ve yardımseverlik, vurgulanan toplam kök değerlerin %76,08’ini oluşturmaktadır.

5.2. Öneriler

Türk Millî Eğitim Bakanlığının belirlemiş olduğu on kök değere de yer vermiş olması bakımından değer eğitimi kapsamında Abdullah Harmancı’nın *Küçük Prens Hakem Olsun* kitabı öğrencilere okutulabilir.

Abdullah Harmancı’nın diğer eserleri de kök değerler açısından incelenebilir.

Harmancı’nın hikâyeleri ders kitaplarına alınabilir.

Hikâyelerden çizgi filmler, konulu filmler üretilebilir.

On kök değer içerisinde yer almayan “merhamet” değerine de bu kitapta yer verilmiştir. Sokak köpeğinin su içmesine engel olmak için ayağıyla köpeği iten bir adamdan bahsedilmiştir. Burada merhametsizlik üzerinden merhamet değerine vurgu yapılmıştır. Merhametin Türk Millî Eğitim Bakanlığı tarafından kabul gören kök değerler içerisinde olmaması ayrı bir tartışma konusudur. Toplumun saran, eğitim kurumlarında önü alınamayan her türlü şiddeti dizginlemek için çocuk edebiyatı metinleriyle duyuğunun, özellikle de merhamet eğitimi önerilebilir (Şimşek, 2014).

KAYNAKÇA

Akbaba-Altun, S. (2003). Eğitim yönetimi ve değerler. *Değerler Eğitimi Dergisi* 1 (1): 7-18.

Aktepe, V. (2016). Ailede değerler eğitimi ve program ihtiyacı. Nevşehir Hacıbektaşveli Üniversitesi. acikerisim.nevsehir.edu.tr

Arseven, T. (2005). Mesaj açısından çocuk kitapları. *Hece Çocuk Edebiyatı Özel Sayısı*, 104(105), 42-52.

- Baki, Y. (2019). Ortaokul Türkçe ders kitaplarındaki metinlerin değer aktarımı açısından incelenmesi. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 17 (37), 109-146.
- Gümüş, S. (2017). *Değerler eğitimi bağlamında Aytül Akalın çocuk romanlarının analizi* (Tez No: 469613) [Yüksek Lisans Tezi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü].
- Karatay, H. (2007). Değer aktarımı açısından yerli ve yabancı çocuk edebiyatı ürünleri. 38. ICANAS, Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi 'nde sunulmuştur. Ankara.
- Kasapoğlu, H. (2013). Okulda değer eğitimi ve hikâyeler. *Milli Eğitim Dergisi*, 43(198), 97-109.
- MEB (2018). *Sosyal Bilgiler Öğretim Programı (İlkokul ve Ortaokul 4,5,6,7. Sınıflar)*. Devlet Kitapları Müdürlüğü Basımevi
- TDK (2023, 19 Mayıs) *Güncel Türkçe Sözlük*. <https://sozluk.gov.tr/>
- Topal, Y. (2019). Değerler eğitimi ve on kök değer. *Mavi Atlas*, 7(1), 245-254.
- Şimşek, T. (2014). Çocuk edebiyatı tarihine ön söz. *Türk Dili Dergisi*, 7(756), 15-58.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2008). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (6. Baskı). Seçkin Yayıncılık.

X. YILINDA
“ULUSLARARASI ÇOCUK VE GENÇLİK EDEBİYATI SEMPOZYUMU”

Prof. Dr. Mahmut Abdullah ARSLAN*

Özet

Sempozyum ya da bilgi şölenleri bir konu hakkında bilim insanlarının bir araya gelip müzakere ve münazarada buldukları birkaç gün süren önemli bilimsel toplantılardır. Her sempozyum özellikle bir konu etrafında şekillenirse o konu daha bir etraflıca ele alınıp incelenmektedir. Böylece işlenen konuda esaslı bir müracaat kaynağı durumuna gelmektedir. Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Yazarları Birliğinin düzenlediği sempozyum da bunların geleneksel hale gelmiş olanlarının başında yer almaktadır.

Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Yazarları Birliği adına 2014 yılından beri düzenli olarak her yıl ekim ayında uluslararası katılımcı sayısı ve yayın kriterleriyle akademik ve bilimsel değerlendirmelerde gerekli şartları yerine getiren sempozyumun X.su Tataristan'ın başkenti Kazan'da düzenleniyor.

Bu çalışmada X.su düzenlenen ULUSLARARASI ÇOCUK VE GENÇLİK EDEBİYATI SEMPOZYUMU'nun alan yazına katkısı bakımından ilk sempozyumdan bugüne sayılar ve içerik bakımından genel bir değerlendirmesi yapılmaya çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: Sempozyum, çocuk ve gençlik edebiyatı, Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Yazarları Birliği, X. Yıl.

“INTERNATIONAL CHILDREN AND YOUTH LITERATURE SYMPOSIUM” IN THE 10TH ANNIVERSARY

Prof. Dr. Mahmut Abdullah ARSLAN**

Abstract

Symposiums or information festivals are important scientific meetings lasting several days where scientists come together to discuss and discuss a topic. If each symposium is shaped around a particular topic, that topic is discussed and examined in more detail. Thus, it becomes an essential reference source on the subject covered. The symposium organized by the Children's and Youth Literature Writers' Association is one of the most traditional of these.

The 10th edition of the symposium, which meets the necessary conditions for academic and scientific evaluations with the number of international participants and publication criteria, has been held in Kazan, the capital of Tatarstan, on behalf of the Association of Children and Youth Literature Writers, every October since 2014.

In this study, an attempt will be made to make a general evaluation of the "INTERNATIONAL CHILDREN'S AND YOUTH LITERATURE SYMPOSIUM" held in the 10th year, in terms of numbers and content, from the first symposium to the present day, in terms of its contribution to the literature.

Keywords: Symposium, children's and youth literature, Children's and Youth Literature Writers' Association, 10th year.

* EBYÜ Eğitim Fakültesi öğretim üyesi.maarslan@erzincan.edu.tr

** EBYU Faculty of Education faculty member.maarslan@erzincan.edu.tr

X "МЕЖДУНАРОДНЫЙ СИМПОЗИУМ ПО ДЕТСКОЙ И ЮНОШЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ"

Симпозиумы или информационные фестивали - это важные научные встречи, длящиеся несколько дней, на которых ученые собираются вместе для обсуждения и дискуссии по какому-либо вопросу. Если каждый симпозиум формируется вокруг определенной темы, то эта тема обсуждается и анализируется более тщательно. Таким образом, он становится важнейшим источником справочной информации по данной теме. Симпозиум, организованный Ассоциацией писателей детской и юношеской литературы, является одним из традиционных.

По поручению Союза писателей детской и юношеской литературы X симпозиум, отвечающий необходимым условиям в академической и научной оценке по количеству международных участников и публикационным критериям, проводится регулярно в октябре каждого года с 2014 года в столице Татарстана Казани.

В данном исследовании будет сделана попытка дать общую оценку X "МЕЖДУНАРОДНОГО СИМПОЗИУМА ПО ДЕТСКОЙ И МОЛОДЕЖНОЙ ЛИТЕРАТУРЕ" с точки зрения его вклада в литературу по количеству и содержанию с момента проведения первого симпозиума до сегодняшнего дня.

Ключевые слова: Симпозиум, детская и юношеская литература, Ассоциация писателей детской и юношеской литературы, X.год.

Giriş

Ülkelerin kültürlerini gündeme getirme ve aktarmada birçok sanatsal ve bilimsel faaliyetin yanında sempozyumların da yeri büyüktür. Sempozyum veya bilgi şöenleri çeşitli ülkelerden farklı araştırmacıların değişik konularda çalışmalarını sundukları önemli bilimsel faaliyetlerdendir.

Bu çalışmada, Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Yazarları Birliğinin 2014'ten beri farklı yerlerde ve temalarda her yıl düzenlediği Uluslararası Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Sempozyumlarının 10'u da çeşitli yönleriyle ortaya konmaya çalışılacaktır.

Bulgular ve Yorumlar

Uluslararası Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Sempozyumu'nu ilki, Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Yazarları Birliği tarafından 2014 yılında İstanbul'da düzenlenmiştir.

Bu sempozyumda 24 bildiri sunulmuştur. 7 farklı ülkeden gelen bildiri sahipleri 19 farklı üniversite veya kurumdan iştirak etmişlerdir.

2014 yılında birincisi düzenlenerek alan yazına giriş yapan I. Uluslararası Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Sempozyumu'nda genel olarak bildiri sahipleri çocuk edebiyatının içeriği, çeşitli yazarların eserlerinden hareketle farklılıkları, türler bakımından değerlendirmeleri gündeme getirmişler; yaşayan çocuk edebiyatçılarına yönelik sunumlar yapmışlardır.

2015 yılında ikincisi düzenlenen sempozyumda 114 bildiri sunulmuş, bu bildiri sahipleri 18 farklı ülkeden 62 farklı üniversite veya kurumdan katılım sağlamışlardır.

2015 yılında düzenlenen sempozyumda Türkiye içi ya da Türkiye dışı Türkleriyle ilgili çocuk kitapları içerik ve iletileri bakımından incelenmiştir. Bu incelemeler türler bakımından da çeşitlilik göstermektedir. Hem çocuk şiirleri hem masallar, hikayeler, çocuk şarkıları değer aktarımı veya eğitsel iletiler bakımından incelendiğini görmekteyiz. Aynı şekilde yazarlar, çocuk edebiyatının rolü üzerinde de durmuşlardır. Bu çeşitlilik içerisinde Kırım- Tatar Çocuk ve Gençlik edebiyatı, Tuva çocuk edebiyatı, Kuzey Kıbrıs Türk çocuk edebiyatı, Özbekistan'da çocuk şarkıları dikkat çeken çalışmalardır. Aynı şekilde Azerbaycan çocuk edebiyatı ile ilgili sunumlar da bulunmaktadır. Türkiye'den Muzaffer İzgü'nün veya Mehmet Akif Ersoy eserlerinin de çocuk ve gençlik kahramanları bakımından incelendiğini görüyoruz. Uygur Türklerinin çocuk edebiyatı ile ilgili çalışmaları da bu sempozyumda yerini almıştır.

2016 yılında düzenlenen sempozyumda 74 bildiri sunulmuş, 7 farklı ülkeden gelen bildiri sahipleri 43 farklı üniversite veya kurum mensubudurlar.

2016 yılında düzenlenen sempozyumda Çocuk ve Gençlik edebiyatı alanında yeni yazarların yetişmesi, çocuk ve gençlik için gençler açısından yazarlık veya çocuk ve gençlik edebiyatında çocuk ve suç, göç, savaş gibi öne çıkan temalar işlenmiştir. Sunulan bildirilerin birçoğu bu temalar çerçevesinde olmuştur.

2017 yılında sempozyuma gönderilen bildirilerden 115'i sunulmuş olup 5 farklı ülke mensubu 35 farklı üniversite veya kurumdan iştirak etmişlerdir.

2017 yılındaki sempozyum bildirileri genellikle sözlü edebiyat ürünlerinin çocuk ve gençlik edebiyatıyla ilişkisi veya çocuk ve gençlik edebiyatına aktarılması veya sözlü kaynaktan gelen eserlerin ne kadarı çocuk edebiyatı kabul edilebilir, okuma ve yazma kültürü oluşturmada çocuk ve gençlik edebiyatı, efsaneler, türküler, tekerlemeler, yeniden üretme, destanlar gibi türler temalar ve konular çerçevesinde oluşmuştur.

2018 yılına baktığımızda 2018 yılı bildiri sahipleri 11 farklı ülkeden ve 59 üniversite veya kurumdan 101 bildiri sunmuşlardır.

2018 yılında sunulan bildirilerde çocuk edebiyatı eserlerinin çocuk eğitimindeki rolü öne çıkmaktadır. Yine burada da yurt dışından, Türkiye dışından yazarların eserlerinin de bu çerçevede incelendiğini görmekteyiz. Bu sempozyumda tarihi gelişimle ilgili sunumlar da dikkat çekmektedir. Aynı şekilde değişik ülkelerden yazarların eserlerinde eğitsel iletiler üzerinde de durulduğunu görmekteyiz. Yine çocuk kitaplarında sorun odaklılık veya engellilik algısı ile ilgili sunumlar da yapılmıştır.

2019 yılında düzenlenen sempozyumda 97 bildiri sunulmuş, bu bildiri sahipleri 11 farklı ülkeden ve 53 farklı üniversite veya kurumdan iştirak etmişlerdir.

2019 bildirilerinde Türkiye içi veya Türkiye dışı diğer katılımcıların çocuk edebiyatı türlerinde milli ve manevi değerlerin yansımaları bakımından çalışmaları dikkat çekmektedir. Çocuk oyunları, çocuk müzikleri, ninniler, folklor vb dikkatlere sunulmaktadır.

2020 yılında düzenlenen bilgi şöleninde 92 bildiri sunulmuş ve bu bildirilerin sahipleri 10 farklı ülkeden ve 51 farklı üniversite veya kurumdan sempozyuma gelmişlerdir.

2020 yılındaki sunulan bildirilerde çocuk ve gençlere tarihimizi tanıtmaya bakımından çocuk edebiyatı üzerinde durulmuş aynı şekilde atasözleri, masallar, tekerlemeler, yaylılar, mahnılar, bilmeceler, destanlar gibi türlere yönelik eserler üzerinde incelemeler yapılmıştır.

2021 yılında düzenlenen bilgi şöleninde 68 bildiri sunulmuş olup bunlar 7 farklı ülkeden gelen 38 farklı üniversite veya kurumdan bildiri sahipleridirler.

2021 yılındaki bildirilerde konu olarak yine Türkiye içinden ve dışından çeşitli ülkelere ait yazarların hem sunum yaptığını hem de bu ülkelere ait çocuk edebiyatı yazarlarının eserleri ile ilgili incelemeler yapıp sunduklarını görmekteyiz. Özellikle görsellik açısından yapılan incelemeler, sunumlar dikkat çekmektedir. Bu sunumlarda Türkçe ders kitaplarına alınan metinlerle ilgili çocuk edebiyatına yönelik çalışmalar da bulunmaktadır.

2022 Ekim ayında düzenlenen sempozyumda toplam 96 bildiri sunulmuş olup bu bildirinin sahipleri 11 ülkeden ve 46 farklı üniversite veya kurumdan sunum/ bildiri sahipleridirler.

2022 yılında dikkat çeken bildiri konuları yine çocuk temalı sinema filmleri açısından dikkat çekmektedir. Dijital kültür ve medyada çocuk edebiyatı ürünleri üzerine incelemeler yapılmıştır. Animasyonlar, çizgi filmler, sinema filmleri, radyo tiyatroları vb bunlardan bazılarıdır.

2022 yılında iki sempozyum düzenlenmiştir. Yaşayan çocuk edebiyatçıları adına ilki düzenlenen Melike Günyüz ile ilgili sempozyumda 72 bildiri sunulmuştur. Bildiri sahipleri 11 farklı ülkeden ve 44 farklı üniversite veya kurumdan katılmışlardır.

Çocuk edebiyatçısı ve çocuk edebiyatı kuramcısı akademisyen Melike Günyüz adına 2022 yılında düzenlenen ve duygusal anların da yaşandığı sempozyumda Melike Günyüz'ün çeşitli yönleri irdelenmiştir. Kendisinin hikayelerinden, çocuk kitaplarından, onun kuramsal yazılarından,

masallarından bahseden bildiriler yer almıştır. Aynı şekilde eğitsel iletiler bakımından veya eserlerinin teknik yönden incelendiği de görülmektedir. Melike Günyüz'ün hayatı, eserleri ve edebi kişiliği/yazarlığı her açıdan teorik veya uygulama eserleri bakımından ele alınmış ve incelenmiştir.

X. Uluslararası Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Sempozyumu Tataristan'ın başkenti Kazan'da Ekim 2023'te düzenlenmektedir. Bu sempozyuma 123 bildiri gönderilmiş olup 14 farklı ülkeden 36 farklı üniversite veya kurumdan bildiri sahipleri sunumlarını yapacaklardır.

2023 yılında yapılacak olan 10. sempozyumda bildiri konuları olarak masal anlatımı, bazı ders kitaplarının çocuk edebiyatı yönünden incelenmesi, yine çeşitli çocuk edebiyatı türlerinin değişik açılardan incelenmesi söz konusudur. Bu eserlerin kültürel kimlik inşası bakımından da önemi üzerinde durulmaktadır. Hem yerli hem de yabancı yazarların eserleri bu açılardan incelenmekle birlikte yabancı dil olarak Türkçe öğretimi ile ilgili çalışmaların da sunulacağı dikkat çekmektedir. Özellikle Robert Minnulli'nin eserlerinin Tataristan Bilimler Akademisi öğretim elemanlarınca incelendiği gözlerden kaçmamaktadır.

Sonuç

2014 yılında ilki düzenlenen bu Uluslararası Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Sempozyumu aynı zamanda çeşitli ülkelerden katılımcıların da katılımıyla uluslararasılığını özellikle ortaya koymuştur. Bu katılımcıların genellikle 10- 15 ülke olduğunu söylemek mümkün: Her sempozyumda Türkiye başta olmak üzere Kazakistan, Tataristan- Kazan, Başkurdistan, İtalya, Özbekistan, Karakalpakistan, Kırgızistan, Rusya, Azerbaycan, İran, Kırım, Pakistan, Makedonya, Almanya, Amerika, Tuva gibi ülkeler/topluluklar olduğunu söylemek mümkündür.

Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Yazarları Birliği tarafından her yıl düzenlenen her sempozyumda ortalama 90- 100 civarında bildiri sunulduğunu görmekteyiz. Her sempozyumun farklı üniversitelerin veya kamu kurumlarının desteğiyle hazırlanmakta olduğunu ve hem Türkiye içinde farklı illerde hem de Türkiye dışındaki Kazan-Tataristan gibi Azerbaycan-Bakü gibi Türkiye dışındaki yerlerde de düzenlendiğini görüyoruz.

Her sempozyumun açılış konuşmasını Azerbaycan milletvekili rahmetli Ganire Paşayeva gibi farklı bir kariyer sahibi kişi yapmaktadır.

Sempozyumlarda bildirilerin yanında posterler sunulmakta ve çeşitli sergiler de yer almaktadır.

Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Sempozyumu 10'uncusunu düzenleyerek bir gelenekselliği oluşturmuştur. Bunun çocuk ve gençlik edebiyatına katkıları hem ülke içinde hem ülke dışında hem diğer ülkelerde ve bu ülkelerdeki yazarlara olduğu kadar takipçilerine, izleyicilerine de katkılar yapmakta olduğu bir gerçektir. Artık çocuk ve gençlik edebiyatında dil, kültür, gelenekler, tarih, şiir, masal, efsane, filmler, animasyonlar, müzikler, dijital oyunlar, çocuğu ilgilendiren her ne edebi tür varsa bu sempozyumda konu edinilmektedir.

Özellikle Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Yazarları Birliği bu sempozyumlar dizisini ara vermeden, sabırla, gayretle, azimle, değişik kurumları da ülke içinden ve ülke dışından kendi faaliyetlerine dahil ederek, paydaş yaparak yoluna devam etmektedir. Ülke kültürüne olduğu kadar diğer kardeş ülkelerin de kültürüne hem akademisyenler açısından hem eğitimciler, öğretmenler açısından hem de onların takipçileri açısından önemli katkılar sağlamaktadır. Artık bir kendine ait kültür oluşturmuştur. Her yıl Ekim ayının sonlarında Uluslararası Çocuk ve Gençlik edebiyatı Sempozyumu gündemdedir.

Bu geleneksel hale gelmiş olan sempozyumun mutfağında Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Yazarları Birliği Başkanı, çocuk edebiyatı sevdalısı Bican Veysel Yıldız ve ekibi bulunmaktadır. Bu ekibin yolu açık olsun, çocuk ve gençlik edebiyatı alanına katkılarından dolayı teşekkürler, nice 10 yıllara!

Kaynak: <https://www.cogeyb.org/>

YABANCI VE KAZAK EDEBİYATINDAKİ KUKLA GÖRÜNTÜSÜ

Prof. Dr. Maktagul ORAZBEK*

Doktora Öğrencisi Sandugash SAGİDULLİEVA

Özet

Kentsel çocuk nesrinin özelliklerinden biri, oyuncaklarını tasvir ederek çocukların dünya görüşünü ve psikolojisini yansıtmasıdır. Yerli ve yabancı çocuk edebiyatında, çeşitli çocuk oyuncaklarının tasvirlerine, karakterlerine ve faaliyetlerine özel ilgi gösterilebilir. Makale bebeğin imajını çocuk edebiyatında tanımlamanın bir yolu olan aktarıma bakmaktadır. Yabancı edebiyatın ve Kazak edebiyatının karşılaştırmalı analizi, kukla imajının tanımındaki nihai fikri olan yazarın özelliklerini belirlemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Kukla imajı sayesinde aile değeri kavramları, çocukların yetiştirilmesi, sosyal fenomenlerin algılanması da tanımlanmıştır. Çocuğun yabancı ve Kazak edebiyatındaki bebek imajının psikolojik algısının ulusal bilgi açısından olasılığı göz önünde bulundurulmaktadır.

Çalışma sırasında metni toplama, gruplandırma, analiz etme yöntemleriyle yabancı ve Kazak yazarlarının çocuk edebiyatı üzerine yaptıkları çalışmalar karşılaştırmalı olarak analizi yapıldı. Psikanalitik analizler yapıldı ve bilimsel sonuçlar çıkarıldı. Araştırma çalışması; edebiyat teorisi, çocuk edebiyatı, edebi akımların ve yönlerin öğretilmesinde kullanım için temel teşkil etmektedir. Yapılan çalışmalar, yazarın kişiliğini, bebeğin imajıyla sanatsal becerisini belirler.

Anahtar kelimeler: Çocuk edebiyatı, yabancı edebiyat, kukla imajı, ulusal kült.

ОБРАЗ КУКЛЫ В ЗАРУБЕЖНОЙ И КАЗАХСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Доктор филол.наук, профессор Мактагул Оразбек

Докторант 2-го курса Сандугаш Сагидуллиева

Аннотация.

Особенность городской детской прозы в том, что она изображает мировоззрение и психологию детей посредством описания их игрушек. В отечественной и зарубежной детской литературе можно наблюдать особый интерес к образам, характерам и функциям различных видов детских игрушек. В статье рассмотрен образ куклы в детской литературе. Проведен сравнительный анализ зарубежной и казахской литературы с целью определения особенности и основной идеи автора в описании образа куклы. Так же через образ куклы были определены понятия о семейных ценностях, воспитании детей, восприятии социальных явлений.

Ключевые слова. Детская литература, зарубежная литература, кукольный театр, национальный культ.

THE IMAGE OF A DOOL IN FOREIGN AND KAZAKH LITERATURE

Abstract.

One of the features of urban children's prose reflects the worldview and psychology of children by describing their toys. In domestic and foreign children's literature, one can observe a special interest in the images, characters and activities of children's toys of various types. The article considered the way of presentation, description of the image of a doll in children's literature. A comparative analysis of foreign

*

literature and Kazakh literature was carried out in order to identify the author's specifics, the final idea of describing the image of a doll. Through the image of the doll, the concepts of family value, upbringing of children, perception of social phenomena were also revealed.

Keywords. Children's literature, foreign literature, puppet theater, national cult.

Одной из особенностей городской прозы является отражение в описании городской культуры духовного интереса горожан, видов развлечений и времяпровождении, которыми они занимаются в часы досуга. А в произведениях, изображающих жизнь городских детей, главным атрибутом считается изображение детской игрушки. В настоящее время исследователи отмечают, что в отечественной и зарубежной детской литературе можно наблюдать особый интерес к изображениям, персонажам и функциям детских игрушек различных типов. По словам ученого А.В. Миронова, «интерес к игрушечному образу среди писателей, дизайнеров детских книг, а также издателей детской литературы исторически неодинаков. Особенно ярко это проявилось в детской литературе, когда в связи с изменением культурных, идеологических, педагогических взглядов начала появляться определенная общественная идея» [1, с. 133]. В европейской литературе в эпоху романтизма, в первой половине XIX века, игрушечный мир возник как своего рода рай; позже, в эпоху реализма, игрушка стала восприниматься как часть интерьера детской комнаты.

В литературе европейских стран и американской литературе изображение игрушек, в том числе кукол, нашло отражение в первой половине девятнадцатого века в произведениях немецких писателей Ганса Христиана Андерсена, Эрнста Теодора Гофмана, итальянского писателя Карло Коллоди и американского писателя Лаймена Фрэнка Баума. С этого времени игрушки стали самостоятельными и главными героями детских произведений.

В таких странах, как Европа, Китай, Турция, Япония, где культура города зародилась рано, кукла изображается как образ, поднимающий актуальные проблемы в различных областях культуры и искусства. Смотрим куклу со стен концертов, театральных постановок, политических телешоу, художественных выставок. Кукольные образы в этой ситуации являются выражением личности человека, перекликаются с основными ценностями общества в целом.

В исследованиях Ю.М. Лотмана есть два типа кукольного образа: первый тип – кукла, как игрушка, а другой – кукла, как модель. Роль куклы первого типа напоминает взрослому о детстве и включает в себя фольклорные мотивы. Ю.М. Лотман отмечает, что при передаче образа куклы существует два способа понимания взаимоотношений автор-текст-читатель. Первый, как взрослый человек, второй – маленький ребенок, фольклорного, архаичного типа. Взрослый человек понимает, что куклу нельзя трогать, вмешиваться в сюжет, а как маленький ребенок играет с куклой, держит, берет на себя роль. Это проявляется только в восприятии текста читателем.

Двойственность образа куклы Ю. М. Лотман характеризует следующим образом «...в нашем культурном сознании возникли два образа куклы: один зовет в мир детства, другой связан с ложной жизнью, мертвым движением, смертью, представлением себя жизнью. Первый смотрит на фольклорный, сказочный, примитивный мир, второй напоминает машинную цивилизацию, отчуждение, двойственность» [3, С. 379]. Однако, кукла – это прежде всего образ, который несет с собой воспоминания о детстве, фольклоре, мифологическом и игровом мире.

Во многих произведениях мировой художественной литературы рядом с героем изображается образ куклы.

В ходе исследования применялись методы анализа и обобщения научно-теоретической, философской литературы по теме научной работы, лингвopsихологического анализа, компаративистского, сравнительно-исторического и типологического анализа.

Анализ художественного текста проводился на основе герменевтического анализа, на примере и интерпретации произведений зарубежных и казахских писателей, характерных для кукольного образа.

Отношение героев к кукле раскрывает их характер и формирование системы морально-нравственных ценностей. В сказке Э. Гофмана «Щелкунчик и Мышиный король» кукла является инструментом для раскалывания орехов. Главная героиня Мари бережно и заботливо относится к Щелкунчику. Его брат Фриц грубо издевается над игрушкой.

В сказках Э. Гофмана, Г. Андерсена, К. Коллоди, А. Толстого присутствует мотив оживления и воскрешения игрушечных персонажей. В таких сказках как «Дюймовочка» Х. Андерсена, рождение девочки как пуговичной игрушки и приключения, которые с ней случились, деревянная игрушка «Пиноккио» Карло Коллоди, «Буратино» и «Снегурочка», переработанные и дополненные сюжетом и переведенные на русский язык русским писателем Алексеем Толстым, находящимся в эмиграции в Берлине в 1923 году и в казахской сказке «Құйыршық» присутствует мотив оживления материальных объектов. Мы видим, что в этих произведениях заложена идея благотворительности, самоотверженности особенных детей или идея обрадовать бездетных людей, спасти их от одиночества и сделать их счастливыми. Потому что они не только играют роль игрушки, но и обладают особым умом, спасают стареющих родителей от одиночества, заботятся о своем окружении. Следовательно, упомянутые кукольные персонажи имеют различное значение, поскольку они приносят смысл в жизнь человека и приносят радость.

В мировой литературе встречаются описания кукольных персонажей, возникших из того или иного предмета. Обычно для них характерен мотив оживления, воскрешения.

В сказке Х. Андерсена «Дюймовочка» женщина, нуждающаяся в ребенке, идет к волшебнику и передает мечту о том, что ей нужен ребенок, пусть и самый маленький. И волшебник дает ей зерно ячменя. Потом она пошла домой и посадила ячменное зернышко в цветочный горшок. Из зерна ячменя вырастают два листа и нежный стебель. А на стебле появился большой замечательный цветок, похожий на тюльпан. Это действительно был большой тюльпан, а в чашке цветка сидела живая девочка. Она стала известна как Дюймовочка, потому что была маленькой, от горшка два вершка.

Дюймовочку, лежащую в своей колыбели из скорлупы грецкого ореха на столе, унесла уродливая старая лягушка, вошедшая в окно, после чего начинаются приключения маленькой девочки. Избавившись от уродливой лягушки, Дюймовочка сталкивается с жуками. Когда избавляется от них, встречает полевую мышь и страшного крота. Но маленькая девочка преодолевает все трудности своей добротой, доброжелательностью и выносливостью и достигает счастья. Х. Андерсен демонстрирует авторскую позицию о том, что преодоление трудностей зависит не только от величия или огромной силы человека, но и от его ума и силы с помощью своего изящного и нежного как кукла персонажа.

Можно смело сказать, что мотив воскрешения, оживления героя казахской сказки «Құйыршық» похож на сказку Х. Андерсена. Оказалось, что у старика и старухи, которым очень хотелось хоть одного ребеночка, было только пять коз и один верблюд. Жили они, доили своих коз. Одна из этих пяти коз такая непоседа — всё бы ей бегать да прыгать. пошел старик загонять коз на дойку, а она никак не дается — скачет, играет, коротким хвостиком вертит. Старик из сил выбился и оторвал ей хвост. Оторванный хвостик старик сунул в щель юрты. Однажды старуха подоила коз, разожгла огонь, вскипятила молоко, заквасила его и стала соскребать со дна казана осадок и горевала, что Аллах не дал им ребенка, который мог бы съесть эти поскребушки, и тут появился козий хвостик со словами: «Матушка, а я? Разве нет меня?». Теперь у взволнованных старухи и старика появилась утеха. Однажды құйыршық поехал за солью сев на голову верблюда между ушей и на обратном пути пошел дождь, а он укрылся большим листом и уснул, а верблюд съел его вместе с листом, и после того как верблюда зарезали, чтобы вытащить его, внутренности верблюда вывалились с обрыва вниз и құйыршық попал в желудок волка, таким образом он проживает разные приключения как Дюймовочка.

Крохотный «Кұйыршық» избавляется от всех сложностей благодаря своему уму и доброте. В этих сказках феномен создания и оживления девочки и мальчика как игрушки показывает мотив игрушечной забавы для людей, нуждающихся в ребенке. Не будет ошибкой сказать, что у героев обеих сказок один и тот же мотив потеряться от родителей, попасть в беду, встретиться с жестокими животными, пережить страшное приключение.

Материал, из которого сделан Щелкунчик в сказке Э. Гофмана – дерево. Его основные свойства – прочный, обрабатываемый, живой. Это качества духовного порядка, так как герой физически чувствует боль, холод, усталость. В конце сказки идеал – это не красота и гармония, а начало добра и терпимости, присущих природе. В сказке Карло Коллоди «История деревянной куклы. Приключение Буратино» деревянный человек – это кукла из дерева. Он отказывается подчиняться чужой власти, в характере Буратино появляется сопротивление любым обязательствам и обязанностям. Он стремится бороться за свободу и обладает особой волей. Нос Буратино растет, когда персонаж ложет. Мы думаем, что Коллоди хотел показать, что ложь лишает человека свободы. Ложь начинает управлять им, как марионеткой. Эта идея — одна из главных идей, скрытых в сказке Коллоди.

В сказках Ганса Христиана Андерсена «Оловянный солдатик», «Пастух и трубочист» куклы не перестают быть игрушками, нет возрождения и преображения, но всегда видна двойственность, характерная поэтике Андерсена. Он не только придает куклам человеческие качества, но и ставит человека в игрушке выше «игрушки».

Кукольный образ вошел в казахскую литературу с начала XX века, встречается в произведениях Б. Майлина. В произведении казахских писателей образ куклы изображается в мифологической, игровой роли. Об этом свидетельствуют произведения Сапаргали Бегалина в «Бала Шоқан» персонаж Мысык который делает куклы из глины, Беимбета Майлина в повести «Талақ», кукла Кулямзы, Кадыра Мырзалиева «Балшықұлы Балшықбай», Мадины Омаровой «Кемпір», «Күзгі бір кеште», Миры Шуиншалиевой «Шүберек қуыршақ» и др.

В казахской литературе, описывая образ игрушки, писатели стремятся проиллюстрировать проблему семьи и воспитания детей. В рассказе Беимбета Майлина «Талақ» Кулямза играла с куклой покрывая ее вуалью, что иллюстрирует размышления ребенка о роли семьи, стремления к идеальной семье. По исследованиям ученых, ребенок через игру в куклы формирует свою образцовую семью, а также это передает в Кулямзе материнские и добрые чувства. Мать Кулямзы видя играющую с куклой дочь: «- Оставь это, қатын, ты что боишься что не станешь бабой! – сказала Зейнеп и выбросила куклу» [3, с. 105] из деталей мы видим, что слова женщин казахской семьи к маленькому ребенку, который растет и взрослеет, ясно показывают разрыв в детском образовании и необразованность казахской женщины. Кукла формирует у человека физические, психологические и мировоззренческие способности. Традиционная кукла – один из мощных инструментов народной педагогики, средство передачи жизненного опыта.

По определению Ю. Хейзингина: «Игра – это действие, осознанное добровольно путем принятия его границ и времени, или волевое действие, предполагающее отдельное от повседневной жизни существование, выражающее чувства внутренней радости, восприятие жизни через игру» [4, стр. 41]. Игра Кулямзы с куклой, радость от того, что она покрывает ее вуалью, сама по себе олицетворяет собой нечто иное, чем повседневное существование.

В сказке Кадыра Мырзалиева «Балшықұлы Балшықбай» Айбала изготавливает куклу из глины и воскрешает. Мы видим, что в этом произведении тоже есть мотив оживления, воскрешения. Олицетворяет детское безумие, непослушание Балшықбая. Только в конце произведения Балшықбай пропагандирует дисциплинированность детей и направляет их к добру. Нам предстоит понять мотив воскрешения куклы с мифической точки зрения. Если вспомнить куклы, найденные в античный период, то мы увидим, что человек не только хотел обеспечить кукле возможность двигаться, но и старался придать кукле вид живой жизни. Сказка Кадыра Мырзалиева «Балшықұлы Балшықбай» затрагивает тему человека-творца, творца жизни.

В повести Мадины Омаровой «Кемпір» главный герой ухаживает за куклой как за малышкой и общается. Лишь в конце рассказа мы узнаем, что старушка меняла подгузник и кормила не ребенка, а куклу.

Мотив рассказа Нурлана Кумара «Қуыршақтар» («Куклы») совсем другой. Кукла изображается как инструмент, демонстрирующий интеллект, знания городских детей. Вечером девочки, собравшиеся во дворе, начинают рассказывать о своих куклах. Тогда девочка по имени Асель рассказывает историю происхождения куклы Барби. Писатель доказывает этим то, что сегодняшним детям кукла интересна не только как игрушка, но их так же интересует страна, в которой она родилась. Также одна из девочек рассказала, что ее кукла была произведена в Китае, Японии и рассказывает свою мечту: «Ах, мне бы хотелось, чтобы в Казахстане тоже была кукольная фабрика. Если бы образы батыров из сказок сделать игрушками!» [5]. С помощью детской мечты автор хотел передать свою позицию о том, что хотел чтобы в Казахстане тоже была фабрика игрушек, где производили бы национальных персонажей. Автор напоминает девочкам, что игрушка является средством представления миру национальной культуры и самобытности нации через рассказы девочек об истории куклы и мечте о казахской фабрике игрушек. С помощью рассказа девочек об истории кукол и мечтаний о казахстанской фабрике по изготовлению игрушек автор напоминает о том, что игрушка является средством представления миру национальной культуры и самобытности нации.

В целом в произведениях, изданных в годы независимости, семейная культура, отношения между семьями, семейные и генетические вопросы поднимались через образ куклы. Мы видим, что детская игрушка-кукла стала второстепенным объектом в поднятии общественных социальных проблем.

Для сравнения, в зарубежной и казахской литературе куклы описываются как игрушки, интерьеры комнат или мифические образы. В зарубежной литературе существует множество видов кукол в зависимости от формы и материалов, из которых они изготовлены, но казахская литература уступает в этой ситуации. Мы также видим, что на это влияют национальная идентичность и традиции.

Кукла – игрушка для детей, но роль ее невероятна. Это человеческая ценность, и она делает нас людьми. Кукла позволяет человеку понять свои личные качества. Кукла не живая, но она «оживает» в детских руках, таким образом ребенок через игру постигает науку под названием «жизнь».

Кукла – особый предмет культуры, прообраз человека, отражающий мировоззренческие принципы и основные ценности, присущие мировой культуре.

Статья выполнена в рамках научного проекта AP19679524 «Типология городских детей в современной казахской прозе и национальная ментальность (сопоставление произведений английской и казахской литературы)» финансируемого Комитетом науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан по договору №269-23-25 от «03» августа 2023 года.

Литература:

1 Миронов А.В. Жизнь замечательных игрушек: трансформация образов животных-игрушек в российской литературе// Детская книга о живой природе: познавательные, нравственные и эстетические аспекты: м-лы V Всерос. науч.-практ. конф. – Нижний Тагил: Нижнетагильская гос. соц.-пед. академия, 2012. – С. 133–143.

2 Майлин Б. Көп томдық шығармалар жинағы. Бірінші том: әңгімелер. – Алматы: «Қазығұрт», 2003. – 584 б.

3 Лотман Ю.М. Куклы в системе культуры// Изб. ст.: в 3 т. – Т. 1. Статьи по семиотике и типологии культуры. – Таллинн: Александра, 1992. – С. 377–380.

4 Құмар Н. «Қуыршақтар»// <https://baldyrgan.kazgazeta.kz/news/33472> (қаралды: 9.09.2023)

5 Хейзинга, Й. Homo ludens. Человек играющий. Опыт определения игрового элемента. – Санкт-Петербург: Изд-во Ивана Лимбаха, 2011. – 416 с.

YENİ NESLİN DAVRANIŞININ FORMALAŞMASINDA EDEBİ ESERLERİN SOSYAL-PSIKOLOJİK ROLÜ

Doç. Dr. Ahmed GEŞEMOĞLU¹

Özet

Müəllifin təklif etdiyi və indi beynəlxalq elm aləmində uğurla yayılmaqda olan ahəngyol elminin əsaslandığına görə yeni nəslin, hər bir şəxsin davranışının formalaşmasında dörd amil mühüm rol oynayır: 1) fərdin öz şəxsi mənəvi-psixoloji xüsusiyyətləri; 2) yaşadığı mühit; 3) aldığı informasiyaların xarakteri və intensivliyi; 4) şəxsin üstünlük verdiyi dəyərlər.

Hər bir ölkədə, bölgədə uşaqlar və gənclər üçün mövcud olan, yayılan, təbliğ edilən yazılı və şifahi ədəbiyyat bu dörd amilin hər birinə müxtəlif dərəcələrdə təsir edir. Birinci amilə təsir bir qədər dolayısı yolladır. Uşaq ana bətnində olarkən anasının uşaqlar, gənclərlə bağlı oxuduğu ədəbiyyatdan aldığı impulsların ona ötürülməsi onun psixoloji tipinin formalaşmasına təsir edir. Bu təsir barədə elmi ədəbiyyatda xeyli məlumatlar vardır. Ona görə də hamilə qadınlar arasında bu tip ədəbiyyatın məqsədyönlü, xüsusi qaydalarla oxunması təbliğ edilməli, uyğun ədəbiyyatın yaranmasına diqqət verilməlidir. Uşağın yaşadığı mühitdə - ailədə, məktəbdə, yaşayış ərazisində uşaqlar və gənclərlə bağlı ədəbiyyata verilən diqqət, bu tip ədəbiyyata olan maraq onun bir şəxsiyyət kimi formalaşmasında olduqca mühüm rol oynayır. Belə ədəbiyyata olan marağın az olması, yaxud heç olmaması uşaqların maraqlarını hələ lap kiçik yaşlarından bir sıra arzuolunmaz məsələlərə yönəldə bilər. Onlar cinayətkar aləmlə, dini fanatizmlə bağlı hadisələrə daha çox maraq göstərə bilərlər. Yaxud onlarda özünəqapanma halları baş verə bilər və s. Maraqlı və cəlbedici, pozitiv dəyərlər aşılaman uşaq və gənclər ədəbiyyatının populyar olduğu mühit isə yeni nəslin daha arzuolunan şəkildə formalaşmasında çox mühüm rol oynaya bilər.

Uşaqların və gənclərin aldığı informasiyalar içində uşaqlar və gənclər üçün yaradılmış mütərəqqi tipli ədəbiyyatın məzmunu onların daxili aləminin, estetik zövqlərinin, üstünlük verdikləri dəyərlərin formalaşmasında əvəzsiz rol oynayır. Bu tip ədəbiyyatın zəif yayıldığı ölkələrdə müxtəlif mərkəzlər cinayətkar aləmlə, dini fanatizmlə, pornoqrafik xarakterli, vətənpərvərliyə xələl gətirən və s. tipli ədəbiyyatın, məlumatların yayılmasına maraq göstərir. Belə bir proses olmasa da, uşaq və gənclərlə bağlı ədəbiyyatın az yayıldığı, yaxud heç olmadığı yerlərdə yeni nəslin dünyagörüşü olduqca məhdud şəkildə formalaşır. İndiki dövrdə uşaqların, gənclərin, ümumiyyətlə bütün insanların üstünlük verdiyi dəyərlər onların davranışlarının formalaşmasına, fəaliyyətlərində olduqca mühüm rol oynayır. Valideyn öz uşaqlarına oxuduğu kitablar, uşaqların, gənclərin özlərinin oxuduğu kitablar, saytlar, baxdıqları filmlər, tamaşalar onların vətəndaş mövqelərinin müəyyənləşməsində, həyat tərzlərində öz əksini tapır.

Uşaqlar və gənclər üçün ədəbiyyatın yaradılmasında ilk növbədə milli dəyərlərə diqqət yetirməklə, həm də xarici ölkələrin mütərəqqi təcrübəsindən yaradıcılıqla istifadə edilməlidir. Yeni nəslin müasir dövrün milli şüurlu qabaqcıl bir nümayəndəsi kimi formalaşması bu sahədəki ədəbiyyatın yaradılmasında mühüm bir prinsip olmalıdır. Uşaq və gənclər üçün yeni ədəbi əsərlərin yaradılmasında zəngin tarixi milli-mənəvi sərvətlərimizin potensialının hərəkətə gətirilərək, yeni nəslin xarakterlərinin formalaşmasına təsir edilməsi imkanları axtarılmalıdır.

Bütün tarix boyu türk dünyasında, uşaqlar arasında qəhrəmanlıq, xeyirxahlıq, ədalətlik, başqa insanlara qayğı və s. kimi mütərəqqi ideyaları təbliğ edən şifahi ədəbiyyatın olduqca böyük rolu olmuşdur. Bu ənənələrin həm də müasir dövrümüzdə yazılı olaraq uşaq və gənclər ədəbiyyatının formalaşmasına hər zaman ciddi diqqət yetirməmiş böyük ehtiyac vardır. Uşaq və gənclər ədəbiyyatımıza belə bir diqqət həm onların arzuolunan şəkildə formalaşmasına kömək edər, həm də xarici aləmin arzuolunmaz təsirlərindən müdafiə edər.

Açar sözlər: Uşaq və gənclər ədəbiyyatı, sosial-psixoloji rol, davranış, ahəngyol.

¹ Azərbaycan Milli İlimlər Akademisi Felsefə və Sosyoloji Enstitüsü, ahmgmm@gmail.com

SOCIO-PSYCHOLOGICAL ROLE OF LITERATURE IN SHAPING THE BEHAVIOR OF THE NEW GENERATION

Doç. Dr. Ahmad GASHAMOGLU¹

Four factors play an important role in shaping the behavior of the new generation and indeed every person, according to the theory of Ahangyol proposed by the author and being currently successfully applied in the international scientific world: 1) a person's spiritual and psychological characteristics; 2) living environment; 3) nature and intensity of information received; 4) values preferred by the person.

The written and oral literature for children and youth available and being promoted in each country and region influences each of these four factors to a varying degree. The influence on the first factor is somewhat indirect. While the child is in the mother's womb, the impulses received from the literature the mother reads about children and young people have an impact on the future child's psychological type. There is ample information about this in scientific literature. Therefore, reading this type of literature should be promoted among pregnant women and attention should be paid to the creation of appropriate literature. The environment in which the child lives – family, school, residential area – attention should be paid to the literature related to children and young people, because interest in literature plays an important part in the formation of the future personality. Little or no interest in such literature can channel children's interests into a number of undesirable directions already at an early age. They may gradually start taking more interest in matters related to crime, religious fanaticism, etc. Or they may withdraw into themselves. An environment where interesting children's and youth literature that instills positive values is popular can play a very important role in shaping the new generation in a more desirable way.

The content of progressive literature intended for children and young people plays an indispensable role in the formation of their inner world, aesthetic tastes, and preferred values. In countries where this type of literature is poorly distributed, there is interest in circulating literature about crime, religious fanaticism, and information of pornographic nature and other non-patriotic activities. In the absence of literature about children and youth the outlook of the new generation becomes very limited. The values preferred by children, young people and indeed all people in general play a very important role in shaping their behavior and day-to-day activities. The books parents read to their children, the websites they visit, the movies they watch are reflected in their civic position and lifestyle.

When creating literature for children and young people, primary attention should be paid to national values, but also the progressive experience of foreign countries. The formation of the new generation as nationally conscious representatives of the modern era should be an important principle. In creating new literary works for children and young people, the rich potential of historical and national-spiritual resources should be mobilized and opportunities to influence the formation of the characters of the new generation should be sought.

Throughout history, literature has played an enormous role in promoting the progressive ideals of heroism, kindness, justice, care for others, etc. in the Turkic world. There is a great need for our generation to pay serious attention to the formation of children's and young people's literature in modern times too. Attention to our children's and young people's literature will help them develop into mature individuals and protect them from unwanted influences of the outside world.

Key words: “children's and youth literature”, “socio-psychological role”, “behavior”, “Ahangyol”.

Müəllifin təklif etdiyi və indi beynəlxalq elm aləmində uğurla yayılmaqda olan ahəngyol elminin əsaslandığına görə yeni nəslin, hər bir şəxsin davranışının formalaşmasında dörd amil mühüm rol oynayır: 1) fərdin öz şəxsi mənəvi-psixoloji xüsusiyyətləri; 2) yaşadığı mühit; 3) aldığı

¹ Azerbaijan National Academy of Sciences, Institute of Philosophy and Sociology, ahmgmm@gmail.com

informasiyaların xarakteri və intensivliyi; 4) şəxsin üstünlük verdiyi dəyərlər. Yeni nəslin davranışı ilə bağlı ortaya çıxan hər hansı bir problemin mahiyyətini araşdırdıqda bu amillərin hər birinin həmin problemin yarandığında nə dərəcədə rol oynadığı barədə bir çox məlumatlar almaq mümkündür. Bu amillərin hər birinin arzu edilən, pozitiv şəkildə formalaşmasında bir sıra başqa amillərlə yanaşı ədəbi əsərlərin də olduqca mühüm, əvəzolunmaz rolu ola bilər.

Ədəbi əsərlərin bu amillərin hər birinə necə təsir edə biləcəyini aydınlaşdırmaq üçün hər bir amili ayrıca nəzərdən keçirək:

1. Fərdin öz şəxsi mənəvi-psixoloji xüsusiyyətlər, fitrati.

Hər bir şəxsin öz şəxsi, mənəvi-psixoloji xüsusiyyətlərinin formalaşmasında aşağıdakı amillər əsas, həlledici rol oynayır: a) valideynlərin genləri (təxminən 30%); b) uşaq ana bətnində olduğu dövrdə valideynlərin, xüsusi ilə ananın həyat tərz, qidalanması, fəaliyyəti, mənəvi-əxlaqi davranışı (təxminən 30%); c) uşağın 6 yaşına qədər olan təlim tərbiyəsi (təxminən 30%). Beləliklə hər hansı bir insan 6 yaşına çatdıqda artıq bir fərd olaraq kim olduğu demək olar ki, müəyyənləşir. Hər bir insanın aldığı təhsil, sonrakı həyat tərz, fəaliyyəti bu potensialın açılmasına, inkişaf etməsinə yardım edir. Meyvə ağacının hələ pöhrə vaxtı mahiyyətinin formalaşdığı kimi. Bu barədə müəyyən məlumatlar müasir elmi ədəbiyyatda da, dini kitablarda da vardır. Bu məlumatlar sırasına mən öz sosial-psixoloji xarakterli araşdırmalarımı, müşahidələrimi də əlavə edə bilərəm¹. Bədii ədəbiyyat həmin bu 4 əlamətin hər birinin daha məqsəduyğun şəkildə formalaşmasında olduqca müsbət rol oynaya bilər: 1) məqsədyönlü bədii ədəbiyyat insanlara daha uğurlu ailə qurmaq sahəsində xeyli kömək edə bilər; 2) bədii ədəbiyyat ahəngdar ailə münasibətlərinin qurulmasına, ailə üzvləri arasında gözəl, ahəngdar münasibətlərin qurulması xeyli kömək edə bilər; 3) məqsədli bədii ədəbiyyat analara öz bətnlərindəki körpənin daha arzu olunan səviyyədə formalaşmasına yardımçı ola bilər; 4) xüsusi olaraq yaradılmış bədii uşaq ədəbiyyatı körpələrin tərbiyəsinə hələ uşaq ana bətnində olarkən başlamağa kömək edir. Hamilə qadın öz bətnindəki körpəsinə oxuduğu şeirlərin, qulaq asdığı musiqinin, onunla qurduğu poetik dialoqun uşağın daxili aləminin formalaşmasına ciddi təsir etdiyi artıq elm tərəfindən tamamilə təsdiq ediləndir. İndi, bir sıra qabaqcıl ölkələrdə bu imkanlar geniş çəkildə istifadə edilməsi ilə bağlı xeyli metodikalar hazırlanmış və istifadə edilməkdədir².

2) Bədii ədəbiyyatın uşağı əhatə edən mühitin formalaşmasına təsiri:

Qeyd etdiyimiz kimi, hər bir uşağın formalaşmasında onun ilk gündən düşdüyü mühitin çox böyük rolu vardır. Bu mühitin formalaşmasında isə bədii ədəbiyyat olduqca mühüm rol oynaya bilər. Uşağın beşiyi başında oxunan laylalar, onun həyatında sözləri başa düşdüyü vaxtdan eşitdiyi ilk şeirlərin məzmunu, melodiyası, təfəkkürü inkişaf etdikcə eşitdiyi nağıllar, hekayətlər, şeirlər həlledici rol oynaya bilər. Bir sosioloq olaraq apardığımız müşahidələr onu göstərir ki, uşağın öz həyətlərində, yaşadığı ərazilərdə, məktəblərdə tez-tez eşitdiyi şeirlərin, uşaq mahnılarının çox böyük rolu olur. 3-4 yaşından başlayaraq eşitdiyi bu şeirlərin sözlərini, melodiyasını tez-tez züm-zümə etməyə başlayır. Onun beynində, qəlbində dolaşan həmin şeirlərin sözləri, melodiyası şəxsiyyətin formalaşmasında ciddi rol oynayır. Yaxud belə bir züm-zümə olmadıqda, bu boşluq da şəxsiyyətin formalaşmasına təsir edir. Ölkədə bu istiqamətdə məqsədyönlü işlərin aparılması, xüsusi ədəbiyyatın yaranması yeni nəslin daha arzu olunan keyfiyyətlərə uyğun şəkildə formalaşmasında olduqca diqqətəlayiq bir məsələdir.

3) uşağın aldığı informasiyaların xarakteri və intensivliyi.

Hər bir insanın, xüsusi ilə uşaqların daimi olaraq informasiyalar almağa böyük ehtiyacı vardır. Bu informasiyaların xarakteri, məzmunu həmin uşaqların qəlb aləminin, xarakterinin formalaşmasına ciddi təsir edir. Həmin informasiyaların məzmununda mütərəqqi, tərbiyəvi bədii ədəbiyyatın olmasına

çox böyük ehtiyac vardır. Çünki, bu tipli informasiyaların olmaması, yaranmış boşluğun arzu olunmaz informasiyalarla dolmasına şərait yaradır. Nəticədə, faydalı, vacib informasiyaların yerini cinayətkar aləmlə, dini fanatizmlə, nadanlıqla, müşşanlıqla bağlı və s. bu tipli informasiyalar tutur. Uşağın, yeniyetmənin, gəncin daxili aləmi xoşagəlməz bir ovqatla formalaşır. Bu sahədə yaradılmış, və cəmiyyətdə aparıcı rol oynayan informasiyalar isə daha keyfiyyətli insanların, vətəndaşların yetişməsinə kömək edə bilər. Təbii ki, bununla bağlı çox mühüm mexanizmlərin, texnologiyaların qurulmasına da böyük ehtiyac vardır.

4) uşağın üstünlük verdiyi dəyərlər.

Hər bir insanın həyatında, fəaliyyətində, peşə seçimində, ailə qurmasında, vətəndaşlıq mövqeyinin formalamasında, ömrünün uzunluğunda və s. onun üstünlük verdiyi dəyərlərin olduqca böyük rolu vardır¹. Bütün tarixi təcrübə onu göstərir ki, istənilən bir sosial sistemdə - istər ailə, təşkilat, yaşayış bölgəsi, ölkə və s. mənəvi dəyərlər aparıcı rol oynadıqda həmin yerə ahəngdar münasibətlər yaranır. İnsanların davranışlarında gözəl cəhətlər formalaşır, onların potensialı daha çox üzə çıxır. Əksinə olduqda isə - yəni mənəvi dəyərlər sıxışdırıldıqda, arxa plana keçdikdə həmin mühitdə gərginlik artır, qarşıdurmalar yaranır, kriminal vəziyyət mühit formalaşır. Nəticədə, insanların həyat tərzini pisləşir, həyata qarşı etinasız münasibət yaranır və s.

Bu dəyərlərə olan münasibət isə eyni zamanda körpələrin, uşaqların, yeniyetmələrin, gənclərin aldığı informasiyaların, musiqinin, xüsusi ilə bədii ədəbiyyatın xarakterindən və digər amillərdən çox asılıdır. Yeni nəslin daxilində öz mənəvi-psixoloji tipinə, fitrətinə, genlərinə uyğun potensialının oyanmasına, mənəvi dəyərlərə daha çox meyli etməsinə bədii ədəbiyyat olduqca ciddi təsir edir. Bu sahədə məqsədyönlü bədii ədəbiyyat olmadıqda isə xaotik bir vəziyyət yaranır. Yeni nəslin xarakterində tez-tez arzu olunmayan cəhətlər müşahidə olunur.

Hər bir ölkədə, bölgədə uşaqlar və gənclər üçün mövcud olan, yayılan, təbliğ edilən yazılı və şifahi ədəbiyyat bu dörd amilin hər birinə müxtəlif dərəcələrdə təsir edir. Birinci amilə təsir bir qədər dolayısı yolla olur. Uşaq ana bətnində olarkən anasının uşaqlar, gənclərlə bağlı oxuduğu ədəbiyyatdan aldığı impulsların ona ötürülməsi onun psixoloji tipinin formalaşmasına təsir edir. Bu təsir barədə elmi ədəbiyyatda xeyli məlumatlar vardır. Ona görə də hamılə qadınlar arasında bu tip ədəbiyyatın məqsədyönlü, xüsusi qaydalarla oxunması təbliğ edilməli, uyğun ədəbiyyatın yaranmasına diqqət verilməlidir. Uşağın yaşadığı mühitdə - ailədə, məktəbdə, yaşayış ərazisində uşaqlar və gənclərlə bağlı ədəbiyyata verilən diqqət, bu tip ədəbiyyata olan maraq onun bir şəxsiyyət kimi formalaşmasında olduqca mühüm rol oynayır. Belə ədəbiyyata olan marağın az olması, yaxud heç olmaması uşaqların maraqlarını hələ lap kiçik yaşlarından bir sıra arzuolunmaz məsələlərə yönəldə bilər. Onlar cinayətkar aləmlə, dini fanatizmlə bağlı hadisələrə daha çox maraq göstərə bilərlər. Yaxud onlarda özünəqapanma halları baş verə bilər və s. Maraqlı və cəlbedici, pozitiv dəyərlər aşılamaq uşaq və gənclər ədəbiyyatının populyar olduğu mühit isə yeni nəslin daha arzuolunan şəkildə formalaşmasında çox mühüm rol oynaya bilər.

Uşaqların və gənclərin aldığı informasiyalar içində uşaqlar və gənclər üçün yaradılmış mütərəqqi tipli ədəbiyyatın məzmunu onların daxili aləminin, estetik zövqlərinin, üstünlük verdikləri dəyərlərin formalaşmasında əvəzsiz rol oynayır. Bu tip ədəbiyyatın zəif yayıldığı ölkələrdə müxtəlif mərkəzlər cinayətkar aləmlə, dini fanatizmlə, parnoqrafik xarakterli, vətənpərvərliyə xələl gətirən və s. tipli ədəbiyyatın, məlumatların yayılmasına maraq göstərir. Belə bir proses olmasa da, uşaq və gənclərlə bağlı ədəbiyyatın az yayıldığı, yaxud heç olmadığı yerlərdə yeni nəslin dünyagörüşü olduqca məhdud şəkildə formalaşır. İndiki dövrdə uşaqların, gənclərin, ümumiyyətlə bütün insanların üstünlük verdiyi dəyərlər onların davranışlarının formalaşmasına, fəaliyyətlərində olduqca mühüm rol oynayır. Valideyn öz uşaqlarına oxuduğu kitablar, uşaqların, gənclərin özlərinin oxuduğu kitablar, saytlar, baxdıqları filmlər, tamaşalar onların vətəndaş mövqelərinin müəyyənləşməsində, həyat tərzlərində öz əksini tapır.

1

Uşaqqlar və gənclər üçün ədəbiyyatın yaradılmasında ilk növbədə milli dəyərlərə diqqət yetirməklə, həm də xarici ölkələrin mütərəqqi təcrübəsindən yaradıcılıqla istifadə edilməlidir. Yeni nəslin müasir dövrün milli şüurlu qabaqcıl bir nümayəndəsi kimi formalaşması bu sahədəki ədəbiyyatın yaradılmasında mühüm bir prinsip olmalıdır. Uşaq və gənclər üçün yeni ədəbi əsərlərin yaradılmasında zəngin tarixi milli-mənəvi sərvətlərimizin potensialının hərəkətə gətirilərək, yeni nəslin xarakterlərinin formalaşmasına təsir edilməsi imkanları axtarılmalıdır.

Bütün tarix boyu türk dünyasında, uşaqqlar arasında qəhrəmanlıq, xeyirxahlıq, ədalətlik, başqa insanlara qayğı və s. kimi mütərəqqi ideyaları təbliğ edən şifahi ədəbiyyatın olduqca böyük rolu olmuşdur. Bu ənənələrin həm də müasir dövrümüzdə yazılı olaraq uşaq və gənclər ədəbiyyatının formalaşmasına hər zaman ciddi diqqət yetirməmişə böyük ehtiyac vardır. Uşaq və gənclər ədəbiyyatımıza belə bir diqqət həm onların arzuolunan şəkildə formalaşmasına kömək edər, həm də xarici aləmin arzuolunmaz təsirlərindən müdafiə edər.

Beləliklə, yeni nəslin keyfiyyətinin qayğısına qalan hər bir ölkədə bu sahədə bədii ədəbiyyatın formalaşmasına, yayılmasına, populyarlaşmasına çox böyük ehtiyac vardır.

Hələ lap qədim zamanlardan insanlar bu sahədə böyük təcrübə qazanmışlar. Bu sahədə xüsusi ilə şərq ölkələrində, eləcə də türk xalqları arasında qazanılmış təcrübə olduqca maraqlıdır. Heç bir təhsili olmayan insanların belə mütəmadi olaraq müəyyən məclislərdə tez-tez qəhrəmanlıq, mərdanəlik, gözəl əxlaq təbliğ edən məclislər, mərasimlər qurulurdu. Bu sahədə ozanların, dah sonra aşiqlərin, nağılçıların, şairlərin gördüyü işlər olduqca yüksək qiymətləndirilirdi. Hər bir yaşlı insan körpələrə layla deməyi, dah sonra onlara yaşlarına uyğun nağıllar, hekayətlər, ibratəmiz əsəirlər söyləməyi öz borcları bilirdilər. Bu sahədə dah fəal olanlar insanlar arasında xüsusi ehtiramla fərqləndirilir, onlara qayğı göstərilirdi.

Yeni nəslin arzu etdiyimiz şəkildə böyüməsini arzulayırsaq bu sahədə yeni dünyanın, günü-gündən daha mürəkkəbləşən cəmiyyətin tələblərinə uyğun olaraq bədii ədəbiyyatın imkanlarından dah geniş çəkildə istifadə edilən yeni konsepsiyaların, mexanizmlərin, texnologiyaların yaranması məsələsinə ciddi əhəmiyyət verilməlidir. Yaranan yeni bədii ədəbiyyat ədəbiyyatşünasların, psixoloqların, pedoqoqların, sosioloqların və s. mütəxəssislərin, eyni zamanda siyasətçilərin ciddi araşdırma obyektı olmalıdır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

DEĞERLER EĞİTİMİNDE TANIDIK BİR TEKNİK: MASAL ANLATIMI

Uzm. Sevilay YILDIZ KAYA*

Doç. Dr. Bilal YORULMAZ♦

ÖZET

Bu çalışmada ilkokul dördüncü sınıf öğrencilerine yönelik değerler eğitiminde masal anlatımlarının etkisi araştırılmıştır. Araştırmada karma yöntem kullanılmıştır. Çalışmada nicel verileri elde etmek için deney ve kontrol grupları oluşturularak ön test son test kontrol gruplu yarı deneysel desen kullanılmıştır. Nitel verileri oluşturmak için de öğrencilerin yardımlaşma, saygı, hoşgörü ve sorumluluk değerlerine yükledikleri anlamları belirlemek üzere olgubilim deseni kullanılmıştır. Çalışmanın nicel verilerini toplamak için likert tipinde ölçekler kullanılmıştır. Nitel verileri toplamak için deney grubuna çalışma öncesi ve sonrası araştırmacı tarafından oluşturulan veri toplama aracı kullanılmıştır. Nicel verilerin analizinde SPSS 17.0 istatistik paket programı kullanılmıştır. Nitel verilerin analizinde tamamlanmış cümlelerden elde edilen veriler içerik analizi yöntemi ile çözümlenmiştir. İçerik analizi sonucunda masal anlatılan deney grubunun ilk ve son cevapları incelendiğinde yardımlaşma, saygı, hoşgörü ve sorumluluk değerlerine ait yükledikleri anlamlar artmıştır. Çalışmanın nicel sonucunda ise yardımlaşma ve saygı değerlerinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmazken hoşgörü ve sorumluluk değerlerinde deney grubu lehine istatistiksel anlamlı farklılık bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Değer, değerler eğitimi, masal, masal anlatımı.

A FAMILIAR METHOD IN VALUES EDUCATION: STORYTELLING

ABSTRACT

The aim of the study is to examine the effects of storytelling for fourth grade students regarding values education. A mixed method was used in the study. In order to obtain quantitative data in the study, a quasi-experimental design with a pretest-posttest control group was used by making experimental and control groups. A phenomenological pattern was used in order to obtain qualitative data and to designate the meanings that students attribute to the values of helping each other, respect, toleration, and responsibility. Likert type scales were used to collect quantitative data. Data collection tool developed by the researcher regarding experimental group before and after the study was used to collect qualitative data. SPSS 17.0 statistical package program was used to analyze quantitative data. Data obtained from incomplete sentences were analyzed using the content analysis method on the analysis of qualitative data. As a result of the content analysis, when the first and last answers of experimental group which was told stories were analyzed, there was a significant increase in the attribution to the values of helping each other, respect, toleration, and responsibility. As for the quantitative result, while there was no statistically significant difference in the values of helping each other and respect, there was a statistically significant difference in favor of the experimental group on the values of toleration and responsibility.

Keywords: Value, values education, fairy tale, storytelling.

* MEB, Öğretmen, svlysvly9@gmail.com

♦ Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi, bilal.yorulmaz@gmail.com

ZNAKOMÝY PRÍEM V CENNOSTNOM VOСПITANÍI: RASSKAZЫVАНÍE İSTORÍY

РЕЗЮМЕ

В данном исследовании изучалось влияние сказочных рассказов на воспитание ценностей у учащихся четвертых классов начальной школы. В исследовании использовался смешанный метод. Для получения количественных данных в исследовании были сформированы экспериментальная и контрольная группы, использовался квазиэкспериментальный дизайн с контрольной группой "контрольная группа до и после тестирования". Для получения качественных данных использовался феноменологический дизайн для определения смыслов, которые студенты приписывают ценностям сотрудничества, уважения, толерантности и ответственности. Для сбора количественных данных исследования использовались шкалы типа Likert. Для сбора качественных данных в экспериментальной группе использовался инструмент сбора данных, созданный исследователем до и после исследования. Для анализа количественных данных использовалась программа статистического пакета SPSS 17.0. При анализе качественных данных данные, полученные из законченных предложений, анализировались методом контент-анализа. В результате контент-анализа при анализе первого и последнего ответов экспериментальной группы было выявлено, что значения, которые они приписывают ценностям сотрудничества, уважения, толерантности и ответственности, увеличились. В качестве количественного результата исследования было выявлено отсутствие статистически значимых различий по ценностям солидарности и уважения, в то время как по ценностям толерантности и ответственности статистически значимые различия были обнаружены в пользу экспериментальной группы.

Ключевые слова: Ценности, ценностное воспитание, сказка, рассказывание сказок, начальная школа.

GİRİŞ

Eğitim öğrencilerde kùltür birikimini sağlamakta ve bu birikimleri sonraki nesillere aktarmaktadır. Bu kùltür aktarımı sırasında eğitim öğrencilerden sadece bilgi yönünden zengin olmasını değil aynı zamanda iyi bir karaktere sahip olmasını da bekler. Eğitim sisteminin en önemli görevlerinden biri de karakter yönünden zengin, ahlaki yönden duyarlı, değerlerine bağlı ve bu değerleri içselleştirebilen bireyler yetişmesine olanak sağlamaktır (Memduhoğlu & Yüce, 2020:117).

Değerler, toplumsal hayatı düzenleyerek toplumda birlik ve beraberlik oluşmasına zemin hazırlar. Güçlü, kùltür yönünden zengin medeniyetler oluşmasını sağlar ve medeniyetlerin kùltür mirasını devam ettirebilmesine ışık tutar. Değerler, eğitim disiplininin önemli bir parçasını oluşturur. Eğitim ve eğitim kurumları değer aktarımı sağlamakta, değer oluşumuna yardımcı olmaktadır. Okullar değer aktarımında öğrencilerde ahlaki bir yaşam alanı yaratırlar. Öğretmenler hem değer eğitimi görevini üstlenir hem de öğrencilerin değer gelişimini destekler. Değer eğitimi, öğrencilerin sosyal kùltürel, ahlaki, evrensel değerlerle ilgili farkındalıklarını artırarak sorumlu bir vatandaş olmasını sağlar. Ulusal ve toplumsal değerleri özümseyen bireyler yetişmesinde değerler eğitimi önemini korumakta ve böyle değerlere sahip bireyler yetişmesinde değerler eğitimine ihtiyaç daha da artmaktadır (Dağ, 2021:12-17; Keskin & Öğretici, 2013:145-147)

Değerler; insanın toplumda uyum içinde yaşamasını sağlayan, insanı iyiye, doğruya, güzele yönelten, manevi ve milli unsurların nesilden nesile aktarılmasında görev yapan ahlaki öğelerin bütünüdür. (Pilav & Erdoğan, 2016:353-355). Rokeach (1973)'a göre değer bireyin sahip olduğu içsel motivasyonlarıdır. Gardenfors (2003) değeri üst bilişsel bir farkındalıkla insanın neye inandığını ve neyi istediğini bilmesi olarak tanımlar. Dağ (2021:16-17)'ın değer tanımı ise, kişide öz disiplini sağlayan, kişiyi nasıl davranması gerektiği hakkında yönlendiren, kişinin başarılı olmasını sağlayan bir davranış ideali, şeklindedir.

Değerlerin hem insanlar hem de toplum için bu kadar önemli olması eğitimde değerlerle ilgili yeni çalışmalara sebep olmuştur. Değerler eğitiminin temeli ne kadar ailede başlasa da (Yorulmaz, 2017:

112) okullarda devam eder. Eğitim kurumları değerlerin doğrudan veya örtük programla öğrencilere kazandırılmasında, değerleri içselleştirmelerinde etkili rol oynar (Karadeniz, 2021:1).

Öğrencilere değerleri kazandırmada birçok dersten ve çeşitli etkinliklerden yararlanılabilir. Masallar, hikayeler, halk masalları değerlerle dolu olduğu için toplumsal ve küresel düzeylerde kritik bir öneme sahiptir (Dağ, 2021:17).

Masallar yüzyıllar boyunca nesilden nesile aktararak günümüze kadar gelen, bir çocuğun bebeklikten yetişkinliğe kadar tüm seviyelerine eşzamanlı hitap eden, kişinin gelişimini destekleyen, ahlaki davranışın kazandırılmasında somut görev alan, benlik ve üst benlik algısına biçim veren edebi bir türdür (Bettelheim, 2019:10)

Azazi (2019:42-43) ise masalları görünenin ötesinde görünmeyeni anlatan, kendi içinde bir hakikati olan, bilinç ile bilinçdışı arasında bir köprü olan, insanlığın adil, özgür, iyi, barışçıl, yönlerini besleyen, atalarımızın deneyimlerini bizlere aktaran bilge anlatılar olarak tanımlar.

Masallar simgesel yolculuklarla insanlara rehberlik eder. Bilinenin içindeki bilinmeyeni göstererek insanların hayal ettikleri hayata doğru dönüştürücü, cesur adımlar atmasını sağlar (Lieberman, 2017:11).

Hikayelerin ve masalların değerler eğitiminde bir araç olarak kullanılabilmesi için birçok neden bulunmaktadır. Değerlerin masallarda yer alması öncelikle öğrencilerin daha çok dikkatini çekerek öğrencilerde ilgi ve merak oluşturur. Öğrencilerin değerler üzerinde düşüncelerini derinleştirir ve özgürleştirir. Öğrencilerin hayal güçlerini kullanarak yeni durumlar karşısında olması gereken durumları sorgulatarak yeni düşünelere teşvik eder (Sanchez, 1998).

Hikâye ve masal anlatımları öğrencilerin duygularını ve düşüncelerini kabul etmesinde önemli bir rol oynar. Hikayedeki tekrar eden temalar öğrencilerin bilinçaltına dokunur ve böylece değişimi tetikler. Çocukların duygularını ve düşüncelerini sözel olarak ifade etmelerinde ve problem çözme becerilerini geliştirmede etkili olur. Öğrencinin odağında hikayedeki kahraman olduğunda merkez noktası kahraman olur. Dikkat öğrenciden uzaklaşmış olur. Bu da öğrencinin rahatlık seviyesini artırır ve güvenli bir mesafeden duygularını, düşüncelerini ve sorunlarını keşfetmesini sağlar. (Löwenstein, 2021:72-75).

Karatay (2007: 472-473) masalların değer aktarımında önemli bir işleve sahip olduğunu belirtip bu işlevleri aşağıdaki gibi sıralamıştır:

- Masallarda iyilik ve kötülük çatışması çok net bir şekilde anlatılmakta, şartlar neyi gerektiriyorsa gerektirsin her zaman iyiden ve doğrudan vazgeçmemek gerektiği nasihat edilmektedir. Masallar, iyi ve kötü arasındaki çatışmadan iyilerin galip geldiğini göstererek bu kavramların çocukların zihninde doğru şekillenmesini sağlar.
- Masallar yapılan en küçük bir iyiliği göz ardı etmemeyi, kimseyi küçümsememeyi öğretir. Yapılan en küçük iyilik ya da kötülük muhakkak bir gün çocukların karşısına çıkacaktır. Masallar hayatta hiçbir zaman umutsuzluğa kapılmamak gerektiğini, hayatın tesadüflerle dolu olduğunu gösterir.
- İyilik masalların temel yapıtaşlarından. Çocuklar masallarla birlikte iyiliğin önemli bir değer olduğunu ve bu iyilik değerinin bulaşıcı etkisi olduğunu fark eder. Yardımseverlik, masallarda iyi ve doğrudan ayrılmazsan en zor zamanlarda bir yardımla karşılaşarak zorlukların üstesinden gelebilirsin umudunu çocuklara aşılar. Değerler eğitiminde önemli değerlerden olan haklılık ve doğruluk masallarda nihai bir amaçtır. Çocuklar masallarla haklı ve doğru olursa kazanabileceğini, zafere ulaşabileceğini öğrenir.
- Sabır masal kahramanlarında bulunan önemli bir değerdir. Masallarla çocuklara eğer sabırlı olmaya devam edersen sonunda zafere ulaşırsın mesajı verilmektedir.
- Masallar gerçek dışı öğelerle çocukların hayal gücünü geliştirerek bu gerçek dışı öğelerle empati kurmasını sağlar. Çocukların geliştirdiği bu empati çocukta değer verme ve sevgi duyma duygularını olumlu yönde etkileyecektir.

Hızla değişen dünyadaki kültürel gelişmeler insanın yaşam koşullarını değiştirmesi milli, kültürel ve ahlaki değerlerde çeşitli yozlaşmalara sebep olmaktadır. Bunun çözümü olarak da Karatay (2007;2011) edebi eserleri araç olarak görmüş, etkili ve zengin edebi eserlerle çocukların milli ve manevi ahlaki değerleri benimseyebileceklerini savunmuştur. Olumlu değerlere sahip, karakterli, erdemli bireyler yetiştirmede sadece ailelere değil okullara da büyük sorumluluklar düştüğünü vurgulayıp bu anlamda edebi eserlerden yararlanılabileceğini belirtmiştir. Çalışmalarında masalların çocukların millî ve evrensel değerleri benimsemesinde, millî bir kimlik edinmelerinde eğitsel önemli bir araç olduğunu belirtmiştir.

Değerler eğitiminde edebi eserlerden yararlanan birçok araştırma bulunmaktadır. Atıcı ve Yürük (2016) ve Polater (2019) dijital öykü temelli değerler eğitimi üzerine çalışmış, çalışmanın sonunda dijital öykülerden öğrencilerin keyif aldıklarını, derse katılımlarının ve motivasyonlarının arttığı, yaratıcı düşünme becerilerini ve iletişim becerilerini geliştirdiği için değerler eğitiminde dijital öykülerden yararlanılabileceğini belirtmişlerdir. Livo (2003) ve Akdemir (2019) ise hikâye temelli değerler eğitimi üzerine çalışmıştır. Livo (2003) bireylerin ahlaki ve toplumsal yönden güçlenmesinde Asya'dan Amerika'ya uzanan geleneksel masal ve hikâyeler sunarak değerler eğitimiyle ilişkilendirmiş, Akdemir (2019) ilkökul dördüncü sınıfta felsefe temelli çocuk kitapları yoluyla değerler eğitimi üzerine eylem araştırması yapmış, sonucunda da edebi eserler aracılığıyla öğrencilerin değerleri geliştirip pekiştirdiği sonucuna ulaşmışlardır. Yorulmaz ve Karataş (2021) ise Grimm Masallarını içerdiği değerler açısından incelemiştir. Çetinkaya ve Sönmez (2019) ilkökul dördüncü sınıflara masal anlatımının öğrencilerin prozodik konuşma becerilerini geliştirdiğine, Wangid (2018) masalların çocukların bilişsel yeteneklerini arttırdığına, Bozkır (2018) ise sorumluluk, dostluk/arkadaşlık, barışçı olma, saygı, hoşgörü ve dürüstlük değerlerine katkı sağladığına vurgu yapmıştır.

Değerler eğitiminde masallar önemli bir nokta teşkil etmektedir fakat masal ve değer ilişkisi üzerine çok az çalışma bulunmaktadır. Bu sebeple masal anlatımıyla değerler eğitimi üzerine yapılan bu çalışma alanyazına mütevazi bir katkı sağlayacaktır. Bu çalışmanın amacı ilkökul dördüncü sınıf öğrencilerine masal anlatımı tekniği kullanılmasının öğrencilerin değer kazanımına etkisini araştırmaktır. Bu amaç çerçevesinde aşağıdaki araştırma sorularına cevap aranmaktadır:

1. Deney grubu ve kontrol grubu arasında yardımlaşma, sorumluluk, hoşgörü, saygı değerleri ön test ve son test fark puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık var mıdır?
2. Deney grubu öğrencilerinin yardımlaşma, sorumluluk, hoşgörü, saygı değerlerine ilişkin görüşleri masal anlatım tekniği uygulaması öncesinde ve sonrasında farklılık göstermekte midir?

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Bu çalışmanın amacı değerler eğitiminde masal anlatımlarının etkisini araştırmaktır. Araştırmada karma yöntem kullanılmıştır. Karma yöntem, en az bir nicel yöntemi ve bir nitel yöntemi kapsayacak şekilde araştırmacının hem nitel hem de nicel araştırma yöntemlerini harmanlayarak kullanabilmesidir (Karaoğlu, 2015, s. 354-356).

Çalışmada nicel verileri oluşturmak için deney ve kontrol grupları oluşturularak ön test son test kontrol gruplu yarı deneysel desen kullanılmıştır. Nitel verileri oluşturmak için de öğrencilerin yardımlaşma, saygı, hoşgörü ve sorumluluk değerlerine yükledikleri anlamları belirlemek üzere olgubilim deseni kullanılmıştır. Olgubilim deseni, kişinin deneyimlediği, sahip olduğu fakat derinlemesine bilgi sahibi olmadığı olgular üzerine odaklanarak algı ve deneyimlerinin ortaya konmasıdır (Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz, & Demirel, 2021, s. 265)

Tablo:1 Öntest-Sontest Kontrol Gruplu Modelin Simgesel Görüntüsü

G ₁	R	O _{1,1}	X ₁	O _{1,2}
G ₂	R	O _{2,1}	X ₂	O _{2,2}

G₁: Deney grubu (masal anlatımlarıyla değerler eğitimi alan grup)

G₂: Kontrol grubu (okul programına devam eden grup)

R: Seçkisiz atama

X₁: Bağımsız Değişken-1 (masal anlatımlarıyla desteklenen değerler eğitimi)

X₂: Bağımsız Değişken-2 (Sadece okul programı ile verilen değerler eğitimi)

O_{1,1}, O_{2,1}: Deney Öncesi Test

O_{1,2}, O_{2,2}: Deney Sonrası Test

Araştırma Grubu

Araştırmanın çalışma evrenini 2021-2022 yılı güz döneminde İstanbul Pendik Ahmet Kutsi Tecer İlkokulu 4. sınıfında okuyan öğrenciler oluşturmaktadır. Çalışma grubunun seçimi seçkisiz örneklem yöntemi kullanılarak seçilmiştir. Çalışma grubu 21 öğrenci deney grubu, 22 öğrenci kontrol grubu olacak şekilde toplam 43 öğrenciden oluşmaktadır. Deney grubuyla (n=21) sekiz hafta boyunca masal anlatımları gerçekleştirilirken kontrol grubuyla (n= 22) herhangi bir çalışma yapılmamıştır.

Araştırmanın Geçerlik ve Güvenirliği

Geçerlik ve güvenilirlik, bir araştırmanın inandırıcılığı açısından verilerin toplanmasında, analizinde ve yorumlanmasında iki önemli ölçüttür. (Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz, & Demirel, 2021, s. 264) Öğrenci görüşme formları çalışmanın geçerliliğine ilişkin alanında uzman 1 doçent, 1 bilim uzmanı sınıf öğretmeni, 1 bilim uzmanı edebiyat öğretmeni tarafından incelenerek görüş birliği alınmış, güvenilirlik için de verilerin sınıflandırılmasında uzmanların görüş birliği arasında tutarlılığa bakılmıştır. İç geçerliliğin sağlanmasında bulgular farklı veri toplama araçları ve farklı analiz stratejileri kullanılarak analiz edilmiş, bulguları analiz etmede uygun stratejiler kullanılmış, bulgulardan yola çıkarak yapılan genelleme ve tahminlerin elde edilen verilerle tutarlı olmasına dikkat edilmiştir. Yanlı düşüncelerin azalmasını sağlamak için çalışılan konu üzerinde uzun süre çalışılmış ve derinlemesine notlar alınmıştır. Dış geçerliliğin sağlanmasında analizler ayrıntılı şekilde sunulup örneklemin genelleme yapabilecek ölçüde çeşitlendirilmiş olmasına dikkat edilmiştir.

Verilerin Toplanması

Deney grubuna MEB öğretim programlarında yer alan on kök değerden yardımlaşma, saygı, hoşgörü, sorumluluk değerlerinden her birini kapsayan masallar, sekiz hafta boyunca araştırmacı tarafından anlatılmıştır. Masalların seçiminde EBA’da yer almasına, ilkökul düzeyinde olmasına, yardımlaşma, saygı, hoşgörü, saygı değerlerini kapsamasına dikkat edilerek uzman görüşleri dikkate alınarak masallar seçilmiştir. Seçilen bu masallar yardımlaşma değeri için *Aslan ile Fare*, *Kırmızı Tavuk*; saygı değeri için *Ağaç Kavuşu*, *Eşek Arısı ile Bal Arısı*; hoşgörü değeri için *Dört Yapraklı Yonca*, *Sabır Taşı*; sorumluluk değeri için ise *Ağustos Böceği ile Karınca* ile *Gökyüzünü İten Serçe*’dir.

Çalışmanın nicel verilerini toplamak için deney ve kontrol gruplarına uygulama öncesinde ve sonrasında yardımlaşma, saygı, hoşgörü, sorumluluk değerlerini ölçmek için likert tipinde ölçekler kullanılmıştır. Yardımlaşma değerlerini belirlemek için (Aktepe, 2010) tarafından geliştirilen “Yardımseverlik Tutum Ölçeği”, saygı değerini belirlemek için Erken (2009) tarafından geliştirilen “Saygılı Davranış Ölçeği”, hoşgörü değeri için (Taş, 2018) tarafından geliştirilen “Hoşgörü Tutum Ölçeği”, sorumluluk değeri için (Golzar, 2006) tarafından geliştirilen “İlköğretim Öğrencileri İçin

Sorumluluk Ölçeği” kullanılmıştır. Yardımlaşma, hoşgörü ve saygı değerleri ölçekleri beşli likert tipindeyken sorumluluk değeri ölçeği üçlü likert tipi şeklindedir.

Nitel verileri toplamak için deney grubuna çalışma öncesi ve sonrası araştırmacı tarafından oluşturulan veri toplama aracı kullanılmıştır. Bu veri toplama aracında öğrencilerin yardımlaşma, saygı, hoşgörü, sorumluluk değerlerine ait düşüncelerini yazmaları için her bir değere ait ayrı bir form oluşturulmuştur. Öğrencilerden her bir değer için “Bence yardımlaşma..... ..” şeklinde cümleleri tamamlamaları istenmiştir.

Verilerin Analizi

Nicel verilerin analizinde SPSS 17.0 istatistik paket programı kullanılmıştır. Deney ve kontrol gruplarının puan farklarının karşılaştırılması amacıyla ilişkisiz örneklem için t-testi kullanılmıştır. Değerlere ilişkin beşli Likert derecelendirme ölçekleri; (5) Tamamen Katılıyorum, (4) Katılıyorum, (3) Kararsızım, (2) Katılmıyorum ve (1) Hiç Katılmıyorum seçeneklerinden oluşmuştur. Üçlü Likert derecelendirme ölçeği ise (3) Katılıyorum, (2) Kararsızım, (1) Katılmıyorum seçeneklerinden oluşmuştur.

Nitel verilerin analizinde tamamlanmış cümlelerden elde edilen veriler içerik analizi yöntemi ile çözümlenerek araştırmacı tarafından Geliştirmeli, Yeterli, İleri Düzeyde şeklinde sınıflandırılmış ve frekansları alınmıştır. Öğrenciler değeri tanımlayamamış ya da değeri yanlış tanımlamışlarsa “Geliştirmeli”, doğru tanımlama yapabilmışlerse “Yeterli”, hem doğru tanımlayıp hem de örneklerle açıklayabilmışlerse “İleri Düzey” şeklinde sınıflandırılmıştır. Araştırmacının sınıflamasına ek olarak alanında uzman üç farklı araştırmacı da bu sınıflandırmayı inceleyip onların görüşleri doğrultusunda sınıflandırma tekrar düzenlenmiştir.

BULGULAR

Bu bölümde araştırma sonucunda elde edilen yardımlaşma, saygı, hoşgörü, sorumluluk değerlerine ilişkin bulgulara yer verilmiştir.

Nicel Verilere İlişkin Bulgular

Tablo 2: Öğrencilerin Yardımlaşma, Saygı, Hoşgörü, Sorumluluk Değerleri Ön Test-Son Test Fark Puanlarına İlişkin İlişkisiz Örneklem İçin t Testi Sonuçları

Değerler	Gruplar	N	X	S	Sd	t	p
yardımlaşma	deney	21	.1337	0,44400	41	1,072	0,290
	kontrol	22	-.0647	0,72844			
saygı	deney	21	.2101	0,47263	41	0,599	0,552
	kontrol	22	.1096	0,61381			
hoşgörü	deney	21	.4975	1,05798	41	2,148	0,038
	kontrol	22	-.0517	0,55293			
sorumluluk	deney	21	.1286	0,29852	41	2,190	0,034
	kontrol	22	-.1042	0,38997			

Tablo 2 incelendiğinde yardımlaşma, saygı, hoşgörü, sorumluluk ön test ve son test fark puanlarına ilişkin t-testi sonucuna göre yardımlaşma ve saygı değerlerinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p>05$).

Hoşgörü ve sorumluluk değerlerinde ise deney grubu lehine istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmaktadır ($p<05$).

Nitel Verilere İlişkin Bulgular

Tablo 3: Öğrencilerin Yardımlaşma, Saygı, Hoşgörü, Sorumluluk Değerlerine Yönelik Çalışma Öncesi ve Sonrası Cevapları

DEĞERLER	GELİŞTİRMELİ		YETERLİ		İLERİ DÜZEY	
	Öncesi	Sonrası	Öncesi	Sonrası	Öncesi	Sonrası
Saygı	16	9	4	11	0	0
Hoşgörü	16	2	4	14	0	4
Yardımlaşma	13	9	7	11	0	0
Sorumluluk	6	6	13	11	1	3

Yukarıdaki tablo incelendiğinde saygı değeri için çalışma öncesinde 16 öğrenci geliştirmeli, 4 öğrenci yeterli düzeyde cevap vermiştir. Çalışma sonunda ise geliştirmeli sayısı 9'a düşmüş, yeterli seviyesi ise 11'e yükselmiştir.

Hoşgörü değeri için çalışma öncesinde 16 öğrenci geliştirmeli, 4 öğrenci yeterli düzeyde cevap vermiştir. Çalışma sonunda öğrenci cevaplarına bakıldığında geliştirmeli sayısı 2'ye düşmüş, yeterli seviyesi 14'e yükselmiştir. 4 öğrenci de ileri düzeyde cevap vermiştir.

Yardımlaşma değeri için çalışma öncesinde 13 öğrenci geliştirmeli, 7 öğrenci yeterli düzeyde cevap vermiştir. Çalışma sonunda 9 öğrenci geliştirmeli, 11 öğrenci ise yeterli düzeyde cevap vermiştir.

Sorumluluk değeri için çalışma öncesinde 6 öğrenci geliştirmeli, 13 öğrenci yeterli, 1 öğrenci ise ileri düzeyde cevap vermiştir. Çalışma sonrasında geliştirmeli seviyesi yine aynı kalıp yeterli düzey sayısı 11'e düşmüştür. İleri seviye sayısı da artarak 3 öğrenciye yükselmiştir.

Saygı değerine ilişkin geliştirmeli olarak kodlanan cümle örnekleri aşağıdaki gibidir.

Ö.A: "Benim için saygı dürüstlüğü ifade ediyor."

Z.K: "Benim için saygı önemlidir."

A. A: "Benim için saygı mutluluk ve yardımseverliktir."

U.V: "Benim için saygı sevgidir."

M.Y: "Benim için saygı en önemli şeydir."

H.Ç: "Benim için saygı hoş görülmektir."

Y.K: "Benim için saygı saygılı olmaktır."

Saygı değerine ilişkin yeterli olarak kodlanan cümle örnekleri aşağıdaki gibidir.

F.Y: "Benim için saygı büyüklerimize, küçüklerimize saygılı olmaktır. Saygılı olursa herkes çok mutlu olur."

Ö.A: “Benim için saygı bir teyzeyi karşıya geçirmektir. Bir işi severek yaparsan o işe saygı duyarsın.”

E.N: “Benim için saygı bir büyüğümüze saygı duymaktır. Büyüklerimize saygı duymazsak kızabilirler. Hayatta herkes yaşlanacağı için herkese saygı duyulmalıdır.

Z.K: “Benim için saygı doğru bir davranıştır. Büyüklerimiz, küçüklerimize saygı duymalıyız.”

T.G: “Benim için saygı biri otobüse bindi ve çok yaşlı. Gidip yerimizden kalkıp yer verirse o saygıdır. Çünkü karşıdan karşıya geçecekse geçemiyorsa o kişiye saygı duyup geçirirsek o işte saygıdır.”

Hoşgörü değerine ilişkin geliştirmeli olarak kodlanan cümle örnekleri aşağıdaki gibidir.

V.K: “Benim için hoşgörü insanlara hoş görünmektir.”

Z.K: “Benim için hoşgörü çok güzeldir.”

E.Y: “Benim için hoşgörü temiz olmaktır.”

M.P: “Benim için hoşgörü birine hoşgörülü yaklaşmaktır.”

M.E: “Benim için hoşgörü çok güzel bir şeydir.”

Hoşgörü değerine ilişkin yeterli olarak kodlanan cümle örnekleri aşağıdaki gibidir.

V.K: “Benim için hoşgörü iyilik gibidir. İnsanlarla dalga geçmemeliyiz. Onun ten rengi karaysa dalga geçmemeliyiz.”

Z.K: “Benim için hoşgörü insanlara hayvanlara saygılı olmak, insanları ayırt etmemektir.”

R.K: “Benim için hoşgörü hiçbir ayırım yapmadan herkese saygı duymaktır.”

K.E: “Benim için hoşgörü hiç kimseyi kötü karşılamamaktır. İnsanları ne olursa olsun sevmek onları mutlu etmek, onları kötü karşılamamak.”

Hoşgörü değerine ilişkin ileri düzey olarak kodlanan cümle örnekleri aşağıdaki gibidir.

Y.B: “Benim için hoşgörü insanları yargılamamaktır. Bazılarımız kısa boylu, görme engelli kişilerdir ve onları normal bir şekilde görmeliyiz.”

T.G: “Benim için hoşgörü birinin gözleri kocaman diye onunla dalga geçmemektir. Herkes farklıdır. İlla başkası turuncu rengi seviyorsa diğer kişi de sevmek zorunda değildir. Çünkü farklılıklarımızla güzeldir.”

Yardımlaşma değerine ilişkin geliştirmeli olarak kodlanan cümle örnekleri aşağıdaki gibidir.

U.V: “Benim için yardımseverlik hayat sevgisidir.”

E.Y: “Benim için yardımseverlik güzeldir.”

M.E: “Benim için yardımseverlik güzel bir şeydir.”

Z.K: “Benim için yardımseverlik olmalıdır.”

T.G: “Benim için yardımseverlik ona yardım etmektir.”

Yardımlaşma değerine ilişkin yeterli olarak kodlanan cümle örnekleri aşağıdaki gibidir.

F.Y: “Benim için yardımseverlik fakir bir insana para verme, bir arkadaşımız düştüğü zaman onu kaldırmaktır.”

R.K: “Benim için yardımseverlik ihtiyacı olan insanlara yardım etmektir.”

E.Y: “Benim için yardımseverlik karşılıksız iyiliktir.”

E.N: “Benim için yardımseverlik iyilik yardımdır. Birine yardım ettiğimizde mutluluk ve sevgi hissedersiniz.”

Sorumluluk değerine ilişkin geliştirmeli olarak kodlanan cümle örnekleri aşağıdaki gibidir.

Z.K: “Benim için sorumluluk olmalıdır.”

Y.K: “Benim için sorumluluk futboldur.”

M.Y: “Benim için sorumluluk güzeldir. Benim sorumluluklarım var.”

H.K: “Benim için sorumluluk iyi, güzeldir.”

Sorumluluk değerine ilişkin yeterli olarak kodlanan cümle örnekleri aşağıdaki gibidir.

E.N: “Benim için sorumluluk hayatıma katkı sağlayandır.”

A.A: “Benim için sorumluluk sadece odamı toplamak falan değildir. Çünkü hep annem isteyken ablam oturuyor ve ben annem için mutfaka lavaboyu banyoyu içeri salonları yatak odasını süpürüp siliyorum ve topluyorum. Bir diğer sorumluluğum da derslerimi yapmaktır.”

T.G: “Benim için sorumluluk birisi için yapmamalı herkes sorumluluğunu kendisi yapmalıdır. Eğer biz annemizin sorumluluklarını yaparsak hastanelik olabiliriz.”

Ö.A: “Benim için sorumluluk ders çalışma, odamı toplamak gibidir. Önemli, düzenli ve planlı çalışırsak her şey yoluna girer.”

Sorumluluk değerine ilişkin ileri düzey olarak kodlanan cümle örnekleri aşağıdaki gibidir.

R.K: “Benim için sorumluluk görevdir. Herkesin kendine ait görevleri vardır. Görevlerimizi yerine getirmeliyiz. Benim sorumluluklarım odamı toplamak, kitap okumak, ödevlerimi yapmaktır.”

E.N: “Benim için sorumluluk iş yani benim yapmam gerektir. Çünkü sorumluluğumuzu kabul etmezsek başka şeylerle oynarsak sorumluluğumuz çoğalır ve yapmamız zorlaşır.

Y.B: “Benim için sorumluluk yaşam büyüdükçe kendi işlerimi kendim yapmaktır. Herkes büyüyünce sorumluluk sahibi olur. Odamızı toplamak, ödev yapmak gibi.”

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

İlkokul dördüncü sınıf öğrencilerine masal anlatımı tekniği kullanılmasının öğrencilerin değer kazanımına etkisinin araştırıldığı bu çalışmada yardımlaşma ve saygı ön test ve son test fark puanlarına ilişkin t-testi sonucuna göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Bozkır (2018) ise Coğrafya eğitiminde değer kazandırmada masalın kullanılması yüksek lisans tezinde saygı değerinde anlamlı farklılık bulmuştur. Değerlerin soyut kavramlar olması, insanların değerlere sahip olup olmadığının anlaşılmasının zorluğu, çalışmanın sekiz haftayla kısıtlı olması nedenleriyle yardımlaşma ve saygı değerlerinde anlamlı fark bulunmamış olabilir. Hoşgörü ve sorumluluk ön test ve son test fark puanlarına ilişkin t-testi sonucuna göre deney grubu lehine istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmaktadır. Karadeniz (2021) de çalışmasında öğrencilerin hoşgörü değerine yönelik farkındalıklarının arttığı sonucuna ulaşmıştır. Bozkır (2018) ise değerler öğretiminde hoşgörü değerinde anlamlı farklılık bulamamıştır.

Nitel veriler incelendiğinde yardımlaşma değeri için öğrencilerin yeterli düzeyde cevap sayısı artmış, geliştirmeli cevap sayısı azalmıştır. Saygı değerine ait forma verdikleri cevaplara göre de yine yeterli düzeyde cevap sayısı artmıştır. Öğrencilerin yardımlaşma ve saygı değerlerine ait verileri incelendiğinde nicel verilerde istatistiksel anlamlı farklılık bulunmazken nitel verilerde bu değerleri tanımlamaya yönelik doğru cevap sayıları artmıştır. İlkokul öğrencilerinin anketleri pek iyi tanımamaları, anket sorularının uzunluğu, daha önce hiç anket doldurmamaları gibi nedenlerden dolayı nicel verilerde istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmamış olabilir. Öğrencilerin daha yakından tanıdıkları formlar ise öğrencilerin kendilerini daha iyi ifade etmelerine kaynaklık etmiş olabilir. Hunter ve Eder (2010) ile Bouchard, (2002) da çalışmalarında öğrencilerin değer ölçütlerini nitel olarak daha iyi ifade edebildiklerini belirtmişlerdir.

Hoşgörü değerine ait öğrenci cevapları incelendiğinde öğrencilerin geliştirmeli düzeyi azalmış, yeterli ve ileri düzey cevapları artmıştır. Sorumluluk değerinde geliştirmeli düzeyi aynı kalıp yeterli ve ileri düzey cevapları artmıştır. İçerik analizi sonucunda öğrenciler sadece hoşgörü ve sorumluluk

değerlerinde ileri düzeyde cevaplar vermiştir. Hoşgörü ve sorumluluk değerlerinde deney grubu lehine istatistiksel olarak anlamlı farklılık da bulunmaktadır. Bu sonuç aynı zamanda bizlere nitel ve nicel verilerin örtüştüğünü göstermektedir.

Karadeniz (2021)'in yüksek lisans tezinde de hikâyelerin öğrencilere değer kazandırmada farkındalık oluşturduğu ve öğrencilerin sahip oldukları değerleri geliştirdiği sonucu bu çalışmayı desteklemektedir. Atıcı ve Yürük (2016), Polater (2019) ve Akdemir (2019) tarafından yapılan araştırmalarda da edebi ürünlerle ve kaynaklarla yapılan değerler eğitiminin öğrencilere katkı sağladığı ve değer eğitiminde edebi ürünler kullanılabileceği vurgulanmıştır.

Edebi ürünler soyut değerlerin somutlaştırılmasına yardımcı olduğu için değerler eğitimine kaynaklık edebilir. Edebi eserler değerlerin nesilden nesile aktarılmasında en güçlü araçlardan biridir. Hikâyeler ve masallar da değerlerin kazandırılmasında önemli bir ders materyalidir. (Eryılmaz ve Çengelci, 2018; Sullivan, 2004; Şahin 2013; Turan ve Aktan 2008).

Yapılan bu araştırmada da değerler eğitiminde anlatılan masallarla yardımlaşma, saygı, hoşgörü, sorumluluk değerlerinin öğrenilebileceğinin tespit edilmesi tüm bu çalışmaları destekler niteliktedir. Sonuç olarak, masallar çocukların ilgisini arttır, bilişsel yeteneklerini geliştirir, öğrenme sürecine katkı sağlar, öğrencilerin değer kazanımlarda etkili olur. Değer aktarımında ve karakter ediniminde masallar ve masal anlatımlarından yararlanılabilir

Araştırmada elde edilen tecrübeler neticesinde araştırmacılar, ebeveynler ve eğitimciler için aşağıdakiler önerilebilir:

1. Değerler eğitimi üzerine yapılan bu çalışmada karma yöntem kullanılmıştır. İyi planlanmış bir eylem araştırmasıyla bu çalışma tekrarlanabilir. Bu sayede masal anlatımlarıyla değer eğitim süreci hakkında daha detaylı veri toplanıp alana katkı sağlanabilir.
2. Öğrencilere anlatılacak masallar öğrencilerin yaş, ilgi ve ihtiyaçlarına uygun olarak seçilip uzman görüşleri süzgecinden geçirilmelidir.
3. Değerler eğitiminin temeli muhakkak ailede ve sosyal çevrede başlar. Kişinin kendisi, ailesi, sosyokültürel ve sosyoekonomik çevresinin de yer aldığı yeni çalışmalar yapılabilir. Sosyal kültürel faaliyetler ve sosyal sorumluluk projeleri ile bu çalışmalar zenginleştirilebilir.
4. Değerler eğitimi kapsamında dördüncü sınıf öğrencilerine masal anlatımları sekiz hafta sürmüştür. Bu süre uzatılıp daha detaylı bilgi toplanabilir ya da farklı sınıf seviyelerinden başlayarak örgün eğitimin her kademesinde bu çalışma tekrar yapılabilir.
5. Değer ediniminde masal anlatımları geleneksel öğrenme yöntemlerine karşı yeni bir arayış olabilir. Masal anlatımlarının değerler eğitiminde önemli bir yeri olduğu için öğretmenlere masal anlatıcılığı eğitimleri verilebilir. Eğitim fakültelerinde öğretmen adaylarının seçmeli ders programına masal anlatıcılığı dersi eklenebilir.
6. Türkçe, Matematik, Sosyal Bilgiler, Hayat Bilgisi dersleri için uygun kazanımlar seçilerek bu kazanımlarla ilişkili masallar ve değerler birleştirilip yeni ders planı tasarımları oluşturulabilir. Aynı zamanda seçilen dersin öğrencilerde akademik başarıya katkı sağlayıp sağlamadığı da araştırılabilir.
7. Masal anlatımlarıyla birlikte dijital öyküler de kullanılarak öykü tamamlama çalışmaları yapıp açık uçlu sorularla öğretim daha da zenginleştirilebilir.
8. Çalışma verileri yardımlaşma, saygı, hoşgörü, sorumluluk değerleri üzerinden elde edilmiştir. MEB kök değerlerinden adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, sevgi, vatanseverlik değerleriyle masal anlatımları desteklenerek yeni araştırmalar yapılabilir.

KAYNAKÇA

Akdemir, S. (2019). İlkokul Dördüncü Sınıfta Felsefe Temelli Çocuk Kitapları Yoluyla Değerler Eğitimine İlişkin Bir Eylem Araştırması. *Doktora Tezi*. Konya.

- Aktepe, V. (2010). İlköğretim 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Dersinde “Yardımseverlik” Değerinin Etkinlik Temelli Öğretimi Ve Öğrencilerin Tutumlarına Etkisi. *Doktora Tezi*.
- Azazi, N. Ç. (2019). *Masal: İki Dünya Arasındaki Aşk*. İstanbul: Doğan.
- Bettelheim, B. (2019). *Masalların Büyüsü*. İstanbul: İnkılap.
- Bouchard, N. (2002). A Narrative Approach To Moral Experience Using Dramatic Play And Writing. *Journal of Moral Education*, 31(4), 407-422.
- Bozkır, D. (2018). Coğrafya Eğitiminde Değer Kazandırmada Masalın Kullanılması. *Yüksek Lisans Tezi*. Ankara .
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2021). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* . Pegem Akademi.
- Çetinkaya, F. Ç., & Sönmez, M. (2019). Masal Anlatımının İlkokul 4. Sınıf Öğrencilerinin Konuşma Prozedilerine Etkisi. *14(2)*, s. 297-308.
- Dağ, N. (2021). *Değerlerin Düşündürdükleri*. Ankara: İlahiyat.
- Erken, M. (2009). Empati becerisinin ahlaki davranışlar üzerindeki etkisi. *Yüksek Lisans Tezi*.
- Eryılmaz, Ö., & Çengelci, T. K. (2018). Sosyal Bilgilerde Edebi Ürünler ve Değerler Eğitimi: Küçük Prens Örneği. *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi*, 9(1), 65-79.
- Gardenfors, P. (2003). Ocak 2022 tarihinde Oxford University Press: <https://psycnet.apa.org/record/2011-15663-000> adresinden alındı
- Golzar, A. F. (2006). İlköğretim 5.Sınıf Öğrencilerine Yönelik Sorumluluk Ölçeğinin Geliştirilmesi Ve Sorumluluk Düzeylerinin Cinsiyet, Denetim Odağı ve Akademik Başarıya Göre İncelenmesi. *Yüksek Lisans Tezi*. Ankara.
- Hunter, C., & Eder, D. (tarih yok). The Role Of Storytelling In Understanding Children's Moral/Ethic Decision-Making. *Multicultural Perspectives*, 12(4), 223-228.
- Karadeniz, M. (2021). Sosyal Bilgiler Öğretiminde Tarihi Metin Ve Hikâye Kullanarak Değerlerin Öğrencilere Kazandırılması. *Yüksek Lisans Tezi*. Zonguldak.
- Karaoğlu, A. (2015). Öğretim Teknolojileri Alanında Karma Yöntem Çalışmaları Analizi: 2005-2015 Arası. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16(2), 353-369.
- Karatay, H. (2007). Dil Edinimi Ve Değer Öğretimi Sürecinde Masalın Önemi Ve İşlevi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 5(3), 463-475.
- Karatay, H. (2011). Karakter Eğitiminde Edebi Eserlerin Kullanımı. *Turkish Studies*, 6(1), 1439-1454.
- Keskin, Y., & Öğretici, B. (2013). Sosyal Bilgiler Dersinde "Duyarlılık" Değerinin Etkinlikler Yoluyla Kazandırılması. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 11(25), 143-181.
- Lieberman, J. M. (2017). *Masallarla Yola Çık*. İstanbul: Hep Kitap.
- Livo, N. (2003). *Bringing Out Their Best: Values Education and Character Development Through Traditional Tales* . Libraries Unlimited.
- Löwenstein, L. (2021). *Zor Çocuklar ve Gençler İçin Yaratıcı Müdahaleler*. İstanbul: Epona.
- Memduhoğlu, H. B., & Yüce, T. (2020). Değerler Eğitiminde Drama Yönteminin Uygulanmasına İlişkin Nitel Bir Çözümleme. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 116-130.
- Pilav, S., & Erdoğan , Ş. (tarih yok). Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Bilgilendirici Metinlerin Değer İletimi Açısından İncelenmesi. *Milli Eğitim Dergisi*(210), 351-371.
- Polater, C. (2019). İlkokul Dördüncü Sınıfta Dijital Öykü Yöntemiyle Değerler Eğitimi. *Yüksek Lisans Tezi*. Malatya .
- Rokeach, M. (1973). Ocak 2022 tarihinde San-Francisco: Jossey Bass Publishers. : <https://psycnet.apa.org/record/2011-15663-000> adresinden alındı
- Sanchez, T. R. (1998). *Using stories about heroes To teach values*. Ocak 2022 tarihinde ERİC Digest: <https://eric.ed.gov/?id=ED424190> adresinden alındı

- Sullivan, S. (2004). Books To Live By: Using Children“S Literature For Character Education. *The Reading Teacher*, 57(7), 640-645.
- Şahin, T. (2013). Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Değerler Eğitimi Öz-Yeterliliklerinin İncelenmesi. *Doktora Tezi*. İstanbul.
- Taş, H. (2018). Hoşgörü Tutum Ölçeği: Bir Ölçek Geliştirme Çalışması. *Turkish Studies*, 13(4), 169-1192.
- Turan, S., & Aktan, D. (2008). Okul Hayatında Var Olan ve Olması Düşünülen Sosyal Değerler. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 6(2), 227-259.
- Wangid, M. N. (2018). The Benefits of Educational Tales in Teacher and Student Perspective. *Jurnal Prima Edukasia*, 6(2), 196-202.
- Yorulmaz, B. (2017). *Ailede Değerler Eğitimi*. İstanbul: Erkam Yayınları.
- Yorulmaz, B., & Karataş, N. K. (2021). Grimm Masallarının İçerdiği Değerler Açısından İncelenmesi. *Asya Studies*, 5(18), 189-200.
- Yürük, S. E., & Atıcı, B. (2016). Dijital Öykü Temelli Değerler Eğitimi Materyallerinin Öğrencilerin Değer Kazanımına Etkisi”. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7(1), 56-64.

MEKSİKA 6. SINIF İSPANYOLCA DERS KİTABININ “ÇOCUK” OLGUSU TEMEL ALINARAK İNCELENMESİ

Ali Fuat ARICI*

Begüm Sultan ÜNSAL**

ÖZET

Yaşama dair bir incelik, kibarlıktan söz edildiği takdirde çocukluk kavramına ilişkin bir ize ya da bir sembole, işarete rast gelinecektir. Çocukluk dönemi her yetişkinin tekrar dönmek istediği evre olmuştur. Bu dönemleri değerli ve önemli kılan şey ise çocukluk döneminin saf ve temiz olduğu noktadır. Biz bu çalışmada “çocuk” kavramından hareket ederek Meksika 6.sınıf İspanyolca ders kitaplarında yer alan görselleri inceledik. Bu çalışmada asıl amaçlanan şey çocukların duyularının en açık olduğu dönemde görseller içerisinde yer alan çevresel etmenlerin (aile, arkadaş, okul ortamı, öğretmen, kitap vb.) neler olduğudur. Çocuklar üzerinde ders kitaplarının görsel zenginlik içerisinde olması gerekmektedir. Albenisi olmalı, renkli illüstratif resimlerle desteklenmeli ve fotoğraflara yer verilmelidir. Çünkü ders kitapları, eğitim - öğretimde en çok kullanılan görsel araçların başında yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Meksika, 6.sınıf, görsel, çocuk, okul ortamı, ders kitapları.

ABSTRACT

If there is a subtlety to life, politeness, then there will be a sign or a symbol of childhood. Childhood has been the stage where every adult wants to return again. What makes these periods valuable and important is that childhood is pure and clean. In this study, we examined the visuals contained in Mexican 6th grade Spanish textbooks, moving from the concept of "child." What is really intended in this study is what are the environmental factors (family, friends, school environment, teacher, book, etc.) involved in the visuals at the time when children's senses were most clear. Textbooks on children are supposed to be visually rich. It should be albenisi, supported by colorful illustrative paintings and featured photographs. This is because textbooks are at the top of the most widely used visual tools in education - education.

Keyword: Mexico, 6th grade, visual, child, school environment, textbooks.

АНАЛИЗ МЕКСИКАНСКИХ УЧЕБНИКОВ ИСПАНСКОГО ЯЗЫКА 6 КЛАССА НА ОСНОВЕ ФЕНОМЕНА "РЕБЕНОК"

РЕЗЮМЕ

Если в жизни есть тонкость, воспитанность, то обязательно найдется знак или символ детства. Детство - это тот этап, куда каждый взрослый хочет вернуться вновь. Ценность и значимость этих периодов заключается в том, что детство - это чистота и непорочность. В данном исследовании мы рассматривали визуальные образы, содержащиеся в мексиканских учебниках испанского языка для 6-го класса, отталкиваясь от понятия "ребенок". На самом деле в данном исследовании предполагается выяснить, какие факторы окружающей среды (семья, друзья, школьная среда, учитель, книга и т.д.) были задействованы в визуальных образах в то время, когда органы чувств детей были наиболее ясными. Детские учебники должны быть визуально насыщенными. Они

* Prof. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, afarici@gmail.com

** Öğr. Gör., Trabzon Üniversitesi Türkçe Öğretimi Uygulama ve Araştırma Merkezi, begumsultanunsal@trabzon.edu.tr

должны быть альбенизированы, подкреплены красочными иллюстрациями и фотографиями. Это связано с тем, что учебники занимают первое место среди наиболее широко используемых визуальных средств в образовании - воспитании.

Ключевые слова: Мексика, 6-й класс, визуальный, ребенок, школьная среда, учебники.

GİRİŞ

Tarih öncesi yaşam hakkında çok az şey bilinmektedir. Ancak çocuk bakımının geçmişte varlığını sürdürmüş olan birçok uygarlık tarafından önemsendiği yapılan araştırmalar sonucunda bilinmektedir (Çavuşoğlu, 2013: 1). Bu kadim uygarlıklar çocukları çocuk olmalarından dolayı değil gelecekte yetişkin bir birey olacakları için önemsiyorlardı ve yetişkinlere gösterilen değer çocuklara gösterilmemekteydi. Bu durumun örnek olarak Milattan Önce Çatalhöyük bölgesinde yaşamış olan insanların yaşam bölgeleri üzerinde görmek mümkündür. Çocuklar erişkin sayılmadıklarından erişkinler gibi “temiz” sayılan evin kuzey tarafına değil; günlük yaşantının olduğu, ocağın bulunduğu “kirli” kabul edilen alanlara gömülmekteydiler (Yurdakök, 2016: 2).

İlkel toplumlar göçebe hayatı yaşamaktaydı ve yiyeceklerini temin etmek, güvenliklerini sağlamak için hem vahşi hayvanlar hem de kötü hava koşullarıyla bir mücadele içerisinde olmak zorundalardı. Bu yüzden çocukların bu şartlara uyum sağlayabilmesi için hasta ya da zayıf düşmemesi gerekiyordu. Toplum kurallarının zamanla değişiklik göstermesiyle beraber zayıf ve hasta çocuklar ölüme terk ediliyordu (Marlow, 1977: 3).

Çok eski uygarlıklarda kız çocukları, erkek çocukları kadar iş gücü sağlayamadığı düşünülüp öldürülmekteydi. Büyük ihtimalle yapılan araştırmalar ışığında kız çocukları annelerinin koruyuculuk görevi üstlenmesiyle beraber hayatta kalmayı başarmışlardır. Mesela yerleşik hayata geçmiş, tarımla uğraşan toplumlara ait kazılarda 2-3 yaşında anneleriyle beraber gömülen çocuk iskeletleri bulunmuştur (Başaranbilek, 1994: 48). İnsanoğlunun ya da insankadınının, gelişim evresi içerisindeki en özel-masum dönemi olan çocukluk evresi, geçmiş zamanlardan itibaren bilim insanlarının, felsefecilerin, devlet görevlilerin, eğitimcilerin ve çocuk ile ilgilenen herkesin bakış açısı ile tanımlamaya çalıştığı önemli bir dönemdir. Çocuk kavramına ilişkin tanımlar tarihsel süreç içerisinde farklılık gösterebilir. Hayat zincirinin doğal ve değişmez halkalarından bir olarak algılanan çocuk kelimesi, değişik toplumlarda, tarihin farklı evrelerinde hatta aynı toplumun farklı kesimlerinde değişik anlamlar taşıdığı dolayısıyla çocukluk kavramının toplumsal bir kavram olup diğer toplumsal kavramlar gibi norm ve değerlerden etkilendiği su götürmez bir gerçektir (Tan, 1989). Toplumların yerleşik hayata geçmesi ile birlikte insanların toplumsal yükümlülüklerinde değişiklikler oldu. Bu dolayısı ile çocuk algısında da farklılıklar yaratmaya başladı.

Hammurabi kanunlarında aile ve çocuk olgusu ile ilgili birçok madde bulunmaktadır. Baba, aile yapısının başkanı olarak anlatılırdı. Kanunu incelediğimizde çocuk kendisinin büyümesine katkı sağlayan babasına zarar verirse, saygısızlık gerçekleştirirse, babası tarafından ağır bir şekilde cezalandırılma hakkına sahipti, hatta suça göre parmak, göz veya dilini kaybedebilmekteydi. Baba borçları için çocuğunu köle olarak da satabilme hakkına sahipti. İncelenen tabletlere göre ailenin bu yetkisi sınırlandırılmış ve kölelik süresi 3 yıldan uzun tutulmamıştı (Lambert, 2008).

İlk çağlarda Mısır halkı hava sıcaklığının yüksek olmasından dolayı çocuklarına kıyafet giydirmemekteydi ve aynı zamanda saçlarını da kısa kestirmekteydiler. Tarihçilerin yapmış olduğu araştırmalara göre popüler anlamıyla bilinen oyuncakların ilk olarak Mısır uygarlığında ortaya çıktığını belirtmekte. Mısırlı çocukların oyunları günümüz oyunları ile benzerlik gösterebilmektedir. Milattan önce 5.yüzyılda Mısır’da çocukların tahtadan yapılmış olan atlar ile oynadıkları bilinmektedir. Yine aynı dönemlere ait Firavun mezarlarında oyuncak bebekler bulunmuştur (Karaman ve Nas, 2012: 105). Antik Mısır uygarlığında çocuklar genellikle okula gitmezlerdi. Erkek çocukları babalarına yardım edip iş öğrenmek amacıyla tarlada çalışırlardı, kız çocukları ise anneleri ile beraber yemek yapmayı öğrenip

dikiş gibi uğraşlar ile ilgilenirlerdi. Zengin ailelerin erkek çocukları okula gider, okuma, yazma, matematik öğrenirdi. Eğitim oldukça disiplinli bir şekilde verilirdi (Lambert, 2008).

Antik Yunan ve Roma uygarlığında bir bebek dünyaya geldiğinde 5 gün özel kutlamalar yapılırdı ve bu şekilde bebek ailenin yeni bir üyesi olabilirdi. Bu dönemde kanunlar ile birlikte aileye çocuğunu terk etme hakkı veriliyor, bu süreçten sonra da dünyaya gelen o çocuğu başkalarının evlat edinmesi sağlanabiliyordu. Amma velakin bu durum zamanla köleliğin ortaya çıkmasına sebebiyet verdi (Kocaer, 2006: 11). Antik Yunan düşünürleri kız çocukların kavrayış ve zeka kabiliyetlerinin, erkek çocuklarına nazaran daha geride olduğunu savunmuşlardı. Bu sebepten ötürü sadece erkek çocukları eğitim alabilme hakkına sahipti. Ancak statü farkı cinsiyet fark etmeksizin çocukların eğitim hayatını etkileyebiliyordu. Ailelerin toplumdaki yeri açısından çocukların fiziksel gelişimleri ve güzellikleri önemliydi. Çocuklarına güzel elbiseler giydirir, erkek çocuklarının daha güçlü bir konuma sahip olabilmeleri için fiziksel aktivite önemsenirdi (Marlow, 1977, s. 4; Lambert, 2008).

Eski uygarlıklara baktığımızda çocukluk kavramının genellikle ne anlamda kullanıldığının yetişkinler tarafından belirlenen bir olgu olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Yapılan bu tanımların çocukların olgunlaşmamış, eğitilmemiş oldukları belirtilirken, günümüzde çocuğa ve çocuk kavramına bakış açısının değişmiş olduğunu görmekteyiz. Çocuğun toplumsal bir varlık olduğunu düşünen ve tanımlamayı da bu çerçevede yapan toplum bilimcilerinin, çocuğun biyolojik ve fizyolojik özelliklerini öne çıkaran ve açıklamalarını da buna dayandıran doktorların, çocukların içsel dünyasına odaklanan ve çocuğu bu yaklaşımla tanımlayan psikologların yaptıkları tanımlar aslında çocuğa yönelik bakışı betimlemektedir. Günümüzdeki tanımlamalara baktığımızda çocuğun yerini ve durumunu önemseyen bakış açıları ile karşılaşmaktayız. Çocuğun ve çocukluk evresinin doğru ve anlamlı bir şekilde açıklanmasının yapılabilmesi için geçmişten günümüze kadar ulaşan sürecin incelenmesi çocuk olgusuna yönelik hatalı uygulamaların giderilmesi durumu daha sağlıklı bireylerin yetişmesine katkı sağlayacaktır (Sağlam ve Aral, 2016: 45).

BULGULAR

Şekil 1. Sınıf kütüphanesi.

Meksika 6.sınıf İspanyolca ders kitabına baktığımızda kitabın ilk girişinde “kütüphane” konusu yer alıyor. Bu konuya ithafen ilk görsel olarak 3 tane çocuğun yer aldığı illüstratör bir görsele yer verilmiş. Görselde “sınıf kütüphanesi” başlıklı bir yazı vurgulanmak istemiş. Şüphe götürmez bir şekilde çocuk kütüphaneleri ya da çocuğun kendi oluşturmuş olduğu sınıf kütüphaneleri en önemli bilgi merkezlerinden biridir. Hedef kitlesi itibarı ile sınıf kütüphaneleri bilgi merkezi olma yönünde özel ve öznel yayının öznesi durumunda bulunmaktadır. Çağımızda sadece örgün eğitim hayatının değil, sosyal bir yaşamın da kalitesi açısından temel faktör olarak görülmekte olan okuma alışkanlığı, hayat boyu öğrenme erken yaşlarda kazandırılmakta olan bir olgudur. Sınıf kütüphaneleri, bireyin gelişimine destek olmak amacıyla oluşturulan evrensel değerlere sahip olduğu kadar, olduğu bölgenin lokal özelliklerini de içinde barındıran yapı taşlarından birini oluşturmaktadır.

Bu sebepten ötürü de çocukluk döneminin mimarı olan sınıf kütüphanelerinin birey, toplum ve devlet yaşamının sağlıklı bir şekilde yürütülmesinde önemli katkıları bulunmaktadır (Akkaya ve Odabaş, 2019: 83). Çok daha nitelikli bir okuma kültürü etkisi oluşturabilmek için etkileyiciliği bir ortam oluşturmanın yanı sıra bireylerin gelişim serüvenlerine göre hazırlanmış, kaliteli, uygulanabilirliği yüksek aktiviteler son derece önemli hale gelmiştir. Bu durumların çocuklara kitap sevgisi kazandırma, kütüphane oluşturma duygusu ile sorumluluk bilinci oluşturma, eğlenceli ve faydalı bir ortam olarak algılamalarını sağlamada önemli bir görev edineceği düşünülmektedir (Gönen, Temiz ve Akbaş, 2015: 85). Bu sebeple de bu ders kitabında böyle bir görsel ögeye yer verildiği düşünülmektedir.

Şekil 2. Sosyal dil pratiği.

Çocuk olarak adlandırdığımız bireyler ilk toplumsal anlamdaki deneyimlerini aile içerisinde edinmektedirler. Etrafındaki insanlara karşı nasıl bir davranış göstermesi gerektiğini, karşısına çıkabilecek sorunlar ile nasıl başa çıkabileceğini aile içerisindeki etkileşim ve iletişim süreci içerisinde öğrenirler. Bu manada aile, çoğul bir ilişki ve etkileşim ortamı içermesi dolayısıyla, çocuk için sosyal ortamı en iyi şekilde temsil eden ilk örnek olmaktadır (Bilton, Bonnett, Jones, Lawson, Skinner, Stanworth & Webster, 2002). Ancak bundan sonraki süreçte okul ortamı yani öğretmen ve akranlar olay içerisine dahil olmaktadır. Çocuk için bir rol model oluşturup çocuğun toplumsallaşmalarında önemli bir rol oynamaya başlarlar. Toplumsallaşma sürecinde çocuk; özdeşleşme, örnek alma, pekiştirme ve öğrenme yoluyla kişiliğini geliştirmeye başlar. Başka bir ifadeyle öğretmen, akran ile çocuk arasındaki bu etkileşim, okul ortamı içerisinde gerçekleştirilecek bir eğitim olur. Bu anlamda, okul ortamının içinde bulunduğu toplumun kültürü, gelecek için bir birey yetiştirme durumunda son derece belirleyici olmaktadır.

Okul ortamı çocukların belirli bir süre belli amaçlar doğrultusunda içinde yaşayıp farklı farklı etkinliklere katıldığı bir sosyal kurumdur. Okulun işlevleri, bireyin doğuştan getirmiş olduğu yetenekleri iyi bir şekilde değerlendirmek ve onu hem kendini gerçekleştiren hem de topluma uyum sağlamış ve toplum açısından yararlı bir birey haline getirmektir. Etkili bireyler yetiştirmenin koşullarından biriye, hem aile hem okul ortamında çocuğun boş zamanlarında anlamlı öğrenmeler yapmasını sağlamaktır. Okulların öğretim programlarında yer alan oyunlar, danslar ve çeşitli spor dallarına ait etkinlikler çocuğun zeka, vücut gelişimini; topluma karışan bir birey olmasını çok iyi yönde etkileyecektir. Çocuğun bir grup içerisine dahil olma, uyum sağlama, işbirliği içerisinde olma gibi sosyal becerilerinin de gelişmesine katkı sağlayacaktır. Bu görseli ve bu görsel dahilinde tema içerisinde bulunan resimleri incelediğimizde çocukları akranları ile beraber sosyal bir ortama katma isteğini görmüş olacağız. Görsel dahilinde metinleri incelediğimizde fıkra söyleme, iki kişilik gruplar dahilinde metin oluşturma oyunlarının sergilendiğini görmüş olacağız. Bu çocuğu hem grupsal anlamda bir etkileşim içerisine yönlendirirken hem de bir ürün ortaya çıkarma arzusunu ve sorumluluğunu da kazandırmış olacaktır.

Şekil 3. Ebeveyn ve çocuk ilişkisi.

Bilindiği üzere, çocuğun boş zamanını aktif bir şekilde değerlendirme konusunda sahip olduğu tutumu, bireyin aile içerisinde iletişim yoluyla edinmiş olduğu değer ve normlar ile ortaya çıkmaktadır. Bu değer ve normlar, aile dediğimiz yapının sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik yapısından da bağımsız değildir (Aslan, 2000). Bununla beraber, aile yapısının bütünlüğü aile bireylerin destekleri ile aile işleyişinde çocuğun pozitif yönde elde ettiği kazanımlar, özgüven, özyeterlik ve kurallara uyma ile bağlantılı olmaktadır (Kurdek ve Sinclair, 1998). Dolayısı ile uyum ve bütünlüğe önem veren aile kurumlarında yetişen çocukların, ailede görmüş oldukları destek ve etkili iletişim sonucu pozitif özyeterlik ve sosyallik kazandıkları; çatışma ve huzursuzluğun yaşandığı aile ortamlarının ise çocuk üzerinde sosyal uyumsuzluğa neden olduğu çalışmalar neticesinde ortaya çıkmıştır (Ketsetzis, Ryan ve Adams, 1998). Bu görselde de çocuğun ebeveyni olan babası ile iletişimine dair bir resimleştirme yapılmış. Okul ortamı dışında bireylerin dil kullanımlarını desteklemek mahiyetinde iletişim artırıcı bir anlam çizilmeye çalışılmış. Görsel dahilinde yazılmış metni okuduğumuzda ebeveyni ile şaka üzerinden bir diyalog gerçekleştirdikleri anlamı çıkartıyoruz. Ebeveynlerin birikimlerini çocuklarının seviyesine indirgeyerek aktardıkları dahilinde etkileşimi yüksek bir ortam ortaya çıkacağını söyleyebiliriz.

Şekil 4. Broşür hazırlama.

Sorumluluk kavramı bireyin, gündelik hayatta karşılaştığı sorunlar karşısında doğru seçimlerin ardından sağlıklı kararlar alarak oluşturduğu bilgi, yaşanmışlıkların bütünüdür. Buradan da anlaşılacağı gibi

sorumluluk bilincinin bir anda oluşmadığı bir süreç içerisinde gerçekleşmiş olduğunu anlıyoruz. Sorumluluk olgusunun ilk olarak ailede başladığı söylenebilir. Yaşlılarıyla tanışan çocuğun, okul çağının başlamasıyla geniş bir çevreye sahip olması ve sorumluluk bilincinin aile, okul ve arkadaş üçlüsünün etkileşimiyle gelişerek devam etmesi söz konusu olacaktır (Şahan, 2011).

Yapılan çalışmalara bakıldığında sorumluluk düzeyi yüksek çocukların kendi imkanlarını özgür bir şekilde kullanan, kendi kararlarını alabilecek yapıda olan, kendi dışında diğer bireylerin de haklarına saygı gösteren, yapmış olduğu her eylemden kendisini sorumlu tutan çevresi ile iyi ilişkiler geliştiren bireyler olarak tanımlandığını görmüş olacağız. Bu görselde yer alan çocuk da bir karaktere bürünmüş. Görseli incelediğimizde bu role bürünmenin kendisini mutlu ettiği algısını çıkartırız. Çocuğun elinde aynı zamanda bir broşür yer almaktadır. Anlatacağı konuya olan hakimiyetini güçlendirme yönünde atılmış bir adım olarak nitelendirebiliriz.

Şekil 5. *Hayal dünyası.*

Bir noktada çocuk kavramını şöyle tanımlamak mümkündür, “Duygu, düşünce, zevklerin yetişkin insanlara göre daha farklı bir bakış açısıyla algılanma biçimi.” Çocuğun hayal evreni içerisinde dolaşmak, çocuğu gerçek anlamda kavrayıp idrak etme durumu olarak adlandırılabilir. Kendi dünyası olan çocuk, çoğu kendi içerisinde yaşayıp dış dünyaya karşı duvar örücü olabilir. Duruluğun ve temizliğin sembolü olan çocuk, zaman olgusunu kendi dünyası içerisinde bölümleyen, ona farklı bir şekilde bakan, gerçek olanla, gerçeğin dışında olan evreni aynı zaman dilimi içinde yaşamasını bilen biridir (Aytaş, 2001). Şekil 5’i ve akabinde yer alan etkinlikleri incelediğimizde “çocuk, hayal ve şiir” üçlemesi üzerinde durmaktadır. Görselden hareketle düş dünyasına yolculuk yapmakta olan bireyler resmedilmiştir. Görsel ile beraber yer alan diyalogda da şiir okumanın evrensel bakış açısını geliştirdiğine; şiir alanında ülkede katkısı olan şairlere verilen değerın önemine; ve aynı zamanda bireyin hitap sanatını geliştirdiğine dair temel noktalar belirtilmiştir.

Çocuk ve şiir ikilemi tüm akademisyenler tarafından en uyumlu kavramlar olarak belirtilmektedirler. Çocuğun içsel dünyasında şekillenip gelişen ve söz varlığı ile adlandırılmakta olan şiir, bireyin hayal evreni ile eşdeğerdir. Bu sebepten kaynaklı çocukça dünyanın temizliği ve yaratıcılığı vardır. Aytaş’a (2001) göre, şiir duygu dünyasına hitap eden, orada meyve veren, meyvesini düşler ile betimleyip, uyum içerisinde sergileyen bir sanattır. Bu sanatın araç ve amaç olarak kullanımı, diğer edebi türlerden farklı ve özel bir konuma sahip olmasını sağlamaktadır.

Çocuk yaşamı düş dünyasında kavramsallaştırıp tanımaya çalışırken ilk bilgilerini ve algılarını ailesinden edinir. Aile, çocuğun ilk öğreticisidir. Çocuğun yol göstericisi ve ışık tutanı olarak adlandırabiliriz aile kavramını. Buna da karşılık beklemeden içsel bir duyguyla yapar. Anne ve babanın da çocuk üzerinde olan büyük etkisi de bundan kaynaklanmaktadır. Bu nedenle insana gelecek yaşantısı için çocukluğu sırasında örnek bir davranış aşılama gerekir. Bunun için de, insanın, yaşamı ve kendisini iyi tanıyabilmesinin en önemli faktörü, iyi eğitilmiş olmasına bağlıdır (Çiftçi, 1991).

Şekil 6. Çocuk ve aile.

Bu resmin 6. sınıf Meksika ders kitabında olma sebeplerinden birisi ise şudur. Bu yaş seviyesinde olan çocuklar gelişimsel olarak ergenlik çağında buldukları için aile faktörünü arkadaş faktöründen daha sonraya itelemektedirler. Aslında edinmiş oldukları yaşantıların temelinde bu resimle aile kavramı çocuğa vurgulanarak birey ile bağlantı kurulmak istenmiştir. Çocuğun en büyük gereksinimi sevgi ve anlayıştır. Bunu sağlayacak unsur da ailedir. Çiftçi'nin (1991) bir çalışmasında şöyle bahsedilmektedir; "Çağdaş

Eğitimci W.O. Lester Smith'in belirttiği gibi; "Çocuklar aile atmosferini yansıtır."6 İçinde sevgi bulunan evlerin çocukları bunu, sıcak bir arkadaşlık duygusuyla belli ederler."

SONUÇ VE TARTIŞMA

Psikiyatri, pedagoji, sosyoloji gibi farklı disiplinlerin ayrı birer çocukluk sınıflandırmaları bulunmaktadır. Ulusal ve uluslararası yasal kurullarla beraber on sekiz yaşının altındaki bireyler, çocuk olarak kabul edilir (Çam, 2003, s. 58). Tarihsel süreç boyunca etkili olan sosyal değişim dinamikleriyle beraber çocuk kavramı olguları değişik biçimlerde algılanmış, çocuk öznesine yaklaşım ilkel toplumlardan bu yana farklı şekiller almıştır. Karakaş Öztürk'e (2017) göre, çocukluk kavramının temelinde aile faktörü yatmaktadır. Aile kurumunun nasıl yapılandığı ve tarihsel zaman içerisinde değişmekte olan aile sınıflandırması, çocukluk dönemine de yansımakta ve yeniden biçimlenmesini olanaklı kılmaktadır.

İlkel çağlardan beri çocuk öznesinin babanın mutlak velayetinde olduğunun düşünülmesi, çocuğun sosyal ve duygusal anlamda isteklerinin göz ardı edildiğinin göstergesi olarak kabul edilmektedir. Rönesans ile beraber toplumsal anlamda değişikliklerin yaşanmasıyla çocuk algısında da farklılıklar ortaya çıkartmıştır. Ardından gelen sanayileşme ile beraber tüketim kültürü, ayrı bir birey olarak çocukluğa özel bir alan açmıştır. Çocuk artık kendi kimlik ve kişiliğine uygun biçimde yetiştirilmesi gereken bir varlık olarak değerlendirilmektedir. Günümüz endüstri sonrası toplumları da çocuğa yönelik değişen bakış açısını göstermektedir.

Çocuk çevresiyle sürekli etkileşim içerisinde. Özellikle de fiziksel ve zihinsel gelişimin tamamlandığı son çocukluk evrelerinde aile, arkadaşlık, okul ortamı vb. etkenler çok önem taşımaktadır. Duyuların ve duyguların yoğun olduğu bu dönemde çocuk, kendisini ve çevresini algıladıklarıyla anlama, kavrama ve anlamlandırma çabası içerisinde. Bu çalışmada da görsellerin inceleme konusu olmasının etkenlerinden birisi de bu olmaktadır. Çocukların görsel algı düzeyi bu yaş seviyelerinde yüksek olduğu için kazandırılması hedeflenmekte olan sorumlulukların şekiller üzerinden bireye verilebileceği düşünülmektedir. Bu nedenle, çocuğun değişen ve ilerleyen gereksinimlerini karşılayacak, çok yönlü gelişimini çeşitli uyarıcılarla destekleyecek görsel unsurlara ders kitaplarında daha çok yer verilmelidir. Görsellerin çocuklara kazandırmış olduklarının yanında farklı işlevleri de bulunmaktadır. En önemlilerinden birisi de bu görsellerin çocuklara kazandırmış olduklarıdır. İyi resmedilmiş bir metin, sadece çocuğun duygularını harekete geçirmekle kalmaz aynı zamanda çocuğun yaratıcılık olgusunu ve sanata karşı duyarlılığını da geliştirir. Bilindiği gibi küçük yaşta sanata karşı ilgisi oluşan çocuk; ileriki yaşlarında daha yaratıcı, kendisiyle ve dünyayla daha barışık ve önüne gelen problemleri çözmeye daha başarılı bireyler olarak sahada yer almaktadırlar. Öte taraftan görsellerde resmedilmiş olan nesnelere, çocuğun algı dünyasını genişlettiğini söyleyebiliriz.

Sivri'ye (2014) göre, farklı boyutlarda, farklı açılardan çizilen nesnelere gerçek dünyayla ilişkilendiren çocuğun çevresindeki nesnelere karşı duyarlılığı artar ve çocuğun hayal dünyası genişler. Ayrıca görsel metindeki varlıkların duygu durumu çocuğun duygusal zekâ gelişimini doğrudan etkilemektedir. Nitekim görsel metindeki mutlu bir tavşan yavrusu ya da endişeli bir kurbağa bu duygu durumlarını çocuğun da hissetmesini sağlayarak ondaki empati duygusunu geliştirecektir. Bütün bunların yanında, kitaplardaki görsel metinler de aynı yazınsal metinlerde olduğu gibi kültürel kodlar taşımakta ve bu kültürel kodlar da kültürel değerleri yeni nesillere aktarmaktadır.

KAYNAKÇA

Akkaya, M. A., & Odabaş, H. (2019). Kütüphane deneyiminin beşiği olarak çocuk kütüphaneleri. *Bilgi Merkezleri: Kütüphaneler-Arşivler-Müzeler*, 82-125.

AKBAŞ, S. C., TEMİZ, N., & GÖNEN, M. (2015). Erken çocukluk döneminde çocuk kütüphanelerinin rolü ve önemi; bir kütüphane programı örneği. *Milli Eğitim*, 44(208), 76-89.

Aslan, N. (2000). Üniversite öğrencilerinin boş zaman değerlendirme eğilimi (Öğretmen yetiştiren kurumlarda karşılaştırmalı bir araştırma), Ege Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, İzmir.

Aytaş, G., (2001). Çocuk ve şiir. *Hece*, 6(12).

Başaranbilek, E. (1994). Arkeolojik eserlerde çocuk. B. Onur (Yay. Haz.). Toplumsal Tarihte Çocuk içinde. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Bilton, T. , Bonnett, K., Jones, P., Lawson, T., Skinner, D., Stanworth, M., Webster, A. (2002). *Introductory Sociology*, 4 th ed., Basingstoke: Palgrave Macmillian.

Çavuşoğlu, H. (2013). Çocuk Sağlığı Hemşireliği (11.bs.). Ankara: Sistem Ofset Basımevi.

Çiftçi, O. (1991). Çocuğun sosyalleşmesinde ailenin rolü. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 2(2).

Çam, S. (2003). Çocuk Pornografisi Tartışmalarına İlişkin Sorular. Pınar Özdemir (Ed.), İletişim Araştırmaları içinde (s. 55-86). Ankara: Ankara Üniversitesi İletişim Araştırmaları ve Uygulama Merkezi (İLAUM).

Karaman, G. ve Nas, E. (2012). Çorum İskilip'te geçmişten günümüze aktarılan bir miras: Ahşap oyuncaklar. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(14), 103-116

Kocaer, Ü. (2006). Hekim ve hemşirelerin çocuk istismarı ve ihmeline yönelik farkındalık düzeyleri. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Kurdek, L.,A. & Sinclair, R.,J. (1998b) Relation to eighth graders' family structure, gender and family environment with academic performance and school behavior. *Journal of Educational Pyschology*, 80.

Ketsetzis, M., Ryan, B.,A. & Adams, G.,R. (1998). Family processes, parent-child interactions, and child characteristics influencing school-based social adjustment. *Journal of Marriage and Family*,60.

Karakuş Öztürk, H. (2017). Çocukluğun Tarihsel Gelişimi Üzerine Düşünceler. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Oct 2017 (13), 253-276.

Lambert, T. (2008). A Brief History of Children. A World History Encyclopedia web sitesinden 25 Haziran 2023 tarihinde erişildi: <http://www.localhistories.org/children.html>

Marlow, D.R. (1977). *Textbook of Pediatric Nursing*, London: W.B. Saunders Co

Sağlam, M., & Neriman, A. R. A. L. (2016). Tarihsel süreç içerisinde çocuk ve çocukluk kavramları. *Çocuk ve Medeniyet*, 1(2), 43-56.

Şahan, E. (2011). İlköğretim 5. ve 8. Sınıf ders programlarındaki sorumluluk eğitimine dönük kazanımların gerçekleşme düzeyleri. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ahi Evran Üniversitesi, Kırşehir.

Sivri, M. (2014). Çocuk edebiyatında görsel metin eleştirisi. *Türk Dili*, 579-584.

Tan, M. (1994). Çocukluk: dün ve bugün. B. Onur (Yay. Haz.). Toplumsal Tarihte Çocuk içinde (ss. 11-26). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Yurdakök, M. (2016). Anadolu'da Çocuk Hekimliğinin 12.000 Yıllık Öyküsü. Ankara: Güneş Tıp Kitabevleri

MACARİSTAN 4. SINIF OKUMA DERS KİTABINDA YER ALAN GÖRSEL ÖGELERİN ÇOCUK VE KÜLTÜREL ETKİLEŞİM BAĞLAMINDA İNCELENMESİ

Doç. Dr. Ömer Tuğrul KARA*

Öğr. Gör. Begüm Sultan ÜNSAL**

Özet

Bu araştırmada Macaristan 4. Sınıf okuma ders kitabında yer alan metinler ve görseller üzerinden çocuklara verilmek istenen mesajlar ve anlamlar ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Macarların Orta Tuna boylarındaki yerlerine 995 yılında geldikleri bilinmektedir. Doğudan Avrupa'ya gelen birçok halk bulunmaktadır. Ancak oldukları konumda tutunan toplum Macarlardır. Nereden, ne zaman ve nasıl geldikleri hakkında çok bilgi olmamakla beraber Hunlara ait kavimden geldiği çıkarımı yapılmıştır. Bunun etkisiyle Türk kültürüne ait izleri Macarlarda ve onların oluşturmuş olduğu eserlerde de görmekteyiz. İncelemiş olduğumuz ve okullarda okutulmakta olan bu ders kitabında da Attila'ya ve Hun toplumuna olan aitliklerini görmekteyiz. 4. sınıf ders kitabında yer alan metinler ve görseller incelendiğinde çocuklara tarih ve benlik bilincinin ilkökul çağından itibaren kazandırılmak istendiğini görmüş oluyoruz. Bunun sonucunda ülkemizde hazırlanmış olan ders kitapları ile karşılaştırma şansını elde etmiş oluyoruz.

Anahtar Kelimeler: Macaristan, okuma ders kitabı, kültür, çocuk.

HUNGARY 4. EXAMINATION OF THE VISUAL ELEMENTS CONTAINED IN THE CLASSROOM READING TEXTBOOK IN THE CONTEXT OF CHILD AND CULTURAL INTERACTION

Abstract

In this study, Hungary is 4th. It has been tried to reveal the messages and meanings that want to be given to children through the texts and visuals contained in the classroom reading textbook. It is known that the Hungarians came to their places on the Middle Danube in 995. There are many people who came to Europe from the East. But the society that holds on to the position they are in are Hungarians. Although there is not much information about where, when and how they came from, it has been inferred that they came from the Huns tribe. Due to this effect, we also see traces of Turkish culture in Hungarians and in the works they have created. In this textbook, which we have examined and which is being taught in schools, we also see their belonging to Attila and Hun society. 4. when the texts and images in the classroom textbook are examined, we see that children want to be taught history and self-awareness from the age of elementary school. As a result, we get the chance to compare with the textbooks prepared in our country.

Keywords: Hungary, classroom reading textbook, culture, child.

* Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi, gevheri76@hotmail.com

** Trabzon Üniversitesi Türkçe Öğretimi Uygulama ve Araştırma Merkezi, begumsultanunsal@trabzon.edu.tr

ANALIZ VIZUALNYKH ELEMENTOV V VENGERSKOM UЧEBNIKE PO ЧТЕНИЮ ДЛЯ 4-ГО КЛАССА В КОНТЕКСТЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ДЕТЕЙ И КУЛЬТУРЫ

РЕЗЮМЕ

В данном исследовании была предпринята попытка выявить сообщения и смыслы, которые предполагалось передать детям через тексты и визуальные средства в венгерском учебнике по чтению для 4-го класса. Известно, что венгры пришли на свое место по Среднему Дунаю в 995 году. С Востока в Европу пришло много народов. Однако венгры - это общество, которое удерживает свои позиции. Хотя сведений о том, где, когда и как они появились, немного, есть предположение, что они произошли от племени, принадлежавшего к гуннам. Вследствие этого мы видим следы тюркской культуры в венграх и в созданных ими произведениях. В рассмотренном нами учебнике, который преподается в школах, мы видим их принадлежность к Аттиле и обществу гуннов. Рассматривая тексты и визуальные образы в учебнике для 4-го класса, мы видим, что детей хотят приобщить к истории и самосознанию уже с младшего школьного возраста. В результате мы имеем возможность сравнить с учебниками, подготовленными в нашей стране.

Ключевые слова: Венгрия, учебник чтения, культура, дети.

GİRİŞ

Tarihsel dönem içerisindeki karşılıklı kavim etkileşimlerini içeren süreç dolaysız etki dönemidir ve bu dönemler üçe ayrılmaktadır. İlk dönem Macarların Avrasya'daki yurdundan günümüz Macar topraklarına 896 tarihinde yerleşmesine kadar olan dönemdir. Macarların tarihsel süreç içerisindeki kökenleri ve bugünkü yurtlarına, yani Karpatlar havzasına nasıl ve hangi yollarla yerleştiği meselesi tarih araştırmalarının belki de en heyecanlı konularından birini oluşturmaktadır. Macaristan tarihinin öncelikle başlangıcında Kuzeydoğu Avrupa ve daha sonra ise Avrasya bölgesinde cereyan etmesidir; dolayısıyla, olaylar yazı kültürüne sahip bulunan yerleşik Batı ve Doğu ekseninde cereyan ettiğinden, Macarların kökeni ve dünya tarihinin genel akışı içerisindeki rolü hakkında ayrıntılı bilgiye maalesef çok sahip değiliz (Doğan, 2007: 2).

19.yüzyılda Macaristan'da çok hızlı bir ivme kaydeden tarih ve dilbilim araştırmacılarının ulaştığı sonuçlara göre Macar dili Ural dil ailesinin Fin-Ugor alt göbeğinin Ugor dil ailesi grubuna dahildir. Bundan dolayı dilsel anlamda Macarların en yakın akrabaları bugün de varlıklarını sürdüren Finler, Estler, Ostyaklar ve Vogullardır. Ural kavminin anayurdu Avrasya'nın ortasında Ural Dağları bölgesindeydi ve bu kavim Milattan önceki 10000-4000 yılları arasında yine varsayımsal 'Ural dili'ni konuşuyordu (Doğan, 2007: 3).

Macarların ataları milattan sonraki 4.yüzyılda Hun akınları sebebiyle Magna Hungaria'ya, yani Volga nehrinin oralara göç etmek zorunda kalmışlardır. Bu zamandan itibaren Macarlar, Türk kökenli Onogur-Bulgar kavimleriyle ilişkiye geçmiş ve atlı-göçebe yaşam biçimini benimsemişlerdir; ayrıca Batı dillerinde Macarlar için kullanılan Hungarus, Ungarn, Hungary isimlerinin kökeni de Onogur kavminin adına dayanmaktadır (Gergely 1991:167). Başlangıcından 896 tarihine kadarki Macar tarihi, esas itibarıyla 5. yüzyıldan itibaren Türk-Macar tarihî ilişkilerinin de ilk alt dönemini teşkil eder ve bu dönemde Macarcaya yaklaşık 300 civarında Türkçe kelime girmiştir; bunlar arasında örneğin ír (yazmak), betű (harf) ve törvény (yasa, töre) gibi kelimeler etkileşimin ne boyutta olduğunu gözler önüne sermektedir. Macarlar aynı zamanda Kumanlar ve Peçenekler ile de etkileşime geçmişlerdir. Macarcadaki Türkçe kelimelerin ikinci katmanını da bu kavimlerden alınan kelimeler oluşturur. Sadece dilsel etkileşim yaşanmakla kalmamıştır. 5. yüzyıldan itibaren başlayan çeşitli Türk kavimleri ile Macarlar arasındaki etkileşim, Macar milleti üzerinde yaşam tarzının (atlı göçebe) değiştirilmesinden, giyim-kuşama, edebiyata ve yemek kültürüne kadar derin izler bırakmıştır (Doğan, 2007: 5).

Macar araştırmacılarına göre Türk-Macar ilişkisi, Nemeth'e göre "akrabalık benzeri bir kadim ilişki" ve Istvan'a göre Macarlar önceleri bir Türk kavmi iken, ilerleyen vakitlerde Fin-Ugor kavimleri içerisinde dil değiştirmiştir (Duran, 2020: 2762). Laszlo Rásonyi'ye göre ise "Tuna Bulgarlarını, tarihlerinin başlangıcında ve Slavlaşmadan önce ne hakla Türk kavimleri arasında sayıyorsak, Macarları da aynı

hakla Türklerle akraba olarak kabul ediyoruz. Hatta daha büyük hakla, zira Macarların esas nüvesini Türklerle birlikte yabancı Slav değil, belki Türklerle en eski çağlardan beri bağı olan Fin-Ugorlar teşkil eder. Daha basit bir ifade ile “Türkler Macarların babası; Fin-Ugorlar ise anasıdır.” (Doğan, 1983: 118). Macarlar ve Türkler arasındaki aynı coğrafi bölgede başlayan ilişkiler, daha sonra Türklerin Macaristan’a gelmesiyle uzun süreli bir birlikteliğe bürünmüştür. Bu zamandan sonra etkileşim daha yoğun bir biçimde olduğu için Macar kültürüne Türk kültürünün izleri yoğun bir biçimde girmiştir. Bu dönemin ilerleyen zamanlarında Türk tarihi ve dili ile ilgili çalışmalar hız kazanmış. Macarcadaki Türkçe ödünç ve alıntı kelimeler sebebiyle Macar dil bilginleri başlangıçtan itibaren Türk dilleriyle ilgili çalışma yapma ihtiyacı hissetmişlerdir. Önceden de Macarcaya Türkçeden çok fazla kelime girişi olup çalışmalar yapılmıştır. Ancak en yoğun dönemini bu süreçten sonra yaşadığı için ilerleyen dönemlerde merkezlerin açılmasına olanak sağlamıştır. Bu dönemden itibaren Türkçe kılavuzları hazırlanmaya başlamıştır. Macarca ve Türkçe arasında karşılaştırmaları dilbilim araştırmalarında yoğun bir artış olmuştur.

Türkçe ve Türk tarihi alanında yapılan çalışmalar Macaristan tarihinin yenileşme ve millileşme dönemine rast gelmektedir. 19. yüzyılda Orta Avrupa’da ve özellikle Macaristan’da Türk kültürüne, Türk diline ve Türk tarihine ait zengin araştırmalar durmaktadır. Özellikle Macarlar, 19. yüzyılın ikinci yarısında Türklerle ilgili araştırmalarını arttırmıştır. Macaristan’da Türklerin hakimiyeti ile ilgili vesikaların ve kaynakların açıklanması, işte tam da bu cümleden önce bahsettiğimiz araştırmacılar tarafından incelenmiştir. Birkaç sene sonra Aron Szilady ve Antal Velics bu incelemeleri devam ettirmiştir. Bununla birlikte Kalman Thaly, Macarların özgürlük mücadelesinin ardından, Macar mültecilerinin Osmanlıdaki anılarını ve onlardan kalanları inceleyerek araştırmıştır (Hagai, 2011: 110).

Macaristan halkının kendi kökenlerini aramak için gösterdikleri çabalar neticesinde 1846 yılında Budapeşte Üniversitesinde Doğu dilleri ile ilgili eğitim vermeye başlanmıştır. 1846 yılında kurumsal anlamda başlayan Doğu dilleri eğitimi sistematik olarak 1870 yılından itibaren faaliyet göstermiştir. 19.yüzyıldan sonra Türklüğe, Türk kültürüne ve diline ilginin artmasıyla beraber 1851 yılında János Repiczky Doğu dilleri öğretim üyesi olarak Türk Dili ve Edebiyatı derslerini vermeye başlamıştır. Türkçenin yanında diğer doğu dillerinde de dersler veren Repiczky, ayrıca Türk Grameri adında bir eser de kaleme almıştır. Bu gelişmeler sonrasında Macar bilim adamlarının Türk tarihi ve Türk diliyle ilgili olan merak ve çalışmaları daha da hızlanmış ve dünya Türkoloji çalışmalarının da dikkatini buraya çekmişlerdir. Bu çalışmada Macaristan 4.sınıflar için hazırlanmış olan okuma kitabında yer alan metinler ve görsel öğeler çocuk ve kültür etkileşimi bağlamında incelenmiştir.

BULGULAR

„Hajt az idő gyorsan – rendes útján eljár –
Ha felülünk, felvesz, ha maradunk, nem vár...”

Arany János: Toldi estéje – rézlet

Şekil 1. Arany Janos’tan alıntı.

Macarca 4.sınıf okuma kitabının ilk girişinde Janos Arany’dan yapmış oldukları alıntıya yer verilmiştir. Bu alıntı da “Zamanın hızlı bir şekilde akıp gittiğinin ve oturduğumuzda yerimizde sabit kalıp ilerleme kaydetmeyeceğimiz” vurgulanıyor. Kitabı okuyan bireylere verilmek istenen mesaj “tüketici olmak yerine üretici konuma” geçmeleri vurgulanmakta. Macar şair ve aynı zamanda gazeteci olan Janos Arany’i Macar halk geleneklerine dayanarak yazdığı şiirleri ile tanınmaktadır. Kendi halk kültürüne dair efsaneleri, mitleri konu alan müzikli baladları kaleme almıştır. “Buda Halala” adlı bir yapay destan bulunmaktadır ve bu yapay destan okul ders kitaplarında çocuklara Attila dönemini anlatması açısından da önem taşımaktadır. Bu destanda Buda’nın yaşlılığı döneminde kardeşi Attila ile olan ilişkileri ve mücadeleleri konu edinmektedir.

Şekil 2. Macar şamanı.

Görseli ve beraberinde yer alan metni incelediğimizde şamanlardan, Macar şamanı adıyla bahsedildiğini görüyoruz. Geyik ve şaman ikilemesini de dini bir sembol olarak okuyan bireylere göstermektedir. Hoppal'ın (1996) yapmış olduğu çalışmada şöyle bir şey geçmektedir “ ‘Macarların eski inançları neydi?’ sorusuna yanıt aranmaya çalışıldı. 1846 senesinde de bu sorudan hareketle bir yarışma ilan edildi. Macarların asıl dini üzerine yarışmaya birçok eser gönderimi yapılmıştır. Amold Ipolyi'nin Macar halk inanış sisteminin ilk rekonstrüksiyonunu yapan “Macar Mitolojisi” adlı kitabı bu eserlerin ilk başını çekmektedir. Antal Csengery'nin yapmış olduğu araştırmalar ve çalışmalar neticesinde şaman ritüellerini hâlâ koruyan halklara daha büyük dikkatle eğilmek kaçınılmazdır, çünkü Macarların asıl dini Şamanizmden başka bir şey olamaz. Csengery'yi "Bütün Altay halklarının asıl dini en alt derecesinde Şamanizm olarak adlandırılan doğaya tapınma idi. Esas itibarıyla Macarların asıl dini de başka bir şey olamazdı.” şeklinde fikrini beyan etmiştir. Kitabın içerisinde yer alan bu görselin anlatımında Sibiryaya vurgusunun yapılmış olması kitabı okuyan bireyler için tarih olgusuna daha farklı perspektiften bakmalarını gösterecektir. Hem Türk kültürü ile özdeşim kurulacak hem de kültür etkileşiminin tarihler önceki boyutu hakkında bilgi edinmiş olacaklardır. Aslında bu gibi öğretiler çocukların hayal gücülerine de katkı sağlamış olacaktır. Coğrafya, tarih kişinin benliğinde temel etkindir diyebiliriz.

Mondák, regék, legendák

„Száll a madár, ágrul ágra,
Száll az ének, szájrul szájra...”
Arany János: Buda halála - részlet

Şekil 3. Yapay destan “Buda Halala”.

Okuma kitabının bu kısmında Türk tarihi için önemli yer tutan Attila ile Janos Arany'ın yapay destanı olan “Buda Halala”dan bir kesitle “Efsaneler, hikayeler, mitler” başlığı adı altında bir bölüme geçilmiştir. Buda Halala'dan alınan bu kesite “Kuş daldan dala uçar, şarkı da devam eder ağızdan ağıza” yer verilmiştir. Cengiz'in (2017), Attila adlı kitabında Hun imparatoru Attila'dan şöyle bahsedilmektedir, “Attila Türk tarihinin önemli bir siması olarak bilinmektedir.

Avrupa'yı kendi döneminde titretmiştir. Doğu kolunda Metehan ne ise, Batı kolunda da Attila o'dur. Avrupa'ya Türk kavramını ve olgusunu Batı Hunları getirmiştir. Attila'ya Türkler kadar Macarlar da sahip çıkmaktadırlar. Hatta kendi hükümdarları şeklinde sayıp Türk olduğunu iddia eden Macarların sayısı da epeyce fazladır. Türkler ile Macarları tek bir kolda birleştirip kardeş durumuna getiren Attila'dır ve ortak değerdir. Türk tarihi bir bütündür. Tarih öncesinden bu zamana gelindiğinde durakları vardır ve bu duraklarının içerisinde Attila'nın çok önemli bir yeri olduğunu vurgulamalıyız.”

Şekil 4. Macarlarda geyik mitosu.

Macaristan 4.sınıf kitabından aldığımız bu görselde yer alan metinde geyik kılığına giren çocuklardan bahsedilmektedir. Geyik, Macar kültüründe aynı zamanda dişili sembolize ettiğini okuduğumuz metinden çıkartabiliyoruz. Geyik kılığına giren bu çocukların kapı kapı gezdiği ve aynı zamanda ev ahalisine iyi günler ve hayırlı kazançlı hasatlar dilediği belirtilmektedir. 4.sınıfta yer alan bir çocuk için kültürüne ait bu öğeleri öğrenmesinin geçmiş ve gelecekle özdeşim kurma konusunda faydalı olacağı kanaatine varılmaktadır. Geyiklerin boynuzlarının mucizevi olduğundan da bahsedilmektedir. Türk kültürü ile özdeşim kurmamız gerekecekse kurttan sonra geyik sembolünün mitoslarımızda yer aldığını söyleyebiliriz. Dalkesen'e göre (2015), geyik Türk kültürünün şekillendiği Sibirya halklarında kutsal hayat ağacı ile beraber yeryüzünün yaratıcı tanrıçası olarak görülmektedir. Türk ve Macar kültürünü karşılaştırdığımızda da geyiğin, klanın başlangıcı ve bitişini belirlediği konumda olduğu görülmektedir. Kutsal varlıklar, nehirler ve dağlarda olduğu gibi başlangıçlar, bitişler, dirilme/yenilenme hepsi geyik ile özdeşleştirilmiş ve geyik hayvan ana olarak kabul edilmiştir. Buradan da anlaşılacağı üzere her iki kültürde de ana sembolünde olduğu açıktır. Hatta "Maral Ana"yı unutmamakta fayda var.

Şekil 5. Attilla, bir Hun Türkü.

Şekil 5'de yer alan görsel Macaristan 4.sınıf okuma ders kitabında 34.sayfadan alınmıştır. Görselde de gördüğümüz gibi "Attilla, bir Hun" tema yer almaktadır. Yapılmış olan alıntıda "Hunların parlak yıldızı, bir dünya lideri, diğer milletleri sarsmak ve dünyayı korkutmak için yeryüzüne geldi, kavgaya düşküdü ama zekasına taktiklerine dahil ederek büyük bir güç kazandı." yazmaktadır. Birçok ders kitabında "Tanrı'nın kırbağı" şeklinde adlandırılan Attila'ya karşı büyük bir övgüyle bahsedilmektedir. Bu sayede çocukların kendi tarihlerinde önemli hükümdarlık yapmış olan Attila'ya karşı algıda olumlama yapıldığını göreceğiz. Tarihi şahsiyetlerine sahip çıkma olgusu çocuklarda tarih bilinci oluşmasına katkı sağlayacaktır. Bu şekilde Türk tarihi ve kültürü, insanı ile de yakın bağların olacağını da ilave etmeliyiz.

AZERBAIJAN EDEBİYYATINDA NASİHAT TÜRÜ ESERLERİN ÇOCUK VE GENÇLERİN GELİŞİMİNDE YERİ

Terane Yasar ABDULLAYEVA*

Özet

Nasihat en eski dönemlerden edebiyatda yer almış ve daha yaşlı neslin, bilge insanların kendinden sonraki ulusa, nesle, gençlere ve çocuklarına yol göstermesi, iyiye, doğruluğa yönlendirmesini amaçlamıştır.

Klassik dönemin edebiyatında nasihatnameler her ne kadar dini, tasavvufi görüşlere daha geniş bir biçimde yer ayırsa da sosyal hayatla ilişkisi tamamen kesilmemiştir. Bu açıdan genç ve çocukların dini, sosyal, fiziki, manevi ve s. bir çok yönden gelişiminde nasihatlerin ve nasihat edebiyatının büyük önemi vardır. Azer baycan edebiyatı da yönden istisna olmayıp, zengin içeriye sahiptir. Bu bakımdan Azerbaycan edebiyatının Nizami Gencevi, Mehemed Füzuli gibi değerli yazar ve şahsiyetlerinin evlatları için yazdığı, aynı zamanda tüm gençler için ele aldığı değerli eserleri vardır. Bundan başka Hakani Şirvaninin "Gençlere nasihat" parçası da bu açıdan önemli eserlerdendir.

Makalede, Azerbaycan edebiyatında çocuk ve gençler için yazılan nasihatnameler ele alınacaktır. Bu eserlerin özelliklerine, ortak hususlarına vurgu yapılacaktır. Aynı zamanda gençlerle davranış biçimleri dikkate alınmakla makalede geniş şekilde araştırılacaktır.

Araştırmada bu konunun ele alınmasında maksat gençlerin gelişiminde bu tür örneklerin (nasihatlerin) öneminin araştırılması ve ele alınan önemli hususların gösterilmesidir.

Anahtar Kelimeler: Genç, çocuk, Nizami, edebiyat, nasihat.

THE PLACE OF ADVICE TYPE WORKS IN THE DEVELOPMENT OF CHILDREN AND YOUTH IN AZERBAIJAN LITERATURE

Abdullayeva Terane Yasar**

Summary

Advice took place in literature from the earliest times and aimed to guide the older generation, the wise people, to the next nation, generation, youth and children, to good and righteousness.

In the literature of the classical period, although the advices gave a wider place to religious and mystical views, their relationship with social life was not completely cut off. In this respect, religious, social, physical, spiritual and p.

Advice and advice literature have a great importance in its development in many ways. Azerbaijan literature is not an exception, and it has a rich interior. In this respect, there are valuable works written for the children of prominent writers and personalities such as Nizami Ganjavi and Mehemed Fuzuli in Azerbaijani literature, but also for all young people. In addition, Hakani Şirvani's "Advice to the youth" piece is one of the important works in this respect.

In the article, the advice written for children and youth in Azerbaijani literature will be discussed. The characteristics and common aspects of these works will be emphasized. At the same time, it will be explored extensively in the article, taking into account the behavior patterns with young people.

* Azerbaycan, Şeki AMEA Sheki Regional Elmi Merkezi terane873@gmail.com

** Azerbaijan, Sheki ANAS Sheki Regional Science Center

The purpose of addressing this issue in the research is to investigate the importance of such examples (advice) in the development of young people and to show the important issues discussed.

Keywords: Young, Child, Nizami, Literature, Advice

Giriş

Antik ve Orta Çağ edebiyatımız biçim ve içerik bakımından Orta Doğu ve Türk edebiyatıyla yakından ilişkilidir. Özellikle Azerbaycan'da İslamiyet'in kabulünden sonra birçok alanda olduğu gibi edebiyatımızda da Arap-Fars şiir geleneklerine dayanma ve bu kaynaklara dayalı oluşum belirginleşmiştir. Elbette bunun yanı sıra klasik edebiyatımız fikir ve tema bakımından da milliyetini kaybetmemiştir. Bu bakımdan Azerbaycan edebiyatında yaygın olarak kullanılan öğüt türünün kendine has bir yeri vardır.

"Nasihat" Arapça bir kelime olup hatırlatma, hidayet etme anlamlarına gelir ve kurguda yaygın olarak kullanılarak bir tür haline gelmiştir. A.M. Mirahmedov'un derlediği ve 1988 yılında yayınlanan "Edebi Terimler Sözlüğü" kitabında şu fikirlerden bahsedilmektedir: düzyazı eserler. Öğüt, yazarın yaşam deneyimine ve halkın bilge sözlerine dayanan bazı öğretici ve eğitici fikirleri ifade eder... Öğütlerin öğretici doğası bazen öğütleri sanatsal ve sanatsal açıdan sıkıcı hale getirir.

Ne bu biçim ne de ilgili terim modern literatürde mevcut değildir" [1, s.163].

Zaman Askerli "Poetika: Açıklayıcı Sözlük" adlı kitabında kısaca şöyle diyor: "Nasihat, nasihatlerin toplandığı bir kitaptır"[3, s. 168].

Pek çok klasiğin eserlerinde yer alan öğütlerin, insanlara, genç nesillere yol göstermeye, onları eğitmeye, her yönüyle ideal bir insan ve örnek bir toplum yaratmaya bir araç olduğu söylenebilir. Eski çağlarda sözlü halk edebiyatında ortaya çıkan ve klasik Doğu edebiyatının yanı sıra tasavvuf da geleneksel olan nasihat etme, hutbe oluşturma ve oğula nasihat yazma geleneği, günümüzde dini edebiyatın yanı sıra Türk edebiyatında da bir gelenek haline gelmiştir. -Doğu edebiyatı bağlamında tasavvuf edebiyatı.

Babadan, daha geniş anlamda anne-babadan çocuğa öğüt yazma geleneğinin tarihi, ilk insan ve ilk peygamber Hz. Adem'e kadar gidiyor. Bazı kaynaklarda Hz. Adem ve Hz. Nuh'un ölmeden önce çocuklarına dünya ve ahiret hakkında öğütler verdiği söylenmektedir[4, s. 68-105].

Doğu ve İslam toplumlarında anne-babadan çocuklara nasihat etme geleneğinin izleri çok net olup çok eskilere dayanmaktadır. Eski Mısır'da Kral Merikare ve Kral Amenemhat'ın oğulları için yazılmış öğütler vardır [5, 1992: 57].

Klasik Azerbaycan edebiyatında babadan oğula nasihat yazma geleneği, dahi şairler Muhammed Fuzuli ve Nizami Gencevi'nin eserlerinden de kaçmamıştır. Her iki şairin sanat mirasında nasihat içerikli oldukça fazla eser bulunmaktadır. Aynı zamanda çocuklarına yazdıkları tavsiye mektupları, bireysel bir çalışmadan çok, gençlere, halkın çocuklarına yazılmış değerli tavsiyeler gibi geliyor kulağa.

Nizami Gəncəvinin “Oğlum Məhəmmədə nəsihət” əsərində gənclərə nəsihəti.

Nizami Gəncəvinin “Leyli və Məcnun” əsərində yer alan və oğlu Məhəmmədə nəsihət kimi qələmə aldığı parçada oğlunun simasında zamanın çocuk ve gençleri için önemli nəsihətlər içermektedir. Şiire oğluna hitapla başlayan şair ilk önce onun yaşı ile ilgili bilgi vererek şu satırlarla başlıyor:

Sen ey on dörd yaşlım, her ilme yetkin!

Gözünde aksi var iki alemin! [3, s.51]

On dört yaşına erişen oğluna artık büyüdüğünü, erdem, huner, akıl, kemal sahibi olma zamanının yetiştiğini söyleyen ve davranış biçimleri ile ilgili öyütler veren Nizami şöyle söyler.

Seadet kemalle yetişir başa,
Halka hürmet eyle, edeple yaşa
Başına efsane düşdüğü zaman
Allah korkusunu unutma bir an. [3, s.51]

Ergenlik yaşına erişen oğluna meslek seçimi yapması gerektiği de söyleyen Nizami bununla ilgili de tavsiyelerini şöyle ifade eder. Oğlunu şairlikten uzak durmasını öğütler, onun zorluklarını anlatır. Oğluna din ilminde ustalaşmak, feqhlik, hekimlik mesleklerine sahip olmasını tavsiye etmiştir. Sonda hangi mesleğe karar verirse o meslekte ustad olmasının üstün olduğunu belirtmiştir.

Bir ilim öğrenmek istedikde sen
Çalış ki, her şeyi kamil bilesen.
Kamil bir palancı olsa da insan,
Yaxşıdır yarım papaqcılıqdan. [3, s.51]

Muhammed Füzulinin “Fezliye Nasihat” eserinde gençlere nasihat

"Fazlıya nasihat" adlı müstakil bir eser, nasihat geleneğine göre yazılmış değerli bir örnek olarak kabul edilir. Dolayısıyla kaside şeklinde yazılan örneğin içeriği, geleneksel kasidelerden farklı olarak öğretici niteliktedir. Eser 27 ayetten oluşmakta olup aşağıdaki ayetlerle başlamaktadır.

Dünyanın işini yapmak istedim.
Bu amaçla dünyaya hakim oldum[2, s.313].

Daha sonra yaşlı bir bahçıvanın meyve vermesi ümidiyle fidan dikmesi, fidanın uzun uğraşlar sonucu büyüyüp dallanıp meyve vermesi, meyvenin zamanla olgunlaşıp ağaçtan ayrılması gibi doğa kanunları da yansımaktadır. sanatsal boyalarla şair. Bütün bunlar insan yaşamıyla birlik içinde verilmiştir.

Meyve veren ağaç bize de örnektir,
Ders alın, bu dasitanın güzel olduğu söyleniyor[2, s.313].

İnsanı, büyüyüp gelişmesini, bağımsız bir yaşama adım atmasını doğanın kurallarıyla anlatan Fuzûlî, insanın doğuşunu, anne ve babasının desteğiyle büyüyüp gelişmesini, bir neslin olgunlaşmasını anlatıyor. fide ve bir meyve.

Asıl amaç olan meyve ortaya çıkacak,
İlk başta çiçekten yiyecek aldı.
Biraz büyüyünce çiçeği bıraktı,
Dalın yaprağını hiç durmadan besledi...
Mükemmelliğe ulaşmadan önce daima meyve verir
Üstüneydi mutlu ağaç kamiran.
Amca ile ağaç birbiriyle çelişiyor,
Bu kontrastı renk ve aroma ile vermiştir [2, s. 313].

Çocuğun anne ve babasından ayrılmasının ve zamanı geldiğinde bağımsız bir hayata başlamasının önemini dile getiren Fuzuli, düşüncelerini yine doğa kanunlarıyla sanatsal bir şekilde dile getiriyor. Aksi takdirde her iki tarafa da zarar verir.

Ağacın kuralı budur ve meyvesi soyulamaz.

Hasar ikisine de yeter.

Ve havalar meyveyi ezer, çürütür ve yok eder,

Ayrıca zaman zaman ağaç başına bir taş değerindedir [2, s.314].

Şair, aşağıdaki ayetlerde fikrini daha açık bir şekilde ifade ederek oğluna şöyle der:

Salsan gerçeğinin dünyasına güzel bir bakış,

Sen bir meyvesin, ben de bir ağacım, bir ağacım[2, s.314].

Kendini bir ağaca, oğlunu da onun meyvesine benzeten şair, dünyayı bir bahçe, onu besleyen meleği de bir bahçıvan sayar. Eserin bir bölümünde bu tür açıklamalara yer veren şair, çocuğuna Doğu'nun öğüt geleneğine uygun olarak nasihatlerde bulunmaya ve manevi, ahlaki, mantıksal ve estetik düşüncelerini öğretici bir sanatsal üslupla ifade etmeye çalışmaktadır.

Fuzuli'nin yazdığı nasihatlerin içeriğinde öne çıkan asıl nokta, çocuğunu bağımsız ve özgür yaşamaya teşvik etmesidir. Tavsiyeleriyle bunun olumlu ve olumsuz yanlarına dikkat çekiyor, aynı zamanda çocuğuna da rehberlik ediyor.

Bensiz yaşa, saygı kazan, güven kazan,

Nam'la bugünkü nişanımıza engel oluyorum, değilse bile.

Bir şahinin yavrusunun gücü varsa,

Elbette onu kendi haline bırakmak tavsiye edilir [2, s.315].

Son olarak eserine hikmet diyen şair şu mısralarla eserini bitirir.

Dünyayı düzene sokacak kadar akıllı ol,

Her kelime. Bunu Fuzuliy-natavan söylemiştir[2, s.315].

SONUÇ

Yaptığımız incelemeden, aldığımız sonuca göre Nizami Gencevinin “Oğlum Muhammede nasihat” ve Muhammed Fuzulinin "Fazlıya nasihat" adlı yüksek fikirleri dile getiren eserleri, nasihat örneği olarak kaleme alınmış, hem şekil, hem fikir olarak Doğu öğütlerinin yapısına uygun olarak, genc nesle olumlu özellikler aşılama çabası bir sanat örnekleridir. Yalnız kendi oğulları deyil, üzerinden toplumun tüm gençleri ve çocukları için nasihat amaçlanmıştır. Bu nedenle çalışma gençleri birey olarak, insan olarak bağımsız bir şekilde, kendi gücüyle ve çalışmasıyla ayakta durmaya çağırıyor. Fuzulinin şiirinde ayrıca anne ve babalara seslenen şair, çocukların ve ebeveynlerin belli bir süre sonra birbirlerine engel olmaması için yolların ayrılmasının önemine vurgu yapıyor. Bütün bunlar şiirin içerik ve dile getirilen fikirler açısından modern çağa uygunluğunu göstermektedir. Özellikle genç neslin eğitiminde bu tür çalışmaların desteklenmesi büyük önem taşıyor.

KAYNAKÇA

1. Ədəbiyyatşünaslıq terminləri lüğəti.Ə.M.Mirəhmədov – Bakı. “Maarif”, 1988. – 268 səh.
2. Məhəmməd Füzuli. Əsərləri. Altı cildə. IV cild. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2005, 344 səh.
3. Nizami Gəncəvi Leyli və Məcnun Bakı , Lider nəşriyyatı, 2004, 288 səh.
3. Zaman Əsgərli. Poetika: izahlı sözlük. Bakı – “Elm”- 2014.262 səh.
4. Köksal m. Asım, Peygamberler Tarihi, TDV yay., s. 68, 105, Ankara, 2011.
5. Ugur Ahmet, Osmanlı Siyasetnameleri, Erciyes Üniv. Yay., Kayseri 1992.

**AMERIKAN BAŞKANINA GÖNDERİLEN ÇOCUK MEKTUPLARININ
SOSYAL VE SİYASAL ANALİZİ
(UYUŞTURUCU SORUNU VE ÇOCUKLAR 1974-1977)***

Assoc. Prof. Dr. Menderes AKDAĞ**

Özet

37. Amerikan Başkanı Richard Nixon, Amerika Birleşik Devletleri'nde muhaliflerin yasal olmayan bir şekilde dinlenmesiyle patlak veren Watergate Skandalına adının karışmasıyla görevinden istifa etmek zorunda kalan tek Amerikan başkanı olur. Bunun üzerine Nixon'un başkan yardımcısı Gerald R. Ford 38. Amerikan başkanı olarak göreve başlar. ABD'de 1960'ların ortalarından beri ciddi bir problem olan uyuşturucu bağımlılığı ve ticareti Ford döneminde de devam eder. Bu durum uluslararası bir sorundur. ABD, bu nedenle Türkiye'yle ve kimi Latin Amerika ülkeleriyle ciddi sorunlar yaşar. Bunun yanında Türkiye'nin Kıbrıs'a asker çıkarması, Ermeni sorunu gibi problemler de Gerald R. Ford döneminde etkisini korur. O dönemde hem Amerikan asıllı çocuklardan hem de Amerikan Ermeni ile Amerikan Yunan asıllı ailelerin çocuklarından Amerikan başkanına değişik konularda onlarca mektup yazıldığı görülür. Bu mektuplarda o günün sosyal ve siyasal sorunları çocuklar tarafından dile getirildiği anlaşılır. Amerikan Başkanlık Ulusal Arşivi'nde yaptığımız araştırma sonucunda bu mektupların tek tek Amerikan Başkanı Gerald R. Ford imzasıyla cevaplandırıldığını gördük. Çalışmamızda daha çok o günkü ABD toplumunda etkin olan uyuşturucu kullanımı gibi toplumsal sorun çocuk gözünden irdelenmeye çalışılacaktır. Öbür yandan sorunların çözümü veya çözümlerin meşrulaştırılması için Amerikan Başkanına yazılan çocuk mektuplarının kamuoyu oluşturma gücünün ne olduğu anlaşılmasına gayret gösterilecektir. Çalışmamıza benzer bir çalışma neredeyse yoktur denebilir. Bu nedenle çalışmamız siyasi, sosyal ve uluslararası pek çok çalışmaya kaynaklık edecektir. Öbür yandan çocuk çalışmalarına da farklı bir bakış getirecektir. Bütün bunlar çalışmamızın önemini ortaya koymaktadır. Çalışmamızda karşılaştırmalı analiz yöntemi uygulanacaktır.

Anahtar Sözcükler: çocuk, mektup, dil, siyaset, ABD, uyuşturucu.

**SOCIAL AND POLITICAL ANALYSIS OF CHILDREN'S LETTERS TO THE AMERICAN PRESIDENT
(THE DRUG PROBLEM AND CHILDREN 1974-1977)**

Abstract

37. American President Richard Nixon becomes the only American president to resign from his post when he was involved in the Watergate scandal that erupted in the United States, when dissidents were illegally wiretapped. Thereupon, Nixon's vice president Gerald R. Ford takes office as the 38th American president. Drug addiction and trafficking, which has been a serious problem in the USA since the mid-1960s, continued in Ford's period. This is an international problem. For this reason, the USA has serious problems with Turkey and some Latin American countries. In addition, problems such as Turkey's deployment of troops to Cyprus and the Armenian problem maintain their influence in the period of Gerald R. Ford. At that time, it is seen that hundreds of letters were written to the American president on different subjects, both by children of American descent, children from families of American Armenian and American Greek descent. In these letters, it is seen that the social and political problems of that day were expressed by the children. As a result of our research in the American Presidential National Archives, we saw that these letters were answered one by one with the signature of American President Gerald R. Ford. In our study, we will try to examine social problems such as drug use, which was active in the US society of that day,

** Aydın Adnan Menderes Üniversitesi İletişim Fakültesi, menderes.akdag@adu.edu.tr

from the perspective of children. On the other hand, efforts will be made to understand the power of children's letters written to the American President to create public opinion in order to solve problems or legitimize solutions. It can be said that there is almost no study similar to our study. For this reason, our work will be the source of many political, social and international studies. On the other hand, it will bring a different perspective to children's studies. All these reveal the importance of our work. In our study, comparative analysis method will be applied.

Keywords: child, letter, language, politics, USA

Социально-политический анализ детских писем американскому президенту (1974-1977)

37. Президент США Ричард Никсон становится единственным американским президентом, ушедшим в отставку со своего поста в связи с разразившимся в США Уотергейтским скандалом, когда диссиденты подвергались незаконной прослушке. После этого вице-президент Никсона Джеральд Р. Форд вступает в должность 38-го президента США. Наркомания и наркоторговля, ставшие серьезной проблемой в США с середины 1960-х годов, продолжились и в период правления Форда. Эта проблема носит международный характер. По этой причине у США возникли серьезные проблемы с Турцией и некоторыми странами Латинской Америки. Кроме того, такие проблемы, как ввод Турцией войск на Кипр и армянская проблема, сохраняют свое влияние и в период Джеральда Р. Форда. В это время, как видно, американскому президенту были написаны сотни писем на различные темы, как детьми американского происхождения, так и детьми из семей американских армян и американских греков. Как видно, в этих письмах дети выражали социальные и политические проблемы того времени. В результате проведенного нами исследования в Национальном архиве президента США мы увидели, что на эти письма один за другим были даны ответы за подписью президента США Джеральда Р. Форда. В данном исследовании эти детские письма будут рассмотрены с точки зрения языка. Кроме того, социальные проблемы, такие как употребление наркотиков, которые были активны в американском обществе того времени, попытаются рассмотреть с точки зрения детей. С другой стороны, в связи с кипрской проблемой в отношениях между Турцией и США, будет сделана попытка понять взгляд американско-греческих детей на эту тему. С другой стороны, будет предпринята попытка понять силу детских писем, написанных американскому президенту, для создания общественного мнения с целью решения проблем или легитимации решений. Можно сказать, что исследований, аналогичных нашему, практически не существует. По этой причине наша работа станет источником многих политических, социальных и международных исследований. С другой стороны, она позволит по-иному взглянуть на изучение детей. Все это говорит о важности нашей работы. В нашем исследовании будет применен метод сравнительного анализа.

Ключевые слова: Ребенок, письмо, язык, политика, США.

1.Uyuşturucu Sorunu

1970'lerde dünyada uyuşturucu önemli bir problem olarak ortaya çıktı. Örneğin Türkiye'de de uyuşturucu konusu o denli problem haline gelmiştir ki pek çok filmde bu konuya değinilir. 1980 öncesi pek çok Cüneyt Arkın filminde Arkın genelde polis ya da polis şefidir. Uyuşturucu, silah kaçakçılığı gibi suç örgütleriyle mücadele etmektedir. Yine o günkü melodramlara dahi bu durum yansır. Kötü adam, iyi kadını ayartmak, kocasına veya sevdiğine kötülük yapmak için iyi kadına uyuşturucu vb. şeyleri alıştırması veya vermesiyle bu durumu gerçekleştirir. Elbette ki küresel boyuttaki bu sorun uluslararası bir sorundur. Bu durum, pek çok Amerikan belgesine yansır. 1970'lerin sonunda Türkiye'de çekilen 'İnsanları Seveceksin' adlı filmde de Türkiye'de cereyan eden uyuşturucu, sigara, içki, silah kaçakçılığın uluslararası bir sorun olduğu

vurgulanmıştır.¹ İlk kez uyuşturucu kullanan gençler, 1969 yılı yapımı ‘Fosforlu Cevriyem’ adlı filmde görünmektedir denebilir. Bu da İstanbul vb. yerlerde kısmen hippy kültürü ve uyuşturucu kullanımının başladığını bize göstermektedir.²

Resim 1: 1970’lerde Türkiye’de uyuşturucu sorununun ‘İnsanları Seveceksin’ adlı bir filme yansması.

Resim 2: ‘Fosforlu Cevriyem’ adlı filmde bir sahne: Uyuşturucu kullanan bir kadın.

Amerika Birleşik Devletleri’nde (ABD) 1970’lerin başından itibaren uyuşturucuyla mücadele kapsamında her yıl rapor yayınlanır. Bu raporla başkanlık makamına sunulur. 1976 yılı raporuna göre gerçek uyuşturucu kullanan sayısını tam tespit etmek mümkün olmamakla birlikte 1976 yılında ABD’de 22 milyon kişinin esrar tükettiği, 7 milyon kişinin reçete edilmemiş tıbbi ilacı amacı dışı kullandığı, 4 milyon kişinin kokain, yarım milyon insanın eroin kullandığı tespit edilmiştir. Bunun yanında sigara ve alkol kullanımı üst seviyededir. 19 Milyon Amerikalı hayatında en azından bir kez tıbbi bir ilacı amacı dışında kullanmıştır. 4 milyon Amerikalı hayatında en az bir kez eroini denemiştir. Yaklaşık 37,5 milyon kişi en az bir kez esrar kullanmıştır. 139 milyon kişi ise alkol tüketmektedir.³ 1976 yılında gençlerin yarısının, yetişkinlerin ise üçte ikisinin alkol kullandığı görülmektedir. 1976 yılına gelindiğinde diğer yıllara göre bir yavaşlama olsa da kronik bir uyuşturucu sorununun varlığı devam etmektedir.⁴ Hastane acil servis kayıtlarına bakıldığında en fazla ölüm eroin kullanmaktan meydana gelmektedir. Öbür yandan alkol ile birlikte alınan diğer uyuşturucular da ciddi oranlarda ölüme sebep olmaktadır.⁵ 1976 yılında 3 milyon Amerikalı barbitürat türü ilaçları tıbbi amaçlar dışında

¹ Melih Gülgen (Yönetmen), *İnsanları Seveceksin*, 1979 (Sinema filmi).

² Nejat Saydam (Yönetmen), *Fosforlu Cevriyem*, 1969 (Sinema filmi).

³ The Strategy Council on Drug Abuse’ Report 1976, NARA, HE5-1 Narcotics 1/12/76-20/01/77, GRF L. MI. Kasım 1976, s.9.

⁴ Adı Geçen Belge (Agb.) s.10.

⁵ Agb. s.11.

uyuşturucu gayesiyle kullanmıştır.¹ Alınan önlemlerle uyuşturucuya bağlı acil servis vakaları küçük bir düşüş eğilimi göstermiştir.²

Resim 3: Uyuşturucu ile Mücadele Raporu (Drug Abuse Report), 1976.³

2. ABD’de Uyuşturucuyla Mücadele

Dönemin ABD Başkanı Gerald R. Ford Amerikan halkının ödediği bedele karşılık uyuşturucu ile mücadelenin birinci önceliği olduğunu belirtir.⁴ Beyaz Saray Sözcüsü (Sekreteri) Henry Kissinger’den ve Bölge Savcısı’ndan konuyla ilgili daha fazla çaba göstermesini ister.⁵ Bunun yanında Dış İşleri Bakanlığı, Sağlık Eğitim ve Refah Bakanlığı (HEW), Uyuşturucu Bağımlılığı Strateji Konseyi, Amerikan Gazileri Birliği’nden gelen raporlarla ABD Başkanı uyuşturucuyla mücadele kapsamında tekrar stratejik bir planı hazırlatır.⁶ Söz konusu hazırlanan rapor Başkan Gerald R. Ford’a sunulur. Raporun yayımlanmasında kamuoyu yararı görüldüğü için rapor basına da verilir. Geçen yıla göre uyuşturucu bağımlılığı ile ticaretinin engellenmesi hususunda mesafe alındığı, daha iyi durumda olduğu raporda belirtilir.⁷ Söz konusu rapordan 1972, 1973, 1974, 1975 yıllarında da rapor yayımlandığını anlayabilmekteyiz. 1976 yılı raporunda 1970’ten beri uyuşturucu kullanımının engellenmesi ile ilgili federal bir strateji geliştirildiği belirtilmektedir. Burada amacın uyuşturucunun etkilerinin sınırlandırılması olduğu bildirilir. Uyuşturucuyu tamamen engellemenin mümkün olmadığı söylenir. Raporunda bütün uyuşturucuların aynı derecede tehlikeli olmadığı belirtilir. Bunun için yüksek risk içeren bağımlılık potansiyeli fazla uyuşturucular konusuna öncelikle odaklanılmalıdır. Rapora göre uyuşturucuyla mücadelede arz-talep dengesini dikkate almayan bir politika başarısız olacaktır. Uyuşturucu arzının önlenmesi için özellikle uluslararası işbirliğine önem arz etmektedir. Talebin azaltılması için ise koruma ve önleme çalışmaları hayati bir konudur. Olaylara erken müdahale edilmelidir. Mesleki rehabilitasyon çalışmaları daha çok uygulanmalıdır. Kurumlar arası koordinasyon ve işbirliği güçlendirilmelidir.⁸ Yine uyuşturucu ile mücadele ederken hükümetin kişisel özgürlüklere müdahale etmemesi gerektiği raporda belirtilmiştir. Ancak konu toplumsal bir sorun haline gelmiştir. Rapora göre uyuşturucu kullanımının yol açtığı toplumsal

¹ Agb. s.14.

² Ag.b. s.15.

³ The White House, NARA, HE5-1 Narcotics 1/12/76-20/01/77, GRF L. MI. Kasım 1976.

⁴ The White House, NARA, Federal Strategy for Drug Abuse and Drug Traffic Prevention, GRF L. MI. 1976.

⁵ The White House, NARA, HE5-1 Narcotics 1/12/76-20/01/77, GRF L. MI. 27 Aralık 1976.

⁶ The White House, NARA, HE5-1 Narcotics 1/12/76-20/01/77, GRF L. MI. 20 Aralık 1976.

⁷ The White House, NARA, HE5-1 Narcotics 1/12/76-20/01/77, GRF L. MI. 10 Aralık 1976.

⁸ The Strategy Council on Drug Abuse’ Report 1976, NARA, HE5-1 Narcotics 1/12/76-20/01/77, GRF L. MI. Kasım 1976, s.1.

sorunlar şunlardır: kötü sağlık koşulları, suça karışma riski, aile sorumluluğunu yerine getirmeme, sık ölümler, ekonomik bağımlılıkların artması...¹ Bunların içinden ölüm, hastalık, iş kaybı ve uyuşturucuya bağlı işlenen suçlar ciddi problem olarak sıralanmıştır. Temel varsayım uyuşturucu kullanmak tehlikeli, uygunsuz ve pahalı ise pek çok insanın bunu denemeyeceği ve bırakacağı yönündedir. Fakat işin gerçeği öyle olmamaktadır.²

Uyuşturucu kullanımının yüksek maliyetini karşılamak için kimi kamu görevlilerinin yolsuzluklara karıştığı, diğer insanların ise bu maliyeti karşılamak için daha fazla suça karıştığı ifade edilmektedir. Eğlence ve spor faaliyetlerine insanların yönlendirilmesi, istihdamın artırılması, danışmanlık hizmetlerinin etkili varlığı uyuşturucuyla mücadelede talebi azaltmanın yöntemi olarak belirtilmiştir. Raporunda uyuşturucu trafiğini önlemede ABD hükümeti uyuşturucu bağımlılığını tedavi etmeye oranla daha az başarılı olduğu ifade edilmiştir.³

Raporunda uyuşturucu arzını azaltacak önlemler ise şöyle sıralanmıştır: Yasadışı uyuşturucu yapılan mahsulün ortadan kaldırılması, yasadışı her türlü gönderinin ticaretinin yasaklanması, tutuklama tedbirine başvurulması, etkin hapis cezalarının verilmesi, ilgili mali kaynakların kurutulması...⁴

Özellikle liman ve kıyıya sahip olan Miami (Florida), New York (NYC- New York)) ve Chicago (Illinois) gibi kentler uyuşturucu trafiği adına dikkat çekilmiştir. Maima'nin ve New York'un Atlas Okyanusu'na açılan limanları vardır. Ancak Chicago, Michigan Gölü gibi bir iç gölün kıyısında yer almaktadır. Ancak bu göl çok büyüktür. Kanada ve Amerika Birleşik Devletleri arasında kalmaktadır. Bu göl pek çok Amerikan eyaleti (Indiana, Illinois, Wisconsin & Michigan) tarafından da çevrilidir. Raporunda küçük seviyede uyuşturucu ticareti yapanların tutuklanması veya ele geçirilmesiyle büyük uyuşturucu kaçakçılarının da ele geçirebileceği vurgulanmıştır. Yine uyuşturucu kaçakçılığı yapanlar, başka tür kaçakçılık içinde olduklarından sadece uyuşturucu kaçakçılığına odaklanılmamalıdır. Herhangi bir kaçakçılığının engellenmesi aynı zamanda uyuşturucu kaçakçılığın engellenmesi anlamına gelmektedir.⁵

Uyuşturucu kullanımı uluslararası bir sorundur. Bu nedenle ABD denizaşırı kaynakları tüm gücüyle seferber etmelidir. Federal Hükümet, Kongre, Yargı, eyaletler, yerel yönetimler, özel sektör uyuşturucuya karşı çok agresif bir biçimde birlikte çalışmalıdır. Bunun yanında eğitim, istihdam, mesleki eğitim konularına da ağırlık verilmelidir.⁶

3. Uyuşturucu ile Mücadele ve Çocuklar

Amerikan Başkanlığı'na sunulan 1976 Yılı Uyuşturucuyla Mücadele Raporuna göre ailelerin, çocuklarına uyuşturucudan kaçınacak değerleri öğretmeleri veya bu değerlere sahip olmaları uyuşturucu ile mücadelede en önemli unsurdur. Güçlü ve yaşanabilir toplumlar için ailenin önemi yadsınamaz. Aileler, çocuklarına kendilerine ve başkanlarına saygı duymayı öğretmelidir. Gençlerin enerjilerini harcayabilecekleri oldukça fazla sağlıklı yol vardır. Aileler bu görevlerinde başarısız olurlarsa hükümetin geriye yapacağı pek bir şey kalmamaktadır.⁷

¹ Agb. s.2.

²Agb. s.3.

³ Agb. s.4.

⁴ The Strategy Council on Drug Abuse' Report 1976, NARA, HE5-1 Narcotics 1/12/76-20/01/77, GRF L. MI. Kasım 1976, s. 5.

⁵ Agb. s. 6.

⁶ Agb. s. 7.

⁷ Agb. s. 7.

Uyuşturucuyla Mücadele Raporunda görsel medyanın gençlere kafa karıştırıcı mesajlar ilettiği bildirilir. Bu nedenle geleneksel kurumlar uyuşturucu kullanımını caydırmaya çalışırken medya hastalıktan, uyuşukluğa, uykusuz kalmaya, uyuşturucuya, obeziteye kadar çeşitli sorunları daha da büyütecek şekilde yayın yapmaktadır. Yine bunlardan kurtulmanın biricik yolu olarak da kimyasal çözümler önermektedir. Uyuşturucuların içinde en tehlikelisi olan eroin bağımlılığı toplumun tüm katmanlarını ciddi bir şekilde tehdit etmektedir. Aynı zamanda bu sorun yoksulluk, işsizlik, yabancılaşıma, fırsat eşitsizliği gibi diğer sosyal sorunlara da yol açmaktadır. Bunun yanında okuldan kaçma, çocuk suçluluğu, alkol bağımlılığı ile uyuşturucu kullanımı arasında paralellik bulunmaktadır. Bütün bu nedenlerle uyuşturucudan kurtulmak için ailelere sadece rehabilitasyon hizmeti verilmemelidir. Bunun yanında ailelere sosyal destek de şarttır. Kolluk kuvvetlerinin görevleri, rehabilitasyon hizmetleri, sosyal destekler arasında koordinenin sağlanması federal strateji haline getirilmelidir.¹

Medyanın gençlerin ve çocukların üzerindeki etkisi raporda tartışılmıştır. 1960'lerden itibaren şarkıcılar televizyona eli kadehli ve sigaralı çıkmaktaydı.² Bir kült yapım olduğu kabul edilen 'The Good, the Bad, and the Ugly' adlı Western türü filmde Amerikan İç Savaşı'nda yaralanan ve ölmek üzere olan askerlere dahi şifa niyetine sigara içerilmekteydi.³ Aynı yıllarda bir çizgi film karakteri olan Red Kit'in ağzından sigara düşmemekteydi.⁴ Bu tip medya örnekleri diğer etkenlerle birleşerek önemli bir sonuç doğurdu. Sadece 15 yıl içinde en küçük kasabaya varıncaya kadar Amerika'da uyuşturucu kullanımı çok ciddi oranlara çıktı. 1974 yılında New York'ta binlerce eroinman olduğu iddia edilir ve bu iddia Amerikan istihbarat belgelerine girer. Amerika, Türkiye ve Meksika'yı kendi ülkesine yapılan uyuşturucunun sevkiyat merkezi olmakla suçlar. Amerikalı yöneticiler, Muhammed Ali gibi sporcular ile Frank Sinatra gibi şarkıcıları gençleri uyuşturucudan vaz geçirmek için kamu spotu yapma konusunda ikna etmeye çalışır. O yıllarda da Muhammed Ali, Milli Selamet Partisi tarafından Türkiye'ye çağrılıyor, kimi muhafazakâr gençlere model olarak sunuluyordu. Çok ilginçtir, sigara alkol ve uyuşturucu kullanılmasının yaygınlaşmasında da benzer isimler öncülük etmişti. Onların sigaralı alkollü halleri televizyonlarda filmlerde gösteriliyordu. Şimdi iş tersine döndürülmeye çalışılıyordu. Uyuşturucu kullanımını önlemek için Başkan Ford'un oğlu Jack Ford'un destek verdiği bir çalışmada, Muhammed Ali'nin, Frank Sinatra'nın ve Howard Cosell'in katılımıyla bir plak ve kamu spotu çalışması yapılması önerilir. Daha önce bu kişiler çocuklarda diş fırçalama alışkanlığı kazandırmak için böyle bir çalışmanın içinde olmuşlardı.⁵

Resim 4: Frank Sinatra

¹ Agb. s. 8.

² Youtube, "Sway" (Frank Sinatra, Dean Martin & Sammy Davis - *Gang Guys Tribute* TV Show). <https://www.youtube.com/watch?v=jx0llzSntd8> Erişim Tarihi: 20 Haziran 2023.

³ Sergio Leone (Yönetmen), *The Good, the Bad, and the Ugly*, 1966 (Sinema filmi).

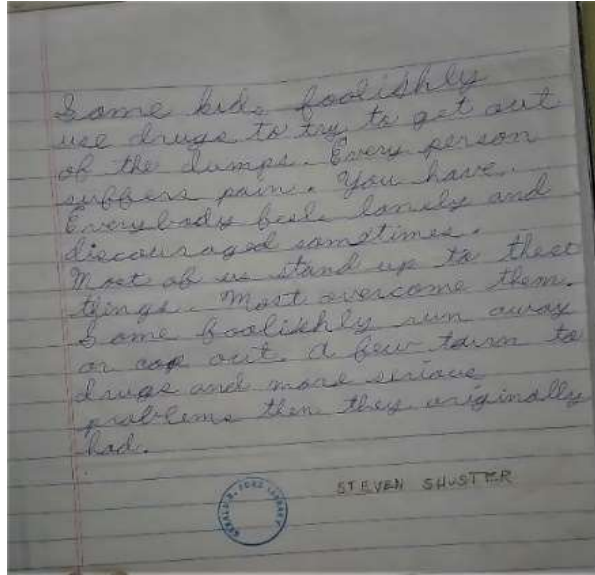
⁴ Red Kit - Papatya Kasabası - HD (1971), <https://www.youtube.com/watch?v=pyxUw84Wo0Y> Erişim Tarihi: 07 Ekim 2023.

⁵ The White House, NARA, HE5-1 Narcotics 21/4/76-14/5/76, GRF L. MI. 7 Mayıs 1976.

4. Amerikan Başkanı'na Çocukların Yazdığı Mektuplar:

Richard Nalepa, adlı 13 yaşındaki bir erkek çocuk Başkan Gerald Ford'a el yazısı ile gönderdiği mektupta çevresindeki pek çok arkadaşının uyuşturucu kullandığını, onların kendilerini tanınmayacak hale soktuklarını anlatır. Başkana gönderilen başka bir mektupta tıbbi uyuşturucuların amacı dışında kullanılmasına mektup yazarı karşı çıkar. Mektup yazarı çocuğa göre eroin ve esrar vb. uyuşturucu kullanımının meşru bir sebebi olamaz. Bu tip uyuşturucu kullanan kişiler gerçeklikten ve kimi yüzleşmelerden kaçan kimselerdir. Çocuklara göre uyuşturucu kullanımı, kullanıcı ve satıcılarına karşı güncellenmiş kanunlarla ve güçlü cezalarla önlenemez. Bu şekilde uyuşturucuya bağlı ölümler azaltılabilir. John Shofferner adlı küçük bir çocuk kendi el yazısı ile ABD Başkanı Gerald R. Ford'a gönderdiği mektupta uyuşturucu kullanarak kişinin kendisine zarar vermesinin aptalca olduğunu söyler. Öbür yandan bu insanların kurtarılması için bir fikir geliştirebiliriz der.¹

*"Bazı çocuklar aptalca bir şekilde bazı sorunlardan kaçmak için uyuşturucu kullanıyorlar. Herkes acı çekiyor. Kimi zaman herkes kendisini yalnız ve cesareti kırılmış olarak hissedebilir. Pek çoğumuz bu tip şeylere karşı koyabiliriz. Bazıları bu konuda yan çizebilir. Oysaki onlar için uyuşturucu kullanmak mevcut probleminden daha fazla soruna yol açabilir."*²

Resim 5: Başkan Gerald R. Ford'a gönderilen çocuk mektubu (Steven Shuster).

"Değerli Başkan Ford, Lütfen uyuşturucuyu durdurun! Değilse insanlar daha fazla uyuşturucu kullanacak ve çıldıracak" (Rohanda)...

"Merhaba Bay Ford, Biliyorum ki siz iyi bir insansınız. Bu nedenle yardım edebilirsiniz. Uyuşturucuyu durdurun! İnsanların uyuşturucu kullanmaya devam etmesi durumunda ne olacağını kimse bilemez. Liz benim en iyi arkadaşımdır. İsmim Julie Tabaley'dir." (Julie Tabaley)

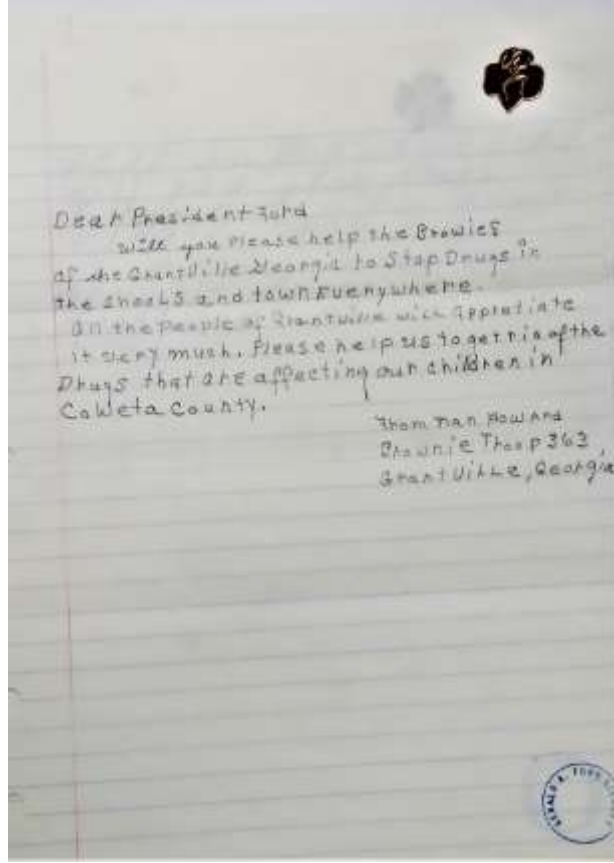
"Değerli Bay Ford, Uyuşturucunun durdurulmasında yardımcı olunuz. Uyuşturucunun durdurulmasına yardım edebileceğinizi biliyorum. Susan L. Capes'ten sevgiyle." (Susan L. Capes)

¹ NARA, H5 7/1/75 – 1/20/77, GRF L. MI. 22 Nisan 1976.

² Steven Shuster, NARA, H5 7/1/75 – 1/20/77, GRF L. MI.

“Değerli Başkan Ford, insanların uyuşturucudan hasta olmalarından önce uyuşturucunun durdurulmasını deneyecek misiniz? Değerli Başkan Ford, siz iyi bir insansınız.”(Cyntia)

“Değerli Başkan Ford, Umarım en yakın zamanda uyuşturucuyu durdurursunuz. Lütfen şimdi durdurun!” (Mona Hall)

Resim 6: ABD Başkanı Gerald R. Ford’a bir çocuk tarafından gönderilen mektup

“Değerli Başkan Ford, Georgia, Grantville, Browies’de okulda, kasabada her yerde insanların uyuşturucu kullanmasını lütfen engelleyecek misiniz? Grantville’nin bütün sakinleri bunu takdirle karşılayacaktır. Kasabamızda en çok çocukları etkileyen bu uyuşturucudan kurtulmamız için lütfen bize yardım edin!”(Nan Howard)

“Değerli Başkan Ford, uyuşturucu kullanımını durdurmak istemekteyiz. Bize uyuşturucu kullanımını sonlandırmamız için yardım edecek misiniz?” (Angela Felica Pace)

“Değerli Başkan Ford, sizinle birlikte uyuşturucuyu durdurmak istemekteyim.”(Sandra Varner)

“Değerli Başkan Ford, umarım insanlar uyuşturucu kullanmayı bırakır. Umarız siz de insanlara uyuşturucunun sona erdirilmesine yardım edersiniz.” (Chrita Nalcolm).

“Değerli Başkan, bu uyuşturucuyu durdurmanızı istiyorum.” (Rosalynd)

“Değerli Başkan Ford, bu mektup için sevinçliyim. Uyuşturucudan kurtulmamıza yardım edin. Uyuşturucusuz her şey daha güzel. Benim yeğenim esrar kullandı. Bu onun için iyi bir şey değil. Teşekkür ederim” (Sandra B.).¹”

¹ Mektup yazarı çocuk uyuşturucu sözcüğü yerine o günkü sokak ağzında yer alan pot sözcüğünü mektubunda kullanmıştır.

“Değerli Başkan Ford, Uyuşturucunun bu şekilde devam etmesini durdurmak istiyoruz. Uyuşturucu bizi öldürecek. O bizi çıldırtacak. Onun semtine bile uğramamalıyız.”(Alicia)

“Değerli Başkan Ford, uyuşturucuyu durduracak mısınız? Uyuşturucudan hoşlanmıyorum. Lütfen, uyuşturucuyu durdurun!” (Sueanna)

“Değerli Başkan, insanların uyuşturucu konusunda konuşmalarını sona ermesine yardım edin! İnsanların uyuşturucu satmasını durdurun! İnsanlar hasta olacak. Onların hasta olmasını istemiyorum. Lütfen insanların uyuşturucu satmasını durdurun.” (Suzanne Michelle Jabaley).

“Değerli Başkan Ford, Lütfen, uyuşturucuyu durduracak mısınız? Size yardım edeceğim. Hop hop hop tavşan gitsin çok hızlı. Seni seviyorum.” (Linda Findley)

“Merhaba Bay Ford, senin iyi bir adam olduğunu biliyorum. İnsanların uyuşturucu kullanmaya devam etmesi durumunda yardım edeceğinizi biliyorum. Uyuşturucuya dur deyin!”

“Başkan Ford, Burada uyuşturucuyu durdurmanızı istemekteyim.”¹

5. Amerikan Başkanı'nın Çocuk Mektuplarına Cevabı

Gerald R. Ford'un başkanlığı süresince ABD başkanının şahsına gönderilen ve ABD Başkanlık Ulusal Arşivinde saklanan çocuklar tarafından yazılan her mektuba cevap verildiği; verilen cevapların bir kopyasının söz konusu ulusal arşivde ilgili mektupların ekinde saklandığı görülmektedir. Bu cevabi mektuplardan bir tanesi şu şekildedir:

“Sevgili kızlar,

Uyuşturucu kullanımı sorunuyla ilgili mektuplarınız için size teşekkür etmek istiyorum. Size temin ederim ki, sorunun daha da kötüye gitmesini önlemek ve sonunda tamamen çözmek için çok çalışıyoruz.

Genç ve yaşlı her vatandaş, kendi mahallelerinde ve topluluklarında uyuşturucu kullanımıyla mücadelede yardımcı olabilir. En iyi yollardan biri sizin, ailenizin ve arkadaşlarınızın uyuşturucu kullanmanın tehlikelerini anladığından emin olmaktır. Troop 363'e çalışmalarını nedeniyle teşekkür ettim ve sizden de çalışmaya devam etmenizi rica ediyorum. Ancak tüm vatandaşlarımız birlikte çalışırsa uyuşturucu sorunu nihayet çözülebilir.

Önümüzdeki yıllar için size en iyi dileklerimi iletme fırsatı bulduğum için mutluyum.

Samimi olarak,

Gerald R. Ford”²

Resim 7: Amerikan Başkanı Gerald R. Ford imzasıyla çocuklar tarafından gönderilen mektuba verilen cevabın bir kopyası³

¹ NARA, HE5-1 Narcotics 15/5/76-15/5/1976, GRF L. MI.

² The White House Papers, NARA, GRF L. M. HE5-1, 5/15/76-11/30/76.

³ Dear Girls,

Amerikan Başkanı'nın tüm çocuk mektuplarına verdiği cevapların tamamı dikkate alınarak şunlar söylenebilir: Gönderilen mektupların tamamına ayrıntılı bir şekilde cevap verildiği görülmektedir. Amerikan Başkanına bireysel olarak gönderilen çocuk mektuplarına, mektubu gönderen çocuğa onun ismiyle hitap edilerek cevap verilmiştir. Çocuklara her defasında teşekkür edilmekte, onlar için iyi dilekler de bulunulmaktadır. Çocuklar tarafından gönderilen mektupların Amerikan Başkanı için çocuklara sevgilerini sunması için bir fırsat olarak görüldüğü belirtilmektedir. Çocuk mektuplarında bir sorundan söz edilmişse, Başkanlık makamının sorunun çözümü için bütün gücünü seferber edeceği vurgulanmaktadır. aynı zamanda çocukların ve toplumun diğer kesimlerinin söz konusu sorunun çözümü için sorumlulukları onlara hatırlatılmaktadır. Mektuplarda çocuklara karşı kullanılan dilin çok saygılı olduğu gözlenmektedir.

Sonuç

1970'li yılların ortasında ABD 38. Başkanı Gerald R. Ford'a çok farklı konularda çocuklar tarafından mektuplar yazılmıştır. Mektupların incelenmesi sonucunda o günkü sosyal ve siyasal ve ekonomik sorunların incelenmesinde bu mektupların çok farklı bir bakış açısı sunabileceği yargısına ulaştık. Ancak çalışmamızda 1960'ların sonundan itibaren 1970'li yıllar boyunca Amerika'da ciddi bir sorun haline gelen uyuşturucu konusunda Amerikan Başkanı Gerald R. Ford'a çocuklar tarafından yazılmış mektuplara odaklandık. Çalışmamızın sonucunda mektupların bazen tek tek bazen toplu halde Beyaz Saray'a gönderildiği anlaşılmıştır. Mektuplardan çocukların neredeyse tüm toplumu saran uyuşturucu sorununun farkında olduğu sonucunu çıkartabiliriz. Mektuplardan kimi çocukların çevresinde uyuşturucu kullanan kimi insanlara ve uyuşturucuya bağlı yaşanan diğer olaylara şahit oldukları anlaşılmaktadır. Çocuklar, net bir şekilde uyuşturucu kullanımının engellenmesini Amerikan Başkanından istemektedir. Mektupların şeklinden ve mektuplarda kullanılan dilden Amerikan Başkanına gönderilen mektupların kimisinin çocuklar tarafından onların ailelerinin veya öğretmenlerinin yönlendirmesiyle kimisinin ise çocukların kendiliğinden gönderdiği varsayımında bulunabiliriz. Her ikisi varsayım için de belli konularda Amerikan Başkanlık Makamının bazı sorunlar konusunda dikkati çekilmek istenmiş olmalıdır. Ya da Başkanlık makamının yürüttüğü politikaların desteklenmesi ve teşvik edilmesi de amaçlanmıştır denebilir. Çocuklar tarafından Amerikan Başkanına gönderilen mektupların Amerikan Başkanlığının ve Federal Hükümetin çabalarına ve çalışmalarına bakılınca olumlu bir şekilde başkanlık nezdinde etkisi olduğu sonucunu çıkartabiliriz. Öbür yandan Amerikan Başkanlığı ve Federal Hükümet de Amerika'da uyuşturucu konusunda belli bir kamuoyu oluşturmak için çocuk hassasiyetini de akıllı bir şekilde kullanmış olmalıdır. Başkan imzasıyla çocuklar tarafından yazılan mektuplara tek tek cevap verilmesi çocuklarda demokrasi bilincinin gelişmesine, sorunlar karşısında onların sorumluluk duygusu kazanmalarına yardım olmuş olmalıdır. Amerikan Başkanı Gerald R. Ford'a başka konu başlıklarında yazılan diğer çocuk mektupları ise başka bir araştırmamızın konusudur.

I want to thank you for letters about the drug abuse problem. Let me assure you that we are working very hard to stop the problem from getting any worse, and to eventually solve it completely.

Every citizen, young and old, can help to combat drug abuse in their own neighborhoods and communities. One of the best ways is to make sure that you and your family and friends understand the dangers of abusing drugs. I commended Troop 363 for its work and urge you to continue it. Only if all our citizens work together will the drug problem ever be finally solved.

I am glad to have this opportunity to send you my best wishes for the years ahead.

Sincerely,

Gerald R. Ford.

SOCIAL AND POLITICAL ANALYSIS OF CHILDREN'S LETTERS TO THE AMERICAN PRESIDENT (THE DRUG PROBLEM AND CHILDREN 1974-1977)*

Assoc. Prof. Dr. Menderes AKDAG**

37. American President Richard Nixon becomes the only American president to resign from his post when he was involved in the Watergate scandal that erupted in the United States, when dissidents were illegally wiretapped. Thereupon, Nixon's vice president Gerald R. Ford takes office as the 38th American president. Drug addiction and trafficking, which has been a serious problem in the USA since the mid-1960s, continued in Ford's period. This is an international problem. For this reason, the USA has serious problems with Turkey and some Latin American countries. In addition, problems such as Turkey's deployment of troops to Cyprus and the Armenian problem maintain their influence in the period of Gerald R. Ford. At that time, it is seen that hundreds of letters were written to the American president on different subjects, both by children of American descent, children from families of American Armenian and American Greek descent. In these letters, it is seen that the social and political problems of that day were expressed by the children. As a result of our research in the American Presidential National Archives, we saw that these letters were answered one by one with the signature of American President Gerald R. Ford. In our study, we will try to examine social problems such as drug use, which was active in the US society of that day, from the perspective of children. On the other hand, efforts will be made to understand the power of children's letters written to the American President to create public opinion in order to solve problems or legitimize solutions. It can be said that there is almost no study similar to our study. For this reason, our work will be the source of many political, social and international studies. On the other hand, it will bring a different perspective to children's studies. All these reveal the importance of our work. In our study, comparative analysis method will be applied.

Keywords: Child, letter, language, politics, USA, drug.

1. Drug Problem

In the 1970s, drugs emerged as a major problem in the world. For example, drugs have become such a problem in Turkey that many movies touch on this issue. In many Cüneyt Arkın films before 1980, Arkın is usually a police officer or police chief. It fights against criminal organizations such as drug and arms smuggling. This situation is reflected even in the melodramas of that day. The bad man achieves this situation by giving the good woman drugs or getting her addicted to drugs in order to seduce her and to do evil to her husband or loved one. Of course, this global problem is an international problem. This situation is reflected in many American documents. In the movie "İnsanları Seveceksin", shot in Turkey at the end of the 1970s, it was emphasized that the drug, cigarette, alcohol and arms smuggling taking place in Turkey is an international problem.¹ For films or cinema, it can be said that young people using drugs for the first time appear in the "Fosforlu Cevriyem" shot in 1969. This shows us that hippie culture and drug use have partially started in places like Istanbul.²

* This article was financially supported by the Gerald R. Ford Presidential Foundation, 38th President of the United States, for access to official documents of the American President used in the article.

** menderes.akdag@adu.edu.tr, Aydın Adnan Menderes University, Communication Faculty, Türkiye.

¹ Melih Gülgen (Director), *İnsanları Seveceksin*, 1979 (Film).

² Nejat Saydam (Director), *Fosforlu Cevriyem*, 1969 (Film).

Picture 1: The reflection of the drug problem in Turkey in the 1970s in a movie called 'İnsanları Seveceksin'.

Picture 2: A scene from the movie 'Fosforlu Cevriye'm': A woman using drugs.

In the United States of America (USA), a report has been published every year within the scope of the fight against drugs since the early 1970s. This report is presented to the presidential office. According to the 1976 report, it is not possible to determine the exact number of drug users. However, in 1976, it was determined that 22 million people in the USA consumed marijuana, 7 million people used unprescribed medical drugs for purposes other than their intended purpose, 4 million people used cocaine, and half a million people used heroin. In addition, cigarette and alcohol use is at a high level in the society in general. 19 Million Americans have used a medical drug for improper use at least once in their lives. 4 million Americans have tried heroin at least once in their lives. Approximately 37.5 million people have used marijuana at least once. 139 million people consume alcohol.³ In 1976, half of young people and two-thirds of adults consumed alcohol. Although there was a slowdown in 1976 compared to other years, a chronic drug problem continued.⁴ When we look at hospital emergency room records, most deaths occur from heroin use. On the other hand, other drugs taken together with alcohol also cause serious deaths.⁵ In 1976, 3 million Americans used barbiturate-type drugs for narcotic purposes other than medical purposes.⁶ With the measures taken, drug-related emergency room cases showed a small downward trend.⁷

³ The Strategy Council on Drug Abuse' Report 1976, NARA, HE5-1 Narcotics 1/12/76-20/01/77, GRF L. MI. November 1976, p.9.

⁴ Mentioned document (Md.), p.10.

⁵ Md. p.11.

⁶ Md. p. 14.

⁷ Md. p. 15.

Picture 3: Drug Abuse Report, 1976.⁸

2. War on Drugs in the USA

The then US President, Gerald R. Ford, stated that the fight against drugs was his first priority in response to the price paid by the American people.⁹ He asks White House Secretary Henry Kissinger and the District Attorney to make more efforts on the issue.¹⁰ In addition, with reports from the Ministry of Foreign Affairs, the Ministry of Health Education and Welfare (HEW), the Drug Addiction Strategy Council, and the American Veterans Association, the US President prepares a strategic plan within the scope of the fight against drugs.¹¹ The report prepared in question is presented to President Gerald R. Ford. Since public interest is seen in publishing the report, the report is also given to the press. It is stated in the report that progress has been made in preventing drug addiction and trafficking compared to last year and that they are in a better situation.¹² From the report in question, we can understand that reports were published in 1972, 1973, 1974 and 1975. The 1976 report states that a federal strategy to prevent drug use has been developed since 1970. It is stated that the aim here is to limit the effects of the drug. It is pointed that it is not possible to completely avoid drugs. The report states that not all drugs are equally dangerous. For this reason, the focus should be on high-risk drugs with high addiction potential. According to the report, a policy that does not take into account the supply-demand balance in the fight against drugs will fail. International cooperation is especially important to prevent drug supply. In order to reduce demand, protection and prevention works are a vital issue. Incidents should be intervened early. Vocational rehabilitation studies should be implemented more. Inter-institutional coordination and cooperation should be strengthened.¹³ It is also stated in the report that the government should not interfere with personal freedoms while fighting against drugs. However, the issue has become a social problem. According to the report, the social problems caused by drug use are: poor health conditions, risk of involvement in crime, failure to fulfill family responsibilities, frequent deaths, increased economic dependency...¹⁴ Among these, death, illness, job loss and drug-related crimes are listed as serious problems. The basic assumption is that if drug use is dangerous, inconvenient and expensive, many people will not try it and will quit. But the truth is that it is not like that.¹⁵ It is stated that some public officials are involved in corruption in order to cover the high cost of drug use, and other people are involved in more crimes to cover this cost. Directing people to entertainment and sports activities, increasing employment, and the effective presence of consultancy services have been stated

⁸ The White House, NARA, HE5-1 Narcotics 1/12/76-20/01/77, GRF L. MI. Kasım 1976.

⁹ The White House, NARA, Federal Strategy for Drug Abuse and Drug Traffic Prevention, GRF L. MI. 1976.

¹⁰ The White House, NARA, HE5-1 Narcotics 1/12/76-20/01/77, GRF L. MI. 27 December 1976.

¹¹ The White House, NARA, HE5-1 Narcotics 1/12/76-20/01/77, GRF L. MI. 20 December 1976.

¹² The White House, NARA, HE5-1 Narcotics 1/12/76-20/01/77, GRF L. MI. 10 December 1976.

¹³ The Strategy Council on Drug Abuse' Report 1976, NARA, HE5-1 Narcotics 1/12/76-20/01/77, GRF L. MI.

Kasım 1976, p. 1.

¹⁴ Md. p. 2.

¹⁵ Md. p. 3.

as methods of reducing the demand in the fight against drugs. The report stated that the US government has been less successful in preventing drug trafficking than in treating drug addiction.¹⁶

In the report, the measures to reduce the drug supply are listed in the report as follows: Elimination of the crop (poppy) from which illegal drugs are made, banning all kinds of illegal shipment trade, resorting to arrest measures, imposing effective prison sentences, drying up the relevant financial resources...¹⁷ Especially cities such as Miami (Florida), New York (NYC-New York) and Chicago (Illinois), which have ports and coasts, have attracted attention for drug traffic. Miami and New York have ports opening to the Atlantic Ocean. However, Chicago is located on the shores of an inland lake like Lake Michigan. However, this lake is very large. It lies between Canada and the United States. This lake is also surrounded by many American states (Indiana, Illinois, Wisconsin & Michigan) . The report emphasizes that by arresting or capturing small-level drug dealers, major drug traffickers can also be captured. Again, those who engage in drug trafficking should not focus only on drug trafficking, as they are involved in other types of trafficking. Preventing any smuggling also means preventing drug smuggling.¹⁸

Drug use is an international problem. Therefore, the United States must mobilize overseas resources with all its might. The Federal Government, Congress, the Judiciary, states, local governments, the private sector must work together very aggressively against drugs. In addition, emphasis should be placed on education, employment and vocational training.¹⁹

3. War on Drugs and Children

According to the 1976 Anti-Drug Report submitted to the American Presidency, the most important element in the fight against drugs is that families have some values to teach their children values that will avoid drugs . The importance of family for strong and livable societies cannot be denied. Families should teach their children to respect themselves and others. There are many healthy ways young people can spend their energy. If families fail in this duty, there is not much left for the government to do.²⁰

The Drug Enforcement Report reports that visual media conveys confusing messages to young people. Therefore, while traditional institutions try to deter drug use, the media broadcasts in a way that further exaggerates various problems, from disease to drowsiness, insomnia, drugs and obesity. Again, the media suggests chemical solutions as the only way to get rid of them. Heroin addiction, the most dangerous of drugs, seriously threatens all layers of society. At the same time, this problem also leads to other social problems such as poverty, unemployment, alienation and inequality of opportunity. In addition, there are parallels between truancy, juvenile delinquency, alcohol addiction and drug use. For all these reasons, families should not only be provided with rehabilitation services to get rid of drugs. In addition, social support for families is also essential. Ensuring coordination between the duties of law enforcement forces, rehabilitation services and social supports should be made a federal strategy.²¹

The impact of the media on young people and children is discussed in the report. Since the 1960s, singers appeared on television with a glass in their hand and a cigarette.²² In the Western genre movie called 'The Good, the Bad, and the Ugly', which is considered to be a cult production, even the wounded and dying soldiers in the American Civil War were smoked for healing purposes.²³ In the same

¹⁶ The Strategy Council on Drug Abuse' Report 1976, NARA, HE5-1 Narcotics 1/12/76-20/01/77, GRF L. MI. November 1976, p. 4.

¹⁷ Md. p. 5.

¹⁸ Md. p. 6.

¹⁹ Md. p. 7.

²⁰ Md. p. 7.

²¹ Md. p. 8.

²² Youtube, "Sway" (Frank Sinatra, Dean Martin & Sammy Davis - *Gang Guys Tribute* TV Show). <https://www.youtube.com/watch?v=jx0llzSntd8> Date of access: 20 June 2023.

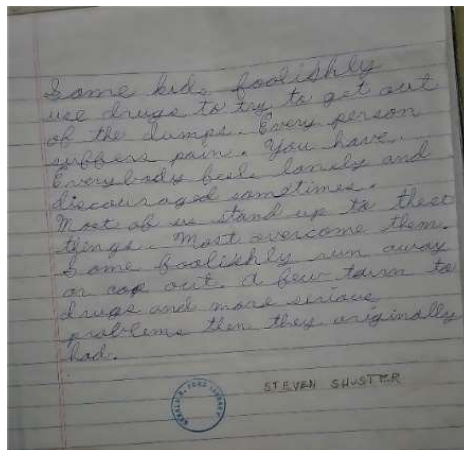
²³ Sergio Leone (Director), *The Good, the Bad, and the Ugly*, 1966 (Film).

years, Red Kit, a cartoon character, had a cigarette in his mouth.²⁴ These types of media examples combined with other factors produced an important result. In just 15 years, drug use in America, even in the smallest town, has increased to very serious levels. It is claimed that there were thousands of heroin possessions in New York in 1974, and this claim is included in American intelligence documents. America accuses Turkey and Mexico of being the shipping center for drugs destined for its country. American executives try to persuade athletes such as Muhammad Ali and singers such as Frank Sinatra to make public service announcements to persuade young people to give up drugs. In those years, Muhammad Ali was invited to Turkey by the National Salvation Party (MSP) and was presented as a model to some conservative young people. Interestingly enough, similar names pioneered the widespread use of cigarettes, alcohol and drugs. Their cigarette and alcoholic images were shown in movies and television. Now they were trying to reverse the situation. In a work supported by Jack Ford, President Ford's son, to prevent drug use, it is suggested that a public service announcement be made with the participation of Muhammad Ali, Frank Sinatra and Howard Cosell. These people had previously been involved in such a work to instill tooth brushing habits in children.²⁵

4. Letters Written by Children to the American President

In a handwritten letter sent to President Gerald Ford, a 13-year-old boy named Richard Nalepa explains that many of his friends around him are using drugs and that they are making themselves unrecognizable. In another letter to the President, the letter writer opposes the misuse of medical drugs. According to the letter writer child, there can be no legitimate reason for drug use in the form of heroin and marijuana. These types of drug users are people who escape from reality and some confrontations. According to children, drug use can be prevented with updated laws and strong penalties against users and dealers. In this way, drug-related deaths can be reduced. A little boy named John Shofferner, in his own handwritten letter to US President Gerald R. Ford, says that it is stupid to harm oneself by using drugs. On the other hand, he says, we can develop an idea to save these people, together.²⁶

"Some kids foolishly use drugs to try to get out of the dumps. Every person suffers pain you have. Everybody feels lonely and discouraged sometimes. Most of us stand up to these things. Most overcome them. Some foolishly run away or cop out..."²⁷

Picture 5: Children's letter sent to President Gerald R. Ford (Steven Shuster).

²⁴ Red Kit – Daisy Town- HD (1971), <https://www.youtube.com/watch?v=pyxUw84Wo0Y> Date of access: 07 October 2023.

²⁵ The White House, NARA, HE5-1 Narcotics 21/4/76-14/5/76, GRF L. MI. 7 May 1976.

²⁶ NARA, H5 7/1/75 – 1/20/77, GRF L. MI. 22 April 1976.

²⁷ Steven Shuster, NARA, H5 7/1/75 – 1/20/77, GRF L. MI.

The letters written by teenage children to American President Gerald R. Ford have been evaluated in general terms above. Some of the letters sent by very young children to the American president are given below as examples:²⁸

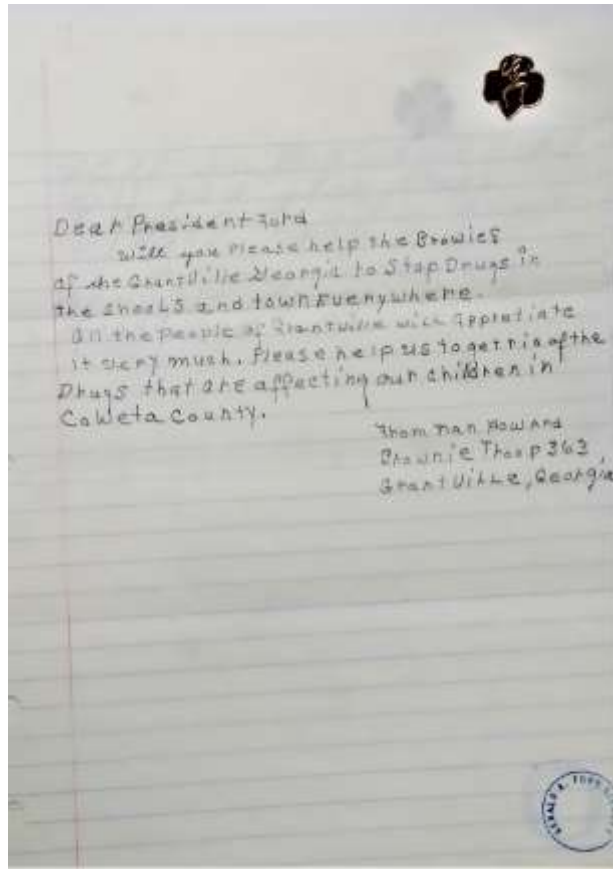
“Dear Presentde Frod, I am glad you helped us rad out of drugs. Things are so better without drugs. My cousin takes pot and that is not good for you. Thank you. Sandra B.”

“Hello Mr. Ford, I know you are a good man. So I know you can help. Stop drugs! If people keep on take drugs who knows what will happen. Lie is my best friend. My names is Julie Tabaley.”

“Dear Mr. Ford, Word you help stop drugs. I know you can help stop. From love by Susan I. Capes.”

“Dear Presside Ford, Will trying to stop drugs folks. Will get sick about drug. Dear Preside Ford, you is a good man.”

“Dear President Ford, I hope you stop drugs soon. Please stop it now. Mona”

Picture 6: Letter sent by a child to US President Gerald R. Ford.

“Dear President Ford, will you please help the Browies of the Grantville Georgia to stop drugs in the shools and town everywhere. All people of Grantville will appretiate it very much. Please help us to get rid of the drugs that are affecting our children in coweta county.”

“Dear President Ford, we want to stop the drugs. People will go crasy. Angela Felica Pace.”

“Dear President Ford, I want you to sotp this drugs with you. Sandra Varner.”

²⁸ Spelling mistakes made by children were not intervened in.

*“Dear President Ford, I hope people stop drugs. So we hope you help people stop drugs too.
Christa Malcolm.”*

“Dear resant, I want you to sotp this drugs. Rosalyn Huntr.”

*“Dear President Ford, please stop the drugs for us. We want to stop these drugs going on.
They’ll kill you. They’ll make you go crazy. You must not get around them. Alicia”*

“Dear Mr. President Ford, will you stop drugs. I do not like drugs. Please stop drugs.”

*“Dear President Ford, Please help stop people from talteing drugs. Stop people from selling
drugs. They will get sick. I do not want people to get sick. So please stop people selling drugs. Suzanne
Mchelle Jabaley”*

*“Dear President Ford will you please stop drugs. I will help you. Hop hop hop the rabbits go
to speed Zspim. Linda Findley”*

*“Hello Mr. Ford, I know you are a good man. I know you can help. If people keep takeing
drugs. Stop drugs!”²⁹*

5. American President's Response to Children's Letters

During the presidency of Gerald R. Ford, every letter written by children sent to the US president and kept in the US Presidential National Archive was answered; It is seen that a copy of the answers given is kept in the national archive in question as an annex to the relevant letters. One of these response letters is as follows:

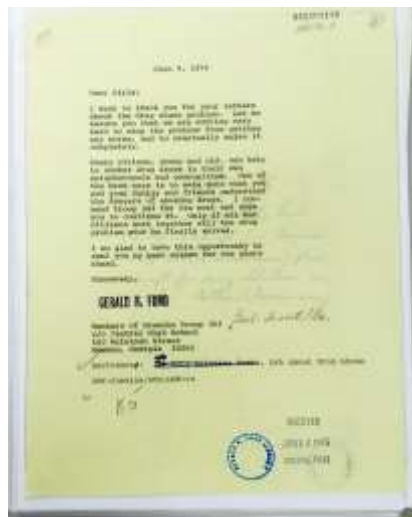
“Dear Girls,

*I want to thank you for letters about the drug abuse problem. Let me assure you that we are working
very hard to stop the problem from getting any worse, and to eventually solve it completely.*

*Every citizen, young and old, can help to combat drug abuse in their own neighborhoods and
communities. One of the best ways is to make sure that you and your family and friends understand the
dangers of abusing drugs. I commed Troop 363 for its work and urge you to continue it. Only if all our
citizens work together will the drug problem ever be finally solved.*

I am glad to have this opportunity to send you my bes wishes for the years ahead.

*Sincerely,
Gerald R. Ford”³⁰*

Picture 7: A copy of the response to the letter sent by children signed by American President Gerald R. Ford

²⁹ NARA, HE5-1 Narcotics 15/5/76-15/5/1976, GRF L. MI.

³⁰ The White House Papers, NARA, GRF L. M. HE5-1, 5/15/76-11/30/76.

Considering all the answers given by the American President to all children's letters, the following can be said: It can be seen that all the letters sent were answered in detail. Children's letters sent individually to the American President were responded to by addressing the child who sent the letter by his or her name. Children are thanked every time and good wishes are made for them. It is stated that the letters sent by the children were seen as an opportunity for the American President to express his love to the children. If a problem is mentioned in the children's letters, It is emphasized that the Presidency will mobilize all its power to solve the problem. At the same time, children and other segments of society are reminded of their responsibilities for solving the problem in question. It is observed that the language used towards children in the letters is very respectful.

Conclusion

In the mid-1970s, children wrote letters to the 38th President of the United States, Gerald R. Ford, on many different subjects. As a result of examining the letters, we came to the conclusion that these letters could offer a very different perspective in examining the social, political and economic problems of that day. However, in our study, we focused on the letters written by children to American President Gerald R. Ford about drugs, which became a serious problem in America from the late 1960s to the 1970s. As a result of our study, it was understood that the letters were sent to the White House, sometimes one by one and sometimes in bulk. We can conclude from the letters that children are aware of the drug problem that surrounds almost the entire society. It is understood from the letters that some children witnessed people using drugs and other drug-related events around them. Children clearly want the American President to prevent drug use. From the form of the letters and the language used in the letters, we can assume that some of the letters sent to the American President were sent by children with the guidance of their families or teachers, and some were sent by children themselves. For both of these assumptions, the American Presidency must have wanted to draw its attention to certain issues. Or it can be said that it is aimed to support and encourage the policies carried out by the Presidency. Considering the efforts and work of the American Presidency and the Federal Government, we can conclude that the letters sent by children to the American President have a positive impact on the presidency. On the other hand, the American Presidency and the Federal Government must have used children's sensitivity in a clever way to create a certain public opinion about drugs in America. Replying to the letters written by children one by one, signed by the President, must have helped children develop democracy awareness and gain a sense of responsibility in the face of problems. Other children's letters written to American President Gerald R. Ford under different topics are the subject of another research.

References

- Melih Güngen (Director), *İnsanları Seveceksin*, 1979 (Film).
NARA, H5 7/1/75 – 1/20/77, GRF L. MI. 22 April 1976.
NARA, HE5-1 Narcotics GRF L. MI, 15/5/76-15/5/1976.
Nejat Saydam (Director), *Fosforlu Cevriyem*, 1969 (Film).
Sergio Leone (Director), *The Good, the Bad, and the Ugly*, 1966 (Film).
Steven Shuster, NARA, H5 7/1/75 – 1/20/77, GRF L. MI.
Red Kit – Daisy Town - HD (1971), <https://www.youtube.com/watch?v=pyxUw84Wo0Y> Date of the access: 07 October 2023.
The Strategy Council on Drug Abuse' Report 1976, NARA, HE5-1 Narcotics 1/12/76-20/01/77, GRF L. MI. November 1976.
The White House, NARA, HE5-1 Narcotics 1/12/76-20/01/77, GRF L. MI. November 1976.
The White House, NARA, Federal Strategy for Drug Abuse and Drug Traffic Prevention, GRF L. MI. 1976.
The White House, NARA, HE5-1 Narcotics 1/12/76-20/01/77, GRF L. MI. 27 December 1976.
The White House, NARA, HE5-1 Narcotics 1/12/76-20/01/77, GRF L. MI. 20 December 1976.
The White House, NARA, HE5-1 Narcotics 1/12/76-20/01/77, GRF L. MI. 10 December 1976.
The White House, NARA, HE5-1 Narcotics 21/4/76-14/5/76, GRF L. MI. 7 May 1976.
The White House Papers, NARA, GRF L. M. HE5-1, 5/15/76-11/30/76.
Youtube, "Sway" (Frank Sinatra, Dean Martin & Sammy Davis - Gang Guys Tribute TV Show). <https://www.youtube.com/watch?v=jx0llzSntd8> Date of the access: 20 June 2023.

PROF. DR. HÜSEYN DÜZGÜN'ÜN* İRAN'DA AZERBAJYAN ÇOCUK VE HALK EDEBİYATI İLE İLGİLİ ÇALIŞMALARI

Eldar Mohammadzadeh SADIK**

Maryam ZAFARMAND***

Özet

Prof. Dr. Hüseyin Düzgün'ün 1967 yılından hayatının sonuna değin Azerbaycan Halk Edebiyatı ile ilgili bilimsel çalışmalarında, Aşıklar, Savaşçı sözleri, Bayatılar, Nağıllar, dini fırkaların inançları ve musiki risaleleri ile ilgili kitap ve makalelerim neşrolmuştur. Onların arasında Bayrek Kuşçuoğlu ve Yunus Emrenin edisyon kritik divanları da yer almaktadır.

Anahtar kelimeler: Azerbaycan, Aşıklar, folklor, dini fırkalar.

Sayalar

1967 yılında Tebriz'de Sayalar kitabım neşroldu. Kitap önsöz, metinler ve eklere bölünmüştür. Önsözde sayalar ve savaşçılar ile ilgili bilgiler verilir. Metinde ise sayacı sözleri toplanmıştır. Hemin kitap bir daha 2008 yılında Tahranda neşrolmuştur.

Aşıklar

“Aşıklar” adlı kitabımı, farsça olarak 1971 yılında Tahranda yayınlama bildim. Kitapta Aşık Kurbani, Aşık Abbas Tufarkanlı, Sarı Aşık, Aşık Valeh, Hasta Kasım, Aşık Çoban Afğan, Aşık Peri, Aşık Hüseyin Şümkirli, Ve Aşık Alesker ile ilgili yeterince bilgiler ve şiirlerinden örnekler verilmiştir. Türkçemizin o zaman İranda yasak olduğu için şiir numunelerinin farsça tercümelerini verilmişim. Kitaba yazdığım yaklaşık 40 sayfelik önsözde sumer levhalarındaki bulunan aşık büstü, eski ozanlar, Dede Korkut kitabı, ve Divan-i Luğatit Türkte giden aşık şiiri örnekleri sözkonusu olmuştur. Habele önsözde Aşık şiiri çeşitleri koşma, geraylı, bayatı, ustadname ve bu gibi şiir nevlere tanıtılmıştır.

* Hossein Mohammadzadeh Sedig, Tahran, İran, Üniversite emeklisi, Prof. Dr., 1945-2022.

** Bilgi yönetimi bölümü doktora derecesi sahibi- eldarmsadik@yahoo.com

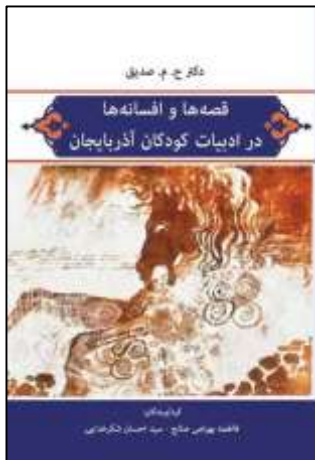
*** Kütüphane uzmanı

Azerbaycan Nağılları

1972 yılında Tahranda Azerbaycan halk nağılları sırasından Tilki Nağılları, Kel Nağılları ve At Nağılları kitaplarım yayınlanmıştır. At nağılları sırasından, Çil Maydan nağılı çocuklar için işlenmiş ve resimli olarak neşr edildi. Üç cildlik Azerbaycan sözlü Edebiyatı sırasında yayımladığım kitaplar, bir daha 2013 yılında toplu bir halde Tahranda tekrar yayımlanmıştır. Tabii şu nağılların ilk baskıları türkçenin İranda yasak olduğu için, farsça neşrolmuşlar. Nağılların toplanma yerleri ve rivayet edenlerin adları dipnotlarda verilmiştir.

Azerbaycan folkloru ve edebiyatı ile ilgili yedi makale

1975 yılında Tahranda “Azerbaycan Folkloru ve edebiyatı ile ilgili yedi makale” adı ile kitabım neşrolmuştur. Şu kitabın 5 makalesinin adları şöyledir:

1. Aşıklar
2. Azerbaycan nağıllarında hayvanlar
3. Azerbaycanda yerli nağmeler
4. Savaşçı sözleri ve Doğa ile ilgili türküler
5. Türkmen halkının sözlü edebiyatı

Kitap bir daha 2013 yılında Tahranda neşredilmiştir.

Aşıklarla ilgili toplantı

1975 yılında Tahranda Endişe salonunda Sure üniversitesi tarafından kurulan Aşıklarla ilgili geniş konuşma yaptım.

Şu toplantıyı açarken Alp Er Tunka, Erkenekon, Şu, Göç ve Yaradılış destanlarını ilk aşık destanları gibi tanıttırmaya başladım ve Azerbaycan aşıkları tarihinde bahsettim, aşık şiiri örneklerinden konuştum ve Tahranda yerleşen Eski İran müzeyinde muhafizat edilen eski aşık büstünü tanıttıra bilmişim. Şu toplantıda Hoylu Yünüs Emreyi en eski tarikat aşıklarından olduğunu öne sürmüştüm.

Aşık Edebiyatı Dersleri

Tahranda SÛRE üniversitesinde, 1990 –ci yıllarda musiki departmanında 2 kredi Azerbaycan Aşık Edebiyatı dersleri keçirilmesi kararı verilmiştir. Dersin pratik kısmı ile Aşık İmran uğraşır ve Teorik kısmını ben tedris edirdim.

Şu sınıflarda 1971 yılında yayımladığım kitabı ders için seçe bildim. 5 yıl süren musiki Lisans döneminde öğrenciler Bitirme Tezi yazma ile de görevlendirildiler. Onların arasından, Dede Korkut, Aşık Destanları adlı iki tezide yürüte bilmişim.

Arzu ile Kamber

Bizim Çağdaş Mücadele Şiirimizin sarsılmaz temsilçisi olan rahmetli Habib Sahir 1960 larda Aşık destanlarımızdan biri olan Arzu Kamber destanını manzum etmiştir. Hemin manzume gizli olarak faksimile gibe elden ele dolaşır ve okunurdu. Eserin Türkçe metnini yayımlamış olanağı olmadığı için, onu manzum olarak farsçaya çevirdim ve 1973 yılında Tahranda neşrettirdim. Çeviriye eklediğim önsözde Aşık Destanların iki fasıl: kahramanlık manzumeleri ve sevgi manzumeleri olarak okuyuculara tanıttırmaya çalışmışım.

Şu aşık destanını 2010 yılında Pervane Memmedli Hanım Bakıda yayımlamıştır. Onun bilimsel yayının Tebrizde tekrar yakın yıllarda bir daha neşrettiler. 2010 yılında Tahranda Hanım Hatıra Raziyan benim farsça çevirim ile birlikte rahmetli hocamız Habib Sahirin çevirdiği türkçe metni yayımlamaya bilmiştir.

Kelamlar

Azerbaycanda tarikat fırkalarından Ehl-i Hak adlı 3 milyon civarında yaşayan bir sufi tarikatı vardır. On iki handedana bölünen bu fırkanın kütsal dilleri türkçedir. Onlar için bu dilde göylerden inen ve vahy olunan Kelamlar vardır. Şu kelamları gûyendeler yazmışlar. 24 gûyendelerin en başında Kuşçu Oğlu ve sonra Yunus Emre geçer. Ehl-i Hak, Bektaşiler gibi Perşembe günleri Cemhanelerde toplanır, kelamları saz (= tanbur) havasile okurlar. Kelamlar genellikle 11 hicalı şiirler sayılır ve kesinlikle saz ile okunmalıdırlar. İranda kendi dinleri ve tabii kelamlarını pek gizli tutan şu fırkanın aşıklarına Kelâmgû denir. Kelamlar sadece dini merasimde ve derin bir bâtinî hal havada icra edilir.

Ben 1985 yılında şu kelamlardan, 110 kelim seçip Tahran üniversitesinde talebeler tarafından kurulan türkçe sınıflarda okutma için akademik yayımına gayret gösterdim. Tabii ki kelamların, fırka dışı yayınlanmasını aynı fırkanın seyyidleri yasaklırlar.

Neşrettiğim kelamlar kitabını Aynur Celilova adlı bir hanım Bakıda Nağısoylu rehberliği ile kendisine yüksek lisans tezi yapmış ve Türkiyede Marmara Üniversitesinde Babek Cavanşır adlı bir öğrenci yine yüksek Lisans tezi gibi çalışmış ve savunmuştur.

Kuşçuoğlu

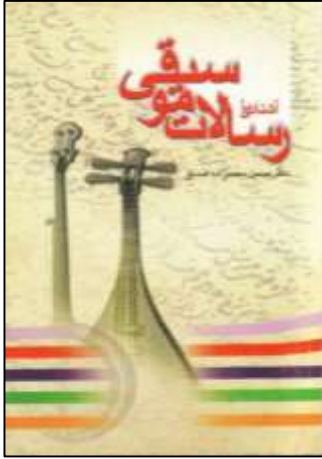

Bayrek Kuşçuoğlu Şah İsmayıl Safevi zamanında yaşayan, Ehl-i Hak aşığı ve gûyendesidir. Onun koşmaları aşık edebiyatının şimdiye değin tanınmayan bir incisi gibi umanistik bir düşünceye sahip bir aşık, hemde Ehl-i Hakkın ilk tanbur çalan gûyendesidir.

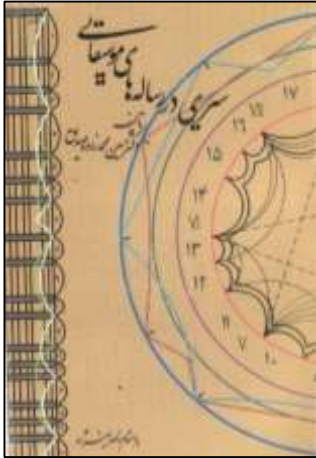
2001 yılında Tebrizde onun kelamlarını nefis şekilde, önsöz ve izahatlarla neşrettire bildim. Onun koşmalarından bir örnek:

Neden ikimize üç yar deyirler?
Aramızda muhabbet var deyirler
Senin gönlün bilir gönlümdekini
Gönülde gönüle yol var, deyirler
Kara kaşlarıva kurban olayım
Kara gözlerine hummar deyirler
Zerin yok zorun yok, bil Kuşçuoğlu
Elinden geldikçe yalavar deyirler

Musiki risaleleri

İran Üniversiteleri Müsiki Fakulteleri ve bölümlerinde okunma için yazdığım “Eski Musiki Risaleleri” kitabım 2000 yılında Tahranda neşredilmiş ve sonra defalar yayımı tekrarlandı. Kitapda Azerbaycan klasik musikiciler ve risale sahipleri arasından Safi-ed Din Urmevi ve Abdulkadir Marağayı`nın yaşam maceraları, eserleri ve musiki iycatları hakkında bilgi vermişim. Kitabın Abdulkadir bölümünde onun türkçe tesnif ve şiirleri de verilmiştir.

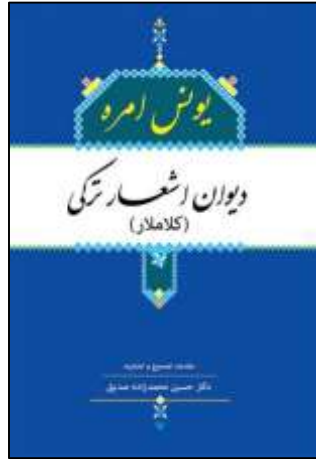
Durub-i Emsal-i Türki-ye

2010 yılında neşr olan Durub-i Emsal-i Türki-ye kitabı, 1424 atasözlerini içeren 18-ci yüzyıla ait bir elyazmanın tenkidi metnidir. Elyazmayı 1983 yılında Sofiya Üniversitesi Elyazmalar Bölümünden bulmuşum. Eseri yayına hazırlarken, atasözlerin farsca karşılıklarını da eklemişim.

Atasözlerin eski yazı ile (klasik yazılım ve yeni yazılım) ile beraber latince sesyazımı da verilmiştir. Eserden örnek:

Yunus Emre Divanı

Yünüs Emre Ehl-i Hakkın Kuşçu Oğlundan sonra en büyük gûyende ve kelâmgûsu sayılır. Yunusun şiirleri Türkiyede defalar yayınlamıştır. Fakat Ehl-i Hak içinde olan kelimeler şu yayınlarda yok. Ehl-i Hak Beyazları ve Türkiye yayınlardan yararlanarak 2013 yılında onun kelâm divanını neşrettirdim.

İranda yaşayan Ehl-i Hak tayfaları arasında saxlanılan gizli belgelere göre, Hz. Yunus Emre işbu fırkanın 24 kutsal Guyendelerinden biri sayılır ve Azerbaycanın Hoy şehrinde doğmuş, yaşamış ve Anadoluyu gezmiştir.

Deyilenlere göre, O Mevlana ve Hac Bektaş Veli ile de görüşmüştür ve Ehl-i Hak tayfalarının kurucusu olan Hz. Sultan Sahaka inanmıştır.

Yunus Emre Divanını, rahmetli hocam Prof. Dr. Faruk Timurtaş, A. Gölpinarlı, Sabahattin Eyuboğlu, Burhan Toprak, Ziya Bakırcıoğlu, Mustafa Tacı ve TDK tarafından neşrolmuş tıkbıbasımı ve Ehl-i Hak Seyidler ve velileri tarafından yazıya köçürülen Pirdâveri, Niknejad, Cemil Afşar beyazları ile karşılaştırarak hazırlaya bildim.

Daha önce yayımladığım olan Kelamlar unvanlı kitabımız, işbu tayfanın en büyük guyendesini Hz. Kuşçu Oğlu Kelamlar kitabını takip etmektedir.

Azerbaycanın yüreği yanıklı kopuz çalanları

Azerbaycan aşıkları hakkında İslamı İnkılaptan sonra, KOPUZÇALANLAR adlı kitabım Tahranda neşroldu. İşbu kitapta aşık kültürü tarihi ile ilgili önsözden sonra tarih boyunca yurdumuzda zuhur eden aşıkların yaşamları ve şiirleri ile ilgili yazılarım vardır. Kitap farsçadır verilen aşık şiirlerinin türkçe metinleri ile beraber, farsca çevirileride neşrolmuştur.

Yazı heyeti kurulu üyesi olduğum MAKAM aylık dergisinde devamlı olarak aşıklarımız ile ilgili makalelerim neşr olmuş ve Sure Üniversitesinin ilmi üç aylık dergisinde ise “Azerbaycan Aşık Şiiri Özellikleri” ünvanlı çalışmam yayımlanmıştır.

Bektaşî Şiirleri

2014 yılında Edyan Üniversitesi tarafından “Hacı Bektaş Veli ve Bektaşî Metinleri” adlı kitabım neşrolmuştur. Kitap 5 bölümden ibrettir:

1. Hacı Bektaş ve Bektaşilik
2. Makalat-ı Ğeybiye risalesi
3. Fevayid risalesi
4. Vilayetnamenin farsça çevirisi
5. Bektaşî şiirleri

İki yüz sahifeyi içeren 5-ci bölümde 62 Bektaşî, Alevi ve Ehl-i Hak aşıklarının köşma ve geraylılarını açıklamalarla getirmişim.

TÜRK MEDENİ MUHİTİNDE KARABAĞ

Lamiye ALİYEVA*

Xülasə

Müəllif bu məqalədə kulturoloji kontekstdə Qarabağ mədəni mühitini türk arealında rolunu araşdırır. Təsadüfi deyil ki, türk dünyasının ayrılmaz hissəsi olan Qarabağ qədim və zəngin tarixə malik olaraq illərlə dünya ictimaiyyətinin marağına səbəb olmuşdur. Qarabağ tarix boyu dünyada məşhur olan şairlərin, filosofların, din xadimlərinin, dövlət və sənət adamlarının vətəni olub. Bəlli olaraq tədqiqatda Qarabağ mədəni mühitinin bəşər mədəniyyətinə, dünya sivilizasiyasına verdiyi misilsiz töhfələr konkret faktlarla təhlil edilmişdir. Qarabağ mədəni mühitinin kulturoloji kontekstdə, elmi təfəkkürdə araşdırılması bütün türk xalqlarının mədəni mühiti ilə əlaqəsi, daxili bağlılığın mövcud olması göstərilmişdir.

Açar sözlər: Qarabağ, türk dünyası, mədəni mühit, milli mədəniyyət, Qarabağ incəsənəti

KARABAGH IN THE TURKISH CULTURAL ENVIRONMENT

Lamiya ALIYEVA***

Abstract

In this article, the author examines the role of the Karabakh cultural environment in the Turkic area in a cultural context. It is no coincidence that Karabakh, which is an integral part of the Turkic world, with an ancient and rich history, has attracted the interest of the world community for many years. Throughout history, Karabakh has been the birthplace of world famous poets, artists, philosophers, religious and statesmen. Obviously, the study analyzes the unprecedented contribution of the cultural environment of Karabakh to world culture and civilization on concrete facts. The study of the cultural environment of Karabakh in the cultural context and scientific thinking showed a connection with the cultural environment of all Turkic peoples.

Key words: Karabakh, Turkic world, cultural environment, national culture, Karabakh art.

КАРАБАХ В ТЮРКСКОЙ КУЛЬТУРНОЙ СРЕДЕ

Ламия Алиева**
научный сотрудник, аспирант

Аннотация

В данной статье автор в культурологическом контексте рассматривает роль Карабахской культурной среды в тюркском ареале. Неслучайно Карабах, являющийся неотъемлемой частью тюркского мира, имея древнюю и богатую историю на протяжении многих лет вызывает интерес мировой общественности. На протяжении всей истории Карабах был родиной всемирно известных поэтов, художников, философов, религиозных и государственных деятелей. Очевидно, что в исследовании на конкретных фактах проанализирован беспрецедентный вклад культурной среды Карабаха во всемирную культуру и цивилизацию. Исследование культурной среды Карабаха в культурном контексте и научном мышлении показало связь с культурной средой всех тюркских народов.

Ключевые слова: Карабах, тюркский мир, культурная среда, национальная культура, Карабахское искусство.

* Elmi İşçi, Dissertant

*** Scientific researcher, graduate student, Institute of Architecture and Art Azerbaijan National Academy of Sciences Baku, Azerbaijan

** Научный сотрудник Института Архитектуры и искусства Национальной Академии Наук Азербайджана, Баку, ORCID ID: 0009-0006-1188-347X eliyevalamiye498@gmail.com,

Türk mədəniyyətinin, tarixinin inkişafında və təkamülündə Azərbaycanın ayrılmaz bir hissəsi olan Qarabağın mədəni mühiti əvəzsiz və böyük rol oynayıb. Qarabağ mədəni mühitini dərinlən öyrənmək üçün əvvəlcə bu regionun tarixi ərazilərini, mədəniyyətini və hüduqlarını müəyyənləşdirmək vacibdir. Çünki bunu araşdırmadan burada baş verən mədəni hadisələri də tam şəkildə təsvürə gətirmək mümkün deyil.

Qarabağ tarix boyu bütün Şərqdə məşhur olan şairlərin, filosofların, din xadimlərinin, dövlət və sənət adamlarının vətəni olub. Elə bir əsr, elə bir qərinə yoxdur ki, onlarca qarabağlının adı böyük həflərlə bu tarixə yazılmasın. Həmin dahilərin səsləri indi də yüzilliklərin o tayından gəlir, onların xeyrxah əməlləri, insanpərvərlikləri dillərdən düşmür, ağızdan-ağıza, yazıdan-yazıya keçərək tarixə çevrilir. Bu şəxsiyyətlərin əməlləri, gördükləri işlər irsən babalardan oğullara, oğullardan nəvələrə keçir və həmişəlik tarixin yaddaşına həkk olur.

Qarabağ dünyada ən qədim insan məsgənlərindən biri, Şərqdə ikiçay arxeoloji mədəniyyəti, Qafqazda ilk şəhər tikili nümunəsi, türk xalqlarının mənəvi rəmzi hesab edilən abidələrlə zəngin olmuşdur. Hələ qədim dövrdən Qarabağda bir çox şəhərlər yaranmışdır. Onların bəziləri əvvəlcə hərbi məqsəd üçün tikilmiş, bəziləri ticarət yolu üzərində məntəqə rolunu oynamış, bir neçəsi bu və ya digər hökmdarın iqamətgahı olmuş, bəziləri isə sənətkarlıq mərkəzləri kimi meydana gəlmişdir. Lakin elə şəhərlər də olmuşdur ki, yuxarıda göstərdiyimiz bütün əlamətləri özündə birləşdirmişdir. Yəni o həm iqamətgah, həm hərbi qala, həm ticarət mərkəzi, həm də möhtəşəm sənətkarlıq mərkəzi olmuşdur.

Qarabağ regionun əsas əhalisi mənşə, dil və mədəniyyət baxımından min illərlə Böyük Qafqaz dağları ilə Araz çayı arasında yaşamış türk mənşəli etnoslara mənsub olan etnik xalqlardan ibarət olmuşdur. Azərbaycanın digər ərazilərindən fərqli olaraq, Qarabağ ərazisində orta əsrlərdə dini ayrılığın meydana çıxması bölgədə sonralar böyük dəyişikliklərin yaranmasına gətirib çıxarmışdır. Qafqaz Albaniyasında xristianlığın müsəlmanlıqla əvəz olunduğu zaman Qarabağın dağlıq ərazisində yaşayan və xristianlıq dini ideologiyasına sitayiş etməkdə davam edən albanların xristian olmasından istifadə edərək, buraya müxtəlif xalqların nümayəndəsi o cümlədən ermənilər köçürülmüşdür [Orucov, 2021, 14].

Qarabağ həm də müqəddəs torpaq deməkdir. Qarabağ qədim türkcədə “Ulu Tanrı deməkdir”. Qəribədir ki, sufilərin ilk səma ayinləri də Qarabağ dağlarında – Ulu Tanrının evində keçirilib. Səma Qarabağda müsəlmanlaşan türk şamanlarının ibadət ayinidir. Qədim şamanist türklərin əvvəlcə xristianlaşması, daha sonra islamlaşması prosesi də Turanın hər yerində, o cümlədən Qarabağda, Oğuz xanın nəvəsi Avşarın ata yurdunda baş tutmuş, tarixdəki ilk səma ayinləri də Konya ilə eyni vaxtda, bəlkə, daha əvvəl, Qarabağda Qarabağ türkləri arasında görünüb. Tədqiqatçıların fikrincə, Qarabağın sənətkarlar diyarı olması şaman-türk mədəni ənənəsinin bir davamı hesab edilə bilər.

Qarabağ həm təbiətinin gözəlliyi, həm incəsənəti və mədəniyyətinin zənginliyi baxımından əsrlər boyu dünyanın və Azərbaycanın göz bəbəyi olmuşdur. Bu füsunkar diyarın söz nəhəngləri də onu həmişə diqqət mərkəzində saxlamışdır. Qarabağın həm tarixi, həm də mədəniyyəti çox qədimdir. Böyük Turanın bir parçası olan Qarabağ zaman-zaman tariximizə və incəsənətimizə böyük dahilələr, istedadlı sənətkarlar bəxş etmişdir. Musiqinin, təsviri sənətin, şeirin, ədəbiyyatın beşiyi olan bu diyarı bütün dünya tanıyır. Bu görkəmli diyarın neçə-neçə dahilələri nəinki türk arealında, hətta bütün dünya miqyasında məşhurlaşmışlar. Tarixi mənbələrin hansı səhifəsini vərəqləsək, sözsüz, bu mühiddən mükəmməl məlumat əldə edə bilərik. Onu da qeyd edim ki, Əhməd bəy Ağaoğlu XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində türk dünyasının tanınmış şəxsiyyətlərindən, türkcülük ideoloji konsepsiyasının müəlliflərindən biri olmuşdur.

2023-cü ildə Türk dünyasının mədəni paytaxtı elan olunmuş Şuşa şəhəri fəaliyyəti diqqət mərkəzində saxlanılır. İngilis səyyahı C.Moryenin fikrincə, Şuşa hələ eradan əvvəl insan məskəni olmuşdur. R.Burter isə yazır ki, “Şuşada Qafqazın başqa yerlərində olmayan Avropa şəhərlərindəki kimi daş binalar, daş döşəməli geniş küçələr, qədim Roma hamamlarını xatırladan gözəl hamam qalıqları vardır”. Bütün bunlar Şuşanın hələ çox qədimdən mövcud olması haqqında fikir söyləməyə əsas verir. Məşhur rəssam V.Vereşagin Şuşanı görəndən sonra yazmışdı: “Bu şəhərin evləri düzgün formalı, qəşəng və hündür olub, çoxsaylı və gözəl pəncərələrlə işıqlandırılır. Qayalıqlar qoynunda yerləşən bu şəhər elə həmin qayalıqlardan götürülmüş daşlardan tikilmişdir. Şəhərin bütün küçələrinə enli daş plitələr döşənmiş, evlərin damları tirlərdən düzəldilmişdir” [Kərimli, 2021, 224].

Hələ 1830-cu ildən fəaliyyətə başlayan Şuşa qəza məktəbinin dünya standartları səviyyəsində təhsil verməsi, 1874-cü ildə Qafqazda ilk dəfə olaraq Şuşa şəhər məktəbinin açılması, 1881-ci ildən isə

Şuşa Realnı Məktəbinin fəaliyyətə başlaması və ana dili ilə yanaşı rus, alman və fransız dillərində dərslərin keçirilməsi burada maarifin, elm və mədəniyyətin hansı səviyyədə olmasından xəbər verir. 1896-cı ildə isə bu qədim mədəniyyət mərkəzində 210 nəfər şagirdin təhsil aldığı ikisinifli rus-tatar məktəbinin açılması mədəniyyət sahəsindəki intibahın yüksək göstəricisidir. Şuşa ili çərçivəsində keçiriləcək türk dünyasının mədəniyyət forumu, türk dövlətləri arasında mədəni əlaqələrin inkişafında yeni üfüqlər açacaq, XXI əsrin türk əsrinə çevrilməsi üçün səbəblərdən biri olacaq.

Qarabağın qədim kökə söykənən və milli dayaqlar üzərində bərqərar olan mədəni ənənəsini klassik dövrdən orta əsrlərə və eləcə də XX əsrin əvvəllərinə qədər izləyərək mədəni tərəqqinin şahidi oluruq. Bununla belə, Qarabağ mədəni mühitində yaşayıb- yaradan, yaradıcılığı ilə bütün türk dünyasına nüfuz edən şəxsiyyətlər olmuşlar. Bütövlükdə yaranan münbit şərait bir çox xalq sənətkarlarının yetişməsində və formalaşmasında müstəsna rol oynamışdır. Qarabağ Qafqazın həm mədəni həm də mühüm iqtisadi mərkəzi hesab olunurdu. İstər xanlıqlar, istərsə də çar Rusiyasının hakimiyyəti dövründə Qarabağın iqtisadi həyatının əsasını sənətkarlıq və ticarət təşkil edib. Hələ xanlıqlar dövrünün sonlarına aid məlumatlara görə burada 50-dən artıq sənətkarlıq sahəsi fəaliyyət göstərib. Burada ipək və pambıq parça toxuculuğu, zərgərlik, papaqçılıq, çəkməçilik kimi sənət sahələri xüsusilə inkişaf etmişdi. Qarabağ zərgərlərin hazırladıqları “Aynalı kəmə”, “Piyaləzənt”, “Aypara” adlı zinət əşyaları Qarabağ hüdudlarından çox uzaqlarda məşhur idi.

Qarabağın siyasi, iqtisadi, sosial və mədəni mühitinin dünya sivilizasiyası ilə ayaqlaşmışdır. “Qarabağ ziyalılarının Azərbaycanın digər regionlarında yaşayan maarifpərvər adamları ilə görüşmələri, məktublaşması, Qafqazın və Türk dünyasının tanınmış şəxsiyyətləri ilə əlaqəsi Qarabağda közərən qığılcımların alışmasına, buradan isə bütün Azərbaycana yayılmasına səbəb olurdu. Bu ərazidə boya-başa çatan, mükəmməl mədrəsə təhsili görmüş gənclərin sonradan elmi biliklərini Rusiya və Avropada artırmaları qarabağlı ziyalıların timsalında Şərqi və Qərbi təfəkkürünün mürəkkəb sintezinin formalaşmasına səbəb olmuşdu. Bu cür ziyalılar dərslər yazmaları, qəzet və jurnallarda mühərriqlik etmələri, qələmə aldıkları əsərlərin səhnələşdirilməsi bu fərqli təfəkkür tərzinin bütün ölkəyə yayılmasına səbəb olmuşdur”[Əhmədova, 2020,19].

Göründüyü kimi, Qarabağ ərazisi tarixi hadisələrin gedişatından asılı olaraq zaman-zaman dəyişsə də, genişləniş sınılsa da, tarixçilərimiz qədim mənbələrdən sübut etmişlər ki, Qarabağ ərazisi Araz və Kür qovuşandan Xuan qalasınadək, indiki Qırmızı körpü (Borçalı qəzası) bir tərəfdə isə Göyçə gölü sərhədlərində, o biri yandan isə Sisakan, Gorus, Mehri-Zəngəzur dağ silsiləsi boyunca Qarabağa daxil olub, qədim əraziləri əhatə edib. Bu ərazi Qarabağın həm aran, həm də dağlıq hissələrini təşkil edir. Tədqiqatçı Q.Qeybullayevin fikrincə “Eramızın birinci əsrində Alban çarı Aran Arazdan Xuan qalasınadək Alban ovalığı və dağlarını irsən aldı. Qarabağ, o cümlədən indiki Dağlıq Qarabağ son iki min il ərzində Türk dünyasının tərkib hissəsi olub” [Qeybullayev, 1994, 39].

Azərbaycan Türk-Oğuz folklorunun elə janrları var ki, daha çox Qarabağ regionu ilə bağlıdır. Azərbaycanın əvəzsiz sənət nümunəsi olan “Dədə Qorqud” eposuna diqqət yetirdikdə açıq-aydın görünür ki, boylardakı hadisələrin əksər hissələri Qarabağ ərazisində baş verib və dastanda adı çəkilən yer adlarının toponimlərin bir qismi tarixən də, indinin özündə də, Qarabağda olub. Belə ki, IX-X əsrlərdə yaşamış Yaxın Şərqi alimlərindən Kəsrəvi, Səlabi və Əl-Biruninin, XII əsrdə isə dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin əsərlərində də Qarabağın islamıyətədən əvvəlki adət və ənənələrini, mədəni irsini, eləcə də onların mənşəyi və məzmunu barədə müəyyən məlumatlar var. Bu haqda məlumatlara həmçinin Avropa və Asiya səyyahlarının əsərlərində, memuar və gündəliklərində, onların Azərbaycana səfər təəssüratları barədə xatirələrində də rast gəlmək olar. Orta əsrlərdə bir sıra Azərbaycan, eləcə də Yaxın Şərqi rəssamlarının miniatürələrində də bəzi təsvirlərə təsadüf edilir.

Yeni fikirli türk bilim adamlarının yetişməsində Qarabağ mədəni mühitinin böyük rolu olmuşdur. Bu ziyalıların bədii yaradıcılıqla məşğul olan nümayəndələri isə milli ənənələrlə yanaşı Qarabağda dünya mədəniyyətinin bədii təcrübəsi ilə yaxınlaşmağa imkan tapır, mədəni inkişafı düzgün istiqamətləndirməyə nail olurdular.

Türk xalqlarının soyköünə, mənəvi dəyərlərinə qayıdışı son zamanlar bir qədər də güclənmişdir. Xalqın ruhunu, milli mənəviyyətin bütün ifadə çalarlarını və özəlliklərini qoruyub saxlayan mədəni yaddaşdır. Türk xalqının vahid kökə, ortaq mədəniyyətə söykənən irsi, milli mənəvi dəyərləri tarixi sınaqlardan çıxaraq bütövlüyünü qorumuşdur. Tarixin müxtəlif dövrlərində ideoloji

təzyiqlərə, siyasi rejimin basqısına məruz qalan türk xalqı ruhən məğlub olmamış öz milli mədəni dəyərlərini qoruyub saxlamağa müvəffəq olmuşdur.

Əsrlər boyu böyük güclər bu bölgəyə sahib olmağı hədəfləmiş və öz nüfuz dairələrini digər ərazilərə yaymaq üçün məhz Qafqazdan yararlanmaq istəmişlər. Qeyd edim ki, tarixən hər bir böyük güc öz məkirli siyasətini həyata keçirərkən müxtəlif bəhanələrdən və amillərdən istifadə etmiş və bu gün də etməkdədirlər. Qafqazda türk faktorunun üstünlük təşkil etməsi bütün dünya birliyi üçün yeni dövrün başlanmasının bariz göstəricisidir. Tarixi gerçəklik olan Zəngəzur dəhlizinin açılışı, yüz ildən çoxdur, bölgədə aparılan anti-Turan təbliğatına mühüm zərbədir. Xüsusi vurğulamaq istərdim ki, mənfur düşmənlərin havadarları uzun müddət Qafqazda xristian dövlətin qurulmasının vacib hesab etmiş, Turan bəhanəsini gətirərək öz geosiyasi maraqlarını həyata keçirməyi cəhd edirdilər. Zəngəzur dəhlizinin açılması bütün Türk dünyası üçün böyük tarixi əhəmiyyət kəsb edəcək.

Qarabağ mədəni mühitini tam halda, hərtərəfli öyrənmək çox çətindir. Çünki Qarabağ mədəni mühiti bir xalqın deyil, burada yaşayan bir neçə xalqın mədəniyyətinin həm milli zəmin üzərində, həm də qarşılıqlı mədəni təsiri ilə zaman içərisində görünməmiş tərəqqi və çox mürəkkəb inkişaf dövrü keçmiş mərhələsidir. Bu dövrdə mədəniyyətdə böyük tərəqqi, sosial həyatın bütün sahələrində yüksəliş və canlanma var idi.

Qarabağ mədəni mühitinin kulturoloji kontekstdə, bütün genişliyi ilə bir elmi təfəkkürdə araşdırılması bütün türk xalqlarının mədəni mühiti ilə əlaqəsini, daxili bağlılığının mövcud olmasını bildirir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Əhmədova S. (2020). Qarabağ ədəbi-mədəni mühiti (XIX əsrin ikinci yarısı – XX əsrin əvvəlləri). B. "EcoPrint". 220 s.
2. Orucov T. (2021). Qarabağda xalq oyunları. Xalq Cəbhəsi qəzeti. - 2021. - 23 yanvar. - s.14.
3. Kərimli V.Q. (2021). Qafqaz regionunda Qarabağ: kulturoloji təsvir. Şərq Ölkələri Beynəlxalq Memarlıq Akademiyası. Memarlıq, Şəhərsalma tarixi və bərpası toplusu, Bakı. Cild 21 № 2. s.221-226
4. Qeybullayev Q.Ə. (1994). Azərbaycan türklərinin təşəkkülü tarixindən. B. "Azərneşr". 248 s.

İSLAM SONRASI İRAN TARİHİNE, ÜLKEDE KİMLİK MESELESİNE VE TÜRK ÇOCUK EDEBİYATINA BİR BAKIŞ

Nazila CAVADBEYLİ (JAVADPOUR)*

ÖZET

Burada üç konuya değinilmiştir. Birincisi genel hatlarıyla İslam Sonrası İran tarihi, ikincisi İran’da kimlik meselesi, üçüncüsü ise esas konumuz olarak İran’da Türk Çocuk Edebiyatı ele alınarak incelenecektir. Görüldüğü gibi İran’ın Asli kurucu unsurunun Türk olduğu, Pehlevi dönemi asli kurucu unsurun yok sayıldığı ve hala çözülmemiş bir sorun olarak kalmakta devam ettiği yönündeki ortak kanaattir. Bilgi ve sevgi dolu yürekle yazan ve “Nun’ul-Kalem ve Ma Yestarun / نَوَالِقَلَمٌ وَمَا يَسْتَرْوُونَ”¹ ayetinin içerik ve mezmun itibarıyla göstermiş olduğu doğrultuda çalışan çocuk yazar ve düşünce insanlarının yolu oldukça zordur. Kalem, yeni nesli kötülüklerden kurtarabilecek ve gerçeklerle dolu bir dünya ile karşı karşıya getirebilecek güçtür. Bilinçli bir nesil yetiştirmek için bu kalemin sahiplerine büyük sorumluluklar düşmektedir. Kuşakların eğitimi doğumdan itibaren başlar ve gelecek kuşaklarda gerçeğin ve ilerlemenin bayraktarları olabilmeleri için bilinçli bir nesil yetiştirmek lazımdır. Bunun için de ülkenin iradeli genç yazarları bu sorumluluğu içten derk ederek işi benimsemeleri gerekmektedir. Bu çalışmamızda İran Türklerinin tarihine bir göz atacağız ve ardından İran Türklerinin kimliği ve Türk çocuklarının eğitiminde sözlü edebiyat ve folklorun etkisi konusunu ele alıp, son olarak da İran Türklerinin çocuk edebiyatına değineceğiz.

Anahtar Kelimeler: İslam Sonrası İran Tarihi, Kimlik, Çocuk Edebiyatı, İran Türk Çocuk Yazarları, Sözlü Edebiyat.

Giriş

Tarihte kök salmış her millet, sahip olduğu kültürel, tarihi kimlik unsurlarının yardımıyla tarihte uzun soluklu ve kalıcı bir destan yaratır. Bu destan, sosyopsikolojik olarak kimliğin, kültürün, toplumun ve sanatın çok boyutlu bir okumasıdır.

İranlı Türk çocuklarının kimlik konusunda bilgilenmeleri ve bu bilgilerin benimsenilmesi, onların hem de Türkçe eğitim almalarını gerektiriyor. Böylece kültürüne, tarihine, edebiyatına, diline, folkloruna ve kimliğine aşına olacaktır. Bu büyük sorumluluğu üstlenmek ve çocuğun kendi kimliğine yabancı kalmaması için özgün kimliğiyle tanıtmak vicdanlı ve toplumsal sorumluluk alan yazarların ve ebeveynlerin büyük sorumluluğudur. Deneyimli ve genç yazarlara büyük sorumluluk düşmektedir. Çocuklara Türk kültürünü ve kimliğini kalemleriyle tanıtmalıdır. İran’da Türkçe konuşan çocuklar için Türkçe yazılan çocuk kitapları bir kimlik kazandırma aracıdır. Bu kimliksel çalışmalar, kendini yeniden İHYA olarak kabul edilmektedir, geniş bilgi için: (Azerbaycan-Horasan Medeniyet havzası, 2017, s. 70-101).

Her çocuk adına yazılan kitap, çocuk kitabı değildir ve Türk çocuklarına okutulmamalıdır. Kitapların konusu, içerik ve mezmunu oldukça büyük önem taşımaktadır. Toplumun kendi kültürüne, ahlaki değerlerine zıt olmayacak ve gelecek kuşakları oluşturacak olan çocukların eğitiminde milli ve özgün değerlere büyük önem verilmesi gerekmektedir. Toplumun ahlaki açıdan yobazlaşmaya sürükleyecek imgelerden muhakkak kaçınılması lazımdır.

* Tebriz Üniversitesi Biyoloji mezunu, Türkiye Atatürk Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı üzerine YL.

İran/Tebriz’de faaliyet gösteren “Uluslararası Selçuk Medeniyet Merkezi”nin kurucu Müdürü.

nazila.javadpour@gmail.com

¹ Kalem sûresi Mekke’de nâzil olmuştur. 52. Âyettir. İsmi birinci âyette geçen الْقَلَمُ (kalem) kelimesinden alır. “Ant olsun Nun, kalem veya yazan alete” demektir.

Bu gün burada İran'ın Klasik Devlet-Halk kimliğinin esasını oluşturan devlet tarihçiliğine genel hatlarıyla kısa şekilde değinmeyi maksada uygun gördüm.

İran'da Türklüğün varlığı oldukça eskilere dayanmaktadır. Türkler, bin yıllarca ve İslam sonrası asırlarca koca bir medeniyet kurmuşlardır. Bu uygarlık üreten medeniyet, Horasan/Azerbaycan medeniyet havzasıdır. Başka bir ifade ile bütün Avrasyayı kapsayan bir medeniyettir (Seyfulislam SALJUQİ & Rahim CAVADBEYLİ, 2017, s. 60-71). Horasan/Azerbaycan Kültür Havzası'nın İran başta olmakla bütün Avrasya'ya yönelik Doktrinal Stratejisini hazırlayan Dr. S. Selcuqi ve Dr. Rahim Cavadbeyli bu konuyla ilgili şu bilgiyi aktarmaktadır: Horasan/Azerbaycan kültür havzası yalnız Azerbaycan veya Horasan kültür birikimi değil, aslında bu kültür havzası uygarlık üreten medeniyet olarak Rusya, Hindistan, Çinli kardeşlerimiz dahil bütün Türk Dünyasını kapsayan, kucaklayıcı bir bakış ve dünya görüşü ile Avrasyanın kültür ve medeniyet beşiğidir. Son 12 asrın yazılı/mektup tarihi, bunu açık şekilde isbat etmektedir, geniş bilgi için: (Seyfulislam SALJUQİ & Rahim CAVADBEYLİ, 2017, s. 102).

İslam öncesi tartışılır mübahiseli tarih dışında İslam sonrası İran devlet ve medeniyet kuruculuğunun doğrudan Türklükle ilgili olduğu bütün tarihi metinlerden tespit edilmektedir.

Dr. Seyf'ül-İslam Selcuqi'nin İran'da ve Rahim Cavadbeyli'nin Türkiye ve Azerbaycan'da yayınlamış oldukları çalışmalara göre İslam Sonrası İran arazisindeki Türk devlet kuruculuğunu genel hatlarıyla şöyle sıralaya biliriz:

1. Hazar Devleti (468 – 1048 yılları).
2. Saman Yabgu, başka bir deyimle Sâ mânîler Devleti (819-999 yılları).
3. Gazneliler veya Sebük Teginli'ler Devleti (963-1186 yılları).
4. Büyük Selçuklu Devleti (1037-1194 yılları).
5. Harezmsahlar Devleti (1097-1231).
6. Türk – Moğol İmparatorluğu ve Elxanlı (İlhanlı) Devleti (1256-1335 yılları).
7. Büyük Timurlular Devleti (1370-1507 yılları).
8. Karakoyunlu Devleti (1380-1469 yılları) .
9. Akkoyunlu Devleti (1378-1501 yılları).
10. Safevî Devleti (1501-1722 yılları).
11. Avşar Devleti (1736-1802 yılları).
12. Zendiye Hükümeti (1750-1794 yılları) .
13. Qacar/Qecer/Kaçar Devleti (1794-1925 yılları).
14. Pers Adına Modern Ulus-Devlet Dönemi / Pehlevi'ler (1925-1979 yılları).
15. 1979 İran İslam Devrimi

1. Hazar Devleti (468 – 1048 yılları)

Adlarını çektiğimiz yazarlar, Hazar devletinin esas kuruluş arazisi olarak Azerbaycan, Horasan, Batı ve kısmen merkezi İran bölgesi olarak göstermişlerdir. Hazar Devleti, günümüz İran arazisinde Arap İslam hilafetine yenilerek, Kafkasya ve daha sonra kuzey Karadeniz bölgesi ile yetinmek zorunda kalmıştır. Hazar devleti yenilip Kafkaslara, ardınca da kuzey Kara Denize çekilse de yerli Hazarlar, İslamiyet'i kabul ederek kendi hayatlarını kendi topraklarında sürdürmeye devam etmişlerdir. Tebriz, Hazar devletinin en önemli kültürel ve medeni merkezi olarak bölgedeki etkinliğini korumuştur, geniş bilgi için: (Seyfulislam SALJUQİ & Rahim CAVADBEYLİ, 2017, s. 32-86). Karaim Museviliğinin İran'da ortaya çıkması, Hazarların ezici çoğunluğunun Karaim kökenli olması, güzel sanatlarının Azerbaycan/Horasan kökenli olması (KOESTLER, 2015, s. 22-53 & 83-85), Medeniyetlerinin ve

devletleşmelerinin Horasan ağırlıklı olmasına dair fikirlerin ağır basması (Togan, 1981, s. 83), Arap fatihleri ile Hazarların savaşlarının Hemedan'da, Erdebil'de ve diğer bu bölgelerde devam etmesi ve Hazarların bu bölgelerde yerleşmesi (Kirişçi, 1382/2003, s. 492), söylediklerimize birer örneklerdir.

2. Saman Yabgu, başka bir deyimle Sâmânîler Devleti (819-999 yılları)

Orta Asya'da İslam'ı kabul eden Türklerin devlet kuruculuğu esasen 840/1212 yılları arasında Orta Asya ve Maverâünnehir'de kurulmuş olan Karahanlılar Devleti (Buğra, 1987, s. 121) ve Karluk Devleti (Buğra, 1987, s. 156) ile başlar (Buğra, 1987, s. 107). Karahanlıların Horasan/Azerbaycan kültür havzasının en önemli devletlerinden biri olması ve Abumüslüm Horasanlı ile İshak Türk'ün mücadelesi ve faaliyetleri (misal olarak, Mahmud Kâşgarlı'nın 12 Cemâziyelâhir 466/12 Şubat 1074'de tamamlamış olduğu eserinin meşhur haritasında Caf Şehrinin güney doğusunda 8. asırda Abumüslüm Horasanlı ve İshak Türk döneminde Türkler tarafından inşa edilmiş olan Belde't-ül-Aleviye/Alevi Şehri/بلده العلوية şehridir.) sayesinde Türk devleti olarak izhar'i-vucut etmesi buna açık örneklerden biridir (Saljuqi, 1400/2021, s. 19-59). Karahanlı ve Karluk devletleri üzerinde oldukça yüksek kültürel etkisi olan ve 819-999 yılları arasında günümüz Horasan ve İran arazisinde kurulmuş olan ve açık şekilde Reşidüddîn Fazlullah-ı Hemedânî'nin (h.645 - 718 / m.1247 - 1318) "Câmiu't-Tevârih" ve "Oğuzname" eserinde Türk olduklarına vurgu yapıldığı **Saman Yabgu, başka bir deyimle Sâmânîler Devleti** olmuştur. Geniş bilgi için: (Hemedânî, 1373/1994, s. 46-54).

3. Gazneliler veya Sebük Teginli'ler Devleti (963-1186 yılları)

Gazneli Devleti, Saman Yabgu oğullarından Herat valisi Alp Tekin tarafından, Hindistan'ın Pencap bölgesi ile günümüz İran'ın büyük kısmı ve Harzem'e kadar olan bölgede kurulan bir devlet olarak Azerbaycan/Horasan kültür havzasının birer subjesi/öznesi olmuştur. Sultan Mahmut döneminde Gazneliler Kuzey Hindistan'ı hâkimiyeti altına alarak, bölgede İslâm kültürünün daha geniş biçimde yayılmasının önünü açmıştır. Geniş bilgi için: Firdevsi'nin "Şahname"si, (Hemedânî, 1373/1994, s. 32-39), Tabakat-i Nasırî, İbn Esir'in Kamilü't -Tevârih-i, Hândmir'in Habîbü's -Siyer'i, Târîh-i Sîstân, Muhammed b. Hüseyin el-Beyhakî, Târîh, Utbî, Târîh-i Yemînî, Gerdîzî, Zeynü'l-ahbâr, Nizâmülmülk, Siyâsetnâme, Beyhakî, Târîh, Râvendî, Râhatü's-sudûr ve Ahbârü'd-devleti's-Selcûkiyye gibi tarihi eserlerde kısmen geniş bilgi verilmiştir.

4. Büyük Selçuklu Devleti (1037-1194 yılları)

11. ve 14. yüzyıllar arasında **Büyük Selçuklu Devleti**, İslam dünyasının azami kısmını yönetimi altına almıştır. Selçuk Bey, 1009'da, Oğuzları bir devlet düzeninde örgütlemeye başarmıştır. Selçuklular tarafından günümüz Nişabur, Rey ve daha sonra İsfahan Başkent olarak seçilmiştir.

Melikşah, 20 Kasım 1092 tarihinde, iç kavgalar sırasında zehirlenerek öldürüldükten sonra devlet, büyük çalkantılar içine sürüklenmiştir. Nitekim Büyük Selçuklu devleti Melikşah'ın oğulları arasında dört parçaya bölünmüştür:

1. Kirman Selçukluları; 1187 tarihine kadar devam etmiştir.

2. Şam-Halep Selçukluları; 1117 tarihine kadar devam etmiştir.

3. Anadolu Selçukluları; 1077'den 1308'e kadar 231 yıl sürmüştür.

4. Irak ve Horasan Selçukluları; 1194 tarihinde Harezmsah Sultan Alaattin Tekiş ile yaptığı savaşta yenilgisinden sonra sona ermiştir. Selçuklu devleti, Horasan/Azerbaycan kültür havzasının en önemli özne/subjelerinden biri olarak, bu medeniyetin Avrasya'da etkin ve baskın olmasında büyük rol oynamıştır. Geniş bilgi için: İbn Funduk, İbn Bibi, İstahrî, (Hemedânî, 1373/1994, s. 30-39), Nizâmü'l-Mülk'ün yazdığı Siyâset-Nâme, Alâeddîn Atâ Melik Cüveynî öl. 681/1283, Ebu Dülef, İbn Fadlan, İbn Havkal ve Mesudi gibi onlar kaynak eserlerde bilgiler mevcuttur.

5. Harezşahlar Devleti (1097-1231)

Anuş Tegin tarafından esası koyulan **Harezşahlar Devleti**, Atsız ve İlaslan (Elaslan) devirlerinde hem Irak Selçukluları hem de Kara Hitaylarla mücadele etmiştir. Nitekim Elaslan, Sultan Sencer'in ölümü üzerine bağımsızlığını ilân etmiştir. Harzemşah'ların en büyük hükümdarı Alaaddin Tekiş olmuştur. Tekiş, önce Kara Hitayları, ardından son Selçuklu Hükümdarı II. Tuğrul'u yenmiştir. Harzemşah'lar kısa sürede sınırlarını, Doğu Anadolu'dan Maverâünnehir'e kadar genişletmiş ve adeta Selçuklu devletinin vârisi olmuşlardır. 1220'de bütün ülke, Cengiz Han'ın önderliğindeki Türk Oğul-Moğolları tarafından ele geçirilmiştir. Celâleddin Harzemşah, devleti yeniden toparlamak için uğraştıysa da başarılı olamamıştır. Ölümü üzerine Harzemşah'lar devleti, tamamen ortadan kalkmıştır. Harezşah'lar önce Gürgenç, Semerkant, Gazne, sonunda ise Tebriz kentini Eldenizlerden alarak Başkent yapmışlardır. Terbiz veya Tebriz, Horasan/Azerbaycan kültür havzasının beşiği olarak yeniden canlanmaya başlamıştır. Harezşah'lar, Selçuklu devletinin devamı olarak nitelendirilmektedir. Geniş bilgi için: Abu'l-Hasan Bayhakî, Muhammed Nasavî, Nişapurî gibi değerli müverrihlerin eserinde geniş bilgiler verilmektedir.

6. Türk – Moğol İmparatorluğu ve Elxanlı (İlhanlı) Devleti (1256-1335 yılları)

Cengiz Han'ın torunu Hülagü Han 1256'da Harezşah'ların son başkenti Tebriz'de halk tarafından karşılanarak dâhil olmuş ve Horasan/Azerbaycan kültür havzasının merkezi konumunda ve vârisi olan şehri, bölgenin başkenti olarak tayin etmiştir. İlhanlılar büyük çoğunlukla İslâmiyet'i kabul ederek, önce Maraga, daha sonra ise Tebriz merkezli devletlerini, etkin bir biçimde yönetmek için karşılıklı duran iki büyük engeli ortadan kaldırmışlar. Birincisi, Mezhep kavgalarıyla ülkenin gelişimini ve dinçliğini bozan İsmailîleri (Haşhaşîleri) etkisiz hale getirmek için Alamut kalesini ortadan kaldırmışlar. İkincisi, Azerbaycan/Horasan kültür havzasına karşı Arapçılığı ön planda tutan Abbasi Hilafetine son vermek kastıyla 1258'de Bağdat'a yürüyüp, Müstesem'i etkisizleştirmekle medeniyetin yanı sıra siyasi merkezinde Azerbaycan/Horasan'a yeniden kazandırmakla yeni bir aydın ve parlak dönemin başlangıcı olmuşlardır. İlhanlı devleti, fiziki hakimiyetini 1357. yıla kadar sürdürmüştür. Ancak, 1258'e kadar Cengiz Han Veraset hukuku, İran başta olmak üzere Ulug Türkistan, Hint yarımadası, Altın Orda ve diğer birçok Türk bölgelerinde esas devlet kuruculuğunun fikri özeğini teşkil etmiştir. Geniş bilgi için: (Hemedânî, 1373/1994, s. 30-39), Alâeddîn Atâ Melik Cüveynî ve diğer eserlere müraciat edilsin.

7. Büyük Timurlular devleti (1370-1507 yılları)

İlhanlılardan sonra günümüz İran arazisinin çeşitli bölgelerinde, kısa süreli bazı Türk devletleri de egemen olmuştur. İlhanlılardan sonra *Çobanlılar (1335-1357 yılları)*, *Celayirliler (1336-1432 yılları)*, *Karakoyunlular (1380-1469 yılları)*, *Akkoyunlular (1378-1501 yılları)* ve diğer bazı bölgesel Türk yöneticiler de egemen olmuşlardır. Timurlular, kaydedilen tarihler arasında bölgeyi tam egemenlikleri altına almışlardır. Bu nedenle de o dönem Timurlular dönemi olarak bilinir. Timurlular'ın Horasan/Azerbaycan kültür havzasının genişlemesinde ve derinleşmesinde ve Avrasya'da kök salmasında müstesna rolü olmuştur.

Emir Timur, istenilen açıdan Türk ve İslâm dünyası için oldukça büyük önem taşımaktadır. Öyle büyük bir önem taşımış ki, kendisinden sonra İslâm dünyasında kurulan Türk devletlerinin azami çoğunluğunda Ağ Sakallar –Ağ Saçlılar Keneşi (Meclisi) ve Devlet Şuraları hep **Cengiz Han** ve **Kağan'i İran, Melik-i Turan ve Emîr-i Türkistan Sahipkaran Sultan'i Afkhem Emir Timur**'un adlarının zikri ile geçirilmiştir. Özellikle bu gelenek İran'da en temel devlet geleneği olarak 1925'e kadar devam ettirilmiştir. İlhanlı devletinin yanı sıra Timurluların **devlet vârisliğinin** Safevî, Avşar ve Gacar devletlerine devredilmesi olmuştur. İran, 1925'e kadar Cengiz Han, Emir Timur ve Şah İsmail devlet veraset hukukuna dayanmıştır. Geniş bilgisi için: (Seyfulislam SALJUQÎ & Rahim CAVADBEYLİ, 2017, s. 30-96).

8. Karakoyunlu Devleti (1380-1469 yılları)

Kara Yusuf, Sa'dlı, Baharlı, Duharlı, Karamanlı, Alpagut, Çakırlı, Aynlı, Bayramlı, Ağaceri, ve Hacılı oymaklarının başçılığında, Celayirli'leri yenerek 1380 tarihinde, Karakoyunlu devletini kurmuştur. Karakoyunlu, başkenti Tebriz olan ve 1380-1469 yılları arasında bugünkü Doğu Anadolu, Güney Kafkasya, Azerbaycan ve tüm güney batı İran ve Kuzey Irak arazilerinde egemenlik kurmuş, bir Türk devletidir. Geniş bilgi için Cahanşah'ın kendi manzum eseri başta olmakla diğer dönem eserlerine baş vurulsun.

9. Akkoyunlu Devleti (1378-1501 yılları)

Akkoyunlu Devleti'nin kurucusu, Kutlu Bey'in küçük oğlu Kara Yölük Osman'dır. 1400'de büyük Emir Timur'un Anadolu'ya girişine destek vererek, Malatya'yı, 1402'de Ankara Savaşı'ndaki desteğine karşılık da Diyarbakır bölgesinin hakimiyetini almıştır. 1403'te de Diyarbakır'da hükümdarlığını ilan etmiştir.

Kara Yölük Osman Bey'in ölümünden sonra, oğulları arasında iktidar kavgası başlamış ve Akkoyunlu devleti, eski gücünü yitirmiştir. Kara Yölük Osman Bey'in torunu Sultan Hasan (başka bir deyimle **Uzun Hasan**), 1453'te Diyarbakır'ı merkez yaparak iktidar kavgalarına son vermiştir. Akkoyunlu devletini, sınırları doğuda Horasan'dan, batıda Fırat Irmağı'na, kuzeyde Kafkasya'dan güneyde Umman Denizi'ne kadar uzanan büyük bir devlete dönüştürmüştür. Karakoyunluları yenerek bu devleti ortadan kaldırmış ve başkenti yeniden Türk kenti Diyarbakır'dan aslı tarihi başkent olan Tebriz'e taşımıştır. Geniş bilgi için Akkoyunlu Sultan Hasan adına "Diyarbakiriye" adlı Tahrani'nin hazırlamış olduğu eser başta olmakla dönem kaynaklarına baş vurulsun.

10. Safevî Devleti (1501-1722 yılları)

Şah İsmail, 16. asrın başlarından itibaren Sultan Hasan'la olan kan bağına ve Timurluların hukuki devlet vârisliğine dayanarak, büyük devlet yapılanmasına gitmiş ve Safevî devleti'nin esasını koymuştur. Safevi'lerin devlet ve fikri yapılanması, 1925 tarihine kadar sürdürülmüştür. Safevî devletinin kurucusu Şah İsmail Hatayi, son padişahı ise Şah Sultan Hüseyin olmuştur. Safevî'ler de diğer Türk devletleri gibi Tebriz'i kendi başkentleri yapmışlardır. Safevî-Osmanlı savaşları Başkent'in Kazvine, daha sonra ise İsfahan'a intikal ettirilmesine neden olmuştur. Safevi'ler, Azerbaycan/Horasan kültür havzasında bir merkezden siyasi egemenliği yeniden ihya etmeyi esas siyasi strateji olarak benimsemişlerdir. Horasan/Azerbaycan kültür havzasının en tehlikeli tarihi rakibi olan Rum Bizans medeniyeti karşısında yenilmesi ile büyük duraklama ve gerileme yaşamaya başlamıştır. Geniş bilig için: Safevi dönemi kaynak eserler başta olmakla izahı için ise (Seyfulislam SALJUQİ & Rahim CAVADBEYLİ, 2017, s. 95) baş vurulsun.

11. Avşar Devleti (1736-1802 yılları)

Nâdir Şah Avşar'ın, Şîi-Sünnî yakınlaşması için yapmış olduğu girişimler, günümüz açısından da oldukça büyük önem arz etmektedir. İran ve Osmanlı uleması arasında hicri kameri 1159'da (miladi 1746'da) Necef'te müzakereler yapılmış, bir mutabakat metni imzalanarak Şîilerin Sünni Kardeşlere saygılı davranması, Osmanlıların da Şîi inancını **Hak Mezhep** olarak görmeleri hususunda anlaşma sağlanmıştır. Nâdir Şah Avşar'ın Türk ve İslam Anlayışı, Horasan/Azerbaycan kültür havzasında birlik ve bütünlük adına günümüz Avrasya'da önemli bir örnek teşkil edebilir. Nâdir Şah Avşar'ın Osmanlılara yönelik siyasi tutumu, Osmanlı/Rum İmparatorluğunun yeniden Azerbaycan/Horasan kültür havzasına yakınlaşmasında oldukça etkili olmuştur. Geniş bilig için: Muhammed Mehdî b. Muhammed Nâsır Esterâbâdî (ö. 1171/1757) Târîh-i Cihângüşâ-yı Nâdiri ve (Seyfulislam SALJUQİ & Rahim CAVADBEYLİ, 2017, s. 22-67) başvurulsun.

12. Zendiye Hükümeti (1750-1794 yılları)

Kerim Han Zend, tarafından esası koyulan hükümet, ülkeyi tam kapsayamamış ve daha çok Şiraz merkezli bölgesel yapı da olmuştur. Kerim Han Zend'in Şiraz'da hâkimiyeti ele almasına rağmen sonuna kadar Horasan, Avşar sülalesinin egemenliği altında devam etmiştir. R. Cavadbeyli ve S. Selcuqi'nin tespitlerine göre Kerim Han Zend dönemi en önemli devlet sorunu, Kerim Han Zend'in soy itibarıyla halis Türk ve Hanzade olmaması olmuştur. Baba tarafından Lor kökenli Zend ailesine mensup edilmesi, onun İran'da halk tarafından bir Hakan ve Padişah gibi kabul edilmesini engellemiştir. Bir çok tarihi eserlerin o cümleden Muhammed Haşim Rüstem'ül-Hükema'nın "Rüstem'ül-Tevarih" eserinde de gösterildiği gibi Devlet Keneşi'nin / Ağ Sakallar Şurası'nın ve resmi diyalogların esasen Türkçe yapılmasına bakılmaksızın, halis Türk ve Hanzade olmadığından dolayı "**İnak Oğlu Çoban Kerim**" hitap edilerek her daim aşağılanmak istenmiştir. Sonunda da Kerim Han Zend, kendisini Padişah veya Hakan değil, Safevi'lerin devamçısı olan, Rayetlerin-Tebaaların vekili anlamında olan **Vekil-ül-Rüeya** hitap etmiştir. Yeri gelmişken kaydedelim ki, Kerim Han Zend'in Lor kökenli Zend ailesinden sayılsada aile isimleri daha çok Türkçe olduğu tarihi metinlerden bilinmektedir. Babasının adı "İnak", Amcasının adı "Budak", annesinin adı "Begim Ağa" ve eşi "Hadice Begim" Büyük Ağa Muhammed Han Gacar'ın Halası olmuştur.

Değinilmesi gereken diğer önemli bir konu da İran'ın güney bölgesinde İngilizlerin, kuzey bölgesinde Çar Rusyasının kısmen etkin olmasına neden olan imtiyazlı anlaşmaların, ilk bu şahsın döneminde imzalanması olayıdır. Kerim Han Zend sülalesi tarafından verilen imtiyazlar sayesinde Kenger (Başka bir deyimle İran/Fars/Basra) Körfezinde İngilizler, kuzey de özellikle Hazar denizinde Çar Rusyası kısmen etkin bir konum elde etmişlerdir. Bu etkinlik İran'ın güneyindeki günümüze kadar süre gelen facialarının esasını teşkil etmiştir (Seyfulislam SALJUQİ & Rahim CAVADBEYLİ, 2017, s. 45).

13. Qacar/Qecer/Kaçar Devleti (1794-1925 yılları)

Türklüğün ön planda olduğu, Cengiz Han, Emir Timur ve Safevi devlet varisliğine dayanan Devlet'i-Aliye-i Gacar, Büyük Ağa Muhammed Han Gacar tarafından esası koyulmuş ve en son padişahı ise 1925'de azledilen Ahmet Şah Gacar olmuştur.

14. Pers Adına Modern Ulus-Devlet Dönemi / Pehlevi'ler (1925-1979 yılları)

1925'de dış faktörlerin tesiri altında İran'a **MODERN ULUS-DEVLET** olarak tahmil edilmiş olan Pehlevi'lerin 1979'a kadar süre gelen devlet yapılanması ve esaslandığı Türk ve İslam karşıtı Pers düşünce sistemi, ülke halkını temsil edecek bir yapı da olmamıştır.

R. Cavadbeyli ve S. Selcuqi'nin tespit etmiş olduğu gibi Pehlevi devletinin kurucusu olarak bilinen Rıza Han Pehlevi, köken günümüz Gürcistan Cumhuriyetinin Türk bölgesi olarak bilinen Borçalı'dan İran-Rus savaşlarından sonra geriye göç etmiş Türk muhacir ailelerinden olmuştur. Türk olmasına rağmen tamamen Türk karşıtı Pers düşünce sistemine dayalı bir Nizam kurmaya ve ülkeye tahmil etmeye odaklanmış siyaset tatbik etmiştir. İslam dünyasının en önemli üç dilinden biri olan "Farsça" üzerinden Pers milleti oluşturma çabalarının yanı sıra Türk ve Türklüğün manen yok edilmesini esas siyaset olarak uygulamıştır. Türkçe ve Türklük tamamen yasaklanmıştır (Saljuqi, 1400/2021), (CAVADBEYLİ(JAVADPOUR), Türk İran'a Persliğin Dayatılması, 2020) (CAVADBEYLİ(JAVADPOUR), İran ve XIII-XX Yüzyıl Arası İran-İngiltere İlişkileri ve Sonuçları, 2021, s. 20-79) (CAVADBEYLİ(JAVADPOUR), İran'ın Jeopolitiği, 2019, s. 18).

15. 1979 İran İslam Devrimi

İran İslam Devrimi'nin en büyük kazanımı, İslami değerler üzerinden ülkeye kazandırmış olduğu baha biçilmez bağımsızlıktır.

R. Cavadbeyli, konuyla ilgili birçok yazara o cümleden Türkiye'nin Uluslararası İlişkiler alanında önemli uzmanlarından olan Tayyar Arı'nın "Geçmişten Günümüze Orta Doğu, Siyaset, Savaş ve Diploması"

eserine atıfta bulunarak şu tespitte bulunmuştur: “İran’ı Nüfuz Bölgelerine Bölme” mahiyetinde olan 1907, 1915, 1919, 1921 ve 1927 Antlaşmalarında İngiltere ile Rusya’ya İran’a müdahale hakkı tanıyan maddelerin varoluşu, dolayısıyla ülkeyi bu iki Emperyalist gücün sömürgesi haline getirmiştir. Yeni kurulmakta olan İslami Devrimin, ülkeyi bağımsız hale getirebilmesi, bu Emperyalist güçlere müdahale hakkı tanıyan maddelerin mevcut paktlardan feshedip etmeyeceğine büyük oranda bağlıdır.

Bu paktlarda özellikle de 1921 antlaşmasının ülkeye askeri müdahale hakkı tanıyan 5. ve 6. maddelerinin feshiyle ilgili R. Cavadbeyli şöyle yazıyor:

“1979 Şubat’ında İran, ABD’nin doğal müttefikliği konumuna son vererek, ilişkilerin bundan böyle eşitlik ilkesi çerçevesinde yürütüleceğini açıklamıştır. İran’ın yeni dış politikası «Bağılantısızlık» temelinde oturtulacaktı. Bu doğrultuda yapılan ilk iş, 12 Mart 1979’da İran’ın CENTO’dan ayrılmasını açıklamak olmuştur. Böylece Soğuk Savaş döneminde ABD’nin Sovyet yayılmasına karşı kurmuş olduğu «Yeşil Kuşak» Projesinin önemli bir halkası tarihe karışmış oldu. 3 Kasım 1979’da ise hem 1959 tarihli ABD-İran Savunma Antlaşması’nın feshedildiğini ve hem de 1921 tarihli Sovyet-İran Dostluk Antlaşmasının 5. ve 6. maddelerinin tek taraflı olarak iptal edildiğini açıklamıştır. Ertesi günü bir grup öğrencinin Tahran’daki ABD Büyükelçiliğini basarak elçilik görevlilerini rehin almaları ile başlayan ve 444 gün sürecek Rehinler Krizi başlamış oldu. Böylece İran İhtilali, bölgesel ve dünya dengelerini sarsacak bir mahiyet aldı. ABD, bölgedeki önemli bir müttefikini ve buradaki milyarlarca dolarla ifade edilen menfaatlerini kaybetti. İran, Sovyetlere de yanaşmadı, Sovyetlerle de var olan Dostluk Antlaşmasını feshetti. Daha genel bir ifade ile Batı’nın İran’daki menfaatleri sona erdi veya en azından şimdilik, bu menfaatlerin temini eskisi kadar kolay olmayacaktır.”

Ülkenin bağımsızlığı için gereken en önemli adım, gösterilen antlaşmalarda Rusya ve İngiltere’ye müdahale hakkı tanıyan maddelerin feshedilmesiydi. İran İslam Devrimi, bu cesaretli adımı atarak, hem Sovyet Rusyasının hem de Batı eksenli kuvvetlerin müdahale hakkına son vermiş oldu. Bedeli oldukça ağır olsa da bu cesaretli adım, Avrasya ve İslam dünyasında örnek alınması gereken en önemli adımlardan olmuştur.

Ayetullah Ruhullah Humeyni’nin liderliğinde kurulmuş olan İran İslam Cumhuriyeti döneminde birçok toplumsal, Ekonomik ve kültürel meseleler büyük oranda halledilse de Azerbaycan ve Türk meselesinin Anayasal düzeyde adil biçimde çözüme kavuşturulması yönündeki beklentiler maalesef henüz doğrultulmamıştır.

Anayasa’nın 15. Maddesi ile yalnız Fars diline resmi, hukuki statü kazandırarak Türkçeyi gayri resmi düzeye mahkûm etmiştir. Hal bu ki, beklentiler, Türkçe ile Farsça’nın ülke çapında resmi, hukuki devlet dili olması ve diğer azınlıkların yöresel ve bölgesel hak ve hukuklarının anayasal düzeyde tanınması olmuştur.

Azerbaycan başta olmakla bir bütün olarak İran Türkleri, milli haklar yönündeki mevcut eksikliklerin ortadan kalkması ve adil biçimde halli yönünde geniş toplumsal faaliyetlere başlamıştır. Bu faaliyetler, İran İslam Devriminin başlarından özellikle de 1989 (h.ş. 1368) İran-İrak savaşından hemen sonra daha geniş kapsamda devam etmiştir.

Azerbaycan başta olmakla İran Türklerinin en önemli talebi, Türkçe’nin İran çapında (aşamalı şekilde önce Azerbaycan bölgesinde daha sonra bütün ülkede) Fars dili ile beraber resmi, hukuki statü kazanması ve bütün Türk devletleri ile kardeşçe, beraber şekilde el ele vererek büyük bir birlik oluşturmasıdır. Klasik devletlerimizde olduğu gibi Türkçe’yi Fars dili ile beraber şekilde yeniden resmi dil olarak kabul edilmesi, Azerbaycan/Horasan Kültür havzasının yeniden İHYA edilmesi demektir. Buda şu demektir ki, İran Avrasya’da Türk devletleri ile beraber kardeş Rusya Federasyonu ve Çin Halk Cumhuriyeti ile birlikte küresel siyasette tarihi misyonunu yeniden üstlenebilir. İran ile Çar Rusyası iki esas müttefik olarak sonuna kadar batının bölgedeki baskıcı siyasetine karşı direndiler. Çar Rusyasının 1917 Bolşevik devrimi ile ortadan kalkması, İran Gacar devletinin de 1925’de fesh edilmesine ve yapay Pers kimliğine dayalı İngiltere eksenli Pehlevi devletinin kurulmasına yol açtı. İran ile Rusya’nın bir birine oldukça büyük ihtiyaçları vardır. Rusya ile İran’ın ittifakı bölgeye ve genel olarak Avrasya’ya büyük başarılar ve kazanımlar sağlayacaktır. Kardeş Türkiye’nin de bu ittifaka katılması Avrasya’nın

şahlanmasıyla müşaiyet edilir... (CAVADBEYLİ(JAVADPOUR), İran ve XIII-XX Yüzyıl Arası İran-İngiltere İlişkileri ve Sonuçları, 2021, s. 20-45).

Bu yönde geniş toplumsal ve medeni faaliyetler gün geçtikçe artmaktadır. Azerbaycan başta olmakla İran'ın – Tahran, Horasan, Şiraz gibi birçok önemli bölgelerinde Türk kimliğinin yeniden **ihya** edilmesi yönünde Türk aktivistler (İhyacılar – İhyaçılar - Hüvviyet Talep'ler, başka bir deyimle Horasan/Azerbaycan kültür havzasının yeniden **ihyası** uğrunda faaliyet gösteren gruplar) tarafından ciddi medeni faaliyetler, etkinlikler yürütülmektedir.

Bu toplumsal ve kültürel faaliyetlerde az da olsa katkısı olan merkezlerden biri de hali hazırda Tebriz'de naçizane şahsım tarafından yönetilen “**Uluslararası Selçuk Medeniyet Merkezi**”dir.

İran'da Kimlik Meselesi

Konumuz İran ve özellikle İran Türklerinin Çocuk Edebiyatı olduğu için İran Türk çocuklarının geleceğini etkileyen olayları ön plana alacağız. İran'ın etnik yapısıyla ilgili son yüz yılda resmi bir veri mevcut değildir. Ancak yapılmış olan çeşitli bilimsel çalışmalara göre bazı tahminler yürütülmüştür. Bu tahminler arasında tarihsel, toplumsal, ekonomik ve siyasi cihetten gerçekliği yansıtan en önemli çalışmalardan biri Prof. Dr. M. T. Kirişçi ve R. Cavadbeyli'nin konuyla ilgili ileri sürmüş oldukları fikirlidir. Kirişçi'ye göre İran nüfusunun %51'ni Türkler teşkil eder (Kirişçi, 1382/2003, s. 7-21). R. Cavadbeyli ise etnik yapıyla ilgili yapmış olduğu detaylı çalışmasında İran'ın etnik yapısını iki aşamaya ayırmaktadır. Birinci dönem 1917-1923 arası yapılmış olan soykırım öncesi, diğeri ise soykırım sonrasına aittir. 1917-1923 arası olaylarını Etnojeopolitik İnhilal ve İzmihlal olarak adlandıran Cavadbeyli, etnik yapıyla ilgili şu bilgileri aktarmaktadır: Soykırım öncesi İran nüfusunun yaklaşık %70 ile %75'ni Türkler teşkil eder. Ancak 1917-1923 soykırım olaylarından sonra İran nüfusunun kesin ve ezici çoğunluğunu oluşturan Türklerin sayısında büyük oranda düşük yaşanmıştır. Tarihi verilerin ışığında günümüz açısından da konuyu ele alıp, detaylı biçimde inceleyen Cavadbeyli, ülke nüfusunun ortalama %48 ile %53 oranının Türklerden oluştuğu fikri üzerinde durmaktadır (CAVADBEYLİ(JAVADPOUR), Türk İran'a Persliğin Dayatılması, 2020, s. 92), (CAVADBEYLİ(JAVADPOUR), İran'ın Jeopolitiği, 2019, s. 103), (Cavadbeyli, İran Türklerinin Etnik yapısı, 2012, s. 45), (Cavadbeyli, Türk Dünyasında Soykırım (İran Bölümü), 2019, s. 102-153).

Çok ilginçtir ki, Ortalama ülke nüfusunun yarısını teşkil eden İran Türklerinin dil ve medeniyetlerinin eğitimi yasaktır. Kendi dillerinde eğitimleri yoktur ve son yüz yılda özellikle de Pehlevi döneminde kültür soykırımı yönünde oldukça gayri insani adımlar atılmıştır (CAVADBEYLİ(JAVADPOUR), İran ve XIII-XX Yüzyıl Arası İran-İngiltere İlişkileri ve Sonuçları, 2021, s. 20-42).

1926 yılında Dr. Ahmet Mühsini Doğduabadi, Azerbaycan kültür müdürlüğüne atanmış ve 1933 yılına kadar bu görevde kalmıştır. Sınıfta Türkçe konuşmayı ilk yasaklayan o oldu. Onun emrine göre: “*Sınıfta Türkçe konuşana yular takılıp ahıra atılması gerekiyordu*” (Sarrafı, 2015, s. 86).

1937 - 1940 yılları arasında Azerbaycan kültür müdürlüğünün Başkanı olan Zoghi, sınıflara ceza kutusu yerleştirme planını hayata geçirmiştir. Böylece öğretmenine kendi dilinde soru sormaya cüret eden herhangi bir öğrenci, *Farsça dil gelişimi için para cezası ödemek zorunda kalacaktır* (Sarrafı, 2015, s. 86).

Rıza Han'ın Pehlevi sülalesi olarak hakimiyete getirilmesi ile Fars-Pers adına Tek Vatan - Tek Millet - Tek Dil politikası devlet siyasetinin esasını teşkil etmiştir. Bu politika gereği, Fars olmayan halkların ve ulusların özellikle de Türklerin asimilasyon siyaseti devletin önceliğine dönüşmüştür (CAVADBEYLİ(JAVADPOUR), Türk İran'a Persliğin Dayatılması, 2020, s. 63-99).

Bu kimliksizleştirilme yıllarında insanlar, kendi kimliklerini, insan varlığını ve milletinin varlığını kalem silahıyla savunan vicdanlı insanlar, Pehlevi hükümetinin zulmüne ve katliamına maruz kalmışlardır. Ancak zaman aşamasında halkın iradesi galip gelmiş ve Menfur Pehlevi hakimiyeti İran İslam Devrimi ile 1979'da ortadan kaldırılmıştır. Maalesef İran İslam Cumhuriyeti kurulduktan sonra da İran Türklerinin dil ve medeniyetleri devlet destek siyasetine tabi tutulmamış, yok olmaya

birakılmaya mahkum duruma tahkim edilmiştir. Bu da dönemimizin en önemli paradoksal çeşiklilerinden biridir. Adalet için mücadele edenler, kendi kimliklerinin gömülmesine yönelik ortaya konulmuş olan menfur iradenin hala güçlü olduğuna tanıklık edeceklerdir.

Şahsiyet olarak yetişmenin ve okuryazarlığın anadilinden ve kendi kültüründen farkı bir şekilde oluştuğu bir toplumda kendi dilinde ve kendi kültüründe yeni bir neslin yetiştirilmesi yönündeki faaliyetler oldukça zor yürür. Böyle etkisi devlet ve millet çapında olan talepler, ne kadar haklı, doğru, adil talepler olmasına rağmen devlet siyaseti olarak ele alınmadığı sürece oldukça ağır ve tehlikelidir. Böyle toplumlarda kendi dilinde ve kendi kültüründe yeni bir neslin yetiştirilmesi için en iyi ve verimli yöntem çocuk edebiyatıdır, dersem asla yanılmamışım. Çocuğun anlayacağı dilde kendi dilinde ve kültüründe tarihi revayetleri ileriye dönük yorumlayacak çocuk eserlerinin yazılıp, geniş okucu kitlesine ulaştırılması oldukça önemli bir adım olur. Kimliğinden ve tarihinden habersiz toplum için bu oldukça iyi bir yöntemdir. Bu alanda önemli bir toplumsal tehlike de mevcuttur. O da kendi dilinden ve kültüründen yoksun bırakılan toplumun istenilen açıdan çeşitli tehlikeli yönlendirmelere açık olmasıdır. Kendi dili ve kendi kültürü adına tamamen yobaz ve uçuruma sürükleyecek içerikli edebiyatla toplumun yönlendirilmesidir.

Çocuklar bizim geleceğimizdir. Onların kendilerine özgü dünyası, kimlik algısı ve düşünce sistemi vardır. Hangi bir fikir ve düşünce ile yaşıyorlarsa; gelecekte de ister istemez o fikir çerçevesinden etkileneceklerdir. Çocukların düşüncelerini, istek ve arzularını doğru bir maksada yöneltmek gerekmektedir.

Gelecek nesillerde millet olmaya götüren bilincin kimliğine yönelik çocuk düşüncelerinin yönlendirilmesi için çocuk edebiyatı biçiminde çocuksu öğretilerle çocukların yetiştirilmesi gerekmektedir.

İran’da Türk Çocuk Edebiyatının Kaynağı

İran’da ana dilde eğitim şimdilik olmadığı için, Çocuk edebiyatı alanında mevcut durumda “*Folklor özellikle Ağız Edebiyatı*” esas kaynak olarak ele alınmaktadır.

Azerbaycan halkının sözlü edebiyatının birçok alanı, birçok nedenlerden dolayı gerektiği gibi derlenip toparlanmamıştır. Bu sebepten dolayı bizim ülkede çocuk edebiyatı alanında Türk Folklorü, henüz yerini ve değerini alamamış ve yapılan çalışmalar, yolun başında olduğumuzu göstermektedir. Buna rağmen İran’da çocukluk dünyasının tatlılığını bahşeden, sözlü halk edebiyatı çocuk edebiyatındaki ömürlük yaşayan özelliği, kendini koruyacaktır.

İran, Azerbaycan ve genel olarak bütün Türk halklarının zaman aşamasında süre gelen tarih bağlamında oluşmuş olan zengin kültür, edebiyat özellikle ağız edebiyatı ve folklorla sahiptir. Azerbaycan şifahi (ağız) edebiyatı; Azerbaycan ve genel olarak İran halk edebiyatının esas bir kısmını teşkil eder. Bu popüler inançlar, efsaneler, hikayeler, müzik, atasözleri ve ritüeller ağızdan ağıza ve nesilden nesile aktarılan edebiyattır. İran Türkleri için oldukça büyük önem arz etmektedir. İran Türk edebiyatının büyüklüğüne örnek olarak Hasanoğlu, Nesimi, Fuzuli, Kağanî, Şah İsmail, Ali Şir Nevai, Samed Vurgun, Halil Rıza, Medine Gülgün, Horşidbanu Natavan, Seyyid Azim Şirvani, Bulut Karaçorlu Sehend, Habib Saher, Parvin E'tesami, Şehriyar ve yüzler bu gibi değerli edibi gösterebiliriz. **Çocuk Edebiyatı ve Çocuk Edebiyatının Kaynağı**, ağız edebiyatının bir koludur. çocuk yetiştirmenin en iyi biçimidir. Bir çocuğun edebiyatla tanışması ve okuması en iyi terbiye yolu olabilir.

İran’da Türkçe-Farsça-Arapça Klasik Çocuk Edebiyatı

Türklerde özellikle Azerbaycan’da çocuk edebiyatına her daim saygı gösterilmiştir. Örnek olarak Kaşgarlı Mahmut’un Divan-i Lügat-ü Türk eseridir. Eserde çocuk edebiyatımızın izlerini görmek mümkündür. Daha sonralar da bunun devamı gelmiştir. Nisap (نصاب) kitaplarının bir çok bölümü büyük oranla çocuklarımıza başka dilleri öğretmek amacıyla yazılmıştır. Biliyoruz ki bir dili başkasına öğretmekte nisap formasının güzel rolü olmuştur. Nisaplar, Türkçe – Farsça; Farsça – Türkçe; Türkçe –

Arapça; Arapça – Farsça vb. Şekilde tertip edilerek öğretilirdi (همراز, 2021, s. 90-180). Nisap'lara bir kaç örnek vermeye çalışacağım.

1. Nisab-ul-Sebyan/نصاب الصبيان

“Nisab-ul-Sebyan” adı verilen ilk çocuk ve ergenlik çağı ansiklopedisi, hicri kameri yedinci yüzyılda (m. 13.yy) Ebu Nasr Farahi (ابونصر فراهي) tarafından derlenmiştir. Farahi, çocukların güçlü hafızasına ve şiire olan bağlılıklarına göre, "Nisab-ul-Sebyan"ın şiirlerinde kelimeler, harfler toplamıştır. Böylece çocuklar o şiirleri ezberleyerek şiirlerdeki Arapça kelimeleri ve harfleri ezberlemiş olurlardı (همراز, 2021, s. 180). Ayrıca o kitabın şiirlerinin arasında Kur'an-ı Kerim, dinin esasları, peygamberin ad ve lakapları, Şii imamlar, hastalıklar ve yılın ayları hakkında geniş bilgiler toplanmıştır. Bu küçük ansiklopedi, yedi asırdan fazladır ki İran, Maverünnehir, Altın Orda, Ak Orda arazisinde (bugün Rusya Müslümanları), Türkistan, Hindistan, Kuzey Afrika ve Osmanlı topraklarındaki Müslüman çocukların dizlerinin üzerindedir ve görünüşe göre Kur'an-ı Kerim'den sonra çocuklara Arapça öğretmek için kullanılan ilk kitaptır (همراز, 2021, s. 173).

2. Tenbih-ul-Etfal/تنبيه الاطفال

1926 yılında Tebriz'de basılıp yayımlanan, birer nüshası elimizde bulunan eski bir tarihe sahip kitaplarımızdan diğeri biridir. Kitabın yazarı dönemin tanınmış yazarı **Tufarganlı Ali Kulu Vaiz** (توفارقانلی علی قلی واعظ) dır. O kitabın adını Tenbih-ul-Etfal olarak belirlemiş ve kitabın üzerinde “Farsçayı Yeni Öğrenenlere Özgü” ibaresini yazmıştır. Kitap küçük boyutta 40 sayfalık bir eser olup, 28 bölümden oluşmuştur. Kitap küçük çocuklar için okullarda okutulmuş bir ders kitabı idi. Kitap öğrenciler için gramer, kelime ve bir takım başka dersleri öğretirdi (Hamraz R. , 1946, s. 91).

3. Müşevvik-ul-Sebyan/مشوق الصبيان (همراز, 2021, s. 20)

Bu nisabın yazarı Zunuzlu Mir Yahya Hüseyini Tebrizi (şiirlerinde Mazter mahlaslı) idi. Bu eser, Türkçe olup, 500'den fazla Türkçe sözlüğü çocuklar için öğretiyordu. Eser 1929 yılında taş baskı yöntemi ile Tebriz'de basılmıştır. Daha sonralar defalarca baskısı yapılmıştır. Bu nisabın son baskısı Tebrizli Gulamıza Mühlis tarafından 1985 yılında Tebriz'de yapılmıştır (همراز, 2021, s. 180).

4. Bedraka-ul-Sebyan/بدرقه الصبيان

Tanınmış şair ve maarifperver Tebrizli Seyit Mehdi İtimat'ın (تبریزی سید مهدی اعتماد) çocuklara ait derslik kitaplarından biri olmuştur. Bu kitap küçük boyutta, 46 sayfada 1985 yılında Tebriz'in o zamanki iki tanınmış kitapçısı olan Misbahi ve İlmiye'nin çabaları ile beşinci defa basılmıştır. Kitapta çocuklara meslek adları, matematik, Tebriz mahallelerinin adları, ölçü birimleri vb. Bilgiler içeren bir çalışma olmuştur (همراز, 2021, s. 87)

5. Tilki ve Horuz

“Tilki ve Horoz” kitabı çocuklar için büyük şair Abdullah Şayığ tarafından yazılmış güzel bir hikaye kitabıdır (Mirza, 1952). Abdullah Ahund Mustafa oğlu Talıbzade 24 Şubat 1881'de Tiflis'de doğmuş ve 24 Temmuz 1959'da Bakü'de vefat eden en önemli ediplerden biri olmuştur.

6. Neszain-ul-Etfal/نسرانن الاطفال

Eski mekteplerde çocuklar için okutulan önemli dersliklerden biri olmuştur. Bu kitap da güzel hikayeler ve eğitimsel meseleleri içeriyordu (Abbasi, 1946, s. 64-70).

7. Yahşi Arga /ياخشى آرغا

Büyük şair Abdullah Şayıg'ın başka bir eseridir. Bu eser şiir olarak 17 sayfada Bakü'de basılmıştır. Bu kitapta kimi eğitimsel meselelere yer verilmiştir (Abbasi, 1946, s. 25-38).

8. Çocuk Güzelliği

“Uşaq Güzelliği”, Evde ve okulda çocukların okuma yazmasına yardımcı olan Abdullah Şayıg'ın diğer bir eseridir. 57 sayfadan oluşan bu kitap, çocuklar için resimli eser olarak yayınlanmıştır. Resimlerle çeşitli masallar öğretiyordu (İmani, 2008).

9. Anadili (Alfabe-yi Müsevver)

Anadili (Alfabe-yi Müsevver), kitabın adından da belli olduğu gibi çocuklar için ders kitabıdır. Bu kitap taş baskı yöntemi ile 1897 yılında Tebriz'de basılmıştır. Kitabın yazarı veya yazarları belli değildir (Daily, 1978, s. 22).

10. Üçüncü Kitap

“Üçüncü Kitap” adı ile 1946 yılında Akkuş şiir mahlası ile bilinen Ali Kulu Katibi'nin çabaları ile basılmıştır. Bu eser Milli Hükümet dönemi Azerbaycan Maarif Vezirliği (Kültür Bakanlığı) tarafından yayınlanmıştır. Bu kitapta kahramanlık destanları, şiirler, öğütler ve gramer örnekleri verilmiştir. Örnek olarak kitaptan bir şiir:

“Seslendi vatan düşdü bugün bizlere növbət
Hoştur bize bu ölkemizin aslanı olmak
Biz hazırız indirmek için darbeye darbe
Gel kardeşim arkam kömeğim kahramanım gel
Bir asker olup maksada yetmek ne güzeldir...”

سسلندی وطن دوشدو بوگون بیزلره نوبت
خوشدور بیزه بو اولکه میزین آسلانی اولماق
بیز حاضریق اندیرمک اوچون ضربیه یه ضربیه
گل قارداشیم آرخام کومگیم قهرمانیم گل
به به بنله بیر چاغریشا گنتمک نه گوزل دیر
بیر عسگر اولوب مقصده یئتمک نه گوزل دیر ...

İki Mektep Şiiri

Şehrimizin itibarını ve tarihini koruyanlardan birisi de çok sayıda paha biçilmez koleksiyona sahip olan Rıza Sarabi'dir. Bugün onun yüzler eski senedi, eşyası vb. Tebriz müzelerinin bezeği ve tamamlayıcısı olmuştur. Sayın Rıza Sarabi kardeşi ile beraber omuz omuza bir arşiv toplamış ve yanı sıra heykeltıraşlık da yapmaktadırlar. Bu nezaketli hocanın arşivine göz gezdiren Rıza

Hemraz iki eski şiire rastlamışlardır. Günümüze kadar bu iki yazma şiire daha önce rastlanılmamıştır. Şairlerinin kim olduğu belli olmasa da, okullarda okutulduğundan dolayı önemlidir. Bu iki şiir koleksiyonunun “**Sarap**/سراب” şehrine ait olan belgeler bölümünde tutulmaktadır. Şiirlerin Meşrutiyet döneminden kaldığı tahmin edilmektedir. Şiirlerde bazı satırlarda Şiilik ve Sünnilikten bahsedildiğinden Kürt İsmail Ağa Simitko’nun ailesine işaret edilir. Bu kısa açıklamayı yaptıktan sonra şiirleri aşağıda veriyorum.

Birinci Şiir:

“Nağme-yi Srüd”, Etfal Mektebi (Mektep Çocukları)

Oğul canım ciğerim
Dur mektebe aparım
Oku çekim harcını
Benim sabr-u kararım
Gitti kabağa birden
Her milletler amelden
Kalmışız bizler dalda
Bedbaht olduk cihanda
Oğul canım ciğerim
Dur mektebe aparım
Oku çekim harcını
Benim sabr-u kararım
İttifak – ittihat yok
Müslümanda nifak çok
Unutduk enbiyayı
Terk etmedik Kuran’ı
Oğul canım ciğerim
Dur mektebe aparım
Oku çekim harcını
Benim sabr-u kararım
Hem İslam
Can ciğer sen gibi
Sünni Şii sözleri
Bedbaht etti bizleri
Oğul canım ciğerim
Dur mektebe aparım
Oku çekim harcını
Benim sabr-u kararım.”

İkinci Şiir:

“Çocukları eğitmek (terbiye) için yazılan şiirdir.

Ey azizler derse fikr edin
Ders bilmeyen oğul tifli (çocuk) neyerim
Eli iğli (kokulu) gül olsun ata anasına
Renk-u busuz (kokusuz-rengsiz) oğul gülü neyerim
Dile her zaman ders fikr edin
Ders olmayan oğul dili neyerim
Her zaman edin derse fikir siz
Ders olmayan oğul kızı neyerim
Siz mene ata ben size oğul
Ders okumayan oğul tifli neyerim.”

Tarihi süreçte çocuk edebiyatına baktığımızda, toplumun çok şükür büyük şairleri ve yazarları olmuştur ve bu edipler çocukları hiçbir zaman unutmamışlardır. Çocuk edebiyatına her zaman değer vermiş ve güzel eserler ortaya koymuşlardır. Aşağıda az da olsa bu değerli ediplerimizi tanıtmaya çalışacağız.

- **Sohbet-ul Esmar-i Fuzuli/صحبت الاثمار حكيم ملا محمد فضولي**

“Sohbet-ül-Esmar”, Hekim Molla Muhammed Fuzuli tarafından yazılan bu eser, dünyada çocuk edebiyatı türünde yazılmış ilk kitap olduğu kesin olarak söylenebilir. “**Sohbet-ul-Esmar**” kitabının yazıldığı tarih bilinmiyor. Fuzuli'nin hicri kameri 973 (m. 1494 - 1556) yılındaki vefatını göz önüne aldığımızda, “Sohbet-ül-Esmar”, Avrupalı Cuminus'un kitabından en az 102 yıl önce yazılmıştır (Sadigh, 2018, s. 120). Bu kitap Mesnevi şeklinde ve Azerbaycan Türkçesi ile yazılmıştır. Şair bu benzetme mesnevisinde çiçeklerle ve fesleğenle dolu bir bahçeyi tarif ettikten sonra Erik, Kayısı, Kiraz, Şeftali, Armut, Elma, Yüzüm, Çilek, Portakal, Nar, Hurma, Badem, Limon, Hünnap, Karpuz ve Kavun gibi meyveleri anlatmaktadır. Meyveler, övünerek birbirleriyle konuşmakta ve aslında kendilerini, özelliklerini ve ilgi alanlarını ifade etmekte. Hekim Fuzuli, meyvelerin tıbbi özelliklerini çocukların dilinde ifade etmenin yanı sıra, iyi ve kötü insanların ahlaki ve davranışsal özelliklerini de sorgular, över veya kınar. Bu mesnevi bir çocuk edebiyatı eseri olarak bilinmektedir. Bu eseri, Nuraddin Müqaddam teshih ederek yeniden 2018'de Aydınsav Yayınevi'nden yayınlamıştır (Mughaddam, 2018, s. 1-12). Hekim Fuzuli'nin yaklaşık 5 asır önce çocukların dilince yazmış olduğu eserden birer örnek veriyorum:

Örneğin:

Turuncun sözünü nar bir bele boş sözlerin	eşidib gülümsedi heç bilersen nedendir?
renge güvenmek olsa baqsan güzelliğime	çiçeyimin rengi hoş danışmazsan bele boş
turşa şirin suyum var qızıl sandıqçayam ki	behiştin bağındanam leldir her bir denem
narınc mene qaravaş heyva qapımda qalan	turunc nökerim benim alma qurban deyenim
nar özünden deyirdi dedi beheşt bağından	sesin eşitdi hürma deyib özünü yorma
menim qederim qimetim büyüklerin sözünde	senden az deyil ay nar menim vesfımı axtar
bu fahr mene yeter ki oruc tutan mumının ve ...	enbya gezasıyam (yemek) iftarlıq mezesyem

Hekim Fuzuli, birçok eserinde çocuklardan ve ergenlik çağından bahsetmiştir. Hekim Fuzuli'nin eserlerinde bu örnekler oldukça geniştir. Oldukça önemli eserlerinden olan “Rint ve Zahit/رند و زاهد” risalesini eğitim ve öğretim üzerine yazmıştır. Aslında Hekim Fuzuli çocukların ve ergenlerin eğitimine önem veren bir düşünce sahibi ve eğitim insanıdır. Divanından örnek olarak verdiğim beyitlere bakalım;

“Ey mu'allim âlet-i tezvîrdır eşrâre ilm
Kılma ehl-i mekre ta'lîm-i me'ârif zinhar

Hile için ilm ta'limin eden müfsitlere
Katl-i âmm için verir cellâda tîğ-i âb-dâr
Her ne tezvîr etse ehl-i cehl ona olmaz sebât
Mekr-i ehl-i ilmdir asl-ı fesâd-ı rüzgâr”

(Fuzuli'nin Üçlü Divanı) (Sadigh, 2018, s. 110-115)

ای معلم، آلت تذویر دیر اشراره علم
قیلما اهل مکره تعلیم معارف زنهار!
حیلله ایچون علم تعلیمین قیلان مفسدلره،
قتلی عام ایچون وئر جلاده تیغی آبدار
هر نه تزویر انتسه اهل جهل اونا اولماز ثبات،
مکی اهل علمدیر، اصل فساد روزگار.

Hekim Fuzuli'nin eğitim ve öğretim fikrinin esası insan fitratının ve zatının temiz olduğuna inancıdır. O her çocuğun masum ve suçsuz olduğuna inanmaktadır. Ona göre; altın, zor ve tezvîr ile bu temiz varlıkları doğru yoldan çevirmek ve aldatmak en büyük günahdır.

Allah ergenleri başlangıçta
Melekler gibi her açıdan temiz yarattı
“Onları zor taat ve tekliften muaf tuttu
Sevdiklerinin yüreğine onların taatının nakşını yaptı
Şüphesiz cennet nimetleri onlara bağışlandı
Onlara ruzi-yi kismetinin sofraları kolay verildi
Zamanın ilerlemesiyle ve günlerin geçmesiyle
Muttaki ibadet eden olup reşit ve yaşlanırlar
Altın, zor ve aldatmayla bu masum fırkayı
İsmetten uzaklaştıran kim varsa hayır görmeyecektir.” **şiirin aslı Farsçadır.**

نوجوانان را خدا در اول نشو و نما
چون ملک از هر خلل پاک و مطهر آفرید

شدت تکلیف و طاعت را از ایشان رفع کرد
بر دل احباب نقش طاعت ایشان کشید

بی تردد نعمت جنت بر ایشان وقف شد
بی تعب از خوان قسمت روزی ایشان رسید

تا بتدریج زمان و امتداد روزگار
عابدان متقی گردند و پیران و رشید

با زر و زور و حیل این فرقه معصوم را
هر که از عصمت بیندازد نخواهد خیر دید

(3.nomara) (Sadigh, 2018, s. 115)

İran'da Meşrutiyet Döneminde Çocuk Edebiyatının Etkisi

Azərbaycan Türkçesinde çocuk edebiyatının modern ilk örnekleri Meşrutiyet döneminde yazıldı. Mirza Cabbar Bahçivan, İran ve Tebriz'de Türkçe ve Farsça bu modern edebiyatın ilk temelini atan şahsiyet olmuştur. Ondan sonra da Mirza Hasan Rüşdiye ve diğer Türk alimler geliyor. Mirza Ali Akber Sabir ve Mirza Ali Möcüz Şebisteri de çocuk edebiyatı yaratıcılarına örnek verilebilir.

Mirza Hasan Rüşdiye (1851-1944)

Mirza Mehdi Oğlu Mirza Hasan Rüşdiye, Tebriz'in eski mahallelerinden olan Çerendap (چرنداب) mahallesinde doğmuştur. Rüşdiye'nin maarif dünyasındaki faaliyetleri ve emekleri bilinmektedir. Bu yorulmaz öğretmen yaşamının son yıllarını Kum şehrinde geçirmiş ve nihayet 10 Aralık 1944 tarihinde 93 yaşında hayattan göçmüş ve Kum'da toprağa verilmiştir. Aşağıda onun çocuklara yazmış şiirlerinden örnekleri beraber okuyalım:

“Oldu bir şir ¹ ve bir de rubah ² Dolandılar kuh-u sahrayı Leyk germ olmuştu bes ki hava Şir-u rubaha kalmayıp takat Eyleyirdiler sohbet bisyar Ez kaza bir çekirge-yi nadan Gafleten şirin üstüne atladı Kahırdan gözleri olup kan tek Güldü çün kakhaha ile rubah Sen sen ol kim olanda azim-i cenk Niye oldun bugünde cünun Bir melah ki dağdır onu mur Verdi aslan cevap: ke ey ahmak Leyk geldi bana bu emr-i giran Etdi çün bir deni mene cüret	Birbiriyle şikar için hemrah Cengel-u bişe-u biyabanı Od görünürdü mahiye derya Yatdılar bir mağarada rahat Oluban birbiriyle yar-i gar Varmış ol gar ³ köşesinde pinhan Yügürüp şir, kalktı tullandı Her tüyü peykerinde peykan tek Az kıldı güle güle ey şah Pençe vurmaz sen ile bebr-ü pelenk Ki seni bir çekirge etdi zebun? Niye khof ⁴ ettin ey emir-i gayur? Korkmadım ben çekirgeden mutlak Ki bana cüret etti bir nadan Bu sebep öldürür meni gayret!!”
---	---

İran'da ilk modern okul 1888 yılında Mirza Hasan Rüşdiye tarafından Tebriz'de kurulmuştur. Rüşdiye çocuklara yeni bir tarzda okuryazarlık öğretmeye başlamıştır. Örneğin Gülistan ve Abbasi öğretimi yerine daha basit adımlardan öğretmeye başlamış ve önce çocuklara dikey ve yatay çizgileri öğretmiştir. “Sayak” hesabı yerine sayıları öğretmeye başlamıştır. Ayrıca ilkokulun birinci ve ikinci sınıfları için "Ana Dili" ve "Vatan Dili" adlı Türkçe iki kitap yazmıştır. Hüseyin Ümit, "Tebriz Kültür Tarihi" adlı kitabında Tebriz okullarının kuruluş tarihi hakkında ayrıntılı bilgi vermiştir (همراز, 2021, s. 30).

Vatan Dili

Mirza Hasan Rüşdiye'nin Türkçe ders kitaplarından birisi olup, Tebriz'de basılmıştır. Rüşdiye'nin 1895 yılında bastığı bu kitapta çeşitli dil kategorilerine yer verse de şiire yer vermemiştir. Kitapta atasözlerine, öğütlere, nestalik hattatlığının çeşitli formlarına vb. konulara yer verilmiştir. O, kitabın son sayfasında bu ibareye yer vermiştir: “*ümüellif ve naşiri İran kıtasında Azerbaycan sayfasının Tebriz şehrinde Rüşdiye medresesinin müdürü Hasan Bin Mehdi Tebriz'de Ağa Ali Adlı bir üstad-i mahirin matbaasında müceddet hemrah-i Mahmut Ağa Ahmetzade'nin biverdigile tab olunup ve yazanı dergah-i allahta mukassır ve günahkar-i kerimdir.*” (همراز, 2021, s. 24). Vatan Dili kitabının alfabesi kafnun ile basılmıştır. Mirza Hasan Rüşdiye'nin diğer bir ders kitabı da “Emsal-i Lukman”dır. Bunu 1889 yılında kendi yazısı ve kendi masrafı ile yayınlamıştır. Taş baskı yöntemi ile basılan bu kitap en son 2000 yılında Dr. Hüseyin Sadigh tarafından yeniden basılmıştır.

Mirza Kazım Askerzade (1869-1902)

Adı çok az duyulan çocuk edebiyatımızın hizmetçilerinden olan Mirza Kazım Askerzade, 1869 yılında Sarap şehrinin “Alanberağış” bölgesinde doğmuştur. O gençken Tebriz'e taşınmış, orada eğitim

¹ Aslan

² Tilki

³ Mağara

⁴ Korkmak

almıştır. Daha sonra Erivan’da konsolosluk katibi olarak işe başlamıştır. Fakat edebiyata olan yüksek ilgisinden dolayı işini bırakıp, eğitim alanına girmiş ve Erivan’da bir okul açmıştır. Mirza Kazım, edebiyat üstadı olan Feridun Bey Göçerli ile uzun süre dostluk ve iş arkadaşlığı yapmıştır. Onun yazdığı kitaplardan bunları göstermek mümkündür:

“İlm-i Hisap”, “Sarf ve Nahif” ve “İlm-i Belagat”. O bunlarla beraber çocuk edebiyatı hakkında da bazı çalışmalar yapmıştır. Maalesef daha gençken 33 yaşında Erivan’da vefat etmiş ve orada defn edilmiştir. Burada bir şiirini beraber okuyalım:

“Ey aferin gül oğlum
Gül oğlum bülbül oğlum
Dersin oku revanla
Sonra danış gül oğlum
Gedirdim harda gördüm
Güya duvarda gördüm
Evde sıçan (Fare) yok idi
Pişik (kedi) evde yok idi
Sıçan çıktı duvara
İnende hak-i hara
Birden pişigi gördü
Dondu baktı kurudu
Sıçanlar at çapırdı
Pişik durup bakırdı
Tilki gırıptir bağa
Hani bes bağban ağa?
Tilki yedi üzümü
İşitmedi sözümü
Pıspısa sürme çekti
Çarşafın eğri büktü
Tosbağanın yoldaşı
Pişirdi yarma aşısı
Yarmayı tane tane
Çıkarttılar meydana
Kuzular meleştiler
Toprağa bulaştılar
Kuzu beni görende
Yerden çiçek derende
İnek bala doğardı
Peri inek sağardı
İneğin balası var
Başında alası var
Oğlum oğlum naz oğlum
Dersinden kalmaz oğlum
Bülbül gibi ders oku
İster çok ya az oğlum
Kalemin al eline
Bir yahşi zat yaz oğlum
Oğlum gedir mektebe
Okur çatır matlebe
Dersin okur revanlar
Ne okuyuptur anlar
Taş üste çiçek kazar
Meşkini gökçek yazar
Benim oğlum candır can
Derslerin okur revan

Gümüştendir diviti
Kalemi var beş altı
Kalemdanı şekilli
Kalemi hallı-mullu
Defteri var tertemiz
Kitabı ondan aziz
Kağıtları renk be renk
Oğlum getir yaz görek”

Mirza Cabbar Bahçivan (1885-1966)

İran'da modern çocuk edebiyatının temeli Azerbaycan'da Cabbar Askerzade (Bahçivan) tarafından başlatıldı. 1885'te doğdu ve 1966'da vefat etti. En büyük girişimi Bayatılara/Manilere yakın vezin ve kalıpları seçmesidir.

Dünya şöhretli maarifperver Mirza Cabbar Bahçivan'ın kökü Urmiye'li olsa da, atasının Aras nehrinin kuzeyinde ekmek parası peşinden gitmesi Erivan'da doğmasına sebep olmuştur. Bahçivan çok yönlü gelişmiş birisi idi. O ilk defa olarak sağır ve dilsizler için okul yapmıştır. Ayrıca dergi çıkartmış, alfabe alanında çalışmış; şiir ve makale yazmıştır. Onun çocuk edebiyatı alanındaki çalışmaları unutulmazdır.

Tebriz'de ilk kez modern anaokulu kurmuştur. Bu modern okullar, esasen Avrupa eğitim sistemini esas alarak Türkçe ağırlıklı klasik Mekteplere ve esasen Farsça ağırlıklı Medreselere karşı geliştirilmiştir. Bir anlamda modern çocuk edebiyatına esaslanan okullar kurarak, yeni eğitim sistemini ön plana almışlardır. Bu alanda “Kar Topu” gibi önemli eserler ortaya çıkarmıştır. “Kepenek-Pervane (Kelebek)” adlı Türkçe diğer bir eseri de olmuştur. Bu eser 70 yıl önce 1326'da (m. 1947) yayımlanmıştır.

Çocuklara ait bir şiirini altta veriyorum:

Pervane Nice Kızdır

Bir gün durdum Tahran'dan
Uzak uzak yollardan
Hıkkına ha hıkkına
Geldim Azerbaycan'a
Neler gördüm men orada
Kuşlar okur şen orada
Keklik gülür dağında
Bülbül okur bağında
Bağlarının çiçeği
Takçaların beneği
Hele sen bak bademe
Çiçek gülür adama
Azerbaycan'da her yer
Güldür, çimen çiçektir
Geldim çıktım Tebriz'e
Şimdi diyim men size
Geze geze ha böyle
Geldim Pervane gile
Çaldım çak çak kapıya
Hey şakkaşak kapıya
Gördüm ki bir ses geldi
Soruştı ki o kimdi?
Bu ses ne ses kuş sesi
Bülbül sesi kuş sesi

Bildim ki pervanedir
Pervane bir tanedir
Dedim ki pervane can
Amcandır kapıyı çalan
Sevinci baştan aştı
Kapıyı tezce açtı
Eşiğe bir kız çıktı
Dedim beş yıldız çıktı
Yıldız değildir aydır
Kaşları bir çift yaydır
Saçları sap sarıdır
Dişleri mürvarittir
Dudağı giy kaçardı
Öyle bil gül açardı
Yıldız nedir ay nedir?
Kızın alını aynadır
Böyle güzel kız olmaz
Ne ay ne yıldız olmaz.” (Bahçıvan, 1991, s. 3)

Mirza Ali Akber Sabir

“Sabir” lakaplı Mirza Ali Ekber Tahirzade, 1862 yılında Şirvan'ın antik şehirlerinden biri olan Şamahı'da doğmuş ve 12 Temmuz 1911 tarihinde vefat etmiştir.

Yazdığı "Hophop Name/ هوپ هوپ نامه" eserinde 23 çocuk şiiri yer almaktadır. Şairin şiir dili sade, güzel ve çocukların anlayacağı şekildedir. Ayrıca şair, şiirlerini oluştururken Mesnevi biçimini kullanmıştır.

Sabir'in çocuklarla ilgili şiirleri iki kategoriye ayrılabilir:

1. Çocuklar için yazılmış şiirler;

Bu şiirlerin hem eğitici hem de eğlendirici yönleri vardır.

2. Çocuklar ve yetişkinler hakkında yazılan şiirler;

Bu eserler, yetişkinlerin çocukları ve insan ruh hallerini tanımalarına, onları eğitmeye çalışmasına ve onlara karşı davranışlarını düzeltmesine yardımcı olur.

Mirza Sabir'in 23 şiirinden yirmi şiiri Mesnevi, iki şiiri Terci Bent ve bir şiiri ise parça halinde yazmıştır. Terci Bent şeklinde yazılan iki şiiri, bilim ve bilimi öğrenmeye teşvik hakkındadır. Bu iki şiir çocuklar tarafından okunabilir ve nakaratı tekrar edebilirler. İlk şiir, "Mektebe Tergıp/ مدرسه ترغیب" (Okula Teşvik), bir şarkı biçimindedir ve vezninin akıcılığı nedeniyle çocuklar onu hızlı bir şekilde ezberleyebilir ve gruplar halinde söyleyebilir:

“menim bağım baharım Fikri ziyalı oğlum
Mektep zamanı geldi Dur ey vügarlı oğlum

Ey gözüm ey cananım Git mektebe civanım
Muallimin kelamın Al sakla ihtiramın

Haktan eder temenna Mektebinin devamı
Ey gözüm ey cananım Git mektebe civanım” (صابر, 2002, s. 525)

Mirza Ali Ekber Sabir'in çocuk şiirini yeni yöntemle görelim. Yüzlerce yıl önceden mekteplerde okunan bu şiirler, şimdi de günümüzde hem şehirde hem de köylerde çocuklar tarafından okunmaktadır.

Örnek için;

derse geden bir uşaq
soruşdu birden bire
durdu, görek neyledi
sen ne yamansan ay buz

çıxdı boz üstə qoçaq
deydi üz üste yere
buza bele söyledi
adam yıkansan ay buz....

ya

gel gel ayaz günleri
dağda erit qarları
çaylar daşib sel olsun
ağaclar açsın çiçek

ilin eziz günleri
bağda erit qarları
tahıllar tel tel olsun
yarpağı leçek leçek (Mughaddam, 2018, s. 80-92).

İran'da Türk çocuk şiirinin oldukça eski ve zengin bir geçmişi vardır. Maalesef bu konuda derin derinine çalışılmış bilimsel bir tetkik ve inceleme olmamıştır. Bazı kısa ve sistemsiz çalışmalar vardır ki, onlar da bazı örnekler göre biliyoruz. Başta denildiği gibi burada çocuklarımıza göre söylenen şiirlerden ve şairlerden konuşmak istedik. Bu alanda çalışmış olan bazı yazarlarımıza değinilecektir.

Mehdi Ruşan Zamir/مهدی روشن ضمیر

Mehdi Ruşan Zamir, h.ş.1298'de (m. 1918) Tebriz'de doğmuş, Nihayet bir ömür boyu emek ve hizmetten sonra 80 yaşında Tahran'da vefat etmiş ve Tebriz'in Makbaret-ül-Şuera-Şairler Mezarlığında/ مقبرالشعرا defnedilmiştir. Çocuklar için "**İki Güvercin**" adlı güzel bir Mesnevi eseri vardır.

Meryem Cihangiri

Meryem Cihangiri, 1917 yılında Urmiye şehrinde Ciloluk olayları esnasında Hüseyin Han Cihangiri (Beylerbeyi) ailesinde doğmuştur. Onun babası bir Kuran'ın arkasına Meryem'in doğum tarihini bu şekilde kaydetmiştir: "1335 hicri yılının Ramazan ayı, cumartesi günü sabahleyin on bir buçuk; Eşittir 1296 Güneş yılının Tir ayının onuncu günü). Meryem daha çok küçükken çevresine zekasının yüksek olduğunu göstermiştir. Daha sonralar ise Urmiye'nin üçüncü anaokuluna atanmıştır. Belki de bu ortamda bulunması çocuklarla daha da bağ oluşturmaya sebep olmuştur. Şiirleri daha çok Farsça olsa da anadilini unutmamıştır. Onun çocuklar için yazdığı bir şiirini beraber okuyalım;

“civciv civciv ev civciv
Sevimli sarı civciv
Dimdik kınalı civciv
Sındırdın (kırdın) yumurtayı
Nice gördün dünyayı
Gördüm yerim dar idi
Ak taştan duvar idi
Penceresi yok idi
Dert-u gamım çok idi
Orada tek kalmıştım
Sarıp solmuştum
Özüme verdim tekan
Misl-i Rüstem pehlivan
Civk civledim atıldım
Civcivlere katıldım.”

Maalesef bu genç şair 1952 yılının Eylül ayında hastalanır ve kardeşinin dediğine göre yanlış tecviz sonucunda aynı tarihte vefat etmiştir. Çok sevdiği Urmiye şehrinde toprağa verilmiştir. Onun

ölümünden sonra Farsça ve Türkçe şiirleri ailesi tarafından “Meryem’in Anısına” adlı şiir kitabı yayınlanmıştır (همراز, 2021, s. 26)

Muhammet Temeddün

Muhammet Temeddün, Azerbaycan’lılara ve özellikle de Urmiye’liler için kültür alanında tanınmış bir isimdir. O, 1888 yılında yem yeşil bağları olan Urmiye şehrinin civar köylerinin birisinde doğmuş, 1977 yılında ise vefat etmiştir. Vasiyetine göre doğduğu yerde toprağa verilmiştir. Temeddün’ün kültürümüz hakkındaki adımlarına ek olarak çocuk edebiyatı hakkında da çalışmaları olmuştur. Onun çocuklara ait yazdığı 15 hikaye kitabı günümüzde bile yeniliğini korumaktadır. Ne yazık ki bu kitap sonralar unutulmuştur.

Temeddün’ün yazılarındaki kavramları iyi derk etmek için bir hikayesini veriyoruz;

Hazır cevaplık

Bir gün bir genç bir merdiven getirip, bağa girdi. Bir ağaca çıkarak elma toplamaya başladı. Bu esnada bahçıvan yetiştirip, seslendi:

Genç buraya niçin girmişsin? Burada ne yapıyorsun?

Genç cevap verdi: Aptal, merdiven satıcı olduğumu görmüyor musun?

Bahçıvan dedi: Burası merdiven satma yeri midir?

Genç cevap verdi: Ey şuursuz, her yerde merdiven satmanın mümkün olduğunu şimdiye kadar nasıl bilememişsin?

Nasihahat: *İnsan hiçbir zaman mantıksız konuşarak kendini halka güldürmemelidir. Kimi insanlar var ki kendi yaptıklarını doğru göstermek için söz üretip felsefe yaparlar. Karşı tarafı ikna ettiklerini zannederek kendi yanlış hareketlerini, doğruymuş gibi göstermeye çalışırlar.*

İran İslam Devrimi’nden Sonra Türk Çocuk Edebiyatı

İran’da 1925’e kadar bugün Fars-Pers kimliği üzerinden gördüğümüz tek millet, tek dil, siyaseti asla ve asla olmamıştır. Bu gayri insani siyaset, yapay Pers kimliği üzerinden modern ulus-devlet yapılanmasının birer ürünüdür. İran’da Türkçe, Farsça ve kısmen Arapça her daim esas dil olarak kullanılmıştır. R. Cavadbeyli konuyla ilgili şöyle der:

İster 1285/1906 Meşrutiyet Kanunu olsun, ister 1304/1925 tarihli Rıza Şahın Saltanatı gasp ederek kurmak istediği Pehlevi hâkimiyetinin başlangıcında adı geçen kanuna edilen 3 maddelik değişiklikler olsun, ülkenin resmî devlet dili ile ilgili madde kabul edilmemiştir. Başka bir ifade ile Pehlevi hâkimiyeti döneminde Türk kimliğinin yok edilmek istenmesi, Türk dilinin kesin yasak edilmesi ve Farsçanın resmî zorunlu devlet dili haline getirilmesi tamamen çeşitli zamanlarda kabul edilen Yönetmeliklerle uygulanmıştır. Kısacası 55 yıllık Pehlevi hâkimiyeti döneminde resmî dil konusu ile ilgili yapılan bütün uygulamalar anayasal kanunla değil tam tersine yönetmeliklerle olmuştur. İran’da ilk defa devletin resmî dili ile ilgili kanun maddesi 1979 devriminden sonra kabul edilen İran İslâm Cumhuriyeti Anayasasındaki 15. maddesi olmuştur. 15. Madde ne diyor:

“İran halkının resmî ve ortak dili ve hattı Farsçadır. Bütün resmî senetler, yazışmalar ve derslikler mutlak bu dille olmalıdır. Ama yöresel ve çeşitli azınlık dillerinin yerli matbuatta, yerel Medyada kullanılması, okullarda Fars dilinin yanı sıra kendi edebiyatlarının öğretilmesi de mümkündür.”

İran’da Fars dilinin resmî, hukukî ve zorunlu devlet dili olmasına dair ilk defa kabul edilen kanun maddesi bu maddedir. Nitekim İran’da Fars dili üzerinden dolayısıyla Pers kimliğinin topluma tahmil edilmesi anayasal hak kazanmıştır. İlginçtir, bugün İran İslâm Cumhuriyetinin katı muhalifleri bile bu maddeyi tam vücutları ile desteklemekteler. İran’daki bütün azınlıkların özellikle ülkenin asli ve kurucu unsuru olan Türklerin temel ve başlıca muhalefet ilkelerinden biri bu madde olmalıdır (CAVADBEYLİ(JAVADPOUR), Türk İran’a Persliğin Dayatılması, 2020).

Bu gerçeklikleri göz ardı edip, İran'ı meçhul pers kimliğinin temel merkezi olarak göstermek ve Türklüğün dışına itmek ne kadar doğrudur? (CAVADBEYLİ(JAVADPOUR), İran'ın Jeopolitiği, 2019, s. 55-56).

Rıza Pehlevi'nin ilk icraatı, tamamen Türklüğe karşı koymak olmuştur. Bütün devlet işlerinde; yasama, yürütme ve yargıyla eğitim sisteminde Farsçayı hâkim kılarak Türk dilini yasaklamıştır. Sloganı, "**Tek dil, tek millet; o da İran-Pers, Pers-İran**" şeklinde olmuştur. O zamandan beri okullarda ve toplumda Türkçe eğitimi yasaklanmıştır.

Her çocuk kendi dili, kimliği ve tarihi ile yetişmelidir. Yukarıda bahsedildiği gibi Resûlullah (s.a.v.) da halkın kendi kimliğinin tercih edilmesini ilahi emr olarak görmüştür. Bu her vatansever için bir milli bakış ve örnek olmalıdır.

Dr. Mohammad Hossein Mobeyin/Şimşek (1967-2015)

Seyyid Muhammed Hüseyin Mobeyin 1967'de Tebriz'de doğdu, 27 Ekim 2015'te Tebriz'de vefat etmiştir. Dr. Mobeyin'in cüzzam hastalığı kapsamında faaliyetleri nedeniyle "İran Cüzamlılarının Babası/ایران جذاملی لارین باباسی" olarak anılır. İran'da bu hastalığın ortadan kaldırılmasında önemli bir rol üstlenmiştir. Yazar ve Şairdir. Şiirlerinde **Şimşek** mahlasını kullanmıştır. "*Cüzamlı Sara*" eseri, onun en önemli edebi eserlerinden biridir. Bu eseri, tamamen Cüzamlı çocukların vesfinde yazmıştır. Kitabın ön sözünde şöyle der:

"Elinizdeki kitap ne şiir kitabı, nede yazarı şairdir. Bunlar hepsi gönül yarası, kavurucu bir dilek, bir yitik umut, bir âşık, talanmış atifeler, talanmış mohbbatler, kayb olmuş sevgiler; kırk yılı aşkın bir süredir cüzamla yaşayan bir doktorun yüreğine gelen dostça bir şiir" (Mübeyyin, 2008, s. 90).

Prof. Dr. Muhammed Taki Zehtabi/Kirişçi (1923- 23 Eylül 1998)

İran'da önde gelen Türkolog ve tarihçilerden ve tanınmış Türk şahsiyetlerinden birisi olan Prof Kirişçi, 1923 yılında Tebriz iline bağlı Şebüster ilçesinde doğmuştur. Türk dili ve tarihi üzerine basmış olduğu birçok kitabın yanı sıra yayınlama imkânı bulmamış birçok elyazmaların sahibi olan Kirişçi, İran Türklüğünün siyasi zeminde yeniden gündeme gelmesinde büyük rol oynamış ve o bağlamda milli hareketin bilimsel teorik temellerini koyan esas şahsiyetlerden biridir. Kirişçi, çocukları ve gençleri eğitmek için çok zahmet ve zaman harcadı. Onlara ana dillerini öğretti, İran Türklerinin tarihi ile ilgili değerli eserler ortaya çıkardı. Şimdi dünkü çocuklar bugün için değerli hocalar olmuşlar. Burada Kirişçi'nin henüz yayınlanmamış bir çalışmasından bahs edeceğim.

İş ve Hayat

Les-ül İnsan illa Masay! (Zehtabi-Kirişçi, 1352)

Çocukluk ve gençlik yıllarımda durmadan çalışırdım. Oyun arkadaşlarım arasında okuyarak çalışan, ağır koşullarda yaşayan ve bolluk içerisinde olanlar vardı.

Derse olan hevesim tükenmez idi. Hayatın anlamını anlamak için sarsılmaz bir iradeye sahiptim. Emek vermeye alıştığım için gözlerim kendimde ve bileğimde, fikrim ise yolumda, öğrenmeye aç ve çok istekli idim.

"Ölüm ağzında olmuş olsa bilik Onu bul varlığını ışıklandır

Beşer evladı ilimsiz yaşamaz Sabaha şimdiden çırak yandır"

Lakin vatanda bilim kapıları yüzüme kapandığı için yüreği dağlı hadiseler dalgalarına atıldım. Gurbetçiler kervanına katılarak isteğime çattım. Otuz yıldan sonra gurbeti bırakarak vatana döndüm.

Çalışkan oyun arkadaşlarımı yaşayış ve hayat savaşında yenmiş aslan gibi ve bollukta yaşayanları avare ve yenik gördüm. Sade hayatta böyle hayran:

“Evladımı alıştır çocuklukta zahmete Çünkü beşer iş ile çatar istirahate
Mağlup olur hayatta çocuk işte pişmese Adet ederse eğer binali naz-u nimete
Öz gemisin, kasırgaya düşmüş denizciler Asan çıkartmaz mı kenar-i selamete” (Zehtabi-Kirişçi, 1352, s. 88).

Haşım Tarlan/هاشم ترلان

Haşım Tarlan, 1924 yılında Bakü’de Sarab kökenli bir ailede dünyaya gelmiş ve bir ömür faaliyetten sonra 2014’de Tahran’da vefat etmiştir. Haşım Tarlan, diğer edebi eserlerin yanı sıra, "*Çocukların Dünyası*" adlı çocuklar için bir şiir koleksiyonu da yayınlamıştır.

Uşakların Marşı

biz uşaklar her gün bele
boy atırıq ilden ile
elm hüner gülsün deye
boylanırıq geleceye
yollarda olsa min gedik
biz bu yoldan ötmeliyik
mekteb yolu yoldur bize,
qoy calansın qelbimize.
qefesdedir şah diarımız
yad gözüne oh dilimiz.
Savalan’da ocaq yanır
bayrağımız havalanır
Azerbaycan elindenik
durnaların telindenik
bize bir candır elimiz
Azerbaycandır elimiz (Tarlan, 1387, s. 6)

Feridün Hasarlı (1937-2015)

Rahmetlik Feridün Hasarlı’nın, "*Azerbaycanlı Uşaq Birinci Kilasda/Sınıfta*" adlı şiirini bir daha hatırlamamızda yarar vardır (Erkin, 1394/2015, s. 40).

Birinci dersimiz başlanır bele lüleden su akıb dönübdür sele
soruşdu müellim o nedir dene dedim ki o sudur cavabında men
acıqlı bir halda qışqırdı mene yüz defe demişem bona «ab» dene
iğde çırpısınan çaldı başımdan ağılımı huşumu aldı başımdan
o kadar çekmedi halım düzeldi yine müellimin gözü bereldi

soruşdu yeniden öğrendin ya yok söyledim o sudur heçde şekkim yok

bu defe elime dörd çırpı çaldı gözümün önünde dünya karaldı

dedi sabah eğer öğrenmesen, sen dedevi yandırırım¹ onda bilersen

bunun adı «ab»di «ab»di «ab»di ab bilmesen ciğerin eylerem kebab

yol boyu öz-özüme fikre dalırdım onun su olduğun yahşı qanırdım

bes niye müellim döyürdü meni? Doğru bir sözüme söyürdü meni?

Sabahdan soruşdu suyun adını Korkudan «ab» dedim, onun adını

Dr. Hüseyin Muhammedzade Sadik (1945-2022)

6 Temmuz 1945 tarihinde Tebriz'in Sırhab mahallesinde doğmuştur. Babası "Reb-ül Reşidiye" kitabının yazarı Ağa Mir Ali Sırhabî'nin torunudur. Annesi ise Erdebil şehrinin meşhur hanlarından olan Abbas Kulu Han'ın kızıdır. Abbas Kuli Han, tanınmış Meşrutiyet devrimcilerinden biriydi. 1963'te Tebriz'in "Hazırlık Koleji'nden diploma almayı başarmış ve 1969'da Fars Dili ve Edebiyatı üzre lisans derecesi almıştır.

Şiirdeki mahlası *Düzgün*'dür. Makale ve yazılarında yer alan diğer imzalar ise "Hüseyin Düzgün", "H. Düzgün", "H. M. Sadik", "Hüseyin Sadik", "Hüseyin Sırhablı" ve "Hüseyin Şamayili" şeklindedir.

Dr. Sadik "Azerbaycan'ın Sözlü Edebiyatı" adı altında çocuk edebiyatı ile ilgili aşağıdaki kitapları yazıp, yayınlamıştır:

1. Tilkinin Hikayeleri
2. Kelin Hikayeleri
3. Uşaqların Hikaye Dünyası

Tilkinin Hikayeleri, tilki hakkında olan 16 hikaye ve Kelin Hikayeleri, 22 hikaye içermektedir. Bu hikayeleri Heris şehrinin köylerinde öğretmen olduğu yıllarda toplayıp, derlemiştir. O dönem Türkçe yazmak yasak olduğundan dolayı Farsçaya çevirmiştir. Geniş bilgi için: (Sadik, 2023, s. 81)

Nureddin Mügeddem (Aydin Duman)

1968'de Muğan'da dünyaya göz açmıştır. Genç yaşlarından itibaren şiir ve hikayeler yazmağa başlayan şair daha çok çocuk edebiyatı alanında çalışmaktadır. Nureddin Mügeddem Tebriz'de Aydın Sav adın da yayinevi kurmuş, birçok kitabın basılmasına katkıda bulunmuştur. Zaman zaman dergilerle işbirliği yapmaktadır. "*Ancak Susma*" adlı iki şiir kitabı, 1996-cı ilde basılmıştır. "Ay Alma", "Üç Yumurta", "Uşaqlar Üçün Din Telim-Terbiyesi", "Güzel Tebrizim" gibi şiir toplulukları vardır.

¹ Yandıraram

“Güzel Tebriz’im” kitabından bir şiir örneği:

Görmeli qala (kale)
Dayanaglı dağ.
Tarih boyunca
Tebriz’e dayak.

Savaşlarda
Bir kale kimi.
Ucu dağlarda
Bir kale kimi.

Topa tufenge
Vermeyibdi bac.
Şeherin başında
İftiharlı tac.

Tebriz’e onu
Çok görme Allahım.
Bu erkin adı
Erk-Elişahı.

Behram Esendi

1964 yılında Urmiye şehrinde doğmuştur. Küçük yaşlarından şiir ve edebiyata merak göstermiştir. Eğitimini bitirdikten sonra milli eğitime atanmıştır. Öğretmenliğin yanı sıra Türk edebiyatı üzerinde çalışmalarını sürdürmüştür. Behram Esendi, Urmiye’de “Yaz” adında bir Yayınevi kurmuş, birçok kitabın basılmasına katkıda bulunmuştur. Kendisinin çocuklara ait yazdığı kitaplara örnek olarak, "Yağdı Yağışlar", "Güneş Çıktı", "Hayvanları Tanıyalım", "Elele Düğme Dele" eserlerini gösterebiliriz.

Bu çalışkan şair ve yayımcıdan çocuklara ait bir şiir:

Temizlik

Duranda her gün seher
El yüzüne su serper
Dişlerini fırçalar
Tarağı ele alar
Solmaz ile yoldaş ol
Her gün her saat bir ol
Kısaltar tırnakların
Temizler yanakların
Saçları tertemizdir
Dostlarına azizdir
O çok sever hamamı
Çok sever onu hamı (herkes)

Nur Niyaz Ak

Muhammed Niyaz’ın oğlu Nur Niyaz Ak, 1995 doğumlu; Gümbet-i Kavus'ta kültür emeklisi ve de mükemmel hat sertifikasına sahip bir ediptir. “Karaca Oğlan” mahlası ile çocuk edebiyatı alanında Türkmen Sahra'nın en aktif yazarları arasında yer almaktadır.

Bu güçlü Türkmen yazarın, kitabın başındaki "*Çağalara Selam*" olarak yayınladığı çocuk şiirinden bir örnek:

“Salav ve malik çağalar
Kulak asın canalar
Buna sizi kavugörüyen
Kavu görüp de ayıtan
Kavu mu sizin haliniz
Ne cüre ehvaliniz
Size bizim gülümüz
Türkmendir de dilimiz

Bibi Hamide Muhammed Niyazi

1962 yılında Gümbet-i Kavous'ta doğan Mohammad Niyazi, Faragi (Mahdum Kulu Faragi) adlı üç aylık derginin yazarı ve editörüdür. Türkmen Sahra çocuk edebiyatı uzmanlarından olarak 12 hikaye eserinin yazarı ve birçok sayıda ilmi makalenin müellifidir. Bu yazıda onun Türkmencedeki "Çağalar Aydımı" kitabında yer alan çocuksu şiirlerinden bir örnek verilmiştir:

“Ertir bilen torumda,
Güne selam ver yârim men
Annem dadamın yanında
Çay çörek açarım men
Yortup git yan taşarık
Bu çoka çok oynayan
Ertir bilen torumda
Kelebekleri kovalayan
Tavşana keşir beryan
Lay lay lay
Lay lay lay

Raziye Kazimi Kerani

Raziye Kazimi Kerani, 17 Mart 1983'de Lar şehrinin Sahra-yi Bağ köyünde Kaşkay boyundan Amele-i Tir-Kemani tayfasında doğmuştur. 10 yaşında deneme ve hikaye yazmaya başlamıştır. 2001 yılından itibaren Türkçe yazıp-okumayı öğrenmeye başlamış, 2005 yazından ise ciddi anlamda Türkçe şiirler yazmaya başlamıştır. "*Kuşlara Taş Atan Oğlan*", "*Kaşkay Atasözleri*" adlı derlemesi yayınlanmıştır.

Çocukların anadillerinde okumalarını sağlamak amacıyla kaleme alınan “Kuşlara Taş Atan Oğlan” kitabının amacı çocuklara Türkçeni öğretmek olduğu söylenilebilir. Ahlaki bir tema ve hayvanlara saygı ile bir hikaye şeklinde yazılmıştır. Bu kitap 2018 yılında basılmıştır. Çalışma Saha araştırması olup, Kaşkay aşiretlerinden birinin yaşlı kişileri ile yapılan görüşmelerle kayıt altına alınmıştır. "*Kaşkay Atasözleri*" kitabı, rivayetleri kaydetmeyi amaçlamaktadır. Bu nedenle bu kitap, muhatapların müdahalesi olmadan ve aslına sadık kalınarak yeniden yazılmış on Kaşkay sözlü öyküsünün bir derlemesidir.

Muhammed Abidinpur Herzendi

Muhammed Abidinpur Herzendi, 19 Mart 1968 tarihinde Merend şehrinin Çay Herzend köyünde doğmuştur. O şimdiki yaşadığı şehirde çocuk ve ergenler için “Beş Taş” adında özel iki aylık dergi çıkartmaktadır. Aynı zamanda derginin kurucusu ve başyazarıdır. Şimdiye dek (Nisan 2021) 17 sayı yayımlanmıştır. Yazarın dört yayınlanmış kitabı da bulunmaktadır:

1. Top (hikaye)
2. Yağış (şiir)

3. Yaşlı Dede ile Karı Nine (tiyatro senarisi)
4. At (şiir)

Beş Taş:

Beş Taş'ı neden yayımlıyorsun veya çocuk edebiyatı niye? Sorularını yönelttim.

Özet olarak Beş Taş'ın izlediği yolu ve bazı amaçlarını açıkladı:

1. Çocuk ve yeni edebiyatta bir uzman dergiye gereksinim duyulması.
2. Modern çocuk edebiyatını tanıttirmek ve çocuk edebiyatımızda modernleşmeye doğru gitmek.
3. Bir ilk olarak çocukların kendi yazıları ve çizdikleri ile bir dergi yayımlamak.
4. Herkesi özellikle çocukları, çocuklar hakkında yazmaya davet etmek.

Bunu söylemem gerekir ki Beş Taş'ın her bir sayısı bunların her birine yeterli cevaptır. Ek olarak söylemeliyim ki, Beş Taş'ı yalnız çocuklar değil; çocukları daha iyi tanımaları için yetişkinler de okumalıdır. Çünkü Beş Taş edebiyatımızda ilk defa olarak kalemi çocukların ellerine verir. Onlara kendilerini ifade edebilmeleri için fırsat sunar.

Arsalan Mirzayi

Arsalan Mirzayi, 1977 yılında Kaşkay Türk boylarında doğdu. Dilçilik alanında yüksek lisans derecesine sahip, şair, müzisyen ve Kaşkay Setar enstrümanı öğretmenidir. 16 yaşında şiir söylemeye ve müzik öğrenmeye başlamış ve Kaşkay Şiir Derneği'ne katılmıştır. Ardından İran'da ve yurt dışında çeşitli edebiyat ve sanat festivallerine, o cümleden Türkiye'nin Erzurum ile Giresun şehirlerinde ve Kazakistan'da Türkçe konuşan aşıkların konferansında İran Türklerini temsil etmiştir.

Arsalan Mirzayi, aynı zamanda, aşağıda adı geçen kitapların da yazarıdır: "Uzak Yol", "Uşaqlar Ey Uşaqlar", "Denadan Haydarbabaya Selam", "Kaşkay Bulmacaları", "Kaşkay Müziğinin Geçmişi", "Kaşkay Folkloru Ansiklopedisi" vb.

Fatma Mir Hüseyinpur

Fatma Mir Hüseyinpur, Urmiye'nin en çalışkan edebiyatçı kadınlarındanıdır. 1980'de doğmuştur. Eğitimini bitirdikten sonra çocuk edebiyatı alanında iyi adımlar atabilmiştir. Bu edebiyatçı hanımın 15'e yakın kitabı ardı ardına Urmiye'de Buta Yayınevi aracılığı ile okuyuculara sunulmuştur. Onun baskıya hazırladığı veya resimlerini yaptığı bazı kitaplarını bu şekilde sıralamak mümkündür: "İnatçı Fil", "Göyçek (Gökçek) Fatma", "Sihirli Torba", "Mektebe Geden Bir Uşaq", "Nasrettin Hoca Yolda", "Aslan ve Sıçan", "Aile ve Akralar", "Meslekler (dört cilttir ve şairi Ramin Cihangirzade'dir)".

Hüseyin Vahidi

Urmiye'nin genç yazarlarından olan Hüseyin Vahidi, hikaye yazarı, fotoğrafçı ve yazılımcıdır. Bunların yanı sıra Urmiye'de Çocuklarla ilgili birkaç hikayesi yayınlanmıştır.

Çocukluk dünyası büyüdü bir dünyadır. Sade ve samimi olan bu küçük insanlar, kendi dünyalarında sadelik ve samimiyetle yaşarlar. Onlar her gün daha dünya görüşlerini genişletirler. Çocuğun dünya görüşü çok sadedir. Ancak o etrafındaki her şeyi tanımak ve sınamak ister.

Rasul Kadiri

Rasul Kadiri, 1968'in Şubat ayında Tebriz'de doğmuştur. Dört yaşındayken ailesi ile birlikte Miyana şehrine taşınır, ilkokul ve ortaokulu orada okumuştur. 1990 yılında Tahran Tıp Bilimleri

Üniversitesinin labratuvar bölümünü kazanmıştır. Bu nedenle Tahran'a taşınmıştır. Tahran'da yaşadığı yıllarda üniversite eğitiminin yanı sıra, Tahran Üniversitesinde Hüseyin Muhammedzade Sadik tarafından kurulan Azerbaycan Türkçesinin dil ve edebiyat kurslarına aktif bir şekilde katılarak anadilini öğrenip benimsemeye başlamıştır. Çocuk edebiyatı konulu iki kitabı da basılmıştır:

1. İbibikler, Kirpiller ve Yılan
2. Yalnız Yarpak

İsmail Salariyan

Kasım 1955'te Grivan, Bocnurd'da (Kuzey Horasanda) doğdu. İlköğrenimini memleketi ve liseyi Bocnurd'da tamamladıktan sonra, Meşhed Firdevsi Üniversitesi'nde elektrik mühendisliği alanında eğitimini devam ettirmiştir, 1986'da elektrik mühendisliği alanında lisans derecesi almayı başarmıştır. Horasan (Razavi) ilinde telekomünikasyon alanında yaklaşık otuz yıl çalıştıktan sonra 2015 yılında emekli olmuştur. Şimdiye kadar altı cilt kitabı yayınlanmış ve diğer birkaç eseri de yayın aşamasındadır. Türk dili, edebiyatı ve çocuk edebiyatı üzre çalışmaktadır. Kitaplarına örnekler:

1. Türkçe Masal ve Temsil
2. Öyküler Buhçası
3. Yusuf ve Züleyha Mesnevisi
4. Horasan Türklerinin Edebiyatına Bir Bakış
5. Horasan Türkçesi ve Kuralları

Hasan Sarızade

1969 yılının ilkbaharında Düzağıl köyünde tarımla uğraşan yoksul bir ailede doğmuştur. Yedi yaşındayken babası vefat etmiştir. Ağabeyi ve annesinin sayesinde büyüyüp yetişmiştir. 1987'de üniversiteye giriş sınavında Sınıf Öğretmenliği bölümüne hak kazanmıştır. Lisansını bitirdikten sonra Makü şehrinin milli eğitim müdürlüğünde öğretmenliğe başlamış ve 30 yıl sonra emekli olmuştur. Çocuklar için değerli eserler yazıp, yaratmıştır. Çalışmalarına örnekler:

1. Günebakan (şiir)
2. Şiir Bahçesi (şiir)
3. Alfabe yardımı (birinci sınıf ders kitabı için)
4. Kırmızı Etek (boyama ve matematik)
5. Şengülüm, Mengülüm, Tahta Gülüm (Azerbaycan Öyküleri)
6. Güneşin Öyküsü (Azerbaycan Öyküleri)

Ramin Jahangirzadeh

1977 yılında Erdebil'de doğdu. Erdebil'in ünlü çocuk yazarlarından. Eserlerinin birçoğu yayınlanmıştır. Çocuklar için yayınlanmış eserleri şunlardır: "Ulduz", "Khallı Allı", "Nar", "Dört Fesil", "Traktör Basdı Gaza" vb.

Nazila Cavadbeyli (Javadpour)

1988 yılında Tebriz'de doğdu. Lisansını Tebriz Üniversitesi'nde botanik biyoloji alanında almış, yüksek lisansını ise Türkiye'de Erzurum, Atatürk Üniversitesi'nde Türk Dili ve Edebiyatı üzre yapmaktadır. İlkokul ve ortaokul öğretmeni olarak faaliyetlerini sürdürmüştür. 2010 yılından itibaren edebi, kültürel

faaliyetlerine odaklanmıştır. İlk başta “Sadakat” dergisini ve “Kalemde Hedef” yayınlarını kurmuştur. Türk dilinde yazıp-okumayı teşvik amacıyla “Kültürel İhsan Derneği”ni kurmuştur. 2014 yılında “Uluslararası Selçuk Medeniyet Merkezi”ni kurarak bütün medeni faaliyetlerini bu merkez çerçevesinde devam ettirmektedir. Türk Dili, Edebiyatı, Tarih ve İctimai Araştırmaları alanında Türkçe, Farsça ve İngilizce yayınlanan Üçaylık Uluslararası “Selçuk” dergisinin kurucu başyazarıdır. Aynı zamanda Uluslararası Selçuk Yayınevi'nin ve 2018’de ülkenin kuzeybatısındaki ilk Uluslararası Edebiyat ve Tercüme bürosunun kurucusudur.

Bazı edebi çalışmalarına örnekler:

1. Toprak ile Kalem (Türkçe)
2. Fedakar Köylü, (Türkçe-Farsça)
3. Emir Erşed Han Karadağlının Biyografisi (Farsça)
4. Küçük Kırmızı Balık, (Türkçe-Farsça)

Küçük Kırmızı Balık kitabı üç ülkede (Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye’de yayınlanmıştır.

“Torpaq ile Kalem” eserinden bir şiir:

başı papaqlı oğlan
kemerı bağılı oğlan
ayağı çekmeli oğlan
görmeli göremli oğlan

gül bala, güzel bala
gizlidir mende yara

yaramı bağlamışam
neçe yol dağlamışam

ancaq sağalan değil
ürek yarası biten deyil

üreğimi dağlama
yarama duz bağlama

bu kalem yazan değil
derdime derman değil
özü derd olan
derde derman değil!

(Cavadbeyli*Javadpour.N), 2018, s. 80-81)

Diğer İranlı Türk çocuk yazarları arasında Vida Heşmeti, Susen Navadeh Razi, Güneş Amani, Somayye Selouki, İsfendiyar Cihangirniya, Rıza Haydarzade, Muhammed Rıza İsmailzade Nadarlı gibi bir çok değerli yazarlarımızın adını çekebiliriz.

Sonuç

Ne yazık ki zaman zaman çeşitli siyasi etkenlerin yanı sıra, halkın kendi dili ve edebiyatına kayıtsızlığı yüzünden birçok sözlü halk edebiyat örneklerinin yazıya alınmasına olanak sağlanamamıştır. Bu edebiyat türlerine, zaman içerisinde değerlerin değişmesi ile kuşakların birbirinden daha da farklılaşması sonucunda gerekli kıymet verilmemiştir. Bu kaybolan veya kaybolmakta olan

değerler, ne yazık ki kimliklerini yitirenlerin, kendine yabancılaşanların milli ve medeni yoksulluğu ile beraber yok olmaya yüz tutmuştur. Bu bir halk için oldukça büyük kayıbdır.

İranlıların-Türklerin uzun zamandan beri, çocuk yetiştirmeye ve terbiye etmeğe özel bir önem verdiklerini biliyoruz. bunu ebeveynlerin önemli görevlerinden biri olarak gördüklerini de biliyoruz. Böylece çocuk yetiştirme ve onun gerekliliğinden bahsetmeyen daha az edebi yazının bulunabileceğini söylemek abartılı olmayabilir. Ancak mevcut durumda Çocuk edebiyatı ile ilgili İran Türklüğü oldukça yoksul ve yoksun bir konumdadır.

İran Türkleri, 1925'ten itibaren kendi dil ve kimliklerine karşı olacakları kadar gelişebilecekleri bir siyasi ortama mahkum olmuşlardır. Böyle vahim bir ortamı arkada bırakan bir halk, hala kendi kimliğinden konuşa biliyorsa, bu oldukça büyük bir meziyettir. Bu halkın derin köklere sahip olmasından kaynaklanır. Zayıf bir halk veya topluluk böyle acımasız bir yoketme siyasetine karşı asla direnebilmezdir. İran Türklüğü, böyle ağır yoketme dönemini arkada bırakıp, bugün kendi dil ve kimliğinin yeniden İHYA edilmesini talep ediyorsa, demek istediğine nail olması kaçınılmazdır.

İranlı Türk çocuğunu yeniden Türk dili ile tanıştırmak yönünde yapılan çalışmalarda çocuk ve ergenlik alan uzmanları üzerine büyük görev düşmektedir. Türk dil ve kimliğinin öğretilmesi için çocukluk dönemi ideal dönemdir. Bu, oldukça yüksek seviyede değerlendirilmesi gerekmektedir.

Amerika Birleşik Devletleri'nde bilim adamları, özellikle NASA bilim adamları, mucitler ve tanınmış araştırmacılar üzerinde yapılan incelemeler sonucunda belli olmuştur ki, tüm çocukların geleceğe yönelik oluşmuş olan dünyaya bakış tarzları daha çok çocuklukta izlemiş oldukları ve etkisi altında kalmış oldukları çocuk filmlerinden, çizgi filmlerinden ve kurgulardan kaynaklanmıştır. Hayallerin gerçeğe dönüşmesi böyle başlar...

Bunların hepsi bir çocuğun gelişimi ve yetiştirilmesi için talimatlar olabilir. Yönlendirme olumlu veya olumsuz olabilir. Yani her çocuk öğretisi, çocuklara uygun olmaya bilir. Toplumun kendi ahlaki değerleri her daim ön planda olmalı ve esas alınmalıdır.

Çocuk edebiyatımız, Türk-İran-Azerbaycan halkının manevi birliğine hizmet etmekle beraber; onun manevi yükselişinde de eşsiz rol oynamaktadır. Çünkü çocuklara söylenen her söz, şiir parçası, öykü ve hikaye onların hafızalarına sonsuza kadar kazınmakta ve sonuna kadar manevi dünyalarına renk vermektedir. Diğer taraftan ise, çocuk edebiyatı örnekleri tarihimizle, kültürümüzle ve manevi değerlerimizle bağlı olduğu için, yeni kuşağı vatanını sevmeye, halk için yararlı işler yapmaya çağırılmaktadır. Bu yüzdendir ki hafızalarda kalıcı yer alır ve her zaman merakla söylenilir.

Kaynakça

- Buğra, M. (1987). *اشرقی ترکستان تاریخی / Şarki Türkistan tarihi*. (F. Buğra, Ed.) Ankara: Ofset Reprodüksiyon Matbaacılık.
- CAVADBEYLİ(JAVADPOUR), R. (2019). *İran'ın Jeopolitiği*. Ankara: Astana.
- CAVADBEYLİ(JAVADPOUR), R. (2020). *Türk İran'a Persliğin Dayatılması*. Ankara: Astana Yayınları.
- CAVADBEYLİ(JAVADPOUR), R. (2021, Mayıs). İran ve XIII-XX Yüzyıl Arası İran-İngiltere İlişkileri ve Sonuçları. *21.yy Türkiye enstitüsü*. Retrieved from <https://21yyte.org/tr/ozel-raporlar/ozel-rapor-iran-ve-xiii-xx-yuzyil-arasi-iran-ingiltere-iliskileri-ve-sonuclari>
- Kirişçi, M. Z. (1382/2003). *İran Türklerinin Eski tarihi* (Vol. II). Tebriz: اختر/Ahter.
- Saljuqi, S. (1400/2021). Türklerde Dini-Mezhebi Tesevvür ve İnanç/باور دینی/تصور و باور دینی. *مذهبی در میان ترکها-تصور و باور دینی/Selçuq*, 5, 19-59.
- Seyfulislam SALJUQİ & Rahim CAVADBEYLİ. (n.d.). *Azerbaycan-Horasan Medeniyet havzası*. Tebriz: Henüz Yayınlanmamış.
- Tarlan, H. (1387). *Uşakların Dünyası*. Tebriz: Shiran Negar.

Bahçivan, M. J. (1991). Seçilmiş Eserleri. (Z. Ekberov, Dü.) Bakü: İlimler Neşriyyatı.

- Cavadbeyli(Javadpour), N. (2018). *Torpaq ile kalem Hikayesi*. Tebriz: Selçuk yayınları.
- Cavadbeyli, R. (2012). *İran Türklerinin Etnik yapısı*. Harita için: <https://www.pinterest.com/pin/755971487445908231/> adresinden alındı
- Cavadbeyli, R. (2019). *Türk Dünyasında Soykırım (İran Bölümü) (Cilt I)*. Ankara: Astana.
- Daily, A. (1978). *İsimsiz Yazar*.
- Erkin, Y. (1394/2015). *دگرلی شاعر و ادبیاتی فریدون حصارلی /Değerli Şair ve Edebiyatçı Feridun Hasarlı*. Haraynews: <http://haraynews.arzublog.com/post/64799> adresinden alındı
- Hamraz, R. (1946). *Azerbaycan Dergisi*. *Kapaksız, İsimsiz Dergi*, 257, 157.
- Hamraz, ر. ه. (2019). *Meryem Cihangiri*. *رضا همراز*. adresinden alındı <http://www.salarsolmaz.blogfa.com/>
- Hemedânî, R. F.-ı. (1373/1994). *CÂMÎU't-TEVÂRÎH ve OĞUZNAME (IV Cilt)*. (M. R. Musavi, Dü.) Tahran: Alborz/Elbirus.
- İmani, ب. ا. (2008). *Anadili, Derslik, Oku-Yaz (Cilt I)*. Tebriz: *Nedaye Şems/ندای شمس*.
- Kirişçi, م. ز. (1382/2003). *İran Türklerinin Eski tarihi (Cilt II)*. Tebriz: *اختر/Ahter*.
- KOESTLER, A. (2015). *ON ÜÇÜNCÜ KABİL*. Ankara: Alfa.
- Koestler, A. (2020). *On Üçüncü Kabile*. (B. Ç. Dişbudak, Dü.) Ankara: Alfa.
- Mirza, A. (1952). *Ana Dil, Alefba Musevver*. Tebriz.
- Mughaddam, م. ن. (2018). *Meyvelerin Sohbeti*. Tebriz: *Aydınsav*.
- Mübeyyin, M. (2008). *Cüzamlı Sara*. Tebriz: *Ahter*.
- Sadigh, م. ح. (2018). *SOHBETÜ'L-ESMAR Meyvelerin Sohbeti*. Tebriz: *Gala Yurd yayınları*.
- Sadik, م. ح. (2023). *Hüseyin Muhammedzade Sadik*. *Hüseyin Muhammedzade Sadik*: <http://profduzgun.com/> adresinden alındı
- Saljuqi, S. (1400/2021). *Türklerde Dini-Mezhebi Tesevvür ve İnanç/مذهبی در میان ترکها-تصور و باور دینی/İnanç*. *سلاجوق/Selçuq*, 5, 19-59.
- Sarrafi, ع. ص. (2015). *Uşaq Edebiyati, Azerbaycan'da Farsça Eğitim İhtiyacı*. Tebriz: *Ahter/اختر*.
- Seyfulislam SALJUQİ & Rahim CAVADBEYLİ. (tarih yok). *Azerbaycan-Horasan Medeniyet havzası*. Tebriz: *Henüz Yayınlanmamış*.
- Togan, A. V. (1981). *Bugünkü TÜRKİLİ (TÜRKİSTAN) ve Yakın Tarihi (Cilt I)*. İstanbul: *Enderun Yayınları*.
- Zehtabi-Kirişçi, م. ز. (tarih yok). *Gençler Çelengi*. Tebriz: *Yayınlanmamıştır*.
- صابر, M. A. (2002). *Hop hop Name*. Tebriz: *Ahter/اختر*.
- همراز, R. H. (2021). *Azerbaycan'da Uşaq Kitabları*. *غروب/Ghroub*, 10., 180-190.

«ШАЯН TV» KANALINDAKİ YAYINLARIN DİL ÖZELLİKLERİ

Railya HAYALİYEVA*

Özet

Televizyon konuşmasının özelliği, «resim», ses ve metnin bir arada sunulduğu formatta yatmaktadır. Bu nedenle, bu tür için sesin tonu, tonlama, konuşma dinamikleri ve gücü gibi sözel araçlar çok önemlidir. Şayan TV'nin çocuk TV şovlarının materyali üzerine yapılan araştırmalar, bu tür medya konuşmasının karakteristik kelime-gramer özelliklerini vurgulamayı mümkün kılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Medya dersi, çocuk yayını, dil özellikleri, konuşma medyası.

ЯЗЫКОВЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕДАЧ НА ТЕЛЕКАНАЛЕ «ШАЯН ТВ»

Аннотация

Особенность телевизионной речи заключается в формате ее подачи, в сочетании «картинки», звука и текста. Поэтому для этого жанра очень важны такие вербальные средства, как тембр голоса, интонация, динамика и сила речи. Проведенное исследование на материале детских телепередач Шаян ТВ позволило выделить характерные лексико-грамматические особенности данного вида медиа речи.

Ключевые слова: медиадискурс, детская передача, языковые особенности, медиа речи.

LANGUAGE FEATURES OF «SHAYAN TV» CHANNEL BROADCASTS

Abstract

The peculiarity of television speech lies in the format of its presentation, in a combination of "picture", sound and text. Therefore, such verbal means as the timbre of the voice, intonation, dynamics and power of speech are very important for this genre. The conducted research on the material of Shayan TV children's TV shows allowed us to identify the characteristic lexical and grammatical features of this type of media speech.

Keywords: Media discourse, children's transmission, language features, media speech.

Роберт Миңнуллин беренче чиратта шагыйрь, тәҗрибәле журналист, танылган жәмәгать һәм дәүләт эшлеклесе буларак билгеле. Ул озак еллар «Казан утлары» журналында - бүлек редакторы, жаваплы секретарь, Татарстан телевидениесендә - баш редактор, «Яшь ленинчы» («Сабантуй») газетасында корреспондент, баш редактор булып эшли. Балалар шигъриятен популярлаштыруда аның роле әйтеп бетергесез зур. Шул ук вакытта Роберт Миңнуллин исемен татар телевидениесы белән бәйләп карау да дәрәс булып. Ул ун ел дәвамында Татарстан телевидениесендә «Шигъри тәлгәшләр» (1976–1983), «Ихлас» (1993–1995), «Китап» (2008 елдан) тапшыруларын алып бара. Телевидениедән әдәбиятны актив пропагандалаганы өчен 1982 елда М.Жәлил исемендәге республика премиясенә лаек була. Бүгенге көндә, бигрәк тә татарча балалар тапшыруларында Роберт Миңнуллин шигърьләре эфирда еш яңгырый. Тәкъдим ителәчәк фәнни хезмәтем шагыйрь ижаты белән турыдан-туры бәйлә булмаса да, аваздаш дип уйлыйм.

* Kazan Federal Üniversitesi Filoloji ve Kültürlerarası İletişim Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi,
0702007@mail.ru

Журналистика фәнендә балалар өчен эфирга чыгучы телевизион тапшырулар медиадискурс жанрына кертеп карала. Т.Г. Добросклонский фикеренчә, әлеге жанрга караган медиатекстларның төп билгеләре булып «форматның тотрыклылыгы, тематик бәйләнеш, телнең тәэсирле сөйләмә хас». Шулай ук бу жанрга караган текстлар сүз аша йогынты ясарга, сәнгати-эстетик нәтижәгә юнәлдерелгән була. [1]

Максатыбыз – «ШАЯН ТВ» каналында балалар өчен эфирга чыгучы «Әти һәм мин», «Мин татарча өйрәнәм», «Шаян балалар», «Дөнъяның 100 могжизасы», «Уймак», «Бергәләп өйрәник!» тапшыруларына нигезләнеп балалар тапшыруларының тел үзенчәлекләрен өйрәнү. Максатка ирешү өчен, эфирга чыккан тапшыруларның транскрипты ясалды, балалар тапшыруларының лексик-грамматик үзенчәлекләре анализланды.

Чыганак итеп алынган телевизион тапшыруларның даими композицион компонентлары түбәндәгедән гыйбарәт:

1. Тапшыруның башлам өлеше музыка белән башлана һәм тема билгеләнә.
2. Төп өлештә сюжет линиясе үстерелә, белем бирү, тирә-як дөнъя белән таныштыру функцияләре башкарыла.
3. Йомгакта өйрәнелгән күнекмәләр ныгытыла, практик нәтижеләр күрсәтелә.

Тамашачыларның игътибарын жәлеп итү, эмоциональ контактны саклау һәм күнел ачу функциясен саклау өчен, һәр бүлек музыка яки тематик картина ярдәмендә кечкенә кисәкләргә бүлеп тәкъдим ителә.

Балалар тапшыруларының тел үзенчәлегә зурлар өчен эфирга чыга торган тапшырулардан аерылып тора. Бу максаттан, «ШАЯН ТВ» каналында эфирга чыгучы балалар тапшыруларын тикшереп, түбәндәге лексик һәм синтаксик үзенчәлекләре ачыкланды.

1) Балалар тапшыруларында тасвирлау чаралары кулланыла: *Күрегез, яшел келәм сыман чирәм чыккан. Якты кояш алын нурларын сибеп жәриңе жылыта.* («Дөнъяның 100 могжизасы» тапшыруы)

2) Гади синтаксик конструкцияләр: *Мин монда бик күп хәрефләр күрәм! Бер, ике, өч... әмма алар унга тулмый бугай! Ә саннар ничә булыр?* («Мин татарча өйрәнәм» тапшыруы)

3) Өндәү жөмлөләр: *Менә бит безнең студия кунаклары нинди матур рәсемнәр ясады!* («Шаян балалар» тапшыруы) *Азим, син юкка борчыласың, барлык хәрефләрне дә белдең бит!* («Мин татарча өйрәнәм!» тапшыруы) *Кояш белән бергә йокларга ятарга тырышыгыз!* («Дөнъяның 100 могжизасы» тапшыруы)

4) Эндәш сүзләр: *Безне яратып караучы тамашачыларыбыз, сезне хәзер яңа геройлар белән таныштырабыз! Сәлам, дуслар! Хәлләрегез ничек? Дуслар, ә сез ничек, дәрәскә әзерме?* («Мин татарча өйрәнәм») тапшыруы) Эндәш сүзләр жансыз пердметларга карата да куланыла: *Ә пароход ничек кычкыра, тавыш бир әле? Туп, син безнең малайларга үпкәләмәдеңме? У хәрефе А хәрефенә таба йөгәрә!* («Мин татарча өйрәнәм» тапшыруы) Кайбер очракларда, жансыз пердметлар жанландырып бирелә: *Хөрмәтле Әлифба китабы, безгә үзеңнең серләреңне ач әле! Шаян тупның Алиханни тыңлыйсы килми әле!* («Мин татарча өйрәнәм» тапшыруы) Ягымлы эндәш сүзләр: *Түти, син билгеләнгән чиктән узма әле, яме! Балакаем, әйдә, әкиятәңне сөйлә инде!* («Әти һәм мин» тапшыруы)

5) Эмоциональ төсмердәге тәэсирле стилистик чаралар: *Тукта, тукта, син бүре кебек улап күрсәткәндә тәннәр чымырдый башлады, куркыныч бит монда! Хәй-хәй, катырак басып басып биергә кирәк! Борчылма, Марат, без сиңа булышырбыз!* («Шаян балалар» тапшыруы)

6) Кабатлаулар: *Туктагыз, туктагыз дим! Кил инде, кил якынарак кил, безгә синең белән танышырга, дулашырга кирәк! Лә-лә-лә, трәллә-лә-лә, миңа эләгә алмыйсың!* («Уймак» һәм «Бергәләп өйрәник» тапшырулары)

7) Чагыштырулар: *Син нәкъ балык тоткан бабай кебек бөкрәеп утырасың! Бу О хәефе тәмле коймакка охшаган, шундый түгәрәк!* («Мин татарча өйрәнәм» тапшыруы)

8) Афоризм, мәкаль-әйтемнәр еш кулланыла: *Өйләре булган таштан, сөйлимме яңа баштан? Бер-ике-өч, бездә көч! Ярышны башладык! Туган бар жирдә – ярдәм бар.* («Әти һәм мин» тапшыруы)

Шунысын да искәртеп узарга кирәк, «ШАЯН ТВ» каналында эфирга чыккан балалар тапшыруларының күбесенә уен элементы хас. Балаларның сөйләмен үстерүдә уеннарның әһәмияте шактый зур. Чөнки уеннар мәктәпкәчә яшьтәге баланың танып белү эшчәнлеген, ижади фикерләвен һәм сөйләмен үстерә, унда бала үзе белмәгәнне өйрәнергә, аны эшләргә омтыла. Уен уйнап сөйләшү балаларның бәйләнешле сөйләмен (диалогик, монологик) һәм сөйләмнең грамматик төзелешен формалаштыру, камилләштерү, сүзлеген баету чарасы булып тора. Сәнгатьле сөйләм, сөйләмнең грамматик төзелешен формалаштыру һәм камилләштерү, сүзлекне баету (предметларны, аларның билгеләрен атау), бәйләнешле сөйләм (предметны тасвирлау) мәктәпкәчә яшьтә булган балаларның фикерләү, хәтер үсешен, күзаллау, игътибарлыгын арттырырга да ярдәм итә.

Гомумиләштереп әйткәндә, телевидение көндәлек тормышта шактый зур урын алып торса да, татарча телевизион тапшыруларның теле фәнни яктан элгә ныклап өйрәнелмәгән. Балалар тапшыруларының теле аудитория белән элементгә корылган, бу максаттан телевизион тапшыруларда эмоциональ төсмердәгә тәэсирле стилистик чаралар, ягымлы эндәш сүзләр, чагыштырулар, жансыз предметларны жанландырып бирү, өндәү жөмлеләр, гади жөмлеләр кулланыла.

ӘДӘБИЯТ

1. Добросклонская Т.Г. (2008). Медиалингвистика: системный подход к изучению языка СМИ: современная английская медиаречь. М.: Флинта: Наука, 264 с.

2. Иванова-Лукьянова Г.Н. (2002). Культура устной речи. Интонация, паузирование, логическое ударение, темп, ритм: учеб. пособие. М.: Флинта: Наука, 196 с.

3. Муратов, С.А. (2003) Телевизионное общение в кадре и за кадром: учеб. Пособие для вузов / С.А. Муратов. М.: Аспект Пресс, 201 с.

4. Система средств массовой информации России: учеб. пособие для вузов / Л.Н. Засурский, М.И. Алексеева, Л.Д. Болотова; под ред. Л.Н. Засурского. (2003). М.: Аспект Пресс: Изд-во МГУ, 209 с.

ÖĞRENCİLERİN ARAŞTIRMA ÇALIŞMA TÜRLERİ

Doç. Dr. Alfia MOTİGULLİNA *

Özet

Öğrencilerin araştırma çalışmaları, onları final yeterlik sınavlarına hazırlamanın önemli bir parçasıdır. Bu nedenle derslerde metin üzerinde çalışma, konuşma hazırlama ve araştırma makalesi yazma becerileri kazanırlar. Bilimsel makaleler üzerinde çalışırken, bunları yazma tekniklerini ve yöntemlerini öğrenirler ve araştırma makalelerinin türlerini incelerler. Bu makale birçok okul makalesi türünü (kompozisyon-analiz, kompozisyon-akıl yürütme vb.) ve analitik araştırma çalışmalarını (eleştirel makale, inceleme vb.) analiz etmektedir.

Anahtar kelimeler: araştırma makalesi türleri, makale, analiz, makale, inceleme.

ЖАНРЫ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИХ РАБОТ УЧАЩИХСЯ

Доцент., канд. филол.н Альфия МОТИГУЛЛИНА

Аннотация

Научно-исследовательская работа учащихся является важной частью подготовки их к выпускным квалификационным испытаниям. Поэтому на занятиях они получают навыки работы над текстом, готовят выступления, пишут научно-исследовательские работы. Работая над научными работами они усваивают приемы и методы их написания, изучают жанры исследовательских работ. В данной статье анализируются многие жанры школьных сочинений (сочинение-анализ, сочинение-рассуждение и др.) и аналитических исследовательских работ (критическая статья, рецензия и др.

Ключевые слова: жанры исследовательских работ, сочинение, анализ, статья, рецензия.

GENRES OF STUDENTS' RESEARCH WORKS

Associate Professor, Philol. fan. candidate Alfia MOTIGULLINA

Annotation. Students' research work is an important part of preparing them for final qualifying tests. Therefore, in classes they gain skills in working on text, preparing speeches, and writing research papers. While working on scientific papers, they learn the techniques and methods of writing them, and study the genres of research papers. This article analyzes many genres of school essays (essay-analysis, essay-reasoning, etc.) and analytical research works (critical article, review, etc.

Key words: genres of research papers, essay, analysis, article, review.

* ФГБОУ ВО "Поволжский государственный университет физической культуры, спорта и туризма кафедра иностранных языков и языкознания, Татарстан, Казань, ORCID ID: 0000-0002-8141-1607, alfiya311065@mail.ru

Department of Foreign Languages and Linguistics of the Federal State Budgetary Educational Institution of Higher Education "Volga State University of Physical Culture, Sports and Tourism", Tatarstan, Kazan

Кереш

Урта мәктәптә укытыла торган татар теле һәм әдәбият дәресләрен берләштерә торган уртак бер як бар. Ул -сөйләм үстерү дәресләре. Ана теле һәм әдәбияты дәресләрендә телдән сөйләм үстерү язма сөйләм үстерүнең нигезе булып тора. Язма сөйләм үстерү дәресләрендә генә укучыларны мөстәкыйль рәвештә эзлекле фикер йөртүгә өйрәтүгә мөмкин һәм шуның белән бәйлә эш үрнәкләре белән танышалар.

Методлар

Укучыларны гыйльми-тикшеренү эшенә өйрәтүнең төп ысуллары булып тасвири, чагыштырма-типологик, чагыштырма-тарихи методлар тора. Әлеге ысулларның төрле алымнарына нигезләнеп укучыларны фәнни-тикшеренү эшенә өйрәтү юллары ачыклана, тема сайлау һәм аны ачу алымнары күрсәтелә.

Нәтижэләр

1. Тел гыйлеменә кайбер тармакларын өйрәнүгә багышланган хезмәтләр стиль үзенчәлекләрен өйрәнүгә, тел галимнәренә ачышларын күрсәтүгә багышлана.
2. Югары сыйныф укучыларын фәнни-тикшеренү эшенә өйрәтүнең башлангычы интеллектуаль үсешне күрсәткән сочинениеләргә барып тоташа.
3. Сочинениенә жанр үзенчәлеге эмоциональ катлам, стиль, пафос үзенчәлекләренә дә бәйлә.
4. Язма ижади эшләрнең укучы өчен иң катлаулысы сочинение-бәяләмә һәм сочинение-фикерләү санала. Әлеге сочинениеләрдә укучылардан киң пландагы уйлау һәм иңләү мөмкинлегә булу таләп ителә.
5. Укучылар сочинениенә аналитик төрләре булган әдәби-тәнкыйди мәкалә, рецензия, әдәби күзәтү рәвешендәгеләрен дә язгалар.

Фикер алышу

Татар теле белән бәйлә гыйльми-тикшеренү эшләре тел гыйлеменә төрле өлкәләрен тирәнрәк өйрәнүгә, теге яки бу өлкәсен үстерүгә өлеш кертү белән бәйлә булырга мөмкин. Күп кенә балалар телдәге морфологик, синтаксик күренешләренә өйрәнергә омтылып карый. Әмма бу юнәлештәге хезмәтләр академик грамматикада бирелгән яки берәр галим хезмәтендәге теоретик нигезне күчереп язуга гына кайтып калмый, хәтта мисалны да шуннан гына алып язгалар. Бары тик саф теория генә тәкъдим итү укучы эше булмый.

Күп кенә укытучылар диалектизмнарның әдәби әсәрдә кулланылыш даирәсен билгеләргә кушкан темалар тәкъдим ителәр. Мәсәлән, «Г.Бәшировның «Намус» романында диалектизмнар» дигән теманы ачу өчен татар телендәге диалектлар турында мәгълүматны алган чыганакны күрсәтеп кенә теоретик нигезне биреп була. Шуннан соң кайчандыр дөнья күргән бер хезмәтгән романдагы берничә диалекталь сүз кәргән мисалларны күчереп кую белән чикләнәләр. Ә мондый эшләр Г.Бәширов романын кулга алып, андагы диалекталь сүзләр кәргән өзекләренә, жөмлөләренә аерым карточкаларга күчереп алырга, соңыннан классификация ясаганнан соң гына, мәкалә эченә урнаштыру мөмкинлегә бирә. Соңыннан романда автор әйтүгә теләгән фикерне ачыклау буенча нәтижә ясау тамырдан уңышсыз фикер. Монда Г.Бәшировның романында кайсы диалекттагы сүзләр нинди микъдарда кулланылуын хәбәр итеп, нәтижә ясалырга тиеш.

Кайбер уңышлы гына башкарылган эшләр лексикология өлкәсенә карый. Укучылар әдәби әсәрләрдәге синонимнарны, антонимнарны, метафораларны, эпитетларны бик жинел табалар. Алар турында уңышлы гына хезмәтләр дә язгыла. Әмма нәкъ тел фәнен үстерү өчен

әһәмиятле булган әлеге сүзләрнең әсәрдә кулланылу даирәсен, микъдарын өйрәнәп нәтижә чыгару, икенче планга күчерелә.

Укучыларның тел гыйлеменә караган уңышлы хезмәтләренә берсе - «Итек басу лексикасы» дигән хезмәт. Монда уытучының да укучының зур хезмәт куйганлыгы сизеләп тора. Беренчедән, итек басу эшендә кулланыла торган лексик минимум кертелгән, икенчедән, аларның кулланылыш даирәсе ачыкланган, өченчедән, сүзләр янында аларның рәсемнәре (сурәт) бирелгән, дүртенчедән, хезмәтнең әһәмиятле яклары мультимедиа чаралары ярдәмендә күрсәтелгән.

Кайбер укучылар әдәби әсәрнең тел-стиль чараларын өйрәнүгә багышланган хезмәтләр язарга омтылыш ясый. Әмма аларда тел күренешләре әдәби әсәр анализы белән кушылып китә, нәтижәдә, стиль күренешләре турында сөйләү бөтенләй онытыла. Бала бик мавыгып әдәби әсәрнең эчтәлеген сөйләп чыга. Гомумән алганда, тел күренешләрен өйрәнүгә багышланган хезмәтләрне язарга өйрәтү гаять мөһим.

Укучыларның күп өлеше әдәбият белән бәйлә фәнни-тикшеренү эше язу белән мавыга. Урта сыйныфта укучылар зур булмаган күләмле әсәрләргә тукталып, даими чыгышлар ясап торган балалар, югары сыйныфларда тулыканлы хезмәтләр язу эшенә эзер була.

Югары сыйныфта әдәби-тарихи башлангыч алга чыккач, шуның дэвамы буларак, укучыларның ижади эшләре дә үзгәреш кичерә (Заһидуллина, 2004; 262). Урта сыйныфларда ишеткән, күргәннәргә нигезләнәп, репортаж, интервью алу кебек язма эш төрләренә мөрәжәгать

Югары сыйныф укучыларын фәнни-тикшеренү эшенә өйрәтүнең башлангычы сочинениеләргә барып тоташа. Әдәбият белән бәйлә сочинение - ул интеллектуаль үсеш дәрәжәсенә күрсәткече. Сочинение аша әдәбиятны аңлавын, әдәби күренешләргә бая бирү сәләтен тикшерү мөмкинлегә бирә. Шулар рәвешле, укучының мәктәп программасы дәрәжәсендә белгән ачыкыйбыз. Алай гына да түгел, сочинение әсәргә анализ ясый белү күнекмәләрен күрсәтә, мәктәп баласының уйлау һәм күренешләренә баяләү мөмкинлекләрен ача.

Сочинение язу тема сайлаудан башлана. Шуна күрә аны язу язу этабында шактый гына каршылыктар туа: нәрсәдән башларга? Фикерне нинди эзлеклелектә бирергә? Язу стилин ничек сайларга? Шәхси фикерне кайсы урында тәкъдим итәргә? Аны ни рәвешле әдәби әсәр белән бәйләргә?

Югарыдагы сорауларга җавап эзләп, укучы тасвири. хикәяләү һәм фикерләүгә кебек сөйләм төрләренә корылган текстлар төзүгә мөрәжәгать итә. Әмма алар күп кенә сочинениеләрдә кушылып та китәргә мөмкин.

Сөйләмнең тасвири төренә мөрәжәгать итү күренешләрен һәм аларга хас сыйфатларны санап чыгуа корыла. Ул табигать күренешләрен тасвирлау, кеше портретларын бирү, аның күнел дөньясын ачарга омтылыш ясау, предмет-күренешләренә тасвирлаганда - аның тышкы рәвешенә, кисәкләренә игътибар итү булырга мөмкин.

Сөйләм төрләренә хикәяләү рәвеше - ул вакыйга, хәрәкәт, хәлакәт турында сөйләү. Бу сөйләм төренә эзлеклелек, эчтәлекле булу хас. Мәсәлән, беренче заттан хикәяләү, автор исеменнән хикәяләү кебек якларын аерып күрсәтә алабыз.

Фикерләү - нинди дә булса фикерне сүз белән аңлатып, сөйләп бирүгә корылган. Сөйләмнең фикерләүгә корылган төрендә жөмлөләрнең катлаулы конструкцияләренә мөрәжәгать ителә.

Әлеге сөйләм төрләренә мөрәжәгать итү аша хикәяләү рәвешен ачыкыйбыз, язылачак хезмәтнең стилин билгелибез һәм сочинениенең жанрын күзалыйбыз.

Жанр үзенчәлекләрен ачыклау, тема сайлау, сочинение язу өчен материал туплау, хикәяләү рәвеше, авторның үзе тасвирлаган вакыйгаларга, күренешләргә, геройларга

мөнәсәбәте белән генә чикләнми. Сочинениенең жанр үзенчәлеге эмоциональ катлам, стиль, пафос үзенчәлекләренә дә бәйле.

Татар телендә дөнья күргән сочинение язарга өйрәтүгә багышланган чыганаclarда сочинение язарга өйрәтү теориясе бирелми диярлек. Шуңа күрә рус телендә чыккан теоретик нигезгә корылган чыганаclarга мөрәжәгать итү сорала. Әйттик, рус телендә язылган В.Н.Мещеряков (4), Н.П.Морозова (3), Э.Ю.Махницкая «Сочинение, отзв. эссе» (2) һ.б. чыганаclarда сочинение язу юнәлешләре бирелә.

В.Н.Мещеряков «Жанры школьных сочинений (Теория и практика написания)» хезмәтендә сочинениеләр түбәндәгечә төркемләнә:

- әдәби эсәргә нигезләнгән сочинениеләр;
- «ирекле» дип аталган темага язылган сочинениеләр;
- әдәбият белеме белән бәйле булган сочинениеләр.

Беренче төргә кергән сочинениеләрне В.Н.Мещеряков әдәби геройга бәя бирү, бер төркем геройларга бәя бирү (төркемләп бәяләү), әдәби геройларга чагыштырма бәя бирүгә корылган төркемләү тәкъдим итә. Мәсәлән шул чыганаcl үрнәгендә, «Г.Әпсәләмовның «Газинур» романында төп каһарман образы» дигән темага сочинение-бәяләмә язу өчен Г.Әпсәләмовның «сугыш һәм кеше язмышы» белән кызыксынуын, үзенә романына төп каһарман итеп Газинур Гафизтуллинны сайлавын, әдәбиләштерелгән Газинур образын тудыру алымнарына мөрәжәгать итәбез.

Романда кеше язмышы һәм жәмгыять тормышы параллель тасвирланганлыгын истә тотып, Газинурга йогынты ясаган юнәлешләрне ачыклайбыз. Эсәренә үзәк герое өч ясылыкта ачыла: беренчедән балаclак хатирәләренә бәйле рәвештә (әнисе булмау, әтисенә үз улына кырыс булуы, көтү көтүнең авырлыклары); икенчедән, яшьлек елларының ил өчен авыр чорга туры килүе (урман чыгаруда катнашу); өченчедән, ил өстенә килгән афәтнең егетләренә сынавы (Бөек Ватан сугышы башлану, анда Газинурның дошман амбразурасын үз күкрәгә белән каплавы).

Дерес сюжет корылышының параллельлегенә нигезләнгән эсәрләрдә чагыштырма анализ бирү дә әһәмиятле. Чагыштыру рәвешенә мөрәжәгать итү һәр эсәрнең нигезенә салынган конфликт белән бәйле. Алда әйтелгән темага сочинениегә тагын әйләненп кайтып, әлеге үзенчәлекнең Газинур образын ачудагы ролен билгеләп карыйк. Романда Газинурның характер сыйфатларын ачу өчен тагын бер персонаж бирелә. Балаclак еллары белән бәйле вакыйгаларда Газинур үги әнисенә улы Мифтах белән капма-каршылыкта ачыла. Әтисе Мифтахны шелтәлисе урында да һәрвакыт Газинурны гаепле итеп калдыра. Үсә төшкәч, Газинурның сөйгән кызы Миңнурины яратып йөрүче Сәлим килеп керә. Сәлим урман кисү вакыйгаларында да, сугыш елларында да Газинурның гадел, үз сүзендә торучы, эшчән, тәвәккәл булу сыйфатларына каршылыкта ачылган образ. Шул рәвешле, Г.Әпсәләмов Газинур образын тасвирлап, Туган илен яратучы, саклаучы ир-егетләренә мәңгелек образын тудыруга ирешкән, дигән нәтижәгә килеп, сочинениене төгәллибез.

Шушы ук эсәр буенча «Газинурлар кирәк...» дигән темага бер төркем персонажларга хас сыйфатларны ачыклауга корылган сочинениене дә, «Г.Әпсәләмовның «Газинур» романында Газинур һәм Сәлим образлары» дигән ике геройны чагыштыруга нигезләнгән сочинениеләр дә яздырырга мөмкин.

Образларны өйрәнүгә багышлаган сочинениеләр күп кенә фәнни-тикшеренү эшләренә кадәр үстөрелә. Хәтта тема киңрәк итеп алынган сурәттә дә («Аяз Гыйләжев ижаты»), күп кенә хезмәтләренә нигезенә бер геройга бәя бирү алына «Аяз Гыйләжевның «Жомга көн кич белән» эсәрендә Бибинур образы». Шуңа күрә теманы чикләп алу эшне уңышлырак итәчәген уйлау мөһим икән.

Төрле факторларга бәйле рәвештә бер герой язмышын ачуга нигезлэнгән, тәнкыйди-тикшеренү элементлары белән катлауландырылган, лирик яктан бизәлеп, әдәби портретлар белән тулыландырылып, әдәби герой турындагы фикерләренә тирәнәйтәп бирүгә корыла,

Язма ижади эшләренә укучы өчен иң катлаулысы дип сочинение-бәяләмә санала. Ул аерым герой турында уйлануның нәтижәсе булып тора. Сюжет үстөрелешендә үзәк геройның характер эволюциясен күзәтү, аерым сыйфатларын, шәхси билгеләрен ачу сочинение-бәяләмәләреннән нигезен тәшкит итә. Автор аңлатмалары, литик чигенешләр герой яшәгән чорга бәя бирергә, аның кичерешләрен, теләк-омтылышларын, борчу-сагышларын ачарга ярдәм итә.

Икенче төркемгә кергән сочинениеләренә катлаулы мәсьәләләренә чишүгә корылган сочинение-фикерләү («Заман героен ничек күз алдына китерәсез?»), күзәтү төсендәге сочинениеләр (рефератив сочинениеләр) («Дары исе сөңгән поэзия»). Әлеге сочинениеләрдә укучылардан киң пландагы уйлау һәм иңләү мөмкинлегенә булу таләп ителә. «Дары исе сөңгән поэзия» темасына мөрәжәгать итсәк, сугыш елларында ижат ителгән шигырь, поэма, баллада, нәсер жанрындагы әсәрләренә барлап чыгу, жанр хасиятләренә нигезләнеп төркемләү, сугыш дәвамында теманың үзгәрешен күзәтү рәвешендә материалны барлап чыкканнан соң, сугыш чорында шагыйрьләренә позицияләрен ачыклап, сочинение язу эшенә керешергә мөмкин.

Бу төрдәге сочинениеләренә нигезенә тема-төшенчә («Акъяби образы»), тема-сорау («Акъяби образы аша Ә.Еники нәрсә әйтәргә теләгән?»), тема-фикер («Акъябидә халык рухы») кебек юнәлешләр салына ала.

Әдәбият белеме буенча булган белемнәргә нигезлэнгән сочинениеләрдә алдагы сочинение төрләрендә дә күпмедер дәрәжәдә катнашалар. Әмма әдәби-теоретик төшенчәләргә нигезлэнгән сочинениеләрдә теоретик белемнең нык булуын таләп итә. Мәсәлән, «Дәрдемәнд - символлар шагыйре», «К.Тинчурин драмаларының жанр үзенчәлекләре», «Г.Ибраһимовның «Казакъ кызы» романының композициясе» һ.б.

Бу төр сочинениеләрдә бик күп фәнни-тикшеренү эшләренә нигезен тәшкит итә. Төрле төшенчәләргә нигезләнеп язылган хезмәтләр аерым әсәренә, язучы ижатынын, билгеле бер чорда ижат иткән әдипләренә ижатына объектив бәя бирү булып тора.

Югарыда саналган төрләр белән беррәттән, сочинениенең аналитик төрләре әдәби-тәнкыйди мәкалә, рецензия, әдәби күзәтү рәвешендәгеләре дә очрый. Югары сыйныф укучылары бу төрдәге сочинениеләргә генә мөрәжәгать итәп калмый, башка жанрдагыларны да язарга мөмкин.

Шундый ижади жанрларның берсе - әдәби портретлар. Бу жанрга сыйфатларны ачканда ижадилык көчәюен билгеләп үтәргә кирәк. Әдәби портретларны ачу барышында тәнкыйть материалына таяну, башка чыганаclarга мөрәжәгать итү мәжбүри түгел. Тышкы кыяфәтне ачуның билгеле бер эзлеклелегенә омтылмаска да мөмкин. Әмма портретка карата шәхси мөнәсәбәтне белдерү, аның әһәмиятен ачу мөһим шарт.

Югары сыйныф укучыларының ижади эшләр аркылы шәхси фикерләрен, мөнәсәбәтләрен белдерүнең иң киң таралган жанрлардан берсе - сочинение-әссе жанрын атарга мөмкин. Ул ижади эшләр арасында тәнкыйть, публицистика жанры булып санала. Ул үз эченә укыганнан алган тәэсирләренә, язучының гомуми карашларын, тормышны аңлау дәрәжәсен, аның әсәренә салынган идеяне сыйдыра. Бу жанр теманың тирән ачылуын таләп итми. Әмма хикәяләр рәвешендә төзек, үзәк мәсьәләне ачарлык итәп корылган булуы шарт. Иң әһәмиятлесе - укучының шәхси мөнәсәбәте ачылу. Мәсәлән, Х.Туфан ижатын өйрәнәп чыкканнан соң XI сыйныф укучыларына шагыйрьгә әссе рәвешендә хат яздырып, аларның әдипнең шигъриятенә һәм шәхесенә мөнәсәбәтләрен белергә мөмкин.

Соңгы елларда иң активлашып киткән сочинение төрләренә берсе - сочинение-рецензия. Ул сәнгать төрләренә берсе турында (театр, сынлы сәнгать, әдәбият һ.б.) тирән фикер әйтәлгән тәнкыйть мәкаләләренә бер төре. Ул үз эченә анализ, фикер һәм бәяне тупларга тиеш. Бу жанрдагы сочинениеләрдә якты хатирәләргә бай эпизодларны, күренешләренә, геройларның

уйлануларын эченә алаган эзлекле фикер булуы шарт. Рецензиянең кереш өлеше әдәби әсәр текстындагы иң матур өзектән башлануы мөмкин. Әлеге жанрдагы сочинениенең төп өлешендә укучы автор турында мәгълүмат бирә, әсәрнең язылу тарихына туктала, әсәрнең авторын дулкынландырып, анда күтәрелгән төп проблеманы ача.

Барлык язылган фикерләр дә соңгы исәптә әлеге әдәби әсәрнең сәнгатьчә үзенчәлеген ачу турындагы нәтижеләргә барып тоташа. Әлеге жанрда язылган сочинениеләрдә язучының сүз белән сүрәт ясау осталыгы, портрет бирү сәләте, персонажларның тел-сөйләм үзенчәлеген ачу осталыгы, диалог коруы, табигать күренешләрен бирү кебек яклары ачыла һәм бәяләнә.

Югары сыйныф укучылары белән эшләү барышындасочинение-очерк, сочинение-хикәя кебек хикәяләүнең публицистиклыгына корылган, укучыларның борчылуларын, хис-кичерешләрен ачып бирүгә нигезләнган жанрга да мөрәжәгать итәбез.

Сочинение-хикәядән очерк жанры аерылып та тора. Очерк фактик материалны тирән белүне күздә тотып, теманы үсештә бирә алу осталыгын таләп итә. Ул укучыдан бәяләнә торган әсәрнең иҗтимагый әһәмияте турындагы фикерне ачуын сорый.

Сочинение-күзәтү жанры артык тирән булмаган анализга нигезләнә. Монда бер яки берничә язучының, шагыйрьнең әсәренә мөрәжәгать итү урынлы. Аларга кыскача күзәтү дә биреп барыла.

Әгәр укучы берничә әсәргә нигезләнәп, тирән, күпкырлы анализ ясып икән, аларда автор күтәргән проблемаларга туктала икән - ул очракта укучы әдәби-тәнкыйть мәкаләсенә мөрәжәгать иткән була.

Аның максаты әдип иҗатындагы төп мәсьәләне табып, аны гомумкешелек карашлары яктылыгында тикшереп, бәяләп чыгу. Икенче төрле әйткәндә, игътибар үзәгендә әсәрнең әхлакий-эстетик кыйммәтенә бәя бирү ятачак.

Шул рәвешле, без югары сыйныф укучылары ижади эш башкару дәвамында даими рәвештә мөрәжәгать итеп тора торган жанрларга күзәтү ясап чыктык. Алар укучыларның төрле юнәлештәге фәнни-тикшеренү эшәненә нигезен тәшкил итәләр. Шул теоретик үзенчәлекне тирән аңлаган укучылар, төрле дәрәжәдәге хезмәтләр яза һәм уңышларга ирешә ала.

Файдаланылган әдәбият исемлеге

1. Заһидуллина Д.Ф. Урта мәктәптә татар әдәбиятын укуы методикасы: Методик кулланма. - Казан: Мәгариф, 2004.
2. Махницкая Е.Ю. Сочинение, отзыв, эссе: Пособие для одготовки к экзаменам/ Махницкая Е.Ю. - Ростов н/Д: Феникс, 2005.
3. Морозова Н.П. Учимся писать сочинение. - М.: «Просвещение», - 1987.
4. Мещерякова В.Н. Жанры школьных сочинений: Теория и практика написания: Учебно-методическое пособие для студентов и учителей-словесников. - М.: Флинта: Наука, -1999.

MODERN TATAR HİKAYELERİNDE ÇOCUKLUK

Chulpan SHARIPOVA*

Özet

Araştırma çalışmasının amacı, modern Tatar edebiyatının anlatı türünde "çocukluk" imajının aktarılmasının araştırılmasıdır. Modern Tatar hikayelerinin okunmadığı, okuyucuların görüş alanından düştüğü gerçeği, modern teknolojilerin hayatımıza tanıtılmasından kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda, modern edebiyat eleştirmenlerini heyecanlandıran bir başka sorun da, küçük nesir türündeki yazarların sayısında önemli bir azalmadır. Bu alana yeni bir şey getiren, ilginç ve kalıcı bir edebi form yaratan isimler nadiren görülür. Sonuçta, bugün modern bilişsel, bilimsel ve teknik, sanatsal, arkeolojik, coğrafi, astronomik keşifler, din, ahlaki değerlerle ilgili az sayıda düzyazı ve şiir eseri bulunmaktadır. Aksi takdirde, yaşamın amacını, gelecekteki yerini anlamak, kendini toplumun bir parçası olarak görmek, çocukta çok genç yaşlardan itibaren oluşmalıdır. Çocukluğun teması, çocukların yetiştirilmesi modernite meselesi olmaya devam etmektedir. Eski zamanlardan beri, çocukların ahlaki normlara güvenerek yetiştirilmesi bugün sanal bir dünya aracılığıyla yetiştirilmeye indirgenmektedir. Bu, modern Tatar edebiyatçılarına heyecanlandıran, hikayelerinde yükselen en büyük sorundur.

Modern Tatar çocuk edebiyatının küçük türsel eserleri olan hikayelerin tür özelliklerinin incelenmesi, ortaya çıkmasına izin verdi: 1) çocuklar için yazılan hikayeler özel bir kısalık, ancak derin anlamla ayırt edilir. Çocuk yazarlarının becerisi, küçük bir çalışmadan öğretici bir durum yaratma becerisidir. 2) etkinlikteki bir olayın ürününde yaratma teknikleri, dönüm noktası olaylarının tahmin edilmesi, çalışmayı ilginç kılar, ayrı bir soruya vurgu yapar; 3) çocuk öykülerinde tematik çeşitlilik ciddi bir yere sahiptir: çocuk yetiştirme, arkadaşlık, okul hayatı, anlaşmazlıklar temaları başarılı bir şekilde kullanılır, öykülerde yaratılan imgelere, nesnelere ve fenomenlere dikkat artar, olayın değerlendirilmesine hizmet eder; 4) yazarlar genellikle sanal dünyada yaşayan bir çocuğun imgesine, "yaşamın dibine" doğru ilk adımları atan çocukların imgelerine atıfta bulunarak "yaşamın dibinde" bir kahraman olarak tasvir ederler, böylece acı verici bir varoluşu açar, ondan bir çıkış yolu ve kurtuluş yollarını aramaya çağırırlar.

Anahtar Kelimeler: çocuk edebiyatı, hikaye anlatımı, çocukluk, ahlak, yetiştirme.

CHILDHOOD IN MODERN TATAR STORIES

Chulpan SHARIPOVA**

Annotation

The purpose of the research work is to study the transmission of the image of "childhood" in the narrative genre of modern Tatar literature. The fact that modern Tatar stories are not read, they fall out of the field of view of readers, is due to the fact that modern technologies are being introduced into our lives. In this regard, another problem of concern to modern literary critics is a significant reduction in the number of writers in the small genre of prose. It is rare to find names that bring something new to this sphere, create an interesting, solid literary form. After all, today there are few works of prose and poetry related to modern cognitive, scientific, technical, artistic, archaeological, geographical, astronomical discoveries, religion, moral values. Otherwise, an understanding of the purpose of life, one's place in the future, and a vision of oneself as a part of society should be formed in a child from an early age. The theme of childhood, the upbringing of children remains a problem of our time. Since ancient times, the

* Tataristan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi Dil, Edebiyat ve Sanat Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi, sharipova-chulpan@mail.ru

** Institute of Language, Literature and Art of the Academy of Sciences of the Republic of Tatarstan, sharipova-chulpan@mail.ru

upbringing of children based on moral norms today is reduced to education through the virtual world. This is the biggest problem that worries modern Tatar writers, raised in their stories.

The study of genre features of short stories, which are small genre works of modern Tatar children's literature, allowed us to identify: 1) stories written for children are particularly short, but with deep meaning. The skill of children's writers is the ability to create an instructive situation from a small work. 2) techniques for creating an event within an event in a work, predicting turning events make the work interesting, focus attention on a separate issue; 3) thematic diversity occupies a serious place in children's stories: the themes of parenting, friendship, school life, disputes are successfully used, attention to the images, objects and phenomena created in the stories increases, serves as an assessment of the event; 4) authors often portray the hero "on the day of life", referring to the image of a child living in a virtual the world, to the images of children taking the first steps to the "bottom of life", thereby opens up a painful existence, calls for finding a way out of it and ways of salvation.

Reference words: Children's literature, short story, childhood, morality, education.

ХӘЗЕРГЕ ЗАМАН ТАТАР ХИКӘЯЛӘРЕНДӘ БАЛАЧАК БИРЕЛЕШЕ

Чулпан Шарипова ***

Аннотация

Тикшеренү эшенең максаты – хәзерге заман татар әдәбиятының хикәя жанрында “балачак” образының бирелешен тикшерү. Заманча татар хикәяләренең укылмавы, укучылар кызыксынуы күзлегеннән төшөп калуы тормыш-көнкүрешезгә заманча технологияләрнең үтеп керүе белән бәйле. Шул нисбәттән, хәзерге заман әдәбият галимнәрен борчыган тагын бер мәсьәлә – прозаның кече жанрында ижат итүчеләрнең сизелерлек дәрәжәдә кимүе. Бу өлкәгә ниндидер яңалык алып килгән, кызыклы, ныклы әдәби формада ижат иткән исемнәр сирәк. Чөнки бүгенге көндә заманча танып белү, фәнни-техник, сәнгать, археологик, географик, астрономик ачышлар, дин, әхлакый кыйммәтләр белән бәйле проза һәм поэзия әсәрләре аз. Югыйсә яшәү максатын, киләчәктә үз урынының аңлау, үзеңне жәмгыятьнең бер өлеше итеп күрү балада кече яшьтән үк формалашырга тиеш. Балачак, балаларны тәрбияләү темасы заман проблемасы булып кала бирә. Элек-электән балаларны әхлакый нормаларга таянып тәрбияләү бүгенге көндә виртуаль дөнья аша тәрбия алуга кайтып кала. Бу – хәзерге татар әдипләрен борчыган, аларның хикәяләрендә күтәрелгән иң зур проблема.

Хәзерге заман татар балалар әдәбиятының кече жанр әсәрләреннән саналган хикәяләренең жанр үзенчәлекләрен өйрәнү, түбәндәгеләрне ачыкларга ярдәм итте: 1) балалар өчен язылган хикәяләр аеруча кыска булса да, тирән мәгънәгә хас. Балалар әдипләренең осталыгы – кечкенә әсәрдән гыйбрәтле ситуация тудыра алу. 2) Әсәрләрдә вакыйга эчендә вакыйга тудыру, борылышлы вакыйгаларны алдан сөйләү алымнары әсәрне кызыклы итә, аерым мәсьәләгә игътибарны юнәлтә; 3) Балалар хикәяләрендә тема төрлелеге җитди урын алып тора: балаларның тәрбиялеләге, дуслык, мәктәп тормышы, бәхәс темалары уңышлы кулланылып, хикәяләрдә тудырылган образларга, әйбер-күренешләргә игътибарны көчәйтә, вакыйганы баянлауға хезмәт итә; 4) авторлар еш кына виртуаль дөньяда яшәүче бала образына, тормыш төбенә төшүгә беренче адымнарны ясаучы балалар образларына мөрәҗәгать итеп, “тормыш төбөндә” ге геройны сүрәтли, шуның белән сызланулы яшәешне ача, аннан чыгу, котылу юлларын эзләргә чакыра.

Төрәк сүзләр: балалар әдәбияты, хикәя, балачак, әхлак, тәрбия.

*** Институт языка, литературы и искусства Академии наук Республики Татарстан

ДЕТСТВО В СОВРЕМЕННЫХ ТАТАРСКИХ РАССКАЗАХ

Аннотация

Цель исследовательской работы – исследование передачи образа “детства” в рассказном жанре современной татарской литературы. То, что современные татарские рассказы не читаются, они выпадают из поля зрения читателей, связано с тем, что в нашу жизнь внедряются современные технологии. В связи с этим еще одной проблемой, волнующей современных литературоведов, является значительное сокращение числа сочинителей в малом жанре прозы. Редко встречаются имена, которые привносят в эту сферу что-то новое, создают интересную, прочную литературную форму. Ведь сегодня мало произведений прозы и поэзии, связанных с современными познавательными, научно-техническими, художественными, археологическими, географическими, астрономическими открытиями, религией, нравственными ценностями. Иначе понимание цели жизни, своего места в будущем, видение себя частью общества должно формироваться у ребенка с самого раннего возраста. Тема детства, воспитания детей остается проблемой современности. Издревле воспитание детей с опорой на нравственные нормы сегодня сводится к воспитанию через виртуальный мир. Это самая большая проблема, волнующая современных татарских литераторов, поднимаемая в их рассказах.

Изучение жанровых особенностей рассказов, являющихся малыми жанровыми произведениями современной татарской детской литературы, позволило выявить: 1) рассказы, написанные для детей, отличаются особой краткостью, но глубоким смыслом. Мастерство детских писателей – умение из маленького произведения создать поучительную ситуацию. 2) приемы создания в произведении события внутри события, предсказания поворотных событий делают произведение интересным, акцентируют внимание на отдельном вопросе; 3) в детских рассказах серьезное место занимает тематическое разнообразие: успешно используются темы воспитания детей, дружбы, школьной жизни, споров, усиливается внимание к созданным в рассказах образам, предметам и явлениям, служит оценке события; 4) авторы часто изображают героя “на дне жизни”, обращаясь к образу ребенка, живущего в виртуальном мире, к образам детей, делающих первые шаги ко “дну жизни”, тем самым открывает болезненное существование, призывает искать выход из него и пути спасения.

Ключевые слова: детская литература, рассказ, детство, мораль, воспитание.

Кереш

Балалар һәм яшүсмерләр өчен махсус язылган әдәби эсәрләр – киләчәккә зур ышаныч һәм байлык. Әдәби эсәр укучының аңына кереп кенә калмый, тәрбия чарасы да булып тора. Һәр заман әдәбияты үсештә яшәгән сыман, татар балалар әдәбияты да хәрәкәттә, янадан-яна эсәрләр туып тора, ул эсәрләр, балаларның юлдашы сыман балалар бакчасыннан алып мәктәп елларына кадәр озата бара, балага тугры дус һәм киңәшче, ә кайчакта сердәш ролен дә үти. Л.И. Минһажева, И.Х. Мияссарова житәкчелегендә 2009 нчы елда басылып чыккан “Татар балалар әдәбияты” китабында да бу хакта сүз алып барыла. “Балалар әдәбияты – үзлегеннән генә туган, аерым, үз эчендә генә яши торган мөстәкыйль әдәбият түгел, ул – гомуми әдәбиятның бер тармагы һәм аның составында, уртақ каршылыктар эчендә үсә, үз чорын, мохитен чагылдыра. Аерым тарихи чорларда аңа зуррак таләпләр һәм бурычлар да куела” (Л.И. Минһажева, И.Х. Мияссарова, 2009: 4). Авторлар бу хезмәттә бик житди мәсьәләләр дә күтәрәләр. Беренчедән, алар фикеренчә, балалар әдәбиятының татар әдәбиятында әһәмиятсез, факультатив өлкә буларак кына кабул ителүе. Бүгенге көндә гомумән әдәбияттан балалар әдәбиятын аерып бирү өчен бер уртақ фикер, объектив критерийлар юк дәрәжәсендә. Эстетик сыйфатлары һәм максатлары уртақ булуны истә тотып, бу ике өлкәне бүлеп карауны кирәк тапмаучылар да бар. Шулай да, гомум әдәбияттагы кебек үк бербөтенне тәшкил иткән, төрле ижтимагый-эстетик үсешләр кичергән балалар әдәбиятын билгеле бер кысалар белән чикләп, өлешләргә бүлеп карау – гаять авыр һәм шартлы күренеш. Әдәбиятчылар, шуннан чыгып, балалар әдәбиятын фәнни классификациялиләр дә, барлык эсәрләрне балалар өчен махсус язылган эсәрләргә, өлкәннәр өчен язылып, вакытлар үтүгә

балалар укуына күчкән эсәрләргә һәм балаларның үз ижатына бүлөп карыйлар. Ә жанр бүленешенә килсәк, татар балалар әдәбиятында лирик эсәрләр күбрәк языла. Шигырьләр, шаян формада язылып, укучы күңеленә үтөп керү, билгеле бер ситуациядән гыйбрәт алу өчен зур роль уйныйлар. Шулай да, балалар өчен язылган хикәяләр дә тәрбия бирүнең мөһим бер чыганагы булып тора. Алар, кыска күләмле булудан тыш, жинел һәм аңлаешлы тел белән язылып, балалар өчен кызыклы булган актуаль теманы үз эченә алуы һәм кечкенә тормыш моделле була алуы белән отышлы. Ә хәзерге заман хикәяләре ни хәлдә? Бүгенге заман хикәяләренең укучысы кем? Мондый төр хикәяләрдә “балачак” образының бирелеше актуальме?

Тикшерүнең актуальлеге, беренчедән, хәзерге заман татар хикәяләренең житәрлек дәрәжәдә өйрәнелмәве, икенчедән, балалар язучыларының хикәяләренең жанр үзгәрткән табу, аларның әдәбиятка алып килгән яңалыгын билгеләү һәм, өченчедән, язучылар кулланган алым-чараларның эсәр эчтәлеген, проблематикасын ачудагы урынын ачыклау белән аңлатыла.

Тикшерүнең бурычлары: а) XXI гасырда балалар өчен яки балалар тормышы, балачак турында язылган хикәяләрнең жанр үзгәрткәнләрен ачыклау, б) язучылар тарафыннан файдаланылган алым-чараларны анализлау аша, аларның эсәрдәге функциясен ачыклау; в) хикәяләрдә заман геройларын ижат итү өчен автор мөрәжәгать иткән әдәби чараларны бәяләү.

Тикшерү **объекты** булып хәзерге заман балалар өчен ижат итүче хикәячеләр арасынан Ләбибә Ихсанованың “Шомырт чәчәкләре ак кына”, Алмаз Гыймадиевның “Телефонлы кәжә”, “Селфи таягы”, Ләбиб Леронның “Кояшны кочкан малай”, Ләлә Гыймадиева “Мин аңа бәхет теләм”, “Ике әни һәм бер математика”, Айгөл Әхмәтгалиеваның балалар өчен язылган “Мин гашыйк булдым” хикәя жыентыклары тора. Тикшерү **предметын** хикәяләрдә чагылган жанр үзгәрткәнләре, хикәяләр алымнары тәшкил итә.

Тикшерү **методлары.** Тикшерү эшенә куелган бурычларны үтәү өчен герменевтика, ягъни эсәрләрне шәрехләү методы кулланыла. Шулай ук комплекслы анализ методына да мөрәжәгать ителә.

Тикшерү эшенең **теоретик** базасы булып, татар балалар әдәбиятын өйрәнүче галимнәр Л.И. Минһажева, И.Х. Мияссарова [Л.И. Минһажева, И.Х. Мияссарова, 2009], [Л.И. Минһажева, И.Х. Мияссарова, 2010] хезмәтләре торды.

Тикшерүнең **гамәли** әһәмияте шунда, аның нәтижәләре татар әдәбияты тарихы һәм теориясе буенча лекция курсларында, татар балалар әдәбияты, хәзерге заман татар хикәяләре буенча махсус курсларда һәм семинарларда, шулай ук алып барылачак фәнни тикшеренүләр нигезендә кулланылырга мөмкин.

Төп өлеш. Бүгенге көндә татар балалар әдәбияты, бигрәк тә хәзерге заман татар хикәяләре хаксыз рәвештә игътибар үзгәрткән арткы планга күчте. Бүгенге көндә телевидение, кәрәзле телефон, интернет, виртуаль дөнья тулаем кешелек дөньясында гына түгел, балалар тормышында да зур урын алып тора. Галимнәр әйтүенчә, күп вакытны интернетта утыруга багышлау кешедә уйлау, фикерләү сәләтен киметә. Ә китап белән, киресенчә, укучы хыял дөньясына чума, тәэсирләнәргә, ижат итәргә өйрәнә. Борынгы заманнарда, авыр чорларда да, кыен вакытларда да китапка мөһабәт сүнмәгән.

Татар балалар әдәбияты формалашу тарихы шактый озын һәм катлаулы. Д. Заһидуллина үзенең хезмәтләрендә балалар әдәбиятының Болгар чорына ук барып житүе турында әйтә. К. Галинең “Кыйссаи Йосыф” эсәре өлкәнрәк укучыларга язылса да, бүгенге көндә балалар әдәбиятына якын. Л.И. Минһажева, И.Х. Мияссарова хезмәтеннән күрәнгәнчә, татар балалар әдәбиятын өйрәнүче аерым галимнәр – Ж. Вәжиева, Ф. Ибраһимова, Р. Рахмани бу өлкәнең формалашу чорын XIX гасыр дип билгеләләр (Л.И. Минһажева, И.Х. Мияссарова, 2009:30). Чыннан да, татар халкы тарихында бу чор әдәбиятка яңа идеяләр килү, аларның ныклы үсеш ала баруы белән мөһүлүм. Мәгърифәтчелек исә, татар әдәбиятында аеруча тирән эз калдырган. XIX

гасыр балалар әдәбияты нигездә дидактик характерда, укучыда тәрбияви алымнарны үстерү юнәлешендә формалашып беткән була. Ә XIX гасыр азагы – XX гасыр башы әдәбияты үзлегеннән үсеш алырга тиеш була. Чөнки бу чорда мәктәпләр саны арта, уку китаплары басыла, дәрәслекләр басыла. Балалар әдәбиятының беренче адымнары бик йомшак булса да, ул рус һәм чит ил әдәбиятларыннан килеп кергән яңа алымнар белән баетылып, яңа чор әдәбиятын тудыруга нигез сала.

XIX гасырның икенче яртысында рус һәм Көнбатыш Европа, гарәп-фарсы әдипләренә эсәрләренә мөрәжәгать итү нәтижәсендә татар балалар әдәбиятының үсеше сизелә башлый. Әлеге гасыр азагына ул аерым яши алу хокукларына ия әдәбият булып үсеп җитә.

Ләкин XXI гасыр башына татар балалар әдәбиятында, бигрәк тә проза жанрында сүлләнлек күренә башлый. Бу хакта 2002 елда, Татарстан язучыларының XIV корылтае кысаларында татар балалар әдәбияты торышына күзәтү ясау өчен ясаган чыгышында Рафис Корбан түбәндәгеләрне әйтә: “Балалар әдәбияты березебз өчен дә чит түгел. Бу күзәл бакчага кереп чыкмаган бер генә язучы да юктыр. Алма урларга түгел, алмагач йә чәчәк утыртырга кергәлиләр. Әмма иҗатларын тулысы белән бары тик балалар әдәбиятына гына багышлаган бер генә язучы да юк бүген безнең арада” (Казан утлары, 2002, №8, 131 б.). Татарстан язучыларының беренче съездында балалар әдәбияты хакында ясаган чыгышларында Муса Җәлил һәм Фатих Кәрим “Без әле балалар язучыларының хезмәтләрен исәпкә алмау, ул язучының иҗатына зурлар өчен язылган эсәрләр белән бер дәрәжәдә бәя бирмәү шушы көнгә кадәр яшәп килә”, – дип әйткән булганнар. Р. Корбан әлеге чыгышында шулай ук әдәбиятта ятим балалар проблемасы килеп тууын ассызыклап үтә. Урам тәрбиясе алган, телевизордан күрсәтелгән әхлаксызлыкны күреп үскән буын хакында борчыла.

2005 елда исә, Татарстан язучыларының XV корылтае кысаларында ясаган чыгышында Р. Корбан балалар татар әдәбиятында алга китеш бар дип белдерә. Ике корылтай арасында 70 ләп китап басылган, ләкин яңа исемнәр барлыкка килмәгән. Бу елларда балалар өчен хикәяләр язучы өстендә актив эшләгән, эсәрләренә һәм сюжет корылышы, стиль, тел үзгәчлекләре белән үзгәчләр иткән автор – Рәшит Бәшәр иҗаты аерым игътибарга лаек. Аның “Ачык капка” китабы балаларның эчке дөньясын, психологиясен белеп, халкыбыз язмышы турында борчылып язылган китапларның берсе. XXI гасыр башы балалар әдәбиятына күз салсак, заман рухын, заман баласы психологиясен, аның дөньяга карашын чагылдыручы эсәрләр юк дәрәжәсендә (Казан утлары, 2005, №9, 134 б.).

2008 елда үткәргән Татарстан язучыларының XVI корылтаенда да татар балалар әдәбияты белән бәйлә җитди мәсьәләләр күтәрелә. Рафис Корбан үзенең “Заман яңа герой сорый” дип исемләнгән чыгышында татар балалар язучыларының күбесе башка жанрларда нәтиҗәле хезмәт итә дип саны. Бу чорда бары тик балалар язучылары дип атап йөртәргә мөмкин булган берничә генә әдип бар: Вакыйф Нуриев, Алмаз Гыймадиев, Ләлә Гыймадиева, Йолдыз Шәрәпова, Сөмбел Гаффарова, Рәшит Бәшәр, Хәлим Җәләй, Мөҗәһит Әхмәтжанов, Вәсимә Хәйруллина. Автор фикеренчә, “татар балалар әдәбиятында күптән инде шедеврлар туганы юк” (Казан утлары, 2008, №9, 153 б.). XXI гасыр башында балалар өчен хикәя жанрында аеруча уңышлы иҗат иткән Алмаз Гыймадиевның повесть-хикәя җыентыклары телгә алына. Аның “Ниязның рекордлар китабы”, “Без андый малай түгел” җыентыкларын укучыны кызыктырган вакыйгаларга, романтик омытылышларга, мажаралы балачак дөньясына алып керә, оригиналь стильдә язылган булуы, көтелмәгән чишелешләр белән үзгәчләр итә. Ике корылтай арасында Алмаз Гыймадиевтан кала Вакыйф Нуриев, Эльмира Шәрифиллина, Фирдәвес Зариф, Әмиржан Моталлапов, Әнәс Хәсәнов, Флера Тарханова, Нәкыйп Каштанов кечкенә яшьтәге мәктәп укучыларына әкият һәм хикәя китаплары бастырып чыгарганнар. Шулай ук бу чорда яшь язучылар Айгөл Әхмәтгалиева, Лилия Закирова, Илшат Сәйфуллиннарның иҗаты да игътибарга лаек. Аларның хикәяләрендә мәктәп укучыларының, балаларның үз тормышларыннан алынган вакыйгалар тасвирлана, балаларның үз күзәтүләре нигезендә туган сюжетлар бәян ителә.

Әлеге зур булмаган күзәтүләргә таянган хәлдә хәзерге заман татар хикәяләренә килик. Татар әдәбияты аша җиткерәргә теләгән төп теләгебез – балаларда китапка мөхәббәт уяту. 2003

елда басылып чыккан “Татар балалар әдәбиятынан хрестоматиядә” балалар өчен язылган әсәрләренң тәрбияви көче зуррак, аларның балалар күңеленә ныграк сеңеп калуы ассызыклап әйтелгән. Бүгенге көндә балаларыбызны чын мәгънәсендә Кеше итеп формалаштыру тәрбиягә бәйләнгән. Тәрбиядә бик уңышлы хәзинә – балаларның үзләре турында әсәрләр ижат итү (Л.И.Минһажева, И.Х. Мияссарова, 2003: 4).

Балалар өчен язылган хәзерге заман татар хикәяләрендә иң беренче күзгә ташлана торган үзенчәлек ул – хикәяләренң **күләм ягыннан төрлелеге**. Кыска хикәяләр язучы Ләбиб Леронның әсәрләре, гомумән, жанр төрлелеге белән игътибарны жәлеп итә. Авторның “Кояшны кочкан малай” жыентыгының бүлекләргә бүленеше аеруча кызыклы: кирле-мырлы киңәшләр, хикмәтле хикәятләр, әкәмәт әкиятләр, кечтеки әкиятләр, мәзәкиятләр, кәмитләр һ.б. Хикмәтле хикәятләр дип автор хикәяләүче күзлегеннән хикмәтле вакыйга нигезендә ясалган нәтижәгә корылган хикәяләргә атый. Ләбиб Леронның мондый төр хикәяләре, беренчедән, кыска күләмле, икенчедән, өлкәннәргә болай да аңлашыла торган бер вакыйганың балалар өчен зур вакыйгага әверелүен күрсәтү. Әйтик, “Әбием, әнием һәм мин” хикәясендә хикәяләүче малайга кайчандыр әбисенәң дә, әнисенәң дә нәкъ аның яшендә булуы гажәпкә калдыра. Әнисенә, әбисенә күп сораулар биргәннән соң, үзенә киләчәктә яхшы кеше булып үсчәгенә шикләнми. “Безнең очта” дип исемләнгән икенче хикәядә “мин”нең урамында нинди генә машина-матай юклыгы санап кителә. Әлегә транспорт чараларының барысы да ачыклангач, хикәяләүче малайның “эшсезлектән интегеп” утыруы аның урамында дуслары булмавын әйтүе белән төгәлләнә. Л.Леронның “Үскәч” хикәясе бик кыска булса да, мәгънә тирәнлегә ягыннан аерылып тора. Үскәч колхоз рәисе булырга хыялланган малайның эшләчәк иң беренче эше турында сүз кузгатыла. Автор тарафыннан берничә фикер әйтелсә дә, хикәяләүче автор белән “киләшми”. Аның хыялы – колхоз рәисе Рифкәтә абыйга өй салдыру. Укучы малайның изге гамәлен хупларга тиеш кебек... Әмма малай Рифкәтә абыйга Гатифә әбинекә төсле өй салдырачак икән: *“яңгыр тишкәләп бетергән такта түбәле, нигезен бер якка янтайган итеп, кечкенә генә базына су жыела торган итеп...”* (Ләбиб Лерон, 2004:80). Ә Гатифә әбигә – ике улын һәм ирен сугышта югалткан Гатифә әбигә – Рифкәтә абыйның бүгенге зур өе шикеллене. Әлегә хикәядә күтәрелгән тема кечкенә балалар арасында гына түгел, ә өлкән яшьтәгеләр өчен дә актуаль. Гомумән, Ләбиб Леронның кыска хикәяләрендә вакыйга автор тарафыннан түгел, ә бала күзлегеннән чыгып сөйләнелә, тормыш вакыйгалары да нәкъ балалар күргәнчә тасвирлана. Иң мөһиме – хикәяләрдә үгет-нәсыйхәт, тәрбияви киңәшләр бирелми, юмор аша хикәянең мәгънәви эчтәлегә ачыла.

Балалар өчен язылган хикәяләрдә **тема төрлелеге** дә шактый кызыклы. Балачак дөньясында яшәүчеләр зурлар өчен дә чишелмәслек булып тоелган мәсьәләләргә, авыр ситуацияләрдән чыгу юлын да табарга сәләтле икән бит! Хикәя геройлары – балаларның һәр күренешкә үз фикерләре бар: кайберләре уйлана, башкаларны өйрәтә, үрнәк ала, кемдер иронияле итеп көлә генә... Хәзерге заман татар балалар әдәбиятында хикәяләр махсус балалар өчен һәм балалар тормышы турында язылса да, аларда житәрлек дәрәжәдә житди, өлкән яшьтәгә укучыны да уйландыра торган темалар күтәрелә. Шундый темаларның берсе – эчкечлек һәм әлегә афәткә балалар карашы. Айгөл Әхмәтгалиеваның “Кичер мине, әти!” хикәясендә сүз чарасызлыктан әйләнә-тирә дөньясына карата битарафка әйләнгән Дамир исемле малай турында бара. Дамирның әтисе – эчкече, ул улын һәм хатынын жәберли. Дамирның бердәнбер качу урыны – печәнлек, ул анда төн үткәрә. Иртән исә жылыныр өчен мәктәпкә иртәрәк бара. Дәрестә язарга кушылган “Минем әтием” дигән инша малайның күңел дөньясын кузгатып жибәрә – малай язар сүз таба алмый. Әтисе белән бәйле якты, матур хатирәләре юк аның. Ә ялганларга яратмый ул. Чиста күңелле малай үз әтисенә багышлап бер генә жөмлә яза ала: *“Мин дәфтәрәмә дәрәслекне дә, хыялыйм ялганны да яза алмыйм. Кичер мине, әти!”* (Айгөл Әхмәтгалиева, 2014:93).

Ләбибә Ихсанованың “Марка” хикәясендә, шулай ук Айгөл Әхмәтгалиеваның “Табыш” хикәясендә авторлар герой характерының рухи жимерелүе кече яшьтән башланганын ачынып киләтүләр – караклык темасын күтәрәләр. Әле аңы формалашып бетмәгән сабий баланың караклык юлына басыуы аңа ничек тәрбия бирүдән башлана, бу тискәре сыйфатны вакытында туктатмасаң, тирә-яктагыларның йогынтысы булмаса, аянычлы хәлләр килеп чыгачагына ишарә ясайлар. А. Әхмәтгалиеваның “Марка” хикәясендә күтәрелгән әлегә проблема Илдарның

тормышын аздан гына үзгәртеп жиберми. Маркалар жыярга яраткан бу малай Сергей Петровичның бай китапханәсендә сакланган маркалар альбомына кызыга, аларга кул суза. Шул хәлләрдән соң классташы, аннан һәрчак үрнәк алып яшәгән Рөстәм дустаны карата фикерен үзгәртә. Нәкъ шушы мизгелләр Илдарны хатасын танырга мәжбүр итә дә инде: *“үзенең күзләре яшьле, йөзе елмая...”*. (Ләбибә Ихсанова, 2003:28). Айгөл Әхмәтгалиеваның “Табыш” хикәясе тагын да гыйбрәтле. Биредә кибеткә дип чыгып киткән Айрат телефон табып, өенә кайтып керә. Шул вакытта кайгырып, елап яткан сөңлесенең тавышын ишетә. Айратның сөңлесе Зилә телефонын югалткан икән! Әлеге хикәядә автор ике яклы ситуация тудыра: бер якта – өр-яңа телефон табу сөенеченнән башы күккә тигән Айрат, икенче якта – иске булса да, яраткан телефонын югалткан Зилә. Үз телефонын югалткан кешенең хәлен сөңлесендә күрә Айрат һәм нәтижә ясый – ул кәрәзле телефонның хужасын эзләп табачак. Малайның күңелендә үзенә дә аңлашылмаган хис барлыкка килә: аның күнел түрән оялу хисе теләп үтә. Биредә автор ана кешенең хисләрен яхшы итеп тасвиль: *“Әнисе, күзләрен тутырып, Айратка төбәлдә. Бу карашка берни белән дә чагыштырып булмый торган наз да, ана горурлыгы да сыйган иде...”* (Айгөл Әхмәтгалиева, 2014:95).

Алмаз Гыймадиевның балалар өчен язылган шаян хикәяләренең үзәгендә – мәктәпкә гел соңга калучы, өй эшләрен эшләргә яратмаучы, яки киресенчә, яхшы укуы белән масаючы, саран, мактанчык һәм ялкау малай. Автор хикәя героеның гамәлләре аша барлык тискәре сыйфатларын тәнкыйть утына тотта. Укучы бу төр юмористик хикәяләрдә көтелмәгән борылышларда аптырап кала, кызык вакыйгалардан рәхәтләнәп кәлә. Ә хикәянең азагы нәкъ укучы көткәнчә, уңай тәмамлана: тискәре герой мәктәпкә соңга калмый башмый, мәктәптә яхшы укый, дуслары алдында гафу үтенә. Мисалга Алмаз Гыймадиевның “Телефонлы кәжә” һәм “Селфи таягы” дип исемләнгән хикәя жыентыкларын алыяк. Әлеге авторның хикәяләрендә иң төп урынны алып торган тема – бәхәс темасы. Бәхәсләшү ситуацияләре аша тудырылган әлеге хикәяләр – иң уңышлысы. “Гроссмейстер” хикәясендә бәхәс Рөстәм белән Фаил арасында чыга: Рөстәм берьюлы ун кешегә каршы шахмат уйнарга тиеш икән. Малайлар юк-барга бәхәсләшмиләр – жинелүче жинүченең портфелен ун көн күтәрәп йөрергә тиеш. Ә Рөстәм – гроссмейстер – әлбәттә, Фаилне жиңә. Автор бу хикәясендә бик отышлы алым куллана, ул бу бәхәстә Фаилнең жинеләчәген алдан ук сөйләп куя. Шунның белән укучыны берәз “кыздырып” жиберә: *“икеле капчыгы” Йосыфның контроль эшләрдә “бишле” ала алмаячагы ап-ачык билгеле булган кебек, Рөстәмнең отачагы да бәхәссез иде инде”* (Алмаз Гыймадиев, 2013:10). “Аукцион” хикәясендә исә бәхәс темасы тагын да калкурак куела. Бишлегә генә укучы, ләкин башкаларга күчәртүдән тәмам ялыккан Фәннур хәйләкәр адым уйлап чыгара: һәр фәннең өй эшен махсус бәягә сата башмый. Классташларын аптырашта һәм чарасызлыкта калдырып, Фәннур акча эшли башмый. Ләкин классташлары тагын да хәйләкәррәк булып чыгалар, Фәннурга аукцион оештыралар. Нәтижәдә, Фәннур үзе авылып калдырган узган дәресең өй эшен биш мең сумга сатып алырга мәжбүр була. А.Гыймадиевның “Бәхәс” хикәясендәге сипкелле малай мактанчык, көчсезләргә һәрвакыт кыерсыгып йөрүче Әфләтүновны “төп башына утырта”. Әлеге хикәядә сипкелле малай белән Әфләтүнов арасында бәхәс оештырыла. Янәсе, сипкелле малай Әфләтүновның маңгаена ун тапкыр чиерткәннән соң, тегесе аңа рәхмәт әйтгәчәк. Әфләтүнов мыскыллап кәлә генә, рәхмәт әйтмәчәген белдерә. Икенче көнне көтелгән момент килеп житә, сипкелле малай оттыра. Әфләтүнов жиңеп алган акчасын алып китмәкче генә булганда, бу “уен” сипкелле мажай тарафыннан юри оештырылган уен икәнлегә, аның исә икенче, зуррак бәхәстә жингәнлегә ачыклана. Бу хәлне Әфләтүнов бигрәк тә авыр кичерә: *“аның тамак төбеннән “ыйк” дигән шөкәтсез тавыш чыкты, күзләре акайды, йодрыклары төйнәлдә, ул ачуыннан көндәшенә ыргылды, амма сипкелле малайдан жсилләр искән иде инде”* (Алмаз Гыймадиев, 2013:23). Алмаз Гыймадиев, шул рәвешле “малай актыклары” белән көрәш алып бара, аларны тәрбияләү аркылы укучыга эндәшә. Аның хикәя геройлары шаян тормыш белән яши, балачак иле вәкилләренәң житди проблемаларын күтәрә.

Хәзерге заман татар әдәбияты вәкилләрен иң борчыган мәсьәлә – укучы баланың интернет белән “женләнүе”. Татар әдипләренең берсе дә бу сорауга кагылмый калмый. Бу күренеш бигрәк тә балалар әдипләре ижатында ачык күренә. Алар үз әсәрләрендә дуслык, мәктәп тормышы, балаларның хыял дөнәясы, әхлакый проблемалар белән беррәттән замана афәте –

виртуаль дөнъяга бирелгәнлек турында актив язлар, бу мәсьәләне чишүнең төрле юлларын тәкъдим итәләр. Хәтта балалар язучысы Алмаз Гыймадиев 2019 елда тулаем шушы темага багышланган “Селфи таягы” дип исемләнгән хикәяләр жынтыгы да бастырып чыгара. Әлеге китапта балалар, яшүсмерләр тормышы турында баян ителә. “Әби һәм “контакт” хикәясендә автор балаларга да, өлкәннәргә дә мөрәжәгать итә. Биредә оныгына ияреп әбисе дә “Вконтакте” социаль челтәренә теркәлә. Заманага ияреп барырга тырышып, оныгының әхлакый тәрбиясе турында берәз онытып жибәрә ул. Ләкин безнең карашыбызча, виртуаль дөнъяның бөтен асылын ачып күрсәткән, уйланырга жирлек тудырган әсәрләрнең берсе ул – Ләлә Гыймадиеваның “Кайсы – чын, кайсы – ялган” хикәясе. Автор балалар психологиясен яхшы белә, укучының да күнел дөнъясына үтеп керә. Хикәянең төп герой Айбулат тормышы турында бәйнә-бәйнә сөйли автор. Баксаң, әлеге малай тулысынча виртуаль дөнъяда яшәп ята: *“урам яктан ургылып кәргән бала-чага тавышын да, машиналар гүлдәвен дә ишетми ул – колагындагы затлы наушникигынан агылган дөбер-шатыр музыка уңаена селкенә-селкенә, иртәдән кичкә кадәр шул виртуаль дөнъя эчендә кайнаша”* (Ләлә Гыймадиева, 2012:18). Бу малай көне буе мультфильм карый, магнитофон тыңлый, телефонда уйный. Нинди күренеш бу? Замана шаукымымы, авыру буынмы? Иң аянычлысы – Айбулатның көне буе “икенче дөнъяда” булуына эти-әнисе хафаланмый да кебек, киресенчә, алар үзләре шны телиләр. Ләкин көннәрдән бер көнне Айбулат “ялгыш кына” урамга элгә. Аңа бу дөнъя бөтенләй ят, ул үзен ничек тотарга белми. “Ни кызык бар соң бу урамда? – дип уйлый ул. Чөнки компьютер каршында ул хәшәрәтләрдән мыжгып торган тау куышларына да барып керә ала, болытларга да утырып оча, диңгезгә төшеп, кеше башлы балыклар белән дә сугыша... Нияять, Айбулатны бу дөнъя үзгәртә, үз хәленә кайтара. Автор китап укучылар белән сөйләшә-сөйләшә булган хәлләргә нәтижә ясый. Кайсы- чын, кайсы – ялган, дигән сорауга төп герое теле белән жавап бирә. Ләлә Гыймадиева үз хикәяләре аша укучыга балачак дөнъясының кызык һәм гыйбрәтле булуын күрсәтә.

Йомгаклау

Хәзерге заман татар балалар әдәбиятының кече жанр әсәрләреннән саналган хикәяләренең жанр үзенчәлекләрен өйрәнәп, түбәндәге нәтижәләргә килергә мөмкин: 1) балалар өчен язылган хикәяләр аеруча кыска булса да, тирән мәгънәгә хас. Балалар әдипләренең осталыгы – кечкенә әсәрдән гыйбрәтле ситуация тудыра алу. 2) Әсәрләрдә вакыйга эчендә вакыйга тудыру, борылышлы вакыйгаларны алдан сөйләү алымнары әсәрне кызыклы итә, аерым мәсьәләгә игътибарны юнәлтә; 3) Балалар хикәяләрендә тема төрлелеге житди урын алып тора: балаларның тәрбиялелеге, дуслык, мәктәп тормышы, бәхәс темалары уңышлы кулланылып, хикәяләрдә тудырылган образларга, әйбер-күренешләргә игътибарны көчәйтә, вакыйганы бәяләүгә хезмәт итә;) авторлар еш кына виртуаль дөнъяда яшәүче бала образына, тормыш төбенә төшүгә беренче адымнарын ясаучы балалар образларына мөрәжәгать итеп, “тормыш төбендә”ге геройны сурәтли, шуның белән сызланулы яшәешне ача, аннан чыгу, котылу юлларын эзләргә чакыра; 5) әсәрләр композициясендә үткән һәм бүгенгә бәйләнеше, шулай ук вакыйга эчендә вакыйга алымы житди урын алып, вакыйгаларны һәм геройларны чагыштырып бәяләү мөмкинлегә бирә; 6) геройларының гамәлләрен, характер үзенчәлекләрен ачу максатыннан портретлар, урын-вакыт күренешләре, төш, балачак дөнъясы, хыял иле төшенчәләре уңышлы кулланыла.

XXI гасыр әдәби процессы контекстында татар балалар әдипләре ижатын тулысынча һәм комплекслы өйрәнү тикшеренү эшенең перспективасы булып тора.

Чыганаclar

Л.И. Минһажева, И.Х. Мияссарова. Татар балалар әдәбияты: гомуми белем бирү мәктәпләре, урта һәм югары педагогик уку йортлары өчен уку әсбабы. – Казан: Татарстан Республикасы “Хәтер” нәшрияты (ТаРИХ), 2009. – 383 б.

“Казан утлары” журналы, 2002, №8. Рафис Корбан “Балалар китабына мөнәсәбәт”.

“Казан утлары” журналы, 2005, №9. Рафис Корбан “Заманга йөз белән”.

“Казан утлары” журналы, 2008, №9. Рафис Корбан “Заман яңа герой сорый”.

Л.И. Минһажева, И.Х. Мияссарова. Татар балалар әдәбиятыннан хрестоматия: Ике томда. I том: Урта һәм югары уку йортлары өчен уку ярдәмлеге. – Казан: Татарстан Республикасы “Хәтер” нәшрияты (ТаРИХ), 2003. – 383 б.

Ләбиб Лерон. Кояшны кочкан малай: Шигърьләр, жырлар, әкиятләр, мезәкиятләр, шигъри әкиятләр, әкият-пьесалар. – Казан: Мәгариф, 2004. – 303 б.

А.Г. Әхмәтгалиева. Мин гашыйк булдым: балалар өчен повесть һәм хикәяләр. – Казан: Татар. кит. нәшр., 2014. – 96 б.

Ләбибә Ихсанова. Шомырт чәчәкләре ак кына...: Хикәяләр. – Казан: Мәгариф, 2003. – 127 б.

Алмаз Гыймадиев. Телефонлы кәжә: балалар өчен хикәяләр һәм повесть. – Казан: Татар.кит.нәшр., 2013. – 143 б.

А.М.Гыймадиев. Селфи таягы: балалар өчен хикәяләр. – Казан: Татар. кит. нәшр., 2019. – 63 б.

Л.Н. Гыймадиева. Ике әни һәм бер математика: балалар өчен хикәяләр һәм повесть. – Казан: Татар. кит. нәшр., 2012. – 103 б.

KUKLA TİYATROSUNUN TARİHİ VE GELİŞİM YÖNLERİ

G. S. ATANIYAZOVA *

ÖZET

Makalede Karakalpak kukla tiyatrosunun ortaya çıkış ve gelişim tarihi incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tarih, kültür, kukla tiyatrosu, oyun, festival, oyuncu, drama, imaj

ИСТОРИЯ ОТКРЫТИЯ КУКОЛЬНОГО ТЕАТРА И НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ

Г.С. Атаниязова**

Резюме

В статье рассмотрена история возникновения и развития Каракалпакского кукольного театра.

Ключевые слова: история, культура, кукольный театр, пьеса, фестиваль, актер, драма, образ

HISTORY OF THE OPENING OF THE PUPPET THEATER AND DIRECTIONS OF DEVELOPMENT

G.S. Ataniyazova***

Summary

The article examines the history of the emergence and development of the Karakalpak puppet theater.

Keywords: History, culture, puppet theater, play, festival, actor, drama, image

В 1990 году в истории Каракалпакского театра произошло большое событие. Согласно приказу №115 Министерства культуры и спорта Республики Узбекистан от 15 апреля 1990 года и постановлению № 502 Совета Министров Республики Каракалпакстан от 27 февраля был организован Каракалпакский государственный кукольный театр и он начал свою творческую деятельность в здании общества глухих. Директором нового театра был назначен Кенесбай Бердибаев. В 1990 году театр открыл свой первый занавес спектаклем “Арык мерген” (“Худой стрелок”) К.Каримова, который поставил режиссер Р.Торениязов. И начиная с этого времени по сей день театральным коллективом на сцене театра было подготовлено и представлено самым маленьким зрителям нашей республики свыше 100 спектаклей и кукольных шоу.

В том же году был поставлен кукольный спектакль К.Матмуратова “Ак текеш пенен кок текеш” (“Белый козлик и серый козлик”), он стал для зрителей большим событием.

В связи с нехваткой профессиональных режиссеров в те годы, в целях обмена опытом был приглашен из Республики Казахстан режиссер известного кукольного театра Бекполат Парманов. Он поставил пьесу Д.Хусаинова “Керек болганын керек” (“Нужно быть желанным”). Содержание, куклы, музыка и песни спектакля составили прекрасный ансамбль.

* I. Yusupov yaratıcılık okulunda Karakalpak dili ve edebiyatı öğretmeni, Azhiniyaz Nukus Devlet Pedagoji Enstitüsü'nde bağımsız başvuru sahibi

** преподаватель каракалпакского языка и литературы школы творчества имени И.Юсупова, самостоятельный соискатель Нукусского государственного педагогического института имени Ажинияза

*** teacher of Karakalpak language and literature at the school of creativity named after I. Yusupov, independent applicant at the Nukus State Pedagogical Institute named after Azhiniyaz

В 1995 году актеры Мурат Бегимов, Айбек Есимбетов начали заочно обучаться на режиссерском отделении Ташкентского государственного института искусства, который успешно закончили в 1997 году по специальности “Режиссер кукольного театра” и начали режиссерскую деятельность в театре.

В 1997 году Мурат Бегимов поставил на сцене пьесу Оразбая Абдирахманова “Гулдирсин”. В успешную постановку спектакля внесли свою лепту художник Даврон Раджабов, композитор Курбанбай Заретдинов, а над получением живого изображения каждого из образов отлично поработали актеры Каракалпакского государственного театра юного зрителя Аман Кудайназаров, Мырзабай Заматдинов, Жигербай Абдимов.

Для детей младшего возраста была инсценирована пьеса М.Г. Поливанова “Айыудын кеуилли балалары” (“Весёлые медвежата”). А также, были поставлены на сцене пьесы Айбека Есимбетова “Дууаланган бала”, “Сыйкырлы камшы” (“Заколдованный мальчик”, “Волшебная плётка”).

Несмотря на молодой возраст, через год после организации, театральный коллектив принимает участие со спектаклем К.Каримова “Арык мерген”, “Ак текеш пенен кок текеш” (“Худой стрелок”, “Белый козлик и серый козлик”) в фестивале Кукольных театров Республики Узбекистан, который проводился в 1991 году в городе Самарканде, по итогам которого актер Кобланбек Калилаев удостоился номинации “Самый лучший актер”. Затем, театральный коллектив принял участие в фестивале, проведенном в 1993 году в городе Андижане со спектаклем Д.Хусаинова “Керек болганын керек” (“Нужно быть желанным”). В 1997 году коллектив театра впервые побывал с культурной программой в городах Жана узен, Актау, Жетисай Республики Казахстан.

В последующие годы театральный коллектив принимает участие во многих мероприятиях со спектаклем М.Бегимова “Бодене хам тулки” (“Перепелка и лиса”) в фестивале Кукольных театров (г. Ташкент, 1995 год), со спектаклем М.Бегимова “Сум ешек” (“Хитрый осёл”) в VI Республиканском фестивале Кукольных театров (г.Ташкент, 2000 г.), со спектаклем М.Бегимова “Бодене хам тулки” (“Перепелка и лиса”) в фестивале Кукольных театров (г.Ташкент, 2003 г.), со спектаклем П.Айтмуратова “Сахрадагы косык” (“Песня в пустыне”) в Республиканском VIII традиционном смотре-фестивале Кукольных театров (г.Андижан, 8-15 декабря 2005 г.), в которых занимал достойные места и своими кукольными образами послужил дальнейшему процветанию каракалпакской культуры.

В честь 28-летия нашей Независимости главный режиссер М.Бегимов был награжден орденом “Дослык” (“Дружба”).

В 2015 году, после утверждения М.Бегимова главным режиссером театра на сцене каракалпакского кукольного театра наступил период создания произведений с глубоким содержанием. Спектакли “Батыр коян” (“Смелый заяц”), “Мийнет туби рахат” (“Упорно трудиться –будет хлеб в закромах водиться”), “Кырк кыз” (“Сорок девушек”), “Алдар косе” (“Безбородый Алдар”) и другие превратились в украшение сцены кукольного театра. В 2016 году спектакль “Шарьяр” (автор П.Айтмуратов, режиссер-постановщик М.Бегимов) принял участие в X Республиканском смотре-фестивале кукольных театров.

В 2017 году директором Каракалпакского государственного кукольного театра был назначен Махмутбай Айтниязов и под руководством нового директора творческий коллектив театра пополнил репертуар театральной сцены интересными и неповторимыми спектаклями. М.Айтниязов создал для творческой деятельности театрального коллектива множество возможностей и в результате этого в 2018 году коллектив принял участие в XI Республиканском традиционном смотре-фестивале кукольных театров со спектаклем “Кырк кыз” (автор М.Бегимов), написанным по мотивам каракалпакского народного эпоса и впервые на фестивале был признан достойным почетного третьего места и награжден ценным подарком.

Спектакль “Кырк кыз”, поставленный по мотивам каракалпакского народного эпоса вообрал в себя события самого большого эпоса нашего народа. Данный спектакль учит молодежь быть милосердными к Родине, родителям, друзьям и защитить их от врагов.

Кроме этого, в театре впервые молодым режиссером Г.Далиевой из числа произведений мировой классики был поставлен спектакль «Кызыл калпакша» Ш. Перро (Инсценировка М.Бегимова), посредством одного из сказок мировой классики спектакля «Кызыл калпакша» учит, в основном, детей уважению к старшим, доверию и любви к миру животных, различению белого от черного. Этот спектакль и творческий коллектив принял успешное участие в V Республиканском смотре-фестивале молодых режиссеров “Дебют 2018”, проходившем в городе Ташкенте 15-20 ноября 2018 года и был награжден дипломом.

Принимая во внимание труды и достижения коллектива Каракалпакского кукольного театра за прошедший период в 2015 году было реконструировано старое здание кинотеатра «Туркистан» и преобразовано в красивое здание Каракалпакского государственного кукольного театра. Новое современное здание со всеми удобствами для творческой деятельности театрального коллектива стал для них огромным подарком.

Для того, чтобы посмотрели кукольные спектакли зрители, проживающие в далеких аулах, творческим коллективом театра были организованы служебные командировки с культурной программой. В целях предоставления удобств во время культурных служебных командировок нашим государством в 2017 году театру была выделена автомашина марки “Дамас”.

Вместе с тем, техническая база театра была пополнена осветительными и звукоусилительными приборами.

На основании Постановления № ПП-4038 Президента Республики Узбекистан Ш.М.Мирзиёева “О концепции дальнейшего развития национальной культуры в Республике Узбекистан” от 28 ноября 2018 года 21-27 марта 2019 года на территории Республики была организована “Неделя театральных представлений”, за период проведения мероприятия в Каракалпакском государственном кукольном театре для зрителей были показаны видеоролик об истории театра, выставка кукол из спектаклей и сценических декораций, а также для зрителей были представлены бесплатные показы спектаклей.

По итогам “Недели театральных представлений” на конкурсе, проведенном в городе Ташкенте в рамках этой недели театр был награжден дипломом за 1-е место в номинации “Самые лучшие сценические костюмы”. Наряду с этим за заслуги в области культуры “Почетной грамотой” был награжден работник театра Калбай Отениязов, что стало для театрального коллектива своеобразным стимулом для дальнейшего развития культуры каракалпакского театра. В целях повышения у детей интереса к культуре и искусству в этом году в театре на высоком уровне был проведен конкурс “Талант жаслары” среди молодежи 7-30 лет на основе пяти приоритетных инициатив Президента Республики Узбекистан. Победители конкурса были награждены дипломами и ценными подарками, подготовленными коллективом театра.

Каракалпакский государственный кукольный театр поставил перед собой цель поднять высоко уровень каракалпакской культуры и искусства посредством кукольных образов, и беспрестанные поиски на пути к этой цели стимулирует творческий коллектив театра к созданию в будущем интересных и неповторимых сценических произведений.

В 2020 году коллектив театра принял участие в 12-м Республиканском онлайн-фестивале кукольных театров со спектаклем «Сахра Бембийи» («Бемби пустыни») под авторством А.Бегимовой (режиссер-постановщик И.Джуманиязова) и удостоился 2- места. В том же году историческая драма «Коркыт ата» под авторством М. Бегимова (режиссер-постановщик К.Калилаев) стала большой новостью для репертуара театра. С этим спектаклем театральный коллектив в 2022 году принял участие в смотре-фестивале, проводимом в республиканском масштабе и занял призовое место. Кроме этого, спектакль “Шин елин таныткан гоззал хаккында соз” (“Слово о красавице, прославившей страну Чин”)(режиссер-постановщик Мурат Бегимов),

принадлежащий перу Алишера Навои принял участие в смотре-фестивале театров Республики “Науайы келбети хам шыгармалары сахнада”, посвященном 580-летию со дня рождения великого поэта Алишера Навои, состоявшемся в городе Ташкенте и был награжден номинацией «Новая художественная интерпретация произведения Навои».

Согласно постановлению Президента Республики Узбекистан №112 “О дополнительных мерах, направленных на дальнейшее развитие сферы культуры и искусства”, в целях реализации указаний по организации гастрольных поездок государственного театрального коллектива при Министерстве культуры Республики Узбекистан в вилояты 18 сентября Каракалпакский государственный кукольный театр побывал на гастролях в Бухарском вилояте. Во время гастролей творческий коллектив побывал в ряде дошкольных образовательных учреждений и средних общеобразовательных школ, собравшимся маленьким зрителям были показаны спектакли “Сыйкырланган сарай маликасы” (“Заколдованная принцесса”, режиссер-постановщик И.Джуманиязова) и “Газдын палапаны ” (“Гусёнок”, автор Н.В.Гернет). Театральный коллектив, показавший маленьким зрителям богатые на развлекательные сцены спектакли был удостоен высоких похвал с их стороны.

20 сентября 2022 года театральный коллектив побывал в Гиждуванском районе Бухарского вилоята и порадовал маленьких зрителей кукольного театра отборными спектаклями.

А также, 22 сентября 2022 года гастролы имели продолжение в городе Кенимех Навоийского вилоята. Там в общеобразовательных средних школах №№ 1, 2, 9 были представлены школьникам два спектакля: “Сыйкырланган сарай маликасы” (“Заколдованная принцесса”, автор и режиссер-постановщик И.Джуманиязова) и “Газдын палапаны ” (“Гусёнок”, автор Н.В.Гернет, режиссер-постановщик Е.Бегимова).

17 октября 2022 года актеры театра были на гастролях в городе Карши Кашкадарьинского вилоята и городе Термез Сурхандарьинского вилоята. Во многих дошкольных учреждениях и средних общеобразовательных школах этих городов были поставлены множество спектаклей.

На протяжении гастрольных поездок по Самарканду, организованных по инициативе Каракалпакского государственного кукольного театра на сцене Самаркандского государственного кукольного театра вниманию студентов Самаркандского филиала Ташкентского университета информационных технологий был представлен спектакль «Сыйкырланган сарай маликасы» («Заколдованная принцесса», автор И.Джуманиязова) и в конце спектакля состоялась встреча творческих коллективов двух театров.

18-21 декабря 2022 года коллектив театра был на гастролях в Бейнеуском районе Мангистауской области Республики Казахстан и поставили на сцене спектакль Н.В.Гернета «Газдын палапаны» (режиссер-постановщик Е.Бегимова) .

10 июня 2022 года коллектив Каракалпакского государственного кукольного театра принял участие в Республиканском XIII традиционном смотре-фестивале кукольных театров со спектаклем «Коркыт ата» Мурата Бегимова и был награжден дипломом III степени.

Таким образом, театр играет особую роль в всестороннем развитии молодежи, в зарождении их творческих способностей с психологического и педагогического аспектов, отражая образы героев сегодняшнего дня и создавая произведения исторического жанра, на патриотическую тему.

Изучение с общего художественного аспекта идейно-тематических направлений драм, поставленных на сцене кукольного театра, жанровых особенностей, мастерства трансформирования драматургами фольклорных произведений, драматургию считается одной из актуальных задач сегодняшнего дня.

Литература

1.2018-jul 28- noyabrde”O’zbekiston Respublikasida milliy madaniyatni yana-da rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to’g’risida”gi PQ-4038 san qarari 2.Adabiyot va san’at, madaniyatni rivojlantirish - xalqimiz ma’naviyat olamini yuksaltirishning mustahkam poydevoridir// Xalq so’zi. – T, 2017.4-avgust, 153 (6847)-son;

3. Madaniyat va san’at sohasini yana-da rivojlantirish va takomillashtirishga doir chora-tadbirlar to’g’risida // Xalq so’zi. – T,2017.1-iyun

4. Ansatbaev N. Teatr hám akter. -Tashkent: “Navruz”, 2020.

5.Kazakbaev S. XX ásiridin aqiri XXI ásiridin basindağı Qaraqalpaq balalar ádebiyatı evolyuciyası, janrlıq ózgesheligi hám poetikasi. -Nókis: “Bilim”, 2016.

KARAKALPAK ÇOCUK FOLKLORUNUN OLUŞUMUNDA HALK SÖZLÜ YARATICILIĞININ ROLÜ VE ÖNEMİ

Quwandiқ BİYSENBAEV*

ÖZET

Makale, Karakalpak çocuk folklorunun oluşumunun çocuk mirasına dayandığını ileri sürüyor. Çocuk şarkılarının tipolojik karşılaştırması yapıldı ve doğuş soruları analiz edildi.

Anahtar kelimeler: Çocuk folkloru, halk oyunları, türküler, destanlar, masallar.

РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ НАРОДНОГО УСТНОГО ТВОРЧЕСТВА В ФОРМИРОВАНИИ КАРАКАЛПАКСКОГО ДЕТСКОГО ФОЛЬКЛОРА

Бийсенбаева Куандик**

РЕЗЮМЕ

В статье утверждается, что в основе формирования каракалпакского детского фольклора лежало детское наследие. Проведено типологическое сопоставление детских песен и проанализированы вопросы генезиса.

Ключевые слова: детский фольклор, народные игры, народные песни, былины, сказки.

THE ROLE AND SIGNIFICANCE OF FOLK ORAL CREATIVITY IN THE FORMATION OF KARAKALPAK CHILDREN'S FOLKLORE

Biysenbaeva KUANDIK***

SUMMARY

The article argues that the formation of Karakalpak children's folklore was based on children's heritage. Children's songs were typologically compared and genesis issues were analyzed.

Keywords: children's folklore, folk games, folk songs, epic works, fairy tales.

Корни детской литературы уходят в многовековую устную литературу нашего народа, народные песни о детях, детский фольклор, сказки, легенды, поговорки, загадки, пословицы и поговорки, эпические произведения.

Каракалпакская детская литература также сформировалась как отдельная литература, питающаяся своими внутренними истоками и источниками мировой литературы.

* Doktora öğrencisi, Ajiniyaz'ın adını taşıyan Nukus Devlet Pedagoji Enstitüsü

** докторант. Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза

*** Doctoral student. Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz

Н. Давкораяев, Г. Айымбетов, И. Гурбанбаев, Г. Махсетов высказали свои взгляды и концепции и классифицировали их в каракалпакском литературоведении и фольклористике детской литературы, созданной под влиянием фольклора. Например, рассматривая особенности детских стихов, Н. Давкараев отмечает: «Они разнообразны по тематике, во-первых, читаются группой, во-вторых, во время исполнения народных песен, в-третьих, они читаются в форме вопросов и ответов» и делит их на виды и жанры. [2:136-137]. Ученый изучает исполнителей детской литературы в фольклоре, порядок исполнения, их роль в развитии детского воображения.

К. Айымбетов пишет, что «веселые стихи – это детские игры, когда дети играют вместе, некоторые их игры исполняются стихотворными стихами». [3:23-24].

Известно, что детские стихи или другие произведения, адресованные детям, были тесно связаны с играми. Потому что, играя в различные игры, дети, во-первых, удовлетворяют физические потребности своего тела, а во-вторых, дополняют эти игры и исполняют различные образцы стихов и других произведений искусства, развивают свое воображение, иными словами, удовлетворяют свои духовные способности. потребности. Литературоведы высказали ценные мнения о совместимости игр с художественным творчеством.

Мыслители XIX и XX веков высказали ценные идеи о роли игр в начале жизни человека. Ф. Шиллер подтверждает, что человек вырастает в настоящего человека, только играя в игры. (А. Ю. Хуйзенг говорит, что культура человека формируется через игру. Писатели и ученые (Л. Толстой, Т. Манн, В. Ф. Перверзев) считают, что само художественное творчество по своему содержанию выросло из игры, это разновидность игры с особой особенностью, комментируют они.

Многие фольклористы и литературоведы проводили исследования генезиса, этапов развития и жанровых особенностей подобных смешанных игр в детском фольклоре. Например, в русском фольклоре Г. С. Виноградов, И. О. Капица, В. П. Аникин, М. Н. Мельников, А. Н. Мартынова. [4:63] по узбекскому фольклористике Г. Джахонгирова, О. Сафарова, С. Аvezова, Н. Сафарова, по каракалпакскому литературоведению. Такие люди, как И. Гурбанбоев, изучали генетическое происхождение детских стихов и игр с научной точки зрения. Удивительно, но наличие этих проблем в фольклоре генетически неродственных народов было признано исследователями. Ярким примером тому является научно доказано предназначение для детей песни «Тополь белый, тополь синий» в устном творчестве русского, узбекского, казахского, таджикского, татарского, каракалпакского народов.

Если Ш. Галиев коснулся исторического генезиса игры «Тополь белый, тополь синий» и отметил ее связь с древней родо-племенной эпохой, то Р. Ягфаров подчеркнул, что основные корни игры уходят в обычаи поклонения «дереву» в древности, а О. Сафаров собирает несколько вариантов игры, выявляет их сходство и называет «глаголами-играми» [5:196].

Н. Сафарова связывает генезис стихотворения «Тополь белый, тополь синий» с мифологическими воззрениями. Он подчеркивает, что это отражает поклонение тополи наших предков. Он отмечает, что белый тополь мягче, а синий тополь тверже, во-вторых, это было перенесено в стихотворение в результате того, что люди понимают белый цвет как символ «счастья и величия», а синий цвет воспринимают как символ вечности [6:47].

Можно заметить, что песни в детском фольклоре схожи с играми и песнями, исполняемыми у русских, татарских, казахских, туркменских, таджикских, дагестанских, грузинских, латвийских и других народов мира. По этой причине в настоящее время отчетливо ощущается необходимость сравнительного изучения типологических сходств и различий детских песен.

Есть вероятность, что на основе тех мифов, легенд, легенд появятся сказки. Потому что в сказках можно встретить мифические, легендарные сюжеты и образы.

Исследователь сказок в русском фольклоре В. Да. Пропп поясняет, что народные сказки являются не простым отражением реальных событий, а их поэтическим преобразованием [7:107]. Докторская диссертация П. Шермухаммедова посвящена возникновению, развитию и становлению жанров узбекской детской литературы XX века. Диссертант 20-е годы XX века были годами поиска эстетических направлений и жанрового совершенствования узбекской детской литературы. Он проанализировал созданные в те годы произведения С. Айния, Эльбека, Шакира Сулеймана, Султана Жоры, Маджида Файзи, Зафара Дияра, Ильяса Муслима, Шукура Садуллы.

Еще одним крупным исследованием узбекской детской литературы является докторская диссертация Охунджона Сафарова на тему «Жанровая композиция и поэтика узбекского детского поэтического фольклора».

Корни каракалпакской детской литературы конца XX — начала XXI веков уходят в национальный фольклор. Детский фольклор на протяжении веков рос и развивался для удовлетворения духовного мира и физических потребностей детей. Дети играли в различные игры, смешанные с художественными и литературными произведениями. Это событие создало почву для их умственной, духовной и физической зрелости.

Другой основой возникновения детской литературы является древняя письменная литература, а также литература тюркоязычных народов. Хотя в древнетурецкой литературе не сформировалась специальная детская литература, начали зарождаться ее идейно-художественные основы. В турецкой литературе получили широкое развитие дидактические взгляды, а это, в свою очередь, соответствовало воспитанию детей. Также у народов Европы, Средней и Средней Азии существование детских произведений в древности и их художественная эволюция послужили обогащению национальной литературы. Художественная эволюция сюжета каракалпакских народных сказок, художественное переосмысление загадок и поговорок легли в основу разнообразия и развития жанрового состава современной детской литературы. По этой причине закономерно, что изучение типологии жанров в фольклоре и детской литературе позволяет прийти к важным для литературоведения научным выводам.

Литература:

1. Курбанбаев И. Қарақалпақ балалар әдебияты: - Нөкис: Билим, 1992. – Б. 17.
2. Дәўқараев Н. Шығармалары. – Нөкис: Қарақалпақстан, 1997. – Т. II. – Б. 136-137.
3. Айымбетов Қ. Халық даналығы. – Нөкис: Қарақалпақстан, 1988. – Б. 23-24.
4. Хализев В.Е. Теория литературы. – Москва: Высшая школа, 2000. – С. 63.
5. Сафаров О. Ўзбек халқ болалар ўйинлари. – Тошкент, 2004. – Б. 196.
6. Сафарова Н. Ўзбек болалар ўйин фольклори табиати. – Тошкент: Фан, 2008. – Б. 47.
7. Пропп В.Я. Морфология сказки. – М.: Наука, 1960. – С.107.

BƏDİİ MƏDƏNİYYƏT KONTEKSTİNDƏ QƏDİM TÜRK XALQLARININ MİFOLOJİ TƏSƏVVÜRÜ

Doç. Dr. Vügar KERİMLİ*

Xülasə

Müəllifin təqdim etdiyi məqalədə kulturoloji kontekstdə qədim türk xalqlarının mifoloji təsəvvürü və bədii təfəkkürün metodoloji əhəmiyyəti araşdırılır. Mifoloji təsəvvürün bədii mədəniyyətin koqnitiv prinsipi kontekstində öyrənilməsi böyük elmi-metodoloji əhəmiyyət kəsb edir. Türk xalqlarının etnik köklərini yaşatması, onun bir milli varlıq kimi mövcud olmasına yardımçı olan bədii düşüncə amili dərindən təhlil edilmiş, xüsusi elmi-metodoloji sahə kimi tədqiqat obyektinə çevrilmişdir. Beləliklə, qədim türklərin dünyanı dərk edilməsində mifoloji təsəvvürün və bədii təfəkkürün mühüm rol oynaması faktı məqalədə öz əksini tapmışdır.

Açar sözlər: *Türk xalqları, mifoloji düşüncə, bədii mədəniyyət, arxetip obrazlar, bədii təfəkkür*

MYTHOLOGICAL IMAGINATION OF ANCIENT TURKIC PEOPLES IN THE CONTEXT OF ARTISTIC CULTURE

Dr.PhD, associate professor Vugar KARİMLİ

Abstract

In the article presented by the author, the mythological imagination of the ancient Turkic peoples and the methodological importance of artistic thinking are investigated in the cultural context. The study of the mythological imagination in the context of the cognitive principle of artistic culture is of great scientific and methodological importance. The factor of artistic thought, which helps to keep the ethnic roots of the Turkish people alive as a national entity, has been deeply analyzed and turned into a research object as a special scientific-methodological field. Thus, the fact that mythological imagination and artistic thinking played an important role in the understanding of the world by the ancient Turks is reflected in the article.

Key words: *Turkic peoples, mythological thought, artistic culture, archetypal images, artistic thinking.*

МИФОЛОГИЧЕСКОЕ ВООБРАЖЕНИЕ ДРЕВНЕТЮРКСКИХ НАРОДОВ В КОНТЕКСТЕ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ КУЛЬТУРЫ

кандидат культурологии, доцент Вугар Керимли

Аннотация

В данной статье автора в культурологическом контексте исследуется мифологическое изображение древних тюркских народов и методологическое значение художественного

* Ученый секретарь Института Архитектуры и искусства Национальной Академии Наук Азербайджана, Баку, ORCID ID: 0000-0001-5868-8109, yanshaq@gmail.com, scientific secretary Institute of Architecture and Art Azerbaijan National Academy of Sciences
Baku, Azerbaijan

мышления. Изучение мифологического воображения в контексте познавательного начала художественной культуры имеет большое научное и методологическое значение. Фактор художественной мысли, способствующий сохранению этнических корней тюркского народа как национальной общности, глубоко проанализирован и превращен в объект исследования как особое научно-методическое поле. Таким образом, в статье отражен тот факт, что мифологическое воображение и художественное мышление играли важную роль в понимании мира древними тюрками.

Ключевые слова: *Тюркские народы, мифологическая воображение, художественная культура, архетипические образы, художественное мышление*

Qədim türklərin təfəkkürü mifik – obrazlı təfəkkürdür. Türkün vətən ölçüsü hüdudsuzdur: yer, göy və günəş türkün vətən ölçüləri, türkün yolu ədalət yolu, türkün dili dünyanın ən zəngin dilidir. Əcdadı nurdan törəmiş, türkün ruhu günəşdən nur alırdı.

Hər bir xalqı digərindən fərqləndirən etnoloji əlamətlərdir. Fərqləndirici amillərin ən başlıcası mifoloji düşüncədir. Bu sıraya mərasimlər, bayramlar, adətlər –mədəni irsin başqa arxaik atributları da daxildir. Başqa sözlə, bəzi oxşarlıq, yaxınlıq və səsləşmələr nəzərə çarpsa da, dünya xalqlarının hər birinin mifoloji təfəkkürdən keçən özünəməxsus mədəniyyəti, dünyaaanlamı vardır.

Türk xalqlarının bədii simasının formalaşmasında ən mühüm vəzifə mifoloji düşüncənin üzərinə düşmüşdür. İbtidai inancların qalıqları mifoloji düşüncə vasitəsi ilə bədii mədəniyyətin müxtəlif janrlarına keçərək özəyini təşkil etmişdir. Mifin bitdiyi yerdən tarix başlayır. Lakin mifoloji düşüncəsi olmayan xalqın qədim tarixi və mədəniyyəti də olmur. Ona görə ki, bədii mədəniyyət öz mənbəyini mifoloji təsəvvürlərdən alır.

Hələ qədim zamanlarda ibtidai insanlar obyektiv aləmdə müxtəlif hadisələrlə qarşılaşanda təbii maraqla bunun necə və harada yarandığını bilmək istəyirdilər. Lakin təbiət hadisələrinin elmi qanunauyğunluqlarını dərk etmədikləri üçün onlar haqqında sadəcə olaraq nağıl və rəvayətlər yaratmışlar. İlk miflər belə yaranmağa başladı. Bəşər tarixinin ilk dövrlərində yaranan bu miflər türk xalqlarının ədəbiyyat və incəsənətinin əsasını təşkil etmişdir. Mifin bitdiyi yerdə tarix başlayır. Lakin heç bir xalqın mifoloji düşüncəsi olmayan qədim tarixi və mədəniyyəti yoxdur. Çünki bütün ilk dini ideyaların və arxaik mədəniyyətlərin mənbəyi kimi mifoloji ideyalar var. Ümumiyyətlə, mifologiyaya, onun zaman və məkan mənşəyinə fərqli, daha dərin münasibət, elmi-metodoloji yanaşma son iki yüz ilin Avropa fəlsəfi və düşüncə sistemində öz izini qoyub. Hətta XX əsr alman “mifoloji məktəbi”nin banisi Fridrix Şelling “Transendental idealizm sistemi” əsərində “xalq öz əfsanələri ilə doğulur. Kollektiv fəlsəfənin ifadəsi olan fikir birliyi xalq əfsanələrində yaşayır və bununla da mifologiya millətin talelərini yaradır” (Ширер 1991: 133). İnsanların zaman-zaman yaratdığı bu sadə naxışlar onların folklorunun, ayrı-ayrı xalqların milli-mənəvi dəyərlərinin formalaşmasına zəmin yaratmışdır. Dövrümüzə gəlib çatan əfsanələr, nağıllar, nağıllar, dastanlar bunun bariz nümunəsidir.

Ümumiyyətlə, folklorun elə bir forması yoxdur ki, miflərdən qaynaqlanmasın. Atalar sözlərindən tutmuş çoxsaxəli süjetli dastanlara qədər hər bir folklor nümunəsini diqqətlə nəzərdən keçirsək, köhnə kitablardan (məsələn, “Avesta”, “Dədə Qorqud”) bizə məlum olan tanışlıq sistemlərinin süzgəcindən keçsək, türk xalqlarının mifoloji modellərinin tam təsviri.

Miflərimizin həyatını əks etdirən və qoruyub saxlayan “Kitabi-Dədə Qorqud” oğuznamələri ən zəruri mənbədir. O, həm orijinal türk ideyalarını, həm də Qafqaz mühitində formalaşmış və yunan mifologiyasını qidalandıran ən arxaik ideyaları sintez edir. Yazıçılar öz əsərlərində mifologiyadan, daha dəqiq desək, mifoloji obrazlardan öz mükəmməl formasında istifadə etməyə başladılar. Yazılı ədəbiyyatda mövcud olan əsərlərdəki mifik qüvvələr folklor nümunələrinin – nağılların, rəvayətlərin, rəvayətlərin məntiqi davamıdır. Bu cür nağıllarda insan ağıl dəhşətli, qorxunc sehrli güclərlə qarşılaşır. Sehrli güclər nə qədər güclü olsa da, sonda hər şeydə insan ağıl qalib gəlir.

Türk mifologiyası deyərəkən türk dilində danışan müxtəlif xalqların mifoloji təsəvvürlərinin məcmusu başa düşülür. Türk xalqların mifologiyasının komponentlərindən biri qədim türk mifoloji düşüncəsidir (Мифы народов мира, 1980). Qədim türk təfəkkür tərzini və dünyagörüşünü daha aydın

şəkildə anlamaq üçün qədim türklərin sosial-mədəni həyatı ilə də tanış olmaq lazımdır. Türk xalqlarının mifologiyası əsasən bu xalqların məskunlaşdığı regionlarda bir sıra qruplara bölünür. Qədim türk mifologiyasının tədqiqatçıları əsasən runi abidələrə, həmçinin Çin, Ərəb, Bizans mənbələrinə əsaslanaraq öyrənirlər. Tədqiqatçı Jan-Pol Ru hesab edir ki, türklərin xalq inamları və kulturları tədqiq edilməmişdir, Leonid Rotapovun fikrincə, əsas Allahlara etiqad qədim türk cəmiyyətinin bütün qrup və təbəqələrində yayılmışdır.

Sergey Klyaştorını bu problemlə bağlı əsas mifoloji süjetləri fərqləndirir. Kosmogoniya və kosmologiya, qədim türk runi abidələrində dünyanın yaranması və qurulması haqqında mifdir. Burada deyilir: yuxarıda mavi göy, aşağıda qaranlıq yer yarandıqda onların arasında bəşər övladları, yəni insanlar yarandılar. Bəşər övladlarının fəvqündə Bumin xaqan və İstəmi xaqan durdular. Onlar türk xalqlarının tayfa ittifaqını yaradıb dəstəklədilər.

İslam dövründə də türklər miflərini bir qədər qoruya bilmişlər. Onların dünyagörüşündə miflərin izi bugün də qalmaqdadır, əcdadların kultu, qurda sitayiş, həmçinin qoruyucu məbədlər qismində saxlanmaqdadır.

Volqaboyu və Uraldakı türkdilli xalqların mifologiyası müəyyən dəyişikliklərə uğrasa da öz təsirini itirməmişdir. Bu ərazidə üç türkdilli xalqlar-başqırdlar, tatarlar və çuvaşlar məskunlaşmışlar. Bidətçilik təsəvvürləri daha aşkar şəkildə çuvaşlarda qalmışdır, lakin buna baxmayaraq çuvaşların mifologiyasının və dininin ayrı-ayrı cəhətləri bu gün də təsirini saxlamışdır. Çuvaşlar ənənəvi dinlərini "əcdadların adəti" adlandırırlar, buna riayət edənləri əsl çuvaş sayırlar (Месаров 2000: 360). Bunu da qeyd etmək ki, qədim türk mifologiyasından çuvaşlarda dini inamların hansı cəhətlərinin qalması barədə tədqiqatlarda vahid fikir yoxdur. Vladimir Basilov hesab edir ki, çuvaşların mifologiyasında qədim türk və iran mifologiyası zəif ifadəsini tapıb (Мифы народов мира, 1980: 538).

Altayda yaşayan türkdilli xalqların təsəvvürlərində çox sayda mifoloji sujetlər vardır. Altayların, xakasların, tuvalıların və şorların mifologiyasında bu aydın hiss olunur. Mifoloji təcrübədə torpağa və çaylara, göyə sitayiş mühüm yer tutur. Bu xalqlar Tenqri və Umayə dərin ehtiramla sitayiş edir, göy xatirinə qurban da verirlər Altaylarda bir qədər dəyişilmiş formada olsa da qədim Türklərin mənşəyi barədə mif mövcuddur.x

Tanınmış türk tədqiqatçısı İbrahim Kafesoğlu metodologiya baxımından maraqlı bir fikir söyləyir: "*Bütün millətlər fərdləri topla olaraq bir arada bulunduğu üçün hər hansı bir zamandakı durumunu açıqca təsbit nə tədqiq mümkün olduğu halda, dağınıq şəkildə yaşayan türk tarixini bəsrli zaman kəsimində bitən halında dəyərləndirmək asan olmamaqdadır*" (Kafesoğlu, 1995: 466).

Türk xalqlarının bədii düşüncəsində mifoloji obrazları digər mədəniyyətlərə xas olan mifoloji təsəvvür oxşar hesab etmək fikrimizcə düzgün deyildir. Azərbaycan-türk mifik düşüncə modelini digər xalqların mifoloji təsəvvürü ilə müqayisə etmək. Öncə türk və yunan mifoloji təsəvvür arasındakı fərqlərə baxaq. Yunan təsəvvüründə antropomorf obrazlar tamam ilahiləşdirilir. Lakin türk mifoloji təfəkküründə obrazlar real həyatla əlaqəli olaraq animistik baxışlara önəm verir. Yəhudi mifoloji düşüncəsində təbiət ünsürləri önə çəkilir. Misir mifik təsəvvürdə hökmdar Allahın özü hesab edilir.

İntelektual təcrübə göstərir ki, antik mifləri bilmədən yunan mədəniyyətinin və fəlsəfəsinin incəliklərini başa düşmək çətin olduğu kimi qədim türk mifologiyasını bilmədən tarixi oğuz ellərində, o cümlədən Azərbaycan ərazisində geniş yayılmış daş fiqurların ənənə və mərasimlərini, bədii-estetik məhiyyətini dərk etmək mümkünsüzdür. Mifoloji təsəvvürdə qəhrəman personajlar öz tayfaları üçün vacib olan istehsal alətlərini hazırlayır, sənətkarlıq növləri icad edir, heyvanları əhilləşdirir, musiqi alətləri düzəldir, öz gücü və ağılı sayəsində tayfasını müxtəlif əcaib məxluqlardan qoruyur, tayfanın harmonik halda yaşaması üçün gərəkli olan sosial və dini qayda-qanunlar müəyyənləşdirir, bəzən isə hətta başqalarından əxz edirlər (Qasımova 2012: 3-4). Bu kontekstdə biz təkcə Qafqaz türklərinin deyil, bütövlükdə türk xalqlarının mifoloji təsəvvürləri barədə ümumi mülahizələri söyləməyi məqsəduyğun sayırıq. Səməvi mənşəli dinlərin-yahudiliyin, xristianlığın, islamın eləcə də buddizm, hinduizm və s. kimi Uzaq Şərq dinlərinin təsirinə qapılmayan və əski şaman görüşlərini bu günə kimi qoruyub saxlayan ayrı-ayrı türk xalqlarının ilkin mifoloji təsəvvürlərinin tədqiqi sahəsində önəmli iş görülmüşdür. Lakin bunu da demək vacibdir ki, Sibir və Altayda ayrı-ayrı türk xalqlarının mədəniyyətinin, dünyagörüşünün

öyrənilməsi müxtəlif dövrlərdə pərakəndə şəkildə aparılmışdır. Mükəmməl cəhət bundadır ki, Sibir və Altay türkləri coğrafi baxımdan çox geniş bir ərazidə yayılmışlar. Tarixin müxtəlif dövrlərində aralarındakı əlaqə müəyyən qədər zəif olmuş, bu da zamanla onların maddi və bədii mədəniyyətlərində, etnoqrafik xüsusiyyətlərində olduğu kimi dini sistemlərində, inanclarında da müəyyən özünəməxsus fərqlərin ortaya çıxmasına səbəb olmuşdur. Bu fərqlərin bir səbəbi də bu xalqların qonşuluğunda yaşadıkları fərqli etnos və xalqların mədəniyyətləri ilə çoxəsirlik təmasları, onlarla qarşılıqlı mədəniyyət mübadiləsində iştirak etməsidir.

Aparılan təhlil deməyə əsas verir ki, totemizm və animizm təsəvvürləri qədim türklərin adqoyma adətlərinin əsasını təşkil etmiş və sonralar müasir türk xalqlarının antropozmik sistemlərinin daha da inkişafı üçün əsas olmuşdur. Tədqiqatçı Valeriy Maxpirov Çin mənbələrinə istinad edərək qeyd edir ki, Türklərin süvariləri fuli (qurd) adlanırdı (Maxpirov 1957: 302).

Qurd bir çox türk xalqlarının düşüncəsində totem heyvan olmuşdur. Türk xalqlarının dünyagörüşündə qurd ədalət və şöhrətpərəstlik simvoludur. Adi şəraitdə qurd istəməz ki, özündən zəifi incitsin. Akademik Vladimir Qordlevskiy hesab edir ki, Qədim Avropaya müqəddəs qurd haqqında dastanı məhz türk tayfaları gətirmişlər (Гордлевский 1960: 49). Bəzi əfsanələrdə qeyd edilir ki, qurd ətrafı düşmənlərlə dolu mühitdə tayfanı xilas edən qüvvə kimi təsvir edilir. Qurdların surətini bayraqlarla təsvir edən qədim türk tayfaları hücumə keçərkən qurd kimi hayqırır və düşmənləri dəhşətə gətirirdilər (Аблязов, 2013: 4) Belə bir simvol Azərbaycan türklərinin də düşüncəsində möhkəm yer tutmuşdur (Kərimli, 2011:3).

Beləliklə, yekunlaşdıraraq belə nəticəyə gəlmək olar ki, türk xalqlarının bədii dünyagörüşünün əsasında duran mifoloji təxəyyül bədii mədəniyyətin müxtəlif formalarında dərin iz qoymuş və xalq yaradıcılığının əsas elementlərindən birinə çevrilmişdir. Mədəniyyətin bu sahəsinin tədqiqi xalq yaradıcılığının və məişət həyatının iki aspektinə diqqəti cəlb edir: birincisi, o, qədim türklərin mentalitetinin stereotiplərini, qırılmaz bağlarını və ikincisi isə insan davranışını tənzimləyən mifoloji düşüncənin ritual formalarını üzə çıxarır.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Kafesoğlu İ. (1995). Türk Milli Kültürü. Boğaziçi yay. 13. baskı, İstanbul, 466 s.
2. Qasımova F.(2012). Türk mifologiyasında mədəni qəhrəman problemi. Bakı, "Elm və təhsil", 164 s.
3. Kərimli V.Q. (2011). Qədim türk xalqlarında qurda sitayiş. AMEA Memarlıq və İncəsənət İnstitutu. Türkoloji Sənətsünəşliq; Problemlər və perspektivlər. Beynəlxalq Elmi Konfrans. B., "Təknur", s.20-23
4. Аблязов Э. (2013). Волк и древние тюрки. Газета «Голос Крыма» №1 (991)
5. Гордлевский В.А. (1960). Государство Сельджуков Малой Азии /В.А.Гордлевский. - М., Избранное сочинение Т. 1. s. 49.
6. Махпиров В. У. (1997). Имена далеких предков (Источники формирования и особенности функционирования древнетюркской ономастики). Алматы: Институт Востоковедения МН-АН РК, s. 302
7. Мифы народов мира. (1980). Энциклопедия в 2-х томах. М., s. 536
8. Месарош Д. (2000). Памятники старой чувашской веры. ЧГИГН, s. 360
9. Ширер У. (1991). Взлет и падение третьего рейха/ в 2-х томах. – том 1 (пер. с англ.). М: Воениздат.

RUSÇA KONUŞAN ÇOCUKLARA TATAR EDEBİYATINI ÖĞRETİRKEN YENİLİKÇİ YÖNTEMLERİ KULLANILMASI

Aisylu MUKHAMETOVA *

Akademik Danışman: Doç. Dr. Gelyusa KAYUMOVA

Özet

Bu makale, Tatar edebiyatının Rusça konuşan öğrencilere öğretilmesi sürecinde yenilikçi yöntemlerin etkin bir şekilde kullanılmasına adanmıştır. Öğrencilerin iletişimsel yetkinliğinin geliştirilmesine özel önem verilmektedir. Yenilikçi pedagojik yöntem "Jigsaw-reading" olarak tanımlanmaktadır. Yazar, söz konusu konunun alaka düzeyini belirlemiştir. Tatar dilinin yabancı dil olarak öğretilmesinin yenilikçi yöntemlerinin rolü, özgüllüğü ve önemi gösterilmektedir. Tatar dilinin yabancı dil olarak öğretilmesi için yenilikçi metodolojinin etkin bir şekilde uygulanması amacıyla, öğrenme yöntemlerinin ve teknolojilerinin açıkça seçilmesi gerektiğine vurgu yapılmaktadır.

Anahtar kelimeler: yenilikçi yöntemler, yabancı dil olarak Tatar dili, eğitim, eğitim teknolojileri, Jigsaw-reading yöntemi, iletişimsel yetkinlik.

THE USE OF INNOVATIVE METHODS IN TEACHING RUSSIAN-SPEAKING CHILDREN THE TATAR LITERATURE

Abstract

This article is devoted to the effective use of innovative methods in the process of teaching Tatar literature to Russian-speaking students. It pays special attention to the development of students' communicative competence. The innovative pedagogical method "Jigsaw-reading" is described. The author indicates the relevance of the topic under consideration. The role, specificity and significance of innovative methods of teaching Tatar as a foreign language are shown. The emphasis is placed on the fact that in order to effectively implement innovative methods of teaching Tatar as a foreign language, methods and technologies of teaching should be clearly selected.

Key words: innovative methods, Tatar as a foreign language, education, educational technologies, Jigsaw-reading method, communicative competence.

* Kazan Federal Üniversitesi Filoloji ve Kültürlerarası İletişim Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi,
aimux06@gmail.ru

ПРИМЕНЕНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ МЕТОДОВ ПРИ ОБУЧЕНИИ РУССКОЯЗЫЧНЫХ ДЕТЕЙ ТАТАРСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

(РУС БАЛАЛАРЫНА ТАТАР ӘДӘБИЯТЫН ӨЙРӘТҮ БАРЫШЫНДА ИННОВАЦИОН АЛЫМНАР КУЛЛАНУ)

Айсылу МУХАМЕТОВА**

Научный руководитель: доцент, канд. филол. наук Гелюся КАЮМОВА

Аннотация

Данная статья посвящается эффективному использованию инновационных методов в процессе преподавания татарской литературы русскоязычным учащимся. В ней особое внимание уделяется развитию коммуникативной компетенции учеников. Описывается инновационный педагогический метод “Jigsaw-reading”. Автором обозначена актуальность рассматриваемой темы. Показана роль, специфика и значимость инновационных методик преподавания татарского языка как иностранного. Сделан акцент на том, что с целью эффективной реализации инновационной методики преподавания татарского языка как иностранного должны быть четко подобраны методы и технологии обучения.

Ключевые слова: инновационные методы, татарский язык как иностранный, образование, образовательные технологии, метод Jigsaw-reading, коммуникативная компетенция.

Теләсә кайсы телне өйрәнү барышында уку эшчәнлегә төп урынны алып тора. Нәкъ менә әкиятләр, романнар, әдәби әсәрләр, хәтта кечкенә генә күләмле хикәяләрне уку да укучыларның күзаллавын киңәйтә, тирә-як турындагы белемнәрен арттыра, төрле вакыйгаларны аңларга ярдәм итә. Әлегә эшчәнлек төрөнә бәйле рәвештә бала өчен белем дөнъясының теләсә кайсы өлешенә ишекләр ачыла.

Тик нәкъ менә рус телле балаларны ничек уку эшчәнлегенә тартырга соң? Әлегә процессны ничек кызыклы һәм мавыктыргыч итәргә? Нинди юллар аша укучыларның сөйләм телен камилләштерергә? Нәм туган (татар) теле һәм әдәбияты дәрәсән ничек ижади якын килеп оештырырга?

Белгәнәбезчә, уку – ул рецептив эшчәнлек төре. Димәк, ул укучыларның тексттан кирәкле мәгълүматны эзләүләрен күздә тотта. Уку процессын мәгълүмати гына түгел, коммуникатив юнәлештә дә оештыру, әлбәттә, уңай нәтижеләр күрсәтәчәк.

Татар теле дәрәс буларак укытыла башлаганнан бирле һәр чор укытучылары һәм методистлары укытуны камилләштерү ысул һәм алымнарын булдырырга тырышканнар. 21 нче гасырда укытучы һәм укучы арасындагы уңай эмоциональ халәт, укучыларда белем алуға мотивация булдыру, балаларга төпле теоретик белем бирү белән беррәттән аларның сөйләм телен үстерүгә дә урын бирүне үз эченә ала. Бүгенге информатив технологияләр үсеше һәм техника алгарышы заманында исә татар теле һәм әдәбияты укытучысы алдына укучыларның гомуми эрудициясен киңәйтү максаты да килеп баса.

Урта белем бирүнең хәзерге этабы, мәгарифнең башка өлкәләрендәге кебек, теориядә һәм практикада яңа үсеш юлларын интенсив рәвештә эзләү белән характерлана. Бу процесс берничә каршылык китереп чыгара: аның төп өлеше традицион укыту методлары белән жәмгыять үсешенә хәзерге социаль-икътисадый шартлары, педагогик фән һәм практика арасындагы туры килмәүдән гыйбарәт. Шуңа ук вакытта, әлегә каршылыктар объектив инновацион процесс тудыралар, аеруча урта белем бирү системасында.

** Магистрант 2 курса, aimux06@gmail.ru

Жәмгыятьнең урта мәктәпкә карата социаль заказы да үзгәрде. Бүгенге көндә эзер белем, күнекмәләр һәм осталыклар жыелмасы гына түгел, ә ижади, инновацион, профессиональ эшчәнлеккә сәләтле, көндәшлеккә эзер шәхес формалаштыру бурычы тора һәм моңа бәйлә төстә оптималь нәтижәләргә ирешү өчен социаль-педагогик ихтыяж формалашып житте.

Моңың өчен укуыту процессын оештыруга яңа карашлар эзләү, укуда укучылар эшчәнлегенә принцибын тормышка ашыруга юнәлтелгән белемнең эчтәлеген, формаларын, методларын һәм алымнарның камилләштерү таләп ителә.

Заманча укуыту процессы укучыларның ижади сәләтләрен үстерүгә ярдәм итәргә тиеш. Моңың өчен яңа, эффектив технологияләр эзләү сорала. Мәгарифтә инновацион технологияләр фәннең һәм информатион технологияләрнең заманча казанышларын куллануга нигезләнә. Алар белем сыйфатын күтәрүгә, укучыларның ижади һәм мөстәкыйль карарлар кабул итү сәләтен үстерүгә юнәлтелгән (Әсәдуллин, 1998: 6-15).

Яңа буын укучыларына татар телен чит тел буларак өйрәтү һәм рус балаларын татар әдәбияты белән таныштыру юлында инновацион технологияләрне куллану эше мөмкин һәм кирәкле эш, чөнки бу төр дәрәсләрдә әдәби әсәрне өйрәнү, анализлау процессында укучыларның ижади сәләтен ачу юллары бихисап.

Соңгы елларда барлык укуыту системасында инновацион методларның нигезләрен булдыру, аларны системалы өйрәнү эше жанланып китте. Моңың үзенең билгеле сәбәпләре бар. Шулай да әдәбият дәрәсләрендә инновацион методларны куллану мәсьәләсе заманча технологияләр үсү, популярлашу белән бер чорга, ягъни XX йөзнең ахыры – XXI гасыр башына туры килде. Нәкъ шушы чорда әдәбият укуыту процессында инновацион чараларны куллану мөмкинлекләре фәнни яктан өйрәнелә башлый. Чит ил һәм рус галимнәре арасында Андюсев Б.Е., Архипова В.В., Балясникова Т.А., Бордовский Г.А., Брюханова Е.Н., Вылегжанина И.В., Громова О.К., Дзатцеева Т.С., Добротина И.Н., Завгородняя Е.Г., Зайцев В.С., Казюлина О.В., Селевко Г.К. Берлиц М., Блумфилд Л., Вальтер М., Гугенейм Ж., Гуэн Ф., Есперсен О., Ладо Р., Мишеа Р., Пасси П., Риван П., Суит Г., Фиестери В., Фриз Ч. кебек методистлар бу эшкә игътибар бирә.

Татар әдәбиятын укуыту методикасы фәннең дә соңгы елларда бу мәсьәләгә карата игътибар арта башлады. Д.Ф. Заһидуллина, Ә.М. Закиржанов, Н.М. Йосыпова һәм башкалар бу өлкәдә эзләнүләр алып бара (Заһидуллина, 2004: 6-10).

Татар әдәбияты дәрәсләрендә урынлы һәм дозалап инновацион методларны куллану укучыларның танып белү активлыгын үстерергә, аларның ижади һәм мөстәкыйль фикер йөртү сәләтләрен формалаштыруга булышлык итә.

Jigsaw-reading – үзара хезмәттәшлекне оештыруга юнәлтелгән инновацион алымнарның берсе. Ул атаклы америка педагогы, психология фәннәре докторы, профессор Elliot Aronson тарафыннан 1978 нче елда тәкъдим ителә. Әлегә методиканың төп өстенлегенә шунда: ул уку күнекмәләрен генә активлаштыруны түгел, ә монологик һәм диалогик сөйләм эшчәнлеген дә формалаштыруны күздә тотта. Jigsaw-reading алымы укучыларның төркемнәрдә эшләвенә һәм коллективның бердәм булуына юнәлтелгән. Әлегә эшчәнлек һәр укучыга сөйләм телен камилләштерергә һәм үзәңдә өйрәнелә торган телнең системасын формалаштыруга ярдәм итә (Пассов, 1996: 114-120).

Тәкъдим ителгән алымның структурасына килгәндә, ул үз эченә берничә этапны ала:

- 1) уку өчен текст эзерләү һәм аны тигез өлешләргә бүлү (бу очракта төркемдәге укучылар саны исәпкә алына); төркемдәге һәр укучы өчен әлегә текстның күчәрмәсен эзерләү;
- 2) текст эчтәлегендәге авыр аңлаешлы сүзләр белән танышып чыгу һәм аларның мәгънәсен укучыларга аңлату; укучыларны төркемнәргә бүлү;
- 3) һәр төркемгә тәкъдим ителгән текстның бары тик бер өлешен генә биру.

Текстның эчтәлеген тагын да яхшырак аңлау һәм уңышлы нәтижеләргә ирешү өчен һәр этаптан соң укучыларга кечкенә күләмле биремнәр тәкъдим итү бик урынлы һәм отышлы булчак. Балаларның ижади фикерләү сәләтен үстерү өчен арт-технология элементларын да кулланырга мөмкин. Мәсәлән, беренче этаптан соң түбәндәге биремнәргә тәкъдим итәргә мөмкин;

- үз текстыгызга исем уйлагыз;
 - үз текстыгызның эчтәлеген ачыкый торган терәк рәсем ясагыз;
 - текстны өлешләргә бүлегез һәм аның планын төзегез;
 - тексттан ачык сүзләргә язып алыгыз;
 - текстыгызның эчтәлеген “сүзләр чылбыры” ярдәмендә дәфтәр битендә күрсәтегез.
- 4) биремнәр үтәлеп беткәч, укучыларны яңа төркемнәргә урнаштыру; текст эчтәлеге язылган битләр жыеп алына, ләкин биремнәр башкарылган битләр укучыларда кала.
- 5) яңа төркемдәге барлык укучылар да текстның эчтәлеген сөйли, биремнәр башкарыла;
- 6) укытучы сораулар биреп, укучыларның текст эчтәлеген аңлау дәрәжәсен тикшерерә.

Күргәнәбезчә, туган (татар) теле һәм әдәбияты дәресләрендә Jigsaw-reading алымын кулланып, уку эшчәнлеген камилләштергә, укучыларның төркемнәрдә эшләү күнекмәләрен булдырырга һәм коммуникатив компетенция формалаштырырга мөмкин. Моннан тыш, арт-технология элементларын кулланып, эшчәнлекне ижади биремнәр белән баеп бару да – рус телле укучыларның фикерләү сәләтен генә түгел, сөйләм күнекмәләрен дә үстерәчәк. Шунисы да әһәмиятле: әгәр укытучы дәрсәтә уңай психологик халәт тудыра алса, уңышка китерәчәк ситуация уйлап таба алса, үз эшен яратса, укучыларны хөрмәт итсә, ул һичшиксез зур уңышларга ирешәчәк. Балалар үзләренә булган игътибарны күреп үзләрен яратуларын, үзләренә ышануларын тоеп яшәргә тиеш (Борзова, 2000: 4-15).

Нәтижә ясап, шунисы әйтәсем килә: инновацион алымнарны кулланып, рус балаларын татар теленә өйрәтү – уку-укыту процессын яңача оештыруны аңлата. Бу вакытта укыту процессы төп нәтижәгә – укучының актив коммуникатив эшчәнлеккә омтылуын алдан сизүгә, баланың хисси һәм интеллектуаль мөмкинлекләрен файдаланып аралашуга юнәлтелә. Хәзерге вакытта укучыларны китап уку белән кызыксындыру, һи кызганыч, бик авыр. Ләкин менә шундый үзенчәлекле алымнар кулланып, уку процессын кызыклы һәм, һи мөһиме, нәтижәле итеп оештырырга мөмкин.

Кулланылган әдәбият исемлегә:

1. Әсәдуллин А.Ш., Юсупов Р.А. Рус телендә сөйләшүче балаларга татар телен укыту методикасы һигезләре. – Казан: Мәгариф, 1998. – 6-15 б.
2. Заһидуллина Д.Ф. Мәктәптә татар әдәбиятын укыту методикасы / Д.Ф. Заһидуллина. – Казан : Мәгариф, 2004 (ГУП Полигр.-издат. комб.). – 366 б.
3. Заһидуллина Д.Ф., Татар әдәбияты: Теория. Тарих / Д.Ф. Заһидуллина, Ә.М. Закиржанов, Т.Ш. Гыйләжәв. – Казан: Мәгариф, 2004. – 247 б.
4. Хәйдәрова Р.З., Гыйниятуллина Л.Ә. Рус телендә сөйләшүче балаларга татар теле укыту. – Казан: “Татармультфильм”, 2013. – 15 б.
5. Борзова Е.В. Парная и групповая работа на уроках иностранного языка в старших классах / Е.В.Борзова // Язык. Речь. Коммуникация, 2000. – Вып.4. - С.4-15.
6. Пассов Е.И. Основы коммуникативной методики обучения иноязычному общению М.: Русский язык, 1996. – 276 с.

ÇOCUK EDEBİYATI ESERLERİNİN ÇOCUK KÜTÜPHANELERİNDEKİ ROLÜ VE OKUMA ALIŞKANLIĞINA ETKİSİ: KIRIKKALE İL HALK/ÇOCUK KÜTÜPHANELERİ ÖRNEĞİ

Öğr. Gör. Sinan GÜNEŞ*

Özet

Okuma alışkanlığı yaşamın ilk yıllarında kazanılması gereken yetilerden biridir. Bu yetiye erişebilmenin yollarından biri çocuk kütüphaneleri ve çocuk kütüphanelerinin sağladığı nitelikli çocuk edebiyatı eserleridir. Çocuk edebiyatı eserlerinde kullanılan dil yapısı, sanatsal içerik ve görseller onların sosyal, duygusal, bilişsel, fiziki ve ahlaki gelişimlerine birçok açıdan olumlu katkı sağlamaktadır. Çocukların gelişim alanlarını nitelikli bir şekilde desteklemek üzere oluşturulacak her eser, onların ihtiyaçlarını gözeterak ilgi ve gereksinimlerini karşılayacak bir yapıda bütünleştirilmelidir. Çocuğa göre ilkesi ile oluşturulacak bu eserlerin temel amacı çocukların okuma alışkanlığı edinebilmesi ve bu edinimi ileriki yıllara taşıyacak bilgi kaynakları olmaktır. Aynı zamanda çocuk kütüphanelerinin doğal kullanıcıları konumundaki çocuklar içerisinde okul öncesi dönem olarak adlandırılan 0-6 yaş grupları da bulunmaktadır. Bu yaş grubundaki çocukların okuma bilmediği varsayıldığında kütüphane kullanım alışkanlığı edinebilmeleri için çocuk edebiyatı eserleri niteliğinin çocukları kütüphaneye davet eden bir yapıda kurgulanması çok önemlidir.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de Kültür ve Turizm Bakanlığı (KTB) Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğüne (KYGM) bağlı olarak hizmet veren Kırıkkale İl Halk Kütüphanesinin dermesinde bulunan çocuk edebiyatı eserlerinin nitelik ve nicelik yapısını çocukların yaş gruplarına göre incelemek, buna göre çocuk edebiyatı eserlerinin çocuk kütüphanesinin kullanımını ne yönde etkilediğini ortaya koymak ve okuma oranlarına yansımaları gözlem ve doküman analizi ile değerlendirmektir.

Anahtar Sözcükler: Çocuk edebiyatı, çocuk kütüphaneleri, çocuk edebiyatı eserleri, çocuk kitapları, okuma alışkanlığı.

THE ROLE OF CHILDREN'S LITERATURE WORKS IN CHILDREN'S LIBRARY AND ITS EFFECT ON READING HABITS: EXAMPLE OF KIRIKKALE PROVINCIAL PUBLIC/CHILDREN'S LIBRARY

Summary

The habit of reading is one of the skills that should be acquired in the first years of life. One of the ways to achieve this ability is through children's libraries and the quality works of children's literature provided by children's libraries. The language structure, artistic content and visuals used in works of children's literature contribute positively to their social, emotional, cognitive, physical and moral development in many ways. Every work to be created to support children's developmental areas in a qualified way should be integrated in a structure that will meet their interests and needs by considering their needs. The main purpose of these works, which will be created with the principle of according to the child, is to enable children to acquire the habit of reading and to be sources of information that will carry this acquisition to future years. At the same time, among the children who are the natural users of children's libraries, there are also 0-6 age groups called preschool age. Assuming that children in this age group do not know how to read, it is very important to construct the quality of children's literature in a structure that invites children to the library so that they can acquire the habit of using the library.

* Kırıkkale Üniversitesi Keskin Meslek Yüksekokulu Çocuk Gelişimi Bölümü, Kırıkkale, Türkiye.

sinangunes92@gmail.com.

Kırıkkale University Keskin Vocational School, Department of Child Development, Kırıkkale, Türkiye.

sinangunes92@gmail.com

The aim of this study is to examine the quality and quantity of children's literature works in the collection of Kırkkale Provincial Public Library, which serves under the General Directorate of Libraries and Publications (KYGM) of the Ministry of Culture and Tourism (KTB) in Turkey, according to the age groups of children, and to determine the classification of children's literature works accordingly. To reveal how it affects the use of children's libraries and to evaluate its reflection on reading rates through observation and document analysis.

Keywords: Children's literature, children's libraries, children's literature works, children's books, reading habit.

РОЛЬ ПРОИЗВЕДЕНИЙ ДЕТСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ В ДЕТСКОЙ БИБЛИОТЕКЕ И ЕЕ ВЛИЯНИЕ НА ЧИТАТЕЛЬСКИЕ ПРИВЫЧКИ: ПРИМЕР ПРОВИНЦИАЛЬНОЙ ПУБЛИЧНОЙ/ДЕТСКОЙ БИБЛИОТЕКИ КИРИККАЛЕ

Преподаватель Синан ГЮНЕШ*

Резюме

Привычка к чтению - один из навыков, который должен быть приобретен в первые годы жизни ребенка. Одним из путей достижения этого умения являются детские библиотеки и качественные произведения детской литературы, предоставляемые детскими библиотеками. Языковая структура, художественное содержание и изобразительные средства, используемые в произведениях детской литературы, во многом способствуют социальному, эмоциональному, когнитивному, физическому и нравственному развитию ребенка. Каждое произведение, создаваемое для квалифицированной поддержки направлений развития детей, должно быть включено в структуру, которая будет отвечать их интересам и потребностям, учитывая их запросы. Основная цель этих работ, которые будут создаваться по принципу "в соответствии с ребенком", - дать возможность детям приобрести привычку к чтению и стать источниками информации, которые перенесут это приобретение на последующие годы. В то же время среди детей, которые являются естественными пользователями детских библиотек, есть и возрастная группа 0-6 лет, называемая дошкольным возрастом. Учитывая, что дети этой возрастной группы еще не умеют читать, очень важно выстроить качество произведений детской литературы таким образом, чтобы привлечь детей в библиотеку, чтобы они приобрели привычку пользоваться библиотекой.

Цель данного исследования - изучить качественную и количественную структуру произведений детской литературы в фонде публичной библиотеки провинции Кырыккале при Главном управлении библиотек и изданий (KYGM) Министерства культуры и туризма (КТВ) Турции в зависимости от возрастных групп детей, выявить, как произведения детской литературы влияют на посещение детских библиотек, и оценить их влияние на уровень чтения с помощью метода наблюдения.

Выводы

В общей библиотечной статистике за 2023 г. указано, что в публичной детской библиотеке провинции Кырыккале насчитывается 21 565 произведений детской литературы. 6 495 произведений детской литературы подходят для дошкольного возраста и 15 070 произведений - для юношеского.

Результаты

Отмечено, что количество пользователей библиотеки увеличивается прямо пропорционально разделению произведений детской литературы по жанрам в зависимости от возраста и периода. В 2022 году число пользователей библиотеки отражено в статистике как 300 038 человек, включая детей и взрослых. При этом количество выданных материалов составило 49 825, а количество мероприятий по детской литературе - 220.

* Университет Кырыккале Кескинская профессиональная средняя школа Факультет детского развития

Судя по этим цифровым показателям, формирование качественного и количественного состава произведений детской литературы в соответствии с потребностями детей позволило как повысить уровень посещаемости библиотек, так и непосредственно способствовать формированию читательских навыков у детей.

Ключевые слова: Детская литература; детские библиотеки; произведения детской литературы; детские книги; привычка к чтению

Giriş

Okuma becerisi insan yaşamı içerisinde her zaman önemli bir yer tutmuştur. Okuma becerisinin bireylerin düşünce yapılarını doğrudan etkileyen unsurlardan biri olduğu bilinmektedir. Okuyabilen bireyler okudukları kelime, cümle ya da metinleri anlayabilir ve yorumlayabilir. Bireyler okudukları ile düşünürler, sorgularlar ve yeni bilgi kaynaklarını okuma ihtiyacı duyarlar. Böylece buldukları dönem ile ilgili zamana ve yere bağlı olarak uyum sağlarlar (Karatay, 2014). Bu ifadeler, bireylerin yaşadığı dönemdeki hayatını şekillendirmek ve ileriye dönük planlamalar yapmak için okumaya ve okumaya bağlı anlama, düşünme ve yorumlama sürecine temel oluşturduğunu göstermektedir (Türkben, 2019).

Okuma eylemi insan yaşamının çocukluk döneminde başlayan ve ilkokul döneminde öğrenilen bir beceri olup bu eylem hayat boyu sürecek bir edimdir. Bu becerinin süreklilik kazanıp yaşam biçimi haline gelmesi, okuma alışkanlığını beraberinde getirmektedir (Gündüz ve Şimşek, 2011). Okuma alışkanlığı, okuma eyleminin sürdürülebilir şekilde uygulanması sonunda çocuklar ve yetişkinlerce bir ihtiyaç olarak görülmesi ve düzenli gerçekleştirilmesi ile elde edilecek bir alışkanlıktır (Akkaya, 2018). Bu ifadelerden okuma alışkanlığı için yaşamın bir parçası haline getirilmesi gerektiği anlaşılmaktadır.

Okuma ediminin henüz çocukluk yıllarında kazanıldığı düşünüldüğünde okuma alışkanlığının da çocukluk yıllarında kazanılması büyük önem taşımaktadır. Bu önem gelecek yılların okuyan, bilgiye erişen, bilgiyi kullanan ve yeni bilgiler üreten bireyler tarafında olunmasını ancak bugüne temellendirebilir. Geleceğin temeli ise bugünün çocuklarından oluşmaktadır (Güneş, 2021).

Çocukların okuma alışkanlığı kazanması birçok etkene bağlı olmakla beraber, bu etkenlerin en başında aile ortamı gelmektedir. Ebeveynlerin sorumlulukları çocuklarının iyi birer okuma becerisine sahip olmasının yanı sıra onlara sağlayacakları nitelikli ortamlarla okuma becerisini sürekli hale getirecek uygulamaları da içermektedir. Aile ortamında okuyan bir anne ve babanın olması çocuğun da okumaya olan ilgisini arttıracaktır. Bu durumda da çocuğun okuma alışkanlığı kazanması mümkün olacaktır (Sever, 2015). Aile unsurunun temelini oluşturan anne ve babanın üzerindeki sorumluluk, çocuklarının ileri yıllarda nitelikli bir birey olmasına dayanmaktadır. Bu sorumluluğun çocuğun yaşamı boyunca kullanacağı bir alışkanlığı içermesi de ayrıca önemlidir.

Okuma alışkanlığının kazanılmasında diğer bir sorumluluk da örgün eğitimin verildiği okullara düşmektedir. Okulların bu alışkanlığın edinilmesinde rolü bulunurken bu rolün diğer bir tarafında da öğretmenler bulunmaktadır. Öğretmenler, eğitim verdiği çocukların okuma alışkanlığına doğrudan etki edebilecek kişilerdir. Öğretmenler, okuma alışkanlığının çocuklara yerleşmesi çalışmalarını yaparken eğitim verdiği öğrencilerine ait okuma becerilerini ölçebilecek ve doğru yönlendirme yapabilecek niteliklere sahip olmalıdır. Bu alışkanlığın kazanılması için çocuk edebiyatı ile yakından ilişki kurması gereken öğretmenler, çocuk edebiyatının nitelikli yayınlarını çocuklarla buluşturacak etkinliklere eğitim dönemi içerisinde yer vermelidir (Altıntaş, 1995). Çocuklar bu tür etkinlikler içerisinde yer alırken anne ve babalarından sonra öğretmenlerini de rol model olarak görürler. Bu yüzden öğretmenler de bu bilinçle hareket ederek öğrencilerine doğru bir rol model olduğunu göstermelidir (Arıcı, 2008).

Çocukların okuma alışkanlığı kazanmasında en önemli paydaşlardan biri de çocuk kütüphaneleridir. Çocuk kütüphaneleri sahip olduğu nitelikli çocuk edebiyatı eserleri ile her yaşta çocuğun ilgisini çekmekte, onların ilgi ve gereksinimlerine göre çocuk edebiyatı türlerini koleksiyonlarında buldurmaktadır. Koleksiyon içerisinde yer alan nitelikli eserler, çocukların okuma becerilerine doğrudan katkı sağlamaktadır. Çocuk kütüphanelerini düzenli bir şekilde kullanan çocukların kendilerine özgü hazırlanan eserlerle karşılaşması, onların gelişim alanlarına son derece önemli katkılar

sunmaktadır (Güneş, A. ve Güneş, F., 2017). Bu önemli katkıların temelini oluşturan çocuk edebiyatını açıklamak ve çocukların okuma alışkanlığı süreçlerine çocuk edebiyatı açısından bakmakta fayda vardır.

Çocuk Edebiyatı

Çocuk edebiyatı kısaca çocuk yayıncılığı ile ilgili uzmanlaşmış kişilerce çocuklar için yazılan ve sanatsal bir nitelik taşıyan eserlerin tamamıdır (Oğuzkan, 2013). Bu tanıma göre çocuk edebiyatı eserlerinin oluşturulabilmesi için çocuk yayıncılığı ile ilgili bilgi ve birikimin kişiler üzerinde var olması gerektiği anlaşılmaktadır. Böyle bir uzmanlığın var olmaması durumunda çocuk edebiyatı eserlerinin eğitici ve öğretici tarafının sorgulanması gerektiği de açıktır.

Çocuk edebiyatı ile ilgili yapılan başka bir tanımda ise; çocuk edebiyatının çıkış noktasının çocuklar olduğu ve merkezine çocuğu koyan; onların ilgi, dikkat, duygu ve düşüncelerini çocuk gözüyle yansıtan, eğitici ve öğretici yönünü çocuğa göre ilkesine bağlı kalarak gerçekleştiren; çocukların okuma alışkanlığı kazanmasına imkân sağlayan ve gelecek yıllardaki yetişkinlik dönemine hazırlayan edebiyat türü ifadesi kullanılmaktadır (Şirin, 2000). Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere çocuk edebiyatı, temeli çocuğa ve onun ilgisine dayalı bir gelişim göstermelidir.

Çocuk edebiyatı eserlerini kütüphane dermesi içerisinde bulunduran çocuk kütüphaneleri de bu anlayışa hizmet eden çocuk yayınlarını bünyesinde barındırmalıdır. Buna göre, çocuk kütüphanelerine sağlanan çocuk edebiyatı eserleri çocukların dil, bilişsel, sosyal-duygusal, ahlaki ve motor gelişimlerini destekleyici şekilde seçilmelidir. Söz konusu eserlerin seçimi yapılırken çocuk edebiyatının temel nitelikleri de göz ardı edilmemelidir. Bu nitelikler eserlerin iç ve dış yapı özellikleri ile çocuklara aktarılacak istenen temel eğitim ilkelerini içermektedir (Sever, 2013).

Çocuk edebiyatı ile ilgili alanyazın kaynaklarındaki bu ifadelerle göre çocuğun ilgi ve gereksinimlerini göz önüne alan, çocuğun hayal dünyasına seslenebilen içerikleri barındıran eserler çocuğa göre ilkesini hizmet anlayışına yerleştirmiş olurlar. Bu anlayışa sahip olması gereken en önemli kültür kurumları da çocuk kütüphaneleridir. Çocuk kütüphanelerinin sağlayacağı nitelikli hizmet anlayışı, çocukların okuma alışkanlığına da olumlu etki edecektir.

Çocuk Kütüphaneleri ve Okuma Alışkanlığı

Günümüzden yaklaşık yetmiş yıl önce yapılan tanımlamada çocuk kütüphanelerinin, çocukların hayatları boyunca iyi bir gelişim göstermesi adına okuma alışkanlığı kazanması için kültür ve eğitimin ilk unsuru olduğu belirtilmektedir (Kınalı, 1955). Günümüzdeki önemini son derece yüksek şekilde koruyan çocuk kütüphaneleri, çocukların okuma becerilerini kazanması ve yaşam boyu öğrenme yolunda onlara gereksinimleri doğrultusunda hizmet eden en önemli çocuk kurumları olarak da tanımlanabilir (IFLA, 2011).

Çocuklara nitelikli hizmetler sağlayan çocuk kütüphaneleri, temelinde çocuğun her türlü bilgi ihtiyacına yönelik donanımı sağlayan yapısı ile çocuklara özel bir alan oluşturmaktadır. Bu özel alan içerisinde büyük öneme sahip olan çocuk etkinlikleri kütüphaneler tarafından düzenli olarak planlanmaktadır. Çocuk etkinliklerinin büyük bir çoğunluğu çocuk edebiyatı eserlerinden faydalanılarak gerçekleştirilen kitap ve masal okuma etkinliklerinden oluşmaktadır. Kitap ve masal okuma etkinlikleri çocukların kitaba olan ilgisini ve okumaya olan heveslerini arttırmaktadır. Okumaya ilgi duyan çocuklar ilköğretim yılları ile beraber okuryazar bireyler haline geldiğinde okuma ile olan ilişkisini ilerleterek bu beceriyi okuma alışkanlığına dönüştürür. Buna göre, okuma alışkanlığı kazanan çocukların oluşturulması hedefi için çocuk edebiyatı eserlerinin seçiminde de oldukça dikkatli olunması gerekir (Temizyürek, Gürel ve Şahbaz, 2016).

Bu açıdan bakıldığında çocuk kütüphanelerinin çocuklara okuma alışkanlığı kazandırma rolü koleksiyonunda bulunan nitelikli çocuk edebiyatı eserleri ile başarıya ulaşabilecektir. Gelecekte okuma kültürüne sahip bir toplumun oluşturulması amacı da diğer bir hedef olup bu hedefe erişilebilmesi adına çocuk kütüphanelerinde görev yapan çocuk kütüphanecilerinin de ayrıca sorumlulukları mevcuttur. Bu sorumlulukların en önemlisi de çocuk edebiyatı eserlerini çocukların yaş aralıkları ile gelişim

dönemlerine göre sınıflandırmak ve çocuk edebiyatı etkinliklerinde nitelikli çocuk yayınlarını tanıtmaktır (Güneş, 2021). Ayrıca, çocuk etkinliklerinde çocukların gelişim alanlarına doğru desteğin verilebilmesi için çocuk gelişimcisi ve okul öncesi öğretmeni gibi uzman personellerle iş birliği yapılması da önemlidir. Çocuk kütüphanelerindeki bu tür iş birliği uygulamaların çocukların kütüphane kullanım ve okuma alışkanlığına olumlu katkı sağlayacağı yorumlanabilir.

Amaç ve Önem

Bu çalışmanın amacı çocuk edebiyatı eserlerinin çocuk kütüphanelerindeki rolünü Kırıkkale İl Halk Kütüphanesinin çocuk bölümünde incelemek, çocukların kütüphane kullanımına bağlı olarak okuma alışkanlığı edinimini tespit etmektir. Çalışmanın önemi ise, çocuk kütüphanelerini kullanan çocukların okuma alışkanlığı edinmesinde çocuk edebiyatı eserlerinin değerini vurgulamaktır.

Araştırmanın Modeli

Çalışma nitel araştırma modeli üzerine kurgulanmıştır. Gözlem, görüşme ve doküman analizini kapsayan nitel araştırma modeli, çalışma verilerinin elde edilmesine kaynaklık etmiş, ardından verilerin değerlendirilmesi sürecine geçilmiştir (Baltacı, 2019).

Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evreni, Kırıkkale il merkezinde bulunan halk kütüphanesinden oluşmaktadır. Çalışmanın örnekleme ise çocuk edebiyatı eserlerinin çocuk kütüphanesinde yer alması sebebiyle Kırıkkale İl Halk Kütüphanesinin içerisinde çocuklar için ayrılmış olan çocuk kütüphanesini kapsamaktadır.

Veri Toplama Süreci

Çalışmanın veri toplama sürecinde görüşme ve gözlem tekniği kullanılmış, elde edilen veriler doküman analizi kapsamında yorumlanmıştır. Bu kapsamda Kırıkkale İl Halk Kütüphanesi 10-15.07.2023 tarihleri arasında ziyaret edilmiş, kütüphane içerisinde yer alan çocuk kütüphanesi incelenmiştir. Çocuk kütüphanesi içerisinde bulunan çocuk edebiyatı eserleri ve çocuk masalları ile ilgili etkinlik görselleri çalışmaya eklenmiştir.

Bulgular

Kırıkkale İl Halk Kütüphanesi istatistiklerinin incelenme sürecine 2023 yılının henüz tamamlanmaması sebebiyle 2022 yılı verileri de dahil edilmiştir. Bu sebeple, 2022-2023 yıllarını kapsayan istatistikler tablolaştırılmıştır. Buna göre 2022 yılında Kırıkkale İl Halk Kütüphanesi çocuk bölümü 19.420 adet çocuk edebiyatı eserini raflarında bulundurmıştır. 5.578 adet kitabın okul öncesi dönem, 13.842 adet kitabın ise gençlik edebiyatı içerisinde bulunduğu tespit edilmiştir.

2023 yılı ilk altı aylık istatistiklerine göre kütüphanede 21.565 adet çocuk edebiyatı eserinin olduğu belirtilmiştir. 6.495 adet çocuk edebiyatı eserinin okul öncesi çağa, 15.070 adet eserin ise gençlik edebiyatına ait olduğu belirlenmiştir. Verilerin edinilmesi sürecinde kütüphanenin kitap sayısı, çocuk kitabı sayısı, okul öncesi dönem kitap sayısı, gençlik edebiyatı kitap sayısı, kullanıcı sayısı, çocuk üye sayısı, cinsiyete bağlı çocuk üye sayısı, ödünç materyal sayısı, kültürel etkinlik sayısı, kültürel etkinlik katılım sayısı ve en çok ödünç alınan eserlere erişilerek elde edilen tüm bilgiler tablolaştırılmıştır.

Kırıkkale İl Halk/Çocuk Kütüphaneleri

Kırıkkale, Türkiye'nin İç Anadolu Bölgesi şehirlerinden olup 2023 yılı verilerine göre il nüfusu yaklaşık 280.000 olarak açıklanmıştır. Şehir nüfusunun %21,8'i çocuk nüfusundan oluşmaktadır. Bu oran yaklaşık olarak 60.000 çocuğun Kırıkkale il sınırları içerisinde yaşadığını göstermektedir (TÜİK, 2023).

Bu verilere göre kent genelindeki çocuk nüfusunun yüksek olması çocuklarla ilgili gelişim kaydedilecek birçok alanın da önünü açmaktadır. Bu gelişim alanlarından biri de çocukların okuma alışkanlığı kazanmasına imkân sağlamaktır. Örgün eğitimle beraber çocukların okuma alışkanlığına hizmet eden kamu kurumlarından biri de halk ve çocuk kütüphaneleridir (Balci, 2013).

Kırıkkale İl Halk Kütüphanesi içerisinde yer alan çocuk kütüphanesi, başta Kırıkkale il merkezinde bulunan çocukların olmak üzere ilçelerde bulunan ve zaman zaman il merkezini ziyaret eden çocukların da hizmetinde olmasına rağmen Kırıkkale ilçe halk kütüphanelerinde de çocuk bölümlerinin bulunması il halk kütüphanesinden yararlanan çocuk sayısını azaltmaktadır. Buna göre 2022 yılının tamamının ve 2023 yılının ilk altı aylık istatistikleri kitap sayısı, çocuk kitabı sayısı, okul öncesi dönem kitap sayısı, gençlik edebiyatı kitap sayısı, kullanıcı sayısı, çocuk üye sayısı, ödünç materyal sayısı, kültürel etkinlik sayısı ve kültürel etkinlik katılımcı sayısı verilerine dayanarak aşağıdaki şekilde tablolaştırılmıştır.

Kütüphane	Kitap Sayısı	Çocuk Kitabı Sayısı	Okul Öncesi Dönem Kitap Sayısı	Gençlik Edebiyatı Kitap Sayısı	Kullanıcı Sayısı	Çocuk Üye Sayısı	Ödünç Materyal Sayısı	Kültürel Etkinlik Sayısı (Çocuk)	Kültürel Etkinlik Katılımcı Sayısı (Çocuk)
Kırıkkale İl H.K. 2022 Yılı İstatistikleri	81.335	19.420	5.578	13.842	300.038	5.114	49.825	220	7.305
Kırıkkale İl H.K. 2023 Yılı İlk 6 Ay İstatistikleri	83.911	21.565	6.495	15.070	181.269	6.122	26.069	176	5.677

Tablo 1: Kırıkkale Halk Kütüphaneleri 2022 ve 2023 İlk Altı Ay İstatistikleri (KOHA, 2022-2023)

Elde edilen istatistiklere göre Kırıkkale İl Halk Kütüphanesinin içerisinde yer alan çocuk kütüphanesi, il merkezinde bulunan çocuklar tarafından yoğun kullanılmaktadır. 2022 yılı içerisinde çocukların yararına sunulan çocuk edebiyatı eser sayısı 19.420'dir. Bu eserlerin 5.578 tanesi okul öncesi dönem çocuklarının hizmetine, 13.842 tanesi ise gençlik edebiyatı kapsamında çocukların hizmetine sunulmuştur. 2022 yılı içerisinde kütüphaneden yararlanan 300.038 kullanıcı, içerisinde çocukları ve yetişkinleri de barındırmaktadır. Kütüphaneden ödünç alınan materyal sayısı da hem çocukların hem yetişkinlerin sayısını temsil etmektedir. Kütüphane müdürü ile görüşmeler sonunda elde edilen bilgiye göre, kullanıcı sayısı ve ödünç materyal sayısında çocuk kullanıcılarına ait yoğunluğun daha fazla olduğu bilgisi edinilmiştir. 2022 yılının tamamında 220 çocuk etkinliği gerçekleştiren kütüphane, etkinliklere katılım gösteren 7.305 çocuğa etkinliklerden yararlanma fırsatı sağlamıştır. Kültürel etkinlikler içerisinde en çok masal ve kitap etkinliklerinin gerçekleştirildiği, çocuklar tarafından da en çok talep gören etkinliğin çocuk edebiyatı ile ilgili okuma, dinleme ve etkileşimli etkinlikler olduğu bildirilmiştir.

2023 yılının ilk altı aylık istatistiklerine göre kütüphane koleksiyonunda 21.565 çocuk kitabı bulunmaktadır. Çocuk kitaplarının 6.495'i okul öncesi dönem çocuklarına hitap ederken 15.070 tanesi gençlik dönemi çocuklarının hizmetindedir. İlk altı ay içerisinde kullanıcı yoğunluğunun büyük oranda çocuk olduğu bilgisi verilmiş olup 181.269 kullanıcı kütüphane hizmetlerinden yararlanmıştır. 2023 yılı itibarıyla çocuk üye sayısı bir önceki yıla göre artış göstermiş, 6.122 çocuğa ulaşılmıştır. Henüz ilk altı aylık istatistiklere göre 176 kültürel etkinliğe ve 5.677 çocuğa ulaşılmış olması, bir önceki yılı geride bırakacak bir niceliğe erişileceğini de göstermektedir.

Kütüphane	Erkek Çocuk Üye Sayısı	Kız Çocuk Üye Sayısı	TOPLAM
Kırıkkale İl Halk. K. (2022 Yılı)	2.416	2.698	5.114
Kırıkkale İl Halk K. (2023 İlk 6 Ay)	2.877	3.245	6.122

Tablo 2: Kırıkkale Halk Kütüphaneleri 2022 ve 2023 İlk Altı Ay Cinsiyete Göre Çocuk Üye İstatistikleri (KOHA, 2022-2023)

Kırıkkale İl Halk Kütüphanesi içerisinde yer alan çocuk kütüphanesi, çocuklar tarafından yoğun ilgi görmektedir. Bu yoğun ilgi kütüphane istatistiklerine yukarıdaki şekilde yansımıştır. 2022 yılında 5.114 çocuğun üye olduğu kütüphane 2.416 erkek, 2.698 kız çocuğuna hizmet sunmuştur.

2023 yılında ise bir önceki yıla göre 1.008 artış gösteren çocuk üye sayısı, 6.122'ye ulaşmıştır. Bu üyeler arasında 2.877 erkek çocuk üye, 3.245 kız çocuk üye bulunmakta olup yıl sonuna kadar bu sayının daha çok artacağı öngörülmektedir. Kız çocuklarının erkek çocuklarına göre kütüphaneye üye olma sayısının çok daha fazla olması dikkat çekici bir istatistiktir. Bu istatistikler ışığında kütüphane koleksiyonundaki çocuk edebiyatı eserlerinin kullanılma oranı için, kız çocuklarının erkek çocuklarından daha fazla yararlandığı tahmini yapılabilir.

ESER	YAZAR	ÖDÜNÇ ALINMA SAYISI
Sherlock Holmes	Doyle, Arthur Conan	80
Ayşegül	Delahaye, Gilbert	57
Yaban	Karaosmanoğlu, Yakup Kadri	47
Dönüşüm	Kafka, Franz	46
Süper Ajan Jack Stalwart	Hunt, Elizabeth Singer	43
Nasrettin Hoca	Anonim	41
Beyaz Diş	London, Jack	37
Kelile ve Dimne'den Masallar	Beydeba	34
Sol Ayağım	Brown, Christy	34
Küçük Ağa	Buğra, Tarık	33
İntibah	Namik Kemal	31
Sihirli Krallık	Banks, Rosie	30
Macera Geçidi	Altinköprü, Tuncel	29
Pinokyo	Collodi, Carlo	29
Limon ile Zeytin	Memecan, Salih	29
Bin Dokuz Yüz Seksen Dört	Orwell, George	29
Şu Acayip Hayvanlar	Tarik Uslu	29
Satranç	Zweig, Stefan	29
Dede Korkut Hikayeleri	Anonim	28
Çalıkuşu	Güntekin, Reşat Nuri	27
Bozkurtlar	Atsız, Hüseyin Nihal	26
Acımak	Güntekin, Reşat Nuri	26
Sefiller	Hugo, Victor	26
Seçme Dünya Masalları 3	Anonim	25
Osmancık	Buğra, Tarık	25
Bülbülü Öldürmek	Lee, Harper	25
Şeker Portakalı	Vasconcelos, Jose Mauro de	25
Karantina	Alkoç, Beyza	24
Çocuk Kalbi	Amicis, Edmondo De	24
Cesur Yeni Dünya	Huxley, Aldous	24
Araba Sevdası	Recaizade Mahmut Ekrem	24
Sergüzeşt	Sami Paşazade Sezai	24
Soluyan Çöp Olayı	Torrey, Michele	24
Çocuk Edebiyatından Seçme..	Anonim	23
Garfield	Davis, Jim	23
Prenses Zoe ve Sihirli Deniz ..	French, Vivian	23
Uyumak İstemiyorum!	Jennings, Sharon	23
Kiralık Konak	Karaosmanoğlu, Yakup Kadri	23
Zehra	Nâbizâde Nâzım	23

Tablo 3: En Çok Ödünç Alınan Eserler (KOHA, 2022)

Kırıkkale İl Halk Kütüphanesi içerisinde yer alan çocuk kütüphanesinin çocuklara okuma alışkanlığı kazandırma hedefi, çocuk edebiyatı eserlerinin çocuklar tarafından daha çok ilgi görmesine katkı sağlamaktadır. 2023 yılı tamamlanmadığı için en çok ödünç alınan kitapların yıllık istatistiğine erişilemese de 2022 yılı verilerine ulaşılmıştır. Bu verilere göre 2022 yılı içerisinde kütüphane koleksiyonundan en çok yararlanan, çocuklar ve gençler tarafından en çok okunan kitaplar yukarıdaki tabloda listelenmiştir.

Kırıkkale İl Halk Kütüphanesi dermesinde bulundurduğu 21.565 kitabın 6.495 tanesini okul öncesi dönem çocukları için raflarında bulundurmaktadır. Bu kitaplar okuma yazmaya hazırlık, dil gelişimi, doğa bilimleri, masallar ve diğer çocuk edebiyatı eserlerinden oluşmaktadır. Çocukların ilgisini çekecek raf düzenlemeleri de çocuk kütüphanesi içerisinde göze çarpmaktadır. Ayrıca yıl içerisinde çocuk edebiyatı eserlerinin kullanımı önceki yıllara artış göstermektedir.

Resim 1: Çocuk Kütüphanesi Okul Öncesi Dönem Eserleri

Çocuk kütüphanesinin bu bölümünde 15.070 çocuk edebiyatı eseri bulunmaktadır. Çocuk edebiyatı eserlerinin içerisinde hikâyeler, romanlar, Dünya ve Türk klasikleri, çocukların ilgisine göre uygulama tabanlı eğitici kitaplar ve diğer çocuk edebiyatı eserleri yer almaktadır. Çocuklar bu eserlerin içerisinde en çok hikâye ağırlıklı bölümden yararlanmakta, okumak istedikleri kitapları açık raf sistemi sayesinde kendileri seçebilmektedir. Tüm yaş grupları 3 adet kitabı aynı anda ödünç alabilmektedir.

Resim 2: Çocuk Kütüphanesi Çocuk Edebiyatı Eserleri

Gençlik edebiyatı eserlerinin bulunduğu bu bölüm, çocuk ve gençlerin okuması için Millî Eğitim Bakanlığınca tavsiye edilen güncel ve nitelikli edebi kaynaklara sahiptir. Yerli ve yabancı edebiyata ait nitelikli yayınlar, çocuk ve gençlerin ilgisini çekecek şekilde edebiyat türü, yazar ve konu bazlı tasnife sahiptir. Bu şekildeki raf sınıflandırması çocuk ve gençlerin dünya edebiyatını tanınmasına da ayrıca imkân sağlamaktadır.

Resim 3: Çocuk Kütüphanesi Gençlik Edebiyatı Eserleri

Kitap Okuma Etkinliği

Çocukların düzenli kütüphane kullanımına bağlı olarak ödünç aldığı kitaplar, onların hem kitap sevgisi hem de okuma alışkanlığı becerisi kazanmasına üst düzey zemin oluşturmakta iken çocuk kütüphanesine ait geniş bir alan içerisinde gerçekleştirilen çocuk edebiyatı etkinlikleri çocuklar tarafından da ilgi ile takip edilmektedir. Bu önemli etkileşim süreci çocukların başta dil gelişimlerine olmak üzere bilişsel, sosyal-duygusal ve motor becerilerine de katkı sağlamaktadır.

Resim 4: Çocuk Kütüphanesinde Etkileşimli

Resim 5: Çocuk Kütüphanesinde Masal Okuma Etkinliği

Çocuk kütüphanelerinin her yaş grubundan çocuğa sunduğu nitelikli yayın hizmetleri, onların ileri yıllarda da kütüphane kullanım ve okuma alışkanlığı becerisini sürdürmelerine olanak sağlayabilir. Kırıkkale İl Halk Çocuk Kütüphanesinin çocukları önemseyen, onların her türlü gelişim alanını destekleyen bu hizmetlerinin hem çocuklar hem de ebeveynleri tarafından büyük bir memnuniyetle karşılandığı tespit edilmiştir.

Sonuç

Okuma eylemi örgün eğitimle beraber öğrenilen bir süreç olsa da bu sürece hazırlık aşamasında ebeveynlerin, öğretmenlerin olduğu kadar çocuk kütüphanelerinin katkısı da yadsınamaz bir gerçektir. Çocuk kütüphaneleri erken çocukluk çağından başlayarak tüm yaş gruplarındaki çocukların ilgi ve gereksinimlerine göre çocuk edebiyatı eserlerini koleksiyonlarında bulundururlar. Çocuk edebiyatı eserleri ise hedef kitleleri kapsamında eğitici ve öğretici niteliklere sahip içeriklerden oluşmalıdır. Bu içeriklerin çocuğa göre ilkesi gözetilerek oluşturulması çocukların en başta dil gelişimine doğrudan katkı sağlarken bilişsel, sosyal-duygusal ve motor gelişimlerine de destek vermektedir. Dil gelişimini nitelikli çocuk edebiyatı eserleri ile pekiştiren bir çocuğun okuma eylemini ileri yıllarda okuma alışkanlığına dönüştüreceği tahmin edilebilir.

Okuma alışkanlığı çok küçük yaşlarda edinilmesi gereken bir edinim olmakla beraber bu alışkanlığın sürdürülebilir olması da bir o kadar önemlidir. Okuma alışkanlığının sürdürülebilir olmasına katkı sağlayan etmenlerin başında çocuğun ilgisi, aile ve çevre koşulları, alınan eğitim gibi unsurlar gelmektedir. Bu unsurların en büyük destekçisi ise çocuk kütüphaneleridir. Çocuk kütüphanelerinin çocukların gelişim özelliklerini dikkate alarak geliştireceği nitelikli koleksiyonlar ile çocukların ilgi mekânı olacağı söylenebilir. Çocukların hayal gücünü destekleyen ve onları kitaba davet eden cezbedici edebi bir yayın ortamı hem kitap sevgilerini arttıracak hem de okumaya olan ilgilerine olumlu katkı sağlayacaktır. Bu açıdan değerlendirildiğinde çocukların okumaya olan ilgileri okuma yazma öğrenimiyle beraber okuma alışkanlığına evrilecektir. Böylece, okuma alışkanlığı edinmiş çocuklar hakkında toplumun okuma kültürünü oluşturmada yetkin bireyler olacağı söylenebilir.

Türkiye'nin toplumsal ve kültürel kalkınmasında söz sahibi olacağı düşünülen bugünün çocukları ancak okumayı ve kitabı seven, okuduğunu sorgulayan ve araştıran, edindiği bilgiyle yeni bilgi arayışlarına koyulan bir tutum ve davranış sergilerse okuma kültürünün de bir yaşam biçimi olması mümkündür. Bu amaca hizmet ederek okuma kültürünün toplum içerisinde yerleşmesi adına çocuk kütüphaneleri ve bu kütüphanelerin sunduğu nitelikli çocuk edebiyatı eserleri geleceğimiz için önemli bir yer tutmaktadır.

Sonuç olarak, Kırıkkale İl Halk Kütüphanesi içerisinde bulunan çocuk kütüphanesi, okuma kültürüne hizmet eden anlayışını hizmetlerine yansıtmaktadır. Çalışma boyunca elde edilen verilere göre çocuk edebiyatı eserlerinin yaş ve dönemlere göre tür bakımından ayrılması ile kütüphanede çocuk kullanıcı sayısının artması arasında olumlu bir ilişki olduğu görülmüştür. Ayrıca çocuk edebiyatı eserlerine ait nitelik ve niceliğin çocukların ihtiyaçlarına göre şekillenmesi, çocukların okuma alışkanlığı kazanmasına doğrudan hizmet edildiğini göstermektedir.

Kaynakça

- Akkaya, M. A. (2018). Çocuklarda kütüphane bilincinin ve okuma alışkanlığının gelişmesinde yerel yönetimlerin rolü: Karşıyaka Belediyesi örneği. *I. Uluslararası Çocuk Kütüphaneleri Sempozyumu Bildiriler ve Posterler*, 14-17 Kasım 2018, Nevşehir/Türkiye içinde (ss. 331-342). Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Altıntaş, E. (1995). Okuma alışkanlığı. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10(1), 59-64.
- Arıcı, A. F. (2005). *İlköğretim ikinci kademe öğrencilerinin okuma durumları (beceri-ilgi-alışkanlık-eğilim)*. Doktora tezi. Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Balcı, A. (2013). Okuma ve anlama eğitimi. Ankara: Pegem Akademi.
- Baltacı, A. (2019). Nitel araştırma süreci: Nitel bir araştırma nasıl yapılır?. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 368-388.
- Gündüz, O. ve Şimşek, T. (2011). Uygulamalı okuma eğitimi. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Güneş, A. ve Güneş, F. (2017). Bilişsel gelişim dönemleri ve çocuk kütüphaneleri. *Eğitim Bilim Toplum Dergisi/ Education Science Society Journal*, 15(60), 25-49.
- Güneş, S. (2021). *Çocuk kütüphanelerinde okul öncesi dönem için hizmet modeli*. Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- IFLA (2011). Çocuk kütüphanesi hizmetleri için ilkeler (çev. B.Yılmaz ve S. Ekici). *Türk Kütüphaneciliği*, 24 (4), 545-552. (Rehberin orijinal yayın tarihi, 2003).
- Karatay, H. (2014). Okuma eğitimi kuram ve uygulama. Ankara: Pegem Akademi.
- KOHA, Kırıkkale halk kütüphaneleri 2022 ve 2023 ilk altı ay istatistikleri. (2022-2023). 01.09.2023 tarihinde <https://kirikkale.kutuphane.gov.tr/TR-260104/genel-istatistikler.html> adresinden erişildi.
- KOHA, En çok ödünç alınan eserler. (2022). 10.09.2023 tarihinde <https://kirikkale.kutuphane.gov.tr/TR-335524/2022-yili--en-cok-odunc--verilen-eserler.html> adresinden erişildi.
- Oğuzkan, A. F. (2013). Yerli ve yabancı yazarlardan örneklerle çocuk edebiyatı. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Sever, S. (2013). Çocuk edebiyatı ve okuma kültürü. İzmir: Tudem Yayıncılık.
- Sever, S. (2015). Çocuk ve edebiyat. İzmir: Tudem Yayıncılık.
- Şirin, M. R. (2000). 99 soruda çocuk edebiyatı. İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları.
- Temizyürek, F., Şahbaz, N.K. ve Gürel, Z. (2016). Çocuk edebiyatı. Ankara: Pegem Akademi
- Türkben, T. (2019). Çocuk kütüphanelerinin okuma alışkanlığı üzerindeki etkilerinin öğretmen adaylarının görüşleri doğrultusunda incelenmesi. *EKEV Akademi Dergisi*, 0 (77), 363-388. 01.09.2023 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sosekev/issue/71512/1150686> adresinden erişildi.
- Türkiye İstatistik Kurumu Kırıkkale İl Nüfus Bilgileri. (2023). 01.09.2023 tarihinde <https://nip.tuik.gov.tr/> adresinden erişildi.

FERZENDE TANIŞIR'IN HİKÂYELERLE DEĞERLERİMİZ KİTABINDA SEVGİ DEĞERİ

Mustafa TAŞTAN

ÖZET

Bu çalışma 6-10 yaş grubu çocuklarımızın, içinde yaşadığımız şu gezegenin yapıtaşları olan değerlerimizi edinmelerine yönelik Ferzende TANIŞIR tarafından yazılmış "Hikâyelerle Değerlerimiz" adlı resimli hikâye kitabında "sevgi değerinin" nasıl bir yöntem ile işlendiğini ortaya koymak amacıyla yazılmıştır. Ayrıca değerlere yönelik Ferzende TANIŞIR tarafından yazılmış çocuk kitaplarında sevgi değerinin kazandırılması amacıyla işlenen ana temaların neler olduğu üzerinde de durulmuştur. Yazar, bu kitap ile sevgi değerini çocuklara kazandırmaya çalıştığı gibi farklı değerleri de vererek çocuklarda olumlu anlamda davranış değişikliği yapmayı hedeflemiştir. Yer verilen ve kazandırılmaya çalışılan doğruluk, yardımseverlik, saygı, hoşgörü, sorumluluk, çalışkanlık ve temizlik gibi değerler doğrudan verilmeye çalışılırken aynı zamanda ara disiplin olarak da sevgi değeri nasıl kazandırılmaya çalışıldığı tespit edilecektir. Yapılacak bu çalışmada sevgi değerinin çocuğun kişisel gelişimine ve öz saygısının artmasına nasıl katkı sağlayacağı aynı zamanda bu değerle hedeflenen olumlu anlamda davranış değişikliğinin sosyal hayata nasıl yansıtacağı anlatılmaya çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: İlkokul, Değerler Eğitimi, Çocuk Kitapları, Sevgi, Değer, Resimli Kitaplar, Hikâye

THE VALUE OF LOVE IN THE BOOK "HİKÂYELERLE DEĞERLERİMİZ" BY FERZENDE TANIŞIR

ABSTRACT

This study was conducted with the aim of revealing how the value of love is processed in the pictorial storybook "Hikâyelerle Değerlerimiz" written by Ferzende Tanışır for children aged 6-10 to acquire our values. In addition, it will be focused on the main themes in the children's books written by Ferzende Tanışır on values in order to gain the value of love. With this book, it has been observed that the author tries to bring the value of love to children and also aims to make positive behavioral changes in children by processing different values. While trying to give the values such as honesty, benevolence, respect, tolerance, responsibility, diligence and cleanliness that are included and tried to be gained, it will be determined that they try to gain the value of love as an intermediate discipline. In this study, it will be tried to explain how the value of love will contribute to the personal development and increase of self-esteem of the child and also how the positive behavior change aimed with this value will reflect on social life.

Keywords: Primary School, Values Education, Children's Books, Love, Value, Picture Books, Story

ЦЕННОСТЬ ЛЮБВИ В КНИГЕ "HİKÂYELERLE DEĞERLERİMİZ" ФЕРЗАНДЕ ТАНИШИР

РЕЗЮМЕ

Данное исследование проводилось с целью выявления того, как ценность любви обрабатывается в живописном сборнике рассказов "Hikâyelerle Değerlerimiz", написанном Ферзанде Таниширом для детей 6-10 лет с целью приобщения к ценностям. Кроме того, будут рассмотрены основные темы детских книг Ферзанде Танишир, посвященных ценностям, с целью приобретения ценности любви. В этой книге можно заметить, что автор пытается донести до детей ценность любви, а также

стремится добиться положительных изменений в поведении детей путем обработки различных ценностей. При попытке дать такие ценности, как честность, доброжелательность, уважение, терпимость, ответственность, трудолюбие и чистоплотность, которые включены и пытаются быть полученными, будет определено, что они пытаются получить ценность любви как промежуточную дисциплину. В данном исследовании мы попытаемся объяснить, как ценность любви будет способствовать личностному развитию и повышению самооценки ребенка, а также как позитивное изменение поведения, направленное на эту ценность, отразится на социальной жизни.

Ключевые слова: Начальная школа, воспитание ценностей, детские книги, любовь, ценность, книжки с картинками, рассказ.

GİRİŞ

Eğitim, insanda olumlu davranış değişikliği yapmak hususunda vazgeçilmez bir unsurdur. Bu unsurun yani eğitim faktörünün uygulanması için müfredat yapılması zorunludur. Yapılan müfredatın uygulanabilir olabilmesi için içerik önemli bir şarttır. Müfredat konularının tespiti ve uygulanabilirliği, insan yapısının ve fitratının iyi anlaşılması ve tahlil edilmesine bağlıdır. Uygulanan müfredatın insan fitratı üzerine bina edilmesi elzemdir. Binaenaleyh insan fitratına, yapısına ve doğasına aykırı hiçbir uygulama ve müfredat ilânihaye devam edemez. Bu bağlamda ön plana çıkan, müfredat vasıtasıyla insanın hangi değerler ile donatılacağı tespit edilmelidir.

Her zamanda gerektiği gibi zamanımızda da müfredat için içerik geliştirilmesi yapılırken değerlerimizden yararlanılmaktadır. İnsan eğitiminde bilgi kadar değerlerimizin de öğretilmesi önem arz etmektedir. İnsanın akıllı, bilgilerle doyurulurken kalbi de ihmal edilmemeli ve değerlerimizle doyurulmalıdır. Zira insanın insan olabilmesi için akıl ile beraber kalbin de tatmin edilmesi şarttır. Hem akla ve hem kalbe hitap eden müfredat içerikleri, daha etkili ve netice vermesi daha muhtemeldir.

Son zamanlarda değerler eğitimi şeklinde ifade edilen bu konu, insanlık tarihi boyunca süregelmiştir. Mükemmel insan ideali çerçevesinde ele alınan, ahlaklı ve erdemli bireyler yetiştirme hususu, eğitimcilerin vazgeçilmez ana umdesi olmuştur.

Ülkemizde yıllarca ihmal edilen değerler eğitimi son zamanlarda ara disiplin olarak ders programları vasıtasıyla verilmeye ve ele alınmaya başlanmıştır. 2010 yılında yapılan Milli Eğitim Şurasında yetkililer; “Değerler eğitimine, okul öncesinden başlayarak yaygın eğitim dâhil olmak üzere eğitim ve öğretimin her kademesinde, tüm dersler ve okul kültürü içerisinde yer verilmelidir. Bu konuda öğretmen, yönetici, öğrenci, aile ve çevre ile iş birliğine gidilmeli, farkındalık oluşturulması için kitle iletişim araçlarından faydalanılması amacıyla gerekli düzenlemeler yapılmalıdır.” (18. Milli Eğitim Şura Kararları 2010 M. 35) diye tavsiye kararı alarak konuya dikkatleri çekmişlerdir. Ayrıca Millî Eğitim Bakanlığı (MEB) tarafından 18 Temmuz 2017 tarihinde yapılan basın açıklamasında değerler eğitiminin tüm öğretim kademelerinde yaygınlaştırılacağı, daha sistemli bir şekilde uygulanacağı ve öğretim programlarında ayrı bir başlık altında ele alınacağı vurgulanmıştır (Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı [TTKB], 2017). Talim terbiye kurulunun bu açıklaması üzerine toplumda değerlere eğitiminin önemi hususunda bir farkındalık oluşmuş ve bu bağlamda eserler telif edilmeye başlanmıştır. Esasen Talim Terbiye Kurulunun bu kararı öncesinde değerler eğitiminin önemini idrak etmiş eğitimciler ve yazarlar konunun hassasiyetini vurgulamak, bu doğrultuda kararlar alınmasını sağlamak amacıyla fikirlerini kitaplaştırıp toplumun istifadesine sunmuşlardır.

Değerler eğitiminde bu tür kitapların olması değerlerimizin kazandırılması konusunda çok önemlidir. Özellikle değerler eğitimi konu alan çocuk hikâyeleri, kazanımların yerleştirilmesi ve kökleştirilmesi hususunda önemli bir role sahiptir. İnsan eğitiminde bilhassa değerler eğitimi kazanımlarının elde edilmesi ve meyvedar olabilmesi için ilköğretim çağındaki çocuklara bu alanda yazılmış hikâyelerin okutulması elzemdir. Zira bu çağdaki çocuklara verilen malumat, akıl yoluyla

kalbe ve duygulara sirayet ederek kökleşmektedir. Kökleşen ve yerleşen değerler eğitime ait bilgiler, davranışa dönüşerek netice vermektedir. Böylece kalıcı öğrenme gerçekleşmektedir. Değerler eğitimi kazanımları, taş üzerine oyularak yazılan yazılar gibi silinmemekte ve insana hayatı boyunca yön vermektedir. Bundan dolayı değerlerimiz üzerine birçok çocuk hikâyeleri yazılmış ve fikirler ortaya konmuştur. Bu yazarlardan biri de Ferzende Tanişır'dır. Yazar 2011 yılında değerler eğitime katkı sağlamak amacıyla "Hikâyelerle Değerlerimiz" adlı kitabı kaleme almış ve insanların istifadesine sunmuştur. Bu kitaplar çok önemli eserlerdir.

Yazar, 'Hikâyelerle Değerlerimiz' kitabında sekiz değeri ele almaktadır. O değerlerden biri de "Sevgi" değeridir. Yazarın eserinde ele aldığı "Sevgi" değeri ile ilgili ilk bilimsel araştırma tarafımızca yapılmıştır. Yazılan bu bilimsel makale ilk olmasından dolayı çok önemlidir. Yazar, kitabında yer verdiği; doğruluk, yardımseverlik, saygı, sevgi, hoşgörü, sorumluluk, çalışkanlık ve temizlik değerlerini çok güzel örneklerle anlatmıştır.

İNCELEME

Ferzende TANIŞIR, Hikâyelerle Değerlerimiz kitabında her bir değeri müstakil bir değer olarak kazandırmayı ve aynı zamanda diğer değerler vasıta edilerek sevgi değerini de dolaylı kazandırmayı hedeflemiştir. Bu anlamda kitapta bulunan bütün değerler, sevgi değerinin kazandırılmasına yardımcı olmaktadır.

Yazar, sevgi değerini üç ana başlıkta ele almaktadır. Bunları insan sevgisi, hayvan sevgisi, genel olarak doğa sevgisine vurgu yapmak amacıyla ağaç sevgisi olarak ele alabiliriz. Bu üç sevgi çeşidi ile bütün varlıklara karşı sevgi dolu olmamız gerektiğini açıklamıştır. Bununla sevgi dolu bireyler yetiştirmeyi hedefleyen yazar, sevgi değeri ile insanların kişisel gelişimlerine katkı sağlayıp ruhsal ve psikolojik anlamda sağlam karakterli bireyler yetiştirmeyi hedeflemiştir.

Yazar, insan sevgisi olarak kazandırmaya çalıştığı değeri, insanın insanı sevmesinin insana mutluluk verdiği gerçeğinden hareketle kazandırmaya çalışmıştır. Zira yaşam merkezimizin asli unsuru insandır. Dünya yaşamının olması ve devam etmesi insanların olmasıyla ve yaşamlarının devam etmesiyle mümkündür. Çünkü insan, bütün varlıkların özü ve başı hükmündedir. Ayrıca sosyal bir varlık olmamız hasebiyle diğer insanlar ile teşrik-i mesai etmek zorundayız. Bu sırdan dolayı dünya hayatının saadeti ve mutluluğu insanların iyi ilişkiler içinde olması ve karşılıklı sevgi ve saygı ile mümkündür. Bundan dolayı yazar sevgi değerinin kazandırılmasını önemli görmüş ve hayatlarının henüz baharında olan çocukların budeğeri elde ederek kendi kalplerine mutluluğun temellerini inşa etmelerini hedeflemiştir.

Ferzende TANIŞIR üç başlıkta incelediği ve kazandırmayı hedeflediği sevgi değerinin birinci başlığı olan insan sevgisi konusunu, yüreği buruk bir teyze olan Hülya teyzenin çocuklara olan ilgi ve sevgisi ile ele almıştır. Okul çağındaki çocuğunu elim bir kaza sonucu kaybeden Hülya teyze, fitri olan şefkat ve sevgisini genelde tüm insanlara, özelde ise tüm çocuklara vererek davranışları ile çocuklara "sevgi dolu insan olma" modelini sergilemiştir. İnsanın doğuştan getirdiği duygulardan biri sevgi duygusudur. Dolayısı ile insan olmamız hasebiyle sevgi dolu olduğumuz zaman mutlu olabileceğimizi ve bundan başka bir mutluluk kaynağının olamayacağını vurgulayan yazar, insanı yaşatan ve ayakta tutan değer sevgi olduğunu vurgulamıştır. Sevginin en çok yakıştığı insan modelinin ise anne modeli olduğunu dile getirmiştir.

Yazar, sevgi değerini kazandırırken anlattıklarını çocukların kalplerine ve ruhlarına yerleştirmek ve bununla sevgi meyvesinin meydana gelmesini sağlamak amacıyla fikirlerini resimlerle desteklemiştir. Böylece insan sevgisi ile ilgili verilen teorik bilgiler, resimler ile desteklenerek kalıcı öğrenme şekline dönüşmüş ve uygulanabilir hale gelmiştir.

Ferzende TANIŞIR, ‘‘Hikâyelerle Değerlerimiz’’ kitabında bulunan doğruluk, yardımseverlik, saygı, hoşgörü, sorumluluk, çalışkanlık ve temizlik gibi değerlerin aslında sevgi değeri olmadan olamayacağını ve bu gibi değerlerin sevgi ile gerçekleşebildiğini anlatmaya çalışmıştır. Mesela; yazar sevgi olunca saygı olabileceğini, doğru insan olabilmek için de doğruluğun insana kazandırdıkları özellikleri sevmekle mümkün olabileceğini söyler. İnsanlara hoşgörülü davranabilmemiz için onları sevmemiz gerektiğini, sorumlu olduğumuz her şeyi ve her işi ancak sevmekle yerine getirebileceğimizi, sevilen her işi yapmakla ancak çalışkan olabileceğimizi dile getirmiştir. Sevgi duygusu ile ancak kendimizi ve çevremizi temiz tutabileceğimiz gibi bütün değerlerin ancak sevgi ile davranışa dönüşebileceğini vurgulamıştır. Yazar bütün bu değerleri sevgi değerini kazandırırken ara disiplin olarak çocuklara kazandırmaya çalışmaktadır.

Yazar, sevgi değerini işlediği kitabının ikinci hikâyesinde yaşam merkezimiz olan şudünya hayatının ikinci en önemli asli unsuru hayvanlar olduğunu vurgulamıştır. Bundandolayı bu hikâyede hayvanlara olan sevgiyi ele almıştır. Hayvan sevgisinin insana mutluluk verebileceğini kavratmaya çalışan yazar, bu durumu hikâyede iki kardeşin hayvanlara karşı sergilediği davranışlar ile açıklamaya çalışmıştır. Hayvanlara karşı yapılan olumsuz davranışların sonuç olarak insanları üzdüğünü ve yapılan iyi davranışların ise mutlu ettiğini örneklerle açıklamıştır. İnsanlar kadar hayvanların da yaşama hakları olduğunu ve hayvanlarda bulunan şefkat, sevgi gibi duyguların çok değerli olduğunu anlatmaya çalışmıştır. Canlı olmak hasebiyle bütün hayvanlara sevgi ve ilgi ile yaklaşmak gerektiğini anlatmaya çalışan yazar, kötülüğün üzüntü, iyiliğin ise mutluluk getirdiğini anlatmaya çalışmaktadır.

Ferzende TANIŞIR, ‘‘Hikâyelerle Değerlerimiz’’ kitabının sevgi ile ilgili bölümünde çocuklara kazandırmak istediği sevgi değerini, üçüncü hikâyede ağaç sevgisini işleyerek kazandırmaya çalışmaktadır. Aslında özelde ağaç sevgisini işleyen yazar, ağaç sevgisi ile genelde doğa ve bitki sevgisini çocuklarda davranış haline getirmeye çalışmaktadır. Ağaçların varlığı, doğanın korunması ve güzelleştirilmesi için olmazsa olmazlardandır. Dolayısıyla ağaçsevgisi doğa sevgisine eşdeğerdir.

Ağaç, toprağı erozyondan koruduğu cihetle bir nevi toprağın hamisi durumundandır. Toprağın korunması bitkilerin ve doğanın korunması demektir. Haliyle yazar, ağaç sevgisini yaşam merkezimizin ortağı olan bitkilere karşı sevgi dolu olmamız gerektiğini vurgulamaya çalışmaktadır.

Yazar, ‘‘Çocuklar huzurlu, mutlu, sağlıklı bir çevrede yaşamak istiyorsanız ağaç dakin. Ağacı ve doğayı koruyun ve sevin.’’ diyerek dünya hayatının asli unsurları olan, dünyayı dünya yapan ve dünyayı yaşanabilir kılan insan, hayvan ve ağaç sevgisinin insanların mutlu olmasını sağladığını vurgulamak istemiştir. Çünkü hayvanları ve bitkileri seven bir çocuk, bu sevgiden şu çıkarımı da yapabilir; hayvan ve bitkiler sevmeye değer varlıklarsa insan gibi dünya hayatının en değerli varlığı elbette sevmeye layıktır. O halde insanlar arası iletişimde sevgi değeri asıl olmalı ve insanlara sırf insan olduğu için sevgi gösterilmelidir. Küçük yaşta kazandırılan değerlerimizin ileriki yaşlarda birey olarak başarının önünü açtığını şöyle ifade etmiştir: ‘‘Toplum tarafından kabul gören değerlere sahip olan bireylerin ileriki yaşlarında başarılı oldukları istatistiklerce de ispatlanmıştır.’’

Ferzende Tanışır’ın sevgi değeri bir ağaca benzetilebilir. O ağacın dalları unsurlar ve elementler, yaprakları bitkiler, çiçekleri hayvanlar ve meyveleri insanlar olarak düşünülebilir. Bir ağacın bütün unsurları sevmeye layıktır ve hepsi aynı ağaca mensuptur. Dolayısıyla ağacın mahiyetinin tekemmül etmesi ve netice vermesi için tüm unsurların olması lazımdır. İşte insan bunları düşünmeli ve yaratılmış tüm varlıklara sevgi ile yaklaşmalıdır. Bundan dolayı yazar, sevgi değerini üç unsur ele alarak kazandırmaya çalışmıştır.

Yazar, sevgi değerini çocuklara kazandırarak insanların sosyal hayatta karşılıklı emniyet ve güven duygusu ile hareket etmelerini sağlamayı amaçlamıştır. Ayrıca toplumsal olayları sevgi değeri ile çözmeyi ve sevginin bu konuda en etkili yöntem olduğunu vurgulamıştır. Toplumsal yapıyı sevgi değeri ile mayalamaya çalışan yazar, öncelikli olarak 6-10 yaş çocukların kalbine sevgiyi inşa etmek için böyle bir eser yazmıştır.

SONUÇ

Ferzende TANIŞIR, ‘‘Hikâyelerle Değerlerimiz’’ adlı kitabında Sevgi değerini 6-10 yaş düzeyindeki çocuklar için anlaşılır bir şekilde ele almıştır. Ayrıca çocukların anlaması ve öğrendiklerini davranışa dönüştürmesi için anlattıklarını resimlerle desteklemiştir. Çok çarpıcı ve dikkat çekici örneklerle çocukların ruh dünyasını harekete geçirmiş ve böylelikle sevginin hayatımızın bütün aşamalarında hâkim olmasını sağlamaya çalışmıştır. Nitekim insan davranışlarını olumlu ya da olumsuz anlamda değiştirebilmenin en uygun yaşı 6-10 yaş aralığıdır. Yazar bu bilinçle insanlığın kurtuluşunun değerlerimizde olduğunu bilmiş ve bu saikle kitaplarını kaleme almıştır. Başta sevgi değeri olmak üzere doğruluk, yardımseverlik, saygı, hoşgörü, sorumluluk, çalışkanlık ve temizlik gibi değerlerin topluma hâkim olması iletoplumun düzelebileceğine inanmış ve kitaplarını bu manaya hizmet etmesi maksadıyla yazmıştır.

KAYNAKÇA

Ferzende TANIŞIR, ‘‘Hikâyelerle Değerlerimiz’’ Önsöz S.3 Ferzende TANIŞIR, ‘‘Hikâyelerle Değerlerimiz’’ 4.B/S.101

18. Milli Eğitim Şura Kararları 2010 M. 35

Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı [TTKB], 2017

KÜLTÜREL KİMLİK İNŞASI VE ÖZE GÜVEN EĞİTİMİNDE ÇOCUK EDEBİYATI ESERLERİNDEN YARARLANMA

Aşina TÜRKAY¹

Bican Veysel YILDIZ²

ÖZET

Bu çalışmada çocuk ve gençlere mensubu oldukları kültür ve medeniyetin kültürel kimliğinin aktarılması; ait oldukları kültüre ait kimliğin inşası ve bu kimliği taşıyor olmanın doğuracağı öze güvenin kazandırılmasında çocuk edebiyatı eserlerinden yararlanmanın yöntemleri ve psikolojik etkileri araştırılmıştır. Araştırma iki temel bağlamda yürütülmüştür. Birincisi, çocuk ve gençlik edebiyatı eserlerinin türlerine göre kimlik inşasında hangilerinin tercih edileceği ve bu türlerle kimlik unsurlarının nasıl aktarılabilirliğine dair yöntemler ve öneriler ele alınmıştır. İkincisi, kültürel kimliğin inşası ve öze güven eğitimi süreçlerinde çocuk edebiyatı eserlerinden yararlanmanın psikolojik boyutu irdelenmiştir.

Araştırmada karma yöntem kullanılmıştır. Çalışmada daha önce tarafımızdan Türkiye’de İstanbul, Ankara, Tokat, Kars, Tekirdağ illerinde; Almanya’da Hamburg ve Holstein eyaletlerinde yapılan çalışmalarda nicel veriler ile yarı deneysel desen kullanılmıştır. Çalışmanın nicel verileri, araştırmacılar tarafından elde edilen gözlem sonuçları ile sürece dahil olan eğitimcilerin geri bildirimleri ışığında değerlendirilmiştir.

Nitel verileri oluşturmak için ise Kars, Kağızman Kazım Karabekir Ortaokulu ve Atatürk Ortaokulu öğrencilerine çocuk edebiyatı eserleri destanlar, masallar, hikayeler, şiirler, okunarak / okutulmuş; dijital oyunlar, çocuk oyunları ve oyuncaklar ile oynatılarak; çocuk filmleri, resim ve diğer görsel öğeler izletilerek öğrencilerin “kültür, medeniyet, kahraman, rol model” kavramlarına yükledikleri anlamları belirlemek üzere olgu bilim deseni kullanılmıştır.

Nitel verileri elde etmek için deney gruplarına çalışma öncesinde ve sonrasında araştırmacılar tarafından oluşturulan veri toplama aracı kullanılmıştır. Elde edilen verilerin analizinde tamamlanmış cümlelerden elde edilen veriler içerik analizi yöntemi ile çözümlenmiştir. İçerik analizi sonucunda çocuk edebiyatı eserleri okunan/okutulan deney gruplarının ilk ve son cevapları incelenip “kültür, medeniyet, kahraman, rolmodel” kavramlarına yükledikleri anlamlardaki değişiklikler değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Öze güven eğitimi, kültürel kimlik, kimlik inşası, kahraman, rol model.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ ДЕТСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ В ФОРМИРОВАНИИ КУЛЬТУРНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ И ВОСПИТАНИИ УВЕРЕННОСТИ В СЕБЕ

РЕЗЮМЕ

В данном исследовании изучались методы и психологические эффекты использования произведений детской литературы для передачи детям и подросткам культурной идентичности той культуры и цивилизации, к которой они принадлежат, конструирования идентичности той культуры, к которой они принадлежат, и обретения уверенности в себе, возникающей при ношении этой идентичности. Исследование проводилось в двух основных контекстах. Во-первых, в соответствии с жанрами произведений детской и юношеской литературы обсуждались методы и предложения о том, какие из них предпочесть при конструировании идентичности и как передать элементы идентичности через эти жанры. Во-вторых, рассмотрен психологический аспект использования произведений детской литературы в процессах формирования культурной идентичности и воспитания самооценки.

¹ Uzman Psikolojik Danışman, Anka Danışmanlık, Söke/AYDIN, asiturk01@hotmail.com

² Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Yazarları Birliği Yönetim Kurulu Başkanı, bvy@hotmail.com.tr

В исследовании использовался смешанный метод. В исследовании использовался квазиэкспериментальный дизайн и количественные данные предыдущих исследований, проведенных нами в провинциях Стамбул, Анкара, Токат, Карс, Текирдаг в Турции и в землях Гамбург и Гольштейн в Германии. Количественные данные исследования оценивались с учетом результатов наблюдений, полученных исследователями, и отзывов педагогов, участвовавших в этом процессе.

Для получения качественных данных использовался феноменологический дизайн с целью определения смыслов, которые учащиеся приписывают понятиям "культура, цивилизация, герой, образец для подражания", читая/перечитывая произведения детской литературы, такие как эпосы, сказки, рассказы, стихи, цифровые игры, детские игры и игрушки, детские фильмы, картины и другие визуальные элементы учащимся средней школы Карса, средней школы Кагызман Казым Карабекир и средней школы Ататюрк.

Для получения качественных данных в экспериментальных группах использовался инструмент сбора данных, созданный исследователями до и после исследования. При анализе полученных данных данные, полученные из заполненных предложений, были проанализированы методом контент-анализа. В результате контент-анализа были рассмотрены первые и последние ответы экспериментальных групп, которым читали / читают произведения детской литературы, и оценены изменения в значениях, которые они приписывают понятиям "культура, цивилизация, герой, образец для подражания".

Ключевые слова: Воспитание уверенности в себе, культурная идентичность, конструирование идентичности, герой, образец для подражания.

ELÇİN EFENDİYEV'İN ÇOCUK HİKAYELERİNİN KÜLTÜREL VE DİDAKTİK ÖNEMİ

Dr. Nurlane MEMMEDOVA *

Özet

Azerbaycan edebiyat tarihinde yazar ve eleştirmen olarak tanınan Elçin Efendiyev hikayelerinde çocukların iç dünyasını kaleme almıştır. Yazar küçük çocuklara yönelik hikayelerinde çocukların psikolojisini etkilemeyi, onların duygu ve düşüncelerini çocuk dili ile ifade etmeyi amaçlamıştır. Bu açıdan onun çocuklara yönelik hikayeleri iki bölüme ayrılabilir:

1. Sadece çocukların psikolojisini ve bakış açısını dikkate alan hikayeler
2. Toplumdaki olayları değerlendirebilen ve sonuç çıkarabilen çocukların düşünme biçimini anlatan hikayeler

Eserlerinde okurlarını düşündürme işlevini asıl görev olarak seçen Elçin, çocuklar için yazdığı hikayelerde de bu misyonunu sürdürmektedir. Yazar çocukların hayatlarını yazarak onların düşüncelerindeki fikirleri sanat eserine dönüştürür. Elçin "Selimin hikayeleri", "Aysunun, Humayın, Günayın, Yalçının ve Nigarın masalları" adı altında bir dizi eser kaleme almıştır. Bu eserlerin küçük kahramanlarının sorduğu sorulardan yola çıkarak okuyucularının hem ruh dünyasını, hem de bilgi düzeylerini zenginleştirmiştir. Çocukların merak ettiği soruların cevapları bu hikayelerde bulunur: büyükler çocukların yaptığı küçük hatalara ve yaptıkları her harekete neden gülerler, anne-babalar neden "sen küçüksün" derler ve neden onları tiyatroya, okula götürmezler, neden kardeşlerin ayrı eşyaları olduğu halde babaları aynıdır, çocukların oyun dünyasını süsleyen cansız objeler ile onlara bakan insanlar arasındaki fark nedir? Aile çerçevesini kapsayan bu sorular, küçüklere başlarına gelenin tüm çocukların ilk yıllarında karşılaştığı zorluklar olduğu fikrini aşlar.

Bir eleştirmen olarak edebiyat bilimlerindeki sorunları incelemeyi ve eksiklikleri gidermeyi görev bilen Elçin çocuklar için yazdığı hikayelerde onların sanatsal ve estetik beğenilerine özen göstermeyi, onları önemli olaylarla tanıştırmakla eğitmeyi düşünmüştür. Çocukların toplum içinde açık fikirli bireyler olarak yetişmelerini sağlamak bu hikayelerin temel amacıdır. Hayatı sade bir dille anlatmak onun hikayelerinin asıl özelliğidir. Makalenin amacı, Elçinin hikayelerinin eğitici önemine ve çocukların gelecek yaşamlarının geliştirmedeki rollerine dikkat çekmektir.

Anahtar Kelimeler: Çocuk edebiyatı, hikaye, didaktika, çocuk psikolojisi, folklor

CULTURAL AND DIDACTIC IMPORTANCE OF ELCHIN EFENDIYEV'S STORIES ABOUT CHILDREN

Ph.D. Nurlana MAMMADOVA

Abstract

Elchin Efendiyev, who is known in the history of Azerbaijan literature as writer and critic, wrote the inner world of children in his stories. In this stories intended for young children, the writer aims to influence children's psychology and express their feelings and emotions in children's language. In the regard, his stories for children can be divided into two parts:

1. Stories that only consider children's psychology and outlook

* Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, Nizami Gencevi Edebiyat Enstitüsü Edebiyat Eleştirisi Bölümü
memmedovanurlane89@gmail.com

2. Stories covering the way of thinking of children who are thinking, able to evaluate events in society and draw conclusions

Elchin, who chooses the function of making his readers think as the main task in his works, continues this mission in the stories he writes for children. By writing down the lives of children, he brings the ideas that are in their thoughts into an artistic work. Elchin wrote a series of works under the name "Salim's stories", "Aysu's, Humay's, Gunay's, Yalchin's and Nigar's tales". Based on the questions asked by the little heroes of these works, he enriched both the spiritual world and the level of knowledge of his readers. The answers to the questions that children are interested in are found in these stories: why adults laugh at children's small mistakes and every action they do, why parents say "you are small" and why not take them to the theater or school, why siblings have the same grandparents even though they have separate belongings, what is the difference between the inanimate objects that decorate the children's play world and the people who care for them. These questions, which cover the family framework, instill in the little ones the idea that what happened to them is the difficulties that all children face in their early years.

As a critic, Elchin felt it his duty to study the problems in literary studies and eliminate the shortcomings, considered taking care of their artistic and aesthetic taste in the stories he wrote for children, educating them by introducing them to important events in life, and making children grow up as open-minded people in society as the main goal of his stories. Understanding life in a simple language is the main feature of his stores. The purpose of the article is to draw attention to the educational significance of Elchin's stories and their role in building and developing children's future lives.

Keywords: Children's literature, story, didactic, child psychology, folklore

Giriş

Müasir dövrdə uşaq ədəbiyyatının inkişaf istiqamətləri klassik irslə müqayisə edilərsə, fərqli münasibətlərin təzahürünü görə bilərik. Folklorda uşaqların dünyagörüşünə, əqli inkişafına və mənəvi dünyasının zənginləşməsinə yönələn nümunələrin, orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatında isə təlim-tərbiyə, didaktik məsələləri hədəf alan öyüd və nəsihətlərin yekun nəticəsi olaraq çağdaş uşaq ədəbiyyatı yeni bir mərhələyə qədəm qoymuşdur. Zəngin bünövrə üzərində yüksələn ədəbiyyatın bu sahəsi istər bədii yaradıcılıq, istərsə də nəzəri-estetik səviyyədən yeni təkamül dövrünü yaşayır. XIX əsrdə dövrün maarifçi şəxsiyyətləri tərəfindən yazılan dərsliklər müasir dövrdə elmi-nəzəri ədəbiyyatın yaranmasına yol açmışdır. XXI əsrdə uşaq yazıçıları ilə yanaşı, özündən əvvəlki təcrübənin davamı kimi ədəbiyyatda daha qlobal mövzuları yaradıcılığı üçün hədəf seçən yazıçıların da bu mövzuya toxunduğunu görürük. Həm böyük həcmli əsərləri, həm də tənqidi məqalələri ilə ədəbi prosesin diqqət mərkəzində olan Elçin Əfəndiyev də qələmini bu tərəfdən sınımışdır. Onun yaradıcılığının ideya və məzmunu əsasında mənəvi-əxlaqi mövzular dayanır. Uşaq psixologiyasının dərin qatlarına enib, onları mədəni çərçivədən tərbiyələndirmək məqsədi daşıyan bu kiçik hekayələrdə kiçik oxucuların qavrama və bilik səviyyəsi nəzərə alınmışdır. Yazıçı ilə oxucu arasında ünsiyyət qurmaq bacarığını bu hekayələrdə görmək mümkündür. Bir tənqidçi kimi Elçin özü də uşaq ədəbiyyatının vacib problemlərinə toxunmuş, gələcəyə sağlam fikirli gənclər yetişdirmək üçün yazıçıları diqqətli olmağa səsləmişdir. O, "Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı haqqında" məqaləsində yazıçılar üçün müəyyən etdiyi tələblərə öz əsərlərində də riayət etməyə çalışmış, bu mövzuda yazmağın çətinliyindən bəhs etmişdir. Yazıçı qeyd edirdi ki, "uşaqlar üçün yazan yazıçılar, şairlər, həm də nasirlər öz oxucularının yaş xüsusiyyətlərini nəzərə alırlar, lakin bu zaman biz bir sıra hallarda, xüsusən, uşaq şərlərimizdə sadə və mənalı deyim əvəzinə bəsitləşdirmə, primitivləşmə müşahidə edirik. Elə bil, tamam yaddan çıxarılır ki, bizim uşaqlar elmi-texniki inqilab əsri dediyimiz bir dövrdə həddən artıq informasiyaya malikdirlər və belə bir zəngin informasiya müqabilində müasir yazıçı uşaq ilə danışmalıdır ki, kitabları nə sadələvh təsir bağışlasın, nə də elmi-texniki, etik-ictimai vəsaitə çevrilsin" (Əfəndiyev, 2014).

Əsas hissə

Elçin Əfəndiyevin uşaqlar üçün yazdığı hekayələri iki qismə bölmək olar:

1. Sırf uşaq psixologiyasını, dünyagörüşünü nəzərə alan hekayələr

2. Düşünən, cəmiyyətdəki hadisələri dəyərləndirib nəticə çıxarmağı bacaran uşaqların düşüncə tərzini əhatə edən hekayələr

Oxucularını düşündürmək funksiyasını əsərlərində əsas vəzifə kimi seçən Elçin kiçiklər üçün yazdığı hekayələrdə də bu missiyanı davam etdirir. Uşaqların həyatını qələmə almaqla onların düşüncələrində yer alan fikirləri bədii əsərə gətirir. Elçin “Səlimin hekayələri”, “Aysunun, Humayın, Günayın, Yalçının və Nigarın nağılları” adı altında silsilə əsərlər yazmışdır. Bu kiçik hekayələr balacaların psixologiyası nəzərə alınaraq yazılmışdır. Buna görə də dili asan, bəzi hadisələrin təsviri primitiv görsənə bilər. Lakin bu hekayələrdə öyrədici, uşaqların bilik səviyyəsini inkişaf etdirəcək biləcək məlumatlar da vardır. Yazıçı sadə şəkildə cəmiyyətdə baş verənləri, təbiət hadisələrini, ailədaxili münasibətləri kiçik oxucusuna çatdırmış və bunların baş vermə səbəblərini uşaqların baxış bucağından izah etmişdir.

Sırf Uşaq Psixologiyasını, Dünyagörüşünü Nəzərə Alan Hekayələr

“Mənə niyə gülürlər?”, “Gör necə top vuraram”, “Mən Lalə istəyirəm”, “Mən hər şeyi bilirəm” hekayələrində “Mənə niyə gülürlər?” sualı ətrafında uşaqları düşündürən məsələlərə aydınlıq gətirilir. Hərəkətlərinin, fikirlərinin böyüklər tərəfindən səmimi gülüşlə qarşılınması balacaların təəccübünə səbəb olur. Bu əsərlərin balaca qəhrəmanlarının verdiyi suallar əsasında həm oxucularının mənəvi aləmini, həm də bilik səviyyəsini zənginləşdirir. Onların aləmində özlərini böyüklərlə bir tutub “Sən hələ balacasan” ifadəsinin işlədilməsini qəbul edə bilməyən kiçiklərin fikir dünyasını üzə çıxarmaq yazıçının uşaq ədəbiyyatının tələbləri səviyyəsində əsər yazmaq istedadını ortaya qoyur.

Uşaqları maraqlandıran sualların cavabları bu hekayələrdə öz həllini tapır: uşaqların kiçik səhvlərinə, etdiyi hər bir hərəkətlərə böyüklərin niyə gülməsi, valideynlərin “sən balacasan” deyib onları nə üçün teatra, məktəbə aparmadıkları (“Belə də iş olar?”), bacı-qardaşın hər bir əşyasının ayrı olduğu halda, dədələrinin eyni olması (“Nigar, Yalçın və onların Dədəsi”), uşaqların oyun dünyasını bəzəyən cansız əşyalarla onların qayğısına qalan insanlar arasında fərqi nədən ibarət olduğu (“Humayın yuxusu”). Ailə-məişət çərçivəsini əhatə edən bu suallar balacalara bu fikri aşılایır ki, onların başına gələnlər bütün uşaqların kiçik yaşlarında qarşılaşdığı çətinliklərdir.

Onun əsərlərindən valideyn qayğıkeşliyi hiss olunur. Uşaqların ilk tanış olduğu bu əsərlərin ecəzkar qüvvəsi onların gələcək həyatında istər zehni, istərsə də düşündürücülük qabiliyyətini formalaşdırmaq imkanlarına malikdir. Böyükdən uşağa ünvanlanan, uşaqdan böyüyə yol alan bu tipli əsərlərin başlıca meyarı mənəvi dünyanı və mədəni inkişafı təmin etməkdir. Akademik İsa Həbibbəylinin də qeyd etdiyi kimi, “uşaq ədəbiyyatı - uşaqların böyük olmaq üçün keçdiyi ədəbiyyat məşqidir. Bu məşq prosesini, yəni uşaq yaşlarında ədəbiyyatla mənəvi cəhətdən zənginləşmək dərslərini normal keçmədən uşaqıqdan gəncliyə doğru gedən yolda baş verəcək bədramələr onları bütün ömrü boyu narahat edə bilər. Uşaqların böyük həyata hazırlanmasını uşaq ədəbiyyatı olmadan təsəvvür etmək mümkün deyildir. Bu məqamda uşaq ədəbiyyatı övladlarını yaşdan-yaşa, addım-addım irəli aparmaq, düşündürmək, tərbiyə etmək vəzifələrini yerinə yetirən valideynlərin də işini həyata keçirir” (Həbibbəyli, 2020).

“Mənə niyə gülürlər?” hekayəsində kiçik Səlimin süd dağıtmaq əhvalatı, “Gör necə top vuraram” hekayəsində nənəsi ilə gizlənpaç oynayan, onun gizləndiyi yerə yaxınlaşan nənəsinə “mən burda deyiləm” deyərək onu aldatdığını zənn edən balacanın sadələvhlüyü, “Mən Lalə istəyirəm” hekayəsində bacısı Laləni heç kəslə bölüşə bilməyən Səlimin mənimsəmə hissi, “Belə də iş olar?” hekayəsində isə işə gedən ananın, ova gedən atanın, məktəbə gedən dostlarının, teatra gedən valideynlərinin onu özləri ilə aparmamasına etiraz edən uşağın təəccübü qələmə alınmışdır. Göründüyü kimi, Elçin uşaqları həyat bilgisi ilə tanış etməklə müəllim funksiyasını da yerinə yetirmiş olur. Məktəbəqədər tərbiyə və həyatla bağlı vacib biliklərin yer aldığı bu əsərlərin müəllifi çalışır ki, uşaqların qavrama səviyyəsinə uyğun məlumatlar versin. Bu cəhətdən “Mən hər şeyi bilirəm” hekayəsində yağışın yaranması prosesini məktəbli dostundan eşidən uşağın bildiyi məlumatdan keçirdiyi sevinc hissinin qələmə alınmasını qeyd edə bilərik.

Hekayələrin bir qisminə uşağın dil açib danışmağa başladığı vaxtdan həyatı, cəmiyyəti, başına gələn hadisələri sorğulamağa keçid dövrünə qədərki əhvalatlar təsvir olunmuşdur. “Mən yaman qoçağam” əsərində gələnlərin hamısını yeyən qardaşının qoçaqlığını təsdiqləməyə çalışan Günayın “I-1-1” səsi,

“Günayın, Yalçının, Nigarın və yekə canavarın nağılı”nda ağaca dırmaşan, qardaş-bacısına uyğunlaşmaq istəyən balacanın yığılması, “Də-də-də”, “Mə-mə-mə” səsləri çıxardaraq danışmaq istəyən uşağın həyatının ilk anları, “Ayıca” hekayəsində sözləri düzgün deyə bilməyən Aysunun təbiətin qoynunda güllərin, kəpəklərin arasında günəşin şüaları altında şən əhval-ruhiyyəsi aydın bir dillə kiçik oxucusunun zövqünə uyğun təsvir edilmişdir. Elçin “Gilas qız”, “Qəhrəman Aysu, qara pişik və cıqıqlı siçanın nağılı”, “Kukla, yoxsa Aysu?”, “Aysu yorulub”, “Aysu və balaca balıqlar” hekayələrində Aysunun ilk səslərindən məktəbə qədərki dövrünü izləyir, onun təbiətin qoynunda təsvirinə önəm vermişdir. Yazıçı təbiəti uşaqlara sevdirmək vəzifəsini bu hekayələrinə yükləmişdir. Bu kiçik hekayələrdə ev heyvanları ilə ünsiyyət qurmaq istəyən Aysunun pişiyin siçan balasını, ördəyin balaca balıqları yeməsinə etiraz edir. Aysu anlayır ki, bu balaların da anaları var, onlar da insanlar kimi canlı varlıqlardır. Övlad itgisinin acı tərəfləri, anaların göz yaşları bu heyvanlara köçürülür. İnsanaməxsus xüsusiyyətlərin təbiət hadisələri ilə qarşılıqlı şəkildə təhlili təbiəti qorumağa çağırış motivinə köklənir. “Balaca qırmızı çiçək” hekayəsində kədərli gülün “Bax, o balaca qızın anası var... Bax, o balaca buzovun anası var. Bax, balaca bülbülün anası var... Bəs niyə mənə anam yoxdur?” (Elçin, 2005, s.382) cümləsinə yazıçı belə cavab verir: “Sən hələ balacasan. Ona görə də hələ çox şey bilmirsən... Sənin anan torpaqdır. Bütün güllərin, çiçəklərin də, bax, o böyük ağacları görürsən, onların da anası torpaqdır” (Elçin, 2005, s.383). Bu izah uşaqların anasına qarşı sevgi hissənin artmasını şərtləndirir və valideynə məhəbbət duyğusu aşılayır.

Elçin folklordan yaradıcı şəkildə istifadə edib uşaqların bədii təxəyyülünün inkişaf etdirilməsinin tərəfdarı idi. Onun yanılmac və tapmacalarında ritmik oynaqlıq və xüsusi bir ahəngdarlıq vardır. Təkrirlər və söz oyunları əyləncəli şəkildə uşaqların hafizəsinin və danışq qabiliyyətinin inkişafına müsbət təsirini göstərməyə malikdir:

Gedim meynədən qara ÜZÜM ÜZÜM.
 ÜZÜMÜ ÜZDÜM, yedim.
 Vay...
 Bulaşdı ÜZÜM!..
 Gedim dənizdə ÜZÜM...
 Dənizdə ÜZDÜM, təmizləndi ÜZÜM. (Elçin, 1998, s.46)

Bu şeir parçasında cinas sözlərdən istifadə olunaraq söz oyunu mükəmməl şəkildə qurulmuşdur. Üzüm sözünün mənə çalarlığı ritmik oynaqlıq yaradır, axıcılığı təmin edir.

Düşünən, Cəmiyyətdəki Hadisələri Dəyərləndirib Nəticə Çıxarmağı Bacaran Uşaqların Düşüncə Tərzini Əhatə Edən Hekayələr

Uşaq ədəbiyyatının əsas məsələlərindən biri onların yaş səviyyəsini nəzərə alıb bədii örnəklər yarada bilməkdir. Yaş mərhələləri onların materialları mənimsəmə səviyyəsinə əsasən müəyyənləşdirilmişdir. Elmi ədəbiyyatda bədii əsərlər uşaqların yaş və bilik səviyyələrinə uyğun olaraq 4 əsas qrupa bölünmüşdür:

- Bağça yaşlı uşaqlar (3-7 yaşlılar)
- Kiçikyaşlı məktəblilər (7-11 yaşlılar)
- Ortayaşlı uşaqlar (11-15 yaşlılar)
- Böyükyaşlı məktəblilər (15-17 yaşlılar) (Hacıyev, 2004, s.4)

Elçin Əfəndiyevin yaradıcılığında bağça yaşlı uşaqlar və böyükyaşlı məktəblilər üçün yazılmış hekayələrə təsadüf edirik. Onun “Səlimin hekayələri”, “Aysunun, Humayın, Günayın, Yalçının və Nigarın nağılları” silsiləsinə daxil olan hekayələri bağça yaşlı uşaqlar üçün, “Baladadaşın ilk məhəbbəti”, “Bu dünyada qatarlar gedər”, “Gümüşü, narıncı, məxməri” hekayələri isə böyükyaşlı məktəblilər üçün nəzərdə tutulmuşdur.

“Bu dünyada qatarlar gedər” hekayəsində müəllif Əbili obrazı vasitəsilə doğma yurduna bağlı olan, vətənin daşına, torpağına sevgisi tükənməyən Əbilinin uşaq vaxtından universitetə daxil olan dövrə qədərki həyatı düşüncələrini təhlil etmişdir. Kəndlərindən keçən qatarları və onların içərisində gedən

insanları seyr edən uşağın müşahidə etmək qabiliyyəti diqqət mərkəzinə çəkilmişdir. Əbili şəhərdən gəlmə müxtəlif rəngli uşaqların hərəkətləri fonunda həyatı tanıyır. “Uşaqlıq vaxtları, o vaxtlar ki, ayağı yalın, başı açıq atılıb düşürdü və dünyanın işləri vecinə deyildi, birinci növbədə yaşıdları, yaşıdlarının əcaib-qəraib şalvarları, köynəkləri yadında qalırdı. Əbili bu uşaqları qırmızı rəngin, yaşıl rəngin, çəhrayı rəngin içində görürdü və bu uşaqlar başqa bir aləmin, nağıllı-sehrli bir aləmin uşaqları kimi ondan çox-çox uzaqlarda idi. Günlərin bir günündə Əbili başa düşdü ki, həmin nağıllı-sehrli uzaq aləmin uşaqları da kəndlərinin uşaqları kimidi – cığalı var, düzü var” (Elçin, 2005, s.112).

Bu uşaqlar içərisində Əbilinin Çəhrayı qız diqqətini cəlb edir. Əbili və onun kimi kənd uşaqlarının həsrətlə gözlədikləri şəhərdən gələn şokaladların şəhər uşaqlarının ayaqları altında əzilməsi, onlara bağışlanan kitabların qatarın pəncərələrindən atılması kənd və şəhər arasında sosial bərabərsizliyinin təsvirinə gətirib çıxarırdı. Kəndin çisi, dumanı, aşağı yaşayış səviyyəsi şəhər uşaqlarının mədəniyyətdən kənar hərəkətləri ilə eynilik təşkil edirsə, bu kəndin övladı olan Əbilinin düşüncə müstəvisi tərtdir. Qatardan düşən müxtəlif rəngli, müxtəlif xarakterli uşaqların hərəkətləri obrazı düşünməyə vadar edir. Ona görə də o anlayır ki, verilən hədiyyələrə diqqətlə yanaşmaq lazımdır. Zəhid Xəlil Elçinin bu mövzulu əsərləri haqqında belə yazırdı: “Realist həyatımızın mənzərəsini əks etdirmək, müasir yeniyetmələrin duyğu və düşüncəsini, kənddə yaşayan cavanların poetik dünyasını vermək Elçinin hekayə və povestlərinin əsas xüsusiyyətləridir. Elçinin hekayələrində müasirlik anlayışı kəndin xarici görünüşündə, yeni tikililərin, mədəniyyət ocaqlarının çoxluğunda deyil. Bəzən yazıçı, ümumiyyətlə, kəndi təsvir etmir, adamların daxili dünyasını, fikir və qayəsini, həyata baxışını elə realist və aydın cizgilərlə verir ki, yazıçının platforması son dərəcə parlaq şəkildə görünür” (Xəlil, 2019, s.239).

Uşaq vaxtı qatarları seyr edən Əbili artıq özü bu qatarların birinin içərisindədir. O, xatirələrinin fonunda dərk etmişdir ki, bu dünyada hərəkət edən təkə qatarlar deyildir. Zaman da hərəkət edir. İllər keçdikcə estetik dəyərlər də dəyişir və inkişaf edir. Həsrətlə baxdığı qatarlarda baş verən hadisələr, yurd sevgisi, mənəvi dəyərlərə əhəmiyyət verməsi onun bir şəxsiyyət kimi yetişməsinin bariz nümunəsidir. Yazıçının əsərin sonunda gəldiyi yekun nəticə isbat edir ki, uşaqlıqda yaşadığı hadisələr obrazın həyat haqqında düşüncələrini formalaşdırmışdır: “Əbili bu dəfə lap doğrusunu başa düşdü ki, bundan sonra bütün ömrü boyu nə edəcəksə bu yerlərin, bu balaca kəndin sayəsində edəcək; başa düşdü ki, bütün ömrü boyu yerlərə, bu balaca kəndə borclu olacaq və heç vaxt həmin borcundan çıxma bilməyəcək, ən xoş vaxtlarında da, ən ləzzətli çağlarında da hərdən bu borcluluq onu sıxacaq, sıxacaq, çünki dünyada çox şey qatarlar kimidir, gedir, gedir...” (Elçin, 2005, s.116).

“Bu dünyada qatarlar gedər” əsərində qarşılaşdığımız rənglər silsiləsi “Gümüşü, narıncı, məxməri” hekayəsində davam etdirilir. Yenə də müəllifin məqsədi kəndlə şəhər arasında fərqi üzə çıxarmaqdır. Xəyallarında canlandırıdığı şəhəri görmək həvəsi Allahverdinə universitetə girməyə sövq edirdi. Şəhərə gedən asfalt yolları, bu yolların sənişinlərini diqqətlə izləyən obraz yuxularında özünü şəhərdə görür: “Allahverdi kənd həyatı barədə fəlsəfəyə qapılırdı, çünki Allahverdi hiss eləyirdi şəhər həyatını; yəni özünü gətirirdi gözlərinin qabağına və gözlərinin qabağında günlərlə yaşayırdı şəhərdə: günorta stadionla gedib futbola baxırdı, axşamçağı bulvarda gəzməyə çıxırdı və başlayırdı heç vaxt görmədiyi adamların arasında gəzişməyə. Bundan gözəl şey var ki, hər gün təzə adamlar görəsən?” (Elçin, 2005, s.71).

Bir yeniyetmənin yuxuları fonunda sevgi hissləri, gənclik duyğusu, öz hisslərindən utanan gəncin keçirdiyi həyəcanları və bu hisslərə aydınlıq gətirə bilməyən qəhrəmanın təlaşlı anları Elçinin əsas təsvir obyektinə olmuşdur. Həmin motiv “Baladadaşın ilk məhəbbəti” əsərində də vardır. Bu hekayənin cərəyan etdiyi məkan Bakıdır – Abşeronda dənizin kənarında olan bir kənddir. Aerodrom kepkası ilə hamının diqqətini cəlb edən bu gəncin ilk məhəbbəti onu nakam sevginin ağına atmışdır. Bütün hissləri, düşüncələri bağa təzə köçmüş qıza yönələn gənc onunla yaşaya biləcəyi sevgini yalnız xəyallarında canlandırmaq imkanlarına malikdir. Sevdidiyi qızdan eşitdiyi “Nə istəyirsən? Sənin tayınam? Get bir güzgüdə kepkana bax... Kepka deyil e, aerodromdur, aerodrom. Üstündən qalxıb aya uçmaq olar” (Elçin, 2005, s.90) cümlələri onun ilk məhəbbət macərəsini birdəfəlik unutmamasına səbəb olur.

Hər üç əsərdə uşaqlıqdan gəncliyə gedən yolda bir şəxsiyyət kimi yetişmə prosesi göstərilir. Hər bir obrazın müşahidə etmək bacarığı ön plana çəkilir. Baladadaşın ilk sevgisinin nişanlısının özündən razı hərəkətləri, şəhər uşaqlarının həyata etinasız yanaşmasının Əbili tərəfindən təcəccüblə qarşılanması, Allahverdinin qəlbində baş qaldıran hisslərini müəyyənləşdirməyə çalışması göstərir ki, uşaqlıqla

gəncliyin sərhəddində qalan obrazlar həyat və insanları öz baxış bucağından anlamağa çalışırlar. Təmiz və sadə qəlbə malik olan bu uşaqları birləşdirən digər cəhət isə arzuladıqları həyatı yalnız xəyal aləmində yaşamalarıdır. Əslində, bu duyğular onlar üçün müvəqqəti bir haldır, həyatı dərk etmək yolunda kiçik bir sınaqdır.

Sonuç

Bir tənqidçi kimi ədəbiyyatşünaslıqdakı problemləri tədqiq edib, çatışmazlıqları aradan qaldırmağı özünə borc bilən Elçin uşaqlar üçün yazdığı hekayələrdə də onların bədii-estetik zövqünün qayğısına qalmağı, onların həyatda baş verən əhəmiyyətli hadisələrlə tanış etməklə savadlanmasını, cəmiyyətdə uşaqların açıqfikirli insan kimi yetişməsinə hekayələrinin başlıca qayəsi hesab etmişdir. Sadə bir dillə həyatı dərk etdirmək onun hekayələrinin əsas xüsusiyyətləridir.

Kaynaklar

Elçin. (1998). Kukla, yoxsa Aysu. Bakı: Azərənəşr.

Elçin. (2005). Seçilmiş əsərləri. 10 cildə, 1-ci cild, Bakı: “Çinar-Çap” nəşriyyatı.

Əfəndiyev, E. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı haqqında. 24.06.2014.

https://rc32.ucoz.ru/publ/f_ndiyev_elcin_yaradiciligi_az_rbaycan_usaq_d_biyati_haqqinda_m_qal/1-1-0-573

Hacıyev, A. (2004). Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı tarixi. Bakı: Təhsil nəşriyyatı.

Həbibbəyli, İ. Uşaq dünyasında ədəbiyyat və uşaq ədəbiyyatı dünyası. Ədəbiyyat qəzeti. 12.06.2020.

<https://edebiyatqazeti.az/news/edebi-tenqid/5754-usaq-dunyasinda-edebiyat-ve-usaq-edebiyati-dunyasi>

Xəlil, Z. (2019). Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı. Bakı.

ABDULLA ŞAİĞ'İN "TÜRK ÇELENGİ" DERS KİTABINDA TÜRK KÜLTÜRÜ

Doç. Dr. Arzu HACİYEVA*

Özet

Şair, yazar, oyun yazarı, çevirmen Abdulla Şaig, hayatının yaklaşık 40 yılını pedagojik çalışmalara adanmıştır. 1901'den beri öğretim görevlisi olarak çalışan A. Şaig ana dili ve edebiyatı öğretmenliğinin yanı sıra, ders kitapları ve müfredatlar da hazırlamıştır. Anadilinde materyal bulunmadığı için, bu alanda da hizmette bulunmuş, yeni ders kitaplar yazmış, çeviriler yapmış, edebiyat tarihini incelemiş, folklor materyalleri toplamıştır. A. Şaig, 11 farklı isimde 30'a kadar ders kitabının yazarı olmuştur. Örneğin, "Gülşen-i Edebiyatı" (1908), "Gülizar" (1912), "Edebiyat Dersleri" (H. Cavid'le birlikte, 1919), "Türk Edebiyatı" (1920), "Kıraat Kitabı" ("Okuma kitabı", 1922) vs.

A. Şaig'in "Türk Çelengi" eseri diğer okuma kitaplarından farklıdır. Bu özellik, kitabın muhtevasında ve içerdiği düşüncede kendini gösterir. Belirtelim ki, ders kitabı 1919'da- Azerbaycan Cumhuriyeti döneminde yayınlanmıştır. "Türk Çelengi", vahit, bölünmez, manevi Turan fikrini yansıtanın yanı sıra, her zaman milletleri baskı altında tutmakla bilinen Rus şovenizmine karşı da hedeflenmiştir. Eserde Türklerin bir millet olarak tarihi, eski kökleri, milli değerleri belirtilir, Türk düşmanı olan Rus şovenizminin kınandığı vurgulanır.

A. Şaig, büyümekte olan genç nesle dostunu ve düşmanı tanımakta kılavuzluk yapar. Belirtelim ki, bu eser A. Şaig'in ideolojiye, politik baskıya, sansüre uğramayan tek ders kitabıdır. Burada yazarın politik ve edebi kimliğini, ideallerini açık aydın görebiliriz. Siyasi alanda hiçbir zaman ortaya çıkmayan Şaig, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti döneminde siyasi görüşlerini de ortaya koyar. "Türk Çeleng"inin yazarı Şaig, 1918'de Azerbaycan'da kurulan "Türk Ocaklarının" kurucularından biriydi. Bu bağlamda, onun ideolojik görüşleri, pratik faaliyetiyle de bağdaşlık kurmuş olur.

Türk Çelengi'nde yer alan "Şeyh Şamil", M. E. Yurdakul'un "Silah Sesleri ve Barut Kokuları" gibi eserlerde emel, amaç uğruna yolundan dönmezlik, M. E. Yurdakul'un "Yurdumuzun İnlisi", A. Müznib'in "Azerbaycan", A. Cavad'ın "Bismillah", A. Şaig'in "Vatanın Yanık Sesi", "İki Mücahit" eserlerinde vatan, millet aşkı, H. Edip'in "Allah'ın Nuru", A. Hikmet'in "Nakiya Hala", A. Suad'ın "Ahmed'in Cihadı", İ. Hakr'nın "Çamaşırıcı Havva Ana" gibi hikayelerde vatan için canını feda eden Türk gençliği, aynı zamanda bu gençliği yetiştiren kahraman anneler övgüyle anlatılır. A. Suad'ın "Büyük Türk", A. Hüseyinzade'nin "Türk Dili", Z. Gökalp'in "Türklük Tufanı", "Alageyik", "Altun Yurt", "Ergenekon", A. Canip Bey'in "Turan'ın Yolu" eserlerinde Türklük - tarihi, kutsal bir birlik, Türk - ulu, kadim, yüce, kahraman, cesur anlamına gelir. Ders kitabının dili, bugün için geçerli olan ortak Türkçe'nin bir örneği olabilir.

Bugün - 21. yüzyılda, Türk topluluğunun yeniden kurulması gerekliliğinin ortaya çıktığı bir dönemde, "Türk Çelengi" ve benzer diğer ders kitaplarının okurlara aktarılmasına ve sunulmasına ihtiyaç vardır. Bu tür eserler, aynı zamanda dönemin ideolojisi, sosyo-politik atmosferi, dili ve edebiyatı hakkında tam bir fikir oluşturmuş bulunur.

IN ABDULLA SHAIG'S LESSON "TURK CHELENGI," THE EMBODIMENT OF PAN- TURKIC CULTURE

Arzu Hajiyeva**

Poet, writer, playwright, translator, public servant Abdulla Shaig dedicated almost 40 years of his life to pedagogical work. Having worked as a teacher since 1901, A. Shaig not only taught his native language

* Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Nizami Gencevi Edebiyat Enstitüsü Erken Realizm ve Yeni Dönem Azerbaycan Edebiyatı Şubesi, arzuhaci@gmail.com

** Leading Scientific Worker of the Department of Early Realism and Modern Period Azerbaijani Literature at the Nizami Ganjavi Institute of Azerbaijan National Academy of Sciences, Ph.D.

and literature but also developed textbooks and lesson programs. Due to the lack of materials in his native language, he authored works and translations for literary textbooks, conducted literary history research, and collected folklore materials. A. Shaig is the author of up to 30 textbooks in 11 subjects. "Gulshani-Adabiyat" (1908), "Gulzar" (1912), "Adabiyat dersleri" (jointly with H. Javid, 1919), "Turk edebiyati" (1920), and "Qiraat kitabı" (1922) are some of these textbooks.

Abdulla Shaig's lesson "Turk Chelengi" stands out from his other lessons. This distinctiveness is evident in the content and ideas he presents. It's worth noting that the lesson was published in 1919 during the period of the Azerbaijan Democratic Republic.

"Turk Chelengi" reflects the unique, indivisible, and spiritual idea of Turan, and it also opposes the always-recognized Russian chauvinism that oppresses nations. The history, ancient roots, and national values of the Turks are highlighted, and Russian chauvinism, the enemy of the Turks, is condemned. A. Shaig assists the growing generation in recognizing both their friends and enemies. This lesson is the only one of Shaig's that lacks traces of ideology, political pressure, and censorship. Here, the author's ideological and literary identity and ideals can be clearly seen. In the Azerbaijan Democratic Republic era, Shaig also expresses his political views. The author of "Turk Chelengi," Shaig, was also one of the founders of the "Turk Ocaqları" established in Azerbaijan in 1918. In this regard, his ideas and practical activities resonate.

In "Turk Chelengi," works like "Sheikh Shamil," M.A. Yurdagul's "Sounds of Weapons and Gunfire," M.A. Yurdagul's "Lament of Our Homeland," E. Muznib's "Azerbaijan," E. Javad's "Bismillah," A. Shaig's "Cry of the Homeland," and "Two Mujahids" depict the sacrifice of the Turkish youth for their homeland and the heroic mothers who raise them. In works like E. Suad's "Great Turk," E. Huseynzade's "Turk Dili," Z. Goyaylp's "Turk Cataclysm," "Alageyik," "Altun Yurd," "Ergenekon," A. Cenabi Bey's "Path of Turan," "Turkness" is described as historical, sacred unity, and Turk as noble, ancient, grand, heroic, and brave. The language of the lesson can serve as a modern example of unified Turkic for today.

In the 21st century, when the necessity of creating a Turkic unity is on the agenda again, there is a need to introduce books like "Turk Chelengi" and others to readers through transphoneracy. Such books create deep impressions about the era's ideology, socio-political atmosphere, language, and literature.

Giriş

Şair, yazıçı, dramaturq, tercümeçi kimi tanıdığımız Abdulla Şaiq, hayatının 40 ilini pedaqoji işe hesr etmişdir. Onun bütün çoxcehetli faaliyyəti pedaqoji işində mərkəzləşir. Azərbaycanda məktəb və maarif işinin inkişafında Şaiq imzası hususi yer tutur. "Pedaqoji intibahın görkəmli nümayəndəsi" (Y.Qarayev) adlandırılan aydının bu sahədəki xidmətləri ölçüyə gəlmir. İlk növbədə, anadilli tədrisin özülünü qoymaqla Şaiq millətə böyük bir armağan etmişdir. Təsisçisinin adı ilə adlandırılan Şaiq Nümunə Məktəbi, mübaliğəsiz demək olar ki, Azərbaycan türklərinin tarixi müqəddəratını həll etdi. Bu o zaman idi ki, Azərbaycan türkləri öz tarixi kökündən, milli kimliyindən qəzəli şəkildə uzaq salınır, milli düşüncənin yaranmasının qarşısı müxtəlif yollarla alınır; ana dili dərsləri məcburi deyildi, hər bir öyrənci istədiyi vaxt bu fəndən azad ola bilərdi. Ana dili fənnini tədris edən müəllimlər digər fənn müəllimlərinin aldığı ücretin beşdə birini alırdı. Valideynlər uşaqlarının gözdən salınan və heç bir perspektivi görünməyən ana dilində təhsil almalarını istəmirdilər. Digər tərəfdən, tədris üçün ana dilində material və dərslük yoxdu. Bu zor şərtlər altında çalışan, gecesini gündüzünə katan Abdulla Şaiqin ardıcıl, məqsədyönlü faaliyyəti öz bəhresini verdi: 1918-ci ildə Bakı Realnı Məktəbinin nəzdində Nümunə Məktəbi təsis edildi. 1923-cü ildən məktəb təsisçisinin adı ilə - Şaiq Nümunə Məktəbi adlandırıldı və həmin ildə ilk məzunlarını uğurladı. Bu məzunlar Azərbaycanda ana dilində təhsil alan ilk şagirdlər idi. Onların arasında A.Efendiyev, C.Cabbarlı, T.Ş.Simurq, R.Ahundov, B.Talıblı, R.Yüzbaşov və başqa tanınmış mədəniyyət və elm xadimləri vardı.

1901'dən beri öyrətim qövrəlisini olaraq çalışan A.Şaiq ana dili və edebiyatı öyrətməliyinin yanısıra, dərslər kitabları və müfəddatlar da hazırlamışdır. O, anadilində material bulunmadığı üçün, bu alanda da xidmətə bulunmuş, yeni dərslər kitabları hazırlamaq məqsədilə uşaq əsərləri yazmış, çevirilər yapmış, edebiyat tarixini incelemiş, folklor materialları toplamışdır. A.Şaiq, 11 fərqli isimlə 30'a qədər dərslər kitabının yazarı olmuşdur. Örneğin, "Gülşən-i Edebəyat" (1908), "Gülizar" (1912), "Edebəyat Dersləri" (H.Cavid'le birlikdə, 1919), "Türk Edebəyatı" (1920), "Qiraat Kitabı" (1922) vs.

A.Şaiqin ders kitablarında öyrenciler, ilk defa olaraq, öz etnik kimliyi, tarihi, milli medeniyet və edebiyatı haqqında bilgilər elde etdilər. Bunun üçün sevimli yazarımız durmadan çalışır, uşaqlar üçün eserlər yazır, edebiyat tarihi materiallarını araşdırır, tercümlər edir, folklor örnəkləri toplayaraq proqram və ders kitabları hazırlayırdı. Bu dersliklərlə Abdulla Şaiq öyrencilərinə doğma Vatanı və ana dilini sevdirdi. Vatanın flora və faunası küçüklərə onların anlaya bilecekləri şəkildə və seviyyədə təqdim olundu. Azyaşlı uşaqlar bilikləri çiçəklərin, hayvanların öz dilindən, sadə və şirin bir dillə öyrendilər.

Əsas

A.Şaiq'in "Türk Çələngi" kitabı digər okuma kitablarından fərqlidir. Bu özəllik, kitabın muhtevasında və içərdiği düşüncədə kendini göstərir. Belirtelim ki, ders kitabı 1919'da- Azərbaycan Cumhuriyeti döneminde yayımlanmışdır. "Türk Çələngi", vahit, bölünmez, manevi Turan fikrini yansıtmının yanı sıra, hər zaman millətləri baskı altında tutmaqla bilinen Rus şovenizmine qarşı da hədəflənmişdir. Eserdə Türklərin bir millət olaraq tarihi, eski kökləri, milli dəğərləri belirtilir, Türk düşmanı olan Rus şovenizminin kınandığı vurğulanır. "Türk çələngi" özündə manevi Turan idealını ehtiva edən, dil, medeniyet baxımından türk birliyini təbliğ edən bir kitabdır.

Belirtelim ki, bu eser A.Şaiq'in ideolojiyə, politik baskıya, sansürə uğramayan tek ders kitabıdır. Burada yazarın politik və edebi kimliyini, ideallerini açıq aydın görəbiliriz. Siyasi alanda hiçbir zaman ortaya çıkmayan Şaiq, Azərbaycan Halk Cumhuriyeti döneminde siyasi görüşlərini də ortaya koyar. "Türk Çələngi"nin yazarı Şaiq, "Türk Ocaklarının" 1918də Azərbaycanda yaradılan bölümünün kurucularından biri idi. Bu bağlamda, onun ideoloji görüşləri, praktik faaliyyətiylə də bağdaşlıq kurmuş olur.

"Türk çələngi" ders kitabı 5 bölümdən ibarətdir: 1.Vatan; 2.Tabiat; 3.Meişət; 4.Tarihi hikayə və menzumələr; 5.Türk şairləri.

Derslik maraqlı, həm də Şaiq üçün bir o qədər seciyyəvi olmayan bir metnle başlayır. A.Şaiqin ədəbi irsində dini motivlərə rast gəlinmədiyi bəllidir. Amma "Türk çələngi" sanki bir minacətlə başlayır. Səveci adlı müəllifin "Ya qarış" hekayəsi Allahdan bağışlanmasını, ona hər zaman yol göstərməsini istəyən aciz bir qulun yalvarışlarından ibarətdir. O da bəllidir ki, bu aciz qul türk millətinin nümayəndəsidir. Bir müsəlman olaraq o, Peyğambərinin yolunu təqib edir:

"Senin və Yalavaclarının(Peyğambərlərinin – A.H.) adlarına ayırdığın öklü (şanlı – A.H.) yerləri və bütün onların yurdlarının bucaqlarında saxladın. Onları bütün qulların yönündən Senin ulu adın, qutlu birliyin bəkciliyinə (mühafizəsinə - A.H.) qoydun. Bəylece o günde yaratdığım türklərin sana düşkünlüklə yüksəldilər. Bu yücelikdən onları endirmə, ey sevgili Tanrı, onları endirmə!... Ağ bulutlardan qara çamurlara düşürmə! Düşürmə kim, onların yüreklərində Senin qorxun, Senin sevgin vardır: Sən varsın..." (Şaiq,1919: 12)

"Türk çələngi"nin sonrakı fəsillərində də dini metnlər yer alır. "Faruq Azim", "Ömər bin Abduləziz", "Esmə bint Abubekir" kimi metnlər bu sıradandır. A.Şaiq böyüməkdə olan nəsəlin həm də, dini inanclarına sahib çıxmasını, müsəlman kimi yetişməsini məqbul hesab edir.

Minacəti hatırlatan metindən sonra gələn "Vatan toprağı", ardınca "Bayrağım" hekayələri ilə yazar Vətən, bayraq kimi dəğərlərdən söz açır, bu muqəddes məfhumların bağışlıqlığını bədii tərzdə okuyuculara çatdırır. M.A.Tevfiqin yazarı olduğu "Qanın isyanı" hekayəsi çox etkileyicidir. Hekayə çocuklar, aynı zamanda böyüklər için de öyretici karakter daşıyır. Kəhramanı Qan olan hekayə elə Qanın dilindən nakl edilir. Babalarından miras qalan Qan sahibinə üsyan edir, nəsəni onu akıtmadığına itiraz edir. Sahibi döyüş meydanında yaralanaraq Vatan borcunu yerinə yetirdiyini bildirir. Qan isə ona belə deyir: "Hayır, bən burada dökülməm! Hayır, bütün düşmanların qəhr edildiyi Nikboluda, Mosqof çarının ezildiyi Prutda qurur və ehtiramla akan qan, burayı, bu küçük qavğa meydanının toprağını islatmağa tənəzzül etmez. Bən böyük zəferlər gördüm, yinə böyük zəferlər istərem. Sənə layiq olan qalibiyyət sənə şü bir avuc mosqofa (moskvalıya – A.H.) qələbən deyil, Bətumda, Tiflisdə, Süveyşdə, Qahiredə, Salanikdə, Yanyada yüz binlərcə düşman qarşısında ehraz edəcək (nail olacaq – A.H.) müzəfferiyyətdir. Bənə heysiyyətimi iadə et! Beni şad və məst akıtmaq istərsən kalk, yaranı avucunla

qapa, düşməna qarşı çık. İşte sana son ihtarım: git, bana yaqışacaq, benim şahid olduğum və Prutla beraber yad edilecek bir büyük qıtayı zaferle müzaffər ol, yahud səfif, gəber!”(Şaiq, 1919: 23-24)

Pak, cesur Türk Qanının entuziazımını “İspartalı Halil” hekayesinin kahramanı devam etdirir. Bir elilə bağırşaqlarını toplamağa çalışan yaralı Halil koynundan bir qurşun çikarib döyüş yoldaşına verir ve deyir: “Bu qurşun keçən Mosqov müharibesinde babamı şəhid etmiş... Ben çocudum, babam bunu yadigar göndermişdi. Bunu al, sağ qalır da köyünə dönersen, benim qanımla boyanan bu demir parçasıyla birlikde oğluma götür və ona de ki: “Ben biri nasıl iki yapmağa çalışdım, o da ikiyi üç yapmağa baksın. Cennetde qavuşuruz”.”(Şaiq, 1919: 56)

Derslikde milli bağnazlığı yansıtan metinlerden biri də “Türk serencamları” başlığı altında təqdim olunan “Erkeneqon – Boz qurd” hekayesidir. Yazarı göstərilməse de, hekayə məlum “Ergenekon” dastanının motivlərinə dayanır. Hekayə dersliyin ana ideyasını destekleyir: türklər eskı tarihə və költürə malikdir və bu ideya hər zaman genclərə təbliğ olunmalıdır. Hekayədə nakl edilir ki, Fikri bəy və Gülnaz hanımın qızları Sevinc Şəmsəddin Sami bəyin “Gave” hekayesini oxuyub, atasından Gavenin kim olduğunu soruşur. Fikri bəy Gavenin hekayesini qızına anlatır. Bu zaman Gülnaz hanım itirazını bildirir:

“Zaten siz erkekler hep böyle yaparsınız. Bizə ya eskı yunanlıların, ya eskı iranilərin masallarını anlatırsınız. Annelerimizdən eşitdiyimiz, yaxud türk tarihlerində okuduğumuz masallardan, dastanlardan, hekayələrdən heç haberiniz yox. Venüsdən bahs edersiniz! Bizim dünya güzeli Alakeyiki hatırına bile getiremezsiniz. Herakulu tanırsınız! Polvanlının adını eşitmemişsiniz. Gaveyi çocularınıza tanıtırınız, türk milletinə qurtarıcısı olan Boz qurtdan heç bir şey söylemezsiniz. Yahudilərin Arzı-Mevudunu, slavların Çarqradını bilirsiniz. Türklərin halqça məruf olan Qızıl almasından haberiniz yox”, - dedi. Sonra qızına dönərək: “Qızım, babanın anlatdığı hekayə acemilərdən başından keçmiş bir vaqə deyildir. Bunun aslı bir türk serencamıdır (hadisesidir – A.H.). Acemilərdən bunu türklərdən alaraq benimsemişlərdir. Necib Asım bəyin “Türk tarihi”ni oqumadan evvel ben de bunu bilmezdim”.”(Şaiq, 1919: 295-296)

Gülnaz xanım sözüne davam edərək hekayəni anladır. Hekayəyə görə, Elhan adlı türk xaqanın zamanında çinlilər, acemilərdən və afqanlar birləşmiş və Türk yurduna basqın etmişlər. Hazırlıqsız yakaladıqları türklərin qadın, uşaq deməyərək, hamısını öldürürlər. Yalnız Nuhuz və Qayan adlı iki şahzadə qurtulur. Onlar Altay dağları arasında gizli bir yerdə məskunlaşırlar. Türklər burada 400 il yaşayıb artır, çiftçilik, sənaye və edəbiyyatları ilə bağımsız bir türk mədəniyyəti yaradırlar. Bu gizli yurda “Ergenekon” deyirlər. “Ergene” “dağ sırtı”, “qon” “qonaq” deməkdir. Türkləri Boz qurd qurtarır. Türklərin Ergenekondan çıxışına “Yeni gün” adı verilir. Şaiq yazır ki, acemilərdən sonra “Yeni gün”ə “Novruz” adı verdilər.

Ahmet Hikmetin “Altın ordu” hekayəsi ilə A.Şaiq diqqəti türk etnogenezinə yönəldir. “Türklük tufanı” adlandırılan bu coşqu türk tayfalarının tarix sahnesinə çıxması və göçü ilə müşayiət olunur.

“Bu bir tufan bir qiyamət, bir məhşər idi. Ta Tibet çöllərindən, Qara Hatay vadilərindən, Qaraqurum bozqırlarından, Qıpçaq dəstlərindən akın-akın toplanan bu adam tufanı dalgalana-dalgalana ilerleyirdi. Rast gəldiyi engəlləri qırıb eziyordu. Günler, gecələr, haftalar, aylar keçdi. Nuh tufanı kibi dünyanın tarihini dəyişdirəcək olan bu ikinci tufan bir “Türk tufanı” idi. Bu tufanın hər damlasında bəşəriyyətin nesli-atışı için bir baba hüviyyəti saklı idi... Bu tufan Avropanın o zaman için yıpranmış, kirlənmiş çöhrəsini yıkayacaq. Bu tufan ruhlara neşə, gönüllərə muhabbət, əzəlatə qüvvət verəcək. Çelimsiz qadınlardan gülbüz çocular peyda edəcəkdilər”. (Şaiq, 1919:40)

Yazar bildirir ki, Tanrıdan gələn ihtarla türklər göç etmək əmri aldılar və bir yola çıkdılar. “Bu nida aylarca davam etdi. Hər həftə cəma sabağı dan yerindən sıyrılan bir bulud göyün ortasına gələr. Nurdan insan şəklinə girir, üç dəfə: “Göç! Göç! göç!” - deyər gurlardı...”(Şaiq, 1919:42)

Bu nidanın ardından türklər göç etməyə qərar verdilər. Türklərin ilk hanı Qara han ölmüş, onun yerinə Oğuz xan gəçmişdi. Artıq ixtiyar olduğundan Oğuz hanın göçməyə təqəti yox idi və buna görə də Han başda olmaqla yaşlılar burda qalır. Göç edən türk tayfalarına Oğuz xanın altı oğlu – Gün han, Ay han, Göy han, Dağ han, Ulduz han, Dəniz han yönetir.

Yazar sonda bir mesaj verir. Ahmet Hikmet dünyanın her tarafına yayılan türk soyunun sonda bir-birine düşman kesildiyine, qardaş olduqlarını unuduğuna göre teessüf edir: “Və belece bugünkü canlı, ateşli, kuvvetli insaniyyət meydana çıkdı. Faqat bunlar da qardaş olduqlarını unudular. O halda ki, yek digerine saldırmağa, bir-birinin vücudunu dünyadan qaldırmağa başladılar...

Acaba bunlar bir gün olub da damarlarında hala qımız ilə beslenen atalarının qanı mövcud olduğuna və dedelerinin torunları hala Türküstan ovalarında, Sibiryə çöllərində, Ural eteklərində sefil və kimsesiz süründüklerini anlamayacaqlarmı? anlatmayacaqlarmı? Yoxsa qafil, cahil biri-birlerini yeyib gedeceklermi?... (Şaiq, 1919: 46)

“Türk çelengi”nde yer alan “Şeyx Şamil”, M.E.Yurdaqulun “Silah sesleri və barut qoqları” kimi eserlərdə inanç, amal uğrunda yolundan dönmezlik, M.E.Yurdaqulun “Yurdumuzun iniltisi”, A.Müznibin “Azerbaycan”, A.Cavadın “Bismillah”, A.Şaiqın “Vatanın yanıq səsi”, “İki mücahid” eserlərində Vatan, millet sevgisi, H.Edibin “Allahın nuru”, A.Hikmetin “Naqiyyə Hala”, A.Suadın “Ahmedin cihadı”, İ.Haqqının “Çamaşırçı Hevva ana” kimi hekayelerde vatan için canını fəda edən türk gencliyi, eyni zamanda, bu gencliyi yetişdiren kahraman analar vesf olunur.

Kitabda taqdim olunan A.Suadın “Böyük türk”, A.Hüseynzadenin “Türk dili”, yazarı verilmeyen “Türk qanı”, “Türk aləmi”, Z.Gökəlpın “Türklük tufanı”, “Alageyik”, “Altun yurd”, “Ergenekon”, A.Canib beyin “Turanın yolu” eserlərində türklük - tarixi, mukaddes bir birlik, türk demek - ulu, eski, böyük, qəhrəman, cesur, dönmez demektir.

Qeyd etdiyimiz kimi, “Türk çelengi” türklüyə və türk medeniyyətinə böyük sevgi və saygını ifade edir. Burada şagirdlərə ümumtürk medeniyyəti tabliğ olunur. Kitabın “Türk şairləri” bölümündə eyni coğrafiyanı paylaşmasa da, eyni dili və medeniyyəti paylaşan A.Canib bey, Z.Gökəlp, M.E.Yurdaqul, S.A.Şirvani, M.P.Vaqif, M.A.Sabir, H.Cavid, A.Cavad, A.Müznib kimi sanatkarların eserləri taqdim olunur.

Yavuz Akpınar Abdulla Şaiqın yaradıcılığının bu özelliği hakkında yazır: “Aynı şekilde Türkiyedeki edebiyatı Azerbycana ulaştırən ders kitabları arasında Abdulla Şaik Talıbzadenin hazırlamış olduğu Kıraat kitabı (Bakü, 1924), Türk edebiyatı (Bakü, 1922) vs gibi kitabları da saymaq gerekir. Abdulla Şaikin kitaplarındaki bu Türk sıfatı hem Azerbaycan türklüyünü, hem de Türkiye türklüyünü ifade etmektedir. Azerbaycanda 1930 lu yıllara kadar da hep bu manada kullanılmıştır”. (Akpınar, 1994:281)

“Türk çelengi”nin dil və uslub özellikleri zamanının dilbilgisini yansıtır. Üstünden 1 asır keçmesine rağmen, burada sintaktik və leksik hususiyetlerine göre, çağdaş Azerbaycan və Türkiye türkcəsinin sintezindən ibaret bir dille qarşılaşırıq. “Türk çelengi”nin dili bu gün dilçilerimizin üzerinde çalışdığı vahid türkcəyə bir örnek ola bilər. Bu bakımdan derslik XXI əsr okuyucuları, uzmanlar için də aktualdır.

Sonuç

Bugün - 21. yüzyılda, Türk topluluğunun yeniden kurulması gerekliliğinin ortaya çıktığı bir dönemde, “Türk Çelengi” ve benzer diğer ders kitaplarının okurlara aktarılmasına ve sunulmasına ihtiyaç vardır. Bu tür eserler, eyni zamanda dönemin ideolojisi, sosyo-politik atmosferi, dili ve edebiyatı hakkında tam bir fikir oluşturmuş bulunur.

Kaynaklar

1. Akpınar,A (Birinci baskı: 1994). Azeri edebiyatı araştırmaları. Türkiye. Dergah yayınları.
2. Aşırılı, A(2015) “Türk ocağı” Azerbaycanda (1918-1920). Bakı, Elm və təhsil.
3. Şaiq, A(1919) Türk çelengi. Bakı, Hökumet matbaası.
4. Anonim. A.Şaiq 20. Edebi və pedaqoji faaliyyətinin 20 illiyinə həsr olunmuş tədbirin materialları.(2001) Bakı, Ağrıdağ.

AZERBAIJAN VE ANADOLU FOLKLORUNDA ÇOCUĞU NAZAR, HAL VE ÇİLEDEN KORUMAK İÇİN YAPILAN YÖNTEM VE RİTÜELLER

Doç. Dr. Meleyke MEMMEDOVA*

Özet

İslam ülkelerinin hemen hepsinde olduğu gibi Anadolu ve Azerbaycan`da da nazar inancı çok yaygındır. Arapça "nazar" (نظر) kökünden gelen "nazar" kelimesi Türkçe`de "bakma, bakış" anlamındadır. Folklorlarda sık sık karşılaştığımız "nazar" kelimesi "bakma" anlamına geldiği gibi, aynı zamanda Azerbaycan ve Anadolu`da halk arasında "kem göz", "bed nezer", "göz", "göz değmesi", "pis göz", "kötü göz", "göze gelme", "kötü niyetli bakış" gibi kelimelerle de ifade edilmektedir. Nazar genel olarak gözle (köz nazarı), dille (til nazarı), ayna ile (közgu nazarı), parmakla gösterilmekle (sug nazarı) değiştirilmiş olur. Kem gözün yakıcı bir bakış gibi nesnelere bile çatlatılabileceğine inanıldığı gibi, kem gözlerden, kötü nazarlardan korunmak için bir takım yöntemler de uygulanmaktadır. En yaygın yöntemlerden biri nazar boncuğu gibi bilinen mavi boncuk, dağdağan gibi süs nesnelere hazırlanmış kolye, bileklik gibi takılar takmak, üzerinde dua yazılmış muska taşımaktır. Aynı zamanda evin duvarlarına nazar boncuğu, üzerlikten yapılmış süslü ev nazarlıkları, dualar yazılmış tablolar da asılmaktadır. Bahçe duvarına, evin giriş kapısının üst kısmına boynuzlu koç kafası, at nalı gibi nazarı, kötü enerjiyi geri çevirdiğine inanılan nesnelere de asılır. Bir başka yöntem ise göz altına veya alına kömürle siyah çekilmesi, üzerlik, tuz, hamur yakılması, kurşun dökülmesidir. Böylece bu yöntem ve ritüelleri uygulamakla kötü bakıştan yayılan nazarı, kötü enerjiyi yok edeceği düşünülmektedir.

Folklorumuzda nazar, hal ve çileye karşı yapılan yöntem ve ritüeller de önemli yer tutmaktadır. Bu yöntem ve ritüeller genellikle iki şekilde gerçekleştirilmektedir. Birincisi nazar, hal ve çileden korunmak için yapılan ritüel ve uygulamalardır. İkincisi ise nazar, hal ve çileye uğramış, göz değmiş çocuğu bu durumdan kurtarmak, üzerindeki kötü enerji, nazar, hal ve çileyi kaldırmak için yapılan ritüel ve yöntemlerdir.

Makalede Azerbaycan ve Anadolu`nun çeşitli bölgelerinde halk arasında nazar değmiş çocuğu nazar, hal ve çileden kurtarmak ve korumak amacıyla yapılan yöntem ve ritüeller çeşitli antolojiler, kitaplar, makaleler araştırılarak, kaynak kişilerden toplanan bilgiler karşılıklı şekilde incelenerek yer almıştır.

Nahtar Kelimeler: Azerbaycan, Anadolu, folklor, ritüel, nazar, hal, çile, yöntem.

METHODS AND RITUALS PERFORMED IN AZERBAIJAN AND ANATOLIAN FOLKLORE TO PROTECT CHILDREN FROM THE EVIL EYE, BAD LUCK AND DIFFICULTY

Assoc. Prof. Dr. Maleyka MAMMEDOVA*

Abstract

Belief of the evil eye is very common in Anatolia and Azerbaijan, as in almost all Islamic countries. The word "evil eye" comes from the Arabic root "nazar" (نظر) and it means "look, glance" in Turkish. The word "evil eye", which we often encounter in folklore, means "to look", as well as "kem goz", "bed nezer", "eye", "eye contact", "dirty eye", "bad eye", "eye to eye" and "malicious look" among the people of Azerbaijan and Anatolia. The evil eye is generally touched by the eye (koz's evil eye), the tongue (til's evil eye), the mirror (kozgu's evil eye) and the finger (sug's evil eye). As it is believed that the evil eye can crack objects

* Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Folklor Enstitüsü Mitoloji Bölümü Araştırma Görevlisi, Bakü/Azerbaycan, ORCID: 0000-0001-7714-4668, melikememmed@gmail.com

* Azerbaijan National Academy of Science Institute of Folklore Leading Researcher in the Department of Mythology, Baku/Azerbaijan, ORCID: 0000-0001-7714-4668, melikememmed@gmail.com

as a burning look, some methods are applied to protect from it. One of the most common methods is to wear jewelry like necklaces and bracelets made of ornamental objects such as hackberry branches and blue beads known as evil eye beads and to carry an amulet with a prayer on it. At the same time, evil eye beads, ornate house amulets made of a plant called peganum harmala, and paintings with prayers are hung on the walls of the house. On the garden wall above the entrance door of the house, objects such as horned ram's head, horseshoe, which are believed to repel the evil eye and bad energy, are hung. Another method is spreading black mulberry, salt, paste; pouring lead and drawing black lines under the eyes or on the forehead with coal. Thus, it is thought that the evil eye and its energy will be destroyed by the application of these methods and rituals.

Methods and rituals against the evil eye, hal (bad luck) and chile (difficulty) also have an important place in our folklore. These practices and rituals usually take place in two ways. The first one is protection from the evil eye, bad luck and difficulty; and rituals, practices against it. The second one is the rituals and practices performed to save a child who has been smitten with evil eye, bad luck and difficulty; and to remove those nuisances and the bad energy from the kid.

In the article, the rituals and practices, performed among the people in various regions of Azerbaijan and Anatolia in order to save and protect a child who has been affected by the evil eye, bad luck and difficulty; various anthologies, books and articles were searched, and the information collected from the tradition bearers were examined mutually.

Key Words: Azerbaijan, Anatolia, folklore, ritual, evil eye, bad luck, difficulty, method.

Giriş

İslam ülkelerinin hemen hepsinde olduğu gibi Anadolu ve Azerbaycan`da da nazar inancı çok yaygındır. Arapça “nazar” (نظر) kökünden gelen “nazar” kelimesi Türkçe’de “bakma, bakış” anlamındadır. Bu kelime “bakış, iltifat” manasında tarihte ilk kez Aşık Paşa'nın Garib-name (1330) eserinde yer almıştır. Halk edebiyatında sık sık karşılaştığımız “nazar” kelimesi “bakma” anlamına geldiği gibi, aynı zamanda Azerbaycan ve Anadolu`da halk arasında “kem göz”, “bed nezer”, “göz”, “göz değmesi”, “pis göz”, “kötü göz”, “göze gelme”, “kötü niyetli bakış” gibi kelimelerle de ifade edilmektedir. Kem gözün yakıcı bir bakış gibi nesnelere bile çatlatılabileceğine inanıldığı gibi, kem gözlerden, kötü nazarlardan korunmak için bir takım yöntemler de uygulanmaktadır. En yaygın yöntemlerden biri nazar boncuğu gibi bilinen mavi boncuk, dağdağan gibi süs nesnelere hazırlanmış kolye, bileklik gibi takılar takmak, üzerinde dua yazılmış muska taşımaktır. Aynı zamanda evin duvarlarına nazar boncuğu, üzerlikten yapılmış süslü ev nazarlıkları, dualar yazılmış tablolar da asılmaktadır. Bahçe duvarına, evin giriş kapısının üst kısmına boynuzlu koç kafası, at nalı gibi nazarı geri çevirdiğine inanılan nesnelere de asılır. Bir başka yöntem ise göz altına veya alına kömürle siyah çekilmesi, üzerlik, tuz, hamur yakılmasıdır. Böylece bu yöntem ve ritüelleri uygulamakla kötü bakıştan yayılan nazarı, kötü enerjiyi yok edeceği düşünülmektedir.

Halk arasında özellikle dağlık bölgelerde yaşayan insanların gözlerinden yayılan enerjinin kötü nazara dönüştüğüne inanılmaktadır. Aynı zamanda çok hasetçi ve kıskanç insanlarda da kendinde olmayan bir şeyin başkasında olmasından dolayı duyduğu rahatsızlık kötü enerji şeklinde karşı tarafa yansımaktadır. Bu tip kişilerle karşılaşıldığında insanın işleri iyi gitmez. Bu yüzden hayırlı bir iş için gidildiğinde ilk olarak o tip gözü nazarlı insanlarla karşılaşılmasına dikkat edilir. Hatta istemeden karşılaşıldığında ona fark ettirmeden yanını kaşıman gerekir. Özellikle renkli (mavi) gözlü olanların nazarının keskin olduğuna inanılır. Genel bilgi olarak da nazarın sadece insanları değil, canlı cansız bütün varlıkları, nesnelere etkilediği, hatta ölüme, hastalığa, kırılıp dökülmeğe götürdüğü bile bilinmektedir. Nazar konusunda özellikle anneler çocuklara dikkat etmeğe çalışır. Kırklı çocuklara, oğlan çocuklarına daha çok nazar değdiğine, çileye düştüğüne inanılır. Özellikle çocuğu olmayanların ağır enerjisinden, nazarından, hemzad ve çilesinden korumak için o kişilerden uzak tutulmaya, üzerlerinde göz boncuğu, muska, nazarlık taşımaya dikkat edilir. Hatta bazen çocuklar kirli ve pis, yırtık pırtık giydirilerek dolaştırılır ki, kem gözlerin nazarına uğramamış olsun. Sık sık üzerlik yakmak, başına tuz dolandırıp yakmak, dualar okuyup üflemeğe gibi yöntemlerle de çocuk nazardan korunmaya çalışılır.

Nazar değmiş veya nazara uğramış kişilerdeki belirtiler halk arasında tesbit edilmişti. Özellikle çocuklarda şu şekilde kendini gösterir; çocuk sık sık esner, sürekli ağlar, ateşlenir, huysuzlanır, doğru dürüst uyumaz, morarır, bağırır, rengi solar sararır, birdenbire hastalanır, zayıflar, kusar, sık sık gerinir, kiprikleri tortop olur, gözleri sulanır, gözleri çapaklanır, ishal olur, gözleri aralıklı uyur, sancılanır vb. (Örnek, 2015: 213-215). Yıkıcı göze maruz kalmış kişilerde oluşan sıkıntılar; adımlarda ağırlaşma, takatsizlik, grip olmadığı halde grip belirtileri gösterme, algıda bozukluk, dikkat eksikliği, tahamülsüzlük, halsizlik, ruhsal bitkinlik, sıkça iç çekme, gözkapaklarında ağırlaşma, zayıf bağışıklık, çarpıntı, vücut ısısında artış, sperm sayısında düşüklük, süt veren kadınların sütünün kesilmesi, yüzde ve vücutta oluşan nedensiz yaralar, bedende oluşan yumrular, aile ilişkilerinin bozulması, işsizlik, aksilik vb. görülmektedir (Mansur, 2021: 144-145). Aynı zamanda büyüklerde görülen şiddetli baş ağrısı, renginin saralıp solması, geçmek bilmeyen, tedaviye cevap vermeyen nedensiz hastalıklar, işlerin yolunda gitmemesi, üzerinde, omuzlarında bir ağırlık hissetmesi, halsizlik, enerjisinin olmaması, işlerini zorlukla yapabilmesi vb. şeklinde görülen sıkıntılar nazarın belirtileri olarak bilinmektedir. Göz ve nazar sadece başkalarından gelmez. Kişi kendi kendini de nazarlamaş olur. Kendiyle ilgili yaptığı bir şeye veya sahip olduklarına hayret edince, hayranlıkla dile getirince, ayna karşısında çok vakit geçirince kendine nazar etmiş olabilir. Evin ve ailenin uğradığı nazar ise, evde ailede geçimsizliğin olması, evde sürekli bir şeylerin bozulması, bardak, tabak gibi eşyaların elden düşerek paramparça halde kırılması, evde, bahçede yaşayan canlıların (tavuk, kedi, köpek vb.) ölmesi gibi olay ve haller evde, ailede olan nazarın belirtileridir. Ninem hep şöyle derdi: “Malına bir zarar geldiyse üzülme, önemli olan cana gelmesin. Cana geleceğine mala gelsin”. Ayrıca şunu da belirtirdi ki, bir nazar varsa, o eve, aileye bela gelecekse, önce o evde hayvan varsa onlara gelir, eşyalara gelir, onlara gelmezse insanın kendisine gelir. Bu yüzden de eskiden ninelerimiz, dedelerimiz evde bir şeyler kırılıp bozulunca, hayvanlar hastalıktan, ya da sebepsiz ölürlen, üzölmek yerine şükür eder, evlatlarına ve kendi canlarına bela, kötölük gelmediğı için dua ederler. Bazen de böyle olayları önlemek için sadaka, nezir verilirdi. Fakir fükaraya yardım edilir, ihsanlar verilirdi.

Çocuğa Nazar Değmesini Önlemek İçin Yapılan Ritüel ve Uygulamalar

Nazara karşı korunmak için öncelikle nazara uğramadan, nazar değmeden önce yapılan ritüel ve uygulamalar vardır. Bu ritüeller ve uygulamalar büyüklere yapıldığı gibi çocuklara, hatta sahip olduklarımız değerli şeyler için de yapılmaktadır. Öncelikle en çok annelerimiz, büyüklerimiz çocuklar üzerinde daha titiz davrandığını, onları nazara karşı korumak için dede babalardan öğrenip bildiklerini günümüze kadar aktararak yaşatmaya devam etmişler. Günümüzde çocukları korumak için yapılan uygulamalar şunlardır: Çocuğun omuzuna, görünür yerine, gömleğinin içine nazarlık muskası, mavi boncuk, maşallah takılır. Aynı zamanda çocuğun odasına, yatağına, yastığının altına Kur'an, iğne, makas, bıçak, demir parçası, soğan, sarımsak kabuğu, kekik otu, iğde dalı, kaplumbağa kemiğı, tazi boncuğu (küçük deniz kabuklarının kabuğundan yapılan boncuk), süpürge, ekmek, şap, çörek otu dikilir, asılır, konur. Bazı bölgelere (Adana, Adıyaman, Bilecik, Çanakkale, Kırşehir, Malatya, Rize, Sakarya, Samsun, Sivas, Tokat) göre kulağın ardına kara bir şey sürölür, bazı bölgelere (Edirne, Gümüşhane, Kastamonu, Tokat) göre ise alnın ortasına kara bir şey sürölür (Örnek, 2015: 215-216). Aynısı Naxçıvan ve Ordubad yörelerinde görölmektedir. Şöyle ki, kara kömür veya yakılmış pamuğun karası nazara karşı çocuğun alnına sürölür. Ankara, Afyonkarahisar, Aydın, Bilecik, Burdur, Çanakkale, Çorum, Denizli, Elazığ, Gaziantep, Isparta, İcel, Konya, Maraş, Muş, Niğde, Rize, Sinop, Sivas, Tokat, Trabzon, Urfa, Uşak, Van, Yozgat, Zonguldak vb. illerinde nazar değmiş çocuk okutulur. Afyon, Ağrı, Amasya, Elazığ, Eskişehir, Gaziantep, Isparta, İcel, Kayseri, Konya, Malatya, Nevşehir, Rize, Sakarya, Sivas, Tokat, Trabzon, Tunceli, Urfa, Uşak, Van, Yozgat, Zonguldak gibi illerde ise çocuk nazarı değeceğine inanılan kimselere gösterilmez, onlardan uzak tutulur. Bilecik, Bolu, Bursa, Çorum, İstanbul, Tokat'ta yüzüne mavi örtü ötüölür. Afyonkarahisar, Balıkesir, Bolu, Kocaeli, Kütahya, Malatya, Niğde, Sivas, Tokat, Trabzon, Uşak, Yozgat'ta tütsü yapılır (Örnek, 2015: 216). Anadolu'nun farklı bölgelerinde yapılan bu uygulamaların çoğu Azerbaycan'ın bir çok yörelerinde de aynı veya benzer şekilde yapılmaktadır. “Göz muncuğu” denilen nazar boncuğu, dadağandan hazırlanmış takılar vb. çocuğun kıyafetine, bileğine takılarak nazardan korunacağına inanılır. Aynı zamanda kem gözlü insanlardan kaçmak, onunla karşılaşılmamasına dikkat edilmesi de saptanmıştır.

Nazara karşı korumak için daha çok çocuğun üzerine göz boncuğu, muska takıldığını biliyoruz. Bunun yanında çok değişik nesnelere de kullanıldığı kaynak kişilerden toplanan bilgilerden elde edilmiştir: “Sarmaşık kökü, yılanın bel kemiği, çörek otu, yedi delikli boncuk çocuğun üstünde bulundurulur. Ayrıca çörek otu, şap ve it pislği çocuğun omuzuna dikilir.” (Örnek, 2015: 217). Nahçıvan, Şerur, Ordubat ilçe ve köylerinde nazardan korumak için, aynı zamanda nazara uğradığına inanılan çocuğun boynuna dağdağandan kolye, bileğine dağdağandan yapılan bileklik takılmaktadır. Nazar olduğu zaman dağdağan çatlar ve böylece nazarin çıktığına inanılır.

Adana yöresinde çocuğu nazardan, kem gözden korumak için urasacı kadın çöküştürür, üç defa başını ovalar ve şunları söyler:

Gören gözler çatlasın

Söyleyen diller patlasın

Ulu ağaç dibinde bulduysan

Köklü taş dibinde bulduysan

El benim elim değil

Benden daha yüksek urasacıların eli,

Fadime anamızın, huri kızlarının,

Evliaların eli (Örnek, 2015: 218)

Kocaeli`de nazara karşı çocuğu korumak için ise böyle bir ritüel yapılır: “Çocuğa tüstü yapılır. Mangaldaki köz ateşin üzerine biraz tuz, biraz üzerlik otundan atılır. Mangaldan çıkan duman üzerinde gezdirilen çocuğa `altmış yetmiş, çıkmış gitmiş` denilir.” (Örnek, 2015: 217). Bu ritüelin benzeri Nahçıvan ve Ordubat ilçelerinde ve bu ilçelere bağlı köylerde de görülmektedir. Nazar değmesin diye kötü gözden korunmak için aynı ile ya mangala, ya evdeki ocağın üzerine tuz veya üzerlik atılıp yakılır. Atmadan önce üç kere hem çocuğun, hem de evdekilerin başına dolandırılıp sonra ateşe atıp yakılır. Bunu yaparken de aşağıdaki sözler söylenmektedir:

Üzerliksen, havasın,

Bin bir derde devasın.

Çıktım yüce bir dağa

Çok yalvardım Allah`a.

- Dedi, nedir, biçare?

- Dedim, biçareye bir çare.

- Dedi, memeli üzerlik,

Dibi gölgeli üzerlik,

Der, sal oda çatlasın,

Yaman gözler pırtlasın.

Bir, iki, üç, dörd, beş, altı, yedi,

Gada bela bizden gitti.

Üzerliğim çırtladı,

Yaman gözler pırtladı.

Baş börklü üzerlik,

Kömecli, köklü üzerlik.

Seni salıram bu oda,

Göster hükmün üzerlik (Azerbaycan Folkloru Antologiyası, 2009: 88)

Halk edebiyatında sık sık karşılaştığımız nazara karşı korunmak için uygulanan ritüeller içinde üzerlikle bağlı olanlar özellikle dikkat çekmektedir. Tıpta ve halk hekimliğinde de bir çok hastalıkların tedavisinde kullanılan üzerlik, mifolojide ve inançlarda üzerliğe olan inam onun kötü nazardan korunması ile ilgilidir. Bunun için de üzerliğe her evde raslamak mümkündür. Kötü güçleri kovmak ve nazardan korunmak için onun gücünden medet umulmaktadır. Yaşam alanından uzak olan, horoz sesi duyulmayan yerlerden üzerliğin toplanılmasına dikkat edilmektedir ve bu şekilde toplanıldığında etkisinin daha çok olacağına inanılmaktadır. Bitkinin yuvarlak tohumlarını koparıp biraz sarımsak kabuğu ve tuzla birlikte ısınmış demir parçası üzerine atılarak yakılır. Halk arasında yaygın inanca göre, üzerliğin tüstüsü ve aynı zamanda tuzun çırtaçıt yanması nazarın çıkmasına işaredir. Aslında üzerlik yanınca ondan çıkan koku baş ağrısına iyi gelmekte, kötü enerjiyi temizlediği için insanın ahvali, ruh hali hoş olmaktadır.

Tuzla nazara karşı koruma ritüeli Malatya`da biraz farklı yapılmaktadır: “Dini bütün bir kadın, eline bir miktar tuz alır, dualar okur, tuzu çocuğun başında vücudunda gezdirir. Bu işlem birkaç defa tekrarlanır. Kadın elindeki tuzun birazını parmağını ıslatarak çocuğun alınına sürer, arta kalanını da bir bardak suda karıştırdıktan sonra, kapının sağına ve soluna serper.” (Örnek, 2015: 217).

Aydın`da nazara uğramasın diye çocuk için çok değişik bir nazardan koruma ritüeli uygulanmaktadır: Ocakta yanan közden bir parça alınıp içi su dolu bakır tabağın içine atılır. Tabakta yirmibeş kuruş, bir parça ekmek ve iğne vardır. Üç yol ortasına dökülür bu su. Ocaktan alınan köz bakır tastaki suya atılmadan şöyle denir:

Dağda geyiğim otlar

Yavrusunu saklar

Gören gözler patlasın

Söyleyen diller çatlasın (Örnek, 2015: 217).

Nazar Değmiş Çocuk İçin Yapılan Ritüel ve Uygulamalar

Nazara uğramadan, nazar değmeden önce nazardan korunmak için yapılan ritüel ve uygulamaların yanında, nazara uğradığında, nazar değdikten sonra bu nazarı, kem gözü, kötü enerjiyi yok etmek için hem Azerbaycan, hem de Anadolu`nun çeşitli yerlerinde, ilçe ve köylerinde de bir takım ritüel ve uygulamalar yapılmaktadır. Bunların başında kurşun dökmek, tüstülemek, hocaya okutmak, nazarı değenin giysisinden bir parça alıp yakılarak nazara uğramış kimseye koklatmak, üzerlik otundan tüstü yapmak, yatıra, türbeye, ocağa götürmek, tuz çatlatmak, tuz çevirmek, mum dökmek, çamaşırı değiştirmek, sacı ayağından geçirmek vb. uygulamalar gelmektedir. Nazar için yapılan değişik ritüeller sayesinde nazara uğramış kimsenin üzerinden nazarın kalktığına inanılmaktadır. Öncelikle şunu belirtelim ki, her iki bölge halkı gök, mavi gözlülerin nazarının çok degeceğine inanılır. Çanakkale`de gök gözlü birinin nazarına uğramış çocuk için şöyle bir ritüel yapılmaktadır: “Nazarı değenin kapısından yonga koparılır, yakılır, dumanı çocuğun üstüne verilir.” (Örnek, 2015: 217).

Anadolu`da nazar değmiş çocuğun üzerinden nazarı götürmek için üzerlik ritüeli yapılır ve üzerlik yakılırken aşağıdaki sözler çabuk çabuk söylenir:

Üzerliksin havasın

Her dertlere devasın

Ak göz, kara göz,

Mavi göz, yeşil göz,

Sarı göz, ela göz

Hangisi nazar etmişse

Onların nazarını boz.

Ya da onun yerine “Elemtere fiş, Kem gözlere şiş. Üzerlik çatlasın, Nazar eden patlasın” denir (Örnek, 2016: 232).

Nahçıvan`ın Şerur ilçesinde nazara uğramış çocuk için hamuru, üzerliği, her köşeden alınmış toprağı tandıra atar ve çocuğun vücuduna sürerler. Tandırda atılanlar partladıkça nazar çıkar ve çocuk iyileşir. Üzerlik ritüeli uygulandığı zaman üzerlikle ilgili söylenen sözler de bölgelere göre farklılık göstermektedir:

Havdı havdı üzerriy,	Üzerliyi dener dener,
Çakmak aldı üzerriy.	Yandırsın herzi çener.
Dedim nedi, Gember ağa,	Yad ola, gahım ola.
Dedi, nedi ey bekara.	Bed nezer bırda yana.
Dişi seyrehden,	Höhlü höhlü üzerriy,
Göy gözden,	Dibi köklü üzerriy
Gangal ile,	Üzerriyim çırtıdasın,
Sal bu ocağa.	Yaman gözder pırtıdasın.

(Şerur Folklor Örnekleri, 2018: 288) Ganga gavış, gada savış (ŞFÖ, 2018: 289).

Amasya`da nazara uğramış çocuk için bu ritüel yapılmaktadır: “Kurşun dökülür. Bir kalbur hazırlanır. İçine dört tane kaşık, bir dilim ekmek, bir tas içinde su konur. Bu şekilde kalbur hazırlanmış olur. Kurşun ayrı bir yerde, bir tavada eritilir. Çocuk oturtulur. Üzerine bir tülbent örtülür. Kalbur çocuğun başı üzerinde tutulur. Tavada eritilen kurşun tasın içindeki suya dökülür. Bu işlem üç kez tekrarlanır. Daha sonra kurşun döken kişi kalburdaki kaşıkları çocuğun başından üç defa atar. Kaşıkların dördü de yere kapalı olarak düşerlerse, çocuk ölür denir. Açık düşerse kaşıklar, nazardan kurtulmuş olur. Bunlar yapılırken üç defa İhlas Suresi, bir defa da Fatiha Suresi okunur. Kalburdaki ekmek köpeğe verilir. Tastaki su da ocağa serpilip, tas olduğu yerde ters çevrilir” (Örnek, 2015: 219-220). Benzeri Ordubat ilçesinde ve ona bağlı köylerde yapılmaktadır. Şerur`da ise, nazara uğramış çocuğun üzerinden nazarı götürmek için çok ilginç bir ritüel gerçekleştirilir: Hamurdan yuvarlak yuvarlak kırk göz şeklinde parçalar yapıp tandıra atılır. Bu zaman şöyle denir: “Kim buna nefes salmış, göz vurmuşsa, gözü partlasın”. Sonra nazarı değdiği düşünülen kişinin bez gibi her hangi bir şeyini getirip tandırda yakıyorlar. Aynı zamanda nazar etmiş kişinin ayakkabısı da pisletilerek geri yerine konur. Bu şekilde nazarin geri götürüleceğine inanılmaktadır (Şerur Folkloru Örnekleri, 2018: 288-289). Afyonkarahisar`da ise, kahve, tuz, şeker ve üzerlik birlikte kurşun bir kepçe içinde yakılır, dumanı kem göze, nazara uğramış çocuğa doğru üflenir (Örnek, 2015: 220).

Konya`da katran veya zeytin yağına mavi bez batırılır, üzerlik ve soğan kabuğu ile tütürülür ve şöyle denir:

Yüzerlik yüzbinerlik
Gitsin nazarlık, gelsin sağlık.
Yüzerliksin hevasın
Her dertlere devasın
Kara taştan ela gözden alasın.
Enneşelin, menneşelin
Yeryüzünde kaynaşanın
Bağdat`daki bitli Ayşe`nin
Gözleri patlasın (Örnek, 2015: 220).

Yine Konya yöresinde nazara uğramış çocuğu tüstüledikten sonra şöyle denir:

Gittsin nazarlık

Gelsin güzellik

Nazarı değen patlasın

Göbeğinden çatlasın (Örnek, 2015: 220).

Büyükler ve çocuklar için yapılan üzerlik ritüelli zamanı, etkili gücü olduğuna inanılan sözler bölgelere göre farklılık göstermektedir. Özellikle Nahçıvan`ın Şerur bölgesinde üzerlik yakılırken birbirine benzese de farklı sözler kullanılmaktadır:

Üzerriysen havasan,

Nahan derde devasan.

Hansı bir evde olsan,

Neçe gada savarsan.

Atın göydü, üzerriy.

Donun göydü, üzerriy.

Müşgül işim düşübdü,

Hal günündü, üzerriy.

Üzerriyer çırtdasın,

Yaman gözler pırtdasın.

Üzerriy dene dene,

Çekilsin perde dene.

Yad ola, gohum ola,

Gözderi burda yana.

Üzerriysen havasan,

Gada bala savasan,

Her derddere davasan.

Çıkdım Turun dağına,

Baktım cennet bağına.

Çağırđım, yani sen çey,

Get gör bed nezer, bed nefes,

Atım köze, çıksın göze (Şerur Folkloru Örnekleri, 2018: 286).

Aman, hoydu üzerriy,

Tüstün göydü üzerriy.

Bed nezeri, bed nefsi,

Amandı, kov üzerriy.

Üzerriyeler hazaı,ı,

Hazar derde devadı.

Hansı evde olsa,

Gada bela savandı.

Üzerriyeler çıııdasın,

Yaman gözler pııııdasın (Şerur Folkloru Örnekleri, 2018: 287).

Anadolu'nun Kastamonu bölgesinde ise, nazarı değiğine inanılan kimseler için farklı bir tüstüleme ritüeli yapılmaktadır. Şöyle ki, nazara uğramış kişilerin isimleri bir kağıda yazılır. Daha sonra zeytin yağına bastırılıp tüstülenir (Örnek, 2015: 221).

Şerur'da nazara gelmiş kişi yere yatırılır. Pamuk alıp ayaktan başa kadar dizilir. Sonra "ben bunun korkuluğunu alıyorum" der ve pamuk yakılır. Pamuk yanıp kül olunca adamın korkuluğu, nazarı gitmiş olduğuna inanılır (Şerur Folklor Örnekleri, 2018: 288).

Adıyaman'da nazar değmiş çocuğun nazarını götürmek için farklı bir ritüel yapılmaktadır: Çocuğa nazar değiren kişinin bastığı yere önce çış yapılır. Daha sonra bu kişinin bastığı yerden toprak alınır, üzerine su konur, bu su çocuğa serpilir. Erzurum'da ise nazara uğramış çocuğa yedi komşuya su veya şeker okutularak verilir (Örnek, 2015: 221)

Azerbaycan'da halk hekimliği dediğimiz türkeçarelerde kötü nazardan dolayı kişide oluşan yarayı iyileştirmek için bahçede yetiştirilen tavuğun petenesi kına ve tere yağı ile karıştırılıp yaranın üzerine konur ve yara iyileşince nazarın da gitmiş olduğuna inanılır (Nebiyev, 2009: 321).

Çocuğu Çile ve Haldan Korumak İçin yapılan Uygulama ve Ritüeller

Azerbaycan ve Anadolu folklorunda çocuk daha doğmadan onu bir takım olumsuzluklardan, kötü enerjilerden, nazardan korumakla yanaşı, varlığına inanılan bir takım yaratıklardan (Cin, Hal anası, Al karısı vb.), çileye düşme, cin değişmesi, halbasma, albasma, kırkbasma gibi durumlardan da korumak için çeşitli uygulamalar ve ritüeller yapılmaktadır. Şöyle ki, hamile kadınları cinden ve hal anası gibi mitoloji varlıklardan korumak için çok değişik bir ritüel yapılmaktadır: "*Lohusa kadını haldan korumak için belirli sınırları olan bir çizgi çizilirdi ve oradan kimse geçemezdi, sadece lohusa geçirdi. Üç gün onun bulaşıkları yıkanmazdı, yedikleri kirli olarak odada dururdu, sadece üzeri örtü ile kapatılııı. Bunun için de cin onun bulaşıklarına dokunmazdı*" (Karabağ III, 2012: 162; Memmedova, 2021b: 467). Aynı zamanda yeni doğan bebeğin korunması ilk olarak çiftinin (plesantanın) nerde bastırılması ile başlamaktadır: Çocuğa gelebilecek zararın karşısının alınması amacıyla annenin yoldaşı (eşı) diye bilinen çift (plasenta) bir beze sarıp toprağa bastırılır veya temiz akar suya atılır (Güven, 2021:43; Örnek, 2016:198). Fakat Kars'tan farklı olarak Karabağ bölgesinde ise akar suya atmak, nehir kıyısına bastırmak uygun görülmemekte, gül çalıının dibine bastırılması önerilmektedir. Bu bakımdan bebek dünyaya göz açtığında onun çiftinin kuralallara göre bastırılması önem taşımaktadır. İnançlara göre, bebeğin çiftinin nerede bastırılması önemlidir. Buna bir bakıma çocuğun kaderinin belirlenmesi gibi de bakılabilir. Bununla ilgili Karabağ bölgesinde çeşitli inançlar var: "Çocuğun çiftini nehrin kıyısında bastırmak, akar suya atmak olmaz. Eğer atsan, hal anası haberdar olup gelir ve anneye zarar verebilir. Gül çalıının dibinde bastırırız ki, çocuk gül gibi temiz olsun" (Memmedova, 2021b:468; Karabağ VIII, 2014: 368). Bu ritüeli yaparken hem anneyi, hem de çocuğu Hal anasından koruyacaklarına inanılır. Eski Türk inançlarından olan hal, al, al ruhu halk kültüründe önemli yer tutmaktadır. İnsan ile hayvan karışımı bir görünüşe sahip olan hal anası veya alkarısı öldürücü dev, cin gibi bilinen, uzunboyulu, uzun parmakları ve tırnakları olan, dağınık saçlı, yağlı vücutlu, el ve ayakları küçük, dişlek, bir dudağı yerde, bir dudağı gökte, bazen zenci suratlı, memelerini nağıllardaki devler gibi omuzlarından arkaya saktırabilen, tepesinde gözü olan, çok çirkin, al gömlek giyen bir yaratıktır. Kırklı anne ve çocuğa zarar verebileceği, hatta öldürebileceği düşünölen bir varlık olan Alabastı'dan (Alkarısı veya Hal anasından) onlara zarar gelmesin diye 40 gün tek başına bırakılmaz. Aynı zamanda Alkarısı'nı yakalamak ve

zararsız hale getirmek için bazı uygulamalar yapılmaktadır: Alkarısı'nın üzerine sancak vurulur veya çuvaldız batırılır, üzerine katran (zift) dökülür. Böyle oldukta Alkarısı aldığı ciğeri sahibine geri iade eder. Onu yakalayan kişi de ocaklı (alıcı) olur. İnançlara göre, Alkarısı alıcı (ocaklı) olan bir kişiye ve onun sülalesine dokunmadığı gibi, evlerinde ve üzerlerinde onlara ait eşyaları olanlara da kötülükleri değmezmiş. Halk arasında çardak, samanlık, viranelik, su kenarı, çeşme alkarısının gizlendiği yerler gibi bilinmektedir. Alkarısı'nın bilinen en belirgin özelliği ahırdaki atların saçının örülmesidir. Bu değişik özellikleri ile tanımlanan ve bilinen Hal anasından korunmak, albasmasına uğramamak için bazı uygulama ve ritüeller yapılmaktadır (Örnek, 2016:201; Güven, 2021: 48-49). Şöyle ki, lohusa kadının yatağının baş ucuna soğan, tarak, erkek kıyafeti, iğne, yaşlı ninelerin verdiği boncuk, yastığın altına ekmek konur. Ayrıca kadına zarar verilmesin diye lohusa kadının yatağının dört tarafına ip dolanır. Yakasına da sancak takılır. Kırk gün süresince çocuğun çamaşırları dışarıya asılmaz, çocuk ve anne yalnız bırakılmaz, ışık açık bırakılır (Güven, 2021: 49). Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde kırklı çocuk ve annesi Al basmaması için anne ve çocuğun bulunduğu yere süpürge, Kur'an, soğan, sarımsak, nazarlık asılır. Yastıklarının altına Kur'an, Enam, kama, kılinc, orak, bıçak, maşa, kurgu, demir, makas, ekmek, soğan, erkek pantolonu ve yeleği, iğne, çuvaldız konur. Lohusaya erkek takkesi, gömleği giyindirilir, erkek kuşağı bağlanılır (Örnek, 2015: 202). Alkarısı'ndan zarar gören kadınlar için ise genellikle iki bilinen ritüel yapılmaktadır: "Öncelikle bu varlıklardan bir şekilde teması olduğu düşüncesiyle at getirilir ve lohusa kadının önünde kişnetilir. Bu sesle ürken kadının bütün sıkıntılarından kurtulacağına inanılır. Daha sonra kötü ruhların daha çok zarar vermemesi ve anneye yaklaşmaması için kadına sancak takılır. Bu ritüel albasmadan önce ve sonra yapılır" (Güven, 2021: 50). Folklorumuzda bir kadın doğum yaptığı zaman baygınlık geçirdiğinde veya öldüğünde Hal annesinin onu alıp götürdüğüne inanılır. Aynı zamanda kadının ciğerinin Hal anası aldığı düşünülür. Doğum yapan zaman doğum geciktiğinde, zor doğumlarda Hal anasının evin çatısının üzerinde oturduğuna ve çocuğun doğmasına izin vermediğini, annenin ciğerini çekip almak istediğine inanılır. Hal annesini korkutmak için havaya kurşun sıkarlar. Doğum yapan kadını Hal (Al) anasından korumak için etrafına şişler ile dairevi çizgi çizilir ve bu şekilde kadını koruma altına aldıklarına ve Hal anasının o çizgiden içeri, daireye giremeyeceğine inanılır. Ayrıca Hal anasının içeri girmemesi için kapının ağzına hekendaz (faraş) atarlar. Erkekler de bahçede ateş açar ki, hal korkup kaçsın. Bunları yapmakla doğum yapan kadını Hal anasından korumaya çalışırlar ki, ne anneye, ne de çocuğa zarar gelmesin (KK-7).

Çocuk dünyaya göz açtıktan sonra 40 gün annesi de, çocuğu da korumak için değişik inançlara bağlı olarak bazı ritüeller gerçekleştirilir. Özellikle kırklı çocuğu görmeğe gelenlerin ağırlığını, kötü enerjisini, nazarını etkisiz hale getirmek için şöyle bir ritüel yaparlar: "*Kırklı çocuğun ziyaretine biri geldiğinde çocuğu dışarı çıkarırlar, sonra eve götürürler ve kapı ağzına demir atarlar ki, gelen kişinin ağırlığı orada kalsın*" (Karabağ VIII, 2014: 368; Memmedova, 2021b: 468-469). Aynı zamanda kırklı bir kadının da başka bir kırklı kadını ziyarete gitmesi hoş karşılanmaz. Çünkü bu zaman çile olacağına inanılır ve bu çilenin verdiği zararı ortadan kaldırmak için şöyle bir ritüel gerçekleştirilir: "*Bir kırklı kadın diğer kırklı kadınla karşılaştığında birinin çilesi diğerini basar. Bu da çocuğu etkilediği için çocuk yürüyemez. Benim büyük kızımın çocuğu yürüyemedi. İkiz çocuğu olan bir annenin bacakları arasından o çocuğu üç defa geçireceğimiz takdirde çilesinin geçebileceğini söylediler. Ayrıca iki çileli kadın bir araya geldiğinde sancaklarını birbirlerine veriyorlar. Bu şekilde yapınca onları çileleri basmaz. Çilenin de bazılarının ayağına, bazılarının da diline düştüğünü söylerler. Ayağa düştüğünde çocuk yürüyemez, diline düştüğünde ise konuşması gecikir. Benim torunum konuşamıyordu. Onun diline çile düşmüştü. Çilesini kesince, yani ortadan kaldırıncaya konuştu*" (Karabağ IX, 2014: 290; Memmedova, 2021b: 469). Halk inanışlarında çileli çocuğun yürümesinde bazı engellerin ortaya çıktığına inanılmaktadır. Bu zaman çocuğun yürüyeceğine inandıkları için böyle bir ritüel yapılır: "*Çileli çocuk yürüyemiyor. Onda onu anne rahmindeyken babası ölen çocuğun ayağının arasından üç defa geçirirler. Ondan sonra çocuğun çilesi kesilir*" (Karabağ IX, 2014: 288; Memmedova, 2021b: 470). Ayrıca çileye düşen birini çileden kurtarmak için imamlara ihsan olarak açılan yemek sofrasının kırıntılarını çileye düşmüş kişinin başına döktükte, çile onun üzerinden kalkar. Çileye düşen çocuğu ise hayvan sürüsünün önüne götürdüklerinde çileden çıkmış olur. Ayrıca çileli çocuk babasının bacakları arasından geçirildiğinde de çileden kurtulduğuna inanılır (KK-7, KK-10). "Çile" Farsça "çehel" sözünden gelmektedir, anlamı ise "kırk" demektir. Tasavvuf tarikatında sufilerin 40 gün nefsanî arzularından kurtularak ruh temizliğine ermek için yaptıkları sıkı pehriz ve mahrumiyet dönemi olan riyazete de çile deniliyor. Izdırap, dert,

sıkıntı anlamında da kullanılan çile, halk inanışlarında dünyaya çocuk getiren lohusa kadının 40 gün “çile” dönemine geçmesi olarak da anlaşılmaktadır. 40 günün tamamında Çilekesti töreni yapılmaktadır. Çile ve Çilekesti töreninin dinle hiç bir ilgisi olmasa da, yeni bir döneme girmiş anne ve çocuğun 40 gün rahatı ve huzuru için, hastalıklardan ve kötü enerjilerden, nazar, ağırlıktan korumak için önemlidir.

Nahçıvan ve Şerur (KK-8) bölgesinde 40 gün çocuk yalnız bırakıldığı zaman cin değiştireceğine inanılmaktadır. Cinin değiştiği çocuğa “cin değişeyi” denir. Cin değişeyi her zaman çelimsiz, yani sıksa olur, ne artar, ne azalır. Cin değişeyi olan çocuk için şöyle bir ritüel yapılmaktadır: “Mutlaka onu mezarlığa götürmek gerekir. Altı mezar geçip yedincide vücudun yarısından azını toprağa bastırmak gerekir. Bu zaman çocuk bağırp ağlarsa, bil ki, senin çocuğundur. Yok ağlamazsa, cin değişeyidir. O vakit beklemen gerekir ki, cin seninkini iade etsin” (Azerbaycan Folklor Antologiyası, 2010: 42,45; Memmedova, 2021a:301). Ordubad bölgesinde çocuğu cin değiştirmesin diye bazı önlemler alınmaktadır. Öncelikle 40 gün çocuk odada yalnız bırakılmaz. Çocuk korkmasın diye başının altına bıçak, makas, ekmek konur. Kıyafetine sancak (iğne) takılır. Bütün bunlar çocuğu cin kendi çocuğu ile değiştirmesin diye yapılır. Şayet cin çocuğu götürürse, o zaman da mezarlıkta yedinci kabre koyarlar, çocuk biraz uyur. Uyanınca iyileştigiğine inandıkları için eve götürürler (KK-5, KK-9).

Yumurtanın çocuğu kötü gözden ve nazardan koruduğuna inanıldığı için bir çok bölgelerimizde çocuk doğduğunda onun yanına yumurta koyma adeti gerçekleştiriliyor. Yumurtanın önemi ise, temel gıda gibi annenin gücünün, enerjisinin onarılmasında kullanılır. Doğumdan sonra anneye her gün yumurtadan gayganak (şerbetli tatlı omlet) yapılıp yedirdilir ki, beli, vücudu güçlensin. Lohusa kadına on gün süresinde her gün yumurta pişirirler (KK-2, KK-3). Kaynak kişinin verdiği bilgiye göre: “Kırklı çocuğu derler ki, insanların gözü, nazarı etkiler. Kırklı çocuğun başının altına mühür, tesbeh, daha sonra ise suyun içinde bir yumurta koyarlar beşiğinin altına. Yumurta göz götürür derler. Anne ise hemzadlı (ağır enerjili) olur. Onu da herşeyden korumak gerek. Kırklı anne korkarsa, sütü kesilir, psikolojisi bozulur. Kırklı kadın ve çocuğun üzerine pis, güsulsuz adam gelmemeli. Cin sancaktan korkup kaçsın diye kırklı çocuğun gömleğine sancak takılmalıdır” (KK-1). Halk inanışlarına göre hemzadlı biri (üzerinde her hangi bir amaçla yazılmış dua taşıyan biri veya doğumdan sonra çocuğu ölen kadın) yeni doğum yapmış kadını ziyarete giderse, onun ağırlığı ve hastalığı, uğursuzlukları anne ile bebeğinin üzerine dökülmüş olur. Hemzadlı birinin hemzadı kimin üzerine dökülürse, onun çocuğu da olmayabilir. Onun için de bir kimsede hemzad olduğunu anladıklarında onu temizlemek amacıyla yeni bar veren ağacın veya yeni doğum yapan kedinin üzerine götürürler (KK-4, KK-6). Kaynak kişilerden toplanan bilgilerden de anlaşıldığı üzere bazı kişiler ağırlıklarını, hemzadlarını dökmek için kırklı bebeğin ziyaretine gelir: “*Bizim bir geleneğimiz var; kırklı çocuğun ziyaretine kimsenin gelmesine izin vermeyiz. Ayağı ağır kişi geldiğinde çocuk ağlıyor, hastalanıyor, rahatsız oluyor, halden hale düşüyor. Hemzad öyle bir şey ki, ağaç meyve getiren vakit hain kalple, kötü niyetle gidildiğinde o ağaç da kurur*” (Karabağ IX, 2014: 289). Hemzad Farsça bir kelime olup yaşıt, aynı yaşta olan, insanla birlikte doğulan ruh, can anlamına gelmektedir. Hemzadlı ise doğumdan sonra çocuğu ölen kadın olarak bilinmektedir (Azerbaycan Dilinin İzahlı Lüğeti, 2006: 364)

Bu hassaslıklar hem Azerbaycan, hem de Anadolu bölgeleri için benzerlik oluşturmaktadır. Ayrıca her iki bölgede çocuğu çileden, kırkbasmadan, albasmadan, halbasmadan, cinden, hemzaddan, kötü enerjiden, nazardan vb. korumak ve onu sağlıklı büyütme için çocukla ilgili çeşitli inançlar, gelenekler, uygulamalar, ritüeller ve yasakların uygulandığı görülmektedir.

Sonuç. Nazar genel olarak gözle (köz nazarı), dille (til nazarı), ayna ile (közğü nazarı), parmakla gösterilmekle (sug nazarı) değdirilmiş olur. Göz kelimesinin eski Türkçeden “köz”den geldiği bilinmektedir. Aynı zamanda köz kelimesi kor halinde yanan kömür parçası anlamına geliyor olmasının nedeni de gözün aslında kor kadar yakıcı olduğundan dolaydır. Gözden gelen bu kötü, yıkıcı enerjiyi, bed nazarı yok etmek için tüstü, üzerlik yakılmasının yanında o enerjiyi geri kaytaracak göz boncuğu gibi ilk bakışta dikkat çeken takılar, muskalar takılarak önlem alınmaya çalışılır. İşaret parmağı ile gösterildiğini anladığında ise kalp hizasında işaret ve ortak parmak makas şeklini alarak kalp üzerine konulur ve gelen enerjinin geri ötürüldüğüne inanılır. Dille hakkında birşeyler söyleyen kişinin nazarına gelmemek için dili hafifçe dışarı çıkarıp üç defa ısırarak çıkarılır. Közğü, yani ayna nazarına gelmemek için sık sık aynaya bakılmamalı, yatak odasında ayna bulundurulmamalıdır. Aynı zamanda ta eski

çağlardan günümüze kadar gelen bir yöntem ise nazar değmemesi için öncelikle “tü tü” denilerek hafiften tükürüp “bin bir kere maşallah”, “Allah nazarlardan korusun” vb. söylenmesidir.

Kökene çok eski Türk inançlarına, şaman gelenek ve göreneklerine dayanan nazar, göz değmesi, nazarla ilgili inançlar, uygulamalar, ritüel ve yöntemler hala günümüzde ister Anadolu'nun, isterse de, Azerbaycan'ın farklı bölgelerinde zenginliği ile dikkati çekmektedir. Makalede giriş kısmında nazar kelimesinin anlamları, kökü araştırılırken, nazarın belirtileri, nazara uğramış çocuk ve büyüklerde, canlı cansız çevremizde olan eşya, nesne ve hayvanlardaki, aile ve evdeki sıkıntıları saptanmıştır. Ayrıca bed nazara, ağır enerjiye uğramadan önce kem gözden, cin, Hal anasından, albasmadan vb. korunmak ve nazar değmişler, çileye düşmüşler ve hemzada uğramışlar için yapılan uygulama ve ritüeller üç başlık halinde toplanarak Azerbaycan ve Anadolu'nun bölgelerine göre karşılıklı şekilde incelenmiştir.

KAYNAKLAR

Azerbaycan Dilinin İzahlı Lüğeti. (2006). II.Cilt, Tertipçiler: Əliheyder Orucov, Behruz Abdullayev, Nergiz Rehimzade. Bakı: Şerg-Gerb.

Azerbaycan Folkloru Antologiyası. (2009). Nahçıvan Folkloru I, Nahçıvan: Ecmi Neşriyatı.

Güven, F. (2021). Kars Halk Kültüründe Geçiş Dönemleri (Doğum, Evlenme, Ölüm). İstanbul: Kriter.

Karabağ: folklor da bir tarihtir. (2012). III.kitap (Ağdam, Füzuli, Cebrayıl, Terter, Gubadlı, Zengilan, Kelbecer, Laçın ve Şuşa rayonlarından toplanmış folklor örnekleri). Bakü: “Elm ve tehsil”.

Karabağ: folklor da bir tarihtir. (2014). VIII.kitap (Kelbecer rayonundan toplanmış folklor örnekleri). Bakü: Zerdabi LTD MMC.

Karabağ: folklor da bir tarihtir (2014). IX.kitap (Beylegan, İmişli, Terter, Berde ve Cebrayıl rayonlarından toplanmış folklor örnekleri). Bakü: “Zerdabi LTD” MMC.

Mansur, A. (2021). Şaman Gözü. İstanbul: Destek Yayınları.

Memmedova, M. (2021a). “*Karabağ`da İnisiasiya Ritüelleri İle Bağlı İnançlar*” // Karabagh International Congress of Modern Studies in Social and Human Sciences, June 17-19, Karabagh, Azerbaijan, s.298-306.

Memmedova, M. (2021b). “*Karabağ Folklorunda Doğum Rituelları Ve İnançları*”// Ziyalı İşığında Ramazan Kafarlı – 70 Beynelhalk İctimai ve Medeni Elmler Konfransı, 15-16 iyul, Azerbaycan-Bakü. Web:www.izdas.org/ramazan-gafarli-kongresi, s.465-471.

Memmedova, M., Mirzayeva G. (2023). “*Customs and Beliefs The Khirktokme Ceremony in Azerbaijan and Anatolia*” // 6th International Dede Korkut Conference of Turkish Culture, History and Literature. July 20-21, Guba, Azerbaijan, s.124-133.

Nebiyev, A. (2009). Azerbaycan Halk Edebiyatı. Bakü: Çırag.

Örnek, S.V. (2015). Geleneksel Kültürümüzde Çocuk. Ankara: BilgeSu yayıncılık.

Örnek, S.V. (2016). Türk Halk Bilimi, Ankara: BilgeSu Yayıncılık.

Şerur Folklor Örnekleri. (2018). Nahçıvan: Ecmi Neşriyatı.

KAYNAK KİŞİLER

KK-1. Abbasova Naile Paşa kızı, 1982, Nahçıvan ili, Şerur ilçesi, lise eğitilmiş, ev hanımı.

KK-2. Ekberova Sevinç Cavad kızı, 1971, Nahçıvan ili, Ordubad ilçesi, Yukarı Eylis köyü, lise eğitilmiş, ev hanımı.

KK-3. Ekberova Aynur Cavad kızı, 1975, Nahçıvan ili, Ordubad ilçesi, Yukarı Eylis köyü, lise eğitilmiş, aşçı.

KK-4. Hanlarova Günay Penah kızı, 1987, Füzuli şehri. Ön lisans eğitilmiş, kütüphane görevlisi.

KK-5. Hüseynova Gözel Adıgözel kızı,1945, Nahçıvan ili, Ordubad ilçesi, Yukarı Eylis köyü, lise eğitilmiş, ev hanımı.

- KK-6. İskenderova Yeter Hüseyn kızı, 1965, Nahçıvan ili, Ordubat ilçesi, Tivi köyü, lise eğitimli, ev hanımı.
- KK-7. Memmed Tahire Geşem kızı, 1960, Nahçıvan ili, Vaykır köyü, yüksek lisans eğitimli, edebiyatçı, profesör.
- KK-8. Mirzeyeva Elmira İmran kızı, 1967, Nahçıvan ili, Şerur ilçesi, Diyadin köyü, lise eğitimli, ev hanımı.
- KK-9. Necefova Seltenet Yusif kızı, 1961, Nahçıvan ili, Ordubad ilçesi, Anabat köyü, lisans eğitimli, hemşire.
- KK-10. Seyidova Hatice Mirgafar kızı, 1953, Nahçıvan ili, Vaykır köyü, ev hanımı.

AZİZE CAFERZADE'NİN "ANAMIN MASALLARI" NDA DİDAKTİF MOTİFLER

Doç. Dr. Ayna BABAZADE*

Özet

Çağdaş Azerbaycan edebiyatının önemli temsilcilerin olan Azize Caferzade, çeşitli türlerde eserleri olan velut bir yazardır. O, daha çok tarihi romanlar yazmakla birlikte çocukları da unutmamış, annesinden dinlediği masalları yazıya geçirerek kitap haline getirmiştir. 1982 yılında Bakü'de yayımlanan kitap, 2020 yılında Ulusal Miras Kültürel Tarihi Araştırma Vakfı yayınları tarafından yeniden basılmıştır. Kitabın yeni baskısında masallar sesli olarak da sevimli okurların hizmetine sunulmuştur. *Anamın Masalları*, 1990 yılında Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı tarafından İstanbul'da da basılmıştır. Kitapta milli değerleri anlatan 25 Azerbaycan masalı yer almakta olup bu masalların her biri farklı değeri temsil etmektedir. Örneğin, *Çörek* masalında ekmeğe saygıyı, *En büyük Dert* masalında dostluğu, *Yahşi Konşu (İyi Komşu)* ve *Balkabak Oğlanın Masalı'nda* iyi ve kötü komşudan, *Salatın Ana* ve *İki Ana* masallarında anne-evlat sevgisinden bahsedilmiştir. Bu masallar, okurların vatan sevgisi, yurda bağlılık, dostu sadakat, çalışarak helal kazanç elde etmek vb. gibi olumlu özellikler kazanmasını sağlamaktadır.

Bu masalların bir kısmı gerçek, bir kısmı ise efsane özelliği göstermektedir. Masallarda bazen ata sözleri, deyim ve manilere, ninnilere de yer verilmiş, böylece eser zengin folklor örnekleri ilde desteklenmiştir. Aynı zamanda bir sıra tarihi şahsiyetlerin ismi de bu masallarda geçmiş ve onlar böylece belleklerde yer edinmiştir. Şamahı hanı Mustafa Han, Şah Abbas, Topal Timur vb. şahıs isimleri ile birlikte gerçek hayatta var olan Fit Dağı, Baba Dağı, Küdrü Düzü vb. yerlerin ismi de masallarda geçmekte ve çocuklarda vatan ve yurt sevgisinin pekiştirilmesine hizmet etmektedir. Bu da masalları okuyanların hem eğlenmesini hem de eğlenirken bilgi sahibi olmalarını sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çocuk edebiyatı, masallar, tarih bilinci, vatan sevgisi, eğlenceli eğitim yöntemi.

DİDACTIC MOTİVES IN AZİZA JAFARZADE'S "MY MOTHER'S TALES"

Aina BABAZADEH**

Abstract

Azize Caferzade, one of the well-known representatives of contemporary Azerbaijani literature, is a prolific writer with works in various genres. Although she mostly wrote historical novels, she did not forget the children, she wrote the tales she heard from her mother and turned it into a book. In the new edition of the book, fairy tales are also offered to the lovely readers aloud. "My Mother's Tales" was also published in Istanbul in 1990 by the Turkish World Research Foundation. There are 25 Azerbaijani tales describing national values in the book, and each of these tales represents a different value. For example, respect for bread in "Çörek" tale, friendship in the tale of "The Greatest Trouble", good and bad neighbor in "Yahşi Konşu" ("Good Neighbor") and "Pumpkin Boy's Tale", mother-child love in "Salatın Ana" and "İki Ana" tales. These tales are about the love of the homeland, loyalty to the homeland, loyalty to friends, earning halal income by working, etc. provides positive features such as.

Some of these tales are real and some are legends. The tales sometimes included proverbs, idioms, poems, and lullabies, so that the work was supported by rich folklore examples in the province. At the same time, the names of a number of historical figures were also mentioned in these tales and thus they took a place in the memories. Shamakhi Khan Mustafa Khan, Shah Abbas, Lame Timur etc. Mount Fit, Baba Mountain, Kudrü Düzü, etc., which exist in real life, together with the names of individuals. The

* Azerbaycan, Mingeçevir Devlet Üniversitesi, babazade-ayna@mail.ru

** Doctor of Philosophy in Philology Mingachevir State University, Teacher, babazade-ayna@mail.ru

names of places are also mentioned in fairy tales and serve to reinforce the love of homeland and homeland in children. This ensures that those who read the tales both have fun and have knowledge while having fun.

Keywords: Children's literature, fairy tales, historical awareness, patriotism, entertaining education method.

Giriş

Çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatının tanınmış nümayəndələrindən biri olan Əzizə Cəfərzadə zəngin yaradıcılıq yoluna malik bir yazıçıdır. Əzizə Cəfərzadə - Azərbaycan nəsrinin ayrılmaz bir tərkib hissəsi kimi bu nəsrin inkişaf tarixi ilə birlikdə böyüyən, yetkinləşən, ustalaşan, nəsrin inkişaf sürəti ilə ayaqlaşan və bəzən də bu inkişaf sürətini müəyyən edən nasirlərimizdəndir [2, s.17]. Daha çox tarixi romanlar yazsa da, yazıçı uşaqları unutmamış, onlar üçün vaxtla anasından – Böyükxanım anadan eşitdiyi nağılları yada salıb kitab halında çap etdirmişdir. Bu Əzizə xanımın yaxşı bir dinləyici, müşahidəçi olduğunu göstərir. 1982-ci ildə Bakıda çap olunan kitab, Milli İrsi Mədəni Tarixi Araşdırılmalar Fondu tərəfindən 2020-ci ildə yenidən çap edilmişdir. Kitabın yeni nəşrində nağıllar audio versiyada da oxuculara təqdim olunur. “Anamın nağılları” nəinki Azərbaycanda, həmçinin 1990-cı ildə İstanbulda Türk Dünyası Araşdırmaları qurumu tərəfindən Türkiyədə “Anamın masalları” adı ilə, eləcə də 2015-ci ildə yazıçının oğlu Turan İbrahimov tərəfindən İngiltərədə “My mother’s tales” adı ilə ingilis dilində çap edilmişdir. Kitaba daxil olan nağılların mövzusu rəngarəngdir.

Anamın Nağılları’nın Nağıl Özəllikləri

Əzizə Cəfərzadənin “Anamın nağılları” silsiləsinə daxil olan nağıl-hekayələr epik növün nağıl janrının məzmun və forma xüsusiyyətlərini özündə əks etdirdiyindən oxucular tərəfindən maraqla oxunur. Hekayələr nağıl janrının xüsusiyyətlərini özündə ehtiva edir. Kitaba milli köklərə bağlı 25 nağıl daxildir. və bu nağılların hər biri müxtəlif mövzulardadır. Məsələn, “Çörək” nağılında-çörəyə hörmətdən, “Ən böyük dərd” nağılında dostluqdan, “Yaxşı qonşu”, “Balqabaq oğlanın nağılı”nda yaxşı və pis qonşudan, “Salatın ana”, “İki ana” nağılında ana-övlad sevgisi və s. danışılır. Həmin nağıllar oxucularda vətənə sevgi, yurda bağlılıq, dosta sədaqət, halal zəhmətlə yaşamaq və s. müsbət keyfiyyətlər formalaşdırır. Bu nağılların bir qismi real, bir qismi isə əfsanə xarakteri daşıyır. Nağıllar içərisində eləcə də yazıçının öz təxəyyülünün məhsulu olan nağıl-hekayələr də var. Folklor nümunələrinin - atalar sözləri, deyimlər, bayatılar, laylalar və s. işlənməsi, kitaba ayrıca rəng qatır və Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatının nə qədər zəngin olduğunu bir daha təsdiq etmiş olur. Həmçinin nağıllarda bir çox tarixi şəxsiyyətlərin Mustafa xan, Şah Abbas, Topal Teymur və b. adları ilə yanaşı, yer adları da qarşımıza çıxır: Fit dağı, Baba dağı, Küdrü düzü və s. Nağıllar həm əyləncə, həm də öyrədici xarakter daşıyır.

Anamın Nağılları’nda Mövzu Rəngarəngliyi

“Anamın Nağılları” silsiləsinə daxil olan nağıllar məzmun və forma baxımından bir-birindən fərqlənir. Dini-mifik (“Ponzabığın nağılı”), lətifəvari nağıl (“Yumurta”, “Yaxşı qonşu”), nağıl-əfsanə “Salxım söyüdü nağılı”) və s. formalarda olması nağılları rəngarəng və daha oxunaqlı edir.

Nağılların əxlaqi-didaktik mövzuda olması və hər nağılın sonunda nəsihətəməz fikirlərin aşılması müəllifin professional müəllimliyi də özündə ehtiva edir. Eyni zamanda Əzizə Cəfərzadə istedadlı bir uşaq yazıçısı, uşaq psixologiyasına dərin bələd olan pedaqoq-sənətkar kimi də özünü göstərə bilmişdir. Yazıçının özünəməxsus tərəflərindən biri odur ki, həyatın bəzən kənardan adi, əhəmiyyətsiz görünən tərəfləri, kiçik detallar, epizodlar onun diqqətindən yayınmamış və yazıçının bədii təxəyyülünə ilham verərək, adilikdə gözəllik görməsinə səbəb olmuşdur. Əzizə Cəfərzadə ilhamla, ciddi yaradıcılıq səyi ilə yazan nasirlərdən biri idi. Kitaba daxil olan nağıllar dolğun məzmunu, maraqlı süjeti ilə fərqlənir.

“Anamın nağılları” kitabı nağıllar silsiləsindən ibarətdir və həmin nağıllar epizodlar əsasında qələmə alınmışdır. Kitabda ön söz yerinə Məmməd Aslan tərəfindən qələmə alınmış “Əcəl macal versəydi” tanıtma yazısı verilmişdir.

Nağılların bir qismi nağıl-hekayə səciyyəsi daşıyır. Onu da qeyd edək ki, Azərbaycan ədəbiyyatında nağıl-hekayə ötən əsrin sonu və XX əsrin əvvəllərində yaranmağa və formalaşmağa başlamışdır. Süleyman Rəhimov, Mikayıl Rzaquluzadə, Əli Vəliyev və digərlərinin nəsrində nağıl-hekayə janrının nümunələrinə rast gəlirik. Çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatında Anar, Əzizə Əhmədova, Mövlud Süleymanlı və b. yaradıcılıqlarında bu janra da müraciət etmişdilər. Özünəməxsus yaradıcılıq dəsti-xətti seçilən Əzizə Cəfərzadə də bu janrdan ustalıqla istifadə etmiş, ədəbi ənənəyə yeni ruh gətirərək maraqlı nümunələr yaratmışdır.

“Anamın nağılları”na daxil olan nağıllar əsasən məişət mövzusunda. Kitaba daxil olan nağıllarda nəsrə folklorun, nağılla hekayənin vəhdəti özünü göstərir. Hər bir nağıl müəyyən bir didaktik fikrin daşıyıcısıdır. Bu əxlaqi didaktik fikirlərlə tanış olmaq üçün nağılları oxuyub üzərində təhlillər aparmaq kifayətdir.

“Çörək” nağıl-hekayəsində süfrələrimizin əsas neməti olan çörəkdən Etibar adlı kişinin və ailəsinin çörəyə bağlılığından və hörmətindən bəhs olunur. Məlum olur ki, onun evinin hər zaman bərəkətli, ruzulu olması çörəyin hər tikəsinin qədrini bilməsi, qırıntılarının belə yerə atılmaması ilə əlaqəlidir.

“İldə Bir Yalan Danışan” nağıl hekayəsində gənc nəslə yalanın insan həyatına gətirdiyi faciədən danışılır. Bəzən kiçik bir yalan vəziyyəti düzəltmək əvəzinə daha da gərginləşdirib böyük faciələrə səbəb ola bilər. Nağıldan məlum olur ki, bir tacirin ildə bir dəfə yalan danışan qulu olur. Yalan danışmaq məqamı çatanda qulun danışdığı yalan böyük bir ailə faciəsinə, kişinin öz həyat yoldaşını öldürməsinə səbəb olur. Yalanın geniş miqyas alması iki tayfa arasında qan tökülməsi ilə nəticələnir. Sonda oxucularına müraciət edən yazıçı qeyd edir: *“Heç vaxt yalan danışmayın, yalan deməyə məcbur olduğunuz yerdə susun! Yalandansa, dinməmək yaxşıdır”* [1, s.33].

“Yumurta əhvalatı”nda paklıq, insanın öz nəfsinə qalib gəlməsi və s. motivlər qabardılır. İnsan öz nəfsinin qurbanı olmazsa, Allah onu pis insanlardan hidf edər. Nağılın sonunda zalım padşahın vəzirinin hiyləsi ilə halal tikə harama qarışır, insanlar dəyişik yumurtalar götürməklə pak ağızlarına haram tikə aparmış olurlar. Bununla da haram bilməyən məmləkətdə hər şey bir-birinə qarışır. Bu nağılda yumurta kiçik bir detaldır. Əslində məqsəd kiçik cinayətlərin getdikcə böyük cinayətlərə yol açmasını bildirməkdir. Nağılın sonu müəllifin nəsihətamiz fikirləri ilə yekunlaşır: *“Mənim balalarım, çalışın dilinizə haram tikə dəyməsin. İnsan ana bətnindən dünyaya pak gəldiyi kimi, pak da gərək köçə bu dünyadan”* [1, s.41]

“Ən böyük dərd” nağıl-hekayəsi dostluq mövzusunda. Dostluğun dünyada ən qiymətli şey olması fikri aşılır. Dost qədri bilən bir igidin əhvalatı danışılır. Məlum olur ki, igidin göz yaş axıtmasının səbəbi əsl can dostunu itirməsidir.

“Üç oğul” nağıl-hekayəsində padşahın sağalmaz dərdinə vaxtilə könül əyləndirib sonra atdığı qadından olan üç oğlu dərman olur. Həqiqəti bildikdən sonra padşah oğlanlarını sarayda saxlamaq istəsə də, onlar el, oba üçün xidmət edəcəklərini bildirib sarayı tərk edib gedirlər.

“Yaxşı qonşu” nağıl-hekayəsinin əvvəlində el arasında söylənen deyimlər xatırlanır: “Yaxşı qonşu qardaşdan da irəlidir”, “Dünyada yaxşı qonşunun yerini heç kim verə bilməz”, “Dişin ağrıdı-çək qurtar, qonşun pisdi-köç qurtar”. Nağılda ziyana düşüb evini satmaq məcburiyyətində qalan tacirin yaxşı qonşusunun köməyi ilə düşdüyü çətin durumdan qurtulduğu bildirilir. “Balqabaq oğlanın nağılında”kı qonşu isə pis qonşudur, yaxın qonşusunun tapdığı qızıla ortaqlaşmaq istəyən paxıl qonşu niyyətinə nail ola bilməyincə padşaha tapılan qızıl haqqında dərhal məlumat verir.

“Sədaqət” adlı nağıl-hekayədə taxt-taca qaniçən padşahın yerinə dulusçu oğlu keçir. Sadə xalq nümayəndəsi olan bu əməkçi insan insanlara qarşı ədalətli olur, quraqlıq illərində özünün ən dəyərləşmələrini, sonda isə xanəndə-kəniz Dilgüşanı taxilla dəyişir. Bu yolla rəiyyət və təbəələrini aclıqdan qoruyur. Nağıl-hekayədəki bu motivlər bizə M.F.Axundovun “Aldanmış kəvakib” povestini xatırladır.

Povestdən fərqli olaraq nağılda hər şey yaxşı sonluqla başa çatır. Ölkədəki quraqlıq illəri məhsuldar illərlə əvəz olunur, xəzinə yenidən dolur və padşah qonşu ölkəyə taxıl müqabilində verdiklərini yenidən geri alır. Eyni zamanda bu nümunəvi hərəkəti ilə qonşu ölkənin padşahına örnək olmuş olur.

“Ponzabığın nağıl”da əsas ideya odur ki, gərək həyatda kiməsə umud olmayasan, öz bəxtini öz əllərlə yazasan. Nağılda bir qədər yumoristik məqamlar da var. Belə ki, yaşam tərzindən bezən Ponzabığ ədaləti bərpa etmək naminə Allahla görüşməyə, çətinliyini deməyə gedir. Uzun bir yol qət edəndən sonra Allahı tapan Ponzabığ görür ki, hər kəsin bəxti oyaq olduğu halda, onun bəxti bir tərəfdə yadır. Çomağını götürüb bəxtinin üstünə düşür, onu oyadır, evə qayıdanda isə ailədə işlərin yolunda getdiyini görür. Heç kimə arxayın olmamağı öyrənən Ponzabığ sonda hər çətinliyin öhdəsindən gələrək kasıb həyatdan qurtulur.

“Artıq tamah baş yarar” hekayəsində böyük iddialarda olan, az mala qane olmayıb özgəsinin malında gözü olan Həmid və Əhməd öz nəfsinin qurbanı olur. Heç bir şeydə gözü olmayan zəhmətsevər Məmmədə isə padşahın qızı ilə gözəl bir həyat yaşamaq nəsib olur.

“Yuxuyozan” nağıl-hekayəsində dünyadakı böyük bələlərdən birinin dil bələsi olduğu bildirilir. İnsan dilinin sahibi olmazsa, o zaman başına çox bələlər gələ bilər. Nağıl qəhrəmanı təsadüfən özünü yuxuyozan kimi təqdim edib sonra dilinin bələsinə düşür. Qarşılaşdığı ilan sayəsində padşahın verə biləcəyi cəzalardan qurtulur. Nağıl sonu müəllifin nəsihətəməz fikirləri ilə tamamlanır: *“Söz ki danışdın, yerini, məqamını biləsən gərək. Bir söz ki, dedin gərək dalında durasan, yoxsa dilindən bələyə düşənin əlacı yoxdur. Mənim balalarım, dünyada elə yaşayın ki, sonradan tutduğunuz işin peşmançılığını çəkməyəsini”* [1, s.132].

“Palazqulağın nağılı” silsiləyə daxil olan sonuncu nağıldır. Burada “güc birlikdədir” ideyası əsas götürülür. 7 əkiz qızla evlənmək üçün 7 əkiz qardaş uzun bir yola çıxırlar. Bu yolda onlara yoldaş olmaq istəyən insanları yanlarına alırlar, qarşılaşdıqları çətinlikləri də məhz həmin insanlar sayəsində dəf edə bilirlər. Qardaşların çətin maneələri aşmasında Palazqulağın rolu danılmazdır. Digər nağıllarda olduğu kimi sonuncu nağılda da müəllif nəsihətəməz fikirlərini verməyi unutmamışdır: *“Vətənin bir sıxma torpağını bir ovuc qızıldan, dilimizin bir kiçicik sözünü bir ölçü ləl-cəvahiratdan üstün bildim. Hər ikisinin – Vətənin və dilimizin əbədiyyəti üçün nə bacardım sa onu elədim. Sizə vəsiyyətim budur... Sizə üç əmanət qoyub ərən babalar: dilimiz, qeyrətimiz, Vətənimiz. Can sizin, can onlar əmanəti...”* [1, s.360].

“Moda qarı ilə Müdə qarının nağılı”nda hadisələrin gedişatı və sonu “özgəsinə quyu qazan özü düşər” atalar sözünü yada salır. Belə ki, padşahın yeni doğulmuş əkiz uşaqlarını saraydan uzaqlaşdırsalar da, illər sonra bu sirrin üstü açılır və bu əməldə əli olanlar cəzalandırılır.

“Aşımızın kişmişi”, “Deşikli daş”, “Salxım söyüdü əfsanəsi”, “Şam və Pərvanə”, “İt küçüyü doğan il” və s. nağıllarda əfsanəvi motivlər də var. “Şam və Pərvanə”də pərvanənin nə üçün şamın başına dolanmasının hekayəsi danışılır. Bu ünsürlərə klassik ədəbiyyatımızda da rast gəlirik.

Silsiləyə daxil olan “Şəfa bulağı”, “Daş oğlan”, “Şam və pərvanə”, “Gün günəş oğlu nağılı”, “Ay doğdu, o da para” və s. nağıllarda mifoloji ünsürlərə rast gəlinir.

Nağıl hekayələrdə sevgi motivlərinə də yer verilir. Bu sevgi çoxşaxəli olaraq vətənə, elə, obaya ananın-balaya, iki sevən gəncin bir-birinə olan sevgisini əhatə edir. Vətənə olan sevgi “Daş oğlan”, “Şəfa bulağı”, “Kim güclüdür”, “Üç oğul”, “Sədaqət”, ana-bala sevgisi “Salatın ana”, “İki ana”, iki aşıqın bir-birinə olan sevgisi isə “Deşikli daşın nağılı”, “Gün günəş oğlunun nağılı”, “Ay doğdu o da para” nağıllarının əsas mövzudur.

Folklorşünas alim Vaqif Vəliyev “Anamın nağılları” ilə tanış olaraq, onun özünəməxsus nağıl gözəlliyinə malik olduğunu qeyd edərək yüksək dəyər vermişdir: *“Ümumiyyətlə, “Anamın nağılları”nın özünəməxsus nağıl gözəlliyi vardır; bu bəlkə də nağılları yazıya alanın həm yazıçı, həm də Azərbaycan folklorunu mükəmməl bilən tədqiqatı-alim olması ilə əlaqədardır.*

Nağılların bəzində xalq həyatını, adət-ənənəni incəliyinə qədər xalqın məişəti ilə bağlı olan son dərəcə zərif detalları təsvir olunan hadisələrin kulmnasiya nöqtəsi ilə bağlamaq bacarığı nağıl

gözəlliyinin nişanələrindəndir. Belə halda yalnız bir hadisə, bir detal sənətkarlıqla söyləndikdə oxucunun gözü qarşısına nağıl dünyasının pəncərəsi açılır” [3, s.6].

Sonuç

Əzizə Cəfərzadə həm də bir folklor tədqiqatçısı idi və onun folklor mövzusunda meylini xüsusi qeyd etmək lazımdır. Bu meyl yazıçıda anasından, nənəsindən eşitdiyi folklor nümunələrindən yaranmışdı. Folklor mövzusunda apardığı dərin araşdırmalar, onun bədii təxəyyülünə güc-qüvvət, yeni mövzularda yazmağa stimül vermişdir. “Anamın nağılları” yazıçının folklorla bağlılığının təsdiqi olur. Silsiləyə daxil olan nağılların əsas mayasını folklor motivləri təşkil edir və əsrlərdən bəri insanların beynində artıq özünə yer etmiş əxlaqi dəyərlər yeni formada əks olunur. Bu əxlaqi dəyərlər bu gün də öz aktuallığını itirmir, müasir zamanla ayaqlaşır. “Anamın nağılları” ilə Əzizə Cəfərzadə günümüzə səsleşən daha aktual problemləri seçməyə və yüksək bədiiliklə əks etdirməyə nail ola bilmişdir.

KAYNAKÇA:

1. Cəfərzadə Əzizə. Anamın nağılları. Bakı: MİMTA, 2020, 392 s.
2. Əliyeva İfrat. El anası-Əzizə Cəfərzadə. Bakı: El 2001, 64 s.
3. Vəliyev Vaqif. “Anamın nağılları”nın nağıl gözəlliyi // Azərbaycan müəllimi. 20 may 1983-cü il

HÜSEYİN CAVİD VE CAFER CABBARLI YARADICILIĞINDA UŞAK OBRAZLARI VE UŞAK ŞİİRLERİ

Prof. Dr. Tahire MEMMED*

Özet

XX. əsr Azərbaycan, eləcə də bütün türk xalqlarının ədəbiyyatında diqqəti cəlb edən əsas cəhət milli oyanış və kimlik ideallarının aparıcı mövqedə olmasıdır. Həmin idealların gerçəkləşməsi üçün yeni nəsillərə böyük ümid bəslənilməsi, onlar üçün daha təminatlı gələcəkdə yaşlı nəslin üzərinə düşən öhdəliklər ədəbiyyatın əsas mövzusu və cəmiyyətə ötürmək istədiyi başlıca mesajlar sırasında önəmli yer tuturdu.

İdeoloq-mütəfəkkir kimi ədəbiyyat tariximizdə müstəsna yer tutan Hüseyn Cavid və Cəfər Cabbarlının əsərlərindəki uşaq obrazları və uşaqlara həsr olunan şeirləri ifadə etdiyi ilkin mənalara görə aşağıdakı kimi təsnifatlandırmaq olar:

- Cəmiyyətin qorumadığı və həyat uğrunda mübarizə aparan kimsəsiz uşaqlar; - Hüseyn Cavid: Öksüz cocuq ("Küçük sarsəri" şeiri), Ənvər ("Öksüz Ənvər" şeiri), Cəfər Cabbarlı: Xəstə, kimsəsiz uşaq ("Qürub çağı bir yetim" şeiri), Dilənçi uşaq ("Dilənçi" şeiri) Sevər ("Oqtay Eloğlu" faciəsi) və s.
- ilə münaqişəsi və ya ailənin yoxsulluğu üzündən ömür yolu, arzuları yarıda qalan uşaqlar – Hüseyn Cavid: Mənəkşə ("Uçurum" faciəsi), Cəfər Cabbarlı Dilarə ("Dilarə" hekayəsi) və s.
- Hüquqsuz ananın arzuolunmayan uşağı – Cəfər Cabbarlı: Yaxşının uşağı ("Almaz" dramı) və s.
- Gələcəyə bəslənən ümidləri yaşadacaq uşaqlar – Cəfər Cabbarlı: Gündüz ("Sevil" dramı) və s.
- Uşaqlarda yüksək ideallar, mənəvi-estetik keyfiyyətlər tərbiyə etmək üçün yaradılan obrazlar – Hüseyn Cavid: İsmayıl bəy (İsmayıl bəy Kaspıralıya həsr olunmuş şeir), oynayan, şənlənən və xəstə uşaqlar ("İlk bahar" şeiri) Gülbahar ("Qız məktəbində" şeiri) və s.

Uşaq obrazlarını mətn daxilində araşdırdıqda onların daha geniş semantik funksiya daşdıqlarını görürük. Onlar yalnız uşaqları deyil, bir çox hallarda milləti, onun içində olan problemləri, gələcəyimizin necə ola biləcəyi haqda düşüncələri əks etdirir. Müəyyən hallarda uşaq obrazları metaforik şəkildə millətin taleyini kodlaşdıran obrazlardır. Mənəkşə, xəstə uşaq, Sevər, Yaxşının uşağı, Gündüz - uşaq obrazı olmaqdan daha çox geniş semantik yükü olan kod obrazlar kimi qiymətləndirilə bilər.

Açar sözlər: Türk, cocuq, ideal, uşaq, Cavid, İsmayıl bəy, Cabbarlı.

IMAGES OF CHILDREN AND CHILDREN'S POEMS IN THE CREATIVE WORK OF HUSEIN JAVID AND JAFAR JABBARLY

Prof. Dr. Tahira MAMMAD**

Abstract

The main aspect that attracts attention in the literature of Azerbaijan, as well as all the Turkic peoples in the 20th century, is a leading position of the ideals of national awakening and identity. The key topic of the literature and one of the most important messages to be sent to society was the great hope for the younger generations to realize those ideals and responsibilities of the older generation in a more secure future for them.

* Azərbaycan Milli İlimlər Akademisi Nizami Gencevi Edebiyat Enstitüsü, tahire.mammed@yahoo.com

** Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS, tahire.mammed@yahoo.com

Children's images and poems dedicated to children in the creative work of Huseyn Javid and Jafar Jabbarli, who occupy an exceptional place in our literary history as an ideologue-thinker, can be classified as follows according to the original meanings expressed:

- Orphans who are not protected by society and struggle for life; Husein Javid: Orphan ("Little wanderer" poem), Anwar ("Orphan Anwar" poem), Jafar Jabbarly: Sick and orphan child ("An orphan at the time of sunset" poem), The Beggar child ("The beggar" poem), Sever ("Ogtay Eloglu" tragedy) etc.
- Children whose lives and desires are unfulfilled because of parental strife or family poverty – Husein Javid: Manaksha ("The Abyss" tragedy), Jafar Jabbarly: Dilara ("Dilara" story) etc.
- An unwanted child of a mother who has no rights – Jafar Jabbarly: Child of a good one ("Almaz" drama) etc.
- Children who will keep the hopes alive for the future – Jafar Jabbarly: Gunduz ("Sevil" drama) etc.
- Images created to raise high ideals in children – Husein Javid: Ismayil bek (The poem dedicated to Ismayil bek Kaspiraly), Gulbahar ("In the school for girls" poem) etc.

When we examine the images of children within the text, we see that they have a wider semantic function. They represent not simply children but, in many cases, the nation as a whole, its issues, and ideas for the future. In this way, children's images serves as a symbolic code for the future of the nation. Manaksha, a sick child, Sever, a child of a good one, and Gunduz can be considered as code images with a broader semantic feature than being a child image.

Keywords: Turkish, kid, ideal, child, Javid, Ismayil bek, Jabbarly.

Giriş

Gələcəyimizin əmanət olduğu uşaq və gənclərin tərbiyəsi, ləyaqətli nəsil kimi formalaşması hər zaman ədəbiyyatın, cəmiyyətin ziyalı nümayəndələrinin diqqət mərkəzində olmuşdur. XX əsrin başlanğıcına qədər Azərbaycan ədəbiyyatında uşaq ədəbiyyatı ayrıca bir istiqamət kimi formalaşmamışdır. Divan ədəbiyyatında uşaqların, gənc nəslin tərbiyə funksiyası əsasən didaktik ədəbiyyatda, xüsusən də nəsihətnamə janrında icra olunurdu. Nəsihətnamə janrı ilə böyüməkdə olan yeni nəslə ailə, cəmiyyət, dövlət qarşısında daşdıqları cavabdehlik, davranışlarının doğru-düzgün olmayacağı halda axirətdə qarşılaşacaqları çətinliklər təlqin edilirdi. Cəmiyyət qarşısında borcla bərabər, cəmiyyətin uşaqlar qarşısında məsuliyyəti, onları qoruma vəzifəsi XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəlləri ədəbiyyatımızda əsas mövzulardan birinə çevrildi. Bu dövrün ədəbiyyatında diqqət cəlb edən məsələlərdən biri də uşaq obrazlarından onların tərbiyəsi məqsədilə istifadə edilməklə bərabər, onlara həm də kod-simvol kimi müraciət olunmasıdır. Uşaqların tərbiyəsi məqsədilə tarixi şəxsiyyətlərin millət, vətən yolunda fədakarlığı da yeni nəslin şüuruna nümunə kimi aşılardı. Qeyd edilən bütün cəhətlər kompleks halda Hüseyn Cavid və Cəfər Cabbarlı yaradıcılığında aydın müşahidə olunur. Onları uşaqlarla bağlı düşündürən problemləri aşağıdakı istiqamətlər üzrə qruplaşdırmaq olar.

Cəmiyyətin qorunmadığı və öz həyatı uğrunda mübarizə aparan kimsəsiz uşaq obrazları ilə insanları sosial məsuliyyətə dəvət etmək.

Gənc nəslin gələcəyindən nigarançılıq, cəmiyyətin, böyüklərin onların qayğısına qalmalı olmaları düşüncəsinin ifadəsi hər iki müəllifin yaradıcılığında özünü göstərir.

Hüseyn Cavidin "Küçük sərsəri" şeirində şikəst, xəstə bir uşaq toz-torpaq içərisində halsız vəziyyətdə uzanıb qalıb, yoldan keçən insanlar onunla maraqlanmır, kimsə kömək haqqında düşünmür. Şair məsuliyyətsiz insanları öz dini inancları ilə qarşı-qarşıya qoyaraq sorğulayır; məbədlər tikib orada Haqqa pərəstiş edərək "O"na varmaq istəyənlərə ehtiyac içində olan insanlara qarşı duyarsız olduqlarına aldandıqlarını halda yanlışlar içində olduqlarını anlatmaq istəyir:

Haqqa varmaq, pərəstiş etmək için

Yücelir bir tərəfdə məbədlər.

Daş, çamur, haq rızası namümkün...

Aldanır, aldanır zavallı bəşər. (Cavid H 2005,I:45)

“Öksüz Ənvər” şeirində istedadlı, qabiliyyətli, sinif birincisi olan oğlan yoxsul, imkansız ailənin övlədidir, atası yoxdur, anası xəstə və ölüm yatağındadır. Anasının ömrünün son günlərində Ənvər dalğınlaşır və dərslərindən geridə qalır. Müəllim dərslərə hazır gəlməməsinin səbəbini düşünmədən Ənvəri günahlandırır, onu cəzalandırır:

Çocuq davam ediyor dərsə hər sabah; lakin

Nə söylüyorsa müəllim, o bir şey anlamıyor.

Dalıb, dalıb gediyor, dərs için, vəzifə için,

Toqat yiyorsa da biçərə susmuş, ağlamıyor. (Cavid H 2005,I:46)

Anasının ölümünə görə bir müddət dərslər buraxan Ənvərin harada olması, nə etməsi kimsəni maraqlandırmır. İnsanlığını unudan müəllim, doğma, səmimi münasibətə ehtiyacı olan kimsəsiz uşağı o qədər döyür ki, uşaq “Aman, vay, annəciyim!..” deyib, huşunu itirir. Hüseyn Cavid Ənvər (mənası: parlaq, işıq saçan, ziyalı) adlandırdığı istedadlı yeniyetməyə qarşı düşüncəsizlik və hissiyatsızlıq nümunəsində məsuliyyətini anlamayanlara görə millətin gələcəyinin qaranlıqlara sürükləndiyini göstərmək istəmişdir.

Cəfər Cabbarlının “Qürub çağı bir yetim”, “Dilənçi” şeirlərində də cəmiyyətin kimsəsiz uşaqlara qarşı diqqətsizliyi göstərilir və bu böyük faciə hesab olunur. “Qürub çağı bir yetim” şeirindəki qürub, qaranlıq cəmiyyətin, onun gələcəyinin laqeydlik üzündən məhkum olduğu bataqlığı, ümitsizliyi simvollaşdırır:

Huşə getmiş çocuq xəyal içrə,

Kəsrəti-qüssədən olub bihuş.

Yenə hər yer sükuta müstəğrəq,

Yenə hər yer zülam içində xamuş.

Yenə hər yanda yox ziyadən əsər,

Yenə hər yer məzar tək qəmgin.

Leyk zülmat indi örtübdür

O səfilin sarımtıraq rəngin. (Cabbarlı C 2005, I :50)

“Dilənçi” şeirində anadan yetim qalan bir uşaq qarlı qış günündə ac halda, xəstə yatağında qoca atasının dilənib çörək gətirməsini iztirabla gözləyir, lakin ata nə qədər imkanlı adamların qapısını döyüb, yardım istəsə də evə əliboş qayıdır; uşaq həmin gecə həyatını itirir. (Cabbarlı C 2005,I :54)

“Boranlı qış gecəsi” şeirində də eyni mənzərədir: vərəmli ana və xəstə bir uşaq yalnızlıq, kimsəsizlik, yoxsulluq içindədir. Ölüm ayağında olan anadan övladı ağlayıb çörək istəyir. “Dilənçi”dən fərqli olaraq bu şeir xoş sonluqla bitir. Gözlənilmədən evə iki kişi və sinəsi nişanlı bir qadın daxil olur. Qadın uşağı qucağına alır və şəfqətlə sinəsinə sıxır. Xəstə ana bu xeyirxah insanların övladına sahib çıxdığını görüb huşa gedir. Cabbarlı burada sanki “Dilənçi” şeiri ilə qarşılaşdırma yaradıb, “Dilənçi”dəki uşağı Əzrayıl acılıqdan xilas edib, qoca atanı fəryad içində buraxır. “Boranlı qış gecəsi”ndə isə xeyirxah insanlar xəstə, zəif, ac uşağa sahib çıxır, artıq onun gələcəyi əmin əllərdədir. Qadının sinəsində nişan olduğunu göstərən şair, onun cəmiyyətdə hər hansı mövqə sahibi olduğuna işarə edir. (Cabbarlı C 2005,I :57) C.Cabbarlı bununla cəmiyyətin gələcəyinin qoruna biləcəyinə ümid bəsləyir və insanları sosial borca, vəzifəyə yönəldir. Aysel Qurbanova Cəfər Cabbarlının yaradıcılığında xəstə obrazlarından bəhs edərkən yazır: “Cabbarlı yaradıcılığında xəstəlik 2 məzmununda izah oluna bilər: Millətə qayğı hissini oyatmaq; tarixdə baş verən hadisələrin təsiri ilə şüuraltı şəkildə millətə də sağlamlığına əlac axtarılan xəstə kimi baxmaq.” (Qurbanova, 2020:104) Bu qənaəti bir az geniş mənada Azərbaycan romantiklərinin hamısının yaradıcılığına aid etmək olar. Kədərli lövhələrə maraqlı fərdlərin yox, ümumiyyətlə millətin böhranlı vəziyyətindən doğan əhvaldan da irəli gəlir və fərd öz çətin vəziyyətində həm də millətin halını, problemlərini, gələcək perspektivlərini proyeksiya edirdi.

Cəfər Cabbarlı “Bayram edənlərə” şeirində Birinci Dünya Müharibəsində Osmanlı dövlətindən çar Rusiyasının əsir alıb Nargin adasında saxladığı əsirlər olduğu halda, xalqın Ramazan bayramı şənliklərinə qoşulmasını yaxşı qarşılamır. Müəllif içilən suyu, yeyilən bir tikə çörəyi ac qalan əsirlərlə bölüşdürməyə, paylaşmağa çağırır. Azğın dalğalar arasında, adada ac-susuz qalan “gözəl, sevimli cocuqlar”ın, qadınların halına yanır. Xalqı adada zülmə məruz qalan insanların, kimsəsiz yetim uşaqların köməyinə çağırır:

Çıxıb da sahilə, bir ol məqami-zillətə bax!
Behiştə, duzəxi gör, həşrə bax, qiyamətə bax!
Gör orda ac-yalavac can verən zəliləni,
Gör orda içməyə su tapmayan yetiməni!
Yəqin bil: alışar, od tutar, yanar canın,
O dəm kömək yetirərsən var isə vicdanın. (Cabbarlı C 2005 I :60)

Nargin adasına Rusiyaya qarşı döyüşən türk hərbiçiləri əsir alınıb sürgün edilsə də, tarixi mənbələr, araşdırmalar, xatirələr göstərir ki, oraya çox sayda dinc əhali, qadın, uşaq da gətirilmişdi. “Bu əsirlərin içərisində mülki vətəndaşlar, qocalar, uşaqlar da var idi. Türk əsirlərinin içərisində ölüm faktları artmış, yoluxucu xəstəliklər baş alıb gedirdi.” (Aşırılı, 2011:13)

Cəfər Cabbarlının nəsr və dramaturgiyasında da uşaq obrazları diqqətdən kənar qalmır. “Dilərə” hekayəsi kasıb ailənin xoşbəxtlik cəhdi və qarşılaşdığı fəlakət motivi üzərində qurulmuşdur. Müəllif arzu və ümitsizlik, bədbəxtlik arasında qarşılaşdırma aparıb, bunun cəmiyyətdə adiləşdiyini vurğulayır: “Səadət şərbətini tapıb içərkən, qədəhi salıb qırmaq, xoşbəxtlik yolunu tapıb, tam məqsədə çatarkən bir fəlakətə uğrayıb, məhv olmaq nə qədər acı olsa da, adi bir şey deyilmədir?” (Cabbarlı C 2005 I :272) Mətnə qaldırdığı sualla müəllif təqdim edəcəyi həyat lövhəsinin cəmiyyət üçün xarakterik olduğunu, tez-tez raslaşdığını çatdırmaq istəmişdir. Hekayənin ilk cümlələri ailə üzvlərinin dərdində olması, balaca Dilərənin ağlamasının təsviri ilə başlayır. Bu kiçik qız çocuğu cəmiyyətdə bir güvəncəsi olmayan, təhsil, məktəb arzusu ilə çırpınan azyaşlıdır. Atasını Bəşir palçıqıdır və ailəsi üçün hər bir əziyyətə dözüb pul qazanır, qızı Dilərəni oxutmaq istəyir. O, əməkhaqqını alıb bütün borclarını ödədikdən sonra qızının məktəb hazırlıqlarına başlayır, ona məktəbə geyinib getmək üçün köhnə əşyalar satılan yerdən paltar, çəkmə alır. Bu, ailədə qeyri-adi bir hadisə kimi qarşılır. Çünki indiyə qədər onlardan kimsəyə çəkmə alınmamışdı, buna imkan yox idi. Sabahı gün Dilərə məktəbə gedəndə çəkmələri palçığa batmasın deyər, qızını qucağına alıb məktəbə apararıq ata küçədə yığılır və ayağı yaralanır. İmkansızlıq üzündən xəstəxanaya bir neçə gün gec gedir və Bəşirin ayağı dizdən yuxarı kəsilir. Dilərənin arzuları və ailənin gələcəyi puç olur. Yazıçı hekayəni Bəşirin dərdli düşüncələri ilə yekunlaşdırır: “Ox... bundan sonra bu zavallıların günü nə olacaqdır?” (Cabbarlı C 2005 I :275) Bu sual təkcə Bəşirin ailəsinə deyil, yoxsulluq içində çırpınıb məchul gələcəyin qaranlıqlarına göz dikən bütün ümitsiz ailələr üçün səslənir.

Uşaqlarda yüksək ideallar, mənəvi-estetik keyfiyyətlər tərbiyə etmək məqsədilə yazılan şeirlər

Hüseyn Cavidin uşaqlar üçün yazdığı şeirlərdə onlara təlqin etmək istədiyi ideallar və incə hisslər ifadə olunur. “İlk bahar” şeirində baharın, parlaq Günəşin gözəlliyi, düdük çalan 11 yaşlı çobanın ifasındakı oynaq musiqi, atılıb-düşən quzular və s. insanda xoş əhval-ruhiyyə oyadır. Bu fonda bir tərəfdə dul qadın xəstə övladını öpüb əzizləyir, bir tərəfdə məktəbli qız, oğlan mahnı oxuyub, oynayır, ötüşürlər. Bununla müəllif təbiətlə bərabər insan mənəzəsinin rəngarəngliyini yaradır, eyni zamanda şən-lənənlərdə ehtiyacı olan insanlara qarşı diqqət oyatmaq istəyir. O, atılıb-düşən uşaqlara tənqidi yanaşmır, onları sevindikləri üçün qınamır, çox incə, psixoloji təsir yolu ilə ehtiyacı olanlara mərhəmət və qayğı hissi təlqin edir. Şair azyaşlılarda Haqqın, Tanrının varlığına inam yaratmaq, onlara bütün gözəllikləri yaradandan “O” olduğu fikrini aşılamaq və uşaqlarda/oxucuda Yaradana və onun yaratdıqlarına qarşı sevgi oyatmaq üçün şeiri aşağıdakı misralarla bitirir:

Bir yanda məktəbli bir çəq qız, oğlan
Oynaşib oquşur həp bir ağızdan.
Əl-ələ, qol-qola şadan olurlar,
Haqqın qüdrətinə heyran olurlar. (Cavid H 2005,I:48)

“Qız məktəbi” şeirində bir qız üçün bilgi və təmizliyin hər şeydən üstün olduğunu müəllimindən öyrənən Gülbaharın sevgi dünyasının genişliyi və mükəmməlliyini əks etdirən misralar onun yaşlılarına ünvanlanmış müəllif ismarıqlarıdır. Gülbaharla dialoqa girən sanki müəllif özüdür:

-Bu dünyada sənın ən çox sevdiyın

Kimdir, quzum, söylərmisin?

– Ən çox sevdiyim ilkin

O Allah ki, yeri-göyü, insanları xəlq eylər.

– Sonra kimlər?

– Sonra onun göndərdiyi elçilər.

– Başqa sevdiklərin nasıl, yoqmu?

– Var...

– Kimdir onlar?

- Anam, babam, müəlliməm, bir də bütün insanlar... (Cavid H 2005,I:49)

Şeirdə aşılana düşüncə tərzı Cavidin gənc nəsilə görmək istədiklərinin kompleks ifadəsidir.

“Sevinmə, gülmə, quzum!..” şeiri qəlbə toxunanın cəzasız qalmayacağı motivini öyüd-nəsihət yolu ilə aşılamaqla klassik divan ədəbiyyatı didaktikasını xatırladır, insanların mənəvi təmizlənməsi üçün onlara məsuliyyət, eyni zamanda qorxu hissini aşlayır. Burada həm də xalq inancları, genetik mədəni yaddaş qatı öz ifadəsini tapır, yeni nəslin, müsbət mənada, ənənəvi davranışlardan uzaq düşməməsi qayğısına qalınır:

Sevinmə, gülmə, quzum, kimsənin fəlakətinə,

Bu hal, əvət, eyi bir şey deyil, sevinmə, saqın!

... Toqunma, ruhum! Əvət, kinlidir fəlak, bir gün

Qızar, həmən gücənib intiqam alır səndən.

Bu gün gülən yarın ağlar, saqın öyünmə, düşün!

Düşün də munis ol! Incitmə, qırma kimsəyi sən!.. (Cavid H 2005,I:63)

“Mənim Tanrım gözəllikdir, sevgidir!” – deyən, Hüseyn Cavid Tanrının yaratdığı bütün gözəlliklərə sevgi və sayğı bəsləməyi tələq etmək istəyirdi cocuqlara. Ana və qızının dialoqu şəkində yazılmış “Çiçək sevgisi” (Cavid H 2005,I:50) şeirində ana qızını həm gözəlliyi qoruyub artırmağa, həm də əməyə alışdırmaq istəyir. Onun tövsiyəsi ilə balaca qız çiçəklərin toxumunu yığır, onları əkir və növbəti baharda bağçalarını rəngbərəng çiçəklər bürüyür. Bir çox şeirlərində olduğu kimi Cavid həmin şeirdə də romantizmin kontrastlı lövhələrindən istifadə edərək şeirin təsir gücünü artırır, mətni həyatın özü kimi sevincli və kədərli bir məkana çevirir. Son misralardan aydın olur ki, bağçaları gül-çiçəyə bürünmüş qızın artıq özü həyatda yoxdur, məzardadır. Uşaqlar üçün belə bir lövhənin oyatdığı hissiyyət hər nə qədər ağır olsa da, bu, onları həyata hazırlayır, insanın özündən sonra bir iz, gözəllik qoyub getməsini xoş əməl kimi aşlayır. Təsədüfi deyil ki, uşaqlar üçün yazılan həmin şeir böyük millətərvər, türkçü-ideoloq Əlibəy Hüseynzadəyə həsr olunmuşdur. Müəllif burada əməl müstəvisində Əlibəy Hüseynzadə və balaca qız arasında paralellik yaradaraq böyük mütəfəkkiri gənc nəsil üçün nümunə kimi təqdim edir; “əkdiyi çiçəklər” o həyatda olmadığı vaxtda belə, millətinin həyatını gözəlləşdirəcək.

Hüseyn Cavid İsamayıl Kaspıralıya həsr etdiyi “İsmayıl bəy” şeirində vətən, millət, bəşəriyyət üçün faydalı olmağın, türk millətinin tərəqqisi üçün fədakarlıq etməyin müqəddəs bir iş olduğunu “məktəbli cocuqlara” aşılamaq istəyir, eyni zamanda “milli birlik” idealına həyatını həsr edən böyük şəxsiyyətə - İsmayıl bəyə qarşı sevgi və hörmət tərbiyə edir. Şeirin ayrı-ayrı bəndləri İsmayıl bəyin şəxsiyyətini, fəaliyyətini anladır, bəndlərarası nəqarətlərdə isə bu böyük insanın zəhmətinin nəticəsi dəfələrlə səsləndirilməklə uşaqların beyninə həkk olunur, onun kimi olmağa həvəs oyadır. Nəqarət belədir:

İsmayıl bəy türk yurduna şan verdi,

Öksüz, ölgün millətinə can verdi. (Cavid H 2005,I:134)

Kod obrazlar. Hüseyn Cavid və Cəfər Cabbarlı öz ideya və münasibətlərini obrazların kodlaşdırılması ilə də ifadə edirlər. Bu mənada diqqəti daha çox cəlb edən bir neçə obraza nəzər yetirək.

Hüseyn Cavidin “Uçurum” əsərindəki Mənəxsə Gövərçin və Cəlalın körpə qızıdır. Cəlal rəssamlığını inkişaf edirmək üçün getdiyi Fransadan, Gövərçinlə evli olmasına baxmayaraq, məşuqəsi Anjellə birlikdə dönür. O, Anjelə (adının semantikasi mələk olsa da, düşünmədən sevgili dəyişən qadına) o qədər bağlanıb ki, nəinki Gövərçinə, qızı Mənəxsəyə də sevgi və marağı itib. Onu evliliyini, uşağını düşünməyə çağıran Gövərçini balkonda itələdiyi zaman Mənəxsə anasının qucağından aşağı düşür və həyatını itirir. Mənəxsə adını daşdığı çiçək kimi qısa ömürlü olur. O mənada adı metaforik səciyyə daşıyır. Başqa bir tərəfdənsə, Avropadan sənət öyrənmək əvəzinə içki aludəçiliyi və fransız məşuqə ilə geri dönmə Cəlal öz övladının ölümünə səbəb olur. Burada övladın – Mənəxsənin ölümü Cəlal kimilərin uğursuz və məsuliyyətsiz davranışının təsiri ilə millətin gələcəyinin uçuruma yuvarlanmasına işarədir. Həmin fəlakətli gedişi əsərdə müdrik ağsaqqal kimi verilən Uluğ bəy belə ifadə edir:

Qəhrəman Oğuzların,
Böyük Ərtoğrolların
Sarsılmaz xələfləri
Şimdi həp sapqın, azğın...
Avropadan fəzilət,
Himmət, ciddiyət, vüqar
Dururkən yalnız çürük
Bir züppəlik aldılar. (Cavid H 2005,II:340)

Bu cür işarəviliyi Cəfər Cabbarlının “Oqtay Eloğlu” əsərindəki Sevər obrazında da görürük. Varını, dövlətini xalqın mədəniyyətinin çiçəklənməsi yolunda fəda edən Oqtay Sibirə sürgün olunduqdan sonra onun bacısı Sevərin qayğısına kimsə qalmır. Oqtay geri dönməyə bacısını küçədə dilənən görür. Özünü “səfillər kralı” adlandıran, ona vəd olunan saxta azadlığı dilənçilik kimi görən Oqtayın dilənçi bacısının da gələcəyi yoxdur. Müəllif bununla da xaotik bir cəmiyyətdə millətin istiqbalının qaranlıqlara sürükləndiyinə işarə edir. Əsirlikdən sonra vəd olunan azadlığın onu təmin etməməsi, ondan imtina etməsi fonunda hər şeyin yalan olduğuna diqqəti yönəldir. Əsərdə işarəvillik mənasında çox maraqlı bir məqam var. Dostu Səməd bəy Oqtayın mübarizə və aladanışları, üsyanı haqda məlumat verərkən deyir: “O gündən ki, qubernatoru təhqir etdiyi üçün sürgün ediblər, bu gedir, Türküstanda hökumət əleyhinə çalışdığı üçün, tutub Sibirə göndərirlər. Dörd-beş ildən sonra çıxır, yenidən həbs edirlər, yenə buraxırlar. Ötəyə-bəriyə... İnqilabdan sonra azadlıq alır, hətta böyük bir vəzifə təklif edirlər, mən bəşəriyyətə ayıq baxa bilmərəm, mən səfillər yurdunun padşahıyam, deyə getmir. Özü kimi kırımlı bir yoldaşı var, ondan öyrəndim.” (Cəfər C 2005,II:268) Türküstanda hökumət əleyhinə çalışması, “özü kimi kırımlı” bir dostunun olması, inqilabdan sonra azadlığa çıxıb böyük vəzifə təklifi almasına baxmayaraq “mən səfillər yurdunun padşahıyam”, deməsi müəllifin mətnaltı münasibətini ifadə edir. Cəfər Cabbarlı bununla, dolaylı yolla da olsa, sosialist inqilabının türk xalqlarına arzu edilən azadlıq gətirmədiyi fikrini çatdırmaq istəyir. “İnqilab onun yurdunu səfillikdən qurtarmamışdı. Ona aldadıcı bir həyat gətirmişdi”. (Məmməd 1999: 184) Çarizmin müstəmləkəçiliyindən sonra sosializm quruculuğu adı ilə yeni müstəmləkəçiliyin başlaması türk xalqlarına azadlıq və xoş gələcək gətirməmişdi. Məhz bu kontekstdə Sevərin dilənçiliyinin semantik planda ikinci qatı açılır.

“Sevil” əsərindəki Gündüz gələcək üçün xoş arzular qurur, anasının ona hədiyyə etdiyi oyuncaq təyyarə ilə “daima irəliyə doğru... – Marsa, Yupiterə, sonsuz fəzalara doğru” (Cabbarlı C 2005, III :54) uçmaq istəyir və irəliləmək, heç geri dönməmək istəyir. Bu, bir uşağın xəyalları və yüksəlmək arzuları kimi xoş təsir bağışlasa da, dövrün şüarçılıq çağırışlarına bənzəyir, onları “aeroplan”la gerçəkləşdirmək mümkün deyil və keçmişdən sürətlə ayrılmaq da xoş nəticələr vəd etmir. Gündüz həmin gün həm də atasından ayrılacağını bilmir və anasının evə dönməsi, hədiyyə gətirməsi onu xoşbəxt edib. Lakin hər şeydən xəbərdar olan tamaşaçı Gündüzün xoşbəxtliyini bir o qədər də qəbul etmir və onun müvəqqəti xarakter daşdığını bilir, ona görə də Gündüz qədər sevinə bilmir. Gündüzün sevinci kimi, sosializmin vəd etdiyi xoşbəxtlik də dumanlı və aldadıcıdır. “Almaz” əsərindəki Yaxşı övlad həsrəti ilə yandığı bir vaxtda təcavüzə məruz qalaraq ana olur, arzuolunmayan uşaq doğur. Cəfər Cabbarlının əsərlərindəki semantik paralelizmi və mətndə təqdim olunan konteksti nəzərə alaraq nə Gündüzü, nə də Yaxşının övladını xoşbəxt taleli uşaqlar kimi səciyyələndirmək olmur. Uşaqlar gələcəyimiz olduğundan sovet

hakimiyyətinin ilk onilliyində yaranan bu obrazlar Sevər, Gündüz və Yaxşının övladı öz semantik məzmununda həm də gələcəyə travmalı gedişi ifadə edir.

Nəticə

Uşaq ədəbiyyatına və uşaq obrazlarına diqqət XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan ədəbiyyatında mühüm yer tutur. Bu dövrün ədəbiyyatının əsas problemi uşaq və gənclərin və onlarla paralel müstəvidə millətin taleyi məsələsi üzərində qurulmuşdu. Ənənəvi klassik ədəbiyyatda uşaqlara didaktik şəkildə öyüd, nəsihət verilirdisə, XX əsrdə daha çox cəmiyyətin uşaqlar qarşısında borcu ön plana çəkilirdi. Bu, milli intibahın, milli oyanışın irəli sürdüyü vəzifə və borcdan irəli gəlirdi. Millət olaraq varlığımızı qorumaq, güclü olmaq istəyiriksə yeni nəslin fiziki və mənəvi sağlamlığı qayğısına qalmaq borcumuzdur; Hüseyn Cavid və Cəfər Cabbarlının da bədii yolla irəli sürüb müdafiə etdiyi ideya budur və o, öz aktuallığını indi də qoruyub saxlayır.

Ədəbiyyat:

Aşırılı A. (2011), Nargin adasında türk əsirləri. Bakı

Cabbarlı C. (2005), Əsərləri, 4 cildə, I cild, Bakı

Cabbarlı C. (2005), Əsərləri, 4 cildə, III cild, Bakı

Hüseyn C. (2005), Əsərləri, 5 cildə, I cild. Bakı

Hüseyn C. (2005), Əsərləri, 5 cildə, II cild. Bakı

Qurbanova A. (2020) Azərbaycan romantizmində milli ruhun bədii ifadəsi. filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiya. Bakı

Məmməd T. (1999) XX əsr Azərbaycan dramaturgiyasının poetikası. Bakı.

“QESER”, “MAADAY-QARA” DASTANLARINDA KAHRAMANIN “MUCİZELİ DOĞULUŞ” MOTİFİNİN ZAMAN-MEKAN HUSUSİYETLERİ

Doç. Dr. Tahir NESİB*

Özet

Ural-altay xalqlarının epik yaradıcılığı, söyləyicilik mədəniyyəti ənənəsinə xas olan səciyyəvi xüsusiyyətlər sırasına, şübhəsiz ki, qəhrəmanın “möcüzəli doğuluş”u motivi də daxildir. Bu motivin dünya baxışları, mifologiya ilə əlaqəli dərin kökləri var. Monqol, türk xalqlarının “qəhrəmanlıq nağılları”nı, dastanlarını “möcüzəli doğuluş” motivsiz təsvir etmək mümkün deyil.

Adətən “möcüzəli doğuluş”un təsvir, təənnümünə keçməzdən əvvəl belə qəhrəmana ehtiyacı doğuran səbəblər əsaslandırılır. Bunlar xalqın, cəmiyyətin ictimai-siyasi həyatındakı ziddiyyətlər, xarici düşmənlərin, işğalçıların, şər güclərin amansızlığı, qəddarlığı nəticəsində elin-obanın zülm görməsi, vətənin, doğma təbiətin tapdalanması və s. hadisələrdir. Bütün bu səbəblər dastanın süjetinin tələbinə, inkişafına uyğun olaraq ardıcıl surətdə nağıl edilir. Zülm görənlər ilə zülm edənlər arasındakı münaqişə həll edilmədən dözülməz vəziyyətə çatanda artıq xilaskara ehtiyac yaranır. Bu andan etibarən qəhrəmanın “möcüzəli doğuluş”u motivi dövrüyyəyə daxil edilir.

Monqol, türk xalqlarının ortaq mifoloji görüşlərinin, inanclarının, şamançılıq mifologiyasının təsiri nəticəsində çox zaman qəhrəmanlar göyün, yaxud dağın övladları kimi qəbul edirlər. Məsələn, Qeser tanrının oğlu olduğu zaman yerə göndərilərək yoxsul ata-ananın övladı kimi doğulur. Maaday-Qara xanın oğlu Köqüdey Mergen ilk gündən dağda tənha böyüyür. Qəhrəmanların bu cür “möcüzəli doğuluş”u eyni zamanda mahiyyətə uyğun olan “göyün oğlu” və “dağın oğlu” motivləri ilə əvəz edilir.

“Qeser”, “Maaday-Qara” kimi nağıl xüsusiyyətlərinə çox yer verilmiş qədim yaşlı dastanlarda “möcüzəli doğuluş”dan sonra qəhrəmanın uşaqlıq dövrünü əhatə edən inkişafı və fəaliyyəti həm epik, həm real zaman çərçivəsində davam edir.

“Möcüzəli doğuluş” motivi dastanların əsas süjetinin ən əhəmiyyətli hissələrindən birini təşkil edir. Çünki bu motiv təsvir, təənnüm edilməsə süjetin sonrakı inkişafı, poetika mənasız olar. Bu cəhətdən qəhrəmanın “möcüzəli doğuluş”u əsas süjetin zirvə (kulminasiya) nöqtəsi sayılan qəddar düşmənin məhv edilməsindən heç də zəif hadisə deyil.

Məqalədə “Qeser”, “Maaday-Qara” və s. dastanlar misalında qəhrəmanın uşaqlıq dövründəki inkişafının, fəaliyyətinin zaman, məkan daxilində necə davam etməsi, bu cəhətin nağıl, dastan poetikasında, təhkiyyəsində, söyləyicilik mədəniyyətlərinə aid ifaçılıq tərzlərində hansı əhəmiyyəti daşması izah olunur.

Açar sözlər: Qeser, Maaday-Qara, möcüzəli doğuluş, zaman, məkan, Ural-altay, motiv, göyün oğlu, dağın oğlu.

CHARACTERISTICS OF TIME-SPACE OF THE “MIRACULOUS BIRTH” MOTIVES OF THE HERO IN THE EPICS OF “GESAR” AND “MAADAY-KARA”

Doctor of Philosophy in Philology Tahir NASIB**

Abstract

The motif of “miraculous birth” is unquestionably one of the characteristic elements of the Ural-Altai peoples’ history of epic creativity and narrative culture. This motif has a long history rooted in

* Azərbaycan Milli İlimlər Akademisi Folklor Enstitüsü, tahirnesibli@yahoo.com

** Institute of Folklore of ANAS, tahirnesibli@yahoo.com

mythology and worldviews. Without the “miraculous birth” motif, it is hard to imagine the “heroic tales” and epics of the Mongolian and Turkic peoples.

Typically, the necessity for the birth of a hero is determined even before the “miraculous birth” is described and praised. These include things like disputes in social and political lives of people and society, oppression of people and villages brought on by the harshness and cruelty of foreign foes, invaders, and evil powers, as well as the trampling of the homeland and nature. All these reasons are told sequentially according to the require and development of the storyline of the epic. A savior is required when the conflict between the downtrodden and the oppressors reaches an intolerable point without a solution. The idea of the hero’s “miraculous birth” enters at this point. Heroes are often viewed as children of the sky or mountains due to the impact of common mythical perspectives, beliefs, and shamanistic mythology of the Mongolian and Turkic peoples. For example, when Gesar, a son of God, is sent to earth and born as a child of poor parents. Khan’s son Kogudey Mergen grew up alone in the mountains from the moment he was born, at the request of his parents. Such “miraculous birth” of the heroes is replaced by the “son of the sky” and “son of the mountain” motives, which are also basically compatible.

In the ancient epics such as “Gesar” and “Maaday-Kara” with a lot of fairy tale features, after the “miraculous birth” the development and activities of the hero, encompassing his childhood, continue both within the framework of epic and real time.

One of the most significant elements of the main storyline of the epic is the “miraculous birth” motif. So if this motif is not described and praised, the further development of the story and poetics will be useless. In this regard, the “miraculous birth” of the hero is not a less significant occurrence than the brutal enemy’s defeat, which is seen as the highest point of tension in a main storyline.

On the basis of epics of “Gesar” and “Maaday-Kara” and so on, it is described in the article, how the hero’s growth and activity during his childhood continue in time and space, and what significance this feature has in the poetics of fairy tales and epics.

Keywords: Gesar, Maaday-Kara, miraculous birth, time, space, Ural-Altai, motif, son of the sky, son of the mountain.

Giriş

Çox cəhətdən ortaq xüsusiyyətlərə malik olan ural-altay xalqlarının epik yaradıcılığı və buna uyğun olaraq söyləyicilik mədəniyyəti üç əsas sahə, şərt: tarixilik, poetika, şamançılıq mifologiyası üzərində qurularaq inkişaf edib. Şamançılıq mifologiyası baxımından monqol, türk xalqlarının “qəhrəmanlıq nağılları”, qədim yaşlı dastanları digər dünya xalqlarının uyğun epik folklor janrlarından özənəməxsusluğu ilə fərqlənir. Dastanlarda şamançılıq mifologiyasına aid kultların, elementlərin üstünlük təşkil etməsinə görə, bir çox halda bunları mifoloji mətnlər kimi də qəbul edirlər. Belə vəziyyətin, yanaşmanın yaranmasının səbəbi qədim ural-altayların ictimai-siyasi həyatları ilə mifoloji görüşlərinin sıx əlaqədə olmasına görədir (Bəydili 2007:30). Seçilib vurğulanan cəhətin – mifoloji görüşlərin, inancların cəmiyyətin mədəni-ruh aləmini, gündəlik həyatını tamamilə idarə etməsinin, epik ənənədə olduğu kimi əks edilməsi nəticəsində də monqol, türk xalqlarının bəzi qədim yaşlı dastanları dini, müqəddəs mətnlər səviyyəsində tutulub (Героический эпос о Гэсэре 1969:20). Məsəl üçün, monqol, buryat, tibet xalqlarına aid bəzi “Qeser” variantları (Героический эпос о Гэсэре 1969:131-134), “Bum Erdene” dastanı həmin xalqlar arasında müasir dövrdə də müqəddəs kitablar kimi seçilmiş günlərdə xüsusi ruh halında oxunur. Böyük ehtimalla, islamdan öncə türklər arasında eyni münasibət “Maaday-Qara”, “Manas”, “Alpamış”, “Erensey”, “Dədə Qorqud” kimi qədim dastanlara da göstərilib. Belə yanaşmanı adı çəkilən türk dastanlarında “Qeser”, “Bum Erdene”də olduğu kimi, ural-altay xalqlarının ortaq dünya baxışlarına, inanclarına, xüsusən də şamançılıq mifologiyasına, epik ənənə xüsusiyyətlərinə xas olan kultların, motivlərin, elementlərin geniş səviyyədə əks olunması da əsaslandırır.

Öncədən vurğulanmalıdır ki, süjetdəki əhəmiyyətindən, inkişaf xəttindən, yerdəki mənşəyindən asılı olmayaraq, dastanlardakı bütün “möcüzəli doğuluş”lar Göylə (Tanrı), hamı ruhlarla əlaqəlidir.

Ural-altay və şumer-hurrit mənşəli xalqların dünya baxışlarına görə bütün görünən cansız, canlı varlıqlar dərk edilməsi mümkün olmayan Tanrının ruhunu rəmzləşdirən Günəşin şüaları vasitəsilə yaranır. Bu görüş nəticəsində də bütün təbiətə: dağlara, daşlara, qayalara, ağaclara, bitkilərə, heyvanlara, quşlara və s. xüsusi münasibət var. Həmin xalqların inanclarına xas olan dağ, yer, su, od, ağac və s. kulturlar bunlarla əlaqəli yaranıb. Həm də hər bir tayfa özü üçün xeyirxah sayılan heyvanlardan, quşlardan, dağlardan, ağaclardan totemlər, onqonlar, səcdə yönü seçiblər.

Mifoloji Kosmik Dünya Modelinin Epik Yaradıcılıqda Əks Olunması

Ural-altay xalqlarının mifoloji görüşlərində kökləşmiş kosmik dünya modelinə görə xaosdan sonra mütləq düzən – dünyanın başlanğıcı, həyat əlamətləri, qayda-qanunlar yaranır. Bu təsəvvür tamamilə başqa bir səviyyəyə transformasiya olunmuş halda epik yaradıcılıqda mahiyyətə cəmiyyətin maddi-mənəvi, ictimai-siyasi həyatının inkişafında təkrarlanır. Yəni cəmiyyətdaxili çəkişmələr, xarici düşmənlərin basqınları nəticəsində xalqın həyatında böyük qarşıdurmalar, dağıntılar – kosmik xaos baş verir, bu hadisəyə paralel olaraq da gələcəkdə azadlığın carçısı olacaq - kosmik düzəni yaradacaq qəhrəmanın “möcüzəli doğuluş”u olur. Misal üçün, “Qeser”in yeni monqol variantında qəliblənmiş formul şəklində xaosdan sonra, kosmik düzənin, qəhrəmanın “möcüzəli” doğuluşu belə təsvir edilib:

Bizim dünyamızın kalpası
Yeni yaranmağa başladığı zaman,
Müqəddəsliklə dolu Sumeru dağı
Təpə olduğu zaman,
5. Səndəl ağacı Kalpavrikşa
Kol olduğu zaman,
Qanq çayı
Kiçik arx olduğu zaman,
Bizim kalpamızın buddası, Şakyamuni,
10. Bandi-qulluqçu olduğu zaman,
Od-qırmızı günəş
Ulduz olduğu zaman,
Göyün Xormusta-tenqrisindən
Dünyanın on ölkəsinin hakimi,
15. Ulu, qüdrətli,
Qeser-boqdo
Ana bətnində tərpendi,
Qızıl torpağa endi
Bütün dünyaya hakim təhkim edildi. (Неклюдов 1982:129)

Zaman, məkan cəhətdən hadisələr kosmik və epik ölçüdə bir anda yaranaraq inkişaf edir. Elmi cəhətdən bu qısa formulda yığcam halda müasir nəzəri fikirlərə görə “Böyük Partlayış”dan sonra xaosun tədricən qalaktikaların, günəş sistemlərinin, planetlərin, yer üzərində həyatın, şüurlu cəmiyyətin yaranmasına səbəb olması və bu təkamül xalq ruhunun fəhm yolu ilə necə hiss etməsi əks olunub. Burada tanrı necə bütün dünya-ələmi tarazlıqda, nizamda, qayda-qanun içində yaradıb-qoruyub saxlayırsa, mahiyyətə buna bənzər, “möcüzəli” halda yeni doğulmuş gələcək qəhrəman uşaqlıq dövründə qeyri-adi sürətlə böyüyərək bütöv bir xalqın görə biləcəyi işi yerinə yetirir.

“Möcüzəli Doğuluş” Motivinin Yaranma Səbəbləri

Adətən “möcüzəli doğuluş”un təsvir, tərənnümünə keçməzdən əvvəl belə qəhrəmana ehtiyacı doğuran səbəblər əsaslandırılır. Bunlar xalqın, cəmiyyətin ictimai-siyasi həyatındakı ziddiyyətlər, xarici düşmənlərin, işğalçıların, şəhər güclərin amansızlığı, qəddarlığı nəticəsində elin-obanın zülm görməsi, vətənin, doğma təbiətin tapdalanması və s. hadisələrdir. Bütün bu səbəblər dastanın süjetinin tələbinə, inkişafına uyğun olaraq ardıcıl surətdə nağıl edilir. Zülm görənlər ilə zülm edənlər arasındakı münasibət

həll edilmədən dözülməz vəziyyətə çatanda artıq xilaskara ehtiyac yaranır. Bu andan etibarən qəhrəmanın “möcüzəli doğuluş”u motivi dövrüyyəyə daxil edilir.

“Möcüzəli doğuluş” motivi dastanların əsas süjetinin ən əhəmiyyətli hissələrindən birini təşkil edir. Çünki bu motiv təsvir, tərənnüm edilməsə süjetin sonrakı inkişafı, poetika mənasız olar. Bu cəhətdən qəhrəmanın “möcüzəli doğuluş”u əsas süjetin zirvə (kulminasiya) nöqtəsi sayılan qəddar düşmənin məhv edilməsindən heç də zəif hadisə deyil.

Xalq ruhu öz azadlığına, xoşbəxtliyinə uzun zaman ərzində çata biləcəyini dərk etdiyinə görə və təkcə tanrının həll edəcəyi bu çətin işi sürətləndirmək üçün, arzu, xəyal səviyyəsində də olsa, öz istəklərini insanüstü, cəmiyyətüstü keyfiyyətlərə malik qəhrəmanın fəaliyyəti ilə yerinə yetirmək istəyir. Həmin səbəbə görə də, epik yaradıcılığın, söyləyicilik mədəniyyətinə xas olan ifaçılıq tərzlərinin poetikasında, təhkiyyəsində bu tip qəhrəmanlar tanrı xüsusiyyətlərində təsvir, tərənnüm edilir. Kişi, qadın mənşəyindən asılı olmayaraq, hami ruhlar səviyyəsində tutulan belə qəhrəmanlar həm də “Göyün (Tanrının) oğlu” adlanırlar və monqol, buryat, Sibir-Altay türk xalqlarının şamançılıq mifologiyasında, qədim yaşlı dastanlarında onlara “xatalar” deyilir.

Ortaq mifoloji görüşlərə, inanclara görə əcdad ruhlarının ağ işıq olub uçub göyə qalxaraq uca dağların zirvəsində süd gölü yaratması təsəvvürü ilə tanrı qavrayışı arasında bəzi cəhətlərdən uyğunluq olduğu üçün şamançılıq mifologiyasında göyün, dağın övladları mahiyyətə eyniləşdirilir. Bu səbəbə görə də, epik yaradıcılıq poetikasında “göyün oğlu” və “dağın oğlu” motivləri oxşar səviyyədə təsvir, tərənnüm olunur, eyni zamanda bir-birini əvəz edir. Daha doğrusu, “göyün oğlu”, “dağın oğlu” motivlərinin yaranmasına səbəb olan əsaslar daxil olmaqla, ural-altay xalqlarının mifoloji təsəvvürlərinə görə xeyirxah qəbul edilən varlıqlardan törəyən bütün müsbət surətlər, qəhrəmanlar “möcüzəli doğuluş” motivi ətrafında birləşirlər. Məsələn, tanrının oğlu Qeser yerdəki həyatında “göyün oğlu”na təhkim edilmiş vəzifəni daşıyır. Maaday-Qara xanın oğlu Köqüdey Mergen dağda tənha böyüdüyü üçün “dağın oğlu” sayılır.

Bəllidir ki, nağıl süjetlərinin tələbinə görə hadisələrin inkişafı, qəhrəmanların fəaliyyəti əsasən epik zamanda və “öz”, “özgə” məkanda cərəyan edir. Nağıl janrından fərqli olaraq, dastanlarda bu cəhət, xüsusiyyət nisbətən qorunub-saxlanıb və hər şey əsasən gerçək zaman, məkan çərçivəsinə sığdırılıb. Lakin “Qeser”, “Maaday-Qara” kimi nağıl, rəvayət, əfsanə, əsatir janrlarının xüsusiyyətləri, elementləri çox olan dastanlarda hadisələr həm epik, həm də gerçək (tarixi əsaslarla əlaqəli) zamanda, məkanda bərabər səviyyədə əhatə dairəsinə alınır. Dastanlarda zaman, məkan cəhətlərinin gerçəkçi xüsusiyyətlərdə verilməsinin əsas səbəbi variantlarda hər bir xalqın öz tarixi keçmişinə münasibəti ilə əlaqəlidir.

Uşaqlıq dövründə qəhrəman qısa zaman kəsiyində inkişaf edib qeyri-adi gücə malik olan, bütün çətin işlərin öhdəsindən gələn, hər kəsdən ağıllı, müdrik qərarlar qəbul edən surət kimi təsvir edilir. Bu xüsusiyyət xalq yaddaşının, ruhunun transformasiya nəticəsində nağıllardakı qeyri-məhdud epik zaman ölçüsünü dastanlarda gerçəkçi çərçivəyə sığdırma cəhdi nəticəsində yaranıb. Məsələn, düşməni Qara-Qulanın ordularının el-obasına necə yaxınlaşmadığını uca dağın başından seyr edərək, məyus, fikirli halda evə dönən Maaday-Qara yeni doğulmuş oğlunun əlamətləri haqda arvadı Altın-Tarqayı sorğu-sual edir. Arvadı oğlunu belə təsvir edir:

740. “Ey, xan,
Onun iki kürəyi arasında
Baş barmağın yeri qədər xal var.
Bütün sinəsi -
Təmiz qızıldandır,
745. Bütün arxası -
Təmiz gümüşdəndir – belə bir oğlandır, – söylədi. –
Əgər doxsan arşınlıq əmzikdən süd əmərsə,
Sakitləşib rahat yatar,
Yetmiş arşınlıq əmzikdən əmərsə,
750. Ayaqlarını oynadıb, şivən qoparıb çıxırar.
İki gün sonra “ana” dedi,
Ayaqlarıyla təklikləyib bələyini cırdı,

Altı gün sonra “ata” dedi,
Ağac beşiyi təpikləyib sındırdı.
755. Doğulduğu zaman sol əlində
Doqquz küncü qara daş sıxıb tutmuşdu,
Dünyaya gəldiyi zaman sağ əli
Yeddi küncü boz daş sıxıb tutmuşdu.
Onun göbəyi yoxdur, qarnı hamardır, – dedi, –
760. Qaşları birləşikdir, –söylədi. –
Altmış barsın dərisini
Ayaqlarıyla fırladıb tullayır,
Yetmiş öküzün dərisini
Yerə atıb ağlayır. (Маадай – Кара 1973:269)

Bu parçadan məlum olur ki, xalq ruhu düşmənin yaxınlaşması ilə bərabər olaraq, gələcəkdə onu azad edəcək xilaskarının tez böyüməsini sürətləndirir. Eyni vəziyyət daha sonra, bələkdəki oğlunun düşmən əlinə düşməməsi üçün qoca xanın onu dağın başında toz ağacının altında gizlətməsi və Altayın ruhu olan qoca qarının onu bəsləməsi zaman da təkrarlanır. (Маадай – Кара 1973:293-297)

Eyni yanaşmanı, təsviri Xan-Xormos tenqrinin üç yaşlı oğlu Qeserin göydə (Абай Гесер – Хубун 1961: 18-19) 99 tanrıya qalib gədikdən sonra yerdə adi insan kimi yaranması zamanı görmək olar. Yenə “Qeser”in bəzi variantlarında qəhrəman uşaqılıq dövründə, 3 yaşında olanda göstərdiyi şücaətinə görə Nyuhata Zurxay (Ungin-Xanqalov variantı) adı alır (Героический эпос о Гэсэре 1969:39). Aqın variantında o, uşaqkən düşmənlərinə qalib gəlir, Nyuhata Nyusqay-burnu bulaşığı ləqəbi ilə çağırılır (Героический эпос о Гэсэре 1969:41).

Qəhrəmanların Üç Dünyada Fəaliyyətləri

Ural-altay xalqlarının mifoloji təsəvvürlərinə görə dünya üç: yuxarı, orta, aşağı təbəqəlidir. Şamançılıq mifologiyasının xüsusiyyətlərinə görə “Göyün oğlu” qəbul edilən qəhrəmanlar üç dünyanın hər birində də fəaliyyət göstərə bilirlər. Gələcəkdə xalqın xilaskarı olacaq qəhrəman əvvəlcə göyün sakinləri olan hami ruhların övladları (xatalar) kimi yuxarı dünyaya aid olur. Bu dövrdə onların fəaliyyəti kosmik zaman, məkan daxilində inkişaf edir. Nə zaman ki, yer üzərində yaşayan insanların həyatında özbaşınalıqlar, ziddiyyətlər çoxalır, xaos yaranır, qayda-qanun yaratmaq üçün “Göy oğlu” onlara kömək etməyə göndərilir. Orta dünyada “möcüzə” nəticəsində qoca ata-ananın övladı kimi doğulduqdan sonra, artıq onun fəaliyyəti həm epik, həm də, adi inşalarda olduğu kimi, gerçək zaman, məkan çərçivəsində davam edir. Süjetin tələbindən, hadisələrin ardıcılığından asılı olaraq, yeraltı dünyanın sahibləri olan şər güclər - çox zaman da Ərlək, övladları, qəhrəmanın özünü, anasını, arvadını, atını qaranlıq aləmə aparır. Belə halda qəhrəman məcburən yeraltı dünyanın qanunlarına tabe olur.

Nəticə

Ural-altay xalqlarının epik yaradıcılığının, söyləyicilik mədəniyyətinin poetikasında, təhkiyyəsində çox zaman hami ruhlar səviyyəsində təsvir, tərənnüm edilən, göydən işıq vasitəsilə enən, təbiətdə bəslənib böyüdülən qəhrəmanlar həm epik, gerçək zamanda, məkanda, həm də üç dünyanın hər birində: göydə, yerin üstündə, yerin altında fəaliyyətlərini davam etdirə bilirlər.

İstifadə Olunmuş Ədəbiyyat:

1. Абай Гесер – Хубун. Эпопея (Ехирит булагатский вариант). Часть I. Типография Министерства культуры. Бур. АССР. Улан-Уде. 1961.
2. Вəydili C. Түрк мифoloji obrazlar sistemi: struktur və funksiya. Bakı, Mütərcim, 2007.
3. Героический эпос о Гэсэре. Иркутск. Издат. Гос. Университета. 1969.

4. Маадай – Кара. Алтайский героический эпос. Москва. Наука. 1973.
5. Неклюдов С.Ю. Монгольские сказания о Гесере. Новые записи. Москва. Наука. 1982.
6. Шаракшинова Н. Героический эпос бурят. Иркутск. Восточно – Сибирское книжное из-во. 1968.

EĞİTİMSEL-BİLİŞSEL AÇIDAN ÖMER SAMİ’NİN ŞİİRLERİ

Dr. Öğr. Üyesi Lilya MEMETOVA*

Özet

XIX yy. sonu XX yy. başında Kırım Tatar çocuk edebiyatı namına eserler genelde aydınlar ve okul öğretmenleri tarafından yaratılmış, süreli yayıncılar ve ders kitaplarında yer almıştır. Bu dönem çocukların eğitim-öğretim ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla Akmescit ilk rüşdiye öğretmeni vasfında işe başlayan Ö. Sami de “Çocuklara arkadaş” ders kitabını hazırlamış ve kendi manzumelerini diğer Türk dünyası şairlerin eserleriyle birlikte ona dahil etmiştir.

Çalışmamızın amacı Ömer Sami’nin “Çocuklara arkadaş” kıraat kitabındaki nazm eserlerini eğitimsel-bilişsel açıdan incelemektir, yazarın Kırım Tatar çocuk edebiyatının ilerilemesi üzerine verdiği katkıyı değerlendirmektir.

Araştırma sürecinde toplama, sistematizasyon, genelleme ve içerik inceleme yöntemleri kullanılmıştır.

Ömer Sami’nin “Çocuklara arkadaş” kıraat kitabında bulunan manzumelerin geneli doğa ve dünya, eğitim ve bilgi konuludur. Muallim’in eserleri o dönem uçakların terbiyeleme ve bilgilendirme, onlarda ahlaki değerler aşılama vastası olmuştur. Kendi yazılarıyla Ö. Sami XX yy. ilk çeyreğinde henüz genç Kırım Tatar çocuk edebiyatının gelişimine önemli katkıda bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ömer Sami, Kırım Tatar Çocuk edebiyatı.

THE EDUCATIONAL AND COGNITIVE ASPECT IN OMER SAMI'S POETRY

Summary

Crimeantatar children’s literature at the end of the XIX and at the beginning of the XX centuries was mainly created by school teachers and representatives of the intellectuals, and was issued in educational publications and periodicals. During that period, Omer Sami, started teaching at the first Rushdi school in Aqmesdzhit, where he created the educational publication “Chodzhuklara Arkadash” and, together with the other authors of the Turkic world, published the works there.

The purpose of this work is to study the educational and cognitive aspect of Omer Sami's poems, to determine the author's contribution to the development of Crimeantatar children's literature.

Methods of collecting, systematizing, generalizing and analyzing of the content of Omer Sami’s works were used in this work.

According to our research, the nature and the world, learning and knowledge was the main theme of the most Omer Sami’s poetic works from the “Chodzhuklara Arkadash” reading book.

The teacher's works broadcasted moral values, educating and teaching the younger generation. Omer Sami’s creation has a great importance in the development of still young Crimeantatar children’s literature.

Keywords: Omer Sami, Crimeantatar children's literature.

* Fevzi Yakubov Kırım Mühendislik ve Pedagoji Üniversitesi /Kırım, lilya2019lily@gmail.com

Giriş

XX yy başlarında kendi şiir ve düzyazıları ile millet arasında tanınan yazarlardan biri Ömer Sami'dir. Onun geçen yüzyılın başında yayınladığı ders kitaplarının sayfalarında korunan edebî mirası yeterince araştırılmış bir konu değildir.

Çalışmamızın *önemi* onun şiirsel ustalığı, temaları ve edebi mirasının üslubu üzerine detaylı bir araştırma yapılmamış olmasından kaynaklanmaktadır.

Araştırmamızın *amacı* Ömer Sami'nin "Çocuklara arkadaş" (1910, 1914) kıraat kitaplarındaki nazm eserlerini eğitimsel-bilişsel açıdan incelemektir, yazarın Kırım Tatar çocuk edebiyatının ilerilemesi üzerine verdiği katkıyı değerlendirmektir.

Edebiyat eleştirisinin mevcut gelişim aşamasında Ömer Sami'nin kişiliği, yaşam çizgisi, eğitimci faaliyeti ve edebî mirası üzerine araştırmalar sadece Prof. İ. Kerimov'un eserlerine yansımış (Kerim, 1997; Kerimov, 1998). Yazar, "Çocuklara arkadaş" (1910) ders kitabında yer alan pedagojik etkinlikleri ve Ö. Sami'nin bazı şiirlerinden örnekleri tanıtıyor.

Bu çalışmanın **konusu** ise, Ö. Sami'nin şahsı hem de 1910 ve 1914 yıllarında yayımlanan ve XX. yüzyılın ilk çeyreğindeki Kırım Tatar gençlerinin birden fazla neslini eğiten "Çocuklara Arkadaş" adlı ders kitabında yer alan şiirsel eserleri olacaktır.

Ömer Sami Kimdir

Ömer Sami Kırım'dan Romanya'ya göç etmiş Kırım Tatarların soyundan gelmektedir. O, 1881 senesi Dobruca'nın Silistire kazasının Topçu köyünde doğmuştur. Babası Abdurrahman Sami'nin hoca ve imam olduğu yerel caminin okulunda birkaç yıl ilköğrenim gördükten sonra dokuz yaşında İstanbul'a gönderilmiştir. Orada Fatih Medresesi'nde eğitimine devam etmiş ve bir yandan da Kur'an-ı Kerim'i ezbere okuma dersleri almış. Daha sonra Darulmuallimin'de ve bir hukuk lisesinde okumuş.

Genç yaşta Ömer Sami Kırım'a –gelmiş ve Kırım Tatar aydınlanma sürecine aktif olarak katılmış. 23 yaşındayken Kırım Hayriye Cemiyeti'nin davetlisi olarak Akmescit'te yeni açılan rüştiyenin ilk öğretmeni olarak Kırım'a, büyükannelelerinin hatıralarından defalarca duyduğu atalarının vatanına, gelmiş. O rüştiye Kırım'da bu formatta açılan ilk okulmuş. Genç eğitimci notlarında şöyle anlatmış: "Öğretmenlik konusunda hiç deneyimim yoktu. Okul binalarının nasıl olması gerektiğine dair hiçbir fikrim yoktu... Okul binası tamamlandıktan sonra bana okulun adının ne olacağı sorulduğunda, hiç tereddüt etmeden ve yerel özellikleri bile dikkate almadan "Merkez rüştiye" yanıtını verdim. [Sami U, 1996: 170]. Teklifim kabul edildi." İnşaat çalışmalarının sonunda Bina üzerinde "Akmescit Cemiyeti Hayriye Kız ve Erkek Çocukları için rüştiye Okulu" yazılmıştır. Genç öğretmen, okulun maddi donanımı, müfredat ve ders kitaplarının derlenmesi, yerel gençlerden öğretmen aranması gibi daha az önemli olmayan sorularla karşı karşıya kalmış. Bu sorunların çözümü çok çaba gerektirmiş. Ancak Muallim Sami, kendisi gibi düşünen insanlarla birlikte tüm zorlukların üstesinden gelmeyi başarmış. İstanbul Rüştiyesi'ne benzer bir müfredat hazırlamış; bu müfredata Kur'an-ı Kerim, Tecvid, Din ve ahlak bilimi, Arapça, Farsça ve Rusça fenleri dahil etmiş. Kendisi de ders kitabı yazma işine başlamış. "Esap meseleri mejmuasi" (1914), "Aq yol", "Tarih ertegeleri", "Çocuklara arkadaş" (1910, 1914), "Ana dili" (1918) gibi bir dizi kitap hazırlamış ve yayınlamış. O, Kırım Tatar aydınlanma sürecine aktif olarak katılmış.

Ömer Sami Kırım'dan 1929'da İstanbul'a dönmüş, muallim görevini devam etmiş. 1951 tarihinde hakkın rahmetine kavuşmuş, İstanbul'da, Üsküdar Karacaahmet mezarlığına defnedilmiştir.

Şiirlerin Eğitimsel-Bilişsel Noktaları

Ömer Sami'nin "Çocuklara arkadaş" (1910, 1914) ders kitaplarında korunmuş şiirsel mirası aşağıdaki eserlerle temsil edilmektedir: "Gül", "İlkbahar", "Yaz", "Quş yavruları ile yılan", "Köylü Veli

qart”, “Bağça sefası”, “Manzum hikmetler”, “Mektebe davet”, “Mayısta tarlada”, “Ali’nin qış gecesi”, “Ali’nin Cuma tatili” vb.

Ömer Sami’nin şiirlerinin temelini manzara liriği oluşturduğu eser başlıklarının incelenmesinden açıkça anlaşılır. Yazar, betimleme tekniğiyle renkli şiirsel sözcükler kullanarak çeşitli doğa resimlerini tasvir eder ve böylece öğrencilerin doğa hakkındaki bilgilerinin genişlemesine katkıda bulunur.

Örneğin “Yaz” şiiri:

Yaz künler pek severim gezmeyi,

Hatırıma hiç ketirmem bezmeyi.

Bir senenin tam dört mevsimi bar:

Yaz, sonbahar, qış bir de ilkbahar (Sami, 1914: 37).

Şair daha sonra yaz mevsiminde yaşamının özelliklerini ve avantajlarını tanıtıyor:

Yazda yemiş, ekin çoq olur,

Yazda bütün insan, hayvan toq olur (Sami, 1914: 37).

“İlkbahar” şiirinde, bahar günü tüm ferahlatıcı güzelliğiyle, çiçek açan tarlaların ve yemyeşil ormanların saflığı ve kokusuyla dolu olarak karşımıza çıkıyor.

İlkbaharda yeşillenir bayırlar

Tazelenir sıq ormanlar çayırlar!

Güller açar melevşe, yasmin de

Quşlar uçar, öter güzel çimende (Sami, 1910: 25).

Günlük yaşamdan, doğa olaylarından, mevsim değişikliklerinden bahseden şair, bilişsel aktiviteyi harekete geçirir ve öğrencilerinin bilgi yelpazesini genişletir, onlarda çevre dünyaya karşı sevgi ve saygı duygusunu besler.

“Gül” şiirinde Ömer Sami, karşılaştırmalı analizler yoluyla gülün ve insanın özü ve amacı üzerine açıklama yapar.

Gülün niçün sever her kez

.....
Annem de çok sever beni.

.....
Lâkin neden neden aceb

Bu sevmeklere nedir sebep?

Gülde güzel qoqumqa var

Bende güzel oquma var! (Sami, 1910: 37)

Şair, bu dünyada yaratılan her şeyin belli bir işlevi, amacı olduğunu vurguluyor. Gül, göze hoş görünmek, güzel ve büyüleyici bir aroma vermek için yaratılmışsa, insan da bilmek ve bilgi üzerine çabalamak için yaratılmıştır fikrini yayınıyor. O, bu ilke doğrultusunda öğrencilerini de yetiştirmeye çalışmıştır. Bu konuda eserlerin birinde şöyle yazmıştır “Bilmek elbet degil mi ihsan?” (Sami, 1910: 60).

Ömer Sami’nin Kırım’da geçirdiği yılları ulusal aydınlanma meselesi en güncel konulardan biriydi ve kuşkusuz onun çalışmalarına da yansımıştır.

Örneğin, “Ali’nin qış gecesi” şiirinde okuyucuyu sıradan bir Kırım Tatar ailesinin yaşamıyla tanıştıran şair, bilgi ve aydınlanma konusunu tekrar gündeme getirmiş, bilgisiz yaşamak zor fikrini ortaya sürmüş, tarifçi ninnenin kendisi eğitim almadığından “ah çekti” diye eseri tamamlamış.

Şair Sami ana görevini merak eden çocuk zihnini tatmin etmek, sorulara basit ve anlaşılır karşılıklar vermek gibi görmüş. Muallim, eserler aracılığıyla çocukları ilginç ve büyüleyici dünyayla tanıştırmış, gönüllerinde doğaya karşı saygı ve sevgi uyandırmaya, onlara bilgi ve öğrenme sevgisi aşılamaya çalışmış. Bundan dolayı onun “Çocuklara arkadaş” kıraat kitaplarında bulunan manzumelerin geneli doğa ve dünya, eğitim ve bilgi konuludur. Ömer Sami'nin eserleri o dönem uşakların terbiyeleme ve bilgilendirme, temel ahlâki ilkeleri telkin etme vastası olmuştur.

Ömer Sami'nin şiirsel eserleri sayı açısından fazla olmasa bile, konu ve muhteva yönünden özel önem taşırlar, onun nesir türündeki yazılarıyla birlikte XX yy. ilk çeyreğinde henüz genç Kırım Tatar çocuk edebiyatının gelişimine büyük katkı sağlamışlardır.

Kaynakça

Bağçasarayda ocalarının edebiyat akşamı (1928), Yeni dünya, 27. yanvar.

Kerim İ.A. (1997), *Medeniy esnas: 1920-1938*, Aqmescit, 496 s.

Kerimov İ. A. (1998), *XIX asırının sonu XX asırının başında qırımtatar bediy sözünün evrimi*, Simferopol, 184 s.

Sami U. (1996), *Qırımda rüşdiye mekteplerinin açılışı ve onların tesirleri*, Yıldız, No 2, S.169-184.

Sami Ö. (1910), *Çocuqlara arqadaş. Qıraat. Birinci kitap*, Bağçasaray, 136 s.

Sami Ö. (1914), *Çocuqlara arqadaş. Qıraat. Birinci kitap. Üçüncü tab'i*, Petrograd, 87 s.

HALK SÖZLÜ YARATILIŞI VE ÇOCUK EDEBİYATI

Gülnâze SATTAROVA YUNUSOVNA*

Özet

Sözlü edebiyat, halkın sanatsal ve manevi zenginliğinin tükenmez bir hazinesidir. Halk sanatı onun yaşam deneyimlerine dayanarak yaratılmıştır ve emek süreciyle yakından bağlantılıdır. Halkın bilgeliği, bu emek sürecinin çeşitli ve özel koşullarına uygun olarak çocuklar için harika masallar, şarkılar, bilmeceler, atasözleri yarattı. Çocuklar onları dinlemeyi ve okumayı severler. Çocuklar okul öncesi eğitim çağından itibaren folklorla tanışmaya başlar. Halk şiiri eserlerinde görüntülerin parlaklığı, kelime anlamlarının netliği, melodikliği, metnin müzikalitesi gibi özellikler çocuğun ruhuna huzur ve sükunet verir, onu sevimli kılar. Genç ve orta yaşlı çocuklar kahramanlık destanlarını keyifle okurlar, masallara, şarkılara ve bilmecelere çok ilgi duyarlar. Halk şiirinde iyinin kötülüğe, hakkın çarpıklığa galip gelmesi, insanların özlem ve hayallerinin alışılmışın dışında ve ilginç bir şekilde anlatılmasıdır. Bu nedenle halk şiiri çocuk edebiyatının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Çocuk edebiyatı kavramı geçen yüzyılın başında ortaya çıkmış olsa da yüzyıllardır halk arasında yaşamıştır. Bir çocuğun doğduğunda dinlediği ilk şarkı da sözlü edebiyatımızın bir örneğidir. Özellikle alla, tüm milletlerde ve halklarda çocuklar için söylenen ilk şarkıdır. Alla, farklı uluslarda farklı isimlerle anılsa da aslında çocuğa küçük yaşlardan itibaren aşılana sözlü yaratıcılığın bir örneğidir.

Şarkı folklorun en yaygın ve popüler türlerinden biridir. Şarkılar insanların yaşamının ve çalışmalarının yaratıcı bir ürünüdür ve insanların istekleri de bunun içindedir. kalbin sesleri, çeşitli yaşamsal duygular ifade edilir. Şarkılar, öğrencilerin bilgililiğini geliştirmeye, onları hayata ve işe saygı, vatanseverlik, dostluk, kahramanlık, enternasyonalizm, insancılık gibi asil nitelikler ruhuyla eğitmeye yardımcı olur. Şarkı hayatın özüne ve anlamına uygun formlarda bestelenmiştir. Örneğin tarihi şiirler: "Han'ın zulmü", "Bin lanet", "Khondan dod", "Nikolai'nin kan celladı"; ninni: Alla"; düğün şarkıları: lapar, yor-yor; mevsimsel ritüel şarkılar: "Chitti Gul", "Boychechak", "Laylak Keldi" ile marşlar ve ağıtlar. Tematik olarak iş, romantik-lirik, kahramanlık şarkıları ve diğer benzer türlere ayrılırlar. Yaşam deneyimlerine dayanan rengarenk şarkılarla insanların üzüntü, mutluluk ve sevinçleri, dosta bağlılık, evliliğe karşı tavırları, düşmana karşı öfke ve nefret gibi duyguları dile getirilmektedir. Çocuklar vatanseverdir, sadıktır, cesurdur. Kahramanın yetiştirilmesinde şarkıların rolü artar. Çocuk doğduğu günden itibaren annesinin mır tola alla'sını dinler. Bunda anne, çocuğa duyduğu samimi, derin sevginin yanı sıra, çocuğunun topluma uygun en iyi niteliklere sahip olarak yetiştirilmesini etkileyici, melodik bir şarkıyla ifade eder.

Makalede sözlü edebiyatın çocuk edebiyatına etkisi ele alınmaktadır.

Anahtar kelimeler: Halk sözlü yaratılışı, çocuk edebiyatı, şarkı, alla.

FOLK ORAL CREATION AND CHILDREN'S LITERATURE

Gülnâze SATTAROVA Yunusovna

Abstract

Oral literature is an inexhaustible treasure of the artistic and spiritual wealth of the people. Folk art was created based on his life experiences and is closely linked to the labor process. Folk wisdom created wonderful fairy tales, songs, riddles, proverbs for children in accordance with the diverse and specific conditions of this labor process. Kids love to listen and read them. Children begin to get acquainted with folklore from the preschool age. Features such as the brightness of the images, the clarity

* Özbekistan Bilimler Akademisi Özbek Dili ve Folklor Enstitüsü Edebiyat İlişkileri ve Edebiyat Teorisi Bölümü, noza1969@mail.ru

of the word meanings, the melodiousness, the musicality of the text in the works of folk poetry give peace and tranquility to the child's soul and make him cute. Young and middle-aged children enjoy reading heroic epics and are very interested in fairy tales, songs and riddles. It is an unusual and interesting way of telling people's longings and dreams, that the good wins over the evil, the right over the distortion in folk poetry. For this reason, folk poetry has become an integral part of children's literature. Although the concept of children's literature emerged at the beginning of the last century, it has lived among the people for centuries. The first song a child listens to when he is born is also an example of our oral literature. Especially alla is the first song sung for children in all nations and peoples. Although Alla is known by different names in different nations, she is actually an example of verbal creativity instilled in the child from an early age.

Song is one of the most common and popular genres of folklore. Songs are a creative product of people's lives and work, and people's wishes are included in it. sounds of the heart, various vital emotions are expressed. Songs help to develop the erudition of students, to educate them in the spirit of such noble qualities as respect for life and work, patriotism, friendship, heroism, internationalism, humanitarianism. The song was composed in forms suitable for the essence and meaning of life. For example, historical poems: "Khan's cruelty", "A thousand curses", "Khondan dod", "Nikolai's blood executioner"; lullabies: Alla"; wedding songs: lapar, yor-yor; seasonal ritual songs: "Chitti Gul", "Boychechak", "Laylak Keldi" with marches and elegies. Thematically into business, romantic-lyrical, heroic songs and other similar genres With colorful songs based on their life experiences, emotions such as sadness, happiness and joy, loyalty to friends, attitudes towards marriage, anger and hatred towards the enemy are expressed.

Children are patriotic, loyal, brave. The role of songs in the upbringing of the hero increases. The child listens to his mother's mşr tola alla from the day he is born. In this, the mother expresses her sincere and deep love for the child, as well as the upbringing of her child with the best qualities suitable for society, with an impressive, melodic song.

Key words: Folk oral creation, children's literature, song, alla.

Giriş

Sözlü edebiyat, halkın sanatsal ve manevi zenginliğinin tükenmez bir hazinesidir. Halk sanatı onun yaşam deneyimlerine dayanarak yaratılmıştır ve emek süreciyle yakından bağlantılıdır. Halkın bilgeliği, bu emek sürecinin çeşitli ve özel koşullarına uygun olarak çocuklar için harika masallar, şarkılar, bilmece, atasözleri yarattı. Çocuklar onları dinlemeyi ve okumayı severler. Çocuklar okul öncesi eğitim çağından itibaren folklorla tanışmaya başlar. Halk şiiri eserlerinde görüntülerin parlaklığı, kelime anlamlarının netliği, melodikliği, metnin müzikalitesi gibi özellikler çocuğun ruhuna huzur ve sükunet verir, onu sevimli kılar. Genç ve orta yaşlı çocuklar kahramanlık destanlarını keyifle okurlar, masallara, şarkılara ve bilmeceye çok ilgi duyarlar. Halk şiirinde iyinin kötülüğe, hakkın çarpıklığa galip gelmesi, insanların özlem ve hayallerinin alışılmışın dışında ve ilginç bir şekilde anlatılmasıdır. Bu nedenle halk şiiri çocuk edebiyatının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Çocuk edebiyatı kavramı geçen yüzyılın başında ortaya çıkmış olsa da yüzyıllardır halk arasında yaşamıştır. Bir çocuğun doğduğunda dinlediği ilk şarkı da sözlü edebiyatımızın bir örneğidir. Özellikle alla, tüm milletlerde ve halklarda çocuklar için söylenen ilk şarkıdır. Alla, farklı uluslarda farklı isimlerle anılsa da aslında çocuğa küçük yaşlardan itibaren aşılana sözlü yaratıcılığın bir örneğidir.

Şarkı folklorun en yaygın ve popüler türlerinden biridir. Şarkılar insanların yaşamının ve çalışmalarının yaratıcı bir ürünüdür ve insanların istekleri de bunun içindedir. kalbin sesleri, çeşitli yaşamsal duygular ifade edilir. Şarkılar, öğrencilerin bilgililiğini geliştirmeye, onları hayata ve işe saygı, vatanseverlik, dostluk, kahramanlık, enternasyonalizm, insancılık gibi asil nitelikler ruhuyla eğitmeye yardımcı olur. Şarkı hayatın özüne ve anlamına uygun formlarda bestelenmiştir. Örneğin tarihi şiirler: "Han'ın zulmü", "Bin lanet", "Khondan dod", "Nikolai'nin kan celladı"; ninni: Alla"; düğün şarkıları: lapar, yor-yor; mevsimsel ritüel şarkılar: "Chitti Gul", "Boychechak", "Laylak Keldi" ile marşlar ve ağıtlar. Tematik olarak iş, romantik-lirik, kahramanlık şarkıları ve diğer benzer türlere ayrılırlar. Yaşam deneyimlerine dayanan rengarenk şarkılarla insanların üzüntü, mutluluk ve sevinçleri, dostu bağlılık,

evliliğe karşı tavırları, düşmana karşı öfke ve nefret gibi duyguları dile getirilmektedir. Çocuklar vatanseverdir, sadıktır, cesurdur. Kahramanın yetiştirilmesinde şarkıların rolü artar. Çocuk doğduğu günden itibaren annesinin mır tola alla'sını dinler. Bunda anne, çocuğa duyduğu samimi, derin sevginin yanı sıra, çocuğunun topluma uygun en iyi niteliklere sahip olarak yetiştirilmesini etkileyici, melodik bir şarkıyla ifade eder.

Makalede sözlü edebiyatın çocuk edebiyatına etkisi ele alınmaktadır.

XALQ OG'ZAKI IJODI VA BOLALAR ADABIYOTI

Og'zaki adabiyot xalq badiiy ma'naviy boyligining bitmas-tuganmas xazinasidir. Xalq og'zaki ijodi uning turmush tajribalari asosida yuzaga kelgan bo'lib, mehnat jarayoni bilan chambarchas bog'langan. Xalq donoligi shu mehnat jarayonining turli va o'ziga xos shart-sharoitlariga muvofiq ravishda bolalar uchun ham ajoyib ertaklar, qo'shiqlar, topishmoqlar, maqollar yaratgan. Ularni bolalar juda sevib tinglaydilar va o'qiydilar. Xalq og'zaki ijodi bilan bolalar maktabgacha tarbiya yoshidan boshlab tanisha boshlaydilar. Xalq og'zaki poetik ijodidagi obrazlarning yorqinligi, so'z ma'nolarining aniqligi, matnning ohangdorligi, musiqiyliigi kabi xususiyatlar bola ruhiga orom, huzur bag'ishlaydi, uni o'ziga mahliyo etadi. Kichik va o'rta yoshdagi bolalar qahramonlik dostonlarini shavq-zavq bilan o'qishadi, ertak, qo'shiq va topishmoqlarga g'oyat qiziqishadi. Xalq og'zaki poetik ijodida yaxshilik yomonlik ustidan, to'g'rilik egrilik ustidan g'alaba qiladi, xalqning intilishlari, turli orzu-istaklari favqulodda va qiziqarli ravishda hikoya qilinadi. Shuning uchun xalq og'zaki poetik ijodi bolalar adabiyotining ajralmas qismi bo'lib kelgan.

Bolalar adabiyoti degan tushuncha garchand o'tgan asrning boshlarida paydo bo'lgan bo'lsa ham u asrlar osha xalq orasida yashab kelgan. Bola dunyoga kelganida eng avvalo u tinglagan qo'shiq ham og'zaki adabiyotimiz namunasi. Ayniqsa, alla barcha millat va elatlarda bolalar uchun kuylanadigan ilk qo'shiqdir. Garchand, alla turli xalqlarda turli nom bilan atalsa-da, mohiyatan bolaning ilk yoshlaridan unga singdiriladigan og'zaki ijod namunasi.

XX asr boshlarida H .H. Niyoziy, A. Avloniy, S. Ayniy kabi o'zbek ma'rifatparvarlik adabiyoti vakillari bolalar uchun alifbe va o'qish kitoblari tuzishda xalq og'zaki poetik ijodiga alohida o'rin ajratganlar. Xalq og'zaki ijodida har bir xalqning urf-odati, tabiat va jamiyat hodisalariga bo'lgan munosabati, kelajak haqidagi ezgu tilak va orzulari, qayg'u va shodlik hislari, ularning qahramonlik, vatanparvarlik va insonparvarlik tuyg'ulari, dushmanga nisbatan g'azab va nafrati, yengilmas irodasi, haqiqat, adolat, baxt haqidagi o'y va tushunchalari aks ettiriladi. Xalq yaratgan asarlar o'zining chuqur mazmundorligi va badiiyligi bilan xarakterlanadi. Xalq og'zaki ijodining g'oyaviy-badiiy xususiyatlari yozma adabiyotning rivojlanishiga xam ijobiy ta'sir ko'rsatdi. Bu ta'sir bolalar adabiyotining yuksalishida o'z aksini topdi. Bola tarbiyasida qo'shiqning roli juda katta. Qo'shiq lirikaning eng qadimgi shakllaridan biri bo'lib, kuylashga mo'ljallangan bir necha bandli she'rdir. Qo'shiqlar kuy-ohang bilan aytiladi. Ba'zan qo'shiq o'yin bilan birga ijro etiladi. Demak, qo'shiq uchun she'r va kuy kerak. Qo'shiq xalq og'zaki ijodining eng ko'p tarqalgan va ommalashib ketgan janrlaridan biridir. Ko'shiqlar xalq turmushi va mehnatining ijodiy mahsuli bo'lib, unda xalqning orzu-tilaklari, qalb sadolari, turli-tuman hayotiy tuyg'ulari ifodalanadi. Qo'shiqlar o'quvchilarning nafosatini o'stirishga, ularni hayot va mehnatga muhabbat, vatanparvarlik, do'stlik, qahramonlik, baynalmilallik, insonparvarlik kabi olijanob fazilatlar ruhida tarbiyalashga yordam beradi. Qo'shiq hayot mohiyati va mazmuniga mos shakllarda tuziladi. Chunonchi, tarixiy qo'shiqlar: "Xon zulmi", "Ming la'nat", "Xondan dod", "Nikolay qon jallob"; beshik qo'shig'i: Alla"; to'y qo'shiqlari: lapar, yor-yor; mavsum-marosim qo'shiqlari: "Chitti gul", "Boychechak", "Laylak keldi" hamda madhiya va marsiyalarni uchratamiz. Ular mavzu jihatdan mehnat, ishqiy-lirik, qahramonlik qo'shiqlariga va shu kabi boshqa turlarga bo'linadi. Hayot tajribalariga asoslangan rang-barang qo'shiqlar orqali xalqning g'am-hasrati, shodlik va quvonchi, do'stga sadoqati, turmushga munosabati, dushmanga nisbatan g'azab va nafrati kabi his-tuyg'ulari izhor etilgan. Bolalarni vatanparvar, sadoqatli, mard. qahramon kilib tarbiyalashda qo'shiqlarning roli kattalir. Qo'shiq bolani erkalatadi, o'yinga boshlaydi, uning his qilish qobiliyatini o'stiradi, fikrlashga o'rgatadi. Bola tug'ilgan kundanoq onaning mehr to'la allasini tinglaydi. Bunda ona

bolaga bo'lgan samimiy, chuqur muhabbati bilan birga, farzandining jamiyatga mos eng yaxshi fazilatlar egasi bo'lib tarbiyalanishini ta'sirli, ohangdor qo'shiq orqali ifodalaydi:

Alla bolam, alla,
Jonim bolam alla,
Ikki ko'zim alla,
Shirin so'zim alla.
Alla bolam baxti bor,
Har narsaning vaqti bor.
Jonim bolam alla,
Shirin bolam alla,
Ikki ko'zim alla.

Allada yaxshi tarbiya ko'rgan bola jamoat o'rtasida, to'y-tomoshalarda ota-onaning obro'yi, uning shuhrati sifatida ta'riflanadi. Shuningdek, bolaning to'g'ri tarbiyalanishida ota-onaning roli katta ekanligi ko'rsatiladi. Garchi bola allaning so'zlarini tushunmasa ham, undagi ohang orqali ma'lum ma'naviy oziq oladi, ruhida muayyan o'zgarishlar ro'y beradi. Shunga ko'ra, allalar bolalarni chaqaloqlik davridayoq ohanglar vositasida ezgulikka chorlaydi. Bolani yoshligidan boshlab ruhiy chiniqtirishda, so'z boyligini oshirishda, qofiyadosh so'zlarni ohangdor qilib aytishga o'rgatishda o'yin hamda savol-javob qo'shiqlarining tarbiyaviy ahamiyati katta.

O'yin qo'shig'i:
Chitti guley. chitti gul,
Etagingga gul bosdim.
Hayu chitti gul,
Hayu chitti gul.
Qo'ling gulbog'da bo'lsin.
Beling belbogda bo'lsin.
Hayu chitti gul,
Hayu chitti gul.

Tarixiy qo'shiqlarda mehnatkash xalqning o'tmishdagi hayoti, orzu-istaklari, haqsizlik va zulmatga qarshi nafratlari, ezilishga qarshi olib borgan mardona kurashlari aks ettiriladi. Bular, albatta, bolalarni ota-bobolarining qadimdagi hayoti bilangina tanishtirib qolmay, shu bilan birga ozod, baxtli hayotga erishish uchun qanday kurash olib borganliklari bilan ham tanishtiradi. Xalqimizning istak-xohishi doimo tinchlik. Tinchlik haqida, osoyishtalik to'g'risida eng ko'p o'ylovchi bu ona. Ona bolasini bag'riga bosib tinchlik, ona-Vatanimiz to'g'risida qo'shiq kuylaydi: Onamanu, onaman,

Bolam uchun yonaman.
Bolam tinchlikda o'ssa,
Orzularga qonaman.
Bolajonim bag'rimda,
Erkalayman o'ynatib,
Vatan-tinchlik bog'imda,
Bulbul. hushdek sayratib.

Bolalarning fikrlash doirasini kengaptirishda, ularni voqea va fasllar bilan tanishtirishda mavsum qo'shiqlarining ham ahamiyati katta. "Oftob chiqdi olamga", "Boychechak", "Laylak keldi" kabi qo'shiqlar shular jumlasidandir.

Ertaklar Ertak — bolalarning jon-dili. Xalq og'zaki poetik ijodidagi eng boy va rang-barang janrlardan biri ertakdir. Turli yoshdagi bolalarga munosib xalq yaratgan minglab ertaklarimiz bor. Bu ertaklar hayvonlar, parrandalar, jodugar kampirlar haqidagi sehrli, afsonaviy hamda ijtimoiy-maishiy (realistik) xarakterdadir. Ertaklar o'zining ijtimoiy kelib chiqishi bilan uzoq o'tmishga, ota-bobolarimiz zamonasiga taqaladi. U davrdan davrga, avloddan avlodga o'tib, bizgacha yetib kelgan va bundan keyin ham insoniyatning bitmas-tuganmas madaniyati xazinasi sifatida yashayveradi. Ertaklarda xalq hasti, kurashi, ruhiyati, dunyoqarashi, urf-odatlarini mujassam bo'ladi. O'lardagi ijobiy qahramonlar o'z

maqsadlari yo'lida harakat qilib, barcha to'siq va g'oyalarni mardlik bilan yengib, murodu maqsadlariga yetadilar. Mehnat—yashash va hayotning asosi. Shuning uchun ertakda mehnatsevarlar taqdirlanadi, yalqovlar jazolanadi. Bunday ertaklar bolalarni mehnatsevar, qahramon qilib tarbiyalashda katta ahamiyatga ega. Tabiat olami bilan bog'liq ertaklar ham kichkintoylarga katta quvonch bag'ishlab keladi. Bolalar bepoyon, go'zal, musaffo dalalar, sershovqin o'rmonlar, baland-baland tog'lar, tezoqar daryo-anhorlar bilan yaqindan tanishadilar, ulardan zavqlanadilar. Tabiat manzarasining tasvirlanishi asarning his-hayajon ta'sirini kuchaytiradi hamda bolalarda hayotga muhabbatni oshiradi, ularning histuyg'ularini uyg'otadi. Ertaklar turli ijtimoiy sharoitlardagi sinfiy kurash zaminini, o'shanga muvofiq mazmun va tushunchalarni ifodalaydi. Shuning uchun ham ertaklar orqali kishilarning turli sharoitdagi hayotini, sinfiy kurashini osonlik bilan tushunish mumkin. Maktabgacha tarbiya sshidagi bolalar uchun "Sholg'om", "Bo'g'irsoq", "Bo'ri va yetti uloq", "Qumursqa", "Chivinboy" kabi ertaklar yaratilgan. "Sholg'om" o'yin-ertakdir. Unda voqealar takrorlanishi bilan birga o'zgarib ham boradi. Ertak suhbat-dialog asosida qurilgan. Bu ertak bolalarni fikrlashga, voqealarni tartib bilan aytishga, so'z boyligini oshirishga o'rgatish bilan birga, kichkintoylarda mehnatga muhabbat, jamoa bo'lib ishlash, yashash hislarini tarbiyalaydi. "Bo'g'irsoq" ham o'yin-ertak bo'lib, voqealar takrorlanish jarayonida o'sib boradi. Avvalo, ertakda bo'g'irsoqning qanday tayyorlanishi bolalarga tushuntirilgach, tayyor bo'lganidan so'ng uning yo'lga tushib yumalab ketaverishi hikoya qilinadi. Yo'lda u o'zini osmoqchi bo'lgan quyon, bo'ri va ayiqlarni o'z ashulasi bilan mahliyo qilib aldab, ulardan qutuladi. Eng oxirida bo'g'irsok tulkingitilyog'lama gaplariga, aldamchi maqtovlariga eriy ketadi. Tulki taltayib ketgan bo'g'irsoqni kuylab turgan mahalida yeb qo'yadi. Bu ertak bolalarni fikrlashga, takror voqealarni to'g'ri ifodalashga, qo'shiqlarni ohangdor qilib aytishga, hushyorlikka chaqiribgina qolmay, hayvonlarning o'ziga xos xususiyatlarini bilib olishga o'rgatadi. Ertakda, ayniqsa, bo'g'irsoqning maqtanchoqligi, farosatsizligi, tulkinging ayyor, yolg'onchi, olg'ir va hiylagarligi bolalarbop iboralarda sodda, qiziqarli ifoda etilgan.

Umuman olganda, dunyo bolalar adabiyoti rivojida xalq og'zaki ijodining o'rni beqiyos ekanligi inkor qilib bo'lmas hodisadir.

ÇOCUK VE GENÇLİK EDEBİYATINDA MİTLER-MASALLAR-DESTANLAR VE EFSANELERDEN YARARLANMA

İsmet ALPASLAN*

Aytekin ALPASLAN**

Özet

Çocukluk ve gençlik çağı; insanların beden, zihin ve sosyal yönden gelişmeye en müsait ve verimli yıllarıdır. Çocuk, maddi ve manevi yönüyle bir bütün olarak geliştiğinden, onların bu ihtiyaçları, yararlı bir şekilde doyurulup geliştirilmesi gerekir. Bunun bir yolu da güzel anlatımlı, çocukların ve gençlerin kelime haznelerine de katkı sağlayacak nesir ve nazım ürünlerin, yöntemine uygun bir biçimde onlara sunulmasıdır.

Bilindiği gibi masallar, mitler, destan ve efsaneler sanata ilham kaynağı olan unsurlardır. Türk ve dünya edebiyatlarında bunun örnekleri çoktur. Masallar anonim olmakla birlikte, mit, efsane ve destanların, çocuğun mensup olduğu millete ait olmaları çoktur. Çocuk seviyesine uygun tekerlemeler, masal ve hikaye gibi sözlü eserlerden masal çağındaki çocuklar zevk alırlar. Masal çağındaki çocukları uyuturken anne ve ninelerin masal anlatmaları bundandır. Çocuklar, sevdikleri kısa masalları tekrar dinlemek isterler. Buna bir örnek verecek olursak: Türkiye, Kafkasya ve Hazar Denizi çevresindeki coğrafi bölgelerde, bazıları değişik adla anlatılan keçi, yavruları (bazı varyantlarında koyun ve kuzu) ve kurt motifli “Şengülüm, Şüngülüm, Mengülüm” masalı çok yaygındır ve çocuklar, bunu tekrar tekrar dinlemekten usanmazlar.

Okul öncesi yıllarda bu masallar dinleme yolu ile olurken, okul çağında kitap sayfalarına girer ve resimlerle süslenir. Çocuk ve gençlerin seviyesine uygun metinler seçilirken, masalımsı unsurlara ve mitolojik değerler içeren motiflere de yer verilmelidir. Çünkü çocuklar, her zaman bilgi dolu metinlerden hoşlanmazlar. Onların hayal güçlerini, manevi dünyalarını tatmin eden yazıları okumaları ve duymaları bir ihtiyaçtır.

Çocukların ve gençlerin kendilerine özgüven duymaları, yurdunu ve milletini sevdirmenin yollarından biri de edebi değeri olan mit, efsane ve destanların okul müfredatında yer almasıdır. Böylece çocukların kelime hazineleri, hayal güçleri de gelişmiş olur.

Başka ülkelerin eğitim müfredatında olduğu üzere, bizim müfredat ve edebiyatımızda, “çocuk edebiyatı” ürünlerinde geçmişe, mit ve destanlara ait metinler görülmektedir. Özellikle Cumhuriyetin ilk yıllarında, yetişen nesle yeni bir heyecan verip, özgüven kazanmasına katkısı olduğu mutlaklıdır.

Masalı, efsanesi, destanı, mitolojisi zengin milletler edebi bir dille bunları çocuk ve gençlere tanıtmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Çocuk ve gençlik edebiyatında masal, efsane, destan, mitoloji.

* Manisa Celal Bayar Üniversitesi Emekli Öğretim Elemanı, Eğitimci Yazar, Buca - İzmir / TÜRKİYE, aytekinalpaslan@hotmail.com

** Yazar, Fatma Saygın Anadolu Lisesi Okul Müdürü, Dumlupınar Mh. Kıbrıs Cd. No. 1 Buca-İzmir/TÜRKİYE, aytekinalpaslan@hotmail.com

USAGE OF MYTHS-FALES-SAPITES AND LEGENDS IN CHILDREN AND YOUTH LITERATURE

İsmet ALPASLAN*

Aytekin ALPASLAN**

Abstract

“Childhood and youth ages” are the most suitable and productive years for people to develop physically, mentally and socially. Since the child develops individually by material and spiritual aspects, these needs of them must be satisfied and developed in a beneficial way. One way of doing this is to present well-expressed prose and verse products that will contribute to the vocabulary of children and young people, in accordance with their method.

As it is known, tales, myths, epics and legends are the elements that inspire art. There are many examples of this in Turkish and global literature. Although the tales are anonymous, the myths, legends and epics belong to the nation to which in the child lives. Children in fairy tale age enjoy oral works such as nursery rhymes, fairy tales and stories suitable for child level. This is why mothers and grandmothers tell tales while putting their fairy-tale children to sleep. Children want to listen to their favorite short stories again. To give an example: In the geographical regions of Turkey, the Caucasus and the Caspian Sea, the fairy tale “Şengülüm, Şüngülüm, Mengülüm” with goats, their cubs (sheep and lambs in some variants), and wolf motifs, some of which are described by different names, is very common and children are tired of hearing it over and over again. They don't get tired.

While these tales are by listening in the pre-school years, they enter the pages of the books and are decorated with pictures in the school age. While selecting texts suitable for the level of children and young people, fairy-tale elements and motifs containing mythological values should also be included. Because of children do not prefer texts which occur full of information. It is a need for them to read and hear the writings that satisfy their imagination and spiritual world.

One of the ways for children and young people to feel self-confident and to love their country and nation is to include myths, legends and epics with literary value in the school curriculum. Thus, children's vocabulary and imagination are also developed.

As in the education curricula of other countries, texts from the past, myths and epics can be seen in our curriculum and literature, in "children's literature" products. Especially in the first years of the Republic, it is certain that it gave a new excitement to the growing generation and contributed to their self-confidence.

In a nutshell, nations with rich tales, legends, epics and mythology should introduce them to children and young people in a literary language.

Keywords: Fairy tales, legends, epics, mythology in children's and youth literature.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МИФОВ, СКАЗОК, ЛЕГЕНД И ПРЕДАНИЙ В ДЕТСКОЙ И ЮНОШЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

РЕЗЮМЕ

Детство и юность - наиболее подходящие и продуктивные годы для физического, психического и социального развития человека. Поскольку ребенок развивается как единое целое в материальном и духовном плане, эти потребности детей должны быть удовлетворены и развиты с пользой. Один

* Retired Lecturer Author, aytekinalpaslan@hotmail.com

** Teacher Author, aytekinalpaslan@hotmail.com

из способов сделать это - представить прозаические и стихотворные произведения, которые будут способствовать пополнению словарного запаса детей и подростков в соответствии с методикой.

Как известно, сказки, мифы, эпосы и легенды являются элементами, вдохновляющими искусство. Примеров тому множество в турецкой и мировой литературе. Хотя сказки анонимны, мифы, легенды и эпосы принадлежат тому народу, к которому принадлежит ребенок. Детям сказочного возраста нравятся устные произведения - рифмы, сказки и рассказы, соответствующие уровню детей. Именно поэтому мамы и бабушки рассказывают сказки, укладывая детей сказочного возраста спать. Дети любят еще раз послушать любимые сказки. Приведем такой пример: В географических регионах вокруг Турции, Кавказа и Каспийского моря очень распространена сказка "Şengülüm, Şüngülüm, Mengülüm" на мотив козы, ее детенышей (в некоторых вариантах - овцы и ягненка) и волка, некоторые из которых рассказываются под разными именами, и дети не устают слушать ее снова и снова.

В дошкольном возрасте эти сказки изучаются на слух, а в школьном возрасте они попадают на страницы книг и украшаются картинками. При подборе текстов, соответствующих уровню детей и подростков, следует также включать сказочные элементы и мотивы, содержащие мифологические значения. Ведь детям не всегда нравятся тексты, насыщенные информацией. Им необходимо читать и слышать тексты, которые удовлетворяют их воображение и духовный мир.

Одним из способов воспитания у детей и молодежи чувства уверенности в себе, любви к своей стране и народу является включение в школьную программу мифов, легенд и эпосов, имеющих литературную ценность. Таким образом, будет развиваться словарный запас и воображение детей.

Как и в учебных программах других стран, в нашей учебной программе и литературе тексты прошлого, мифы и эпосы встречаются в произведениях "детской литературы". Особенно в первые годы существования республики, несомненно, это придавало новый азарт подрастающему поколению и способствовало обретению уверенности в себе.

Народы, богатые сказками, легендами, эпосами и мифологией, должны знакомить с ними детей и молодежь, используя литературный язык.

Ключевые слова: Сказка, легенда, эпос, мифология в детской и юношеской литературе.

Giriş

Çocukluk ve gençlik çağı, insanların beden, zihin ve sosyal yönden gelişmeye en müsait, en verimli çağıdır. Çocuklar beden, zihin ve sosyal olarak bir bütünlük içinde geliştiğinden, onların bedeni/maddi ihtiyaçları kadar, manevî/zihinsel yönlerinin de faydalı bir şekilde doyurulup geliştirilmesi gerekir. Bunu başarmanın bir yolu da, güzel anlatımlı, çocukların kelime hazinelerine katkı sağlayacak nesir ve nazım ürünlerinin yöntemine uygun biçimde onlara sunulmasıdır.

Bilindiği gibi, sanatlara ilham kaynağı olan unsurlardan bazıları, masallar, mitler, destanlar ve efsanelerdir. Masalların çoğu genel olmakla birlikte, mit, efsane ve destanlar, çocuğun mensubu olduğu millete ait olmaktadır. O milletin geçmişinden, tarihinden, hayat tarzından ve sosyal yapısından izler taşır.

Çocuk seviyesine uygun söz tekrarları, tekerlemeler, bazı çocuk oyunlarında vardır. Sayışma ve tekerlemeler, çocuk oyunlarına renk katar, masal tekerlemeleri ve bazı sözlü anlatımlardaki ses tekrarları çocukların dikkatini çeker ve hoşlarına gider. Başında ve içinde söz tekrarları, tekerlemeler olan masal ve hikâye gibi sözlü eserler, masal çağındaki çocukların zevk aldıkları ürünlerdir. Masal çağına gelmiş çocukları uyuturken anne veya ninelerin ninni yerine masal anlatmaları bundandır. Çocuklar, sevdikleri kısa masalları tekrar tekrar dinlemek isterler. Hatta, anlatıcının unuttuğu veya çocuğun dikkatini ölçmek için söylemediği yerleri, çocuk hatırlar. İlk yıllarda bunlar dinleme yoluyla olurken, okul çağında kitap sayfalarına girer. Çocuk ve gençlerin seviyesine uygun metinler seçilirken, masalımsı unsurlara, mitolojik bazı değerlere ve bunlara uygun motiflere de yer verilmelidir. Çünkü çocuklar, her zaman, bilgi içeren metinlerden hoşlanmayabilirler. Onların hayal güçlerini, manevî dünyalarını tatmin eden

yazıları okumaları, dinlemeleri bir ihtiyaçtır. Göze ve duygulara hitabeden, konuya uygun resim, desen ve fotoğraf kullanılırsa daha etkili olur.

Çocukların ve gençlerin kendilerine özgüven duymaları, yurdunu ve milletini sevdirmenin yollarından biri de, edebî değeri olan mit, efsane ve destanların öğretilmesidir. Bu da, çocuğun yaş ve seviyesine göre, okul müfredatında yer almasıyla olur. Tarih bilgilerine ve tarih müfredatına uygun, edebiyatı destekler nitelikteki metinler, bilgi vermenin yanında, çocuk ve gençlerin hayallerinin gelişmesini, mukayese ve muhakeme yapmalarını sağlar; fikir yürütür, yorum yaparlar.

Pek çok devlet ve milletlerin okul müfredatında olduğu gibi, bizim müfredat ve edebiyatımızda da "Çocuk Edebiyatı" ürünlerinde geçmişe, mit ve destanlara ait metinler görülmektedir. Özellikle Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu ilk yıllarda ders kitaplarında çokça örnek vardır. Bunların, yeni kurulan Cumhuriyet'in yetişen nesle bir heyecan verip özgüven kazanmasına katkıları olduğu mutlaklıdır.

Masalı, efsanesi, destanı, mitolojisi zengin milletler, edebî bir dille bunları, çocuk ve gençlere, metoduna uygun şekilde tanıtmalıdır. Bunlar, kültürel değerlerdir; kültürel değerler ise, toplumun manevî zenginlik kaynağıdır. Kaynakları verimli şekilde kullanmak, o toplumun doğal hakkıdır.

Karaoğlan dergisi kapaklarından

Çocuklar ve gençler, gerçek kişi ve olaylar kadar, gerçek olmayan karakterlere, olay kahramanlarına, olaylara da ilgi duyarlar. Hayalen kurgulanıp çizgi roman veya çizgi filme dönüştürülen pek çok olay kahramanı resim, edebiyat gibi sanatların çizgi filmin, çizgi roman konusu olur. Sanatçılar masal, destan ve efsane kahramanlarını işledikleri gibi bunlara benzer hayali kahramanlar yaratıp hikaye ederler.

Dergilerde, çizgi romanlarda, çizgi filmlerde bunlara ait bolca örnek vardır. Önemli olan, bunların eğitici nitelikte hazırlanmasıdır.

OKUL ÖNCESİ, OKUMAYA VE ÖĞRENMEYE ÇOCUKLARI HAZIRLAMA

Çocukluk, büyüme gelişmeyle birlikte, aynı zamanda öğrenme ve merak çağıdır. Çocuğa ailede ebeveynler, okulda öğretmenler, müfredatta öngörülerini öğretirler. Arkadaş grubu ve yaşadığı çevre de etkili olur. En etkili, en faydalı olan, eğitim kurumlarındaki pedagojik öğrenmedir.

Okumasın, kitabı tutmasını bilmesee dahi çocuklar, buldukları kitapları rastgele evirip çevirmekten, sayfaları açıp kapamaktan, varsa resimlerine bakmaktan zevk duyarlar. Belki de onun bir kitap olduğunu bilmez; oyuncak zanneder. Büyüdükçe daha dikkatli bakar, içeriğindeki resimleri farklı bir şekilde inceler. Artık onun seviyesindeki kitabın oyuncak veya herhangi bir eşya olmadığını kavratmak gerekmektedir. Yavaş yavaş kitapla çocuğu tanıştırmalı.

Çocuklar, dört yaşını geçince kitaba karşı ilgi duyar. Onu abi veya ablalarının elinde gördükçe merak eder. Evinde varsa, büyükleri okuyorsa merak daha da artabilir. Ancak, son yıllarda görüntülü cep telefonlarının yaygınlaşmasıyla, telefona ilgi daha çoktur. Günümüzde çocukların en büyük eğlencesi, meşguliyeti, oyuncağı, hediyesi telefondur. Bazı anneler, ağlayan çocuğu susturmak için telefonu eline tutuşturup çizgi filmleri açmaktadır. Bundan şu gerçek ortaya çıkıyor: Görüntülü cep telefonu ve diğer görüntülü araçlar, çocuk için ve çocuk eğitiminde önemli bir eğitim aracıdır. Göze, kulağa ve duygulara aynı anda hitap ettiği için oldukça etkilidir. Küçük yaşta kitabı seven, kitap okuyan çocuk, sonraki yıllarda da bunu devam ettirir. Bunun tersi de doğrudur. Küçük yaşta kitabı ve okumayı sevmeyen çocuk, okuma alışkanlığından yoksun olduğundan, okumaya fazla meyiletmez.

EĞİTİMDE MASALDAN YARARLANMA

Güzel hikâye edilmiş olaylar, her yaş ve seviyedeki insanın ilgisini çeker. Bunların başında hikâye ve masal gelir. Her çocuğun masala meyil çağı vardır Zaten yaşı ilerleyip dili gelişen çocuk, başkalarından masal ve hikâye dinlemeye büyük ilgi duyar. Çocuk, belli sayıdaki kelime dağarcığı, belli küçük sosyal çevresine rağmen, annesinin, ninesinin veya başka birinin anlattığı hikâyeyi, özellikle masalı büyük bir hayranlıkla dinler. Bazen bir kere dinlemekle yetinmez, tekrar tekrar anlatılmasını ister. Böylece, dinleme yoluyla, çocukta edebî eserlere karşı ilk ilgi başlar. Bu ilgiyi devam ettirmek önemlidir. Okul çağında, anlatımdan ayrı, kendisinin ders ve yardımcı kitaplardan masal okuması sağlanmalıdır.

Bazı ebeveynler ve büyükler, masal ve hikâyeyi çocuğu oyalama aracı olarak düşünse de, aslında öyle değildir. Masal ve hikâye okumak ve dinlemek çocuk için bir ihtiyaçtır. Masal dinleyen çocuk, her şeyden önce dinleme alışkanlığı kazanır. Çocuğun karnını doyurup üst başını giydirmek yetmez; onun manevî dünyasını da doyurup tatmin etmek gerekir. Seviyesine uygun ve güzel anlatımlı bir masalı dinleyen çocuk, olaylardan ve masal kahramanlarından etkilenir. Güzel karakterli olanları benimser, örnek alır. Eğitici niteliği olmayan, ders çıkarılmayan korkunç dev, peri, cin vs. masalları onlara anlatmak zaten doğru değildir. Her masalı çocuğa anlatmak da gerekmez. İyi bir şekilde sonuçlanan, çocukların örnek alacağı kahramanlar ile kahramanı çocuk veya tanıdığı hayvan olan masallar seçilmelidir. Onlara zevk, neşe verecek nitelikte olmalı, hayal gücünü ve kelime hazinesini geliştirmelidir.

Çocuklara hikâye ve masal anlatmak, bir sanattır. Masalı tam bilse dahi, herkes güzel masal anlatamaz. Masalı anlatanın, yeteneği güçlü olmalı. Çocuğun ve dinleyenin dikkatini canlı tutabilmek için, anlatılacak olayın özünü ve ruhunu iyi kavrayıp, çocuğa uygun akıcı bir dil kullanılmalıdır. Anlatıcı, anlattığını doğal, canlı ve görmüş gibi anlatmazsa, dinleyeni fazla etkileyemez. Dinleyenin merak ve heyecanını canlı tutmak amacıyla, anlatış sırasını bozmamalı, gerektiği yerlerde olay kahramanını canlandırabilmelidir.

Hikâye ve masal dinleyen çocukların bazı kazançları olur. Başlıcaları şunlardır.

1. Çocuğun kelime hazinesi gelişir.
2. Çocuk, kendisine söylenenleri dikkatle dinlemeyi öğrenir.
3. İyi hikâye ve masallar, çocuklara neşe, kuvvet kaynağı olur.
4. Benzer şeyleri okumaya karşı hevesi artar.

Eskiden; radyo, televizyon, görüntülü telefon gibi kitle iletişim araçlarının olmadığı yıllarda, özellikle kış gecelerinde bazı evlerde, masal anlatıcıları masal anlatırdı. O masal/hekât anlatımı, aynı zamanda bir eğlence idi. Masalları, kabiliyetli, anlatma yeteneği kuvvetli kadın veya erkek anlatabilirdi. Sanki görmüş gibi anlatılan masalları büyükler kadar, çocuk ve gençler de zevkle dinler, sonucunu merakla beklerdi. Bazı masallar bir gecede bitmez, arkası ertesi güne kalırdı. Artık o "**masal anaları**", "**masal dedeleri**" olmadığına göre, halkın, özellikle çocuk ve gençlerin masal dinleme ihtiyacı, çağdaş araç ve yöntemlerle olmalıdır.

Çocukların dinlemekten zevk aldıkları masala bir örnek:

Anadolu, Kuzey Irak, Kafkasya ve Hazar Denizi çevresindeki bölgelerde bazıları değişik adla anlatılan, keçi, yavruları (bazı varyantlarda koyun ve kuzuları olur) ve kurt motifli "**Şengülüm, Şüngülüm, Mengülüm**" masalı çok yaygındır ve çocuklar, bunu tekrar tekrar dinlemek isterler.

Her sabah kırlara otlamaya giden anne keçi yavrularına, kapıyı kimseye açmamalarını, eve döndüğünde, "**Şengülüm, Şüngülüm, Mengülüm; aç kapıyı ben geldim. Size mememde süt, boynuzlarımda ot getirdim...**" diyerek kapıyı açtırır. Bu sözleri duyan kurnaz kurt, ana keçi otlamaya gittiği bir gün kapıya gelerek, aynı adları ve sözleri söyleyip kapıyı açtırmaya çalışır. Oğlaklar bu sözlere inanmasalar da kurt, çeşitli hilelere başvurarak sonunda oğlakları ikna edip kapıyı açtırır ve yavrulardan birini yakalayıp yutar; diğerleri kaçıp gizlenirler. Akşam eve dönen keçi, durumu öğrenince, bir plan kurar ve kurdu cezalandırmaya karar verir. Boynuzlarını sivriltilip kurdu bulur ve karnını deşerek yavrusunu kurtarır.

Masal anlatıcı, sonunda öğüt verici ve eğitici sözlerini söyler:

"Tanımadığımız, bilmediğiniz insanlara evinizin kapısını açmayın!.. Sonra kurdun yuttuğu oğlak gibi olursun..."

Masal, olağan dışı olayları ve kahramanları konu olarak alan, genellikle çocuklar için anlatılan öğüt verici hikâyedir.

"Eğitimde masalın yeri" mutlaka olmalı; öğretmenler ve eğitim kurumları, eğitici nitelikte olan masallardan yararlanmalıdır.

ÇİZGİ FİLMDEN, ÇİZGİ ROMANDAN YARARLANMA

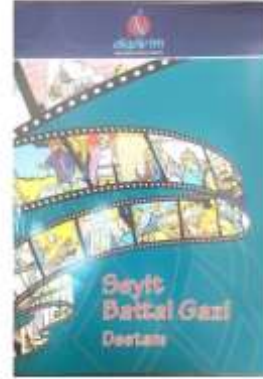
Çizgi film; bir konuyla ilgili olarak karakterlerinin hareketlerini belirtecek biçimde art arda çizilmiş resimlerden oluşan sinema filmidir. (Türkçe Sözlük 2011; 553). Bu film, son yıllarda televizyon görüntülü telefon ve tabletlerin yaygınlaşmasıyla çocukların en çok seyrettiği, seyrederken keyif aldığı filmidir. Konuşmaya başlamayan bebeklerin bile zevkle izlediği bu şekil-ses görüntüsü, çocukları susturma ve oyalama aracı olarak da kullanılmaktadır. Günümüzde televizyon kanalları, video, sinema ve pek çok kurum çizgi film üretmekte, özellikle genç kitlelere yönelik yayın yapmaktadır. Bazı reklâmlarda bile çizgi film vardır.

Okul öncesi çocuklar tanıdığı, tanımadığı hayvanları, kuşları, böcekleri, otları, bitkileri, varlıkları... büyük haz duyarak izler. Çocukların merak ve ilgilerinden, örgün ve yaygın eğitim kurumları, çocuklara yönelik, öncelikle okul çağındaki çocuklara uygun çizgi filmler yaparak masal, efsane, mit ve destan içerikli konuları değerlendirmeleri gerekir. Türkiye'de okul çağındaki çocukların, masal içerikli, efsaneleşmiş Nasrettin Hoca ve bazı tarihî kahramanları, Dede Korkut Hikâyelerini, bazı Türk efsane motifli çizgi filmleri büyük zevkle takip ettikleri, seyrettikleri görülmektedir. Bu tür konular verilirken, mutlaka uzman kişilerin, eğitimcilerin, tarihçi ve halk eğitimi uzmanlarının kontrolünden geçmesi gerekir. Başboşluk zarar getirir.

Çizgi film, yaşadığımız yüzyılın, gelişmiş teknolojinin bir ürünü, aynı zamanda gerçektir. Bundan verimli şekilde, eğitimin amaçlarına uygun olarak faydalanmak, devlet yöneticilerinin, eğitim kurumlarının ve eğitimcilerin görevidir Rastgele hazırlanmış, para kazanma amacı, eğitici değeri olmayan bazı yapımların, çocukları en güzel çağlarında yanlışlar yapmaya, intihara bile götürdüğü görülmüş gerçeklerdir. Çünkü istismarcılar, para heveslileri, kitle hedef olarak çocuk ve gençleri seçerler.

Türk tarihi, Türk edebiyatı masal, sözlü anlatıma dayalı hikâye, destan, efsane, mitolojik olay yönünden oldukça zengindir. Bu zenginlikten zaman zaman çizgi film olarak da faydalanılmıştır. Çizgi filme ve çizgi romana veya başka türe kahraman olacak, canlandırılacak şahsiyet çoktur. Efsaneleşmiş kişiler veya hayalî kişiler, çocuk ve gençlerin devamlı dikkatini çeker. Maalesef, çocuk ve gençlerimiz, çizgi roman, hikâye, maceralı şeyler okuma ihtiyacını gidermek için uzun yıllar, Teksas Tommiks okuma zorunda kalmıştır. Halbuki, çizgi roman, çizgi film için bizim yazılı ve sözlü edebiyatımızda, halk kültüründe sayısız kaynak, eser vardır. Bizim kendi masal, efsane, destan ve olay kahramanlarımız varken, eğitici değeri olmayan maceracı kovboy hikâyeleri, sadece zaman öldürür... Öncelikle kendi değerlerimiz, kendi kültür ürünlerimiz... Bazı yazar ve çizerimiz bunu başarmıştır. Mesela, çizgi roman dünyasının önemli ustası **Suat Yalaz** (1932-2020), **Karaoğlan** başta olmak üzere, çeşitli karakterleri çizgi ve yayın yoluyla halka sevdirmiştir. Onun tarihi macera filmleri, efsaneleşmiş kahraman karakter yapımları çok tutundu ve merakla seyredildi.

Diğer efsane ve destan kahramanları da en az "**Karaoğlan**" kadar, "**Tarkan**" kadar işlenebilir. Fıkralarıyla yediden yetmişe herkesi güldürüp düşündüren Nasrettin Hoca'nın yüzlerce çizgi filmi yapılmıştır. Her zaman gurur duyduğumuz bu bilge insan gibi, bazı efsane ve destan kahramanlarımız için de, öğrenciler seviyesinde az sayıdaki çizgi filmler çoğaltılabilir.

Battal Gazi Destanı, dünya bilgisi Nasrettin Hoca fıkraları, Orhan Dündar - Erhan Dündar tarafından çizgi filmi /çizgi roman şeklinde işlenmiş ve beğeniyle okunmaktadır.

EFSA NE VE DESTANLARDAN YARARLANMA

Toplumların ve milletlerin geçmişte yaşadıkları ve hayat biçimleri bazen destan, mit ve efsane şeklinde anlatılır. Tarihi zengin, maceralar yaşamış, mazisi eskilere dayanan milletlerin yazılı edebiyat

ve sözlü anlatıma dayalı değerleri fazla olur. Sözlü anlatımlar, nesilden nesle geçerken, farklılıklar kazanabilir ve olağanüstü hallere bürünür. Değişik motif ve varyantlarla süslenir. Bir kısmı sonradan yazıya geçirilir.

Güzel, akıcı ve edebi bir dille anlatılan her masal, efsane, mit hem büyükler, hem de küçükler tarafından zevkle okunur ve dinlenir. Çünkü her yaş ve seviyedeki insanların hoşlandığı gerçeküstü varlık ve olaylar, metin ve anlatılar vardır. Sanat ve kültür değeri olan eserleri, sadece büyüklerin okuyup bilinmesi eksik kalır; onları yetişen çocuk ve genç kuşağa da kazandırmak gerekir ki, bu da genellikle iki şekilde olur:

1. Sosyal ve günlük hayat içinde kendiliğinden kazandırılması; sosyal hayatta çocuk ve gençler, bunları daha çok büyüklerinden duyarlar. Bu bir çeşit "*halk eğitimi*"dir.

2. Düzenli, organize ve önceden belirlenmiş olarak eğitim kurumlarında müfredata alınarak. Buna "*örgün eğitim*" denir. Her şey önceden belirlenip planlandığı için, bu yöntem daha etkili ve faydalıdır. Bunu yalnızca eğitim kurumları değil, basın yayın kurum ve kuruluşları da yapabilir.

Diğer konular gibi, çocuğun zihnini, hayal gücünü, kelime hazinesini, anlatma yeteneğini geliştiren sözlü ve yazılı metinler, metoduna uygun verildiğinde, çocuklar farkına varmadan çok şey kazanırlar. Zira çocuklar hem somut, hem de soyut olaylardan, varlıklardan, seviyelerine uygun anlatımlı masallardan, efsanevi olaylardan da zevk alırlar. Onların renkli ve gizemli, dünyaları çocukların hoşuna gider. Zira, bizin yaşadığımız coğrafi alanlar, hem toprak, hem tarih, hem de kültür yönünden çok zengindir. Yetişen çocuk ve gençleri bunlarla gıdalandırmak gereklidir.

Destanların, millet hayatında önemli yeri vardır. Büyük milletlerin mutlaka önemli millî destanları da vardır. Destanlar, milletler için övünç, sanatçılar ve edebiyatçılar, şairler için ilham kaynağıdır. Türklerin çok sayıda destan ve efsanesi vardır. Başlangıçta sözlü olarak anlatılan yüzlerce efsanemizden bir kısmı yazıya geçirilmiştir. On iki destansı hikâyeden oluşan **Dede Korkut Kitabı** (destanları), Oğuz Kağan Destanı, **Ergenekon Destanı**, Alp Er Tunga Destanı, **Dokuz Oğuz-On Uygur Destanı**, Göç Destanı, **Şu Destanı**, Manas Destanı... ve daha birçok önemli destanımız vardır. Bunlardan yararlanmak, yetişen nesle tanıtmak, elbette bizim hakkımızdır.

Gök-Türklerin Ergenekon'dan çıkışını gösteren, temsili resim.

(Bu tarih, Nevruz günü olarak kabul edilir).

Minyatür sanatında Türk destanı:

Oğuz Han ordusunda, Kanklı Türklerin atası, Barmaklığ Çosun Bilig tarafından, ilk kağıtın yapıldığı,
(Câmi'ül-Tevârih'in, Topkapı Sarayı Hasıne Kütüphanesi'ndeki orijinal nüshasından).

Bugünkü tekerlekli araçların başlangıcı olan "kağıt"ın ilk kez Türkler tarafından yapıldığı destanlarımızda yazılıdır.

(Bugün basit gibi görünen, aslında dünya ulaşım ve taşımaya sayısız katkılar sağlayan bu aracın niçin, neden ve nasıl yapıldığı çizgi film, çizgi roman konusu olabilir).

Sonuç

Çocukların büyüdükten sonra unutmadıkları/unutamadıkları şeylerden biri de büyüklerinden dinledikleri masallardır. Bir kitaptan, dergiden okuduğu veya derste işledikleri bir efsane, destan, mit de gençlerin hafızasında yer eder. Hele iyilerin, haklıların kazandığı hikayemsi olaylar, masallar kolay kolay unutulmaz. Duydukları, dinledikleri ve okudukları çocukların ana dilini geliştirir; dil hazinelerini zenginleştirir.

Anaokulu ve ilkokul yılları, çocukların masal çağıdır. Çocuklara dinledikleri cazip gelmiş, olay kahramanlarıyla özdeşleşmişlerse, onlar iyiliğe ve başarılı olmaya meyilli olurlar. Empati kurarlar. Gelecekte belki bunun mükafatını görürler.

Yaşanılan coğrafyanın dışındaki başka bir dünyada, hem de olağanüstü olayların anlatıldığı yerler, farklı kahramanların olduğu efsanevi hikayeler, her gencin dikkatini çeker. Bazen onları hayalinde canlandırır. Belki de zorlukları nasıl yeneceğini düşler. Çünkü hayal gücü gelişenin, anlatım yeteneği de gelişir.

Masal, efsane, destan, mit hangisi olursa olsun, düzensiz ve zamansız olarak çocuklara sunulmalıdır. Mutlaka eğitici değerde olmalıdır.

SEÇİLMİŞ KAYNAKÇA

- BANARLI, Nihad Sâmî; **Resimli Türk Edebiyatı**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul -1971.
- CİLASUN, A. Bican; "*Türk Destanı*", **Yeniçağ**, 16 Kasım 2011, s.12.
- **Çocuk Edebiyatı Yıllığı**, Haz.: Mustafa Ruhi Şirin, Gökyüzü Yayınları, İstanbul - 1987.
- DEMİRAY, Kemal; **Türkçe Çocuk Edebiyatı**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul - 1973.

- KANTARCIOĞLU, Selçuk; **Eğitimde Masalın Yeri**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul-1991.
- KARATAŞ, Himmet; “*Niçin Masal*”, **ya/da dergisi**, Sayı: 10, Mayıs-Haziran 2021, s. 108-109.
- SAKAOĞLU, SAİM; **101 Anadolu Efsanesi**, İstanbul, 1976.
- SAKAOĞLU, Saim; **101 Türk Efsanesi**, Ankara, 2003
- **Türkçe Sözlük**; TDK Yayınları, Ankara, 2011.

MİRZE ELEKBER SABİR'İN ÇOCUK DÜNYASI

Aynur MİRİŞLİ*

Özet

Azerbaycan edebiyatında önemli yere sahip olan Mirze Elekber Sabir, çocuk edebiyatından çok sayıda şiirler yazmıştır. Sabir, eleştirel gerçekçilik öncülerinden biri olarak görülse de, yeni satirik akım kurucusu sayılsa da, aynı zamanda güzel çocuk şiirleri yazarıdır. "Yaz günleri", "Çocuk ve buz" günümüz çocuklarının en sevdiği şiirlerdir. "Sabir'in çocuk dünyası" makalesinde adı geçen bu iki şiir ve diğer çocuk şiirleri araştırılmıştır. Şairin çocuklara sunduğu adalet ve dürüstlük kavramlarına açıklamalar getirilmiş, aynı zamanda okul temalı eserlerinin dili, üslubu ve karakter özellikleri incelenmiştir. Sonuç olarak, Türk halklarına özgü çocuk edebiyatının tüm Türk dünyası eğitim sisteminde ortaklaşa öğretilmesi tavsiye edilmiştir. Aynı zamanda Sabir'in bahs ettiğimiz iki meşhur şiirinin ortak Türkçemiz ve Türk lehçelerinin öğrenilmesi açısından okul kitaplarında olması fikri önerilmiştir.

Anahtar kelimeler: Sabir, Hophopname, çocuk şiiri, bahar günleri, ders, okul.

MİRZE ELEKBER SABİR'İN UŞAQ DÜNYASI

Rezümə

Azərbaycan ədəbiyyatında önəmli yer tutan Mirzə Ələkbər Sabir bir sıra uşaq ədəbiyyatı nümunələri yazmışdır. Tənqidi realizmin öncülərindən sayılsa da, Sabir gözəl uşaq şeirləri müəllifidir. Onun "Yaz günləri", "Uşaq və buz" şeirləri günümüzdə də uşaqların sevimli şeirləri sırasındadır. "Sabirin uşaq dünyası" adlı məqalədə adı çəkilən bu iki şeir və digər mənzum parçaları təhlil edilmişdir. Şairin uşaqlara aşladığı ədalət, dürüstlük anlayışına diqqət çəkilmiş, eyni zamanda məktəb motivli şeirlərinin üslub, məna çalarları, xarakter özəllikləri araşdırılmışdır. Nəticə olaraq, ümumtürk təhsil sisteminə türk xalqlarına xas uşaq ədəbiyyatının qarşılıqlı şəkildə tədris edilməsi göstərilmişdir. Sabirin də adını çəkdiyimiz ən məşhur iki şeirinin Türk cümhuriyyətləri məktəblərində (ortaq türkcənin yaşadılması və Türk ləhcələrinin öyrənilməsi baxımından) tədris edilməsi təklifi irəli sürülmüşdür.

Açar sözlər: Sabir, Hophopnamə, uşaq şeiri, yaz günləri, dər, məktəb.

SABIR'S CHILDREN'S WORLD

Abstract

Mirza Alakbar Sabir, who occupies an important place in Azerbaijani literature, wrote a number of examples of children's literature. Although considered one of the pioneers of critical realism, Sabir is the author of beautiful children's poems. His poems "Spring Days", "Child and Ice" are among the favorite poems of children today. These two poems and other verses mentioned in the article "Sabir's Children's World" were analyzed. Attention was drawn to the concept of justice and honesty that the poet instilled in children, and at the same time, the style, shades of meaning, and character traits of school-motivated poems were investigated. As a result, it has been shown that children's literature specific to the Turkic peoples is taught in a mutual way in the all-Turkic education system. It has been suggested that two of

* Azərbaycan Milli İlimlər Akademisi Gence Bölümü, mirishli.aynur@mail.ru

Sabir's most famous poems, which we mentioned, should be taught in the schools of the Turkish republics (in terms of keeping the common Turkish language alive and learning Turkish dialects).

Keywords: Sabir, Hophopname, children's poem, spring days, lesson, school.

Giriş

Əsərlərində realizm, lirika və satiranı özünəməxsus şəkildə təqdim edən Mirzə Ələkbər Sabir XX yüzilliyin böyük Azərbaycan şairlərindən olmuşdur. Onun dövrü çatışmazlıqlara, yalancı, riyakar din təlimçilərinə yazdığı satirləri günümüzədək böyük oxucu kütləsi qazanmışdır. Şairin geniş və əhatəli yaradıcılığında sevimli balalarımıza da ayrıca yer verilmişdir. Güclü satirik qələmə sahib bir yaradıcı insanın ruhən uşaqlaşaraq balalara həsr etdiyi möhtəşəm töhfələr gerçək ədəbi möcüzədir. Belə ki, “*Yaz günləri*”, “*Uşaq və buz*”, “*Uşaq və pul*”, “*Yalançı çoban*”, “*Ağacların bəhsi*”, “*Cütcü*” kimi nəsihət, öyrədici xarakterli və bir sıra məktəb məzmunlu şeirləri günümüzdə də aktuallığını qorumaqdadır. Biz də öz növbəmizdə dəyərli şairimizin əziz uşaqlar üçün yazdığı şeirlər silsiləsini təhlillərlə çatdırmağa çalışacağıq.

Bilirik ki, “*Müasir pedaqogika elmində məktəblilərin yaş dövrü əsasən aşağıdakı kimi qəbul edilmişdir:*

1. *Çağalılıq (1 yaş)*
2. *Körpəlik (1-3 yaş)*
3. *Məktəbəqədər dövr (3-6 yaş)*
4. *Məktəb yaş dövrü (6-18) (6_mühazirə.pdf, s, 2)*

Təbii ki, sonuncu məktəb yaş dövrü də müxtəlif mərhələlərə bölünür. İlk üç dövr isə məktəbə gedəcək yaş kimi olan mərhələlərdir. Biz ümumi olaraq Sabirin uşaq şeirlərini məhz bu yaş bölgüsü ilə əsaslandırmağa çalışacağıq. Örnək olaraq, “*Yaz günləri*” və “*Uşaq və buz*” təkcə məktəb yaş uşaqların deyil, məktəbəqədər yaşdakı azyaşlıların da sevimli şeirlərindəndir. Hətta körpə sayılacaq balalara belə, hansı ki, hənz danışmağı və yeriməyi bilmir, anaları bu şeirləri layla qismində söyləməkdələr.

Yuxarıdakı pedaqoji bölgüyə uyğun olaraq Sabirin uşaq şeirlərini yaş etapları ilə göstərsək, iki qrupa ayıra bilərik:

1. *Azyaşlılar üçün;*
2. *Məktəb yaş uşaqlar və məktəblilər üçün.*

Sabir uşaqların dünyasını misralarla açmağa çalışarkən təkcə yaş fərqinə deyil, eyni zamanda dövrü məhdudiyyətlərin yaratdığı çatışmazlıqlara da diqqət etmişdir. Beləliklə, haqlı olaraq cəhalətin məhvi üçün ən doğru yolu balalarımızın düzgün tərbiyə sistemində və dünyəvi təhsil sistemi verən məktəbdə axtarmışdır. Əslində şair üçün vahid bir məqsəd, bir amac var: uşaqlara kiçik yaşlarından ədalət anlayışını aşılamaq, dürüstlüyün mahiyyətini açmaq və bunlarla yanaşı oxumağa həvəs yaratmaq. Şair məqsədinə çatmağı gözəl uşaq şeirlərinin təqdimi ilə bacarmışdır.

Balaca Ələkbərdən Sabirə Gedən Yol

Əsl adı və soyadı Ələkbər Tahirzadə olan Sabir, 1862-ci il mayın 30-da Azərbaycanın tarixi şəhərlərindən biri Şamaxıda doğulmuşdur. Atası oğlunu 8 yaşına çatanda dövrün ilk tədris məkanı sayılan mollaxanaya qoyur. Balaca Ələkbər 12 yaşına qədər mədrəsədə oxumuşdur. Ən maraqlısı budur ki, gələcəyin Sabiri məhz bu dövəndə ilk qələm təcrübəsini meydana çıxarmışdır. Təxminən 8-9 yaşlarında üç misralıq ilk şeirini yazan Ələkbərin zahirən kiçik görünən əslində isə böyük ideallarla zəngin uşaq dünyası bu kiçik həcmli misralarla formalaşmışdı:

Tutdum orucu irəmazanda,

Qaldı iki gözüm qazanda.

Mollam da döyür yazı yazanda. (Hophopnamə, 1980, s.306)

Sonralar şairin “Hophopnamə” külliyyatına daxil edilən ilk qələm təcrübəsi Sabir yaradıcılığının bünövrəsi sayılmışdır. Həqiqətən də bir uşağın arzuları, diləkləri və iradları cəmi üç misrayla çox gözəl təqdim edilmişdir. Din anlayışından sui-istifadə, doğru təlqin deyil də, məcburiyyət aşılama, ən önəmlisi- psixoloji şiddət kimi hallar dövrün ən amansız çatışmazlıqlarından idi. Hansı ki, bunu da kiçik yaşında Ələkbər duymuş və haqlı olaraq misralarla iradını bildirmişdir.

Hər dəfə bu şeiri xatırladıqca yapon şeir şəkli olan hokku və ya hayku (haiku) diqqətimizi çəkir. Doğrudur, yapon şeir formasında misralar daha yığcam, qısa və 5-7-5 ölçüsünə uyğundur. Yəni, konkret olaraq, 17 hecadan ibarət qısa şeir şəklidir. Ölçü sistemi deyil də, sırf məna, anlam, mahiyyət və bir az da satira qatqısından yanaşırıq. Eynilə hayku janrında olduğu kimi, üç misrada bitkin fikir ifadə edilib. Qısa şeir şəklində müəllifin duyğu və düşüncələri geniş mövzu üçün zəmin yaratmışdır. Uşaq Sabir və ya Ələkbər hiss etdiyi, yaşadığı ictimai-siyasi və hətta dini mühitin görüntüsünü misralarla çox aydın şəklini çəkmişdir. Bu üç misradan doğulan zəka sahibinin gələcəkdə məşhur şair, jurnalist, tənqidçi, ədəbiyyatşünas olması da təsadüfi deyildir. Kiçik Ələkbərin üçmisralı “hayku”su böyük, yetişkin Sabirin uşaq ruhundan ilham alaraq gözəl şeirlər meydana çıxarmışdır. Ən önəmlisi də burada din və dini tədrisin doğurduğu yanlışlıqlar nəticəvi sonluqla verilir. Ramazanda məcburən oruc tutdurulan bir çocuq, həm ac qalmasının, həm də mollası tərəfindən yazı yazarkən döyülməsinin gərginliyindədir. Uşaq bu günün acı və ac reallıqları ilə birgə sabahın yanlış tədris metodikasının qurbanına çevrilir. Onun maraq və istəkləri nəzərə alınmadan dövrün cəhəlat yontəmləriylə yaşamağa məhkum edilib. Din dünyəvi meyarları tamamilə üstələmiş durumda. Dövrün tələblərinə uyğun, ərəb əlifbası keçən, eyni zamanda ərəb-fars dillərinin öyrənilməsi məcburi sayılan bir mühit üçün bir uşağın haqlı şəkildəki üsyanı sadəcə 3 misranın varlığında gizlənmiş vəziyyətdədir. Bu durumda kimsə, uşaq deyib-keçə bilməz. Çünki balaca Ələkbərin böyüklərə sunduğu və reallıqlardan ibarət bir dünya var. Hansı ki, burada uşaq cəsəreti sayəsində haqsız olan bəzi böyüklərə gözəl bir dərs verilir.

Sabir eyni zamanda bir ideoloq şair olmuşdur. Tənqidi realizmin uşaq təxəyyülü və gördüyü reallıqlarla olan təsviri onun daim böyüməkdəki daxili dünyasının güzgüsünə çevrilmişdir. İlk şeirindəki giley və iradı balaca Ələkbəri bir sıra dövrü çatışmazlıqların uşaqca deyil, məhz böyüklərə məxsus tərzdə göstərməsinə vadar etmiş. Dinin dünyəvi meyarları üstələməsi, uşaqlıq dönməsinin bir sıra haqsızlıqları Ələkbəri tədrisən Sabirə çevirən və çevirəcək məqamları oluşturmuşdur. Uşaqca başladığı bu qınağı ədəbiyyatımızda böyük mücadilələrin başlanğıcı olmuşdur.

“Sabir şeiri ideya-mövzu, janr və sənətkarlıq xüsusiyyətlərinə görə çox zəngindir. Bu zənginliyi kiçik bir müqəddimədə təhlil və təqdim etmək qeyri-mümkündür. Zaman keçdikcə, illər, qərinələr bir-birni əvəz etdikcə Sabir- o böyük şair və vətəndaş oxucuya daha da yaxınlaşır”. (Hophopnamə, 1980, s.13). Həqiqətən də iki yüzillik içində əsla oxucu qıtlığı çəkməyən, daim araştırma- təhlillər və müəllif üçün ən aktual mövzular müəllifi olan şairlərimiz sırasında Sabir öndə gəlir. Sabir yaradıcılığına elementar bir baxış edən hər bir tədqiqatçı bu qənaətə gəlir ki, şair bütün dönəmlər üçün aktuallığını, həmişəyaşar olmasını qoruyan dahi müəlliflərdəndir.

Bir xatırlatma edək ki, satirik qələm sahibi Sabirin dövrü mətbuatdakı ən məşhur gizli imzası “Hophop” idi. Hophop- (lat.upupa) şanapipik quşunun el dilində ən geniş yayılmış adı olmuşdur. Sonradan Sabirin külliyyatı da “Hophopnamə” adı ilə dəfələrlə çap edilmişdir. Bəzi uşaq şeirləri də təkrar nəşrlərdə işıq üzü görmüşdür.

Pedaqoq Şairin Ən Məşhur İki Şeiri

Uşaqlar üçün şeir yazmaq, həcmindən asılı olmayaraq kiçik və ya böyük əsər meydana çıxarmaq olduqca çətin və məsuliyyət tələb edən bir istedaddır. Bu istedad və ya yetənəkdən hər şair də doğru yararlanırsa bilmir.

Uşaq mövzusu Sabir yaradıcılığında önəmi, mövzu genişliyi və zənginliyi ilə xüsusi yer tutur. Bu baxımdan şairin uşaq şeirlərini bir neçə başlıq altında təqdim etməyi doğru sayırıq. Əslində Mirzə Ələkbər Sabir bir pedaqoq olaraq uşaq dünyasının misralarla xəritəsini bizlərə təqdim etmişdir:

1. Şairin fəsil, yaxud mövsümlə bağlı qələmə aldığı ən məşhur uşaq şeirləri. Hansı ki, bu qrupa “Yaz günləri”, Uşaq və buz” kimi Azərbaycan məktəblərində hazırda da sevilərək tədris edilən möhtəşəm şeirləri daxildir.
2. Təmsil və ya alleqorik şeirləri: “Hörümçək və ipək qurdu”, “Ağacların bəhşi”, “Qarğa və tülkü” (İ.Krılodan tərcümə).
3. Nəsihətamiz şeirlər: “Təbib ilə xəstə”, “Qoca bağban”, “Azarlı kəndçi”, “Molla Nəsrəddinin yorğanı”, “Molla Nəsrəddin və oğru”, “Qarınca, “Uşaq və pul”, “Camuşcu və sel”, “Artıq alıb əskik satan tacir”, “Cütcü”, “Yalançı çoban”, “İsgəndər və fəqir”.
4. Məktəb mövzusu: “Məktəb şərqi”, “Məktəbə təğrib”, “Elmə təğrib”, “Məktəb uşaqlarına töhfə”, “Məktəb şagirdlərinə töhfə”.

Bilirik ki, məktəb yaşına çatmış hər bir uşaq üçün ilk öncə ilin fəsilləri, mövsümlər öyrədilir. Yağışın, qarın yağması, günəşin, ayın varlığı, gecə və gündüz kimi dünyəvi reallıqlar uşaqlara sadə bir dillə anladılır. Gəlin görək Sabir “Yaz günləri”ndə balacalara hansı gözəllikləri aşılamişdır:

*Gəl, gəl, a yaz günləri,
İlin əziz günləri!
Dağda ərit qarları,
Bağda ərit qarları.
Çaylar daşib sel olsun,
Taxıllar tel-tel olsun.
Ağaclar açsın çiçək,
Yarpağı ləçək-ləçək.* (Hophopnamə. 1980. s, 382)

Yaz fəslə əslində uşaqlıq dövrü ilə müqayisədə verilib. Ömrümüzün yazı və ya cocuqluğumuzun baharı hər bir uşağın xatirələrində unudulmaz, gözəl məqamlarla yadda qalır. “Yaz günləri” şeiri hər hansı bir uşağın dilə gətirdiyi sıradan diləkləri deyildir. İlk öncə böyümüş Sabirin deyil, məhz ruhu uşaq qalan, uşaqlaşan balaca Ələkbərin arzularıdır. Şairin dolayı yolla yaza, bahara etdiyi xitabdır. Yaza göstərilən tərtəmiz sevgi ancaq və ancaq uşaqlara xas ola bilər. Uşaqların dünyasında bütün çətinliklərin yox olması da yazın gəlişi kimidir. Qarlar əriyincə, soyuqdan, şaxtadan qurtulunca, onların aləmində çətinliklər də itib gedir. Başqa sözlə, suları daşan yaz çaylarında yox olur. Misralar büsbütün ümid, inam, uşaqa bir sevgi, gözəllik doludur. Ən əsası, yaşamın, həyatın gözəlliyinə bir inam var. Yaşamaq-yaz kimidir. Ömrümüzün baharı çətinlik və problemlərə asanlıqla sinə gərdiyimiz, gücümüzün yetdiyi, sevgimizin yetdiyi ən gözəl çağımızdır. Uşaq psixologiyasında, uşaq ideologiyasında bahar məfhumu bambaşqadır. Yazı səsləyən, çağırən uşağın gələcəyi mütləq parlaq olmalıdır.

Tarixə nəzər salsaq görürük ki, ata-babalarımız da yaş qavramını məhz yazla əlaqəli hesablamışlar. Bahəddin Ögelə istinadən deyə bilərik ki, əski Türklər bir-birindən yaş soruşduqları zaman “neçə yaşılı gördün?”-deyərlərmiş: “Birçok Türklər, yaşlarını baharlara görə hesab ederdilər. Mesela 20 yaşında olduklarını söylemek için, “yirmi yeşil gördüm”, derlerdi. Bu, 20 defa yeşilleşme mevsimi ve bahar gördüm, demektir.” (Bahəddin Ögel. 1988. s,774). Bu mövzu olduqca geniş, əhatəli və tarixi olduğu üçün başqa bir məqalədə araşdırma etməyi doğru sayırıq. Sadəcə qısa şəkildə onu demək istəyirik ki, bahar, yaz anlamında işlədilan “yaşıl görmək” ifadəsi tədricən yaş (insanın doğulduğu andan yaşadığı ana qədərki zaman) kəlməsinə çevrilmişdir.

Bu baxımdan Sabirdəki yaz-bahar sevgisi də təsadüfi deyildir. Uşaqlara həsr etdiyi əksər şeirlərində şair yaz anlayışına dönə-dönə toxunur. Tarixi xatırlatmadakı kimi, yaş, yaşıllıq, yaşam bir-biri ilə əlaqəli və ömrümüzün müqəddəratını həll edən ən önəmli həqiqətlərdəndir. Bu gerçəklik də uşaq yaşlarımızdan yaşamımızın dəyərliliyinə önəm vermiş Sabirlər tərəfindən təlqin edilməkdədir.

“Yaz günləri” şeirini təhlil edən əksər tədqiqatçılar nəticə olaraq şairin xoşbəxt gələcəyə inam aşıladığını göstərmişlər. Ən önəmlisi, **“Yaz günləri”** və **“Uşaq və buz”**un dili demək olar ki, Azərbaycan türkcəsinə aid kəlmələrin çoxluğundan ibarətdir. Sadə, olduqca anlaşılan, xalq dili tərzində yazılmış hər iki məşhur şeirin hətta yeni dil açan azyaşlılar üçün sevimli olması bu özəllik sayəsindədir.

“Şairin “Uşaq və buz” şeiri bütün uşaqların şeirlə, ədəbiyyatla ilk tanışlığının başlandığı ünvanıdır. İllər ötür, zaman öz balaca qəhrəmanlarına ən yeni, ən müasir texnologiyaların dili ilə müraciət edir, hətta əsirinə çevirir. Amma bu torpaqda doğulan, yenidən dil açan bütün körpələrin yaddaşının bir küncündə bu şeir özünə əbədi yuva salmış olur. Çünki “Uşaq və buz” tək axıcılığı, sadə və rəvan yazılışı ilə deyil, həm də dili, sözü sevməyi uşaqlara öyrətdiyinə görə müstəsnaadır. Yaxud “Yaz günləri” şeiri uşaqların təbiət hadisələri, ilin fəsilləri ilə tanışlıqla bərabər sabaha, gələcəyə ümidlərinin yer aldığı poetik nümunədir” (Elnarə Akimova. Ədəbiyyat qəzeti. 2022.)

Hətta **“Uşaq və buz”**da sırf balacalara məxsus bir ədalət anlayışı da peşəkarcasına verilmişdir. Uşaqların ədaləti və ya azyaşlılara xas dürüstlük anlayışı doğrudan gözəl və səmimi səslənir. Örnək olaraq, buzun üstündə sürüşüb əzilən uşaq ayağa qalxaraq hissələrini belə dilə gətirir:

*Dərsə gedən bir uşaq,
Çıxdı buz üstə qoçaq.
Sürüşdü birdən-birə,
Düşdü üz üstə yerə.
Durdu uşaq neylədi?
Buza belə söylədi:
“Sən nə yamansan, a buz!
Adam yıxansan, a buz!
Az qalıb ömrün sənin,
Yaz gələr, artar qəmin:
Əriyib suya dönərsən,
Axıb çaya gedərsən!”* (Hophopnamə. 1980. s,381)

Şair yenə uşaq dünyasına müraciət edərək bir sıra etapları sərgiləyir. Məktəbə soyuq, şaxtılı, buzlu havada gedən bir uşaq var. Normal olaraq, hava şərtləri ilə əlaqədar uşaq sürüşərək üzüstə yerə dəyir. Daha sonra vüqarla ayağa qalxaraq buza xitabən irad və müqəddərat bildirir. İlk baxışda sadə bir qış günü hadisəsini andıran bu mövzuda Sabirin uşaqlara böyük nəsihəti canlanır: Diqqət edək, uşaq tək məktəbə gedir, problemlə üzləşir- yıxılır. Ayağa durub səbəb axtarmır. Səbəbdən yaranacaq nəticələrə baxır. Onun üçün nəticə önəmlidir. Problemlər hər zaman çözlür. Artıq uşaq uşaqca deyil, böyüklərə xas düşünərək hər çətinliyin mütləq bir sonu olduğuna inamını bildirir. Yaxşı anlayır ki, irəlindəki yaşamı boyu hələ çox qarlar-buzlar görəcək. Üzüstə düşmələri də olacaq. Amma yaşam bizə daha bir gerçəkliyi sunar: yerə düşmələr həyatın sonu deyil. Həyatın sonu o zaman baş verər ki, ümitsizliyə qapılaraq təkrar ayağa qalxa bilmə inamından məhrum olasan. Bu baxımdan **“Uşaq və buz”** şeiri eyni zamanda balalarımızın çətinliklərə sinə gərərək, onların təkbaşına qərar vermə haqqlarının da olduğunu və olacağını göstərir.

Xüsusilə vurğulayırıq ki, əgər uşaq şeirlərini və ümumiyyətlə dövrü haqsızlıqlara ünvanlanan o sərt təkili misralarını bir kənara qoysaq, bu iki şeir yenə də Sabiri ucaltmağa yetərlidir.

Şairin Nəsihət Dünyası və Məktəbə Çağırış

Təbiət-doğa mövzusu Sabirin uşaq şeirlərində əsas qayədən əlavə hər zaman aparıcı rolda olmuşdur. İstər azyaşlılar üçün qələmə aldığı, istərsə də məktəblilər üçün yazdığı nəzm nümunələrində təbiət məfhumu başlıca mövzuya rəng qatmışdır. “*Ağacların bəhsi*”, “*Qarınca*”, “*Hörümçək və ipəkqurdu*” kimi şeir və mənzum nağıllarında təbiət elementləri və təbiətdəki canlılar əsasında insanlara nəsihətlər verilir. Ayrıca “*Cütcü*”, “*Qoca bağban*” kimi şeirləri də təbiətdən ilhamlanaraq insanın torpaqla yaratdığı qüdrətdən bəhs edir.

“*Uşaq və pul*”, “*Təbib ilə xəstə*”, “*Yalançı çoban*” kimi sırf öyrədici, nəsihət xarakterli şeirləri uşaqlarda doğru və yanlış məfhumlarını aşılrayır. Örnək olaraq, küçədən başqasına aid pul kisəsi taparaq sevincək evə gələn uşağın hekayəsini götürək. Şair burada ana xarakterinə üz tutur. Ədaləti, dürüstlüyü məhz ananın dili ilə övladına doğru şəkildə anladır. “İrzü-namusumuz gedər badə”-deyən ana oğluna yanlış bir iş gördüyünü başa salır.

Cahilliyin, elmsizliyin yaratdığı fəsadlara ən yaxşı cavab Sabirin “*Təbib ilə xəstə*” əsərində verilmişdir. Mədəsindən şikayət edən birinə doktorun gözünü müayinə etməsini söyləməsi və sonuc elementləri çox ibrətəməz alınmış. Yanmış çörək yeyən və bunun fəsadlarını çəkən bir cahilə həkim ən doğru “məsləhət”i verir:

*Dedi doktor ona ki “Ey əhməq,
Eybli olmasa gözün mütləq,
Yanmış əkmək yeməz idin əsla,
Bu səsəblə yarar, tökülsə dəva.”* (Hophopnamə. 1980. s, 390)

Etiraf edək ki, uşaqların gələcək üçün seçəcəkləri peşələr sırasında həkim olmaq- hər zaman ilk sıralarda gəlmişdir. Ən azından bunu qətiyyətlə deyə bilərik ki, Azərbaycan ictimai-sosial mühiti üçün bu bir gerçəkdir. Bizim balalar peşə seçimini xəyal edərkən mütləq doktor olmaq, müəllim olmaq diləyinə qapılırlar. Doğrudur, çağdaş dönmənin cocuqları daha geniş xəyal bazasına malikdirlər. Buna görə də tarixi reallıqlarımızla kiçik yaşlarından üzləşən uşaqlar polis və hərbiçiyə daha çox üstünlük verirlər. Amma söhbət Sabir dönməsinin uşaqlarından gedir. Hansı ki, bütün informasiyaları sadəcə az sayda çap olunmuş kitab və qəzet nümunələrindən ala bilərdilər. Fikrimizcə, Sabir dövrünün balaları da ilk peşə seçim haqlarını müəllim və doktor olmağa adanmışlardı.

Yenə dönürük “*Təbib ilə xəstə*”yə. Şair dövrü tələbləri də nəzərə alaraq, uşaqlara doktor olacaqları təqdirdə hər cür cahil xəstəylə qarşılaşa biləcəklərinə də işarə edir. Eyni zamanda, elementar savadın, elementar təhsilin mütləqliyini göstərir. Elmsizlikdən əziyyət çəkən, məktəb görməyən böyüklərin taleyi də məhz “*Təbib ilə xəstə*”dəki xəstə xarakteri kimi olur.

Mirzə Ələkbər Sabir üçün konkret bir ideoloji təbliğat vardı. Hansı ki, şair ilk öncə uşaqlara həqiqət tərəfdarı olmağı, ədalətliyi, doğruluğu öyrətməyə çalışırdı. Buna nail olmaq üçün də ən aparıcı yolun məktəb olduğunu göstərirdi. Məktəb-dünyəvi elmlərin açarı, irəliləyiş, dövrü maarifçi intibaha addımlamaq üçün başlıca meyar sayılırdı. Şair ya birbaşa, ya özünün, ya da ana xarakterinin təmsalında uşaqları məktəbə, savad almağa, elmə səsləyir. Bu səbəbdən onun məktəb mövzulu şeirlərini də qruplaşdırmaq mümkündür:

1. Şairin çağırışı:
2. Ananın çağırışı:
3. Ümumi çağırış.

“*Məktəb şərqisi*” şeirində ümumi şəkildə məktəb məfhumunun dəyəri və özəlliklərinə diqqət çəkilir. Birbaşa cənnət, gülüstan anlayışları ilə dəyərləndirilir. Hətta sırf məktəbə məxsus spesifik qoxunu (kitab və dəftərlərin yaratdığı) belə şair böyük ilhamla “ətrin, ətrin güli-cinadır” deyər təqdim edir. Bu şeirdə Sabir, sanki məktəblə söhbət edirmiş kimi, ona xitabən və məktəbin ən gözəl xüsusiyyətlərini sadalayır. Beləliklə, meydana uşaqların zehninə gözəl özəllikləri daşıyan bir məfhumun formalaşması çıxır.

“*Məktəbə təğrib*”də isə iki xarakter oxucuya göstərilir: ana və oğlu. Burada ananın dili ilə balalara məktəbə çağırış edilir. Səhərin açılması, parlaq gün şüalarının pəncərədən otağı aydınlatması, yeni bir günü salamlamaq başdan başa ümid meyarlarını sərgiləyir. Yetərinəcə yuxusunu almış övladının ən gözəl nəsihətlərlə oyandıran və məktəbə göndərməyə həvəsləndirən bir ana canlanır:

*Gün çıxdı, sübh açıldı,
Qaranlıqlar qaçıldı,
Pəncərədən gün düşdü,
Otaqlara saçıldı.
Ey gözüm, ey canım!
Get məktəbə, cavanım!* (Hophopnamə. 1980. S, 378)

Şair ona diqqət çəkmək istəyir ki, həyatda qazanılan nə varsa, insanın tək iradəsiylə baş tutmur. Ona dəstək verən, ruhlandıran, irəliyə səsləyən digər insanların varlığı mütləqdir. Bu xüsusda başlıca və aparıcı rol anaların üzərinə düşür.

“*Məktəb uşaqlarına töhfə*” şeirində də eyni mövzu ilə və aparıcı xarakterlə rastlaşırıq. İctimai-sosial mühitin, toplum müqəddəratının təqdimatı verilir. Artıq burada ata obrazını da görürük. Amma ata ailənin sosial təminatını ödəmək üçün çalışır. Onun övladına ayıracaq zamanı yoxdur. Maraqlı bir gerçəklik meydana çıxır: Övladının gələcəyi üçün uşağına vaxt, zaman ayıra bilməyən ataların varlığı göstərilir. Şair onları dar ağacına çəkmir, əksinə reallıqları göstərir. Ata qayğısının varlığına da işarə edir. Lakin burada ata qayğısı ana qayğısından tamamilə fərqlənir. Sonucda ata da, ana da uşaqları üçün çalışır, fərqli yönümlərlə də olsa:

*Doğar insan ata ocağında,
Bəslənər validə qucağında.
Ata hər gün gedər işə, çalışar,
Nə qədər zəhmət olsa da, alışar.
Sevəməz kəndi istirahətini,
Arar övladının səadətini.* (Hophopnamə. 1980. s, 387)

Əslində məktəbə çağırış motivli əsərlərinin əsas qəhrəman xarakteri anadır. Dürüstlüyü, doğruluğu, yanlışı, həqiqəti göstərən və cəhalətdən tamamilə uzaq olan ana. Anaların timsalında Sabir uşaqlarımızın əmin əllərdə böyüdüyünü göstərmiş olur.

Sabirin uşaq şeirlərini oxuyunca, təhlil edincə göz önündə bir müəllim obrazı canlanır və böyük bir auditoriya. Sanki bu auditoriyada azyaşlı, yenicə dil açmış balalardan tutmuş məktəb yaşlı və məktəblilərdən ibarət böyük bir dinləyici kütləsi vardır. Hansı ki, Sabirin dilini asanlıqla anlayıb öz uşaq dünyalarına dünya qataraq işıqlı gələcəklərinə olan inama sahibdirlər.

Sabir ilk növbədə məktəbin mahiyyətinin dərki üçün uşaqları hazırlayır. Sonrakı etapda özəlliklər sadalanmaqla onlarda bu elm ocağına rəğbət, həvəs yaradır. Nəticədə meydana məktəbə bol sevgi göstərən cocuqlardan ibarət böyük oxucu kütləsi çıxır. Etiraf edək ki, şairin uşaq şeirləri övladlarının dəyərini bilən böyüklərimiz üçün də hər zaman oxunaqlı və aktual olmuşdur.

Nəticə

Mirzə Ələkbər Sabiri yaradıcılığının əsas qayəsini təşkil edən tənqidi realizmdən, satiradan uzaqlaşdırıb uşaq şeirləri ilə təqdim etməyə çalışdıq. Qarşımızda uşaqların dilini yaxşı bilən, yeri gələndə uşaqlaşan və bizi uşaqların aləminə misralarla aparən bir Sabir dayanıb. Onun uşaq dünyası büsbütün dürüstlük, doğruluq, ədalət və elm-təhsil kimi önəmli meyarlar üzərində qurulub. Şairin uşaqlara bəxş etdiyi dünyada baharlar, yazlar gəlməkdədir. Çətinliklər qar kimi əriyib yox olmaqdadır. Uşaqlar uşaq olmalarına, azyaşlı olmalarına rəğmən sərbəst qərar vermə hüququna maliklər.

Balalara, balacalara və ümumilikdə uşaqlara aşılana böyük sevginin timsalında gözümüzün önündə bir Sabir məktəbi ucalmaqdadır. Sabir yazdığı hər bir uşaq şeiri ilə ən gözəl insani duyğuları dilə gətirmiş, dünyəvi həqiqətlərə üz tutmuş və uşaqlar üçün gözəlliklər aşılamişdir. *“Ən yaxşı uşaq şeirləri uşaqların ən sevimli oyuncaqlarıdır. Oyuncaqlar uşaqları əyləndirdiyi halda, uşaq ədəbiyyatı nümunələri uşaqları əyləndirməklə bərabər həm də düşündürür və onların mənəvi dünyasını zənginləşdirir.”* (İsa Həbibbəyli. Ədəbiyyat qəzeti. 2020.)

Yaradıcılığında güclü realizm, sərt dövrü tənqid, satira, sarkazm kimi ədəbi vasitələrdən ustalıqla istifadə edən Mirzə Ələkbər Sabirin bütün bu gərginliklərdən çıxaraq uşaq dünyasına üz tutması, şairin dəyərliliyinin sübutudur. Cocuq ruhlu olmaq, uşaq dili ilə təbiəti vəsf etmək, gələcəyin planlarını qurmaq, balalara məxsus idealları sadalamaq ancaq millətində dəyər verən şəxslərə xas xüsusiyyətdir. *“Mirzə Ələkbər Sabir az yaşamasına, həqiqi poeziya və ədəbiyyata bir qədər gec gəlməsinə baxmayaraq, qısa bir müddət ərzində zəngin və bənzərsiz irs yaratmışdır.”* (Mirzə Ələkbər Sabir. Seçilmiş əsərləri. 2007. s, 8). İki yüzillik içində əsla mütaliedən düşməyən Sabir və onun uşaq şeirlərinin ümumtürk dünyası üçün də aktual və oxunaqlı olacağını düşündüyümüzdən, türkdilli xalqlara aid məktəblərdə tanınması istəyinə qapılmışıq.

Türk xalqları arasında, ortaq türkcənin qavranılması üçün bünövrə ilk məktəbdən başlanmalıdır. Yaxşı bilirik ki, sıradan, sadə bir Azərbaycan vətəndaşı Türkiyə türkcəsini aydın, dəqiq anladığı halda, nə yazıq ki, bunu digər türkcələrə şamil etmək olmur. Bəlkə də irəlidə hər bir Türk Cümhuriyyəti Təhsil Nazirlikləri (Eğitim Bakanlığı) arasında sırf məktəb yaşlı uşaqlarımız üçün yeni layihələrə imza atılır. Doğrudur, bu xüsusda Sovetlər Birliyinin dağılmasından sonra Türk dövlətləri arasında bir sıra müqavilələr, uğurlu layihələr həyata keçirilib.

Çox istərdik, Sabirin uşaq ədəbiyyatı Türk dünyasında da tanındılsın və sevilsin. Yarandığı gündən etibarən TÜRKSOY (Uluslararası Türk kültürü Təşkilatı) ümumtürk dünyasında və beynəlxalq aləmdə bir sıra önəmli uğurlara imza atmışdır. Təşkilatın ilkin məramnamələrindən biri – *“Türk dünyasının görkəmli tarixi şəxslərinin, mütəfəkkir, şair və yazıçılarının, habelə digər böyük şəxsiyyətlərinin bütün dünyaya tanıtılmasıdır”*. Ən doğrusu ilk növbədə özümüzün özümüzü tanımamızla gerçəkləşməlidir. Türk xalqları-istər dövləti olan, istərsə də ərazi-muxtariyyət hüququna malik olanlar bir-birini görkəmli şəxsləri, aydınları, şair və yazarları ilə tanımalıdırlar. Bunun üçün də başlıca yol ortaq türkcə anlayışından istifadə etməkdir: Sizcə də gözəl olmazdımı, digər Türk dövlətlərindəki balalarımızın dilindən *“Uşaq və buz”u*, *“Yaz günləri”ni* dinləmək? Gözəl türkcəmizin günümüzdə də ümumtürk dil sistemində işlənən ortaq kəlmələri sayəsində bizim bizi anlamamız qədər möhtəşəm heç nə ola bilməz. Qışın soyuq və ayazından (*“Uşaq və buz”*) yaza sığınan (*“Yaz günləri”*) bir balanın şirin Azərbaycan türkcəsindəki diləklərinə Türk dünyası çocuqlarının da qoşulması zamanıdır. İnanırıq ki, yaxın zaman kəsiyində canımızdan, qanımızdan olan Türk xalqları arasında da *“Yaz günləri”* və *“Uşaq və buz”* şeirləri yayılacaqdır. Balalarımız da hansı türk dövlətində yaşamamasından asılı olmayaraq, qarların, buzların əriməsi ilə gözəl gələcəyə ümid dolu addımlarla birlikdə addımlayacaqdır.

“XX əsr Azərbaycan uşaq şeiri bir tərəfdən şifahi ədəbiyyat xəzinəsindən, digər tərəfdən ölməz sənətkarların hikmətlə dolu nəsihətamiz əsərlərindən bəhrələnmiş, nəhayət əsrin demokratik məzmunlu ədəbi irsi zəminindən yeni inkişaf mərhələsinə daxil olmuşdur”. (Qara Namazov. XX əsr uşaq şeiri. II cild. s, 4). Sabir də məhz milli dəyərlərdən istifadə edərək, sələflərindən bəhrələnərək gözəl əsərlər meydana çıxarmışdır. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatına özünəməxsus üslubla rəng qatmış Mirzə Ələkbər Sabir balalarımıza gözəl bir dünya, möhtəşəm bir məktəb qoyub getmişdir. Qeyd etdiyimiz kimi, əvəzsiz şairimiz ilk növbədə uşaqlara əsla ümitsizliyə qapılmamağı, daim irəliyə baxmağı, cəsarəti, haqq-ədalət tərəfdarı olmağı və bütün bunlarla yanaşı elmi, təhsili sevməyi tövsiyyə etmişdir. Onun uşaqlara həsr

etdiyi dünyasında sadəcə uşaqlara xas cəsarət anlayışı mövcuddur ki, bu məfhumun qüdrətiylə azyaşlıların mənəvi gücü özlüyündə dünyalar yaradır. Biz də öz növbəmizdə harada yaşamasından asılı olmayaraq, bütün türk balalarının cəsarətli, dürüst olmasını, dünyəvi biliklərdən yararlanmalarını istədik. Yaxşı bilirik ki, ortaq türkcəmizin varlığı və yaşadılması məhz gələcəyimizə köklənən balalarımızdan asılıdır.

Ədəbiyyat

1. Yaş dövrlərinə görə şəxsiyyətin inkişaf xüsusiyyətləri. www.celilabad-adpu.az
2. Məmməd Məmmədov (ön söz) Sabir. Hophopnamə. Yazıcı, Bakı-1980.
3. Prof. Dr. Bahaeddin Ögel. Türk kültürünün gelişme çağları. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı. İstanbul-1988.
4. Elnarə Akimova. Mirzə Ələkbər Sabir və uşaq ədəbiyyatı. www.edebiyatqazeti.az 17.05.2022
5. İsa Həbibbəyli. Uşaq dünyasında ədəbiyyat və uşaq ədəbiyyatı dünyası. 12.06.2020. www.edebiyatqazeti.az
6. Beynəlxalq Türk Mədəniyyəti Təşkilatı. www.az.wikipedia.org
7. Mirzə Ələkbər Sabir. Seçilmiş Əsərləri. Xəlil Yusifli- ön söz. Bakı-2007
8. Qara Namazov. XX əsr uşaq şeiri (ön söz). Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı antologiyası II cild. Öndər-Nəşriyyat. Bakı-2004.

BESTAMI YAZGAN'IN "AFFET BENİ ÖĞRENCİM" ADLI ESERİNİN DEĞERLER KAPSAMINDA İNCELENMESİ

Belgin KESKİN*

Özet

Değerler toplumu ve bireyi belirli ölçütler ve kaideler açısından kontrol altında tutmak amaçlı oluşur. Bu değerler bireye çocukluk döneminden itibaren aşılması gereken unsurlardır. Toplumu oluşturan en küçük unsur olan bireyi çocukluktan itibaren bu değerler kapsamında gelişiminin sağlanması gerekir. Bu çalışmada çocuk edebiyatı yazarlarından Bestami Yazgan'ın "Affet Beni Öğrencim" adlı eseri değerler kapsamında incelenmiştir. Çalışma sürecinde nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi kullanılmıştır. Eserde bulunan değerler ve örnekleri bulgular kısmında verilmiştir. Eser hikâyelerden oluşmakla birlikte hepsi bir bütünlük içerisinde değerleri yansıtmaktadır.

Anahtar kelimeler: Bestami Yazgan, Affet Beni Öğrencim, değerler, çocuk edebiyatı, eğitim

ANALYSING BESTAMI YAZGAN'S WORK TITLED " AFFET BENİ ÖĞRENCİM " WITHIN THE SCOPE OF VALUES

Abstract

Values are formed in order to keep the society and the individual under control in terms of certain criteria and rules. These values are elements that should be instilled in the individual from childhood. The development of the individual, who is the smallest element that constitutes the society, should be ensured within the scope of these values from childhood. In this study, Bestami Yazgan's "Affet Beni Öğrencim", one of the authors of children's literature, was analysed within the scope of values. Document analysis, one of the qualitative research methods, was used in the study process. The values and examples in the work are given in the findings section. Although the work consists of stories, all of them reflect values in integrity.

Key words: Bestami Yazgan, Affet Beni Öğrencim, values, children's literature, education.

РЕЗЮМЕ

Ценности формируются для того, чтобы держать общество и человека под контролем с точки зрения определенных критериев и правил. Эти ценности - элементы, которые должны прививаться человеку с детства. В рамках этих ценностей с детства должно обеспечиваться развитие личности, которая является самым маленьким элементом, составляющим общество. В данном исследовании произведение одного из авторов детской литературы Бестами Язгана "Прости меня, мой ученик" было проанализировано с точки зрения ценностей. В процессе исследования использовался анализ документов - один из методов качественного исследования. Ценности и примеры в произведении приведены в разделе "Выводы". Несмотря на то что произведение состоит из рассказов, все они отражают ценности в целостности.

* Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi, belgin.kskn@gmail.com.

Ключевые слова: Бестами Язган, Прости меня, мой ученик, ценности, детская литература, образование.

Giriş

Değer, bir nesnenin, kavramın veya eylemin sahip olduğu önemi, anlamı ve yararlılığı ifade eder. Değer, insanların inançları, kültürel bağlamları, etik standartları ve kişisel deneyimleri tarafından belirlenebilir. Değerler, bireylerin ve toplumların davranışlarını, tercihlerini ve kararlarını şekillendiren temel kavramlardır. İnsanın varoluşunu simgeleyen en önemli unsurların başında değerler bulunmaktadır. Toplumunu oluşturan insanların iyi ilişkiler kurması, vicdanın rahat olması, erdem sahibi olması gelecek nesillere de aktarılacak olan herkesçe kabul edilen değerlerden kaynaklanmaktadır (Arıcı, Er, 2017: 19).

Değerler, ahlaki, sosyal, ekonomik, kültürel ve kişisel düzeyde farklılık gösterebilir. Bazı insanlar için ahlaki değerler en önemli olabilirken, diğerleri için ekonomik başarı veya kişisel özgürlük gibi değerler daha fazla öncelik taşıyabilir. Toplum içinde de değerler, bir grup insanın ortak inançları ve idealleri olarak ortaya çıkabilir. Bu değerlerin Türkçe Öğretim Programında yer alan şekli ise: adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik ve yardımseverlik şeklinde ifade edilir.

Değerlerin belirlenmesinde aile, eğitim, din, kültür, deneyimler ve çevresel etkenler gibi birçok faktör etkili olabilir. Değerler, insanların kimliklerini oluşturmasında ve nasıl yaşamayı tercih ettiklerini yansıtmada önemli bir rol oynar.

Değerler eğitime birey ve toplum gelişimine katkısı açısından bakıldığında; bireylerin ahlaki, sosyal ve kültürel değerlerle donatılmasını amaçlayan önemli bir eğitim yaklaşımıdır. Bu eğitim türü, sadece bireylerin kişisel gelişimine katkı sağlamakla kalmaz, aynı zamanda toplumun daha iyi bir şekilde işlenmesine ve sürdürülebilir bir şekilde büyümesine yardımcı olur. Değerler eğitimi, genç nesilleri karakter oluşturma, empati geliştirme, sorumluluk duygusu kazandırma ve etik düşünce biçimleri konusunda yönlendirmenin bir aracı olarak görülür.

Değerler, insan davranışlarını, seçimlerini ve etkileşimlerini yönlendiren temel prensiplerdir. Değerler eğitimi, bireylerin bu değerleri anlamasına, içselleştirmesine ve yaşantılarına yansıtmaya yardımcı olur. Bu eğitim, bireylerin ahlaki değerleri anlamalarını ve etik kararlar vermelerini teşvik eder. Aynı zamanda empati, saygı, hoşgörü gibi sosyal değerlerin gelişimine de katkı sağlar.

Değerler eğitimi, toplumsal uyumun ve dayanışmanın temelini oluşturur. Bireyler, paylaşılan değerlere sahip olduklarında daha sağlam bir toplum inşa etme yolunda bir araya gelirler. Toplumun değerlerini benimseyen bireyler, çatışmaları daha etkili bir şekilde çözmeye ve olumlu ilişkiler kurmaya daha yatkın olurlar.

Değerler eğitimi, çeşitli hedefleri içerir:

Karakter Gelişimi: Değerler eğitimi, bireylerin karakter oluşturma süreçlerine rehberlik eder. Erdemli davranışlar, dürüstlük, adalet ve sorumluluk gibi değerler, bireylerin yaşamlarını daha anlamlı ve amacına uygun bir şekilde sürdürmelerini sağlar.

Empati ve Saygı: Değerler eğitimi, bireylerin empati ve saygı yeteneklerini geliştirmelerine yardımcı olur. Başkalarının duygularını anlamak ve farklılıklara saygı göstermek, daha hoşgörülü ve çeşitliliği kabul eden bir toplumun temelini oluşturur.

Etik Kararlar: Değerler eğitimi, bireylerin etik düşünce biçimlerini geliştirmelerine yardımcı olur. Değerler temelinde kararlar almak, bireylerin doğru ve yanlış ayırt etme yeteneklerini güçlendirir.

Toplumsal Sorumluluk: Değerler eğitimi, bireylerin topluma karşı sorumluluk duygusu kazanmalarını teşvik eder. Toplumlarına katkı sağlamayı ve olumlu değişiklikler yapmayı amaçlayan bireyler, sürdürülebilir bir gelecek için önemli bir rol üstlenirler.

Değerler eğitimi, eğitim kurumlarında, ailelerde ve toplumun farklı alanlarında uygulanabilir. Eğitim müfredatlarına değerlerin entegre edilmesi, öğrencilerin erken yaşlardan itibaren olumlu değerleri öğrenmelerine yardımcı olur. Aynı zamanda aileler, çocuklarına iyi örnek oluşturarak ve değerleri günlük yaşantılarında uygulayarak bu eğitimi destekleyebilirler.

Sonuç olarak değerler eğitimi, bireylerin sadece bilgi ve beceri kazanmasını değil, aynı zamanda ahlaki ve sosyal değerleri içselleştirmesini sağlayarak daha bütüncül bir eğitim anlayışını temsil eder. Bu eğitim türü, bireyleri daha etik, empatik, sorumluluk sahibi ve topluma katkı sağlayan bireyler olarak yetiştirme amacı güder. Değerler eğitimi sayesinde bireyler, sadece bireysel başarıları değil, aynı zamanda toplumsal refahı da artırabilirler.

Çocuk edebiyatı eserleri, çocukların gelişim ve yaş düzeylerine göre hazırlanan özel eserlerdir. Bu eserler, çocukların duygusal, zihinsel ve sosyal gelişimini desteklemek, onları eğitmek, eğlendirmek ve değerlerle buluşturmak amacıyla yazılır. Çocuk edebiyatı eserlerinin taşıması gereken özellikler ise şunlardır: Anlaşılabilir ve uygun dil kullanımı, hayal gücünü besleme, öğretici ve eğlenceli olma, empati geliştirme, yaşa uygun temalar, görsel destek, eğitici olmanın yanı sıra eğlenceli olma ve değerleri işleme.

Ayrıca çocuğun seviyesine göre olan her kitabın çocuğa uygun olmayacağını da hesaba katmak gerekir. Çünkü çocuk kitapları, esasında edebiyat yapıtlarıdır. Bu eserlerin edebi ölçütlere de uygun olmalıdır. Böyle bir yaklaşımda sanatçı hassasiyeti de çocuğa göre olan eserlerin oluşturulmasına fayda sağlayabilir (Çer, 2019).

Edebiyatın çocuklarda, yaşamın getirilerine zıt olan davranış ve eylem bütünlerine karşı hassasiyet oluşturması; onların dünyalarına çocuğa göre olan olaylarla, örneklerle yetiştirmesi gerekir. Bunun için de öncelik yazını öğretme ve eğitme yerine hissettirerek getirisinin yaşama geçirilmesi gerekir (Sever, 2002: 27). Çocuk edebiyatı yazarları, bu kabiliyetleri dikkate alarak eserleriyle çocukların gelişimine ve okuma alışkanlığı kazanmalarına katkıda bulunurlar.

Çocuk edebiyatı alanı gün geçtikçe gelişerek başarılı eserlere imza atar hâle gelmiştir. Bu eserler konu bakımından çeşitlilik göstermektedir. Bununla birlikte Cahit Zarifoğlu, Fazıl Hüsnü Dağlarca gibi önemli isimlerin de yolunu açtığı manevi derinliği olan çocuk kitaplarının bir devamı ise Bestami Yazgan'da görülmektedir. Yazar yetişkin edebiyatındaki tasavvufî derinlik ve maneviyatı, çocuk edebiyatına da taşımıştır. Onun eserleri, çocukların anlayabileceği bir dil ve üslupla yazılarak, manevi değerleri çocuk dünyasına taşır. Yazgan, çocuklara ahlaki değerleri ve insanlık erdemlerini anlatarak, onların karakter gelişimine katkıda bulunur. Bu noktada yapılan araştırmalarda adı henüz geçmeyen "*Affet Beni Öğrencim*" adlı eseri değerler bakımından incelenmiştir.

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Araştırma, nitel araştırma özelliği taşımaktadır. Bununla birlikte temel nitel araştırma ile gerçekleştirilmiştir. Doküman incelemesi yoluyla geliştirilen çalışmada tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmanın hedefi "*Affet Beni Öğrencim*" adlı eserin değerler kapsamında incelenmesidir. Doküman analizi, belirli bir hedefe yönelik olarak kaynakların bulunması, bu kaynakların okunması, notların alınması ve son olarak bu kaynakların değerlendirilmesini içeren bir süreçtir (Karasar, 2005).

Bulgular

"*Affet Beni Öğrencim*" adlı eser yazarın öğretmenlik yıllarında topladığı anılarını öğrencilerinin diline, düşünce dünyasına uyacak şekilde ifade etmesiyle oluşturduğu bir eserdir. Kitap hikâyelere ayrılmış olup her hikâyede farklı farklı değerleri, temaları işlemiştir. Bu bağlamda tema, değer ve metin incelemenin örnekleri aşağıda verilmiştir.

"*Hepsi yurt için savaşıp "şerefli diriler" veya "şanlı ölümler" olmaya hazır. Fakat konu, sadece şiirin okunması değil elbette. Şiirin açıklamasını yaparken, söz, soydaşlarımıza yapılan zulümle ilgili*

televizyon dizisine geliyor. Öğrenciler, diziyi seyrederken ağladıklarını söylüyorlar.” (Yazgan, 2008, s.12)

“Biz de içimizden, "Bunlar yarın şehit olurlar!" diyoruz. Gerçekten bir gün sonra şehadet şerbetini içiyorlar peş peşe. İkisinin de son sözleri hepimizi duygulandırıyor: "Vatan sağ olsun! Eşhedü enla ilahe illallah..." (Yazgan, 2008, s.12)

Yazar vatanseverliği her hikâyede vermiştir. Vatanseverliği verirken bunu öğretmenin dilinden verse de öğrencilerinde gördüğü şekliyle okuyucuya yansıtması da ayrıca dikkat çeken bir diğer kısımıdır. Yukarıda verilen örnekler bunlardan sadece birkaçıdır.

“Daha okulun kapısından girer girmez bir sevgi çemberi oluşuyor. Beni görür görmez, okul bahçesinde küme küme dolaşan kır çiçeklerinde bir dalgalanma başlıyor önce.” (Yazgan, 2008, s. 23)

“Günaydın... Bu kadar güzel duygularla başlayan gün, aydın olmaz mı hiç? Bu kadar çok çiçeğin içinde hangi yürek çiçeklenmez, hangi dilek çiçeklenmez? Ben de "Günaydın yavrularım!" diyorum hepsine, gözlerinin çiçekliğince.” (Yazgan, 2008, s. 24)

İkisi de sevgiyle kol kola girdiler. Bir müddet sessizce yürüdükten sonra, her zamanki kavşakta birbirlerinden ayrıldılar. Onlar ayrılırken gönülleri sarmaşık gibi birbirine sarılmıştı. (Yazgan, 2008, s. 46)

Sevgi konusu saygı ile birlikte harmanlanmıştır. Verilen hikâyelerde Yazgan öğrencilerine koşulsuz sevgi duyan bir öğretmendir ve buna karşılık öğrencilerinin de ona aynı şekilde yaklaştığı görülmektedir. Her hikâyesinde bulunan sevgi teması için yukarıda verilen örnekler bunlardan sadece birkaçıdır.

“- Ama adamlar haklı kardeşim! Silahını kendin yapma! Ona buna muhtaç ol, sonunda olacağı bu! Atalarımız boşuna mı demişler: "Elden gelen öğün olmaz, o da vaktinde bulunmaz!" Atalarının dediğini yapmanın sonu böyle olur! (Yazgan, 2008, s. 20)

"Yiğidi öldür, hakkını inkâr etme!" demiş atalarımız. Çağatay her şeyin farkında: Yaptıklarının yanlış olduğu kadar, sevimli olduğunun da... (Yazgan, 2008, s. 36)

Adaleti atasözleriyle ifade eden Yazgan satır aralarında diğer değerleri de bir bütün halinde vermektedir. Yukarıda verilen örneklerde bu görülmektedir.

“Geçen gün kendisi yönünden yine hareketli geçen bir dersten sonra, çantamı alıp çıkarken Çağatay utana sıkıla yanıma geliyor;

-Özür dilerim öğretmenim! Yine sizi üzdüm, fakat inanın ki elimde değil diyor.” (Yazgan, 2008, s. 36)

“DOST İÇİNDİR

Kalbimize kor ateşler
Bastığımız dost içindir.
Her cefaya boyun büküp
Sustuğumuz dost içindir.

Açsın diye vefa gülü,
Sevdik, en dikenli yolu.
Dört bir yana deli dolu
Estiğimiz dost içindir.

Dikene kan suna suna,
Erdik seherin alına.
Gönlümüzü gül dalına
Astığımız dost içindir.

Yârin bir tatlı kelamı,
Unutturur cümle gamı.

*Dünya derdiyle selamı
Kestiğimiz dost içindir.*

*Gönül düşeli gülzâra,
Müptelâyız âh u zâra,
Ömür boyu uykulara
Küstüğümüz dost içindir.” (Yazgan, 2008, s.71-72)*

Öğrencilere örnek olarak hikâyedeki kendi öğrencilerinin sözlerinde dile gelen yazar bazı hikâyelerinin sonlarına bıraktığı şiirlerinin her satırında öğretiyi, değeri sezdirirken görüyoruz.

“- Bilemezsin tabii! Benim yanımda cebimdeki paramı bile bölüşeceğim bir dostum var, anladın mı açık göz. Bu işten ben kârlı çıktım, deyip tatlı tatlı güldü.

Behçet Bey'in yanaklarındaki güller yüreğine yayıldı. Bu sefer o, ciddi ciddi konuşmaya başladı:

- Ya, demek öyle! Sen kendini kurnaz mı sanıyorsun? Yoksa gözünde bozukluk mu var? Yanında dostu varmış. Ya bizim yanımızda duran bostan korkuluğu mu?” (Yazgan, 2008, s. 46)

Yukarıda verilen örnekte de görüldüğü üzere öğrencileriyle yaşadığı olayların yanında öğrenciyi öğretmenin dünyasına taşıyan yazar aynı zamanda öğretmenin kendi arkadaşlık ilişkileriyle de öğrencilere örnek teşkil etmektedir.

“- Sence önümüzdeki günlerde önemli bir şey var mı, dedi.

Hüseyin Bey biraz durakladı, düşündü.

- Bilmem, hatırlayamadım...

Reşat Bey her zamanki güleç hâliyle,

- 20 Temmuz sana bir şey hatırlatmıyor mu?

- Doğru ya! Kıbrıs Zaferi'mizin yıl dönümü.

Reşat Bey, gözleri parlayarak;

- Tamam, hem de 10. yıl dönümü. Bir şeyler yapalım mı?

-Nasıl yani?

-Mesela bir anma töreni yapabiliriz.

- Olur Reşat can, nasıl yapacağız?” (Yazgan, 2008, s. 65)

Sorumluluklarımızı milli değerlerimizle, onları yaşatarak örnek teşkil eden yazarımız önemli günlerin hassasiyetini de öğrencilerine satır aralarında vermektedir.

Sonuç

Yazgan'ın “*Affet Beni Öğrencim*” adlı eserinde verilen değerler örnekler verilerek incelenmiştir. Bununla birlikte yazar genel olarak dostluk, arkadaşlık, sevgi, saygı, paylaşım, vatanseverlik, yurt özlemi gibi temaları bir arada işlemiştir. Eser öğrencileri sevgi ve saygıyla bütünleştiren bir atmosfere sahiptir. Yazar eserinin her hikâyesinde ayrı ayrı ve bir bütün olarak değerleri ele almaktadır. Öğrenciyi sıkmayan basit zamanlı bir anlatımla öğüt veren bir üslupta ele alınan eser değerler açısından öğrencileri vatanseverliğiyle yücelterek sevgi ve saygı çerçevesinde gelişimine katkı sağlayacak bir form haline gelmektedir.

Kaynakça

Arıcı, A. ve Er, Z. (2017). “Değerler Eğitimi Aracı Olarak Türküler: Bir İçerik Analizi” IV. Uluslararası Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Sempozyumu. İstanbul. 19-27.

- Çer, E. (2019). Çocuk Edebiyatı Yapıtlarının Çocuğa Göre Olmasını Sağlayan Başat Bir Değişken: Eğitsel Özellikler. Uluslararası Çocuk Edebiyatı ve Eğitim Araştırmaları Dergisi (ÇEDAR), 3 (1), 1-11.
- Er, Esra. Bestami Yazgan'ın Hikâyelerinin Değerler Eğitimi Bağlamında İncelenmesi ve Ortaokul Türkçe Ders Kitapları İçin Metin Önerileri. Yüksek Lisans Tezi. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi. 2020.
- Karasar, N. (2005). Bilimsel araştırma yöntemi. Nobel Yayın Dağıtım.
- MEB. (2019). Türkçe Dersi Öğretim Programı. Ankara.
- Sever, S. (2003). Çocuk ve edebiyat. Ankara: Kök Yayıncılık.
- Yazgan, B. (2008). Affet Beni Öğrencim. Nar Yayınları.

SÜNBÜLZÂDE VEHBÎ'NİN *LUTFİYYE*'SİNDE ERDEM İNŞASINDAKİ SANATSAL İZAHLAR

Dr. Öğr. Üyesi Ayşe YILMAZ¹

ÖZET

Erdem; alçak gönüllülük, doğruluk, yiğitlik gibi faziletlerin genel adıdır. Çocuk eğitiminde de son derece önemli olup çocuğa türlü yollarla öğretilmesi, benimsenmesi amaçlanır. Örnek olmak, öğütler vermek, kıssalar anlatmak gibi yöntemlerle çocuk için erdemli bir yaşam hedeflenir. Sanat, çocukta erdem inşası için önemli bir araçtır. Yazar ve şairler kurdukları ifade dünyalarına türlü zenginlikler saklayabilir, böylece hayallerin zirvesine dek uzanan güçlü anlatımlarla çocuğun şahsiyetine tesir edebilirler. 18. yüzyıl şairi Sümbülzâde Vehbî'nin oğluna erdemli bir hayatın kapısını aralaması için kaleme aldığı öğütlerini içeren *Lutfiyye*, türünün kıymetli örneklerinden biridir. Eser; 'Feilâtün / feilâtün / feilün' vezninde, mesnevi nazım şekliyle yazılmıştır ve 1181 beyitten müteşekkildir. Açık sözlülük, adil olma, alçak gönüllülük, bağışlayıcılık, cesaret, cömertlik, iyilik, nezaket, onur, sabır, sakinlik, saygı, sır tutma, temizlik, tokgözlülük gibi ahlaki meziyetler ön plana çıkarken cimrilik, haset, intikam, kibir, açgözlülük gibi davranışlardan uzak durulması istenir. Osmanlı Devleti'nin birçok açıdan derinden yaralandığı, çökmeye başladığı dönemde kaleme alınan eser, bu hâliyle dönemin sağduyulu bir aynası sayılabilir. Sonuç olarak bu çalışmada, *Lutfiyye*'de bahsi geçen değerlerin edebi sanatlar dairesinde nasıl anlatıldığı tespit edilerek örnekleriyle ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Lutfiyye, Sümbülzâde Vehbî, Çocuk, Nasihatname, Erdem.

Artistic Explanations in the Construction of Virtue in Sümbülzade Vehbi's *Lutfiyye*

Abstract

Virtue is the general name of goodness such as humility, truthfulness and bravery. It is also very important in child education and it is aimed to teach the child in various ways. It is aimed to teach the child a virtuous life through methods such as setting an example, giving advice, and telling stories. Art is an important tool for the construction of virtue in children. Writers and poets can hide various riches in their worlds of expression, so they can influence the personality of the child with powerful expressions that reach the peak of dreams. *Lutfiyye*, which contains the advice of the 18th century poet Sümbülzade to open the door to a virtuous life for his son, is one of the precious examples of its kind. *Lutfiyye* is a mesnevi. 'Feilâtün/feilâtün/feilün' is written in the form of poetry and consists of 1181 couplets. Habits such as honesty, fairness, humility, forgiveness, courage, generosity, goodness, courtesy, honour, patience, calmness, respect, keeping secrets, cleanliness and compliance are at the forefront. It is desired to stay away from behaviors such as stinginess, envy, revenge, arrogance and greed. The work was written during the period when the Ottoman Empire was deeply injured in many ways and began to collapse. Therefore, it can be considered a clear mirror of the period. As a result, this study will try to reveal how the values in *Lutfiyye* are explained through literary arts.

Key Words: Lutfiyye, Sümbülzade Vehbi, Child, Nasihatname, Virtue.

¹ Karabük Üniversitesi, Türker İnanoğlu İletişim Fakültesi. E-posta: ayseyilmaz@karabuk.edu.tr.

ЦЕННОСТИ, ИСПОЛЪЗУЕМЫЕ ДЛЪ ПОСТРОЕНИЯ ДОБРОДЕТЕЛЪ В "ЛУТФЙЕ" СЮНБЮЛЪЗДЕ ВЕХБЪ

РЕЗЮМЕ

Добродетель - это общее название таких качеств, как скромность, правдивость, храбрость. Она также очень важна в воспитании детей и направлена на обучение ребенка различными способами. Добродетель прививается ребенку такими методами, как подача примера, советы, рассказы. Важным средством формирования добродетели у детей является искусство. Писатели и поэты умеют скрывать в мире своих произведений различные богатства, поэтому они могут воздействовать на личность ребенка сильными выражениями, достигающими вершин мечты. Одним из драгоценных примеров такого рода является "Лютфийе", в котором содержится совет поэта XVIII века Сюнбюльзде открыть своему сыну дверь в добродетельную жизнь. Это месневи Лютфийе. Книга "Фейлатюн/Фейлатюн/Фейлатюн" написана в стихотворной форме и состоит из 1181 двустушия. На первый план выходят такие моральные качества, как терпение, справедливость, довольство, скромность, умение держать слово, благодарность и щедрость. От таких поступков, как скудость, зависть, месть, высокомерие, ложь, сплетни и лицемерие, требуется воздерживаться. Произведение было написано в период, когда Османская империя была глубоко уязвлена по многим параметрам и начала разрушаться, поэтому его можно считать зеркалом здравого смысла того времени. В результате в данном исследовании будет определено отношение к ценностям, упомянутым в "Лютфийе", и сделана попытка раскрыть их на примерах.

Ключевые слова: Лютфийе, Сюнбюльзде Вехби, ребенок, насихатнамэ, добродетель.

Giriş

Çocuk aileyi yansıtan en net aynadır ve şahsiyeti toplumun ortak sorumluluğunda yoğrulur. Cemiyetteki erdemli bireylerin toplum inşasında ön saflarda yer alması beklenir. İleri derecede ahlaklı ve duyarlı anlamlarını içeren, bir yanıla hoşgörüylü bir yanıla cesareti de kapsayan erdem, TDK'nin Türkçe Sözlük'ünde şöyle ifade edilmiştir: "Ahlakın övdüğü iyi olma, alçak gönüllülük, yiğitlik, doğruluk vb. niteliklerin genel adı." (TDK, 2005, s.642).

Sanatın kanatları altında her şey daha özel ve derin görünür; böylece düşünmeye, nefeslenmeye hatta yenilenmeye doğru bir fırsat doğar. Toplum ile insanın algılarını, hislerini doğru okuyabilen şair ve yazarlar, meseleyi duyarlı bir estetik düzeyde anlatabilir. İnsanın sadece bedenlen büyümesi değil zihnen ve duygu âlemi açısından da gelişmesi için bu tür metinlere ihtiyaç vardır. Bu kaygıya sahip kalem erbabı, kültürel ve ahlaki değerlerle kurulan nasihatnameler yazmıştır.

Lutfiyye'nin erdemi kuran değerler içeriği, Sünbülzâde Vehbî'nin oğluna yaptığı nasihatler gereğidir. Bu çalışmada *Lutfiyye*'de erdemi oluşturan değerler, edebî sanatlar ve estetik anlatı açısından ele alınacak, mesnevinin ruha tesirini güçlendirmek için verilen gayret ortaya konacaktır.

1. Sünbülzâde Vehbî ve *Lutfiyye*

Çocukluk ve gençlik yılları Maraş'ta geçen Sünbülzâde Vehbî (ö.1809)'nin hem dedesi hem de babası ilimle meşgul insanlardı. "Vehbî-i Evvel diye tanınan Seyyid Vehbî, 1133 yılında Haleb'de nâib (kadı vekili) iken, şâirin babası Reşîd Efendi de Seyyid Vehbî'nin yanında görev yapmaktadır. Seyyid Vehbî'nin isteği üzerine şâire Vehbî adı verilmiş ve bu ad ile meşhur olmuştur. Dîvânında hep bu adı mahlas olarak kullanmıştır." (Bezzâde, 2000, s.14). Eğitimi Maraş'ta tamamladıktan sonra İstanbul'a geçen Sünbülzâde Vehbî, şiirleriyle adını duyurmayı başarır ve kariyerinde yükseliş başlar. Eserleri; altı bölümden oluşan hacimli *Dîvân*'ı, 58 kıtalık manzum sözlüğü *Tuhfe-i Vehbî*, -yararlandığı- 120 kitabın özü olduğunu belirttiği *Nuhbe-i Vehbî*, 700'ü aşkın beyitten oluşan *Şevk-engîz*, bazı parçalarına tesadüf edilse de bir yangında yok olan *Münşeât* ve yirmili yaşların başındaki oğlu Lutfullah'a itfahen kaleme aldığı *Lutfiyye*'dir.

Lutfiyye, 1791’de yazılmış 1181 beyitten müteşekkil manzum bir nasihatnamedir. “Türün örnekleri, güçlü fikir ve yılların yaşanmış tecrübelerinden kaynaklanan mutluluk bilgisini öğretmeyi, bireyin ruh ve ahlak eğitimini esas alır.” (Akkuş, 2007, s.188). 91 başlık altında toplanan bu mesnevi, Nâbî’nin *Hayriyye*’siyle aynı aruz kalıbında “fe’îlâtün /fe’îlâtün /feilün” yazılmıştır. Elli yaşını aşmışken yeniden baba olan şair ile alakalı şu tespit yerindedir: “Bu yaşta bir erkek çocuğa sahip olan Vehbî, oğluna bir nasihatnâme hediye etmek istemiş ve bu eseri kendi ifadesiyle bir haftada yazmıştır.” (Gövsâ, 1341, s.210). Uzun seneler boyunca medreselerde okutulan eserde ilgi çeken bir diğer yansa dönemin ilme bakış açısını yansıtmadır. “Müsbet bilimlere ilişkin bu olumsuz görüşler, gerileme döneminin anlayışını yansıtmaktadır. Fakat bunların gerilemenin sürüp gitmesine katkıda bulunduğu da bir gerçektir.” (Akyüz, 2013, s.155). Şairin dünya görüşünü ise şu beyti özetleyebilir:

Dâr-ı dünyâda misâfir gibi tur ey Vehbî
Sanma kim câ-yı ikâmet ola bu köhne ribât (G.135/7)

Bir münevver nazarıyla mensubu olduğu toplumun gençlerini eğitmeyi, ahlaki yozlaşmayı gidermeyi, dönemin zorlu hayat şartlarında değer yargılarını yeniden hatırlatmayı hedefleyen Vehbî’nin evladına karşı olan üslubu; kendi özündeki değerleri, baba şefkatini yansıtmaya açısından önemlidir:

Ba’dezâ ey veled-i âgâhum
Cigerüm paresi Lutfullâh’um (16.b.)

V’ey gülistân-ı edebde gül-i ter
Sünbülîstânumuza sünbül-i ter (17.b.)

V’ey nemâ-perver-i feyz-i câvid
Nahl-i nevrete-i gülzâr-ı ümîd (18.b.)

V’ey güzîde güher-i dürc-i şeref
Mihr-i tâbende-ruh-ı bürc-i şeref (19.b.)

V’ey gözüm nûrî sürûr-ı kalbüm
‘Ömrümün vâri huzûr-ı kalbüm (20.b.)

Hamdülillâh ki Hudâ-yı mennân
Seni bu bendeye kıldı ihsân (21.b.)

Oldun ey mâhasal-i ‘ömr-i ‘azîz
Pîrlikte bana hâlet-engîz (22.b.)

Mihr-veş eyleyüp işrâk u zuhûr
Dil-i târîkümü kıldun pür-nûr (23.b.)

Şairin oğlu için kullandığı hitaplar sırası ile şöyledir: her şeyden haberi olan ciğerim parçası Lutfullah’ım, edep bahçesinin taze gülü, taze sümbül; edebî feyzle beslenen, ümidin gül bahçesindeki yeni yetme fidan, şeref hazinesindeki seçkin inci, ululuk burcunun parlak yüzlü güneşi; gözümün nuru, gönlümün neşesi, ömrümün varı, kalbimin huzuru, Allah’a hamdolsun ki seni bana ihsan eyledi, aziz evladım, yaşlılık vaktimde neşe kaynağım oldun, güneş gibi etrafı aydınlatarak karanlıkta kalmış gönlümü nurla doldurdun. Sözünü çocuğunun ahlak ve tavrından razı olduğunu söyleyerek

sürdürmesiye hem evladını hoş sözle taltif etmek hem de bu nasihatnameden istifade edecekler, çizilen yolun meyvelerini göstermek anlamına gelir:

*Râzıyum şîme vü etvârundan
Hüsn-i ahlâk ile reftârundan (25.b.)*

Nasihatname, müellifin toplum için endişeler büyütmesiyle şekillenmeye başlar. İdeal toplum, erdemli insan, bilginin kutsanması, cehaletin ve insani zayıflıkların yerilmesi, psikolojik hasarların tespiti ve sosyolojik yapının gözler önüne serilmesi gibi hedeflerle yol alınır. Bu tarz metinlerin; erdemli davranışlarla yaşamına mana katacak kişilere ulaşması için nasihatın tesirini arttıracak samimi, anlaşılır bir dille yazılması gerekmektedir. Baba nasihatı özelliği taşıyan ve değerler eğitimi açısından kıymetli bir örnek olan *Lutfiyye* böyle bir eserdir.

2. *Lutfiyye*'deki Değerlerin Sanatsal İzahları

Erdemin inşasında; ideal davranışlara kaynaklık eden türlü değerler söz konusudur. Bu değerler toplumların kültürel yapısına göre değişiklikler arz etse de değerler eğitiminin temelinde erdemli, özgüven sahibi, topluma faydalı bireyler yetiştirme gayesi vardır.

Edebî eserler, his ve fikir âlemine dair en mühim numuneler olduğundan divan şairleri de yaşadıkları dönemin değer yargılarını anlatmakta, devraldıkları kültürel mirası böylece gelecek nesillere taşımaktadırlar. İdeal insanı anlama ve anlatma esaslı metinlerden biri olan *Lutfiyye*, içeriğiyle erdemi ele alan, değerler eğitimi hedefleyen ve bunları sanat penceresinden yapmayı yeğlemiş bir eserdir. Vehbî'nin söze verdiği kıymete dair, ilkinde kıssalar ilmini öğrenmenin sözü kuvvetlendireceğini ve ikincide sözün mana dolu olması gerektiğini belirten iki beyti şöyledir:

*Fenn-i emsâle idersen himmet
Gelür inşâ-yı kelâma kudret (321.b.)*

*Ya 'nî her lafzun ola pür-mâ 'nî
İrtikâb eyleme mâlâya 'nî (415.b.)*

2.1. Açık Sözlülük

Doğru sözü mertçe, dolandırmadan, net biçimde söylemek dürüstlüğü getirdiği bir değerdir. Sünbülzâde Vehbî'nin kendi açık sözlülüğüne, komşularıyla ilgili tespitlerini içeren beyti örnek verebiliriz. Burada komşuların çoğuna açgözlü, fakir tabiatlı, tok sözlü demektedir:

*Komşunun ekseri aç gözlü olur
Pek gedâ-tıynet ü tok sözlü olur (1027.b.)*

Oğluna, söz meclisini süslemek amacıyla süslü kelama meyiletme dediği yani açık sözlülüğü tembihlediği beyitte “meclis-ârâ” ve “tezyîn-i kelâm” arasındaki tenasüple söylemine zenginlik katmıştır:

*Meclis-ârâlık için ve 'lhâsıl
Olma tezyîn-i kelâma mâ 'il (396.b.)*

2.2. Adil Olma

Doğrudan yana olup hak gözetmede titizlik göstermek diyebileceğimiz adil olma değeri, *Lutfiyye*'de güzel bir tasavvurla ele alınır. Haksızlığa uğrayan mazlumun ahı, ateş düşen bağırdan yükselen dumana karışıp göğe çıkmaktadır. Böylece zalimin de yerde rahat yatamayacağı “yir”, “âsumân” ve “mazlum”, “zalim” tezadıyla ortaya konulmuştur:

*Âsumâna çıkar âh-ı mazlûm
Yirde râhat mı yatur şahs-ı zalûm (763.b.)*

2.3. Alçak Gönüllülük

Her türlü büyüklük iddiasından kaçınıp tevazudan taviz vermeyerek vazifesini sürdürmek, insanın olgunlaşma seviyelerinden biridir. Nitekim Vehbî de “mütevâzî”, “ref”, “rütbe”, “kadr” ve “terfi” kelimeleriyle kurduğu tenasüple sözü alçak gönüllüğe taşımış, bu haslete sahip kişinin mertebesini ve değerini Allah’ın yükselteceğini söylemiştir:

*Mütevâzî ‘ olanun Rabb-i refi ‘
Rütbe vü kadrini eyler terfi ‘ (475.b.)*

2.4. Bağışlayıcılık

İnsanın iç muhasebesi neticesinde yarar gözetmeksizin karşılıksız vermek ya da yapılan haksızlığı kin duymadan affetmek olarak açıklayabileceğimiz bağışlayıcılık, kıymetli bir değerdir. Şair aşağıdaki ilk beyitte istifham sanatıyla, Allah ayıpları örterken yarattığı kulunun ayıp aramasının ne anlamına geldiğini düşündürmüştür. Bir sonraki beyitteyse “af”, “hüsn-i ahlak”, “pek güzel” kelimeleriyle tenasüp oluşturup mümkün olduğunca affetmek gerektiğini çünkü ahlakın en güzel örneğinin bu olduğunu belirtmiştir:

*Setr-i ‘ayb itmede ‘Allâm-ı guyûb
Ne dimek sen idesin keşf-i ‘uyûb (500.b.)*

*Mümkün oldukça çalış ‘afva velî
Hüsn-i ahlâkun odur pek güzeli (517.b.)*

2.5. Cesaret

Tehlike anında, başkalarının yüzleşemediği zorluklara karşı oluşan yüreklilik, sergilenen yiğitlik ve korkusuzluk anlamına gelen cesaretin özünde; varını yoğunu hızlı tartma, kendine güvenme ve ataklık yatar. Vehbî, aşağıdaki beyitte yağlı kısıbetli dalkavuklardan eteğini kurtarmanın cesaretle ilgisini ortaya koyar. Yağlı kısıbet giyen dalkavuklar güreşçiye benzetilmiş, kurulan er meydanının galibi, onlardan eteğini kurtaran cesur yiğitler olarak ilan edilmiştir:

*Yağlı kısıbetli müdâhinlerden
Pehlevânsun çekebilsen dâmen (614.b.)*

2.6. Cömertlik

Eli açık, paylaşımcı, gönlü geniş insanlara has bir değer olan cömertlik, *Lutfiyye*’de sadece Ramazan ayıyla sınırlı kalmaması tavsiyesiyle karşımıza çıkar. İstifhamla “Zevki var mı?” diyerek dikkate sunulan bu değer, ömrün tamamına yayılan bir gönül bereketidir. Diğer beyitteyse “bezl-i ni’am”, “lutf”, “kerem” tenasübüyle cömertliğin kuralı zikrolunur: her zaman bol bol ikram etmek.

*Olma öyle Ramazân mizyâfi
Zevki var mı idelüm insâfi (614.b.)*

*Her zaman olmalıdır bezl-i ni’am
Böyledür kâ ‘ide-i lutf u kerem (615.b.)*

2.7. İlimin Yüceltilişi

İlim, insanın yaratılan bütün varlıklardan üstün olduğu yanını ortaya koyan birikimidir. Talan edilmez, yanmaz, silinmez, erimez.

*Âteşe yansa cihân hark olmaz
Kopsa tûfân suya gark olmaz (52.b.)*

Aşağıdaki beyitte telmihle hatırlatılan şeyse semavî dinlerce ilk insan olduğu kabul edilen Hz. Âdem'in ilmi karşısında meleklerin suskunluğu ve secdesidir. Hiçbir günah işlememiş, tek vazifesi ibadet olan melekleri, insanın üstünlüğüne ikna eden şey ilim olmuştur. Aynı zamanda sıradaki beyitte ilmin ilk insandan bu yana melekleri şaşkınlıkla susturan gücüne ve dahi kıymetine vurgu vardır:

*İlmin izhâr idince Âdem
Oldı bi'l-cümle melâ'ik mülzem (45.b.)*

“Sine”, “sakla-”, “mâlî”, “mahzen” kelimeleri ile oluşan tenasüple, herkes mahzenine dünyalık doldururken sen insanın hakiki mahzeni olan sinene ilmi layık gör nasihati verilir:

*İlm ile sineni eyle mâlî
Saklasun mahzene herkes mâlî (50.b.)*

2.8. İyilik

İyilik yerdeki şey sayısınca hâl değiştiren bir iletişimdir. Bazen maddidir bazense tek bir tebessüm, verilen selam, sorulan hatırdır. İyiliği oğluna daha iyi anlatmak isteyen Vehbî, aşağıdaki beyitte muhtaçlığı anlatırken mübalağa sanatından istifade etmiş, fakirliğin ateşiyle yanan dertlinin ciğerlerinin kebab olduğunu belirtmiştir:

*Âteş-i fakr ile sûzân olmuş
Ciğeri derd le büryân olmuş (676.b.)*

Şu beyitteyse iyilik sadefe düşen nisan yağmuruna benzetilmiş böylece değeri ölçülür hâle gelmiştir. Sadef bir tür istiridyedir. “Milâdî mayısın birinci günü yağın yağmur taneleri denizde içinden inci çıkan ve adına sadef denilen kabuklu deniz hayvanının karnına giderse inci, yılanın ağzına düşerse zehir olurmuş.” (Onay, 2007, s.300-301). “Nisan mevsiminde sahile çıkan sadef, midye gibi yapısıyla kapakçığını açmış. O sırada karnına düşen Nisan yağmurunun damlasını yutup denize dönermiş. Denizdeki tuzlu su ortamında bu saf yağmur tanesi hayvana bir ızdırıp verince sadef bunun acısından kurtulmak için bir sıvı salgılamış. Bir müddet sonra bu sıvının hükmü geçince sadef, tekrar sıvı salgılamış. Bu sıvılar katılarak birbiri üzerine yapışır ve böylece inciyi oluşturmuş.” (Pala, 2000, s.116-117). “Sadaka”, “ihsân” ve “sadef”, “düş-“, “nîsân” tenasübüyle beyte inci misali saklanmış sadakanın değeri ortaya konmuştur:

*Sadaka işte bu gûne ihsân
Sadefe düşme gibidür nîsân (683.b.)*

2.9. Kıskançlıktan Sakınma

Başkasının sahip olduğu şeyden huzursuz olmak anlamına gelen kıskançlık, kişinin kendine has vasıflarını zamanla tüketir ve yeni bir ilgi merkezi inşa edecek gücünü bırakmaz. İnsan kıskandığı şeyin muhtacı ve hırslısı olur. Oysa tabiattaki denge gözlemlense balığın da kuşun da yaratılıştaki avantaj ve dezavantajlarının farkında olarak yaşadığı görülür. “Külhen”, “sîne”, “pür-dûd”, “âteş”, “yan-” tenasübüyle kurulan beyitte; kıskancın haset ateşinde yanan kalbinin külhana dönen sinesini dumana boğduğu ifadesi dikkat çeker:

*Külhen-i sînesin eyler pür-dûd
Dâ'im âteşde yanar kalb-i hasûd (519.b.)*

2.10. Manevi Değerlere Sahip Olma

İnanmak insanın fitratı gereğidir çünkü güvenden beslenir. Doğar, annesinin onu besleyip büyüteceğine inanır, okula gider öğretmenin anlattıklarının doğruluğuna inanır, sever sevgilisinin sadakatine ve merhametine inanır. İnsanın inanma ihtiyacını karşılayan manevi değerlere sahiplik şu beyitte; *Ankebût suresinden* (64. ayet) iktibasla dünyanın bir oyun ve eğlence yeri olduğu, bunun şuuruna varmış akıl sahiplerinin bu oyuna katılmayacağı şeklinde izaha kavuşturulur:

*Lu' b ü lehv ile çü dünyâ meşhûn
İstemez âkil olan gayrı oyun (343.b.)*

“Fısk”, “isyân”, “neket” ile kurulan tenasübün karamsar atmosferi, onlardan kaçınmak gerektiği vurgusuyla okura sunulur:

*Fısk u 'isyân sebeb-i neketdür
İctinâb eyleyecek hâletdür (370.b.)*

“Şükr”, “ni‘met”, “efzûn” ve “kâfir-i ni‘met”, “mel‘ûn” kelimeleriyle kurulan tenasüp, iyilik ve kötülüğün saflarını ayırmıştır. Nimete şükretmek gerektiğinin altı çizilerek huzura ulaşan mühim bir hayat değeri sergilenir:

*Şükr ider ni‘meti gâyet efzûn
Kâfir-i ni‘met olur pek mel‘ûn (589.b.)*

2.11. Nezaket

Gereken görgü ve terbiye kurallarını öğrenen kişi, meselelerle ve insanlarla olan münasebetinde kibar bir üslup ve hâl tercih edecektir. Nezaketi incelikle anlatan şair, “safâ”, “zarîf” ve “halk”, “hulk” arasındaki tenasüple zarıflığın mutluluk getireceğini, kişinin yaratılışı gibi ahlakının da güzel ve özenli olması gerektiğini söyler:

*Ne safâdur olasin merd-i zarîf
Ola halkın gibi hulkun da lâtif (382.b.)*

Sıradaki beyitte “hoş” kelimesiyle yapılan tekrar ile anlam güçlendirilmiştir. Böylece hoş edalı, hoş gönüllü, hoş yüzlü-ifadeli olunması ve yerine göre konuşulması tembihlenir:

*Hoş-edâ hoş-dil hoş-rûy olagör
Yeri geldikçe mahall-gûy olagör (383.b.)*

2.12. Onur

Öz saygıyı ve şerefi içeren onur, kişinin her kapıdan geçmek için eğilip bükülmeyen bir mizaca sahip olmasını gerektirir. *Lutfiyye*’de şair; rızık için, Allah’ın ihsan kapısından vazgeçip kapı kapı dolaşılmaması hususunda uyarıda bulunur. Kesintisiz talepten özgürleşerek çokça muhtaçlıktan da kurtulmanın mümkün olduğunu ifade eder:

*Rızık için eyleme devr-i ebvâb
Der-i ihsân-ı Hudâ ni‘me’l-bâb (579.b.)*

2.13. Sabır

Sabır, dertliye tavsiye edilen en acı ilaçtır. Böylece sabır sahibi birçok sorununu aşmayı başarabilir. Vehbî istifham sanatıyla -sorup cevabı düşündürerek- güçlendirdiği beytinde, sabrın acı tadına tahammülün çok zor olduğunu ama nice derdin devasının da yine sabırda saklandığını belirtir:

*Sabrı a ‘lâ bilürüz telh ammâ
Yine olmaz mı nice derde devâ (506.b.)*

2.14. Sakinlik

Hiddet doğuracak meselelerde kişinin kendini yenerek serinkanlı olmayı başarması toplum huzurunu da arttıran bir değerdir. Vehbî de aşağıdaki beyitte tezat sanatı içeren “gazûb” ve “mağzûb” kelimeleriyle iştikak sanatı da yaparken yumuşak huylu olup öfkeden sakinilmesini ve böylece Allah’ın gazabından kurtulmanın mümkün olacağını söyler:

*Sıfat-ı hilme çalış olma gazûb
Hakk seni kılmaya tâ kim mağzûb (502.b.)*

Saygı

Yaratılan her şeyin var oluş hakkına duyarlı davranarak, varlığına değer vererek muamele etmek anlamındaki saygı; itina ve sevgiyi de içerir. *Lutfiyye*’de kimlere karşı daha saygılı olunması gerektiği titizlikle işlenmiştir.

2.14.1. Ebeveyne Saygı

Kişi anne baba sözü dinlemeli, onların hayat yolunda edindiği tecrübeleri öğrenmelidir. Zira sağlıklı/normal her ebeveyn elbette dünyaya geldiği andan itibaren sevgi ile büyüttüğü yavrusunun daima iyiliğini ister. Bir arada kullanılan “sühan”, “gûş” ve “mengûş” tenasüp sanatını sağırlarken şair; oğluna ve oğlu nezdinde bütün çocuklara, baba sözünün dinlenmesini dahası bu sözün inci küpe edilip kulakta taşınmasını tembihler. Klasik edebiyatta incinin içinden çıktığı sadefin kulağa ve ağza benzetildiği de düşünülürse baba sözüne inci gibi denmesinin ince düşünülmüş bir teşbih örneği olduğu görülür:

*Pederâne sühanum gûş idesin
Dür gibi gûşuna mengûş idesin (41.b.)*

İsrâ suresinin 23. ayeti: “Rabbin, sadece kendisine kulluk etmenizi, ana babanıza da iyi davranmanızı kesin bir şekilde emretti. Onlardan biri veya her ikisi senin yanında yaşlanırsa, kendilerine ‘öf’ bile deme; onları azarlama; ikisine de güzel söz söyle.” şeklindedir. Aşağıdaki beyitte bu ayetten iktibasla anne/baba başına vursa dahi öf denmemesi gerektiği, onların rızalarını kazanmanın ehemmiyeti ortaya konmuştur:

*Öf deme başuna ursa farazâ
Dâ'imâ eyleyegör celb-i rızâ (542.b.)*

Bu beyitte ise “Cennet anaların ayakları altındadır.” (Nesaî, “Cihad”, 6) hadisine iktibas vardır. Anne; bebeği karnında taşır, doğurur, emzirir, uyutur, temizler ve nihayetinde bütün bir ömür üzerine titrer. Dolayısıyla bir insanın yetişmesindeki en büyük pay şüphesiz anneye aittir.

*Var imiş cennet-i a'lâ yerde
Ya'ni taht-ı kadem-i mâderde (543.b.)*

2.14.2. Emeğe ve Esere Saygı

İnsan geçmişle bağlarını zayıflatarak daha mutlu olacağını sanır, oysa maziden haberdar olmak zihinde, vicdanda ve ahlakta temel bir uyanıklık hâli kazandırır. “Pend”, “Hayriyye”, “pür-ma'nî”, “yaz-” ile kurulan tenasüplü ifadeye göre; aydınlık zihinler, dünde kalmış kıymetli eserlere alaka beslemeli ve saygı duymalıdır:

*Pend-i Hayriyye'sidür pür-ma'nî
Dime yazmış nice mâlâya'nî (33.b.)*

2.14.3. Hocaya Saygı

“Ana hakkı, baba hakkı ardın sıra hoca hakkı.” diyen ecdat eğitimciyi daima ön planda tutmuş, onun sözünü öğüt bilmiştir. Vehbî şu beyitte Hz. Ali’ye ait olduğu rivayet edilen “Bana bir harf öğretenin kölesi olurum” sözüne iktibasla eğitimcileri anmıştır.” (Yılmaz, 1992, s.122). Öğretilen bir harf karşılığında kırk yıl hizmet gerektiği vurgusu saygı gösterilmesi gereken bu emeği yüceltmıştır:

*Harf-i pür-nükte-i “men ‘allemenî”
Anladur kıldığımı bende seni (67.b.)*

2.15. Sır Tutma

Sır tutmak karakteri sağlamlaştıran kıymetli değerlerdendir. Emin bilinen kişinin kendine emanet edilen sırrı saklaması, karşısındaki insanda güven duygusunun güçlenmesine hizmet eder. Bilhassa günümüzde insanlar birbirlerinin hayatlarına dikkat kesilmişken sır tutmanın, mahremine ne denli mühim olduğu anlaşılmıştır. “Ketûm” ve “mektûm” kelimeleri arasındaki ilişkiyle dikkati aynı yöne çeken şair, “ketûm”, “sakla-”, “esrâr”, “mektûm” tenasübüyle de beytin akılda kalıcılığını güçlendirdiği gibi sır tutmayı da sıkıca tembihlemiştir:

*Çalışup sen olagör merd-i ketûm
Sakla esrârını halkun mektûm (930.b.)*

2.16. Sorumluluk Sahibi Olma

Toplumun temelinde aile vardır. Aile kurmak ise bir insana çok ciddi sorumluluklar getirir. Ailesi olan herkesin, yuvadaki huzurun temini için üzerine düşen vazifeleri eksiksiz yerine getirmeye gayret etmesi elzemdir. Aşağıdaki beyitte “evlâd”, “ıyâl” ve “ac”, “muhtâc” kelimeleriyle oluşturulan tenasüple çocuklarını aç bırakıp da başkalarına muhtaç etmemek gereği vurgulanır. Şu bir hakikattir ki aç ve muhtaç insan şaşırır, değer yargılarını kaybeder ve telafisi olmayan hatalara düşebilir.

*Lik evlâd ü ‘ıyâli koma ac
Eyleme gayriye aslâ muhtâc (967.b.)*

2.17. Temizlik

Temizlik en başta kişinin kendine verdiği değerle ilgilidir. Temiz, uyumlu ve güzel giyinmek toplum içinde saygınlık yaratan nedenlerindedir. Nasreddin Hoca’nın “Ye kürküm ye!” fıkrası meselenin sosyolojik bir izahı gibidir. Şair, insanların temiz elbiseye baktığını üstü başı perişan hâlde bayağı, kirliliği elbiselerle gezilmemesini tembihler. Tembihini de “süfliyyet”, “kirlü” ile “libâs”, “esvâb” tenasübü ve “kirlü”, “pak” tezadıyla güçlendirir:

*Giyme süfliyyet ile kirlü libâs
Pâk esvâba nazar eyler nâs (486.b.)*

2.18. Tokgözlülük

Nefs; yokun varını, varın çoğunu ister. Paraya, mala, şöhrete ve dünyaya ait ne varsa peşinde koşup durmayı emreder. Vehbî “denî” ve “ganî” tezadıyla açgözlülüğün pençesinde kıvranıp utanacak hâlde düşmekten sakınılmasını ve kalp zenginliğini tavsiye eder. Böylece çocuk varlık hâlini de yokluk hâlini de kanaat ile karşılayacak ve yarının getirdikleri karşısında şahsiyet arızaları yaşamayacaktır.

*El-hazer olma gedâ-çeşm ü denî
Kalbün olsun hele gâyetde ganî (722.b.)*

2.19. Yetkin Olma

Olgunlaşmak, bilginin değerini kavramak, meselelere hızla vakıf olmak; huzurlu ve temkinli bir hayat sürmek anlamına gelir. Vehbî “ceng” ve “sulh” tezadıyla savaşa barış faydalarının, beynelmilel münasebet kaidelerinin öğrenilmesini öğütler:

Ceng ü sulhün bilesin fâ'idesin

Düvelün öğrenesin kâ'idesin (284.b.)

Aşağıdaki beyitteyse istiare sanatıyla kelimeler gühere benzetilmiştir. Kişi konuşmak için ne zaman ağzını açsa irfan meclisine mücevherler saçılmalıdır. Söz öz olmalı, yerli yerinde kullanılmalı, yetkinlik hâlinde sarf edilmelidir:

Ne zaman dürc-i dehânun açasın

Bezm-i irfâna güherler saçasın (286.b.)

Sonuç

Sünbülzâde Vehbî(ö.1809) oğlu Lutfullah için 1791’de kaleme aldığı, 1181 beyitten müteşekkil nasihatname türündeki *Lutfiyye’de*; oğlu nezdinde bütün çocuklara erdemi oluşturan çeşitli değerleri anlatmış ve önermiştir. Bu çalışmadaysa değerler açısından ele alınan, sanatla zenginleştirilen ve derinleştirilen bu önerilerin, erdeme hizmeti ifade edilmeye çalışılmıştır.

“Açık Sözlülük”, “Adil Olma”, “Alçak Gönüllülük”, “Bağışlayıcılık”, “Cesaret”, “Cömertlik”, “İlmin Yüceltilişi”, “İyilik”, “Kıskançlıktan Sakınma”, “Manevi Değerlere Sahip Olma”, “Nezakat”, “Onur”, “Sabır”, “Sakinlik”, “Saygı”, “Sır Tutma”, “Sorumluluk Sahibi Olma”, “Temizlik”, “Tokgözlülük”, “Yetkin Olma” konu başlıkları beyit örnekleri eşliğinde merccek altına alınmış ve erdemin inşasında eserin isabetli tespitleri ortaya çıkmıştır. Üstelik aradan geçen iki asrı aşkın zamanın ardından kişiyi erdeme taşıyan değerlerin kıymetini koruduğu gözlenmiştir. Vehbî’nin bilhassa tenasüp, istifham, tezat ve teşbih sanatıyla zenginleşmiş ifadeleri sayesinde ortaya konan iyi insan modelinin bugün de takdirle karşılanacağı neticesine böylece ulaşılmıştır.

Kaynakça

- Akkuş, M. (2007). *Klâsik Türk Şiirinin Anlam Dünyası Edebî Türler ve Tarzlar*. Erzurum: Fenomen Yayınları.
- Akün, Ö. F. (1997). “Sünbülzâde Vehbî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*. C. 11, Ankara: TDV Yayınları, s.238-242.
- Beyzâdeoğlu, S. A. (2000). *Sünbülzâde Vehbî*. İstanbul: Şule Yayınları.
- Beyzâdeoğlu, S. A. (2003). *Sünbülzâde Vehbî Lutfiyye*. İstanbul: Cihan Neşriyat ve Matbaacılık.
- Bilgin, A. A. (2003) “Lutfiyye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 27, İstanbul: TDV Yayınları, s.236-237.
- Gövsâ, İ. A. (1341). “Sünbülzâde Vehbî’ye Nazaran Terbiye ve Tahsil”, *Tedrisat Mecmuası*, S.66, s.209-218.
- Hadislerle İslam* (2013) Ankara: DİB Yayınları.
- Kurân-ı Kerim* (1995). Ankara: DİB Yayınları.
- Onay, A. T. (2007). *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, (haz: C. Kurnaz). Ankara: Birleşik Yayınevi.
- Pala, İ. (2000). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- TDK Sözlüğü* (2005). Ankara: TDK Yayınları.
- Yılmaz, M. (1992). *Edebiyatımızda İslami Kaynaklı Sözler*, İstanbul: Enderun Kitabevi.

TÜRK ÇOCUK EDEBİYATINDA AİLE KAVRAMI

Eda Nur KARAKUŞ AKTAN*

Özet

Çocuk edebiyatında konu, metinlerin içyapısını oluşturan temel kavramlar arasında yer alır. Yapıtların içyapısını oluşturan diğer bileşenler öncelikle konu üzerine biçimlenir. Konu, yazarın çocukla paylaşmak istediklerinin genel çerçevesini kapsamaktadır. Bu çalışma ile Türk toplumunda önemli bir yere sahip olan aile konusunun bir kavram olarak çocuk edebiyatı ürünlerinde yer alışı ele alınmaktadır.

Aile, geleneksel ve modern açılardan farklılaşma gösterebilen ancak bireyin toplumsal yaşam içinde yer almasında Türk toplumu açısından çoğu zaman belirleyici nitelikte bir kavramdır. Çocukluk döneminde temelleri atılan toplumsal yaşamın aile içinde başladığı belirtilebilir. Çocuklara seslenen yazılı edebiyat ürünlerinde aileye ilişkin çocuğa sunulan ipuçları ve dönütler ise çocukta öncelikle aile sevgisi, aile içi iletişim konularında duyarlık oluşturabilir. Bununla birlikte çocuğa zengin düşsel ve düşünsel deneyimler kazandıran edebiyat ürünleri, insan ilişkilerinin yazınsal biçimde sunulduğu bağlamında eğitim aracı olarak da kullanılabilir. Temel nitel araştırma deseni kullanılan bu çalışmada okul öncesi çocuk kitapları aile kavramı çerçevesinde incelenmiştir. Çocuk edebiyatının çocukta yaşam gerçekliğini duyumsama ve onu yaşama hazırlama işlevleri kapsamında Türk çocuk edebiyatında aile kavramını incelemenin alan yazına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Sözcükler: Çocuk edebiyatı, çocuk edebiyatında konu, aile.

THE CONCEPT OF FAMILY IN TURKISH CHILDREN'S LITERATURE

Abstract

In children's literature, subject matter is among the basic concepts that form the internal structure of texts. The other components that make up the internal structure of the works are primarily shaped by the subject matter. The subject covers the general framework of what the author wants to share with the child. In this study, the inclusion of the family, which has an important place in Turkish society, as a concept in children's literature products is discussed.

The family is a concept that may differ from traditional and modern perspectives, but is often a determining concept for Turkish society in terms of the individual's participation in social life. It can be stated that social life, the foundations of which are laid during childhood, begins in the family. The clues and feedback provided to the child about the family in written literary products addressed to children can create sensitivity in the child primarily about family love and communication within the family. In addition, literary products that provide children with rich imaginative and intellectual experiences can also be used as educational tools in the context of literary presentation of human relations. In this study using a basic qualitative research design, preschool children's books were analyzed within the framework of the concept of family. It is thought that examining the concept of family in Turkish children's literature within the scope of the functions of children's literature in sensing the reality of life in children and preparing them for life will contribute to the literature.

Keywords: children's literature, subject in children's literature, family.

* Dr. Öğr. Üyesi, Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı A.B.D., edanurkaraks@gmail.com

KONCEPCIA SEMBI V TURECKOJ DETSKOJ LITERATURJE

PEZJOME

V detškoj literaturje tema odnosita k čislju osnovnih poňajij, formirujućih vnutrennju strukturu tekstov. Ostaljne komponente, sostavljajuće vnutrennju strukturu proizvedenij, formirujuće v pervuju oćeredju na osnove teme. Tema oćhvataje obće ramki togo, ćem avtor oćet poćdelitja s rećbenkom. V danđom isćledovanij tema sembi, zanimajuće vajuće mesto v turećkom obćестве, rassmatrivajuće kak koncept v detškoj literaturje.

Семья - poňajie, kotoroje moćet razlićitja v tradicijđnom i sovremenđom rakursax, no oćasto javljaje opredelajućim dja turećkogo obćества s toćki zrenija ućastija ćeloveka v socialnoj ĵizni. Moćno utverćđatja, oćto socialna ĵizñ, osnovy kotoroj zakladuvajuće v detstve, naćinaje v semje. Podskazki i obratna svjaz, kotoroje dajuće rećbenku o semje v literaturnih proizvedenijax, adresovannih detjam, moćut, vo-pervyh, sformirovatja u rećbenka ćuvstvitelnoć k sećejnoj ljućbi i obćećenju v semje. Krome togo, literaturne proizvedenija, dajuće detjam bogatij obrasnyj i intellektualnoć opyt, moćut być isćpolzovany v kaćестве vospitatelnoćh sredstv v kontekste literaturnogo predstavlenija ćelovećeskih odnosenij.

Dumajeće, oćto rassmotrenie koncepta sembi v turećkoj detškoj literaturje v ramkax funkcij detškoj literatury v oćućećenij detjmi realnoći ĵizni i podgotovke ih k ĵizni vneseć opredelennij vklad v literaturju.

Кључеве слова: detška literaturja, tema v detškoj literaturje, semja.

Giriş

Çocuk edebiyatı, yazınsal ürünlerle çocuğun yaşama hazırlanması bağlamında önemli bir yere sahiptir. Edebiyatın yetişkinler için yaşamın ya da yaşama ilişkin kurguların estetik biçimde sunulmasını karşılama; çocuk gerçekliğine uygun olması koşuluyla çocuk edebiyatı için de geçerlidir.

Çocuğun sosyal çevreler oluşturma ya da var olan sosyal çevrelere uyum göstermesi konusunda, çocuk edebiyatının toplumsal işlevinden söz etmek mümkündür. Sever (2003, s. 65) çocuk kitaplarının çocuğun toplumsal gelişimine etkisinden söz ederken kişilik gelişiminin toplumsal bir çevrede oluştuğunu vurgular ve dilini öğrenip geliştiren çocuğun çevresiyle iletişimini güçlendirebileceğine değinir. Dilin en yetkin örneklerini sergileyen nitelikli edebiyat ürünleri, yaratıldığı toplumun kültürel ve toplumsal değerlerini de yansıtır (Sever, 2003, s. 65).

Edebiyat, çok boyutlu ve çok anlamlı yapısıyla seslendiği kitlelerin bilişsel ve düşünsel gelişimlerine katkıda bulunur; insanın sınırlı yaşantılarına çeşitlilik ve yoğunluk katar (Aslan, 2019, s. 12). Baş'a göre (2015, s. 5), edebiyattan bağımsız bir çocuk edebiyatı söz konusu olamaz; ona göre edebiyat, edebiyattır. Aynı zamanda edebiyatsız bir eğitim de düşünülemez. Bu bağlamda, henüz yaşamının başındaki sınırlı deneyime sahip çocukların nitelikli edebiyat ürünleriyle buluşması, onlara zengin yaşantı kaynakları oluşturmaktadır. Başka bir deyişle çocuğun özellikleri göz önünde bulundurularak hazırlanan edebiyat yapıtları, çocuğa örnek olay benzeri yaşantı alanları sunar.

İnsan ilişkilerinin yapılması, edebiyatın konu kaynaklarını oluşturmaktadır. Yeryüzünde yaşamış ve yaşayan insan sayısı kadar deneyimin varlığı düşünüldüğünde edebiyatın geniş konu yelpazesi görülebilir. Bununla birlikte kurguları oluşturan edebiyatçıların düşsel ve düşünsel evreni, bu yelpazeyi daha da genişletmektedir. İnsanın bireysel varlığını anlamlandırdığı ve toplumsal yaşama girdiği ilk yer olan aile; varlığı, yokluğu, ilişkileri ve tüm özellikleriyle edebiyatın içinde konu olarak önemli bir yer tutar.

Lukens vd. (2018, s. 256), çocuk edebiyatında nitelikli kitapların okurlarının geçmişleriyle kesişen konuları ele aldığı ya da bunlarla bağlamsal birliktelik oluşturduğunu vurgulayarak bunun okurun metni içselleştirmesindeki öneminden söz etmektedir. Bu belirlemelere göre çocuk, henüz geniş toplumsal çevrelerde yer almadığı kısıtlı yaşam deneyimlerinde ancak yakın çevresinden izler

bulabileceği metinlerle daha sıkı bağ kurabilir. Çocuğun yakın çevresinin öncelikle kendisine bakım veren aile olmasından yola çıkıldığında çocuklara yönelik metinlerde ailenin yeri daha iyi anlaşılabilir. Çocuk okurun kahramanla/karakterlerle özdeşim kurmasında aile konusunun gerçek yaşam deneyimlerine uygun ele alınması kolaylaştırıcı olabilir.

Temel konu olsun veya olmasın, aile kavramının Türk çocuk edebiyatında yer tuttuğu bilinen bir gerçektir. Bunun belirleyicileri başta toplumun çocuğa bakış açısı olmakla birlikte aile algısındaki değişiklikler, çocuğun ailedeki yeri, ailenin çocuğun düş ve düşünce evrenindeki karşılığı olarak sıralanabilir. Edebiyatın yaşama ilişkin konu ve olayları içermesi bağlamında aile kavramının çocuk edebiyatında ele alınması ya da kendisine yer bulması, aydınlatılması gereken bir noktadır. Bu amaçla bu çalışmada, çocuk edebiyatında konu ve konunun duyarlık geliştirme kapsamında önemine değinilmekte; aile kavramı ve bu kavramın Türk çocuk edebiyatında ele alınışı üzerinde durulmaktadır.

Yöntem

Bu çalışmada, temel nitel araştırma deseni (Merriam, 2013) kullanılmıştır. Verilerin görüşmeler, gözlemler ya da doküman analizi yöntemleriyle elde edildiği temel nitel araştırma deseni, insanların yaşamlarını yorumlamaları, inşa etmeleri ve deneyimlerine kattıkları anlamların ortaya koyulmasında tercih edilir (Merriam, 2013). Bu desen, Türk çocuk edebiyatında aile kavramının ele alınış biçimini okul öncesi kitapların nitel bir yaklaşımla yorumlanıp incelenmesine olanak sağladığı tercih edilmiştir.

1. Çocuk Edebiyatında Konu

Konu, tıpkı yetişkinlere yönelik edebiyat yapıtlarında olduğu gibi çocuk edebiyatı metinlerinin içyapısında da temel bileşenlerdendir. Ancak çocuk edebiyatı, çeşitli iç ve dış yapı özellikleriyle yetişkin edebiyatından ayrılır. Konu seçimi ve konunun ele alınışı, çocuk edebiyatında çocuğa göre ve çocuk gerçekliğine uygun olmayı belirleyen noktalar arasındadır.

1.1. Çocuk Edebiyatında Temel İç Yapı Özellikleri Arasında Konunun Yeri

Çocukların edebiyattan beklentileri aslında çoğu yetişkinin beklentileriyle aynıdır: “hareket, olayların meydana gelmesi, yanıt gerektiren sorular, sorulara uygun yanıtlar, mutlu-mutsuz sonlara yönelik anlık bakışlar, olayların nasıl geliştiğinin ya da yön değiştirdiğinin keşfi” (Lukens vd. 2018, s.141). Sever’e göre (2003, s. 119), konu çocuğun kitapla ilişkisini sağlayan bir ögedir ve çocuğun ilgi ve ihtiyaçlarıyla ilişkilendikçe –çocuğa yaklaştıkça- anlam kazanır. Ona göre yazarın çıkış noktası olan konu, yapıtın okur üzerindeki etkisinde belirleyicidir.

Konuyu yapılandıran öğelerin başında gelen olay ve çatışmalar, insan ilişkileri açısından çocuğa zengin yaşam deneyimi sunarken problem ve çatışma çözme becerisi de kazandırır. Edebiyat yapıtlarında kişi-kişi, kişi-doğa, kişi-toplum ve kişinin kendisiye çatışması olarak farklı biçimlerde görülebilen çatışmalar; çocuk kahraman(lar)ın ya da karakter(ler)in başına gelen olaylara nasıl tepki verdiğini sunarak çocuk okura örtük biçimde deneyim kazandırır. Bununla birlikte olay örgüsünün yapılanmasında; metnin serim, düğüm ve çözüm bölümlerinin oluşmasında, edebiyat yapıtının oluşmasında çatışmaların rolü büyüktür.

1.2. Duyarlık Geliştirme Kapsamında Konu

Çocuğun kendi benliğinden sıyrılıp başka insanların yaşadığı duygu durumlarını, sorunlarını ve acılarını fark ederek duyumsayabilme, haksızlığa uğramış insanları fark ederek onların yanında yer alabilme ve yapılanlara tepki gösterebilme, farklılıklara saygı duyarak her zaman etik ve ahlak çerçevesinde hareket edebilme, doğaya bilinçli, sağduyulu, sevgiyle ve hoşgörülle yaklaşma becerilerine sahip olan (Aslan, 2019, s.2) bir birey duyarlı bir insan olarak nitelendirilir. Bu becerilerin kazanılabilmesi çocuğun çok küçük yaşlardan itibaren duyarlık eğitimini almasıyla mümkündür. Çocukların duyarlık becerilerini

geliştirmede farklı uygulamalar kullanılabilir olmakla birlikte bu farkındalığın oluşmasında ne önemli araçlar nitelikli çocuk kitaplarıdır.

Aslan (2019, s. 57), insanlar için nelerin önemli ve değerli olduğuna ilişkin inançlar dizgesini değerler olarak adlandırmaktadır. Duyuşsal alanda belirtilebilecek değerler, bireylerin yaşantıları sonucunda kazanılır. Etkileyici anlatımlarıyla nitelikli çocuk kitapları ise toplumca kabul gören değerlerin içselleştirilmesine olanak tanır. Türk toplumu için aile, bir değerdir. Günümüz dünyasından farklılaşmalardan nasibini alan aile kavramı yine Türk toplumda önemli bir değer olarak yerini korumaktadır. Çocuğun yaşadığı toplumda bir birey olarak yerini alabilme süreci ailesiyle şekillenmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde aile sevgisini konu alan çocuk edebiyatı yapıtları, çocuğun bu kitaplardaki kahramanlarla özdeşim kurarak toplumsal bir değer olan aile kavramını duyumsamasına olanak sağlayabilir.

2. Okul Öncesi Çocuk Kitaplarında Aile Kavramının Ele Alınışı

Toplumsal olarak en önemli değerlerimizden biri olan aile kavramının nitelikli çocuk kitaplarıyla okul öncesi dönemden itibaren sunulması çocuğun çok erken yaşlardan itibaren bu konudaki farkındalığını ve duyarlılığını geliştirmesine imkan sağlayabilir. Bu nedenle bu bölümde okul öncesi kitaplarda aile kavramının öncelikle Türk çocuk kitaplarında ardından çeviri kitaplarda nasıl ele alındığı örneklerle sunulmuştur. Okul öncesi kitaplarda yazılı metinler kadar görsel metinler de önemlidir. Çünkü bu yaş döneminde çocuklar görsel okuma dönemindedir. Okul öncesi dönem görsel okumanın çok etkin olduğu bir dönem olduğundan kitaplardaki görsellerin de konunun duyumsanması açısından etkisi büyüktür.

Anne sevgisi, baba sevgisi, kardeş sevgisi, aile sevgisi gibi konuları farklı biçimlerde ve çocuğa görelilik ilkesiyle ele alan, çocuğun toplumumuzdaki önemli değerlerden biri olan aile kavramını duyumsamalarını destekleyecek özelliklere sahip Türk çocuk kitaplarının sayısı azımsanmayacak kadar çoktur. Bu çalışmada hepsini ele almak mümkün olamayacağı için genel olarak aile kavramının özelinde anne sevgisi, baba sevgisi, kardeş sevgisi, farklı aile türlerindeki sevginin (boşanmış anne -baba, koruyucu aile, evlat edinme) konu olduğu kitaplardan örnekler alınmıştır. Örneğin, Sara Şahinkanat “Annemin Çantası” (2019) adlı yapıtında annesiyle parka giden iki kardeşin başlarına gelen olaylarda annesinin çantasından çıkarttıklarıyla sorunlara çözümler üretmesi kitaptaki çocuk kahramanın “Bugün ben bir hayale kapıldım, nedense çantamızı süper sandım. Sonunda gerçeği anladım. Aslında süper olan çanta değil... Her şeyi akıl eden benim biricik annem.” (s.25) sözleriyle çantadan hareketle aslında annelerin her zaman çocukları için bütün ayrıntıları düşünerek yaşamlarını sürdürdüklerini eğlenceli bir anlatımla ortaya koymuştur. Kitabın ayrıca yardımlaşma, hayvan sevgisi, kitap sevgisi gibi duyarlılıkları barındırması bir yapıtta birden fazla duyarlılığın geliştirilmesine katkı sunulabileceği de ortaya koyulmasını sağlamıştır. Yine Sara Şahinkanat’ın bir babanın çocuklarıyla olan ilişkisini etrafında olup bitenlere karşı duyarlı olma ve hayvan sevgisiyle birlikte ele aldığı “Babamın Battaniyesi” (2019) adlı yapıtı, çocukların babalarıyla tüm yaratıcılıklarını da işe koştukları oyunları oynamalarının ve takım çalışması içerisinde olmalarının çok güzel sonuçları ortaya çıkarttığı çocuğa görelilik ilkesi temelinde eğlenceli şiirsel bir anlatımla gerçekleştirilmiştir. Yapıttaki çocuk kahramanların “Aslan babam, sen bin yaşa! Elbette sihir battaniyede değil, senin hayal gücünde, senin aklında.” (s.33) sözleri baba sevgisinin somut olarak ifade edilmiş biçimidir. Babaların çocuklarıyla oyun oynayarak onlarla eğlenceli vakit geçirmeleri çocuk okurlara baba sevgisinin duyumsatılmasında oldukça etkili olabilmekle birlikte bu yapıtları babaların da okuması çocuklarıyla ilişkilerinin düzenlenmesinde yol gösterici bir kaynak özelliği olmalarını da sağlayabilir.

Babası denizci olan uzun bir süre babasını göremeyen bir kız çocuğunun öyküsünü anlatan “Yolculuk” (Aksoy, 2009) adlı yapıtta, babasını özleyen kız çocuğunun annesinin yardımıyla düş gücünü fark ederek özlemini nasıl somutlaştırdığını ve duygularını açık biçimde ifade ettiğini görüyoruz. Annenin, çocuk oyun oynarken kitap okuyor olması aynı zaman da kitap okumaya yönelik duyarlılık kazandırması açısından dikkat çekicidir. Ayrıca annenin çocuğun düş gücünü destekleyerek “Yolculuk başlıyor. Ben düşleyerek, okuduğum kitaptaki yere, sen de resim yaparak, git canının çektiği yere.” (s.15) sözleriyle onun duygularını resimle ifade etmesine olanak tanınması sanata yönelik duyarlılık sunmakla birlikte düş dünyasının imkanlarını da fark etmeyi sağlamaktadır.

Aile kavramı denilince ilk akla gelen anne ve babası sevgisidir. Fakat bunlara ek olarak anne ve babanın ilişkisi de çocuğun aile kavramına yönelik duygularının şekillenmesinde oldukça önemli bir yere sahiptir. Seza Aksoy'un "Nil Soru Soruyor" (2007) adlı yapıtında Nil'in babasının elinde güllerle eve gelmesi ve annesinin "Ne güzel kokuyor bu güller!" (s.1) sözleriyle onu karşılaması ve bu durumun güler yüzlü görsellerle desteklenmesi çocuğun aile kavramına yönelik duyarlılığının yalnızca ebeveyn temelli değil ilişki temelli gelişmesine de imkan sağlayacaktır. Yapıtta Nil'in "Neden ben çiçek değilim? Neden kanatlarım yok? Gökyüzü neden mavi? Sular nereden geliyor?" vb. bitmek bilmeyen sorularına sabırla yanıt veren anne babanın, çocuk okurun düş ve düşünce dünyasından aile kavramının olumlu bir kavram olarak gelişmesine katkı sunacağı söylenebilir.

Suna Dölek ve Sedat Girgin'in kardeş sevgisini kavgaları, sorunları, şikayetleri ve çatışmalarıyla yaşam gerçekliği içerisinde şiirsel bir anlatımla sundukları "Karınca Kardeşi" adlı yapıt, birdenbire bir kardeşi olan ve kardeşin ne işe yaradığını sorgulayan küçük karıncanın öyküsünü anlatmaktadır. Karınca kardeşinin onun her yaptığı şeyi yapmasından ve hayatına ortak olmasından sıkılmış, kardeşi olacağına bir bisikleti ya da el feneri olmasının arkadaşlarının ona imrenmesi açısından çok daha iyi olacağını söylüyor. Arkadaşlarıyla oynarken kardeşinin ona ayak bağı olduğundan şikayet eden karınca, annesinin ısrarıyla dışarı çıkarırken kardeşini de yanında götürmek zorunda kalır. Bir kuşun onları yakalamasına az kala iki kardeşin iş birliği içinde hareket ederek kurtulmaları, "Karınca ufak tefek ama yanında kardeşi var!.. Savaşı iki kardeş birlikte kazandılar!" ifadeleri ve kitaptaki diğer karakterlerden birinin "Keşke benim de kardeşim olsaydı!" sözleri, çocuk okurun bir kardeşin aslında ne denli önemli olduğunu ve kardeş sevgisini duyumsatması açısından özellikle kardeş bekleyen çocukların duyarlıklarının geliştirilmesinde oldukça etkili olacağı söylenebilir.

Günümüzde boşanmış ebeveynlerin sayısının artması, çocuklara yönelik farkındalıkların artmasıyla koruyucu aile kavramının yaşamımıza girmesi farklı aile yapılarının oluşmasına neden olmuştur. Yaşam gerçekliği içerisinde bunu yaşayan birçok çocuk olduğu gibi bu gerçekliği yaşayan arkadaşları olan çocukların da sayısı artmıştır. Bu nedenle aile kavramını bu açılardan da ele alan çocuk kitaplarının olması hem bu durumu yaşayan çocukların kendilerini yalnız hissetmemeleri hem de bu durumu yaşayan arkadaşları olan çocukların bu konuda duyarlık kazanmaları açısından oldukça önemlidir.

Ormanda arkadaşlarıyla birlikte yaşayan yavru bir Baykuş olan Mimu'nun tek başına uçmayı öğrenmeye çalışması ama bunu başaramaması üzerine üzülerek "Olmadı, uçamıyorum tek başıma." (s.11) dediğinde onu duyan bir baykuş ailesinin Mimu'yu aileden biri olması için davet etmelerini konu alan Aslı Doğan Örs'ün kaleme aldığı "Mimu Uçmak İstiyor" (2021) adlı yapıt, çocuklara koşulsuz sevgiyi duyumsattığı gibi biyolojik etkenler olmadan da aile olunabileceğini fark ettirmek açısından da oldukça dikkat çekicidir. Anne ve baba baykuşun Mimu'ya ailelerine katılmayı teklif etmeden önce kendi çocuklarına "Şu yaşlı çınar ağacını gördünüz mü? Orada bir küçük baykuş yaşıyor. Ona uçmayı öğretecek bir ailesi yok. Düşündüm de belki ailemize alabiliriz, ne dersiniz? (s.21) diye sormaları aile içi demokrasinin ve iletişimin ne denli önemli olduğunu çocuk okurun duyumsamasını sağlayabilir. Baykuşların çocuklarının Mimu'yu ailelerine kabul etmeyi istemelerinin ardından "Ailemize katılmak ister misin Mimu?" diye Mimu'ya bu konudaki fikrini sormaları düşüncelere saygı duyulmasının fark ettirilmesi açısından dikkat çekicidir.

Emine Akyüz'ün kaleme aldığı ve "bazı annelerin çocuklarını karnından bazılarının ise kalbinden doğurabileceğini" (Akyüz,2021) bir bulut kahramanla anlatan "Küçük Bulutun Annesi Kim?" (2021) adlı yapıt, yaşamın içinde var olan ve kimi çocukların sosyal yaşantıları içerisinde hiç rastlamadıkları bir gerçeklikle çocuğu karşılaştırdığı gibi çocuklar için oldukça soyut bu gerçekliğe yönelik çocuğun duyarlık geliştirmesine katkı sağlayacaktır. Kitabın kahramanı dünyaya gözlerini açtığında yalnız olan küçük bulut, annesini aramaya koyulur ve bir süre artık kendini yalnız hissetmeye başlarken aslında yalnız olmadığını kendisi gibi birçok bulutun gökyüzünde olduğunu görür. Fakat bu kadar çok bulutun içinde annesini nasıl bulabileceğini bilemeyen küçük bulut çok üzülür ve ağlamaya başlar. Tam o sırada yanına sarı küpeli bir bulut gelir ve neden ağladığını sorar. Küçük bulut annesini arayıp bulamadığı için çok üzgün olduğunu ve ağladığını söyler. Bunun üzerine sarı küpeli bulut "İstersen senin annen olabilirim. Birlikte uçarız, şarkı söyleriz, oyun oynarız, kitap okuruz.... Birbirimizi çok severiz." (s.14) der. Küçük bulut "Beni sever misin?" (s.14) der. Sarı küpeli bulut "İzin verirsen... Seni çok severim." (s.14) der ve onlar anne bulut ve yavru bulut olarak yaşamlarına devam ederler.

Neşe Erol ve Salim Keskingöz'ün kaleme aldıkları “Uğur Böceği Kapınızı Çalarsa” (2015) adlı yapıtta, evlat edinilme sürecini okurun dikkatini çekecek şekilde Bay Sarı adındaki ayıcıkta hareketle anlatmışlar. Kitapta koşulsuz sevginin olağanüstü gücü çocuk okurun sevginin önemini fark ederek günümüzde ne yazık ki henüz toplum tarafından normalleşemeyen evlat edinmenin çocukların dünyasında normalleşmesine de olanak sağlayacaktır.

Ülkemizde artık son yıllarda çocukların düş ve düşünce dünyalarına seslenen, onların evrensel konularda duyarlık kazanmalarına olanak sağlayan nitelikli çocuk kitaplarının sayısı her geçen gün artmaktadır. Bununla birlikte nitelikli dünya çocuk kitaplarından örneklerin çevirilerinin de ülkemizde yer alması çocuk edebiyatımızın gelişmesine katkı sağlamaktadır. Bu çalışmanın konusu Türk çocuk kitaplarındaki aile kavramı olsa da ülkemizde çokça okunan ve konusu aile sevgisi olan birçok çeviri kitap bulunmaktadır. Aşağıda bu kitaplardan birkaçı kısaca ele alınmıştır.

Jones ve Hughes'in “Annemin Bavulu” (2019) ve “Babamın Sandviçi” (2015) adlı kitapları bir çocuğun anne ve babasına olan sevgisini çocuk gerçekliğiyle ve eğlenceli biçimde sunmaktadır. Kitapların görselleri de çocukların görsel okumalarını destekleyecek nitelikte tasarlanarak bir çocuk kitabından beklenen özellikleri sağlamaktadır.

Parr annelerin farklı farklı özelliklerinin olabileceğini ama bütün annelerinin çocuklarını olduğu gibi kabul ederek koşulsuz sevdiklerini anlattığı “Annemi Seviyorum” (2002) adlı kitabında anlatımı destekleyen görsellerin çocuk çizimlerine benzer olması da çocukların anne sevgisini duyumsamalarında etkili olacaktır.

Coelho ve Lumbers'in anne babası ayrı olan Nil'in babasıyla birlikte kütüphanede geçirdiği güzel vakitleri çocuğa görelilik ilkesiyle ele aldığı “Nil kütüphaneye Gidiyor” (2020) adlı kitapta yazarlar, kitap ve kütüphane sevgisini de konu almış olmakla birlikte hem anne babası ayrı çocukların bu durumu yalnızca kendilerinin yaşamadığını hem de anne babanın ayrı olsalar da çocuklarına olan sevgilerinin değişmediğini çocuk gerçekliğiyle sunarak bir çocuk kitabında yalnızca tek bir konuda değil birçok konuda duyarlık geliştirilebileceğinin örneğini ortaya koymuşlardır.

Richmond kardeş sevgisini konu aldığı “Demek... ABLA Oluyorsun” (2012) adlı kitabında, kardeşi olduğunda bir çocuğun hayatında oluşacak değişiklikleri yaşam gerçekliğiyle ortaya koymuştur. Yazarın kitaptaki çocuk kahramanın kardeşi olduğunda hayatında meydana gelecek değişikliklerle ilgili gerçekçi olması ve bunu çocuk gerçekliğiyle sunması çocuk okurun yaşama hazırlanmasını olumlu yönde destekleyecektir. Kitapta oluşacak değişikliklerle birlikte kardeş sevgisi de ortaya koyularak okurun bu konuda duyarlık kazanması desteklenmiştir.

Sonuç

Nitelikli çocuk edebiyatı yapıtlarıyla çocuğu yaşama hazırlama, onun düş ve düşünce dünyasını geliştirme, toplumsal ve evrensel değerlerin farkına varması ve bu konularda duyarlık kazanmaları sağlamaktadır. Çocuğun kısıtlı yaşam deneyimlerinde en yakınlarının aile olması ve sosyal bir varlık olarak topluma uyum sağlaması sürecinde de ailenin gücünün yadsınamaz oluşu çocuk kitaplarında aile kavramının ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Toplumumuzda aile kavramının ne denli önemli olduğu düşünüldüğünde de bu konuda çocukların duyarlıklarının geliştirilmesinde, konusu aile olan nitelikli çocuk kitapları incelenmesi ve üzerinde düşünülmesi gereken yapıtlardır. Günümüzde boşanan anne-babaların sayısının artması, koruyucu aile kavramı, evlat edinme gibi farklı aile yapılarının oluşmasına neden olan durumların çoğalmasıyla bu konularda da çocukların farkındalık ve duyarlık kazanmaları çok önemli olduğundan çocuk kitaplarında bu konular da yaşam gerçekliği ve çocuğa görelilik ilkeleri dikkate alınarak ele alınmalıdır. Gerek yurtiçi gerekse yurtdışında aile kavramına yönelik aileyi farklı bakış açılarıyla ve farklı boyutlarıyla ele alan, çocuğun düş ve düşünce dünyasını önceleyen, onların duygu durumlarını dikkate alan ve onlara farklı yaşam deneyimlerini sunan nitelikli yapıtların sayısı oldukça fazladır ve çocuk edebiyatının gelişmesiyle bu yapıtların sayısı giderek artmaktadır. Nitelikli yapıtların çok olması sevindirici bir durum olmakla birlikte asıl önemli olan bu yapıtların çocuklarla buluşmasını sağlamaktır. Bu nokta da ailelere ve öğretmenlere büyük görevler düşmektedir.

Bu çalışmada Türk çocuk edebiyatında aile kavramı okul öncesi kitaplarla ele alınarak değerlendirilmiştir. Aile kavramı çerçevesinde farklı yaş gruplarına yönelik kitapların incelenmesi konunun daha geniş kapsamlı olarak ele alınması açısından faydalı olabilir.

Kaynakça

- Sever, S. (2003). *Çocuk ve Edebiyat*. TUDEM Yayınları.
- Aslan, C. (2019). *Çocuk Edebiyatı ve Duyarlık Eğitimi*. Pegem Akademi.
- Baş, B. (2015). *Türkçe Öğretimi Açısından Çocuk Edebiyatı*. Pegem Akademi.
- Lukes, R. J., Smith, J. J. & Coffel, C. M. (2018). *Çocuk Edebiyatına Eleştirel Bir Bakış*. Erdem Yayınları.
- Merriam, S. B. (2013). *Nitel Araştırma Desen ve Uygulama İçin bir rehber. (Qualitative Research Guide to Design and Implementation)*. (Çev: Selahattin Turan). Nobel Y ayıncılık.

İncelenen Okul Öncesi Çocuk Kitapları

- Aksoy, Seza (2009). Yolculuk. Tudem.
- Aksoy, Seza. (2007). Nil Soru Soruyor. KÖK Yayıncılık.
- Akyüz, Emine. (2021). Küçük Bulutun Annesi Kim?. İZGE Yayıncılık.
- Coelho, Joseph ve Lumbers, Fiona. (2020). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Doğay Örs, Aslı. (2021). Mimu Uçmak İstiyor. Ekofil topluluk Destekli Yayıncılık.
- Dölek, Suna Z ve Girgin Sedat. (2009). Karıncanın Kardeşi. Tudem.
- Erol, Neşe ve Keskingöz Salim. (2015). Uğur Böceği Kapınızı Çalarsa. TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları.
- Jones, Pip ve Hughes, Laura. (2019). Babamın Sandviçi. Beyaz Balina Yayınları.
- Jones, Pip ve Hughes, Laura. (2019). Annemin Bavulu. Beyaz Balina Yayınları.
- Parr, Todd. (2020). Annemi Seviyorum. Beyaz Balina Yayınları.
- Richmond, Marianne. (2012). Demek... ABLA Oluyorsun. 1001 Çiçek Kitapları.
- Şahinkanat, Sara. (2019). Annemin Çantası. YKY Yayınları.
- Şahinkanat, Sara. (2019). Babamın Battaniyesi. YKY Yayınları.

ŞİİRLERİN ÇİZİMLERLE DESTEKLENMESİNİN ÇOCUKLARIN ŞİİR OKUMA VE YORUMLAMA BECERİSİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Gül Nihal ÜŞÜR*

Özet

Şiir, çocukların algı dünyasına renk getirmesi ve onların hayal gücünü geliştirmesi bakımından oldukça önemlidir. Şiirin ana dil sevgisini kazandırmada ve çocukta yaratıcılığı geliştirmede önemli bir rolü vardır. Çocukta hayal gücünün gelişmesi ve dil dağarcığının zenginleşmesi şiir okuma ve şiir dinleme alışkanlığıyla geliştirilebilir. Popüler kültürün etkisiyle günümüzde çocuklar, kendisine görsel bir şölen sunan sanal dünyayı, şiirlere ve şiir kitaplarına tercih etmektedir. Bu bağlamda sanal dünyaya bağımlı hale gelen çocukların, edebiyat adına ellerine alabilecekleri, okuyup kitaplıklarına koyabilecekleri şiir kitaplarının sanal dünyanın cezbedici büyüsunü aşması gerekmektedir. Disiplinler arası yapılan bu çalışmada, literatür taraması yapılarak çeşitli şairlerden seçilen 25 şiir, uygun görseller yardımıyla karikatürize edilmiştir. Örneklem olarak incelenen şiirleri, karikatür ve resim yoluyla somutlaştırarak çocuklara sunmak ve çocukların dilimizin en güzel ifade şekillerinden olan şiir sanatına ilgi duymalarını sağlamak amaçlanmıştır. Çalışma kapsamında incelenen şiirlerin bir kitapçık haline getirilerek okullara dağıtımının çocukların şiirlere olan ilgi ve sevgilerini artıracığı düşünülmüştür. Çalışmada öğrencilerin şiir bilgileri ve alışkanlıkları hakkında bilgi düzeylerini ve farkındalıklarını ölçmek amacıyla farklı sınıf düzeylerinden rastgele seçilen 40 ortaokul öğrencisine 16 soru içeren bir gözlem formu uygulanmıştır. Ardından gözlem formu verileri analiz edilerek tablo ve grafiklerle yorumlanmıştır. Görselliğin hâkim olduğu günümüz dünyasında, çocuğun kulak ve göz zevkine hitap etmek ve duygusal zekâsını da geliştirmek son derece önemlidir. Kitapçıkta yer alan şiirlerin şairlerini de tanıtmayı amaçlayan bu çalışmayla birlikte; çocukların estetik anlayışları ve edebi zevkleri gelişecek, hayal gücü ve sevgileri artacak, yeni ufuk ve bakış açıları kazanmaları sağlanacaktır. Şiirlerin görselleştirilmesi yoluyla çocukların dünyasına hitap etmesi planlanan bu çalışma, bu alandaki büyük bir eksikliği tamamlamak ve yapılacak çalışmalara kaynaklık etmek açısından önemlidir.

Anahtar kelimeler: Şiir, karikatür, şair, resim.

THE EFFECT OF SUPPORTING POEMS WITH DRAWINGS ON CHILDREN'S POETRY READING AND INTERPRETATION SKILLS

Abstract

Poetry is very important in terms of bringing color to children's world of perception and developing their imagination. Poetry has an important role in instilling a love of the main language and developing creativity in children. The development of imagination and the enrichment of language vocabulary in children can be developed through the habit of reading and listening to poetry. Today, with the influence of popular culture, children prefer the virtual world, which offers them a visual feast, to poems and poetry books. In this context, poetry books that children, who have become addicted to the virtual world, can take in their hands, read and put in their bookshelves in the name of literature should overcome the alluring spell of the virtual world. In this interdisciplinary study, 25 poems selected from various poets were caricatured with the help of appropriate visuals. It is aimed to present the poems examined as a sample to children by concretizing them through cartoons and pictures and to make children interested in the art of poetry, which is one of the most beautiful forms of expression of our language. It was thought that the distribution of the poems analyzed within the scope of the study to schools by turning them into a booklet would increase children's interest and love for poetry. In the study, an observation form

* Öğretmen, Merkezefendi BİLSEM, Denizli-Türkiye, glnh12709@gmail.com

containing 16 questions was applied to 40 middle school students randomly selected from different grade levels in order to measure students' level of knowledge and awareness about poetry knowledge and habits. Then, the observation form data were analyzed and interpreted with tables and graphs. In today's world dominated by visuality, it is extremely important to appeal to the child's ear and eye taste and to develop their emotional intelligence. With this study, which aims to introduce the poets of the poems in the booklet, children's aesthetic understanding and literary tastes will develop, their imagination and intuition will increase, and they will gain new horizons and perspectives. This study, which is planned to appeal to the world of children through the visualization of poems, is important in terms of completing a great deficiency in this field and serving as a source for future studies.

Keywords: Poetry, cartoon, poet, painting.

ВЛИЯНИЕ СОПРОВОЖДЕНИЯ СТИХОТВОРЕНИЙ РИСУНКАМИ НА НАВЫКИ ЧТЕНИЯ И ИНТЕРПРЕТАЦИИ СТИХОТВОРЕНИЙ ДЕТЬМИ

РЕЗЮМЕ

Поэзия очень важна с точки зрения привнесения красок в мир детского восприятия и развития воображения. Поэзия играет важную роль в воспитании у детей любви к родному языку и развитии творческих способностей. Развитие воображения у детей и обогащение их языкового словаря можно развить через привычку читать и слушать стихи. Сегодня под влиянием популярной культуры дети предпочитают стихам и поэтическим книгам виртуальный мир, который предлагает им визуальное пиршество. В связи с этим детям, попавшим в зависимость от виртуального мира, необходимо преодолеть его очарование с помощью поэтических книг, которые они смогут взять в руки, прочитать и поставить на свою книжную полку во имя литературы. В данном междисциплинарном исследовании 25 стихотворений, выбранных из произведений различных поэтов, были карикатурно изображены с помощью соответствующих визуальных средств. Цель исследования - представить детям рассмотренные в качестве образца стихи, конкретизировав их с помощью карикатур и картинок, и заинтересовать детей искусством поэзии, которая является одной из самых красивых форм выражения нашего языка. Предполагалось, что распространение стихотворений, проанализированных в рамках исследования, в школах путем оформления их в виде буклета повысит интерес и любовь детей к поэзии. В ходе исследования 40 учащимся средней школы, отобранным случайным образом из разных классов, была предложена анкета наблюдения, содержащая 16 вопросов, с целью определения уровня знаний и осведомленности учащихся о поэтических знаниях и привычках. Затем данные бланка наблюдения были проанализированы и интерпретированы с помощью таблиц и графиков. В современном мире, где доминирует визуальность, чрезвычайно важно обращаться к слуху и глазу ребенка, а также развивать его эмоциональный интеллект. Благодаря данному исследованию, целью которого является знакомство с поэтами стихотворений, представленных в буклете, у детей будут развиваться эстетические представления и литературные вкусы, расширяться воображение и интуиция, появятся новые горизонты и перспективы. Данное исследование, направленное на обращение к миру детей через визуализацию стихотворений, важно тем, что оно восполняет большой пробел в этой области и является источником для будущих исследований.

Ключевые слова: Поэзия, мультфильм, поэт, картинка, визуализация.

Giriş

Şiir, duygu, hayal ve düşüncelerin bir düzene bağlı olarak, çekici/etkileyici bir dil ve ahenkli mısralar içinde aktarılmasıdır. Söz sanatları, mecazlar ve imgelerle derin bir anlam boyutu kazanan şiir sanatı, sıradan ve düz bir anlatımdan çok farklı bir özellik taşır. Şiir türünün tarihi, insanlığın en eski medeniyetlerinden biri olan Sümerlere kadar uzar. Dünyanın ilk destanı olan Gilgamiş Destanı'nda şiirsel söyleyişler dikkat çekicidir. İnsanlık tarihinde ilk şiirler Çin kaynaklarında olduğu gibi şarkılar ve destanların sözlü olarak söylenmesi ihtiyacından doğmuştur. M.Ö. 300'lü yıllarda Aristoteles şiirin

bir sanat olduğu fikrini ortaya atmış ve bu sanatın inceliklerini Poetika adlı eserinde anlatmıştır. Ancak Aristoteles bu eserinde şiirin daha çok drama, şarkı, trajedi ve komedideki işlevi üzerinde durmuştur. Daha sonraki çalışmalar, yineleme, mısra biçimi ve kafiye gibi özelliklere yoğunlaşmış ve şiiri tartışmasız olarak bilgilendirici, düzyazı formlarından ayıran estetik konusuna vurgu yapmıştır. Şiir, dilin anlam, ses ve ritim öğelerini belli düzen içinde kullanarak bir olayı, ya da bir duygusal ve düşünseldeneymi yoğunlaşmış ve sıradanlıktan uzaklaşmış bir biçimde ifade etme sanatıdır. Şiirler duygularla sesleri satırlarda birleştiren etkileyici ürünlerdir. Dilin çok özel kullanımını gerektiren âdeta kelimelerle musiki yaratan şiir, insanın kelimelerle ahenk oluşturduğu, pek çok düşünceyi kısa ve özlü bir anlatımla sunabildiği bir anlatım şeklidir (Akyol, 2006). Şiir gerek içerik ve öz, gerekse söze dönüştürme ve sunuluş açısından özgün, etkilemeye, duygulandırmaya yönelik bir söz sanatı ürünüdür (Aksan, 1993). Ahmet Haşim şiiri, “*Şiir, bir hikâye değil, sessiz bir şarkıdır.*” şeklinde tanımlarken Sait Faik Abasıyanık, “*Şiir olmayan yerde insan sevgisi de olmaz. İnsanı insana ancak şiir sevdirebilir. Şiir, insanı insana yaklaştıran şeydir.*” (Çolak, 2004) cümleleriyle şiire bakış açısını ortaya koyar. Şiir: 1. Zengin sembollerle, ritimli sözlerle, seslerin uyumlu kullanımıyla ortaya çıkan, edebî anlatım biçimi, manzume, nazım. 2. Bir şairin, bir dönemin bu sanatı kullandığı özel biçim. 3. Düş gücüne, hayale, imgeye, gönle seslenen, anı, duygu, coşku uyandıran, etkileyen sanat. (TDK, 2009)

Şiir, bir duygu aktarma sanatıdır. Öğretmek ve yönlendirmek yerine sezdirmeyi, hissettirmeyi amaçlar. Şiiri düz anlatımdan ayıran en önemli özellik söyleyiş güzelliği ve akıcılığıdır. Dizelerin belli kurallar dâhilinde alt alta sıralanması, dize sonlarında ses benzerliklerinin olması, her dizenin ölçülü ve ahenkli bir şekilde kurulması şiirin karakteristik 2 özellikleridir. Şiirde bir araya gelen kelimeler, farklı çağrışımlar ve ahenkli yapılarıyla birlikte bambaşka bir bütünlük oluşturur. Bu bakımdan şiir, çok anlamlılığa ve farklı yorumlara açık bir edebî türdür. İlk şiirler yazılı olmayıp doğaçlama olarak ozanlar tarafından söylendiğinden çoğu geçmişin karanlıklarında erimiş, fakat bir kısmı çok az değişikliğe uğrayarak günümüze değin gelebilmiştir. Hemen hemen bütün İlk Çağ uygarlıklarında şiire rastlanmaktadır. Asurlarda “*İstar’ın Cehenneme Gidişi*”, Mısır uygarlığında “*Nil Manzumesi*” gibi örnekler bunu kanıtlamaktadır.

Şiir ve İmge

İmge: 1. Zihinde tasarlanan ve gerçekleşmesi özlenen şey, düş, hayal, hülya. 2. Duyu organlarının, dıştan algıladığı bir nesnenin bilince yansıyan benzeri, hayal. Duyularla alınan bir uyaran söz konusu olmaksızın, bilinçte beliren nesne ve olaylar, hayal, imaj. (TDK, 2009) Şiirde görüntü, betimleme yanında imgelerle de elde edilir. Şiiri kuran öğelerin başında “*hayal / imge*” gelmektedir. Sanatçının hayal unsurlarını kullanmada gösterdiği özgünlük, şahsî üslubu kuran temel öğelerden biridir. Sanatçılar zengin, güçlü ve çok yönlü hayalde canlandırma (imgeleme) yetenekleri sayesinde, dış dünyadaki varlıkları ve olayları -duygu ve düşüncelerini de katarak teşbih, istiare, mecaz vb. yollarla daha farklı gösterebilme (imgeleştirme) yeteneğine sahiptirler. (Geçgel, 2007) İmge; “*Anlatılmak isteneni daha canlı, daha duyulur biçimde anlatmak için onunla başka şeyler arasında bağlantı kurarak tasarlanan yeni biçimler*” (Özkırımlı, 1990) ya da “*Sanatçının çeşitli duyularıyla algıladığı özel, özgün bir görüntünün dille aktarılışı*” (Aksan, 1993) olarak tanımlanabilir. Şiirde imge; sözcüklere kendi yorumumuzu katarak, onlara günlük dilde kullanılan anlamlar yükleyerek, zihinde bir hayal oluşturmaktır. Nesnelere zihnimizde var olan çağrışımları dışında, yeni çağrışımlar yaratması imgeyle olur. Şairin işi, imgeleri kullanarak yenilikler oluşturmaktır. Nesnelere yeni adlar, anlamlar, çağrışımlar verir. İmgeler gündelik dilin hakimiyetini kırar, sınırlarını genişletir; konuşulan dilin yerine başka bir dil yaratır. Bu yeni dilin adı şiir dilidir ve bu dil imge sayesinde oluşur. İmge şiiri anlamlandırma imkânı sağlayan temel öğedir. Bir şiiri anlamlandırmak için şiirdeki imgeleri çözmek gerekir. Şairin dile getirmeyip okuyucuya bıraktığı iç ses imgeyle anlaşılabilir. İmge çağrışımlardan yola çıkılarak oluşturulur. Bir şiirde tek bir imgeden söz etmek zordur. Genellikle birden fazla imge bir şiirde birarada bulunur, ancak bir şiirde bir imgenin ağır basması kaçınılmazdır. Öne çıkan imge, şiirin konusundan ziyade özünü oluşturur. Şiirin derinlerine inildikçe diğer imgelerin ön plana çıkan imgeyi kuşattığı, desteklediği görülür. (Mutlu, 2012) Şiir duygu aktarımındaki gücünü de imgelerinden alır, düşünsel bir resimdir imge. (Özdemir, 2007) Şiir dili mecazlar, yan anlamlar ve çağrışımlar bakımından zengindir. Şiir dilinde imge, alışılmamış bağdaştırmalar ve söz sanatları vardır. Günlük konuşma dilinden farklı

bir dille oluşturulur şiir dili. Şair dış dünyayı gözlemler, zekâsı ve sezgi gücüyle gözlemlediği unsurlardan kendine göre bir seçme ve eleme yapar. Bilincinde, şair duyarlığında bunlar arasında değişik ilişkiler ve bağlantılar kurar, ilginç gelebilecek, anlamlı, hayret ve hayranlık uyandırıcı soyut bir görüntü oluşturur. Bu özgün görüntüyü etkili, çarpıcı bir dille şiire döker ve böylece imge oluşur. Şiiri diğer türlerden ayıran en önemli fark, gerçeği imgelerle anlatması ve her okuyanda farklı bir etki, izlenim, çağrışım yaratmasıdır. “Güneş batıyor” cümlesi, duyan her kişi tarafından aynı şekilde algılanırken “Gün çingeneler gibi göçebeydi ufukta.” (Cahit Sıtkı Tarancı) dizesinin her duyanda farklı bir etki yaratması, imgenin gücünü gösterir.

Çocuk ve Şiir

Çocuk, gelişiminin her döneminde şiire karşı olumlu bir ilgi gösterir. Şiir dinlemekten, şiir okumaktan ve ezberlemekten zevk duyar. Çocuğun şiire karşı bu ilgisi A.Ferhan Oğuzkan tarafından şöyle açıklanmaktadır: “Çocuk, daha konuşmaya başlarken şiir cümlesinin yapısına uygun bir yol tutar. Kafiye olan ve ses özelliği bakımından birbirine çok benzeyen kelimeleri kullanır. Esasında, dikkat edilirse, çocukların kelimelere başka bir hava, başka bir güzellik kattıkları görülür. Onlar, yetişkinlerin klişe halinde kullandıkları sıfat takımlarına, mecazlara ve benzetmelere pek itibar etmezler, kendi iç dünyalarını ve düşünme tarzlarını yansıtan şekilleri tercih ederler. Böylece, şairle çocuk anlatım serbestliğinde, yenilik ve tazelik ardında gitmek konusunda hem fikirdirler” (Oğuzkan, 2000). Çocuk şiirlerinde konu, tema, kafiye, ölçü, dil ve anlatım gibi hususlarda birtakım özelliklerin bulunması gerekir. A.Ferhan Oğuzkan bu özellikleri şöyle sıralar: Kafiyeler, eğer varsa, belirli olmalı ve birbirine yakın mısraların sonlarında bulunmalıdır. Düşünceler açık olarak ve bir beyit veya bir dördlük (kıta) sınırları içinde anlatılmalıdır. Tasvirler yalın ve kesin olmalıdır. Benzetme, istiare, mecaz gibi edebî sanatlarla ölçülü bir şekilde yer verilmelidir. Hayal ve duygular çocukların yaşantılarıyla ilgili olmalı, bu unsurlarla olaylar arasında sıkı bir bağlantı kurulmalıdır. Mısralar kısa, cümle düzeni doğal ve seçilen sözcükler sade olmalıdır. Tam ve yarım kafiyelerden, ölçüden ve bazı mısraların tekrardan yararlanarak ahenk zenginliği sağlanmalıdır. Konu yaşama sevinci, aile sevgisi, doğa ve ulus sevgisi, güzellik duygusu gibi olumlu duygu ve davranışları kazandırıcı, geliştirici ve pekiştirici bir nitelik taşımalıdır (Oğuzkan, 2000). Şiirsellik çocuğun doğasında vardır. Şarkılara tempo tutarken, oyun oynarken çocuktaki şiirselliği hissedebiliriz. Şiir dili güldürebilir, hayal ettirebilir, hüzünlendirebilir, çoşturabilir, cesaretlendirebilir, geçmişe ve geleceğe götürebilir. Şiir kısa mısralardan oluşması ve ahenk yönü ile çocuğu nesirden farklı olarak daha sıkı sarar. Çocukların şiirle ilişkisi önce dinlemekle başlar. Sonraları kendileri okuyarak ve ezberleyip söyleyerek bu ilişkiyi sürdürürler. Okul öncesi çağındaki çocuklar kafiye ve ritimli sözlere ilgi duyduklarından, şiir türünden çok hoşlanırlar, annelerinden veya bakımevlerinden dinledikleri kısa ve ahenkli manzumeleri severler ve bunları akıllarında tutarak, kendi kendilerine tekrarlarlar. Çocukların anlamsız oldukları halde tekerlemeleri sevmeleri zihinlerindeki kafiye ve ritmik söz varlıklarındandır. Ancak çocukların, tamamıyla kafiye ve belirli bir ölçüye sahip şiirlerden hoşlandıklarını sanmak yanlıştır. Çocuğun duygu dünyasına hitap eden serbest ölçülü şiirler de, ritmik içyapılarıyla çocukların ilgilerini çekebilmektedir (Güleç, Geçgel 2005). Çocuk edebiyatında şiir, çocukların dil becerilerini geliştirmelerinde, sözcüklerin büyüsünü ve dilin matematiğini kavramalarında önemli bir araçtır. Şiir vasıtasıyla dilin gücünden yararlanabilen çocuk, yaratıcı düşüncesini de geliştirir (Güleryüz, 2002). Çocuklar okula başlamadan önce aslında şiirin birçok unsuru ile tanışmışlardır. Annelerinin ninnileri ve büyüklerinin tekerlemeleri ile büyüyen çocuklar şiirin birçok özelliğini okul hayatına taşırlar. Çocuk için kelimelerle ve seslerle oynamak çok doğal ve eğlencelidir. Şiir sadece kulağa seslenmez dilin bütün alanlarına olumlu etkisi vardır. “Dil öğreniminde ve öğretiminde önemli bir yere sahip olmasından dolayı şiir her öğretmenin repertuarında olması gereken bir alandır.” Buna rağmen şiir okullarda en az önem verilen bir yazı türüdür. En büyük problem, birçok öğretmenin şiirin öğretilebileceğini ve şiir çalışmalarının okuma yazma alanında çok önemli rolü olduğunu görememesidir. Birçok öğretmen şiirin özel günlerde belirli formda okunması ve ezberlenmesi dışındaki işlevlerini göremeyebilir. Kendileri şiiri sevse bile şiirin sınıf içindeki rolünü, okumanın ve ezberlemenin dışına çıkaramazlar. Şiirin yetenek gerektirdiğine inanan öğretmen ise öğrencilerinin erken yaşlarda şiir yeteneğine sahip olamayacağına ve bu türün sınıfa taşınmasının gerekli olmadığına inanır. (Kaya, 2013)

Şiir ve Resim İlişkisi

Sanat, en genel anlamıyla yaratıcılığın ve hayal gücünün ifadesidir. Sanat dalları birbiriyle etkileşim içindedir. Şiir ve resim bir duyguyu okuyucusuna ve seyredenine yaşatmak ister. Bunu şiir kelimelerle; resim renk ve çizimlerle yapar. Şiir ve resim duygu yoğunluğunu anlatan iki sanat dalı olarak yakın ilişki içindedir. Şiir yürekteki resmin kağıda çizilmesidir. Birçok şairin aynı zamanda ressam olması da bu ilişkinin bir sonucudur: Tevfik Fikret, Bedri Rahmi Eyüpoğlu gibi. Şiir ve resim kullandıkları malzemeler ayrı olsa da aynı amaç açısından birbiri ile benzerlik gösterir. Resim bir tuval üzerine renk ve çizgilerle yazılırken, şiir kelimelerle kağıda çizilen resimdir. Keos'a göre "*Şiir konuşan bir resimdir; resim ise sessiz bir şiirdir.*". Ressam şekil ve renklerle bir nesneyi taklit ediyorsa, o nesneye ad verilerek de ses, hece ve kelimelerle özleri taklit edilir. Şiir ve resim birbirini tamamlar. Okur şiirde bir resmi görebilir, izleyici bir resimde tarihi okuyabilir.

Şiir insanların doğayla, toplumla, kendi kendileriyle olan ilişkilerini estetik bir çerçeve içerisinde sözle ifade etmeleridir. İnsan gelişiminde önemli bir araç olan şiir, müzik ve edebiyatın diğer türleri gibi bir duygu aktarım aracıdır. Şiir çocuğun yaşam başarısı için giderek önemi artan duygusal zeka gelişimi için gerekli duygu çeşitliliğine ulaşmasını sağlar. Diğer yandan eğitimde karikatürden yararlanmak kesinlikle gözardı edilemeyecek bir konudur. 2004 yılında ilk kez ilköğretim okullarının Türkçe Dersi programlarında görsel okuma içinde "*Karikatürde verilen mesajı algılar.*" ifadesiyle bu sanatın varlığı kabul görmüştür. Görselleştirmenin şiire katkısı, anlatılan duygulara nesnel karşılık oluşturmaları, şiiri gerçekçi ve ikna edici kılmalarıdır. Sevgi, merhamet, yalnızlık, gizem gibi soyut anlamların şiire yine bu sözcüklerle girmesi okura fazla bir şey vermediği gibi şiirin etkisini de yok ederek onu bir klişeye döndürebilir. Oysa sevgi anlamını yaratan görsel imajlarla örülmüş bir şiirin yenilik bağlamında şansının daha yüksek olduğu rahatlıkla söylenebilir. Birbirine zıt gibi görünen karikatür ile şiiri yan yana getirdiğimiz ve bunu yaparken de şiirin imge oyunlarından yararlanan bu çalışmada, konuyla ilgili literatür taraması yapıp ilgili tez, dergi, kitap ve makaleler incelenmiştir. Elde edilen bilgiler doğrultusunda şiir seçimlerine geçilmiştir. Çalışma kapsamında seçilen şiirlerin çocukların ilgi ve seviyesine uygun içeriklere sahip olmasına dikkat edilmiştir. Bu bağlamda seçilen şiirlerin temaları arasında vatan sevgisi, anne sevgisi, çevre bilinci, kültürel miras gibi değerler yer almaktadır. Ünlü şairlerin şiirleri arasından seçilen 25 şiir çalışma kapsamında karikatürlerle somut hale getirilmiştir. (Tablo 1)

Tablo 1: Tasarlanan Kitap İçin Çizimi Yapılan Şiirler

1. Bu Vatan Kimin?	Orhan Şaik Gökyay	14. Mona Rosa	Sezai Karakoç
2. Saatiniz	Özdemir Asaf	15. İncitme Gönül	Abdurrahim Karakoç
3. Cahil ile Kitap	İbrahim A. Gövsa	16. Yaşamaya Dair	Nazım Hikmet
4. Yaşamak Anne	Harun Arslan	17. Gözlerin İstanbul Oluyor Birden	Yavuz Bülent Bakiler
5. Bulut	Orhan Veli Kanık	18. Öğretmenime	Süleyman Özbek
6. Anamın Namazları	Yavuz Bülent Bakiler	19. Beklenen	Necip Fazıl Kısakürek
7. Bedava	Orhan Veli Kanık	20. Çocukluk	Cahit Sıtkı Tarancı
8. Çok Güzel Şey	Melih Cevdet Anday	21. Uçun Kuşlar	Rıza Tevfik Bölükbaşı
9. Vatan	Nurettin Özdemir	22. Üşürsün	Mehmed Uzun
10. Kızlık	Orhan Veli Kanık	23. Kaldırımlar	Necip Fazıl Kısakürek
11. Evrenin Efendisine	Erdem Bayazıt	24. Sevelim Sevelelim	Yunus Emre
12. 15 Temmuz Marşı	Nurullah Genç	25. Yurdum	Cahit Külebi
13. Memleket İsterim	Cahit Sıtkı Tarancı		

Çalışmada, seçilen şiirin tamamı değil, somutlaştırmaya en yakın olan ve şiirin temasını en iyi biçimde aktaran bir bölümü seçilmiştir. Resimleştirilen dizeler, karikatürlerin üstüne yazılmıştır. (Resim 1) Aynı zamanda oluşturulan kitap tasarımında kitap sayfalarının sol kısmına karikatürleştirilen şiirler, sayfanın sağ kısmına ise şiirin tamamı yerleştirilmiştir. (Resim 2) Bu sayede önce çocukların görselleştirilen şiire ilgisini çekmek, ardından ilgi duyduğu şiirin tamamını okumasını sağlamak amaçlanmıştır.

Resim 1: Kitap sayfalarından bir görüntü

VATAN

Vatan,
Antalya'da bir mavi su,
Posofta bir çorak tarla,
Gümüşhane'de bir yemyeşil bahçedir.

Vatan,
Sivas yaylasında
Yıldız bakışlarıyla aydınlanan
İp-issiz bir gecedir.

Vatan,
Kelkit'te bir kardeş mezarı,
Zonguldak'ta bir maden işçisi,
Rize'de çay toplayan bir gelin
Ve seccâdesinde namaz kılan bir ihtiyar annedir.

Vatan,
Aydın tebessümüyle Aslıhan
Ve duru bakışlarıyla Emine'dir.

Vatan,
Ceylânpınar'da bir ince ceylân,
Edirne'de bir ince minaredir.

Vatan,
Hudut boylarında dalgalanan
Güzel bayrağımızda
Hare hâredir.

Vatan
Küçük ellerinin avuçladığı
Sâde bir toprak parçası değil çocuğum,
Toprakla büyüyen bir kutsal düşüncedir.

Nurettin Özdemir

Çalışmada öğrencilerin şiir bilgileri ve alışkanlıkları hakkında bilgi düzeylerini ve farkındalıklarını ölçmek amacıyla farklı sınıf düzeylerinden rastgele seçilen 40 ortaokul öğrencisine 16 soru içeren bir gözlem formu uygulanmıştır. Görüşme formu verilerine bakıldığında öğrencilerin çoğunun şiiri sevdiği ancak şiire yeteri kadar zaman ayırmadıkları görülmüştür. Ezbere bildikleri şiir sayısının az olması, yeterince şiir kitabı okumadıklarını ve bu alana ilgilerinin az olduğunu göstermektedir. En çok sevdikleri şair isimlerine bilmiyorum cevabını veren öğrenci sayısının fazla olması da bu konuda yapılan çalışmaların eksik ve yetersiz olduğunu akıllara getirmektedir. Okuduğu şiiri arkadaşlarıyla paylaşan öğrenci sayısının az olması, çocukların günlük hayatlarında şiire çok fazla yer vermediğini göstermektedir. Ders dışı zamanlarda şiire ilgilenmediğini ifade eden öğrenci sayısının çok olması da bunu bize kanıtlamaktadır.

Resim 2: Çizimi Yapılan Şiirler

Sonuç

Çocuğa güzellik ve insanlık duyguları aşılama, ona bir hayat görüşü kazandırmada şiirin etkisi büyüktür. Çocuğa ana dilini sevdirmeye ve onun zenginliğini tanıtmaya, bir duygu, düşünce ve izlenimin sanatlı olarak nasıl anlatılabileceğini öğretme bakımından şiirlerin, çocukların eğitiminde bir işlevi vardır. Bu anlamda kendine özgü duygusal bir yoğunluğu, kurgulanmış bir dünyası olan şiirin, çocuk eğitiminde çocuğun duyuş dünyasının gelişmesi ve zenginleşmesi için ne derece önemli olduğu aşikârdır. Günümüzde şiddet içerikli çizgi filmler ve diğer çocuk filmleri ile yetişen çocukların, duygudan yoksun oldukları dikkatimizi çekmektedir. Halbuki çocuk eğitiminin sağlıklı olabilmesi, duyuş yönünü geliştirmeye yönelik şiir eğitimi ile mümkün olacaktır. (Önkaş, 2002) Görüşme formu verilerine bakıldığında, çocukların şiire yönelik olumlu algılarının olduğu ancak bununla birlikte şiirle çok fazla ilgilenmedikleri görülmüştür. Ezberledikleri şiir sayısının az olması, bildikleri tanıdıkları şiir isimlerinin az olması da bu ilgi eksikliğinin bir sonucudur. Bu anlamda şiir alanında yapılacak farklı çalışmalara ihtiyaç duyulduğu ortaya çıkmıştır. Yazarlar özellikle baskı teknolojisindeki gelişmelere, kağıdın kalitesine ve görsel malzemenin kullanımının, çocuklara yönelik yazılan eserlerde niceliği arttıran önemli unsurlardan olmasına dikkat çekmektedir. Şiirlerin çocuğun göz zevkine hitap etmesinin aynı zamanda ruhuna da hitap etmesini sağlayacağı şüphesizdir. Bu yönde görsellik önemlidir. (Önkaş,

2002) Şiirleri görselleştirerek çocuk ruhuna ve dünyasına sunduğumuz kitabımız bu alandaki bir eksikliği tamamlayacaktır. Şiirlerin bir ya da birkaç bölümüyle sınırladığımız karikatürler, öğrencilerin dikkatini çekecek, onları şiirin tamamını okumaya sevk edecektir. Okudukları diğer mısralarda kendi hayal dünyalarının resimleriyle şiiri tamamlayacaklardır. Görselliğin hâkim olduğu günümüz dünyasında, çocuğun kulak ve göz zevkine hitap etmek şüphesiz ki önemlidir. Aynı zamanda öğrencilerin kitapta yer alan şiirlerin şairlerini tanımalarını da sağlayacak bu çalışmayla birlikte, estetik duyguları ve edebi zevkleri gelişecek, hayal gücü ve sezgileri artacak, yeni ufuk ve bakış açıları kazanacaklardır.

Kaynakça

1. Aksan, D. (1993). Şiir Dili ve Türk Şiir Dili, Şafak Yayınları, Ankara.
2. Akyol, H. (2006). Yeni Programa Uygun Türkçe Öğretim Yöntemleri, Kök Yayıncılık, Ankara.
3. Canpolat M. (1994) , Şiir Ve Dil, Ankara Üniversitesi Dilbilim Araştırmaları, Ankara.
4. Çakmak G. H., Geçgel H. (2005). Çocuk Edebiyatı, Kök Yayıncılık, Ankara.
5. Çolak, V. (2004). Şiir Nedir ve Nasıl Yazılır? Yaratıcı Drama Dersleri. İstanbul: Papirüs Yayınevi.
6. Geçgel H. (2007). Bir Görüntü (İmgeler) Sanatı Olarak Şiir, Hayal Dergisi, Sayı 21, İstanbul.
7. Gülerüz, H. (2002). Yaratıcı Çocuk Edebiyatı, Pegem Yayıncılık, Ankara.
8. Kavcar, C. Oğuzkan, F. Sever, S. (2004). Türkçe Öğretimi, Engin Yayınevi. Ankara.
9. Kaya, M. (2013). Okuma-Yazma Öğretiminde Şiir, Dil ve Edebiyat Dergisi / Journal of Linguistics and Literature, İstanbul.
10. Mutlu B. (2012). Divân Şiirinde Deniz İmgesi Ve Şiir Öğretiminde Kullanılması, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı Türkçe Öğretmenliği Programı Yüksek Lisans Tezi , İzmir.
11. Oğuzkan, A.F. (2000-2001). Yerli ve Yabancı Yazarlardan Örneklerle Çocuk Edebiyatı, Anı Yayınları, Ankara.
12. Önkaş N. A. (2009) Çocuk Edebiyatı Kitaplarında Şiirin Yeri, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE) Güz, Sayı 23.
13. Özdemir E. (2007). Yazınsal Türler, Bilgi Yayınevi, Ankara.
14. Taşcıoğlu M. (2014) “Tipografi, Sayfa Tasarımı ve Somut Şiir”, Edebiyat, cilt:20, sayı:78, 215, İstanbul.
15. Türk Dil Kurumu. (2009). Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara.

ÇOCUK EDEBİYATI ALANINDA DEĞERLER SEÇKİSİ İLE DEĞERLER EĞİTİMİ

Uzm. Öğrt. Emine BOZOK*

Özet

Dil ve edebiyat öğrencinin eğitim sürecinde anlama ve anlatma yetisini ortaya koymasını hedefler. Bireyler, dünyaya gelişlerinden ölümlerine kadar devam eden uzun soluklu bir eğitim sürecine tabidirler. Eğitimin hedefleri arasında; bireyin kendini gerçekleştirme, gelişim ve değişimlere uyum sağlayabilmesi, toplumsallaşması ve kültürleşmesi yer almaktadır. Çocuklar, kendi dilini geliştirmek için edebiyat üzerine gereksinim duyarlar. Başka alanlardaki yaratıcı etkinliklere geçmek için bu alanı bir sıçrama tahtası olarak kullanırlar. Edebiyat, çocuğu geleceğe hazırlarken eğlendiren, düşündürten, öğreten bir alan olmuştur. Edebiyat ile öğrencilerin duygu ve düşüncelerini farklı şekillerde ifade etmeleri, sanatsal bir bakış açısı kazanmaları hedeflenmektedir. Bu çalışmada Türkçe öğretiminde dil becerilerinin (okuma, dinleme-izleme, konuşma, yazma) çocukların yazma becerisine olan katkısının değerler eğitimi perspektifinden görülmesi amaçlanmıştır. Değerler eğitimi, toplum tarafından kabul görmüş olan sevgi, saygı, vefa, yardımseverlik, hoşgörü gibi kavramları içerisinde barındırmaktadır. Değerlerin öğrenciler tarafından içselleştirilerek öğrenilmesi ve olumlu davranışlara dönüştürülmesi istenmektedir. Çocukların yazma ve ifade becerilerini belirlemede, geliştirmede içeriği değerler olan hikâyeler kaleme alınmıştır. Öğrencilerin günlük hayattaki gözlem ve deneyimlerine dayanarak verilmek istenen kazanımlardan hareketle "Öykü Sepetimde Değerler Var" çalışması, Mersin ili MEB'e bağlı özel yeteneklilerin eğitim gördüğü bir kurumda 5 ve 6. sınıftan 36 öğrenci ile gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada, nitel araştırma yöntemi ile durum çalışması uygulanarak tasarım odaklı ürün çalışması yapılmıştır. Katılımcılarla bir atölye çalışması planlanmış ve çalışmalar çeşitli evrelere ayrılarak uygulamalar yapılmıştır. Yapılan atölye çalışmasında ayrıca alternatif yöntem ve tekniklerin de yardımıyla işlenen değerler tespit edilmiştir. Bu değerlerin konu edildiği öykülerde öğrenciler tarafından yazma beceri çalışması yapılmış ve uygun resimleme yapılarak değerlerin içerisinde yer aldığı bir seçki oluşturulmuştur. Çalışma sonunda sorulardan oluşan gözlem formu uygulanmış, öykülerle kazanımların hedefine ulaşmış ulaşmadığı değerlendirilmiştir. Sonuç olarak, bu kitabın etkisiyle değerlerin hedeflenen yaş gruplarına ulaşması, farklı öykülere konu edilmesi, uzun vadedeki değerlerin kalıcı izli davranışlara dönüştürülmesinde etkisi olduğu değerlendirilmiştir. Değerlerin öğretilmesinde öykünün etkisinin dijital kitaba ve dijital oyuna dönüştürülerek verilmesi de öngörülebilir.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, dil ve edebiyat, yaratıcı yazma, değerler, hikaye.

VALUES EDUCATION WITH A SELECTION OF VALUES IN CHILDREN'S LITERATURE

Summary

Language and literature aims to enable students to demonstrate their ability to understand and express themselves in the educational process. Individuals are subject to a long-term education process that continues from their arrival in the world until their death. The goals of education include self-realization, adaptation to development and change, socialization and acculturation. Children need literature to develop their own language. They use this field as a springboard to move on to creative activities in other fields. Literature has been a field that entertains, makes children think and teaches them while preparing them for the future. With literature, it is aimed for students to express their feelings and thoughts in different ways and to gain an artistic perspective. In this study, it is aimed to see the contribution of language skills (reading, listening-watching, speaking, writing) to children's writing skills from the perspective of values education. Values education includes concepts such as love, respect,

* Yenişehir Belediyesi Bilim ve Sanat Merkezi bozok4402@gmail.com

loyalty, helpfulness, tolerance, which are accepted by the society. Values are desired to be internalized and learned by students and transformed into positive behaviors. Stories with values were written to identify and develop children's writing and expression skills. Based on the desired gains based on the students' observations and experiences in daily life, the "There are Values in My Story Basket" study was carried out with 36 students from the 5th and 6th grades in an institution where special talents are educated in Mersin province. In this study, a design-oriented product study was conducted by applying qualitative research method and case study. A workshop was planned with the participants and practices were carried out by dividing the studies into various phases. In the workshop, the values were identified with the help of alternative methods and techniques. Stories about these values were written by the students and a selection was created by making appropriate illustrations. At the end of the study, an observation form consisting of questions was applied and it was evaluated whether the stories and achievements reached their goals. As a result, it was evaluated that the impact of this book was effective in reaching the targeted age groups, being the subject of different stories, and transforming long-term values into behaviors with permanent traces. It can be predicted that the effect of the story in teaching values can be given by transforming it into a digital book and digital game.

Keywords: Education, language and literature, creative writing, values, story.

ВОСПИТАНИЕ ЦЕННОСТЕЙ С ПОМОЩЬЮ ВЫБОРА ЦЕННОСТЕЙ В ОБЛАСТИ ДЕТСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

РЕЗЮМЕ

Язык и литература призваны дать возможность учащимся проявить свою способность к пониманию и самовыражению в процессе образования. Человек является субъектом длительного процесса образования, который продолжается с момента его рождения до смерти. Среди целей образования - самореализация, адаптация к развитию и изменениям, социализация и аккультурация. Литература нужна детям для развития их собственного языка. Они используют эту сферу как трамплин для перехода к творческой деятельности в других областях. Литература - это область, которая развлекает, заставляет детей думать, учит их и готовит к будущему. Литература позволяет учащимся по-разному выражать свои чувства и мысли и приобретать художественную перспективу. Целью данного исследования является изучение вклада языковых навыков (чтение, аудирование, наблюдение, говорение, письмо) в формирование навыков письма у детей при обучении турецкому языку с точки зрения воспитания ценностей. Воспитание ценностей включает в себя такие понятия, как любовь, уважение, преданность, доброжелательность, терпимость, которые принимаются обществом. Ценности должны быть усвоены учащимися и трансформированы в позитивное поведение. Истории с ценностями были написаны для определения и развития у детей навыков письма и самовыражения. Исходя из желаемых результатов, основанных на наблюдениях и опыте учащихся в повседневной жизни, было проведено исследование "В корзине моих рассказов есть ценности", в котором приняли участие 36 учащихся 5-го и 6-го классов одного из учебных заведений провинции Мерсин, где обучаются особо одаренные дети. В данном исследовании было проведено проектно-ориентированное исследование продукта с применением метода качественного исследования и кейс-стади. С участниками был запланирован семинар, на котором были сделаны заявки, разделив исследование на различные этапы. В ходе семинара с помощью альтернативных методов и техник были определены ценности. Истории, в которых фигурировали эти ценности, были написаны студентами, и была создана подборка с соответствующими иллюстрациями. В конце исследования применялась форма наблюдения, состоящая из вопросов, и оценивалось, достигли ли истории и достижения своих целей. В результате было установлено, что эффект от этой книги заключается в том, что она достигла целевых возрастных групп, стала предметом различных историй и трансформировала долгосрочные ценности в поведение с постоянными следами. Можно прогнозировать, что эффект от этой истории в воспитании ценностей может быть получен путем ее трансформации в цифровую книгу и цифровую игру.

Ключевые слова: Образование, язык и литература, ценности, рассказ, "В корзине моего рассказа есть ценности".

Giriş

Değer, bir toplumda benimsenmiş ve o toplumda yaşatılmakta olan her türlü duyuş, düşünüş, davranış, kural ve kıymetlerin büyük bir bölümünü kapsamaktadır. Bilgin'e göre "*İlk defa Znaniecki tarafından sosyal bilimlere kazandırılan değer kavramı, Latince "kıymetli olmak" veya "güçlü olmak" anlamlarına gelen "valere" kökünden türetilmiştir*" (Bilgin, 1995). Değer kavramı Güngör'e göre "*Bir şeyin arzu edilebilir veya edilemez olduğu hakkındaki inanç*" olarak tanımlanmaktadır (Güngör, 1993).

Değer; bir şeyin karşılığı olan kıymet, soyut duyguların davranışa dönüştürülerek ifade edilmesi ve belli ölçütleri olan sosyal içerikli kavramlar birliğidir. Uluslara ait olan sosyal, kültürel, ekonomik ve bilimsel değerleri içeren maddi ve manevi öğelerin tamamını da kapsamaktadır. Değer toplum tarafından kabul görmüş, bireyler tarafından benimsenen, özgürce ve sonuçları bilinerek seçilen, diğer değerlere tutarlı biçimde bağlı olan ve ona uygun hareket edilen yapıdır (Raths, Harmin ve Simon, 1966). Tarhan'a göre değer "*Bir topluluğun iskeletini oluşturan unsurlar*" (Tarhan, 2017); Güngör'e göre değer ise "*Bir şeyin arzu edilebilir veya edilemez olduğu hakkındaki inançtır*" (Güngör, 2010). Yaşamımızı etkileyen, yaşamımızda önem verdiğimiz düşüncelerdir (Doğanay 2006). Değerler, neyin doğru ve neyin yanlış, neyin iyi ve neyin kötü olduğunu belirlemeye yarayan ölçütler, paylaşılmış ve genelleştirilmiş tutumlardır (Yapıcı ve Zengin, 2003).

Değerler eğitimi; birtakım duygu, düşünce ve davranışlara sahip bireyler yetiştirme sürecidir (Bilgin,1995). Değerler eğitiminin tarihi geçmişi "eğitim" kavramı kadar eskidir. Tarih boyunca dünyanın her yerinde eğitimin amaçları arasında yer almıştır. Bu amaçlar; insanların daha zeki olmaları, bireylerin daha iyi insanlar ve vatandaşlar olmalarını sağlamaktır (Altan, 2011). Değerler eğitimi içerisinde sevgi, saygı, hoşgörü, yardımlaşma, selamlaşma, arkadaşlık ve kardeşlik gibi pek çok değeri barındırmaktadır. Sağlıklı bir toplum olabilmek için sağlıklı nesiller yetiştirmek gerekmektedir. Sağlıklı nesillerin yetişmesi ve devamının sağlanması için vazgeçilmez değerlerin o topluma verilmesi ve yaşatılması gerekmektedir (Ulusoy ve Dilmaç, 2014)

Değerler eğitimi kavram olarak karakter eğitimini de kapsamaktadır. Geçmişten günümüze kadar olan süreçte değerlerin, ahlak eğitim ile ilişkilendirilerek gündemi takip etmesi birçok alanda eğitimcilerin ilgisini çekmektedir. Değerler, gelişen toplumlarda, tüm dünyada mesleki, kamusal ve siyasi alanlarda da ilgi odağı olmayı başarmıştır (Sağlam, 2016). Değerler eğitimi değerli insanlar yetiştirme sürecidir. Dünya genelinde bilgi çağını yaşadığımız dönemde, değerlerine sahip çıkan bireyler görmek önem arz etmektedir. Sınırlarını çizemeyen, günden güne kendi kültüründen uzaklaşarak anlam dünyalarını kaybeden gençler görmek yerine; değerlerimize dikkat çekip genç kuşaklarda bu bilinci kazandırmak yaratıcı yazma ve okuma becerisi ile gerçekleştirilebilir.

Toplumu oluşturan bireylerin değerlerinin yeniden farkına varması eğitim sistemimizin temel sorumlulukları arasında yer almaktadır. Bundan hareketle, değerlerden bağımsız bir eğitim sistemi düşünmek, hayal etmek mümkün değildir. Toplumun varlığını ve gelecekte devamını sağlayan unsurlardan olan değerlerin öğrenilmesinde, davranış olarak kazandırılmasında ve gelecek kuşaklara aktarılmasında, eğitim önemli bir yere sahiptir. Çünkü değerlerin gelecek kuşaklara aktarılması eğitimin temel amaçlarından biridir. Bu amaç doğrultusunda, hem Türk Millî Eğitiminin genel amaçlarında hem de bu amaçların özelleştirildiği çeşitli derslere ait öğretim programlarında öğrencilere aktarılması adına değerlere yer verilmektedir (Fırat ve Mocan, 2014).

Değerler, fertlerin yaşam rotalarını belirleyen bir pusula vazifesi görmüştür. Pusulanın ibresi şaşmadan doğru rotayı belirlediği zaman problemler ortaya çıkmayacaktır. Ters durumlar gerçekleştiğinde çözüm yolları düşünülmekte ve değerlerin çözüm odaklı olduğu kanısı gözler önüne serilmektedir. Değerler eğitimi kuru kuruya içerik olarak sadece isimlerini bilmek değil özünü bilmek, kazanım olarak davranışa dönüştürerek, içselleştirerek öğrenmeyi sağlamaktır. Günümüz bilim ve teknoloji çağında, akademik başarının yanı sıra insani ilişkileri düzenleyen ve yön veren değerler çok

önem kazanmaya başlamıştır. Evrensel olan değerler muhtevasında milli ve manevi duyguları barındırmaktadır.

Toplum, aile ve bireylerin yetiştirilmesinde sosyal platformların yanı sıra öğretim programlarının da etkisi yadsınamaz. Öğretim programlarında derslerin doğasına uygun olarak kazanımlar içinde yer alan değer ifadeleri, öğrencilere hissettirilerek ve yaşantısal hale getirilerek örtük bir biçimde kazandırılmaya çalışılmaktadır. Bu kazanımların gerçekleştirilmesinin, değerlerin kazanılmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir (MEB, 2017). Millî Eğitim Bakanlığı'nın 2010/53 No.lu genelgesinde değerler eğitiminin kapsamı şu şekilde ifade edilmiştir: "Toplumsal hayatı oluşturan, insanları birbirine bağlayan, gelişmeyi, mutluluğu ve huzuru sağlayan, risk ve tehditlerden koruyan ahlaki, insani, sosyal, manevi değerlerimizin tüm bireylere kazandırılmasında en önemli etken eğitimidir." Bu kazanımlarımızın öğrencilerimize aktarılması da değerler eğitimi oluşturmaktadır. Bireylere insanî değer ve erdemlere karşı duyarlılık, sorumluluk bilincinin kazandırılması ve devamında davranışa dönüştürülmesi, eğitim ortamlarında bunun yaygınlaştırılması, pekiştirilmesi adına yazma etkinlik faaliyetleri önemli rol oynamaktadır.

Millî Eğitim Bakanlığınca belirlenen değerler şunlardır: Sevgi, sorumluluk, saygı, hoşgörü, duyarlılık, özgüven, empati, adil olma, cesaret, liderlik, nazik olmak, dostluk, yardımlaşma, dayanışma, temizlik, doğruluk- dürüstlük, aile birliğine önem verme, bağımsız ve özgür düşünebilme, iyimserlik, estetik duyguların geliştirilmesi, misafirperverlik, vatanseverlik, iyilik yapmak, çalışkanlık, paylaşımcı olmak, şefkat, merhamet, selamlaşma, alçak gönüllülük, kültürel mirasa sahip çıkma, fedakârlıktır (MEB, 2010/53).

Hayat Bilgisi Dersi Öğretim Programı'nda, dersin kazanımlarına uygun olarak; "çevreye duyarlılık, adalet, aile birliğine önem verme, bilimsellik, çalışkanlık, bağımsızlık, dürüstlük, estetik, güven, merhamet, misafirperverlik, paylaşma, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik, yardımseverlik, vefa" değer ifadelerine yer verilmiştir (MEB, 2017).

Görsel Sanatlar Dersi Öğretim Programı'nda, insan ilişkilerini düzenleyen; "saygı, dürüstlük, sevgi, sorumluluk, paylaşma, vatanseverlik, adalet, aile birliğine önem verme, özgürlük ve eşitlik" gibi değerlere yer verilmiştir (MEB, 2017). Değerler eğitimi birçok yöntemle öğrenilebilecek bir kavramdır. Her bir birey farklı karakter ve öğrenme yetisine sahiptir. Akranları arasında bile öğrenme becerisi, hızı, tarzı farklıdır.

Okullarda yapılan yazma ve okuma becerisi, disiplinler arası faaliyetlerle desteklenerek gerçekleştirilmektedir. Ülkemizde son yıllarda eğitim kurumlarında değerler eğitimi ile ilgili birçok uygulamalar yapılmaktadır. Değerler eğitimi çalışmaları kapsamında değerleri konu alan şiir, hikâye ve resim yarışmaları düzenlenmekte, sınıflarda değerler eğitimi konu alan sunular ve kısa filmler izletilmekte ve yine bu konuda söyleşiler düzenlenmektedir. Gerek eğitim kurumlarında gerek disiplinler arası faaliyetlerde, çocukluk döneminde değerler eğitimi özümseyerek vermek önem arz etmektedir. Değerleri tanıyan, benimseyen çocuklarda öz güven daha perçinlenmiş olacaktır. Toplumların sağlıklı bir şekilde varlıklarını sürdürebilmeleri için değerlerini benimseyen gençleri yetiştirmenin gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bireyin toplumun değerlerine uymaması başarısız olmasına, toplumdan dışlanmasına ve mutsuzluğuna yol açabilmektedir (Alpöge, 2011).

Bu çalışmada yaratıcı yazma becerilerinin gelişmesi için değerler eğitimine yönelik hikâye yazma faaliyetleri gerçekleştirilmiştir. Türkçe ve Türk dili ve edebiyatı derslerinin kazanımları arasında öğrencilerin duygu ve düşüncelerini farklı şekillerde ifade etmeleri, sanatsal bir bakış açısı kazanmalarını yer almaktadır. Türkçe öğretiminde, dil becerilerinin (okuma, dinleme-izleme, konuşma, yazma) çocukların yazma becerisine olan katkısının değerler eğitimi perspektifinden görülmesi amaçlanmıştır. Çocukların yazma ve ifade becerilerini belirlemede, geliştirmede içeriği değerler olan öyküler öğrenciler tarafından kaleme alınmıştır. Öğrencilerin günlük hayattaki gözlem ve deneyimlerine dayanarak verilmek istenen kazanımlardan hareketle "Öykü Sepetimde Değerler Var" çalışması yapılmıştır.

Bu çalışma Mersin ili MEB bağlı özel yeteneklilerin eğitim gördüğü bir kurumda 5. ve 6.sınıftan 36 öğrenci ile gerçekleştirilmiştir. Katılımcılarla bir ay süreyle haftada 4 ders saati işlenmek kaydıyla bir atölye çalışması planlanmış ve bu çalışma çeşitli evrelere ayrılarak uygulamalar yapılmıştır. Bu

çalışmada; nitel araştırma yöntemi ile durum çalışması uygulanarak tasarım odaklı ürün çalışması yapılmıştır. Öğrenciler bir okuma ürününün yeniden oluşturulması ve farklı bir bakış açısıyla yaklaşılması, hayal edilenlerin okunan üründe şekillenmesi için 15 sorudan oluşan, değerlerin içerisinde yer aldığı bir gözlem formu uygulanmıştır. Elde edilen verilere bakıldığında öğrencilerin birçok değer anlamını bilmediklerini, sadece öğüt içerikli olduğu elde edilen verilerle analiz edilmiştir. Değerler eğitimi konu edinen, yaratıcı yazma becerisi üzerindeki yeri ve önemiyle ilgili kitap, makale, tez ve belgeler taranarak elde edilen dokümanların analizi yapılmıştır.

Öğrencilerin hazırbulunuşluklarının sağlanması için öğretmen tarafından kavram haritası ve zihin haritası ile sunuş yoluyla öğretim yapılmıştır. Yapılan atölye çalışmasında ayrıca alternatif yöntem ve tekniklerin de yardımıyla işlenen değerler tespit edilmiştir. Bu değerlerin konu edildiği öyküler öğretmen tarafından yazma becerileri ile desteklenerek öykünün unsurlarına uygun -yer, kahraman, olay, zaman- anlatıcı- yazma çalışması gerçekleştirilmiştir. Öğrenciler hikâyelerini yazarken hikaye piramidi ile bir planlama yapmışlardır. Yaratıcı yazma, dinleme ve izleme becerilerini ortaya çıkarmak için evreler halinde çalışma yapılmıştır. Değerler eğitimi ile ilgili kısa filmler izletilmiş, kısa hikâye edici örnek metinler okutulmuştur. Kendi yazacakları hikâyelerine bir değeri konu alarak kurgulamaları istenmiştir. Yazdıkları hikâyelere uygun resimler çizmiş ve uygun renklerle boyamalar yapmışlardır.

Çalışma sonunda öğrencilerin tasarladığı ürün olan değerler seçkisi “Öykü Sepeti” hikâye kitabı, içinde 10 sorudan oluşan gözlem formu ile öykülerle hedeflenen kazanımlara ulaşıp ulaşılmadığı değerlendirilmiştir. Sonuçlara bakıldığında; çalışma öncesi çocukların değerleri sadece öğütlere bağlı kalarak isim olarak hatırladıkları, sonrasında yapılan çalışma ve gözlem formu ile birçok değeri anlayarak, içselleştirerek öğrendikleri ölçeklerle yorumlanmıştır. Çocuklar basılan seçkileri, resimlerini ve kitabın kapağını inceleyerek basılı kitap hakkında da bilgi edinmişlerdir. “Resim 1 ve Resim 2” de görüldüğü üzere katılımcı öğrencilerin yaptıkları “Öykü Sepeti” adı verilen değerler seçkisi, kapak görselleri ve yazılan hikâyelerin isimleri ile paylaşılmıştır.

Resim 1: “Öykü Sepeti” Hikaye Kapak Resmi

Resim 2: “Öykü Sepeti” Hikaye İçindekiler Bölümü

Öykü Sepeti		Öykü Sepeti	
İÇİNDEKİLER			
ÖRSÖZ	3	26. HOROZ ve TILKI	
AY VE DÜNYA	4	27. CIVİL ve ÇIKI	
BALĞIN SERÜVENİ	5	28. UYKUCU KUŞ ve SAHİN	
AZİMLİ ARILAR	6	29. BİR VARMIS İKİ YOKMUŞ	
DOST FIDAN	7	30. KIBİRLİ MAYMUN	
GÖKÜŞAĞI ve GÜNEŞ	8	31. KISSADAN HİSSE	
KISKANÇ KÖPEK	9	32. ÇINAR ile PORTAKAL AĞACI	
LANNE KÜS ve AVCI	10	33. HIRSIZ RAKUN ve KÖSTEBEKLER	
ERANKOR BOĞA	11	34. TEK GÖZLÜ KARACA	
10. DOLİ'NİN DOSTU	12	35. NOHUT KAVANOZU	
11. ORGANLARIN MUHABBETİ	13	36. MUHTEŞEM ORGANLARIMIZ	
12. OVUNMENİN SONU	14		
13. TARLANIN BİRİNDE	15		
14. ORMAN SAKINLERİ	16		
15. KARA KEDI	17		
16. OLÜMSÜZ DOSTLUK	18		
17. HATA	19		
18. DOYUMSUZ KURT	20		
19. HOŞGÖRÜ	21		
20. LİDER ASLANLAR	22		
21. YALANCI EŞEK	23		
22. KENDİNİ BEĞENMİŞ LALE	24		
23. İNATCI TILKI	25		
24. DUYARLI ARILAR	26		
25. KÖSTEBEK KARDES	27		

Sonuç

Değerler eğitimi; insanın dünyaya gelişiyle başlayan hayat serüveninde iyi yönlerini bulmak, insani duygularını geliştirmek, seçkin bir birey olduğunu hissettirmektir. Çocuklara değerlerin kazandırılmasında Türkçe alanındaki edebi tür ve metinlerin, yaratıcı yazma becerisi kazanımlardan hareketle verilmiş ve çocuklardan olumlu dönütler alınmıştır. Çocuklar bu çalışmada “Değerler Seçkisi” oluşturarak kendi eserlerini tasarlamışlardır. Seçilen hedef kitle, atölye çalışması ile kendi akranlarıyla iletişim kurarak ekip çalışması içerisinde yaparak-yaşayarak öğrenmeyi gerçekleştirmiştir. Çocuklar içinde bulunduğu toplumun kurallarını ve değerlerini, topluma göre neyin iyi ve neyin kötü olduğunu değerler eğitimi vasıtasıyla almışlardır. Değerler eğitimi, zamani iyi yöneten bireylerde onu doğru yola sevk ederken kimlik oluşumuna da yardımcı olmuştur.

Değerler eğitimi tek bir yöntemle öğrenilecek bir konu olmadığı için çeşitli yöntem ve tekniklerin yardımıyla değerler eğitiminde amaca uygun hedeflerin gerçekleştirildiği görülmüştür. Öğrencilere başka alanlarda da öğrenme fırsatı sunulmuştur. Yaratıcı yazma, okuma, dinleme ve izleme becerilerinin kazandırıldığı bir çalışma olmuştur. Bu çalışmada; iş birliği, özgüven, kendini ifade etme becerisinin gelişmesi, hayal gücünün gelişmesi, dil becerisi gibi pek çok olumlu kazanımlar verilmiş ve pekiştirilmiştir. Bu da yaratıcı yazma becerisiyle değerlerin aktarımında seçilen ve uygulanan yöntemlerin uygunluğunu bizlere göstermektedir. Bu kitabın etkisi ile farklı kitaplarında oluşturulabileceği, farklı yaş grupları ile de çalışılabileceği gözlemlenmiştir. Oluşturulan seçki ile çocuklar kendi eserlerinin başkaları tarafından okunması, bu kitabın etkisiyle değerlerin hedeflenen yaş gruplarına ulaşması, farklı öykülere konu edilmesi, uzun vadedeki değerlerin kalıcı izli davranışlara dönüştürülmesinde etkisi olduğu değerlendirilmiştir. Değerlerin öğretilmesinde öykünün etkisinden yola çıkarak, değerlerin dijital kitaba ve dijital oyuna dönüştürülerek verilmesi öngörülebilir.

Kaynakça

1. Alpöge, G. (2011). *Okul öncesinde değer eğitimi*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
2. Bilgin, N.(1995). *Sosyal Psikolojide Yöntem ve Pratik Çalışmalar*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
3. Altan, M. Z. (2011), *Çoklu Zeka Kuramı ve Değerler Eğitimi*, Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi, S: 1 (4).
4. Doğanay, A. (2006). *Değerler eğitimi*. C. Öztürk (Yay. Haz.). Hayat bilgisi ve sosyal bilgiler öğretimi içinde (s. 255-286). Ankara: Pegem A.
5. Fırat H. Ve Mocan A. (2014), *Türkçe Ders Kitaplarındaki Hikâyelerde Yer Alan Değerler*, TSA / YIL: 18 S: 3, Aralık 2014.
6. Güngör, E. (2010). *Değerler Psikoloji Üzerinde Araştırmalar*, 4. Basım, Ötüken Yayınları, İstanbul

7. MEB (2017). *İlkokul hayat bilgisi dersi öğretim programı (1,2 ve 3. sınıflar)*, Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
8. Raths, L. E., Harmin, M. ve Simon, S. B. (1966). *Values and Teaching: working with values in the classroom*. Ohio: Charles E. Merrill Books Inc.
9. Sağlam, A. (2016). *Değerler Eğitiminin Öğrenci Davranışlarına Etkisinin Veli Görüşlerine Göre İncelenmesi*, Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, 3, s: 723-742.
10. Tarhan, N. (2017), *Değerler Psikolojisi ve Güzel İnsan Modeli*, Timaş Yayınları, İstanbul.
11. Ulusoy, K. ve Dilmaç, B., (2014), *Değerler Eğitimi*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
12. Yapıcı, A. ve Zengin, Z. S. (2003). *İlahiyat fakültesi öğrencilerinin değer tercih sıralaması üzerine psikolojik bir araştırma: Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi örneği*. Değerler Eğitimi Dergisi, 1 (4), 173-206.

OKUMA KÜLTÜRÜNÜN EDİNİLMESİNDE ÇOCUK EDEBİYATI ODAKLI HİZMET İÇİ EĞİTİMİN YERİ

Emine AKYÜZ

Özet

Okuma kültürünün edinilmesinde bebeklikten başlayan ve her gelişim döneminde farklı bir basamağın takip edilmesini içeren ardışık süreç, okul türü öğrenmede çocuk edebiyatını ve kitap seçimi konusunu önemli kılmaktadır. Öğretmenin okuma kültürünün yapılmasında her aşamadaki sorumlulukları, "nitelikli çocuk kitabının seçiminde öğretmen yeterliliği" konusunu akla getirir. Üstelik ülkemizin birçok bölgesinde öğretmen yalnız öğrencileri değil, ailelerini de yönlendirme sorumluluğunu etkin biçimde taşımaktadır. Farklı sosyokültürel çevrelerden okul yaşamına katılan çocuklar arasında eşitlik sağlanması bakımından da kitap seçiminde öğretmen yeterliliğinin önemi büyüktür. Bununla birlikte lisans eğitimi sonrası meslek yaşamına başlayan öğretmenlerden bu sorumluluğu taşımasının beklenmesinde ve öğretmenlerin alana ilişkin bilgilerinin güncellenmesinde, hizmet içi eğitimler kolaylaştırıcı olabilir. Bu çerçevede bu nitel araştırmada, Millî Eğitim Bakanlığı 2023 yılı hizmet içi eğitim programında yer alan "Çocuk Kitapları ve Türkçe Dil Becerileri Semineri" öğretmen görüşleri çerçevesinde incelenmektedir. Semineri 19.06.2023-19.08.2023 tarihleri arasında 7480 öğretmen izlemiş, bu çalışmada 38 öğretmenin seminere ilişkin dönütleri alınmıştır. Gönüllülük esasıyla ulaşılan öğretmen dönütlerinin oluşturduğu veriler, içerik analiziyle incelenmiştir. Araştırmanın sonuçlarına göre, öğretmenlerin çocuk kitabı seçimine yönelik bilimsel, standart ve kullanışlı bilgiye ulaşması için hizmet içi eğitimler arasında çocuk edebiyatına ilişkin temel bilgilerin hatırlatılması, kitap seçimi konusuna yer verilmesi; onların desteklenmesini sağlayabilir. Nitelikli çocuk kitaplarıyla ana dili eğitimini yapılandırma konusunda bilgi edinilmesi, öğretmenlerin meslek becerilerine katkı oluşturabilir.

Anahtar Kelimeler: Çocuk edebiyatı, Türkçe dil becerileri, hizmet içi eğitim

FOCUSING ON CHILDREN'S LITERATURE IN THE ACQUISITION OF READING CULTURE IMPORTANCE OF IN-SERVICE TRAINING

Abstract

The sequential process of acquiring a reading culture, which starts from infancy and involves following a different step in each developmental period, makes children's literature and book selection important in school-type learning. The responsibilities of the teacher at every stage in the construction of reading culture brings to mind the issue of "teacher competence in the selection of quality children's books". Moreover, in many regions of Türkiye, teachers not only have the responsibility of guiding students but also their families. Teacher competence in book selection is of great importance in terms of ensuring equality between children from different sociocultural environments participating in school life. In addition, in-service trainings can be a facilitator in expecting teachers who start their professional life after undergraduate education to carry this responsibility and in updating teachers' knowledge about the field. Within this framework, in this qualitative study, "Children's Books and Turkish Language Skills Seminar", which is included in the in-service training program of the Ministry of National Education for 2023, is examined within the framework of teacher opinions. The seminar was attended by 7480 teachers between 19.06.2023 and 19.08.2023, and 38 teachers' feedbacks about the seminar were received in this study. The data generated by the voluntary teacher feedback were analyzed through content analysis. According to the results of the study, reminding teachers of the basic information about children's literature and including the subject of book selection in in-service trainings in order for teachers to access scientific, standardized and useful information about children's book selection can provide them with

support. Acquiring knowledge about structuring mother tongue education with quality children's books can contribute to teachers' professional skills.

Keywords: Children's literature, Turkish language skills, in-service training.

ОРИЕНТАЦИЯ НА ДЕТСКУЮ ЛИТЕРАТУРУ ПРИ ФОРМИРОВАНИИ ЧИТАТЕЛЬСКОЙ КУЛЬТУРЫ, ВАЖНОСТЬ ОБУЧЕНИЯ БЕЗ ОТРЫВА ОТ ПРОИЗВОДСТВА

РЕЗЮМЕ

Последовательный процесс, начинающийся с младенчества в овладении читательской культурой и предполагающий прохождение различных этапов в каждом периоде развития, делает детскую литературу и подбор книг важными в обучении школьного типа. Ответственность учителя на каждом этапе формирования читательской культуры заставляет задуматься о проблеме "компетентности учителя в подборе квалифицированной детской литературы". Более того, во многих регионах нашей страны на учителях лежит ответственность не только за руководство учениками, но и за их семьи. С точки зрения обеспечения равенства детей из разных социокультурных сред, участвующих в школьной жизни, компетентность учителя в выборе книг имеет большое значение. Однако обучение без отрыва от работы может способствовать тому, что учителя, начинающие свою профессиональную деятельность после бакалавриата, будут нести эту ответственность, а также пополнять знания учителей в этой области. В связи с этим в данном качественном исследовании "Семинар по детским книгам и владению турецким языком", включенный в программу повышения квалификации Министерства национального образования на 2023 год, рассматривается в рамках мнений преподавателей. Семинар посетили 7480 учителей в период с 19.06.2023 по 19.08.2023, и в данном исследовании были получены отзывы 38 учителей о семинаре. Данные, полученные в результате добровольных отзывов преподавателей, были проанализированы методом контент-анализа. Согласно результатам исследования, напоминание основных сведений о детской литературе и включение темы отбора книг в программу повышения квалификации с целью получения учителями научной, стандартной и полезной информации об отборе детских книг может оказать им поддержку. Приобретение знаний о структурировании обучения родному языку с помощью качественных детских книг может способствовать повышению профессионального уровня учителей.

Ключевые слова: Детская литература, владение турецким языком, обучение в процессе работы..

Giriş

Bir beceri alanı olarak okumayı, her ne kadar çocuğun okul türü öğrenmede edindiği ve geliştirdiği düşünülse de aslında okuma, erken çocukluktan itibaren çeşitli aşamalarla edinilmektedir. Sever (2013, s. 10) bu aşamaların ilkinin görsel okuryazarlıkla başladığını, bunun da okulöncesi dönemde çocuğun resimli çocuk kitapları aracılığıyla gerçekleştirdiğini belirtir. Bundan sonraki aşamaların ikincisini okuma yazma becerisi edinme ve üçüncüsünü okuma alışkanlığı becerisi kazanma olarak sıralayan Sever (2013, s.10), okuma kültürünün eleştirel okuma becerisiyle yapılandırılabilirliğini ve evrensel okuryazarlığa evrilerek bir dil becerisinin yaşam boyu sürdürülecek kültür biçimine dönüşebileceğini vurgular.

Okuma yazma becerisi edinme aşaması ilkokulun ilk yıllarında -çoğunlukla ilkokul birinci sınıfta- gerçekleşen kritik bir aşama olarak belirtilebilir. Ülkemizde birçok çocuğun okul türü öğrenmeye başladığı bu dönem, okuma becerisinin kazanılmasında ve geliştirilmesinde öğretmene önemli sorumluluklar yükler. Bununla birlikte yaklaşık olarak yine ilkokul yıllarında edinilen okuma yazma becerisinin alışkanlığı dönüşmesi, ortaokul yıllarında eleştirel okuryazarlık becerisinin

kazanılması ve devam eden süreçte okuma kültürünün edinilmesi (Sever, 2013) için de aynı şey geçerlidir.

Çocuğun yaşamında rol model olarak önemli bir yeri olan öğretmen, okuma kültürünün edinilmesinde de onun örnek aldığı kişi olarak belirtilebilir. Nitekim öğretmen adayları da kendi okuma alışkanlığı kazanma süreçlerinde ailelerinin yanı sıra öğretmenlerinin önemli etkisi olduğunu belirtmektedir (Babayiğit, 2017). Başta Türkçe öğretmenleri olmak üzere, çocuğun eğitim öğretim süreçlerinde payı bulunan tüm branş öğretmenlerinin bu bilinçle hareket etmesinin, okumayı öncelikle kendi yaşamlarının birer parçası olarak görmesinin önemi açıktır. Bunun yanı sıra öğretmenlerin metin seçimi konusunda da yetkin bireyler olmaları ve pedagojik alt yapılarıyla bu yetkinliklerini birleştirerek işe koşmaları gerekmektedir. Nitekim Çer (2016) çalışmasında, Türkçe öğretmenlerinin çocuğa göre olan metinleri tanıması ve etkili okuma stratejileriyle derslerinde kullanmasının Türkçe öğretiminin verimini artıracaklarını vurgulamaktadır. Ancak Bulut'un (2018) öğretmenlerle yürüttüğü araştırmada, öğretmenlerin çocuk edebiyatı yapıtı ve çocuk kitabı ayırımını yapmakta zorlandıkları görülmüştür. Benzer biçimde anaokulu öğretmenleriyle Gönen'in (1993) yürüttüğü araştırmada öğretmenlerin beş ve altı yaşındaki öğrenciler için yararlandığı öykü ve masal kitaplarının içerik, resimler ve fiziksel özellikler bakımından yetersiz olduğu, kitap seçimi konusunda yetkin olmadıkları; Gündüz Sağlam'ın (2007) araştırmada öğretmenlerin çocuk kitabı seçme konusunda meslekteki yıllarına göre farklılaşan ölçütlerden söz ettikleri, başka bir deyişle kitap seçimine yönelik bilimsel ve ortak değerlendirme ölçütleri sıralamadıkları tespit edilmiştir. Kolaç, Demir ve Karadağ (2012) öğretmen adaylarının görüşlerine başvurdukları çalışmalarında katılımcıların dil eğitiminde çocuk edebiyatı ürünlerinden bilinçli bir şekilde yararlanılmadığını belirttiklerini; Maltepe (2009) ise çocuk edebiyatı dersini de alan ve yükseköğretimin son sınıfında olan Türkçe öğretmeni adaylarıyla yürüttüğü çalışmada “*nitelikli çocuk edebiyatı ürünlerini seçebilme konusunda kendini yeterli ve yetersiz gören öğretmen adaylarının hemen hemen eşit sayıda olduğu; kitap seçimi konusunda kendini yeterli gören öğretmen adaylarının ise yeterliklerini, nitelikli çocuk kitaplarının özelliklerine ilişkin bilgileriyle yansıtamadıkları sonucunu*” ortaya koymaktadır. Bir yazar gözüyle Dayıoğlu da (2017) bu sorunun geçmişten günümüze süregeldiğini vurgulamaktadır.

Okul türü öğrenmeden önce ve okul dışı öğrenme ortamlarında ailelerin okuma kültürü edindirmeye yönelik sorumlulukları düşünüldüğünde ise hem rol model olarak hem de nitelikli kitap seçiminde anne babaların ya da çocuğa bakım verenlerin bilgi sahibi olması beklenir. Bu kapsamda yürütülen araştırmalardan Öztürk Samur ve Çiftçi'nin (2019) yürüttüğü araştırmada, ailelerin çoğunluğunun çocuk kitabı seçme konusunda kendilerini yetersiz hissettikleri; Kıldan ve Bilgici (2011) tarafından yürütülen araştırmada ise ailelerin çocuklarına kitap seçerken kitabın dış yapı özelliklerini önemsemediği, yazar ve yayınevi gibi kitap seçiminde nitelik belirtmeyecek konulara odaklandıkları ortaya konulmaktadır.

Ülkemizin birçok bölgesinde öğretmen yalnız öğrencileri değil, ailelerini de yönlendirme sorumluluğunu etkin biçimde taşımaktadır. Farklı sosyokültürel çevrelerden okul yaşamına katılan çocuklar arasında eşitlik sağlanması bakımından da kitap seçiminde öğretmen yeterliliğinin önemi büyüktür. Lisans öğretim programında çocuk edebiyatı dersi Türkçe, sınıf ve okul öncesi öğretmenliği programlarında yer almaktadır (<https://www.yok.gov.tr/kurumsal/idari-birimler/egitim-ogretim-dairesi/yeni-ogretmen-yetistirme-lisans-programlari>). Ancak ders süresinin kısıtlı olmasından bu dersin öğretim programında yer aldığı branş sayısının yetersiz olmasına kadar birçok nedenle, öğretmen adayları çoğunlukla yeterli bilgi birikimine sahip olamamaktadır (Karakuş, 2017). Lisans eğitiminin ardından meslek yaşamına başlayan öğretmenlerden bu sorumluluğu taşımasının beklenmesinde ve öğretmenlerin alana ilişkin bilgilerinin güncellenmesinde, hizmet içi eğitimler kolaylaştırıcı olabilir. Bu çerçevede bu araştırmada, Millî Eğitim Bakanlığı (MEB) 2023 yılı hizmet içi eğitim programında yer alan “Çocuk Kitapları ve Türkçe Dil Becerileri Semineri” öğretmen görüşleri çerçevesinde incelenmesi amaçlanmaktadır.

Araştırmacı tarafından verilen “Çocuk Kitapları ve Türkçe Dil Becerileri Semineri”, MEB bünyesinde yer alan okul ve kurumlarda görev alan tüm öğretmenlerin erişebileceği Öğretmen Bilişim Ağı (ÖBA) üzerinden 19.06.2023 tarihinde yayımlanmıştır. Seminer 01.01.2024 tarihine kadar erişime açıktır (<https://www.oba.gov.tr/egitim/detay/cocuk-kitapları-ve-türkçe-dil-becerileri-semineri-680>).

Bu seminerden yararlanan öğretmenlerin edinmesi beklenen kazanımlar aşağıdaki biçimde belirtilmektedir (<https://www.oba.gov.tr/egitim/detay/cocuk-kitaplari-ve-turkce-dil-becerileri-semineri-680>):

- Çocuk kitaplarının çocukların dilsel gelişim özelliklerine etkisini açıklar.
- Çocuk kitaplarının bilişsel gelişim özelliklerine etkisini açıklar.
- Çocuk kitaplarının toplumsal gelişim özelliklerine etkisini açıklar.
- Çocukların okuma kültürü edinmiş yetişkinler olması konusunda öğretmenlere düşen görevleri açıklar.
- Nitelikli çocuk kitaplarının dış yapı özelliklerini sıralar.
- Nitelikli çocuk kitaplarının iç yapı özelliklerini sıralar.
- Nitelikli çocuk kitaplarının eğitimsel işlevini açıklar.
- Türkçe dil becerilerinin geliştirilmesinde nitelikli çocuk kitaplarından yararlanmaya özen gösterir.
- Çocukların yaş, düzey ve ilgilerine göre kitap seçimlerinde onlara yardımcı olur.
- Çocuk edebiyatına ilişkin kaynakları alanyazında yer alan güncel akademik araştırmalar hakkında bilgi sahibi olur.
- Alanının eğitim ve öğretimi için gerekli olan becerileri sergiler.
- Öğretme ve öğrenme sürecinde bilgi ve iletişim teknolojilerini etkin olarak kullanır.
- Etkili iletişim yöntem ve tekniklerini kullanmaya özen gösterir.
- Meslektaşlarıyla bilgi ve deneyim paylaşımına açıktır.
- Mesleki ve bireysel yönden kendisini geliştirmeye yönelik faaliyetlerde bulunur.

Seminer, “Çocuk ve Kitap Etkileşimi”, “Nitelikli Çocuk Kitaplarının Dış Yapı Özellikleri”, “Nitelikli Çocuk Kitaplarının İç Yapı Özellikleri”, “Çocuklara Kitap Seçiminde Dikkat Edilmesi Gereken Konular” ve “Türkçe Dil Becerilerinin Geliştirilmesinde Nitelikli Çocuk Kitaplarından Yararlanılması” olmak üzere beş bölümden oluşmakta; toplam yaklaşık 65 dakika sürmektedir. Seminer, etkileşimli biçimde sunulmaktadır (<https://www.oba.gov.tr/egitim/detay/cocuk-kitaplari-ve-turkce-dil-becerileri-semineri-680>).

Yöntem

Nitel bir araştırma olarak yapılandırılan bu çalışmada, Çocuk Kitapları ve Türkçe Dil Becerileri başlıklı hizmet içi eğitim seminerinin öğretmen görüşleri çerçevesinde incelenmesi amaçlanmaktadır. MEB tarafından ÖBA ağ adresi üzerinden yayımlanan semineri, 19.06.2023-19.08.2023 tarihleri arasında 7480 öğretmen izlemiştir. Bu çalışmada gönüllülük esasıyla 38 öğretmenin seminere ilişkin dönütleri alınmıştır. Veriler, yazılı öğretmen dönütlerinden oluşmaktadır ve içerik analiziyle incelenmiştir.

Verilerin Toplanması

Seminerin yayımlanmaya başladığı 19.06.2023 tarihinden sonraki iki aylık süreçte, semineri veren araştırmacıya öğretmenler tarafından ulaştırılan e-posta ve iletiler; bu araştırmanın veri kaynağıdır. Seminerin yayımlanmaya başlamasından verilerin toplandığı 19.08.2023 tarihine kadar 96 yazılı dönüt araştırmacıya öğretmenler tarafından gönüllü biçimde ulaştırılmış; bu verilerin çoğunlukla birbirini tekrar etmesi nedeniyle, veri tekrarı ve dönütün ayrıntısı göz önünde bulundurularak 38 olumlu ve olumsuz dönüt üzerinden araştırmanın verileri toplanmıştır.

Veriler, branş fark etmeksizin semineri izleyen öğretmenlerin gönüllü ve yazılı geri bildirimlerinden 38 e-posta ve ileti ile sınırlıdır.

Verilerin Çözümlemesi

Verilerin çözümlemesinde içerik analizinden yararlanılmıştır. Seminerin araştırmacı tarafından verilmiş olması nedeniyle objektif, geçerli ve güvenilirliği yüksek bir araştırma yürütebilmek için ikinci bir uzmanın değerlendirmesinin uygun olabileceği düşünülmüştür.

Yazılı geri bildirimlerin araştırmacı tarafından okunup kodlanmasının ardından Türkçe eğitimi alan uzmanı başka bir araştırmacı tarafından da geri bildirimlerin okunup kodlanması sağlanmış; kodlamalar karşılaştırılarak aralarındaki uyum değerlendirilmiştir. Uyuşum yüzdesi %80'in üzerinde çıkan kodlamalar arasında, iki kodlamanın ortak olduğu ve ayrıldığı noktalara göre düzenlemeler yapılmış ve temalara ulaşılmıştır. Betimlenmeye hazır duruma getirilen verilerin analizinin her aşamasında, ikinci alan uzmanıyla görüşülerek bu uzmanın her aşamayı incelemesi sağlanmıştır. Bulgular, tablolastırılarak sunulmakta ve araştırmanın güvenilirliği açısından doğrudan alıntılara da yer verilmektedir. Geri bildirimleri incelenen öğretmenler, "Ö" harfi ve rakamla kodlanmış; doğrudan alıntılarla görüşlerine yer verilen öğretmenler çalışma içinde bu kodlamayla gösterilmiştir (Ö1, Ö2, Ö3, ... Ö37, Ö38).

Bulgular

MEB tarafından ÖBA ağ adresi üzerinden sunulan "Çocuk Kitapları ve Türkçe Dil Becerileri Semineri"ne ilişkin öğretmen geri bildirimlerinden yararlanılarak ulaşılan bulgular aşağıda sunulmaktadır.

Öğretmenlerin araştırmacıya herhangi bir yapılandırma olmadan, serbest geri bildirim olarak gönüllülük ilkesiyle ulaştırdıkları dönütlerin içeriğinde kendi branşları hakkında bilgi verdikleri toplam 27 dönüt bulunmaktadır. İncelenen dönütlerin 11'inde ise öğretmenlerin kendi branşlarından söz etmedikleri, başka bir deyişle seminere ilişkin dönütlerini branşlarıyla ilişkilendirmedikleri görülmektedir (Tablo1). Örneğin geri bildirimlerini branşıyla ilişkilendiren öğretmenlerden Ö5 sınıf öğretmeni olduğunu ve Türkçe derslerini her ay bir kitap üzerinden planlamayı düşündüğünü, Ö9 Türkçe öğretmeni olduğunu ve derslerde yararlanırken nitelikli kitaplara yönelmek açısından niteliksiz olan kitap adlarını bilmenin bir Türkçe öğretmeni olarak onun için kolaylık oluşturabileceğini belirtmektedir. Ö21'in "Türkçe öğretmeni olarak çok ihtiyacımız olan bir konuya değinmişsiniz.", Ö22'nin "Bir Türkçe öğretmeni olarak lisanstaki çocuk edebiyatı derslerimizi hatırladım." ifadeleri, geri bildirimlerini branşlarıyla ilişkili olarak sunduklarına örnek olarak gösterilebilir.

Tablo 1. Geri Bildirimde Bulunan Öğretmenlerin Branş Dağılımı

Branş	f
Türkçe	11
Türk Dili ve Edebiyatı	2
Okulöncesi	8
İngilizce	1
Sınıf	5
Bilinmeyen	11
Toplam	38

Kendi branşından söz etmeden seminere ilişkin geri bildirimde bulunan öğretmenlerin ise çoğunlukla yalnız doğrudan semineri değerlendirdikleri (Ö1, Ö2, Ö3, Ö8, Ö12, Ö15, Ö16, Ö24, Ö32); bazı öğretmenlerin meslek bilgi ve becerilerinin yanı sıra veli olmaları nedeniyle seminerle ilgilendiklerini branşlarına değinmeden belirttikleri (Ö25, Ö33) görülmektedir.

Öğretmenlerin geri bildirimlerinden 8’inde seminere ilişkin olumsuz olarak nitelendirilebilecek yargılar yer almaktadır. Bu yargılar gruplanarak Tablo 2’de yer alan başlıklar altında sunulmaktadır.

Tablo 2. Öğretmenlerin Seminere İlişkin Olumsuz Görüşleri

Olumsuz Görüş	f
Teknolojik nedenler	6
Süre sınırlılığı	3
Niteliksiz kitapların somutlanmamış olması	3
Nitelikli kitapların listesine yönelik ihtiyacın karşılanmamış olması	3

Geri bildirimler incelendiğinde, ifadelerin 4 farklı başlıkta toplandığı, geri bildirimde bulunan öğretmenlerin aynı dönütte birden fazla olumsuz ifade/yetersizlik belirtebildiği görülmüştür (Tablo 2). Örneğin Ö1, hem seminerde belirtilen nitelikli kitapların bir liste olarak sunulmasının da gerektiğini hem de niteliksiz kitapların hangileri olduğunu seminerde görmeyi beklediğini ancak bu beklentilerinin karşılanmadığını belirtmiştir.

Seminerin etkileşimli içeriklerle zenginleştirilmiş olması, bazı erişim kısıtlarına neden olmuştur. Geri bildirimde bulunan öğretmenlerden 4’ü telefon üzerinden seminere erişememiş olmanın önemli bir eksiklik olduğuna dikkat çekmiş ve ancak bilgisayar aracılığıyla semineri izleyebildiğini belirtmiş; 2’si ise etkileşim sırasında “*videonun donduğunu*” ve zaman kaybı yaşadıklarını ifade etmiştir.

Örnek: “*Sürükleyip yerleştirdiğimiz kutucukları doğru yerleştirdiğimiz halde yanlış dedi ama olsun.*” (Ö16)

Öğretmenlerin seminere ilişkin olumsuz yargılarından bir diğeri ise süre sınırlılığıdır. Geri bildirimleri incelemeye alınan öğretmenlerin 3’ü, daha uzun/kapsamlı/ayrıntılı bir seminer olmasını beklediklerini ifade etmiştir.

Beklenti olarak ifade edilen ve bu beklentinin karşılanmadığına ilişkin dönütler içeren iletilerin 3’ünde de niteliksiz kitapların somutlanmamış olması konusu yer almaktadır. Örneğin “*Size şunu sormak istiyorum: Seminerin bir bölümünde niteliksiz olduğu halde popüler olduğu ve göz önünde olabilen, çocuk kitabı olarak bilinen ama örnek veremediğinizi belirttiğiniz bir bölüm geçti. Bu konuda tespitlerinizi öğrenmek istiyorum. ... Örnek bazı kitap isimleri almak benim açımdan oldukça faydalı olacaktır.*” (Ö22) ifadesinde ve doğrudan görsel ya da listeye niteliksiz kitapları görmek istediğini belirten Ö9 ve Ö20’nin iletilerinde bu durum açıkça görülmektedir.

Örnek: “*Olumsuz örnekleri de görmek isterdim.*” (Ö20)

Benzer biçimde nitelikli kitaplara ilişkin listeye ihtiyaç duyduğunu belirten 3 öğretmen de geri bildirimlerini bu doğrultuda iletmiştir. Örnek: “*Kitapçada geçirebildiğim zaman iki çocuğum nedeniyle sınırlı. İzlerken hep kitap listesi paylaşmanızı bekledim.*” (Ö9)

Olumsuz yargıların ya da karşılan(a)mamış beklentilerin yanı sıra olumlu görüşlerin yer aldığı geri bildirimler de incelenen dönütler arasındadır. Olumlu görüşler sayıca fazladır ve olumsuz yargıların yer aldığı iletilerde olumlu geri bildirimlere de yer verilebilmektedir. Bu noktada, çalışmanın verilerinin toplanmasına ilişkin bilgilerin yer aldığı bölümde de vurgulandığı ve bu araştırmanın sınırlılığı olarak belirtildiği gibi, gönüllü biçimde öğretmenler tarafından oluşturulan ve ulaştırılan iletilerden veri

tekrarının en az olduğu 38 yazılı geri bildirim incelendiğini anımsatmak yerinde olabilir. Seminare ilişkin olumlu görüşler, Tablo 3'teki başlıklarla gösterilebilir:

Tablo 3. Öğretmenlerin Seminare İlişkin Olumlu Görüşleri

Olumlu Görüş	f
Konuyla bağlantı kurularak ifade edilen	30
Anlatım yöntem ve teknikleriyle bağlantı kurularak ifade edilen	36

Tablo 3'te de görülebileceği gibi, olumlu görüşlerin tamamına yakını (36), anlatım yöntem ve teknikleri vurgulanarak ifade edilmektedir. Örnekler: “*Zaten ilk kez bir seminerde arada soru yönelten, videonun devamı için cevaplama yapmanı bekleyen bir uygulama gördüm. Çok iyiydi.*” (Ö25), “*Prompterden okur gibi bir eğitim değildi. Ekranda bir anda soru belirmesi de çok güzeldi.*” (Ö7), “*Anlatımınız dışında etkileşimli olması ve kullandığınız materyaller de dikkatimi dinç tuttu.*” (Ö12).

Benzer biçimde büyük çoğunluğun (30) konuyla ilgili vurgusu da mutlaka bulunmaktadır. Örnek: “*... çok yararlı bir seminer konusu oldu, çok teşekkürler.*” (Ö33), “*... önemli bilgilerin olduğu bir seminerdi. Kendi adıma çok faydalandım. Daha fazlasını dinlemek isterdim.*” (Ö36), “*Bildiğimi zannettiğim ama birçok eksikliğim olan konuyu fark ettim.*” (Ö38).

Yukarıda tablolaştırılarak sunulan bulguların yanı sıra, incelenen geri bildirimlerde seminerle doğrudan ilişkili olmayan konulara yer verildiği de görülmektedir. Öğretmenlerin seminerle ilgili görüşlerini paylaştıkları iletilerde kitap adı/listesi, kitap niteliği değerlendirmeye yönelik çizelge, kendi yazdıkları kitapların değerlendirilmesi gibi soru ve talepleri; bu çalışmanın amacıyla doğrudan ilişkili olmadığı için bulgular arasında yer verilmemektedir.

Sonuç ve Tartışma

Araştırmanın bulguları incelendiğinde, öğretmenlerin seçmeli olarak eriştikleri seminerlerden “Çocuk Kitapları ve Türkçe Dil Becerileri Semineri”ne farklı branşlardan öğretmenlerin katıldıkları, bazı öğretmenlerin öğretmen kimliğinin yanı sıra veli kimliğine de değinerek geri bildirimde buldukları görülmektedir. Okuma kültürünün edinilmesinde okul türü öğrenme içindeki önemi yukarıda vurgulanırken öğrencilere rol model olmakla birlikte ailelerin de farkındalığını artırmak ve onları doğru yönlendirmek konusunda sorumluluğu bulunan öğretmenlerin, bu sorumlulukların yarattığı ihtiyaçla seminer seçimi yaptığı söylenebilir. Başka bir deyişle kendi yaşamlarındaki aile rolünün de okuma kültürü edindirmedeki yerini doldurmakta, hangi branşta olursa olsun güncel bilgilerle okuma kültürüne ilişkin donanımını artırmakta sorumluluk hisseden öğretmenler; hizmet içi eğitim aracılığıyla desteklenebilmektedir.

Çalışmanın amacına yönelik verilerin, öğretmenlerin seminere ilişkin olumlu ve olumsuz görüşleri başlıkları altında toplandığı görülmektedir. Olumsuz yargılar arasında yer alan teknolojik alt yapıya ilişkin aksaklıklar, takip edilmesi ve giderilmesi gereken aksaklıklar olarak belirtilebilir. Uzaktan eğitim faaliyetleriyle zaman ve mekân konusunda kolaylık sağlanarak yürütülen hizmet içi eğitim çalışmalarının başarıya ulaşmasında, ortaya konan eğitimin/seminerin en yüksek yararlı hedef kitlesine ulaşması, bu tür sorunların giderilmesiyle olanaklı biçime gelebilir. Öte yandan teknolojinin olanaklarından etkileşimin yer aldığı bu seminere ilişkin olumlu dönütlerin önemli bir bölümü; etkileşim sayesinde sıkıcılıktan, monotonluktan, dikkat dağınıklığından uzaklaşmayı vurgulamaktadır. Yetişkinlerin dikkat sürelerinin uzunluğuna rağmen, etkileşime yönelik ihtiyaç ön plandadır. Buradan yola çıkarak etkileşimli seminer/eğitim çalışmalarının öğretmenlerin ihtiyaçlarına yanıt verirken kolaylık sağladığı söylenebilir. Öğretmenlerin konunun ilgi çekiciliği ve önemli bir ihtiyacı karşılamaya dönük olması bağlamındaki vurguları ise, meslek yaşamı içinde okuma kültürüne ilişkin güncel ve yararlı bilgilere öğretmenlerin ihtiyaç duyduğunu göstermektedir.

Bulgular incelendiğinde, öğretmenlerin okuma kültürü edindirmeye ilişkin olarak, daha uzun süreyle, daha ayrıntılı ve kapsamlı biçimde, somut örneklerle desteklenmiş hizmet içi eğitim çalışmalarına gereksinimleri görülebilir. Bununla birlikte seminer içeriğinde nitelikli ve niteliksiz kitapların ayırt edilmesine ilişkin bilgiler yer almasına rağmen, öğretmenler kitap adı/kitap listesi talep etmekte, bunların sunum içerisinde yer almamasını bir eksiklik/olumsuzluk olarak ifade etmektedir. Bunu, hazır bilgi talebi ya da bilginin edinildikten sonra gerektiğinde işe koşulması konusundaki isteksizlik olarak ifade etmek olanaklıdır. Başka bir deyişle öğretmenler, okuma kültüründe hangi kitaplarla yol almanın yararlı olabileceğini nokta atışı görmek istemektedir. Günümüzde zamanın ve kaynakların ekonomik kullanılmak istenmesiyle de açıklanabilecek bu talepler/yorumlar, kolay olanın tercihi olarak da değerlendirilebilir. Bu tercih, yalnız adına ulaşılan kitaplarla çocukları desteklemenin yaratabileceği kısırlık; güncel yayınları değerlendirmek için hep bir rehber öğretmen bir rehber olarak ihtiyaç duyması gibi açılardan olumsuz değerlendirilebilir.

Özetle araştırmanın sonuçlarına göre, öğretmenlerin çocuk kitabı seçimine yönelik bilimsel, standart ve kullanışlı bilgiye ulaşması için hizmet içi eğitimler arasında çocuk edebiyatına ilişkin temel bilgilerin hatırlatılması, kitap seçimi konusuna yer verilmesi; onların desteklenmesini sağlayabilir. Nitelikli çocuk kitaplarıyla ana dili eğitimini yapılandırma konusunda bilgi edinilmesi, öğretmenlerin meslek becerilerine katkı oluşturabilir.

Gönüllü dönütlerin yapılandırılmamış biçimde toplandığı ve incelendiği bu araştırma, okuma kültürü edindirmede öğretmenlerin hizmet içi eğitimlerle desteklenmeye yönelik görüşleri konusunda bir çerçeve olabilir; bir ipucu olarak değerlendirilebilir. Ancak daha ayrıntılı, sistematik ve yapılandırılmış biçimlerde görüş ve önerilere başvurulması; hedef kitlenin ihtiyaçlarının karşılanması için doğru ve etkili adımların atılmasında büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle alanyazının bu çalışmalarla desteklenmesi, önemli bir boşluğu doldurabilir.

Kaynaklar

- Babayiğit, Ö. (2017). Sınıf Öğretmenliği Lisans Programı Öğrencilerinin Kitap Okuma Nedenlerinin İncelenmesi. *International Journal of Education Technology and Scientific Researches*, 2, 32-46.
- Bulut, S. (2018). Okulöncesi Eğitim Ortamlarında Çocuk Kitaplarıyla Gerçekleştirilen Uygulamaların Okuma Kültürü Edindirme Bağlamında İncelenmesi. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Çer, E. (2016). Türkçe Öğretiminde Çocuğa Görelik İlkesine Uygun Edebiyat Yapıtlarının Önemi. *İlköğretim Online*, 15 (4).
- Dayıoğlu, G. (2017). Çocuk ve Gençlik Edebiyatımızın Sorunlarıyla Yüzleşmek. *Türk Dili Dergisi Çocuk ve İlk Gençlik Edebiyatı Özel Sayısı*, 756, 530-533.
- Gönen, M. (1993). Anaokulu Öğretmenlerinin Beş ve Altı Yaş Çocukları İçin Kullandıkları Masal ve Hikâye Kitaplarının Niteliklerinin İncelenmesi, *Türk Kütüphaneciliği Dergisi*, 7 (2), 83-88.
- Gündüz Sağlam, A. (2007). Anne- Baba ve Öğretmenlerin Okul Öncesi Çocuk Kitaplarını Değerlendirmesi. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Afyonkarahisar Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karakuş, N. (2017). Türkiye’de Çocuk Edebiyatı Öğretiminin Başarısızlığının Sebepleri. *Türk Dili Dergisi Çocuk ve İlk Gençlik Edebiyatı Özel Sayısı*, 756, 286-288.
- Kıldan, A. & Bilgici, B. (2011). Okul Öncesi Eğitim Alan Çocukların Ebeveynlerinin Çocuk Kitabı Seçme Ölçütlerine İlişkin Görüşlerinin Belirlenmesi, *Milli Eğitim Dergisi*, 40(192), 105-120.
- Kolaç, E., Demir, T. & Karadağ, R. (2012). Öğretmen Adaylarının Dil Eğitiminde Çocuk Edebiyatı Metinlerinin Kullanımına Yönelik Görüşleri. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 161 (161), 195-213.
- Maltepe, S. (2009). Türkçe öğretmeni adaylarının çocuk edebiyatı ürünlerini seçebilme yeterlilikleri. *Balikesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12 (21) , 398-412.

Samur, A. Ö. & Çiftçi, Y. (2019). Ailelerin Nitelikli Çocuk Edebiyatı Ürünlerini Seçebilme Yetkinlikleri. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (18), 327-354.

Sever, S. (2013). *Çocuk Edebiyatı ve Okuma Kültürü*. İzmir: TUDEM.

<https://www.yok.gov.tr/kurumsal/idari-birimler/egitim-ogretim-dairesi/yeni-ogretmen-yetistirme-lisans-programlari>, Erişim Tarihi: 22.08.2023

<https://www.oba.gov.tr/egitim/detay/cocuk-kitaplari-ve-turkce-dil-becerileri-seminerleri-680>, Erişim Tarihi: 01.09.2023

**PEDAGOJİK SÜRECİN DÜZENLENMESİNDE VE ÖĞRENCİ KİŞİLİĞİNİN
OLUŞUMUNDA ULUSAL TÜRK ÇOCUK EDEBİYATININ ROLÜ VE ÖNEMİ**
(Umumtürk Uşaq Ədəbiyyatının Pedaqoji Prosesin Təşkili Zamanı Şagird Şəxsiyyətinin
Formalaşmasında Rolu və Əhəmiyyəti)

Azade GULİYEVA*

Xülasə

Umumtürk uşaq və gənclik ədəbiyyatı dünya uşaq ədəbiyyatı içərisində özünəməxsus dəyərli yer tutur. Uşaqlar üçün yazılan ədəbi əsərlər, eləcə də şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələri həm öz bədii dəyərləri ilə, həm də əks etdirdiyi ictimai məsələlərlə gənc nəslin təlim-təربiyəsində mühüm və əhəmiyyətli rol oynayır. Yetşməkdə olan gənc nəslin mənəvi təربiyəsində, onların vətənpərvərlik duyğularının formalaşması, əməyə məhəbbət, bəşəriyyətə sevgi kimi humanist düşüncələrinin yaranması ən vacib məsələlərdəndir. Hələ qədim dövrdən bu günümüze qədər ədəbiyyat, incəsənət bu vəzifənin öhdəsindən layiqincə gəlmişdir. Türk xalqlarının hamısının folklor və yazılı ədəbiyyatında yer alan ümumbəşəri mövzular böyüməkdə olan gənc nəslin təlim-təربiyəsində, şəxsiyyət kimi formalaşmasında pedaqoji fəaliyyət zamanı da əsas vasitələrdəndir. Xalq təfəkküründə formalaşan mifik obrazlar, nağıl, dastan, təmsillərimizdə yer alan mövzular öz təربiyəvi mahiyyəti ilə bir məktəb rolu oynayır. Tədris zamanı müxtəlif ədəbi janrlarda yer alan bədii nümunələrdən istifadə təlimin mütərəqqi əhəmiyyətinin təmin olunmasına daim zəmin yaradır. Bu əsərlər şagirdlərdə insana, təbiətə məhəbbət, vətənpərvərlik, qəhrəmanlıq duyğuları, əməksevərlik və s. humanist əxlaqi keyfiyyətlər formalaşdırır. Qədim tarixi özündə əks etdirən, müştərək türkdilli ədəbi nümunələr, eləcə də ayrı-ayrı türk xalqlarına məxsus bədii əsərlər xalqlarımızın qədim və böyük tarixə, mədəniyyətə malik birliyindən xəbər verir. Ərazi-coğrafi baxımdan müxtəlifliyi əks etdirsə də, ədəbiyyat və mədəniyyətimiz birgə mənəvi dəyərləri ifadə edir. Uşaqların yaş və bilik səviyyələrinə uyğun ədəbi nümunələrin həm dərsləklərdə əks olunması, həm də müəllim-şagird fəaliyyətində yer alması şagirdlərin milli dəyərlərə məhəbbətini, soykökə bağlılığını formalaşdırır. Bu isə onların fəal, vətənpərvər, humanist mövqelərini müəyyənləşdirir. Şagirdlərin şifahi və yazılı nitq, dil, ünsiyyət bacarıqlarının formalaşmasında və mükəmməlləşməsində uşaq ədəbiyyatının xüsusi yeri vardır. Uşaq ədəbiyyatının formalaşdırdığı milli, mənəvi dəyərlər şagirdlərdə müasir dünyanın tələbləri olan 21-ci əsr bacarıqlarının formalaşmasına təkan verir.

Açar sözlər: ədəbiyyat, folklor, dəyərlər, pedaqoqika, fəaliyyət.

**THE ROLE AND SIGNIFICANCE OF NATIONAL TURKISH CHILDREN'S LITERATURE IN THE
FORMATION OF STUDENT PERSONALITY DURING THE ORGANIZATION OF THE PEDAGOGICAL PROCESS**

Azada GULİYEVA**

Abstract

All-Turkish children's and youth literature occupies a unique valuable place in world children's literature. Literary works written for children, as well as examples of oral folk literature, play an important and important role in the education of the young generation both with their artistic values and with the social issues they reflect. One of the most important issues in the spiritual upbringing of the growing young generation is the formation of their patriotism, humanistic thoughts such as love for work and love

* Qarabağ Regional Təhsil İdarəsi, 33 Saylı Ağdam Tam Orta Məktəb Müəllimi, ORCID ID:0000-0003-3430-7636, azade.quliyeva.1961@mail.ru

** Teacher, Secondary School No. 33 of Aghdam/Karabakh Regional Education Department/ Azerbaijan, ORCID ID:0000-0003-3430-7636, azade.quliyeva.1961@mail.ru

for humanity. From ancient times until today, literature and art have adequately coped with this task. The universal themes included in the folklore and written literature of all Turkic peoples are one of the main tools in the training and education of the growing young generation, in the formation of personality during pedagogical activities. Mythical images, fairy tales, epics, and themes that are formed in people's thinking play the role of a school with their educational essence. The use of artistic examples in various literary genres during teaching always lays the groundwork for ensuring the progressive importance of training. These works instill in students love for man, nature, patriotism, heroic feelings, diligence, etc. forms humanistic moral qualities. Common Turkish-language literary examples reflecting ancient history, as well as artistic works belonging to individual Turkic peoples, indicate the unity of our peoples with an ancient and great history and culture. Although it reflects diversity from a territorial and geographical point of view, our literature and culture express common moral values. The reflection of literary examples appropriate to children's age and knowledge levels in textbooks and in teacher-student activities forms students' love for national values and their attachment to the roots. This determines their active, patriotic, humanitarian positions. Children's literature has a special place in the formation and improvement of students' oral and written speech, language, and communication skills. The national and moral values formed by children's literature encourage the formation of 21st century skills in students, which are the demands of the modern world.

Key Words: literature, folklore, values, pedagogy, activity.

Pedagojik Sürecin Düzenlenmesinde ve Öğrenci Kişiliğinin Oluşumunda Ulusal Türk Çocuk Edebiyatının Rolü ve Önemi

Pedagoji prosesinin effektivliyini təmin etmək üçün bədii ədəbiyyatdan düzgün istifadə edilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu baxımdan Azərbaycan, eləcə də ümumtürk ədəbiyyatı nümunələri zəngin mənbədir. Türk xalqlarının ortaq folklor nümunələri şagirdlərin milli köklərə bağlılığını möhkəmləndirir, onlarda mənsub olduğu xalqın tarixinə böyük maraq yaradır. Şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrinin və müxtəlif dövrlərdə yazılmış bədii əsərlərin öyrənilməsi şagirdlərdə həm nəzəri biliklər formalaşdırır, həm də humanist, ümumbəşəri duyğular oyadır. Bu mənbələrə müraciət edilməsi fəndaxili və fənlərarası inteqrasiyanı təmin etməklə yanaşı, şagirdlərə soykökə bağlılığı aşılayır.

Türkdilli xalqlara məxsus ədəbi nümunələrin tədrisi təhsilalanlarda ümumtürk ideologiyasını formalaşdırır. İstər dərslər prosesində tədris olunan mövzular, istərsə də sinifdən xaric oxu materialları şagirdlərin zehni və mənəvi inkişafına xidmət etməlidir. Hər bir bölməyə aid mövzuların tədrisində əldə olunan təlim nəticələri şagirdlərin inkişafına yönəlməlidir. Bədii ədəbiyyat şagirdlərdə tənqidi və yaradıcı təfəkkürün formalaşmasına zəmin yaradır.

Ədəbiyyatda müsbət qəhrəman fikrinin aşılınması üçün türkdilli xalqların zəngin ədəbi mənbələrinə müraciət təlimin effektivliyini, məqsədin reallaşmasını təmin edir. Uşaqlarda ədəbi idealın formalaşması onların gələcək həyat yolunun düzgün istiqamətlənməsinə səbəb olur. Mənsub olduğu soykökün ədəbiyyatını öyrənərkən təhsilalanlarda vətənpərvərlik, milli qürur, təəssübkeşlik və s. kimi duyğular formalaşaraq onların mükəmməl şəxsiyyət kimi yetişməsinə zəmin yaranır. Ədəbi nümunələrdəki müsbət qəhrəmanlar, onların fəaliyyəti şagirdlərdə empatik hislər oyadır. Müsbət qəhrəmanların həyat tərzinin, bacarıqlarının mətnlərdə təsviri şagirdlər arasında müqayisəli fikirlərin formalaşmasına imkan yaradır. Qruplararası iş zamanı şərh etmə, müqayisələr aparmaq təhsilalanların məntiqi, tənqidi və yaradıcı təfəkkürünü əsaslı şəkildə formalaşdırır. Eləcə də şagirdlərin nitq bacarığı milli, əxlaqi ənənələrlə bağlı olaraq inkişaf edir.

Nağıl, dastan, tapmaca kimi folklor nümunələrinin tədrisi zamanı alt-standartların tələbinə uyğun təlim nəticələrinin reallaşması rollu oyunlarla daha məqsədyönlüdür. Müxtəlif təlim nəticələrinə nail olmaq, müvafiq bacarıqlar əldə etmək təlimin tələblərinin ödənilməsidir. Təhsilverənlər fənnin tədrisində məzmun xətlərinə aid əsas və alt-standartlara uyğun şəkildə mövzularda qoyulan məsələləri

elə planlaşdırılmalıdır ki, şagirdlər fəal ünsiyyət bacarıqları tətbiq edərək yüksək təlim nəticəsi əldə etmiş olsunlar. Bu zaman şagird araşdırmaları ilə qoyulan məsələlər müsbət həllini tapır.

Müxtəlif pedaqoji təfəkkür tərzlərinə uyğun olaraq təlimin səmərəliliyini artırmaq üçün təhsilalanların zehni inkişafının müsbət yolla irəliləməsi təhsilverənlərin əsas məqsədlərindəndir. Bu işdə ədəbi əsərlərin məzmun və ideyasının öyrədilməsi, obrazların fəaliyyət mövqeləri, onların müqayisəli təhlili şagird şəxsiyyətinin hərtərəfli inkişafına müsbət təsir edir. Şagirdlərin mətnlər üzərində müəllimin tətbiq etdiyi iş üsullarından istifadə edərək işləməsi onlarda həyati bacarıqlar formalaşdırır. Bu bacarıqları əldə edərək təhsilalanlar əməkdaşlıq, ünsiyyət bacarıqlarına da sahiblənilirlər. Bu isə onların gələcək ictimai mövqelərini müəyyənləşdirməyə xidmət edir. Humanizm, vətənpərvərlik, dostluq və s. kimi müsbət düşüncələrin formalaşması hətta zəif oxuyan şagirdlərin belə tənbellik, laqeydlik, qorxaqlıq kimi hislərdən uzaq olmasına səbəb olur.

Dərslərimizdə milli mətnlərin və ümumtürk ədəbi nümunələrinin yer alması milli təfəkkür tərzini daha da genişləndirir. Yüksək təlim nəticəsi əldə etmək üçün tədris zamanı ana dilinin dərindən öyrədilməsində uşaq ədəbiyyatına aid mətn nümunələri əhəmiyyətli rol oynayır. Mətnlərin dil faktları ilə zənginliyi, məzmunla bağlı tərbiyəvi əhəmiyyəti şagirdlərin hərtərəfli inkişafına müsbət təsir göstərir. Mətnlərlə iş elə qurulmalıdır ki, şagirdlərin məntiqi təfəkkürü inkişaf etsin.

Ana dilinin incəliklərinin öyrənilməsində Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı nümunələrinin öyrənilməsinin əhəmiyyəti böyükdür. Həm ibtidai təhsil pilləsində, həm də orta təhsilin digər mərhələlərində uşaq ədəbiyyatı nümunələrinin tədris vəsaitinə daxil edilməsi bu prosesi asanlaşdırır. Abdulla Şaiq, Abbas Səhhət, Mirzə Ələkbər Sabir, Süleyman Sani Axundzadə, Mikayıl Rzaquluzadə və s. sənətkarların ədəbi əsərləri həm ana dilinin öyrənilməsi, həm də gənc nəslin tərbiyəsi üçün əhəmiyyətlidir. Ədəbi dilin tarixi inkişafının müxtəlif dövrlərdə eyni və ya fərqli çalarları dilin inkişaf qanunauyğunluğundan, bunun müxtəlif hadisələrdən asılılığından xəbər verir.

Azərbaycan ədəbiyyatı inciləri içərisində elə dəyərli bədii nümunələr var ki, onların şagird şəxsiyyətinin formalaşmasında böyük rolu və əhəmiyyəti vardır. Belə əsərlərə misal olaraq Hüseyn Cavidin “Qız məktəbində” şeirini, Abbas Səhhətin, Mirzə Ələkbər Sabirin uşaq şeirlərini, Abdulla Şaiqin uşaqlar üçün yazdığı əsərləri göstərmək olar.

Abbas Səhhətin uşaqlar üçün yazdığı şeirlərdə adi həyat hadisələri, doğmalarla ünsiyyət, şəfqət, təbiətə sevgi öz əksini tapmışdır. Misralardakı ahəngdarlıq şagirdlərdə ana dilinə tükənməz sevgi yaradır. Bu şeirlər dil faktları ilə zəngin olmaqla bərabər, eyni zamanda şagirdlərə təbiətə vurğunluq, sevgi hisləri aşılayır.

Göyər, göy çəmənlərim, göyər,
Sünbülüm, yasəmənlərim, göyər...
... Mənə bir sevgili qonaq gələcək,
Gələcək, bilmirəm haçan gələcək.
Gələcəkdir babam mənə yanıma,
Baxacaq allı-güllü bostanıma...
... Dərəcək dadlı meyvələr, yeyəcək,
Mənə min dəfə mərhəbə deyəcək...

Bu nümunədə ana dilimizin incəliyi, şirinliyi, yazılı ədəbiyyatın xalq dilinə yaxınlığı öz əksini tapıb. Abbas Səhhətin digər əsərlərində də əxlaqi-tərbiyəvi mövzular əsasdır. Onun əsərləri uşaq ədəbiyyatının ən gözəl nümunələrindəndir və şagird şəxsiyyətinin formalaşmasında mühüm rol oynayır.

Ustad şair Mirzə Ələkbər Sabirin yaradıcılıq nümunələri içərisində uşaqlar üçün yazdığı şeirlər əhəmiyyətli yer tutur. “Yaz günləri”, “Uşaq və buz”, “Cütcü”, kimi şeirlərdə şair həm ana dilinin incəliyini, gözəlliyini ifadə edir, həm də əsərlərinin mövzu və ideyası ilə böyüməkdə olan nəsle pedaqoji dəstək olur. Həyat hadisələrini əks etdirən şair dialoq, monoloq, bədii xitab, bədii nida və bədii suallardan istifadə etməklə real həyat lövhələri yaradıb. Şairin satirik ifadə üsulu ilə yaratdığı müxtəlif mövzulu əsərlərində tərbiyəvi- əxlaqi mövzulara toxunulub. M.Ə.Sabirin uşaq şeirləri içərisində müstəqil mənalı şeirlərdən başqa kəskin satirik mənası olan əsərləri də vardır. Həmin şeirlər ifadə etdiyi yüksək məna baxımından çox əhəmiyyətlidir.

Abdulla Şaiqin “Köç” hekayəsində və uşaqlar üçün yazdığı digər əsərlərində ana dilinin incəliyi və səlisliyi, xalq ifadələrinin şirinliyi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu əsərləri oxuyan şagird sanki hadisələri gözləri ilə görür. Təbiət təsvirləri o qədər maraqlıdır ki, bu lövhələr heç vaxt oxucunu tərk etmir. Bu əsərlərin məzmunu şagirdlərə təbiəti sevdirməklə bərabər, onları yaradıcılığa sövq edir. Nitq, ifadə zənginliyi ilə ədib təbiəti göz önünə gətirir. Obrazlılığın bu cür təzahürü şagird təfəkkürünü genişləndirir, zehni qabiliyyəti gücləndirir. Bu əsərlər şagird şəxsiyyətinin formalaşmasında, onlarda vətən sevgisinin, nəcib duyğuların yaranmasında böyük rol oynayır.

Uşaq ədəbiyyatı nümunələrinin içərisində Nizami Gəncəvi, Abbasqulu ağa Bakıxanov, Seyid Əzim Şirvani, Rəşid bəy Əfəndiyev, Abdulla Şaiq, Hikmət Ziya və s. sənətkarların əsərləri məktəblilər tərəfindən hər zaman sevilir. Bu əsərlərdə qoyulan məsələlər şagirdlərə dərindən öyrədildikdə onlar həyat hadisələrini tam mənası ilə dərk edir. Dərslərdə bu nümunələrə yer verilməsi tərbiyə prosesinin düzgün və səmərəli təşkilinə də kömək edir.

Süleyman Sani Axundovun yaradıcılığında mühüm rol oynayan “Qorxulu nağıllar” silsiləsindən seçmələr də böyük tərbiyəvi əhəmiyyətə malikdir. “Qaraca qız”, “Nurəddin” hekayələrinin tədrisi zamanı həyatda baş verən bir-birinə zidd hadisələr işıqlandırılıb.

Uşaq ədəbiyyatına aid hekayə və şeirlərin tədrisində istifadəsi şagirdlərdə humanist hislər aşılayır. Onlara yaxşını pisdən ayırmağı öyrədir. Şagirdlərin qrup işlərində mətnlərlə tanışlıq zamanı ifadəli oxu mədəniyyəti, yazı və oxu bacarığı formalaşır. Dərs prosesində şagirdlər uşaq ədəbiyyatı nümunələrini müxtəlif üsulların tətbiqi ilə oxuyur və təhlil edir. Müəllim məzmunun daha yaxşı anlaşılması üçün oxu bacarıqlarının formalaşdırılmasına ən uyğun iş üsulunu seçir. Ziqzaq, karusel və s. üsullar bu baxımdan əlverişlidir.

Sinifdənxaric oxu materiallarının öyrədilməsi zamanı da uşaq ədəbiyyatı nümunələri ilə şagird şəxsiyyətini formalaşdırmaq üçün məqsədyönlü işləmək lazımdır. Mirvarid Dilbazi, Mədinə Gülgün, Balaş Azəroğlu, Rəsul Rza, Ənvər Məmmədyanlı, İlyas Əfəndiyev, Əzizə Cəfərzadə, Xəlil Rza Ulutürk, Əli Kərim, Əhməd Cəmil, Hüseyn Arif, İslam Səfərli, Məmməd Araz, Zəlimxan Yaqub, Məmməd Aslan, Fikrət Qoca, Zahid Xəlil, Aqil Abbas, Mustafa Çəmənli və s. müəlliflərin əsərləri sinifdənxaric və məktəbdənkənar işlərin təşkili zamanı böyük əhəmiyyət kəsb edir. Müxtəlif ədəbi-bədii gecələrin təşkilində uşaq ədəbiyyatı nümunələrindən istifadə şagirdlərin təfəkkür tərzini inkişaf etdirir, onların söz, lüğət ehtiyatını zənginləşdirir. Şagirdlərin həmişəlik yaddaşında qalan bu tədbirlər zamanı öyrənilən ədəbi-bədii nümunələr onların bir şəxsiyyət kimi formalaşmasına böyük təsir göstərir. Uşaq ədəbiyyatının ən layiqli inciləri şagirdlərin dünyagörüşünün formalaşması, onların vətənpərvər, insansevər, humanist ruhda böyüməsi üçün böyük dəstəkdir. Cəfər Cabbarlının erkən gənclik çağlarında yazdığı müxtəlif səpkili şeirlər həm şairin şəxsiyyətini oxuculara yaxşı tanıdır, həm də şagirdlərə həyatı hərtərəfli dərk etməyə kömək edir.

Əhməd Cavadın, Almas İldırımın, Məhəmməd Hadinin, Məhəmmədhusəyn Şəhriyarın xalq ruhlu, vətən sevgili əsərləri şagirdlərdə türk milli birliyinə, türk dünyasına sevgini dərinləşdirir, onlarda soykökə bağlılığı formalaşdırır.

Türkün tökülən qanları bihudə gedərmə?
Diqqətlə düşün, yoxsa bu qan həpsi hədərmə?

Məhəmməd Hadinin bu misraları milli təəsübkeşliyi, ümumtürk birliyini ifadə edir. Bu şeirlər şagirdlərin qəhrəmanlıq, vətənpərvərlik ruhunda böyüməsinə xidmət edir.

Mikayıl Müşfiqin həyat sevgili nəğməkar əsərləri şagirdlərin oxu bacarıqlarının formalaşması üçün zəngin materiallardır. Məsələn “Yağış” şeirindəki dil və ifadə gözəlliyi, bədiiilik, adi təbiət hadisəsinin vurğunluqla təqdim edilməsi obrazlılığa ən gözəl nümunədir. Şeirdəki ritm, ahəngdarlıq şairin duyğularını sanki oxucuya təlqin edir. Dəmiri döyəcləyən yağış damcılarını şagird sanki əsəri oxuduqca, dinlədikcə hiss edir. Zəngin qafiyələr, alliterasiyalar, bədii xitablar əsəri bütün gözəlliyi ilə oxucuya sevdinir.

Ümumtürk ədəbiyyatı içərisində böyük tatar şairi Musa Cəlilin yaradıcılığı, vətənpərvər ruhu da yeniyetmə və gənclərimiz üçün örnəkdir. “Moabit dəftəri” silsilə şeirləri şairin vətənpərvərlik,

azadlıq, qələbəyə inam hislərinin təcəssümüdür. “Moabit dəftəri” silsiləsindən olan “Quşcuğaz” şeiri Vətəndən uzaqlarda zindanda olan şairin incə, lirik duyğularıdır. Qəhrəman şair bu şeir vasitəsilə nəcib hislərini, vətənpərvərlik duyğularını, vətən həsrətini oxucuya çatdırır.

Uç azad quşcuğaz, şimşəklər kimi,
Ax ey nəğmələrim, şəfəqlər kimi!
Qoy burda, yad eldə qalsın bədənim,
Qəlbimsə yurduma qayıtsın mənim!

Musa Cəlilin həyat və yaradıcılıq yolu şagirdləri vətənpərvər humanist hislərə kökləyir. Şairin yaradıcılığında incə, kövrək duyğular müsbət ideallar oyadır. Tatar xalqının böyük şairi, ümumtürk ədəbiyyatında xüsusi yeri olan Musa Cəlil öz şəxsiyyəti və yaradıcılığı ilə böyük məktəbdir. Şairin poetik duyğuları vətənpərvərlik hisləri ilə birləşərək onu bəşəriyyətə sevdirdi. “Yaz gələr”, “Elim-obam”, “Oğluma”, “Yaz iməciliyi”, “Yalnız, yalnız azadlıq”, “Mənim nəğmələrim”, “Azadlıq” və s. şeirlər həyat eşqi, azadlıq arzusu ilə doludur.

Səninçün burnumun ucu göynəyir,
Yarı canım qalıb o bağça-bağda.
Doğma yurd!
Qar altda yatan güllərin
Bahar günəşini arzulamaqda...

Böyük Azərbaycan şairi Səməd Vurğun tatar xalqının bu qəhrəman oğlunun şəxsiyyətini və poeziyasını yüksək qiymətləndirmişdir. O, şairə olan məhəbbətini belə ifadə etmişdir:

O günkü üstünü cəlladlar aldı,
Günahsız töküldü müqəddəs qanın.
Bizim dərdimizdir yarımçıq qaldı,
Sənin söz dastanını, həyat dastanını...

... Neçə sərhəd aşır, el gəzir şeir,
Yurd salır neçə min ürəkdə, canda.
Sənə oğlum deyir, öz balam deyir,
Mənim Ana yurdum Azərbaycan da!

Səməd Vurğunla yanaşı bir çox şairlər də Musa Cəlil yaradıcılığına böyük rəğbətini öz şeirlərində ifadə etmişdir. Bəxtiyar Vahabzadənin “Uçun, nəğmələrim!” poeması, Hüseyn Arifin “Qəhrəman şairə” şeiri, Əhməd Cəmilin Musa Cəlilə həsr etdiyi şeiri bu qəbildən olan əsərlərdir. Musa Cəlil yaradıcılığının, ədibin poeziyasının Azərbaycan oxucusuna çatdırılmasında şairin əsərlərini tərcümə edən Böyükağa Qasımzadə, Ələkbər Ziyatay, Xəlil Rza Ulutürkün də böyük xidmətləri olmuşdur. Şagirdlərin belə ədiblərin yaradıcılıq əlaqələrini öyrənməsi onlarda məntiqi, tənqidi və yaradıcı təfəkkürü dərinləşdirir, onları tədqiqatçılığa sövq edərək araşdırma bacarığı formalaşdırır.

Soykökünə dərinlən bağlı olan Musa Cəlil və Xəlil Rza Ulutürk həyatının və yaradıcılığının müqayisəsi şagirdlərdə qəhrəmanlıq, vətənpərvərlik duyğularını dərinləşdirir. Onların azadlıq uğrunda mübarizə əzmi, fəal vətəndaş mövqeyinin formalaşmasını şərtləndirir. Hər iki şairin oxşar həyat yolu əsl vətənpərvərlik nümunəsidir. Şagirdlər bu ədibləri yaxından tanıdıqca onların mübariz ruhu, azadlıq carçısı olmaları arasında bağlılığı görürlər. Onların zindan həyatı yaradıcılıqlarının digər xüsusiyyətlərindən də qabarıq şəkildə göz önünə gəlir. Elə buna görədir ki, onlar daha çox azadlıq carçısı kimi yaddaşlarda qalır.

Xəlil Rza Ulutürk yaradıcılığı əsl vətənpərvərlik məktəbidir. Xəlil Rza Ulutürkün vətənpərvər ruhlu şeirləri, uşaq ədəbiyyatına aid olan əsərləri həm tədris materialları kimi, həm də sınıfdən xaric oxu üçün əvəzsiz öyrənmə, örnək mənbəyidir. Şeirlərindəki mübariz ruh onu şagirdlərə istiqlal şairi kimi tanıdır və sevdirdi.

Azadlığı istəmirəm zərrə-zərrə, qram-qram!
Qolumdakı zəncirləri qıram gərək, qıram, qıram!

Azadlığı istəmirəm bir həb gibi, dərman gibi!
İstəyirəm səma gibi, günəş gibi, cahan gibi!
Çəkil, çəkil, ey qəsbkar! Mən bu əsrin gur səsiyəm!
Gərək deyil sısqa bulaq! Mən ümmanlar təsnəsiyəm!

Şeirlərindəki əzəmət böyük şairin vətənpərvər şəxsiyyətinin vurğulu ifadəsidir. Şəhid atası olan şair vətənə qurban gedən oğlunu bu torpağın bir parçası sanır. Şair övladını digər şəhidlərdən ayırır. Öz ata qəlbi ilə oğlunun ölümünə yansa da, bu ölümü vətən yolunda bir borc bilir. Şair özü də qürurludur ki, doğma övladı öz qanı ilə vətən yolunda qurban gedərək şəhidlik zirvəsinə ucalıb, özü isə ölməz qələmi ilə vətənin istiqlalı, azadlığı yolunda vuruşub.

Məqbərəyə gül düzərəm,
Gülüm, Təbrizim, Təbrizim.
Ocağımsan yoxsa mənim
Külüm, Təbrizim, Təbrizim...

... Qanlı köksü dəlik-deşik
Xocalıda bir qəsr tik.
Ey cahanda həmişəlik
Qalan, Təbrizim, Təbrizim.

Bu misralarla sanki şair vətən daşına çevrilən balasına layla çalır. O taylı-bu taylı Azərbaycan sevgisi, Vətən məhəbbəti, övlad sevgisini bir arada verən şairin övlad acısı nə qədər güclü, ağırlı olsa da, vətən sevgisi daha qabarıqdır. Onun bütün əsərləri şagird şəxsiyyətinin mükəmməl şəkildə, vətənpərvər ruhda formalaşmasına xidmət edir.

Əzizə Cəfərzadənin “Uşaq hekayələri”, “Çiçəklərim”, “Qızımın hekayələri”, “Natəvan haqqında hekayələr”, “Anamın nağılları” və s. kitabları ən yaxşı sinifdən xaric oxu materiallarıdır. Bu əsərlər həyatı, təbiəti, şəxsiyyəti sevdirməklə bərabər, ana dilinin gözəlliyinə vurğunluq yaradır. Bədii nəsr dilinin incəlikləri ədibin əsərlərində bənzərsiz şəkildə özünü göstərir. Dil və ifadə gözəlliyi hadisələrin təsvirinin maraqla oxuculara çatdırılmasını təmin edir.

Azərbaycan şairi Bəxtiyar Vahabzadə, Mirvarid Dilbazinin zəngin yaradıcılığı gənclər və yeniyetmələrin şəxsiyyət kimi formalaşmasında, onların vətənpərvərlik, sülhsevərlik ruhunda böyüməsində mühüm rol oynayır. Bu ədiblərin əsərlərində dilimizin saflığı, qorunması, vətənə sevgi, sülh arzusu mühüm əhəmiyyət daşıyır. Şeirlərin tərbiyəvi mahiyyəti təlimin və tədrisin məqsədləri ilə uzlaşır. Elə buna görədir ki, ibtidai sinif dərsləkləri bu şeirlərlə zəngindir.

Yunus Əmrə, Məhmət Akif Ərsoy, Tofiq Fikrət, Mithat Camal Kuntay, Çingiz Aytmatov və s. kimi sənətkarların əsərləri ilə araşdırmalar şagirdlərdə müsbət ideallar formalaşdırmaqla bərabər onlarda ümumtürk ədəbiyyatına sevgi aşılayır. Bu əsərlərin şagirdlər tərəfindən mütaliə edilməsi təhsilçilərin həyata baxışlarının müsbət yöndə formalaşmasına təkan verir və şagirdlərdə intellektual təfəkkürün yaranmasını təmin edir.

Bədii ədəbiyyatın mənimsənilməsi təlimin təşkilinə verilən əsas tələblər gözlənilməklə, milli və ümumbəşəri dəyərlər, şagirdlərin fərdi xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla təmin olunmalıdır.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan dili, orta məktəb üçün dərslük komplekti, son nəşrlər.
2. Ədəbiyyat, orta məktəb üçün dərslük komplekti, son nəşrlər.
3. Ümumi təhsilin fənn standartları (I-XI siniflər). Bakı, “Mütərcim”, 2012, 402 səh.
4. Ümumi təhsil pilləsinin dövlət standartı və proqramları (kurikulumları). (2010). Kurikulum. №3
5. Ümumtəhsil məktəblərinin V-XI sinifləri üçün fənn kurikulumları.

6. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı antologiyası. Üç cildə. Bakı, “Öndər nəşriyyat”, 2005.
7. Əzizə Cəfərzadə. Anamın nağılları. Bakı: “Gənclik”, 1982. 176 səh.
8. Xəlil Rza Ulutürk. Dünyaya pəncərə. Bakı: “Çinar-Çap”, 2010. 1152 səh. (“Moabit dəftəri”: səh. 214-413)
9. Xəlil Rza. Seçilmiş əsərləri. İki cildə. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2005.
10. Musa Cəlil. Moabit dəftəri (Şeirlər). Tatarcadan tərcümə edən: Xəlil RzaUlutürk. Bakı. “Yazıçı”, 1979. 278 səh.
11. Səməd Vurğun. Seçilmiş əsərləri: Beş cildə. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2005.
12. Türk xalqları ədəbiyyatı. IV cild. Ən yeni dövr. Bakı: “Çaşıoğlu” - Azərbaycanca Atatürk Mərkəzi, 2007. 320 səh.

“BUBBULAR, KİRPİLER VE İLAN” - “POEM ON PROZ”DA ÇOCUKLARA DOSTLUK VE YURT SEVGİSİNİN AŞILANMASI

Doç. Dr. Esmira FUAD*

Xülasə

Uşaq ədəbiyyatı Dünya və Azərbaycan ədəbiyyatının tərkib hissələrindən biridir. Yalnız maraqlı süjetləri ilə deyil, yüksək mənəvi keyfiyyətlər daşması ilə də səciyyələnən uşaq ədəbiyyatı dünyanın yaratmış olduğu bütün maddi və mənəvi sərvətləri yeni nəslə öyrətmək, onları bu sərvətin əsl varisi kimi tərbiyə etmək yönündə gəlişməkdədir. 7-14 yaşarası oxucuların təlim və təhsilinə, tərbiyəsinə yönəldilən bədii əsərlər uşaqların yaş səviyyəsinə uyğun tərzdə yazılır. Uşaq ədəbiyyatının ən yaxşı nümunələri özündə güclü ideya-estetik və mənəvi yük daşıyır, uşaqların qəlbində nəcib hisslər oyadır. Bu hissləri mənzum və mənsur əsərlərdə işıqlandıran, onların gələcək haqqında işıqlı arzularına ümid, qol-qanad verən və uşaqları zəngin mənəvi zövqə malik bir insan kimi tərbiyə edən, öz xalqının mübarizələrlə zəngin tarixi keçmişinə dərin bələd olmasını sağlayan Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı milli mədəniyyətimizin sınırlarını aşaraq özündə ümumbəşəri maraqları və yüksək humanizmə söykənən fikirləri ehtiva edir, insanları birləşdirən ideyaların yayılmasına rəvac verir. Çağdaş dövr Güney Azərbaycanın ünlü yazarı Rəsul Qədri də “Bubbular, kirpilər və ilan” “poem on proz” tipli poemasını məhz bu amacla qələmə alıb...

Açar sözlər: Güney Azərbaycan, uşaq ədəbiyyatı, milli kimlik, doğma yurd, dostluq, haqq-ədalət, pisliklərsiz dünya arzusu.

Summary

Children's literature is one of the constituent parts of world and Azerbaijani literature. Children's literature, which is characterized not only by its interesting plots, but also by carrying high moral qualities, is coming in the direction of teaching the new generation all the material and spiritual wealth created by the world, and educating them as the true heirs of this wealth. Fictional works aimed at the training and education of readers aged 7-14 are written in a manner appropriate to the age level of children. The best examples of children's literature carry a strong idea-aesthetic and spiritual load, and awaken noble feelings in children's hearts. The national culture of children's literature of Azerbaijan, which illuminates these feelings in verse and prose works, gives hope and wings to their bright dreams about the future, educates children as a person with rich spiritual taste, and enables them to be deeply familiar with the historical past of their people, rich in struggles. Transcending the boundaries of science, it includes universal interests and ideas based on high humanism, and promotes the spread of ideas that unite people. Rasul Gadiri, a famous writer of contemporary South Azerbaijan, wrote the "Bubbular, hedgehogs and snakes" "poem on prose" type poem for this very purpose...

Key words: Southern Azerbaijan, children's literature, national identity, homeland, friendship, justice, desire for a world without evils.

Bu gün Azərbaycanın həm Quzeyində, həm də Güneyində tarixin müxtəlif mərhələlərində xalqın yaratdığı mənəvi sərvəti – uşaq ədəbiyyatını, heç bir istisnaya yol vermədən, bütöv halda araşdırıb üzə çıxarmaq, təbliğ edib geniş oxucu kütləsinin mənəvi qida mənbəyinə çevirmək yazarları, ziyalıları daha çox düşündürür...

Bu gerçəkliyin mahiyyətini-uşaq ədəbiyyatının onların gəlişməsində nə qədər önəmli rol oynadığını dövrünün böyük aydını, qoca Təbrizdən Şərq dünyasına günəş tək doğan Mirzə Həsən Rüşdiyyə hələ XIX əsrin II yarısından etibarən dərinlən anlayıb və XIX əsrin sonlarında böyük

* Azərbaycan Milli İlimlər Akademisi Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu, Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı şöbəsinin baş elmi işçisi, esmirafuad@mail.ru

çətinliklə “Mədrəsəyə-Rüşdiyyə”, “Rüşdiyyə-ye müzəffəriyyə” adlı yeni tipli məktəblər açıb. Bu eyitim ocaqları “Səfəvilər dövründən sonra Güneydə ana dilində fəaliyyət göstərən ilk Azərbaycan məktəbi” (1) olub. Və təbii olaraq bu yeni tipli Azərbaycan məktəblərində təhsil alan uşaqların oxuyub savad almaları üçün ana dilində, özbəöz türkcəmizdə dərslərlərin yaradılması və bədii əsərlərin yazılması gərəkdiyini də doğurub. M.H.Rüşdiyyə bu qutsal işə başlayıb və kiçikyaşlı öyrəncilər üçün bir sıra ibrətəməz əsərlər-öykü, təmsil və dərslərlər, türk və fars dillərində kitablar qələmə alıb. Bu kitablarla böyük maarifçi İranda və Güney Azərbaycanda əsl maarifçilik hərəkatının başlanmasına start verib. Elmi-publisistik və ədəbi-bədii xarakter daşıyan həmin əsərlər M.H.Rüşdiyyənin ictimai-siyasi və maarifçilik fəaliyyəti ilə yanaşı, geniş elmi və bədii yaradıcılıqla da məşğul olduğunun kanıtıdır...

Güneydə onun açdığı mütərəqqi yolla mətin addımlarla irəliləyən davamçıları yetişib. Onlar yeni üsullu məktəb açma bilməsələr də, möhtəşəm uşaq ədəbiyyatı örnəkləri yaradıblar. Qeyd edək ki, Güney Azərbaycanda və İranda çağdaş dövr uşaq ədəbiyyatının təməlini M.H.Rüşdiyyənin xələfi - Səməd Behrəngi qoyub, onun faciəli ölümündən sonra isə bu qutsal işi milli siyasi hərəkatda fəal iştirak edən məsləkdaşları Mərziyə Üskülü Dalğa və Əlirza Nabdil Oxtay birlikdə davam etdiriblər. Bu gün Güney aydınları “Uşaqlarınızın göz yaşlarını qoruyun, qoy öz çağında onlar sizin qəbrinizin üstünə tökülməyə yaraya bilsin” (Pifaqor)¹, - gerçəyini anlayır və həyata keçməsi üçün uşaq ədəbiyyatı nümunələrinin yaranmasına və araşdırılmasına daha çox əhəmiyyət verirlər. Bu aydınlardan biri çağdaş dövrün ünlü çocuk yazarı, Güney Azərbaycanın başkəndi Təbrizdə yaşayan **Rəsul Qədiridir**. Yazar uşaqlar üçün çoxlu sayda şeir, “Birlik ninni//hini” öyküsünü, “Bubbular, kirpilər və ilan” poemasını qələmə alıb. R.Qədirinin “Bubbular, kirpilər və ilan” poeması “Poem on proz”, yəni, nəslə şeirin sintezidir, həm də azad şeir tipindədir və uşaqlar üçün qələmə alınıb. Məhz bu baxımdan poemanın üzərində bir qədər geniş dayanmaq gərəkir... Əsərdə yuvaları bir əfi ilanının basqısına məruz qalan iki sevgili bubbunun başına gələn olaydan danışılır. Üç balasına yemək gətirmək üçün yuvalarını tərk edən bubbular qayıdarkən görürlər ki, yuvaları basılıb və balalarını ilan yeyib. Erkək bubbu balalarının qisasını almaq üçün hərəkatə keçir, lakin onun ilanla savaşı uğursuzla sonuclandır. Dişi bubbu meşədəki başqa heyvanlardan yardım istəyir, ancaq bu uğraşma da bir sonuc vermir. Heyvanlar onlara yardım etməyə qorxurlar. Sevgili bubbular kor-peşman ağacın budaqlarının birinə qonub nə edəcəkləri haqda fikirləşir, danışığı aparırlar. Öncə yuvalarını tərk edib özlərinə başqa bir yuva qurmağı düşünürlər, ancaq ana bubbu bununla razılaşmayaraq deyir:

*Yox, buradan getməyəm, yuvamı tərk etməyəm
Hardan məlum bu ilan yenə züyyə gəlməsin?!
Bizləri də yeməsin?!
Bir də axı buraya çoxlu zəhmət çəkmişik.
Bu dəliyin içini silib təmizləmişik...
Hər nə təhər olursa, yuvarımızı ilandan biz geri almalyıq.
Bu eybəcər heyvanın burnunu ovmalyıq,
Çağırılmamış qonağı eşiyə salmalyıq...
Biz bu zülmə dözmərik,
Yurdumuz, yuvarımızdan əlimizi üzmərik.
Cüclərin öcünü bu zalımdan alarıq.
Bizi dərdə salıbdır, onu dərdə salarıq!
Qoy yuvaya göz tikən başqa heyvanlara da işimiz ibrət olsun,
Bundan sonra burada bizə təkcə mutluluq-gözəllik qismət olsun...¹²*

¹ Güney Azərbaycan Uşaq Ədəbiyyatı Antologiyası, Tərtib, izah və ön sözü müəllifi Esmira Fuad, Bakı: “Elm və Təhsil” – 2020, 788 səh.

² Rəsul Qədiri. Bubbular¹, kirpilər və ilan. Poema, Rəssam: Məhsə Həsənpur, Təbriz, “Nizami Gəncəvi”, 2019,

Onlar düşünüb-daşınır, ağilla məşvərət edirlər. Ana bubbu ilanların zəif cəhətlərinə işarə edir və həmin işarələr ilanların qənimi sayılan əski dostu kirpini ata bubbunun yadına salır. Ana bubbu onu sakitləşdirərək deyir ki, narahat olmağa dəyməz, ovçu, yəni kirpi ağac dibində acımasız ilanı gözləsə, o, qəddini açma bilməz və heç yerə qaça bilməz... Onlar kirpini tapıb ondan yardım istəmək üçün yubanmadan yola düşürlər. Kirpilər bubbuların başına gələn olayı eşidincə, üzülüb toxtaqlıq verirlər. Sonra erkək kirpi üzünü can yoldaşına tutub deyir:

*Kürəyi çil-çil yarım,
Tikanı mil-mil yarım.
Gözəl həyat yoldaşım,
Mənimlə həmdil yarım.
Dayanmadan hazırlan,
Getməliyə buradan.
Gərək bilsin o ilan,
Tək deyillər bubbular,
Yaxşı yoldaşları var.
Yeriyək, yola düşək,
Yardıma getmək gərək.
Mən yaman acıqmışam,
Gedək ilanı yeyək...³*

Kirpilər bubbuların göstərişi ilə yola düşüb ilanların yuvasına sarı gedir və ağacın altında oturub ilanların yuvadan enməsinə gözləyirlər. İlan onları görünə, canına qorxu düşür. Ancaq ana bubbunun düşündüyü kimi, onun nə uçağa qanadı var idi, nə də qaçmağa əl-ayağı. İlan bir gün aclıq çəkəndən sonra, dözə bilməyib budaqların birindən sallanıb qaçmaq istəyərkən kirpilər ona macal vermir. İlanı tutub tikələyir və bubbuların cücələrini onun qarnından çıxarıb azad edirlər. Poemanı bir daha gözdən keçirdiyimizdə, şairin toxunduğu bir sıra konular diqqət çəkir. Əsərin olumlu, müsbət xarakterləri bubbular və kirpilərdir. Onlar cüt sevgilidirlər, bir-birlərini mutlu etmək üçün uğraşır, üzleşdikləri maneələri birlikdə aşırırlar... İlan isə olumsuz-mənfi roldadır və yalqız, tənhadır. Tənhalıqsa çox üzücüdür, qatlaşmaq zordur.

Beləliklə də müəllif əsərdə sevginin böyük gücünü sərgiləmək istəyib, - deyə bilirik. Deməli, güc birlikdədir, dostluq böyük nemətdir, dar günün dağıdır dostlar: “Cüt olsa sərçə də qalib gələcək, Tək olan aslana yazığım gəlir (Bəhmən Vətənoğlu)...”⁴

Poemada bubbularla kirpilərin brliyi, yoldaşlıq, dostluq böyük rol oynayır. Bubbuların yaxınlığında yaşayan heyvanlar deyil, məsafəcə uzaqda yaşayan dostları-kirpilər də onların yardımına gəlirlər. Əlbəttə, bu arada, gizli bir konu//mövzu da artıq diqqəti çəkir: İlan kirpilərin yemidir və kirpilər bubbulara yardım etməklə, bu yardımdan özləri də faydalanırlar. Başqa sözlə desək, ilana qələbə çalmaqla həm bubbular, həm də kirpilər qazanmış olur, heçinin özgüvənlərini artırmış olurlar...

Əsərdə “Vətən” anlayışı önə çəkilərək qabarıqlaşdırılır. Şair bu qabardılmanın uşaqlarda vətənpərvərlik ruhunu gücləndirməyə yardımçı olacağını düşünür. Poemada məntiqlə düşüncənin böyük güc olduğu vurğulanır. Bubbular fiziki baxımdan ilandan gücsüz olsalar da, problemlərini birlikdə düşünüb ağilla çözə bilirlər. Əsərin sonuc/ nəticə bölümündə oxucuya dərin məna kəsb edən bir mesaj ötürülür, bu mesaj, hətta siyasət dünyasında da belə, keçərlidir: “Düşməninizin düşməni sizin dostunuzdur...”

Müəllif poemanın sonuna uşaqlara özəl olaraq yazdığı, ancaq böyüklər üçün də faydalı ola bilən bir sonuc-mesaj da əlavə edib. Bu mesaj XX əsrin klassiki Mirzə Ələkbər Sabirin “Tülkü və qarğa” şeirinin

³ Yenə orada, s. 6.

⁴ https://kayzen.az/blog/seirler_edebiyat/13026/yaz%C4%B1%C4%9F%C4%B1m-g%C9%99lir.html.

sonuncu beytini xatırladır. Əslində bu şeirdə də şair, təkcə uşaqlara deyil, bütün bəşəriyyətə səslənib, insanları birləşməyə səsləyib:

*İndi gözəl uşaqlar,
ailələr bəzəyi, ürəyi yumuşaqlar,
Heç zülüm yerdə qalmaz,
Bəzən olar insanın gücü zalıma çatmaz,
Birinə zülm etməyin, əyri yola getməyin,
Düşünün, fikirləşin!
Darlığa düşən zaman, əlbir olun, birləşin
Düşməninizin düşməni sizin dostunuz demək
Çətinliyə düşərsə, yardım etməniniz gərək
Çətin durumda olsaz, alın dostlardan kömək
Böyləcə şən yaşayın,
Bir ULUS-a oxşayın...¹⁵*

“Bubbular, kirpilər və ilan” “Poem on proz” nəsrində şeirdir, yəni, nəsrə nəzmin növbələşməsi-qovuşğunun sərgiləndiyi orijinal bir poema, süjetli poetik əsərdir. Əslində, bu janr Güney ədəbiyyatında yeni deyil, sadəcə, XX əsrin əvvəllərində böyük Mirzadə Eşqinin “Novruznamə”, XXI əsrin ilk çeyrəyində isə Rəsul Qədirinin “Bubbular, kirpilər və ilan”la “lirikanın poeziya ilə birləşdiyi yer”ə, “Kitabi Dədə Qorqud” dastanının üslubuna yenidən qayıdıdır.

Poemanın çap olunduğu kitabın rəssamı Məhsə Həsənpur gənc olmasına baxmayaraq, tərtibatını çox peşəkarcasına işləyib və istər paltar, istər davranış, istərsə də seçdiyi rənglərlə insanlar və poemadakı heyvanların dünyası arasında ustalıqla körpü salmağı bacarıb. Bu məsələ bəlkə hekayə/öykünün çəkililiyini artıraraq mesajların ünvana daha uğurlu çatdırılmasına yardımçı olub.

Müəllif uşaqların incə ruhunu nəzərə alaraq, gerçək dünyada olanaqsız// mümkünsüz olsa da, bubbuların balalarını ilanın qarnından diri çıxarır. Kitabın səhifə düzənlənməsi böyük diqqətlə aparılıb. Belə ki, cildin üzündə, meşə rəmzi olan bir qabın içində bubbuların ailəsi - İki sevgili olan bubbu və üç cücəsi təsvir olunub. Onların başının üstündəki ağaca, poemada sözü gedən ilan burum-burum burulub. baxanda elə bir hissə yaradır ki, ilan bir bəla kimi bubbuların başının üstünü kəsib, yaşamına kölgə salıb. Mənzərənin aşağı hissəsində kirpilər təsvir edilib və gülər üzlə onlara baxırlar. Cildin içəri tərəfində yazar və rəssamın qısa özkeçmişini verilib, kitabın başlanışı və son səhifəsinin ətəyində isə bir-birinin əlindən tutub rəqs edən heyvanlar birlik simgəsi//simgəsi olaraq göstərilib. Sonrakı səhifədə kitabın tanıtımı, ardınca bir budağın üstündə oturub danışan sevgili bubbuların rəsmi yer alıb. Daha sonra poema başlanır. Kitabın arxa cidinin iç tərəfində isə kirpilərin rəsmi çəkilib. Deməli, poemanı bubbular başlayır, kirpilər qurtarır. Cildin arxa üzündə şairin balaca oxucularına mesajı yazılıb: “İstəkli uşaqlar, bu kitabdakı hekayəni oxumaqla, sevgi, birlik, vətənsəvərlik, yoldaşlıq və düşüncənin gücünü anlamaq bilirsiniz. Hər kəs öz evini xətər və pisliklərdən qorumaq üçün. Bəlkə evinizə göz dikənlər sizdən daha güclüdürlər, amma ağılla hərəkət edərək yoldaşlarınızdan da yardım almaqla, Siz, hətta güclü düşmənlərin qarşısında belə dayana, evinizi və vətəninizi qoruya bilirsiniz...”

Rəsul Qədirinin “Bubbular, kirpilər və ilan” poeması “*Uşaqların böyümə və inkişaf, xəyal, duyğu, düşüncə və duyurluqlarına, zövqlərinə əylərkən əylənmələrində iştirak etmək məqsədilə reallaşdırılan çocuksu bir ədəbiyyat*” nümunəsidir.

Beləliklə, deyə bilərik ki, yaşamı gözəlləşdirdiklərinə, dünyanı yaxşılığa doğru dəyişdirdiklərinə, böyüklərin onları daha içdən anlayıb özləri kimi düşünən insan yerinə qoymağa çağırış etdiklərinə, insan

⁵ Rəsul Qədiri. Bubbular¹, kirpilər və ilan. Poema, Rəssam: Məhsə Həsənpur, Təbriz, “Nizami Gəncəvi”, 2019.

ruhunu paklaşdırdıqlarına görə uşaqqlar daha çox sevgini, dəyəri və bütün bu dəyərləri içəriyinə alan böyük ədəbiyyatı haqq edirlər.

Qaynaqlar:

1. https://az.wikipedia.org/wiki/Uşaq_ədəbiyyatı
2. Misir Mərdanov. Azərbaycanın təhsil tarixi. "Təhsil" nəşriyyatı, 2011-ci il. Bakı, I cild, 295 s.
3. Şirvani Ədilli, "Türküstan qəzeti", 29.08.2017;
4. kolani.az/.../print:page,1,225-milli-maarifchilik-fedaisi-mirze...
5. Rəsul Qədri. Bubbular⁶, kirpilər və ilan. Poema, Rəssam: Məhsa Həsənpur, Təbriz, "Nizami Gəncəvi", 2019.
6. Güney Azərbaycan Uşaq Ədəbiyyatı Antologiyası, Tərtib, izah və ön sözü müəllifi Esmira Fuad, Bakı: "Elm və Təhsil" – 2020, 788 səh.
7. <https://525.az/news/209103-guney-azerbaycanda-usaq-edebiyati-cagdas-edebi-prosesin-onemli-qolu--esmira-fuaddan-3-cu-yazi>
8. https://kayzen.az/blog/seirler_edebiyat/13026/yaz%C4%B1%C4%9F%C4%B1m-g%C9%99lir.html

⁶ Şanapipik

**BÜYÜK TATAR ŞAİRİ ABDULLAH TUKAY'IN
AZERBAJYAN-TATAR BİLİMSEL VE EDEBİ İLİŞKİLERİ BAĞLAMINDA
AZERBAJYAN İLE İLİŞKİLERİ**

Doç. Dr. Reşad ASGEROV*

Doç. Dr. Yusif HÜSEYNOV**

Doç. Dr. Bağır BABAYEV***

Özet

Araştırmacılara göre Puşkin'e "Rus şiirinin güneşi" deniyorsa, Abdullah Tukay yaratıcı özelliklerinde "Tatar halkının Ayı ve güneşi" bile. Tukay, anadilini yazabilen, okuyabilen ve konuşabilen her Tatar için yeri doldurulamaz bir kişiliktir. Ancak Tukay sadece bir şair ve gazeteci değil, trajik ve hüzünlü kaderiyle Tatar halkının ve Tatar ulusal kimliğinin kendine özgü bir sembolüdür

Azerbaycan devlet bağımsızlığını kazandıktan sonra Türk halklarının edebiyatı ayrı bir yön olarak incelenmeye başlandı. Azerbaycan-Tatar ilmi ve edebi bağları bağlamında Abdullah Tukay'ın hayatı ve Azerbaycan ile bağları tüm yönleriyle incelenmektedir. Tatar edebiyatının seçkin bir klasiği olarak kabul edilen Abdullah Tukay tüm hayatını bu kadar sıkıcı, fiziksel ve ruhsal acıyla yaşayan, zihinsel mücadele dolu yetenekli bir insandı.

Medresedeki çalışmaları sırasında bile Tukay, Muhammed ağa Şakhtakhtli'nin "Şarki-Rus", İsmail Bey Gaspıralı'nın "Tercüman" gazeteleriyle yakından tanıştı. Celil Memmedkulizade'nin "Molla Nasreddin" dergisinin Abdullah Tukay'ın çalışmaları üzerinde ciddi etkisi oldu. Tukay'ın yönettiği Tatar dilinde "Uklar", "Yaşen" ve "Yalt-yolt" hiciv dergilerinin yayınlanması "Molla Nasreddin" in etkisi altındaydı.

Abdullah Tukay, Kazan Üniversitesi'ndeki çalışmaları sırasında birçok Azerbaycanlı öğrenci ve aydınla yakın dostane ilişkiler içindeydi. Mir Hidayet Bey Seyidov'un Kazan'daki çalışmaları sırasında Abdullah Tukay ile siyasi bağlantısı ve dostluğu Lev Tolstoy'a hitaben yazdığı bir mektupta bildirilmektedir. Kazan Üniversitesi'nin o zamanki öğrencisi, daha sonra zamanının seçkin bir bilim adamı olan Rahimbey Melikov'un (Hasan-bey Zardabi'nin yeğeni) Abdullah Tukay ile ilişkisi olmuştur. Kazan Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde okuyan Aliabbas Gadimov, öğrencilik yıllarında Abdullah Tukay'ın de arkadaşlarından biriydi.

Önde gelen Azerbaycanlı yazar, oyun yazarı ve yayıncı Nariman Narimanov, polis ve jandarmaların çarlık makamlarının zulümden kaçan muhalefeti nedeniyle Astrakhan'a zorla sınır dışı edilme döneminde Astrakhan'a gelen Abdullah Tukay ile şahsen görüştü.

Bu nedenle, seçkin Tatar klasiği Abdullah Tukay'ın Azerbaycan'la bağları olan çalışmaları hem Azerbaycan'da hem de Tataristan'da büyük bir onurla ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Abdullah Tukay, Tatar edebiyatının seçkin bir klasiği, Tatar ulusal kimliğinin sembolü, Azerbaycan ile bağları, Azerbaycanlı öğrenci ve aydınlarla yakın dostane ilişkiler.

**RELATIONS OF THE GREAT TATAR POET GABDULLA TUKAI WITH AZERBAIJAN IN THE CONTEXT
OF AZERBAIJANI-TATAR SCIENTIFIC AND LITERARY RELATIONS**

Abstract

If, according to researchers, Pushkin is called the "sun of Russian poetry", then Gabdulla Tukai is even "The Moon and the sun of the Tatar people" in his creative features. Tukai is an irreplaceable

* Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, Felsefe ve Sosyoloji Enstitüsü, asgarov_rashad@mail.ru

** Nahçıvan Devlet Üniversitesi, y.h.huseynov@mail.ru

*** Nahçıvan Devlet Üniversitesi, baqirbabayev59@mail.ru

personality for every Tatar who can write, read and speak his native language. Gabdulla Tukai was consciously portrayed as a hero under Soviet rule, was considered a romantic poet, but Tukai is not only a poet and a publicist, with his tragic and sad fate he became a kind of symbol of the Tatar people and Tatar national identity.

After Azerbaijan regained its state independence, the literature of the Turkic peoples began to be studied in depth as a separate direction. In this sense, in the context of Azerbaijani-Tatar scientific and literary ties, the life of Gabdulla Tukai and his ties with Azerbaijan are studied in all its aspects. Gabdulla Tukai, considered an outstanding classic of Tatar literature, the main figure, lived only 27 years. He was a talented person, full of mental struggle, who lived his whole life with such dull, physical and spiritual pain.

Even during his studies at the madrasa, Tukai became closely acquainted with the newspapers "Vostok-Rus" by Muhammad agha shakhtakhtli, "translation" by Ismail Bey gaspirali. The formation of Tukai's creative path was influenced by acquaintance with the work of such famous intellectuals as Jalil Mammadkulizade, Sabir, Ali Nazmi, Mammad Said Ordubadi through the "Eastern Russian" way. The magazine "Molla Nasreddin", whose main engine was Jalil Mammadkulizade, had a serious influence on the work of Gabdulla Tukai. It was under the influence of "Molla Nasreddin" that the satirical magazines "Uklar", "Yashen" and "Yalta-yolt" were published in the Tatar language, which were directed by Tukai himself. All three magazines also used the magazine "Molla Nasreddin".

During his studies and residence at Kazan University, Gabdulla Tukai was in close friendly relations with many Azerbaijani students and intellectuals. Mir Hidayat Bey Seyidov's political connection and friendship with Gabdulla Tukai during his studies in Kazan is reported in a letter addressed to Leo Tolstoy. Recall that the then student of Kazan University, later an outstanding scientist of his time Rahimbek Melikov (nephew of Hasan-bek Zardabi) had a relationship with Gabdulla Tukai. Aliabbas Gadimov, who studied at the medical faculty of Kazan University and subsequently became a victim of brutal repression, was also one of Gabdulla Tukai's friends during his student years.

Prominent Azerbaijani writer, playwright and publicist Nariman Narimanov, during the period of forced expulsion to Astrakhan due to the opposition of the tsarist authorities of the police and gendarmes, fleeing from persecution, personally met with Gabdulla Tukai, who arrived in Astrakhan.

Thus, the work of the outstanding Tatar classic Gabdulla Tukai, his ties with Azerbaijan, has been studied in detail with great honor both in Azerbaijan and in Tatarstan.

Keywords: Abdullah Tukay is an outstanding classic of Tatar literature, a symbol of Tatar national identity, ties with Azerbaijan, close friendly relations with Azerbaijani students and intellectuals.

GİRİŞ

Araştırmacılara göre Puşkin'e "Rus şiirinin güneşi" deniyorsa, Abdullah Tukay yaratıcı özelliklerinde "Tatar halkının Ayı ve güneşi" bile. Tukay, anadilini yazabilen, okuyabilen ve konuşabilen her Tatar için yeri doldurulamaz bir kişiliktir. Ancak Tukay sadece bir şair ve gazeteci değil, trajik ve hüzünlü kaderiyle Tatar halkının ve Tatar ulusal kimliğinin kendine özgü bir sembolüdür

Azerbaycan devlet bağımsızlığını kazandıktan sonra Türk halklarının edebiyatı ayrı bir yön olarak incelenmeye başlandı. Özgürlüklerini kazandıktan sonra, Sovyet halkları ulusal edebiyatın taşıyıcıları olarak çalışmaya çekildiler, yani kendi haklarını kazandılar. Tukay, savaştığı hedefin taşıyıcısı olarak yeniden doğdu: memleketi Kazan'da, Azerbaycan'da ve Türk dünyasında. Azerbaycan'da, özellikle ülkenin yeniden bağımsızlığını kazanmasından sonra, Türk halklarının edebiyatı ve bu edebiyatların seçkin yaratıcıları üzerine çalışmalar yapılmış, eserlerinin tercüme süreci hızlanmıştır.

Azerbaycan-Tatar ilmi ve edebi bağları bağlamında Abdullah Tukay'ın hayatı ve Azerbaycan ile bağları tüm yönleriyle incelenmektedir. Tatar edebiyatının seçkin bir klasiği olarak kabul edilen Abdullah Tukay tüm hayatını bu kadar sıkıcı, fiziksel ve ruhsal acıyla yaşayan, zihinsel mücadele dolu yetenekli bir insandı. Abdullah Tukay'ın adını duyar duymaz şu anda Tatar ve Azerbaycan edebiyatının tarihi bağları gözümüzün önünde beliriyor. Abdullah Tukay sadece Tatar halkının değil, şiirlerini ezbere bilen ve ilgiyle okuyan başta aydınlık olmak üzere Türkçe konuşan tüm halkların da onurudur.

Abdullah Tukay aynı zamanda Türk dünyasının ünlü edebi şahsiyetlerinden biridir. Türk dünyası edebiyatının sayfalarında isimleri sonsuza dek altın harflerle yazılan ünlü şairler arasında hak ettiği yeri alır. Ancak çalışmaları sadece Türk-Tatar edebiyatının sınırlarıyla sınırlı kalmadı, Doğu ve dünya şiirinin gelişiminde önemli rol oynadı, zengin bir edebi hazine ve tüm insanlığın paha biçilmez manevi mirası haline geldi. (Alioğlu, 2021).

Abdullah Tukay, yerli halkının ilerlemesi için yorulmadan savaştı, anadilini, milli kültürünü ve Türk dilini koruma ve sonraki nesillere aktarma görevini yerine getirdi. Kısa hayatı boyunca Tukay'ın bu görevle onurlu bir şekilde başa çıkması nedeniyle hem Tatar halkı hem de tüm Türk dünyası ona minnettardır. Sevilen ve büyük Tatar şairi Abdullah Tukay'ın edebi kişiliği ve mirası bugün tüm Türk dünyasının bilimsel ve edebi düşüncesinin odağındadır. Yirminci yüzyılın klasik şairi olarak kısa ama anlamlı ve zengin edebi etkinliği, farklı Türk halklarının bilim adamları tarafından ayrıntılı olarak incelenmekte ve analiz edilmektedir.

ARAŞTIRMA

Türk dünyasının büyük şahsiyetleri, özellikle Azerbaycan yazarları, Abdullah Tukay'ın şair, yazar, gazeteci olarak gelişmesinde özel bir rol oynamıştır. Edebi yaratıcılığa adım atan Tukay, Nizami Gencevi, Alişer Navai, Muhammed Fizuli, Mirza Fatali Ahundzade, Namık Kemal, Mirza Elekber Sabir, Celil Memmedkulizade gibi Türk dünyasının edebi mirasından yararlandı. O zamanın Azerbaycan basını, Abdullah Tukay'ın gazeteci, basın mensubu ve onun dünya görüşünü şekillendirmede önemli bir rol oynamıştır.

“Şarki-Rus”, “Hayat”, “Terakki” gibi gazetelere, “Molla Nasreddin” gibi tanınmış bir hiciv dergisiyle tanışması ve daha sonra onlarla işbirliği yapması ve hatta bazılarının muhabiri olarak çalışması bile bu alanda deneyim kazanmasına izin verdi. Sıkıntılar, acılar, özellikle küçük insanların kaderi, nüfusun zengin ve fakir kesimlerinin varlığının yarattığı sosyo-politik atmosfer, o yıllarda hicivli bir türe konu oldu. “Molla Nasreddin”'in etkisi Doğuya yayıldı. Tukay'ın da etkisi oldu. Hem Tatar hem de Azerbaycan edebiyatında edebi olguların kimliği, devrimin kıvılcımını aleve dönüştürebilirdi. Araştırmacılar, hiciv gazeteciliğinin temelini Rus hiciv edebiyatı ve gazeteciliği deneyimi olmasına rağmen, başta Azerbaycan ve Türk basını olmak üzere Doğu gazeteciliğinin etkisini inkar etmenin imkansız olduğuna dikkat çekiyor. (Ülvi, 2016:7).

Abdullah Tukay'ın eserlerinden, “Şarki-Rus” aracılığıyla Celil Memmedkulizade, Mirza Elekber Sabir, Ali Nazmi, Memmed Said Ordubadi ve okumaları yaratıcı yolunun oluşumunu etkileyen diğer ünlü entelektüellerin eserleriyle tanıştığı açıktır. Celil Memmedkulizade'nin seçkin yaratıcısı olan “Molla Nasreddin” dergisinin Abdullah Tukay'ın çalışmaları üzerinde ciddi bir etkisi oldu ve birçok şiirinde bu izleri görebiliriz. (Habibbeyli, 2021).

“Molla Nasreddin” dergisi, seçkin Tatar yazarının edebi kaderinde önemli bir rol oynamıştır. Bu derginin etkisi altında, Mirza Elekber Sabir'in şiirleri, hicivli bir derginin yayıncısı, hicivci bir şair olarak ünlendi. “Molla Nasreddin”'in etkisi altında Abdullah Tukay, “Yalt-yolt”, “Yaşen” gibi ünlü Tatar hiciv dergilerinin sorumlu sekreteri olarak ve aslında her iki derginin de yayıncısı olarak anavatanında ün kazanmıştır. (Alioğlu, 2021).

Abdullah Tukay, Sabir'i "Şarki-Rus", "Hayat" gazetelerinden, "Füyuzat" ve "Molla Nasreddin" dergilerinden tanıdı, Tatarca "şikayetler" şiirini tercüme etti ve "Mollanın şikayetleri" ("Mullanın zuru") başlığı altında yayınladı. Saygı işareti olarak Sabir'in "Hop-hop" imzasına Abdullah Tukay hiciv şiirlerinden birkaçını "Hud-hud" imzasıyla yazdı. Daha sonra M.A. Sabir'in ilk kitabını Azerbaycanlı arkadaşları aracılığıyla alan Tukay, hiciv şiirlerini hayatının sonuna kadar kullandı. (Ülvi, 2016:7).

Büyük Azerbaycanlı şair Mirza Elekber Sabir'in Abdullah Tukay'ın hiciv eseri üzerindeki etkisi sorunu bir zamanlar ünlü bilim adamlarımız Aziz Şerif, Aziz Mirahmedov ve Amin Efendiyev, Tatar bilim adamları Refik Nafigov, Muhammed Geimullin, Rezeda Ganizade ve diğerleri tarafından analiz edildi.

Kazan Üniversitesi'nde okuduğu ve orada yaşadığı yıllarda Abdullah Tukay, birçok Azerbaycanlı öğrenci ve aydınlarla temas kurdu, onlarla yakın dostane ilişkiler içindeydi. Kazan'daki çalışmaları sırasında Mir Hidayet-Bey Seyidov'un Abdullah Tukay ile Lev Tolstoy'a hitaben yazdığı bir mektupla (her ikisinin de mektupta imzaları var) belirlenen siyasi bağlantısı, dostluğu, çalışmanın derinliğine ve içeriğine tanıklık ediyor. Azerbaycanlı ve Tatar bilim adamları tarafından yürütülen çalışmalar var, o zamanki Kazan Üniversitesi öğrencisi, daha sonra zamanının seçkin bir bilim adamı olan Rahim bey Melikov'un (Hasan-bey Zardabi'nin yeğeni) Abdullah Tukay ile olan ilişkisiyle ilgili gerçekleri ortaya çıkardı. Kazan Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde okuyan ve ardından acımasız bir baskının kurbanı olan Aliabbas Gadimov, öğrencilik yıllarında Abdullah Tukay'ın de arkadaşlarından biriydi. (Hasanlı, 2021).

Azerbaycan-Tatar edebi bağlarından, özellikle Abdullah Tukay ve Azerbaycan temasından bahseden odak noktası, seçkin yazar, oyun yazarı ve yayıncı Nariman Narimanov'un etkenidir. Nariman Narimanov ve Abdullah Tukay yazışma tanıdıklarıydı, Narimanov'un 1910'da Abdullah Tukay'ın "Okulda ulusal edebiyat dersleri" adlı bir ders kitabı yazmasına yanıt olarak, Transkafkasya Öğretmenlerinin Birinci Kongresi'nde dil mücadelesi olan Kazan basınında makalelerini yayınladılar. "Astrahan'da iki büyük şahsiyetin buluşması gerçekleşti- oyun yazarı-yazar Nariman Narimanov ve yetenekli şair-yayıncı Abdullah Tukay. Aslında, her ikisinin de toplanmasının nedeni çarlık yönetiminin baskısıydı. Bunlardan biri olan Nariman Narimanov, polis ve jandarmaların bu baskısına direndiği için zorla Astrahan'a, diğeri ise bu polis ve jandarmaların zulmünden kaçan Abdullah Tukay, gönüllü olarak Astrahan'a "sürgün edildi". (Hasanlı, 2021).

Gabdulla Tukai'nin Azerbaycan'da zamansız ölüm haberinin neden olduğu yankılar, onun hakkında basında çıkan yayınlar Azerbaycan-Tatar edebiyat ilişkilerinin ilginç bir sayfasıdır. Tukay'ın ölümüyle ilgili ilk haberler Azerbaycan basınında yayınlanmaktadır. Ölümünün haberine sürekli değer veren ve arkadaşlarını sarsan Molla Nasreddin şöyle yazdı: "Ulusal şairimiz Abdullah Tukayev'in zamansız ölümü ile bağlantılı olarak, genel olarak dini kardeşlerimize, şairin akrabalarına ve arkadaşlarına ve özellikle ailesine başsağlığı diliyorsunuz". (Ülvi, 2016:7).

"Molla Nasreddin" dergisi, okuyucularına ulusal ruhuna yakın insanlardan biri olan Tukay'ın ölümü hakkında derin üzüntü duyduğunu belirterek, Tatar arkadaşlarının yazışma yoluyla üzüntülerini paylaştı. 27 yaşındaki genç şair Abdullah Tukay'ın dünyaya veda etmesi sadece Tatar halkını değil, tüm Müslümanları, özellikle Azerbaycan halkını da derinden etkiledi.

1913 tarihli "Kaspiy" ("Hazar") gazetesi şunları yazdı: Tukaya'nın anısını sürdürmek, eserlerini halk arasında yaymak amacıyla Narimanov da bazı inisiyatifler öne sürüyor. Astrahan Üniversitesi'nden Tukay hakkında "Müslüman Şubesi", Narimanov'a bir konferans düzenlemek istedi, ancak çarlık hükümetinin temsilcileri ona izin vermedi". (Ülvi, 2016:7).

Daha sonra Kiev Üniversitesi'nde okuyan Azerbaycan öğrencileri, Şairi Nakam'ı anarak etkinliğe ev sahipliği yapmaya çalıştılar, ancak basın Jandarma müdürlüğünden baskıya maruz kaldılar.

Ünlü Azerbaycanlı gazeteci, ilk demokratik Azerbaycan Cumhuriyeti'nin resmi gazetesi "Azerbaycan"ın genel yayın yönetmeni, tercüman, sosyal aktivist Ceyhun Bey Hacıbeyli (Uzair Bey Hacıbeyov'un küçük kardeşi) "Bir ölüm etrafında" adlı makaleyi yazdı. Tukaya'nın ölümünden etkilenerek şöyle yazıyor: "Volga bölgesindeki yetenekli Müslüman şair Gabdullah Tukaya'nın ölümünden iki haftadan fazla bir süre geçti. Yerel Müslüman gazetelerde hala çok sayıda makale yayınlanıyor, ölenlerin anısına üzücü şiirler ve en önemlisi farklı yerlerden ve şehirlerden başsağlığı telgrafları geliyor. Her taraftan-bir Müslümanın kalbinin oradan gönderilen telgraflarda attığı yakın ve uzak yerlerden, bu yetenekli ve sevilen ulusal şairin ruhuna dua ediyorlar. Bu telgraflar, çeşitli bireylerin ve grupların aydınlarından, sıradan insanlardan, işçi sınıfının temsilcilerinden gönderilir". (Ülvi, 2016:7).

Tanınmış Azerbaycanlı gazeteci, edebi eleştirmen, eğitimci Hüseyin Minasazov, "yerli sanat üzerine" yazısında Kafkasya Müslümanlarını ve Tatarlarını "bir kabile, bir din, bir dil ve bir dünya görüşü" prizmasıyla inceledi. Ona göre, aydınlar ulusal dilinden, ulusal edebiyatından, sanatından utanmamalı, bireyselliklerini kaybeden "Avrupa modellerini" taklit etmeye çalışmamalıdır". (Ülvi, 2016:7).

Büyük Tatar şairi Abdullah Tukay'ın hem yaşamı boyunca hem de zamansız ölümünden sonra zengin edebi mirası, Azerbaycan'ın ünlü şair ve yazarlarının, edebiyat bilginlerinin her zaman ilgi odağı

olmuştur. Azerbaycanlı bilim adamları yıllar içinde şiirsel çalışmaları hakkında konusu ile dikkat çeken çok sayıda bilimsel makale yazmış ve yayınlamışlardır. Abdullah Tukay'ın Azerbaycan'daki çalışmalarını anlatan tüm araştırma makalelerinde, kural olarak, ünlü Azerbaycanlı hiciv şairi Mirza Elekber Sabir'den bahsedildiği, her iki şairin acılarının ve hiciv eserlerinin karşılaştırmalı olarak analiz edildiği de belirtilmelidir. Ve bu doğaldır, çünkü hiciv çalışmalarında Abdullah Tukay, bu şiir türünde mükemmel sanat örnekleri yaratarak “Hophopname” hicivinden yeterince yararlandı. (Talibova, 2021:27-28).

Abdullah Tukay'ın mirasının incelenmesi, çevirisi ve propagandasının tarihine bakarsak, Sovyet döneminde Profesör Panah Halilov'dan başlayarak Aziz Mirahmedov, Aziz Şerif, Halil Reza Ulutürk, Mammed Araz, Anar, Vilayat Guliyev ve daha sonra bağımsızlık yıllarında Manzar Hasanova, Paşa Alioğlu, Ramiz Asker'in makalelere, koleksiyonlara, eserlerinden çevirilere, ilişkin bilimsel genellemeler yapıldı. (Hasanlı, 2021).

Tukay'ın ölümünün 40. yıldönümünde, Azerbaycan edebiyatında tanınmış bilim adamı Panah Khalilov, “Abdullah Tukay” (ölümünün 40. yıldönümüne) makalesinde bahsediyor: “Sabir'e hayatı ve yaratıcı kaderi ile çok yakın olan şairlerden biri Tatar halkının Devrimci demokratik şairi Abdullah Tukay'dır. Tukay, Sabir gibi, 1905 devriminin arifesinde, özellikle de bu devrimden sonra büyük bir yetenek olarak parlıyordu. Eğer Sabir, yirminci yüzyılın Azerbaycan şiirinin en güzel örnekleri olan ölümsüz eserlerini çoğunlukla altı yılda (1905-1911) yarattıysa, Abdullah Tukay da sadece sekiz yılda, yani 1905'ten 1913'e kadar XX yüzyılın Tatar şiirinin incisini oluşturan muazzam bir edebi miras bırakmıştır. ((Talibova, 2021:28).

Abdullah Tukay'ın şiirinin bu erdemi (vatandaşlığı) Halil Rıza'ni düşündürdü. Abdullah Tukay, özgürlüğün mücahidi olarak da biliniyordu. Abdullah Tukay, sanatsal sözün gücüyle zorbarların burnunu ovmayı, fakirlerin ellerine ve kalplerine güç vermeyi, zamanın karanlığını gidermeyi, çevre kirliliğini temizlemeyi, temizlemeyi seçti. Halil Rıza, onun bu ruhundan güç almış ve şiirine böyle bir özellik, haysiyet getirmiştir. (Askerli, 2021:17).

Halil Rıza, Abdullah Tukay'ın “Köylünün hayali”, “Parazitler”, “Arkadaşlara sözüm”, “Özgürlük hakkında”, “Devlet Duması”, “Halkıma”, “Sen gitmedin” gibi şiirlerinden etkilendi. Devrimci içerik bu şiirsel örneklerde “Liderin yeni nesli” şiirinden, güçlü yurttaş gururu, sorumluluk duygusu, militan, sarsılmaz bir ruh ve güçlü bir sanattan, bu formdaki yenilikler nedeniyle de oldu. (Askerli, 2021:17).

SONUÇ

Abdullah Tukay'ın şiirleri özellikle ulus ve milliyetçilik hakkındaki görüşlerini vurgular. İlk çalışmalarında tüm Müslüman dünyasına bir “ulus” olarak hitap ettiyse, daha sonraki çalışmalarında Tatar ulusunu, milliyetçiliğini, Tatar milliyetçiliğini tercih etti. Tukay'ın edebi mirası Sovyet yıllarında da incelendi - halkların dostluğunun, yurtseverliğin ve dostane duyguların habercisi olarak ve Sovyet Rus İmparatorluğu'nun çöküşüyle bağımsızlık kazandığımız son 30 yılda, Tatar halkını daha çok seven bir Türkcü, milliyetçi, şair olarak dikkat çekiyor. Şiirlerinde şair, milli duygularını o kadar doğal, yüce bir aşkla anlatır ki, yorum bile kelimenin gücünden yoksundur. Doğal olarak, bu tür dahiler ölmez, sonsuzluğun taşıyıcıları olurlar.

Azerbaycan'da Abdullah Tukay'ın mirasının incelenmesi, çevirisi ve propagandasının tarihine bakarsak, Sovyet döneminde Profesör Panah Halilov'dan başlayarak Aziz Mirahmedov, Aziz Şerif, Halil Reza Ulutürk, Mammed Araz, Anar, Vilayat Guliyev ve daha sonra bağımsızlık yıllarında Manzar Hasanova, Paşa Alioğlu, Nizami Tagisoy, Arif Amrahoğlu, Huraman Hummatova, Elmas Ulvi, Eshana Babayeva, Farida Veliyeva ve Ramiz Asker'in makalelere, koleksiyonlara, eserlerinden çevirilere ilişkin bilimsel genellemeler yapıldığını göreceğiz.

Kuşkusuz Azerbaycan'da Abdullah Tukay'ın mirasının araştırması, bağımsızlığın kazanılması ışığında Azerbaycan-Tatar bilimsel bağlarının yeni bir gelişim aşamasına yükseltilmesine hizmet eden değerli bir bilimsel çalışmadır.

KAYNAKÇA:

1. Habibbeyli İsa.. Osmanlı İsmihan. Abdullah Tukay ve Azerbaycan. Bakü," Bilim ve Eğitim", 2021. 536 s..
2. Hasanlı Mehman. Azerbaycan-Tatar edebi ilişkilerinin pasaportu. Edebiyat gazetesi, 23-06-2021.
3. .Alioğlu Paşa. Tatar halkının büyük oğlu olan Abdullah Tukay'la ilgili ilk kitap,. 525. gazete. 14.06.21
4. Askerli Alizade. Halil Rıza Uluturk'un eserlerinde Abdullah Tukay'ın teması. Nizami Gencevi Azerbaycan Milli İmler Akademisi Edebiyat Enstitüsü. Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi, 2021, No.1, S.15-19.
5. Talıbova Töhfe. Abdullah Tukay, Prof. Dr. Panah Halilov'un araştırmasında. Nizami Gencevi Azerbaycan Milli İmler Akademisi. Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi, 2021, No.1, S.27-31.
6. Ülvi Elmas. Azerbaycan'da Abdullah Tukay'ın kişiliğine karşı hassas bir tutum. 525. gazete. 12 Nisan 2016. S.7.

TATARCA'YI ETKİLEŞİMLİ DEFTER ARACILIĞIYLA YABANCI DİL OLARAK ÖĞRETMEK

Rizalya GİLYAZOVA*

Özet

Makale, ilkokulda Tatar dilini yabancı dil olarak öğrenmek için etkileşimli öğrenme tekniğinin kullanılma olasılığını ele almaktadır. Yazar konuyla ilgili temel kavramları açıkladı, etkileşimli defterlerin yürütülmesinin görevleri ve faydaları özetlendi. Bilimsel çalışma, etkileşimli bir defterin öğrencilerin bilişsel aktivitelerinin aktivasyonu, öğrenme sürecine ilginin teşvik edilmesi olarak kullanılmasının özünü anlatıyor. Dahası, makale seçilen didaktik enstrümanın çözümlenmesine yardımcı olan pedagojik görevleri vurgulamaktadır. Bu soru, etkileşimli yeniliklerin popüleritesi nedeniyle bugüne kadar günceldir.

Anahtar kelimeler: Etkileşimli öğrenme, etkileşimli defter, bilişsel aktivite, bağımsızlık, görselleştirme.

TEACHING TATAR AS A FOREIGN LANGUAGE THROUGH AN INTERACTIVE NOTEBOOK

Rizalya GİLYAZOVA*

Abstract

The article discusses the possibility of using the method of interactive teaching in primary school to learn Tatar as a foreign language. The author reveals the basic concepts regarding the topic, the tasks and advantages of conducting interactive notebooks. The scientific work describes the essence of using an interactive notebook as an activation of cognitive activity of students, stimulation of interest in the learning process. Moreover, the article highlights pedagogical tasks that help to solve the selected didactic tool. This issue is relevant today because of the popularity of interactive innovations.

Key words: interactive training, interactive notebook, cognitive activity, independence, visualization.

ПРЕПОДАВАНИЕ ТАТАРСКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО ЧЕРЕЗ ИНТЕРАКТИВНУЮ ТЕТРАДЬ

Студент 5 курса Ризаля ГИЛЯЗОВА

Аннотация

В статье рассматривается возможность использования методики интерактивного обучения в начальной школе для изучения татарского языка как иностранного. Автором раскрыты основные понятия касательно темы, приведены задачи и преимущества ведения интерактивных тетрадей. В научной работе рассказывается о сути использования интерактивной тетради как активации

* Filoloji ve Kültürlerarası İletişim Enstitüsü KFU, Dil ve Kültürlerarası İletişim Bölümü 5. Sınıf Öğrencisi, Tataristan/Kazan, ORCID ID: 0000-0002-8141-1607, rizalya.gilyazova@mail.ru

* Институт филологии и межкультурной коммуникации КФУ, кафедра языковой и межкультурной коммуникации, Татарстан, Казань, ORCID ID: 0000-0002-8141-1607, rizalya.gilyazova@mail.ru
Institute of Philology and Intercultural Communication KFU, Department of Language and Intercultural Communication, Tatarstan, Kazan

познавательной деятельности учащихся, стимулировании интереса к процессу обучения. Более того, в статье выделены педагогические задачи, которые помогает решить выбранный дидактический инструмент. Данный вопрос на сегодняшний день актуален ввиду популярности интерактивных новшеств.

Ключевые слова: интерактивное обучение, интерактивная тетрадь, познавательная деятельность, самостоятельность, визуализация.

Интерактивная тетрадь – это созданная учителем и самим учеником коллекция заметок, книжек-гармошек, книжек-раскладушек с окошками различной формы и величины, ярких, красочных изображений, сделанных с целью обзора, анализа и обобщения информации, собранная в организованную спиральную тетрадь, которую используют учащиеся для собственного ознакомления и изучения. Интерактивная тетрадь способствует оригинальному обучению и взаимодействию с текстом в письменной, устной и иллюстративной форме. В итоге, учащиеся начальных классов работают с учебным материалом в несколько ином, в творческом формате, что приводит к более прочному запоминанию информации. Нет сомнений в том, что сочетание «лингвистических и неллингвистических методов обучения помогает учащимся быстрее вспомнить и лучше анализировать информацию» (Воронкова, 2010: 36).

Интерактивные тетради, сочетающие традиционные заметки и практические занятия, требуют, чтобы учащиеся взаимодействовали с учебным материалом на высоком уровне. Данный дидактический инструмент представляет собой активную стратегию обучения, которая требует от детей глубокого осмысления новых концепций, что приводит к более глубокому пониманию.

Выводы, сделанные в процессе наблюдения являются доказательством того, что интерактивные тетради делают процесс получения новых знаний и приобретения необходимых навыков намного увлекательнее, чем обычные рабочие инструменты. Учащимся действительно нравится возможность вырезать, складывать, раскручивать, склеивать и передвигать разные фрагменты тетради. Более того, в ходе проведения эксперимента было выявлено, что ученики весьма вовлечены в процесс обучения: они с огромным удовольствием оформляют грамматические и лексические конструкции. При желании освежить в памяти выученный материал, учащиеся пролистывают страницы своей интерактивной тетради, что немало важно. Ведь регулярное повторение изученного приводит к качественному усвоению знаний (Гальскова, 2000: 68).

Из сказанного становится очевидным то, что интерактивные тетради – это ценные инструменты для обучения. Ведь вся информация, необходимая для каждого блока, содержится в данном дидактическом инструменте. Благодаря этому тетради становятся всеобъемлющими учебными пособиями. Они еще более эффективны, потому что создаются самими учащимися. Очевидно, что учебный материал и задания, представленные в наглядной форме, помогают учащимся запоминать содержание быстрее и надолго, что ведет к облегченному, но эффективному процессу обучения (Евдокимов, 1988: 43). Несомненно, интерактивные тетради оживляют традиционные уроки и делают их интересными как для учителя, так и для ученика. Но при этом преподаватели должны решить, когда интерактивные тетради станут полезным инструментом в их классе. Учителя должны понимать, как организовать тетради для того, чтобы они были эффективными для учащихся и помнить, что разработка данного дидактического материала требует времени и усилий со стороны преподавателя.

Современные исследователи сходятся во мнении, что преподавание иностранного языка через интерактивную тетрадь позволяет учителям решить ряд задач:

- помочь организовать обучение детей таким образом, чтобы интерактивная тетрадь сама по себе стала сборником справочной информации и инструментов, которые учащиеся будут использовать в любое время;

- перестроить подачу информации или определить конкретные области, на которых следует сосредоточить внимание при приобретении навыков учащимися;
- улучшить обучение учащихся за счет активного участия на уроке и т.д (Гальскова, 2009: 80).

Следует упомянуть и следующее: данный дидактический инструмент позволяет систематизировать информацию. Так в интерактивной тетради темы распределены по блокам и лексический материал предложен вместе с грамматическим. К примеру, новые слова и словосочетания по теме “Времена года” (“Ел фасыллары”) можно объединить с грамматикой прошедшего, настоящего и будущего времени (үткән, хәзерге һәм киләчәк заманнар).

Проведенное исследование позволило сделать следующие выводы: интерактивная тетрадь – это мощный конструктивистский инструмент обучения, который используется как вспомогательный образовательный инструмент и делает учебные задачи более эффективными. Благодаря визуальному и непрерывному обновлению работ на интерактивной тетради, мотивация учащихся сохраняется на самом высоком уровне. Несомненно, интерактивные тетради – это ценное вложение времени и энергии.

Литература:

1. Воронкова, О.Б. Информационные технологии в образовании: интерактивные методы / О. Б. Воронкова. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2010. – 314, [1] с. : ил.; 21 см. – (Сердце отдаю детям); ISBN 978-5-222-16618-5
2. Гальскова, Н. Д. Современная методика обучения иностранным языкам: Пособие для учителя / Н.Д. Гальскова. – м. :аркти: глосса, 2000. –165 с. : ил., табл.; 20 см. – (Методическая библиотека); ISBN 5-89415-017-5.
3. Гальскова, Н. Д. Теория обучения иностранным языкам. Лингводидактика и методика : учеб. пособие для студ. лингв, ун-тов и фак. ин. яз. высш. пед. учеб. заведений / Н .Д. Гальскова, Н. И. Гез. – 6-е изд., стер. – М. : Издательский центр «Академия», 2009. – 336 с.; ISBN 978-5-7695-6473-4
4. Евдокимов, В. И. Наглядность и эффективность обучения : Учеб. пособие [для пед. ин-тов] / В. И. Евдокимов; Харьк. гос. пед. ин-т им. Г. С. Сковороды. – Харьков : ХГПИ, 1988. – 85 с.; 20 см. Наглядность в обучении Методика преподавания в школе – Наглядные методы Шифр хранения: FB 2 88-44/178
5. Селевко, Г. К. Современные образовательные технологии: Учебное пособие. – М.: Народное образование, 1998. – 256 с. ISBN 87953-127-9.

SALAVAT RAHMATULLA'NIN ÇOCUKLAR İÇİN YARATICILIĞINDA DÜNYAYI BİLME VE YETİŞTİRME MESELESİ

Doç. Dr. Nasima MUKIMOVA*

Özet

Salavat Rahmatullah, kendi tarzına sahip ünlü ve çok yetenekli bir Tatar şairidir. Aynı zamanda çocuklar için daha az yetenekli şiirler, şiirler, sessiz sinema, bilmeceler yazmadı. Makale, şairin yaratıcılığına ilişkin gözlemleri ve analizleri, dünyayı bir çocuk tarafından yetiştirme ve bilme problemlerini çözme açısından özetlemektedir. Şairin lirik kahramanı meraklı, çalışkan, yetişkinlere ve küçüklere saygılı, hayvanlara bakan, sevdiklerini seven, çocuklara örnek teşkil edebilecek bir çocuktur. Şairin çocuklar için yaratıcı araştırmaları, Tatar dili ve edebiyatı ders kitaplarında yer almaya layıktır.

Anahtar kelimeler: Salavat Rahmatullah, Tatar Çocuk edebiyatı.

THE PROBLEM OF EDUCATION AND KNOWLEDGE OF THE WORLD IN CREATIVITY FOR CHILDREN SALAVAT RAHMATULLA

Associate Professor, Candidate of Philological Sciences Nasima MUKIMOVA

Abstract

Salavat Rakhmatulla is a famous and very talented Tatar poet, who has his own style. He also wrote no less talented poems, charades, riddles for children. The article presents observations and analysis of the poet's work from the point of view of solving the problem of upbringing and cognition of the world by a child in them. The lyrical hero of the poet is an inquisitive, hardworking, respectful to adults and children, caring for animals, loving his loved ones, a child who can be set as an example to children. The poet's creative research for children deserves to take a place in textbooks on the Tatar language and literature.

Key words: Salavat Rakhmatulla, Tatar children's literature.

ПРОБЛЕМА ВОСПИТАНИЯ И ПОЗНАНИЯ МИРА В ТВОРЧЕСТВЕ ДЛЯ ДЕТЕЙ САЛАВАТА РАХМАТУЛЛЫ

Доцент, кандидат филологических наук Насима МУКИМОВА

Аннотация

Салават Рахматулла – известный и очень талантливый татарский поэт, у которого есть свой стиль. Он же написал не менее талантливые стихи, поэмы, шарады, загадки для детей. В статье излагаются наблюдения и анализ по творчеству поэта с точки зрения решения в них проблемы воспитания и познания мира ребенком. Лирический герой поэта – любознательный, трудолюбивый, уважительно относящийся ко взрослым и маленьким, заботящийся о животных, любящий своих близких ребенок, которого можно поставить в пример детям. Творческие изыскания поэта для детей достойны занять место в учебниках по татарскому языку и литературе.

Ключевые слова. Салават Рахматулла, татарская детская литература.

* Başkurdistan Cumhuriyeti Federal Devlet Bütçe Yüksek Öğretim Kurumu Ufa Bilim ve Teknoloji Üniversitesi Sterlitamak Şubesi Tatar ve Çuvaş Filolojisi Bölümü, n.a.mukimova@struust.ru

САЛАВАТ РӘХМӘТУЛЛАНЫҢ БАЛАЛАР ӨЧЕН ИЖАТЫНДА ТӘРБИЯ ҺӘМ ДӨНЬЯНЫ ТАНЫП БЕЛҮ МӘСЬӘЛӘСЕ

Доцент, филология фәннәре кандидаты Нәсимә МӨКИМОВА

Введение. Кереш

Танылган, бөөк әдипләребезнең фатихасын, каләмдәшләренең югары бәясен алган якташ язучыбыз Салават Рәхмәтулла исеме дә, ижаты да татар әдәби дөньясында киң билгеле. Өнгам Атнабайдан: “Аның ижат жимешләре башка беркемнекенә дә охшамаган: төсә дә, исә дә, тәме дә – үзенчә, нәкъ Салаватча” кебек сүзләр әйтелгән булса (Рәхмәтулла, 1993: 3), Роберт Миңнуллин: “Салават – үзенчәлекле шагыйрь, талантлы шагыйрь, кәттә шагыйрь” – дип язган (Рәхмәтулла, 2014: 10).

Шагыйрь һәм матбагачы М. Вафин исә: “авторы куелмаган берничә шигырьдәге тыныш билгеләре буенча аларның Рәхмәтулланың икәнлеген ачыклап була,” – ди. “Жәяләр”нең актив куллануына игътибар итеп, “язучының бер тыныш билгесе белән генә дә күпме могжиза тудыра алуын һәм ул билгенең авторның шәхси стилиндәге өлешен” күрсәтә (Вафин, 2007: 22-24).

Салават Рәхмәтулланың ижат үзенчәлекләренә багышланган шактый мәкаләләрдә, китап-жыентыкларындагы кереш сүзләрдә шагыйрьнең гомумән шигъри осталыгын яктыртып, балалар өчен дә ижат итүен, гадәттә, әйтеп кенә үтәләр. “Салават Рәхмәтулла балалар телен, балалар дөньясын үз итә. <...> Шигырьләрдә балалар күңеленә изгелек, уңганлык, әдәплелек орлыклары салына,” – дип язып үткән Равил Шаммас (Рәхмәтулла, 2009: 11).

Шагыйрьнең балалар өчен язылган шигырьләре, поэмалары, шарадалары, табышмаклары тупланган берничә китабы башкорт һәм татар телләрендә дөнья күрдә. Аның ижат жимешләре балаларда күркәм кешелек сыйфатлары, матурлык тойгысы, жан ияләренә карата миһербанлык тәрбияләүдә, нәниләрнең аң-зиһенен үстерүдә бәһалап бетергесез кыйммәткә ия. Кызганыч, Салават Рәхмәтулла исеме әдәбият укыту программаларында, аның балалар өчен язылган бер генә шигыре дә татар теле һәм әдәбияты дәрәсләкләрендә урын алмаган. Федераль дәүләт белем бирү стандартларында таләп ителгәнчә, татар телен һәм әдәбиятын укытуда предмет, метапредмет һәм шәхескә кагылышлы нәтижеләргә ирешүдә шагыйрьнең эсәрләрен файдалану бик уңышлы булып иде.

Методы. Ысуллар

Әлеге мәкалә кысаларында Х. Гыйләжев, Г. Ибраһимов, И. Юзеев исемендәге әдәби премияләр лауреаты, Россия Федерациясе, Башкортстан һәм Татарстан Язучылар берлеге эгъзасы Салават Рәхмәтулланың ижатын күзәтү, анализлау, тасвирлау ысуллары белән шагыйрьнең балалар өчен язылган эсәрләрендә тәрбия һәм дөньяны танып белү мәсьәләләренен куелышын һәм хәл ителешен билгелибез.

Рассуждение. Фикерләү

Шигырьләрдә бүгенге көндә бигрәк тә актуаль булган тәрбия мәсьәләсе үзенчәлекле итеп, Салават абыйча итеп бирелә. Иң беренче чиратта, бала һәм ата-ана, бала һәм дәү әни, бала һәм дәү әти, эне һәм абый, эне һәм апа кебек гаилә эгъзалары арасындагы якты, табигый мөнәсәбәтләренә сурәтләү буыннар һәм туганнар арасында бәйләнешне югалтмаска сабак булып тора:

Әнием бик матур бәйли:
Аның белән икәүләп,
Дәү әнигә – шәл,
Сендемә

Ал башлык бирдек бәйләп.
Бияләйгә чәчәк чигәм
Карап төсле сурәттән.
Әни өйрәтә!
Әнигә
Дәү әнием өйрәткән! (“Курчакларым өшемәсен!”)

Шигырьләрдәге балага әти-әнисе, дәү әти-дәү әнисе, абый-апасы – абруйлы, терәк кешеләр; бала аларның янында булганына канәгать, шатлана:

Курыкмыйм мин урманда,
Әти белән булганда! (“Урманда”)

Шигырьләрдәге Айдар, Айрат, Вил, Нур кебек малайлар һәрвакыт олылар тирәлегендә яши, уйный, белем ала, эшкә өйрәнә:

Иртәгә – бәйрәм!
Бәйрәмгә
Жыйнаулашып барабыз!..
Әни аш салды,
Ә әти
Мунча яга.
Карагыз:
Без дәү әти белән бергә
Тирләп утын ярабыз... (“Сандыктагы хезинә”)

Авторның шигырь һәм поэмаларындагы бала дәү әтисе белән шәһәрдә сәяхәттә йөрәп кайта, кадак кагарга өйрәнә; дәү әнисе белән бергәләп жимешләр үстерә, басуда эшләгән әтисенә ярдәмләшә, фермада эшләгән әнисен көтә-көтә сәгать өйрәнә, әнесен бишектә тирбәтә, апасы белән өй жыештыра, чигәргә-тегәргә өйрәнә.

Әнигә озын көн буе
Без ял оештырабыз:
Өй эчен гел апам белән
Икәү жыештырабыз.
Су ташып, газга чәен дә,
Ашын да куябыз без.
Керләр дә юабыз икәү,
Идән дә юабыз без. (“Апамның ял көне”)

Иң мөһиме: бу бала барлык эшләрне дә теләп, кызыксынып, авырсынмый гына, олылардан макталу яки башка төрле бүләкләү көтми генә башкара. Шуңа эшләрне башкарып, ул үзәндә канәгатьлелек хисләре кичерә, шатлана:

Кыярлар – үсәр:
Жыярмын
Кәрзингә өеп-өеп
Һәм сыйлармын дәү әнине:
“Үзем үстердем!” – диеп. (“Үзем үстердем!” – диеп”)

Гаиләдәге хәлләрне тасвирлаганда, Салават абый кызыклы күренешләрне дә, әлбәттә, искә алмый калмый:

Әти, әни, мин – өчәүләп
Телевизор карыйбыз:
Телевизор караганда
Өчәүләшәп арыйбыз.
Әнием – гел концерт карый!
Әти – кино, мин мультфильм

Караган көннәр – сирәк...
Безгә – безгә – өч бүлмә һәм ...
Өч телевизор кирәк. (“Телевизор карыйбыз”)

Шулай итеп, Салават Рәхмәтулланың балалар өчен язылган шигырьләрендәге лирик “мин” тирәсендәге беренче түгәрәктә гаилә агъзаларының образлары. Алар үзләренең үрнәгендә баланы аралашырга, олыны олы, кечене кече итәргә, үзең яшәгән тирәлекне ямьләргә, бер-береңә ярдәм итәргә, хезмәт сөяргә өйрәтәләр.

Әсәрләрдәге баланың (еш кына аны малай дип аңлап була) тирәсендәге икенче түгәрәктә төрле жан ияләрен билгеләп үтәргә була:

...Йомраннар сызгырып кала,
Куяннар йөгереп үтә.
Күктә... сабан тургайлары
Тирбәлеп сайрый күктә.
Яки:
Тукал белән бозауларны
Таллыкта саклый Акбай. (“Очлытау итәгендә”)

Баланы чолгап алган тирә-яктагы табигать, анда булган серләр балага гади һәм жинел генә итеп тасвирлана, аңлатыла:

- Сыерыбызга – унөч яшь,
Кәжәбезгә дүрт тула!
- Алар сөйләшми, яшьләрен
Ничек белдең, Миңнулла?!
- Сөйләшми шул...
- Ә яшьләрен
Ничек белә алдың соң?
- Мөгездә – ел божралары,
Божраларын саныйсың!.. (“Ничә яшь?”)

“Очлытау итәгендә” дип аталган жыентыкта бала өчен бик тә якын булган жан иясе – песиләргә хәтта аерым бер бүлек багышланган. Песинен йокларга яратуы да, йоклаганда да аның уяу булуы да, сөт һәм уйнарга яратуы да, тычкан тотуы да, хәтта мичкә кереп ятуын да тасвирлаган шагыйрь.

Хайваннар һәм кошлар кеше белән тыгыз бәйләнештә икәнлеген раслаганда да, шагыйрь үзенең юмористик алымын һәрдаим кулланып тора:

Көтү кайта, ихатага
Сарыклар кереп килә.
– Пималарыбыз кайтты! – ди
Абыем көлә-көлә.
Сарыклар артыннан чабып,
Бәрәннәр кереп килә.
– Биялэйләр дә кайтты! – ди
Дәү эти, көлә-көлә. (“Көтү каршылаганда”)

Салават Рәхмәтулланың шигырьләре аша укучы татарча да, русча да тел байлыгын үстерә, чөнки шагыйрь фразеологик берәмлекләрен дә, синоним, антоним, омонимнарны да, метафорик чараларны да, тарихи һәм архаик сүзләрен дә, терминнарны да бала кабул итәрлек итеп, кызыклы итеп бирә белә:

– Әссәламегаләйке-е-ем! – дим...
Әбием күреп калды:
“Фәрит телен йотмаган!” – дип,

Шатланып торып калды. (“Әссәламегаләйкем!”)

Яки:

Музейга экспонатлар

Жыела-куела ул.

Ә музейдагы әйберләр –

Экспонат була ул. (“Сандыктагы хәзинә”)

Шулай ук:

Песи мичкә кереп китте,

Песи ул – барометр! (“Барометр”)

Татар теле һәм әдәбияты укытучысы һәр дәрәсән Салават Рәхмәтулланың табышмаклары, шарадалары белән башлый ала. Алар укучы баланың кызыксынуын тудыруга да, күзаллавын киңәйтәргә дә, хәтерен үстерәргә дә, тел байлыгын арттыруга да булышлык итә ала:

Су кошы (йорт кошы!):

Ак йә

Ала-колалы була.

Тәүге хәрефен үзгәртсәң –

Уен коралы була.

Яки:

Ел фасылы (өч хәрефтән).

Беләсез инде: бу – жәй!

Алга ике хәреф кушсаң –

Татар шагыйре

Табышмаклар һәм шарадалар арасындагы кеше исемнәренә багышланганнары тагын да игътибарга лаек:

Жиде көнлек вакыт арасы ул –

Тап шуны син,

Ләкин – бик нык уйла!

Мөлкәткә ия – кем? –

Шуны кушсаң

(Уйлап тапкансыңдыр!) –

Исем була.

Табышмакның жавабы – Атнабай.

Заклучение. Йомшак

Салават Рәхмәтулланың шигъри осталыгын билгеләгәндә, ижатының һади Такташ, Әнгам Атнабаев традицияләрен дәвам итүен асызыклап үтәләр. Әдипнең һәни укучылар өчен ижатын күзаллап, танылган татар балалар шагыйрьләре Шәүкәт Галиев һәм Роберт Миңнуллиннар рәтендә Салават Рәхмәтулла да булырга лаек дип билгеләргә кирәк. Балалар психологиясен аңлап, балалар теле белән язылган, балалар тормышын яктырткан, балаларны тәрбиягә өйрәткән, балаларга аң-белем биргән ижат, һичшиксез, татар балалар әдәбиты тарихында урын алырга тиешле.

Шагыйрьнең лирик герое – бала, гадәттә ир бала. Ул тәртипле, уңган, тыңлаучан, кимчелекләрдән йомшак итеп көлә белә, авырлыктар алдында бирешми, киләчәктә һиндидер мәсьәләләренең яхшы якка үзгәрәчегенә яки хәл ителәсенә өмет белән карый, ул – кызыксынучан, ярдәмчел, хезмәт сөючән бала. Димәк, Салават абый шигърьләрен укучы бала да әлегә сыйфатларга ия булырга омтылырга мөмкин, ә инде олы яшьтәге укучы үзенең бала чагын елмая-елмая искә төшерәчәк.

Литература

1. Рәхмәтулла С. Уяну. Шигырьләр, жырлар, поэмалар. Кереш сүз авт. Атнабаев Ә. Шагыйрь дөнъясы. – Уфа: Ф.Э. Держинский исемендәге типография, 1993. – 206 б.
2. Рәхмәтулла С.И. Сандугачым, әйт үземә...: шигырьләр, поэмалар. Кереш сүз авт. Миңнуллин Р. Шагыйрь дигән исем күтәрде. – Казан: Татар. кит. нәшр., 2014. – 510 б.
3. Вафин М. “Жәя”ле Салават // Тулпар. – 2007. – № 1. – 22-24 б.
4. Рәхмәтулла С. Кояш артыннан йөгәрәм: шигырьләр, шигырьләр бәйләмнәре, шигъри әсәрләр. Кереш сүз авт. Шаммас Р. Әйтер сүзем бар. – Уфа: Китап, 2009. – 224 б.
5. Рәхмәтуллин С. Ямгыр, яу-яу! Шигырьлар. – Өфө. Башкортостан китап нәшрияте, 1981. – 32 б.
6. Рәхмәтулла С. Очлытау итәгендә. Поэмалар, шигырьләр, тәржемәләр, табышмаклар, шарадалар. – Уфа: Башкортстан “Китап” нәшрияты, 2004. – 80 б.
7. Рәхмәтулла, С.И. Космонавт булам!: балалар өчен шигырьләр, табышмаклар, шарадалар / Салават Рәхмәтулла; кереш сүз авт. Л.Шәех. – Казан: Татар. кит. нәшр., 2010. – 95 б.

ÇOCUK FOLKLORU ÖRNEKLERİNDEN BİRİ OLARAK NİNNİLER

Rizelya GIMADIEVA*

Fenni Danışman: Doçent Gelyusa KAYUMOVA

Özet

Bu makale çocuk folklorunun incelenmesine ayrılmıştır. Çalışmada çocukları folklorla tanıştırmamanın özelliklerini, bunun yaratıcı ve fiziksel gelişim, müzik ve estetik eğitimindeki rolünü inceliyoruz. Teorik temel, sözlü halk sanatı üzerinde çalışan yazarların kitaplarına dayanmaktadır. Folklor çalışmaları sırasında toplanan materyallerden örnekler sunulmaktadır.

Anahtar kelimeler: çocuk folklore, ninniler, çocuk gelişimi, terbiye.

Бала багу поэзиясенең бер үрнәге буларак бишек жырлары

Ризяля Гимадиева**

Аннотация

Работа посвящена изучению детского фольклора. Здесь рассматривается специфика приобщения детей к фольклору и его роль в творческом и физическом развитии, музыкально-эстетическом воспитании. Теоретическая база основана на книгах авторов, работавших над устным народным творчеством. Примеры представлены из материалов, собранных в ходе фольклорной практики.

Ключевые слова: детский фольклор, колыбельные песни, развитие ребенка, воспитание.

Халыкның бай рухлы, кешеләрне гүзәл киләчәккә рухландыручы әкиятләре, киң колачлы жырлары, тирән фәлсәфи әйтемләр, тапкыр һәм үткер мәкальләре, үзенчәлекле табышмаклары, яшьләргә сабак бирердәй итеп ижат ителгән риваять, дастан, легенда, эпослары, бәет-мөнәҗәтләре һәм башка күп төрле ижат җимешләре киләчәк буынны милләт тормышын давам итәрлек, аны үстерүгә өлеш кертәрлек итеп тәрбияләүдә зур рухи чыганақ булып тора. Бу кыйммәтле мирасның тарихи һәм тәрбияви әһәмияте елдан-ел үсә бара.

Балалар фольклоры – шактый күләмле һәм күпкырлы ижат. Ул зурлар тарафыннан ижат ителгән бала багу поэзиясенең дә, шулай ук балалар үзләре тудырган сүз-уен сәнгате үрнәкләрен дә үз эченә ала (Бакиров,2008:336).

Бала багу ижаты сабыйның бишектән алып үз күңелен үзе күрә һәм үзлегеннән ижат итә башлауга кадәрге чорын эченә ала дип яза Марсель Бакиров.

Халыкның рухи мирасы, күңел җәүһәрләре балага дәрәс, нәтиҗәле тәрбия бирүдә бай хәзинә. Аның акыл-зиһен сәләтен, эшчәнлеген үстерүче, әхлакый сафлыкка өндөрүче, хезмәткә этәрүче үтемле чара булып тора.

Гомумән, баланың дөньяга яралуы бик борынгы заманнарда алып зур бер сер буларак күзаллана. Туачак балага зур игътибар ана карынында ук юнәлтелә. Әни булырга эзерләнгән хатын-кызны һәртөрле бәла-казалардан, борчлылардан сакларга тырышалар. Болар барысы да сабый дөньяга исән-имин аваз салсын өчен эшләнелә. Ә инде бала тугач, гайләдә яңа төрле мөһит

* Kazan Federal Üniversitesi Filoloji ve Kültürlerarası İletişim Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi, riz.gim@mail.ru

** Магистр 1 курса,

урнаша. Бөтен гайлә әгъзалары, иң беренче чиратта, әни кеше белән яңа туган баланың сәламәтләнәп, тернәкләнәп китүе өчен уңай шартлар тудыру өстендә эшлиләр.

Бишек жырлары, юаткычлар, мавыктыргычлар – баланы иксез-чиксез рухи дөнъяга алып керүче, аның асылы белән таныштыручы, туган тел хәзинәләрен гәүдәләндерүче жәүһәрләр (Зарипова,2002:5).

Димәк, балалар фольклоры дигәннән без, башлыча, балалар арасында киң таралган, үз традицион авыз ижатларын, уенлы жыр-көй, биоләрен, шулай ук аларга зурлар тарафыннан багышлап чыгарылган халык авыз ижаты әсәрләрен дә аңлыйбыз (Исәнбәт, 1984:430).

Бала багу фольклорына карый торган иң тәүге һәм иң популяр жанр, әлбәттә, бишек жырлары. Аларның төп вазифасы – баланы йокыга талдыру, йоклату. Әлеге жанрның борынгырак үрнәкләрендә тирә-яктагы мифик көчләрнең сабийга бәла-каза китерүеннән яки йокысына комачулавыннан качарга тырышу эзләре дә сиземләнә сыман (Бакиров,2008:337).

Бишек жырларын баланы йоклату белән генә бәйләп карау бик үк дәрәс булмас. Ничшиксез аның асылы киңрәк. Ана һәм Бала! Бер-берсенә алардан да якин жан ияләрен табып буламы икән бу дөнъяда?! Ана кешегә нәсел, милләт, кешелекне дәвам иттерү, яшь буын тәрбияләү кебек олы вазифа йөкләнгән. Ул сабына ягымлы, жылы, назлы бишек жырлары көйли һәм шул жырлар аша баласына үзенә изге теләкләрен, өмет-хыялларын житкерергә омтыла. Бишек жырлары зур тәрбияви көчкә ия, баланың теле ачылууда, зиһенен уятуда иң тәәсирле тәрбия чараларының берсе. Аналарның бәгырьдән, йөрәк түреннән чыккан, ягымлы сүзләр белән ана телендә яңгыраган бишек жырлары тәрбия кылуда башка бернинди чара белән чагыштырырлык һәм алмаштырырлык түгел. Бала әнисен тыңлап, аңа кушылып жырларга, үсә төшкәч, жыр сүзләрен кабатларга тели. Шулай итеп, бишек жырлары аша, сабий туган телендә сүзләргә әйтергә, тирә-якны танып белергә, фикерләү сәләтен, сөйләмен үстерергә өйрәнә, үзә дә сүзләргә әйтергә омтыла. Бала күңеленә Ана назы, аның изге күкрәк сөте, бишек жыры белән кергән сүз гомерлек була диюләре хактыр, мөгаен. Нәкъ менә бишек жырлары аша Ана белән Бала арасында гомер буена сузыла торган бәйләнеш хасил буладыр, минемчә. Әни кеше өчен, үз нарасыен кулларына алып, аңар бишек жыры көйләүдән дә зур бәхет бармы икән бу дөнъяда?!

Бишек жырларын табигатьтә тигез тибеп – агып торган авазлар белән тиңләргә мөмкин. Әгәр без кош сайрауларына, агач яфраклары шыбырдавына, жылләр, агымсулар тавышына игътибарлы булып, аларны тыңлаган булсак, моны аңлавы катлаулы түгел. Бишек жырында әнә шул табигый – сихри авазлар, талгын тирбәлеп, сабийга тынычлык индерә. Ә сабийга тынычлык индерүче кеше әлбәттә аның әнисе. Бишек жырлары ана белән бала икәүдән-икәү генә калган вакытта башкарыла. Ана ул мәлдә күңеле белән баланың рухи дөнъясына якынаерга, югарыда әйтелгәнчә, бәйләнеш хасил итәргә, уй-фикерләрен нәниләр кабул итәрлек гади, самими итеп әйтергә омтыла.

Әлеге хезмәттә, фольклор практикасы материалларын туплау барышында, төрле авыллардан язып алынган бишек жырларын тәкъдим итәсем, шул ук вакытта аларга хас үзенчәлекләргә атап үтәсем килә.

Саба районы Шәмәрдән авылыннан Галиуллина Гөлшат ападан язып алынган мәгълуматларда аның яшь чакта балаларына бишек жырларын бик еш жырлаганлыгы әйтелгән (ФПМ, №1). Шулар арасынан аңар иң якыны:

Әлли-бәлли бәү итә,
Кызым йокыга китә,
Кызым йокыга китмәсә,
Аны һау-һау алып китә.
Әлли-бәлли итәр бу,
Йокыларга китәр бу,
Йокысыннан уянгач,
Дәү кыз булып үсәр бу.

Саба районы Шәмәрдән авылында язып алынган бишек жырындагы: кызым йокыга китмәсә, аны һау-һау алып китә дигән вариант Чирмешән районы Лашман авылы һәм Актаныш районы Татар Суыксуы авылларында да очрадылар. Беренче очракта: кызым йокыга китмәсә, бүреләр алып китә дигән вариант, икенче очракта: кызым йокыга китмәсә, аюлар алып китә дигән вариант форматында.

Балык Бистәсе районы Балтач (Юлсубино) авылыннан язып алынган бишек жыры, аерым бер игътибарга лаек иде:

Кыйгач кашым,
Асыл ташым!
Йоклаек икәү!
Йокла, иркә,
Йокла, бәбкә,
Бәүкәй, бәллү-бәү!
Хублар хубы,
Алма тубы,
Пешкән, тулгансың,
Бу чагында
Син тагын да
Чибәр булгансың!
Алмакаем, аппакаем,
Йоклаек икәү!
Йокла, иркә,
Йокла, бәбкә,
Бәүкәй, бәлли-бәү!

Информантлар шулай ук бишек жырын гел сүзләп башкармасаң да була дигән фикерне дә ассызыклап үттеләр. Мәсәлән, Байлар Сабасы Мингәр авылыннан Вәлиева Тәскирә ападан шушындыйрак фикер язып алынган: “Жырлаганы жырлый, белмәгәне көйли генә. Бишек жыры белән йоклап киткән бала, тынычрак йоклый инде, әлбәттә” (ФПМ, №2).

Гомуми йомгак ясап, шуны әйтергә була: бишек жырлары текстларында кулланыла торган вариантлар шактый күп. “Әлли – бәлли”, “әлли-бәү, бәү, бәү”, “бүлли-бүл, бүлли-бүл”, “чү-чү” кебек аваз ияртемнәре, ымлык сүзләр бишек жырларына салмаклык, тынычлык төсмере бирәләр.

Шулай ук бишек жырларына хас булган “бәбкәм”, “күз нурым”, “багалмам”, “сандугачым” кебек эндәш сүзләр аларга аерым бер төсмер, жылылык, ягымлылык өстиләр.

Димәк, бала багу поэзиясе күпчелек очракта элек-электән сакланып, буыннардан-буынга тапшырылып килгән ысулларга таяна. Бу өлкәгә нинди дә булса яңарышлар кертү, минемчә, отышлы булыр иде. Ә инде бишек жырлары, юаткычлар һәм мавыктыргычлар халыкның шигъри ижат жимешләре булу белән беррәттән, нәниләрнең эстетик, физик һәм интеллектуаль тәрбия бирүнең отышлы чаралары да булып хезмәт итәләр.

Әдәбият

1. Бакиров М.Х. Татар фольклоры : югары уку йортлары өчен дәреслек. – Казан: “Мәгариф” нәшрияты, 2008. – 359 б.
2. Баязитова Ф.С. Гомернең өч туге. – Казан: Татарстан китап нәшрияты, 1992.
3. Ибраһимова Ф.М. Сабыйларны үз итеп... (Татар балалар әдәбияте). – Казан: “Иман” мәркәзе нәшрияты, 1998.

4. Зарипова Ф. Бала бишеге – гомер ишеге. Башлангыч сыйныф укытучылары, балалар бакчаларында, милли төркемнәрдә тәрбиячеләр, ата-аналар өчен халык авыз ижаты эсәрләре жьентыгы. 3 нче басма. – Яр Чаллы: “Идел-йорт” нәшрияты, 2002. – 144 б.

5. Исәнбәт Н. Балалар фольклоры һәм жырлы-сүзле йөз төрле уен. – Казан: Татарстан китап нәшрияты, 1984. – 445 б.

Информантлар

1. Галиуллина Гөлшат Илсур кызы (1968, Татарстан Республикасы, Саба районы, Шәмәрдән авылы). Материал жьночы: Закирова Анзия Раис кызы (Саба районы, Югары Симет авылы).

2. Вәлиева Тәскирә Хәмит кызы (1973, Татарстан Республикасы, Саба районы, Мингәр авылы). Материал жьночы: Закирова Анзия Раис кызы (Саба районы, Югары Симет авылы).

**NIKOLAI DMITRIEVICH NAVOLOCHKIN'DEN
ÇOCUKLARA YÖNELİK DÜZYAZI**

Prof. Dr. Oleg LATYSHEV*

Polina LATYSHEVA**

Prof. Dr. Massimo RADAELLI***

Prof. Dr. Mauro LUÌSETTO****

Özet

Araştırmanın amacı N. D. Navolochkin'in eserlerinde çocukluk temasının incelenmesiydi. Çalışmayı yazarken şu yöntemler kullanıldı: bilimsel literatürün analizi, sentez, karşılaştırma, yan yana getirme, genelleme, bibliyografik yöntem. Bilimsel yenilik: Nikolai Dmitrievich Navolochkin'in eserleri yüksek kaliteli çocuk edebiyatıdır. Nezaket, dostluk, bağlılık ve karşılıklı yardımlaşma idealleri her zaman N. D. Navolochkin'in tüm kitaplarının karakteristik özelliğidir ve insan ilişkilerinin incelikleri, yazarın yaratıcı olarak aktif yaşamı boyunca ilgisini çeker. Ancak ne yazık ki edebiyat eleştirisi ve metodolojisinde adı geçen yazara ve bölge edebiyatına has eserler çok azdır.

Anahtar kelimeler: Navolochkin, düzyazı, çocuk edebiyatı, hikaye, Büyük Vatanseverlik Savaşı.

CHILDREN'S PROSE BY NIKOLAI DMITRIEVICH NAVOLOCHKIN

Abstract

The object of the study was the study of the theme of childhood in the works of N. D. Navolochkin. When writing the work, the following methods were used: analysis of scientific literature, synthesis, comparison, juxtaposition, generalization, bibliographic method. Scientific novelty: the works of Nikolai Dmitrievich Navolochkin are high-quality children's literature. The ideals of kindness, friendship, devotion, and mutual assistance are always characteristic of all N. D. Navolochkin's books, and the intricacies of human relationships interest the writer throughout his creatively active life. But, unfortunately, in literary criticism and methodology there are few works devoted to the above-mentioned author and works of regional literature.

Key words: Navolochkin, prose, children's literature, story, Great Patriotic War.

* Международная Мариинская академия имени М.Д. Шаповаленко, г. Москва, Россия, ORCID ID: 0000-0002-6164-0015, para888@list.ru

International Mariinskaya Academy named after M.D. Shapovalenko, Moscow, Russia.

** Международная Мариинская академия имени М.Д. Шаповаленко, г. Москва, Россия, ORCID ID: 0000-0002-6164-0015, para888@list.ru

International Mariinskaya Academy named after M.D. Shapovalenko, Moscow, Russia.

*** Международная Мариинская академия имени М.Д. Шаповаленко, г. Милан, Италия, ORCID ID: 0000-0001-6720-927X, radamass1@gmail.com

International Mariinskaya Academy named after M.D. Shapovalenko, Milano, Italy

**** Международная Мариинская академия имени М.Д. Шаповаленко, г. Пьяченца, Италия, ORCID ID: 0000-0001-8629-0800, mauroolu65@gmail.com

International Mariinskaya Academy named after M.D. Shapovalenko, Piacenza, Italy

ДЕТСКАЯ ПРОЗА НИКОЛАЯ ДМИТРИЕВИЧА НАВОЛОЧКИНА

Проф., доктор Олег ЛАТЫШЕВ

Полина ЛАТЫШЕВА

Проф., доктор Массимо РАДАЭЛЛИ

Проф., доктор Мауро ЛУИЗЕТТО

Аннотация

Объектом данного исследования стало изучение темы детства в творчестве Н. Д. Наволочкина. При написании работы были применены следующие методы: анализ научной литературы, синтез, сравнение, сопоставление, обобщение, библиографический метод. Научная новизна: произведения Николая Дмитриевича Наволочкина являются качественной детской литературой. Идеалы добра, дружбы, преданности, взаимовыручки всегда свойственны всем книгам Н. Д. Наволочкина, а тонкости человеческих взаимоотношений интересуют писателя на протяжении всей его творчески активной жизни. Но, к сожалению, в литературоведении и методологии мало работ, посвящено вышеупомянутому автору, произведениям региональной литературы.

Ключевые слова: Наволочкин, проза, детская литература. повесть, рассказ, Великая Отечественная война.

Introduction

Childhood as a subject of artistic depiction in Russian literature of the classical and subsequent periods has been the focus of research attention for quite some time. Literary scholars study the phenomenon of childhood in the works of various writers. Such world-famous writers as L.N. Tolstoy, F.M. Dostoevsky, M. Twain, Charles Dickens and many others turned to describe the life, work, and experiences of children. We will consider the theme of childhood in the works of the Far Eastern writer N. D. Navolochkin. All works of Nikolai Dmitrievich are distinguished by the extraordinary power of humanism and concern for children's fate. One of the main motives of his works is the process of introducing the younger generation to universal human values, mastering by them the necessary knowledge, norms and values of the spiritual culture of society.

The relevance of the study is due to the fact that literature, as the basis for the moral development and education of the creative personality of students, is at the same time the basis for the formation of a student's personal results; the topic stems from the high objective need for a correct understanding of creative thought and basic spiritual values in the books of the wonderful domestic writer N.D. Pavlochkin and the regional component of Russian children's literature in general.

Therefore, a scrupulous analysis of artistic works of advanced literature, among which it would be quite fair to include the work of the outstanding Russian prose writer N. D. Navolochkin, will in many ways make it possible to correctly educate the younger generation in the spirit of the primordial values of the Russian people.

The degree of development of the topic: this topic was the object of attention from such researchers of N. D. Navolochkin's work as G. A. Gavrilova, V. Kirpichenko, S. N. Medvedeva, O. A. Rakova, L. N. Tsinovskaya and others. In addition, methodological recommendations were developed for studying the story «Egor the Cat's Vacation».

We focus our attention on the story "Once Upon a Time" by N. D. Navolochkin, which at the moment has not yet been practically studied, and has not been comprehended in literary and methodological terms. The object of the study is the prose of N. D. Navolochkin for children and youth.

The subject of the research is the methodology for studying the work of N. D. Navolochkin in the school course of native literature (using the example of the story “Once upon a time”).

The practical significance of the study lies in the fact that the results of the work carried out can be used in teaching activities.

The theoretical and methodological basis of the work was R. I. Albetkova, B. I. Bursov, G. O. Vinokur, A. A. Galich, V. V. Golubkov, G. G. Granik, K. Grom, V. N. Drobot, D. A. Zhukov, E. I. Kaplan, N. S. Klimenko, L. A. Kontsevaya, N. I. Kudryashev, L. Ya. Kuzmina, Ya. N. Kumok, T. F. Kurdyumova, Yu. M Lotman, Yu. V. Mann, O. V. Reznik, etc.

Methods

When writing this work, the following scientific methods and techniques were used: comparative historical method, analytical and descriptive.

Main part

Childhood, as M. I. Alekseeva believes, and all artistic hypostases that in one way or another relate to the “children’s” discourse in Russian literature, with increasing constancy, arouse lively and genuine interest among numerous domestic and foreign researchers and the public (Alekseeva, 1968: 29). The tradition of studying children's literature is highly productive, and has more than a century of progressive and diverse development.

The theme of childhood is determined by the need in Russian literature to support the spiritual and moral education of the younger generation by highlighting the most worthy examples of books for children. At the same time, the leading scientific problem should be the ideological and artistic specificity of the phenomenon of children's literature, which received worthy attention in the studies of N. P. Chekhov, N. A. Savvin, V. P. Rodnikov, I. I. Startsev, A. K. Pokrovskaya, E. P. Privalova, O. V. Alekseeva, L. F. Kon, A. P. Babushkina, M. I. Alekseeva, F. I. Setina, I. P. Lupanova, A. V. Ternovsky, E. E. Zubareva , M. S. Petrovsky and E. O. Putilova.

In addition, the theme of intensive interaction between children's literature and folklore motifs was properly reflected in the works of O. I. Kapitsa, M. A. Rybnikova, V. D. Razova, S. M. Loiter, E. M. Neyolov, V. V. Golovin, O. Yu. Trykova and others. In turn, the genres most actively used in the creation of domestic works of children's literature are given attention in the studies of L. Yu. Braude, M. Yu. Zvyagina, M. N. Lipovetsky, E. M. Neyolov, L. V. Ovchinnikova. The psychological and pedagogical aspect of the consideration of works of domestic children's literature has found its significant reflection in the studies of A. V. Danovsky, L. V. Dolzhenko, I. P. Motyashov, T. D. Polozova and others.

At the same time, M. V. Osorina and A. M. Gubergrits devoted their research to the introduction of children's literature in the context of cultural studies. At the same time, in the works of T. A. Bernshtam, O. N. Grechina, M. P. Cherednikova, I. I. Shangina, scrupulous and consistent mythological and folkloristic studies directly related to the Russian culture of young ages took place.

Taking into account all of the above, it should be understood that even such numerous and broadly focused studies cannot exhaust the theoretical foundations for understanding the topic of childhood in Russian literature. The specificity of Russian children's literature, despite the desire of numerous researchers to highlight its various functional advantages, has not yet received a generally accepted justification in literary theory.

The significance of the theme of childhood in Russian literature for the spiritual and moral education of the younger generation still requires its high comprehension, especially since in systematizing works that are devoted to the theory of literature, the concept of children's literature still continues to be absent. At the same time, the concept of childhood is also absent from the content of systematizing scientific works that directly relate to key issues of general anthropology. Along with this,

in the content of the textbook authored by V. E. Khalizev entitled “Theory of Literature” (2002), the phenomenon of childhood also did not receive sufficient designation.

However, in this textbook there is a direct reference to the theme of childhood, which in this case acts as one of the anthropological themes that are in a state of subordination to the system of ontological themes. The importance of the theme of childhood in Russian literature for the spiritual and moral education of the younger generation is extremely great, because it follows from the concept of the so-called “eternal” themes, and continues to develop the latter.

V. E. Khalizev emphasizes that the substantiation of the theme of childhood will still require a more detailed and consistent definition of the essence of the concept “children’s literature”, which is actually key for our research. The so-called “general” literary criticism also takes into account children's literature and gives due importance to its integral role in increasing the spiritual and moral potential of children. Particular attention is paid to the interaction of the so-called “adult” and “children’s” literatures, which come into contact within the process that unites them and enrich each other’s artistic content.

At the same time, it becomes quite obvious the need for a systematic analysis of the material of children's literature, which could be taken over the space of an entire era of development of Soviet children's literature. Such work should be carried out by identifying typological features and fairly stable contact connections between the regularly changing general literary idea of the place of childhood in the life of modern society and the constantly continuing development of literature for children.

These above-mentioned connections are intended, first of all, to determine the origin of children's literature, which can have a uniquely positive impact on the consciousness of representatives of the younger generation. It should be noted that the currently existing artistic concept of childhood, quite clearly implemented in Russian literature, is of decisive importance as one of the key problems of modern literary criticism. The universal features that are sufficiently characteristic of this concept, which implies the ability of children's literature to influence the development of the spiritual and moral potential of modern children, are also reflected in the content of works specially created for children.

Among other things, the above features can also be found in works of general literature, in which the theme of childhood and the “childish” is developed, but in no way directly addressed to children. The importance of the theme of childhood in Russian literature for the spiritual and moral education of the younger generation continues to be the focus of both “general” modern literary criticism and a detailed consideration of its individual key aspects. The ontology of the theme of “childhood,” quite widespread in the works of Soviet and Russian writers, quite definitely fits into the currently existing coherent and understandable ideological and artistic system.

This system is based on the centuries-old idea of the people about what childhood is and should be, as well as about an integral part of life present in the biography of every person and, importantly, of humanity as a whole. Childhood, which really exists, serves domestic writers as a source of ideas about this bright and pure source and the guarantee of the continuous development of a family, people, country, as well as all of humanity as such. Addressing the topic of children and childhood, Vitaly Korzhikov, Vladislav Krapivin, Evgeny Veltistov, Kir Bulychev and other prominent representatives of advanced Russian children's literature proactively and consistently continue the tradition of Russian classical prose.

Each of the above-mentioned and many other authors of works of art for children has a wealth of experience in understanding the special world of a child, as well as its careful, unhurried, step-by-step philosophical and artistic understanding. At the same time, all these and other talented and highly humane creators of outstanding children's works of literature see their legitimate beginning in the depths of a child's worldview, in which the beginnings of a diverse “adult” life arise. Gradually changing socio-political conditions in the Russian Federation encourage us to look at the best works of famous children's authors from a new angle - “Timur and His Team” by Arkady Gaidar, “Two Captains” by Veniamin Kaverin, “The Adventures of Electronics, or “The Boy from the Suitcase” by Evgeny Veltistov , “One Hundred Years Ahead” by Kir Bulychev and others.

Among the factors that actualize the topic of childhood in domestic literature is the great interest of modern literary scholars in the topic of childhood in monographic studies, critical articles, and at the same time - also educational reports at international scientific, practical and scientific-methodological conferences on the life and work of children's writers and poets. The currently available literature every year better reflects the objectively existing diversity of the creative concept of modern children's fiction and the depth of the artistic world of the children's writer, which resonates in his significant works.

The study of the topic of children and childhood, which sounded worthily and convincingly in the works of Arkady Gaidar, Sergei Mikhalkov, Korney Chukovsky and many other famous domestic authors of wonderful children's books, is currently of particular relevance. The world of childhood initially appeared on the pages of such books as a transitional link from the traditional idea of the place of children in public life as meek judges of an imperfect world, as Russian classical literature sought to present it. Then, in the updated children's literature, there was a consistent logical transition to ideas about children as formidable violators, previously established norms in the public consciousness, potential criminals and rebels.

It was common for the heroes of prose works characteristic of the last decades of the 20th century to be children who differ from all their many peers by pronounced deviant behavior. The objective existence of the theme of childhood was characteristic of the work of numerous Russian poets and writers, who at the same time continued to proactively and successfully create for their adult readers. The presence in Russian literature of a wide layer of children's literature is confirmed without additional difficulties by quite extensive and diverse artistic material, as well as certain provisions in critical works.

The theme of childhood, superbly explored in the works of Arkady Gaidar, Veniamin Kaverin, Vitaly Korzhikov, Evgeny Veltistov and other numerous masters, is an organic continuation of the rather productive centuries-old tradition that has developed in Russian literature of depicting children and childhood in a positive context as the most vivid and truly tangible indicator of a completely prosperous spiritual and moral state of society.

It seems possible to consider childhood also as part of the writer's special spiritual memory, which is based on a rich emotional culture characteristic of the entire Russian people, quite free, in contrast to a significant number of other parallel themes, from ideological layers. The idea of Soviet and Russian writers and poets about childhood as a kind of prehistory of the final formation of human character, which in one way or another is constantly influenced by a rather aggressive natural and social environment, still exists today.

Along with this, the postulate about the initial predetermination of a child's character is also beginning to gradually penetrate into modern children's literature; the stage of further formation has a meaning that is rather subordinated to the subsequent circumstances of life. The analysis of each such work allows us to sufficiently reveal the origins of childhood, which exist in the writer's worldview, and to obtain a detailed idea of how the words about the world of childhood, ideas about the primordial connections that exist in childhood with nature, are revealed in the work of each artist.

At the same time, in the process of such an analysis, it seems possible to trace the stable connection between the childhood represented by the writer and his so-called "small homeland", and to prove that this creatively gifted person sees in childhood a kind of prehistory of human life unfolding before his mind's eye. Moreover, which is very important, it unfolds before the writer not only in time and space, but also in the constantly developing character of each person, for one purpose or another, he places it in the system of heroes of his work.

It seems most productive to consider the topic of children and childhood on the basis of comparative historical and textual analysis, which represents a unique opportunity to be based on methodological principles that have proven themselves well in previous studies. In the works of domestic representatives of children's literature, such an analysis seems possible to carry out in the general mainstream of Russian literature, which, as already reported above, has a centuries-old tradition of depicting childhood.

In this case, significant support can be provided by both numerous works of Russian classics and the works of N. A. Berdyaev, Vl. S. Solovyov, V. V. Rozanov, N. K. Roerich, I. A. Ilyin, S. A. Frank, K. Jung, A. N. Veselovsky, F. I. Buslaev, A. N. Afanasva, D. S. Likhachev, M. M. Bakhtin, L. Ya. Ginzburg, M. E. Meletinsky, L. S. Vygotsky, D. B. Elkonin and others. Nature and small homeland in the works of classics and modern writers who master the theme of childhood on the pages of their best works. They represent precisely those substantial supports of childhood that sufficiently possess the attractiveness of returning to bright and pure origins, as well as the energy of moral purification.

In the course of studying the artistic concept of childhood in the prose and poetry of the Soviet Union and the Russian Federation, it becomes clear that children's literature, in general, continues to develop within the framework of a centuries-old rather fruitful tradition, which sets before the authors of the best works for children and about children the task of truthfulness images of the image of childhood. Based on this goal, every talented domestic writer manages to properly trace the general contours in which the theme of childhood develops in accordance with the best traditions of Russian classical literature.

It should be noted that the consideration of each such work about childhood and children always takes place exclusively in the system of moral, ethical and aesthetic ideas, which allows us to interpret childhood as one of the most accurate and reliable sociocultural guidelines. At the same time, in the works of Russian children's literature, it seems possible to see also the source of spiritual and moral formation, which inevitably goes through the character of the heroes of the works of the best children's writers.

That is why one should regularly resort to the consideration of such works of fiction when working with the younger generation in order to comprehensively improve their spiritual and moral potential. Works of regional literature about happy childhood in this regard also have a special integral role, which each of them is called upon to play with the special honor and dignity inherent in its author. The bright and memorable creative path of Nikolai Dmitrievich Navolochkin is characterized by key ideological and artistic attitudes that were characteristic of the vast majority of Soviet and Russian children's writers.

At the same time, the creative path of Nikolai Dmitrievich Navolochkin was quite characterized by features that can be explained by a rather complex life path, which could not help but leave a certain imprint on everything he wrote in one way or another. In particular, as reported in the biographical sketch dedicated to the memory of Nikolai Dmitrievich Navolochkin, he "was drafted into the Red Army, and at the end of 1942 he was sent to the front with a marching company, served as a radio operator.

He took part in the Battle of Kursk, crossed the rivers Desna, Sozha, Dnieper, Western Bug, and liberated Belarus. In March 1943, during a battle in the village of Kochetovka, Kursk Region, radio operator Nikolai Navolochkin called fire on tanks that burst into the courtyard of the house where the radio was located, and knocked out one of the tanks.

For his heroism, Nikolai Dmitrievich Navolochkin was awarded the Order of the Red Star and medals. With his division he reached Poland. He was wounded and then taken to the hospital. I celebrated Victory Day in Novosibirsk. Nikolai Dmitrievich Navolochkin, who went through the entire war, forever retained in his memory episodes of terrible battles and bloody battles with the German invaders, as well as moments of true front-line friendship, when a comrade exposed himself to a bullet to save a fellow soldier. These and many other memories were reflected in Nikolai Dmitrievich's front-line stories "The Radio Operators Walked" (1964) and "Wait for the Rocket" (1973).

In addition, Nikolai Navolochkin discovered his poetic gift. He prepared and published a collection of poems about the war, "Feedback." Nikolai Dmitrievich is the author of the historical novel "Amur Miles" (1978), the stories "On Special Assignments", "With whom to exchange fate" and several books of poetry and prose for children, including the well-known work "Egor the Cat's Vacation". Love for the Motherland sounds from every page of Nikolai Dmitrievich Navolochkin's books. His prose works are also devoted to military topics.

The name of Nikolai Dmitrievich Navolochkin rightfully belongs to the list of names of outstanding writers of the Soviet and Russian stage of development of Russian literature. His pen is characterized by an original artistic method. This prose writer has an individual creative style, which is characterized by a truthful depiction of the features of everyday Russian life, the construction of an image of a worker full of reliable features, as well as high artistic persuasiveness.

It should be noted that in creativity one can always trace the features of an objective reflection of the surrounding reality, which are multiplied by talented reinterpretation into a rich artistic literary fabric. For Nikolai Dmitrievich Navolochkin, the theme of the Great Patriotic War was the theme of his own life, as well as the theme of the lives of his classmates and childhood friends. Already at this time, the writer's special artistic method was gradually being formed, his ability to empathize with his fellow soldiers, the ability to get used to their images, to subtly feel their inherent emotions, feelings and sensations.

As Nikolai Dmitrievich Navolochkin matured as a person, his talent as a writer crystallized his desire to convey to paper the full depth of human suffering and the maximum tension of internal forces. In the future, fellow soldiers will appear in his books under different names and surnames, but the whole essence of their colossal will, self-control in the unbearably cruel conditions of the front line, unparalleled courage will certainly find its expression on the pages of military prose by Nikolai Dmitrievich Navolochkin. The image of the so-called "front-line trench soldier" created by Nikolai Navolochkin in his works of art is half autobiographical and half collective, since the writer copied it mainly from himself.

The hero of Navolochkin's war books is an amazingly selfless person who lives that same everyday life, traditionally sharing all the hardships and adversities with all the already dear comrades of the young soldier and future writer. To a certain extent, he has almost, one might say, become accustomed to "calmly looking into the eyes of death." The writer, in many appropriate cases, took into account and quite broadly reproduced in the collective image of the still so young front-line soldier and the features of his front-line friends in the collective image created by his writing talent.

Soon after the end of the Great Patriotic War, Nikolai Dmitrievich Navolochkin had the opportunity to develop his writing talent. According to the writer's biography, "in 1947 he was demobilized from the army and entered the Khabarovsk Pedagogical Institute, which he graduated in 1951.

Since 1951 he worked at the Khabarovsk book publishing house, first as an editor. Along with his main work, Nikolai Dmitrievich was a member of the editorial board of the Far East magazine [11], a member of the Khabarovsk branch of the Union of Soviet Writers. Member of the Writers' Union since 1954, began publishing in 1952. Navolochkin's first collection of poems was published in 1953. It told about the everyday life of village workers, about timber rafting, about students and teachers, about the Hero of the Soviet Union Evgeniy Dikopoltsev. The leading place in the writer's work is occupied by poems, short stories, and stories for children. They teach children to be honest and truthful, to study well, and to prepare themselves for a future active life" (Navolochkin, 2015: 111). The outstanding features of Nikolai Navolochkin's individual creative method place his work in a special position. Distinctive features of his writing skills include high integrity, crystal honesty, and incorruptibility of the author's pen.

According to the writer's biographers, "his books are the result of the writer's observations of children. One of the writer's books is "Bor-Bos Raises the Sails." This is a funny story about a pioneer summer, inquisitive children and strong friendship. Petya Azbukin is the hero of another story by Navolochkin, "Once Upon a Time." Petya was very upset because he was born on February 29, and since February 29 happens once every four years, he also celebrated his birthday once every four years. And so, when he was in the 5th grade, on his birthday, his uncle gave him his old camera.

You will learn from this book that he got a camera, about all the interesting things the guys and Petka's friends are doing. "Andreika the Traveler" is another story by N. D. Navolochkin. Otherwise it is called "Three days in the life of Andreika Krylov." Andreika lives in the city of Nikolaevsk-on-Amur,

he is its native resident and was born there nine years ago. He is very lucky in life; together with his dad he goes on a long journey to Tashkent. But the road was not without adventures; Andreik's dad fell behind the plane, and Andreik got to Tashkent alone. But he wasn't scared at all, on the contrary, he was very interested, he met good people who helped him meet his dad" (Navolochkin, 2015: 61). Documents and materials, for such a long time, with a sense of great pride and so carefully stored in the personal fund of the House-Museum of Nikolai Navolochkin, a small but friendly team of which carries out a large, diverse work with publishing houses, the media of the Russian Federation and other countries of the world, as well as with the journalists working in them. The activities of the House-Museum are warmly welcomed by researchers of the multifaceted creativity of the writer, as well as literary and artistic figures who promote his heritage by all means available to his team. It is thanks to this important circumstance that such valuable biographical materials become the real property of every researcher who has been working on the writer's biography for a number of years.

Such a rich memory that N. D. Navolochkin left about himself on Earth can testify that the individual artistic method he chose and polished to perfection found a response in the hearts of millions. Grateful readers of books written by Navolochkin live in all cities of our country and many foreign countries. The above allows us to assert that Navolochkin's individual artistic method is one of a kind, and is capable of inspiring many modern writers with its benevolence, and at the same time, truthfulness and integrity.

The style of N. D. Navolochkin's works balances on the edge of a strictly literary artistic style, which, for the sake of truthfulness, is saturated with elements of vernacular, thanks to which a completely special narrative appears. The insightful wisdom characteristic of this outstanding creator prompted the writer, at a fairly late period in his multifaceted work, to take a completely new approach to considering historical values from the perspective of the new post-Soviet social environment in which he worked. The ideological and artistic features of N. D. Navolochkin's work consist mainly in the writer's honest and conscientious attitude towards everything he saw and heard.

N. D. Navolochkin conveys in extreme detail and truthfully all the emotions, feelings, sensations, experiences that were characteristic of himself, his friends and fellow soldiers. Along with this, he was always attentive to the inner world of his heroes, who often represented a collective image of those people with whom the writer was lucky enough to live and work. The breadth of N. D. Navolochkin's visual palette is amazing. The pen of the same author manages equally well to express both military subjects and completely peaceful images characteristic of children's perception.

The ideals of kindness, friendship, devotion, and mutual assistance are always characteristic of all N. D. Navolochkin's books, and the intricacies of human relationships interest the writer throughout his creatively active life. Based on the experience previously formed in the course of our teaching activities in studying the works of N. D. Navolochkin by secondary school students, it seems possible to construct a lesson. This can be done without further deepening their understanding of the material about the life path of the prose writer.

At the same time, in our opinion, we should proceed from the fact that the overwhelming majority of students have already sufficiently become acquainted with the work of N. D. Navolochkin during their studies in elementary school. Based on the fairy tales the teacher has already read with them in class, students are already able to understand which author they will be working with again, but at a fundamentally new level of perception of his work.

Students are not yet familiar with the life and creative path of N. D. Navolochkin, which seems possible to do at a new stage of acquaintance with the creative heritage of the famous countryman author. One of the key tasks that the teacher must solve in lessons devoted to the study of the regional component of modern Russian literature is to remind children of what wonderful works he gave to his grateful compatriots. At the same time, the teacher will have to present students with more detailed and versatile information, which fully corresponds to the entire organic set of stages in the creative biography of N. D. Navolochkin.

To do this, it is proposed to use handouts, which include photographs of the author at a certain period of his life and pictures that depict objects that are in one way or another connected with his life and work. To do this, it is proposed to use the following lesson plan, during which the teacher, using a presentation, tells the biography of the author, and at the same time, students select pictures associated with the period in the life of N. D. Navolochkin corresponding to the specific stage of the teacher's story. As the teacher's story continues, students form in their minds an idea of the chronology of events in the author's life. At the end of the story, one of the students retells the writer's biography using pictures.

After this, the teacher names a specific year, for example, 1989, when the story "After the Rain on...Wednesday: The Happiness and the Unrealism of the Village of N." was written. Students must name this work because it is associated with the year 1989 of the author's life. In addition, students must find a corresponding picture illustrating this stage of the biography of N. D. Navolochkin. Then the teacher asks the students to describe the design of the book cover that is shown in the picture.

In addition, at the request of the teacher, students will have to talk about the possible, in their opinion, content of the story. At this point, students will have to write in their notebooks what the title of the story is, as well as the year it was created. As the story is studied, it is analyzed. For analysis, you can use the "Ask the Author" method and the unfinished sentence method. To do this, you can divide the class into three groups. The first group writes down questions for the author about his work in notebooks, after which each participant tries to answer them based on the studied biography of N. D. Navolochkin.

The second group of students completes the sentence "If I were the author...", and the third group writes the continuation of the sentence "What if...". Thus, it seems possible to achieve a complete understanding of the work by students, and at the same time, also to intensify their creative and cognitive activity.

When each group demonstrates the quality of their tasks, a general conclusion is drawn containing answers to the following questions:

1. How did the time in which the writer lived influence his creative direction?
2. Are there echoes of the time in which the author lived in the works?
3. What is the artistic environment in Navolochkin's works?
4. Is it possible to say from the works that Nikolai Dmitrievich is our compatriot?

As homework, it seems possible to invite students to create an account for N. D. Navolochkin in one of the social networks, where they will indicate as many interesting facts from the life of the author as possible. In addition, on the "wall" and in the "feed" of this account, dedicated to the memory of the famous countryman, students will have to publish the most memorable and liked excerpts from the works of N. D. Navolochkin to each of them. Those students who are least familiar with interactive activities on the Internet telecommunications network can be asked to draw the entire biography of the author on an A4 sheet of paper, dividing the sheet into 8 parts. Also, in 5th grade lessons, when studying the biography of N. D. Navolochkin, it seems possible to use the "Staging" method. To do this, the teacher will have to divide the class into groups and tell them all the biography of the writer.

During the story, each group of students must prepare their own dramatization of the stages of the writer's life. At the end of this type of work, everyone takes turns reproducing their skits in front of the rest of the class. This method will be very interesting for fifth grade students, because it activates the entire audience of students at once, and also forces them to approach the task creatively. Dramatization can be suitable for studying any work and any episode.

One of the more generalized options is to create a map diagram. Students are given a general story about the author. During the story, fifth graders mark the places where the writer was and what works he wrote in these places. This is a less interesting method for children, but overall effective. In total, with varying applicability, but each time in its own way, the following options for conducting lessons on the works of N. D. Navolochkin are used:

1. Student essay (improvisation).
2. "Mental cinema."
3. "Modality" (playing out the same situation on behalf of different characters participating in one or another significant event of the writer).
4. "Extension" (tasks to develop the skills of "look" and "see", "listen" and "hear") [19].

All of the above methods of activating students' interest in the work of N. D. Navolochkin can also be used as techniques for the most effective study of the biography of N. D. Navolochkin and his works. Knowing that Nikolai Dmitrievich Navolochkin is not only our compatriot, but at the same time also our fellow countryman, his bright and good name becomes significantly closer to all students who study his work. Since the writer lived in almost the same place where we did, visited the same places, saw the same nature, this gives rise in the souls who study a feeling of belonging to the life and creative path of N. D. Navolochkin, as well as a feeling of reader sympathy.

We all, knowing and seeing what the writer is talking about, cannot help but be imbued with the innermost meaning and the kind, bright world of all his works, regardless of what age category they were written for. And if now students become acquainted only with individual works by N. D. Navolochkin, which are most accessible to their current worldview and understanding, then in the future, as they grow older, they will have a wonderful opportunity to significantly expand their knowledge.

Having become adults, our teachers will encounter the fact that the creativity of the aforementioned N. D. Navolochkin is characterized not only by wonderful and touching books for children and youth, but at the same time - also historical stories. In the future, current students will be able to learn well about how our region was settled, what a difficult path our ancestors had to overcome before they were able to build beautiful cities and teach nature to serve them faithfully.

At the moment, it is much more accessible for modern students to know that from the pen of N. D. Navolochkin numerous fairy tales for children appeared, which reflected the very nature of the Far East, which, although not fully consistent with ours, is still «the same one». It seems quite appropriate to include in the process of studying the work of N. D. Navolochkin a quest dedicated to the heroes of his children's books.

Thus, within the framework of project activities, the regional state budgetary cultural institution "Khabarovsk Regional Children's Library named after N. D. Navolochkina" acted as the customer of the literary quest «Visiting N. D. Navolochkin». The performers were 5th year students of the Pedagogical Institute of Tomsk State University under the guidance of Associate Professor of the Department of Literature and Journalism O.A. Sysoeva.

The objectives of the quest were: active visits to the museum by school students; drawing attention to books and reading as important factors in the preservation and development of Far Eastern culture; development of reading horizons. The experience of teachers who study the work of N. D. Navolochkin with their students shows that for the most part, students are interested in visiting the writer's house-museum and participating in interactive games that are organized for them by the staff of this museum.

Realizing that currently students' attention is focused primarily on the content of websites and social networks rather than fiction books in printed form, teachers rely on student interests. Thanks to this, it becomes possible to consolidate the material covered in lessons dedicated to the work of N. D. Navolochkin by compiling thematic Internet pages dedicated to individual areas of his work. In addition, it seems possible to use the currently prevailing kinesthetic model of children's perception in order to, through numerous and diverse movements, make acquaintance with the work and heroes of N. D. Navolochkin's books bright and memorable. The abundance of forms and methods of attracting the attention of modern secondary school students makes it possible to properly organize the study of the work of N. D. Navolochkin. Taking into account the fact that it is necessary to dwell in more detail on the period of the artist's life associated with the creation of a work studied textually, we consider it our

duty to dwell on 1962, when Nikolai Dmitrievich Navolochkin wrote a book for children “Once upon a time,” whose 60- the summer anniversary was celebrated in 2022.

At this point, as already described in the second chapter of this study, the author of this book is already an accomplished person who went through the war, and managed to write a number of interesting and informative books by the time he worked on the book “Once upon a time”. As you know, familiarity with several works that are part of a monographic topic allows schoolchildren to draw attention to the evolution of the writer’s personality, get acquainted with his artistic concepts, and thoroughly characterize the main stages of his life and creative path.

In this work, it seems possible to limit ourselves to considering only one book, “Once upon a time,” and consider all other works, which also certainly deserve significant attention from the author of this study, when the work continues at the next stage. One of the key themes of this work is the departure of the mother and the arrival of the father’s new wife into the family, which is acutely experienced by the child. In this regard, the book also serves as a warning for adults who, by reading such books, can learn to build family relationships more respectfully and carefully.

In it, the little boy Slava experiences new events happening to him - here he is “for the first time - in first grade,” and meeting the “new mother” whom his father brings into the house, and trying to get along with his half-sister Natasha, and sadness about his own mothers... Among the readers of the book “Once Upon a Time,” an opinion has been established that such books are needed to be read together by a widowed or divorced father and his child before properly and timely preparing for a new marriage.

Indeed, such books are very helpful in preventing social orphanhood, because children left without a mother are far from able to find in their father a person who understands them so well. If it suddenly turns out that the stepmother has a bad character, or pays more attention to the children she brought into your house, then the child may get the impression that the father has betrayed you, and they may even run away from home.

To ensure that this never happens to anyone, it is very useful to read books such as “Once upon a time” by Nikolai Dmitrievich Navolochkin, which, in fact, are not limited to this topic, but are dedicated to a wide variety of children’s adventures. The boys catch a spy in the yard, and together with the girls they collect scrap metal. The main character of the book, seventh-grader Petya Azbukin, is engaged in an activity that is little familiar to the new generation of children - he films the neighbor’s children. But the point is not in the method of shooting. The main thing is that Petya dreams of making a photo report, and this already indicates initial professional guidance. There is no indication in the book of who Petya Azbukin later became.

However, the fact that he is busy with useful and interesting work, which ultimately captivates everyone around him, and does not break light bulbs in the next entrance, already indicates that Nikolai Dmitrievich’s book encourages positive hobbies. It is felt that when the author wrote such an interesting book, he largely recalled his own childhood, describing each of his characters, his aspirations and simple human joys with kindness and tact.

The brief acquaintance with the basic information about the life and work of this master of words, which took place in the second chapter of this study, allows the literature teacher to turn to this material during the lesson. The narrative in the book “Once Upon a Time” is so lively and spontaneous that the work being studied is perceived by students as a fact from the life of a great man who is also their fellow countryman.

The structure of the biographical sketch, which was sparingly quoted in the content of the second chapter of this study, is subject to the task of reproducing the versatility of the writer’s personality traits, the features of his worldview, which brings students closer to understanding the textually studied work. In the book “Once upon a time,” its author feels the achievement of creative maturity as the highest degree of maturity of his writing talent. It reflects significant milestones in the writer’s creative development, which make it possible to understand that the author deeply felt everything he put on paper. At the same time, students, on the one hand, are clearly convinced of how biographical

information characterizes and explains the creative development of the author, and on the other hand, that the analyzed works are a fact of his life.

S. A. Leonov, in addition to the three main ones, offers such a type of genre organization of biographical material as an artistic biographical story, which can not only be performed by a teacher, but also be the result of independent creative activity of students. In the process of its preparation and perception, the emotional impact of contact with the life of a great man intensifies. Young people more clearly comprehend the writer's individuality, his inner world, become familiar with his thoughts and experiences, figuratively imagine the events of which he was a participant - in a word, there is an emotional comprehension of the writer's biography, which largely prepares the perception of his works of art and awakens interest in them .

An artistic biographical story, which is a fairly appropriate component of the teacher's lecture about the book "Once upon a time," and can be its visual illustration, or one of the components of a series of stories, connected by a chronological outline. Brief biographical information, the life and creative path of the writer and a biographical sketch find their implementation in various methodological forms of studying the biography of the writer in high school in relation to familiarization with a specific work by N. D. Navolochkin.

It should be remembered that in grades 5-9 biographical information is presented in a limited amount, focusing primarily on literary reading material; a lecture in high school aims to reveal the entire life and creative path of the writer in historical and literary terms. As V.V. Golubkov points out, "a lecture on the biography of a writer should reflect:

- 1) What are the characteristics of the writer as an artist and thinker;
- 2) How the author of the work is connected with the era, with events;
- 3) How the writer's style developed, what were the main stages of his creative path;
- 4) What new things he brought into public life and into the history of literature."

It should be noted that the monologue way of presenting the material can deprive the lesson of its entertainment. Therefore, it is necessary to rely on the methodological findings described, in particular, in the first paragraph of the third and final chapter of this study. What is important in a lecture is the logical structure, the brightness of the content, and the "artistic" foundations of the teacher's skill, which must include both the tone and tempo of speech, the expressiveness of facial expressions and gestures.

It should be taken into account that the story about the writer's life must include live dialogue, a page of memories, and an excerpt from a letter that can shed light on the origins of a particular plot of the book.

You should definitely remember that the teacher's voice, facial expression and eyes can make the material in N. D. Navolochkin's book sound. "Once upon a time" or deprive it of its attractive power. You need to get used to the structure of the writer's thoughts and feelings in order to convey thoughtfulness and delight, melancholy and inspiration in the lecture.

But if such lessons are filled only with the teacher's speech, the meeting between the students and the writer will never take place. Active partial search and research activities of the students themselves through the pages of this book are necessary. A lesson in studying the book "Once upon a time" against the backdrop of the writer's biography may be most influenced by the stencil scheme: questioning, explanation, consolidation. Questioning and homework formats should therefore be carefully considered. Techniques that activate the attention of high school students include compiling chronological tables, recording a lecture plan, a quiz, selecting an epigraph for a lesson, comparing biographical facts with works, lyrical confessions of the writer in his works, and vocabulary work. The significance of the latter is due to the fact that many new concepts are introduced in biographical lessons.

In lessons on studying the artist's biography, interdisciplinary connections are very important. So, for example, history lessons and lessons in studying the biography of a writer will mutually

complement and enrich each other. The emotional impact of biographical material on students will undoubtedly be facilitated by the use of music, painting, and cinema.

Methodists V.V. Golubkov, V.A. Nikolsky identify such a complex organizational form as a film lesson, which organically includes a leading lecture by the teacher, a screening of film footage, sometimes student performances, musical illustrations, etc.

Among the generally accepted methodological forms of studying the biography of a writer is conversation. But with this form of presenting biographical material, a lot of independent work by students should be provided. When preparing for a lesson-conversation, the teacher needs to carefully think through the system of problematic questions and their logical sequence. "Students are asked questions about the reasons and meaning of certain actions or actions of the writer.

The teacher invites high school students to summarize biographical facts and reveal their attitude to the writer's life experience. Students can make short presentations in class on the biography of N. D. Navolochkin. When studying the life and creative path of a writer, conversation will be an integral structural part of each lesson.

A non-traditional form of studying biography is a correspondence excursion to places with which the memory of the writer is associated. It arouses great interest among students, promotes the development of their creative imagination, and introduces them to complex issues. At first glance, a correspondence excursion seems to be a predominantly monologue form of conducting classes.

In fact, in the process of conducting it, a conversation arises, and space is given for various kinds of independence of students. A correspondence excursion, for example, to the house-museum of N. D. Navolochkin, can be included in the lesson as part of it. The study of the writer's biography in class is deepened and supplemented by extracurricular work. These include literary and musical compositions based on letters and diaries, and reader conferences about literary works dedicated to the writer.

When conducting lessons on studying the biography of a writer in one organizational form or another, the teacher should remember the role of visibility in teaching literature. The role of visual aids cannot be overestimated. Their use, for example, in lessons on studying the biography of a writer gives students the opportunity to more specifically imagine the image of the writer, the historical setting in which he lived and created his works, the social and literary environment that influenced the worldview and creativity of the writer.

V. V. Golubkov gives the following classification of visual aids:

- "Verbal-figurative: the use of poems and excerpts from literary prose, from memoirs and letters, etc.;
- Artistic and visual: demonstration of portraits, reproductions of paintings, photographs from manuscripts, etc.;
- Graphic: recording verbal and digital material on the board, showing diagrams, and even better, creating these diagrams by the teacher in the classroom with the active participation of schoolchildren."

The study of the poet's biography must be accompanied by reading lyrical works that are directly related to it, addressed to people who influenced the writer, expressing the thoughts and feelings of the poet in one or another period of his life (Golubkov, .

From the point of view of G.V. Amitirov, the poems used during the study of biography do not need to be analyzed, it is enough to read them expressively. Comments are needed only for poems that appear in the program.

Conclusion

When studying the biography of a writer, it is necessary to use sets of demonstration visual material, synchronistic tables, and map diagrams. The set of visual aids can include: portraits of writers

and those contemporaries who influenced his work, as well as group portraits of them; reproductions of paintings by artists depicting the most important historical events of that time and individual episodes from the life of the writer; photographs of places associated with the life and work of the writer, copies of biographical documents and more. The main purpose of these manuals is to concretize students' ideas about the image of the writer, as well as the social and literary environment that influenced his worldview and creativity.

With the help of synchronistic tables, it is possible to reveal to schoolchildren the most significant facts from the life and work of the writer, connecting them with the socio-political situation of a given era, with the struggle in the literary movement of various directions. Maps introduce students to the writer's travel routes, giving visual representations of the stages of the artist's life and his impressions. It is necessary to work meaningfully on dates and restore the passage of time. At this stage, it is more appropriate to move on to the analysis of the literary text. The topic ends with a general description of the writer's life and work, and their assessment.

Литература:

1. Алексеева М. И. Детские журналы советской России 1920-х годов как тип издания : автореф. дис.: канд. филол. наук. / М. И. Алексеева - М., 1968. - 31 с.
2. Наволочкин Н. Д. Жили-были / Н. Д. Наволочкин. - М. : Речь, 2015. - 116 с.
3. Голубков В. В. Методика преподавания литературы / В. В. Голубков. - М. : Учпедгиз, 1962. - 495 с.

KARŞILAŞTIRMALI ARAŞTIRMA ETKİLİLİĞİNİN BİR FAKTÖRÜ OLARAK DİL MATERYALLERİ

Doç. Dr. Müslime ŞEKÜROVA*

Özet

Makale, karşılaştırmalı araştırmanın etkililiğinde bir faktör olarak dil materyali üzerindeki deneyimin genelleştirilmesine ve sistemleştirilmesine ayrılmıştır. Makale, Rus ve Tatar dillerindeki dilbilgisi materyalinin karşılaştırmalı çalışmalarının sonuçlarının dilsel ve metodolojik olarak aydınlatılması sorununu incelemektedir. Yazar, temas halindeki dillerin karşılaştırmalı çalışmalarından elde edilen verilere dayanarak, öğrencilerin müdahale hatalarının üstesinden gelmek için gelişmiş bir metodoloji önermektedir. Anahtar kelimeler: Rus dili, Tatar dili, yabancı dil izleyicileri için dil materyali, müdahale, karşılaştırmalı araştırma.

Anahtar kelimeler: Rus dili, Tatar dili, yabancı dil izleyicileri için dil materyali, müdahale, karşılaştırmalı araştırma.

LANGUAGE MATERIAL AS A FACTOR OF THE EFFECTIVENESS OF COMPARATIVE RESEARCH

Associate Professor, Leading Researcher **Muslima SHAKUROVA**

Abstract

The article is devoted to the generalization and systematization of experience in linguistic material as a factor in the effectiveness of a comparative study. The article deals with the problem of linguo-methodological coverage of the results of comparative studies of the grammatical material of the Russian and Tatar languages. The author proposes a developed methodology for overcoming students' interference errors, based on data from comparative studies of contacting languages.

Key words: Rus dili, Tatar dili, yabancı dil izleyicileri için dil materyali, müdahale, karşılaştırmalı araştırma.

ЯЗЫКОВОЙ МАТЕРИАЛ КАК ФАКТОР ЭФФЕКТИВНОСТИ СОПОСТАВИТЕЛЬНОГО ИССЛЕДОВАНИЯ

Доцент, ведущий научный сотрудник **Муслима Шакурова**

Аннотация

Статья посвящена обобщению и систематизации опыта по языковому материалу как фактор эффективности сопоставительного исследования. В статье рассматривается проблема лингвометодического освещения результатов сопоставительных исследований грамматического материала русского и татарского языков. Автор предлагает разработанную методику преодоления интерферентных ошибок учащихся, базирующуюся на данных сопоставительных исследований контактирующих языков.

Ключевые слова: русский язык, татарский язык, языковой материал для иноязычной аудитории, интерференция, сравнительное исследование.

* Институт языка, литературы и искусства им. Г. Ибрагимова АН РТ Татарстан, Казань, vitorioarpad@gmail.com

Institute of Language, Literature and Art named after. G. Ibragimova Academy of Sciences of the Republic of Tatarstan, Kazan

Введение

Сопоставительное исследование русского и татарского языков проводится уже с XIX века (И. Хальфин, И. Гиганов, А. Троянский, А. Казем-бек, Г. Вагапов, И. Кондратов, М. Бекчурин, Н. Ильминский, М. Махмудов, М. Иванов, Г. Фаисханов, К. Насыров, В. Радлов и др.). Сопоставительное изучение разноструктурных языков является одной из наиболее актуальных проблем языкознания и служит лингвистической базой для построения методики преподавания родного и неродного языка начальной школы. К концу XX века в сопоставительно-типологическом аспекте применительно к русскому и татарскому языкам исследованы все уровни языка: фонетический строй (Р.Э. Кульшарипова, Ч.М. Харисова и др.), словообразование (З.М. Валиуллина, А.А. Аминова и др.), лексикология и фразеология (Л.К. Байрамова, Р.А. Юсупов и др.), синтаксис (М.З. Закиев, Л.К. Байрамова, К.З. Зиннатуллина, Ф.С. Сафиуллина и др.), морфология (З.М. Валиуллина, А.А. Аминова, Р.Р. Замалетдинов) и др. (Шәкүрова, 2012: 29)

Во второй половине XIX и особенно в начале XX в. в преподавании татарского и русского языков широкое распространение получил грамматико-переводный метод. Л.З. Шакирова считает, что “основоположниками переводного метода при обучении русскому языку детей-татар являются В.В. Радлов и Каюм Насыри”. (Шакирова 2002: 29) Перевод текста с татарского языка на русский имеет огромное значение в концепции учебника татарского языка, поскольку он позволяет синтезировать грамматические явления языка в их функционировании, сопоставлять татарский и русский языки.

Основной задачей методики преподавания татарского языка как иностранного является разработка научно обоснованной теории обучения татарскому языку в иноязычной аудитории. В 1990-е гг. в Республике Татарстан начинается работа по совершенствованию учебных планов, программ, учебников и словарей татарского языка для русскоязычных учащихся. Татарский язык как государственный язык Республики Татарстан является одним из учебных предметов, включенных в учебные планы образовательных организаций начального общего образования и основного общего образования. Примерная программа по учебному предмету «Государственный (татарский) язык» составлена в соответствии с Федеральным государственным образовательным стандартом начального общего образования и основного общего образования.

Тематически материал каждого класса разделен на четыре сквозные темы, вне зависимости от уровня владения татарским языком. Первая тема «Я» ориентирована на использование всего, что соприкасается с личностью ученика, для развития речи. В различных вариациях в зависимости от уровня владения татарским языком, внимание ученика акцентируется на семье, школе, окружающих людях, его характере и предпочтениях, хобби, отношении к окружающему миру, природе, спорту. Цель второй темы — «*Мир вокруг меня*» - воспитание гуманного, творческого, социально активного человека, уважительно и бережно относящегося к среде своего обитания, к природному и культурному достоянию человечества. Третья тема под общим названием «*Моя родина*» ориентирована на укрепление у учащихся гражданской идентичности, чувства патриотизма, любви и уважения к Отечеству через ознакомление с повседневной жизнью, особенностями быта, традиций как татарского народа, так и народов, проживающих на территории Российской Федерации, с государственными символами России и Татарстана, с культурными символами России (Москва, Кремль; Санкт-Петербург, Эрмитаж; Казань, Кремль, башня Сююмбике, Мечеть Кул Шариф, храм Благовещения; Булгары и остров-град Свияжск и т.д.). «*Мир татарского народа*» - четвертая тема, нацелена на формирование представлений о национальной ментальности, философии, мироощущении, нравственных законах татарского народа. Здесь внимание акцентируется на следующих темах: легенды о Сююмбике, Казани, национальное ремесло татарского народа и народов России, история татарского театра, искусство татарское кино, национальные праздники народов Поволжья.

Формирование коммуникативной, языковой, социокультурной и этнокультурной компетенции на уроках татарского языка имеет важное значение в воспитании патриотизма, чувства гордости ценностями культуры татарского народа.

Коммуникативная компетенция предполагает способность и готовность обучающихся общаться на родном (татарском) языке с учетом своих речевых возможностей и потребностей в разных формах: устной (слушание и говорение) и письменной (чтение и письмо); способность создавать и воспринимать тексты.

Языковая компетенция направлена на освоение фонетических, грамматических и лексических средств татарского языка; формирование умений опознавать языковые явления, анализировать и классифицировать их; умение пользоваться различными лингвистическими словарями.

Социокультурная компетенция предполагает проявление обучающимися знаний, навыков и умений, позволяющих им правильно оценивать специфику и условия взаимодействия, взаимоотношений с представителями других этнических общностей, владение нормами татарского речевого этикета и культуры межнационального общения, способность объяснять значения слов с национально-культурным компонентом.

Этнокультурная компетенция – первоначальные представления о традиционной культуре, духовных и материальных ценностях, нравственных нормах и принципах татарского народа.

Задачи исследования представлены следующим образом: рассмотреть и проанализировать роль глаголов и существительных при переводе для учащихся в татарском и русском предложениях, – изучить грамматические основы предложения.

В учебниках для русскоязычных учащихся особое внимание надо обратить на такие формы, которые наиболее трудны при переводе для учащихся: категории принадлежности имен существительных, склонение имен существительных с аффиксами принадлежности, временные формы глагола, форма желательного наклонения, глаголы повелительного наклонения, построение синтетического предложения с аффиксами деепричастных форм глагола и т.д. Например, согласно Федеральной рабочей программе по учебному предмету «Родной (татарский) язык», глаголы в настоящем времени и их спряжение изучаются во втором и в третьем классе, глаголы прошедшего и будущего времени – в четвертом классе. (<https://mon.tatarstan.ru/federalnie-osnovnie-obshcheobrazovatelnie-7050169.htm>)

Методы. Сравнительно-сопоставительный и сопоставительно-типологический (сопоставительный анализ языковых явлений татарского и русского языков в целях выявления типичных ошибок в татарской речи учащихся).

Следует отметить, временные формы глагола в татарском языке – сложная категория. Изъявительное наклонение глагола (хикяя фигыль) имеет форму настоящего, прошедшего и будущего времени. Настоящее время глаголов изъявительного наклонения образуется следующим образом: если основа глагола оканчивается на согласный или на - у/-ю, прибавляется аффикс -а/-э: бар-а (идет), күр-э (видит). (Валиуллина 1983: 33) Если основа оканчивается на гласные -а/-э, этот гласный заменяется аффиксом -ый/-и: жырла (жырл**ый**), сөйлә (сөйл**и**). Например: Алсу мәктәпкә **бара** (Алсу идет в школу) – Алсу мәктәптән **кайта** (Алсу возвращается из школы). В письменных работах учащихся встречаются такие ошибки, как *Алсу мәктәптән бара, өйдән бара, бакчадан бара* и т.д. В русском языке используется один и тот же глагол **идет**: *идет в школу, идет домой, идет в сад* и т.д.

Склонение имен существительных с аффиксами принадлежности — сложная тема для учащихся. Эта форма довольно часто употребляется в речи и встречается почти во всех текстах, предлагаемых авторами (Р.З. Хайдарова, Р.Р. Нигматуллина, К.С. Фатхуллова, М.М. Шакуровой, Р.К. Сагдиевой и др.). Важность проблемы разработки новых учебников потребовала выделения в качестве предмета сопоставительного исследования вопроса об интерференции в процессе

обучения татарскому языку. Трудность заключается в том, что имена существительные с аффиксом принадлежности I и II лица един. числа в направительном падеже принимают афф. *-а, -ә* (*дафтәрәм-ә, дафтәрең-ә*), с афф. принадлежности III лица – *-на, -нә* (*әтисе-нә* – своему отцу), с афф. принадлежности III лица в винительном падеже – *-н* (*мактабе-н* – его (ее) школу), *йортын – его (ее) дом*). (Шакурова, Юсупова, 2017: 222)

Глаголы повелительного наклонения в татарском языке – это самая сложная тема для учащихся. В татарском языке исходной формой повелительного наклонения и начальной формой глагола считается форма 2-го лица единственного числа. Если ученик правильно находит основу глагола, то может образовать его временные формы: *язарга* – *яз-*, здесь начальная форма глагола совпадает с формой 2-го лица единственного числа (по-русски *язарга* – писать, *яз-* пиши (глагол 2-го лица единственного числа)). Например, *яз-а* (пишет), *яз-ды* (писал, написал), *яз-ган* (он, вероятно, писал; он, возможно, написал), *яз-ачак* (напишет, будет писать), *яз-ар* (напишет, наверное; будет писать, наверное) и т.д. В письменных работах учащихся встречаются такие ошибки, как *биячәк* (биеячәк), *төзиячәк* (төзеячәк), *ук-кан* (укыган), *ук-ты* (укыды) и т. д.

Грамматическая основа предложения в каждом языке (подлежащее и сказуемое) – это его смысловая и синтаксический центр. В татарском языке, как и в русском, сложные предложения по грамматическим и семантическим особенностям делятся на сложносочиненные (тезмә кушма жөмлә) и сложноподчинённые (иярченле кушма жөмлә). (Закиев 1977: 41) Следует отметить, что сопоставительное описание синтаксиса русского и татарского языков представлено в трудах М.З. Закиева, Л.К. Байрамовой, К.З. Зиннатуллиной и др. Дело в том, что в татарском языке придаточные предложения делятся на аналитические придаточные предложения и на синтетические. Синтетические придаточные предложения в русском языке не встречаются.

В синтаксисе татарского языка согласование не занимает такого места, как в русском языке. В татарском языке более твердый порядок слов, обусловленный постоянной постпозицией сказуемого, препозицией зависимого слова. (Закиев, 1977: 69) Порядок слов в татарском предложении в ряде случаев отличается от русского. Обычный порядок слов в простом повествовательном предложении следующий: группа обстоятельства времени и места – группа подлежащего (с предшествованием определений) – группа обстоятельств цели, причины, условия, уступки – группа косвенного и прямого дополнения (с предшествующими определениями) – группа обстоятельств образа действия – простое, сложное или составное сказуемое: *Урманга барып житкәч, без, берәз ял итеп алу өчен, кәрзиннарне куеп утырыштык*. Глагол (а также слово *кирәк*) обычно стоит в конце предложения: *Мәдинәгә бик яхшы укырга кирәк* (Мадине нужно хорошо учиться). Зависимое слово всегда стоит перед главным: *Саматның әнисе миңа матур итәк тегеп бирде* (Мама Самата сшила мне красивую юбку).

Относительные слова типа *шуннан соң, шуннан бирле* (после того), *шуңа күрә, шул сәбәпле, шуның өчен, шунлыктан* (поэтому), *шулай булса да* (несмотря на это), *шул вакытта* (в то время), *шул тикле, шул хәтле, шул чаклы, шул кадәр* (так, в такой степени), *шулай булса да* (несмотря на это), *шуннан бирле, шуннан соң* (после того), *шунның аркасында, шуңа карамастан* (несмотря на то), *шул рәвешчә* (в такой форме) и т.д. употребляются в качестве связующих элементов между главной и придаточной частями. Например: *Көз житкәч, кошлар жылы якка очып китте* (Когда наступила осень, птицы улетели в теплые края). (Шәкүрова, 2012: 68) Таким образом, особенностью татарского языка является наличие в нем так называемых синтаксических придаточных предложений в отличие от русского языка, в котором придаточные предложения являются только аналитическими: *Ул сиңа шундый итеклар тегеп бирер ки, кешегә күрсәтү бөтенләй оят булыр* (Г. Тукай) (Он тебе сошьет такие сапоги, что стыдно будет показать людям).

Наиболее часто встречаемые грамматические ошибки в речи учащихся являются ошибки в порядке слов: *Әмир бара кибеткә* (Амир в магазин идет) – *Әмир кибеткә бара* (Амир идет в магазин); неправильное использование средств связи синтаксических единиц: *Ул урам буеннан бара* (Ул урам **буйлап** бара) и др.

При изучении сложноподчиненных предложений большое внимание уделялось союзным словам (в роли союзных слов в татарском языке выступают местоименные слова вопросительного типа: *кем* (кто), *нәрсә* (что), *нинди* (какой), *кайсы* (который), *ничек* (как) и т.д.), подчинительным союзам (*чөнки* (ибо), *гүя* (как будто), *әгәр* (если), *ки* (что), *әйтерсең*, *диярсең* (будто, как будто), *аеруча*, *бигрәк тә* (особенно)), послеложно-союзным словам (*дип*, *дигән*, *дигәч*, *дигәннән*, *дигәндәй* и другие формы от *ди* (сказать, говорить)). Например, *Аждаһаны егет әңсән дип*, *патша аны сугышка жибергән* (Падишах послал джигита на войну для того, чтобы он победил дракона). *Әгәр ул үксез, фәкыйрь бала булмаса, без аны болай мыскыл итә алмас идек* (Ф.Әмирхан) (Если бы он не был таким бедным сиротой, мы бы не смогли так издеваться над ним). *Җил кайдан исә, болыт та шуннан килә* (Тучи идут оттуда, откуда дует ветер). (Шәкүрова 2001: 152) Вместе с тем, мы всегда обращали внимание на то, как следует произносить изучаемые предложения, какие и где следует при этом соблюдать паузы, повышение и понижение тона, логическое ударение, как добиться точности смысла предложений, четкости грамматической конструкции и т. д. Такое расположение материала в программе напоминало в некоторой степени комплексный подход, при котором весь материал объединяется в определенные комплексы. Во время работы над частями речи синтаксические сведения уточняются, конкретизируются, в результате чего учащиеся получают прочные знания и по морфологии, и по синтаксису.

Использование на занятиях текстов художественной литературы и устного народного творчества помогало глубже усвоить грамматический материал, лексику, интонацию, произношение и, как следствие этого, глубже понять содержание произведения. Например, дан отрывок из произведения М.Гафури “Бедные или женщина-соквартирантка”, где глубокая человечность образов (Шараф, Джамиля, Бадри), созданных писателем, волнует читателя: жизнь бедняков, заработка Шарифа, встреча Джамили с родственниками, радость детей Худайбирде и Гульжихан, смерть молодой женщины и т.д. Учащиеся должны выразительно читать текст, работать над словарем, отвечать на вопросы, составлять предложения и диалоги, пересказывать прочитанное, уточнять фонетические, орфографические, лексические ошибки и т.д. Система образования в Татарстане требует особого внимания к совершенствованию двустороннего – татарско-русского и русско-татарского – двуязычия. При этом необходимо помнить, что истоки изучения русского и татарского языков в качестве неродного уходят в далекое прошлое. Изучение этого опыта, его анализ помогают воссоздать картину целостного исторического процесса зарождения и развития билингвизма в нашей республике, раскрыть роль и значение лингвистической и методической науки в формировании двуязычия.

Заключение. Глагол в языке представляет собой одну из наиболее интересных и сложных категорий как в грамматическом, так и в лексико-семантическом плане. Результаты сопоставительного исследования русского и татарского языков имеют прикладное значение для методики преподавания языков как неродных, так и родных, позволяют выявить интерференцию. Таким образом, для того чтобы организовать работу по предупреждению возможных ошибок, необходимо изучать связь орфографии с фонетикой и грамматикой. Именно такая связь способствует углублению знаний по орфографии и прочному закреплению навыков письменной и устной речи. Это реализуется и при работе над текстом, над всеми видами речевой деятельности, и в системе упражнений над правильным произношением и в словарной работе. Сопоставительное исследование русского и татарского языков может послужить благодатной почвой для создания в дальнейшем других современных школьных учебников и грамматик.

Литература:

- Валиуллина З.М. (1983) Сопоставительная грамматика русского и татарского языков: Словообразование и морфология. Казань, 151 с.
Закиев М.З. (1977) Сопоставительный синтаксис русского и татарского языков. Ч.3. Сложное предложение. Казань: КГПИ, 99 с.

Шакирова Л. З. (2002) Обучение русскому языку в татарской школе: теория и практика. Казань: Магариф, 278 с.

Шакурова М.М., Юсупова З.Ф. (2017) Сопоставительные исследования на материале татарского и русского языков: лингвометодический аспект // Актуальные вопросы переводоведения и сопоставительного языкознания: межвузовский сборник научных трудов / под общ. ред. С.К. Сатеновой, Г.Р. Галиуллиной. Астана, С. 222–234.

Шакурова М.М. (2001) Татар теле. Татарский язык для иноязычной аудитории. Казань: Изд-во КГТУ, 263 с.

Шәкүрова М.М. (2012) Татар телен укыту методикасының фәнни мирасы (XVIII гасыр ахыры XX гасыр). Казан: Ихлас, 144 б.

KARAKALPAK NESRİNDE ÇOCUK VE GENÇLİK TEMASI SORU TİPOLOJİSİ

Doç. Dr. Maria Dosbergenovna BEKBERGENOVA*

Özet

Bu makale yirminci yüzyıl Karakalpak düzyazısında çocuk temalarının gelişim sorununu incelemektedir. Özellikle Karakalpak'ın önde gelen yazarlarından T. Kayypbergenov, Ş. Seytov, K. Allambergenov, G. Yesemuratova'nın eserlerinde oluşturulan çocuk ve gençlik imgeleri incelenmiştir. Karşılaştırmalı bir analize dayanarak, T. Kayypbergenov'un "Isin sozindei emes" ("Deneyler sözle çelişir") öyküsünden Torebai çocuklarının, "Sekreter" öyküsünden Atamurat'ın, "Sekreter" öyküsünden Sapara'nın görüntüleri elde edildi. Sh.Seitov "Kop edi ketken tyrnalar" ("Uçup giden çok sayıda turna vardı"), K. Allambergenov'un "Kuslar kaitkan kun" ("Kuşların uçup gittiği gün") öyküsünden. Karakalpak çocuk edebiyatında sanatsal imgelerin tipolojisi incelenmektedir. Yazarların çocukların ve gençlerin sanatsal imajlarını yaratma becerileri analiz ediliyor. Çocukların yaşamlarıyla ilgili eserlerin olay örgüsünü inceleme örneğini kullanarak yazarın bireysel tarzı belirlenir.

Anahtar kelimeler: Görüntü, tema, olay örgüsü, üslup, beceri, tipoloji.

THE THEME OF CHILDREN AND YOUTH IN KARAKALPAK PROSE. QUESTIONS TYPOLOGY

Associate Professor Maria Dosbergenovna BEKBERGENOVA**

Annotation

This article examines the problem of the development of children's themes in Karakalpak prose of the twentieth century. In particular, the images of children and youth created in the works of leading Karakalpak writers T. Kayypbergenov, Sh. Seytov, K. Allambergenov, G. Yesemuratova are studied. Based on a comparative analysis, the images of the children of Torebai from the story by T. Kayypbergenov "Isin sózindey emes" ("Deeds are at odds with the word"), Atamurat from the story "Secretary", Sapara from the story by Sh. Seitov "Kop edi ketken tirnalar" ("There were many cranes that flew away"), from the story by K. Allambergenov "Quslar qaytqan kun" ("The day when the birds flew away"). The typology of artistic images in Karakalpak children's literature is studied. The skill of writers in creating artistic images of children and youth is analyzed. Using the example of studying the plots of works about the lives of children, the individual style of the writer is determined.

Key words: Image, theme, plot, style, skill, typology.

ТЕМА ДЕТЕЙ И МОЛОДЕЖИ В КАРАКАЛПАКСКОЙ ПРОЗЕ. ВОПРОСЫ ТИПОЛОГИ

Бекбергенова Мария Досбергеновна***

Аннотация

В данной статье рассматривается проблема развития детской темы в каракалпакской прозе

* Azhiniyaz'ın adını taşıyan NGPI, Karakalpak Edebiyatı Bölümü, bekbergenova53@mail.ru

** Candidate of Philological Sciences, NGPI named after Azhiniyaz, Department of Karakalpak literature, bekbergenova53@mail.ru

*** Филология илимлериниң кандидаты, доцент, Эжинияз атындағы НМПИ Қарақалпақ әдебияты кафедрасы, bekbergenova53@mail.ru

XX века. В частности, изучаются образы детей и молодежи созданные в творчестве ведущих каракалпакских писателей Т.Кайыпбергенова, Ш.Сейтова, К.Алламбергенова, Г. Есемуратовой. На основе сравнительного анализа рассмотрены образы детей Торебая из рассказа Т.Кайыпбергенова «Исиң сөзиңдей емес» («Дело расходится со словом»), Атамурата из повести «Секретарь», Сапара из повести Ш.Сейтова «Көп еди кеткен тырналар» («Было много улетевших журавлей»), из повести К.Алламбергенова «Қуслар қайтқан күн» («День когда улели птицы»). Изучается типология художественных образов в каракалпакской детской литературе. Анализируется мастерство писателей в создании художественных образов детей и молодежи. На примере изучения сюжетов произведений о жизни детей определяется индивидуальный стиль писателя.

Ключевые слова: образ, тема, сюжет, стиль, мастерство, типология

Giriş

Karakalpak çocuk edebiyatı alanı kendine özgü bir tarihsel yolculuğa sahip olup, Karakalpak milli edebiyatının geniş kapsamı içinde ayrı bir alan olarak yer almaktadır. K. Saparov, Zh. Edebi çalışmalarını çocuk temalarına adayan Dilmuratov, S. Abbazov ve diğerleri, Karakalpak çocuk edebiyatının ilerlemesine Karakalpak'ın önde gelen edebiyatçılarıyla birlikte önemli katkılarda bulundular.

Yöntemler

Yöntemlere gelince, 20. yüzyıl Karakalpak edebiyatının önemli isimlerinden T. Kaypbergenov, çocuk ve gençleri merkeze alan pek çok mensur eser yazmıştır. Özbekistan Kahramanı ve hem Özbekistan hem de Karakalpakistan'ın ulusal yazarı olarak tanınan Tolepbergen Kayipbergenov, edebi katkılarından dolayı uluslararası beğeni topladı. Romanlar, öyküler, dramalar ve gazetecilik yazılarıyla 20. yüzyılda Karakalpak edebiyatının şekillenmesinde önemli ilerlemeler kaydetti. Karakalpak nesirindeki şöhreti 1950'lerin ikinci yarısında ortaya çıktı; "Sekretar/Sekreter", "Muğallimge Rahmet/Öğretmenime Teşekkür Ederim", "Suwıq Tamshi/Soğuk Damla" ve diğerleri gibi eserlerde açıkça görüldü.

T.Kaypbergenov, romanları, öyküleri, dram ve gazetecilik çalışmalarıyla 20. yüzyıl Karakalpak edebiyatının gelişimine önemli katkılarda bulunmuştur. XX yüzyılın 50'li yıllarının ikinci yarısından itibaren Karakalpak nesirinde meşhur olmuş bir yazardır. "Sekretar/Sekreter", "Muğallimge rahmet/Hocama Teşekkür Ederim", "Suwıq tamshı/Soğuk damla", "Uyqısız tünler/Uykusuz geceler", "Tanha óziñe málim sır/Bildiğin sır" adlı kısa öyküleri, O yıllardan beri yazdığı "SoñĖı hújim/Son saldırı", "Qaraqalpaq qızı/Karakalpak kızı", "Karakalpak dástanı/Karakalpak destanı", "Kózdıñ qarashığı/ Elma gözü " "Karakalpaknama", "Ben Karakalpak'ım. Riskliyim" "O dúnyadaĖĖı atama xat/ Cennetteki dedeme mektup" ve "Familiya", "Aidos baba", "Sahra Bulbili" gibi dramatik eserler.

T. Kaypbergenov'un paha biçilmez katkıları nedeniyle kendisine, diğerlerinin yanı sıra Karakalpakstan Halk Yazarı (1974) ve Özbekistan Halk Yazarı (1993) unvanları da dahil olmak üzere çeşitli prestijli ödüller verildi. Ayrıca eserleri Özbekçe, Rusça, Kazakça, Türkmençe, Kırgızca, Ukraynaca, Moldovaca, Estonca, İngilizce, Lehçe gibi birçok dile çevrilerek yayımlandı.

T. Kaypbergenov, onun doğrultusunda çeşitli alanlarda kapsamlı bilimsel araştırmaları da teşvik etti. Akademisyen MK Nurmukhamedov, Dr. K. Maksetov, Dr. K. Sultanov, Dr. ZA Nasrullaeva, Dr. K. Kamalov, Dr. S. Bahadyrova ve diğer filoloji uzmanları gibi seçkin bilim adamları, ilham alan akademik araştırmalarla aktif olarak meşgul olmuşlardır. T. Kaypbergenov'un mirası.

T. Kaypbergenov'un edebi yaratımları, 20. yüzyıldaki tüm tarihi anlatılar için bir mihenk taşı görevi görmüş ve sanatsal kompozisyonlarında geçmiş Karakalpak olaylarının bir yansımısını zorunlu kılmıştır. "Mektuplar" gibi öyküleri ve romanları, Karakalpak halkının 20. yüzyıldaki tarihsel arka planını canlı bir şekilde tasvir ediyor.

Mesela 1950'li yıllardaki bir eserinde "Isyş sovindei nay" şarkısında Torebai adında bir okul çocuğu canlandırılıyor. Torebai'nin okuldaki sınıf toplantısındaki karşılaşmaları, çocuklar arasında yaşlılara gösterilen saygı ve özen konularına ışık tuttu.

Dikkate değer bir diğer eser olan T. Kaipbergenov'un "Sekreter" adlı kısa öyküsü, 2. Dünya Savaşı sırasında Karakalpak köyündeki okul çocuklarının hayatını anlatıyor. Anlatı, babaları ve erkek kardeşleri savaşta olan gençlerin anavatanlarını korumaya nasıl aktif bir şekilde katıldıklarını vurgulayarak köy topluluğunun dayanıklılığını gösteriyor.

1980'lerde T. Kaipbergenov'un "Tankha uzine malim efendim" adlı öyküsü gençlik deneyimlerini araştırıyordu. Hikaye, Svetlana adındaki genç bir öğrencinin etrafında dokunaklı bir hikaye örüyor, aile dinamikleri ve trajik koşullar temalarını özetliyor, ebeveynlerin rehberliğinin ve çocuklarının refahına yönelik endişelerinin önemini vurguluyor.

T. Kaipbergenov bunu kendisi yarattı, 20. yüzyılın tüm tarihi matbaacılarının kaynağıydı. Bu nedenle bir sanat editörü olarak geçmiş insanların tarihi olaylarını eserlerine yansıtılmak mümkün değildi. "Sekreter/Sekreter", "Muğallimge rahmet/Öğretmenime teşekkür ederim", "Suwıq tamshı/Soğuk damla", "Uyqsız tınler/Uykusuz geceler", "Tanha óziñe málim sır/Bildiğin sır", " Soñğı " hújim/Son saldırı", "Karaqalpak qızı/Karakalpak kızı", "Karakalpak dástanı/Karakalpak destanı", "Kózdıñ qarashıǵı/ Elma gözü " 20. yüzyılda Karakalpak halkının tarihini anlatan "Mektuplar" gibi hikaye ve romanlar yazarın bu tarihsel dönemin gereksinimlerine verdiği yanıtlardı..

T. Kaipbergenov'un kaba sanatsal imgeleri Atamurat, Zhiyemurat, Zhumagul, Turymbet, Maman biy, Aidos biy, Ernazar alakoz, Amanlyk, Almagul vb.'dir. Tipik durumlardan oluşturulan tipik imgeler olması nedeniyle farklı açılardan değerlendirilmiştir. edebiyat eleştirmenleri tarafından kullanılmış ve tartışmalı görüşlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yazarın kaba görselleri evlilikten alınmamış sahte karakterler olsaydı basında yorum yapılmazdı. Aslında yazar T. Kaipbergenov'un doğaçlama ustalığı öyledir ki, yarattığı her görüntü, her karakter, okuyucular ve edebiyat eleştirmenleri arasında "gizemli bir gizem" yaratmış, diğer Karakalpak nesir yazarlarına her zaman inanamayıp, birçok anlaşmazlığa neden oldu. Bu elbette yazarın düşünce derinliğinin ve sanatının bir yansımasıdır.

Yazarın 20. yüzyılın 50'li yıllarında yazdığı eserlerinden birinde "Isyş sovindei nay" şarkısında okullu Torebai karakteri yaratılmıştır. Okuldaki sınıf toplantısında genç yetişkinlere saygı duyma ve onlarla ilgilenmeyle ilgili konular tartışılıyor. Torebai'nin bu toplantıya katılması ve büyüklere saygı konusunu duyması onun bilincine tam olarak ulaşmamıştı. Karakalpak çocuk edebiyatı araştırmacısı Fik I. Kurbanbayev bu hikayeye ilgili görüşünü şu şekilde ifade etti: "Torebai imajından yola çıkarak yazarak, çocuklar arasında ebeveynlere nezaket ve özen gösterme konusunu gündeme getiriyor." [Kurbanbayev, 1992:138]

Bu oyunun konusu muhteşem. Anne ve çocuk arasındaki ilişki. Amangul sevgi dolu bir annedir. Kayınvalidesi, çocuğu acıkmasını diye ona yemek hazırlar, üşümesin diye sarar ve hazırlamak için işe gider. Torebay ise otobüste annesine yer vermeyi düşünmüyor, kendisi alıyor. Yazar bu eserde küçük çocuklarda görülen özgüven eksikliğinden bahsetmektedir. Torebai tipindeki çocukların farklı sözleri ve eylemleri vardır. [Kaipbergenov, 1980: 437]

T. Kaipbergenov'un "Sekreter" adlı kısa öyküsü, İkinci Dünya Savaşı sırasında Karakalpak köyündeki okul çocuklarının yaşamını anlatıyor. Yazar, babaları ve kardeşleri savaşa giden çocukların resimlerinden yola çıkarak gençlerin Anavatanı korumak için yaşlılarla birlikte çalıştığını gösteriyor. Profesör K. Allambergenov bu konuda şöyle yazmıştı: Hikaye, İkinci Dünya Savaşı sırasındaki kırsal yaşamı tasvir etmeye adanmıştır. Cepheye giden kolektif çiftlik vatandaşlarının yerine, ölüm nöbetinde duran genç okul çocuklarının imgesi eserde uygun bir yer tutuyor.

Eserde olaylar gerçek hayatta yani savaş yıllarından sağ kurtulan kollektif çiftliğin ailesi bağlamında geçiyor. Hikaye fikrinden doğan çatışmaların çatışmasında karakterlerin görüntüleri yavaş yavaş ortaya çıkıyor. Yazar, Atamurat ve diğerlerinin suretinde çocukların bu sınavı başarıyla geçtiğini gösteriyor. [Pakhratdinov, Allambergenov, Bekbergenova, 2011:185]

20. yüzyılın 80'li yıllarında T. Kaipbergenov'un "Tankha uzine malim efendim" öyküsü

yayımlandı. Bu eser aynı zamanda gençlikten de bahsediyor. Hikayenin ana karakterlerinden biri Svetlana adında genç bir öğrencidir, annesi Perihan Palwan adında bir adamla evlenir ancak boşanırlar. Svetlana okulu bırakır ve okumak için şehre gider. Burada bir adamla tanıştı ve evlendi. Kızı Svetlana'nın düğününe gelen Perikhan, kızının erkek arkadaşının boşandığı Palwan olduğunu öğrendi. Sırrını kızına söylemeden kendini balkondan atarak hayatını kaybetti. [Kaiypbergenov tarafından ödendi. Hikayeler, 2018:81]

Bu trajik durumun nedeni ebeveynlerin çocuklarının gelecekteki kaderine ilgisizliğidir.

Ş. 20. yüzyıl Karakalpak edebiyatının büyük isimlerinden Seytov, Karakalpak halk yazarı Şaudarbay Seitov, çocuklar için yazdığı "Uşpelek", "Yolum Nerede", "Taulardan saza", "Yollar" gibi birçok düzyazı eser yazmıştır. , "Çok yemiş turnalar", "Kashkyn", "Isyne zhivygilcin", "İğbal Sokpaklar", "Şirashiry", "Kötü Körfezde Aktuba" romanları, roman-titoloji "Halkabad" romanları düzyazıyı zenginleştirdi. 20. yüzyıl Karakalpak.Yazarın "Çok Yemiş Turnalar" adlı öyküsünün teması, İkinci Dünya Savaşı sırasında Karakalpak köyünün hayatı ve çocukların kaderidir. Bu öyküde, Karakalpak köyünün zorlu yaşamı anlatılmaktadır. 5. sınıf öğrencisi Sapar'ın anlatımında Rusya yılları anlatılıyor. Savaşın 4. yılı geçecek. Köydeki Bao adamları en önde. Yazar bu konuda şöyle yazıyor: "Savaşın 4. yılı geçecek. köy ve geri kalanı engelli ve miyop. Parçacık bombaları da Raboçi taburunda. Dart'a gidenler yalnızca yaşlı kadınlar, kızlar ve orduya katılacak yaşta olmayan gençlerdi. [Şaudyrbai Seitov, 2021:128]

Sapar, ailesine yardım ediyor ve tarlada çalışıyor. Köy halkı, kara kağıdın kimsenin evine gelmemesini diliyor. "-Açlıktan ölmeyeceğiz - askerler sağlıklı olsun! - diyor çiftçiler. [Shaudyrbai Seitov, 2021:129] Sapar'ın babası eve dili ve işitmesi olmayan bir Rus çocuğu getiriyor. Petka'nın babası önde. Petka annesinden ve Nazilerden koruya doğru kaçarken düşman uçaklarının bombalarına maruz kaldı, annesi öldürüldü, çocuğu ise dilsiz ve sağır kaldı.

Sapar'ın anne babası, ablası ve Sapar'ın kendisi de Peka'yı akraba olarak kabul ediyor. Köy halkı çocuğu ana rahminde tutmaz, "misafir" çocuk köy çocuklarıyla kısa sürede arkadaş olur. Dünya milletlerinin başına gelen ağır kriz, milletleri birleştirdi. Bu gerçek bir resim. Faşizmi bir taraftan, diğer taraftan yenmek için çok mücadele etti. Petka, Gulaşen'in iki küçük baykuşunu kurtarmak için kendini ateşe attı. Sapar, Petka, Ermek, Gulasen ve diğerleri. İkinci Dünya Savaşı çocukların hayatında kimisini annesinden, kimisini de babasından ayırdı. Rus laketinin sebebi gencim Petka'ydı.

Yazar Ş. Seitov, Rus trajedisini tasvir ederken ustalıklı sanatsal görüntüler yaratıyor. Örneğin kızıgın sesi, boş yuva, açgözlü martıların sesi savaş döneminin zorluklarının görüntüsünü veriyordu.

"Shygyr'in sesi, savaşta ölen babasının yasını tutan ve annesinin gününün yasını tutan yetim Mahida'nın sesine benziyordu" [Shaudyrbay Seitov, 2021:134].

Profesör K. Allambergenov bu hikaye hakkında şu görüşünü dile getirdi: Bizce hikayenin asıl başarısı, bu görüntülerin canlı sanatsal yaratımıdır. Bu kahramanların imajı sayesinde yazar, o dönemin ana resmini - Rus yıllarındaki erken yetişkinliğin çocukluğunu - ustaca aktarmayı başardı. [Pakhratdinov, Allambergenov, Bekbergenova, 2011: 567]

1971 yılında Karakalpakstan halk yazarı Chevensbay Allambergenov, "Daslepki bes/İlk yüksek not" adlı kitabıyla çocuk yazarı olarak edebiyata girdi. Bu kitap 1972 yılında Özbekçeye çevrilerek Gülhan dergisinde yayımlandı. 1970'li yıllardan bu yana çocuklar için yazdığı " Jer mnologi/ Earth monologue", "Bir hasyl iyit edi osi/ Sadık köpeklerden biriydi", "Eki taynachak/İki tay", " Shóldede suw boladı/ Çölde su olacak", "Sağnish/Kayıp", "Mıltıq/Gun", "Öshpeytugin ot/Sönmeyen alev" , "Kushik hm bala/Kukla ve bir çocuk" , " Aqshamdağı ayqas/ Gecedeki Haç", "Báhár keldi/Ve Bahar Geldi", "Sarı sıyır, qasqırlar, jáne kishkene Berdibay haqqında gúrrın/Sarı İnek, Kurtlar , ve Küçük Berdibai Hakkında Bir Hikaye", "Qağazdağı qala Kağıt Şehir", "Saz shertken bala/Müzik Çalan 'Çocuk" ve "Quslar qaytqan kún/Kuşların Dönüşü Günü" (1979) Hikaye cumhuriyet gazetelerinde yayımlandı.

Doğa, ekoloji ve çocuk sorunu, 1970'li yıllardan itibaren yazarın şiirlerinin ana temalarından biri haline gelmiştir. Örneğin Karakalpak, Özbek'te yayımlanan "Yeryüzünün Monologu", "Kuşik Ham Bala", "Kuşların Geri Döndüğü Gün" (1979) adlı kısa öyküleri bu temaya adanmış eserlerdir.

Yazarın "Dünyanın Monologu" (1974) adlı eserinde, insan ile doğa arasındaki karmaşık ve gizemli ilişkinin ince yönleri ortaya çıkar. Gurrin'deki Toprak Ana (Beyaz Tepe), Beyaz Kuzu ve

Hocabay resimlerini kullanarak insan ve doğa birliğinin kudretli gücünü göstermeye çalıştı. Ve "Kushik Ham Bala" (1976)'da bu birliğin sonuçları ve trajedisi gösterildi.

Gurrin'in hikayesinin olay örgüsü, sabahın karanlığında, dün yediği sopadan kemikleri kayan bir köpek yavrusu uyandığında ve kendisini bir yığın şeyin arasında yatarken gördüğünde anlatılıyor. Ancak insanların zulmüne ve tembelliğine maruz kalan, terk edilmiş bir nesne gibi bir kenara atılan doğanın bir parçası haline geldiğini hissetmiyor. Tek bir şey var; belki de dün evin sahibinin uygunsuz şekilde dövüldüğünü hatırlamıyordur...

En azından köpek yavrusu terkedilmiş şeylerin arasında bunu yapmaya alışıyor. Ancak çok geçmeden köpek yavrusu beklenmedik bir mutlulukla karşılaşacak. Ezan sırasında bir kova dolusu taş döken bir çocuk, şapelimde bir köpek yavrusunu tuzağa düşürdü. Ancak bu çocuk önceki sahibi kadar acımasız değildir, köpek yavrusu o günden beri onunla arkadaşır.

Ne yazık ki yavru köpeğin bu mutluluğu uzun sürmeyecek. Çocuğa bakılmazsa hastalanır ve ölür... Hikayenin sonunda sadece "Yavru köpek bir ormanın dibinde üçüncü sahibini bekliyordu" sözlerini okuyoruz. [Allambergenov, 2020: 95]

Görünüşte bu hiçbir şey değil. Ancak dikkatli okuyup yavru köpek nedir, çocuk kimdir, neden öldü gibi sorular sorarsanız yazarın düşüncelerinin anlamını anlayacaksınız. Eğer köpek doğanın bir simgesiyse, o zaman insan da onun gerçek efendisi olduğu kadar onun yaratımıdır da. Ve çocuk kristali çizgisi saflığın, nezaketin ve gerçeğin sembolüdür. Yavru köpeğin ilk sahibi ondan, yani doğadan endişe duymaktadır. Bir dansçı ona yaklaştı. Benim için bu tür bir ilişkinin sona ermesi, onlarla bu kadar sevgi dolu bir şekilde etkileşime girmemesi gereken ikinci ebeveyn-çocuk üzerinde büyük bir etki yaratacaktır... Bu yüzden Doğa Ana'ya dikkat etmeliyiz, aksi takdirde doğa kesinlikle bize "misilleme yapın". Kushik doğanın beklediği üçüncü çocuk, işte bu aileler.

Yazar, "Kuşların döndüğü gün" öyküsünde, insan ve doğa arasındaki etkileşim sorununu, insan doğasını ve insan doğasını koruma sorunuyla ustaca birleştirdi.

"Kuşların döndüğü gün" hikayesinin ana karakteri Parakhat'tır. Kendisi bir okul öğrencisidir. O iyi bir öğrenciydi. Ön sırada ders çalışıyordu. Ancak kendisinden beklenmeyen bir anda ciddi bir işe girer. Bunun nedeni babasının hasta olması ve ev işlerinin acelesi olmasıdır. Böyle bir durumda tanıdığı Şegir Mergen adında açgözlü bir avcı gelir ve ona tedavi için saf sülün çorbası içmesini tavsiye eder. Açgözlü bir avcının bu hikayesi Parakhat'a yazılan bir mektupla yazılmıştır. Kardeşim tevhir olacaksa yarın sülün avına çıkacak; Parakhat'ın gerçek bir avcı olduğu ortaya çıkıyor. Kurak araziden sülünleri bile vuruyor. Böylece kendisini çevreleyen merkezin ve doğanın gerçek düşmanı olduğunun farkına varmaz. [Allambergenov, 2020: 17]

Yeşil korucular, Şegir'in vurduğu usuganlara karşı savaşırken, Parakhat'ın ebeveynleri oğullarının davranışlarından memnun değildir ve onu yanlış yoldan döndürmeye çalışır. Bir iki kez Parahat'ı yakalamaya çalıştı. Parahat, Zor'dan kaçır. Onu doğru yola döndürmek için yeşil korucunun çocukları çok iş yapıyor.

Doğa Ana'ya ateş eden silahı yok etmek için savaşır. Yaptıkları, Parahat'ın zihninde belirleyici bir değişiklik yaratır. Şuna dair tutarlı bir inanca ulaştı: "Bir adamın kendi icat ettiği cihaz ona karşı kullanılırsa, onu kendisi yok edebilir." Böylece bu hikayede doğayı koruma fikri, doğa koruma hikayeleri örneği üzerinden ustalıklı ortaya çıkarılmıştır.

Karakalpakstanlı halk yazarı Gulayşa Yesemuratova, çok sayıda şiir, öykü, roman ve denemeleriyle Türkiye'nin en tanınmış isimlerinden biridir. Modern Karakalpak milli nesir yazarlarının temsilcilerinden biri, Karakalpak rüya kızlarının şarkı söyleyen, zeki ve yeşil bir savunucusudur.

G. Esemuratova'nın "Aibala" adlı oyununun konusu şu şekildedir: Yakın zamanda doğum yapan Alima, yolda bir bebek doğurur. Kardeşler Baltabay ve bebeğe Kudaibergen adını vererek onunla ilgilendiler ve onu hapse attılar. Eserde mutlu bir ebeveyn ve mutlu bir çocuğun resmi çok güzel anlatılmıştır. Alima'nın anne sevgisi olay örgüsü bağlamındadır. [Esemuratova G.1997: 20]

G. Yesemuratova'nın "Kara pishykh ileysangi" adlı eserinde Esen abinin bıçağı, saman çöpi, ölü çocuk. Kara gözlü bir kız ve "iyi huylu" bir savcı. Bu durumda savcının kibri, dürüstlükten yoksunluğu, insani vasıflardan yoksunluğu şakaya benzetilmektedir. [Esemuratova G.197:161]

Çözüm

1930'larda baskının araştırılması, kurguda nispeten yeni ve daha az araştırılan bir temadır. Karakalpak düzyazısında, G. Esemuratova'nın "Mingda Bir Keshirim" anlatısı bu temayı derinlemesine inceliyor ve 1930'lardaki yürek parçalayıcı siyasi baskının arka planında başkarakter Ainaguldin'in kaderini canlı bir şekilde tasvir ediyor [Pakhratdinov A., Allambergenov K., Bekbergenova M., 2011: 212].

Dahası, derin ve hassas bir duygu olan aşk, edebi eserlerde merkezi bir unsurdur ve çoğu zaman bireyleri olağanüstü başarılarla sürükler veya uğruna kurban olmaya yönlendirir. Shakespeare'in "Romeo ve Juliet"i gibi klasik eserler aşkın gücünü örneklendirir. Aşkın tasviri tanıdık gelse de önemli soruları gündeme getiriyor: Sevgiyi kim hak ediyor ve kişinin partneri gerçekten güvenilir ve sadık olabilir mi? Bu sorulara yanıt veren G. Esemuratova, Gözsüz Mantar adlı öyküsünde düşündürücü bir bakış açısı sunuyor.

Ailenin en büyük çocuğu olan Zaretdin, örnek bir öğrenciydi, anne ve babasına yardımcıydı, neşe saçıyordu. Eğitim arayışı onu Taşkent'e götürdü; burada çalışmalarını özenle dengeledi ve ebeveynlerinin yükünü hafifletmeye çalıştı. Ancak ilk aşkı Perdegül'le tanışan Zaretdin, yoğun aşk duygularına yenik düşerek derin bir dönüşüm geçirir. Bu güçlü sevginin sancıları içinde Zaretdin tükenir ama Perdegül kayıtsız kalır, anne ve babasına ve ailesine karşı sorumluluklarını göz ardı eder. Aşkın derin tuzağına düşen Zaretdin, çocukluğundan beri sahip olduğu aile bağlarının tanınmasını ve şükran duymayı arzulamaktadır.

Gulaisha Esemuratova düzyazısıyla toplumsal dinamiklerin, eğitimin ve mutluluk arayışının çeşitli yönlerini ele alıyor. Özetle, T.Kaypbergenov, Sh.Seitov, K.Allambergenov ve G.Esemuratova'nın edebi eserleri, genç aşk ve evliliğin karmaşıklıklarını ustaca tasvir ediyor ve bu temaları tasvir etme sanatını sergiliyor.

Referans

1. Қурбанбаев И. (1992). Қарақалпақ балалар әдебияты. Нөкис, «Билим», 138 б.
2. Қайыпбергенов Т. (1980). Шығармалары 5 томлық. 5 том. Нөкис, «Қарақалпақстан», 437 б.
3. Пахратдинов Ә., Алламбергенов К., Бекбергенова М. (2011) XX әсир карақалпақ әдебияты тарийхы. Нөкис, «Қарақалпақстан», 185 б.
4. Қайыпбергенов Т. (2018). Повестьлер. Нөкис, «Билим», 2018. 81 б.
5. Сейтов Ш. (2021) Қашқын. Көп еди кеткен тырналар. Нөкис, «Jeti Iqlm». 128-134 б.б.
6. Алламбергенов К. (2020).Қуслар қайтқан күн. Ташкент, «Ziyo Nashr», 95 б.
7. Есемуратова Г. (1997). Шығармалары. II Том. Нөкис, «Билим», 1997. 161 б.

THE THEME OF CHILDREN AND YOUTH IN KARAKALPAK PROSE

QUESTIONS TYPOLOGY

Introduction

The realm of Karakalpak children's literature possesses a unique historical journey and stands as a distinct domain within the broader scope of Karakalpak national literature. Figures like K. Saparov, Zh. Dilmuratov, S. Abbazov, and others, who dedicated their literary endeavors to children's themes, significantly contributed alongside prominent Karakalpak literary figures in advancing Karakalpak children's literature.

Methods Regarding methods, T. Kaypbergenov, a significant figure in 20th-century Karakalpak literature, authored several prose works centered around children and young individuals. Recognized as a Hero of Uzbekistan and a national writer of both Uzbekistan and Karakalpakstan, Tolepbergen Kayipbergenov gained international acclaim for his literary contributions. Through novels, stories, dramas, and journalistic pieces, he made substantial strides in shaping Karakalpak literature during the 20th century. His prominence in Karakalpak prose emerged in the latter half of the 1950s, evident in works like "Sekretar/Secretary," "Muğallimge rahmet/Thank you to my teacher," "Suwıq tamshı/Cold drop," and others.

T. Kaypbergenov made a significant contribution to the development of Karakalpak literature of the 20th century through his novels, stories, novels, and dramatic and journalistic works. He is a writer who became famous in Karakalpak prose from the second half of the 50s of XX century. His short stories "Sekretar/Secretary", "Muğallimge rahmet/Thank you to my teacher", "Suwıq tamshı/Cold drop", "Uyqısız tünler/Sleepless nights", "Tanha óziñe málim sır/The secret just you know", "Soñgi hújim/The last attack", "Qaraqalpaq qızı/Karakalpak girl", "Karakalpak dástanı/Karakalpak saga", "Kózdıñ qarashıǵı/The apple eye" that he has written since those years "Karakalpaknama", "I'm Karakalpak. I'm Risky" "O dúnyadaǵı atama xat/The Letter to my grandfather in the heaven" and dramatic works such as "Familiya", "Aidos baba", "Sahra Bulbili".

Recognizing T. Kaypbergenov's invaluable contributions, he was bestowed with various prestigious accolades, including the titles of People's Writer of Karakalpakstan (1974) and People's Writer of Uzbekistan (1993), among others. Additionally, his works were translated and published in multiple languages such as Uzbek, Russian, Kazakh, Turkmen, Kyrgyz, Ukrainian, Moldovan, Estonian, English, and Polish.

In his direction, T. Kaypbergenov also spurred extensive scholarly research across various domains. Eminent scholars such as Academician M.K. Nurmukhamedov, Dr. K. Maksetov, Dr. K. Sultanov, Dr. Z. A. Nasrullaeva, Dr. K. Kamalov, Dr. S. Bahadyrova, and other philological experts have been actively engaged in academic inquiries inspired by T. Kaypbergenov's legacy.

T. Kaypbergenov's literary creations served as a cornerstone for all historical narratives in the 20th century, compelling a reflection of past Karakalpak events within his artistic compositions. His stories and novels, such as "Letters," vividly illustrate the historical backdrop of the Karakalpak people during the 20th century.

For instance, in one of his works from the 1950s, a character named Torebai, a schoolboy, is depicted in the song "Isyş sovindei nay." Torebai's encounters at a school class meeting shed light on matters of respect and care towards elders among children.

Another notable work, T. Kaipbergenov's short story "Secretary," portrays the lives of schoolchildren in a Karakalpak village during World War II. The narrative highlights how the youth, whose fathers and brothers were at war, actively participated in protecting their homeland, illustrating the resilience of the village community.

In the 1980s, T.Kaypbergenov's story "Tankha uzine malim sir" delved into the experiences of youth. The story weaves a poignant tale around a young student named Svetlana, encapsulating themes of family dynamics and tragic circumstances, emphasizing the importance of parental guidance and concern for the well-being of their children

T.Kaypbergenov created it himself, it was the source of all historical printers of the 20th century. That's why it was impossible not to reflect the historical events of the past people in his works as an artistic editor. stories "Sekretar/Secretary", "Muğallimge rahmet/Thank you to my teacher", "Suwıq tamshı/Cold drop", "Uyqsız tünler/Sleepless nights", "Tanha óziñe malim sır/The secret just you know", "Soñğı hújim/The last attack", "Qaraqalpaq qızı/Karakalpak girl", "Karakalpak dástanı/Karakalpak saga", "Kózdıń qarashığı/The apple eye" written about the history of the Karakalpak people in the 20th century Stories and novels like "Letters" were the writer's responses to the requirements of this historical period..

T. Kaipbergenov's crude artistic images are Atamurat, Zhiyemurat, Zhumagul, Turymbet, Maman biy, Aidos biy, Ernazar alakoz, Amanlyk, Almagul, etc. Due to the fact that there are typical images created from typical situations, they have been evaluated in different ways by literary critics and have given rise to controversial opinions. If the writer's vulgar images were fake characters that were not taken from marriage, there would be no comment in the press. In fact, writer T.Kaypbergenov's mastery of improvisation is such that every image, every character created by him has created a "mysterious mystery" among readers and literary critics, that he can't believe other Karakalpak prose writers at all times, and has caused many disputes. This, of course, is a reflection of the depth of the writer's thoughts and the artistry of the writer.

In one of the author's works written in the 50s of the XX century, the character of a schoolboy Torebai is created in the song "Isyş sovindei nay". At the school class meeting, issues about respecting and caring for young adults are discussed. The fact that Torebai attended this meeting and heard about respect for elders did not fully reach his consciousness. Researcher of Karakalpak children's literature f.i.k. I. Kurbanbayev expressed his opinion about this story as follows: "Writing based on the image of Torebai, he raises the issue of showing courtesy and care towards parents among children." [Kurbanbaev, 1992:138]

The plot in this game is amazing. Relationship between mother and child. Amangul is a loving mother. The mother-in-law prepares food for her child so that he does not get hungry, wraps it so that he does not get cold, and goes to work to prepare it. And Torebay does not think of giving his mother a seat on the bus, he takes it himself. In this work, the writer talks about the lack of confidence in young children. Children of Torebai's type have different words and actions. [Kaypbergenov, 1980: 437]

T.Kaypbergenov's short story "Secretary" describes the life of schoolchildren in the village of Karakalpak during the Second World War. Based on the images of children whose fathers and brothers went to war, the author shows that the young people worked together with the elders to protect the Motherland. Professor K. Allambergenov wrote about it as follows: The story is dedicated to depicting rural life during the Second World War. Instead of collective farm citizens who went to the front, the image of young schoolchildren standing on the death watch occupies an appropriate place in the work.

In the work, the events take place in real life, that is, in the context of the family of the collective farm, which survived the war years. The images of the characters are gradually revealed in the clash of conflicts born from the idea of the story. The writer, in the image of Atamurat and others, shows that the children successfully passed this test. [Pakhratdinov, Allambergenov, Bekbergenova, 2011:185]

In the 80s of the 20th century, T.Kaypbergenov's story "Tankha uzine malim sir" was published. This work also talks about youth. One of the main characters in the story is a young student named Svetlana, her mother gets married to a guy named Perihan Palwan, but they get divorced. Svetlana leaves school and goes to the city to study. Here she met a guy and got married. Perikhan, who came to his daughter Svetlana's wedding, found out that her daughter's boyfriend was Palwan, whom she divorced. Without telling the secret to his daughter, he threw himself from the balcony and died. [Payed by Kaiypbergenov. Stories, 2018:81]

The reason for this tragic situation is the indifference of parents to the future fate of their children.

Sh. Seytov, one of the great figures of Karakalpak literature of the 20th century, a folk writer from Karakalpak, Shaudarbay Seitov, wrote for children "Ushpelek", "Where is my path", "Taulardan saza", "Roads", many prose works, "Cranes that have eaten a lot", "The stories "Kashkyn", "Isyne zhivygilcin", "Ighbal Sokpaklar", "Shirashiry", "Aktuba in the Bad Bay" novels, novel-titology "Khalkabad" enriched the prose of the 20th century Karakalpak. The theme of the writer's story "Cranes that have eaten a lot" is the life of the village of Karakalpak during the Second World War and the fate of children. In this story, the difficult life of the villagers in the Russian years is presented in the narrative of Sapar, a student of the 5th grade. The 4th year of the war will pass. Bao men in the village are at the front. The author writes about this: "There are no young men left in the village, and the rest are disabled and short-sighted. Particle grenades are also in Rabochy battalion. Those who went to Dart were only old women, girls, and young people who were not old enough to join the army. [Shaudyrbai Seitov, 2021:128]

Sapar helps his parents and works in the field. People of the village wish that the black paper did not come to anyone's house. "- We will not die of hunger - may the soldiers be healthy! - say the farmers. [Shaudyrbai Seitov, 2021:129] Sapar's father brings home a Russian boy who has no language and no hearing. Petka's father is at the front. When Petka was running away from her mother and the Nazis to the grove, she fell under the bombs of enemy planes, her mother was killed, and the child was left speechless and deaf.

Sapar's parents, old sister, Sapar himself accept Peka as a relative. Village people do not keep a child in the uterus, the "guest" boy quickly becomes friends with the village children. The severe crisis that befell the nations of the world united the nations. This is a real picture. He fought hard to defeat fascism from one side and the other. Petka threw herself into the fire to save Gulasen's two little owls. Sapar, Petka, Ermek, Gulasen and others. In the children's lives, the Second World War separated some from their mothers and some from their fathers. My youngster, Petka, was the reason for the Russian laket.

Writer Sh. Seitov skillfully creates artistic images in depicting the Russian tragedy. For example, the sound of the sled, the empty nest, the greedy seagulls gave an image of the hardships of the war era.

"Shygyr's voice was similar to that of the orphaned Mahida, who mourned her father, who died in the war, and mourned her mother's day" [Shaudyrbai Seitov, 2021:134].

Professor K. Allambergenov expressed the following opinion about this story: In our opinion, the main achievement of the story is the lively artistic creation of these images. Thanks to the image of these heroes, the author was able to masterfully convey the main picture of that era - the childhood of early adulthood in the Russian years. [Pakhratdinov, Allambergenov, Bekbergenova, 2011: 567]

In 1971, the folk writer of Karakalpakstan, Chevshbai Allambergenov, entered the literature as a children's writer with his book "Daslepki bes/The first high mark". This book was translated into Uzbek in 1972 and published in Gulkhan magazine. Since the 1970s, he has written for children "Jer mnologi/Earth monologue", "Bir hasyl iyit edi osi/ Was one of the faithful dogs", "Eki taynchak/Two foals", "Shóldede suw boladı/There will be water in the desert", "Saǵnish/Missing", "Miltiq/Gun", "Óshpeytugin ot/Never dying flame", "Kushik h.m bala/Puppet and a boy", "Aqshamdaǵı ayqas/The Cross in the Night", "Báhár keldı/And Spring Came", "Sarı sıyır, qasqırlar, jáne kishkene Berdibay haqqında gúrriń/The Yellow Cow, the Wolves, and a Story About Little Berdibai", "Qaǵazdaǵı qala/Paper City", "Saz shertken bala/Playing music Boy" and "Quslar qaytqan kún/The Day the Birds Return" (1979) The story was published in the republican newspapers.

Nature, ecology, and the problem of children have become one of the main themes of the writer's poetic works since the 1970s. For example, his short stories published in Karakalpak, Uzbek, "Monologue of the Earth", "Kushik Ham Bala", "The Day the Birds Returned" (1979) are works dedicated to this theme.

In the writer's "Monologue of the Earth" (1974), subtle aspects of the complex and mysterious relationship between man and nature are revealed. He tried to show the mighty power of the unity of

man and nature, using the images of Mother Earth (White Hill), White Lamb, and Khojabay in Gurrin. And in "Kushik Ham Bala" (1976), the consequences and tragedy of this union were shown.

The plot twist of Gurrin's story is told in the darkness of the morning when a puppy wakes up with its bones sliding from the stick it ate yesterday, and sees itself lying among piles of things. However, he does not feel that he has become a part of nature, which has been thrown away like an abandoned object, suffering from the cruelty and indolence of people. Only one thing - maybe he doesn't remember the owner of the house's inappropriate beating yesterday...

At least the puppy gets used to doing it among the abandoned things. However, soon the puppy will encounter unexpected happiness. A boy who was pouring a bucket full of stones during the adhan caught a puppy in a trap in my chapel. However, this boy is not as merciless as his previous owner, the puppy has been friends with him since that day.

Unfortunately, this happiness of the puppy will not last long. If the child is not taken care of, he will get sick and die... At the end of the story, we only read the words "The puppy was waiting for its third master in the bottom of a forest." [Allambergenov, 2020: 95]

On the surface, this is nothing. However, if you read carefully and ask questions like what is the puppy, who is the child, why did he die, you will understand the meaning of the author's thoughts. If the dog is a symbol of nature, then man is its creation as well as its real master. And the child-crystal line is a symbol of purity, kindness, and truth. The first owner of the puppy is concerned about him, that is, nature. He was approached by a dancer. For me, the end of this kind of relationship will have a big impact on the second parent-child, who should not interact with them in such a loving way... That's why we have to pay attention to Mother Nature, otherwise nature will definitely "retaliate" against us. Kushik is the third child that nature is waiting for, here are these families.

In the story "The day the birds returned", the writer skillfully combined the problem of the interaction between man and nature with the problem of protecting the human nature and human nature.

The main character of the story "The day the birds returned" is Parakhat. He is a school student. He was a good student. He was studying in the front row. However, when he is not expected, he gets into a serious business. This is due to the fact that his father is ill and his housework is in a hurry. A greedy hunter named Shegir Mergen, who he knows, comes to ask for help in such a situation and advises him to drink pure pheasant soup for treatment. This story of a greedy hunter is written by a letter to Parakhat. If my brother is going to be a tawhir, he will go pheasant shooting tomorrow; Parakhat turns out to be a real hunter. He even shoots pheasants from the dry land. Thus, he does not realize that he is a real enemy of the surrounding center and nature. [Allambergenov, 2020: 17]

Parakhat's parents are unhappy with their son's actions and try to turn him away from the wrong path, while the green rangers fight against the usugans shot by Shegir. He tried to capture Parahat once or twice. Parahat escapes from Zor. To bring it back to the right path, the children of the green ranger do a lot of work.

They fight to destroy the weapon that shot against Mother Nature. Their actions make a decisive change in Parahat's mind. He came to a consistent belief that "If a man's self-invented device is used against him, he can destroy it himself." Thus, in this story, the idea of protecting nature is skillfully revealed on the example of nature protection stories.

People's writer from Karakalpakstan, Gulaysha Yesemuratova, is one of the most well-known people with her numerous poems, short stories, novels and essays. He is one of the representatives of modern Karakalpak national prose writers, a champion of Karakalpak dream-girls singing songs, intelligent and green.

The plot of G. Esemuratova's play "Aibala" is as follows: Alima, who recently gave birth, gives birth to a baby on the way. The brothers named Baltabay and the baby Kudaibergen and took care of him and imprisoned him. The picture of a happy parent and a happy child is beautifully described in the work. Alima's maternal love is in the context of the plot. [Esemuratova G. 1997: 20]

G. In Yesemuratova's "Kara pishykh ilaysangi", Esen brother's knife, goody straw, dead boy. A black-eyed girl and a "good-natured" prosecutor. In this case, the prosecutor's arrogance, lack of integrity, and lack of humane qualities are compared to a joke. [Esemuratova G. 197: 161]

Conclusion. The exploration of repression during the 1930s is a relatively novel and less-explored theme in fiction. Within Karakalpak prose, G. Esemuratova's narrative "Mingda bir keshirim" delves into this theme, vividly portraying the fate of the protagonist Ainaguldin within the backdrop of the harrowing political repression of the 1930s [Pakhratdinov A., Allambergenov K., Bekbergenova M., 2011: 212].

Furthermore, love, the profound and delicate emotion, is a central element in literary works, often driving individuals to exceptional feats or leading them to become victims for its sake. Classic works such as Shakespeare's "Romeo and Juliet" exemplify the power of love. While the depiction of love may seem familiar, it raises crucial questions: who is deserving of love, and can one's partner truly be trusted and faithful? Addressing these questions, G. Esemuratova in her story "Eyeless Mushroom" presents a thought-provoking perspective.

Zaretdin, the eldest child in his family, was an exemplary student, helpful to his parents, and radiated cheerfulness. His pursuit of education led him to Tashkent, where he diligently balanced his studies and work to ease his parents' burden. However, upon encountering Perdegul, his first love, Zaretdin undergoes a profound transformation, succumbing to the intense emotions of love. In the throes of this powerful affection, Zaretdin becomes consumed, yet Perdegul remains indifferent, disregarding her responsibilities towards her parents and family. Zaretdin, deeply ensnared by love, yearns for the recognition and gratitude of his familial bonds from childhood.

Gulaisha Esemuratova, through her prose, delves into various aspects of social dynamics, education, and the pursuit of happiness. In summary, the literary works of T.Kaypbergenov, Sh.Seitov, K.Allambergenov, and G.Esemuratova skillfully depict the complexities of young love and marriage, showcasing their artistry in portraying these themes.

Reference

1. Қурбанбаев И. (1992). Қарақалпақ балалар әдебияты. Нөкис, «Билим», 138 б.
2. Қайыпбергенев Т. (1980). Шығармалары 5 томлық. 5 том. Нөкис, «Қарақалпақстан», 437 б.
3. Пахратдинов Ә., Алламбергенов К., Бекбергенова М. (2011) XX әсир карақалпақ әдебияты тарийхы. Нөкис, «Қарақалпақстан», 185 б.
4. Қайыпбергенев Т. (2018). Повестьлер. Нөкис, «Билим», 2018. 81 б.
5. Сейтов Ш. (2021) Қашқын. Көп еди кеткен тырналар. Нөкис, «Jeti Iqlım». 128-134 б.б.
6. Алламбергенов К. (2020).Қуслар қайтқан күн. Ташкент, «Ziyo Nashr», 95 б.
7. Есемуратова Г. (1997). Шығармалары. II Том. Нөкис, «Билим», 1997. 161 б.

S. BEGALIN'İN HİKAYESİNİN KAHRAMANI "SATJAN"IN GÖRÜNTÜSÜ

Akmaral İBRAİKHANOVA*

Özet

Bu makalenin kalbinde, Kazak çocuk edebiyatının seçkin temsilcisi S. Begalinin "Satjan" hikayesi yer almaktadır. Makalenin temel amacı, "Satjan" hikayesinin kahramanının imajını ortaya çıkarmak ve onu modern şartlara uygun olarak yeni bir şekilde incelemektir. Makale, edebiyat bilimcilerinin araştırmasına genel bir bakış sunmaktadır. Makale S. Begalinin hikayelerine bilimsel bulguların bilişsel doğası hakkında görüş bildiren edebi akademisyenler S. Akhmetov, K. Zhumadilov, R. Syzdyk, T. Jurtbay, B. Akiş, S. Uskenbayevin eserleri tarafından yönlendirildi.

Anahtar kelimeler: Çocuk edebiyatı, kahramanın imgesi, imgesi, yazma becerisi.

С.БЕГАЛИННИН «СӘТЖАН» ПОВЕСİNДЕГІ КЕЙІПКЕР БЕЙНЕСІНІН СОМДАЛУЫ

Ибрайханова Акмарал Коныровна*

Аңдатпа

Бұл мақалада қазақ балалар әдебиетінің көрнекті өкілі С.Бегалиннің «Сәтжан» повесі негізге алынған. Мақаланың басты мақсаты – «Сәтжан» повесіндегі кейіпкер бейнесін ашып көрсетіп, заман талабына сай жаңаша зерделеу. Мақалада әдебиеттанушы ғалымдардың зерттеулеріне шолу жасалынды. С.Бегалиннің шығармаларына берілген ғылыми тұжырымдардың танымдық сипаты туралы пікір білдірген әдебиет зерттеушілері Ш.Ахметов, Қ.Жұмаділов, Р. Сыздықтың, Т.Жұртбайдың, Б. Ақыштың, С. Өскенбаевтың еңбектері басшылыққа алынды.

Мақаланың негізгі теориялық тұжырымдары қазақ әдебиетінің тарихы мен балалар әдебиетіне өзіндік үлес қосады деп ойлаймыз.

Түйінді сөздер: балалар әдебиеті, кейіпкер бейнесі, образ сомдау, жазушы шеберлігі.

THE IMAGE OF THE HERO OF S. BEGALIN'S STORY "SATZHAN"

Akmaral IDRAIKHANOVA*

Abstract

This article is based on the story "Satzhan" by S. Begalin, a prominent representative of Kazakh children's literature. The main purpose of the article is to reveal the image of the hero in the story "Satzhan" and study it in a new way in accordance with the requirements of the times. The article provides an overview of the research of literary scholars. The works of literary researchers Sh.Akhmetov, K.

* L.N. Gumilyov Avrasya Ulusal Üniversitesi Kazak Edebiyatı Bölümü Doktora Öğrencisi, Kazakistan/ Astana, ORCID ID: 0000-0002-4273-8324, akmaral_rollan@mail.ru

* Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Казахстан, Астана, ORCID ID: 0000-0002-4273-8324, akmaral_rollan@mail.ru

* L.N. Gumilyov Eurasian National University, Department of Kazakh Literature, 3rd year PhD student, Kazakhstan, Astana, ORCID ID: 0000-0002-4273-8324 akmaral_rollan@mail.ru

Zhumadilov, R. Syzdyk, T. Zhurtbay, B. Akish, S. Uskenbayev were guided by the opinion of the cognitive nature of scientific conclusions given to the works of S. Begalin.

Key words: children's literature, the image of a character, the ability to portray an image, the skill of a writer.

Кіріспе

Қазақ балалар әдебиеті өскелең жас ұрпақты жан-жақты жетілдіруге, тұлға ретінде қалыптастыруға, ақыл-ойын ұштауға, ұлттық рухта тәрбиелеуге бірден-бір себепкер екендігін ұмытпаған жөн. Қазақ балаларының жарқын бейнесін сомдауда айтылмақ ойды, өсиет-ақылды балалар түсінігіне, олардың талғам-тілегіне сай етіп жазуды мақсат еткен қаламгерлердің қатарында Сапарғали Бегалиннің де алатын орны ерекше. Шығармашылық жолын ақындықтан бастаған Сапарғали Бегалин проза жолына ақындық шабыты мен қуаты азайғандықтан емес, өмір шындығын суреттеудің әртүрлі амалдары мен тәсілдерін іздеуден барған еді. Әдебиеттану ғылымында жиі айтылатын В.Белинскийдің пікірі бойынша, ақын – жас кезінде ғана ақын, ақыл тоқтата келе ақылды ақын прозаға ауыз салмақ, ал егде тартып, дүние-жалғанның алдамшы қырсырына қанған шақта ауыр жанр – драма, трагедияға жүгінбек. Осы қағидаға жүгінгенде, Сапарғали Бегалиннің прозалық туындылары талант ғұмырының екінші кезеңге көше бастағанын білдірсе керек.

Әдістері

Мақала жазылу барысында әртүрлі ғылыми әдістер қолданылды: әдеби шолу, түсіндіру және теориялық талдау, т.б.

С.Бегалин өзінің шығармашылық жолы жайлы: «Творчество – өмір сабақтарынан басталады. Мен екі ғасыр, екі дәуірді көзбен көрдім. Өтпелі, өткелді кезең ауыртпалығын бір кісідей-ақ тарттым ғой деймін. Көпті көріп, білу, ауыр бейнеттің дәмін тату – қалай дегенде де, әлдебір талаптарға талпындырады, жұмылдырады адамдарды.

Қырқыншы жылдардың аяғында әдебиетке біржола бел буып оралған сәтімде, менің ойымда балалар әдебиеті тұрды. Әрине, ол жылдары балалар әдебиеті деп жіктеу қазақ әдебиетінде байқала қоймаған кез. Сөйте тұра балаларға арнап жазуға аңсарым ауатын бірнеше себеп бар еді.

Мен жас балалардың ауыр тағдырын екі рет көрдім. Бірі – азамат соғысы жылдары, келесісі – Ұлы Отан соғысы кезі. Бұл ауыр жылдарда қабырғасы қатпаған балалар тағдырдың талай тауқыметін бастан кешті. Ата-анадан жетім қалды. Аштан өлді. Қаңғып кетті. Естиярлауы майдандағы әкесінің орнын басты. Ерте есейді. Осындай қиындықты көрген адамның балаға көңілі қалай оянбас?! Мені балалар әдебиетіне әкелген де осы жайлар болса керек» (Бегалин, 1983: 32-33), – дейді.

Белгілі тілші ғалым Р.Сыздықтың жазушы творчествосы жайлы: «Өнерін ақындықтан бастаған Сапекең 1940 жылдардан бастап прозаға ден қояды, негізгі оқырманы етіп жастарды, әсіресе, жасөспірімдерді таңдайды. Қазақ баласының психологиясын, талабы мен талантын, адамдық қасиеттерін жақсы танып, мол мейіріммен әңгімелейді. Сондықтан да, Сапарғали Бегалин қазақтың XX ғасыр балалар әдебиетінің ең ірі өкілі, көшбастары деп танылып келеді» (Сыздық, 2007: 53), – деген пікірі қаламгер шығармашылығын жете зерттеуден туған сөз.

Көркем әдебиеттің түбегейлі міндеті адам образын айқындап, терең характер жасау керек екенін сезінген жазушы өзінің прозалық шығармаларында қазақ балаларының әркілі бейнелерін көз алдымыздан өткереді. Жазушының бұл саладағы жетістіктері кемелді де кенеулі. Үлкендер әдебиетінде аса қажеттілік туғызбайтын жас ерекшелігін ескеру мәселесі балалар әдебиетінде ерекше орынға ие. Сондықтан баланың жас ерекшелігін, даму сатысын ескеру – балалар әдебиетінде қадағалауды қажет ететін құбылыс. Балаларға арналған көркем шығармаларда

баланың жас ерекшелігін ескеру мәселесі орыс әдебиетінде А.М. Горькийдің (Горький, 1968), С.Маршактың (Маршак, 1971), И.Мотяшовтың (Мотяшов, 1974) еңбектерінде атап көрсетілген. Ақын әрі әдебиетші К. Чуковский «От двух до пяти» атты еңбегінде 2 және 3 жас аралығында баланың тілдік материалды игеру, үйрену қабілеті жоғарылап 4-5 жаста төмендейтінін айтады (Чуковский, 1990: 51).

Ғалым Р.Сыздық С.Бегалин шығармаларындағы оқырман қауымның жас ерекшелігіне тоқтала келіп: «Балалар жазушысы дегендердің өздері біркелкі емес: тілі енді ғана шығып келе жатқан, әлі мектепке бармаған балаларға арнап, солардың түсінік-түйсігіне лайықтап жазатындар болады, сонымен қатар мектеп жасындағыларды, яғни адам, тұлға болып қалыптасу үстіндегі жасөспірімдердің өмірін, қылығын, тағдырын әңгімелейтін ақын-жазушылар болады. Сапекеңді мен балалар әдебиетінің өкілінің осындай екінші тобынан көремін» (Сыздық, 2007:53), - дейді.

Қандай ақын-жазушы болмасын әр тақырыпты өзінше жыр етеді, өзіндік үн қатады. «Әрбір жазушы, егер ол шын суреткер болса, әдебиетке өзінің өмірбаянын, өз тақырыбын ала келетіні белгілі. Жазушы қолтаңбасы, стилі, концепциясы дегендер де осы тақырып ерекшелігінен туындайды» (Жұмаділов, 1984:138),- деген пікірді ескерер болсақ, С.Бегалиннің әдеби мұрасы тақырып түрлілігімен де ерекшеленеді. С.Бегалиннің прозалық шығармаларын балалар әдебиетін зерттеуші-ғалым Ш.Ахметов бес топқа бөліп қарастырған. Олар: аңшылық, мергендер өмірін суреттейтін әңгімелер, мал шаруашылығына байланысты және мичуриндік агробиология ғылымына қатысты шығармалар, Ұлы Отан соғысы жылдарындағы ерлік істерге, Отан қорғау тақырыбына арналған және адам бойындағы жағымды-жағымсыз мінез-құлық жайындағы туындылар (Ахметов, 1965).

Жазушының аңшылық кәсіпке арнап жазған «Сәтжан», «Көксегеннің көргендері», «Бала мерген», «Алданған жолбарыс» шығармаларында табиғат-анадан көрген, көңілге түйген өмір көріністерінің ықпалы ерекше. Қаламгердің осынау көркемдік ұстанымы жайлы Б.Ақыш: «Олардың әрқайсысы балалар бейнесіне белгілі бір қырынан келуімен, қысқа да ықшам жазылуымен, кейбір көркемдік аяқ алыстарымен балалар прозасы тарихында өз орны бар. Жазушы балалар мен үлкендер арасындағы адамгершілік қарым-қатынастарды қысқа штрихтармен ашып суреттеуге тырысады» (Ақыш, 2006:32), – деп қорытынды жасайды.

Балалар әдебиетінің классикасы саналатын «Сәтжан» повесінің бас кейіпкері Сәтжан мектептегі сабағын оқи жүре бір жағынан колхоздың бұзауын бағып, ауыл шаруашылығына қолғабыс етсе, екінші жағынан аңшы атасы Серікбайға ілесіп, құсбегілік өнердің қыр-сырымен танысуға бейім жасөспірім ретінде сомдалады. «Қазақ топырағындағы саятшылар мен құсбегілер туралы, жалынан жел ескен жүйріктер туралы Сапекеңнің толғай жазуына қаламгер ретінде де, саяткер ретінде де толық моральдық қақысы бар. Өйткені, көпті көрген жазушының бала, жігіттік шағы саяткерлікпен өткен» (Жұртбай, 2007:147), – деген ғалым Т.Жұртбайдың пікірі жазушының саятшылық тақырыбын жете білгендігін аңғартады. Олай болса, автордың ауылда өсіп, табиғаттың тылсым құбылыстарына ден қойған жас кейіпкерінің бойына осынау құсбегілік өнерді ұштастыруы заңды да.

Шығарманың басты кейіпкері Сәтжан бейнесі ұлттық құндылықтарды бойына сіңіре білген, халқымыздың саятшылық пен аңшылық өнерін жете меңгерген кейіпкер ретінде суреттелген. Сондай-ақ, шығармада қазақ халқының, негізінен, мал шаруашылығымен айналысатындығы, оның өзіндік ерекшеліктері де сөз болып отырады.

Ұлы Отан соғысы жылдарында қызмет бабымен Аягөз ауданына барып, сонда ителгі асырап, саятшылық жасайтын Сәтжан есімді балаға кезігіп, кейін сол көргендері түрткі болып, аталмыш повестің жазылғаны туралы автор «Біз осылай өстік» деген мақаласында айтады. Ұстанған жазушылық қағидасы жайлы: «Әдебиеттің зерттемегі, тексермегі – адам. Балалар жазушысы үшін – бала. Сәтжан және оның төңірегіндегі балалардың психологиялық түрлену, өсу сәтін, оларды мерзімінен ерте есейткен жағдаймен байланыстыра отырып, шынайы көрсетуге күш салдым.

Әр дәуірдің адамы әр басқа. Сәтжандар көтерген жүкті, бейнетті бүгінгі бала атқара алмауы мүмкін. Керісінше, қазіргі ой қиялы-жүйрік баланың танымдық өресіне ол кездің балалары ілесе алмауы – табиғи жағдай. Демек, әр дәуірдің, әр кездің баласы да әр басқа. Сәтжанға мен өз кезеңінің жүгін арқалаттым деп ойлаймын» (Бегалин, 1983:36), – деп жазады жазушы.

Шығарманың ары қарай дамуына зер салсақ, Сәтжан жолдасы Жанаймен бірге жазғы демалыста бұзау бағып жүріп, құзар қиядан бір құстың шырылдаған дауысын естиді. Жолдасының біресе қаршыға, біресе қырғи үні, енді бірде күйкентай дегеніне Сәтжан онша сенікпиремейді. Осы тұста Сәтжанның ойына атасының айтып отыратын сөзі оралады. «Аңшы атасы Серікбай «Қаршыға тасқа ұя салмайды, шырылдап шақырмайды» дейтін. Ал, мына дауыс Жанай айтқан күйкентай дауысы емес. Олай болса, бұл тастағы ителгі ұясы болуы керек деп ойлады» (Бегалин, 1960:10). Осы келтірілген үзіндіден оқырман қауым оның атасы Серікбайдың да аңшылық кәсіппен айналысатыны жайлы хабардар болады. Ителгі сияқты қыран құстың балапанын қиын жартастан алуға талаптанған Сәтжан сол жартастардың бетіндегі белгісіз таңбалардың куәсі болады. Құсбегілік өнерге деген ынтызарлығына енді осы таңбалардың сырын ашсам деген құштарлығы қосылады.

Шығарманың негізгі тақырыбы болып отырған құсбегілік өнердің қыр-сыры жайлы автор шығарманың әр тұсында оқырман қауымды таныстырып отырады. Бұл ретте жазушының саятшылық өнерді жетік білуі, небір көркемдік құралдарды пайдаланудағы тіл шеберлігі айқын аңғарылады.

Осы арада ғалым Т.Жұртбайдың: «Талғампаз жазушы саяткерлік туралы толғанғанда шабыттанып, арқаланып кетеді. Өзі жақсы білетін құсбегілік туралы әңгімесінде, қарт қаламгер құлашын кеңге салып, су төгілмес жорғадай жайтандай жөнеледі. Аңшылық өнерінің бүгешігесіне дейін қозғап, оның қыр-сырымен оқырмандарды кеңінен таныстырады» (Жұртбай, 2007:147), – деген ғылыми пікірі осы ойымызды растай түскендей болады.

Жазушы құсбегінің аңға шығар алдындағы психологиясы, саятшылық дәстүр, қыран құсты қолға үйретудің әдіс-тәсілдері, аң аулауға баулу, олардың тегін ажырату сияқты қарапайым жұртшылық біле бермейтін көптеген жәйттерді баяндай отырып, оқиғасы оқырман үшін тартымды туынды дәрежесіне көтерген. Бүгінгі таңда жойылып бара жатқан саятшылық өнер туралы ой толғай келе, жас ұрпақты табиғатты қорғауға шақырады. Туындыда табиғат аясында жүріп әртүрлі аң-құстарды ұстау мен оларды қолға түсірудің қаншалықты адам өміріне қатерлі әрі қауіпті екені жазушының шынайы суреттеуінің арқасында жеткізілген. «Ептіліктің де, тапқырлықтың да барынша сынға түсер сағаты келді. Қағушысы болса, бұрын аң қуу әдісіне жаттықпаған жас бала, мүлт кетуі, қапы қалуы да ғажап емес. Серікбай осы ойларды қорытып келеді» (Бегалин, 1960:36).

Жазушы аңшылық өнердің осындай қиындығын тәжірибелі аңшының көзқарасы арқылы дәлелдей түседі. Аңшылық кәсіп – адамнан алғырлық пен ептілікті қажет етумен қатар, олардың табанынан таусылып тау-тасты кезіп, аң мен құсты қолына қондыру үшін қанша айла-әрекеттер жасауымен де күрделі кәсіп. Ендеше, жас кейіпкердің өсу, жетілу жолындағы осынау іс-әрекеттері жас оқырмандарды одан үлгі алуға жетелейтін тұстары деп қарастырғанымыз жөн.

Шығармадағы жазушының жас кейіпкер бейнесін берудегі ерекшеліктеріне тоқталсақ, автор адам портретін шығармасында әр қырынан беруге тырысады. Ол портретті бірде әңгіменің бір-ақ тұсында, енді бірде шығарманың өн бойына шашырата суреттейді. Мысалы, «Әншейінде жай қимылдап, сөзді сараң сөйлейтін Сәтжанның мына сияқты әрі тез, әрі тапқыш қимылына Жанай таңданғандай бетіне қарай берді» (Бегалин, 1960:16) деген сөйлемдегі жолдасының таңданысы арқылы автор Сәтжанға мінездеме беріп тұр. Онда да тура мінездеме емес, «жай қимылдап, сөзді сараң сөйлейтін» деген тіркестер арқылы кейіпкерге жанама мінездеме жасалып тұр.

«Бағанағыдай емес, балапанды алғаннан кейін Сәтжаннан қорқу, сескену қауіпі қалып, мақсаты орындалғандай тұла бойын қуаныш биледі» Ахметов, 1965:17). Шығармада кейіпкердің

қуанатын кезі сирек. Автор оны ұстамды кейіпкер бейнесінде көрсетуге тырысқан. Тек Сәтжанның қуанышы қыран бүркіттің балапанын қолға түсіруі арқылы бейнеленеді. Сәтжан осынау тұла бойын қуаныш билеген сәтін сыртына қалай шығарады? Ол іштей қуанғанымен, оны сыртына шығара бермейтін тұйық балалардың бірі.

«Үп-үлкен оқымысты адам осы күнге дейін ителгі сияқты қыран құстың жайын білмеуі қызық екен дегендей, ақырын ғана жымиды. Бірақ ол Петрдің сұрағына асықпай, жайлап қана жауап берді» (Бегалин, 1960:50).

Осы үзіндіден қырда өскен қазақ баласына тән аңғалдық мінез байқалады. Өйткені ауылда өсіп, табиғаттағы әртүрлі аң-құстар мен жан-жануарлардың жайын жақсы білетін Сәтжан өзі білетін дүниені қаладан келген оқымысты адамның да білуі тиіс деп санайды. Алайда сондай ғұлама адамның да білмейтін тұстары бар екені Сәтжанды еріксіз таңғалдырады. Бұл – кейіпкер мінезін суреттеуде, оған тән аңғырттық мінезді аша түсуге қызмет ететін ұтымды деталь.

Балаларға арналған көркем әдебиет туындыларында кеңес дәуірінің алғашқы жылдарынан бастап-ақ еңбек тақырыбы өзекті тақырыптардың біріне айналды. Олай болса, автор Сәтжан бойындағы осынау еңбекқорлық қасиетті оның бұзау бағып жүріп, оны қайтіп көбейту керектігі, қайтіп күйлі етуге болатындығы жайлы ойлаған ойы арқылы береді.

«Мына жатқан бұзаулар ендігі жылы сол бойдаққа қосылады. Мына бұзауларды жаздан аман-есен өсіріп, күз Ахмет баққан сиырға былтырғыдан жиырма артық бұзау өсіріп берем. Анау бойдақтың ішіндегі құнажындар тегіс қашқан шығар. Оны біздің ферма бұзаулатады. Сонда арғы жылы бұзаулы сиырымыз неше есе өседі. Сиыр бұдан да көбейіп өсе береді. Біз өсіре береміз» (Бегалин, 1960:12).

Автордың осынау образ жасау тәсілі туралы зерттеуші Б.Ақыш: «Әрине, жас кейіпкердің далада жүріп нақ осылайша қиялдауы мүмкін бе деген сұраққа бірден жауап бере қою қиын. Сол бір кезеңдерде Сәтжан сияқты өз ісіне риясыз беріліп, еңбекті ойлаудың өзінен рахат табатын балалардың болғанын бүгінгі үлкен адамдар жоққа шығармайды. Бұл арада жазушының кеңестік идеяның ықпалымен жалаң уағыз айтып отыр деп кінәлауға болмайтын сияқты. Өз замандастары баланың осынау көзқарасына шындық ретінде бас шұлғып, реалистік тұрғыдан қабылдай алмағанымен, бүгінгі жас оқырман бұған күмәнмен қарауы да ықтимал. Сондықтан да, Сәтжанның өз ісіне деген ұмтылысына жазушы сын көзбен қарай түскен жағдайда шығарманың реалистік бояуы қалыңдар еді ау деген ой келді» (Ақыш, 2006: 73), – деп ой түйіндейді.

Шығармада кеңестік дәуірдегі саясаттың салқыны тиген тұстардың бар екенін жоққа шығаруға болмайды. Оны повестегі мына жолдардан көруімізге болады.

«Ол Сталиндік жаңа бесжылдықтың табыс қорына осы қыста қосатын табысын осы бүгінгі сонардан бастайды. Айтылған серт, алынған міндет бар. Соны ақтаудың алғашқы адымы осы жортуыл» [12, 59]. Осы жерде жазушының жалаң баяндау арқылы шығарманың басты кейіпкері Сәтжан бейнесін әлсіретіп, туындының реалистік бояуын солғындатып алғаны рас. Себебі қансонарға шыққан баланың ойына Сталиндік бесжылдықтың келуі автордың шығармаға саяси астар бергенінің айқын дәлелі.

«Сәтжан» повесінің бас кейіпкерден басқа да балалар бейнесін ашатын қызықты оқиғалар көрініс тауып отырады. Онда Сәтжанның жолдастары Жанай, Қапан, Нариман сияқты балалардың мінез-құлықтары жекелеген детальдармен берілген.

Мысалы, осы шығарманың «Жорға тауына жорық» атты тарауында оқушылардың алыстағы мал отарларына шаңғымен сапар шеккен сәті суреттелген. Басқа серіктеріне қарағанда әлсіздеу келген Жанай боранды жорық үстінде өзгелерден көз жазып қалып, жұрттың соңында қалып қояды. Жолдастары бір жерге келгеннен кейін бас-аяқтарын түгендеп көріп, орталарында Жанайдың жоқ екенін байқап қалады. Осындай сәтте тосын шешім қабылдап, түтеген қалың боранға қарамастан қайтадан Жанайды іздеп шығуға бел байлаған балалар – Сәтжан мен Қапан. Енді сәл болмағанда көмекке келген балалар кешігіп қалып, үлкен трагедияның үстінен шығар

еді. Өйткені сол кезде жапанда жалғыз қалған Жанай үйірлі қасқырдың қоршауында қалған болатын.

Қорытынды

Міне, жас балалардың адамгершілік, ерлік, адалдық сияқты адами қасиетін танытқан сәттер шығармада осылай шешімін тапқан. Шығарма кейіпкерлері қиын сәттерде шыңдала түсіп, одан әрі жоғарылай түседі. Шығарманы оқу барысында жас кейіпкерлердің жағымды қасиеттерін түсініп, танып қалған оқырман олардың өмірдің бұралаң жолдарында достарына көмек беруге деген ұмтылысын өмір шындығы ретінде қабылдайтыны сөзсіз. Өйткені бұл кейіпкер табиғатына сай әрекет. Жазушы қаламының реалистік қуаты, міне, осындай шиеленіскен жағдайда көрінеді.

Сәтжан арқылы қазақ әдебиетінде бұрын жырланбаған, бұрын байқалмаған жаңа бейне келді. Зерттеуші ғалым С.Өскенбаев Сапарғали Бегалин шығармашылығы жайлы айта келіп: «Сәтжан» – жеткіншектерге аю, қасқыр, жолбарыс, ителгі, бүркіттер психологиясын ұғындырып, аң аулау тәсілдерін үйретіп, қоғамға белсенділігін күшейтетін шығарма» (Өскенбаев, 1970:238), – деп ой қорытады.

1950 жылы әдеби байқауда арнайы сыйлыққа ие болған бұл повесть Мәскеу мен Санкт-Петербургте бірнеше рет, сондай-ақ, балалар әдебиетінің үздік шығармалары қатарында басқа тілдерге аударылып, жеке кітап болып шықты. Қаламгер туындылары сол кездегі одақтас республикалардың жас таланттарымен достасып, әдеби байланыс орнатуы оның шығармаларының өзге елдерде насихатталуына өз септігін тигізгені анық. Әзірбайжанның белгілі жазушысы Р.Айюбов, өзбек жазушысы Г.Муминов, украин жазушысы Л.Нованның аударуымен «Молодой охотник», «Любовь и матери», «Сатжан», «Золоте перевесло» деген төрт кітабы әзірбайжан, өзбек, украин тілдерінде жарық көрді. Монғол, армян, корей, поляк халқымен де жазушы шығармалары сол ұлт тілінде қауышты.

Әр халықтың мәдениеті өзінің ұлттық құндылығымен, дүниетанымы, өмірге деген көзқарасы, түсінігімен ерекше. Олай болса ата-бабамыздан қалған аңшылық, күсбегілік дәстүрді әрі қарай дамытып, ғылыми өрістетуі жазушының көркемдеу кестесі арқылы шыншылдықпен бейнеленген.

Әдебиеттер:

- Бегалин С. (1983). Біз осылай өстік // Сөзстан. Құраст.: Ергөбек Қ. Алматы: Жалын баспасы, 261 б.
- Сыздық Р. (2007). Ана тіліміздің асыл қоймасы // Бегалин С. Естеліктер. I том. Алматы: Балалар әдебиеті, 248 б.
- Горький А. (1968) О детской литературе. Москва: Детская литература, 268 с.
- Маршак С. (1971). Соб.соч. в-8-и ми Т., Т.6. Москва: Советский писатель, 268 с.
- Мотяшов И. (1974) Счастливой труд души. Москва: Детская литература, 194 с.
- Чуковский К. (1990). От двух до пяти. Алматы: Жазушы, 384 с.
- Жұмаділов Қ. (1984). Соңғы көштің арқауы // Сөзстан. Құраст.: Ергөбек Қ. 5–ші кітап. Алматы: Жалын, 224 б.
- Ахметов Ш. (1965). Қазақ балалар әдебиеті тарихының очеркі. Алматы: Мектеп, 176 б.
- Ақыш Б. (2006). Балалар прозасындағы жеткіншектер бейнесінің жасалуы (рухани әлем және адамгершілік мұрат). Фил. ғыл. кандидаты ғылыми дәрежесін алу үшін дайын. диссертациясы. Алматы, 149 б.
- Жұртбай Т. (2007). Тәлім мен туындылар // Бегалин С. Естеліктер. I том. Алматы: Балалар әдебиеті, 248 б.
- Бегалин С. (1960). Жеткіншек. Алматы: ҚазМемКөрӘд, 388 б.
- Ахметов Ш. (1965). Қазақ балалар әдебиеті тарихының очеркі. Алматы: Мектеп, 176 б.

Өскенбаев С. (1970). Қазақ балалар прозасының даму тенденциясы. Фил. ғыл. кандидаты ғылыми дәрежесін алу үшін дайын. диссертациясы. Алматы, 370 б.

References:

- Begalin S. (1983). Bız osylai östık // Sözstan. Qūrast.: Ergöbek Q. Алматы: Jalyn baspasy, 261 b.
- Syzdyq R. (2007). Ana tılımyzdıñ asyl qoimasy // Begalin S. Estelikter. I tom. Алматы: Balalar ädebieti, 248 b.
- Görki A. (1968) O detskoi literature. Moskva: Detskaia literatura, 268 s. Marşak S. (1971). Sob.soch. v-8-i mi T., T.6. Moskva: Sovetski pisatel, 268 s. Motäşov İ. (1974) Schastlivoi trud duşi. Moskva: Detskaia literatura, 194 s. Chukovski K. (1990). Ot dvuh do päti. Алматы: Jazuşy, 384 s.
- Jūmadılov Q. (1984). Soñğy köştiñ arqauy // Sözstan. Qūrast.: Ergöbek Q. 5–şı kıtıp. Алматы: Jalyn, 224 b.
- Ahmetov Ş. (1965). Qazaq balalar ädebieti tarihynyñ ocherkı. Алматы: Mektep, 176 b.
- Aqyş B. (2006). Balalar prozasyndağy jetkiñsekter beinesiniñ jasaluy (ruhani älem jäne adamgerşilik mūrat). Fil. ғыl. kandidaty ғыlymi дәrejesin alu üşin daiyn. disertasiy. Алматы, 149 b.
- Jūrtbai T. (2007). Tālim men tuyndylar // Begalin S. Estelikter. I tom. Алматы: Balalar ädebieti, 248 b.
- Begalin S. (1960). Jetkiñsek. Алматы: QazMemKörÄd, 388 b.
- Ahmetov Ş. (1965). Qazaq balalar ädebieti tarihynyñ ocherkı. Алматы: Mektep, 176 b.
- Öskenaev S. (1970). Qazaq balalar prozasynyñ damu tendensiy. Fil. ғыl. kandidaty ғыlymi дәrejesin alu üşin daiyn. disertasiy. Алматы, 370 b.

MARHABAT BAYGUT'UN ÇOCUK TEMALI ESERLERİNDE GERÇEKLİK VE SANATSAL KARAR

Botagoz TAGUDRETOVA *

Özet

Makalede Kazak yazar Marhabat Baygut'un çocukların yaşamlarını konu alan eserleri incelenmiştir. Yazarın çocukları konu edinen hikâyelerinde İkinci Dünya Savaşı ve sonrasında kırsal yaşamın zorlu dönemleri tasvir edilmektedir. Bu eserlerde zamanın yükünü yetişkinlerle birlikte çeken gençlerin yaşadığı zorluklardan ve karmaşık kaderlerden bahsedilmektedir. Onların iyilik uğruna mücadeleleri, zamanın gerçekliği, karakterler ve tipik imgeler üzerinden özetlenmektedir. Karakterlerin bireyselliği, kimliği ve bilinci bireyselleştirilmiş ve sistematize edilmiştir. Ayrıca makalede yazarın çocuk edebiyatındaki yeri incelenmiş ve yazarın kendine özgü üslubu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Marhabat Baygut, çocuk edebiyatı, düzyazı, olay örgüsü, tipik imge.

THE TRUTH OF LIFE AND ARTISTIC SOLUTION IN THE WORKS OF MARKHABAT BAIGUT ON CHILDREN'S THEMES

Botagoz TAGUDRETOVA *

Annotation

The article analyzes the works of the writer Markhabat Baigut, which focused on the life of children. Most of the writer's children's stories reflect the difficult times of rural life during the Second World War and after the war. In these works, the difficulties and complex destinies of adolescents, which together with adults bear the burden of the times, are mentioned. Their struggle for virtue, the realities of the time are summed up by depicted characters and typical images. The characters' own peace, character, and consciousness are individualized and systematized. The place of the writer in children's literature is studied. The author's own individual style is determined.

Keywords: Markhabat Baigut, children's literature, prose, plot, typical image.

МАРХАБАТ БАЙҒУТТЫҢ БАЛАЛАР ТАҚЫРЫБЫНДАҒЫ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ ӨМІР ШЫНДЫҒЫ ЖӘНЕ КӨРКЕМДІК ШЕШІМ

PhD докторант Ботагоз ТАГУДРЕТОВА

Аңдатпа

Мақалада жазушы Мархабат Байғұттың балалар өмірін өзек еткен шығармалары талданады. Жазушының балалар тақырыбындағы әңгіме, повестерінің дені екінші дүниежүзілік соғыс кезіндегі және соғыстан кейінгі ауыл өмірінің қиын кезеңдерін бейнелейді. Бұл

* M. Kozibaev adındaki Kuzey Kazakistan Üniversitesi, Kazak Dili ve Edebiyatı Bölümü Kıdemli Öğretmeni, Doktora Öğrencisi, t.bota_90_10@mail.ru

* Senior Lecturer Of The Department of Kazakh Language and Literature, North Kazakhstan University Named After M. Kozymbayev, PhD student, t.bota_90_10@mail.ru

шығармаларда жасөспірімдердің ересектермен бірге заман ауыртпалығын көтерген қиындықтары, күрделі тағдырлары сөз етіледі. Олардың ізгілік үшін жүргізген күрестері, заман шындығы сомдалған характерлер мен типтік бейнелер арқылы жинақталып беріледі. Кейіпкерлердің өзіндік бітім-болмысы, характері, сана-сезімі дараланып, жүйеленеді. Жазушының балалар әдебиетіндегі орны зерделенеді. Қаламгердің өзіндік дара стилі анықталады.

Кілт сөздер: Мархабат Байғұт, балалар әдебиеті, проза, сюжет, типтік бейне.

Кіріспе

Балалар әдебиетін, әдетте, он алты жасқа дейінгі жеткіншектердің қабылдауын, психологиялық ерекшеліктерін есепке алып жазылған туындылар құрайтын болса, қазақ әдебиетінің тарихында ересектерге арнап жазылған шығармалардың ішінде де балалардың оқуына лайықты шығармалар аз емес. Ол қатарда балалар өмірін тақырып етіп алған туындылар алдыңғы кезекте тұрады. Қазақ балалар әдебиетінде ересектерге арналып жазылған шығармалар аз емес. Олардың қатарында Мархабат Байғұттың әңгіме, повестері де бар. Мұндай шығармаларда балаларға тән ойлау ерекшеліктері, сөйлеу дағдылары, әрекет түрлері молынан көрініс табады. Сондықтан да мұндай шығармалар балалардың, жасөспірімдердің қызығушылығын туғызады және олардың оқырмандық қабылдауына сай келеді. Мархабат Байғұттың көптеген шығармалары жас жеткіншектер танымы мен қабылдауына әбден лайықты.

Әдістер

Мақалада қаламгер М.Байғұттың балалар әдебиетіне қосқан үлесі жайлы сөз етіліп, талданып, зерттеледі. Отандық ғалымдардың ой-пікірлері, теориялық көзқарастары негізге алынды. Жұмыста сипаттау, жүйелеу, сараптау, тұжырымдау әдіс-тәсілдері қолданылады.

Талқылау

Қазақ әдебиетінің тарихында балаларға арнап шығарма жазған балалар әдебиетінің қырсырын меңгерген жазушылар аз болған жоқ. Сапарғали Бегалиннің, Сәуірбек Бақбергеновтің, Әди Шәріповтің, Бердібек Соқбақпаевтың, Мұрат Қабанбаевтың шығармашылығының негізгі бөлігін балаларға арналған шығармалар алады. Балалар жазушысы ретінде танылмаса да, балалар тақырыбында едәуір қалам тартқан жазушылар да аз емес. Солардың бірі – Мархабат Байғұт.

Мархабат Байғұттың «Чеховтың моншасы», «Интернаттың баласы», «Патефон», «Теңелбай», «Таудағы андыз», «Жоғалған жұрнақ» сияқты шығармаларының тақырыбы балалар өмірін қамтиды. Және бұл шығармалар балалар психологиясының нәзік те терең иірімдерін ашады. Жазушының өзі бұл жайында бір сұхбатында былай дейді: «Шығармашылық жолымды о баста балаларға жазудан бастаған адаммын. Алғашқы повесімнің бірі – «Интернаттың баласы». Одан бұрынғы әңгімелерім де балаларға арналған. «Таудағы андыз» деген повесім, «Қозапа», «Тоғызыншы сынып», «Жоғалған жұрнақ» сынды балаларға арналған біраз әңгімелерім бар. «Жалын» баспасы жариялаған үздік шығармалар бәйгесін үш рет алғанмын. «Жалын» ол бәйгені орталық комитетпен бірігіп ұйымдастыратын. Тынымбай Нұрмағамбетов, Қарауылбек Қазиевтердің туындылары ылғи бірінші орын алып жүрді. Мен екінші, үшінші орын алатынмын» [Байғұт, 2011:3].

Жазушының балаларға арналған шығармаларының дені соғыстан кейінгі кезеңдегі балалардың қилы, шым-шытырық тағдыры жайында жазылған. Бұл тақырыптың қазақ әдебиетінде Мархабат Байғұтқа дейінгі бай дәстүрі де бар. Атап айтсақ Б.Соқбақпаевтың «Балалық шаққа саяхат», «Өлгендер қайтып келмейді», Д. Исабековтің «Біз соғысты көрген жоқпыз», С. Мұратбековтің «Жусан исі» шығармалары осы тақырыптағы классикалық туындылар деуге байланысты. М. Байғұттың «Ақ орамалды қыз», «Интернаттың

баласы», «Патефон» сияқты әңгіме-повестерінің тақырыбы да балалық шағын соғыстың қиындығы жоғалтып жіберген, буыны ерте қатайған балалар тағдырын өзек етеді. Онда балалар өмірі ғана емес соғыс ауыртпашылығы, оның алдындағы зобалаң жылдардың қалдырған қайғы-қасіреті, қиындықтағы ауыл адамдарының тағдыры, қиын күндердегі тылдағы адамдардың ізгілік үшін күрестері көркем бейнеленіп өз өрнегін тапқан.

Мархабат Байғұттың балалардың жан тынысын, психологиялық өзгеріс-құбылыстарын шебер суреттей білетіндігін «Чеховтың моншасы», «Интернаттың баласы» шығармаларын жеткізе талдау арқылы көзімізді жеткізеді. Жазушының алғашқы аяқ алысы кезінде жазған «Интернаттың баласы» (1985) повесі жарыққа шыққан кезде әдеби орта шығарманы жылы қабылдап, біршама әдебиетшілер жылы пікір білдірсе, Қазақстан Жазушылары Одағында өткен 1985 жылғы әдеби жыл қорытындысында повесть үздік туындылардың қатарында аталып, жоғары баға берілді. Жақсы туынды жыл өткен сайын қайта жаңарып, оқырмандарын арттыра түседі десек, бұдан ширек ғасырдан астам уақыт бұрын жазылған бұл повесть қазіргі қазақ балалар әдебиетіндегі ең үздік туындылардың қатарынан орын алды десек, қателеспейміз [Пірәлі, 2015: 85], – дейді. Қазақ балалар әдебиетінде соғыс жылдары мен соғыстан кейінгі кезеңдегі балалардың қиын тағдыры жайлы жазылған шығармалар жетерлік екенін жоғарыда айттық. М.Байғұттың «Интернаттың баласы» повесінің негізгі желісі де соғыстан кейінгі уақыттың өмір шындығына құрылған. Туындыдағы шындықтың шынайы көрініс табуы жазушының өзінің де соғыстан кейінгі ұрпақтың өкілі екендігімен де байланысты.

«Интернаттың баласы» жазушының үшінші кітабы. Мұнда жазушы шеберлігінің жаңа белеске көтерілуімен бірге, алдағы уақытта тағы да бір өзгерістің, соны жаңалықтың боларын сездіретін кезеңі секілді. Өйткені, бұл кезде оның жазушылық тәжірибесі жинақталып, қалам қарымы нығайып, шығармашылық шеберлігі арта түскенді. Үлкен өмірдің айдынындағы жеке адамның тағдырын; ешкімге зияны жоқ, арманшыл жанның көрген қиянатын, зәбір-жапасын, бүлінген өмірін бүге-шігесіне дейін көрсете білу («Интернаттың баласы» повесінде) салмақты да ойлы прозаның объектісі, талантты прозаиктің тыңғылықты еңбегі екені ә дегеннен-ақ анық көрінеді.

Мархабат Байғұттың бұл повесі де өзінің сүйікті тақырыбы – жасөспірімдер өміріне, солардың өсіп, қалыптасу сәттерін ашуға құралады. Қашан да қалың жұртшылықты қатты толғандырар мәселе осы жастардың есею, ержету, қалыптасу жолдары екені сөзсіз. Повесте оқиғалардың бастауы, өрбуі, кульминациясы, негізгі шешімі шымыр жасалған. Повестің басты кейіпкері шешесі мен әпкесінің жалғыз үміті – Ноқтабай. Ол жастайынан әкеден жетім қалып, аурушаң шеше мен өзінен шамалы-ақ үлкен әпкесінің қолында тәрбиеленеді. Бесінші, алтыншы сыныптарды нағашысының үйінде жатып оқиды. Олардан (нағашы жеңгесінен) көрген қорлықтары, естіген ауыр сөздері Ноқтабайдың жас көңілін жасытып, қалайда басқа жақта оқу керек деген ойға жетелейді. Келесі оқу жылында жетінші сыныпта аудан орталығындағы Ы.Алтынсарин атындағы орта мектепке мектеп жасындағы интернатқа жатып оқуға бел буды. Өзі білген ақылын айтып, қалайда интернатқа орналасуға күш сал деген ниетпен Нұрила аудан орталығына шығарып салады. Повестің осы тұсына келгенде Ноқтабай Бескемпіровтің келешек тағдыры қалай болар екен, қандай ортаға тап болады деген ойға қаласың. Мейірімді мектеп директоры Ноқтабайдың әкесінің жоқтығын, ұзақтан келгенін ескеріп орын болмаса да интернатқа қабылдайды. Одан әрі повесте Ноқтабайдың интернатта өткізген қызықты балалық шағындағы жақсылыққа, ізгі қасиеттерге деген ұмтылысы және өмірдің күңгірт көлеңкелі жақтарымен күресі шығарманың сюжет желісін құрайды.

Автор Ноқтабайды жаңа ортаға, жаңаша өмір ағымына араластыра отырып, оның айналасындағылардың өмірі арқылы сол кезеңнің қиын да күрделі шындығын ашып көрсетеді. Сол қатарда жан-жақтан келген өзі теңдес құрбы-құрдастарының да, ұстаз-тәрбиешілерінің де бейнесін сомдайды. Оқиғадағы әрбір көрініс өзіне тән барлық бояу, өрнектерімен табиғи, қанық шыққан. Бір бөлмеде жататын жеті оқушының жас шамасы жағынан да, енді басталып отырған өмір жолдарының, түсінік-танымдарының да бір-біріне өте жақындығына, ұқсастығына қарамастан, әрқайсысының өзгеше, өзіндік бітім-болмысы, мінез-құлқы, сана-сезімі даралана бейнеленеді. Ноқтабай орналасқан интернаттағы он төртінші бөлмедегі кілең өмірге құштар

кейіпкелердің бейнесіне тоқталар болсақ, Тәжен Ошаев өзінің сергектігімен, сабаққа зейінділігімен, қоғамдық жұмыстағы ұйымдастырушылық қабілетімен танылса, жетінші сынып оқушысы Бақажан (өздерінше Жиренше шешен деп атайды) оқудың үздігі болмаса да жолдастыққа адал, адами қасиеттерінің молдығымен дараланады. Сегізінші сыныптың оқушысы Көшен-болашақ Алматы консерваториясына конкурстан тыс қабылданатын өнер иесі. Тоғызыншы сыныпта оқитын Жақсылық – (өздері Жак Паганель деп атайды) көркем әдебиетті көп оқитын, биология, география пәндеріне баса назар аударатын салмақты, ақылды, қажырлы, табанды, болашақ жаһангерліктен үміткер оқушы. Алтыншы сыныпта оқитын Ырысбек (өздері үндемес деп атайды) салмақты, сабырлы бала. Он төртінші бөлмеге соңғы оқу жылында келіп қосылған екі оқушының бірі – Ноқтабай да екіншісі – Еркінбек Ермекбаев. Повестің осы кейіпкерлері алты мен сегізінші сыныптың оқушылары болса да сөзге шешен, айтылатын жауаптарын саралап, нақтылап жеткізе біледі.

Повестегі Ноқтабай, Тәжен, Жақсылық /Жак Паганель/, Бақажан, Жақсыбайлардың қай-қайсысы болмасын жинақталған, сомдалған типтік бейнелер. Олардың әрқайсысының дараланған мінездері бар. Типтік бейнеге автор тұтасқан оқиғаның даму барысында, қақтығыстар мен іс-әрекеттер арқылы барса, ал әрбір образды жеке-дара мінездеуге ұтқыр детальдар мен шымыр диалогтар құру арқылы қол жеткізеді. Ноқтабай интернатта жүрген кезінде адамгершілік пен азаматтықтың жақсы үлгілерін бойына қалыптастыра білді. Ноқтабайдың осы интернатта өткізген жылдарында азамат ретінде өсіп, толыққанына кұә боламыз. Ол бір бөлмеде жататын Тәжен, Еркінбек, Бақажанды, интернат меңгерушісі Есіркеп Тарақов, класс жетекшісі Жанат апай т.б қарым- қатынасында өмірдің тура және бұралаң жолдарын танып қана қоймай, ауылдағы бауырмал әпкесі Нұрилань, ерте қайтқан әкесі Бескемпір шабандозды, жаны таза Жақсыбайды да үнемі естен шығармайды. Повестегі Ноқтабай образы жайлы профессор Г.Пиралиева: «Бала Ноқтабайдың өсу кезеңдеріндегі психологиялық құбылыстарды, ішкі рухани әлеміндегі арпалыстар мен құпия сезімдер сырын ашу арқылы қаламгер сол кезеңдегі өмірдің шындығын береді. Жазушының адамның мінез-құлқындағы өзгерістер мен сезімдік-эмоционалдық құбылыстарды өзіне тән жылы юмормен, әдемі әзілмен бейнелеуге бейім қасиеті оның өнердегі мұраты да. Міне, шығармадағы шынайылық, өмірді жете тану, сол кезеңнің тұрмыс-тіршілігін, сол кезеңдегі адамдар психологиясын зерек зердемен зерделеу» [Пірәлі, 2015: 85], – дейді. Шығармадағы Еркінбек бейнесі Ноқтабайдың досқа адал, жақынынан жанын аямайтын қасиеттерін аша түскендей. Повестің сюжетінде Еркінбек үйіндегі кішкене аурулы қарындасын сағынып, ауылына қайтар алдында кітап сататын магазинге кіргенде аяғын шалыс басып, интернат, мектеп алдында ұятты жағдайға қалды. Көркем суретпен безендірілген кішкене ғана кітапшаны көргенде, осы кітапшаны қарындасына апарып, ауруынан құлан таза айығып кететіндей болды да тұрды. Сатып алуға ақшасы жоқ. Алдын ала ақша жөнінде ойлана ойлана ойын тауысқан болатын. Табан астында Еркінбектің қиялын бір сұм ой билеп ала жөнелді. «Бір рет, өмірінде бір ғана бір рет қарындасы үшін қылмыс жасауына болатын шығар. Ия, қарындас үшін. Кішкене ғана кітапша ғой. Кітапша!». Қас қылғандай сатушы шекілдеуік шағып, бұған қарамай, көше жаққа қарап отыр екен. Еркінбек кітапшаны ақ көйлектің омырауынан ішке қарай тастап кеп жіберсін. Сөйтсін де тізелері дірілдеп дүкеннен шыға алмай қалсын. Түсі де бұзылып кеткен болу керек...

– Сен баланың сықпытыңды жақсы танимын. Интернаттың баласысың. Аты-жөніңді айт. Алдамай шыныңды айт. Анау интернатыңның бастығына, мектебінің директіріне айтып, ит масқаранды шығарамын... Қара да тұр, сен бала ілмиіп алып, бәлесін қарашы-әй мынаның. Банди-и-ит! [Байғұтов, 1985: 82], – деп сатушы келіншек қатқыл дауыспен Еркінбекті одан әрі састырады. Ол әлгі кітапты Еркінбектің қойнынан суырып алып, дүкеннен қуып шығады. Интернатқа қайта оралған Еркінбек көрінген жұрттан ұялып, «Крокодил» атты сыни газеттің бір редакторы бола тұра, осындай масқараға қалғанына өкініп, Ноқтабайға налып жылайды. Ноқтабай болса, Еркінбектің ізгі ниетін түсіне отырып, ол үшін жаны ауырады. Осылайша, бұл оқиғаның көпке жайылып кетпесі үшін және Еркінбектің көңілін тыныштандыру мақсатында не істеуге болатынын ойластырады. Әрлі-берлі ойлана келе, сынып жетекшісі Жанат апайдан көмек сұрауды жөн көреді. Екеуі Жанат апайға барып, бар болған жайтты баяндап береді. Осы жасаған жаман әрекетті бірігіп жасағандай қосылып Ноқтабай да кешірім

сұрайды. Достарының, мектептегі оқушылардың алдында абыройынан айырылмай, алдын ала ойластырылып қадам басқаны екеуінің достығының одан бетер бекуіне әкеледі. Ниеттес болған екі достың бағына орай кең пейілді апайлары Жанат, кітап сатушыдан кешірім сұратқанымен қатар, екеуіне қоса кітап алып береді. Осы оқиғадан соң Еркінбек Ноқтабайдың жан жолдасы болады. Он төртінші бөлме тұрғыны, өзін күш пен ақылдың иесі санайтын Тәжен Ошаев Ноқтабайға деген көзқарасының өзгеруіне осы оқиға себеп болыпты-мыс.

Тәжен Ноқтабай екеуінің де бірдей әкеден айырылып, жетім қалулары себепті тағдырлас болғандықтан әрі күш, ақыл жағынан бірдей деңгейде екендігін мойындап, онымен сырласудың ешқандай оғаштығы жоқ екендігін байқайды, оған сырын ақтарады. Бұдан әрі Тәжен сөз арасында өзінің жетімдігін, жалғыз шешесі бар екендігін, бірақ сол шешеден де безар болып отырғандығын сөз етеді. Бөтен еркектен жүкті боп қалған шешесіне деген ренішін айтқан Тәженге Ноқтабай анасын кешіруі керектігін түсіндіріп, ересек адамдарша басу айтады.

Ноқтабай өмірдің түрлі шырғаландарын басынан өткізіп, жас болса да, ересектермен дос бола жүріп, ақ пен қараны таразылай алатын дәрежеге жеткен. Он төртінші бөлменің тұрғындары мен өзге де шығарма кейіпкерлерінің бейнесі осы секілді сюжеттік оқиғалардың нәтижесінде жан-жақты танылған. Сөйткен Ноқтабайдың ректор дәрежесіне жеткенге дейін басынан өткен барша оқиғалары ерекше суреткерлікпен әңгімеленген.

Повестің осы секілді ұтымды тұстарымен қатар, өзге де кемшіліктері жоқ емес. Бұл турасында әдебиет шыншысы Т.Мәмесейіт төмендегідей пікір білдіреді: «Композициялық желісі ширақ шығарманың нүкте қойылар тұсы солғын тартып тұрғандай. Повесті оқу үстінде өзің бауыр басып қалған кейіпкерлердің одан кейінгі өмірі қиялыңды сан тарау биіктерге жетелер еді. Алайда, автор «Эпилог орнына – екі хаты» арқылы оқиғаны аяқтауда шарттылыққа барған сияқты. Себебі, «менің көз алдыма повестегі талай-талай Азамат өсіп, қалыптасты» деп оқушының ой түйген сәтінде, оған тұтқиылдан «жақсы адам жоғарғы, жауапты қызметтерде ғана болуы керек» деген ой қосақтаса кетіп, оқырманға сәтті дамыған оқиғаның дайын шешімі ұсынылып жататындай» [Мәмесейіт, 2015: 330].

Повестегі кейіпкерлер жүйесі мен орынды таңдап алынған заттық бейнелер шығарманың шырайын келтірген. Мәселен, шығармадағы табиғат көрінісі кейіпкер образын ашуға айрықша қызмет етеді. «Жып-жылы күз еді. Сабан маяның айналасы көкпеңбек. Күздікте көкпеңбек болып қалған екен. Көкпарды қызықтағалы келген шал-шауқандардың жаман жәутік көліктері күзгі көкті бырт-бырт үзеді. Сары сабан сытыр-сытыр етеді. Оқта-текте ғана жеңіл самал үп ете қалады. Ондайда мизам желбірей ұшып, қаудырлаған андыздың басына сәлде болып оралып жатады». Келтірілген үзіндідегі табиғат бейнесі авторлық идеямен қиюласып кеткендіктен, шығармадан авторлық сағыныштың лебі еседі. Мархабат Байғұттың табиғатты бейнелеудегі шеберлігін осындай суреттеулерден байқауға болады.

Повесте жас жеткіншектердің жақсылыққа деген талпыныстары, тағдырдың қиындықтарымен күресе білуі айқын көрініс тапқан. Повесть кейіпкерлеріне тән мінездердің өзгеріп отыруы, түрлі ауыртпашылықтарға қарамастан, адамшылықтарын жоғалтпауға тырысуы олардың ұнамды қасиеттерінен саналады. Егер қандай да бір қоғамға және уақытқа сәйкес бір адамдардың түрлі ұқсас қасиеттерін, оған қоса, әлеуметтік топтардың сипаттарын бойына жинақтаған біртұтас дара бейне әдебиеттану ғылымында «типтік образ» деп аталатын болса, повестегі образдардың барлығы дерлік осы дәрежеде көрінетінін аңғару қиын емес. Шығармадағы басты кейіпкер Ноқтабайдың толғана айтқан сөзі авторлық идеяны танытатын «тоқсан ауыз сөздің тобықтай түйіні» деуге де болады: «Тағдыр бізді талай ренжітті ғой, Нұрила. Мұным рас қой? Бірақ біз – мен, сен, Еркінбек, Тәжен, жаман тонды Жақсыбай, Бейсен фельдшер, тағы басқалар тағдыр ренжітті деп өмірге, уақытқа ренжіп көрмеген екенбіз ойласам. Сонымыз жақсы, дұрыс болған екен-ау, Нұрила! Мен соған қуанамын». Ноқтабайдың бұл сөзінің тәрбиелелік қызметі де зор. Кейіпкерлерге берген мінезлеулер де олардың әрбірін жан-жақты, әрі толыққанды образ ретінде сомдауға септігін тигізген.

Повестегі диалогтарда автор сөзі берілмейтін кездер де бар. Алайда оқырман сөз иесінің кім екенін өзі ажыратып отырады. Сөйлеп тұрған кейіпкерлерге тән мінез-құлық ерекшеліктері

сөздің өзінен-ақ айқын көрінеді. Олардың өзара қарым-қатынасы сондай шынайы көрініс табады. Қаламгер сюжетке адамдар арасындағы осы секілді тартысқа толы қарым-қатынас үлгісін және олардың бойындағы қарама-қайшы қасиеттерді арқау ете отырып, философиялық тұжырым жасауға тырысады. «Интернаттың баласы» повесінде Ноқтабайға анасы оқуға аттанар кезінде «Шылы жақсы оқи берме, қарағым, тіл-көз тиіп кетер», – деп қатаң ескертеді. Анасының бұлай айтуына бір жағынан оның Ноқтабайға деген бес баласынан айырылуы себеп болған. Осындағы ананың баласы үшін уайымдап, оған ерекше мейіріммен көз тастауы шығармада соншалықты реалистік түрде бейнеленген. Бұл қазақы ортаға тән қарапайым әрі сенгіш, сондай-ақ, секемшіл және ырым-тыйымға берік әйелдің образын көрсететін типтік бейне болып табылады.

Повесте Ноқтабайдың сынып жетекшісі Жанат апайды, сонымен бірге, бір үйдің бар жауапкершілігін нәзік иығына артып, жастайынан ауыр еңбек еткен жалғыз інісін оқытуға бар күшін салған әпкесі Нұриләні және он төртінші бөлме тұрғындарын дара бейнелер етіп сомдаған. Сондай-ақ, өзге де оқушылар мен мұғалімдер, сюжет желісінде арагідік көзге түсетін тәрбиешілер де шебер суреттелген. Солардың ішінде мектеп-интернаттың меңгерушісі Есіркеп Тарақовтың бейнесін алар болсақ, өмірде жақсы, жаман адамдар мен сәтті-сәтсіз оқиғалардың алма-кезек ауысып отыратыны белгілі болады. Е.Тарақов ағарту саласында еңбек ететін бірақ білім алушылардың жан-дүниесінен бейхабар, ойы таяз, тіпті өз мамандығын да толыққанды меңгермеген адам болуы себепті, көптеген оқушылардың келемежіне айналғанын көреміз. Осы орайда мектеп-интернатқа енді қабылданған Ноқтабаймен Есіркеп Тарақовтың алғаш таныстық кезіндегі әңгемелеріне назар аударайық:

«– Қай класс?

– Жетінші ағай.

– Бесінші, алтыншы айда оқыдың ба, қайда оқыдың?

– Жуалыда, ағай

– Жуалыдан су шықты ма немене? Жері бай, елі одан да бай жер ғой. Жүре бермедің бе?» [Байғұтов, 1985: 14]. Бұл сөздер Ноқтабай үшін сондай бір зілді әрі дөрекі көрінді. Жазушы айтып өткеніміздей кейіпкерді тек іс-әрекеті ғана арқылы емес, сөздері арқылы да танытып жатқанын тағы да байқаймыз. Мұндағы Есіркептің орынсыз сұрағы оны бірден ұнамсыз кейіпкерлердің қатарына қосады. Өз пәнін жетік меңгермеген Есіркеп мектеп-интернатта қазақ тілінен сабақ береді. Ол сол сабақтарының барысында Ноқтабайды қасақана бірнеше рет сүріндіреді. Сол сәттен бастап «Заржақ» деп те атауды шығарған.

Ноқтабай ауылда қалған сүйікті әпкесі Нұриләнің біреулердің келісімсіз алып қашқанынан, ал қайтайын десе, анасының «Қайтып келген қыз жаман» деген сөзіне бола батылы жетпей отырғанынан Нұриләнің жазған хаты арқылы хабардар болады. Бұл хатты оқығаннан кейін Ноқтабай бірден уайымға түсіп, қайғыға батады. Тәбеті қашып, сабақ оқуды да қояды. Жалғыз әпкесі үшін құса болып, көзге жас алады. Сол бір күндерде қазақ тілі сабағынан беретін Есіркеп Ноқтабайға «екі» деген баға қояды. Шығармадан осы бір эпизодты келтіре кетсек:

«– Неге жазбайсың? – деді Тарақов.

– Дайын емеспін.

– Неге дайын емессің, өзің мені ұруға дайындалып келген секілдісің ғойә,?

– Мүмкін– деді, Ноқтабай.

–Аһ?! Есіртіндер ғой, ә,? Міне, интернаттың көжесіне семіріпті, құтырыпты мынау. Ұрам дейді. Ұрады бұл. Бұл әлі бәрімізді ұрады. Естідіндер ғой, ә,? Куә боласыңдар. Қазір мен директірді ертіп келем...» [Байғұтов, 1985: 86].

Есіркеп Тарақовтың бұл сөздерінен оның терең ойлауға қабілетсіз, әрі адамгершілігі төмен жан екенін байқаймыз. Осы секілді шығармадағы автордың характер сомдаудағы жетістіктері турасында әдебиеттанушы ғалымдардың келтірген пікірлері аз емес. Соның бірі Қ.Ергөбек былай деп жазады: «Повесть сан қилы тағдырға, әртүрлі әрекетке толы, және осының

бәрі шығармада жүйелі түрде, бір адамның әрекетінің бойында топтастырылып, бір адамның көзімен беріледі. Повесте Ноқтабайдың өсу, ақыл есінің толығуы, ел сыйлар азаматқа айналу кезеңдері нанымды суреттеледі. Шығармада бірнеше өзектес ойлар сабақтасып, бір-бірімен астасып, шырмасып жатыр. Дегенмен повестегі негізгі идея, шығарманың Темірқазығы ол Адам бойындағы асыл қасиеттерді дәріптеу. Автор мейірім, туысқандық сезім бар жерде, адамдардың бір-біріне деген ыстық ықыласы, ақ тілегі бар жерде Адам алмас қамал, адам жетпес мақсат жоқ деген өзекжарды өмірлік принципті ұсынады оқырманға» [Ергөбек, 2013: 271]. Қ.Ергөбектің повестке берген бұл бағасы Мархабат Байғұт шығармасының оқырманды ұйытар қасиеттерін танытады.

Мархабат Байғұттың балалар психологиясын жетік меңгерген жазушы екендігін танытатын келесі бір шығармасы – «Чеховтың моншасы» атты әңгімесі. Аталмыш әңгімеде алты жасар Сәрсенғали мен оның әкесі Ермектің мінез-құлқы асқан шеберлікпен суреттелгенін көреміз. «Практичный емес» яғни, пысықтығымен ерекшелене қоймайтын күйеуі мен соған тартқан баласына көңілі толмайтын әйел, шешесінің тар қапасынан алғаш рет босап шыққан Сәрсенғалидің ішкі дүниесі автор тарапынан ашық баяндаумен емес, керісінше, болмашы көрінетін, бірақ сырға толы детальдар арқылы танылады: «Сәрсенғали үйден шыға бере бір күрсінеді. Күрсінеді де, папасына қарап жымың етеді. Артынша жұқалтаң қабағын қайта түйе қояды». Өмір бойы сүмірейіп жүретін бала моншадағы Клава шешейге келгенде өзгеріп, басқа күйге енетінін көрген, залдағы фикустардың жапырақтарын сүртіп, су құйып жатқан Сәрсенғали былай дейді: «Ермектің ішіне де бір жайлы жарық нәрсенін орнап салатыны бар. Мұздап қалған ішектеріне жып-жылы су жүре бастағандай рақаттанады бір сәт. Клава шешейдің елжірегеніне, Сәрсенғалидің тымпылдап жүгіріп жүргеніне қарап, көзі жасаурап кететіні де бар... Әйтеуір өзіне, әсіресе Сәрсенғалиға үнемі бірдене, әлде біреу жетіспейтіндей көрінеді де тұрады». Жас баланың өсуіне, дамуына көптеген витаминдер, дұрыс тамақтану, дұрыс ұйқы қажет. Ал сана-сезімінің өсуіне, жан-дүниесінің жетілуіне керек затты тану, табу – өте үлкен іс. Осы Мархабат Байғұт ұсынып отырған шығармадағы «тамыр дәрі» өте қажетті зат етіліп көрсетілген шешім болды.

«Чеховтың моншасы» әңгімесінде автор мінездері бір-біріне қарама-қайшы келетін образдарды өте нанымды әрі асқан шеберлікпен суреттей білген. Көп сөзге жоқ әкелі-балалы кейіпкерлер – негізінен, қой аузынан шөп алмас ынжық адамдар. Жұбайының көзімен қарайтын болсақ, оның күйеуі Ермек – өз құнын білмейтін, сүмірейген кісі. Ермектің жұбайы ұлдарының да әкесіне тартып, ынжық мінезді болғанына қатты ашуланады. Ал ол әйелдің өзіне келер болсақ, оның табиғаты мүлдем бөлек. Ол – бірнеше шаруаның басын бір-ақ сәтте қайырып тастайтын пысық қатын. Бұл әйелдің табиғатына сәйкес келмейтін байы мен баласының ұрыс пен үздіксіз сөгістен демалатын жалғыз жері – монша. Ермек пен Сәрсенғали осы моншада ғана өздерін еркін сезінеді, бойларын кеңге жазып, ойларын тынықтыра алады. Олардың өзіндік өмірі осы моншаның ішінде өтеді десек те қате бола қоймас. Мәселен, Сәрсенғалидың шешесі ерекше құрмет тұтып, өз күйеуінен артық санайтын көршісі Тойжігітке алғаш қарсы шығуы, тіпті соққыға жығуы да осы монша ішінде болады. Мұндағы шынайы намыстанып, Тойжігітке жұдырық ала жөнелген Сәрсенғалидың әрекеті – ынжық та болса, жамандықты дұрыс көрмейтін бала жанының тазалыққа деген ұмтылысының көрінісі. Бұл күрестің бастауы – үйіне бірінші рет қонбай, Клава апайдың үйіне қонуы. Отбасы, бала-шаға, баспана бар, бірақ ең басты зат – отбасының жарастығы мен татулығы. Осы нәрсенің болмауы, отбасы мүшелерінің өз іштегі сырын аша алмауы, қамығуы қынжылтады. Осындай жағдайда Клава апайдың оны жұбатуы өте аянышты көрінеді, тіптен көзіне жас алғызады. Бірақ Ермектің ынжықтығы толғандырады. Ермек сияқты басын көтере алмай, үнемі ұнжырғысы түсіп, тіптен баласы үшін күресе алмай, сондай езіліп жүрген еркек кеңестік кезеңдегі өмірді жинақтаған жаңа тип деуге болады.

Жазушының «Пателефон» повесінің оқиғасы облыс газетінің тілшісі Өсербекке «Бөрлісай» колхозындағы балбақшаға түскен арызды тексеруге тапсырма бергеннен бастау алады. Сол арызбен танысып, сондай тапсырма алғанына көңілі нілдей бұзылады.

Кезінде сол балабақшада өзі тәрбиеші болған тілші Өсербек арызды тексеру үшін келе жатып, барлығын көз алдынан өткізеді. Сол кездегі адамдар өмірі ойына оралды. «Нәуірзек» алғашқы балабақшасы қиын тұста, 1954 жылы ашылады.

Жазушы өткен ғасырдың орта тұсындағы ауыл балаларының психологиясын, сана-сезімін шынайы түрде суреттеп беруге көп күш салған. Негізгі сюжеттік желі, негізінен, соғыстан кейінгі жылдардағы ауыл төңірегінде өтеді. Осы тұрғыдан келгенде де, аталмыш повестің жасөспірім балаларға берер тәрбиесі мол. Сондай бір оқиға шығармадағы «Нәуірзек» балабақшасының меңгерушісі Әсем есімді апаймен байланысты болады. Ол сол балабақшадағы 22 балапанды уақытында тамақтандыра алмай қиналады. Сонда да ешкімге еш нәрсе білдірместен, ескі кебежесіндегі ешкінің майы таусылғаннан кейін де соның орнын толтыру үшін тауда тұратын қызына адам жұмсайды. Онысы – сол уақытта тәрбиешінің міндетін атқарып жүрген, үшінші сыныптың түлегі Өсербек болатын. Ол Әсем апайдың тауда тұратын қызынан көже-қатық, құрт-май алып келіп, балабақшадағы тамақтың жоқтығын білдірмей жібереді. Міне, осы бір қысқа эпизод Әсем апайдың бойындағы ізгі қасиеттерді, әсіресе, оның жомарттығы мен ақкөңілділігін, қиын сәтте жол тауып шыға алатын тапқырлығын танытады. Әсем апайдың образы арқылы қонақжай әрі кеңпейіл қазақ әйелінің бейнесі ашылады. Оның балаларға әңгімелеп беретін ертегілерінің өзінде көп тәрбиелік мән жататын.

Аталмыш повесте балаларды адамгершілікке, еңбексүйгіштікке тәрбиелеуге аса қатты мән беріледі. Бұл сөзімізге тағы да Әсем апайдың балалар үшін жусаннан арнайы сыпырғы істеп, балабақша ауласына су септіріп, оны сыпыртуы, көшет отырғызуды үйретуі, балалардың үлкендеулеріне ыдыс жуғызып, сабақтан тыс уақытта колхоз жұмыстарына араласуына ықпал етуі анық мысал бола алады. Дегенмен елдің іші ылаңсыз бола бермейді. Әсем апайдың да үстінен арыз түсіп, жала жабылады. Ол арызда бұл балабақшаның заңды түрде ашылмағаны, балаларға бөлінген қаражат тиісті орындарына жұмсалмайтыны, сонымен бірге Әсем апайдың өзі де айықпас қауіпті дертке душар болғаны турасында айтылған. Бұндай жала Әсем апайға ауыр тигені сонша, ол басына жай түскендей есеңгіреп қалады. Әсіресе, комиссия шешімі бойынша медициналық тексерістен өтуі керек деп бектілген шешім, ешқашан емханаға барып қаралып көрмеген Әсем апайға ерекше ыңғайсыздық тудырады. Әсем апайдың өз сөзімен айтар болсақ:

«Ірентгеннен өлі шығамын ба, тірі шығамын ба, қараң өшкір. Жұқпалы боп, жасөскінді былғаған болсам нем адам? ...Мені сау деп қайтарса да, енді қолымда қалмайсың. Ұстамаймын. Әке-шешеңе барып ұйқың тыныш, күлкің шын болып өсші, айналайын. Ірентген-ау, ірен-ге-е-ен, өлтіре сал, мені енді-і-і. Жіберме енді, ірен-ге-ен! Апам екі қолымен жәшіктің екі ернеуінен ұстап, айдалада айқайлап жылады. Іренген-ау, іренге-е-ен... И-и-и,а-а-ай...», [Байғұт,2005: 370].

Бір жағынан, бұрын-сонды ондай құрылғыларды көріп-білмеген Әсем апайдың таңданысы жастардың күлкісін келтіреді. Әсем апай тексерістің нәтижесінде ешқандай ауру-сырқауы жоқ екенін білгенде жанына бір тыныштық орнап, көңілі жайланып қалады. Өзі перзент сүйіп көрмеген, барын осы балабақша балаларына беріп отырған «ана Әсем апайдың» уайымы да орынды. Дегенмен бір рет көңіліне қаяу түсіп, қайғыға салынған ол жұмыстан өз еркімен кетуге бел буады. Жай кетпей, сегіз күйтабағымен қоса патефонды, Өсербек екеуінің еңбекақысына тиген бір қамба бидайды жаңадан ашылған балалар бақшасына сыйға тартып кетуді жөн көреді. «Күзге қарай күнгейдегі ауылдан суық хабар жетті. Әсем апа дүниеден қайтыпты. Ентікпеден емес жүректен кеткен екен...» – деген суық хабармен әңгіме түйінделеді.

«Патефон» қазақ әдебиетінде жақсы жаңалық болып енді. Бұл шығарма ауылда құрылған алғашқы балабақша, оның тарихы мен қызықты оқиғаларын көркем оймен, аса шеберлікпен жазылған шығарма. Қаламгердің басты идеясы адамгершілікке ұласатынын келесі жолдардан аңғарсақ болады: «Бұл өмірге бәріміз қонақпыз, екеуіңнің татуласқандарыңа ішім елжіреді. Бұл өмірге кім келіп, кім кетпеген? Әне, анау төмпешіктердің бәрі – адамдар. Менің алты ағам бірдей қайда қалды? Солардың да, үзеңгілерінің сыңғырына біреу қызықса, екеу күндеген екен, баяғыда».

Әсем ана – «Нәуірзек» балабақшасының тәрбиешісі, барша ауыл баласын бауырына алған, ұрпақ тәрбиесіне үлкен үлес қосқан жан. Ол балаларға адамгершілік, адами қасиет көрінетін ертегілерді көп оқудан жалықпайтын. Өсербек болса бұл меңгерушіге түскен арыздың өтірік екеніне сеніп, тілеп келе жатады. Бірақ, арызда атап өтілген фактілер расталады, артынша «Балалар аузынан жырып жеп...» деген фельетон жарыққа шығады. «Колхоз» бөліп отырған қаржы ештеңеге жетпеген соң, Әсем апа өз үйіндегі барын бөліскені дүйім жұртқа белгілі болатын. Осындай жасалып жатқан іс-әрекет пен жазылған фактілер қалайша сәйкес келеді. Сол пейілдің кеңдігін де автор байқатқысы келеді. Бұл повесть азаматтық мәселелерді көтерумен құнды. Жазушы кейіпкерлерді әлеуметтік-психологиялық типке көтеріп, ал кейіпкер әрекеті мен сөздеріне күлкілі араластырып отырады. Шығарма тілі қарапайым және юморлы тұстары көп.

Нәтижесі

Мархабат Байғұттың жазушылық шеберлігінің арқасында аталмыш шығармалардағы кез келген оқиға, кейіпкерлер арасындағы диалог көз алдында өтіп жатқандай әсер қалдырады. «– Ары да тыңдайды, бері де тыңдайды келіп, Пәтипон тыңдағандай...», «Қап-қараңғы бір үйдің ішіне кіргізіп кеп жіберді... «Шешин» – деді бір дауыс. Жаным шығып кете жаздады. Іренгеннің даусы ма деп қалдым ғой. Әлден уақытта барып байқасам, іренген емес, шіренген бір әйел отыр», – дейді кейуана, дәрігерлерден өзінің ешқандай жұқпалы ауруы жоқ екенін естіп, қобалжуы басылған соң» [Байғұт, 2005: 372]. Осы секілді мысалдарды повестің кез келген тұсынан табуға болады. Сонымен бірге жазушы қалжың мен әзілді кез келген жерде емес, асқан ұтымдылықпен өз орнында пайдаланатынын да айта кеткен жөн. Сол тұстағы ауыл өмірі де сондай шынайы түрде көрініс тапқан. Мәселен, «...«Папа» деп ауыл бойынша Қалтөре ғана айтатын. Көбіміздің әкеміз жоқ. Барлығы әкелерін «папа» деуге әкелерін қомсынатындай көрінетін. Папалардың қайта-қайта тарайтын шашы, сусылдаған ақ киелі, ал үйінде радиосы болуы керек шығар...» – деуші кейіпкердің қиялында уақыт шындығы ап-айқын көрінеді. Осы тұрғыдан келгенде, М.Байғұттың кез келген шығармасы тәрбие ісіне араласатын үштік ортаға, атап айтқанда, балалар мен ата-ана, тәрбиешілерге арналған. Оның кітаптарының көпшілік оқырманға сүйікті болып, сөрелерден түспей келе жатуы да сол себептен.

Жазушының кітаптарын оқи түскен сайын, оқырман қауымның жүрегінде жақсылыққа деген үміт оты жалындап, сенімі молая түседі. Тіпті, егде жастағы оқырмандар да шығармадағы оқиғалар арқылы жастық шақтарын еске түсіріп, бірде жымыып, бірде қамығып отырады. Бұл, ең әуелі, жазушының шынайы суреттеуі мен бай әрі көркем тілінің әсерінен. Жазушының бүкіл шығармаларына ортақ негізгі идея ересектер мен балалардың арасындағы бауырмашылықты арттыру болып табылады. Осы идея оның «Интернаттың баласы», «Патефон», «Таудағы андыз», «Қозапая», «Тоғызыншы сынып», «Жоғалған жұрнақ» т.б. шығармаларында өн бойы өріліп, бір-бірін толықтырып отырады. Дегенмен автор үшін шығарманың қандай жанрда жазылғанымен қоса, оның нақты бір жас аралығындағы оқырмандарға арналуы маңызды емес. Оның басты назар аударатын мәселесі – ондағы кейіпкерлердің тағдыры, сол арқылы көрініс беретін шынайы адам тағдыры. Балалық шағы соғыс уақытына тұспа-тұс келген жазушы тағдыры көркем туындыларына негіз болды. Жазушы шығармалары С.Мұратбеков, Д.Исабеков, Н.Ораз т.б. жазушылармен үндесіп жатты. Қиын тағдыр иесіне аяныш туғызумен қатар, сол күндердегі жақсылықты, естелілікке толы жақсы сәттерді еске алу, адамдардың тазалығын сағыну сезімдері бар. Сол арқылы шығарманың эстетикасы да арта түскендей.

Қорытынды

М.Байғұт қазақ әдебиетінде өзіндік орны бар айтулы қаламгер. Мархабат Байғұтты қарымды жазушы, көсемсөзші, сыншы, қоғам қайраткері ретінде өз бағасын алған суреткер. Қазіргі таңда жазушының нәрлі де мәнді әңгімелеріне, повестеріне оқырманы, халқы зәру, мұқтаж. Қаламгер шығармалары, әсіресе балалар әдебиетіне қатысты төл туындылары болашақ өскелең ұрпақ жанына айрықша азық. Пістеліде пісіп-жетіліп, Ақсу-Жабағылының сайларында

долана терген, Түркібасының топырағына аунап-қунап өскен Оңтүстік перзенті Мархабат Байғұт шығармашылығының өне бойында туған жерге, туған елге, оның ақжарма адамдарына деген перзенттік сезім лебі әрдайым сезіліп тұрады. Жазушы біз жоғарыда келтіріп өткен бірқатар әңгіме-повестеріне романға бергісіз күрделі сюжеттерді кіріктіре отырып, сол арқылы балаға да, ересек оқырманға да адами құндылықтарды сіңіруге аса қабілетті. Міне, осындай себептерді ескере келе, М.Байғұтты шын мәнінде балалар әдебиетінің қатарын көркем шығармалармен толықтыра алған, балалар тәрбиесіне өзіндік үлесін қоса алған үздік жазушы деп есептеуімізге әбден болады.

Әдебиет:

1. Байғұт М. (2011). Қаламгер. Ұлан. №34, 19 б.
2. Пірәлі Г. (2015). Мархабат Байғұттың әдебиеттегі әлемі. // Ақиқат. - №7, 82-86 б.
3. Байғұтов М. (1985). Интернаттың баласы. Алматы, Жалын, 1985.,256 б.
4. Мәмесейіт Т. (2015). Таным таразысы. Әдеби мақалалар мен зерттеулер. Астана: Нұр-Астана.,344 б.
5. Ергөбек Қ.(2013) .Қарасөз. Қазақ прозасы туралы ойлар. Алматы: Ел –шежіре., 600 б.
6. Байғұт М. (2005). Төрт томдық шығармалар жинағы. Т.3. Алматы: Қазғұрт.,384 б.

ОЙКОНИМЛЕР АПЕЛЛАТИФ СӨЗЛÜКЛЕРДЕН ОЛУШТУРУЛМУШТУР

Doç. Dr. Gulfiya KHADIEVA*

Özet

Makale, isim sözcük dağarcığından türetilen oikonimleri tartışıyor. Coğrafi isimlerin bir kişiyle ve onun yaşam faaliyetleriyle ilişkilendirildiği tespit edilmiştir. Nüfusun varlığının bağlı olduğu nesnelere isimler verilmiştir, bu nedenle birçok Tatar oikonimi hidrografik ve oronimik terimlerden oluşturulmuştur.

Anahtar kelimeler: Tatar dili, oikonym, terim, isim.

OIKONIMS FORMED FROM APPELLATIVE VOCABULARY

Cand. Sciences, assist. Prof, Gulfiya Khadieva

Abstract

The article discusses oikonyms derived from appellative vocabulary. It has been established that geographical names are associated with a person and his life activities. The names are given for those objects on which the existence of the population depended, therefore many Tatar oikonyms are formed from hydrographic and oronymic terms

Key words: Tatar language, oikonym, term, appellative.

ОЙКОНИМЫ, ОБРАЗОВАННЫЕ ОТ АПЕЛЛЯТИВНОЙ ЛЕКСИКИ

Доц., кандидат наук Гульфия Хадиева

Аннотация

В статье рассматриваются ойконимы, образованные от апеллятивной лексики. Установлено, что географические названия связаны с человеком, его жизнедеятельностью. Наименования даются по тем объектам, от которых зависело существование населения, поэтому многие татарские ойконимы, образованы от гидрографических и оронимических терминов.

Ключевые слова: татарский язык, ойконим, термин, апеллятив.

АПЕЛЛЯТИВ ЛЕКСИКА НИГЕЗЕНДӘ БАРЛЫККА КИЛГӘН ОЙКОНИМНАР

Семантик яктан ойконимнар күпкырлы һәм катлаулы күренеш тәшкил итәләр. Ойконимның семантикасында атама бирелгән объект, сөйләүченең объектка карата мөнәсәбәте, ойконимның нигезен тәшкил иткән апеллятивның мәгънәсе һәм сөйләм вакытында әлеге сүзгә мөнәсәбәттә барлыкка килә торган ассоциацияләр турында мәгълүмат чагылдырыла.

Топонимикада ойконимнарны анализлауның төрле семантик аспекты яшәп килә, аларның һәрберсе билгеле бер өстенлекләргә ия.

* Kazan Federal Üniversitesi Filoloji ve Kültürlerarası İletişim Enstitüsü, gul-khadieva@yandex.ru

Татарстан Республикасы татар авыллары атамаларын без, ике лексик-семантик төркемгә һәм шул төркемнәренә төркемчәләргә бүлеп тикшердек: 1) апеллятив лексика нигезендә барлыкка килгән атамалар; 2) онимнар нигезендә барлыкка килгән атамалар.

Мәкаләбездә апеллятив лексика нигезендә барлыкка килгән атамаларны тикшерүне максат итеп куйдык.

Өлеге төркемгә кергән авыл исемнәре, семантик үзенчәлекләренә карап, түбәндәге төркемчәләргә бүленә:

1) *гидрографик номенклатура терминнарыннан ясалган атамалар*

Су гидрографик термины борынгы төрки телдә 1) «су»; 2) «елга» төшенчәсен белдергән. Татарстан ойконимиясендә су термины «елга» мәгънәсендә актив лексик берәмлек булып тора: *Аксу* (Буа р.); *Карасу* (Аксубай р.) *кара* һәм *су* «жир астыннан чыгучы су, елга»; *Суелга* авылы «елга»+«елга» (Мамадыш р.); *Иске Суыксу*, *Яңа Суыксу* (Буа р.), *Суксу*, *Таишу* (Биектау р.); *Мари Суксыу*, *Татар Суксуу* (Актаныш р.); *Субаиш* (Теләче р.), *Субаиш Аты* (Арча р.), *Югары Субаиш*, *Түбән Субаиш* (Балтач р.).

Татар ойконимиясендә су термины *са/шу* фонетик вариантларында да очрый: *Чебакса* (Биектау р.) *чебак* «чабак»+*са/су* «елга»; *Югары Курса*, *Урта Курса*, *Түбән Курса*, *Смак Курса*, *Курса Почмак* (Арча р.) авыллары исемнәргә *курса* сүзгә *кур* > *курур* «кору» + *са*; *Көек-Ерыкса* (Мамадыш р.); *Колбай-Мораса*, *Кече Колбай-Мораса* (Нурлат р.) монгол телендә *мораса* сүзгә *мурэн* > *мора* «елга» + *са* «елга»; *Шуширма* (Апас р.) *шу* «елга» + болгар телендә *ширма* «елга», «чокыр» мәгънәсендә авыл атамалары барлыкка килгән.

Татар ойконимиясендә төрки-монгол телләре гидрографик *елга* номенклатурасы киң кулланылышта йөри. Элек *елга* сүзгә бары уртача зурлыктагы агым суларны атау өчен файдаланылган. Хәзерге татар телендә исә ул зур һәм кечкенә елгаларга карата да кулланыла. Мәсәлән: Азнакай районнда *Кәкре елга*, *Карамалы елга*, *Зирекле елга*, *Курай елга*, *Күәтле елга* дигән авыллары бар. *Кәкре елга* татар телендә *кәкре* «туры, төз булмаган, бөгелгән» дигән мәгънәдә (ТТАС, 2005: 289); *Карамалы елга*, *Зирекле елга* авыл исемнәре *карама* һәм *зирек* ағачлары исемнәренә бәйле; *Курай елга* борынгы төрки телдә *курай* > *кагурай* «кору» сүзенә, *как* «кору, кипкән» тамырына кайтып кала (Әхмәтьянов, 2001: 123), *Күәтле елга* атамасы гарәп телендә *куәт* «көч», ягъни «көчле елга»; *Куш Елга* (Зәй р.); *Елгабаиш*, *Таишъелга* (Мөслим р.); *Олы Елга* (Балык Бистәсе р.), *Үгез Елга* (Арча р.) борынгы төрки телдә *үгез* > *угуз* «елга» + *елга*; *Мөгезле Елга* (Әлмәт р.); *Якты Елга* (Буа р.); *Кара Елга* (Зәй, Кукмара р.); *Бурсык Елга* (Кукмара р.); *Кече елга* (Лаеш р.); *Су Елга* (Мамадыш р.), *Нарат Елга* (Чистай р.) һ.б. авыллар.

Минзәлә сөйләшкәндә кыска елганы һәм инешне белдерү өчен *тукмак* һәм *чукмар* географик термины кулланыла (Саттаров, 1992: 20). Бу терминнар хужалык коралларын белдерә торган *тукмак* һәм *чукмар* сүзләренә нигезләнеп ясалган. Авыл атамалары составында бу сүзләрнең күчәрелмә мәгънәсендә (метафора) куллану күренеше ята. Мәсәлән, *Тукмак* (Лениногорск р. ике татар авылы бар), *Иске Тукмак*, *Яңа Тукмак*, *Тукмак* (Тукай р.); *Чукмарлы* (Сарман р.) авыллары.

Тукмак исемнән йөрткән елгачыклар буена утырган авылларга *Тукмак* атамасы бирү башка төрки регионнарда да хас. Мәсәлән, Башкортстанда *Тукмакбаиш*, *Тукмаккаран*, *Тукмаклы*, *Тукмар-Чишмә* дигән авыллар бар.

Татар телендә *кәкре*, *бөгелеш*, *бөгелмә* терминнары «елганың, юлның бөгелгән, борылыш ясаган урынын» белдерү өчен хезмәт итәләр (Саттаров, 1998: 44). Шуңа нисбәтле *Бөгелмә* елгасы исемнән *Бөгелмә* шәһәре исеме ясалган. «Елга бөгелеше, борылышы» төшенчәсен белдерү өчен *уратма* жирле географик термины белән *Югары Уратма*, *Түбән Уратма* (Түбән Кама р.) барлыкка килгән.

Фарсы чыгышлы *чишимә* гидрографик терминына нисбәтле авыл атамалары: *Чишимә* (Өгерже, Мөслим, Нурлат, Актаныш р.); *Чишимәбаш* (Актаныш, Кукмара р.); *Акчишимә* (Әлмәт, Арча, Ютазы р.).

Татар телендә киң кулланылышка ия булган *кул* «бөтен яктан да ярлар белән уратып алынган табигый сулык» гидрографик терминына нигезләнеп, Татарстан ойконимиясендә байтак кына авыл исемнәре ясалган. Мәсәлән, *Аккул-Буа* (Лениногорск р.), *Аккул-Бигәнәй* (Саба р.), *Акса Кул* (Ютазы р.), *Каракул Кул* (Биектау, Әлки, Минзәлә р.); *Каенлы Кул*, *Камышлы Кул*, *Сасы Кул*, *Кәкре Кул* (Азнакай р.), *Каклы Кул* (Ютаза р.), *Көмеш Кул* (Мамадыш р.), *Табанлы Кул* (Актаныш р.), *Кушкул* (Кайбыч р.), *Иске Баллы Кул*, *Яңа Баллы Кул* (Әлки р.), *Күлле Киме* (Өтнә р.), *Кул Черкен* (Буа р.), *Кулбаш* (Яшел Үзән р.), *Якты Кул* (Азнакай, Баулы р.) һ.б. авыл исемнәре барлыкка килгәннәр.

2) *оронимик терминнар*га нигезләнеп барлыкка килгән атамалар гадәттә территориянең нинди дә булса географик үзенчәлеген чагылдыра.

Тау орографик термины Татарстан ойконимиясендә киң кулланылышка ия. *Тау* терминына нисбәтле *Биектау* районы үзәге, *Биектау*, *Актау*, *Күктау*, *Печмәнтау*, *Кызыл Тау*, *Кала Тау*, *Кырынтау*, *Таузар*, *Тау Иле*, *Тау асты Байлар*, *Тау асты Тәкермән*, *Таулы Дөреш*, *Куштау*, *Яулаштау*, *Таулык*, *Таукирмән*, *Чияле Тау*, *Якты Тау* һ.б. авыллары барлыкка килгән.

Г.Ф. Саттаров, казан татарларының кан кардәш бабалары Идел-Кама болгарлары телендә *тау* орографик термины «тау» төшенчәсен белдерү белән бергә, күчерелмә мәгънәсендә, хәрби максатлардан чыгып, тау өстенә салынган калыга-крепостыне, ягъни кала-шәһәрне белдерү өчен дә хезмәт иткән булырга тиеш. Идел-Кама болгарларының *Жүкәтау*, *Тубылгытау* (Хәзер *Тубылгы Тау* авылы Чистай районында), *Чаллытау* (болгар телендә чаллы «ташлы» + тау) *Калатау*, *Сарытау* (Саратов) һ.б. кебек калыга-шәһәр атамалары шулай уйларга тулы мөмкинлек бирә, ди (Саттаров, 1998: 79).

Азнакай районында *Актүбә* исемле шәһәр тибындагы поселокның *түбә* терминына нисбәтле барлыкка килгән. Урал татарлары һәм минзәлә сөйләшләрәндә «тау башы»н, «тау түбәсе»н *түбә* сүзенә бәйлә аңлаталар. *Ташлы түбә* (Азнакай р.) дигән авылның исеме борынгы төрки телдәге *таш* + *түбә*, ягъни «*ташлы тау*» дигән мәгънә белдерә.

Ташкабак (Югары Осман р.) *таш* + *кабак* «елга буендагы биек ташлы тау» мәгънәсен аңлата.

Борынгы заманнарда кешеләр күе урманнар арасына килеп утырганнар. Ачык урын ясап авылны нигезләү һәм чәчүлек жирләре – кыр-басу барлыкка китерү өчен, урманны үт төртеп яндырганнар. Шушы ысул белән барлыкка китерелгән чәчүлек жирләрен *Көөк басу*, *Көөк кыры*, шул урыннарда корылган авылларны *Көөк* дип исемләгәннәр.

Көөк орографик терминының чагылышы күе урманнар күп булган Казан арты территориясе өчен характерлы. *Көөк* сүзе байтак кына татар һәм рус авыллары атамалары составында чагылыш таба. Мәсәлән, *Көөк* (Алабуга, Балтач, Саба, Лаеш, Питрәч р.); *Киекбаш* (Балтач р.), *Алга Көөк*, *Югары Көөк*, *Түбән Көөк* (Өтнә р.); *Зур Көөк*, *Күчкән Көөк*, *Өлге Көөге* (Кукмара р.); *Көөк-Ерыкса*, *Керәшен Көөге* (Мамадыш р.); *Зур Көөк* (Биектау р.); *Кече Көөк* (Яшел Үзән р.) һ.б.

Татар телендә «дала, тигезлек, басу-кыр» мәгънәсендә йөргән *йаз* сүзе кулланылган. Аның генезисы борынгы төрки телдәге *йази* «степь, равнина» сүзенә кайтып кала (Древнетюркский словарь, 1969: 25). Г.Ф. Саттаров борынгы төрки *йази* сүзенең тамырын *яз* «жәй, язылдыр, жәелдер,киңәйт» фигыленә кайтып кала, ди (Саттаров, 1998: 54).

Татарстанда *йаз* терминына нисбәтле *Әйшияз* (Өтнә р.) гарәп теленнән кергән хатын-кыз исеме *Әйшиә* > *Гайшиә* «яшәүчән»+ *йаз* «кыр-басу»; *Дөбъяз* (Биектау р.) *дөп/төп* «үзәк» + *йаз* «кыр-басу»; *Олыяз* (Биектау, Кукмара, Мамадыш, Саба р.) *олы* «зур» + *йаз* «кыр-басу»; *Арпаяз*

(Кукмара р.) *арна* + *йаз* «кыр-басу»; *Толкияз* (Питрәч р.) чувашча *тула/талкы* «бодай» + *йаз* «кыр, басу»; *Атияз* (Алабуга р.) марича *аты* «куаклык, агачлык, урман» + *йаз* «кыр-басу»; *Язлы Арташ* (Саба р.) *язлы* «кырлы, басулы»; *Борчаклы Яз* (Теләче р.) «борчак басуы, кыры»; *Солояз* (Бөгелмә р.) «солы басуы»; *Торнаяз* (Биектау р.) «торна басуы» дигән авыллар барлыкка килгән.

Урман эчендәге табигый ачык урын – аланга килеп утырып, нигезләнгән авылларга *алан* топонимге исемнәр кушылган. Мәсәлән: *Алан* (Арча, Балтач, Мамадыш, Саба, Теләче, Түбән Кама р.); *Алан-Елга*, *Йосыф Алан* (Саба р.); *Алан Жәри* (Теләче р.); *Алан-Полян* (Балык Бистәсе р.); *Алан-Бексер* (Биектау р.); *Зур Алан* (Өлки р.); *Рәхмәтулла Аланы* (Мамадыш р.) исемле байтак кына татар һәм рус авылларының исемнәре барлыкка килгән.

Поташ Аланы (Өлмәт р.) инглиз теленнән кергән *поташ* «үсемлекләр көленнән, калий тозларыннан торган селтеле каты ак матдә» (Татар теленең аңлатмалы сүзлеге, 2005: 424), ягъни «*поташ минералы күп булган алан*» дигән мәгънә белдерә.

3) фитонимик терминнар ярдәмендә ясалган атамалар

Татарстан авыллары исемнәре фитонимик терминнарга – нинди дә булса үсемлек атамаларына нигезләнеп барлыкка килгәннәр. Авыл исеме территориядә күпләп үскән агачларга бәйле булырга мөмкин. Бу очракта, билгеле бер төбәктә теге яки бу эйбернең тупланганлыгын, күп булып үсүен, булуын, жыелмасын белдерә торган төрки-татар чыгышлы *-лык*, *-лы* (иран реликты *-сар/-сәр*) кушымчалары теге яки бу агач атамасына ялганып, шул төр агачның күп булып үсә торган урынын, жыелма төшенчәсен белдерә.

Агач һәм агачлыкларны белдерүче геоботаник терминнардан ясалган авыл исемнәре: *Түбән Чыршылы* (Лениногорск р.); *Юкәле авылы* (Өлмәт р.); *Таллы Бүләк авылы* (Азнакай р.) «*таллы әрәмлек*»; *Зирекле* (Арча, Чистай р.); *Зирекле Елга* (Азнакай р.); *Карагай* (Лениногорск р.); *Карамалы* (Азнакай, Өлки р.); *Карамалы Елга* (Азнакай р.); *Олы Карамасар* (Апас р.); *Чыршы* (Алабуга, Биектау р.); *Наратлы* (Азнакай, Өлмәт, Бөгелмә, Минзәлә р.); *Наратлы Кичү* (Минзәлә р.); *Нарат* (Яшел Үзән р.); *Тубылгы Тау* (Яңа Чишмә р.); *Имәнкискә* (Лайш р.) *имән* + *кискә* татар теленең урта диалектында *кискә* «киселгән урман урыны» (Татар теленең диалектологик сүзлеге, 1993: 174); *Печмәнтау* (Арча р.), *Солдат Писмәнкәсе* (Бөгелмә р.) минзәлә һәм казан арты сөйләшләрәндә киселгән урман урынын белдерү өчен *печмән/песмән* термины кулланылган; *Имәнле* (Мөслим р.); *Шикәрле Каен* (Минзәлә р.); *Кыр-Каен Түбә* (Актаныш р.); *Каенлы* (Түбән Кама р.); *Каенлык* (Актаныш, Кукмара р.); *Каенсаз* (Мөслим р.); *Каенсар* (Арча, Өтнә,, Балтач, Кукмара р.); *Яңа Каенсар*, *Иске Каенсар* (Кукмара р.) һ.б.

Куаклыкны һәм аның төрләрен белдерүче геоботаник терминнардан ясалган авыл исемнәре: *Куакбаиш*, *Иске Куак* (Лениногорск р.); *Кушкуак* (Чүпрәле р.); *Баланлы* (Азнакай, Буа, Бөгелмә, Мөслим р.); *Балан Бүләк* (Азнакай р.); *Тойма* (Менделеевск р) борынгы төрки телдә *тойма* «түбән урындагы чытырман, куельк» (Закиев, 1986: 34); *Шыгай* (Апас, Сарман р.) гөлжимешне сергач сөйләшәндә *шыгай*, нократ-кистем һәм казан артының лаеш сөйләшәндә *шыган* диләр; *Чиялек* (Актаныш р.); *Чиялетәу* (Лениногорск р.); *Чия Түбә* (*Чияле*) (Мөслим р.) һ.б.

Иген-гары исемнәреннән ясалган геоботаник терминнардан ясалган авыл исемнәре: *Арпаяз* (Кукмара р.); *Иске Арыш*, *Яңа Арыш* (Балык Бистәсе р.); *Сольяз* (Бөгелмә р.) һ.б.

Үләннең төрләрен белдерүче терминнардан ясалган атамалар: *Киндерле* (Биектау р.); *Киндер Күл* (Кукмара р.); *Камышлы* (Азнакай, Кукмара р.); *Камышлы Күл* (Азнакай р.), *Камышинка* (Зэй р.); *Камыш* (Питрәч р.) һ.б.

Жимеш төрен белдерүче терминнан *Алмалы* (Арча, Зэй р.); *Алма-Ата* (Ютазы р.) авыл исемнәре барлыкка килгән.

4) зоонимик терминнар нигезендә барлыкка килгән атамалар

Фауна, ягъни хайваннар дөньясы, табигать, кеше, географик мохит белән тыгыз мөнәсәбәттә яши, боларның үзенчәлекле бер состав өлешен тәшкил итә. Шуңа күрә авыл атамаларының барлыкка килүе фаунага да бәйле. Татарстан территориясендә бу терминнарға нисбәтле авыл исемнәре артык күп түгел. Кайбер зоонимик терминнарға мөнәсәбәтле атамалар кеше исемнәре һәм этнонимнардан авыл исемнәренә күчкәннәр.

Татарстанда зоонимик терминнарға, ягъни хайван, балык исемнәренә бәйле рәвештә *Колын* (Актаныш р.); *Күк Тәкә* (Азнакай р.); *Борындык* (Кайбыч р.); *Илексез* (Сарман р.) *илек* «кыр кәжәсе, урман кәжәсе»; *Чебакса* (Биектау р.) *чебак/чабак* «вак балык» дигән авыл исемнәре бар. *Керкәле Тукмагы* (Лениногорск р.) авылы атамасының беренче компоненты *керкә* «форель» балыгы атамасына мөнәсәбәтле + *-ле* ия булу кушымчасы. Минзәлә сөйләшкәндә кыска елганы яки инешне белдерү өчен *тукмак* сүзе кулланыла. Бу атама керкәле балыгының күп булуына ишарә ясый. Биектау районында *Кондырлы* дигән инеш һәм татар авылы бар. Инештә *кондыр/кондыз* күп булганга, бабаларыбыз тарафыннан башта инешкә бирелгән, аның буенда барлыкка килгән авыл исемнәре күчкән.

5) географик объектның искелеген – яңалыгын, урнашу урынын белдерүче сүзләрдән ясалган ойконимнар

Географик объектның искелеге яки яңалыгы *иске* – *яңа* антонимик парлы сыйфатлары белән белдерелә.

Ойконимиядә торак пункт атамаларын беренчел (база, төп) һәм яңаларга аерып карау кабул ителгән. Составында *иске* компоненты булган ойконимнарны беренчел (база, төп), ә *яңа* сүзе кергәннән яңа торак пунктлар дип атыйлар. Шулай ук яңа торак пункт барлыкка килгәнче, беренчел атама составында *иске* компонентының булмау мөмкинлеген дә искәртү кирәк. Әлеге компонент база атаманың яңасыннан аермасын күрсәтү өчен дә кертелә ала.

Авил атамалары составында *иске* – *яңа* сүзләре еш очрый: *Иске Арыш – Яңа Арыш, Иске Шәйморза – Яңа Шәйморза, Иске Имән – Яңа Имән, Иске Әхмәт – Яңа Әхмәт, Иске Каразирек – Яңа Каразирек, Иске Шөгәр – Яңа Шөгәр, Иске Комазан – Яңа Комазан* һ.б.

Татар ойконимиясендә *югары, урта түбән* компонентлы атамаларның булуын территориядә утрак тормыш алып баруга этәргеч булган эре су объектларының күплегенә һәм, шул рәвешле, киңлекнең елга агымы юнәлеше буенча үзләштерелүенә бәйләп карыйбыз. Татарстан ойконимиясендә *югары, урта, түбән* урын рәвешләре катнашып күп кенә авыл атамалары барлыкка килгән: *Югары Аты – Урта Аты – Түбән Аты; Югары Сәрдә – Урта Сәрдә – Түбән Сәрдә; Югары Пошалым – Урта Пошалым – Түбән Пошалым, Югары Мәтәскә – Түбән Мәтәскә, Югары Әйшә – Түбән Әйшә, Югары Ат – Түбән Аты* һ.б.

Ялгызлык исемнәрендә кулланылган төсләр татар халкының дөньяга карашын, милли күзаллавын, мәдәни, мифик, ижтимагый-тарихи һәм башка шартларның тәэсирен аеруча ачык чагылдыра.

Татар телендә, гомумән төрки телләрдә, ялгызлык атамаларын ясауда төс белдерә торган сүзләрдән иң активлары антонимик *ак* һәм *кара* сүзләре, алардан кала кызыл, сары, коңгырт, яшел, күк, зәңгәр сыйфат сүзләре урын ала. Барысы бергә ономастикада төсләр чагылышының тулы бер жыелмасын, үзенчәлеген барлыкка китерәләр.

Татарстанның авыл атамалары түбәндәге төсләр белдергән сүзләрдән барлыкка килгәннәр:

Ак сүзе: *Аккул, Акмәчет, Аксай, Аксу, Актау, Актүбә, Акчишмә, Акъял* – Татарстандагы авыл атамалары.

Кара сүзе төсне белдерүдән тыш, күп кенә өстәмә мәгънэләргә дә ия. Байтак кына кеше исемнәре составындагы *кара* сүзе «муллык-байлык» теләүне чагылдыра дип карала. Г.Р. Галиуллина борынгы-төрки татар кеше исемнәрендә кара төснең «бөөк, кодрәтле, көчле» кебек мәгънәләрне символлаштыруы турында яза (Галиуллина, 2008: 94).

Татарстанда исемнәре составында *кара* сүзе булган ике дистәдән артык авыл бар. Мәсәлән, *Карадуган, Кара Елга, Каракүл, Каракитә, Каратун, Кара Чишмә, Караширмә, Карашиәм, Карача, Каратай, Каратал, Каратмән* һ.б.

Күк сүзе: *Күкчә* (Теләче районы), *Күкчә Бирзә* (Арча районы), *Күкчишмә* (Мамадыш районы).

Кызыл сүзе белән: *Кызыльяр* (Арча, Баулы, Балык Бистәсе, Түбән Кама, Чирмешән, Югары Ослан, Алабуга, Саба районнары), *Яңа Кызыльяр, Иске Кызыльяр* (Әгерже районы), *Кызылтау* (Апас районы), *Кызыл Мишә* (Саба районы), *Кызыл Чапчак* (Түбән Кама районы), *Кызыл Яшьләр* (Питрәч районы), *Кызыл Кичү* (Ютазы районы), *Кызыл басу* (Ютазы районы), *Кызыл Болгар* (Чистай, Биектау районнары), *Кызыл Игенче* (Арча районы), *Кызыл Ил* (Лаеш районы), *Кызыл Көч* (Әлмәт районы), *Кызыл Күл* (Биектау районы), *Кызыл Таң* (Яшел Үзән районы), *Кызыл Төбәк* (Минзәлә районы), *Кызыл Уракчы* (Алексеевск районы), *Кызыл Утар* (Әтнә районы), *Кызыл юл* (Зәй, Нурлат, Тукай районнары), *Кызыл Ялан* (Чиста районы), *Кызыл байрак* (Югары Ослан, Тукай районнары), *Кызыл Чишмә* (Чиремшән районы), *Кызыл бакча* (Сарман районы), *Кызыл Йолдыз* (Азнакай районы) һ.б. авыл исемнәре барлыкка килгән.

7) символик атамадан гыйбарәт исемнәр

Билгеле булганча, XX гасыр башында Совет хакимияте урнашуыннан соң Идел бие территорияләрендә 1918-1930 нчы елларда массакүләм колхозлаштыру хәрәкәте бара. Күп кенә колхоз, совхозлар барлыкка килә. Төрле авыл кешеләре, яңа жирләргә күчеп, яңа торак пунктларын нигезләгәннәр. Әлеге торак пунктлары атамалары гадәттә идеологик фикерләүгә бәйле рәвештә кушыла торган булган.

Татарстанның күп кенә авыл исемнәре яңа, социалистик тормыш идеяләрен чагылдыра һәм совет символикасы белән бәйле рәвештә кушылган. Мондый сүзтәзмәләренң беренче компоненты булып *кызыл, якты, яшь, көчле, яңа, ирек, ирекле* сыйфатлары кулланыла. Мәсәлән, *Кызыл-көч* (Әлмәт р.); *Кызыл Юл* (Зәй, Нурлат, Тукай р.); *Кызыл Игенче* (Арча р.); *Кызыл Ил* (Лаеш р.); *Кызыл Яшьләр* (Питрәч р.); *Кызыл Йолдыз* (Азнакай р.); *Кызыл Сукачы* (Азнакай р.) авыллары атамалары дәүләтнең кызыл эләме, революция төсе, йолдыз билгесе белән аваздаш. Татарстанның *Яңа Тормыш, Яңа Бүләк, Яңа Көн, Яңа Көч, Яңа Юл, Яңа Урал, Якты Көн, Якты Елга, Якты Тау, Якты Юл, Якты Ялан, Көчле Бүләк, Көчле Ирек, Ирек Таңы* һ.б. авылларының исемнәре күбесе колхозлашу чорында барлыкка килгәннәр.

Таң, Ирек, Азат, Алга, Бакча, Берлек, Хөррият, Байрак, Мәйдан, Эшче, Ватан, Яшьләр, Ялкын, Алмалы, Ярдәм, Яңалиф, Гөлбакча авыллары исемнәре мәгънәви эчтәлекләре күмәклек сүзләренә ойконимлаштыру нәтижәсендә барлыкка килгән.

Беренче Май, капитализмны жиңүгә бәйле булган дәүләтнең рәсми бәйрәмнәре белән *Первое Мая, Победа, Октябрь* авыллары атамалары аваздаш.

Татарстанның көнчыгыш районнарындагы *Кызыл Бүләк, Яңа Бүләк, Көрәш Бүләк, Көчле Бүләк* авыл исемнәрендә *бүләк* сүзенә яңа төшенчә – социалистик революция, юлбашчы, яңа жәмгыять, тормыш бүләге дигән мәгънә белдерүе сизелә.

Совет кешесенә тырышлыгы, эшчәнлеге, үрнәк булуына ишарә ясый торган атамалар булып *Тырыш* (Азнакай р.), *Үрнәк-Күмәк* (Лениногорск р.) авыллары атамалары. *Үрнәк-Күмәк* авылы атамасы күмәк хужалык күренешен чагылдырып кушылган исем булып тора.

Татарстан авылларының күпчелеге борынгы чорларда барлыкка килгәннәр. Моны археологик, тарихи материаллар раслый, шулай ук колхозлашу елларында шактый авыллар нигезләнган һәм бу авыллар статистик мәгълүматлар буенча бетеп бара.

Әдәбият исемлеге:

Татар теленең аңлатмалы сүзлеге. (2005). Казан: ТӘҺСИ, 712 б.

Әхмәтҗанов М.И. (2001) Татар теленең кыскача тарихи-этимологик сүзлеге. Казан: Тат. кит. нәшр., 272 б.

Саттаров Г.Ф. (1992) Атамалар дөньясына сәяхәт. Казан: Тат.кит.нәшр., 240 б.

Саттаров Г.Ф. (1998) Татар топонимиясе. Казан: Казан ун-ты нәшр., 438 б.

Галиуллина Г.Р. (2008) Татарские личные имена в контексте лингвокультурных традиций. Казань: Изд-во Казан. ун-та, 349 с.

İLKOKUL ÇAĞINDAKİ ÇOCUKLARIN YARATICI YETENEKLERİNİ GELİŞTİRME YÖNTEMLERİ

Prof. Dr. Halisa KUZMİNA

Özet

Çocukların yaratıcı yeteneklerinin geliştirilmesi, sosyal yaşamın ayrılmaz bir parçasıdır, çünkü yaratıcılık, çocukların doğasında var olan bir kategoridir. Her çocukta yaratıcılık ve yaratıcılık potansiyeli vardır. Bu makalenin temel amacı, ilkokul çağındaki çocukların yaratıcı yeteneklerini geliştirmek için kullanılacak en uygun araçları belirlemektir. Modern genel eğitim sistemi, okul çocuklarının yaratıcı düşüncelerinin gelişimine yeterince dikkat etmemektedir: vurgu, mantığa ve aynı zamanda kesin ve insani disiplinlerdeki bilginin asimilasyonuna odaklanmaktadır. Dil ve edebiyata, güzel sanatlara, müziğe, koreografiye adanmış az sayıda saat bile çocukların potansiyellerini tam olarak keşfetmeleri için yeterli değildir. Yaratıcı ve yaratıcı düşünmeyi geliştirmenin birçok yolu vardır. Çocuklar söz konusu olduğunda, ideal eğitim aktivitesi oyundur. Pedagojik oyunlar, çocuğun sürece yönelik motivasyonunu korumanıza ve ona yararlı becerileri öğretmenize izin verir.

Anahtar kelimeler: yaratıcı yetenekler, yaratıcı düşünme, pedagojik oyun.

METHODS OF DEVELOPING THE CREATIVE ABILITIES OF PRIMARY SCHOOL CHILDREN

PhD in Philology, Assoc. Prof. Khalice KUZMINA

Abstract

The development of children's creative abilities is an integral part of social life, since creativity is a category inherent in children. Every child has the potential for creativity and creativity. The main purpose of this article is to identify the most appropriate tools that can be used to develop the creative abilities of primary school children. The modern system of general education does not pay enough attention to the development of creative thinking of schoolchildren: the emphasis is on logic, as well as on the assimilation of knowledge in exact and humanitarian disciplines. Even a small number of hours devoted to language and literature, visual arts, music, choreography, is not enough for children to reach their full potential. There are many ways to develop creative and creative thinking. When it comes to children, the ideal educational activity is play. Pedagogical games allow you to keep the child motivated to the process and teach him useful skills.

Key words: creativity, creative thinking, pedagogical game.

КЕЧЕ ЯШЬТӘГЕ МӘКТӘП УКУЧЫЛАРЫНЫҢ ИЖАДИ СӘЛӘТЕН ҮСТЕРҮ АЛЫМНАРЫ

Фил. ф. канд., доц. Халисә Кузьмина

Аннотация

Балаларның ижади сәләтен үстерү жәмгыяви тормышның аерылгысыз өлеше булып тора, чөнки ижат – балалар табигатенә хас категория. Ижади сәләт һәм ижат потенциалы һәр балага салынган. Бу мәкаләнең төп максаты – кече яшьтәге мәктәп балаларның ижади сәләтләрен үстерү өчен кулланыла торган иң кулай коралларны ачыклау. Хәзерге гомуми белем бирү системасы укучыларның ижади фикерләүләрен үстерүгә житәрлек игътибар бирми: логикага, шулай ук төгәл һәм гуманитар дисциплиналар буенча белемнәрне үзләштерүгә басым ясала. Тел һәм әдәбиятка,

сынлы сәнгатькә, музыкага, хореографиягә багышланган сәгәтьләр дә балаларның үз потенциалын тулысынча ачу өчен житәрлек түгел. Ижади һәм креатив фикерләүне үстерүнең күп ысуллары бар. Балаларга турында сүз барганда, белем биру эшчәнлегенең идеаль чарасы – уен. Педагогик уеннар баланың процесска мотивациясен сакларга һәм аны файдалы күнекмәләргә өйрәтергә мөмкинлек бирә.

Ачкыч сүзләр: ижади сәләт, креатив фикерләү, педагогик уен.

МЕТОДЫ РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ ДЕТЕЙ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Канд. филол. н., доц. Халиса Кузьмина

Аннотация

Развитие творческих способностей детей является неотъемлемой частью общественной жизни, поскольку творчество - это категория, присущая детям. У каждого ребенка есть потенциал для творчества и творчества. Основная цель этой статьи - определить наиболее подходящие инструменты, которые можно использовать для развития творческих способностей детей младшего школьного возраста. Современная система общего образования не уделяет достаточного внимания развитию творческого мышления школьников: упор делается на логику, а также на усвоение знаний по точным и гуманитарным дисциплинам. Даже небольшого количества часов, посвященных языку и литературе, изобразительному искусству, музыке, хореографии, недостаточно для того, чтобы дети полностью раскрыли свой потенциал. Есть много способов развить творческое и творческое мышление. Когда дело доходит до детей, идеальным образовательным занятием является игра. Педагогические игры позволяют сохранить мотивацию ребенка к процессу и научить его полезным навыкам.

Ключевые слова: творческие способности, креативное мышление, педагогическая игра

Кереш

Сәләт феномены галим һәм педагогларны тирәннән кызыксындырган проблемаларның берсе булып тора. Элеге проблема Д.Б. Богоявленская, Б.В. Астафьев, К.К. Платонов, С.Л. Рубинштейн, А.Н. Леонтьев, А.М. Меерсон, В.С. Мерлин, В.Н. Мясичев, Т.И. Артемьева, Б.С. Ананьев, В.А. Крутецкий, Н.С. Лейтес, Б.М. Теплов, В.Д. Шадриков һ.б. галим-педагогларның хезмәтләрендә киң теоретик һәм практик эшкәртелеш тапкан. Галимнәрне, башлыча, төрле сәләтләрнең асылы, аларның нәселдән килүче факторлар белән бәйләнгән булуы, баланы чолгап алган ижтимагый тирәлекнең бала үсешенә йогынтысы кызыксындырган (Айкина, 2011: 6). Иң элек, галимнәрнең сәләт төшенчәсенең асылын аныклап бирүләренә тукталып китик. Аның мәгънәви, семантик асылын аңлау өчен, сүзлекләргә мөрәжәгать итү кирәк.

В. Даль тарафыннан төзелгән “Рус теленең аңлатмалы сүзлеге”ндә сәләт табигый талант, шулай ук, нинди дә булса эш-гамәлләр кылу мөмкинлеге буларак билгеләнә. “Татар теленең аңлатмалы сүзлеге”ндә сәләт “1. Кешегә тумыштан бирелгән сыйфат: яхшы эшли, башкара, булдыра алу осталыгы. 2. Үзлек, сыйфат” (Татар теленең аңлатмалы сүзлеге, 1979: 709) дип шәрехләнә.

“Ижади сәләт” төшенчәсе “ижат”, “ижади эшчәнлек” һәм “балалар ижаты” төшенчәләре белән тыгыз бәйләнгән. Шул сәбәпле, терминның ижат дигән компонентына тукталып китү зарур. Ижат, дисциплинаара гомумметодологик төшенчәләрнең иң катлаулысы булып санала.

Бүгүнгө көндө, ижат төшөнчөсөнө карата төгөл генө билгелэмэ юк, галимнөр элегө төшөнчөнө аныккауга төрлөчө якын килөлөр.

Методлар

-шәхси-эшчәнлеккө якын килү (Л.С. Выготский, В.Н. Дружинин, Р.С. Рубинштейн, Б.М. Теплов, И.С. Якиманская һ.б.лар). Элегө якын килү контекстында ижади сәләт эшчәнлекнең уңышлылыгы нигезе, ә кече яштыгә мәктәп баласы – эшчәнлек субъекты буларак карала;

-аң һәм эшчәнлек бердәмлегө принцибы (Л.С. Выготский, А.Н. Леонтьев, Б.М. Теплов һ.б.лар). Бу принцип буенча ижади сәләтләр эшчәнлекне уңышлы башкаруга гына йогынты ясап калмыйлар, ә үзләре дә эшчәнлек процессында формалашалар һәм үсеш кичерәләр;

-үсеш принцибы (Б.М. Теплов, Е.Л. Яковлева, Н.С. Лейтес, Я.А. Пономарев һ.б.лар). Элегө принцип буенча ижади сәләт динамик белем алу буларак карала.

Фикер алышу

“Ижат” төшөнчәсә антик чорның күренекле фәлсәфәчеләре Платон, Сократ һәм И. Кант хезмәтләрендә үк еш урын ала. Үзенә тәгълиматларында, Платон, кагыйдә буларак, “ижат” төшөнчәсөнә махсус төстә конкрет билгеләмә бирми, ә аны галәмне һәм кешене тудыру, сәнгать спецификасы һәм кеше эшчәнлегенә асылы турындагы күзаллауларын житкерү өчен куллана. Шуну да искәртү зарур: Платон фикеренчә, ижат универсаль характерга ия. Элегө универсальлек, билгелә бер әйбернең яисә нәрсәнең яшәеш хокукын алуында чагыла. “Пир” диалогында Сократ, Диотиманың түбәндәгә фикерә белән ризалыгын белдерә: “Юклыктан яшәешкә күчеш (теләсә-кайсы күчеш) – ижат, һәм, шунлыктан төрлө сәнгать һәм кәсепчелек әсәрләрен тудыруны ижат дип атарга мөмкин, ә барлык тудыручыларны – аларның ижатчылары дип” (Березина, 1998: 161).

Е.И.Николаева фикеренчә, баланың һәм өлкән кешенә ижаты принципаль аерымлыкларга ия, чөнки бала өчен ижат – үзенә шәхесен “төзү”, тудыру, барлыкка китерү продукт (Николаева, 2010: 8). Н.А.Ветлугина фикеренчә, балаларның ижади эшчәнлегө төшөнчәсөн “балалар ижаты” билгеләмәсөнә тарайтып карарга кирәк (Ветлугина, 1974: 8). “Балаларның ижади эшчәнлегө астында предметлы нәтижә, ягъни балалар әсәрләре генә түгел, ә эстетик сәнгати үзләштерү күнекмәләрен үстерүне күздә тотучы, шулай ук шунуң нигезендә импровизациягә сәләт уятучы ижади процесс аңланыла” (Ветлугина, 1974: 39).

Бер төркем галимнәрнең (А.Н.Лука, В.Т.Кудрявцева, Д.Е.Богоявленская, В.В.Синельникова һ.б.лар) фәнни тикшеренүләренә таянып, ижади сәләткә хас төп процессларны аерып чыгарырга мөмкин: 1) образлы фикерләү; 2) күзаллау; 3) фантазия.

Балаларның ижади сәләтен үстерү жәмгыяви тормышның аерылгысыз өлеше булып тора, чөнки ижат – балалар табигатенә хас категория. Ижади сәләт һәм ижат потенциалы һәр балага салынган. Ижади сәләтләр эшчәнлектә үсеш кичергәнлектән, балаларның эшчәнлекнең төрлө төрләрендә катнашуына юл кую зарури, ә ижат процессында катнашу бала өчен үзенә шәхесен “төзү”, тудыру ысулы булып тора.

Хәзергә гомуми белем бирү системасы мәктәп укучыларында ижади фикерләүне үстерүгә тиешле игътибар бирми: логикага, шулай ук төгөл һәм гуманитар дисциплиналар буенча белемнәрне үзләштерүгә басым ясала. Хәзергә мәктәпләрдә тел һәм әдәбиятка, рәсем сәнгатенә, музыкага, хореографиягә багышланган сәгәтләрнең аз булуы да балаларга аларның потенциалын киң колач белән үстерү өчен житәрлек түгел. Шуңа күрә күп кенә ата-аналар балаларын мәктәпләр яки өстәмә белем бирү үзәкләре нигезендә төрлө түгәрәкләргә бирәләр, чөнки ижади эшчәнлек төрлө проблемаларны хәл итүгә ижади якын килүне тәрбияләүнең яхшы ысулы булып тора.

Сэнгатынең төрле төрләренә кызыксыну кешенең анын үзгәртә, аның карашын тирә-юньдәгеләргә карата киңрәк итә. Гади кеше үзен уратып алган аерым күренешләргә әһәмият бирмәскә дә мөмкин, ә ижади шәхесне алар кызыксындыра. Мондый кешеләр өчен гадәти әйберләр дә бетмәс илһам чыганагы булырга мөмкин.

Ижади һәм креатив фикерләүне үстерү өчен бик күп ысуллар бар. Балалар турында сүз барганда, белем бирү эшчәнлегенең идеаль формасы – уен. Нәкъ менә уен баланың процесска мотивациясен сакларга һәм аны файдалы күнекмәләргә өйрәтергә мөмкинлек бирә.

Иң яхшы уеннарның берсе буларак, алып баручыга уенда катнашучы балаларга рәсемнәр, сүзләр яки ишарәләр ярдәмендә нинди дә булса серле сүзне аңлату бурычы йөкләнгән уеннар күрсәтелә. Мондый эшчәнлек вакытны күңелле үткәрергә генә түгел, ә балаларның ижади потенциалын да үстерергә мөмкинлек бирәчәк.

Ижат – кешенең, яна матди һәм рухи кыйммәтләр барлыкка китерүче процессы яисә субъектив яңаны барлыкка китерүнең нәтижәсе. Ижади сәләт – кешегә хас сыйфатларның индивидуаль үзенчәлекләре. Әлегә үзенчәлекләр кеше тарафыннан төрле типтагы ижади эшчәнлекне башкаруның уңышлылыгын билгелиләр. Ижади сәләткә хас процесслар үз эчләрендә образлы фикерләүне, фантазияне һәм күзаллауны колачлыйлар. Образлы фикерләү, образларга һәм күзаллауларга таянудан гыйбарәт. Фантазия исә, чынбарлыкка туры килмәүче, уйлап чыгарылган ситуация. Күзаллау, предметларның чынбарлыкка туры килүче образларын тудыра, әдәби әсәр геройларын күз алдына китерергә ярдәм итә.

Башлангыч сыйныфларга атап төзелгән татар теле, әлифба һәм әдәби уку предметлары буенча дәрәсләрдә укучыларның ижади сәләтен үстерүне күз уңында тоткан биремнәрдән “текстны дәвам ит”, “рәсем буенча хикәя төзе”, уеннар, ижади һәм фәнни эшләр башкару күзәтелә.

Заман, мәгариф өлкәсендәге үзгәрешләр дәрәсләрдә кулланыла торган алымнарда да йогынты ясый. Яңа технологияләр (тәнкыйди фикерләү, Сингапур методикасы буенча укуту һ.б.лар) керү белән кейс төзү, шулай ук зум ин, микс пәа шәа структуралары, тел портфеле алымнары кулланыла башлый. Әлегә алымнарның белем бирү процессына керүе бәхәсләр белән бара, кемнәрдер аларны гомумән кире кага, Россия, Татарстан менталитетына туры килми, дигән фикерләр белдерә. Укучыларның ижади сәләтен үстерүдә аларны да нәтижәле кулланып булу мөмкинлеген инкаръ итү дәрәсләр булмас иде.

Предметара бәйләнеш, төрле предметларның интеграциясе балаларга алган белемнәрен төрле өлкәдә файдаланырга, башкалар проблеманы күрмәгән жирдә күрергә һәм хәл итәргә ярдәм итә. Укучыларны кече мәктәп яшеннән үк фәнни-тикшеренү эшләренә тарту зарур, моның өчен балага яқын, күңеленә хуш килә торган темалар сайларга кирәк. Мәсәлән, башлангыч сыйныф укучылары табигать дөнъясын яраталар, дәрәсләрдә исә халык авыз ижатын яратып укыйлар. Шуларның интеграциясе буларак, “Татар халык ижатында һәм балалар әдәбиятында тукран образы бирелеше” эзләнү-тикшеренү эшен башкарырга тәкъдим итәргә һәм эш алымнарын күрсәтергә мөмкин. Шулай ук интегратив характердагы дәрәсләр дә мәктәп практикасында житәрлек дәрәжәдә тормышка ашырылмый. Математика һәм татар теле предметлары белән бәйле интегратив характердагы дәрәсләр өчен махсус биремнәр, әдәби уку һәм музыка сәнгате, әдәби уку һәм рәсем сәнгате интегратив дәрәсләрдә эш алымнары да тәкъдим ителергә мөмкин. Аларның стандарт булмаган формада килүе балаларда кызыксындыру уята, алар үзләре дә биремнәренә эшләү өчен креативлык күрсәтергә тиеш булалар.

Йомгаклау

Шул рәвешле, укуту-тәрбия процессында бала шәхесен формалаштыруга йогынты ясаучы чараларның берсе – ижади сәләтне үстерү. Укучыларның ижади сәләтен үстерү буенча, алдыңгы педагоглар арасында соңгы вакытларда еш кына стандарт булмаган проблемалар да туа һәм алар аны хәл итү өстендә уңышлы гына эш алып баралар.

Әдәбият:

Айкина Л.П. (2011). Сущность и специфика творческих способностей младших школьников. Мир науки, культуры, образования: №5. С. 6 – 9.

Татар теленең аңлатмалы сүзлеге. Өч томда. II том.(1979). Казан: Татарстан китап нәшрияты, 726 б.

Березина В.А. (1998). Дополнительное образование детей как средство их творческого развития. Москва:Просвящение, 147 с.

Николаева Е.И. (2010). Психология детского творчества. Санкт- Петербург: Питер, 232 с.

Ветлугина Н. А. (1974). Художественное творчество в детском саду. Москва: Просвещение, 175 с.

SHAUKAT GALİYEV'İN SANATSAL ZİHNİNDE ÇOCUKLUK DÜNYASI

Prof. Dr. Nurfiya YUSUPOVA *

Usta Ramis YARMİYEV**

Özet

Makale, ünlü Tatar Şaukat Galiyev'in sanatsal zihninde çocukluk kavramının incelenmesine adanmıştır. Çocukluk dünyasının sanatsal yansımasının özelliklerinin incelenmesi sırasında, tarzının özgüllüğü ortaya çıkar. Lirik kahramanın şairin eserlerinde, eserinin sanatsal kişiliğinin oluşumunu etkileyen özellikleri ortaya çıkar. Şiirselliğin bazı özelliklerine, yazarın ulusal sanatsal estetiğine, sanatsal tekniklere özellikle dikkat edilir. Makalenin alaka düzeyi, çocukluk dünyasının Shaukat Galiyev'in sanatsal zihninde yetersiz bir çalışma derecesi ile belirlenir. Şiirsel metinlerin yapısal ve semiyotik analizi, bunların ideolojik-üslup ve işlevsel bütünlüğünde değerlendirilmesi, sadece şairin çalışmasında değil, aynı zamanda yirminci yüzyılın ikinci yarısının Tatar çocuk şiirinin gelişmesinde de yeni yönleri vurgulamayı mümkün kılacaktır.

Anahtar kelimeler: Shaukat Galiyev, Tatar çocuk şiiri, çocukluk dünyası, lirik kahraman, görüntü, sanatsal resepsiyon.

THE WORLD OF CHILDHOOD IN THE ARTISTIC CONSCIOUSNESS OF SHAUKAT GALIEV

Abstract

The article is devoted to the consideration of the concept of childhood in the artistic consciousness of the famous Tatar poet Shaukat Galiev. In the course of studying the features of the artistic reflection of the world of childhood, the specificity of his style is revealed. The features of the lyrical hero in the poet's works that influenced the formation of the artistic individuality of his work are revealed. Special attention is paid to some features of poetics, the national artistic aesthetics of the author, artistic techniques. The relevance of the article is determined by the insufficient degree of studying the world of childhood in the artistic consciousness of Shaukat Galiev. Structural and semiotic analysis of poetic texts, their evaluation in ideological, stylistic and functional integrity will make it possible to identify new facets not only in the poet's work, but also in the development of Tatar children's poetry of the second half of the twentieth century as a whole.

Key words: Shaukat Galiev, Tatar children's poetry, the world of childhood, lyrical hero, image, artistic technique.

МИР ДЕТСТВА В ХУДОЖЕСТВЕННОМ СОЗНАНИИ ШАУКАТА ГАЛИЕВА

Проф., доктор Нурфия ЮСУПОВА

Магистр Рамис ЯРМИЕВ

Аннотация

Статья посвящена рассмотрению концепции детства в художественном сознании известного татарского поэта Шауката Галиева. В ходе изучения особенностей художественного

* Институт филологии и межкультурной коммуникации КФУ, кафедра татарской литературы, Татарстан, Казань, ORCID ID: 0000-0001-7353-0182, Nurfiya.Jusupova@kpfu.ru

Institute of Philology and Intercultural Communication KFU, Department of Tatar Literature, Tatarstan, Kazan

** Институт филологии и межкультурной коммуникации КФУ, кафедра татарской литературы, Татарстан, Казань, yarmiev-r@mail.ru

Institute of Philology and Intercultural Communication KFU, Department of Tatar Literature, Tatarstan, Kazan

отражения мира детства выявляется специфика его стиля. Выявляются особенности лирического героя в произведениях поэта, повлиявших на становление художественной индивидуальности его творчества. Особое внимание уделяется некоторым особенностям поэтики, национальной художественной эстетике автора, художественным приемам. Актуальность статьи определяется недостаточной степенью изучения мира детства в художественном сознании Шауката Галиева. Структурно-семиотический анализ поэтических текстов, оценка их в идейно-стилевой и функциональной целостности дадут возможность выделить новые грани не только в творчестве поэта, но и в развитии татарской детской поэзии второй половины XX века в целом.

Ключевые слова: Шаукат Галиев, татарская детская поэзия, мир детства, лирический герой, образ, художественный прием.

КЕРЕШ

Шәүкәт Галиев – XX гасырның икенче яртысы татар балалар әдәбиятына сыйфат үзгәрешләре алып килгән, аны яңа темалар, алымнар, үзгә жанр формалары белән баеккан шагыйрь. Ул поэзиягә, балалар әдәбияты мөмкинлекләрен киңәйтә, үзә бер чор булып 1950 нче елларда килеп керә һәм «салмак лирика» үзгәлекләрен дәвам итүгә, үстөрүгә-баектучы, шигърият мәйданында үз сукмагын салган әдип булып таныла. Сибгат Хәким хаклы төстә: «Балалар әдәбиятында Тукайдан соң, Бари Рәхмәтләрдән соң туган бушлык бетте», – дип язды чыга.

Шагыйрьнең балаларга атап язган тәүгә жыентыгы «Камырша» исеме белән 1962 нче елда дөнья күрә. Шуннан соң ижәт дәверендә ул нәни укучыларга өч дистәдән артык китап бүлек итә һәм аларның һәркайсы дөньяны танып белүгә ягыннан да, сәнгатьчә матурлыгы белән дә үзгә урынны били.

МЕТОДЛАР

Мәкаләне язды барышында методологик нигез итеп герменевтик эзләнүләр алынды (Терминология, 1992). Методик яктан Б.Л.Борухов тәкъдим иткән «мотивлаштырылган поэтика» файдаланылды. Ул аңлатуны фәнни эшчәнлекнең ахыргы максаты буларак карый һәм әдәби текстны анализлау өчен төп метод итеп канун (закон) нигезендә аңлатуны аерып чыгара, аны текстны мотивацияләү дип атый (Борухов, 1992). Б.Л.Борухов мотивацияләүнең мәдәни, конвенциаль, менталь төрләрен аерып чыгара (Борухов, 1992: 13). Шәүкәт Галиев ижатын өйрәнү барышында аның конвенциаль төре нигез итеп алынды. Ул әдәби күренеш булган текст һәр чорда үз закон һәм конвенцияләренә буйсынып дөньяга чыга дип билгели. Конвенциаль мотивацияләү Шәүкәт Галиевның балалар өчен яздылган шигърьләрендә балалар дөньясының чагылышын бәйләргә, аларның үзгәлеген аңлатырга мөмкинлек бирә.

ФИКЕР АЛЫШУ

Ш.Галиев эсәрләрендә яңа гына теле ачылган нәниләрдән башлап, яшүсмер чорга кадәргә балалар катнашында барган кызыклы вакыйгаларга ия гажәп дөнья чагылыш таба, аларда бала уен, уку, шатлык-борчулар, шаянлык-батырлыклар белән тулы үз тормышын, уй-хыялларын укый, үз дөньясын күрә. Билгеле, әлегә сыйфат балалар шагыйрьләренең ижатына хас уртак сыйфатлардан. Ш.Галиевның осталыгы исә менә шушы балалар дөньясын НИЧЕК, НИНДИ ЮЛЛАР, АЛЫМНАР белән балага ирештерүдә ачыла.

Бу уңайдан шагыйрь бер язмасында болай дип телгә ала: «Балалар өчен яздымның, ниндидер вакыйгалар, гажәп хәлләр, мазәк хәлләр сөйләвемнең максаты акыл өйрәтү, эзәр өлгеләр биреп кую түгел, йөгәрек, тапкыр фикер йөртәргә күнектәрү, туган телнең төмен сәндәрәп кую. Иң мөһиме шул – шәхеснең мөстәкыйльлегә. Калганын ул үзә эшләргә». Чыннан да,

Ш.Галиев татар балалар шигъриятенә, әдәби фикердә барган мәгълүм сәбәпләр нәтижәсендә, күпмедер онытылып торган фикер матурлыгын, тапкыр сүз традицияләрен кайтара.

Әлеге яңарышны Ш.Галиев үз ижатында иң беренче герой концепциясен яңартудан башлый дисәк тә ялгышмабыз. Аның ижатында совет балалар әдәбияты таләп иткән үтә дә тәртипле, инсафлы, сүз тыңлаучан идеаль герой тибы хәрәкәтчән, шаян, кызыксынучан, тыңлаусыз, тынгысыз холыклы, елгыр бала образы белән алышына. Шушы юлда тормыштан алынып, әдип фантазиясе белән баetylган Шәвәли, Камырша, Котбетдиннәр, тынгысыз, кызыксынучан, һәр тормыш вакыйгасыннан нәтижә ясарга яратучы Шәвәли, хыялый Хәйдәр, басмалар санаучы Әсма, кәбестәнәң кабыкларын әрчеп бетереп, эченнән кәбестәсен таба алмый интеккән Әлифә, кикриге шигъән Ирекләр, Хәлим, Сәлим, Мәсәлимнәр майданга чыга. Алар дөньяга аваз салу белән үк үз чоры укучысын табигый, идеаллаштырылмаган булуы, баланың үз янәшәсеннән, тирәлегеннән алынуы белән үзенә тарта. Шигърь тукумасында еш кына шушы геройлар белән бәйлә бер вакыйга тәэсирендә туган психологик халәт үзәккә куела, тәҗрибәсезлек күренеше көлке тудыру чарасына әверелә:

«Морж» диләр абыны
Ул бәкедә коена.
Аның сыман салкында
Чыныгырга жыенам.
Икеләнми бу эшне
Башлар идем беркөнне –
Әгәрәнки жәй көне
Ачып булса бәкене. («Әгәрәнки»)

Ш.Галиев баланы дөнья белән таныштыру юлын аның үзен камап алган тирәлектән – эти-әниләреннән, әби-бабаларыннан башлый. Нәм бу бала өчен, аның киләчәктә күпкырлы шәхес булып формалашуы өчен күпкә үтемләрәк булып чыга, аеруча мөһим булган әхлак, табигатькә сизгер, сак мөнәсәбәт, гаилә бөтенлеге проблемаларын, жәмгыятьтә, тормыштагы теге яки бу ситуациядә үз-үзенә тоту кагыйдәләрен кинрәк яктырту мөмкинлеген бирә. Шуңа да Ш.Галиев геройларының амплитудасы да шактый кин: ул «Бүләк көзгә»дәге кыздан башлап, «Әни, дим, эчмә инде!» дип ачыргаланучы балага кадәрәге аралыкта тирбәлә.

Ш.Галиев каләме тудырган геройлар арасында иң популяры буларак Шәвәли аерылып чыга. Шушы малай осталарча сәгать сүтеп жыярга омтыла («Сәгать төзәттем»), ат башы кадәр кәбестә үстерү турында хыяллана («Мин кәбестә эчерәм»), туктап торган машиналар белән узыша («Узып киттем мин автобусларны»), тәртипле кешеләргә генә чыгарга тиеш булган акыл тешенәң үзенә чыгу-чыкмавы өчен борчыла («Акыл теше кемгә чыга?») һ.б. Мисал өчен, шушы Шәвәли, сиңа ничә яшь дигән сорауга, үлчәү, санау берәмлекләрен бутый-бутый, бик житди кыяфәттә болай дип жавап бирә:

Бу сорауга заманында
Ул болай жавап биргән
- Биш тулырга унбиш минут –
- Дөп-дөресе шул! – дигән.
Инде яңадан сорыйсы
Вакыт та житте менә.
- Унбиш тулырга биш минут!
- Ди хәзер житди генә.

Ш.Галиев ижатындагы яңарыш икенче яктан автор концепциясендәге үзгәрешкә барып тоташа. Шагыйрь, дидактик, балага турыдан-туры акыл өйрәтү юлыннан китеп, үз укучысы белән солдатта булган әби, эш тәмен белүче бабай, эти-әниләре образлары аша сөйләшә башлый, нәниң дөнъяга күзен алар фикере аша ача һәм нәтижәне үз героеннан ясата:

Сорадым мин этиемнән:

- Акыл теше кемгә чыга?

Эти әйтте:

- Үз сүзендә торучыга.

Сорадым мин әбиемнән:

- Акыл теше кемгә чыга?

Әби әйтте:

- Укып гыйлем жыючыга.

Сорадым мин үз-үземнән:

- Сабырлыгың чыдар микән?

Ай-һай әле

Сиңа ул теш чыгар микән!

Ш.Галиев балалар дөнъясын сурәтләү юлында юмор-сатира алымнарын киң куллана, юмор-сатираны балаларда югары әхлакый сыйфатлар тәрбияләүнең үтемле чарасы буларак актуальләштерә. Көлкеле эсәрләрнең аның ижатында төп урын алуы да шуңа бәйле. Мисал өчен, юмористик канатка караган «Жылы тигән», «Витаминлы хәрәфләр», «Айдар белән Хәйдәр», «Хәйләнең файдасы», «Рәсем ясадым», «Тү-тү-тү», «Сабан туге батыры», «Иң-иң әйбәт аучы без», «Шауламагыз, эти йоклый» кебек шигырьләрендә үзе дә шаянлыкны-наянлыкны яраткан шагыйрь балалар дөнъясын төрле кызыклы хәлләргә, күренешләргә, күңелле вакыйгаларга юлыккан геройлары аша тергезә. Мондый шигырьләр аша балалар шигърияте түбәтәйле кыярлар, самолетта очучы чебиләр, физзарядка ясаучы куяннар кебек Ш.Галиев каләменнән төшкән оригиналь образлар белән байый.

Юмористик шигырьләрдә еш кына күренеш, предметларның бала күрергә гадәтләнгән үзлекләре капма-каршы халәткә китерелә, көлке шулай тудырыла. Әйттик, «Балыктан кайткач» шигырендә бала кармагын болытлар арасына сала:

Тилгәннәр әйләнеп йөри

Калкавычлар асларында

Бәртәсләр өере йөзә

Ак каен башларында.

Сатирик шигырьләрдә исә тәнкыйть үзегенә әхлаксызлык сыйфаты алына: астыртын Тәүфыйк та, һәрвакыт ни белән булса да мактанырга яраткан Ирек тә, көч саклап яткан Тимерша да, телевизор дөнъясыннан чыга алмаган балалар да ачы тәнкыйтькә элэгә. Шулар аша автор үз укучысына тормыш сабагы бирә, хөкемен чыгарып куя:

Кино белән тулды баш,

Телевизор булды баш! («Телевизор булды баш»).

Моннан тыш, Ш.Галиев ижаты балалар дөнъясын чагылдыруда образ тудыру юлларының гажәп күплеге, төрлелеге, байлыгы белән сокландыра. Эдип, бер яктан, үз геройларын сурәтләү юлында халык авыз ижатыннан үстерелә килгән тапкыр сүз, фикер үткенлеге традицияләрен көчәйттеп жибәрә. «Авылда туып-үсүм белән үземне бәхетле саныйм. Халык ижаты әнкәйнең

бишек жырыннан, әбкәм әкиятләреннән башлап, әткәйнең тапкыр, шаян сүзләренә, авылдашларның хикмәтле кыйссаларына хәтле тере, жанлы килеш туган тел аһәңе белән күңелгә сеңгән. Авыл мохиты әхлак, зәвык, фикерләү - дөньяга караш формалашуның табиғый мәктәбе булган», - дип яза ул үзе дә. Шуңа мөнәсәбәттә аерым шигырьләр структурасына табышмак, мәсәл, хикмәтле сүз элементлары килеп керә, бу очракта төп мәгънә уйлап төшенүне таләп итә башлый:

Таеп егылгач,
Шәвәли берәз мактанып ятты,
- Зу-уп зур жир шары
Бә-әрелде миңа
Шу-ундый да каты!!! («Бәрелде»)

Ш.Галиевның шушы алымга таянып язган шактый әсәрләре табышмаклар булып өлгереп житә һәм нәзари күзлектән әлеге жанр таләпләренә тулысынча туры килерлек итеп эшләнә. Мисал өчен:

Йөртәләр аны һәрвакыт
Каты-каты типкәләп.
Тиз-тиз генә йөгәрә ул,
Тормый бер дә үпкәләп (футбол тубы)

Аерым шигырьләрендә Ш.Галиев образның үз-үзе белән каршылыкка керү алымын актуальләштереп жибәрә. Мәсәлән, «Атлап чыктым Иделне» шигырендә Иделнең үз-үзе белән каршылыкка керүе, зур да, кечкенә дә була алуы укучыны уйланырга этәрә, аның дөньяны танып-белү чикләрен киңәйтә:

Сызгандым да балакны,
Таяндым да таякны,
Суздым гына аякны –
Атлап чыктым... Иделне...
«Булмас, булмас», – дидеңме?
Кем ялган сөйли, минме?
Чын-чынлап чыктым инде,
Нәни иде Иделе –
Башланган жире иде!

Аерым шигырьләрендә Ш.Галиев образ тудыруның башка юлын сайлый: охшаш яңгырашлы сүзләр шигырь структурасында капма-каршы мәгънәсендә ачылып китә:

Шәвәли әйтә:
- Ялгыш сөйлиләр
«Бала-чага» дип,
Бала чакмый бит!
Әйтергә кирәк:
«Бала-чаба», дип.
Яки: Бабай тикмәгә

Таянмый таяк.

«Таяк» эчендә

Бар икән «аяк» («Таяк»)

Шагыйрь автологик чаралардан киң файдалана, сүз-төшенчәләрдән картина ясый, шулар аша үз укучысы белән уйный. Мондый эсәрләрдә бала төрле образларның, төсләрнең, формаларның тиз алышынуын күзәтә. Әлеге сыйфат аның игътибарын беркетә, татар теленең байлыгын, нечкәлеген, тирәнлеген аңларга гамәли мөмкинлек бирә. Әйттик, «Балалар туп уйныйлар», «Чабалар», «Менә нинди чебиләр», «Табышмаклы табыш» һәм башка шигырьләре шул хакта сөйли.

НӘТИЖӘ

Ш.Галиевның әлеге гүзәл балалар дөньясы тудырылган шигырьләре бүгенге укучы – баш-аягы белән интернет, телефон дөньясына кереп чумган балалар өчен дә кызыклы булып кала бирә. Аларның төрле яшәеш кануннары тәэсирендә тәрбияләнгән буыннарны, төрле борылыш-үзгәрешләр белән тулы елларны кичеп чыгып, актуаль булып кала алуы Х.Туфанның «Шәүкәтнең балалар әдәбиятындагы ижаты гүзәл бер вакыйга булып тора... Бу ижат – буыннан-буынга, гомердән-гомергә күчеп, еракка, киләчәккә барырылык ижат» дигән сүзләренең хаклы булуын тагын бер кат исбатлый. Моның сере нидә соң? Күрәсең, Ш.Галиев эсәрләре укучыны кабатланмас геройлары, укыган саен яңа фикерләр табарга мәжбүр итәрлек тапкыр эчтәлеккә ия булуы, андагы фикер агышына баланың үзен дә катнашырга мәжбүр итүе белән кызыклы. Нәни укучы шигырьдән-шигырьгә автор куйган сорауларга җавап эзли, риясыз, табигый яшәешкә, кабатланмас матурлыкка ия балачак дөньясыннан ямь таба, уйлый һәм уйлана, тормыш-яшәешне танып-белә, сабак-гыйбрәт ала. Шагыйрьнең балалар әдәбиятына алып килгән иң зур казанышы да аның балалар психологиясен яхшы аңлап ижат итүендә, балалар дөньясын, аларның тормыш-яшәешкә карашын җитлеккән шагыйрь карашлары, тәҗрибәсе белән оста итеп куша, баета һәм төзәтә алуында, балалар дөньясын төрле сәнгати алымнар, юллар белән укучы өчен кызыклы итеп җиткерә белүендә.

Әдәбият

1. Терминология современного зарубежного литературоведения / отв. ред.: Ильин И.П., Цурганова Е.А. (1992). М: ИНИОН, 218 с.
2. Борухов Б. (1992). Введение в мотивирующую поэтику // Филологическая герменевтика и общая стилистика. Тверь: Изд-во Тверского ун-та, С. 5 – 28.
3. Галиев Ш. (1987). Сайланма эсәрләр: балалар өчен шигырьләр. Казан: Татар. кит. нәшр., 423 б.

TATAR DİLİNİN ORTOGRAFIK NORMLARI VE ANTRONİMİK VARYASYON

Prof. Dr. Gülşat GALIULLINA*

Özet

Bu makale, Tatar kişi adlarının çeşitliliğiyle ilgili imla sorunlarını ele almaktadır. Bu sorunun iki yönünü tespit ettik: dil içindeki varyantlar ve bunların ortaya çıkış nedenleri ile kişi adlarının Rusçaya aktarılması sırasında ortaya çıkan varyantlar. Kişi adları sözlüklerinin mevcut olmasına rağmen, bu sorun güncelliğini korumakta ve tarihsel olarak yerleşmiş gelenekleri ve Tatar dilinin kabul edilmiş imla kurallarını dikkate alan kapsamlı bir yaklaşım gerektirmektedir.

Anahtar kelimeler: onomastik, Tatar şahıs adları, imla, Tatar dili, transliterasyon,

ORTHOGRAPHIC NORMS OF THE TATAR LANGUAGE AND ANTHROPNYMIC VARIATION

Prof. Dr. Gulshat GALIULLINA**

Abstract

The article deals with the problems of orthography related to the variation of Tatar personal names. We have identified two aspects of this problem: variants within the language and the reasons for their occurrence, as well as variants that arose during the transfer of personal names into Russian. Despite the availability of dictionaries of personal names, this problem remains relevant and requires a comprehensive approach, taking into account historically established traditions and accepted orthographic rules of the Tatar language.

Key words: onomastics, Tatar personal names, orthography, Tatar language, transliteration, variability.

ОРФОГРАФИЧЕСКИЕ НОРМЫ ТАТАРСКОГО ЯЗЫКА И АНТРОПОНИМИЧЕСКАЯ ВАРИАТИВНОСТЬ

Проф., доктор Гульшат ГАЛИУЛЛИНА

Аннотация

В статье рассматриваются проблемы орфографии, связанные с варьированием татарских личных имен. Мы выделили два аспекта этой проблемы: варианты внутри языка и причины их возникновения, а также варианты, возникшие при передаче личных имен на русский язык. Несмотря на наличие словарей личных имен, эта проблема остается актуальной и требует комплексного подхода с учетом исторически сложившихся традиций и принятых орфографических правил татарского языка.

Ключевые слова: ономастика, татарские личные имена, орфография, татарский язык, транслитерация, вариативность.

* Институт филологии и межкультурной коммуникации КФУ, кафедра татарского языка, Татарстан, Казань, ORCID ID: 0000-0001-6923-2190, caliullina@list.ru

** Institute of Philology and Intercultural Communication KFU, Department of Tatar Linguistics, Tatarstan, Kazan

Кереш

Язма телнең төп кануны булып орфографик кагыйдәләр санала. Орфография нормалары язма телне кулланучылар тарафыннан һичшиксез үтәлгән һәм сакланьрга тиеш булса да, хәзерге татар телендә кабул ителгән дәрәҗә язу кагыйдәләреннән читләшү күренеше таралыш таба. Бу бигрәк тә матбугат битләрендә күзәтелә. Татар телендә чыга торган газета һәм журналларда бер үк сүзнең яисә кеше исемнең төрлечә язылыш вариантын еш очратырга мөмкин. Гомумән алганда, вариантлылык, аеруча фонетик вариантлылык, тел системасының төп үзенчәлегә санала һәм ул тел катламнарының барысы өчен дә хас күренеш.

Өлеге проблеманың нигезе XX гасырның 20 елларына барып тоташа һәм хәзерге вакытта ул ахырга кадәр хәл ителмәгән проблемаалрдан саналып килә. Басылып чыккан татар кеше исемнәре сүзлекләрендә яки бу өлкәгә караган белешмә сүзлекләрдә исемнәр төрлечә язылган, алар орфографик яктан тотрыксыз. Шунысын да билгеләп үтәргә кирәк, татар тел белемендә антропонимиконның бу ягына багышланган махсус хезмәтләр күп түгел. Алар арасында Г.Ф. Саттаров (Саттаров 1989, 1998, 2019), Х.Ф. Исхакова (2000), Г.Р. Галиуллина (Галиуллина 2008, 2020, 2022) хезмәтләре игътибарга лаек. Шулай ук 2006 елда чыккан һәм паспорт-виза хезмәте, загс һәм төрле дәүләт структуралары хезмәткәрләре өчен гамәли кулланма буларак эшләнган «Татарча-русча кеше исемнәре һәм фамилияләре сүзлегә» булуын да күрсәтергә кирәк. Бу сүзлектә беренче тапкыр милли традицияләр һәм үзенчәлекләр нигезендә антропонимик берәмлекләргә фәнни аңлату һәм унификацияләү күзлегеннән яңадан карау омтылышы ясалды (Галиуллина, 2022: 70).

Татар ономастикасына багышланган «Татар лексикологиясе» монографик хезмәтнең өченче томында татар исемнәре һәм фамилияләренең орфографиясе һәм аларны транслитерацияләү проблемалары карала. Әмма, шуңа да карамастан, татар кеше исемнәренең орфографиясе мәсьәләсе актуаль булып кала бирә.

Методлар һәм фикер алышу

Өлеге мәкалә кысаларында без татар кеше исемнәре өлкәсендә күзәтелгән вариантлылыкка тукталырбыз. Хезмәттә чагыштырма-тарихи, тасвирлама методлар, диахроник һәм синхроник анализ алымнары кулланылды. Исемнәргә төрле фонетик вариантларда кулланылуы телнең үсеш-үзгәреш кануннары белән һәм аерым сәбәпләр аркасында барлыкка килгән очраклылык белән аңлатыла. Исемнәргә фонетик вариантлары төрки-татар антропонимиясе тарихында электән күзәтелә, әмма аның катлаулы проблемага әверелүе исемнәргә бердәм нормага китерү мәсьәләсе килеп тугач башланды. Исемнәргә төрле фонетик вариантларда яшәеше хаклымы, әллә алар билгеле бер формада канунлашырга тиешме дигән сорау хәзерге татар телендә ахыргача хәл ителмәгән. Беренче карашка бик жиңел тоелса да, антропонимик системаның үз үсеш кануннарын истән чыгармаска кирәк. Татар кеше исемнәре электән килгән традицияләргә нигезләнеп барлыкка килгән һәм аерым кешеләр тарафыннан уйлап табылган исемнәр хисабына байый. Уйлап табылган исемнәргә фонетик төзелеше еш кына тел традицияләренә туры килми, аларда телдә моңарчы күзәтелмәгән авазлар чиратлашуы булырга мөмкин.

Исемнәргә нинди вариантлары кулланыуы аңлатуға керешкәнчә, аларны барлыкка китергән ике сәбәпкә тукталуны кирәк саныбыз. Төрлелек барлыкка килүнең беренче сәбәбе язу (графика) үзенчәлегә белән бәйлә булса, икенчесе исә исем ясау сәнгате белән бәйлә.

Исемнәр өлкәсендә күзәтелгән төрлелекнең табигатен без язма чыганаclarга таянып тикшерәбез. Татар халкының үткәннә бәйлә төп язма чыганаclar мең елдан артык вакыт аралыгында татар халкының рухи, мәдәни кыйммәтләрен, тарихын чагылдырган гарәп язуында сакланган. Гарәп язуының үзенчәлекләре татар галимнәре М.З. Зәкиев, Х.Р. Курбатов, М.И. Мәхмүтов В.Х. Хаков, Ф.М. Хисамова, Ж.Г. Зәйнуллиннарның хезмәтләрендә чагылыш таба.

Галимнәр төрле чорларда татар теленә үтәп кәргән гарәп һәм фарсы алынмаларының язылышындагы төрлелек турында әйтәләр.

Мондый төрлелек кеше исемнәрендә бигрәк тә еш күзәтелә. Әйтелешләре ягыннан алынма исемнәр татар теленә дәрәжә әйтәлеш (орфоэпик) нормаларына буйсынсалар да, язылышларында гарәп теле үзенчәлекләре саклана бирә. Мәсәлән, *Мөхәммәд~Мөхәммәт, Мәхмүд~Мәхмүт, Рәкыя~Ракыя~Рокыя, Рәбига~Рабига*. Татар теленә орфографик нормалары буенча, сүз ахырында яңгырау тартыклар саңгыраулаша.

Билгеле булганча, бер телдән икенче телгә үтәп кәргәндә, лексик берәмлекләр кабул итүче телнең кануннарына яраклаштыралар. Әмма кеше исемнәре системасында бу үзенчәлек өлешчә генә саклана. Туган баланың исемең теркәгәндә, дин эһелләренә бер өлешчә исемнең гарәп телендәге язылышын сакласалар, икенчеләре исә исемнең татар телендәге яңгырашын исәпкә алып язганнар. Нәтижәдә алынма исемнәренә төрле вариантта кулланылуы тарала башлый. Кеше исемнәре язылышында уртақ орфографик нормаларның эһләмәвә мәсьәләне катлауландыра гына.

Октябрь инкыйлабыннан соң, татар исемнәре системасында рус, европа, яңа татар исемнәре кулланыла башлагач, исемнәренә вариантлашуы тагын да арта. Татарларда балага исем сайлаганда кызык бер үзенчәлек күзәтелә: ата-ана бала исеменә оригиналь, башкалардан аерылып торуын, сирәк кулланылган исем булуын тели. Шуңа бәйле традицион исемнәренә берәр авазын яисә ижеген алыштырып, яңа исем, дәрәжәгә, исем варианты ясыйлар. Мәсәлән, *Азат~Азад, Иштиәт~Иштиәд, Нәргиз~Нәргис, Илгиз~Илгис*. Нәтижәдә телдә мәгънәләре белән традицион исемнәргә охшаш, әмма язылышы үзгә булган яңа берәмлекләр барлыкка килә: *Иштиәт~Эштиәт, Илнар~Элнар, Әмир~Эмир, Илзилә~Элзилә, Илдар~Элдар* һәм башкалар. Татар исемнәре өлкәсенә караган кагыйдәләр буенча, бу исемнәренә беренчә вариантлары норматив санала.

Тикшеренүләр барышында без гарәп һәм фарсы чыгышлы исемнәрдә күзәтелгән фонетик вариантлылык телебезгә соңрак үтәп кәргән рус һәм европа исемнәренә дә таралуын, шул рәвешчә бүгенгә күндә фонетик вариантлылык күренешә антропонимик системаның барлык катламнарына таралган, һәм сузыклар, һәм тартыклар өлкәсендә күзәтелгән үзенчәлек булуын ачыклайдык.

Вокал (сузык) вариантлар татар теле өчен чагыштырмача яңа күренеш. Бу төр вариантларда, нигездә, сузык авазларның калын һәм нечкә парлары чиратлаша, мәсәлән, *Һадия~Һәдия, Алинә~Әлинә, Фаиз~Фәиз; Розалия~Рузалия, София~Суфия*.

Консонант (тартык) вариантларга килгәндә, аларны борынгыдан килгән күренеш дияр идек. Без аларның татар телендә беренчә булуларын һәм борыңгы төрки телдән килүләрен асызыкыйбыз. Моңы дәлилләү өчен борыңгы төрки-татар чыгышлы исемнәргә мөрәжәгать итү житә: *Уразгилдә ~Уразкилдә, Туйкилдә~Туйгилдә, Буранкол~Бурангол* һәм башкалар. Гарәп һәм фарсы компонентлары белән катнаш исемнәрдә дә бу үзенчәлек чагыла: *Азнакол~Азнакол, Аллакол~Аллагол, Асылхуҗа~Асылгуҗа*. Гарәп һәм фарсы антропонимнары татар теленә күпләп үтәп керә башлагач, тартыкларның вариантлашуы тагын да күчәя, чөнки тартыкларның күпләгә ягыннан аерылып торган гарәп графикасы татар теленә аерым фонемалар гына түгел, бәлки гарәп теленә кайбер фонетик үзенчәлекләреш дә алып килә.

Без тартыкларның яңгыраулыкта һәм саңгыраулыкта чиратлашуы нәтижәсендә барлыкка килгән берничә вариантка тукталырга булдык.

д-т авазларының чиратлашуы татар исемнәр системасында күптәннән килә һәм киң таралган төрләренә берсе санала. Татар теленә фонетик закончалыгы буенча сүз ахырында тартык авазлар саңгыраулаша, әмма алынма берәмлекләрдә бу канун еш кына сакланмый. *д-т* чиратлашуы шуңа мисал булып тора. Әлегә төр чиратлашуны гарәп графикасында язылган истәлекләрдә, мәчет кенәгәләрендә теркәлгән *Рафид~Рафит, Хәмид~Хәмит, Фуад~Фуат, Габделхәмид~Габделхәмит, Әхмәд~Әхмәт, Фәхрәддин~Фәхрәтдин, Мәхмүд~Мәхмүт, Фәрхад~Фәрхат, Хәршид~Хәршит* кебек исемнәрдә очратабыз. XX гасырның 40 нчы

елларыннан элге чиратлашу белән бәйле исемнәр язылышында берәз тотрыклылык күзәтелә, ягъни бу төр исемнәр язылышы татар теленең фонетик закончалыгына буйсына: *Фәрит, Рәшит, Мидхәт, Муллахмәт, Рәфкать, Ришат*. Соңгы елларда исә тагын төрлелек күзәтелә башлады. Бу рухи тормышыбызда диннең роле арту, дини әдәбият таралу, гарәп графикасында язылган борынгы язма истәлекләренә вакытлы матбугат битләрендә урын алуы белән бәйле. Шулай ук ата-аналарның исем сайлауга бәйле оригинальлеккә омтылышын да онытмаска кирәк. Бүгенге татар антропонимиясендә *Морад~Морат, Мөхәммәт~Мөхәммәд, Максат~Максад, Заһит~Заһид* кебек вариантлар еш очрый. Элеге төр чиратлашу хәтта рус һәм европа исемнәренәң язылышына да таралды. Мисал өчен *Эдуард~Эдуарт, Эдвард~Эдварт; Фердинанд~Фердинант* кебек исемнәренә китереп була.

Татар телендә, аеруча диалектларда, г~х~к чиратлашуы киң таралган. Мәсәлән, *игътибар- ихтибар, хатын-катын, вакыт- вахыт, кадәр - хадәр*. Әмма күмәкләк сүзләрдә күзәтелә торган бу үзгәреш әдәби телгә үтәп кермәгән, ә кеше исемнәрендәге элге чиратлашу исә әдәби язылышта да күзәтелә: *Мәгрүзә~Мәхрүзә, Мәргүбә~Мәрхүбә, Имангол~Иманкол, Шәфика~Шәфига, Мәгъсут~Мәхсут~Мәкъсут, Әскарь~Әсгать*. Татар исемнәре сүзлекләрендә бу вариантлар мөстәкыйль исемнәр буларак теркәлгән.

Диалект һәм сөйләшләр татар әдәби теленә багъдәтә төп чыганақларның берсе булып таралар, әмма әдәби телгә үтәп кергән диалект сүзләре, әдәби әйтәләш һәм язылыш нормаларына буйсынып, диалекталь үзгәрешләрен югалталар. Гомумдиалект сүзләреннән аермалы буларак, антропонимнар, әдәби телгә үтәп кергәннән соң да, фонетик үзгәрешләрен югалтмыйча, әдәби телдәге әйтәләш һәм язылышка буйсынган вариантлары белән янәшә кулланылалар, мәсәлән, *Йосып~Йосыф; Фатыйма~Хатыйма; Рамазан~Рамадан, Рәдинә~Рәзинә*.

Соңгы елларда диалект лексикасының әдәби телгә үтәп керүе үзгәреш сиздерә башлады. Исемнәр өлкәсендә татар теленең көнбатыш диалекты тәәсире аеруча сизелә. Мәсәлән, татар әдәби телендә сүз башында [Ғ] фонемасының төшәп калуы күзәтелми, бу бары тик диалектларга хас үзгәреш. Бүгенге көндә исә, күмәкләк сүзләрдән аермалы буларак, исемнәрдә бу төр фонетик үзгәреш әдәби телдә дә активлашты. Көнбатыш диалекты тәәсирендә бүгенге кеше исемнәре системасында *Габбас~Аббас~Абас, Габдулла~Абдулла, Габделгалы~Абделгалы, Гали~Али, Гаяз~Аяз, Газиз~Азиз, Газизә~Азизә, Гадил~Адил, Гадел~Адел, Гадилә~Адилә, Галия~Алия, Гамилә~Амилә, Гайшә~Айшә, Гомәр~Үмәр, Галимас~Алимас* кебек исемнәренәң популярлашуы үзгәреш сиздерә. Югарыда күрсәтелгән исемнәр гражданылык актлары теркәү оешмаларыннан алган материалларда рәсми исем буларак теркәлгән. Сөйләм телендә һәм диалектларда кулланылган исем вариантлары моның белән генә чикләнми, биредә без бары тик әдәби телгә үтәп кергән очрақларны гына карадык.

Төп нәтижәләр

Рәсми документларда теркәлгән элге исемнәр татар антропонимик системасының тел үзгәрешләген генә билгеләп калмый, бәлки гомум әдәби тел кануннарының, бигрәк тә аның орфографик кануннарының, үзгәрүенә китерерлек бер шарт буларак та каралырга хаклы. Безнең карашыбызча, телнең аерым бер катламында, безнең очрақта кеше исемнәре катламында, барган үзгәреш әкрәнләп башка өлкәләргә дә таралырга һәм әдәби телнең әйтәләш һәм язылыш кагыйдәләренә тәәсир итәргә мөмкин. Исемнәренәң төрле вариантта кулланылуы татар халқының милли үзгәрешләген, индивидуальләген, яналыкка, исем ясауга омтылышын чагылдырса да, бу процесның агышы тәртипкә салынырга тиеш. Кеше исемнәренәң язылыш кагыйдәләрен билгеләү, төрле вариантлар арасынан киң таралганын сайлап алып, рәсми вариант буларак тәкъдим итү исем язылышындагы төрлелекне, төгәлсезлекләренә бетерергә булышчак.

Әдәбият:

Галиуллина Г.Р. (2008). Татарские личные имена в контексте лингвокультурных традиций. Казань: Изд-во Казан. ун-та, 349 с.

Гөлшат Галиуллина. (2020). Татар гаиләсенәң рухи кыйммәтләре: татар исемнәре. Istanbul: KESIT, 158 б.

Галиуллина Г.Р. (2022). Проблемы орфографии современных татарских личных имен // Ономастика Поволжья: материалы XX международной научной конференции, Элиста, 5-7 октября 2022 года / сост. и ред. Н. А. Кичикова, В. И. Супрун ; Калмыцкий государственный университет им. Б. Б. Городовикова. Волгоград : ПринТерра-Дизайн, С. 70-72

Исхакова, Х.Ф. (2000). Сопоставительная грамматика татарских и русских собственных имен. М.: Наука, 109 с.

Саттаров, Г.Ф. (1989). Исемен матур, кемнәр куйган? Казан: Татар. кит. нәшр., 256 б.

Саттаров, Г.Ф. (2019). Татар исемнәре: аңлатмалы сүзлек. Казан: Татар. кит. нәшр., 551 б.

Саттаров, Г.Ф. (1998). Татар исемнәре ни сөйли? Казан: «Раннур» нәшр., 487 б.

Татарско-русский словарь личных имен и фамилий / Татарча-русча кеше исемнәре һәм фамилияләре сүзлеге) (2006). Казань: Татар. кн. изд-во, 480 с.

Татар лексикологиясе: өч томда / проект жит. М.З. Зәкиев; ред. Г.Р. Галиуллина. (2017). Казан:ТӘҺСИ. Т. III. 1 кис. 536 б.

DUYGULARIN DOĞASI VE TATAR DİLİNDE KIRILMA ŞEKİLLERİ

Kıd. Okt. Nadiya GALIEVA*

Özet

Makale, duyguların rolüne ve dilde nasıl kırıldıklarına bakmaktadır. Duygular bir kişinin düşünme ve davranışlarını etkiler. Duyguların ortaya çıkması ve değişmesi, dış dünyada meydana gelen olaylardan etkilenir. Duygular, maddi gerçekliğin nesnelere aynı niteliklere sahiptir – hız, sıcaklık, ağırlık. Duygu, ruhsal dünyanın nesnesidir, ancak davranış, anılar, diyalog, güzel açıklama, karşılaştırma, haberler yoluyla maddi gerçeklikte kırılmanın yollarını bulur. Bu, maddi dünyanın ve manevi dünyanın birbiriyle yakından ilişkili olduğunu izler.

Anahtar Kelimeler: Duygular, Tatar dili, manevi dünya, yansıma, maddi dünya.

THE NATURE OF EMOTIONS AND THEIR REFLECTION IN TATAR LANGUAGE

Ph.D. Nadia Galieva

Annotation

The article discusses the role of emotions and ways of their reflection in language. Emotions influence a person's thinking and behavior. The emergence and change of emotions are influenced by events taking place in the outside world. Emotions have the same qualities as objects of material reality – speed, temperature, weight. Emotion is an object of the spiritual world, but finds ways of refraction in material reality through behavior, memories, dialogue, beautiful description, comparison, news. It follows that the material world and the spiritual world are closely interrelated.

Keywords: Emotions, Tatar language, spiritual world, reflection, material world.

Природа эмоций и способы их преломления в татарском языке

к.ф.н. Надия Галиева

Аннотация

В статье рассматривается роль эмоций и способы их преломления в языке. Эмоции влияют на мышление и поведение человека. На возникновение и изменение эмоций влияют события, происходящие во внешнем мире. Эмоциям свойственны такие же качества, как и предметам материальной действительности – скорость, температура, вес. Эмоция является объектом духовного мира, но находит способы преломления в материальной действительности через поведение, воспоминания, диалог, красивое описание, сравнение, новости. Отсюда следует, что мир материальный и мир духовный тесно взаимосвязаны.

Ключевые слова: эмоции, татарский язык, духовный мир, отражение, материальный мир.

* Kazan Federal Üniversitesi Filoloji ve Kültürlerarası İletişim Enstitüsü Kıdemli Okutmanı, nadisharm@mail.ru

Введение

Природа эмоций рассматривается в рамках лингвистики эмоций давней и восходит к давнему спору большой группы лингвистов о том, должна ли лингвистика заниматься эмоциональной областью языка. Так, американский исследователь Э. Сепир считает, что «образование идеи для языка имеет большее значение, чем проявление воли и эмоции» (Sapir, 1921). Из отечественных лингвистов идентичную точку зрения выражает В. А. Звегинцев, характеризуя эмоциональную сферу как «это не язык» (Звегинцев, 2009). Противоположную точку зрения выражает другая группа исследователей. Так, французский лингвист Ш. Балли провозглашает приоритет аффективного в языке. Исследователь задается вопросами: исходит ли эмоция из слов и оборотов или идет от личности, которая произносит фразы; эмоция существует в самом языке или в сознании говорящего, зависит ли она от обстоятельств произнесения речи и от ситуации. По мнению Ш. Балли, эмоциональные компоненты существуют на всех уровнях языка (Балли, 2003). Данная точка зрения в современном языкознании поддерживается отечественными языковедами И. В. Арнольдом, Э. С. Азнауровой, В. И. Шаховским и др. Из татарских языковедов данное утверждение подтверждается в исследованиях Г. Р. Галиуллиной, Ф. А. Ганиева, М. З. Закиева, Ф. С. Сафиуллиной и др. Мы придерживаемся идентичной точки зрения и считаем, что в человеке все подвижимо эмоциями, «в том числе его креативное мышление, его аксиологическое поведение, все его вербальные рефлексии, в том числе и эмоциональные» (Шаховский, Лингвистика эмоций). В момент переосмысления события человек сопоставляет свои эмоции с более-менее знакомым для него материальным миром. Поэтому эмоции относятся к духовному миру, но имеют тесную связь с материальным миром.

Методы

Основным методом исследования является описательный метод, в состав которого входят такие приемы, как изучение фактического материала, обобщение, интерпретация и классификация. При анализе некоторых языковых единиц современной татарской прозы использован метод сопоставительного анализа языков. Этот метод используется при определении эмоциональной нагрузки значения слова и раскрытии ее индивидуальности в современном татарском языке, реализуемой через современную татарскую прозу.

Основная часть

Эмоциям свойственны такие же качества, как материальным предметам. Эмоции обладают следующими качествами: 1) скоростью: *Ике арада яшен тизлегендә кабынып, йолдыз атылган мизгел эчендә юкка чыккан яшьлек мэхэббәте* (Любовь молодости, вспыхнувшая со скоростью молнии и исчезнувшая за мгновение, как упавшая звезда) (Ә. Моталлапов, 2014). 2) температурой: *Аларның мэхэббәтенең кайнарлыгына кул пеимәле* (Жаром их любви можно руки обжечь) (Ә. Моталлапов, 2014). 3) весом: *Жәмуга, мэхэрәле карашын яшерә алмыйча, авыр елмаеп куйды* (Джамуга тяжело улыбнулся, не скрывая ехидства во взгляде) (В. Имамов, 2012). В данных примерах словосочетание *яшен тизлегендә кабынып, йолдыз атылган мизгел эчендә* характеризует скорость, словосочетание *мэхэббәтенең кайнарлыгына кул пеимәле* – температуру, словосочетание *авыр елмаеп* – вес эмоции.

Связь эмоций, имеющих нематериальную природу, с материальным миром проявляется также в том, что на возникновение и изменение эмоций влияют события, происходящие во внешнем мире: 1) положительное либо отрицательное поведение субъекта по отношению к другому субъекту: *Ул сабуллашып чыгып киткәндә, Камилев урыныннан күтәрелмәде. Куңел түрен нык сыдырды бу* (Когда она прощалась перед уходом, Камилев не поднялся с места. Это содрало тайники ее души) (М. Маликова, 2001). 2) воспоминания: *Бианасын искә төшерү аның*

эчендәге бөтен жәннәрен берьюлы кузгата иде, ахрысы. Хатын усалланып, ямьсезләнеп китте (Кажется, когда она вспоминала свою свекровь, у нее внутри просыпались все бесы. Женщина расвирипела и вдруг стала некрасивой) (А. Әхмәтгалиева, 2011). 3) слова, адресованные субъектом другому субъекту в виде диалога: *Алай бик теләсәң, әнә Гөлчирә катына барып кара, мәрхүмә бианаңның рухына багышлап дога кылыр. Әйтерсең, тамагына кылчык кадалды. Фәгыйләнең, «ык» дигән аваз чыгарды да, тынсыз калды* (Если уж так хочешь, сходи к Гюльчире, она прочитает молитву за упокой души твоей свекрови. Фагиля сумела лишь промолвить «ык» и, словно подавившись косточкой, замолкла) (А. Әхмәтгалиева, 2011). – *Әнкәй, алай-болай чирләмисеңдер бит? – дип сорыйсы итте Кәшифе беркөн. Шул сүзгә балалар кебек үксеп елап жиберде карчык: – Әллә нәрсәкәй генә булды шул,килен... Чынлап та, чирләп киттем бугай. Менә, атагыз Сафиулла белән ашылык сугарга барырман дигән идем, берүзе генә китте, бахырым. Эчләрем өзлә бит шуны кызганып, авыр булыр инде ялгызына. – Ни сөйләвең бу, әнкәй? Нинди әткәй, нинди ашылык? – Соң, атагыз Сафиулланы әйтәм бит. Житмәсә, жылы оекбашын да алырга оныткан. Булмаса, кичкырын, үзем илтөп кайтыйм микән әллә? Кәшифә, кисеп аударгандай лап итөп урындыкка утырды – Шәмсенур әби акылыннан язган иде* (Маменька, ты случайно не заболела? – решила спросить однажды Кашифа. Старушка, услышав ее слова, заплакала словно ребенок: Да, сноха, что-то со мной не так... Кажется, и в прямь заболела. С папенькой вашим, Сафиуллой, собиралась пойти молотить урожай, один ушел, родненький. Душа разрывается от жалости к нему, трудно будет ему одному. – Что ты говоришь, маменька? Какой папа, какой урожай? – Да ведь я говорю про отца вашего. К тому же еще он забыл взять теплые носки. Может, мне ему самой сегодня вечером понести их? Кашифа шлепнулась на стул, словно ее разрубили, как дерево, и повалили – бабушка Шамсенур была не в своем уме) (А.Әхмәтгалиева, 2011). *Әнкәй, сукмакка чыгык та, таудан аркага кочтырып менгерермен, аякларыңа көч килмәсен. ... – Ананың тавышы калтырап китте, ул, бәхеттән мөлдәрәмә күзләре ташып түгелә күрмәсен дигәндәй, башын югары күтәрөп, бөдрә болытларга текәлде* (Маменька, сейчас выйдем к тропинке, я возьму тебя на спину и вынесу через гору, побереги свои ноги. ...Голос матери задрожал, и словно для того, чтобы глаза, полные от слез счастья, не пролились, она подняла вверх голову и стала смотреть на кудрявые облака) (А. Әхмәтгалиева, 2014). 4) красивое описание: *Зөлфия, аккош муеныдай ап-ак ялангачбеләкләрен юрган астыннан чыгарып, ике кулы белән киң агач ятакның башына тотынып, рәхәтләнеп сузылды, кан күзәнәкләрен уятып жиберде* (Зульфия вытащила из-под одеяла руки, белые словно лебединая шея, схватилась за кровать и с удовольствием потянулась, разбудив все клетки тела) (Т. Галиуллин, 2005). 5) взгляд: *Күзләренән кайнар кургаи тамгандай булды. Зөлфия иңендә олы чиләкләре су белән тулы көянтә тойгандай булды* (Словно из егоглаз закапал горячий свинец. Зульфие показалось, будто она на своих плечах несет коромысло с ведрами, наполненными водой) (Т. Галиуллин, 2005). 6) сравнение: *Салават Фәтхетдиновның сөт өсте кебек кувә, ягымлы тавышы йөрәкне, жәннә тынычландыра. Татар моңы үзенчә шул. Бер халыкны да кабатламый* (Приветливый, словно густые сливки нежный голос Салавата Фатхетдинова успокаивает сердце и душу. Татарская мелодия она особенная. Ни с одной мелодией других народов не сравнится) (Т. Галиуллин, 2005). 7) новость: – *Кияүгә чыкты ул кызый.Ирек коелып төште, авызы, бөтен йөзе, күзләре хәрәкәтсез калдылар. ...Ирек алпан-тилпән арбага таба атлап китте* (– Эта девица вышла замуж. ... Ирек почувствовал себя разбитым вдребезги, его рот, все лицо, глаза остались неподвижными Ирек вперевалку пошел к телеге) (Ф. Садриев, 2011).

Данные примеры показывают влияние внешних событий на изменение эмоций субъекта.

Предметы на основе ассоциации с каким-нибудь человеком также могут стать носителем эмоциональной информации. Например: *Төсен югалтып, саргая төшкөн бу кәгазь кисәге Рәсим өчен бар нәрсәдән кадерле иде* (Этот поблекший, пожелтевший кусок бумаги был для Расима самой большой ценностью) (Ә. Моталлапов, 2014). Из приведенного примера мы видим, что кусочек бумаги, полученный от близкого человека, становится носителем эмоциональной информации. В данном примере эмоция возникает за счет психологического «нароста», поскольку кусочек бумаги способствует пробуждению у субъекта положительных воспоминаний.

Эмоции могут возникнуть из-за внешних изменений (положительных либо отрицательных). Например: *Аның шаяруы-шуклануы артистланудан гына түгел, куңеле чыннан да куаныч белен тулган иде. Бу бәхет аң балаларының йөзе алланудан, иренең күзләренә элекке жылы-йомшаак зәңгәрлек иңүдән килә иде* (Она шутила не из-за своей артистической природы, ее душа действительно была наполнена счастьем. Это счастье объяснялось порозовевшими щечками детишек, глазами мужа, в которых как в былое время появилась теплая и мягкая голубизна) (М. Маликова, 2001). В данном примере показано, что внешние положительные изменения близких субъекту людей становятся источником проявления положительных эмоций в самом субъекте.

Таким образом, эмоциям свойственны такие же качества, как и предметам материальной действительности – скорость, температура, вес. Эмоция является объектом духовного мира, но находит способы преломления в материальной действительности через поведение, воспоминания, диалог, красивое описание, сравнение, новости. Отсюда следует, что мир материальный и мир духовный тесно взаимосвязаны. Толчком к возникновению взаимоотношений материального и духовного мира служит познание. Это является основной причиной возникновения эмоций у субъекта. Человек постоянно познает окружающий мир, и познание окружающей действительности осуществляется через оценку «это ценно, поэтому хорошо», либо «это неценно, следовательно, плохо». Так, в акте оценки осознается ценностное отношение человека к миру. Итак, основным мотивом возникновения эмоций выступает познание, которое по сути своей необходимо для того, чтобы получить ответ на вопрос «ценно ли это для меня или неценно».

Литература

- 1) Sapir E. Language: An introduction to the Study of Speech / E. Sapir. –New York: Harcourt; Brace, 1921. – 258 p.
- 2) Звегинцев В. А. Очерки по общему языкознанию / В. А. Звегинцев. – М.: Либроком, 2009. – 327 с.
- 3) Балли Ш. Язык и жизнь / Ш. Балли; пер. с фр., вступ. ст. В. Г. Гака. – М.: Едиториал УРСС, 2003. – 232 с.
- 4) Шаховский В. И. Лингвистика эмоций. URL: ifl.wsu.ru/.../AF4F6359-B773-4141-975D-FF37D05AFBBD.doc (дата обращения: 29.03.2016).
- 5) Моталлапов Ә. З. Гамь / Ә. З. Моталлапов // Казан утлары. – 2014. – № 7. – Б. 3–25; № 8. – Б. 63–89, № 9. – 74–109.
- 6) Имамов В. Утлы дала: тарихи роман / В. Имамов. – Казан, 2012. – 759 б.
- 7) Маликова М. Алтын ятьмә // Алтын ятьмә / М. Маликова. – Казан, 2001. – Б. 3–80.
- 8) Әхмәтгалиева А. Кем ул? // Синең әчен яшим: повесть, хикәяләр / А. Әхмәтгалиева. – Казан, 2011. – Б. 64–72.
- 9) Әхмәтгалиева А. Кайтаваз / А. Әхмәтгалиева // Казан утлары. – 2014. – № 1. – Б. 11–13.
- 10) Галиуллин Т. Н. Тәүбә // Сәет Сакманов: роман-трилогия / Т. Н. Галиуллин. – Казан, 2005. – Б. 4–202.
- 11) Садриев Ф. М. Бәхетсезләр бәхете: роман-трилогия / Ф. М. Садриев. – Казан: Татар. кит. нәшр., 2011. – 903 б.
- 12) Моталлапов Ә. З. Гамь / Ә. З. Моталлапов // Казан утлары. – 2014. – № 7. – Б. 3–25; № 8. – Б. 63–89, № 9. – 74–109.
- 13) Маликова М. Алтын ятьмә // Алтын ятьмә / М. Маликова. – Казан, 2001. – Б. 3–80.

R. MINNULLIN'İN LİRİK ESER ÇEVİRİLERİNDE DOĞRULUK VE DÖNÜŞÜMÜN BİRLEŞİMİ (A. TVARDOVSKY VE S. MIKHALKOV'UN ŞİİR ÇEVİRİLERİ ÖRNEĞİNDE)

Prof. Cand. Gelyusya KAYUMOVA *

Özet

Bu makale, 20. yüzyılın Rus şairleri A. Tvardovsky ve S. Mikhalkov'un orijinal şiirlerinin ve Tatar şair R. Minnullin tarafından yapılan çevirilerinin karşılaştırmalı olarak incelenmesine ayrılmıştır. Makale, serbest çeviri, dönüşümler ve doğru çeviri kombinasyonunun özelliklerini ortaya koymaktadır. Yazar, bir çevirmen olarak R. Minnullin'in, farklı düzeylerde ortaya çıkan serbest çeviri arzusuna daha içkin olduğu sonucuna varmaktadır: üslup figürlerinin seçimi, mısra boyutundaki değişiklikler, kafiye, yeni sembolik imgeler ekleme ve hatta bazen ideolojik içerikteki dönüşümler düzeyinde.

Anahtar kelimeler: R. Minnullin, S. Mikhalkov, A. Tvardovsky, dönüşüm, ideolojik içerik, ihmal yöntemi.

COMBINATION OF ACCURACY AND TRANSFORMATION IN TRANSLATIONS OF LYRICAL WORKS BY R. MINNULLIN (ON THE EXAMPLE OF TRANSLATION OF POEMS BY A. TVARDOVSKY AND S. MIKHALKOV)

Abstract

This article is devoted to the comparative study of the original poems of the Russian poet of the twentieth century A. Tvardovsky and S. Mikhalkov and their translations of the Tatar poet R. Minnullin. The article reveals the peculiarities of the combination of free translation, transformations and accurate translation. The author concludes that R. Minnullin, as a translator, is more characterized by the desire for free translation, which manifests itself at different levels: the choice of stylistic figures, changing the size of the verse, rhyming methods, adding new symbolic images, and sometimes even at the level of transformations in the ideological content. This article is devoted to a comparative study of the original poems of the Russian poet of the first half of the twentieth century by Sergei Mikhalkov and their translations by Tatar poet Robert Minnullin. R. Minnullin is primarily a supporter of free translation. The author of this article on the examples of his translation tries to reveal the peculiarities of the poetic translation analyzes when a thorough reproduction of the character, psychological mood of the lyric hero helps the translator to see and save the second plan of the work.

Key words: R. Minnullin, A. Tvardovsky, S. Mikhalkov, transformation, ideological content, omission method

СОЧЕТАНИЕ ТОЧНОСТИ И ТРАНСФОРМАЦИИ В ПЕРЕВОДАХ ЛИРИЧЕСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ Р.МИННУЛЛИНА (НА ПРИМЕРЕ ПЕРЕВОДА СТИХОТВОРЕНИЙ А.ТВАРДОВСКОГО И С.МИХАЛКОВА)

Доц. Канд. Гелюся КАЮМОВА

Аннотация

Данная статья посвящена сравнительному изучению оригинальных стихотворений русских поэта XX века А.Твардовского и С.Михалкова и их переводам татарского поэта Р. Миннулли. В статье

* Институт филологии и межкультурной коммуникации КФУ, кафедра татарской литературы, Татарстан, Казань, ORCID ID: 0000-0002-7243-7346, gulfar21@mail.ru
Institute of Philology and Intercultural Communication KFU, Department of Tatar Literature, Tatarstan, Kazan

выявляются особенности сочетания вольного перевода, трансформаций и точного перевода. Автор делает вывод о том, что Р.Миннуллин как переводчику больше присуще стремление к вольному переводу, что проявляется на разных уровнях: выборе стилистических фигур, изменении размера стиха, способов рифмовки, добавление новых символических образов, а иногда даже на уровне трансформаций в идейном содержании.

Ключевые слова: Р.Миннуллин, С. Михалков, А.Твардовский, трансформация, идейное содержание, метод опущения.

Р. МИЦНУЛЛИННЫҢ ЛИРИК ТӘРЖЕМӘЛӘРЕНДӘ ТӨГӘЛЛЕК ҺӘМ ТРАНСФОРМАЦИЯЛӘР БИРЕЛЭШЕ (А.ТВАРДОВСКИЙ ҺӘМ С. МИХАЛКОВ ШИГЫРЬЛӘРЕ МИСАЛЫНДА)

Роберт Мицнуллин – олылар өчен дә, балалар өчен дә шигырьләр ижат итеп, алар классика дәрәжәсендә кабул ителәләр. Шул ук вакытта Р. Мицнуллинның тәржемәче буларак эшчәнлегә игътибардан беркадәр читтән кала. Әлегә мәкаләдә рус XX йөздә ижат иткән билгеле рус балалар шагыйре С. Михалков шигырьләренә Р. Мицнуллин тәржемәсендә бирелеш үзенчәлекләренә күзәтү ясала.

Шигъри әсәрләргә тәржемә итү тәржемәчедән аерым осталык, тәржемәче һәм шагыйрьлек таланты сорый. Тәржемәчәнең хезмәтен тасвирлап, О.Кундзич болай дип яза: “Тәржемә эшендә реализм дигәндә, оригиналда күрсәтелгән реаль чынбарлыкны дөрес тапшыруны аңлыйбыз. Реалистик тәржемә итү – үз телен ярдәмендә оригинал авторының тойгы һәм фикерләргә тапшыру. Димәк, тәржемәче-рәссам да башка кемнәндер сүзләргә аша сөйләнгән, тасвирланган чынбарлыкны яза. Менә ни өчен тәржемә сәнгать ижаты булып тора [Кундзич, 1959:10].

Бу хәтәттән Р. Мицнуллин тәржемәләренә үзенчәлекләрен асызыклап китәр идея. Тәкъдим ителә торган эштә мисал рәвешендә бер олылар шигъри (А.Твардовскийның “Ташкыннар һәм гөрләвекләр белән...” әсәре) һәм бер балалар шигъри (С.Михалковның “Кызылтүш” әсәре) тикшерелә.

А.Твардовский әсәре сугыш чоры лирикасы, сугыштагы солдат халәтен тасвирлавы белән кызыклы. Лирик герой – солдат чит жирдә – алман жирендәгә язларны күрәп, туган ягын искә төшерә. Табигатьтәгә фасыллар алмашы тарихи фактлар белән санлашмый, ул гадәттәгә цикл буенча ага. Шагыйрь ике якка игътибар иткән кебек: нәкъ менә язгы яңарыш, жанланыш күнелдәгә иң тирән, иң мөһимдәс хисләргә кузгата, ә икенчедән, табигать өчен дус-дошман юк. Шуңа күрә алман жирендәгә табигать туган як табигатен искә төшерә дә. Бу лирик кичерешләргә Р.Мицнуллин татар теленә осталык белән тәржемә итә. А.Твардовский шигъригә игътибар итик:

...Тем же родным, незабытым
Пахнет земля по весне.

Полой водой и нежданно –
Самой простой, полевой
Травкою той безымянной,
Что и у нас под Москвой [Твардовский, <https://rustih.ru/aleksandr-tvardovskij-v-pole-ruchyami-izrytom/>].

Әлегә хисләргә, солдатның чагыштыруга нигезләнгән уй-хатирәләрен Р.Мицнуллин татар теленә төгәл тәржемә итә:

Бездәгечә ташый сулары да,

Бездәгечә яшел жире дә.

Әйтерсең лә, Мәскәү янындагы

Үләннәр дә үсә биредә [Миңнуллин, 2007: 554]

Әлбәттә, лирик әсәрләр белән эшлэгәндә фикер-хисләрне житкерүдә сүзгә-сүз тәржемә итү мөмкин түгел диярлек, шуңа һәр сүз, сүзтөзмәләрнең бирелешен тикшерү нәтижәле булмас дип уйлыйбыз.

Лирик геройларның дөньяны кабул итүләрендә дә аермалыклар бар. А.Твардовскийның лирик герое өчен ис сизү әһәмиятле. Шигырьнең буеннан буена туган як хатирәсе туган жир, аккан сулар, үлән исен сизү һәм шуларның якты хатирәгә барып тоташуы ассызыклана. Р.Миңнуллинның лирик герое чынбарлыкны барыннан да бигрәк визуаль рәвештә күрә: жирнең яшел булуын, суларның ташып агуын күрү аңа туган як табигатен искә төшерә. Кабул итү каналлары төрле булса да, лирик геройларның хис-эмоцияләрендә охшашлык, хәтта тәңгәллекне күзәтергә була.

Шулай ук шигырь үлчәмнәре туры килмәү дә лирик әсәрләрне тәржемә итүдәге авырлыклар белән аңлатыла. Рифмалашу үзенчәлекләрендә дә аермалыклар бар. Оригинал текстта 1 нче һәм 3 нче, 2 нче һәм 4 нче юллардагы сүзләр рифмалаша. Беренче строфада *изрытом – незабытом, строне – по весне* сүзләре; икенче строфада *нежданно – безымянной, полевой – под Москвой* сүзләре, өченче строфада *примете – на свете, нет – лет* сүзләре, ә дүртенче строфада исә *неужели – постарели, вдали – подросли* кебек сүзләр рифмалаша. Р.Миңнуллин тәржемәсендәге текстта бары 2 нче һәм 4 нче юллардагы сүзләр рифмалаша. Беренче строфада *өсте – төсле*, икенче строфада *жире дә – биредә* сүзләре, өченчесендә – *сулыш та – сугыш та*, соңгы строфада *исә бит – үсә бит* сүзләре рифмалашып килә.

Әйтергә кирәк, тәржемәдәге трансформацияләргә нисбәтле рәвештә лирик геройның хис-эмоцияләрендә аермалыклар да туа ала. Бу бигрәк тә югарыда аталган оригиналь шигырь һәм аның тәржемәсенә соңгы строфаларында ачык чагылыш таба. А.Твардовский шигырен риторик сорау белән тәмамлай:

Можно сказать: неужели

Правда, что где-то вдали

Жены без нас постарели,

Дети без нас подросли?.. [Твардовский, <https://rustih.ru/aleksandr-tvardovskij-v-pole-ruchyami-izrytom/>].

Әлеге сораулар лирик геройның моңсу һәм гажәпләнү тойгылары үрелешен житкерәләр. Ул хатыннарның ирләрдән еракта, ирләреннән аерым картаюлары, балаларның этиләрдән аерым үсеп житүләрен гайре табигый хәл буларак кабул итә һәм табигать һәм кешелек кануннарына каршы торган бу күренеш фашизм нәтижәсе итеп тоя. Р.Миңнуллин тәржемәсендә шигырь тойгылы жөмлөләр белән тәмамлана:

Сагындыра өйләр. Жилләре дә

Туган илгә таба исә бит:

Ә хатыннар безсез картаю бит

Ә балалар безсез үсә бит! [Миңнуллин, 2007: 554].

Безнең фикеребезчә, оригиналь тексттан аермалы буларак, әлеге юллар иң элек үкенү хисен тапшыралар. Үкенү дәрәжәсе кабатлау алымы ярдәмендә ассызыклана: икенче, өченче һәм

дүртенче теземнәрнең ахырында *бит* кисәкчәсе кабатланып килә, өченче һәм дүртенче теземнәрдә анафора алымы кулланыла – теземнәр *ә* теркәгече белән башланалар.

А.Твардовский тасвирлаган лирик геройның кичерешләре тирәнлеген татар телле укучыга житкерүдә Р.Миңнуллин татар шигърияте, гомумән, мәданияте өчен традицион булган символик образларга мөрәҗәгать итә. Мисал рәвешендә Жил образын карыйк. Оригинал текстта бу образ юк. Р.Миңнуллин исә туган илгә таба исә торган Жил образын кертеп, мифологик Жил образын тулыландыруга ирешә. Ф.Урманче сүзләренә игътибар итик: “Төрле халыклар мифологиясендә Жил һәм Вақыт – искиткеч зур һәм гаять куркыныч көч-кодрәткә ия булган, бернинли алла-алиһәләргә буйсынмый торган, аларның барысыннан да өстен торган затлар. Бу хакта татар халык ижаты эсәрләрендә дә, бигрәк тә мәкальләрдә ачыктан-ачык әйтелә” [Урманче, 2009: 60]. Ф.Урманче мәкаләсе шактый саллы булып, Жил һәм Вақыт образларының бәйләнеше кат-кат ассызыклай. Шул ук вакытта Жил һәм пространство бәйләнеше турында да онытырга ярамый, чөнки халык жырларында, фольклорның башка жанрларында Жил пространство ягыннан аерылган затларны бәйләүче чара булып тора. Төрле жирләрдә, төрле илләрдә гомер сөргән сөйгән ярлар, вакытлыча аерылырга мәҗбүр булган гашыйклар арасында да Жил еш кына арадашчы, хәбәр йөртүче булып тора. Тәржемәдә дә Жил образы, немец жирендә сугышчы солдатны туган ягы белән бәйләп, ара һәм вакыт төшенчәләренә бер мизгелдә булса да югалуына, юылып торуына ишарә итә. Шуннысы кызыклы: әлеге үзенчәлек оригинал текстта да урын ала, әмма биредә бу кичерешне ассызыклау өчен образ-символлар кулланылмый, ә бәлки лирик герой монологы тәкъдим ителә:

И, доверяясь примете,
Можно подумать, что нет
Ни этих немцев на свете,
Ни расстояний, ни лет [Твардовский, <https://rustih.ru/aleksandr-tvardovskij-v-pole-ruchyami-izrytom/>].

Балаларга юнәлгән эсәрләренә ижат итүнең үз кыенлыклары, үзенчәлекләре бар. А.В. Ребко бу хакта түбәндәге сүзләренә яза: “бер яктан, эсәрнең мәгънәсен һәм идеясен төгәл житкерү иң әһәмиятле шартларның берсе булып тора. Икенче яктан, тәржемәче формаль якин килеп, сүзгә-сүз тәржемә итүдән дә сак булырга тиеш. Шул ук вакытта оригинал тексттан ерак китергә, “артык ирекле” тәржемә итәргә дә ярамый” [Ребко, <https://docplayer.ru/47265503-Osobennosti-perevoda-detskoj-literatury.html>]. С. Михалковның “Зяблик” – “Кызылтүш” шигъре мәктәп укучысы исеменнән сөйләнә. Малай кошлар базарыннан кызылтүш сатып ала, кош ана да, иптәшләренә дә ошый, әмма ике атнадан соң малай өч көнгә авылга кайтып китә, ә кайтканда кош ачтан үлем хәленә житкән була. Малай кошны ашата, әмма терелеп, тернәкләнәп житкәч, аны иреккә очыра. Барлык бу хәл-вакыйгалар ике шигърьдә дә охшаш, тәңгәл рәвештә диарлек сурәтләнә, әмма шигърьләренәң финалындагы төрлелеккә дә игътибар итәргә кирәк. С. Михалков шигъре түбәндәгечә тәмамлана:

Я спас его от смерти—

Я выходил его

И выпустил на волю

Живое существо.

Хотят ко дню рожденья

Мне подарить щенка,

Но я сказал: “Не надо!

Я не готов пока!” [Михалков, 1981: 214].

Р. Миңнуллин шигърьне ирекле тәржемә итте, һәм әлеге факт тел-сурәтләү чаралары сайланышында гына түгел, эсәрнең идея кыйммәтендә дә чагылыш таба. Ул оригинал

варианттагы соңгы строфаны гомумән шигырь композициясенә кертми, нәтижәдә әсәр түбәндәгечә тәмамлана:

Сайладым бөртек белән,
Сыйладым жим биреп тә,
Туйганчы су эчердем
Һәм очырдым ирекке! [Миңнуллин, 2007: 242]

Безнең фикеребезчә, “төшереп калдыру” алымын куллану (тәржемәдә мондый алым еш куллана торганнан санала) түбәндәге аермалыкларга китерә: С. Михалков шигыренең идея этәлегә баланың үзәндә җаваплылык, башкаларга карата кайгыртучанлык хисенең әле формалашып житмәвен аңлавы буларак кабул ителә. Бала ярымүлем хәлендәге кызылтүшкә карата кайгыртучанлык күрсәтә, әмма моның никадәр катлаулы булуын аңлап, яңадан мондый җаваплылыктан баш тарта: эт бүләк итүләрен кабул итми. Р. Миңнуллинның лирик герое бу яктан аңлырак шәхес буларак күз алдына баса: ул җаваплылыктан курыкмый, ә бәлки читлектә яшәгән кошның үлемгә тиз бирелүчән булуын аңлап, аны очыртып жибәрә. Безнең уйлавыбызча, татар шагыйренең шигырьне нәкъ шул рәвешчә тәмамлавында тирән мәгънә ята: ул кечкенә укучыларын, бердән, җаваплы булуның әһәмиятенә төшендерсә, икенчедән, иң зур кыйммәт буларак, ирекле булуны тәкъдим итә. Шушы рухта язылган әсәрләргә укып үсә икән, татар баласы киләчәктә татар милләтен кырыклау, телен, динен чикләүләргә дә кабул итмәчәк дип фаразларга була. Балалар әдәбиятының кыйммәте дә энә шундый тормыш-көнкүреш ситуацияләре аша дәрәҗә кыйммәтләре тәрбияләүдәдер ул.

Әлбәттә, идея этәлектәге мондый аермалыклар еш очрамый. Кагыйдә буларак, кечкенә геройның психологик халәте, теләк-омтылышлары оригиналь әсәргә якин рәвештә тасвирлана. Шагыйрь моны төрле алымнар аркылы тормышка ашыра. Мисал рәвешендә С. Михалковның “Недотепа” (“Булдыксыз”) шигырен карыйк. Әсәрдәге кечкенә герой әнисеннән даими рәвештә тиргәү, шелтә сүзләре ишетә: Лисичкина Наташа төрле ярышларда жиңә, Гарик – лауреат исеменә лаек булган, башка балалар төрле турнир, бәйгеләрдә катнашып, бүләкләр алалар, чит илләргә баралар. Лирик герой гына бер өлкәдә дә сәләтен күрсәтми. Әмма малай дәшмәсә дә, бер теләк белән яши: үскәч, тайгага китеп, тимер юл салачак, шул вакытта әнисе аның белән горуруланачак, чөнки “төзүче җырчыдан барыбер кирәклерәк” [Миңнуллин, 2007: 345]. Аңлашыла: шигырьдә сурәтләнгән реалияләр хәзерге вакыттан шактый нык аерыла, чөнки эшче, төзүче кебек һөнәрләргә мактау, зурлау илебездәге гигант төзелешләр чорына туры килә. С. Михалков шул чор өчен туры килгән хакыйкәтне бала исеменнән әйттерә. Р. Миңнуллин тәржемәсендә дә әлегә ситуация саклана. Әмма безнең кечкенә лирик геройның психологиясенә дә игътибар юнәлтәсез килә. Ул – житди төзелешләр турында хыялланучы бала гына түгел, сәнгатьнең көчән инкарь итүче буларак та тасвирлана шикелле:

Пускай другие дети
Надежды подают:
Картиночки рисуют,
Танцуют и поют,

На скрипочках играют,
Снимаются в кино –
Что одному дается,
Другому не дано! [Михалков, 204].

Биредә безне кечерәйтү аффиксларын кулланып язылган *картиночки*, *скрипочки* дигән сүзләр кызыксындыра. Алар бу очракта башка балалар ясаган рәсем, уйнаган скрипкаларны кечерәйтәп, әһәмиятсез әйбер булуын асызыкыйлар. Татар телендә иркәләү-кечерәйтү кушымчалары булса да (кош – кошчык, бала – балакай), бу очракта аларны куллану максатка ярашлы булмас иде. Р. Миңнуллин башкаларның һәм аларның шөгыйльләренең лирик герой карашында әһәмиятсез булуын түбәндәге юллар аша җиткерә:

Әйдә, башка балалар
Түгәрәккә йөрсеннәр,
Рәсемнәр төшерсеннәр,
Хәтта жырлый белсеннәр.
Скрипкада уйнасыннар,
Кинода уйнасыннар,
Үзләрен бик талантлы

Кеше дип уйласыннар [Миңнуллин, 2007: 344].

С. Михалков та, Р. Миңнуллин да бала психологиясен ул яшәгән чорда өстенлек иткән идеягә, пропагандага бәйле булуын осталарча сурәтлиләр. Бүгенге күзлектән караганда, кечкенә герой илгә хезмәт итү теләге белән яшәүче шәхес буларак кына түгел, бер өлкәдә дә сәләтен ача алмаган, түгәрәкләр белән кызыксырмаган, бары киләчәктә башкарачак зур эшләре турындагы хыял белән яшәгән, өстәвенә, талантлы яшьтәшләрен танырга теләмәгән образ буларак та ачыла.

Сүзсөз йомгаклап, шуны әйтер идек: Р. Миңнуллин удмурт, чуаш, мордва, казакъ, латыш һ.б. халык шагыйрьләренең әсәрләрен тәржемә итте. Әлбәттә, рус балалар әдәбиде да аның игътибарыннан читтә калмады. Татар шигъриятендә Р.Миңнуллин үзен балалар өчен дә, олылар өчен дә ижатта осталыгын ачык күрсәтә. Тәржемәдә дә ул һәр ике адресат өчен нәтижәле эшли. А.Твардовскийның солдатның туган якны сагыну хисен тасвирлаган “Ташкыннар һәм гөрләвекләр белән” шигърен тәржемә итүдә Р.Миңнуллин оригиналь текст казанышларын татар символлары белән баеп тәкъдим итә. Трансформацияләр нәтижәсендә тасвирланган кичерешләрдә берәз аерма да сизелә ала: А.Твардовский герое сугыш елларында хатыннарның ирсез картаю, балаларның әтисез үсүен гажәпләнү һәм ышанасы килмәү аша асызыкласа, кабул итә алмавына ишарә итсә, татарчага тәржемәдә үкенү хисе алга чыга. Ә инде рифма, шигърь үлчәмнәрендәге аермалар лирик әсәрләр тәржемәсә үзенчәлеге белән аңлатыла. Р. Миңнуллин тәржемәсендәге С. Михалков шигърьләрен өйрәнү нәтижәсендә шул ачыкланды: Р. Миңнуллин тәржемәдә үзен катгый чикләүләргә кертми, ирекле тәржемә ысулын сайлый. “Кызылтүш” шигъре тәржемәсә мисалында без оригиналь һәм тәржемә вариантлардагы идея эчтәлектәге аермаларны күзәтсәк, “Булдыксыз” шигърендә, киресенчә, лирик геройның шәхес буларак сыйфатлары, теләк-омтылышлары үтә төгәл бирелә.

Кулланылган әдәбият исемлеге

1. Миңнуллин Р. Миңнуллин Р.М. Әсәрләр. Жиде томда. Т.4: балалар өчен кечкенә әкиятләр, ирекле тәржемәләр, төрле язмалар. – Казан: Татар. кит. нәшр., 2007. – 528 б.
2. Михалков С. Детям: стихи, сказки, рассказы, басни, пьесы. – М.: Детская литература, 1981. – 590 с.
3. Насибуллова Г.Р. Особенности перевода поэзии / Г.Р.Насибуллова // Сборник научных трудов. Материалы III Международной конференции “Инновационные технологии в образовании” (24-26 марта 2016 г.) - Казань: ТРИ “Школа”, 2016. – 2016. – С. 46-49.
4. Ребко А.В. Особенности перевода детской литературы. – Электрон ресурс: URL: <https://docplayer.ru/47265503-Osobennosti-perevoda-detskoy-literatury.html>; мөрәжәгать итү вакыты: 01.09.2023.
5. Твардовский А. В поле, ручьями изрытом... – Электрон ресурс: URL: <https://rustih.ru/aleksandr-tvardovskij-v-pole-ruchyami-izrytom/>; мөрәжәгать итү вакыты: 01.09.2023.
6. Урманче Ф. Татар мифологиясе. Энциклопедик сүзлек. Өч томда. Пт: Д – С. – Казан: Мәгариф, 2009. – 364 с.

ROBERT MINNULIN'İN ESERLERİNDE NESİLLER ARASINDAKİ MANEVİ BAĞLANTININ YANSIMASININ ÖZELLİKLERİ

Dr. Elfinur NAZIPOVA*

Özet

Rapor Robert Minnullin'in çalışmalarını analiz ediyor. Şair, şiirlerinde farklı nesillerin (anne-oğul, dede-torun) devamlılığı sorunu üzerinden, geçmiş, bugün ve gelecek arasındaki manevi bağ üzerinden Tatar halkının kendisini nasıl koruyabileceğini kanıtlamaktadır. Şiirlerde doğaya, memleketeye, anneye, tarihe karşı manevi tutum, genç neslin yaşlılarla olan bağlantıları aracılığıyla şairin çocukların sorunlarına, Tatar halkının sorunlarına, siyasi sorunlarına ilişkin kişisel deneyimleri, ve halkının hayatındaki ulusal olaylar ortaya çıkar. Şair, eserleriyle genç neslin eğitimcisi, annesini, halkını seven bir evlat, cumhuriyetinin bir vatandaşı rolünü üstlenmektedir.

Anahtar kelimeler: lirizm, şiirler, maneviyat, nesillerin sürekliliği, genç neslin yetiştirilmesi, halkına olan sevgisi, vatanseverlik.

ОСОБЕННОСТИ ОТРАЖЕНИЯ ДУХОВНОЙ СВЯЗИ МЕЖДУ ПОКОЛЕНИЯМИ В ТВОРЧЕСТВЕ РОБЕРТА МИННУЛИНА

Доктор Эльфинур Назипова**

Аннотация

В докладе анализируется творчество Роберта Миннуллина. Поэт в своих стихах через проблему преемственности разных поколений (мать-сын, дед-внук), через духовной связи между прошлым, настоящим и будущим доказывает, как татарскому народу сохранять самого себе. В стихах, через духовное отношение к природе, к родной земле, к матери, к истории, через связи молодого поколения со старшими раскрывается личные переживания поэта, связанные с детскими проблемами, с проблемами татарского народа, политическими и национальными событиями в жизни своего народа. Со своими произведениями поэт играет роль воспитателя молодого поколения, любящего сына свои матери, своего народа, гражданина свои республики.

Ключевые слова: лиризм, поэмы, духовность, преемственности поколений, воспитание молодого поколения, любовь своему народу, патриотизм.

FEATURES OF REFLECTION OF THE SPIRITUAL CONNECTION BETWEEN GENERATIONS IN THE WORK OF ROBERT MINNULIN

Dr. Elfinur NAZIPOVA

Abstract

The report analyzes the work of Robert Minnullin. The poet in his poems proves through the problem of succession of different generations (mother-son, grandfather-grandson), through the spiritual connection

* Kazan Federal Üniversitesi Filoloji ve Kültürlerarası İletişim Enstitüsü, nazfin@mail.ru

** Институт филологии и межкультурной коммуникации КФУ, кафедра татарской литературы, Татарстан, Казань.

between the past, present and future, how the Tatar people preserve themselves. In the poems, through a spiritual attitude to nature, to the native land, to mother, to history, through the connections of the younger generation with the elders, the poet's personal experiences related to children's problems, with the problems of the Tatar people, political and national events in the life of his people are revealed. With his works, the poet plays the role of educator of the younger generation, a loving son of his mother, his people, a citizen of his republic. Keywords: lyricism, poems, spirituality, continuity of generations, education of the younger generation, love for their people, patriotism.

Key words: lyricism, poems, spirituality, continuity of generations, education of the younger generation, love for their people, patriotism.

РОБЕРТ МИЦНУЛЛИН ИЖАТЫНДА БУЫННАР АРАСЫНДА РУХИ БӘЙЛӘНЭШНЕҢ ЯКТЫРТЫЛУ ҮЗЕНЧӘЛЕГЕ

Гомере буге үз милләтенең барлыгын, зурлыгын исбатлап яшәгән, аның берлеге өчен жан аткан татарның күренекле шагыйре, милләтебезнең йөзек кашларыннан берсе Роберт Мицнуллин үзенең холкын, яшәү рәвешен, уй-борчылуларын ижатында тасвирлаган хәлдә, халкының мәңгелен төрле буыннарның рухи бәйләнеше аша исбатлай. Роберт Мицнуллин – татар халкының үткәннен хәзинәләр эзләп, үзе яшәгән дәвәрдә тирә-юнь белән бәйләнеше ныгытып, мирасын киләчәк буыннарга – балаларга васыять итеп калдыра, ул шул әһәмиятле өч юнәлешне ижатының башыннан алып ахырына кадәр саклап, язганнарында милләтенең яшәшен, дәвамчылыгын, төрле чорларның рухи якынлыгын гәүдәләндергә омтыла.

Әлбәттә, Р.Мицнуллин – беренче чиратта балалар шагыйре. Татар әдәбиятына ул үзенең балалар психологиясен тирәннән тоеп, аларның тормышын, проблемаларын аңлап, шул проблемаларны чишәргә ярдәм итеп язганнары белән кереп киткән һәм олыгайгач та бу темага тугры калып, татар дөнъясында ныклы урын биләгән шагыйрь.

Балачак, яшьлек еллары шактый артта калган шагыйрьгә күңелендә балага хас беркатлылык, самимилык, гадилик, гаделлек сыйфатларын саклап калып, сабыйлар дөнъясында кайнавы жиңел түгелдер. Ләкин шагыйрь балалар тормышындагы төрле кызыклы, катлаулы ситуацияләргә аңлаешлы телдә тасвирлап язуын дәвам итә. Яктыртылган темалары, андагы сурәتلәр ярдәмендә теләсә кайсы яшәтәге укучыны минуты белән сабыйга әйләндереп куеп, бик еракта күмелеп калган елларга кайтару осталыгына ия ул. Эчтәлек ягыннан гыйбрәтле, юморга, ихлас шаяру, сүз уйнатуларга бай булган шигырьләрдә, беренче карашка житди, ләкин шул мөлаем житдилеккә яшеренгән сабый күңелле авторның үзен күрүе дә авыр түгел. Бу сыйфат, беренче чиратта, шагыйрьнең катлаулы тормыш юлы белән тыгыз бәйләнгәндер дип уйларга нигез тудыра. Яшыли әтисез калу, болай да авыр авыл тормышында берүзенә биш баланы аякка бастырырга тырышкан ялгыз әнисенең көне төнгә ялгап хезмәт итүен күреп, аңа таяныч, үзәннән соңгы берсеннән-берсе кечкенә сеңел-энеләргә терәк булырга тиешлеген тою, шулар белән туган төрле борчу, мәшәкәтләр, кыерсыту-кимсетүләр булчак шагыйрьнең күңелендә тирән уелып калган эзләр. Еллар үтеп, әти-әни нигезе, туган авыл шәһәр тормышы; сыгымалы таллар белән бизәлгән Сөн буйлары, кычытканлы, туфракка батып беткән авыл урамнары машиналы, тигез асфальт юллар; авыл мәктәбенең кечкенә класс бүлмәләре Югары Советтагы киң, иркен йомшак кәнәфиле заллар белән алышынса да Роберт Мицнуллин ижатында туган жирен эзелеп яратучы, аны сагынып жырлаучы авыл баласы, үз төбәгенең патриоты булып кала бирә.

Тупыллар — йорт агачлары,
Алар кала кисәтергә,
Кайчандыр бер монда да жыр
Жырланганын искәртәргә!
(«Йорт агачлары»)

Тормыш авырлыгы, юклык еш кына кешене тупасландыра, каты күңеллегә әйләндерә. Роберт Миңнуллин исә ятимлек басымы астында, әрнүле балачак юллары үтеп, тирә-юньне яраткан, башкаларга хөрмәт белән караган, тормышның матур, шаян-шук якларын тоемлаган, кеше гомеренең сабийлыктан алып олыгайганчы булган мизгелләренә үтеп керә алган лирик күңелле шагыйрь булып житлегә. Аның холкы, характеры мондый булып формалашуда нәрсә беренчел роль уйный? Табигый талантмы, максатчанлыкмы, тырышлыкмы, үсү, белем алу, тәрбияләнү шартларымы, әллә инде якыннарның – беренче чиратта әни кешенең изге догаларымы, я булмаса боларның барысының да жыелмасымы?

Бүтәннәрдән үзгәдер без,
Күңелләр дә нечкәдер.
Ул нечкәлек күңелләргә
Әнкәйләрдән күчкәндер.
Тик бу дөньяда моңсызлар да,
Әрсезләр дә житәрлек...
Шундый килә андыйларның
Йөзенә бер бирәсе!
Биреп булмый — ни дисәң дә,
Әнкәйләр тәрбиясе! –
(«Әнкәйләр тәрбиясе»)

дип жавап бирә шагыйрь үзе бу сорауга күпмедер ачыклык кертеп.

Шагыйрь еш кына үзенең чыгышларында «Әни безне укыту өчен тырышты» дип, әнисенә үзенең чиксез рәхмәтен ирештерә. Биш баланы кеше итү ялгыз анага жиңел булмаганлыгын күреп үскән, гаиләдә иң жаваплы ир-ат булып калган өлкән абый авырлыкларны башкаларга караганда күпкә яхшырак аңлагандыр шул.

Без биш бала үстек — бер йодрык,
Тик үсмәдек иркә кочакта.
Без әнкәйнең биш шатлыгы булдык,
Биш кайгысы булдык кайчакта.
(«Әнкәй безне Сөннән алып кайткан».)

Туган авыл, туган йорт, йорт каршында үскән тупыл агачлары, Сөн бие, Ана шушы бөек төшенчәләр аша шагыйрь эзгәләнеп ижатының башыннан алып ахырына кадәр үткән белән бәйләнеш эзли, шул бәйләнеш аша татар халкының киләчәгенә аваз сала.

Өлегә кадәр дә Казаны турында, татар тарихы, туган милләте турында уйланган шагыйрь күңелен тагын да зуррак мәсьәләләр – туган телне югалту, татар теленең бетүе жәрәхәте телгәли:

Тарихыбыз — чытырманлык,
Нинди киртә арада?
Аңлашылмаучанлыктардан,
Тарих, зинһар, арала!
(«Утыз Имәнине укыганда».)

Тик жир белән тигезләгән барсын
Мәрхәмәтсез Вакыт.
Безгә балчык чүлмәк кенә калган —
Анысы да ватык.
Ул чүлмәкне кыйпылчыкларыннан
Жыйганнардыр көчкә.
Гап-гади бер чүлмәк. Гыйфрите дә,
Черты да юк эчтә...
(«Булмас аны ватып...»)

Нигә татар булып тудың,
Үз телең дә кирәкмәгәч,
Балаңны һәм оныгыңны
Үз телеңә өйрәтмәгәч,
Юк, татардан тумагансың,
Син уйнаштан тугансың
Юк, син безгә туган түгел,
Син урыска тугансың...
Нәкъ менә синең ишелә
Шушы көнгә илтте безне:
Илсез итте, телсез итте.
Мескен милләт итте безне...

(«Телен саткан татарга».)

Нәсел нигезен онытмау, аның якынлыгын, кадерен тою балалар өчен язылган шигырьләрендә бала-бабай бәйләнешләре аша чагыла.

Бабайларга ерактан
Вәлит кунакка кайткан.
Бакчага чыгып чапкан,
Кишер түтәлен тапкан.
Вәлит кишерне тарткан,
Кишер эле шаярткан –
Жиргә ябышып яткан,
Чыкмыйча аптыртакан.
Вәлит бар көчкә тарткан,
Һәм авып төшкә чалкан.
Үзе хәл жыеп яткан,
Яткан көе шаккаткан:

– Ай-һай бабай нык каккан!..

(“Нык каккан!”)

“Менә сиңа чикерткә” шигырендә дә онык белән бабайның бер-берсе белән ярыша-ярыша зарядка ясауларын тасвирлап, шагыйрь өлкән һәм яшь буынның якын бәйләнешен жылы туганлык мөнәсәбәтләре аша күрсәтә. Эти-эни үскән нигезгә онык-баланың кайтуы, алар туган жирдә бабай үстергән кишерне үз кулларың белән йолкып алу, узыша-узыша бабай белән зарядка ясау кебек фәйдалы шөгыйльләр сабый күңелендә мәңгегә уелып калуда шик юк. Еллар үтәр, тасвирланган геройлар, әлбәттә, тормыш дигән даирәдә үз юлларын табарлар, зур дәрәжәле кешеләр булырлар, ләкин алар гомерләре буге, сабый вакытларында әби-бабаларынан алган жылылыкны тойган хәлдә, үз буыннары нигезенең якынлыгын йөрәк түрләрендә сакларлар.

Үзенең ижаты белән гомере буге яшь буынны тәрбияләргә омтылган, теле, иле өчен жан аткан шагыйрьнең, киң жәмәгатьчелек каршына «илле елдан соң минем эсәрләремне укучы булырмы?» дигән риторик сорау куюы, аның үзе турында түгел, ә «илле елдан соң татарча укый белүче калырмы?» дигән, татар милләтенең киләчәгә өчен борчылу булып аңлашылса да, балалар өчен язылган шигырьләре давамчылык булганда милләтнең киләчәгә ышанычлы кулларга күчә дигән икенче бер ныклы фикерне уята.

Әдәбият

1. Миңнуллин Р. М. (1992). Дөнъядагы иң зур алма. Казан: Тат. кит. нәшр., 67 б.
2. Миңнуллин Р.М. (1995). Талбишек. Сайланма лирика. Казан: Тат. кит. нәшр., 95 б.
3. Миңнуллин Р. М. (2007). Сочинения в 7 томах. Т.7. Казан: Татар.книгоиздат.,420 с.
4. www.ihlastan.ru/Robert-minullin.

XXI. YÜZYILIN BAŞLARINDA TATAR EDEBİYATINDA ANNE İMAJI (AYGUL AKHMETGALİYEVA VE ROBERT MİNNULLİN'İN YARATICILIĞI ÖRNEĞİYLE)

Raniya KHUSAENOVA*

Özet

Tatar edebiyatında anne imajı çok alakalı ve kendine özgü bir okunuşu var. Dinde, sözlü folklorlarda, yazılı edebiyatta annenin büyüklüğü yüceltilir, o da azizle eşitlenir. Yazılı edebiyatın gelişiminin her aşamasında sözlü halk sanatında ince sözlerle aşılana, yeni içeriklerle zenginleştirilen anne imgesi, dönemin ruhunu, ülkenin ve milletin kaderini yansıtır. Sonuç olarak, Tatar yazarları ulusal öz bilinci eğitmek ve güçlendirmek için eserlerinde anne imajını yaygın olarak kullanırlar. Bu makale anne imajını analiz etmek için yazar A. Akhmetgalieva ve şair R. Minnullin'in eserlerini incelemektedir.

Anahtar kelimeler: anne, düz yazı, şiir, imge, anne sevgisi.

THE IMAGE OF THE MOTHER IN THE TATAR LITERATURE OF THE BEGINNING OF THE XXI CENTURY (BY THE EXAMPLE OF THE CREATIVITY OF AYGUL AKHMETGALIEVA AND ROBERT MINNULLIN)

Postgraduate Raniya KHUSAENOVA

Abstract

The image of the mother in Tatar literature is very relevant and has a peculiar reading. In religion, oral folklore, written literature, the greatness of the mother is glorified, which is equated with the saint. The image of the mother, imbued with subtle lyrics in oral folk art, at each stage of the development of written literature, enriched with new content, reflects the spirit of the era, the fate of the country and nation. Consequently, in order to educate and strengthen national self-consciousness, Tatar writers widely use the image of the mother in their work. To analyze the image of the mother, this article examines the works of the writer A. Akhmetgalieva and the poet R. Minnullin.

Key words: mother, prose, poetry, image, love for mother.

ОБРАЗ МАТЕРИ В ТАТАРСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ НАЧАЛА XXI ВЕКА (НА ПРИМЕРЕ ТВОРЧЕСТВА АЙГУЛЬ АХМЕТГАЛИЕВОЙ И РОБЕРТА МИННУЛЛИНА)

Аспирант Рания ХУСАЕНОВА

Аннотация

Образ матери в татарской литературе очень актуален и имеет своеобразное чтение. В религии, устном народном творчестве, письменной литературе прославляется величие матери, которая приравняется к святому. Образ матери, проникнутый тонкой лирикой в устном народном творчестве, на каждом этапе развития письменной литературы, обогащаясь еще новым содержанием, отражает дух эпохи, судьбу страны и нации. Следовательно, в целях воспитания и укрепления национального самосознания татарские писатели в своём творчестве широко

* Kazan Federal Üniversitesi Filoloji ve Kültürlerarası İletişim Enstitüsü Master Öğrencisi,
raniyashka1997@mail.ru

используют образ матери. Для анализа образа матери в этой статье рассматриваются произведения писателя А. Ахметгалиевой и поэта Р. Миннуллина.

Ключевые слова: мама, проза, поэзия, образ, любовь к матери

Кереш

А.Әхмәтгалиева әдәбият майданына XXI гасырның башында килеп кергән әдибә. Аның әсәрләрендә күпмедер дәрәжәдә XX гасырның икенче яртысында ижат иткән авторлар тарафыннан күтәрелгән, калкытып куелган мотивлар, темалар да очрый. Табигатьне саклау, эни образы, авылның бетүе, кеше холкының кырылануы, эчүчелек, эшсезлек, ятимлек кебек мәсьәләләр авыл яшәешен прозада чагылдыручы язучылар ижатында кат-кат күтәрелгән (Әхмәдуллин, 1990: 164).

Методлар

Татар әдәбиятында ана образы һәм ана архитибы 1960-1980 нче еллардан башлап аерым бер урында тора. Хәзерге прозада Айгөл Әхмәтгалиева ижатында бу образга аеруча игътибар бирелә. А. Әхмәтгалиеваның 2000 нче елларда язылган “Кайтаваз”, “Әрем балы” хикәяләрендә дә очрый.

“Кайтаваз” хикәясендә вакыйга гади генә – аяклары авырткан ананы тозлы күлгә алып барырга юлга чыккан кызы белән киявенәң тау елгасы буенда ялга туктауларыннан башланып китә.

Аналарын тозлы күлгә алып барырга дип карар кылган кызы белән киявенәң аналарын юлга эзерләү күренешендә ирексездән Ә.Еникинең “Әйтелмәгән васыять” әсәрендәге охшаш күренеш хәтергә килә, һәм укучыда ирексездән ул әсәрдәге вакыйгаларның барышы шушында ук кабатланып дигән шик барлыкка килә. Әмма ананың алда бирелгән сүзләре аркылы укучы үзенә ялгышканлыгын аңлый: “Мине кадерләгән кебек, үз балаларыгыз сезне кадерләсен” (Әхмәтгалиева, 2014: 11).

Ана сүзләренә дәрәжә алдагы вакыйгада исбат ителә – “ана һәм кыз гөлжимеш куаклары белән каймаланган сукмактан житәкләшеп су буена төштеләр”. Биредә гөлжимеш куаклары символы алар үткән юлның – “сукмакның” авыр булуына ишарә итә. Әлегә сукмакны житәкләшеп үтү генә аларга жиңеллек китергән, шул рәвешле, автор, ана һәм кыз арасындагы мөнәсәбәтләргә ишарә итә: “Дуамалланып, ярсып аккан елганың боздай салкын суында бит-кулларын югач, арыган тәннәренә мизгел эчендә көч, сихәт өстәлгәндәй булды...” (Әхмәтгалиева, 2014: 12).

Әсәр алга таба кызның балачагын искә төшерүе белән дәвам итә. Кыз тарафыннан искә төшерелгән сарык һәм аның бәрәнә бәйлә төп вакыйга ана һәм кыз мөнәсәбәтләрен тулырак ачып бирү өчен ярдәм булып тора.

Шушы хикәядә автор татар прозасында, бигрәк тә аның кече жанрында еш очрамай торган алым кулланып: ана психологиясен – аның үз уйларында, кыз фикер-кичерешләрен шулай ук үз исеменнән тергезә. Мондый күпавышлылык, күпэмоциялелек хикәянең тәэсир көчкән арттыра (Әхмәдуллин, 1990: 156). Ана белән кыз мөнәсәбәтләренә метафора булып килеп кергән сарык һәм аның бәрәнә вакыйгасы, хикәянең үзәк вакыйгасына әверелеп, жыйнак кына текстта асооциацияләр дә, укучының үз күңелендә яшәгән фикерләрен дә уятырга сәләтле булып чыга (Әхмәдуллин, 1990: 156).

Һәр әйткән репликалары аша автор ана белән кыз арасындагы яратуның көчлелеген ачып бирергә тырыша:

“– Әнкәй! – Кызның тавышы инеш буен яңгыратты. Мин куркам, теге якка чыга күрмә!

– Бәрәне жәл бит, балам, апчыкмасак, өшөп үлө бит нарасый. Ходайга тапшырып, чыгып карыйм.

– Әй бу инәйләр... Бала дип бозлы суларга төшөргө дә эзер шул...Язгы суларга төшөп эрәм буласың киләмени, бәрәнеңне ятим калдырып” (Әхмәтгалиева, 2014: 12).

Әмма кызның алдагы гамәле – әнисен коткарырга теләп елгага керүе – баланың анага мэхәббәтен белдерүче сүзләрдән дә көчлөрөк гамәл булып тора: “Дөнъядагы иң газиз кешесен югалтудан курку хисе өстенрөк булып чыкты – аяклары торба өстеннән бер...ике...кечкенә адым ясады.” (Әхмәтгалиева, 2014: 13) .

Авторның фикере алга таба кабатланып килә: “Ул болытларга әнкәсенә: “Әй бу инәйләр...Бала дип бозлы суларга да төшөргө эзер шул” дип йомшак кына кабатлавы сарылган кебек...Кечкенә кызчыкның гелән дә зурларча итеп: “Әнкәем, газизкәем, кирәксә, мин дә сиңең өчен утка-суга керермен” дип узалдына пышылдавы да кайтаваз булып болытлар итәгенә барып бәрелә кебек...” (Әхмәтгалиева, 2014: 13). Биредә язучы әсәр исеменә чыгарылган кайтаваз символын кертөп жибәрә һәм ул хикәядә алга таба да дәвам иттерелә. Кызның “гажәп, ә ул сарык бәрәнлөгәнче аръякка басмадан ничекләр чыкты икән” дип, кечкенә чагында һәм хәзер, тау елгасы янында басып торганда үз-үзенә сорау бирүе укучыга аналарның батырлыгына, балалары өчен жан бирергә эзер булуларына соклану кебек яңгырый. Һәм ана белән бала арасындагы яратуны, бу мөнәсәбәтнең үлем куркынычы да, картлык та, табигать стихиясе дә жиңә алмый торган олы көч булуына кат-кат инандыра (Әхмәдуллин, 1990: 156).

Әсәр ахырындагы ретардациядә автор төп фикерне житкерүгә ирешә – яхшылык, мәрхәмәтлелек һәрвакытта да кешенең үзенә кайтаваз булып әйләнөп кайта: “Шул болытларга түбәләре тигән мәгърур таулар, әйтерсең, ана горурлыгы алдында баш ияргә теләде – кинәт кенә чүгөп, тәбәнәкләнөп куйды. Әле генә зекер әйтеп, шаулашып утырган агач яфраклары да, “бәхеттән елыйлар микәнни” дип аптырап, бермәлгә тын калды. Хәтта тау елгасының гөрелтесе дә шул мизгелдә тукталгандай тоелды. Гүя барысы да каяндыр ишетелер-ишетелмәс кенә булып агылган, колакны иркәлөгән моңга, жил канатында тибрәлгән кайтавазга мөкиббән иде” (Әхмәтгалиева, 2014: 13).

“Кайтаваз” хикәясендә пейзаж һәм лирик чигенеш алымнары әсәрнең мәгънәсен аңлауга алып килә. Төп вакыйга лирик чигенеш рәвешендә бирелә һәм әсәргә билгеле бер аһәң, эмоциональ бизәк өсти. Төп персонажларның үзләреннән үк язучының уй-фикерләре, хистөйгылары житкерелә һәм Ана кешенең бөеклеге, мәрхәмәтлелеге, бала өчен утка-суга ташланырга эзер торуы кат-кат искәртөлөп килә. Язучының “күптавышлылык” алымын кулланып язуы укучыга көчле тәәсир ясый һәм аны әсәрдәге вакыйгалар эченә алып керөп китә.

“Өч тәңкә” хикәясендә хәзерге заман белән үткән заман кыйммәтләре чагыштырып күрсәтелә. Әлеге хикәядә Рәхимжанның әнисенә карата мөнәсәбәте белән автор әни кешеләрнең никадәр кадерле булуларын күрсәтә.

Алга таба килөп кергән сюжет әни кешенең баласын ялгызы гына тәрбияләвен күрсәтә, әбисенәң әнисенә әйткән сүзләре шуңа ишарәли: “Жүңле кешегә охшаган болай, балаңа гына кырын карамаса... Сыңар канат белән талпынып ерак китөп булмый шул, бәбкәм, хатын-кызга терәк кирәк, терәк. Аллага тапшырыйк... Рәхимжан да ата тәрбиясе күрөп ичмаса...” (Әхмәтгалиева, 2016: 17). Ләкин Рәхимжан гына моңа шат түгел, бу хәбәрне бик авыр кичерә: “Рәхимжанның агарып каткан йөзен күрөп”, “гәүдәсен авыр йөк урынына көчкә сөйрөп, чаршау артына чыкты”, “үч алырга теләгәндәй, билгесез ачу, нәфрәт белән селтәнде дә селтәнде” (Әхмәтгалиева, 2016: 18).

Әни кешенең алны ялны белми көне-төне, гел урамда эшлөгәнә, аның “коюш ашап каралган йөзе зәңгәрсу кар яктылыгында агарып киткәндәй күренә” дигән сурәтлөчө портрет ярдәмәндә ачык күренә.

Алга таба әсәргә әни кеше белән баланың дилогы килөп керә. Улына ир-затына барасын ничек кенә хәбәр итәргә дип борчыла ана кеше. Ләкин Рәхимжан барысын да ишеткән иде инде.

Психологик портрет ярдәмендә автор Рәшидәнең үз-үзенә каршы килеп, малае өчен үз бәхетеннән каршы килүен күрсәтә: “Рәшидәнең йөзе сүрәнләнде, ул, яңа гына кулына алган бәхетен чөлпәрәмә китереп ваткандай, нәүмизләнеп, канаты каерылган кошка охшап калды. Рәхимжанга ул мизгел эчендә картаеп, суырылып киткән кебек тоелды” (Әхмәтгалиева, 2016: 18). Ләкин Рәхимжанга иң мөһиме әнисен бәхетле күрү, шуңа күрә алар Фәһим абыйсы белән аларның авылына, Наратлыга кайтырга риза булалар. Ләкин Рәхимжанга әлеге йортта барысы да бар һәм шул ук вакытта бер нәрсә дә юк кебек тоела. Монда автор аң агышы ярдәмендә әлеге “бернәрсәнең” малай өчен “туган авылындагы кечкенә капкалы йорт, ишегалдындагы салам түбәле абзар икәнән, бакча артында тау шуган, жиләк жыйган Кыңгыр тау, чуурташлары күренеп торган инеш икәнән, шул инештән кара мунчага су ташыган әбисе” икәнән күрсәтә (Әхмәтгалиева, 2016: 19). Рәхимжанның Фәһим абыйсының әнисен күрү, үзенә әбисе турында уйлап, “аның кечкенә генә жыйнак гәүдәсе, аркасына төшереп, ияк астыннан бәйләгән вак чәчәкле яулыгы, кирәк чагында баштан сыйпаган, ачуы чыкканда йодрык күрсәткән жыерчыклы куллары; хәзер ялгызы калгач, шул кулларына ике чиләк тотып, бөкрәйгән кыяфәттә инештән су алып менүе, кышын исә, агач чанага бидон утыртып, тау итәгендәге коега баруын” күз алдына китереп жаны телгәләнгән (Әхмәтгалиева, 2016: 19). Монда исә берьюлы психологик портрет һәм психологизм алымнары килеп керә.

Рәхимжан улына бәхетнең өч тәңкә акчада булмавын аңлатырга тели. Өч тәңкә акчаң булып та, эгәр янында кадерле кешеләрең булмаса, ул сиңа бәхет китермәскә мөмкин. “Теге чакта, таң кояшы белән бергә үз авылларына, әбисе янына кайтып барганда, яшүсмер Рәхимжан бер нәрсәне ачык аңлады: бәхет дигәннәре яшел төстәге өч тәңкә рәвешендә була алмый. Рәхимжан уйлавынча, бәхет – әнисенең бөрлегән күзләре, яки әбисе яулыгындагы кыр чәчәкләре төсендә, я, ничьюгы, Кыңгыр тау түбәсендә гел үзенә ымсындырып торган рәшә төсендә генә булырга мөмкин...” (Әхмәтгалиева, 2016: 20). Балаларга дәрәс тәрбия бирү – һәр ата-ананың да бурчы. Рәхимжан да улын бәхетнең нидә икәнлегенә төшендерә алмаганында үзен гаепли. Ләкин алай да өметен өзми, иртәгәгә көнгә зур өметләр баглый: “...Иртәгә, чыннан да, бергәләп каенлыкка менәргә кирәк эле. Аннан карт өянке янындагы шомыртлыкка сугылырлар. Кызык, аның улы әнисенең күзләрен тулып пешкән шомыртка охшата микән? Әллә кара карлыганга тиңлиме? Сорашасы булып, сөйләшәсе булып. Әле соң түгелдер, түгелдер...” (Әхмәтгалиева, 2016: 20).

Язучы Айгөл Әхмәтгалиева татар әдипләре арасында актив ижатчылардан санала. Ул бүгенге жәмгыятьнең актуаль мәсьәләләрен күтәрә, аларны үткән белән бәйләп бүгенге көн яссылыгында күтәрә. Хикәя жанрында үзеннән элгәреге әдипләренң осталыгын дөвам итүче язучы югары сәнгать дәрәжәсендәге әсәрләр ижат итүгә ирешә бара.

Төп өлеш

XXI нче йөзнен башы татар поэзиясәдә Роберт Миңнуллин ижатында әни образы үтәли мотив булып торды. Роберт Миңнуллинның да милләтәбез тормышында һәм татар шигъриятендә әнә шундый башка берәүне дә кабатламаган үз йөзе, үз урыны бар (Абилов, Әхмәдуллин, Галимуллин, 2001: 458-479). Роберт Миңнуллинның өлкәннәр өчен дә, балалар өчен дә китаплары чыгып тора, аның шигърьләренә язылган жырлар яңгырый. Жырларының шактые күптән татар жыр сәнгәтенә жәүһәрләренә әверелде.

Ул – алтмыштан артык китап авторы. Аның кабатланмас мэхәббәт лирикасы, туган як, туган жир, табигать лирикасы, әниләргә, туган халкына багышланган кешелекле, игелекле лирикасы укучылар арасында бик тә популяр. Ул шигърьләренә үсмерләр дә, яшьләр дә, өлкән буын да яратып укый. Алар лирик образлар, нечкә хисләр, тапкыр гыйбарәләр белән сугарылган. Ул, беренче әсәрләреннән үк, укучыларның күңелен һәркемгә газиз, олы хис-тойгылар белән яулый һәм бүгенгә кадәр үзе сайлаган рухияткә тугры булып кала. Гомумән, Роберт Миңнуллинның ижаты әнкәйләргә мэхәббәттән генә тора дисәк тә ялгыш булмас. Әйе, гүзәл затларыбызны, иң нык хөрмәт итүче, алар турында берсеннән-берсе матур һәм популяр жырлар ижат итүче, аларга мэдхия жырлаучы, танылган шагыйрь ул Роберт Миңнуллин. Нинди генә

дөнъя мәшәкатъләренә чуммасын (ул – Татарстан халык депутаты, Югары Совет Президиумы әгъзасы, республика балалар фонды рәисе, “Сабантуй” балалар газетасының баш редакторы һ. б. жаваплы эшләр башкаручы), Р. Миңнуллин әниләр турында ижат итүдән туктамый. Аның “Әнкәй” шигыре исә шагыйрьнең ижади визит карточкасына әверелде:

*Әнкәй безне Сөннән алып кайткан,
Сөн суында юган иң элек (Миңнуллин, 2002: 223).*

Биредә романтик шартлылык, тарихи масштаблылык, күңелләргә үзенә жәлеп итәрлек милли язмыш бар. Аның тиз арада бөтен дөнъяга таралып, миллионлаган йөрәкләргә жылкендерерлек канатлы жырға әверелеп китүе һич очраклы түгел:

*Без әнкәйнең биш шатлыгы булдык,
Биш кайгысы булдык кайчакта (Миңнуллин, 2002: 223).*

“Әнкәй безне Сөннән алып кайткан...” дип аталган жырға әйләнгән шушы шигырьгә Роберт Миңнуллинның бөтен тормыш юлы сыйган: бер үк телдә сөйләшүче халыкны аерып торучы Сөн буенда туган ул; биш бала иркә кочакта үсмәгәннәр, хәзер инде алар олы жанлы. Әнкәләре янына кунак булып кына кайталар. Гап-гади биографик фактлар, шагыйрь һәм композитор таланты кушылгач, күңелләргә әсир итәрлек йөрәк жырына әйләнгән.

Әлеге әсәр беренче мәртәбә шагыйрьнең 1976 елда дөнъя күргән һәм “Бәхетле булыгыз!” дип аталган беренче җыентыгында басылып чыга. “Әнкәй” жыр-шигырьнең ижат ителүе, аның шәхси һәм ижтимагый мәгънәсе, әһәмияте хақында автор үзе 1995 елда түбәндәгечә яза: “Барысы да Сара апа Садыковадан башланды. Әгәр дә ул “Әнкәй” исемле шигыремә көй язмаса, мин жыр дөнъясына, бәлки, кереп тә китмәгән булыр идем. “Әнкәй” татар белән башкортның яраткан жырына әверелде. Язылуына чирек гасыр була инде, ә шул жырны сорап радиога меңләгән хатлар әле дә килеп тора. Ул сәхнәләрдә, мәҗлесләрдә, туйларда, бәйрәмнәрдә яңгырый. Газиз әниләргә шул жыр аша сәламиләр, тәбриклиләр, рәхмәтләрен җиткерәләр”.

Роберт Миңнуллин Әнкәй образын балаларын саклап йөртүче фәрештәләр бөеклегенә күтәрә. Илгиз Закиров көйгә салган “Әнкәмнең догалары” жыры иң авыр көннәрендә кемнең генә хәлен җиңеләйтүгә әйләнмәде икән!

*Догаларның күңелемнән юк әле югалганы –
Саклый мине, яклай мине Әнкәмнең догалары.*

“Күчтәнәч”, “Ул Ленинны аңлай жаны белән”, “Син аларны яратырсың, Әнкәй!”, “Әнкәйләр тәрбиясе”, “Әнкәй хатлары”, “Әнкәйнең ак чәчләре” шигырьләрендәге Ана образына тәрбия, дуслык, хатирәләр, фатиха, яшәү тәгълиматы төшенчәләре кереп беткән. Әйе, без дөнъяны аналарыбызның тәрбиясе, теләкләре, авырлыкларны күтәрергә көч бирүе, жырлары, хатлары, киңәшләре, эчкерсез күңеленең балкышы аша танырга өйрәнәбез. Әнкәй ул – кышкы кичнең серле матурлыгы да (“Кышкы кичтә”); Сөн елгасының яшәү кебек киң сулышы да (“Сөн буенда Әнкәй басып тора”):

*Сөн буенда Әнкәй басып тора. Сөн һәм Әнкәй! Ерак без генә.
Әнкәмнең күз яшьләре барда китмәс әле Сөн дә тиз генә.*

Гомумән, Роберт Миңнуллинның һәр шигырендә әнисенә җылы мөнәсәбәт күрәбез. Аның әлеге тематикага килүе шәхси биографиясе белән бәйләнгән, чөнки тормыш булачак шагыйрьне һич тә иркәләми. Аңа 11 яшь тулганда, сөекле әтисе, бик кешелекле кеше, балаларын өзелеп яратучы олы жанлы зат Мөгаллим абый фажигале рәвештә һәлак була. Авылда ятим хатынга балаларын ата рухында тәрбияләү бик тә кыен булгандыр. Әтисез калган 5 бала әниләреннән һәрьяклап үрнәк алып, көчле, намуслы, чын кешеләр булып үскәннәр, югары белемгә ия булганнар. Шуңа күрә дә Р. Миңнуллинның әнисенә багышлап язылган шигырьләренең һәр юлында аңа олы рәхмәт чагыла:

*Күзләре – гел Жәүһәр!
Йөзләре – гел Жәүһәр!
Һәр сүзе – мең гәүһәр!*

Ә үзе – Гөлжәүһәр. (“Әнием”)

Бу шигырендә Роберт Миңнуллин әнисен, аның күзләрен, йөзләрен жәүһәргә, ягъни алтынга тиңли. Шагыйрь өчен аның әйткән сүзе дә гәүһәр, димәк әнисенә исеме жисемәнә туры килеп тора икән.

Ул күп кенә шигырьләрендә әнисе рәсемен ясый, сорау куя, уйлана шагыйрь. Гомумиләштерә, нәтижәгә килә: “Әнкәйләрнең бөеклеген соңрак... соңрак аңыйбыз”, – ди ул.

Күрәбез, Р. Миңнуллин өчен Ана образы ул – мәңгелек фикер һәм илһам чыганагы. Шагыйрь бу образга моң – хис, тоемлау гына түгел, моң – фикер дә, шәхес тә, характер да салган. XX гасыр дәвамьнда Ана темасын бөтенләй үзенчә һәм лирик нечкәлек белән Илдар Юзеев яңгыратты. Ләкин һич икеләнмичә әйтергә була: Р. Миңнуллин шигъриятендәге «Әнкәй» бу темада өр-яңа ачыш булып тора. Аның лирик «әнкә»се – үзе бер дөнъя. Бу төркем әсәрләрдә шагыйрь бай һәм нечкә хисләр шәхес булып күз алдына килә.

Түбәндәге мисалда да шагыйрь гади татар хатын-кызының якты образын тагын да гомумиләштереп, иң югары баскычка – гомумкешелек ижтимагый бөеклеккә күтәреп куюга ирешә:

*Хатлар укыйм.
Кат-кат укыйм
Мин Әнкәйнең хатларын –
Әнкәйнең, гади Әнкәйнең
Даһи тәгълиматларын.*

Гомумән, шагыйрьнең һәр шигыре, һәр жыры туган ягы, шунда гомер итүче әнкәсе хакында. Ә ул жырларны күпләр белә, күпләр яратып жырлый.

Туган жир һәм газиз ана. Бу ике төшенчә – шигъриятнең терәк нокталары, төп темалары ул. Әнкәй белән туган жир, туган туфрак – бер-берсенә аерылгысыз булып бәйләнгән төшенчәләр. Туган төбәк һәм иң кадерле кеше – ана турында шигырь язмаган шагыйрьне табу мөмкин түгелдер. Роберт Миңнуллин бу темаларга иң күп һәм иң жимешле язучы шагыйрьләребезнең берсе. Авторның йөрәгеннән чыккан ихлас сүзе, әлбәттә, укучы йөрәгенә дә барып житә, анда жавап хисе, жылы тойгылар уята.

Халкыбызның тел-авыз ижатында туган, соңрак язма әсәрләрдә үскән һәм камилләшкән ана образы – бүген дә язучыларыбызның игътибар үзәгендә. Роберт Миңнуллинның ана образын тудыруда үз алымы бар, образны төрле яктан күрсәтергә тырыша: ул – итәк тутырып бала үстерүче, күңелендә яшьлек ялкыны дөрләгән колхозчы, тормыш кырыслыгын жиңә алган тол хатын, киләчәк алдында үзенең жаваплылыгын дәрәс аңлаган гади авыл хатыны һ.б. һәрбер әсәрендә энә шул фикерләр яңгырап тора. Гомумән, Р. Миңнуллин ижатында әнкәй образы аша күп нәрсә әйтелә, күп нәрсәгә бәя бирелә, яшәү кыйблалары билгеләнә.

Йомгак

Хәзерге татар әдәбиятында Айгөл Әхмәтгалиева прозасында әни образы бик актуаль һәм үзенчәлекле укылышка ия. XXI нче йөз башы татар поэзиясенә Роберт Миңнуллинның әни турында шигырьләре дә үзгә аһәң бирде. Ләкин татар әдәбиятында әни образы архитипик образ буларак әле өйрәнелмәгән.

Әдәбият:

1. Әдәбият белеме сүзлегә / [Төз.-ред. А.Г.Әхмәдуллин] — Казан: Татар.кит.нәшр., 1990 — 238б
2. Әхмәтгалиева А. Хикәяләр/ Казан утлары, 2014. №1 — Б.11- 28

3. Әхмәтҗалиева А. Таллыкүлдә былбыл бар:[повестьлар, хикәяләр] – Казан : Татар. кит. нәшр., 2016. – 287 б.

4. Татар әдәбияты тарихы: Алты томда: 6 т.: 60-90 нчы еллар әдәбияты /Абилов Ш., Әхмәдуллин А., Галимуллин Ф — Казан: Раннур, 2001. — 458-479 б.

5. Миңнуллин Р. Әнкәй безне Сөннән алып кайткан: шигырьләр, җырлар, истәлекләр, мәкаләләр / Р.Миңнуллин. — Казан: Мәгариф, 2002. — 223 б.

ROBERT MİNNULLİN
ÇOK YÖNLÜ VE YETENEKLİ BİR TARİHİ KİŞİLİKTİR

Doç. Dr. Gulfiya GAINULLİNA*

Zarina KHUZİNA**

Özet

Robert Minnullin, çocuk şiirinde daha önce çocukça kabul edilmeyen konuları da tanıtıyor. Çocuğun deneyimleriyle şair, hem yetişkin ruhunu hem de yetişkin dünyasını sürekli endişelendiren soruları gündeme getiriyor. Modern yaşamın sosyal sorununa dikkat çekiyor. Psikolojinin inceliklerini anlayabiliyor. Şiirsel becerinin yerine getirilmesi. Şiirler vatansever ruhla, dünyanın fikirleriyle doludur.

Anahtar Kelimeler. Tatar şiiri, çocuk şiiri, yeni imgeler, doğal olmayan düşünme, eğitim hedefleri, eleştiri.

ROBERT MINNULLIN IS A MULTIFACETED AND TALENTED HISTORICAL PERSONALITY

Associate Prof. Gulfiya GAINULLINA,

Master's Student Of KFU Zarina KHUZINA

Abstract

Robert Minnullin introduces themes into children's poetry that were not previously considered childish. Through the experiences of a child, the poet raises questions that constantly worry both the adult soul and the adult world. Draws attention to the social problem of modern life. Knows how to understand the subtleties of psychology. Performance of poetic skill. The poems are imbued with a patriotic spirit, ideas of peace.

Key words. Tatar poetry, children's poetry, new images, artistic thinking, educational goals, criticism.

РОБЕРТ МИННУЛЛИН – МНОГОГРАННАЯ И ТАЛАНТЛИВАЯ ИСТОРИЧЕСКАЯ ЛИЧНОСТЬ

Доцент, кандидат филологических наук

Гульфия ГАЙНУЛЛИНА,

Магистрант КФУ Зарина ХУЗИНА***

Аннотация

В детскую поэзию Роберт Миннуллин вводит и темы, ранее не считавшиеся детскими. Через переживания ребенка поэт поднимает вопросы, которые постоянно волнуют и взрослую душу, и

* Kazan Federal Üniversitesi Filoloji ve Kültürlerarası İletişim Enstitüsü, Tataristan/Kazan,
gulfiarasilevna@mail.ru

** Kazan Federal Üniversitesi Filoloji ve Kültürlerarası İletişim Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi,
Tataristan/Kazan, zarina01.00@mail.ru

*** Институт филологии и межкультурной коммуникации Казанского федерального университета,
Магистрант КФУ

взрослый мир. Обращает внимание на социальную проблему современной жизни. Умеет разобраться в тонкостях психологизма. Исполнение поэтического мастерства. Стихотворения проникнуты патриотическим духом, идеями мира.

Ключевые слова. Татарская поэзия, детская поэзия, новые образы, художественное мышление, цели воспитания, критика.

Кереш

Татар шигърияте талантлар күплеге белән дә, аларның төрлелеге белән дә сокландыра һәм шул рәвешле куандыра да. Шул рәвешле шигърият кызык та, кызыклы да һәм кирәкле дә. Роберт Миңнуллинның да милләтебез тормышында, ягъни татар әдәбиятында да, мәдәниятында һәм татар шигъриятендә дә беркемне дә кабатламый, аның үз йөзе, үзенчәлеге һәм алыштыргысыз үз урыны бар. Татар поэзиясенң бүгенге уңышлары Р. Миңнуллин исеменнән аерылгысыз. Аның герое ихлас күңелле, самими, эчкерсез, хыялга бай, кирәк вакытта хәйләкәр. Халык ижатына, сөйләм теленә таянып, Р. Миңнуллин балалар поэзиясенң сәнгатьчә фикерләү мөмкинлекләрен баета, үстерә; шулай ук ул ижатында белем бирү, тәрбия максатларыннан аерылмый: шагыйрь эхлак мәсьәләләренә зур әһәмият бирә.

Методлар

«Урман аша үткәндә», «Акбай шулай ди» кебек аз гына хәйләкәр шигырьләре шагыйрьнең тиешле нәсихәтне жайлы гына, киная белән генә бүтәннәргә житкерә алу осталыгын күрсәтте. Ул «уйнап кына» житди мәгънәгә алып килә, намус, тугрылык, хезмәт сөю кебек олы төшенчәләрнең асылын аңлата. Шул ук вакытта, беркатлы булып кыланмый укучысын рәнжетми һәм үчтеки иттереп юатмый да. Биредә аңа табигый кече күңеллек һәм шаянлык, бала жанын аңларга тырышу сыйфатлары, шуның өстенә беркадәр артистлык та ярдәмгә килә [Маннапов, 1981: 164].

Баланың борчуы аша шагыйрь олылар күңелен дә, зурлар дөньясын да гел борчып торган мәсьәләләр күтәрә, бүгенге тормыштагы социаль проблемага игътибар итә [Юзиев, 1983: 168]. «Нәни поши» шигырендә дә олы тормышның драматик бер күренеше чагыла.

Р. Миңнуллин матурлыкка, эхлаклылыкка өйрәтүне зурлар тормышындагы уңай мисаллар аша алып бара. Бу, гомумән, балалар әдәбиятында кабул ителгән, ныклы традициясе булган юнәлеш. Әмма шушы язылмаган кагыйдә еш кына әдәбиятта әдәби канун рәвешен алып куя, шуның нәтижәсендә, бала күңелен тормыштагы ямьсез күренешләр белән рәнжетмәскә теләү балалар әдәбиятын чикләүгә китерә.

Р. Миңнуллин исә «Энекәш кирәк миңа!», «Нәни поши», «Дөнья балаларының кешелеккә әйтер сүзе» кебек шигырьләрендә яшәешнең гомуми мәсьәләләрен күтәрә, әлегә чикләнгәнлектән сикереп чыгу юлында уңышлы тәҗрибә ясады. Шагыйрьнең кешелекне борчыган нокталарга алып чыккан шигырьләре гаять тә тәэсирле, шигъриятле һәм актуаль яңгырылар [Юзиев, 1983: 168].

Тәрбияви шигырьләренң беренче төренә авторның махсус тәрбияви максатларны алга куеп, идея-фикерен ачыктан-ачык белдереп, сәяси-публицистик рухта язылган шигырьләрен кертеп карарга мөмкин. Аларда шагыйрьнең кешелеккә, замандашларыбызга, балаларның үзләренә гражданин буларак житкерәргә уйлаган теләк-фикерләре чагыла [Рахмани, 2003: 100]. Мондый төрдәге шигырьләргә «Без сугыш теләмбез!», «Кайтыйк ла үзөбезгә!», «Туган илнең улы мин!», «Бөтендөнья балалары, берләшегез!» кебекләренә кертергә була. Алар патриотик рух, тынычлык идеяләре белән сугарылган.

Әдәбият өлкәсендә туктаусыз эзләнүләр алып бараган күпкырлы һәм талантлы шагыйрь татар әдәбиятын көтелмәгән яңа ачышлар белән баета. Ул өр-яңа образлар тудыра, шигъри табышлар, өр-яңа шигъри алымнар алып килә. Беренче булып өлкәннәр һәм балалар арасындагы

катлаулы мөнәсәбәтләрне, сабыйлар дөньясындагы четерекле проблемаларны калку итеп чагылдыра. Моңа кадәр балаларныкы саналмаган темаларны да нәниләр поэзиясенә Роберт Миңнуллин кертә. Аның педагогик һәм психологик яктан төгәл уйланылган, психологизмның нечкәлекләрен аңлый белгән, поэтик яктан зур осталык белән эшләнгән шигырьләре мәктәпләрдә, балалар бакчаларында еш яңгырый.

Р. Миңнуллин язган истәлекләрне көчле тәрбия чарасы итеп кулланырга була. Алар уйландыра. Мисалга «Абзар чндырган малай», «Балачакның юл газаплары», «Мәрхүм совет дәүләте...» һ.б.ны китерергә мөмкин.

Роберт Миңнуллинның өлкәннәр өчен дә, балалар өчен дә китаплары бик күп. Шулай ук, аның шигырьләренә язылган жырлар да еш яңгырый. Жырларының шактые күптән татар жыр сәнгатенең югары үрләр яулаган жәүһәрләренә әверелде.

Роберт Миңнуллин, әлбәттә инде, ихлас лирик та. Аның кабатланмас мэхәббәт лирикасы, туган як, туган жир, табигать лирикасы; әниләргә, туган халкына багышланган кешелекле, игелекле лирикасы укучылар арасында бик тә популяр. Ул шигырьләренә үсмерләр дә, яшьләр дә, өлкән буын да яратып укый. Алар лирик образлар, ихлас һәм самими хисләр, зиһенле гыйбарәләр белән баеылган.

Р. Миңнуллин – ирекле тәржемәче дә [Минһажева, 2014:136]. Р. Миңнуллин татар теленә рус, каракалпак, төрекмән, мари һ.б. телләренә шигырьләрен тәржемә иткән.

Р. Миңнуллин ижаты эпиграммаларга да бай. Ул Л. Лерон, Х. Сәрьянга, Р. Идиатуллинга, З. Хәкимгә, төрле депутатларга, Ельцинга, Чубайска да яратып шигырь юллары ижәт иткән. Мәсәлән, Ә. Еникигә карата язылган юллар. Аларда шаян-шуклык кына түгел, горурану, соклану да сизелә:

*Син егетләр кебек әле:
Сындырасың, суксаң!
Синең һаман үз сүзең сүз,
Үз туксаның туксаң!*[Миңнуллин, 2018: 321].

Р. Миңнуллин кыска әкиятләр, фантастик хикәяләр авторы да. Мәсәлән: «2078 елга сәяхәт», «Кыш бабайны көткәндә», «Мин бер яшькә үстем», «Соңарган», «Кыш бабай чынмы ул, эти?» һ.б. Әлеге әкиятләрдә балаларның самимилегә, тапкырлыгы да чагыла.

Йомгаклау

Шулай итеп, татар шигърияте талантларының күплегә белән дә, аларның төрлелегә белән дә сокландыра һәм шул рәвешле куандыра да. Шул рәвешле шигърият кызык та, кызыклы да һәм кирәкле дә. Роберт Миңнуллинның да милләтебез тормышында, ягъни татар әдәбиятында да, мәдәниятында һәм татар шигъриятендә дә беркемне дә кабатламый, аның үз йөзе, үзенчәлегә һәм алыштыргысыз үз урыны бар. Киңкырлы хезмәте, армас куәте, бай таланты белән ул киләчәккә буынга да, халыкка да кабатланмас хезмәт калдыры.

Әдәбият исемлегә:

1. Маннапов С. Балачакка ешрак кайтыгыз. – Казан утлары. – 1981. – № 12. – Б. 163-165.
2. Юзиев Н. Шигърияттә үз йөзе бар.— Казан утлары, 1983. – № 6. – Б. 167-169.
3. Рахмани Р. Талантлар ничә төрле? // Мәйдан. – 2003. – № 9. – Б. 81–107.
4. Минһажева Л.И. Роберт Миңнуллин: Сайланма әсәрләр. Мәктәп китапханәсе сериясе. / Л.И. Минһажева – Казан: Хәтер, 2014. – 352б.
5. Миңнуллин Р. Бар иде гаярь заманнар. – Казан утлары, 2018. – № 8. – Б. 3-7.

ROBERT MINNULLIN'İN ÇAĞDAŞ ÇOCUK EDEBİYATININ GELİŞİMİNE ETKİSİ (ILSIYAR İKSANOVA'NIN ŞİİR ÖRNEĞİYLE)

Gülnur GABDULLİNA*

Özet

Bugün ulusal edebiyat eleştirisinde Tatar çocuk edebiyatı oldukça geniş bir şekilde incelenen bir alandır. Ünlü Tatar şairi R. Minnullin'in çocuk şiirleri birçok edebiyatçı tarafından incelenmiştir. Ancak R. Minnullin'in şiirinin çocuk edebiyatının gelişimine etkisi daha fazla araştırma gerektirir. Şair İlsiyar İksanova, R. Minnullin'in şiirinde oluşan gelenekleri sürdürüyor. Makalede çeşitli çocuk koleksiyonlarının yazarı İlsiyar İksanova'nın şiirlerindeki motifler ve teknikler anlatılmaktadır.

Anahtar kelimeler: çocuk şiiri, motifler, sanatsal teknikler, üslup.

THE INFLUENCE OF ROBERT MINNULLIN ON THE DEVELOPMENT OF MODERN CHILDREN'S LITERATURE (BY THE EXAMPLE OF ILSIYAR İKSANOVA'S POETRY)

Graduate Student Gulnur GABDULLINA

Abstract

Today, Tatar children's literature in national literary criticism is a fairly widely studied area. The children's poetry of the famous Tatar poet R. Minnullin has been studied by many literary scholars. However, the influence of R. Minnullin's poetry on the development of children's literature requires additional study. Poetess Ilsiyar Iksanova continues the traditions formed in the poetry of R. Minnullin. The article describes the motives and techniques in the poems of the author of several collections for children, Ilsiyar Iksanova.

Key words: children's poetry, motifs, artistic techniques, style.

ВЛИЯНИЕ РОБЕРТА МИННУЛЛИНА НА РАЗВИТИЕ СОВРЕМЕННОЙ ДЕТСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ (НА ПРИМЕРЕ ПОЭЗИИ ИЛЬСИЯР ИКСАНОВОЙ)

Аспирант Гульнур ГАБДУЛЛИНА

Аннотация

На сегодняшний день татарская детская литература в национальном литературоведении является достаточно широко изученной областью. Детская поэзия известного татарского поэта Р. Миннуллина изучена многими литературоведами. Однако влияние поэзии Р. Миннуллина на развитие детской литературы требует дополнительного изучения. Поэтесса Илсияр Иксанова продолжает традиции, сформировавшиеся в поэзии Р. Миннуллина. В статье описываются мотивы и приемы в стихах автора сборника для детей Илсияр Иксановой.

Ключевые слова: детская поэзия, мотивы, художественные приемы, стиль.

* Kazan Federal Üniversitesi Filoloji ve Kùltürlerarası İletişim Enstitüsü Mezun Öğrenci, gab-gulnur@yandex.ru

Ике гасыр чиге татар балалар әдәбиятына Ленар Шәех, А.Гыймадиев, С.Гаффарова, Л.Әбударова кебек күпсанлы яшь, өметле язучылар килде. Алар һәммәсе, Ж.Дәрзаман, З.Туфайлова, Р.Миңнуллин, Ш.Галиевларның гажәеп тирән, самими, чын мәгънәсендә илаһи рухлы шигъриятендә тәрбияләненеп, шул эзне лаеклы дәвам иттерүчеләр. Роберт Миңнуллинның бер укуда күңелдә кала торган шигърьләренә мәкиббән һәр шагыйрь әдипнең язу стилиенә сокланып, стильләштереп иҗат итәргә омтыла.

Балаларга адресланган шигърияткә әдәбият майданында инде танылган әдипләр булуы сөендерә. Соңгы елларда балалар әдәбияты майданына тыйнак кына атлап кергән Илсәяр Иксанованың балалар өчен язылган “Биюче бал корты” китабы мәгълүм. Татар жәмәгатьчеләге әдипәнә дүр шигърь жыентыгы, проза әсәрләре жыентыгы авторы, романтик язучы буларак танылган.

Илсәяр Иксанова шигъриятендә Роберт Миңнуллинның балаларга адресланган ижатында бөреләнгән, стиль үзенчәлеге булып калыплашкан мотивлар, алым-формалар булуы игътибарны жәлеп итә.

Балалар теле белән, аларның дөньяга карашын, фикер жебен сурәтләп язу осталыгы сирәк әдипләргә хас. Роберт Миңнуллинның малай-кызлары бер үк вакытта “Белмиләр лә хәлемне” дип “зарлана”, “Муса Маликов булсам...” дип хыяллана, әти-әнисенә “Әнекәш кирәк миңа!” дип сөрән сала, шунда ук “Без сугыш теләмибез!” дип катгый белдерә. И.Иксанова шигъриятендә дә охшаш мотивлар яңгыраш алуы гажәп түгел, чөнки һәммәсе – бала күңелендә саклана торган көндәлек хисләр, уй-кичерешләр. И.Иксанованың “Үзем өйрәтәрмен” шигъриятендә бала геройның зарыгып әнекәш көтүе тасвирлана:

“Миңа кирәк бер әнекәш.

Торам менә уйланып.

Гади мәсьәлә түгел бу,

Уйлый китсән, уйларлык” [Иксанова, 2020: 7].

Шигърьдәге юмористик пафос – малайның үзенә йолдызлык буенча иптәш эзләве Р.Миңнуллин шигърьләрендәге балалар елмаюына тартым. Илсәяр Иксанованың бала герое да Р.Миңнуллинның кебек, шук, жор телле, хәйләкәр:

Әти белән без Маймыллар,

Әни генә Ат минем.

Туган елларыбыз шундый,

Нич шаяртып әйтмимен. ” [Иксанова, 2020: 7].

Р.Миңнуллиндагы әнекәш көтү мотивы И.Иксановада үзгәрәк яңгыраш алган: әнекәше комачаулый күрмәсен, аның жаена торсын :

“Әйттик, энең Әтәч булса”

Йә Эт булса, нишләргә?

Сугышырга күп сорамас,

Күп сорамас тешләргә!

Дуңгыз булса... абау-абау!

Елан булса... кит инде!

Бу ел – Үгез...

Ә аннан соң?...

Аннан Күсе бит инде.

Минем кебек Маймыл булса,
Уйнар идек, их, бергә!
Тик Маймылга бик ерак шул,
Бик озак шул көтәргә” [Иксанова, 2020: 7].

Соңгы стофа нәкъ Р.Миңнуллиндагыча яңгырый:
“Апкайтсыннар гына тизрәк! –
Көтәргә бетте түзем.
Кем булса да,
маймыллыкка
Өйрәтермен мин үзем!” [Иксанова, 2020: 7].

Р.Миңнуллинның шигырьләрендәге эти-энинен балаларына вакыты житмәү мотивы да И.Иксановада заманча итеп үзгәртелеп кабатланган. Шигырьнең исеме юмор объекты белән аталган. “Замана песие” шигырендә бала герой замана технологияләренең кеше тормышын тамырдан үзгәртүеннән көлә:

“Әни дә бар, эти дә бар,
Абый да бар, апа да бар,
Минем белән уйнарга тик
Һәммәсенен вакыты тар.
Эти эштән кайту белән
Көтеп тора ноутбугы.
Компьютерда уен уйнау —
Абыемның бөтен уе.
Истаграмм, фейсбукта
Фото тезә көн-төн апа.
Телефонда ватсап, вайбер
Әниемне аптырата” [Иксанова, 2020: 13].

И.Иксанова юморы Р.Миңнуллинныкына тартым икәнлеге югарыда билгеләп үтелде. Бала шаяруы елмаерга мәжбүр итә, балачак дөньясына алып кайта, күңелне жылыта:

“ Песи генә моңа кадәр
Шаян иде, уйнак иде.
Апам беркөн песигә дә
Яңа шөгылъ табып бирде.
Алыштырып куйдылармы,
Шым булды бит, итми шык та.
Минем белән уйнау кая!
«Тычкан тота» планшетта” [Иксанова, 2020: 13].

Әдибәнең шигыриятендә балалар күзлеге белән табигать күренешләрен сурәтләү илаһи, самими. Игътибарны “Буран” шигыренә юнәлттик. Табигатьтә буран күренешен тасвирлап язган

балалар өчен язылган шигырьләр шактый күп. Беренче карашка, И.Иксанова бу күренешне ак төсләргә мана:

“Төнлә буран бураган,
Рәхәтләнәп уйнаган.
Ак таулар өеп куйган,
Алкалар элөп куйган
Чыршы белән наратка,
Туялмаслык карап та!
Юрган япкан кырларга,
Кар тутырган юлларга.
Мина, белмим, нишләргә:
Сөенергә, еларга?
Бик матур булган урам,
Акка төрөнгән урман.
Тик юллар..
Юллар гына
Кеше йөрмәслек булган.
Их сине, буран, буран!” [Иксанова, 2020: 15].

Шул урында көтелмәгәнчә бала геройның әтисен көтүе белән бәйлә якты сагышы алга чыгарыла, аклык сөенчтән үкенечкә әверелә дә куя:

“Белмәдеңмени соң син
Әтиемне көткәнне?
Әтиемнең, иртәгә
Кайтырмын, дип киткәнән?
Их сине, шаян буран!
Юлга кагылмыйча гына
Уйнасаң нәрсә булган!” [Иксанова, 2020: 15].

Р.Миңнуллин шигъриятендәге тапкыр бала образы И.Иксанова шигырьләрендә дә урын ала. “Хәйләкәр” шигырендә әнисеннән банан сораган кыз хәйләсе елмайта:

“ Куян булып, кишер ашыйм,
Кәжә булып – кәбестә.
Кәбестә дә, кишер дә күп, –
Безнең бакчада үсә.
Бүген менә тиен булдым:
Чикләвекне әй ярам!
– Житөп торыр, – ди әнием,
Чикләвек ватып арган.
– Ярар, – димен, – алай булгач,

Маймыл булам, бир банан.

– Банан юк шул өйдә, балам,

Алыйм, ди, аны каян?

– Әй, әнием, аптырама,

Бер дә юкка баш ватма.

Беләсеңме,

маймыл бит ул

Әфлисун да ярата!” [Иксанова, 2020: 11].

Р.Миңнуллинның балаларга адресланган шигъриятендәге мотив-алымнар балалар әдәбиятында гел үстерелә килә. Р.Миңнуллин белән бергә “Яшь ленинчы” гәзитендә эшләп, хезмәт юлын остазы житәкчелегендә башлаган И.Иксанова шагыйрьдән күп соңрак балалар әдәбияты майданына аяк атлый һәм Р.Миңнуллин мәктәбен дәвам итә.

Әдәбият

1. Иксанова И. Биюче бал корты: шигърьләр. – Казан: Татар.китап.нәшр, 2020. – 31 б.

XX. YÜZYILIN İKİNCİ YARISI – XXI. YÜZYILIN BAŞLARINDA TATAR ŞİİRİ BAĞLAMINDA ROBERT MİNNULLİN'İN SÖZLERİ

Prof. Dr. Nurfiya YUSUPOVA*

Postgraduate Student Elvina GARİFULLİNA**

Özet

Makalede, Robert Minnullin'in sözleri, yirminci yüzyılın başlarındaki yirminci yüzyılın ikinci yarısının Tatar şiirinin arka planına karşı incelenir. Çalışma sırasında, şairin eserlerinde «sessiz sözlerin» geleneklerinin işleyişinin özelliklerini, eserlerinin sanatsal kişiliğinin oluşumunu etkileyen özellikleri ortaya çıkarmaktadır. Makalenin alaka düzeyi, R.Minnullin'in yirminci yüzyılın ikinci yarısının «sessiz sözleri» bağlamında çalışmalarının yetersiz derecesi ile belirlenir. Tür paradigmasının, şiirselliğin ve lirik eserlerdeki temel motiflerin izlenmesi, yaratıcılığının gelişiminin belirli özelliklerini tanımlamayı, ortak ve özel olanı tanımlamayı mümkün kılar. Şiirsel metinlerin yapısal ve semiyotik analizi, bunların ideolojik-üslup ve işlevsel bütünlüğünde değerlendirilmesi, sadece şairin çalışmasında değil, aynı zamanda yirminci yüzyılın başlarındaki yirminci yüzyılın ikinci yarısının Tatar şiirinin gelişmesinde de yeni yönleri vurgulamayı mümkün kılacaktır.

Anahtar kelimeler: Robert Minnullin, Tatar şiiri, lirik kahraman, görüntü, stil eğilimleri, motif.

ROBERT MINNULLIN'S LYRICS IN THE CONTEXT OF TATAR POETRY OF THE SECOND HALF OF THE XX - EARLY XXI CENTURIES

Prof. Dr. Nurfiya YUSUPOVA*

Postgraduate Student Elvina GARİFULLİNA**

Abstract

The article examines Robert Minnullin's lyrics against the background of Tatar poetry of the second half of the XX – early XXI centuries. The research reveals the peculiarities of the functioning of the traditions of "quiet lyrics" in the works of the poet, which influenced the formation of the artistic individuality of his work. The relevance of the article is determined by the insufficient degree of study of R. Minnullin's creativity in the context of "quiet lyrics" of the second half of the twentieth century. Tracing the genre paradigm, poetics and the main motives in lyrical works makes it possible to identify the specific features of the development of his work, to determine the general and special. The structural and semiotic analysis of poetic texts, their evaluation in ideological, stylistic and functional integrity will make it possible to identify new facets not only in the poet's work, but also in the development of Tatar poetry of the second half of the XX - early XXI centuries of the second as a whole.

Key words: Robert Minnullin, Tatar poetry, lyrical hero, image, stylistic tendencies, motive.

* Kazan Federal Üniversitesi Filoloji ve Kültürlerarası İletişim Enstitüsü Tatar Edebiyatı Bölümü, Tataristan/Kazan, ORCID ID: 0000-0001-7353-0182, nurfiya.jusupova@kpfu.ru

** Kazan Federal Üniversitesi Filoloji ve Kültürlerarası İletişim Enstitüsü Tatar Edebiyatı Bölümü Master Öğrencisi, Tataristan/Kazan, ORCID ID: 0000-0003-4593-9321, ilvina1996@rambler.ru

* Institute of Philology and Intercultural Communication KFU, Department of Tatar Literature, Tatarstan/Kazan, ORCID ID: 0000-0001-7353-0182, Nurfiya.Jusupova@kpfu.ru

** Institute of Philology and Intercultural Communication KFU, Department of Tatar Literature, Tatarstan/Kazan, ORCID ID: 0000-0003-4593-9321, ilvina1996@rambler.ru

ЛИРИКА РОБЕРТА МИННУЛЛИНА В КОНТЕКСТЕ ТАТАРСКОЙ ПОЭЗИИ ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XX - НАЧАЛА XXI ВЕКОВ

Проф., доктор Нурфия ЮСУПОВА*
Аспирант Эльвина ГАРИФУЛЛИНА**

Аннотация

В статье лирика Роберта Миннуллина рассматривается на фоне татарской поэзии второй половины XX – начала XXI веков. В ходе исследования выявляются особенности функционирования традиций «тихой лирики» в произведениях поэта, повлиявших на становление художественной индивидуальности его творчества. Актуальность статьи определяется недостаточной степенью изучения творчества Р.Миннуллина в контексте «тихой лирики» второй половины XX века. Прослеживание жанровой парадигмы, поэтики и основных мотивов в лирических произведениях позволяет выявить специфических особенностей развития его творчества, определить общее и особенное. Структурно-семиотический анализ поэтических текстов, оценка их в идейно-стилевой и функциональной целостности дадут возможность выделить новые грани не только в творчестве поэта, но и в развитии татарской поэзии второй половины XX – начала XXI веков в целом.

Ключевые слова: Роберт Миннуллин, татарская поэзия, лирический герой, образ, стиливые тенденции, мотив.

КЕРЕШ

XX гасырның икенче яртысы – XXI гасыр башы – татар шигъриятенң тематика һәм сурәтлелек, стиль тенденцияләре ягыннан киңәю-тармаклану вакыты, ул поэзиягә яңа сыйфат үзгәрешләре, үзгә сулыш алып килә. Өйрәнелә торган дәвердә татар шигъриятенң этәлегә, фикер көчә, аны житкерү формалары, әдәби-эстетик алымнары элгәргә чорлар поэзиясеннән аерылып тора. Аның башкарак юнәлештә үсеп китүе фәлсәфи һәм сәнгати яңалыклар, әдәбиятның ижтимагый кануннары алга куйган кысалардан чыгуга омтылышы, дөнъяны, яшәешне образлы кабул итүнең яңа яклары ачылу белән аңлатыла. XX гасырның икенче яртысыннан татар поэзиясенә үсеш-үзгәреш авангард шигърият һәм традицион лирика агымнары белән тыгыз бәйләнештә бара. Роберт Миннуллин да зур әдәби мәйданга 1970 нче елларның икенче яртысында шушы дулкында килеп керә. Ул – XX гасырның икенче яртысы – XXI гасыр башы татар шигърияте, балалар әдәбияты үсешенә зур өлеш керткән әдипләрен берсе.

МЕТОДЛАР

Мәкаләне язу барышында методологик нигез итеп герменевтик эзләнүләр алынды (Терминология, 1992). Методик яктан Б.Л.Борухов тәкъдим иткән «мотивлаштырылган поэтика» файдаланылды. Ул аңлатуны фәнни эшчәнлекнең ахыргы максаты буларак карый һәм әдәби текстны анализлау өчен төп метод итеп канун (закон) нигезендә аңлатуны аерып чыгара, аны текстны мотивацияләү дип атый (Борухов, 1992). Б.Л.Борухов мотивацияләүнең мәдәни, конвенциаль, менталь төрләрен аерып чыгара (Борухов, 1992: 13). Роберт Миннуллин ижатын өйрәнү барышында аның конвенциаль төре нигез итеп алынды. Ул әдәби күренеш булган текст һәр чорда үз закон һәм конвенцияләренә буйсынып дөнъяга чыга дип билгели. Конвенциаль мотивацияләү Роберт Миннуллин лирикасының төп үсеш тенденцияләрен аерып чыгарырга,

* Институт филологии и межкультурной коммуникации КФУ, кафедра татарской литературы, Татарстан, Казань, ORCID ID: 0000-0001-7353-0182, nurfija.jusupova@kpfu.ru

** Институт филологии и межкультурной коммуникации КФУ, кафедра татарской литературы, Татарстан, Казань, ORCID ID: 0000-0003-4593-9321, ilvina1996@rambler.ru

шигырьләрендә әдәби традицияләрнең дәвам ителешен ачыкларга яки аларның трансформациясен, яңарыш юлларын, аларның нигезен, үзенчәлеген аңлатырга мөмкинлек бирә.

ФИКЕР АЛЫШУ

Роберт Миңнуллин татар шигъриятендә «салмак лирика» традицияләрен дәвам итүче, үстерүче-баेतучы, шул нигезендә шигърият майданында үз сукмагын салган традицион поэзия вәкиле буларак урын ала. Аның лирикасын сүз сәнгатенең үткән, халык жыры традицияләренә таяну, әхлакый яңаруга омтылыш, традицион шигъри сөйләмгә өстенлек бирү сыйфатлары билгели.

«Салмак лириклар» ижатына лиризм, гади һәм традицион шигъри сөйләмгә өстенлек бирү хас; традицион шигърият вәкилләрен сүз сәнгатенең үткән, бигрәк тә халык жыры, Тукай традицияләренә таяну, әхлакый яңаруга омтылыш якынлаштыра һәм бу сыйфатлар татар шигъриятендә милли нигезләргә «кайтуын» тәмин итә. Әлеге яңарыш та кеше концепциясендәге үзгәрешләрдән башлана. Татар шигъриятенә милли яшәеш кыйммәтләрен эзләүче, туган жирен яратучы, аңа гашыйк, бай күңел дөньясына ия, үткәннән килгән әхлакый каннунарны саклап, килчәк буыннарга житкерү теләге белән янучы лирик герой килә. Ул эсәрләрдәге дөнья сурәтен, язу стилин, поэтиканы да үзгәртә. Шушы дулкында авыл, мэхәббәт, хезмәт темалары активлаша, алар фәлсәфи уйланулар белән баетыла. Катлаулы авангард образлар милли шигърияттә элеккедән яшәгән саф сулы чишмә, урман, болын, туган якның иксез-чиксез басу-кырлары, ак каеннар, имәннәр, шомырт-баланнар, тал-тирәкләр, гармун, сандугачлар һәм былбыл, аккош һ.б. романтик образ-детальләр белән алышына, татар шигърияте халыкчан фикерләүгә, классик шигърь өлгесенә, көйле тезмәгә әйләнеп кайта. Бер яктан, салмак поэзияне фольклордагы халык акылы, фәлсәфәсе, фикерләү үзенчәлеге кызыксындырса, икенчедән, авыз ижатына хас романтик образлылык, халык жырларының үлчәм-везене, структурасы жәлеп итә, шулар нигезендә 1920-1930 еллар лирикасында формалашкан «фольклор стиле» яңара. Халык авыз ижатыннан килгән образларны, мотивларны файдалану, символлар куллану татар шигъриятендә эчтәлек һәм форма ягыннан киңәюенә китерә (Йосыпова, 2021: 97). 1970 елларда майданга килгән Р.Миңнуллин шул юнәлешне дәвам итә һәм үстерә.

Әлеге дулкында шагыйрь ижатында туган як мотивы, мэхәббәт темасы алга чыга. Р.Миңнуллинның авыл темасына язылган поэтик эсәрләрендә гомумкешелек кыйммәтләре, яшәү мәгънәсе турында уйланулар үзәккә куела, гуманистик, рухи яссылыкка басым ясала. «Сөн буена чакыру», «Туган як язы», «Бозлар ага яшел жәйгә таба», «Каеннарны сенел сана», «Үлән», «Авыл. Тупыл белән сөйләшү», «Сөн буенда кояш байый», «Исэнме, Киек каз юлы», «Ачыла таң капкалары», «Исэнмесез!», «Әрем исе, әрем тәме» һ.б. шигърьләрендә авыл мохите, яшәеше темасы күтәрелә, туган туфракны ярату, жирсү хисе үзәккә куела. Мисал өчен, туган якны сагыну мотивына корылган «Әрем исе, әрем тәме» шигърендә әрем, авыл, болын, аларның матурлыгы, якынлыгы кебек образ-детальләр ярдәмендә туган якны ярату тойгысы күз алдына бастырыла, образ-детальләр туган якның кадерле һәм газиз жир булуын ачып бирә. Шигърь тукумасында туган як / чит жир оппозициясе аша яшәеш фәлсәфәсе житкерелә һәм ул туган жирдән киткән кеше мәңгелек сагышка, сызланып яшәүгә дучар була дигән фикер булып укыла:

Язмышлар да ачы икән,

Ачы икән әрем төсле.

Өзмим әле әремнәрне,

Өзәр идем – әрем төсле (Миңнуллин, 2001: 229) .

Мондый шигърьләрдә ак томанга төренгән иртәләр, ашлык исе, басу-кырлар, каен, көтү, тургай, тал, тау, Сөн, әрем исе кебек образ-детальләр туган якның матурлыгын ачуга юнәлтелә, шул образ-детальләр аша туган як һәм лирик герой тормышы, язмышы бербөтенгә әйләнә:

Исэнмесез, Чагыл, Хан таулары!
Исэнмесез, Сөнөм, авылым!
Гомеремне күргән төсле булам,
Күрсәм эгәр Сөннең агымын. (Миңнуллин, 2001: 192).

Мондый әсәрләрендә шагыйрь авыл мохитен тасвирлау аша милли яшәешне яктырта, татар халкына хас иң матур сыйфатларны югары күтәрәп чыга:

Аксыл каеннар да энә
Билдән томан эчендә.
Ул томаннар ни өчендер
Ак каеннар төсендә.
Ачыла таң капкалары,
Яктыга жан тартыла.
Күнеккәнме караңгыга? –
Яктыдан тән тартына. (Миңнуллин, 2001: 173-174).

Бу чор әдәбиятында, гомумән, авыл кешесен идеаллаштыру, яшәешен әхлакый камиллек югарылыгына күтәрү, табигать белән тыгыз бәйләнешен, шуңа мөнәсәбәттә табигыйлеген ассызыклау мотивлары күзәтелә, шуңа мөнәсәбәттә яшәешнең кыйммәте туган жир белән берлектә, туган жирнең кадерен белүдә дигән фикер күзәтелә. Мондый мотивлар Р.Миңнуллинның «Безнең авыл», «Өлгермәдем», «Жирсү», «Авылым кызларына», «Туган ягым моңы», «Кайнар таллар», «Авылым төннәре», «Безнең як чишмәләре» һ.б. шигырьләрендә урын ала һәм хәтта лейтмотив төсен ала:

Иң якты көннәрдер анда,
Иң караңгы төннәрдер...
Иң данлыклы бер авыл ул,
Дөнъясында бердәнбер. (Миңнуллин, 2001: 244)

«Булган фикерем дә, лирикам да, фәлсәфәм дә – туган жиремнән» (Миңнуллин, 2001: 242 б.) дип язган Роберт Миңнуллинның туган як мотивына бәйле аерым шигырьләре яшәеш фәлсәфәсен дә туган жир белән бәйләнештә ача, мондый үрнәкләрне кеше өчен яшәү мәгънәсе туган жиргә хезмәт итүдә, аны бербөтен итеп саклауда, аның белән берлектә дигән фикер үтәли кисеп бара. Мисал өчен, «Исэнме, Киек каз юлы» шигырендә туган жир өстеннән үткән Киек каз юлы образы лирик герой өчен дөнъяны таныткан, аны олы тормышка озаткан юл гына түгел, бәлки, Олы яшәү Юлы, яшәү кредосы мәгънәсен дә ала. Шуның аша шагыйрь туган якны яшәү кыйммәтләренен үзгендә торучы бөек көч итеп күтәрә:

Исэнме, Бөек Каз Юлы! –
Йолдыз Юлы, ай Юлы...
Син бит – Бөек Галәм Юлы,
Син – Бөек Ходай Юлы! (Миңнуллин, 2001: 131)

Р.Миңнуллинның туган як мотивы тирәсенә тупланган шигырьләрендә фольклор традицияләре яңара, халык авыз ижатыннан үстерелә килгән образлар туган якка булган хис-кичерешне житкерү чарасына әверелә. Мисал өчен, «Шундый минем туган ягым» шигырендә туган як образы ак чәчәкләре, ак каеннары, су керүче таллары, зәңгәр күге, офыкларга сузылган басулары белән укучы күз алдына бастырыла:

Тайлар монда бер урында
Чыдый алмый биеп тора.
Ә басулар шундый биек –
Офыкка ук тиеп тора.
Менә шундый инде минем
Туган жирем, туган ягым.
Мин төзәлә алмам, ахры –
Мактаньлды менә тагын! (Миңнуллин, 2001: 195-196).

Лирик геройның шул табигый гүзәллеке яратуы сәбәпле туган шатлык хисе шигырьнең эчтәлеген тәшкил итә. «Апрель» шигырендә Р.Миңнуллин тәңкә-тәңкә апрель кары, сулы кар, яз исе кебек образ-детальләр, сынландырулар аша яз матурлыгын укучы күз алдына бастыра, әсәр шуннан туган шатлык, табигатьне ярату хисе белән сугарыла.

Р.Миңнуллин поэтик яктан үзенең лирик әсәрләрендә еш кына халык жыры үлчәменә мөрәжәгать итә. Шушы ноктада Р.Миңнуллин поэзиясендә жыр жанрының активлашуы күзгә ташлана. Шагыйрьнең жыр текстлары тематик яктан мэхәббәт, әхлакый бөтенлеккә, тәрбияви якка игътибарын юнәлтсә, сәнгатьчә эшләнешә жәһәттенән нәкъ менә халык жыры традицияләренә таяна, рифма-ритм төзеклегенә, эчке яңгырашка, бизәкләр төрлелегенә омтыла. Бу фикерне шагыйрьнең күпсанлы жырлары дәлиллик.

Шул ук вакытта Р.Миңнуллинның авыл темасына язылган әсәрләре жәмгыятькә хас проблемаларны да авыл тормышы материалында, фонында ачарга омтыла: аларда тәнкыйди башлангыч көчәя. Тәнкыйди караш шәфкатьсезлек, имансызлык, заманга яраклашу кебек сыйфатларга юнәлтелеп, жәмгыятьнең рухи ярлылана баруын асызыкый һәм заман кешенең дөньяга карашын да, әхлагын да, холык-фигылен дә үзгәртә дигән фикерне ныгыта. Соңгысы ямьсезлекнең кешене кеше буларак юкка чыгаруы хакындагы фәлсәфә белән үрелеп китә. Шунуң янәшәсендә шагыйрь тәнкыйте рухи бәйләнешләр өзәлү, традиция-гадәтләрнең, телнең югала баруы, әхлакый кыйммәтләрнең үзгәрүе, туган жир, туган нигез кадеренең кимүе, татар авылларының язмышы кебек мәсьәләләргә игътибарын юнәлтә. Мәсәлән, «Йорт агачлары» шигырендә лирик геройның хәсрәте кайчандыр шаулап-гөрләп торган, тулы канлы тормыш белән яшәгән йортның юкка чыгуына тоташа, фажиғалелек мотивы ятим тупыл агачлары аша тергезелә:

Элекке йорт урынында
Хөкем сөрә яңа тынлык.
Яңа тынлык ятим калган
Тупылларны елатырлык. (Миңнуллин, 2001: 176)

Алга таба нигезләрнең бетүе белән үткәннәрнең жуелуы, яшь буынның үзгәрүе, туган жиргә береккәнлек сыйфатының югалуы хисен дәрәжәсен көчәйтә, шигырь кешелек үз тамырын сакларга тиеш дигән фикер белән тәмамлана.

Авил, туган як темасы белән янәшә һәрвакыт эни, гомумиләштерелгән Ана образы килә. Шагыйрьнең «Әнкәй», «Әнкәмнең догалары», «Аның моңы», «Син аларны яратырсың, әнкәй», «Әнкәйләр тәрбиясе» кебек шигырьләре Аналарның бөеклегенә дан жырлый. Бу төркем әсәрләр еш кына эниләрдән аерылу яки еракта булу сәбәпле туган сагыш хисен, юксыну кичерешен гәүдәләндерә.

Р.Миңнуллинның күнел лирикасына караган «Бураннарым белән барам», «Соң инде», «Яктылык», «Шулай шул», «Алтын алма», «Син», «Икәү» кебек шигырьләренең үзәгендә мэхәббәт темасы, сөю мотивлары ята, мэхәббәтнең гүзәллегенә дан жырлана, ул кешегә камилләшүгә ярдәм итүче көч, тормыш терәге буларак бәяләнә.

1990 еллардан шагыйрь ижатында да яна сыйфат үзгәрешләре башлана. Гомумәдәби фонда 1990 еллардагы фикер төрлелеге, төрле карашларның бер майданга сыешуы, милли һәм рухи күтәрелеш – шигърияттә тормышны яңачарак бәяләргә, сурәтләргә, матурлыкны үзгәчтәлектә, калыпта яктыртырга мөмкинлек бирә. Болар, сүз сәнгатең башка төрләре кебек үк, поэзиянең дә эзләнүләр юлына керүенә этәргеч була. Әлеге үзгәрешләр үз чиратында лирик герой концепциясенә йогынты ясый, алга планга татар халкының бәхете өчен көрәшкә күтәрелгән, милли жанлы лирик герой чыга, үзен татарның улы, жырчысы буларак тәкъдим итә, еш кына татар исемнән сөйли. Ул тарихның тирән тамырларына төшөп хакыйкәт эзли, үз милләтенең урынын билгеләргә омтыла, татар халкын берләштерү идеясе белән яна. Бу яктан әлеге тип лирик герой XX йөз башы реалистик шигъриятендә үсеш алган лирик герой концепциясен тергезеп жибәрә. Милләт язмышы хакындагы фикергә корылган әсәрләрдә татар халкының яшәеше (лирик герой язмышы еш кына милләт язмышына бергеп китә) төп мотив буларак асызыклана, ижтимагый детерминация саклана.

Татар шигъриятендә барган әлеге үзгәрешләр Р.Миңнуллин ижатына да йогынты ясый, шагыйрьнең бу чор ижатында ижтимагый мотивлар активлаша. Милли мотивлар «Туган теләмә», «Әллүки», «Татар өмете», «Алтын Урда» һ.б. шигърьләрендә үзәккә алына. Мәсәлән, «Туган теләмә» шигъре туган телне иң матур, камил, якин тел дәрәжәсендә идеаль югарылыкка күтәрә:

Синнән алган һәрбер сүземне мин
Күз карасы төсле саклар идем.
Ул сүзләренң затлыларын сайлап,
Дога итеп кенә ятлар идем (Татар шигърияте, 2003: 209).

Асыл сүзләр, жыр кебек образ-детальләр туган телнең төп сыйфатларын житкерә һәм туган тел милли хис, туры юлга күндөрүче сыйфатында алга чыга.

«Булмас аны ватып...» шигърендә татар халкының үткәнә, киләчәгенә бәйле уйланулар урын ала. Үткән / хәзерге вакытка бәйле оппозициягә корылган шигърьдә чүлмәк метафорасы татарның тарихи аренадагы роле, рухи югарылыгы булып укыла. Автор халкының алга таба яшәешен ныклы рухи-ижтимагый бөтенлек белән бәйләп куя:

Бездән соң да чүлмәк калыр микән?
Ниләр эшләр Вакыт?!
Тик ул балчык булмас! Болай гына
Булмас аны ватып (Татар шигърияте, 2003: 207).

Татар халкы яшәешенә бәйле мәсьәләләр кечкенә күләмле лирик жанр кысаларына гына сыеша алмый, шул сәбәпле Р.Миңнуллин ижатында яңа жанр формасының актуальләшәп китүе күзәтелә, аерым шигърьләрендә шагыйрь озын шигърь жанр формасына мөрәжәгать итә. Гомумәдәби фонда урын алган мондый эзләнүләрнең Р.Миңнуллин тарафыннан үстереләп китүе үзе үк аның әдәби майдандагы ролен, эзләнүчән рухын чагылдыра. Мисал өчен, Р.Миңнуллин үзе оран-поэма буларак исемләгән «Татарларым» әсәре шундыйлардан. Әлеге форма шагыйрьгә лирик материалда милли проблеманы актуальләштерү, татар халкы тарихына, үткән дәверләргә һәм киләчәккә бәйле уйлануларны бер үрәмтәдә ачу мөмкинлеген бирә. Үз халкына мөрәжәгать аша автор үткәндәге хаталарны ача, татар халкына хас сыйфатларны тасвирлый һәм шулар аша киләчәккә бару сукмакларын барлый:

Халкыбызның киләчәген уйлыйк,
Кабатламыйк тарих хаталарын!..
Мин сүземне әйттем! Язмышыбыз
Үзәбездән тора, татарларым! (Татар шигърияте, 2003: 211)

НӘТИЖӘ

1. Роберт Миңнуллин – XX гасырның икенче яртысы – XXI гасыр башы татар шигърияте, балалар әдәбияты үсешенә зур өлеш керткән әдипләрнең берсе. Аның ижатында барган эзләнүләр поэтик образлылык, мотивлар һәм шәхес концепциясе бирелешендә көчле булып, әлеге чор татар шигъриятенә яңа сулыш өрә.

2. Шагыйрьнең беренче чор ижаты «салмак лирика» традицияләрендә үсә-үзгәрә. Шушы дулкында шагыйрь ижатында туган як мотивы актуальләшә, мэхәббәт, әниләр темасы алга чыга. Күп шигърьләре белән ул Сөн буена, туган авылына, бөек Анага «шигъри һәйкәл» куя.

3. Поэтик яссылыкта Р.Миңнуллин «фольклор стиле» традицияләрен үстереп китә. Халык авыз ижатыннан юл алган каен, чишмә, тал, өянке, тургай, сандугач һ.б. образларны шагыйрь туган як матурлыгын ачуга, лирик геройның туган жиренә булган хис-кичерешләрен житкерүгә юнәлтә. Әлеге сыйфат шагыйрьнең жыр текстларында да актуальлеген югалтмый. Аерым шигърьләре халык жыры үлчәмендә ижат ителә.

4. Р.Миңнуллинның икенче чор ижатында ижтимагый мотивлар калкулана. Мондый әсәрләрендә шагыйрь үз халкының үткәне, бүгенгесе, киләчәге хакында уйлана, милли эчтәлек актуальләшә. Шушы дулкында аерым шигърьләре озын шигърь жанр формасында дөнья күрә.

5. Р.Миңнуллин ижатында лирик герой концепциясе дә XX гасырның икенче яртысы – XXI гасыр башы татар шигърияте кысаларында үсә-үзгәрә. Шагыйрьнең беренче чор ижатында туган жирен ихластан яратучы, аны сагынып яшәүче, авыл кешесен, Ананы, сөйгән ярын илаһилаштыручы лирик герой актив булса, икенче чор ижатында бу тип лирик геройга үз халкының киләчәге хакында уйланучы лирик герой да кушыла.

Әдәбият

4. Терминология современного зарубежного литературоведения / отв. ред.: Ильин И.П., Цурганова Е.А. (1992). М: ИНИОН, 218 с.

5. Борухов Б. (1992). Введение в мотивирующую поэтику // Филологическая герменевтика и общая стилистика. Тверь: Изд-во Тверского ун-та, С. 5 – 28.

6. Йосыпова Н.М. (2021). XX гасырның икенче яртысы татар шигърияте: традицияләр һәм яңачалык. Казан: «Школа» редакция нәшрият үзәге, 296 б.

7. Миңнуллин Р. (2001). Айның татлы йокысы. Казан: «Рухият» нәшр., 384 б.

8. Татар шигърияте: 1980-2000 еллар. Төз. Т.Н. Галиуллин, Н.М. Гафиятуллина. (2003). Казан: Мәгариф, 352 б.

OKULDAKİ TATAR EDEBİYATI DERSLERİNDE ROBERT MİNNULLİN'İN YARATICI LABORATUVARINI İNCELEME METODOLOJİSİ SORUNLARI

Alsu KHAMMATOVA

Doç. Dr. Gulfiya GAINULLİNA

Özet

Bu makalede, okuldaki Tatar edebiyatı derslerinde yaratıcı laboratuvarın incelenmesinin zorlukları ele alınmaktadır. Bu metodolojik konu Robert Minnullin'in yaratıcı laboratuvarı örneğinde incelenmektedir. Küreselleşme çağında, şairin yaratıcı laboratuvarının incelenmesini organize etmenin mümkün olduğu dijital ve yenilikçi teknolojiler giderek daha fazla önem kazanmakta, böylece Tatar edebiyatının modern dersini geliştirmekte ve etkinliğini arttırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Robert Minnullin, yaratıcı laboratuvar, Tatar edebiyatı, Tatar edebiyatının öğretim metodu, inovasyon teknolojileri, dijital teknolojiler.

PROBLEMS OF THE METHODOLOGY FOR STUDYING THE CREATIVE LABORATORY OF ROBERT MINNULLIN AT THE LESSONS OF TATAR LITERATURE AT SCHOOL

Alsu KHAMMATOVA

Associate Prof. Gulfiya GAINULLINA

Abstract. This article discusses the problems of studying the creative laboratory at the lessons of Tatar literature at school. This methodological topic is studied on the example of the creative laboratory of Robert Minnullin. In the era of globalization, digital and innovative technologies are becoming increasingly important, with the help of which it is possible to organize the study of the poet's creative laboratory, thereby improving the modern lesson of Tatar literature and increasing its effectiveness.

Key words: Robert Minnullin, creative laboratory, Tatar literature, methods of teaching Tatar literature, innovative technologies, digital technologies.

ПРОБЛЕМЫ МЕТОДИКИ ИЗУЧЕНИЯ ТВОРЧЕСКОЙ ЛАБОРАТОРИИ РОБЕРТА МИННУЛЛИНА НА УРОКАХ ТАТАРСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ В ШКОЛЕ

Магистр 2 курса

Алсу ХАММАТОВА

Доцент, кандидат филологических наук

Гульфия ГАЙНУЛЛИНА

Аннотация

В данной статье рассмотрены проблемы изучения творческой лаборатории на уроках татарской литературы в школе. Данная методологическая тема изучается на примере творческой

лаборатории Роберта Миннуллина. В эпоху глобализации все большую значимость приобретают цифровые и инновационные технологии, с помощью которых можно организовать изучение творческой лаборатории поэта, тем самым усовершенствовав современный урок татарской литературы и повысить его эффективность.

Ключевые слова: Роберт Миннуллин, творческая лаборатория, татарская литература, методика преподавания татарской литературы, инновационные технологии, цифровые технологии.

Введение

В процессе изучения литературы обращение в творческую лабораторию поэта является для старшеклассников эффективным способом овладения предметом татарской литературы. Актуальность данного метода несомненна, поскольку современным школьникам свойственна очень низкая мотивация, что усложняет задачу обучения литературе. Поэтому в литературе очень важна и актуальна разработка эффективной методики повышения мотивации учащихся в изучении школьной программы.

На наш взгляд, данный подход является правильным подходом к выбору способов повышения мотивации учащихся к изучению литературы, относящейся к школьной программе, и является важным аспектом организации индивидуально-проектной деятельности учащихся средних и старших классов.

Изучив и проанализировав педагогическую и методическую литературу, мы пришли к выводу, что в методике преподавания литературы при преподавании творческой лаборатории поэта сложились некоторые традиции. В ходе написания данной статьи мы ознакомились с группой публикаций, опубликованных на страницах периодической печати в разные годы, обратились к электронным ресурсам.

Цель настоящего исследования – определить особенности работы с творческой лабораторией поэта на примере творческой лаборатории Роберта Миннуллина на занятиях по татарской литературе.

Поставленные цель и задачи позволяют определить следующий ***объект исследования***: теоретические материалы, посвященные изучению творческой лаборатории поэта и публицистические и архивные материалы, опубликованные в разные годы.

Предметом исследования являются способы обучения творческой лаборатории поэта на уроках татарской литературы в начальных и средних общеобразовательных учреждениях.

Методы. В ходе исследования были использованы следующие методы: теоретический, описательный, синтезирующий, анализирующий, исторический, метод сравнения, индуктивные и дедуктивные методы.

В мировой литературе изучение творчества автора, его биографии, автобиографии и литературно-эстетических взглядов, роли и сущности авторского «Я» в произведениях искусства имеет научное и теоретическое значение. Актуальность данной темы определяется тем, что она является важным источником, позволяющим выявить роль поэта и творческой личности его эпохи, роль социально-психологических отношений в духовных изменениях, принципах литературного и эстетического мироощущения. Современный процесс глобализации требует изучения творческой лаборатории, основанной на передовых современных научно-методических подходах в мировой литературе, выявления истоков социально-политических, литературных и психологических факторов, создавших творческую деятельность поэта. В связи с этим необходимо изучение творческой лаборатории автора не только как литературно-эстетической проблемы, но и с точки зрения философских, социальных, психологических и методологических проблем. Эффективных результатов можно достичь, изучая такие вопросы,

как психология творчества в литературе, творческая личность, мнение и мировоззрение автора, социальная позиция, творческая концепция, эстетический вкус, убеждения, а также методика преподавания творческой лаборатории поэта.

О творчестве любого писателя судят по уровню его таланта и творческого мастерства. На протяжении многих лет эта концепция находилась в центре внимания теории литературы и литературной критики. Понятие творческой лаборатории писателя сложное и многогранное. В содержание этой концепции входит весь комплекс элементов: психология и внешние условия творчества писателя, методы изучения действительности, его отношение к миру и художественная обработка жизненного материала, использование творческого опыта человечества, текст, творческая история произведения, от момента возникновения идеи в сознании писателя до ее реализации, процесс работы над произведением и т.д.

Однако следует отметить, что некоторые видные писатели и поэты оставили ценный материал для самонаблюдения и комментарии о своей творческой деятельности, которые помогают исследователю проникнуть в сложную область психологии художественного творчества и, в частности, изучить вопрос как автор создает персонажей.

На занятиях по изучению творческой лаборатории писателя дополнительно используются архивные материалы писателя, публицистические сочинения, отрывки из его писем и т. д. Ввод данных делает процесс обучения более эффективным, если он будет проводиться систематически с учетом этапов литературного развития школьников. Цели, методы и приемы включения таких материалов в процесс изучения творческой лаборатории поэта на примере творческой лаборатории Роберта Миннуллина должны меняться от класса к классу:

- изучение творческой лаборатории поэта в 5-6 классах помогает понять проблему «поэт и его творчество», позволяет рассмотреть процесс формирования личности Р.Миннуллина, влияние места проживания и окружения на мировоззрение автора, возможность выбора темы, изображения и сюжета произведения. Так, учащиеся 5-6 классов узнают, где поэт родился, получил образование. Илишевский район Республики Башкортостан и река Сюн неоднократно становятся предметом восхищения поэта в его произведениях. Особое место в его творчестве занимает пейзажная лирика, пронизанная тонким шлейфом безграничной любви к своей малой Родине (*“Дөнъя яшьлэнгәч”, “Кояш көтү”, “Печән”, “Каеннарны сеңелләр дип саныймын”, “Таллар, тупыллар”, “Кайту”, “Сөн бу талсыз буламы”, “Сөн дулкыннары”, “Хан тавы”, “Моңсу чиркәү”, “Балачак тегермане”* и др.).

- Изучение творческой лаборатории поэта на уроках литературы в 7-8 классах способствует пониманию проблем «действительности жизни и литературного творчества», «художественного мира писателя», помогает полнее представить определенный исторический период поэта и его лирических героев. В данный период обучения учащиеся узнают, что в силу сложившихся трагических жизненных обстоятельств, Р.Миннуллина воспитывала его мама одна, тем не менее она смогла сформировать в своих детях такие высокие качества человека, как: любовь в Родине, к своему родному языку, к своему народу. Все эти темы нашли отражение в творчестве будущего поэта. И особую роль в его творчестве играет, конечно же, образ Матери, и реализуется он в его произведениях в качестве архетипа (*“Ана”, “Әни”, “Әнкәй”, “Син бердәнбер әни”, “Минем әни әле дә матур”, “Синең хатларың”, “Әни Сөн ярында тора”, “Әниңең чал чәчләре”, “Әниләр”, “Мәдхия”, “Синең бәллү жырларың”, “Бишек”, “Синең язмыш”* и др.).

- Изучение творческой лаборатории поэта в 9-11 классах помогает восполнить пробелы в понимании творчества и биографии Роберта Миннуллина, помогает понять личность поэта, творческие поиски, окружение (биографическое пространство) поэта, позволяют познакомиться с историей и культурой поэта, литературной жизнью поэта. Помимо изучения литературного произведения изучение особенностей поэтического пространства позволяет учащимся осознать собственные творческие и научные потребности (*“Жырларымның бишеге”, “Таллар, имәннәр”,*

“Ватанда изгеләр кемнәр ул?”, “Кышкы кич”, “Икмәк ватаны булган Илешкә мөрәҗҗәгать” и др.).

Цели каждого этапа, а также особенности архивных материалов определяют выбор способов включения архивных материалов в занятия литературы, посвященной изучению творческой лаборатории поэта.

На сегодняшний день на уроках татарской литературы задача обучения творческой лаборатории Р.Миннуллина состоит главным образом в ознакомлении учащихся с краткой биографией поэта и возвращении к изучению его лирики, так или иначе связанной с биографией поэта. Биография поэта является одним из важнейших элементов изучения литературы в школе и требует особого внимания. Однако, при изучении биографии преподаватели должны воплощать в жизнь идею преемственности. Часто изучению биографии посвящен всего один урок, тогда как в учебниках даты и события из жизни поэта представлены в хронологическом порядке, и зачастую личность творца остается для читателя неизвестной. В данном случае мы считаем, что необходимо преподавать биографию поэта не только на основе сухих дат, но и подчеркивать, как это событие в жизни поэта повлияло на его творчество и как оно отразилось в его произведениях.

Изучение биографии Р.Миннуллина в органической связи с его творчеством обогащает представления учащихся о личностной природе художественного творчества и позволяет понять своеобразие авторского взгляда на мир. Установление отношения автора к изображаемым сценам и образам, а также выделение основных проблем, организация работы по изучению его лирики приводит к сознательному овладению учащимися красотой, гармонией и своеобразием глубины мысли автора.

Заключение. Комплексное обучение творческой лаборатории Роберта Миннуллина на уроках татарской литературы – задача, требующая от преподавателя большой подготовки и таланта. В этом направлении предлагается организовать занятия по литературе на основе принципов преемственности и традиции в образовании. Кроме того, сам учитель должен хорошо знать биографию и творчество поэта, обрабатывать этот богатый и сложный материал и делать его понятным для школьников. Это задача, требующая много времени и навыков. Выполнить такую задачу сможет только учитель, который всегда находится на пути открытий и постоянно совершенствует свои знания. Однако, самое главное – создать систему в работе преподавания творческой лаборатории поэта. Мы считаем, что в данной работе важно использовать современные технологии, методы обучения и подходы.

Литература:

Дробот В.Н. (1988) Изучение биографии писателя в школе: Пособие для учителя. Киев: Рад. шк, 189 с.

Каплан И.Е. (1964) Изучение биографии писателя в старших классах: Пособие для учителя. М.: Просвещение, 164 с.

Лотман Ю.М. (1992). Литературная биография в историко-культурном контексте (к типологическому соотношению текста и личности автора): Избранные статьи. В 3-х т. Т 1. Талин: Александра, С. 365 – 376.

Миннуллин Р.М. (2007). Сочинения в 7 Томах. Т.7. Казань: Татар. книгоиздат., 420 с.

AMIRKHAN YENİKİ KAMU FAALİYETLERİNDE ŞAİR ROBERT MINNULLİN

Doç. Dr. Gulfiya GAINULLİNA *

Özet

Tatar edebiyatının klasiği, düzyazı yazarı, gazeteci Amirkhan Eniki, gazetecilik materyallerinde sık sık milli eğitimin sorunlarından bahsediyor. Bu makale, yazarın 1998 yılında yazdığı makalenin materyali üzerine A. Yazarın, ilkokul ve ortaokullarda milli eğitimle bağlantılı olarak ana dilin koruyuculuğunun cesurca tespit edildiği yapılar varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tatar edebiyatı, Robert Minnullin, Amirkhan Eniki, şair, halk figürü.

AMIRKHAN YENIKI ABOUT PUBLIC ACTIVITIES POET ROBERT MINNULLIN

Associate Prof. Gulfiya GAINULLINA

Abstract

The classic of Tatar literature, prose writer, publicist Amirkhan Eniki in his journalistic materials quite often spoke about poets who were closely involved in social activities. This article provides an instruction of the classic to the poet, public figure Robert Minnullin, and also touches upon the theme of the writer's attitude to the issue of the creator's nationality. It is concluded that the writer has repeatedly touched on this problem in his articles, memories of compatriots who served for the benefit of the people.

Key words: Tatar literature, Robert Minnullin, Amirkhan Eniki, poet, public figure.

АМИРХАН ЕНИКИ ОБ ОБЩЕСТВЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПОЭТА РОБЕРТА МИННУЛЛИНА

Доцент Гульфия ГАЙНУЛЛИНА

Аннотация

Классик татарской литературы, прозаик, публицист Амирхан Еники в публицистических материалах довольно часто высказывался о поэтах, которые вплотную занимались общественной деятельностью. В данной статье приводится наставление классика поэту, общественному деятелю Роберту Миннуллину, а также затрагивается тема отношения писателя к вопросу народности творца. Делается вывод о том, что писатель не раз затрагивал данную проблему в своих статьях, воспоминаниях о соотечественниках, служившим во благо народа.

Ключевые слова: Татарская литература, Роберт Миннуллин, Амирхан Еники, поэт, общественный деятель.

Кереш

Әдәби-мәдәни барышның катлаулы чорларында әдәбиятны киңкырлы, тирән бәяли алган мәгълүм зыялылар арасында киң жәмәгәтчелектә үткер сүзе, кыю фикере белән танылу алганнары күп түгел. Язучылар даирәсендә татар халкының бөек язучысы Әмирхан Еникине

* Kazan Federal Üniversitesi Filoloji ve Kültürlerarası İletişim Enstitüsü, gulfiarasilevna@mail.ru

(1909-2000) һәм шагыйрь, жәмәгать эшлеклесе Роберт Миңнуллинны (1948-2020) зыялы, кыю, хөр фикерле, шул ук вакытта тыйнак табигатьле бер чордарак яшәгән шәхесләр дип янәшә кую бик гадел, дип саныбыз.

Методлар

Милләтебезнең иң затлы сыйфатларын күңелендә кадерләп саклаган зыялы әдип Әмирхан Еники үзенең мәкалә, очерк, истәлекләрендә ижатчының ижтимагый һәм шагыйрьлек бурычы мәсьәләсенә кайта-кайта туктала. Мәкаләләр җыентыгында тәкъдим ителгән “Куприн белән кардәш мин” язмасында әдип болай ди: “Мин борынгы зыялыларны күреп калган кеше. Мәсәлән, Жамал Вәлидине күргәнем бар минем. Гали Рәхимне, Фатих Әмирханны аз гына күрергә туры килде. Аеруча миңа якин кешеләр – Сәгыйть һәм Шәриф Сүнчәләйләр. Алар бик зыялылар иде. Хәзерге зыялылардан бик нык аерылалар. Аларның бөтен нәрсәләрендә – үз-үзләрен тотуларында булсын, сөйләшүләрендә булсын, ниндидер бер мәдәнилек сизелеп тора иде. Бик чиста, пөхтә киенәләр. Зыялы кешенең тышкы кыяфәте генә түгел, күңеле дә матур булырга тиеш бит әле. Зыялылар мәсьәләсе ул иң элек рухи тәрбия белән бәйләнгән. Зур галим дә, язучы да булырга мөмкин, әмма аларның һәрберсе зыялы дигән сүз түгел әле. Гади кешеләр арасында да житәрлек ул интеллигентлар” (Еники. 2009: 194).

Чын зыялы ижат әһелләре рәтенә Ә.Еники Бакый Урманче, Нәкый Исәнбәт, Әхмәт Фәйзи, Миркасыйм Госманов кебек олпат шәхесләргә кертә. Ә.Фәйзи турында әдипне шактый югары фикердә булуы сизелеп тора: “Бик белемле, бик мәдәни, гимназия тәрбиясе алган. Үзен тотышында, кешегә мөнәсәбәтендә зыялы булуы сизелеп тора иде” (Еники, 2009: 194).

“Хәтердәге төеннәр” исемле җыентыгында “Чын кеше, чын ижатчы” (1960) дип исемләнгән мәкаләсендә Ә.Фәйзи шәхесенә бәйле шагыйрьнең бурычы мәсьәләсен язучы шәхесенә бәйләп күтәрә: “Шактый сыналган бер нәрсә бар: тормыштагы тере язучы үзе һәм әсәрләре аша укучы хыялында туган аның образы күп кенә очракта ни өчендер туры килеп бетмиләр. Образ үзенең асылынан яхшырак булып чыга (хәер, киресенчә дә булырга мөмкин). Менә мин үзем Фәйзидә энә шул “туры килеп бетмәүне” күрми идем. Фәйзи өчен әдәби ижат хәят иде. Шунуң белән яши, шунуң белән сулый иде ул. Язучының сафлыгы, гаделлеге, һәр төрле фани исәп-хисаплардан өстен торуы, үзе инанганга тугрылык булып калуы – аның өчен язылмаган кануннар иде” (Еники. 1983: 110).

“Хәтердәге төеннәр” җыентыгында тупланган мәкаләләрендә Ә.Еники татар зыялылары Н.Исәнбәт, Ф.Хәсни, К.Тинчурин, С.Сәйдәшев һ.б. замандашлары белән бәйле истәлекләре белән бүлешә.

Ижатчы һәм жәмәгать эшлеклесенең бурычы мәсьәләсен әдип халык күңеленә юл салу җәһәттеннән кузгата. Н.Исәнбәтне әдип “саф вәждан, чын гаделлек, искиткеч зур тырышлык, батырлык иясе” (Еники. 1983: 3), дип бәяли. Шакир Шамилскийга бәйле фикерләре дә ижатчының бурычы турында сүз кузгатканда игътибарга лаек: «Чөнки артистлык аның өчен бары кәсеп кенә булмады, артист дип аталу аның өчен сәнгать кешесе, зур культура иясе булу дигән сүз иде» (Еники. 1983: 65). Әдип чын талант ияләренә гадилек, тыйнаклык, затлылык, әдәп хас дип санып: “Шул ук вакытта аның бөтен торышынан затлылык, культура, әдәп сизелеп тора. Ул бик пөхтә киенеп йөри, хәрәкәтләре аның салмак-нәфис, сөйләшүе, үз дәрәжәсен яхшы белгәнлектән, беркадәр генә горур, әмма масаюсыз, ачык күңелдән” (Еники. 1983: 66). Халыкның тирән мэхәббәтен яулау өчен “көч һәм гүзәллекне җыйган” булу тиеш, дип билгеләп үтә язучы (Еники. 1983: 66).

Ә.Еники татар музыка сәнгатенең беренче профессиональ композиторы С.Сәйдәшев ижатына аеруча игътибарлы, һәм публицистикасында, һәм әдәби ижатында аның эчке дөньясына кайта-кайта мөрәҗәгать итә. Ә. Еники болай яза: “Сәйдәш шәһәр баласы, үз заманының алдынгы татар зыялылары арасында үсеп җитешә, шәһәр культурасы белән сугарыла. Салих Сәйдәш бөтен килеш-килбәте белән бик пөхтә, чибәр, нәфис бер кеше иде. Һәм музыкасы да аның якты, нәфис ... һәм күтәрәнке-дәртле дә иде” (Еники. 1983: 76). Композиторның эчке

зыялылыгы турында сөйләгәндә әдип бер вакыйгага туктала: “Бер заман газетада нинддер унай белән бүләкләнгән сәнгать әһелләренең исемлеге басылып чыга. Вакыйганы сөйләүче – шагыйрь – шул газетаны сатып алып, урамда карый-карый бара. Аңа Сәйдәш очрый. Туктыйлар, исәнләшәләр. Шагыйрь газетаны күрсәтеп әйтә: менә монда ни өчендер сиңең исемең юк, ди. Шуңа каршы Салих тыныч кына: “Ник булмасын, минем Салих Сәйдәш дигән исемем бар, ” – дип җавап бирә” (Еники. 1983: 80).

Йомгаклау

Ә.Еники “Таң ата да кич була” дип исемләнгән мәкаләсендә якташы, шагыйрь, җәмәгать эшлеклесе Роберт Миңнуллинга мөрәҗәгать итеп сөйләгәннен болай искә ала: “1998 ел, 1 август. Роберт Миңнуллинның юбилей мәжлесеңдә миңа котлау сүзе әйтергә туры килде.

Мин – XX гасыр кешесе, син, Роберт, XXI гасырда да яшәячәксен, мин сиңа кул болгап калырмын... Әмма сиңа ике теләгем бар. XX гасырда безнең әдәбиятта Гаяз, Тукай, Дәрдемәнд, Әмирхан, шулай ук Бабиç, Такташ, Туфан, Муса кебек бөек әдип, шагыйрьләренең һәм алардан кала башка бик күпләренең яшәп, иҗат итеп китүләрен онытма! Алар XXI гасырда да татар халкына кирәк булалар. Икенче теләгем: син бер үк вакытта шагыйрь дә, дәүләт эшлеклесе, депутат та... Шагыйрьлегең гомерлек, депутатлыгың вакытлы, дип язган да идем мин, сиңе Тукай бүләгәнә тәкъдим иткәндә... Ләкин миңа калса, сиңең акылың һәрвакытта алдан йөри. Дәүләт эшлеклесе өчен бу бик кирәкле сыйфаттыр, мөгаен. Бәлки, син киләчәктә дә шигърият белән дәүләт эшен бергә килештереп алып бара белерсең. Тарихта моның мисаллары бар, Бөек Гетене искә төшерү дә җитә. Кыскасы, сиңдәге шагыйрьлек белән дәүләт эшчәнлеге халкыбызга тагы да күбрәк файда китерер дип ышанасы килә. Әмма шагыйрь үзенең дәүләт эшчәнлеге өчен дә җаваплы, шуны да исеңдә тотсаң иде. Шагыйрьгә без күбрәк ышанабыз” (Еники. 2004: 195).

Шагыйрьнең бурычы мәсьәләсен әдип, аңлашыла ки, язучы буларак күтәрә, бәяли, иҗат кешесенә хас булган сыйфатларга аерыбрак туктала. Шулай ук вакытта әдипне “чын кеше булу” мәсьәләсе гел борчып торганлыгы, уйланырга мәҗбүр иткәнлеге сизелә: “...Белгеч яки галим булу, хәтта язучы булу авыр түгел, әмма чын кеше булу – шактый читен эш. Талантның һәм көчле теләгән булып инде әдәбиятка килгәнсең икән, дан-дәрәҗәң турында уйламый тор, күбрәк укучың турында уйла, борчыл. Син аңа белгәннең, ышанганыңны яз, ул да сиңа ышансын. Әдәби осталыгыңны камилләштерү турында көн-төн кайгырт, эзлән, тырыш. Таләпчәнлек, тагын бер мәртәбә таләпчәнлек” (Еники. 1983: 33). Инде килеп, үзенә кагылышлы әдип болай фикер йөртә: “Беләсезме, мин үземне классик язучы, олы язучы итеп тоймадым да, ул хакта уйламадым да диярлек. Шулай да миңдә ышаныч бар. Мин алай тиз онытыла торган язучылардын булмам дип уйлыйм” (Еники. 2009: 197).

Олпат остазы, якташы, классик язучы Әмирхан Еникинең ышанычын Роберт Миңнуллин иҗаты белән дә, иҗтимагый эшчәнлеге белән дә тулаем раслады.

Әдәбият:

Еникеев Ә.Н. Биектән карап торасым килә... Заманым һәм замандашларым турында / Әмирхан Еники. – Казан: Мәгариф, 2009. – 215 б.

Еники Ә.Н. Хәтердәге төеннәр: Мәкаләләр, очерклар һәм истәлекләр. – Казан: Татар. кит. нәшр., 1983. – 224 б.

Еники Ә.Н. Әсәрләр: 5 томда. 5 том: Публицистик язмалар, мәкаләләр. –Казан: Татар.кит.нәшр., 2004. – 479 б.

ROBERT MINNULLIN'İN ÇOK YÖNLÜ ÇALIŞMASI

Dr. Venera MAKAROVA *

Özet

Makale Tatar şairi R. Minnullin'in eserini inceliyor. Yaratıcılığını araştırmak için ana çalışmalar gösterilmektedir. Şairin sözlerinin motifleri ve sanatsal özgünlüğü tanımlanmıştır. R. Minnullin'in Tatar çocuk edebiyatının gelişmesinde ve ulusal kültürün korunmasında rolü ortaya çıktı.

Anahtar kelimeler: Çelişki nedeni, oyunun nedeni, görünürlük nedeni, Tatar çocuk şiiri

МНОГОГРАННОЕ ТВОРЧЕСТВО РОБЕРТА МИННУЛЛИНА

Доктор фил.наук, Венера Макарова **

Аннотация

В статье рассматривается творчество татарского поэта Р. Миннуллина. Показаны основные труды по исследованию его творчества. Определены мотивы и художественное своеобразие лирики поэта. Выявлена роль Р. Миннуллина в развитии татарской детской литературы и сохранении национальной культуры.

Ключевые слова: мотив противоречия, мотив игры, мотив видимости, татарская детская поэзия.

THE MULTIFACETED WORK OF ROBERT MINNULLIN

Abstract

The article examines the work of the Tatar poet R. Minnullin. The main works on the study of his work are shown. The motives and artistic originality of the poet's lyrics are determined. The role of R. Minnullin in the development of Tatar children's literature and the preservation of national culture is revealed.

Key words: the motive of contradiction, the motive of play, the motive of visibility, Tatar children's poetry.

Роберт Миннуллинның күпкырлы ижаты

Күпкырлы талант иясе, Татарстанның халык шагыйре публицист, дәүләт һәм жәмәгать эшлеклесе Роберт Миңнуллин – татар әдәбиятының поэзия өлкәсендә уңышлы эшләр, камил бөтенлеккә ия әдәби жәүһәрләр ижат иткән шагыйрьләрнең берсе. Р. Миңнуллин шигъриятендә XX гасырның икенче яртысы татар зыялыларына хас әхлакый-этик, социаль-фәлсәфи

* Tataristan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi G. İbragimov Dil, Edebiyat ve Sanat Enstitüsü, makarova_vf@mail.ru

** Институт языка, литературы и искусства им. Г. Ибрагимова Академии наук Республики Татарстан, г. Казань, ведущий научный сотрудник отдела литературоведения, Татарстан, Казань, makarova_vf@mail.ru
G. İbragimov Institute of Language, Literature and Art of the Academy of Sciences of the Republic of Tatarstan, Kazan, Leading Researcher of the Department of Literary Studies, Tatarstan, Kazan.

эзләнүләр, һәр заманда актуаль булган мәсьәләләр чагылыш таба. Аның шигърияте һәрвакыт игътибар үзгәндә.

Шагыйрьнең күпкырлы таланты хакында әдәбият белгечләре, язучылар, тәнкыйтьчеләр үз фикерләрен әйтә тордылар. Шагыйрьнең башлангыч чор ижатын Н. Нәжми, С. Хәким, Ф. Хөсни, И. Юзеев, Ш. Галиев кебек классикларыбыз бәяләгән. Шигъриятенә хас сыйфатлар, ижатының үсеш этаплары Н. Юзиев, Т. Галиуллин, Ф. Галимуллин, Н. Хисамов, Р. Мостафин, Ф. Яхин, Ф. Урманчеев, Л. Минһажева, М. Вәлиев, Г. Гыйльман һәм бик күп әдәбият белгечләре, язучылар, әдәби тәнкыйтьчеләр, лингвистлар тарафыннан этрафлы тикшерелгән. Шагыйрь ижатына рус әдәбиятының М. Львов, С. Михалков, М. Пляцковский кебек күренекле вәкилләре дә игътибар иткән.

Р. Миңнуллинны шәхес һәм шагыйрь буларак тирәнтен ачкан удмурт язучысы В. Ар-Серги (Ар-Серги, 2008), шагыйрь ижатын монографик планда караган күренекле галим Ф. Урманче (Урманче, 2005) публицистикасының сәнгати үзенчәлекләрен тикшергән галим һәм язучы С. Поварисов (Поварисов, 2003) шигъриятенә поэтикасын тикшергән Р. Рахмани (Рахмани, 2007), Н. Насыйбуллина (Насыйбуллина, 2018), Р. Сарчин (Сарчин, 2012) һәм башка галимнәрнең фәнни-гамәли конференцияләрдәге чыгышларында, күп санлы фәнни тикшеренү хезмәтләрендә Р.Миңнуллинның ижади хәзинәсе югары бәяләнгән.

Барлык хезмәтләрдә шагыйрь ижатын тәшкит иткән асыл сыйфатлар билгеләнә. Болар – туган тел, халык язмышын кайгырту, тирән фәлсәфә һәм гумумиләштерүләр, милли әхлакны саклау, тарихка сак мөнәсәбәт, лиризм, яшь буынны тәрбияләү, гади аңлаешлы тел, төгәл ачык детальләр, юмор.

Р. Миңнуллинны лирик-романтик шагыйрь итеп таныткан, башлангыч ижатыннан ук килгән үзек мотивлар буларак туган як, туган авыл, әнкәй, балачак, яшьлек, мэхәббәт темаларын атыйлар. Туган жир белән бәйлә һәр нәрсә – шагыйрь өчен ижат, моң һәм илһам чыганагы. Агыйдел һәм Сөн буйлары, чишмәләр турындагы матур сәхифәләрне шагыйрь ижатында күпләп очратырга мөмкин. Әйттик, әниләргә гимн булып яңгырый торган «Әнкәй безне Сөңнән алып кайткан» жырындагы елга образы гына да үзенә күпме әрнүле, шул ук вакытта якты моңны сыйдырган.

Р. Миңнуллинның якташы, картадагы Агыйделне татар иленең йөрәгеннән чыккан кан тамырларына охшаткан Х. Сарьян бер эсәрендә болай яза: «(...) Сөт һәм су! Ана күкрәгеннән килгән сөт нинди пакь булса, жир күкрәгеннән сөзелеп кенә чыккан чишмә сулары да – шундый ук. Шулай булгач, Анага булган мэхәббәтнең – сөтгәй, Жиргә булган мэхәббәтнең чишмәдәй сафлыгына гажәпләнмәгез!» (Сарьян, 1980: 23).

Агыйдел буендагы күлләрне туган жирнең Жидегәннәргә, Киек Каз Юлларына карый торган якты күлләре, камышларын керфекләргә белән чагыштырган, шулай ук Илештән чыккан Ә. Баян өчен дә «кече ватан» төшенчәсе бик якын. «Һәрвакыт туган жиреңә кайтып егыласың, аннан да ышанычлы урын юк» (Баян, 1993: 128), – дип яза ул.

Әдипләр туган жирне кешегә яшәү көче бирүче илаһи көч буларак тасвирлыйлар. Р. Миңнуллин өчен дә туган ягы изге. Кайда гына булмасын, нинди генә урыннарны күрәп сокланмасын, аның күңелен һәрвакыт газиз жире, туган нигезе үзенә тарта.

Диңгез эзләп киткән шигъри сүзем

Агыйделгә житсә, туктала,

– ди ул.

Балачагымны жылыткан

Жылы, кайнар талларым.

Сезне искә алган саен

Яктыра күз алларым

«Жырлыым туган якта» жырындагыча, «Күңелләр нечкәргәндә» шигырендәгечә, ул гүзәл Сөн буен, андагы талларын, «чишмәләр йолдызлыгын», каеннарны, иркен яланнарын, таныш түмгәкләрен, тын сулыклы уйсулыкларын, алтын басуларын, бай күңелле якташларын, сабыр әнисен сагынып яши.

Ак каеннар балкый. Алардагы
Ул сылулык, аклык, ул буй-сын.
Шул каеннар белән уйнап үс тә,
Ничек инде моңлы булмыйсың!

Алдагы шигырендә дә матурлыкны күрә белгән, табигать белән гармониядә яшәгән лирик геройны күрәбез:

Өянкеләрдә – моңсулык,
Тупыларда – тугрылык,
Ул тутрылык әллә ничә
Горурлыкка торырлык. (...)
Беләм, гомер буйларына
Миңа дога укырлар
Өнкәй кебек өянкеләр,
Өткәй кебек тупылар.

Жир-ана образы, Такташ, Туфаннардан килгән традицион образлар – каеннар, тал-тирәкләр, сандугач, ай, таң, аккош, жыл Р.Миңнуллин ижатында чын милли жирлектә туган соклангыч бизәк, милли аһәң булып балкыйлар.

Өтисе утырткан алмагачлар, ишегалдында үскән эрем, Сөн, Илеш, Агыйдел, Базы, Хан тавы, нигез, туган авыл, ут, учак һәм тагын бик күп кадерле төшенчәләр аша нечкә күңелле шагыйрь тирән милли фәлсәфәгә, олы гумиләштерүләргә килә: туган жир кешегә канатлар куя, туган туфрагынан, халкынан башка шагыйрь яши алмый; Шәхесләргә халык тудыра; халкыңның гәме, моңы белән яшәсәң генә чын Шагыйрь була аласың; эти-әнисен олылаган кеше генә зур данга ирешә һ.б.

Р. Миңнуллинның олы тормыш юлына басуында, поэзиягә килүдә әнисенә роле бик зур. Бу югары пафостан азат, метафоралар белән чуарланып бетмәгән гап-гади, аңлаешлы шигъри юлларда чагыла:

Хатлар укыйм
Кат-кат укыйм
Мин Өнкәйнең хатларын.
Өнкәйнең, гади өнкәйнең
Даһи тәгълиматларын.

Өтисез калып, тормышны әнисе белән жигеләп тарткан Р. Миңнуллин биш баланы үстергән, кеше иткән әнисенә бик күп шигырьләр, жырлар багышлаган. «Өнкәйләрнең бөеклеген / Яши-яши аңлайбыз», – ди шагыйрь. «Өнкәйнең ак чәчләре» жырындагы әлегә юлларны татар авылында туып, милли рухта тәрбияләнгән һәр кеше белә. Аның «Өнкәйнең догалары» жырын Госман Садә «безгә – татар мохитенә иман алып кайтты» (Садә, 2007: 518), – дип бәяләде.

«Өни кирәк» шигырендә дә шагыйрь ана сөте белән кергән төшенчәләргә матур итеп житкәрә белә, икеләнү-борчу, шатлыкларын укучы белән якын кешесә белән сөйләшкәндәй бүләшә.

Әни кирәк
Көннәр якты булсын өчен,
Йокы татлы булсын өчен
Әни кирәк, әни кирәк.
Йокы татлы булсын өчен
Әни кирәк!
Жил-яңгырдан саклар өчен,
Усаллардан яклар өчен
Әни кирәк, әни кирәк.
Усаллардан яклар өчен
Әни кирәк!
Ашлар тәмле булсын өчен,
Дөнья ямьле булсын өчен
Әни кирәк, әни кирәк.
Дөнья ямьле булсын өчен
Әни кирәк!
Гөлләр чәчәк атсын өчен,
Бәхет-шатлык артсын өчен
Әни кирәк, әни кирәк.
Иң кадерле кеше жирдә –
Әни, димәк!

Шагыйрь ижатында сызлану чыганагының тагын берсе – мэхэббәт.

Әрнеттең дә ничә кабат,
Юаттың үзең азак.
Газаптан торган шатлык син,
Шатлыктан торган газап.

Әлеге газаплы да, ләззәтле дә хис турындагы шигырьләр әдип ижатында шактый. Мэхэббәт тарихын барлаганда, галимә Ф. Ганиева Р. Миңнуллинның тормыш иптәшенә багышлаган шигырьләре аша түбәндәге нәтижәгә килә: «Ул бит үзен баштан ук бер сөю, бер кешегә булган мэхэббәт белән бәйләп куйган. Сабырлык, түземлекне күкләр аңа шушы тугрылыгы өчен биргәндер! (...) Робертның мэхэббәт лирикасын гына жыйсаң да моң дәрәясы хасил булыр иде» (Ганиева, 1998: 168-169).

Р. Миңнуллин ижатында моң чыганагын кеңдек каны тамган туфракка, әнкәенә, сөйгән ярына булган сөю хисеннән тыш, халкыбызның күркәм йолалары, саф әхлагы, бай рухи мирасына карата мэхэббәт тә тәшкил итә. Аның гражданлык лирикасында милләтнең үткәне, бүгенгесе, тел язмышы мәсьәләсе калку куела, ул фәлсәфи лирикасындагы кебек, кеше, вакыт, яшәү мәгънәсе, галәм кебек төшенчәләр белән үрелеп бара. Халкының күренекле уллары турындагы шигырьләрендә автор, горуранлып, кирәк чакта намус уятырлык итеп, хакыйкәтне

әйтеп бирә. Әдип милли рухның, телнең югала баруы, татар халкының тарихындагы төрле афәтләр өчен сыкрана («Вақыт», «Татар өмете» һ.б.).

«Кечкенә бер авылдагы кечкенә бер башлангыч мәктәптә укучы кечкенә малайлар турындагы моңсу шигырь»нең исемдә үк бетеп баручы кечкенә авыллар, ябылган мәктәпләр проблемасы чагыла. Татар халкы узган сынауларның елъязмасы, милли хиснең югары сәнгатьчә чагылышы булган «Татарларым» оран-поэмасында һәм шул исемдәге җыентыкка кергән әсәрләрендә исә шагыйрьнең милләт киләчәге өчен жаны сыкрый, бердәмлеккә чакыра.

Тынгысыз жәмәгать эшлеклесе буларак та Р. Миңнуллин татар тарихын барлау, мәдәният буенча сорауларны хәл иткәндә халык алдында бурычлы булып калмый. Татарстан Югары Советында депутат, Мәдәният һәм милли мәсьәләләр буенча комиссия рәисе булып торган арада бик күп гуманитар проблемалар буенча законнар кабул ителә. Совет балалар фондының Татарстан бүлгәсә идарәсә рәисе буларак ятимханәләрдәге аянычлы язмышларны кайгырта, вақытын кызганмый жан жылысын бүлешә.

Язучы ижатында дөньякүләм проблемалар, ижтимагый, сәясәи мәсьәләләр дә читтә калмый. Аны Җир шарында барган сугышлар, изелеп яшәүче халыклар язмышы, тормыштагы гаделсезлекләр, жәмгыятьтәге әхлаксызлыklar, табигатькә каршы барган һөжүм – барысы да борчый. «Телевизор караганда» дигән шигырендә язучы боларның барысына да «Түзәбез әле дә... әлегә!» – дип йомгак ясый.

Әлегә темалар драматизм белән сугарылып яктыртылса, эпиграммаларында Р. Миңнуллин үзен юмор-сатира остасы итеп танытты. Шагыйрь замандашларының шигъри портретларын ясап тулы бер галерея тудырды. Аның «Мыек астыннан гына...» (Миңнуллин, 2014) җыентыгында төрле шуклыклардан торган мазәк хәлләр, багышлаулар урын алган.

Күп мәгънәне сыйдыра торган халыкчан образлы тел, ритмика-көйлелек, хис-кичерешләренң жылылыгы һәм гадилегә, самимилегә, төгәл рифма, эчкә музыкаль бай аһәң Р. Миңнуллин шигырьләрен көйгә ятышлы итә. Аның балалар өчен генә дә биш дистәгә якын жыры бар. Алар бүген дә бик популяр.

Р. Миңнуллин ижатында балалар өчен язылган шигырьләр үзәк урынны алып тора. Ул Г. Тукай, Ә. Фәйзи, Б. Рәхмәт, Ш. Галиев традицияләрен дәвам итеп, матур табышларга ирештә, татар балалар әдәбияты үсешенә зур өлеш керттә.

Үзенң шигырьләрендә Р. Миңнуллин халкыбызның горәф-гадәтләрен, традицияләрен, милли характер үзенчәлекләрен, көнкүрешен яктырта, халык ижатын мул куллана, балаларда туган илне ярату хисә тәрбияли, тарих белән кызыксындыра.

Туган телнең затлылыгын, байлыгын, аһәңен тоя, гомумән, матурлыкны күрә белә торган, зиһенле балалар үстергәндә Р. Миңнуллин шигырьләре алыштыргысыз. Алар баланың әйләнә-тирә турында танып белүен, фантазисен баета, туган телгә сизгерлек, гаделлек һәм юмор хисә тәрбияли, яхшыны яманнан аерырга өйрәтә. Әсәрләренң тәрбияви функциясә зур – әдип ялкау, мактанчык, артык масаючан, горур, алдакчы, жыйнаксыз, усал һәм башка тискәрә сыйфатлар булдырмакка, вақытында хатаны таний белергә өнди.

Балалар өчен телевидениедә тапшырулар әзерләгән, балалар әдәбиятын аңарчы күрелмәгән эзлеклелек, колач, тирәнлек белән пропагандалаган, балалар өчен газета-журналларда эшләгән, балалар телендә сөйләшә белгән Р. Миңнуллин татар баласын шигъриятнең сихри дөньясына тарта алды.

Кәрзинен ботак дип белеп болан мөгезенә элгән бала («Кәрзин кая эленгән?»), биек тауга менеп житә алмаучы жәй («Таулар бигрәк биек шул!»), гармун эчендә кош бар дип уйлый торган кенәри («Ни бар гармун эчендә?»), финишка житкәнчә күкәйдән чыккан чеби («Сабантуй. Кашык белән йөгөрү»), журналны бинокль белән укучы жираф («Журнал укучы жираф») – әлегә һәм башка бик күп кызыклы образлар, яңа сүзләр – дөньяга нәниләр күзә белән карый алган әдипнең табышлары. Абзарпарк («Безнең авыл зоопаркы»), тылсынчы («Яшәгән, ди, Тылсынчы»), барсианнар («Герб»), «болАнтилопа», «шимпанЗебра», «юлБАрыслан»,

«күрКәжә», «төлКерпе» кебек сәер исемле жан ияләре («Әкәмәт жанварлар»), юмор, көтелмәгән финал шигырьләре мавыктыргыч итә. Жәнлек образлары аша автор яшәштәге әхлакый кыйммәтләр, үзара мөнәсәбәтләр турында беренчел дәресләр бирә, ярдәмчеллек, миһербанлык кебек сыйфатлар турында житди сүз алып бара.

Әсәрләрдә геройлар балаларча беркатлы, самими:

Әгәр дә ул серне чишсәм,

Көләр идегез бугай,

Тәлинкәне

Мин ватканны

Беләр идегез бугай...

Галимә Ф. Ганиева язганча: «Роберт шигъриятендәге иң кирәкле, әһәмиятле матурлык, фәлсәфи матурлык шунда – үз тәҗрибәсен, олы кешеләрнең зур тормыштагы тәҗрибәләрен жыеп ул бу байлыкны бала тәҗрибәсенә әйләндерә, аңлаешлы итә белә. Бу инде – сирәк була торган талант» (Ганиева, 1998: 164).

Ишек ачылып киткәчтен,

Мин кем керә дип торам:

Малайларны да уздырып

Килеп керде ак буран.

Жәяүле буран да хәзер

Алдатмый – ай-яй оста:

Безнең кебек рәхәтләнәп

Йөри ул автобуста!

Кечкенә герой дөнъяны үзенчә аңлый, аның күзаллавы өлкәнрәк бала – шигырьне укучының күзаллавы белән тәңгәл килми, каршылык барлыкка килә, нәтиҗәдә көлке туа.

Р. Миңнуллинның нәни герое жәен дә тау башында кар булуын Жәйнең биек тауга менеп житә алмавы, ә ылыслы агачларның көзен дә, кышын да яшел утыруын Көзнең бу агачларны энәләре кадаганга сары төскә буйый алмавы белән аңлата.

Көлке әсәрләренң уңышын, гадәттә, каршылык мотивы (Рюмина, 2006: 74) – логик булмаганча, сәер кыланыш; уен мотивы – аңламаганга сабышу, шаяру; уйдорма мотивы – күз буяу, зурга дөгъва итү, иллюзия, буш хыял тәшкил итә.

Әдипнең күпчелек шигырьләренң уңышын беренче чиратта шагыйрьнең фантазия белән тудырылган көлке ситуация, мазәк хәл билгели. Халкыбызда борынгыдан килгән тапкырлык, жорлык, үткенлек сыйфатлары эшкә жигелә. Сүзне аңламаганга сабышу, сүз уйнату, сүздәге авазларны алыштыру, омонимия, полисемия, омография күренешләренә таянып, алогизм, гипербола, ирония, пародия, аллегория кебек көлке тудыру алымнарын кулланып, шагыйрь шаярта, төрттерә, чеметә, уйный.

Р. Миңнуллин сынчы оста турындагы бер шигырендә «тылсымчы» сүзен «тылсынчы» дип уйната. Сүз белән сын тудыручы буларак, «аның үзен дә «телсынчы» дияргә була» (Галиев, 2007:10), – дип яза Ш. Галиев. «Робертның шигырьләре туган телнең гомерен озайта торган чын, саф, халыкчан телдә язылганнар. Сурәтләнгән малайлар-кызлар да шуңа жанлы-жисемледер, шуңа яраттырадыр. Нинди сыгылмалы, тере, канатлы сүзләре очып-уйнап торган телебез бар, дип шөкрәна кылып куясың. Рәвешен, рухың, иманың телдә, бабайлар васыяте, яшәү догасы ул» (Галиев, 2007: 10).

Катлаулы күренешләрне гади итеп аңлаткан сәяси-публицистик рухта язылган шигырьләр («Дөнья балаларының кешелеккә әйтер сүзе», «Без сугыш теләмибез!», «Кайтыйк ла үзезгә!», «Туган илнең улы мин!», «Бөтендөнья балалары, берләшегез!» һ.б.), нәниләрне укырга өйрәтү яки мавыктыру максатыннан ижат ителгән «Шигъри әлифба», кечкенәкиятләр, төрле уен-шигырьләр, табышмаклар, аптыраткычлар, палиндромнар, сүз уйнатулар («Өчпочмак», «Читлек», «Түгәрәк шигырь», «Борма-борма шигырь», «Баскыч» һ.б.) – мәктәп укытучылары өчен дә чын табыш.

Туган тел язмышы, милләтебез яшәеше, киләчәге турында борчулы сүз барган бүгенге көндә балалар тәрбиясенә, әдәбиятына игътибар арта. Бәхәссез, әлеге бурычларны үтәүдә, татар генофондын саклауда балаларның милли үзаңын үстерү максатында армый-талмый ижат иткән фидакяр шагыйрь – Р. Миңнуллин ижатының роле зур.

Әдәбият:

Ар-Серги В. (2008) Путешествие с поэтом Робертом Миңнуллиным из Казани в Уфу и обратно (Эссе с симпатией – и на «ты», и на «вы»...). Казань: Идел-Пресс, 192 с.

Урманче Ф. (2005) Р.Миңнуллин: шигъри осталык серләре. Казан: Мәгариф, 335 б.

Поварисов С.(2003) Акыл һәм хис дулкыны. Роберт Миңнуллин публицистикасына бер караш // Казан утлары. №9. Б.140-144.

Рахмани Р. (2007) Талантлар ничә төрле? // Миңнуллин Р. Әсәрләр: 7 томда. Т.1. Казан: Татар кит. нәшр., Б.8-52.

Насыйбуллина Н. (2018) Роберт Миңнуллин шигърияте: поэтика һәм образлар дөньясы. – Казан: ТӘҺСИ, 140 б.

Сарчин Р. (2012) Лирика Роберта Миңнуллина. Казань: Магариф – Вақыт, 192 б.

Сарьян Х. (1980) Эткәм һөнәре / Егет язмышы: Повестьлар, хикәяләр. – Казан: Тат.кит. нәшр., 400 б.

Баян Ә. (1993) Яшьлегемне эзлим / Сайланма әсәрләр. 2 томда. 1 т. Казан: Тат.кит.нәшр., Б. 118-281.

Садә Г. (2007) Колачынды – жиһан, галәм... // Миңнуллин Р. Әсәрләр: 7 томда. 4 т. : Балалар өчен шигырьләр, кечкенә әкиятләр, ирекле тәржемәләр, төрле язмалар /кереш сүз авт. Ш.Галиев. Казан: Татар кит. нәшр, Б.517-518.

Ганиева Ф. (1998) Шагыйрь гомере – аккошлар юлы // Казан утлары. №8. Б.163- 170.

Миңнуллин Р. (2014) Мыек астыннан гына ...: елмаюлар / – Казан:Татар кит. нәшр., 431 б.

Рюмина М. Т. (2006) Эстетика смеха: Смех как виртуальная реальность. М.: КомКнига, 320 с.

Галиев Ш. (2007) Сөенсеннәр әле сабылар / Әсәрләр: 7 томда / Роберт Миңнуллин. – Казан: Татар. кит. нәшр., 2007. 4 т.: Балалар өчен шигырьләр, кечкенә әкиятләр, ирекле тәржемәләр, төрле язмалар / кереш сүз авт. Ш.Галиев. Б.8-12.

ROBERT MINNULLIN'İN ŞİİRLERİNDE ŞİİRSEL UNSURLAR

Gulmira KHASSENOVA *

Mustafa SHOKHAYEV**

Özet

Robert Minnullin şiirsel araçları kullanmanın ustasıydı. Bu makale, vurgu, ritim, müzikalite, duygusal rezonans ve önemli kavramların vurgulanması dahil olmak üzere çeşitli etkiler yapmak için epifora, anafora, antitez ve kişileştirmeyi kullanmasına ilişkin bir analiz sunmaktadır. Bu araçların Minnullin şiirlerini daha canlı ve ilgi çekici hale getirmesine yardımcı olduğu gibi aynı zamanda kendine özgü şiirsel üslubunun gelişmesine de katkıda bulunduğu ortaya çıktı. Araştırma makalesi Minnullin bu araçları nasıl kullandığını tartışıyor. Aynı zamanda bu makalede Minnullin şiirlerinden şiir tekniklerini kullanarak alıntılar ve bunların açıklamaları yer almaktadır.

Anahtar kelimeler: Şiirsel stil, lirik eser, retorik araçlar, söz sanatı, karşıtlık, antistrof.

POETIC DEVICES IN ROBERT MINNULLIN'S POETRY

Abstract

Robert Minnullin was a master of using poetic devices in his poetry. This article presents the analysis on his employment of epistrophe, anaphora, antithesis, and personification to achieve a range of effects, including emphasis, rhythm, musicality, emotional resonance, and the accentuation of key concepts. It's revealed that these devices helped to make his poems more vivid and engaging, and they also contributed to the development of his unique poetic style. The research paper discusses how Minnullin used these devices in his poems. The excerpts from his poems with use of poetic devices along with their explanations are provided.

Key words: poetic style, lyrical work, rhetorical devices, figure of speech, opposition, antistrophe.

Introduction

Robert Minnullin is an outstanding folk poet of Tatarstan. He enriched and contributed to the development of Tatar literature by expanding its thematic and genre diversity. His work reflects the socio-political and historical events of his time, the changing eras, the connection between generations, and raises moral problems. He also touches on the subject of personality formation (Nassibullina & Khassanova, 2013: 45).

Talented writer used various poetic devices in his literary works, which assisted to make his poems more rhythmic and musical, as well as structurally organized.

Scientist Prof. Dr. Liailia Mingazova claims that R. Minnullin's poems may seem simple and easy to understand at first glance. However, each of his works is the result of careful and thoughtful crafting of words and meaning. The amazing rhythm, rhyme, and observations in his poems are the

* L.N. Gumilyov Avrasya Ulusal Üniversitesi Kazak Edebiyatı Bölümü Doktora Öğrencisi, Kazakistan/ Astana
L.N. Gumilyov Eurasian National University, Department of Kazakh Literature, 3rd year PhD student, Kazakhstan,
Astana, ORCID ID: 0000-0002-8245-0886, khassenova_gulmira@mail.ru

** L.N. Gumilyov Avrasya Ulusal Üniversitesi Kazak Edebiyatı Bölümü Doktora Öğrencisi, Kazakistan/ Astana
L. N. Gumilyov Eurasian National University, Department of Kazakh Literature, 3rd year PhD student Kazakhstan,
Astana, mshokhayev@mail.ru

result of every sound and word finding its natural place in the lyrical work. The poetic form of R. Minnullin's poems always corresponds to the theme, meaning, and mood (Mingazova, 2023: 62).

Materials and methods

Generally, to conduct the research on the poetic devices in Robert Minnullin's poetry, were used the methods of analysis and synthesis as well as sorting method. The fundamental one was a descriptive method, due to which a clear and detailed account of the subject of study was provided.

During the research as the main materials were taken R. Minnullin's poems. In order to obtain corresponding results following scientific works were examined and scrutinized: "THE SPECIFICITY AND UNIQUENESS OF POETRY FOR CHILDREN BY ROBERT MINNULLIN" by Prof. Dr. Liailia Mingazova; "MOTIVES OF CITIZENSHIP IN THE POETRY OF ROBERT MINNULLIN" by N.Sh. Nasibullina; "TYPOLOGY OF GENRES IN THE POETRY OF ROBERT MINNULLIN" by N.Sh. Nassibullina, F.F. Khassanova; "ORIGINS OF ROBERT MINNULLIN'S LYRICS: TO QUESTION OF POET'S ARTISTIC WORLD FORMATION" by R.Sh. Sarchin; "RHYME IN THE LYRICS OF ROBERT MINNULLIN" by D.Z. Sarguzina; "FEATURES OF THE ARTISTIC CONCEPT OF THE PERSON IN THE WORKS OF ROBERT MINNULLIN" by F. Z. Sakhautdinova; "The Poetry Handbook: A Guide to Reading and Writing Poetry" by J. A. Cuddon; and "The Language of Literature" by D. Crystal.

Results and discussion

In this research paper the usage of epistrophe, anaphora, antithesis, and personification in R. Minnullin's poetry will be discussed. The excerpts from his poems with use of poetic devices along with their explanations will be provided.

Speaking of epistrophe, it is actually a rhetorical device that performs several significant acts. Its functions are emphasis, rhythm, musicality, emotional impact, highlighting key ideas and so on. Moreover, it can be said that, compared with other devices R. Minnullin used epistrophe and anaphora more often in his poems.

Below the examples of using epistrophe by R. Minnullin in his poems will be presented. For instance, pay attention to the lines 29-32 of poem "«Солтанморат» дигән изге авыл...":

“Галимжанны бер кат үтерделәр,

Икенче кат үлмәс Галимжан.

Милләтенең үзе шикелле үк

Ул үлемсез – үлмәс Галимжан!” (Minnullin, 2021: 20)

There the proper noun “Галимжан” (the name of one Tatar writer) is repeated through the line, and all the mentioned above functions of epistrophe are seen in provided excerpt.

Readers also can notice how masterfully R. Minnullin could mix epistrophe with anaphora. For example, it is clearly seen in the poem “Экспромт”:

“Кама да ул, Чулман да...

Бигрәк матур, чыннан да...

Карап туймалы түгел,

Хисләр тыймалы түгел...

Сизелми акканы да,
Ярларга какканы да...

Гомерләр дә ага шул,
Сизелми дә кала шул

Гомерләрнең акканы,
Кояшларның батканы...

Ә Чулман ага, ага
Ерак диңгезгә таба...

Агар ул бездән соң да,
Агар ул сездән соң да..." (Minnullin, 2021: 21-22)

In this 14 lines in total poem the author used epistrophe 5 times, and lexical anaphora appears once in the final lines.

In the poem "Уйларым" by R. Minnullin the usage of two poetic devices: epistrophe and anaphora can be noticed too.

"Яшәсәң иде уеңны
Уйлар-уйламый гына...
Яшәп булмый шул дөньяда
Уйлар уйламый гына.

Уйларым минем тезгенсез:
Сулда да ул, уңда да...
Уйларым әллә кайларда:
Тегендә дә, монда да...

Уйларымны кысам бик еш
Йөрәгемә, учыма.
Тырышсам да чыга алмыйм
Уйларымның очына...

Күңелдәге уйларымны
Булмый ла тыеп кына...
Жырлар язам, уйларымны
Уйдырып, уеп кына." (Minnullin, 2021: 22)

There the epistrophe was used in the first, second, and fourth quatrains, whereas morphemic anaphora comes out in the first and third quatrains, and lexical anaphora is in the first and second quatrains.

Next the usage of such figure of speech as antithesis will be analyzed. According to Chris Baldick, antithesis is considered as any disposition of words that serves to emphasize a contrast or opposition of ideas, usually by the balancing of connected clauses with parallel grammatical constructions (Baldick, 2001: 14).

The usage of antithesis can be found in the poem “Бу - минем таныш бөркетем!..”. For example, let’s focus on the lines 5-8 of the poem.

“Бөтерелә, бөтерелә
Бөркетем баш түбәндә...
Ул биектә, иркенлектә,
Ә мин менә түбәндә...” (Minnullin, 2021: 24)

There the author puts forward two opposite ideas, they are “биектә” (high) and “түбәндә” (low). The eagle is high up in the sky, while the speaker is low down on the ground. This creates a sense of contrast and tension.

In the poem “Көндезге Казан...” antithesis shows up twice. First, in the third line.

“Ул миңа ят та, якын да...” (Minnullin, 2021: 28)

In this case, “ят ” (stranger) and “якын” (close/familiar) represent opposite relationships or levels of familiarity, creating a clear antithesis in the sentence.

The next usage of antithesis is seen in the lines 29-30.

“Казан ул - куанычыбыз,
Казан ул - газабыбыз...” (Minnullin, 2021: 28)

There the words “куанычыбыз” (it is our joy) and “газабыбыз” (it is our suffering) represent contrasting emotional states, which make an exact antithesis.

Robert Minnullin also frequently used such poetic device as personification. According to the statement of the Kazakh academician Kazhym Zhumaliev, by using personification, the authors further enhance the description of a sad or joyful event. In the literary works, the moments described with the participation of nature, either grieving or joyful, are very beautiful, touching and powerful (Zhumaliev, 1960: 121).

Such is the following poem “Чәчәкләр елмая белә...” by R. Minnullin.

“Чәчәкләр елмая белә,
Чәчәкләр көлә белә.
Чәчәкләр, кызлар шикелле,
Кочакка керә белә...”

Эреп китәм чәчәкләрнең
Жып-жылы карашыннан.
Миңа ГҮЗӘЛЛЕК елмая
Чәчәкләр арасыннан...

Тик алар кыска гомерле -
Тиздэн бетэр коелып...
Сокланып калыйк, күңөлгө
Калсын алар уелып!..

Әле шундый якты алар,
Балкып тора йөзлөре.
Үзлөренен сулганнарын
Сизэ микән үзлөре?!

Сизэләрдер, күрәсезме,
Мөлдөрәмә күзлөре...
Житте инде, житте инде
Аларның да көзлөре...” (Minnullin, 2021: 29-30)

In this poem, the poet refers to flowers as living beings. The very first two lines perfectly demonstrate the use of personification: “Чәчәкләр елмая белә” (Flowers can smile), “Чәчәкләр көлә белә” (Flowers can laugh).

In the 13th line of the poem “Яңгырлы халәт” writer attributes human characteristics to the sun “Кояш көлсә, мин дә көләм” (Minnullin, 2021: 35) (If the sun laughs, then I laugh too).

Author once more referred to the flowers as if they were human in the 12-16 lines of a poem “Бүген шундый рәхәт...”.

“Күзлөрөн ачкан чәчәкләр,
Күз алмыйлар миннән.
Чәчәкләрнең күзлөрөнә
Мең гүзәллек иңгән...” (Minnullin, 2021: 36)

The flowers in this poem has got “Күзлөрөн” (eyes), which they “ачкан” (open) and also “Күз алмыйлар миннән” (don't take their eyes off me).

Conclusions

To sum up, the research paper has demonstrated that Robert Minnullin was a master of using poetic devices in his poetry. He employed epistrophe, anaphora, antithesis, and personification to achieve a range of outcomes, including emphasis, rhythm, musicality, emotional resonance, and the accentuation of crucial concepts. These devices helped to make his poems more vivid and engaging, and they also contributed to the development of his unique poetic style.

The article has also shown that R. Minnullin used these devices in a variety of ways, depending on the specific poem and the desired effect. For example, he used epistrophe to emphasize key words or phrases, anaphora to create a sense of rhythm and repetition, antithesis to create a sense of contrast and tension, and personification to give inanimate objects or abstract concepts human qualities.

This scientific work concludes that R. Minnullin's use of poetic devices was an important part of his artistic achievement. These devices helped him to create poems that are both beautiful and thought-provoking, and they continue to be enjoyed by readers today.

Literature:

Baldick C. (2001). *The Concise Oxford Dictionary of Literary Terms*. New York: Oxford University Press Inc., 280 p.

Мингазова Л.И. (2023). СПЕЦИФИКА И УНИКАЛЬНОСТЬ ПОЭЗИИ ДЛЯ ДЕТЕЙ РОБЕРТА МИННУЛЛИНА. *Мир науки и мысли*. No. 2. Филологические науки, С. 60-67.

Миннуллин Р.М. (2021). МӘХӘББӘТЛЕ КӨЗЛӘРЕМ. Шигырьләр. Казань: Татарстан китап нәшрияты, 478 с.

Насибуллина Н.Ш., Хасанова Ф.Ф. (2013). ТИПОЛОГИЯ ЖАНРОВ В ПОЭЗИИ РОБЕРТА МИННУЛЛИНА. *Вестник Челябинского государственного университета*. No. 14 (305). Филология. Искусствоведение. Вып. 77. С. 45–48.

Жұмалиев Қ. (1960). *Әдебиет теориясы*. Алматы: Қазақтың мем. оқу-педагогика баспасы, 244 б.

References:

Baldick C. (2001). *The Concise Oxford Dictionary of Literary Terms*. New York: Oxford University Press Inc., 280 p.

Mingazova L.I. (2023). THE SPECIFICITY AND UNIQUENESS OF POETRY FOR CHILDREN BY ROBERT MINNULLIN. *The World of Science and Ideas*. No. 2. Philology, pp. 60-67.

Minnullin R.M. (2021). *Autumn full of love. Poems*. Kazan: Tatar book publishing house, 478 p.

Nassibullina N.Sh., Khassanova F.F. (2013). TYPOLOGY OF GENRES IN THE POETRY OF ROBERT MINNULLIN. *Bulletin of the Chelyabinsk State University*. No. 14 (305). Philology. Art criticism. Issue. 77, pp. 45–48.

Zhumaliev K. (1960). *Theory of literature*. Almaty: Kazakh State Educational and Pedagogical Publishing House, 244 p.

ROBERT MİNNULLİN'İN YARATICI ÇALIŞMALARINDA AİLE DEĞERLERİ

Prof. Dr. İlseyar ZAKİROVA*

Özet

Aile ve aile değerleri, kişilik kültürünün temelini en önemli unsurlarından biridir. R. Minnullin'in çalışmalarında, yüzyıllar boyunca aile değerleri, aile üyelerinin ilişkileri, ailedeki her bireyin yeri ve sorumlulukları ve ahlaki yasalar hakkındaki kavramlar yansıtılmıştır. Ailenin değerleri altında yaşlılara saygı, ebeveynlere saygı ve itaat, ebeveynlik görevleri, çocuk yetiştirme, çocuklara yönelik talepler anlaşılmaktadır. Tatar ailesinde asırlık gelenekler korunur. Yazılı olmayan yasalara uymak – kanun ve edep sadece ailenin mutluluğunu değil, aynı zamanda ulusun korunmasını ve gelişmesini de sağlar.

Anahtar Kelimeler: Robert Minnullin, aile modeli, gelenekler, şiir, ahlak.

FAMILY VALUES IN ROBERT MINNULLIN'S WORK

Ilseyar ZAKIROVA***

Family and family values are one of the most important elements in the foundation of personality culture. R. Minnullin's work reflects both the ideas formed over the centuries about family values, relationships between family members, the place and responsibilities of each person in the family, and moral laws. By the family values are meant respect for elders, respect and humility to parents, parenthood duties, the upbringing of children, and requirements for children. The Tatar family retains centuries-old traditions. Compliance with unwritten laws - kanun and edep ensures not only the happiness of the family, but also the preservation and development of the nation.

Key words: Robert Minnullin, family model, traditions, poetry, morality.

РОБЕРТ МИННУЛЛИН ИЖАТЫНДА ГАИЛӘ КЫЙММӘТЛӘРЕ СЕМЕЙНЫЕ ЦЕННОСТИ В ТВОРЧЕСТВЕ РОБЕРТА МИННУЛЛИНА

Закирова Ильсеяр Гамиловна**

Семья и семейные ценности – один из важнейших элементов фундамента культуры личности. В творчестве Р. Миннуллина отражены как сформировавшиеся на протяжении веков представления о семейных ценностях, взаимоотношениях членов семьи, о месте и обязанностях каждого человека в семье, так и нравственные законы. Под ценностями семьи понимаются уважение к старшим, уважение и покорность родителям, родительские обязанности, воспитание детей, предъявляемые к детям требования. В татарской семье сохраняются вековые традиции.

* Tataristan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi G. İbragimov Dil, Edebiyat ve Sanat Enstitüsü Halk Sanatları Bölümü Baş Araştırmacısı, Kazan, Tataristan, ilzakirova@mail.ru

*** Doctor of Philology, Chief Researcher of the Department of Folk Art

Institute of Language, Literature and Art named after G. İbragimov of the Academy of Sciences of the Republic of Tatarstan, Tatarstan, Kazan, ilzakirova@mail.ru

** Республика Татарстан, г. Казань Институт Языка, литературы и искусства им. Г. Ибрагимова АН РТ, (ИЯЛИ АН РТ) Главный научный сотрудник отдела народного творчества, доктор филологических наук, Татарстан, г. Казань, ilzakirova@mail.ru

Соблюдение неписаных законов – *канун и эдап* обеспечивает не только счастье семьи, но и сохранение и развитие нации.

Ключевые слова: Роберт Миннуллин, модель семьи, традиции, поэзия, нравственность.

Гаилә һәм гаилә эчендәге мөнәсәбәтләр теләсә кайсы язучының ижаты өчен сюжет формалаштыручы иң мөһим моментларның берсе дип атарга мөмкин. Әдәби әсәрләрдә гаилә кыйммәтләре, гаилә әгъзаларының бер-берсенә мөнәсәбәте, һәр кешенең гаиләдәге урыны һәм вазыйфалары турында гасырлар дәвамында формалашкан карашлары да, эдәп-тәрбия кануннары да чагыла. Гаилә кыйммәтләре дигәндә өлкәннәргә хөрмәт, ата-анага ихтирам һәм буйсыну, ата-ананың бурычлары, балаларны тәрбияләү, аларга куелган таләпләр турында сүз бара. Татар гаиләсендә һәр кешенең үз урыны, үз вазыйфасы бар, ул гасырлар дәвамында формалашкан традицияләргә саклап, кануннарда буйсынып яши. Шушы язылмаган кануннарның саклануы гаиләнең бәхетле булуын гына түгел, милләтнең саклануын, үсешен дә тәэмин итә.

Роберт Миңнуллин ижатында гаилә кыйммәтләре, бигрәк тә ана образы нигездә шагыйрьнең үз гаиләсе мисалында тасвирлана. Шагыйрьнең әнисенә, һәм гомумән аналарга багышланган шигырьләрен Роберт Миңнуллин ижатының йөзек кашы дип бәяләргә мөмкин. Р. Миңнуллин үзе дә әнисенә, ана кешегә багышланган ижатының кыйммәтен һәм әһәмиятен күрсәтеп болай дип яза:

Сиңа багышланган жырлар белән

Мин халкымның жанын сугардым. (Күпме шигырь яздым).

Шагыйрьнең әнисенә, гаиләсенә багышланган шигырьләре бер кешегә генә аталмаган, аларда һәр кешенең үз әнисенә, үз гаиләсенә әйтергә теләгән сүзләре, уйлаган уйлары чагыла, бу әсәрләр кешене уйланырга мәжбүр итә, алар аша укучы эхлак тәрбиясе ала, якыннарына булган мөнәсәбәте формалаша. Эхлак нормалары үзләренең кыйммәтен жуйган, телевидение-радио, вакытлы матбугат гаилә-никах-мәхәббәт мөнәсәбәтләрендәге ялгышларны идеал югарылыгына күтәргән заманда, гаиләдәге тугрылык, мәхәббәттәге чисталык, гаилә әгъзаларының урыннарын, вазыйфаларын яктырткан бу шигырьләренә кыйммәте тагын да арта төшә.

Гасырлар дәвамында формалашкан гаилә турындагы карашлар, гаилә әгъзаларына куелган таләпләр, гаиләнең максаты, бурычлары – болар барысы да татар халкының гаилә моделен тәшкил итә. Гаилә моделе бала күрүгә үскән, үз тәрбияләнгән гаилә үрнәге ул. Бала үсеп житеп, үз гаиләсен корганнан соң да, аңлы рәвештә яки аңнан тыш, бер яктан гаиләсендә күргән тәрбияне кабатлый. Икенче яктан тәрбия процессы китап аша да тәэсир итә, әдәби әсәрләрдәге сюжет-вакыйгалар да үрнәк модель ролен уйный.

Роберт Миңнуллин ижатында да татар халкының башка кыйммәтләре белән бергә гаилә-никах мөнәсәбәтләренә зур урын бирелә. Әсәрләрдә гаилә, гаилә әгъзалары урыны һәм функцияләре, гаиләнең кеше тормышындагы роле күрсәтелә.

Шагыйрьнең үз дөньясы беренче ике гаиләгә кайта – үзе үскән гаилә, ата-ана, бертуганнары, аларның балалары, һәм үз гаиләсе тормыш иптәше, балалары. Роберт Миңнуллинның тормыш юлына күз салсак, ул икесендә дә гаиләнең тоткасы, төп терәк. Бер яктан яшәтән ятим калган гаиләдә олы бала үз өстенә ата вазыйфаларын ала, үзеннән кечерәк балалар өчен киңәшчә дә, ярдәмчә дә була. Әлбәттә, ул балачагынан өстенә зур жаваплылык алу алга таба кеше буларак та, үз гаиләсендә дә ир һәм ата буларак та формалашуында зур роль уйный. Биографиясендәге бу факт Роберт Миңнуллинның ижатында да чагыла, ул үз шигырьләрендә дә анасын хөрмәтле белгән бала, таяныч булган туган, кайгыртучан ата, хатынына гомере буе гашыйк булып яши белгән ир буларак ачыла.

Шагыйрьнең герое өчен дә гаиләсе төп кыйммәт, ул гаиләсен яклай, хөрмәтле, кирәк булганда гаиләсенә сыена. Әсәрләрдә гаилә геройның ныклы тылы буларак тасвирлана, шагыйрь бер берсен зурлап яшәгән ир белән хатын мәхәббәтен зурлай, гомер буена сузылган тугрылыкка, мәхәббәткә дан жырлай.

Матурлар ул меңләгән дә,
Миндә мең йөрәк түгел.
Миңа, жаным, синнән башка\
Беркем дә кирәк түгел. (Син – һаман сер).

Яки:

Яраттыра беләсең син
Хәзер инде үзең дә...
Гомер булгач күрдәк менә
Мәхәббәтнең көзен дә. (Өйрәнәп кенә киләм).

Тиң-тигез гаиләле булу, авыр сынауларда да, шатлык-сөөнечтә дә бергә калу, тормыш сукмагын янәшә уза алу – кешенең бәхетле булуының бер шарты.

Икәүләшеп күпме юллар уздык,
Мәхәббәтнең борма юлларын...
Сине очратмасам, белмәс идем
Мәхәббәтнең нинди булганын. (Сине очратмасам).

Татар гаиләсендә ир кеше, ата кеше гаилә башлыгы ул. Ул гаиләне туендыручы да, яклаучы да, бөтен кешегә киңәшләре белән ярдәм итә алырлык кеше дә. Татар мәкалендә “Атага карап улын коч, анага карап кызын коч”, – диелә. Димәк ата уллары өчен, ана кызлары өчен үрнәк, балалар аларга карап үсә, аларның эш-гамәлләрен кабатлый. Шул ук вакытта, балалар, үсеп житкәч тә, ата-ана өчен бала булып кала. Үсеп житкән, үзе житлеккән кеше булганнан соң да ул үзенең эш-гамәлләренә атасы-анасы күзлегеннән чыгып бәя бирә. Нәкъ шушы әйбәр кешене ялгыш юлдан тыеп кала, авыр чакта дәрәс юлдан тайпылмаска булыша. Ата улына киңәшче дә, терәк тә булып кала.

Таныйсыңмы,
Өткәй, олы улыңны?
Кайттым әле тагын яныңа.
Күңелемә жылы житмәгәнгә,
Жиңел булмасмы дип жаным,
Кайттым әле, Өткәй, яныңа. (Элегия)

Сугыш еллары, сугыштан соңгы чор балалары арасында әтисез үскән балалар да күп. Әмма бу гаиләләрдә дә, эти булмаса да, атаның рухы яши.

“Матчадагы талчыбык” шигырендә сугышка киткән ата, киткән чагында матчага талчыбык кыстырып китә.

– Әниңне тыңла, – диде, –
Олы малай инде син!
Һәм кыстырды матчага ул
Талчыбыкның жиллесен.

Бала талчыбыкка карап атасын сагына. Вакытсыз киткән ата кешенең мондый истәлегә дә баланы тәрбияләүдә роль уйный.

Үсте малай. Чыбык белән

Сугучы табылмады.
Матчадагы талчыбыкка
Берәү дә кагылмады.
Кайтсын иде, алсын иде
Талчыбыкны кулына.
Бер генә тапкыр булса да
Суксын иде улына. (Матчадагы талчыбык).
Ата рухы баланы гомере буена озата бара.
Өткәй дә юк, гармун да юк –
Тик моңнары калды сагынырга.
Ничә еллар инде сүрелмичә
Шул моң яши миндә сабыр гына. (Аның моңы).

Атаның төп бурычы балаларга дәрәс тәрбия биру, тормышта үз урынын табарга булышу.
Роберт Миңнуллин ижатында да ата образы беренче чиратта шушы яктан ачыла.

Син һаман да миңа бала әле,
Син дип йөрәк һаман яна әле!...
Мин тырыштым кулдан килгән кадәр,
Мин өйрәттем сине...белгән кадәр.(Алмаз улыма).

Шул ук вакытта атаның төп теләге – улының намуслы, гадел кеше булуы, кеше булып кала алуы.

Ходайдан сорыйм, улым, дим,
Чеченнарга атмасын.
Исән кайтсын, орден тагып
Герой булып кайтмасын.(Кайтар, Рәсәй, улымны).

Патриархаль гаиләдә ир кеше гаилә башлыгы. Гаилә белән ул идарә итә, кагыйдә буларак соңгы сүзгә әйтә, бер кеше дә аңа каршы килә алмый. Эмма шул ук вакытта хатын, акыллы хатын буларак жайлап үз фикерен жеткерә дә белә. Татар халкында “Ир – баш, хатын – муен” дигән мәкаль бар. Кагыйдә буенча, акыллы хатын беркайчан да ире сүзгә каршы килергә тиеш түгел, эмма бу ир әйткән һәр сүзгә үтәлүен дә күздә тотмый. Хатын ирен үзгә кирәк якка борырга да тиеш. Татар гаиләләре еш кына шушы нәкъ шушы модельгә туры килә. Кызу, ахырга кадәр уйламыйча эш йөртүче ирне акыллы хатын һәрвакыт вакытында туктатып кала, кирәкле якка борып жибәрә белә. Роберт Миңнуллин ижатында да нәкъ шушындый гаилә модели сурәтләнә.

Кайчагында ни өчендер
Мине макташтырасың.
Әллә каян сизәм инде –
Юри маташтырасың.
Мактаганны кем яратмый?
Үзем дә эреп китәм
Үпкәләшүләр моннан соң

Нич булмас төсле бүтән. (Үзебезчә яшик эле).

Гаиләдә савыт-саба да шалтырамый тормый. Бу табигый хәл. Әмма үпкәләшүләр татуланышу белән тәмамланьрга тиеш. Бары шул вакытта гаилә бәхетле. Акыллы гаиләдә ир дә, хатын да бер-берсенә юл куя, үпкәләүне тиз генә оныта ала.

Гөрләшәсең, тиргәшәсең,

Әйткәләшәп аласың.

Бер дә юкка үпкәлисең

Шуннан татуланасың. (Үзебезчә яшик эле).

Шагыйрь ижатына тугрылык мотивы татар хатыннары образы аша төрле яктан ачыла. Роберт Миәнуллинның татар хатыннарының тыйнаклығы, түземлелеге, тугрылыгына багышланган шигырьләре күп.

Чыдамлылар алар,

Чыдадылар

Иңгә салып авыр елларын.

Күпме хатын энә эле булса

Яудан көтә ирен, улларын...

Ничек инде хөрмәт итмисең ди

Алиһәдәй шундый хатынны!

...Табигате белән тыйнак алар,

Табигате белән акыллы. (Татар хатыннары).

Төрки гаиләләрдә гаилә бәхетенәң төп шарты – балалар булу, үзләренә варислар үстерү. Иренә балалар тапкан хатын гына хөрмәткә ия санала. “Баласыз хатын – жимешсез агач” диелә татар мәкалендә. Шагыйрьнең хатын-кызга биргән бәясендә аның бала анасы булуы турында сүз бара.

Кешелекнең гүзәл хатын-кызы –

Яшь баласын тоткан якты сын. (И изге йорт).

Ир бала гаилә өчен нәселне дәвам итүче, аның киләчәге, шул ук вакытта ул илнең, халыкның киләчәге – аның акылы, көче-күәте, яклаучы һәм саклаучысы. Киләчәкнең нинди булуы ирләр кулында.

Без мәңгелек түгел беребез дә.

Бер китәрбез без дә...йөрербез дә.

Бөтен дөнья сиңа кала инде.

Дөнья авыр... Үзең кара инде! .(Алмаз Улыма).

Ирләр халыкның көче, батырлыгы. Ата кеше улына нәкъ шушы сыйфатны васыять итеп калдыра.

Тыңлайсыңмы, улым!

Бу сүзләрем

Соңга калган соңгы васыять:

Жиңеләргә тиеш түгел кеше!

Батырлык ул безнең хасият. (Жиңү).

Кыз бала халыкның-илнең матурлык символы да, гүзәллеге, шатлыгы-сөөнече.. Шагыйрьнең кызына аталган шигырьләрендә кыз бала образы шушы яктан ачыла да.

Шатлыгымнан мин аларны
Берәм-берәм үзем кочтым.
Шатлыкларның иң зурына
Таңсылу дип исем куштым! (Таңсылуның туган елы).

Кыз бала дөнъяны яктыртырга килә, ул яктылык, шатлык һәм шәфкать символы. Шулай ук ул илдә тынычлык, тәртип булуга өмет уята торган, ышаныч тудыра торган образ да.

Син – минем акыллы кызым,
Син – минем берләч кызым.
Дөнъяларым яктыра, син
Елмайгач-көлгәч ,кызым. (Кай арада үстең әле?).

Ана – гаиләнең, илнең-халыкның иманы, рухияте, күңел хәзинәсе. Роберт Миңнуллин ижатында ана образы беренче чиратта шушы ягыннан ачыла.

Ярый әле күңелемдә һаман
Әнкәй биргән максат-иманым. (“Кызыл” тәрбия).

Ана баланы нечкә күңелле, иманлы, намуслы, гадел, дәрәс итеп үстерә.

Бүтәннәрдән үзгәдер без,
Күңелләр дә нечкәдер.
Ул нечкәлек күңелләрдә
Әнкәйләрдән күчкәндер. (Әнкәйләр тәрбиясе).

Хәзерге вакытта баланың язмышына, холкына бишек жырларының йогынтысы, аларның кешенең киләчәген программалаштыруы галимнәр тарафыннан исбат ителгән¹. Ана тәрбиясе бишек жыры белән башлана.

Әнкәй, мине нинди көйләр
Көйләп тирбәттең икән?
Күңелемне моңланырга
Ничек өйрәттең икән?
Мин әле дә, Әнкәй, синең
Моңнарыңа елышам.
Асыл бишек жырларыңны
Хәтерләргә тырышам. (Синең бишек жырларың)

Бишек жыры бер яктан баланы тәрбияләргә булыша, икенче яктан ул буыннарны ялгап тора, шул рәвешле бишек жырлары аша буыннан буынга милли сыйфатлар, гаиләнең рухи байлыгы күчә бара.

Йомгак ясап әйткәндә, Роберт Миңнуллин ижатында, бер яктан, укучы өчен үрнәк алырлык гаилә моделе, мөнәсәбәтләр үрнәге бирелә, Икенче яктан бу образлар һәрберсе символик мәгънәгә дә ия. Ир кеше – гаиләнең, ил-халыкның батырлыгы, көче. Хатын – тугрылык символы. Ана – рухи байлык һәм шул байлыкны буыннан буынга тапшыручы. Ир бала илнең киләчәге, кыз бала –шатлык, яктылыкны гәүдәләндерә.

Файдаланылган әдәбият:

Миңнуллин Р.М. Әсәрләр: 7 томда. – Казан: Татар. Кит. Нәшр., 2007.

¹ Фольклорчы галим И.С. Карабулатова хезмәтләре.

TATAR EDEBİYATI DERSLERİNDE ROBERT MİNNULLİN'İN ESERLERİNİN İNCELENMESİ

Sirina MİNMULLİNA*

Özet

Makale, Robert Minnullin'in yaratıcılığını Tatar edebiyatı derslerinde çeşitli teknolojilerin yardımıyla öğrenme deneyimini sunmaktadır. Şairin eserlerini incelerken, hayal gücü, duygusal alan, düşünme, hafıza gibi okuyucu özelliklerinin çok güçlü bir gelişimi vardır. Buna ek olarak, sözlerinin kişi üzerinde çok güçlü bir eğitim etkisi olabilir. Bu nedenle lirik metinlerin algılanma sürecinin doğru organizasyonu çok önemlidir. Materyal, Robert Minnullin'in çalışmasının örneği ile özetlenmiştir.

Anahtar kelimeler: Robert Minnullin, şarkı sözleri, şiir, teknik, teknoloji, Tatar çocuk şiiri.

THE STUDY OF ROBERT MINNULLIN'S CREATIVITY AT THE LESSONS OF TATAR LITERATURE

Abstract

The article presents the experience of studying the creativity of Robert Minnullin at the lessons of Tatar literature using various technologies. When studying the poet's works, there is a very powerful development of such reading qualities as imagination, emotional sphere, thinking, memory. In addition, his lyrics can have a very strong educational effect on the personality, which is why the correct organization of the process of perception of lyrical texts is so important. The material is presented on the example of Robert Minnullin's creativity.

Key words: Robert Minnullin, lyrics, poem, methodology, technology, Tatar children's poetry.

ИЗУЧЕНИЕ ТВОРЧЕСТВА РОБЕРТА МИННУЛЛИНА НА УРОКАХ ТАТАРСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Сирина МИНМУЛЛИНА

Аннотация

В статье представлен опыт изучения творчества Р.Миннуллина на уроках татарской литературы с помощью различных технологий. В ходе изучения выявляются методы изучения его произведений. При изучении произведений поэта идет очень мощное развитие таких читательских качеств, как воображение, эмоциональная сфера, мышление, память. Кроме того, его лирика может оказывать очень сильное воспитательное воздействие на личность, поэтому так важна правильная организация процесса восприятия лирических текстов. Материал излагается на примере творчества Р. Миннуллина.

Ключевые слова: Р.Миннуллин, лирика, стихотворение, методика, технология, татарская детская поэзия.

* Kazan Federal Üniversitesi Filoloji ve Kùltürlerarası İletişim Enstitüsü Master Öğrencisi,
gabdulsirina@yandex.ru

КЕРЕШ

Роберт Миңнуллинның шигъри мирасы бик зур һәм аның бик аз өлеше генә мәктәптә өйрәнелә. Шагыйрьнең ижаты белән балалар башлангыч мәктәптә беренче сыйныфтан башлап танышалар. Мәсәлән, “Шүрәлесез урман”, “Үзөбез генә калгач”, “Малайлар бәйрәме иде” (1 нче сыйныф), “Черки жыры”, “Чыршы әйләнәсендә”, “Рәсем”, “Ай нәрсәгә охшаган?”, “Кем соң минем әби?”, “Йорт агачлары”, “Яз керде өөбезгә”, “Беркемгә дә охшамаган” (2 нче сыйныф), “Кар бәйрәме”, “Хаталар өстендә эшләү”, “Кунакка килегез!” (3 нче сыйныф), “Иртән иртүк”, “Атказанган сандугач”, “Машина тавышлы көчек турында кечкенә әкият”, “Утыз Имәнине укыганда туган уйлар” (4 нче сыйныф) һ.б. Бу әсәрләр башлангыч мәктәптә сөйләм үстерү дәрәсләрендә өйрәнелә. Алга таба Р.Миңнуллин ижатын өйрәнү мәктәпнең урта һәм өлкән сыйныфларында дәвам ителә.

МЕТОДЛАР

Мәкаләне язу барышында төп методологик нигез итеп герменевтика – әдәби тексттагы мәгънәләрне интерпретацияләү, шәрехләү, әдәби текстның эчтәлеген ачыклау алынды. Шулай ук структур-семиотик метод һәм статистик метод кулланылды.

ФИКЕР АЛЫШУ

Р.Миңнуллин ижаты мәктәп программаларында шактый урынны били. Мәсәлән, 6 сыйныфта шагыйрьнең “Энекәш кирәк миңа!”, “Әни, мин көчек күрдәм!”, “Шундый минем туган ягым”, “Кайтыйк ла үзөбезгә” шигырьләре карала.

Дәрәслек авторлары сораулар һәм биремнәр тәкъдим итәләр. Мәсәлән:

1. Шигырь кем исемнән сөйләнелә? Интонациясе – яңгырашы житдими, әллә шаянмы? Шулай икәнлеген нинди сүзләр, жөмлөләрдән аңлайбыз?

2. Сез шигырьне сөйләүче лирик геройның хәлен аңлайсызмы? Ә сезнең үзегезгә күнеллеме, рәхәтме? һ.б. [Ганиева, 2015: 136].

Өлеге һәм башка сораулар шигырьгә анализ ясау өчен тәкъдим ителә.

Шулай ук хис-кичерешләрне анализлау өчен дә биремнәр урнаштырылган. Мәсәлән:

- Шигырьдә тасвирланган образларны күрсәтегез: төп герой дип кайсын саныйсыз? Ни өчен?

- Автор нигә мәсәләне хәл итеп, вакыйганы үзә сөйләп бетермәгән икән? [Ганиева, 2015: 137].

Лирика белән бәйле дәрәслек кереш өлеше шигырьне кабул итү өчен укучыны эмоциональ әзерләүне сорый. Ул кайчакта укучылар элек кичергән халәتكә мөрәжәгать итеп, эмоциональ хәтерне (бигрәк тә пейзаж лирикасы белән бәйле дәрәсләрдә) жанландыра, я булмаса шагыйрь һәм шигырьнең тууына кагылышлы мәгълүматлар белән таныштыруга багышлана. Еш кына музыка, рәсем сәнгате әсәрләре дәрәскә эмоциональ фон ясый. Сүзләрнең лексик-семантик мәгънәләрен аңлату, аңлаешсыз булган әдәби-гомуммәдәни төстәге аңлатмалар да әсәрне укый башлаганчы ук балаларга житкерелсә яхшы. Чөнки уку барышында игътибарны мондый нәрсәләргә бүлү шигырьне бербөтен итеп кабул итәргә комачаулый, аннан алган тәэсирләрне арттыра.

Шигырь төзелешен, сурәтләнү чараларын анализлау өчен түбәндәге сорауларны бирергә була:

- Лирик туган ягын сурәтләгән күренеш, гажәеп хәлләр сезне ышандырамы?

- Лирик геройның нигә мактанасы килә?

- Шигырда сүз нәрсә турында бара?

- “Шундый минем туган ягым” шигыренен соңгы ике юлына нинди мәгънә салынган? “Кайтыйк ла үзезбегә” шигырендә рифмалашып килгән сүзләргә табу кебек эш төрләре укучыга туган як төшенчәсенен нинди тирән мәгънәгә ия булуын аңларга ярдәм итә.

Әдәбият дәресләрендә образларны өйрәнүдә чагыштыру алымын да кулланырга була.

Мәсәлән:

Шигырларне чагыштыру: (Әсәрләрдән туган якны һәм чит илне сурәтләүләргә аерып яз)

Сөн буге <i>Кечкенә Сөн, Сөн буенда ак чәчәкләр чыңдый һ.б.</i>	Диңгез буге <i>Диңгез матур, теге ягына чыгып булмый һ.б.</i>
--	--

11 сыйныфта Р.Миңнуллинның “Татарларым!..” шигыре тәкъдим ителә. Шигыр “1980-2000 еллар әдәбияты” бүлегендә карала. Әсәрнең жанры оран-поэма дип билгеләнгән. Поэмада сүз беренче зат исемнән бирелсә дә, ул бөтен татар халкы исемнән әйтелгән буларак яңгырый. Биредә татар халкының тарихын һәм милли үзенчәлекләре, халык язмышы, аның киләчәгә өчен борчылу сурәтләнә.

Хәзерге әдәбиятта “төп яңалыкның, сыйфат үзгәрешенен формада булмыйча, эчтәлектә, ижтимагый, фәлсәфи мәсьәләләргә хис-фикер синтезы рәвешендә чагылдырып, укучыны сискәндереп жибәрүдә, битарафлыктан чыгаруда, кеше һәм табигать, тарих һәм милләт турындагы уйлануларны халыкчан сурәтләр, мәгънәле деталь-символлар, сынландырулар һ.б. аша гәүдәләндерү”не күрәбез [Закиржанов, 2018: 232]. Р.Миңнуллинның әлеге поэмасы хәзерге әдәбиятның ачык бер мисалы булып тора.

Поэма анализлауның юллары төрле. Дәреслек авторлары да бик күп төрле биремнәр, анализ өчен сораулар тәкъдим итәләр. Безнең фикеребезчә, поэманы өйрәнү өчен төрле метод-алымнардан киң файдаланырга була. Дәрес конспектлары төзүдә методик ярдәмлекләргә кулланырга мөмкин. Биредә яңа таләпләр турында фикер уртаклашу, укуту процессына һәм дәрес барышына бәйлә тәкъдимнәр әйтү максаты куела.

Әсәрне өйдә укып килергә мөмкин. Укытучы сыйныфка сорау бирә:

- Поэма нәрсә турында?

Сорау проблема тудыру өчен кирәк. Укытучы әлеге җавапларны тулыландыра, төзәтә.

Укучыларның белемнәрен актуальләштереп, язучының иҗат портретына штрихлар ясау башкарыла ала. Бу эшкә конкретлык кертү максаты белән, аны язучы ижатына кагылышлы 5-7 фактны билгеләтү рәвешендә дә үткәреп була. Шулай ук биредә әсәрнең язылу тарихы турында кыскача мәгълүмат бирү мөһим.

Без әсәрне өйрәнү өчен түбәдәгеләргә игътибар итәр идек:

- а) поэмада хәзерге әдәбиятка хас үзенчәлекләргә билгеләү (тема, идея);
- ә) әдәбият дәресен тарих дәресе белән интегральләштерү (Кырым татарлары тарихын искә төшерү, татар халкы тарихын татар әдәбияты тарихы белән бәйләү);
- б) әсәрнең теленә игътибар итү (сүзлекләр белән эшләү);
- в) әсәрнең жанр үзенчәлекләрен ачыклау; “оран” сүзенен мәгънәсен аңлату;
- г) поэмадагы хис-кичерешләргә табу, мәгънәләренә төшенү (өмет, сагыш, борчылу, шатлану һ.б.);

д) лирик герой турында фикер йөртү;

е) тасвирлау чараларын табып, мәгънэләрен белдерү.

Дәрестә шулай ук проектлар методыннан файдаланырга була. Укучыларга поэма, Р.Миңнулин ижаты буенча төрле темалар тәкъдим итәргә мөмкин. Мәсәлән, “Татарларым!..” поэмасында образлар”; “Р.Миңнулин ижатында милли тематика” һ.б.

НӘТИЖӘ

Нәтижә ясап, шуны билгеләргә була: белем биргәндә Р.Миңнулин ижатын өйрәнүне кызыклы һәм нәтижәле оештырырга мөмкин. Биредә методик әсбаплар, төрле алым һәм чаралар ярдәм итә ала. Мәсәлән, әңгәмә, анализ, проектлар методы, уеннар, компьютер технологияләре, интегральләштерү. Заманча белем бирү технологияләре, әдәбиятны өйрәнүдә кулланыла торган яңа ысул һәм алымнар планлаштырылган нәтижәләргә ирешүгә китерә, дәрәсләрне нәтижәле һәм кызыклы итә.

Әдәбият

1. Ганиева Ф. Әдәбият. 6 сыйныф: татар телендә гомуми белем бирү оешмалары өчен уку әсбабы / Ф.Ә. Ганиева, М.Д. Гарифуллина. – Казан: Татарстан китап нәшрияты, 2014. – 174 б.
2. Ганиева Ф.Ә. Әдәбият. 11 сыйныф: татар телендә гомуми белем бирү оешмалары өчен уку әсбабы. 2 кисәктә. 2 кисәк / Ф.Ә. Ганиева, Ч.Р. Рамазанова. – Казан: Татар. кит. нәшр., 2017. – 261 б.
3. Закиржанов Ә.М. Татар әдәбият белеме: традицияләр һәм үсеш тенденцияләре. – Казан: ТӘҺСИ, 2018. – 352 б.

**TATAR ÇOCUK EDEBİYATINDAKİ
TROPES'İN İŞLEVSEL VE BİÇİMSEL ÖZELLİKLERİ
(ROBERT MİNNULLİN VE SHAUKAT GALİEV'İN ESERLERİNE DAYALI)**

Doç. Dr. Ayrat YUSUPOV*

Özet

Makale, yirminci yüzyılın ikinci yarısındaki Tatar çocuk şiirinin dil-üslup özelliklerinin incelenmesine ayrılmıştır; özellikle Robert Minnullin ve Shaukat Galiev'in sanatsal eserlerinin dilini incelemek. Mecazların işlevsel ve stilistik özelliklerini ortaya çıkarır; Kelime veya deyimlerin mecazi anlamda kullanımına (metafor, karşılaştırma, epitet, kişileştirme) dayalı stil oluşturma teknikleri. Makalede kinayelerin sanatsal ve estetik özellikleri ile anlambilimi incelenmekte, ayrıca şiirsel metinlerin yapısındaki ana türleri, yalın işlevleri ve işleyiş özellikleri vurgulanmaktadır. Çalışma, bu dönemin şiirsel çalışmalarının, aralarında karmaşık kinayelerin baskın bir rol oynadığı çeşitli anlamsal ve üslupsal ifade araçlarıyla karakterize edildiğini ileri sürüyor. Yollar, Tatar çocuk şiirini çeşitli anlam tonlarıyla zenginleştirir ve yazarın konumunu ve tutumunu çevresindeki dünyaya aktarmak için kullanılır.

Anahtar kelimeler: Tatar çocuk edebiyatı, kinayeler, metaforlar, karşılaştırmalar, lakaplar, kişileştirmeler.

**FUNCTIONAL AND STYLISTIC FEATURES OF TROPES IN TATAR CHILDREN'S LITERATURE (BASED
ON THE WORKS OF R. MINNULLIN AND SH. GALIEV)**

Assoc. Prof. Dr. Ayrat YUSUPOV*

Abstract

The article is devoted to the study of linguistic-stylistic features of Tatar children's poetry of the second half of the twentieth century; in particular, studying the language of artistic works by Robert Minnullin and Shaukat Galiev. It reveals the functional and stylistic features of tropes, i.e. style-forming techniques based on the use of words or phrases in a figurative meaning (metaphor, comparison, epithet, personification). The article examines the artistic and aesthetic features and semantics of tropes, and also highlights their main types, nominative functions and features of functioning in the structure of poetic texts. The study argues that the poetic works of this period are characterized by a variety of semantic and stylistic means of expression, among which complex tropes play a dominant role. Paths enrich Tatar children's poetry with various shades of meaning and are used to convey the author's position and his attitude to the world around him.

Key words: Tatar children's literature, tropes, metaphor, comparison, epithet, personification.

* Kazan Federal Üniversitesi Filoloji ve Kültürlerarası İletişim Enstitüsü, Tataristan, Kazan ORCID ID: 0000-0003-0363-5303, ajrat.jusupov@kpfu.ru

* Institute of Philology and Intercultural Communication KFU, Department of Tatar Linguistics, Tatarstan, Kazan, ORCID ID: 0000-0003-0363-5303, ajrat.jusupov@kpfu.ru

ФУНКЦИОНАЛЬНО-СТИЛИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ТРОПОВ В ТАТАРСКОЙ ДЕТСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ (НА МАТЕРИАЛЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ Р. МИННУЛЛИНА И Ш. ГАЛИЕВА)

Доцент, доктор Айрат ЮСУПОВ*

Аннотация

Статья посвящена изучению лингвостилистических особенностей татарской детской поэзии второй половины XX века; в частности изучению языка художественных произведений Роберта Миннуллина и Шауката Галиева. В ней раскрываются функционально-стилистические особенности тропов, т.е. стилеобразующие приёмы, основанные на использовании слов или словосочетаний в переносном значении (метафора, сравнение, эпитет, олицетворение). В статье рассматриваются художественно-эстетические особенности и семантика тропов, а также выделяются их основные типы, номинативные функции и особенности функционирования в структуре поэтических текстов. В ходе исследования утверждается, что поэтические произведения данного периода характеризуются разнообразием семантико-стилистических выразительных средств, среди которых доминирующую роль играют сложные тропы. Тропы обогащают татарскую детскую поэзию различными смысловыми оттенками и используются для передачи авторской позиции и его отношения к окружающему миру.

Ключевые слова: татарская детская литература, тропы, метафора, сравнение, эпитет, олицетворение.

КЕРЕШ

Балалар әдәбияты – гомуми әдәбиятның бер өлеше буларак, әдәбилек законнарына буйсынган, чынбарлыкны танып белүнең үзенчәлекле формасы. Әдәбиятның һәрбер төре, жанры кебек аның да үзенә генә хас әһәмиятле сыйфатлары бар, һәм әлеге өлкәгә мөрәжәгать иткән автор бу үзенчәлекләр белән исәпләшмичә кала алмый. Әйттик, авторларның милли рухны кулланып язуы, тел-стиль чаралары да төп специфик үзенчәлекләрдән булып исәпләнә ала. Әсәрләрдә милли исемнәр, халык көнкүрешендә кулланылучы сүзләр, шулай ук милләтебезгә генә хас символлар да бар. Һәр әсәрдә диярлек бер предмет яки образ үзгә аерым бер символик мәгънә йөртә. Алар нигездә – яхшылык, хаклык һәм матурлык төшенчәләрен яктырталар. Балалар әдәбияты – әдәбилек критерийларына тулаем туры килгән, укучыларны яшь үзенчәлекләренә карап тәрбияләүгә, интеллектуаль һәм рухи сыйфатларын үстерүгә тәэсир итүче сүз сәнгате. Димәк, аны шуларга ирешү мөмкинлекләре жәһәттенән тикшерү – иң дөрес юл.

Билгеле булганча, XX гасырның II яртысы татар балалар әдәбияты үзгә тема һәм жанр төрлегенә белән аерылып тора. Әлеге мөкалә кысаларында Р. Миннуллин һәм Ш. Галиевнең балалар өчен язылган шигырьләрендә кулланылган ассоциатив сурәтләнү чаралары (чагыштыру, метафора, эпитет, сынландыру / жанландыру) тикшеренү үзгә алына. Р. Миннуллин һәм Ш. Галиев, Г. Тукай, Б. Рәхмәт, Ә. Фәйзи традицияләрен лаеклы дәвам итеп, үзгәренә гади һәм халыкчан юморга бай әсәрләре белән XX гасырның II яртысы татар балалар әдәбиятын үстерүгә зур өлеш керттеләр. Аларның изгелек һәм юмор белән сугарылган шигырьләренә тормышны сою хисә хас; әсәрләре үзгәлекле юмор, кешелеклелек, бала психологиясе нечкәлекләрен аңлау, сәнгати камиллек аерылып тора.

ФӘННИ ПРОБЛЕМАНЫҢ ӨЙРӘНЭЛҮ ДӘРӘЖӘСЕ

Әдәби тәнкыйть өлкәсендә татар балалар әдәбиятын әдәбият күзлегенән чыгып өйрәнгән хезмәтләр шактый. Бу юнәлештә Х. Вәли, Ф. Ибраһимова, Р. Даутов, Ә. Исхак, Ә. Шәрипов, Ф. Галимуллин, Р. Кукушкин, Л. Минһажева, И. Мияссарова, А. Нигъмәтжанова,

* Институт филологии и межкультурной коммуникации КФУ, кафедра татарского языкознания, Татарстан, Казань, ORCID ID: 0000-0003-0363-5303, ajrat.jusupov@kpfu.ru

Р. Миңнуллин, Г. Мөәминов, Г. Газизова һ.б. хезмәтләрен билгеләп үтәргә кирәк. Аларда балалар әдәбиятының жанр һәм тематик төрлеләге, ул темаларның чишелешенә күбрәк игътибар ителгән.

Шуны билгеләп үтәргә кирәк: татар балалар шигъриятенә лингвопоэтик чараларын монографик планда өйрәнгән хезмәтләр юк дәрәжәсендә. Сәнгатьле сөйләм стилин һәм әдәби әсәрләренң тел-стиль үзенчәлекләрен гомуми планда өйрәнгән галимнәр (Х. Курбатов, В. Хаков, И. Бәширова, Ф. Сафиуллина һ.б.) хезмәтләрендә генә тел берәмлекләренң кулланылышы һәм аларның образ тудыру, стиль мөмкинлекләренә игътибар ителә. Стилистик анализ барышында әлегә галимнәрнң хезмәтләре тикшеренү эшенә методологик нигезен билгели.

ФИКЕР АЛЫШУ

Балалар әдәбиятының төп үзенчәлекләреннән берсе – баланың эчке дөньясы, кичерешләре, хисләре шигърияттә һәм прозада да олы кеше тарафыннан сурәтләнә. Сабыйлар язучысы тормышны чиста балалар күзә белән күрергә, вакыйгаларны аларча кичерә белергә тиеш. Шуның белән бергә, талантлы әдип тормышны берьюлы ике яссылыкта күрә белә: балаларча һәм өлкән кеше буларак. Нәтижәдә, яшәешне балалар теленә күчерү урынына, тормышны аларча күрү һәм шуны сәнгатьчә ачу күнекмәләре барлыкка килә. Нәкъ менә шуңа күрә «балалык хәтер» төшенчәсенә галимнәр, әдәби ижат һәм язучының ижат методын аңларга ярдәм итүче категория буларак зур игътибар бирәләр. Чынбарлыкны алдарак әйтәп үтелгән яссылыкта күрә алмаган очракта инде балалар тормышын, телен «охшатып» бирү омтылышы, нәтижәдә, мораль уку, төссезлек туа (Рогачев, 1984: 14).

Балаларча тасвир жиңел эш түгел, әмма балалар язучысы булу өчен бу гына житми. Иң әһәмиятлесе биредә – автор әйдәп барган бала ирешергә тиешле идея, поэтик фикер. Мәгълүм ки, һәр әсәрдә шагыйрь аерым бер максат куя һәм аны акрынлап, аңа гына хас булган сурәтләнү чаралары аша, бер шигърьдән икенчесенә күчәп, балага яшәешнә искиткеч киңлекләрен ача, алай гына да түгел, аны да кичерергә, борчылырга һәм шатланырга өйрәтә. Әлегә максатны тормышка ашыруда телебезнң лексик байлыгы нык ярдәм итә.

Һәр сүзнә теге яки бу стилистик төсмере була. Ул төсмер, беренчедән, сүзнә нинди сөйләм төрендә күбрәк кулланылуына, икенчедән, нинди өстәмә тойгы яки мәгънә белдерүенә кайтып кала (Минһажева, Мияссарова, 2003: 14). Сүзләрдә образлылык сүз сөрешендә яки нинди дә булса башка бер образлы сүз белән берлектә аеруча көчле яңгырый.

Троплар

Күчерелмә мәгънәдә бирелгән фикер укучы аңына туры мәгънәдәгегә караганда тизрәк барып житә һәм аның тәэсире дә көчлерәк була. Сүзләренң образлылыгын барлыкка китерүче мондый стилистик алымнарны фәндә *троплар* дип йөртәләр (tropos – грек сүзе, «әйләнмә»), күчерелмә мәгънәдәгә сүз яки әйтелмә). Ә сүзләренә күчерелмә мәгънәдә – образлы итеп кулланыу металогики алым дип атала (грекча meta – «аркылы»), logos – «сүз») (Сафиуллина, 1994: 30).

Һәр шагыйрь үзенә шигърьләрендә шәхси уй-тойгыларын, әйтергә теләгән фикерләрен образлы, үтемле итеп әйтергә омтыла һәм үзенә образлар аша әйтергә теләгән фикерен укучыга житкерү өчен сүзләренә төгәл һәм урынлы булырлык итеп сайлай. Шуңа күрә сүзнә мәгънәсен, мәгънә төсмерләрен, стилистик әһәмиятен, аның башка сүзләр белән бәйләнеше нинди булуын жентекләп өйрәнү таләп итә.

Шуны билгеләп үтәргә кирәк: балаларга атап язылган әсәр укучыны дөньяны танып белү ягыннан гына түгел, сәнгатьчә матурлыгы белән дә үзенә тартып торырга тиеш. Әдипләребез балалар әдәбиятының шушы үзенчәлекләрен тирән аңлап ижат итәргә бурычлы. Житди нәрсәләр турында кызыклы һәм мавыктыргыч итеп, балалар теле белән сөйли белгәндә генә бала әсәргә, аның эчтәлегенә игътибар итә.

Чагыштырулар

Троптарның иң гади һәм беренчел булган бу төре – бер күренешне икенчесенә күчерелмә мәгънәсә белән аңлату максатыннан яқынайту (Курбатов, 2002: 94). Ш. Галиев һәм Р. Миңнуллин балалар өчен язылган әсәрләрендә металогик алымның бу төрөн аеруча күп кулланалар. Аларның игътибарны җәлеп итә торган, үзләренә генә хас, башка бер шагыйрьләрдә дә очрамаган, индивидуаль чагыштырулары байтак. Мәнә Ш. Галиев ижатыннан бер мисал:

Сорау билгесе шикелле

Бөкерәйдемдә тордым шул;

Нәкъ менә дәшми торганга

Бу юлы оттырдым шул... (Ш. Галиев «Авызга су кабын»)

Биредә, дәрәскә килмәвеннән оялып, башын иеп торган малайны автор сорау билгесенә охшатып сурәтләп, укучы күз алдында реаль образ тудыра.

Ш. Галиев «Сугыш чукмарлары» шигырендә күрше малаен этәч белән чагыштырылса, «Елан» шигырендә исә Мөлөк елан күргәч, үзенә икелесен исенә төшерә... Исеменнән үк метафорик яңгыраш алган «Акъязма» шигыре дә Ш. Галиевнең ни дәрәжәдә сүзгә оста булуын күрсәтә: яңа яуган кар язылмаган дәфтәргә, ә жир өстә ап-ак биткә тиңләп бирелә. Шулай ук рәвешле, традицион сурәт әсәрдә матур яңгыраш ала. Мәсәлән:

Беренче кар, беренче кар –

Язылмаган дәфтәр сыман!

Ап-ак битен башлап кышның,

Атлап барам уртасыннан. (Ш. Галиев «Акъязма»)

Чагыштыруларның стилистик һәм образ тудырудагы үзенчәлеге турында сүз йөрткәндә аның формасы, структурасы, төзелеше, нинди лексик-грамматик чаралар ярдәмендә ясалышына да игътибар итми мөмкин түгел. Мәсәлән, шигъри текстларда бәйләүче чара ролендә *сыман, кебек, күк, шикелле* бәйләкләре еш кулланылган. Шулай ук кушымчалар ярдәмендә ясалган чагыштырулары да стилистик әһәмияткә ия. Мәсәлән:

Һай, тешем сызлавы

Башымны бораулый,

Бүредәй улый да

Мәчедәй мыраулый. (Ш. Галиев «Һай, тешем»)

Анализ барышында без Р. Миңнуллин ижатында да чагыштыруларның шактый булуына игътибар иттек. Авторның хәтта тулысы белән чагыштыруларга гына корылган шигырьләре дә бар. Әйтерсәң алар балада логик фикер үсеше тудыру максаты белән язылганнар. Мәсәлән:

Мин җил кебек уйлый беләм,

Яңгыр кебек елый беләм,

Кояш кебек көлә беләм,

Чишмә кебек җырлый беләм.

Агач булып шаулый алам,

Күгәрчәндәй гөрли алам.

Бик тырышсам, балык кебек

Сөйләшми дә йөри алам. (Р. Миңнуллин «Мин барысын да булдырам»)

Р. Миңнуллинның балалар өчен язылган шигырьләрендә сурәтләнүче объект, бала күзлегеннән чыгып, аңа бик таныш булган башка предметларга тиңләштерелә. Эдипнең герое еш кына үзе өчен бик зур саналган предметларны аннан да зуррак булган башка бер предмет белән чагыштырып, мәгънәне тагын да зурайта, нәтижәдә гипербола алымы барлыкка килә. Мәсәлән:

Яшим мин биек йортта,

Бик биек бер ак йортта.

Ерактан караганда,

Әйтерсең параходта. (Р. Миңнуллин «Безнең ак йорт – ак кораб»)

Шул рәвешле, Ш. Галиев әсәрләрендә күбрәк *-дай / -дәй, -ча / -чә* кушымчасы, *шикелле* бәйләге белән ясалган чагыштырулы төзелмәләр еш очраса, Р. Миңнуллин исә *үк, күк, кебек, төсле бәйләкләрен* яратып куллана. Күргәнебезчә, балалар өчен язылган шигырьләрдә чагыштырулар бик еш кулланганнар. Бу әсәрләр үзләренең оригиналь яңгырашы, бала фикерләвенә якин эчтәлегенә һәм төзелешләре белән балалар әдәбиятын идея-эстетик яктан баегуга зур өлеш кертәләр.

Жанландырулар һәм сынландырулар. Жанландыруларсыз балалар шигъриятен күз алдына да китерү мөмкин түгел. Бу алым белән предмет һәм күренешләр затка охшатып, жанландырып бирелә. Жанландыруларда сүзләреннән төрлө төрләре катнаша. Күп очракта эш яки хәлне белдергән сүзләр, башка мәгънәгә күчеп, чынбарлыктагы күренешләргә жанландырып күрсәтәләр. Табиғат күренешләрен жанландырып сурәтләү аеруча киң таралган. Бу табигый дә, чөнки бала дөньядагы бар нәрсәне жанлы итеп күрергә гадәтләнгән.

Әйттик, Ш. Галиевнең балалар психологиясен тирән һәм нечкә итеп тоеп, аларны реаль яшәешендә ачык итеп тасвирлаган шигырьләрендә иң яратып кулланган стилистик алымы – *жанландырулар*. Ул, балаларның үзләренә генә хас булганча, хайван, кош-корт, табигат күренешләрен кешеләштереп, кызыклы бер хәл яки вакыйгага бәйләп сурәтли. Мәсәлән, «Курыкма, тимим» шигырендә урманга килгән малай куян, тиен, аю белән әңгәмә кора:

Малай урманга килгән,

Каршында куян күргән.

Куянкай дер-дер килгән:

«Инде нишләтер...» – дигән. (Ш. Галиев «Курыкма, тимим!»)

Гомумән, Ш. Галиевнең балалар өчен язылган шигырьләрендә кош-кортлар да, жәнлекләр дә сөйләшәргә сәләтле. Нигездә алар балага моң-зарларын сөйләп, әйтерсең лә, үзләрен саклаучы, яклаучы дус эзиләр. Бу шигырьләргә укыган бала, әлбәттә инде, үзе дә сизмәстән табигатне үз итә, ярата башлый. Мәсәлән:

Кәккүк болай дип

Әйткән шул чакны:

– Яшәрсең урман

Яшәгән чаклы... (Ш. Галиев «Дөрөслек»)

Жанландырулар Р. Миңнуллинның балалар өчен язылган шигырьләрендә дә сәнгатьлелек чарасы буларак хезмәт итәләр. Аның чыршысы яңа елны сагынып жырлап утыра («Чыршы»), имәнә давылларда баш имәм дип сүз бирә («Имән»), ә көз дөясе йөгем авыр дип зарлана. Мәсәлән:

Өстенә йөк

Өя-өя,

«Йөгем авыр!» –

Дия-дия... (Р. Миңнуллин «Дөя»)

Шагыйрьнең үз матурлыгын тоеп, малайлар өзеп алудан куркыш моңаеп утыручы төнбоекы да, үзенең ни өчен таш булуына аптырап йөрүче ташбакасы да, бал алырга акчасы житмәгән аюы да балаларның нәкъ үзе төсле, саф, самими һәм беркатлы:

Аю килгән Казанга,

Кереп чыккан базарга.

Килгән аю бал өчен

Сизгән булган бал исен.

Тик юлы уңмаган, ди –

Акчасы булмаган, ди. (Р. Миңнуллин «Аю»)

Шагыйрьнең «Яз һәм мин», «Яңгыр явар алдыннан», «Күлмәген юа тупыл», «Каеннар – юртақлар», «Тәүге яфрак», «Сөзгәк жил» әсәрләрендә табигать күренешләре: *жир, яз, тамчы, жыл, яңгыр, болыт, агачлар, бөреләр* жанландырылып бирелеп, бала хыялында жанлы образ тудырырга ярдәм итәләр. Шулай итеп, автор бала әлеге күренешләргә юнәлтә, аларны табигатькә игътибарлы булырга чакыра. Мәсәлән:

Уянды жир. Өстеннән ул

Алып атты юрганын. (Р. Миңнуллин «Яз һәм мин»)

Гомумән, әлеге әсәрләр эчтәлекләре белән матур бер әкиятне хәтерләтә. Аларда урын алган жанландырулар исә сөйләмнең яңгырашын күтәрү, эчтәлекне төгәл сурәтләү белән беррәттән тәрбияви әһәмияткә дә ия. Әлеге шигырьләр аша әдип гажәеп гүзәл жанлы дөнья тудыра һәм, акыл сатмыйгына, балаларны тормыш, табигать дөньясы белән таныштыра; яшәргә өйрәтә.

Метафоралар

Эчтәлекне ачуда уңышлы алымнарның берсе булган *метафора* электән халык сөйләмен баеккан. Акыл ияләре һәм укымышлылар аңа бик күптәннән мөрәжәгать иткәннәр, мәгънәне, эчтәлекне ачуда әһәмиятле чара итеп караганнар. Гасырлар, еллар үткән саен, тел чаралары арасында үз урынын билгеләгән бу алым һәр дәүердә үзенең хас үзенчәлекләр белән ачыла төшкән.

Метафора ул – бер күренеш яисә предметны икенче бер эш яки хәл белән охшашландырып сурәтләүгә нигезләнгән кинәяле сүз (Курбатов, 2002: 96). Ул предмет яки күренешнең бер үзлегенә басым ясай һәм шуның белән аны жанландырып, ачык итеп күрсәтә. Сурәтләнгән предметта әлеге үзлек никадәр ачык булса, аның сәнгатьле эчтәлеге дә шулкадәр көчлерәк була.

Метафоралар шагыйрьнең уй-хисләрен, фикерләрен, укучыга таныш, якин булган образга төреп бирә. Биредә бер үк вакытта ялган да, хакыйкәт тә сыеша: ул тәәсир, тойгы, хис каршылыкларын чагылдыра. Метафора үзенең жыйнак һәм кыска бирелүе белән аерылып тора. Анда чагыштырудагы кебек бәйләүче чаралар булмый.

Балалар өчен язылган шигырьләренең шигъри эмоциональлеген һәм поэтик жанлылыгын арттыруда аларның роле зур. Әйттик, татар халык авыз ижатын һәм татар әдәбиятын яхшы белгән шагыйрьләр Ш. Галиев белән Р. Миңнуллинда да метафораларны еш очратырга мөмкин. Алар арасында гомумпоэтик метафоралар да, индивидуаль метафоралар да бар. Мәсәлән:

Шәвәли таныш

Тавыш ишеткән

– *Урман сәгатә*

Күкеле икән! (Ш. Галиев «Урман сәгатә»)

Биредә автор Шәвәли күкене «урман сәгатә» дип атый, нәтижәдә, сүз көтелмәгән яңгыраш ала. Бу төр метафораны автор метафорасы дип атау дәрәс булып. «Кар бүрек» шигырендә Ш. Галиев тышкы охшашлык нигезендә багана башларына өелгән кар көртөн, бүрек белән чагыштырып, поэтик метафора ясый. Мәсәлән:

Баганаларның башында

Күпереп торган *кар бүрек*.

Жилләр ничек тырышса да,

Төшералмаган өреп. *(Ш. Галиев «Кар бүрек»)*

Шулай итеп, автор әлеге шигырьләрендә тормыш күренешләрен бала күңеле аша үткәреп, анычча фикер йөртә. Нәтижәдә, укучыда елмая уятырлык метафоралар ясый. Мәсәлән, «Ат йөртүче малай» шигырендә шәһәрдән кунакка кайткан малай, атны – *бик гади техника* дип атап, матур яңгырашлы балалар стилин тудырган. Шулай ук Ш. Галиев ижат иткән *шәфкатъ туташы* (ромашка), *аптека*, *аишханә* (болын), *уңагай* (уң кул), *суңагай* (сул кул) һ.б. метафоралар һәр баланың образлы фикерләвен үстөрергә сәләтле; Р. Миңнуллин тау башын – *тау түбәсе*, сугыш хатирәләрен – *жир ярасы*, жәй мизгелләрен – *жәй аты* дип атап, образлы сурәт тудыра. Мәсәлән:

Тау түбәсен жәй көне дә

Ап-ак карлар каплаган.

Гөрләвекләр булып алар

Яз көне дә акмаган *(Р. Миңнуллин «Таулар бигрәк биек шул!»)*

Шул рәвешле, балалар өчен язылган әсәрләрдә метафора сөйләмнең эмоциональлеген күтәрү һәм эчтәлекне ачуда мөһим алымнарның берсе булып тора. Сөйләмнең яңгырашын көчәйтәп, тормыш күренешләрен жыйнак һәм образлы итеп сурәтләргә ярдәм итәләр.

Эпитетлар

Балалар әдәбиятында чынбарлыктагы күренешләрен сәнгатьчә ачыклап, аларга жанлылык бирүче эмоциональ тасвирлау чарасы булган *эпитетларны* еш очратабыз. *Эпитет* (грекча *epitheton* – «өстәлмә») предметның яисә күренешнең сыйфатын, билгесен белдерә (Курбатов, 2002: 94). Аергычлардан аермалы буларак, аларда предмет яки күренешләрен бәяләү, конкретлаштыру эмоциональ ясылыкта бирелә. Нигездә, сүзләрен күчәрелмә мәгънәләгә яткан эпитетлар әйбернең нинди дә булса бер ягын, үзлеген ачыклап киләләр.

Биредә образлылык сүзнең ялгыз торганда түгел, күп вакыт сүз сөрешендә ачыклана. Билгеле бер сүз сөрешендә эпитетлар, янәшә сүз белән берлектә, сүз – сурәт ясый. Мәсәлән, Ш. Галиевнең балалар өчен язылган шигырьләрендә картиналы халәт образлары тудыруда эпитетларның роле зур. Шагыйрь логик эпитетлардан да, метафорик эпитетлардан да иркен файдалана. Мәсәлән:

Мин – Шәвәли

Шук малай,

Үткен малай,

Ут малай! (Ш. Галиев «Мин»)

Шук малай, үткен малай – логик эпитет. Автор биредә кабатлау алымы белән эпитет кулланып, юмор аша, малайның характер үзенчәлеген сурәтли. Ут малай – метафорик эпитет, кайнар холыклы, дәртле мәгънәсендә.

Ш. Галиевнең балалар өчен язылган шигырьләрендә яшел төсә белән ясалган эпитетлар шактый: *яшел болын, яшел витамин, яшел аптека*. Мәсәлән:

– Анда *яшел аптека*

Булмый бер дә ябык, – ди, –

Төрле-төрле витаминны

Була бик күп табып, – ди. (Ш. Галиев «*Яшел витаминнар*»)

Бу шигырьдә автор дару үләннәрен *яшел витаминнар*, э болынның үзен *яшел аптека* дип атап, метонимик эпитетлар тудыра.

Ш. Галиевнең күп кенә шигырьләренең исемнәрендә эпитетлар күп кулланыла. Мәсәлән: «Жылы кыш», «Жылы эз», «Салкын аваз», «Буш вакыт», «Комлы комсыз», «Хәйләкәр курчак», «Әйбәт пычрак» һ.б. Әдип ижатында *тәмле* сүзә белән ясалган эпитетлар шактый: *тәмле йорт, тәмле жәй, тәмле рәхмәт, тәмле уй* һ.б. Мәсәлән, «Кинәт» шигырендә автор мэхәббәтне *тәмле уй, рәхәт тойгы* дип сурәтли. «Тәмле рәхмәт» шигырендә шагыйрь үзенең туган телен, яратып, хөрмәтләп, аңа «тәмле телем» дип дәшә:

Туган жиргә,

Тәмле телем,

Өллә рәхмәт

Әйтәбезме? (Ш. Галиев «*Тәмле рәхмәт*»)

Метафорик эпитетларның матур үрнәкләрен без Р. Миңнуллинның шигырьләрендә дә очрашабыз. Мәсәлән:

Тау түбәсендә, мөгаен,

Тылсымлы кардыр әле. (Р. Миңнуллин «*Таулар бигрәк биек шул*»)

Р. Миңнуллинның балалар өчен язылган шигырьләрен өйрәнгәндә тагын шул билгеле булды: шагыйрь эпитетлар ижат иткәндә предмет, күренешләренең төсен белдерүче сыйфатламалар белән күбрәк эш итә. Шагыйрьнең «Ак кыш», «Зәңгәр яз» «Яшел жәй» «Сары көз» шигырьләре тулысы белән төсләр гармониясенә корылган. Алдагы мисалларда да шундый ук хәл. Бу шигырьләр балага дөньяны бары тик ачык, матур төсләрдә генә танып белергә ярдәм итә. Мәсәлән:

Кызыл кошлар сайрый анда –

Ап-ак, ап-ак ат булган,

Актан да ак ат булган,

Актан да ап-ак булган,

Ап-актан да ак булган. (Р. Миңнуллин «*Ак ат*»)

НӘТИЖӘЛӘР

1. Балалар әдәбиятында төп максат – баланы фантазия дөньясына алып керү. Балалар өчен язылган эсәсләрдә авторларның чараларын сайлап алуда, образны ачуда, шигырьнең «ниятендә» олы кеше, аның тормышны бала булып күрә белү осталыгы чагыла. Биредә кулланылган троплар баланың тирә-юньне эмоциональ кабул итүен көчәйтә, лирик

кичерешләрне тирәнәйтә. Бу шигырьләрдә сурәтләү балалар күзлегеннән чыгып башкарыла, нәтижәдә ялыктыргыч сюжет һәм вакыйгаларга урын калмый.

2. Балалар шигъриятендә тропларның эмоциональ-экспрессив кулланылышы да үзенчәлекле:

әдипләр троплар аша бала белән шигъри әңгәмә, поэтик аралашу үткәрә. Шул рәвешле әсәрләр бер үк вакытта дидактик та, кызыклы, тәэсирле дә яңгырый һәм мәгънәгә дә байый, ягъни аларда, балага хас фикер агышы, образлылык белән органик ярашып, хәл яки вакыйганы хыял һәм фантазиягә төрә. Шул рәвешле реаль тормыш материалы танымаслык булып үзгәртелә. Алар житди нәрсәләр турындагы фикерләрен дә кызыклы һәм мавыктыргыч итеп, метафора һәм эпитетлар аша житкерәләр. Шулай итеп алар, чын педагогларча, зур бер дидактик мәсьәләне балага якынайтылып, шул ук вакытта артык катлауландырмайча төшендереп бирәләр.

Гомумән, Р. Миннуллин һәм Ш. Галиев – эзлекле һәм даими эзләнүләр нәтижәсендә татар балалар әдәбиятын өр-яңа образлар, шигъри табышлар, ачышлар, өр-яңа шигъри алымнар белән баектан талант ияләрә. Аларның балалар поэзиясендә үз шигъри балалар дөньясы, үзләренә генә хас интонациясе, язу-сөйләү манералары, үз поэтик алымнары бар.

Әдәбият:

1. Рогачев В. (1984) «Память детства» как категория поэтики детской литературы. Проблемы детской литературы. Петрозаводск, 114 с.

2. Минһажева Л., Мияссарова И. (2003) Татар балалар әдәбияты: Урта һәм югары педагогик уку йортлары өчен уку ярдәмлеге. Казан: Хәтер, 236 б.

3. Сафиуллина Ф.С. (1994) Хәзерге татар әдәби теле: Лексикология: Югары уку йортлары студентлары өчен. Казан: Хәтер, 288 б.

4. Курбатов Х.Р. (2002) Сүз сәнгате: Татар теленең лингвистик стилистикасы һәм поэтикасы. Казан: Мәгариф, 199 б.

ROBERT MINNULIN'İN ŞİİRLERİNİN DEĞERLER EĞİTİMİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

Prof. Dr. Yücel GELİŞLİ*

Absract

Poems are not only means for the transmission of feelings and thoughts, poems are also means for transmitting the values from which they derive meaning. In this sense, poems can contain values such as romantic feelings, love of God, love, love of humanity, love of homeland, love of religion and flag. Poems used as tools in language teaching are not limited to the role of conveying emotions and values. Poems are also the reflections of literary arts with values that realize the goals of implicit programs in education. This study aims to analyze Tatar poet Robert Minnulin's poems in terms of values education. The study was designed with the case study model, one of the qualitative research models, and data were collected from the poems with the document analysis technique, analyzed and interpreted with the descriptive analysis technique.

As a result, it was concluded that Minnulin's poems include values such as love, love of nature and love of homeland.

Keywords: Minnulin's poems, values, values education

Geniş Özet

Şiirler sadece duygu ve düşüncelerin iletim araçları değildir, şiirler aynı zamanda anlam kazandıkları değerleri ileten araçlardır. Bu anlamda şiirler romantik duygular, Allah sevgisi, aşk, insan sevgisi, vatan sevgisi, din ve bayrak sevgisi gibi değerler içerebilir. Dil öğretiminde araç olarak kullanılan şiirler, sadece duygu ve değer aktarımı rolüyle sınırlı değildir. Şiirler aynı zamanda eğitimde örtük programların amaçlarını gerçekleştiren, edebi sanatların değerlerle hem hal olup yansımalarıdır.

Değerler, insanların çoğu tarafından üzerinde uzlaşma sağlanmış ve paylaşılan gerçek davranış standartlarıdır. Davranışlarımıza yol gösteren, rehberlik eden inançlar ve kurallardır (Hökelekli, 2010). Değer, arzu edilen, arzu edilebilen şey, olaylarla ilgili insan tutumu demektir. Değerler, ideal davranış biçimleri veya hayat amaçları hakkındaki inançlarımız, davranışlarımıza yön gösteren ölçülerdir. Diğer bir tanımla, değer, bir nesneye, varlığa veya faaliyete, bireysel ve toplumsal açıdan tanınan önem ya da üstünlük demektir (Aydın, 2010). Bu yönüyle değerler, bir toplumun kültürünü, diğer toplumların kültürlerinden ayıran ve milli sınırlar içindeki cemiyetin dağılmasını önleyen, milli birliği pekiştiren ve sosyal dayanışmayı sağlayan faktörlerdir (Seyyar, 2003). Değerler bireylerin hem olumlu hem de olumsuz davranışlarını yönlendirir. Dürüstlük veya ikiyüzlülük, saygı ya da saygısızlık, cimrilik ya da cömertlik, tembellik veya çalışkanlık gibi insan hayatına yön veren kavramların hepsi değerlerin kişilerin tutumlarına etki etmesine sebep olmaktadır (Çapoğlu, 2014).

Milletin sahip olduğu kültür değerlerini bireye en etkili ve kalıcı bir şekilde aktarma yollarından birisi, bireyin kendi dilinin en güzel örnekleri olan edebî metinleri kullanmaktır. Çocuklar bu eserler vasıtasıyla bir taraftan dilinin inceliklerini kavrayarak, diğer taraftan o edebî eserlere bir şekilde sindirilen millî ve manevî değerlerle tanışmaktadır (Kurtoğlu,2017).

Değerlerin şiir şeklinde yani manzum şekilde ele alınışı, estetik ifadesi, sözün kalıcı ve etkileyici olmasını sağlamaktadır. Örneğin bugün değerlerin genelde hikaye ve nesir tarzında ifade edilişi bu estetik üslupla karşılaştırıldığında sönük kalmaktadır (Şener, 2013: 2522). Bu anlamda

* Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü Öğretim Üyesi, gelisli@gazi.edu.tr

makalenin, edebi ürünlerden şiirlerin değer aktarımı açısından analiz edilerek incelenmesi ayrı bir önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Minnullin'in şiirleri, değer, değerler eğitimi,

Amaç

Bu çalışmada Tatar şairi Robert Minnullin'in şiirlerinin değerler eğitimi açısından incelenmesi amaçlanmıştır.

Yöntem

Çalışma nitel araştırma modellerinden durum çalışması modeliyle tasarlanmış, doküman analizi tekniğiyle şiirlerden veriler toplanmış, betimsel analiz tekniğiyle de analiz edilerek yorumlanmıştır.

Bulgular ve Sonuç

Sonuç olarak, Minnullin'in eserlerindeki değerler şiirlerin içeriğine, dönemine ve kişisel deneyimlerine bağlı olarak çeşitlilik göstermektedir. Şairin eserleri genellikle insan duyguları ve düşünceleri etrafında döner ve bu nedenle birçok farklı değeri ifade edebilir. Yine şiirlerinde, aşk, doğa sevgisi ve vatan sevgisi gibi değerlerin yer aldığı sonucu elde edilmiştir.

Robert Minnullin şiirlerinde iyilik, dürüstlük ve güzellik gibi değerlere yer verir. Bu değerler anne sevgisini anlatan şiirlerde daha çok görülür ve çocukları iyi kalpli olarak eğitmek amacını güder.

Kaynakça

- Aydın, M. Z. (2010). "Okulda değerler eğitimi". Eğitime Bakış Dergisi, Cilt 6, Sayı: 18, 16-19.
- Çapoğlu, E. (2014). Ortaokul 8. sınıf Türkçe ders kitaplarındaki şiirlerde yer alan değerler.(Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Sakarya.
- Hökelekli, H. (2010). "Modern eğitimde yeni bir paradigma: değerler eğitimi", Eğitime Bakış Dergisi, Cilt 6, Sayı: 18, 4-10.
- Kurtoğlu, F. S. (2017). Âşık Veysel'in şiirlerini değerler eğitimi açısından okumak. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, (83), 101-123.
- Seyyar, Ali (2003). Ahlak terimleri (Ansiklopedik Sözlük). İstanbul: Beta Yayınları.
- Şener, H. (2013). Hayriyye-i Nabi'de Aktarılan Değerler. *Turkish Studies- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* ,8 (1) , 2522-2523.

MANEVİ BİRLİĞİN SAVUNUCUSU

Prof. Dr. İlshat NASİPOV*

Özet

Makale, Tataristan halk şairi Robert Minnullin'in Tatar ve Başkurt şiirinin eski arkadaşları olan korifeylerle yaratıcı ilişkilerine adanmıştır. Çalışmalarında en iyi yaratıcı başarılarını, Tatar ve Başkurt şiirinin asırlık geleneklerini sürdürdü ve geliştirdi. Yaratıcı başarıları ve insan nitelikleri ile şairin kendisi çağdaşları için öncü oldu. Şairin yaratıcı bağların geliştirilmesinde ve kardeş halklar – Tatarlar ve Başkurtlar arasındaki dostluğun güçlendirilmesinde büyük rolü ortaya çıktı.

Anahtar kelimeler. Tatarlar, Başkurtlar, şairler, yaratıcı bağlantılar, asırlık gelenekler, Robert Minnullin.

ADVOCATE OF SPIRITUAL UNITY

Abstract

The article is devoted to the creative relations of the people's poet of Tatarstan Robert Minnullin with his older friends-fellow luminaries of Tatar and Bashkir poetry. In his work he continued and developed their best creative achievements, age-old traditions of Tatar and Bashkir poetry. With his creative successes and human qualities, the poet himself has become for the contemporaries the same as they. The great role of the poet in developing creative connections and strengthening friendship between brotherly nations – Tatar and Bashkir is revealed.

Key words. Tatars, Bashkirs, poets, creative connections, age-old traditions, Robert Minnullin.

Meşhur vatandaşımız Robert Minnullin eserleri ve çok yönlü işinin faaliyeti ile XX yüzyılın sonunda -XXI yüzyılın başında iki kardeş milletin – Başkurtların ve tatarların ruhi bağlantılarını koruyucu ve güçlendirici biri olarak kendini tanıttı.

Bir zaman şair şaka ederek, Mostay Kerim'in isminde “most (köprü)” sözü olduğunu söylemiş ki, boşuna değil çünkü o kardeş halklar arasında köprü yapmış demiş. Ve zaman geçtikçe Robert Minnullin kendisi bugünkü edebiyatımızda bu köprünün güçlü bir dayanağı oldu.

Robert Minnullin gerçekten bir halk şairi idi. Çünkü o kendi eserlerinde halkımızın kır saçlı tarihindeki tüm aklını ve dünya felsefesini yansıtabildi. Şairimiz milliyet geleneklerinin en güzel sıfatlarını yansıtarak icat etti. O kendi hayatında ve işinde bunlara uyararak yaşadı ve hizmet etti. R. M. halkımızın en güzel sıfatlarından olan, akraba'ya akraba, komşu'ya komşu, dost'a dost olmak gibi örf adetlere bağlı olmuş. Bu yüzden onun ismi de icatı da İdil ve Ural taraflarına yayılmış. Özellikle onu Başkurdistan'da tanıyorlar ve seviyorlar, fakat sadece vatandaşımız olduğu için değil.

Robert Muallim oğlu Minnullin 1948 yılın 1 Ağustos'ta Başkurt ASSR'ı İleş ilçesinde Necedde köyünde dünyaya gelmiş. Ondan sonra annesi ve babası ile bir süre Kıpçak köyünde yaşamış. Çocukluğu babasının köyünde Şemmet'te geçmiş. Gelecekteki şair gurur duyarak “bende çiftçi neslinden”, “Şimmet benim köyüm” diye yazdı.

Yazar sürekli olarak kendi topraklarını hatırlar ve hiç boşuna değildir: “Bütün varlığımla Şemmet'tenim. Başka bir yere ait değil. Sön kıyısında parlayan bu köy, benim için dünyadaki en aziz,

* Doctor of philological Sciences, Professor, head of the Department of Tatar language and literature of the Institute of philological education and intercultural communication of the Bashkir state pedagogical University named after M. Akmulla, Ufa

en değerli yer. Sevinçlerimin, kederimin, şarkılarımın, şiirlerimin doğduğu yer. Aktanış'ı, Başkurdistan ile Tataristan'ı birbirine bağlayan kutsal nokta..."

Bu sembolizm onun hem eserlerinde hem de işlerinde yansır. Bu konuda çok fazla ayrıntılı yayın vardı. Örneğin, Vasilina Usaçeva'nın "Robert Minnullin'in iki vatani" (Dergi "Evimiz Tataristan", №4) makalesi, Udmuriya'nın halk yazarı Vyacheslav Ar-Sergi'nin "Şair Robert Minnullin ile Kazandan Ufa'ya seyahat..." (Kazan, 2008) kitabı. Özellikle bu konuda yazılmış yayınlardan şairin en yakın akrabalarından biri olan Fail Fatkhetdinov'un "Bir insanın anavatanına dönüşü..." adlı makalesi bulunmaktadır (Ufa, 2013). Tabii ki, bu bakış açısından şairin işi bu konuda açıktır. Yazarın eserlerine ek olarak "Ufa-Kazan yolları" (Kazan, 1998) koleksiyonu, "Anne bizi Sön'den getirdi" (Kazan, 2002), "Aziz yurttaşlarım" (Kazan, 2013) kitapları vb. yayınlarında doğduğu yere ilgi, iki ikiz halkın kaderi için endişe, onların dostluklarını korumak için sorumluluk, vatanseverlik duyguları akıyor. Bunların hepsi de akrabalar, köylüler, yurttaşlar, köy işçileri, ünlüler, büyük yazarlar, kalem arkadaşları, arkadaşlar vb. şiirsel imgelerle tasvir edilen örneklerde verilmiştir.

Şairin hayat yolu yomuşak olmadığı gibi onun icad zirvelerine ulaşması da kolay olmamıştır. Her şeyden önce, Robert Minnullin memleketi olmadan hayatını hayal etmedi. Komşu Akküz okulunda eğitim alması, Ufa, Neftikama yatılı okullarında eğitim almak istekleri, Yukarı Yarkey ortaokulunda ve Ufa ticaret-aşçılık okullarında eğitimi, daha sonra Karabaş Lisesi'nden mezun olup, Başkurt Devlet Üniversitesi'ne girmek için özlentileri, Yukarı Yarkey'da "Mayak" (Deniz Feneri) gazetesinde çalışması – tüm bunlar gelecek için hayallerinin Cumhuriyetle ilişkili olduğunu söylüyor.

Kazan Devlet Üniversitesi'nden mezun olduktan ve Kazan'a yerleştikten sonra bile kızgınlık duygusu soğumuyor. "Sabantuy" ve "Kazan ışıkları" dergileri, TASSR Televizyon ve Radyo Yayıncılığı Devlet Komitesi'nde icadi ve sorumlu pozisyonlar yürütürken, daha sonra Tataristan Devlet Konseyi milletvekili, Başkan Yardımcısı, Başkanlık Üyesi, Komite başkanının görevlerinde vazife yaparken, Tataristan Çocuk Fonu ve "Talbishek" Edebiyat ve Sanatsal Gelişim Fonu liderliğinde, düzinelere sosyal görevleri yerine getirirken, ve bugün ise profesyonel bir yazar olarak sosyal çalışmalar yaparken Başkurtistan ile olan ilişkilerini koparmıyor, hatta onu her geçen gün, her geçen yıl daha da güçlendirir.

Yaklaşık elli yıllık yazarlık kariyeri boyunca hem Tataristan Cumhuriyeti hem de Başkurdistan Cumhuriyeti'nde seçkin bir yazar ve yetenekli şair olarak tanıldı. Yazarlık yolunda, o ve kardeşleri Tatar ve Başkurt edebiyatının birçok büyük şair ve yazarıyla arkadaş olacak kadar şanslılardı. Onların yazarlık ustalıklarını özümseyip, yaşam tecrübelerini örnek alır. Onların, Robert Minnullin'in hayata bakış açısı ve yaşam felsefesinin oluşumu üzerindeki etkileri güçlüdür. Edebiyatta klasik gelişim ve canlanma döneminin dahileriyle yaşayacak ve yazacak kadar şanslı desek yanılmış olmayız.

Kazan'a geldikten sonra, öğrenci yıllarında, eserleri Tatar edebiyatının önemli figürlerini çekti. Tabii ki, her şeyden önce vatandaşlarına sığınarak onlardan onay bekliyor. Kardeşi Ildar Yuzeev ile yakın bir ilişki sürdürdü. Genç şair için ilk duacı o oldu. Daha sonra Naki Isanbat, Mirsai Amir, Ahsan Bayan, Hasan Saryan arkadaş ve meslektaş oldular. Şair Naki Isanbat'a "aga" diyor ve onu Tatar edebiyatının "bahadırı" ve "yüzyılın oğlu" olarak tanımlıyor. Ahsan Bayan'a "abi" diyor ve ona "edebiyatımızın korkusuz şövalyesi" der.

Her şeyden önce, Robert Minnullin Kazan'daki Amirhan aga Eniki ile yakın temas halinde oluyor. Onu tatarın en "aydın" yazarı, "bilge adam" olarak tanımlıyor. Makalelerinden birinde şöyle yazdı: "Yeniki, Başkurt tatarlarını ve Kazan tatarlarını, Başkurt ve Tatarları bir araya getiren, dostane ve akraba bağlarını koruyan bir kişidir.

Yurttaşlara ek olarak, İbrahim aga Gazi, Afzal aga Şamov, Sibgat aga Hakim ve diğer eski nesil büyük yazarların sadık kardeşi haline geldi ve onların hayır duaları ile yaşadı.

Robert Minnullin tüm hayatı boyunca Başkurdistan'ın edebi hayatıyla ilgilenmiş ve cumhuriyetin kültürel gelişimine doğrudan katılmıştır. Onun icadında baştan sona kadar memleket konusu büyük yer alıyor. Bu nedenle, sadece tatarlar değil, Başkurtlar da onun eserlerini yakından ve sevgiyle okurlar. Yazarın Başkurt edipleri ile böyle arkadaşlığı bizim için bir sır gibi duruyor. Ve şimdi bilineni bile büyük saygı ve itibara layık.

Özellikle “akıllı, becerikli ve kurnaz” Mostay kardeşini özliyor ve daha da “İlahi sözcüğü yaşlıdan duymak istiyor...” Meslektaşı Mudaris Aglam ile tamamen aynı fikirde: Mostay “İki anne tarafından yetiştirildi ve iki edebiyat yetiştirdi. Bu yüzden "Ural Kartalı" onun için değerli, yakın ve hayalleriyle uyumludur. Başkurt edebiyatında onlar arasında Nacar aga Necmi, Necip Asanbayev da var. “Gençlik idolü, büyük dostu” Angam Atnabay’ının da yeri var. “Ülkenin Kızı, Ulusun Kızı” ablası Zeynep Bişevaga’nın orada yeri var. Çağdaş dost yazarları arasında Safuan Alibay, Denis Bulekov, Kadim Aralbay, Rinat Hayri vb.

Böylece, Robert Minnullin’in eserleri Tatar edebiyatı tarihinde değerli bir yer aldı. Eserleri, konu cihetinden farklı olarak türlü yaşta olan okuyucular için yaratılmıştır. Elli’den fazla kitabın yazarıdır. Lakin her şeyden önce bir çocuk edebiyatı yazarı ve çocuk şairidir. Kendisi de defalarca “Ben çocuk şairiyim” diye yazmıştır. Çocuk edebiyatı alanındaki başarıları çoktur. “Akabay sirk izliyor” (1978), “Yedi kardeş tay doğuruyor” (1980), “Ay’a uçtuk” (1982) çocuk kitapları için ona 1982 yılında Musa Celil ödülü verildi. Ve 1983 yılında onun çocuklara yönelik eserleri Bütün Rusya şiirler yarışmasında, “Kırsal hayvanat bahçemiz” (1988), “Bana kardeş gerek” (1990) vb. kitapları cumhuriyet yarışmasında kazandılar. 1992 yılında basılan “Dünyadaki en büyük elma” kitabı G.-H Andersen Uluslararası Edebiyat Ödülü’ne layık görüldü. 1997 yılında çocuk edebiyatı alanındaki başarılı çalışmaları nedeniyle Tataristan Yazarlar Derneği Abdullah Alish Ödülü’nü aldı. 1998 yılında ise Robert Minnullin “Hediye” (1995) çocuklar kitabı için en mertebeli devlet ödülü olan Abdullah Tukay Devlet Ödülü’ne layık görüldü. Robert Minnullin’in eserleri Tatar Edebiyatı tarihinde değerli bir yere sahipti ve bilimsel olarak vurgulanmaktadır. Onun yazarlık ustalığı ve dil tarzı özellikleri birkaç doktora tezlerinde incelenmiştir (N.Ş. Nasibullina, L.İ. Mingaceva).

2005 yılında, Tataristan Cumhuriyeti Başkanı Kararı ile Robert Minnullin’a, Tatar edebiyatının gelişimine katkısı nedeniyle “Tataristan Cumhuriyeti Halk Şairi” unvanı verildi. Başkurdistan Cumhuriyeti’nin Fatih Kerim ve Nazar Necmi edebi ödülleri verildi. Volga ve Ural kardeş halklarının edebiyat ve kültürünün geliştirilmesine yaptığı önemli katkılar, Tataristan’ın Onurlu Sanatçısı, Başkurdistan’ın Onurlu Kültür hizmetkârı ve Udmurtya Cumhuriyeti Onurlu Kültür hizmetkârı unvanları ile tanınmasına sebep oldu.

Robert Minnullin’in milli eğitim alanına katkısı da büyük önem taşıyor. Okul çocukları ve öğretmenleri, üniversite öğrencileri ve öğretmenleri, bilim insanları ile düzenli olarak toplantılara katılır, geceler düzenler ve televizyonda edebi ve kültürel yayımlara ev sahipliği yapar. Eğitim alanındaki aktif faaliyeti 2011 yılında Kayyum Nasırı Ödülü’ne layık görüldü.

Çocuklara yönelik eserleri programa göre hem okulda öğrenilir hem ders dışı okutulur. Bu nedenle Robert Minnullin, Tatar dili öğretmenleri tarafından özellikle saygı duyulmakta ve sevilmektedir. Onun çalışmaları sadece program tarafından incelenmekle kalmaz, aynı zamanda araştırma projesi olarak da yürütülmektedir. Bu bağlamda, bir şair olarak hayatı ve eserleri Başkurdistan okullarında ve üniversitelerinde yaygın olarak incelenmektedir. Eserleri müfredat dışı derslerde sevgiyle okunur, bölgesel bir bileşen olarak incelenir, öğretmenlerin yazar programlarına dahil edilir. Başkurdistan Eğitim Bakanlığı tarafından 1-11. Sınıflar için Başkurdistan’ın tatar okulları için derlenen ve eğitim sürecinde kullanılan “Tatar dili” ders kitaplarında şairin bireysel çalışmaları hem tam hem de alıntı olarak kullanılmaktadır.

2013 yılında, Cumhuriyetin birçok ilçesinde ve şehrinde şairin 65. doğum gününe adanmış eserler akşamları düzenlendi. Böylece, Ufa’da 84 tatar okulu öğrencileriyle, 3-4 Ekim’de M. Akmullah adlı Başkurt Devlet Pedagoji Üniversitesi’nde bir toplantı yapıldı. Konferansın materyalleri 2015 yılında “Memlekette” başlığı altında yayınlandı.

Şair M. Akmullah adlı Başkurt Devlet Pedagoji Üniversitesi Tatar Dili ve Edebiyatı Bölümü ile uzun süredir devam eden işbirliği yaptı. 18 Eylül 2013’te 2 numaralı toplantıda, Robert Minnullin’e Bölümün Onursal Profesörü unvanının verilmesine karar verildi ve şairin bölümün faaliyetleri ve gelişimindeki rolü takdir edildi. 2017 yılında, bölümün organizasyonuna adanmış tören etkinlikleri sırasında, şair, “M. Akmullah adlı Başkurt Devlet Pedagoji Üniversitesi Tatar Dili ve Edebiyatı Bölümü Onursal Profesörü” Sertifikası aldı. O bunu büyük bir sorumlulukla aldı ve daha sonra, zaman bulduktan sonra, Tatar ve Başkurt edebiyatının seçkin temsilcilerinin ortaklıkları ve eserleri hakkında üniversitenin

Tatar bölümünün öğrencilerine ders verdi. Ne yazık ki, bu dersler tarafımızdan toplanmadı veya kaydedilmedi. Derslerinin bir koleksiyonunu kitap olarak yayınlarken yeni nesil öğrenciler için çok değerli bir araç olurdu.

2018 yılında halk şairi Robert Minnullin'in 70. Yıldönümüne adanmış edebi ve kültürel etkinlikler tüm yıl boyunca gerçekleşti. Bu toplantılar öğretmenler ve edebiyat sevenlerle başlamıştı, sonra İleş, Dürtöyle, Boray ve diğer yerlerde de bu tarz etkinlikler yapıldı. Toplantılar ve törenler M. Aknullah adlı Başkurt Devlet Pedagoji Üniversitesi'nde "kardeşlik halkları edebiyatında geleneklerin hareketliliği" III BütünRusya bilimsel ve pratik konferans çerçevesinde gerçekleştirildi. Şairin doğum gününün onuruna 1 Kasım 2018'de düzenlenen bu bilimsel forum, Rusya Federasyonu bölgelerinden ve yurtdışından birçok bilim insanını bir araya getirdi. Özellikle okuyucular ve öğrenciler arasında popüler olan Robert Minnullin'in şiirlerinin sanatsal okumasına adanan "şarkılarım senin için - Başkurdistan" yarışması, genç neslin kalbinde kalıcı bir yer edindi. Çünkü yarışma jürisinin başkanı olarak, halk şairinin kendisi yer aldı, çocuklara diploma ve ödüller sundu.

Robert Minnullin, 2019' da son kez Aknullah Üniversitesi'ni ziyaret etti. 26 Şubat Tataristan Cumhuriyeti Başbakan Yardımcısı, Tatar Dünya Kongresi Ulusal Konseyi Başkanı V.G. Seyhraziyev ve Tatar Şubesi öğrencileri ile toplantıya katılan heyetin bir üyesiydi.

Robert Minnullin iki cumhuriyet arasında olan sosyoekonomik, edebi ve kültürel bağlantılar soğuduğu için "bize bir şey oldu" diyerek çok endişeleniyordu.

Özellikle sık sık, yazarların sendikaları arasındaki bağlantıların kaybolması, genç yazarlar arasındaki sıcak ilişkilerin olmaması konusundaki endişelerini dile getirdi. Abileri ve ağaları da sonsuzluğa gitti ve ona "kardeş" diyecek kimse yok gibi görünüyordu. Mostay, Nazar, Necip ağaların kardeşi birçok süre bizim abimiz oldu, diğerlerine göre ise ağa. O az vakit olsa bile abimiz oldu ve sonsuzluğa gitti. Fakat kardeşleri arasında onun gibi abi olacak birileri olacak mıdır?

Edebiyat

1. Mingazova L.I. Kalamenda – balachak game. Robert Minnullinnin balalar adabiyti olkasendage eshchanlege. – Kazan, 2018. – 244 b.

2. Minnullin R. I gaziz yaktashlarim! – Kazan, 2013. – 501 b.

3. Nasipov I.S. Ul hazer uze abiy... // Bashkortostan ukituchisi. – 2018. – № 9. – S. 40-50.

4. Nasipov I.S., Sahautdinova F.Z. Robert Minnullinnin shigriyatenda il ham millat yazmishi // Bashkortostan ukituchisi. – 2018. – № 11. – S. 49-52.

5. Nasipov I.S., Sahautdinova F.Z. Adabi baylaneshlar tarihinan: Robert Minnullinninnin tormishi ham igat yli misalinda // Literatura i hudogestvennaya kultura tuyrkskih narodov v kontekste Vostok-Zapad: Sbornik materialov Migdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferensii, posvychonnoy 70-letiu narodnogo poeta Respubliki Tatarstan Roberta Minnullinnina (Kazan, 11-13 oktybry 2018 g.) / Pod red. F.S. Sayfullinoy. – Kazan, 2018. – S. 168-174.

6. Na rodnoy storone: Sbornik materialov Vserossiyskoy nauchno-prakticheskoy konferensii, posvychonnoy 65-letiu narodnogo poeta Tatarstana Roberta Minnullinnina (Ufa, 3 oktybry 2013 g.) / Gl.red I.S. Nasipov. – Ufa, 2015. – 373 s.

7. Sarchin R.Sh. Lirika Roberta Minnullinnina. - Kazan, 2012. - 192 s.

8. Sahautdinova F.Z. Robert Minnullinnin igatinda shahes konsepsiyse. – Ufa, 2012. - 116 b.

ROBERT MİNNULLİN'İN EDEBİYAT ELEŞTİRİSİ ALANINDAKİ ÇALIŞMALARI

Prof. Dr. Leyla MİNGAZOVA*

Master's Student Razile ZAHIDULLINA**

Özet

Bu makale Robert Minnullin'in eleştirel çalışmalarını ele almaktadır. Bilindiği gibi, edebi eleştiri olgusunun incelenmesi bir dizi bilim (edebiyat çalışmaları, tarih, felsefe, sosyoloji, siyaset bilimi) bağlamında önemlidir. Eleştiri, kendi içinde ilgili sentezleme özellikleri, olguları ile bağlantılıdır. Eleştirinin analitik doğası, onu edebiyat bilimi ile karşılaştırmaya izin verir, aynı zamanda eleştirinin yaratıcı, sanatsal bileşeni, onu edebiyat çalışmalarının bir nesnesi olarak görmenin uygunluğunu yaratır; eleştirinin tarihselliği, zamansal bağlama maksimum daldırılması, tarihçilerin bu fenomene olan ilgisini belirler; eleştirinin sosyal doğası ve pragmatizmi, eleştiriden sosyal ve politik bilimlerin bir nesnesi olarak bahsetmeye izin verir. Eleştirinin senkretizmine marjinalliği eşlik eder: araştırmacılar eleştiriye "kenarda" ve "arasında" kategorilerinde tanımlar: bilim ve edebiyat arasında, yazar ve okur arasında, okuma ve bilim arasında, mantık ve estetik arasında, öznel ve nesnel arasında vb.

Anahtar kelimeler: Tatar edebiyatı, Robert Minnullin, edebi eleştiri, edebi cins, yansıma, işlev.

РОБЕРТ МИННУЛЛИННЫҢ ӘДӘБИ ТӘНҚЫЙТ ӨЛКӘСЕНДӘ ЭШЧӘНЛЕГЕ

Проф., доктор Ляйля МИНГАЗОВА

Магистр, Разиля ЗАГИДУЛЛИНА

Аннотация

В статье рассматриваются критические работы Роберта Миннуллина. Как известно, изучение феномена литературной критики является актуальным в контексте целого ряда наук (литературоведение, история, философия, социология, политология). Критика связана с родственными синтезирующими в себе свойствами, явлениями. Аналитичность критики позволяет сравнивать ее с наукой о литературе, в то же время творческая, художественная составляющая критики создает актуальность рассмотрения ее как объекта литературоведения; историзм критики, ее максимальная погруженность во временной контекст обуславливает интерес историков к этому явлению; социальный характер и прагматизм критики позволяют говорить о критике как объекте социальных и политических наук. Синкретизм критики сопровождается ее маргинальностью: исследователи описывают критику в категориях "на грани" и "между": между наукой и литературой, между автором и читателем, между чтением и наукой, между логикой и эстетикой, между субъективным и объективным и т.д.

Ключевые слова: татарская литература, Роберт Миннуллин, литературная критика, литературный род, рефлексия, функция.

* Институт филологии и межкультурной коммуникации КФУ, кафедра татарской литературы, Татарстан, Казань, ORCID ID: 0000-0002-8141-1607, leila.kfu@inbox.ru Institute of Philology and Intercultural Communication KFU, Department of Tatar Literature, Tatarstan, Kazan

** Институт филологии и межкультурной коммуникации КФУ, кафедра татарской литературы, Татарстан, Казань
Institute of Philology and Intercultural Communication KFU, Department of Tatar Literature, Tatarstan, Kazan.

Annotation

The article deals with the critical works of Robert Minnullin. As it is known, the study of the phenomenon of literary criticism is relevant in the context of a number of sciences (literary studies, history, philosophy, sociology, political science). Criticism is related to related synthesizing in itself properties, phenomena. Analyticity of criticism allows comparing it with the science of literature, at the same time the creative, artistic component of criticism creates the relevance of considering it as an object of literary studies; the historicism of criticism, its maximum immersion in the temporal context determines the interest of historians to this phenomenon; the social character and pragmatism of criticism allow talking about criticism as an object of social and political sciences. The syncretism of criticism is accompanied by its marginality: researchers describe criticism in the categories of "on the edge" and "between": between science and literature, between author and reader, between reading and science, between logic and aesthetics, between subjective and objective, etc.

Keywords: Tatar literature, Robert Minnullin, literary criticism, literary genus, reflection, function.

Әдәби тәнкыйть - әдәбият белеменәң үзенчәлекле бер тармагы буларак үз чорының әдәби хәрәкәтен, әдәби процессны бәяли, әсәрләрне заман күзлегеннән чыгып аңлата. Шулай ук ул теге яки бу әдәби әсәрнең идея-эстетик кыйммәтен ачыклау, аны китап укучыга тәкъдим итү вазифасын да башкара. Татар теленең аңлатмалы сүзлегендә тәнкыйть – төрле язма һәм сәхнә әсәрләр, радио һәм телевидение чыгышларын тикшереп, аларның уңай һәм кире жәһәтләр күрсәтүгә багышланган мәкалә, китап (Татар теленең аңлатмалы сүзлеге, 2015: 582). Әлегә баяда әсәрнең эчтәлек һәм формага бәйлә сәнгати эшләнешен, яңалыгын объектив рәвештә билгеләү мөһим шартлардан санала. Шуң рәвешле, автор һәм китап турында кинәтләп укучыларда фикер-караш, мөнәсәбәт тудырыла, һәм ул, еш кына, аның шуң чор әдәби процессындагы урынын билгеләүгә дә йогынты ясый. “Тәнкыйть – кирәкле шәйдәр”, - дип язды Г. Тукай да. “Тәнкыйтьче булыр өчен, әлбәттә, үзләре дә әдәбият галәмәндә күп ат уйнаткан тәҗрибәле һәм эхлаклы кеше булуы таләп ителә”, - дип өстәп тә куйды шагыйрь. Әдәби тәнкыйтьнең әдәби яңарыш, әдәбиятның нәтиҗәле үсеше өчен зарури булуы бәхәссез.

Р. Миңнуллинның әдәби тәнкыйть өлкәсендәге эшчәнлеге, нигездә, балалар әдәбияты өлкәсенә карый. Бу хәл аңлашыла да: һәр күренеш-вакыйга үз карашы булган шәхеснең әлегә өлкәдә әйтер фикерләре байтак. Шунлыктан, аның хезмәтләрендә татар әдәбиятының, татар балалар әдәбиятының классик авторларыннан башлап, иҗатта, шигърияттә әле беренче адымнарның гына ясаучы яшь талантлар үз бәясен ала. Аның тәнкыйть өлкәсендә уңышын рус һәм дөнья әдәбиятын колачлап алуында, күзәтүләрнең кискенлегендә, оста гомумиләштерүләрдә, әдәби чорларны, поэтик система һәм юнәлешләрне сыйфатлауда, төшенчәләрне төгәл аңлатып бирүендә дип бәяләргә мөмкин (“Туфаннан калган аклык” (Хәсән Туфан турында), “Баһадир” (Нәкый Исәнбәт хакында), “Дәрәс яшисең, Рафис Корбан”, “Рафаил Газизов”, “Ленар Шәех” һ.б.) (Миңнаҗева, 2018: 166).

Автор тәнкыйтьтә бары тик үз фикерен генә белдереп, үз укучысын тиң күрәп аралаша, гәрчә, теләсә-теләмәсә дә, башка тәнкыйтьчеләр кебек, аерым очрақларда дидактикадан “кача” алмый; кайбер очрақларда (Муса Җәлил, Нәкый Исәнбәт, Сибгат Хәким, Ләбибә Ихсанова һ.б. әсәрләрен анализлауга кагыла) тәнкыйтьче үзенә укучысына анализлана торган әсәрнең фикерләрен һәм шәхесне нәкъ үзе күргәнчә аңларга чакыра (Миңнуллин, 1998: 163).

Р. Миңнуллин тәнкыйтьче буларак асыл сыйфатлары гадел булуы, уңай һәм тискәре якларны ачыктан-ачык әйтеп бирә алуы белән характерлана. “Киләчәк буын хакына”, “Бала да – Кеше”, “Сөендерде дә, көендерде дә”, “Нәрсә булды безгә?”, “Балалар дөньясы”, “Балачактан башланьрга тиеш!” кебек тәнкыйть мәкаләләре – фикергә матур дәлил. “Сөендерде дә, көендерде дә” мәкаләсендә әйтелгән, “...балаларыбыз манкортка әйләнмәсен өчен, талантлы язучыларыбызның әсәрләрен халкыбыз киләчәк тә дә укусын өчен, нәниләр әдәбияты балаларыбызны бишектән, теле ачылганнан алып житди рәвештә тәрбияләргә бурычлы. Балалар әдәбиятына энә шундый олы, изге, әйтер идем, бөек миссия йөкләтелгән. Әдәбиятка, сәнгатькә

мәхәббәт бары тик ана сөте аша гына керә ала” дигән сүзләр белән, әлбәттә, килешми мөмкин түгел (Миңнуллин, 2007: 365).

Тәнкыйтьче балалар әдәбияты үсешен тоткарлаучы күренешләр, сәбәпләрне дә ачыктан-ачык яңгыратырга сәләтле. Шундый күренешләрнең берсе итеп, ул “уравниловка”ны саный. Автор фикеренчә, әлеге күренешнең тискәре нәтижәсе шунда: йөзек кашы булган талантлы язучылар ижаты гомуми әдәбият фонында күмелеп кала.

Балалар әдәбияты өлкәсендә тематик бертөрлелек, Р.Миңнуллин күзаллавында, житди житексезлекләрнең тагын берсе. Балалар өчен шигъриятнең соңгы берничә дистә ел эчендә, чыннан да, күптөрле чәчәкләрдән торып та үзенә хуш ислелеген югалта баруын асызыклау зарур. Кызыксыз, еш кына мәгънәсез вак эшләр (темалар) беренче планга чыгарылды (врачлы уйнау, яна күлмәккә соклану, әнигә тәлинка юышу һ.б.) (Миңнуллин, 2007: 377).

Р.Миңнуллин балалар әдәбияты өлкәсендә эшләүче язучыларның төп житексезлекләре итеп, бала психологиясен аңлап бетермәүне саный. Мәсәлән, авторның Ә. Синегуловка биргән бәясенә игътибар итик. Аның “Чалгы жыры” китабында урын алган бер шигърияттә лирик герой “Без әлегә нәниләр” дигән фикер әйтә. Мондый алымнарга шагыйрь фикере катгый: “Безнең беребез дә “мин – бәләкәй язучы” димәгән кебек, дөньядагы бер генә бала да “мин – бәләкәй, мин – нәни” дип әйтмәс.” (Миңнуллин, 2004: 345).

Р. Миңнуллинның тәнкыйть язмаларында аерым бер гомумиләштерүләр үз чоры өчен кыя яңгырый. Шагыйрь чор сулышын чагылдыручы әсәрләрнең, мактауларның, революцион лозунглар күтәргән әсәрләрнең нигездә уртакул шагыйрьләртарафыннан ижат ителүен исбатлый. “Чор таләпләренә ияреп” язылган ижат жимешләренә татар балалар шигърияттә йөзен билгеләмәвен раслый һәм, киресенчә, талантлы авторлар ижатына мөрәжәгать итеп, лирик шигъриятнең асылын ача.

Автор фикеренчә, тәнкыйть өлкәсе ул – әдәбияттагы ясалмалылыкны чын әсәрдән аерырга өйрәтүче, язучыларның үзләрен дә, китап сөючеләрне дә әдәби зәвыкка өйрәтүче өлкә. Бу жәһәттән тәнкыйтьче үз позициясенә гомере буена тугрылыклы: начар, уңышсыз язылган әсәрләрне тәнкыйтьләү, камил әсәрләрне мактау – язмаларда аермачык. Тәнкыйтьче чор шагыйрьләренә фикер һәм сәнгатьлелек ягыннан катгый таләпләр куя. Шигърьләрдә фикернең ваклануы, тапталып беткән гыйбарәләр килеп керүне ул тәнкыйть утына ата.

Р. Миңнуллин мәкалә, рецензия, бәяләмәләрендә балалар әдәбиятының киңкатлам проблемаларын ача. Мондый язмалары белән шагыйрь шигъриятнең тәэсир көчен күрсәтеп, чын шигърият үссен өчен тәнкыйть үсеше дә шарт булуын асызыклай, башка очракта әдәбият майданын “рифма калыплаучылар” басачак, һәм татар балалар поэзиясенә сәнгатьлелегә төшәчәк, дигән фикерне үткәрә.

Нәтижә ясап, шуны әйтергә кирәк: Р. Миңнуллин – объектив тәнкыйтьче. Аның тәнкыйди фикерләрендә дә тормышта тоткан мәсләге аермачык. Язмаларда шагыйрьгә, язучыга аның әйтер фикере төгәл, хәерхәллы, хөрмәтле мөнәсәбәте исә – үзәктә.

Кулланылган әдәбият исемлеге:

1. Минһажева Л.И. (2018) Каләмендә – балачак галәмә (Роберт Миңнуллинның балалар әдәбияты өлкәсендәге эшчәнлеге). – Казан: Мәгариф – Вақыт, 248 б.
2. Миңнуллин Р.М. (2004) Сайланма әсәрләр: балалар өчен шигърьләр, әдәби тәнкыйть, ижат портретлары, рецензияләр. – Казан: Мәгариф, 399 б.
3. Миңнуллин Р.М. (2007) Әсәрләр. Жиде томда. Т.5: ижат портретлары, нотыклар, мәкаләләр. – Казан: Татар. кит. нәшр., 430 б.
4. Миңнуллин Р.М. (1998) Шагыйрь генә булып калалмадым...: публицистика. – Казан: Матбугат йорты, 416 б.
5. Татар теленең аңлатмалы сүзлеге (2005). – Казан: “Матбугат йорты” нәшрияте, 848 б.

**L.I. MINGAZOVA'NIN “KALEMİN UCUNDAKİ ÇOCUKLUK EVRENİ:
ROBERT MINNULLİN'İN ÇOCUKLAR İÇİN YARATICI LABORATUVARI”
ADLI MONOGRAFİSİNİN İNCELENMESİ**

Fatyma MINNULLİNA*

Özet

Prof. Dr. Liailia Mingazova'nın 2018 yılında yayımlanan «Kalemin Ucunda Çocukluğun Evreni: Robert Minnullin'in Çocuklar İçin Yaratıcı Laboratuvarı» adlı monografisi sunulmaktadır.

Çalışma, şairin yaşamına ve yaratıcı yoluna, üslubunun özelliklerine, geleneğe ve yeniliğe, ayrıca poetikanın çarpıcı bir özelliği olan psikolojizme odaklanıyor. Prof. Dr. Liailia Mingazova, yazarın akut sosyal sorunlara değinen lirik eserleri etrafındaki tartışmaları ve tartışmaları analiz ederek, yazarın dünya görüşü, dünya görüşü ve sanatsal düşüncesinin özelliklerine odaklanmaktadır.

Araştırmacı, yazarın dil becerilerinin seviyesini çok takdir ediyor. R. Minnullin'in çalışmalarının Tukay, B. Rakhmet, Ş. Galiev gibi büyük edebi şahsiyetlerden büyük ölçüde etkilendiği bilinmektedir. Şair onları kendi öğretmenleri olarak kabul eder. Yazara göre, bu etki dil ve üslup düzeyinde izlenebilir. Yazar, dil ve edebi normlar konusunda çok katıydı. Her kelime üzerinde kelimenin tam anlamıyla «çalıştı» ve en doğru olanı buldu. Yazarın her bir alıntısı çok kapsamlı ve anlamlıdır.

Monografi, yüksek profesyonel düzeyde yazılmış bütüncül bir bilimsel çalışmadır.

Anahtar kelimeler: Tatar edebiyatı, çocuk şiiri, Robert Minnullin, Leyla Mingazova

**REVIEW OF PROF. DR. LIAILIA MINGAZOVA'S MONOGRAPH «THE UNIVERSE OF CHILDHOOD AT
THE TIP OF THE PEN: ROBERT MINNULLIN'S CREATIVE LABORATORY FOR CHILDREN»*****

Abstract

The review presents the monograph of Doctor of Philological Sciences Prof. Dr. Liailia Mingazova «The Universe of Childhood at the Tip of a Pen: Robert Minnullin's Creative Laboratory for Children», published in 2018.

In the center of the study - life and creative path, features of the poet's style, traditions and innovation, as well as, such a bright feature of poetics - psychologism. Analyzing the disputes and discussions around the writer's lyrical works that touch upon acute social problems, Prof. Dr. Liailia Mingazova focuses on the world outlook, worldview and features of the author's artistic thinking.

The researcher highly evaluates the level of the writer's language skills. It is known that R. Minnullin's work was greatly influenced by such major literary figures as Tukay, B. Rakhmet, Sh. Galiev. The poet considered them his teachers. According to the author, this influence can be traced at the level of language and style. The writer was very strict about language and literary norms. He literally «worked» on each word, finding the most accurate. Each quote of the author is very capacious and meaningful.

The monograph is an integral scientific work written at a high professional level.

* Cand. of Sciences (Philology), senior research associate, Tataristan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi G. İbragimov Dil, Edebiyat ve Sanat Enstitüsü Edebiyat Araştırmaları Bölümü, ORCID ID: 0000-0002-8633-5850, minnullina77@mail.ru

*** G. İbragimov Institute of Language, Literature and Art Tatarstan Academy of Sciences, department of Literary Studies, Tatarstan, Kazan, ORCID ID: 0000-0002-8633-5850, minnullina77@mail.ru

Key words: Tatar literature, children's poetry, Robert Minnullin, Leila Mingazova

**ОБЗОР НА МОНОГРАФИЮ Л.И. МИНГАЗОВОЙ «ВСЕЛЕННАЯ ДЕТСТВА НА КОНЧИКЕ ПЕРА:
ТВОРЧЕСКАЯ ЛАБОРАТОРИЯ РОБЕРТА МИННУЛЛИНА ДЛЯ ДЕТЕЙ»**

Фатыма МИННУЛЛИНА**

Аннотация

В рецензии представлена монография доктора филологических наук Л.И. Мингазовой «Вселенная детства на кончике пера: Творческая лаборатория Роберта Миннуллины для детей», опубликованная в 2018 году.

В центре исследования - жизненный и творческий путь, особенности стиля поэта, традиции и новаторство, а также, такая яркая черта поэтики - психологизм. Анализируя споры и дискуссии вокруг лирических произведений писателя, затрагивающих острые социальные проблемы, Л.И. Мингазова акцентирует внимание на мировоззрении, мироощущении и особенностях художественного мышления автора.

Исследовательница высоко оценивает уровень владения языком писателя. Известно, что на творчество Р. Миннуллины большое влияние оказали такие крупные литературные деятели, как Тукай, Б. Рахмет, Ш. Галиев. Поэт считал их своими учителями. По мнению автора, это влияние прослеживается на уровне языка и стиля. Писатель очень строго относился к языку и литературным нормам. Он буквально «работал» над каждым словом, находя наиболее точное. Каждая цитата автора очень емкая и содержательная.

Монография представляет собой целостный научный труд, написанный на высоком профессиональном уровне.

Ключевые слова: Татарская литература, детская поэзия, Роберт Миннуллин, Ляйля Мингазова.

Татарстан Республикасының халык шагыйре, Г.Тукай исемендәге дәүләт премиясе лауреаты, күренекле жәмәгать һәм дәүләт эшлеклесе Роберт Мөгаллим улы Миңнуллин татар әдәбиятына яңа образлар, шигъри табыш-алымнар алып килгән әдип. «Роберт Миңнуллин – татар шагыйре, публицист, дәүләт һәм жәмәгать эшлеклесе. Әнкәйләр, балачак, туган авыл, туган жир, яшьлек мотивларына язылган лирик-романтик шигърьләре белән таныла» [Рахмани, 2019: 417]. Равил Рахманида үзенң бер язмасында, «Роберт Миңнуллин, милләтебезнең улы буларак, тормышыбызның дүрт мөстәкыйль өлкәсендә һәм жанрында үзенң нәрсәгә сәләтле булуын раслап күрсәтте. Иң әһәмиятлесе, безгә татарның кайсы юлдан барырга кирәклеген яшәп күрсәтте» [Рахмани, 2007: 10], дип язган иде.

Чын талант, затлы балалар шагыйре булып танылган шәхес балалар әдәбиятында беренче булып өлкәннәр һәм балалар арасындагы катлаулы мөнәсәбәтләрне, сабыялар дөньясындагы четерекле проблемаларны калку итеп чагылдыра алды. «Роберт Миңнуллин, олыларга багышланган лирикасы һәм жырлары булмаса да, татар әдәби хәрәкәтендә үз урыны булган, әдәби тарихыбызны баеткан әдип булыр иде. Аның балалар өчен ижат иткән шигърияте аерым бер сөйләшүгә ласк», - ди Гәрәй Рәхим [Гәрәй, 1999]. Чынлап та «... шагыйрь нәниләр дөньясында үзен судагы балык кебек иркен һәм табигый, иркә һәм бәхетле итеп хис итә» [Рахмани, 2007: 8]. Ә. Закиржанов сүзләре белән әйткәндә: «Р.Миңнуллин – татар шигъриятенң, шул исәптән балалар әдәбиятының бүгенгесе өчен борчылып яшәүче» шәхес ул. Язучының бер генә ижат

** кандидат филологических наук, старший научный сотрудник, Институт языка, литературы и искусства им. Г. Ибрагимова академии наук Республики Татарстан, отдел литературоведения, Татарстан, Казань, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8633-5850>, minnullina77@mail.ru

жимеше дә әдәбият белгечләре, язучылар игътибарыннан читтә калмый. Бу вакытлы матбугат битләрендә дөнья күргән бәяләмәләрдә, монографияләрдә ачык чагылыш таба. Мисал итеп, Ф.Урманченең «Роберт Миңнуллин: шигъри осталык серләре», В. Ар-Сергиның «Путешествие с поэтом Робертом Миннуллиным из Казани в Уфу и обратно...», Р.Сарчинның «Лирика Роберта Миннуллины», Н.Насибуллинаның «Типология жанров и систематизация художественных образов в поэзии Роберта Миннуллины», Д.Фәрдиеваның «Роберт Миңнуллин шигърияте» /Тел үзенчәлекләре һәм төп мотивлар» монографик хезмәтләрен, «Хәзерге татар әдәбияты һәм Роберт Миңнуллин», «На родной стороне» исемле фәнни-гамәли конференция материалларын һ.б. китерергә мөмкин.

70 яшьлек бәйрәме уңаеннан, Р. Миңнуллинга багышлап тагын бер саллы хезмәт жәмәгәтчелеккә тәкъдим ителде. Филология фәннәре докторы, КФУ профессоры Ләйлә Минһажеваның «Каләмдә — балачак галәмә /Роберт Миңнуллинның балалар әдәбияты өлкәсендәге эшчәнлегенә (Казан: Мәгариф — Вакыт, 2018. — 248 б.) дигән китабы шагыйрьнең балалар әдәбияты өлкәсендәге эшчәнлеген өйрәнүдә һичшиксез зур алгарыш булды. Галимә сүзләре белән әйткәндә, С.Хәким, И.Юзеев, Н.Юзиев, Ф.Хөсни, Ш.Галиев кебек шәхесләрдән фатиха алган әдип турында язу шактый катлаулы эш». Шулай да, Ләйлә Минһажева Р.Миңнуллинның тормыш һәм ижат юлын жентекле рәвештә өйрәнеп, XX гасыр азагы, XXI гасыр башы татар мохитендә, әдәбиятында аның тоткан урынын, эшчәнлеген яңа яссылыкта, югары дәрәжәдә бәяләп чыга алган. Галимә язучының өлкәннәр өчен дә, балалар өчен дә бер үк дәрәжәдә уңышлы ижат итүен мисаллар аша дәлилли. Авторның "...туган җир, Ана, Ил гәме, яшьлек хыяллары, матурлыкка омтылу кебек юнәлешләрнең һәрберсен аерым-аерым тикшерү тагы да зуррак ачышларга китерер иде», дигән фикер белән, әлбәттә, килешми мөмкин түгел. Шуңа да, Р.Миңнуллинның бу өлкәгә нисбәтле ижатын алга таба өйрәнү кирәккә ассызыклана. Л.Минһажеваның монографиясе теоретик, фактик чыганаclarга байлыгы, әдәби материалны киң планда иңләп алуы белән дә игътибарга лаек. Иң мөһиме, китап авторы шагыйрь ижатының асыл нигезен – балалар әдәбияты өлкәсендәге эшчәнлеген өйрәнеп, фәнни ачышлар ясып. Әлегә зур, бай ижатны өйрәнүнең перспективаларын, юлларын күрсәтә.

Билгеле булганча, Р. Миңнуллинның ижаты фольклорның поэтик традицияләренә барып тоташ, шигърьләрендә халык авыз ижатының күпсанлы жанрларын уңышлы куллана. Халыкның рухи байлыгын лирик әсәрләрендә иркен файдаланып, шагыйрь яшь укучыларын милләтнең кадерле кыйммәтләренә, халыкның рухи байлыгына якынайта. Өч бүлектән торган китапның да «Ижади ачышлар дулкынында» исемле беренче бүлегендә Р. Миңнуллинның балалар өчен язган шигърьләренә игътибар бирелә. Халык авыз ижатыннан килгән традицияләргә үзенчәлекле дәвам итүе, үстерүе конкрет мисаллар белән дәлилленә. Мәсәлән, «Вакытында йокларга ятмаган, йокларга яратмаган кайбер шаянрак малайларга махсус язылган бишек җыры» дип аталган шигърьендә, «халык авыз ижаты үрнәкләреннән файдаланып, Р.Миңнуллин төп хис-фикерен миллилеккә юнәлтә», - дип ассызыкый автор. Алга таба галимә, шагыйрьнең бик күп кенә шигърьләренә жентекле бәя биреп, аларның идея-эстетик үзенчәлекләрен, образлар системасының байлыгын, яңалыгын күрсәтә. Р. Миңнуллин әкиятләрендә урын алган геройларның исә традицион ук булмавын ачыкый. Фикерен үстереп, халык әкиятләрендә психологик фикерләү, персонажның кичерешләрен сурәтләү юк дәрәжәсендә булуын ассызыклап, язучының аерым әкиятләрендә геройларның «эш-хәрәкәте психологик дәлилленә, уй-кичерешләргә урын бирелә» дигән нәтижә чыгара. Нәтижәдә, фольклордан килгән образ, мотив һәм текстларны заман таләпләренә туры китереп, яшь укучыга яраклаштырып эшкәртүе авторның зур табышы булуы, шул рәвешле балалар өчен әсәрләргә яңа сулыш бирүе билгеләнә. Китап авторы язганча, Р. Миңнулин халык ижатыннан сакланып калган образ, мотив һәм текстларның заман таләпләренә туры китереп, нәниләргә яраклаштырып эшкәртә, заманча фикер йөртә, аерым вакыйгаларны яңа күзлектән чыгып бәяли. Хезмәттә әдәби ижат үрнәкләрен һәм фольклор текстларын чагыштырып карау, бәяләү нәтижәсендә шагыйрьнең халыктан килгән образлар һәм сюжетларны ни дәрәжәдә үзенчә сурәтләвен күрергә мөмкинлек бирә. Фольклорның уңышлы тәэсире нәтижәсендә Р. Миңнуллин ижатында төрле жанрлар формалашуы, яңа форма, эчтәлек белән бауы билгеләнә. Бу унайдан язучы ижат иткән кечкенә әкиятләр дә игътибарга лаек. Аларга традицион булмаган, безнең көннәр вакыйгалары-хәлләре

белән бәйлә сюжетларга нигезләнгән булу хас. Монография авторы билгеләнгәнчә, Р. Миңнуллин тарафыннан уйлап чыгарган кечкенә әкиятләр жанрының төп үзенчәлегә шунда: алар яшәешнең аерым якларын юмористик, аерым очракта сатирик планда тасвир итәләр, балалар психологиясен белеп, мажаралы сюжетка, дидактикага һәм танып белү юнәлешенә корылганнар.

Беренче бүлектә галимә шагыйрьнең балалар шигъриятенә беренчеләрдән булып өлкәннәр һәм балалар арасындагы катлаулы мөнәсәбәтләрне, сабыялар дөньясындагы четерекле проблемаларны калку итеп чагылдыруга ирешүен, шул өлкәдә үзенә генә хас интонацияле язу-сөйләү манерасы, үз поэтик алымнары булуын ассызыклай. Шагыйрь тарафыннан моңарчы балаларныкы саналмаган темаларны да кыю рәвештә һәм нәниләр поэзиясенә кертүенә басым ясаган. Тематик төрлелек, форма-алымнардагы яңалыкларны ачыклау да зур кызыксыну уята.

Туган жир, туган нигез кадере, гаилә учагы жылысының Ана образы белән тәңгәл булуы кебек темаларны да үзенчәлекле, берәүне дә кабатламый торган итеп яңгыратуы конкрет мисаллар белән дәлиләнә. Әлегә теманың Р.Миңнуллин ижатында кызыл жеп булуы ассызыклана. Туган жир, өй метафорасын тудырып, үзенә тормыш-яшәеш турындагы фикерләрен төрле ясылыкта укучыларга житкерерүе билгеләнә. Нәтижәдә автор, «Р. Миңнуллин ижаты әдәби һәм мәдәни мирасның бер өлешен, бөтен кешелек кыйммәтләрен үзгәрткән саклай, әлегә кыйммәтләр исә балаларны тәрбиялә итү, кечкенә шәхесне тормыш юлын дөрес сайларга өйрәтү өчен тудырылган» дигән фикергә килә.

Роберт Миңнуллин — әдәби тәржемәче дә. Китап авторы, әдипнең бу өлкәдәгә эшчәнлегенә тукталып, шагыйрьнең күпчелек тәржемәләре, нигездә, ирекле тәржемәләр дигән нәтижә чыгара. Аларны шартлы рәвештә ике төргә бүлү карый: оригиналга якын һәм оригиналдан ераклашкан тәржемәләр. «Беренчеләрендә текстлардан читкә китми генә тәржемә итү очраса, икенчеләренең характеры төрлечә. Алар арасында шагыйрьнең үз табыш-строфалары кушылган өлешчә тәржемәләр байтак, аерым очракларда, оригиналның аерым юллары, татар халкы тормышына, рухына, яисә әдипнең үз ижади рухына туры килмәвә нәтижәсендә, төшереләп тә калдырылганнар», - диелә бу хакта. Димәк, Р. Миңнуллин тәржемәләрендә шәхси идеяләр, уй-фикерләр дә урын ала. Шулар хакта фикер йөртәп автор, укучы алдына «тудырылган яңа текст тәржемә әсәре буларак кабул ителергә тиешме, яки аны инде мөстәкыйль текст буларак кабул итәргә дә мөмкинме?», дигән сорауны куя. Бу юнәлештә, әлбәттә, алга таба да эзләнү, тикшеренүләр таләп ителә.

Әдәби ижат белән бергә, Р. Миңнуллин тәнкыйтьче буларак та билгеле шәхес. Күп санлы рецензияләрендә, мәкаләләрендә, публицистик язмаларында язучы балалар әдәбиятының үсеш перспективаларын билгеләүче каләм иясе буларак ачыла. «Казан — шагыйрьләр шәһәре», «Сулмасын тургай чәчәге», «Хисләрнең дә исеме бар», «Бала да — КЕШЕ», «Киләчәк буын хакына», «Үзбездә язган китап», «Балаларны яратырга кирәк», «Кеше бул, татар бул», «Татарга жил каршы» кебек язмалары шуның ачык мисалы. Л.И.Минһажева язучының бу юнәлештәгә эшчәнлегенә «Роберт Миңнуллин — журналист, публицист һәм тәнкыйтьче» дип исемләнгән икенче бүлектә, фәнни-теоретик материалга таянып, жентекле бәя бирә. XX гасырның икенче яртысында әдәбиятта һәм фәнни-педагогик фикердә балачак проблемаларына тукталып, Р.Миңнуллин эшчәнлегенә тулы күзәтү ясый. «Милли репертуар кирәк», «Телләр турындагы Закон — игътибар үзгәндә», «Ни хәлдә син, туган тел?», «Нәрсә булды безгә?», «Татар теленә ихтыяж», «Телсез татар кемгә кирәк?», «Туган тел бәйрәме», «Үз жырларын жырлатык», «Теле барның иле бар» кебек һәм башка бик күп мәкаләләрендә халыкның милли үзенчәлекләренә, холкына, тарихына таянып эш итү, туган телне, мирасны саклау өчен көрәш, горурлык хисе тәрбияләү кебек мөһим мәсьәләләрнең күтәрелүе билгеләнә. Гаилә тәрбиясенә әһәмият һәм бүгенге торыш, эхлак тәрбиясе, ятим балаларны тәрбияләү процессын оештыру һәм бу өлкәгә яңалыклар кертергә омтылу — болар барысы да «Р. Миңнуллинның балалар тормышы белән янып, алар өчен борчылып яшәвен раслаучы фактлар», дип яза галимә. Гомумән, хезмәттә шагыйрьнең уку-укыту системасындагы үзгәрешләргә, милли мәктәптә тәрбия, аң-белем мәсьәләләре белән тирәнтен кызыксынуы, баланы төрле яклап тәрбияләү турындагы фикерләренә дә зур гына урын бирелә. Р. Миңнуллинның публицистик язмалары гаять дәрәжәдә киңкырлы булуы белән аерылып тора. Гаилә тәрбиясенә әһәмият һәм бүгенге торышы, эхлак

тәрбиясе, ятим балаларны тәрбияләү процессын оештыру һәм бу өлкәгә яңалыклар кертергә омтылу – болар барысы да Р. Миңнуллинның балалар тормышы белән янып, алар өчен борчылып яшәвен раслаучы фактлар.

Р.Миңнуллинның әдәби тәнкыйть өлкәсендәге эшчәнлеге, нигездә, балалар әдәбияты өлкәсенә карый. Автор тәнкыйть өлкәсенә караган мөкалә, рецензия, бәяләмәләрендә балалар әдәбиятының төп проблемаларын күрсәтә. Л. Минһажева язганча, татар балалар шигъриятен өйрәнү эшендә кабул ителгән кайбер карашларга бәя биреп, Р. Миңнуллин бу юнәлештә үз концепциясен формалаштыра. Р. Миңнулин үзе дә, татар балалар әдәбияты поэзиядән башлануын һәм еллар дәвамында үсә, үзгәрә баруына басым ясап: «Шулай да бүгенге балалар әдәбиятының йөзен, миңа калса, шигърият билгели. Һәм бу гажәп тә түгел. Чөнки аның башлангычы, чыганагы — фольклор, халык ижаты. Чишмә башында — бөек Тукай. Бөек балалар шагыйре», - дип яза [Миңнуллин, 2007: 150]. Аның хезмәтләрендә татар әдәбиятының, татар балалар әдәбиятының классик авторларыннан башлап, шигърияттә әле беренче адымнарны гына ясаучы яшь талантлар да үз бәясен ала. Р.Миңнуллинның Хәсән Туфан («Туфаннан калган аклык»), Нәкый Исәнбәт («Баһадир»), Бари Рәхмәт («Урыны түрдә»), Шәүкәт Галиев («Уртак уйга чакыру»), Рафис Корбан («Дәрәс яшисен, Рафис Корбан»), Х. Халиков, Р. Мингалим, М. Фәйзуллина, Р.Бәшәр, Р. Фәйзуллин, Р. Харис, М. Әгъләмов, М. Галиев, Ә. Габиди, Г. Рәхим, С. Шакир, Р. Вәлиев, Э. Мөәминова, Р. Вәлиева, Ж. Дәрзаман, Н. Измайлова, Ш. Жиһангирова, Г. Морат, Б. Рәхимова, Ф.Зыятдинов, Г. Садә, Ф. Зыятдинова, Э. Шәрифиллина, К. Булатова, Г. Мөхәммәтшин, Д. Гарифуллин, З. Гомәрова, Я. Игәнәй, Р.Хисмәтуллин кебек каләм ияләренә эсрләренә, ижатларына бәя биргән хезмәтләренә тукталуы аша, автор, татар поэзиясенә үткән юлын, традицияләрен, балалар әдәбиятының үсеш-үзгәреш процессын билгеләвен конкрет мисаллар белән дәлилли. Л.Минһажева фикеренчә, Р. Миңнуллинның журналист, мөхәррир, публицист һәм әдәби тәнкыйтьче буларак эшчәнлеген өйрәнү әле һаман да башлангычта. Димәк, бу юнәлештә дә киләчәктә эзләнүләр алып бару сорала.

Нәтижә итеп шуны әйтергә мөмкин, киң жәмәгатьчелек игътибарына Р.Миңнуллинның балалар әдәбияты өлкәсендәге ижатын, эшчәнлеген бәяләп, тәфсилле эшләнгән, күп мәгълүматлы фәнни-тәнкыйди монография тәкъдим ителде. Тагын шуны асызыклап китү зарур, татар әдәбиятының киләчәгенә, әдәби процессына күзәтү жәһәттеннән дә әлегә хезмәтнең әһәмияте зур.

ӘДӘБИЯТ:

Минһажева, Л.И. М20 Каләмендә — балачак галәмә (Роберт Миңнуллинның балалар әдәбияты өлкәсендәге эшчәнлеге) / Л.И. Минһажева. Казан: Мәгариф. Вақыт, 2018. 248 б

Миңнуллин Р.М. Әсәрләр. Жиде томда. Т. 5: ижат портретлары, нотыклар, мөкаләләр. Казан: Татар. кит. нәшр., 2007. 430 б.

Рахмани Р. Р. Миңнуллин // Татар әдәбияты тарихы: сигез томда / [төз. Р.Ф. Рахмани]. 7 т.: 1985–2000 еллар / [фәнни мөх.: Д.Ф. Заһидуллина, Ә.М. Закирҗанов]. 2019. Б. 417-438.

Рахмани Р. Талантлар ничә төрле? // Миңнуллин Р.М. Әсәрләр. Жиде томда. Т. 1: шигърьләр, тәржемәләр. — Казан: Татар. кит. нәшр., 2007. Б. 8 - 52.

Рәхим Г. Кооп куйган. // Мирас, 1999. № 7.

TATARİSTAN CUMHURİYETİ'NİN MODERN ÇOCUK EDEBİYATI BAĞLAMINDA ROBERT MINNULLİN'İN YARATICILIĞI

Prof. Dr. Alfiya GALİMULLİNA*

ÖZET

Makale, ünlü Tatar şairi Robert Minnullin'in eserlerini Tataristan Cumhuriyeti'nin modern çocuk edebiyatı bağlamında incelemektedir. R. Minnullin'in çocuklara yönelik şiirlerinin çoğu mizah, hafif ironi ile doludur ve bir çocuğun dünya görüşünün doğasında olan kahkaha ve oyun ihtiyacını karşılar. Şairin çalışmaları, çeşitli temalar, türler, biçimler ve dilsel çokseslilik ile öne çıkan Tataristan Cumhuriyeti'nin çocuklara ve çocuklara yönelik modern edebiyatına organik olarak uyar. Tataristan'da, dünya çocuk edebiyatının doğasında bulunan tüm tür ve tematik paletin yanı sıra Rusça ve Rusça konuşan yazarların yarattığı Rusça çocuk edebiyatına sahip olan Tatar çocuk edebiyatı aktif olarak gelişiyor.

Anahtar kelimeler: Çocuk edebiyatı, modern edebiyat, Tatar edebiyatı, Robert Minnullin.

CREATIVITY OF ROBERT MINNULLIN IN THE CONTEXT OF MODERN CHILDREN'S LITERATURE OF THE REPUBLIC OF TATARSTAN

Prof. Dr. Alfiya GALİMULLİNA*

Abstract

The article examines the work of the famous Tatar poet Robert Minnullin in the context of modern children's literature of the Republic of Tatarstan. Many of R. Minnullin's poems for children are filled with humor, light irony and satisfy the inherent need for laughter and play in a child's worldview. The poet's work organically fits into modern literature for children and about children of the Republic of Tatarstan, which is distinguished by a variety of themes, genres, forms, and linguistic polyphony. Tatar children's literature is actively developing in Tatarstan, which has the entire genre and thematic palette inherent in world children's literature, as well as children's literature in Russian, created by Russian and Russian-speaking writers.

Key words: children's literature, modern literature, Tatar literature, Robert Minnullin.

ТВОРЧЕСТВО РОБЕРТА МИННУЛЛИНА В КОНТЕКСТЕ СОВРЕМЕННОЙ ДЕТСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ РЕСПУБЛИКИ ТАТАРСТАН

Проф., доктор Альфия Галимуллина*

Аннотация

В статье творчество известного татарского поэта Роберта Миннуллина рассматривается в контексте современной детской литературы Республики Татарстан. Многие стихотворения

* Kazan Federal Üniversitesi Filoloji ve Kültürlerarası İletişim Enstitüsü Rus Edebiyatı Bölümü, Kazan/Tataristan, ORCID ID: 0000-0002-0006-9193, alfiya_gali1000@mail.ru

* Institute of Philology and Intercultural Communication KFU, Department of Russian Literature, Tatarstan, Kazan, ORCID ID: 0000-0002-0006-9193, alfiya_gali1000@mail.ru

* Институт филологии и межкультурной коммуникации КФУ, кафедра русской литературы, Татарстан, Казань, ORCID ID: 0000-0002-0006-9193, alfiya_gali1000@mail.ru

Р. Миннулина для детей наполнены юмором, легкой иронией и удовлетворяют присущую детскому мировоззрению потребность в смехе, в игре. Творчество поэта органично вписывается в современную литературу для детей и о детях Республики Татарстан, которая отличается многообразием тем, жанров, форм, языковым многоголосием. В Татарстане активно развивается татарская детская литература, которая имеет всю жанрово-тематическую палитру, присущую мировой детской литературе, а также детская литература на русском языке, создающаяся русскими и русскоязычными писателями.

Ключевые слова: детская литература, современная литература, татарская литература, Роберт Миннуллин.

Введение

Современная литература для детей и о детях Республики Татарстан отличается многообразием тем, жанров, форм, языковым многоголосием. В Татарстане активно развивается татарская детская литература, которая имеет всю жанрово-тематическую палитру, присущую мировой детской литературе, а также детская литература на русском языке, создающаяся русскими и русскоязычными писателями. В республике в последние двадцать лет традиционно сложились два центра активной литературной жизни: Казань и Набережные Челны, в которых прежде всего создают свои произведения члены Союза писателей Республики Татарстан, есть литературные объединения, регулярно издаются журналы, альманахи, сборники произведений писателей, а также проходят различные литературно-музыкальные вечера, творческие встречи и конкурсы.

Руководство Республики Татарстан уделяет большое внимание развитию детской литературы и детской книги, поощряет проведение различных творческих конкурсов. Детским писателям республики ежегодно присуждается Республиканская литературная премия им. А. Алиша. В 2016 –2021 годы этой премией награждены Халим Заляль, Ленар Шаех, Факиль Сафин, Нурия Сайяр, Эльмира Шарифуллина. В 2020 году престижная Республиканская литературная премия им. Г.Р. Державина была присуждена Борису Вайнеру за сборник стихов и переводов для детей «Негде яблоку упасть!» и книгу сказок «Алмазная гора». Эти книги Бориса Вайнера победили в 2020 году и на республиканском конкурсе «Книга года», организованного совместно Министерством культуры РТ, Национальным музеем и Союзом писателей РТ. Отрадно отметить, что литературная общественность высоко оценила творчество детского писателя.

В республике есть периодическая печать, адресованная детям: газета «Көмеш кыңгырау» («Серебряный колокольчик»), журналы «Салават күпере» («Радуга»), «Ялкын» («Пламя»), «Сабантуй». В республиканских журналах «Аргамак. Татарстан» и «Казанский альманах» есть специальные рубрики, где публикуются произведения на русском языке, адресованные детям. Этого, конечно же, недостаточно, хотелось бы, чтобы были журналы, адресованные детям и подросткам разного возраста и различных интересов. В Союзе писателей Республики Татарстан успешно работает секция детской литературы, объединяющая более двадцати писателей. Недавно членами секции детской литературы стали Рахима Арсланова, Айсылу Имамиева, Гульчира Назметдинова.

Детская литература Республики Татарстан является частью многонациональной детской литературы России, поэтому ей в основном присущи те же тенденции, что наблюдаются и во всероссийском литературном процессе. Прежде всего следует отметить, что в начале XXI века в области детской литературы плодотворно работают три поколения писателей: старшее (поколение 1940-1950-х годов), среднее (1960-1980-х) и молодое (1990-х годов).

Поэты старшего поколения: татарские поэты Роберт Ахметзянов, Зульфат, Шаукат Галиев, Ренат Харис, Зиннур Мансуров, Равиль Файзуллин, Гарай Рахим, Радиф Гаташ, Разиль Валеев, Рабит Батулла, Дамир Гарифуллин, Роберт Миннуллин, Ильдар Юзеев, Шайхи Маннур,

Ахат Гаффар, Амина Бикчантаева, Фанис Яруллин, Клара Булатова, Резеда Валеева, Марзия Файзуллина, Хакимзян Халиков, Эльмира Шарифуллина, Нур Ахмадиев, Музагит Ахметзянов, Асия Юнусова, Шахинур Мустафин, Накип Каштанов в первые десятилетия XXI века создали фундамент современной поэзии для детей Татарстана. Их произведения, даже вновь создаваемые отличаются классичностью, ориентируются на традиции детской литературы, заложенные классиками Г. Тукаем, А. Алишем, М. Джалилем, К. Чуковским, С. Маршаком, А. Барто, С. Михалковым.

Детские писатели среднего поколения: Газинур Морат, Вакиф Нуруллин, Факиль Сафин, Юлдуз Шарапова, Алмаз Гимадиев, Лябиб Лерон, Марсель Галиев, Галимзян Гильманов, Ркаиль Зайдулла, Ильсияр Иксанова, Сулейман (Джаудат Сулейманов), Рашит Башаров, Рафис Корбан, Зиннур Хуснияр, Марат Кабиров, Альфия Ситдикова.

Молодые: Рустем Галиуллин, Ленар Шаех, Рифат Салах, Сюмбель Гаффарова, Лиана Амирханова, Илюса Набиуллина, Резеда Фархетдинова, Рахима Арсланова, Айсылу Имамиева, Гульчира Назметдинова.

Среди писателей, пишущих на русском языке, также можно выделить писателей старшего поколения: Владимир Корчагин, Ахат Мушинский, Сергей Малышев, Рустем Кутуй, Борис Вайнер, детские писатели среднего поколения: Ольга Журавлева, Вера Хамидуллина, Наиля Ахунова, Инесса Фа (Фахрутдинова), Ольга Кузьмичева-Дробышевская, молодые детские писатели: Ольга Овчинникова, Сания Шавалиева, Елена Степанова, Юлия Ивлиева.

В Татарстане в начале XXI века наряду с наиболее разработанными традиционными жанрами детской литературы, как стихи, сказки, рассказы для детей и подростков, активно развивается драматургия, адресованная детям. Кроме наиболее известных авторов в республиканской русской детской драматургии: Ильгиза Зайнева, Галимьяна Гильманова, Рафиса Корбанова, Туфана Миннуллина, Равиля Бухараева, Льва Кожевникова, Бориса Вайнера, в этом жанре успешно работают Наиля Ахунова и Ольга Журавлева. Спектакли по пьесе для дошкольников «Здравствуй, Ежик!» Наиля Ахуновой в 2018 году шли в театрах и студиях Оренбурга, Саранска, Минска и Новополоцка (Белоруссия), а фантастическая пьеса Ольги Журавлевой «Вовочка на необитаемом острове» стала победителем Международного конкурса «Славянская лира», который проходил в Минске в 2018 году.

В 2017-2020-х годах на сценах российских театров шли спектакли по пьесам казанского писателя и драматурга Льва Кожевникова, лауреата литературной премии им. Г.Р.Державина: в 2017 году Тульский театр юного зрителя поставил его инсценировку сказки Г.Х. Андерсена «Дюймовочка», в 2018 году Кировский театр кукол им. Афанасьева – инсценировку сказки Гофмана «Щелкунчик», в апреле 2019 года Приморский театр кукол – спектакль по пьесе Л. Кожевникова «Кот-проказник» (в версии театра «Похождения Кота») и в апреле 2019 года Татарский государственный театр кукол «Экият» – инсценировку сказки А.С. Пушкина «Сказка о царе Салтане».

Детские писатели Республики Татарстан к созданию детских книг подходят серьезно, в соответствии с требованием заповедей Корнея Чуковского детским писателям: «Поэзия для маленьких должна быть и для взрослых поэзией!» (Чуковский 1999: 650). По мнению известного классика современной детской литературы, «чисто литературные достоинства детских стихов должны измеряться тем же самым критерием, каким измеряются литературные достоинства всех прочих стихов» (Чуковский 1999: 649). Тринадцать заповедей для детских поэтов являются негласными правилами для написания и оценки произведений современных писателей, адресованных для детей дошкольного и младшего школьного возраста. Глубокое проникновение в детский мир, знание специфики детского восприятия присуще произведениям, опубликованным в 2018 году в «Антологии детской литературы народов России» (г. Москва), в которой широко представлена и татарская детская литература в переводе на русский язык.

Наблюдается еще одна отрадная тенденция в современном литературном процессе Татарстана: произведения для детей пишут поэты, писатели и драматурги Ильгиз Зайниев, Ренат

Харис, Равиль Файзуллин, Ркаил Зайдулла, Марат Кабиров, Рустем Галиуллин, Ленар Шаех, Борис Вайнер, Ахат Мушинский, Лев Кожевников, Вера Хамидуллина, которые известны прежде всего, как авторы произведений «для взрослых» читателей, лауреаты множества солидных литературных премий. Сравнивая два направления их творчества, замечаешь, что, обращаясь к детской аудитории, они находят присущие только детской литературе особенные художественные средства, которые близки и понятны читателю-ребенку: светлый юмор, веселое и радостное настроение, активно включают в игру, загадку в свои произведения, а также ведут серьезный разговор с читателям на различные темы, при этом в их произведениях привлекает лаконизм в выборе средств, совершенство формы, серьезное отношение к содержанию и форме произведений, адресованных детям. У учителей, родителей и воспитателей детских садов есть большой выбор произведений, адресованных детям. Безусловно, наряду с произведениями, которые создавались и создаются в 2000-е годы, дети и подростки Татарстана читают произведения классиков татарской детской литературы: стихи и поэмы Г. Тукая, М. Джалиля, А. Алиша, Г. Ибрагимова, Х. Туфана, Х. Такташа, Ф. Карима, А. Кутуя, А. Ерикеева, Н. Исанбета, Г. Баширова, А. Абсалямова, Д. Аппакова, Д. Тарджеманова, М. Магдеева и др. Их произведения большими тиражами переиздаются и в наши дни, не теряя своей привлекательности для юных читателей.

Методы

Современная детская литература Республики Татарстан, как видим, отличается большим разнообразием тем, жанров, большим корпусом текстов. Отметим, что значительное место в литературе, адресованной детям, занимает творчество выдающегося современного татарского поэта и общественного деятеля Роберта Мугалимовича Миннуллина (1948 – 2020 гг.).

Творчество Р.М. Миннуллина не раз становилось предметом изучения литературоведов (Ф.Г. Галимуллин, Т.Н. Галиуллин, Н.Ш. Хисамов, Л.И. Мингазова). Среди монографических исследований следует отметить труды Н.Ш. Насибуллиной «Типология и систематизация художественных образов в поэзии Роберта Миннуллина (Казань, 2016), в котором поэзия народного поэта Республики Татарстан, лауреата Государственной премии им. Г. Тукая системно исследовано в аспекте жанровой типологии и своеобразия ключевого жанро-образующего компонента лирики Р. Миннуллина – художественного образа, и Ф.И. Урманчеева «Роберт Миннуллин: шигъри осталык серларе» («Роберт Миннуллин: секреты творчества», Казань, 2005), осмысливающего фольклорные и мифологические традиции лирики поэта, восходящие к архетипам тюрко-татарской литературы. Данные исследования стали основой для нашего исследования.

Наиболее изученными в творчестве Р.М. Миннуллина является его произведения, адресованные детям (Ф.Г. Галимуллин, Л.И. Мингазова), однако его собрание сочинений в 7 томах показывает, что это серьезный поэт и публицист, в произведениях которого наиболее ярко проявляется татарская национальная картина мира (Галимуллин 2008, Мингазова 2012, 2018).

Роберт Миннуллин, в отличие от многих татарских поэтов, пришедших в детскую литературу через «взрослые» стихи, свои наиболее значимые литературные награды и звания получил как детский поэт (он лауреат республиканской премии им. М. Джалиля, Государственной премии Республики Татарстан им. Г. Тукая, награжден Международным почетным дипломом по детской литературе Х.-К. Андерсена), с гордостью называл себя детским поэтом, одновременно являясь автором более десятка сборников лирических произведений, посвященных судьбе татарского языка и истории татарского народа, любовной, философской лирики.

Обсуждение

Творчество Р.Миннуллина удивительно гармонично, пронизано гуманистическим отношением к миру. В его поэзии, на наш взгляд, нет противоречия между творчеством,

адресованном детской аудитории и обращенным к взрослым. Эти две ветви его творчества отличаются единством его мировидения. «Детские» и «взрослые» стихотворения раскрывают темы любви к родителям, к своей семье, родному дому, селу. А из любви к «малой» родине вырастает большая любовь к своей стране. В читательском опыте детей при приобщении к творчеству Роберта Миннуллина прослеживается преемственность: если малыши-дошкольники с удовольствием читают полные искрометного юмора стихи о мальчиках и девочках, своих сверстниках, то уже подростки знакомятся с глубоко философской, патриотической лирикой Поэта, приобщаются к его размышлениям о судьбах своего народа, родного татарского языка, а также познают непреходящие ценности своего народа такие, как моң, народные инструменты (курай, гармонь), любимые праздники – Сабантуй и национальные символы (белое полотенце, горячий конь джигита). Таким образом, творчество Роберта Миннуллина близко и доступно широкому кругу читателей.

Отметим, что в круг чтения современных подростков входят произведения Роберта Миннуллина, адресованные матери поэта, родине, под которой в ряде случаев понимается, его родная деревня Назяде в Башкортостане, а чаще всего возникает обобщенный образ родины Татарстан – Башкортостан, что отличает стихотворения Роберта Миннуллина от произведений многих татарских поэтов, родившихся и живущих в Татарстане, усложняя и обогащая образ родины. Показательно в этом плане стихотворение «Башкортостан татарлары» («Башкирские татары»). Стихотворение пронизывает противоречивое чувство: с одной стороны – это любовь к родной земле – Башкортостану, с другой – любовь и верность к своему родному народу, его традициям и языку – татарскому народу: «Сибелде дә, тибелде дә, / Кем дип кенә аталмады. / Ә барыбер бар әле, бар / Башкортстан татарлары! (...) // Татар телен бернинди дә / Тегермәннәр тарталмады! – / Наҗсар Наҗми дәрәс әйтә, / Башкортстан татарлары...» (Миннуллин 2007: 25).

Это же чувство пронизывает и стихотворение «Уфа – Казан юллары»: «Уфа – Казан арасы ла, / Казан – Уфа арасы. / Өзгәләнә шул арада / Илешнең бер баласы (...) // Суынмасын ике ара; / Юлым, зинһар, йзелмә, / Юллар булып сузылырмын, / Кирәк булса, үзем дә // Кирәк булса уйламый да / Күпер булып ятырмын. / Туган җиргә соңгы тапкыр / шушы юлдан кайтырмын...» (Миннуллин 2007: 9).

С темой «малой родины» в поэзии Р. Миннуллина тесно связана и тема праздников и обычаев татарского народа. Одним из часто встречающихся образов в его лирике является праздник Сабантуй («1994. Актаныш. Сабантуй», «Туган жирләр – туган жирләр», «Гомер сабантуе» и др.).

Сабантуй как один из самых любимых праздников татарского народа в стихотворении «Гомер сабантуе» становится метафорой, отнесенной к юбилею автора. Поэт описывает празднование Сабантуя в родной деревне: «Тиздән урак өсте. Авылдашлар / Көйләп куйган инде уракларын // Челтер-челтер әле чишмәләрем, / Тулып ага әле улакларым. // Авылымның саф суларын эчсәм / Юыладыр кебек гөнаһларым» (Миннуллин 2007: 158).

С праздником Сабантуй тесно связан образ коня. В поэзии Роберта Миннуллина этот образ позволяет показать наилучшие национальные традиции («Кешни бер ат аранда», «Туган жирләр – торган жирләр», «Атларым – канатларым» (И. Хәбибуллин көе), «Чаба гомер атымда», «Сагынам атларымны»).

В поэзии Р. Миннуллина скаковой конь ассоциируется с джигитом, с молодецкой силой, удалью, положительно характеризую лирического героя: «Ир-атлар туа иярдә, / Ир канаты – ат кына. / Очырта да алып китә, / Тезгененән тарт кына! // Кушымта: Һэй! / Очыгыз, оч, атларым! – / Житез акбузларым, / Чаптарларым, толпарларым, / Атларым-канатларым! // Иярләүгә биеп тора, / Уйнап тора атларым. / Минем әле шул атларда / Чаба торган чакларым!» («Атларым – канталарым») (Миннуллин 2007: 346). В стихотворении «Чаба гомер атымда» образ коня метафорически ассоциируется с жизненной стезей лирического героя: «Чаба, чаба гомер атым!.. / Тыеп булмый ул атны. / Малай чаклар, үсмер чаклар / Ул атны күп дулатты. // Чаба, чаба гомер атым!.. / Яшьлек кала артымда. / Кайчан ташлап калдырыр дип, / Чаба

гомер атында! (...) // Гомер атым – иярсез лә, / Гомер атым – йөгәнсез... / Андый атның ниндилеген / Сез үзегез беләсез» («Чабам гомер атымда») (Миннуллин 2007: 380).

Введение в круг чтения современных подростков глубоко лиричных и философских произведений, позволяет познакомить их с татарской национальной картиной мира, в которую органично входят и музыкальные образы. Применительно к татарскому искусству часто употребляют трудно переводимое на другие языки понятие «моң». В стихотворном посвящении композитору Ильгизу Закирову Р. Миннуллин, связывая образ родины и «моң», замечает: «Айкала моң, чайкала моң / Сөнөбез тирәсендә. / Моңды, жырлы булыым дисәң, / Туарлык икән Сөндә» («Бер моң белән моңланабыз») (Миннуллин 2007: 15). С татарской народной душевностью («моң»), с татарскими мелодиями ассоциируются и народные инструменты. Самые распространенные из них: курай и гармонь. Так, Р. Миннуллин в ряде стихотворений и песен обращается к образу гармонии («Уйна, эткэй, тальяныңны!», «Туган авылым», «Гармун гына тыңмасын», «Үзебезчә жыр яңгырый» и др.). В стихотворении «Уйна, эткэй, тальяныңны!» соединяются образы гармонии-тальянки и отца, что придает интимность, сокровенность всему стихотворению-песне: «Минем эти гармун уйный / Бик моңсу көннәрендә. / Кошлар сайрый уй уйнаган / Гармунның телләрендә. / Кушымыта: / Уйна, эткэй, тальяныңны, / Сагышларга сал жанымыны! / Бигрәк матур итеп уйныйсың, / Яшьлегеңне, ахры, уйлыйсың (...) // Эткэй тальян уйнаганда, / Жаннарда жыр тибрәлә. / Үзе уйный, үзе жырлый, / Үзе биеп жибәрә» (Миннуллин 2007: 355). В припеве песни «Туган авылым» лирический герой, обращаясь ко всем односельчанам, покинувшему свою деревню, призывает их: «Әйдәгез, бер үтик әле / Туган авылым буйлап: / Элекке жырларны жырлап, / Тальян гармунда уйнап! / Калсыннар әле кызлары, / Эх, аллә ниләр уйлап» (Миннуллин 2007: 355).

К татарским народным традициям, к сокровенной любви лирического героя к родине, возвращению к народным истокам звучит призыв в песне «Кара туфрак» («Черная земля»), которая может быть соотнесена со стихотворением А.А.Ахматовой «Родная земля». Здесь образ родной земли сопрягается с образами предков (ата-баба): «Газиз дә соң ата-баба / Гомер иткән кара туфрак, / Ата-баба дөнья көткән, / Иген иккән кара туфрак. // Кушымыта: / Кадерлик без шул туфракны / Исән чакта бу башыбыз. / Бар бит әле үзебезнең / Кара туфрак буласыбыз, / Кара туфрак, / Кара туфрак буласыбыз» (Миннуллин 2007: 352). Во втором куплете песни мысль о скоротечности жизни выражена через образы зеленого листочка и черной земли: «Бабайларны кабатлыйбыз: / Бар да охшап, бар да уртак. / Без дә бит бүген бер яфрак, / Ә иртәгә кара туфрак» (Миннуллин 2007: 352).

Образ родины, родного края, тема сохранения народных традиций, верности родной культуре, родному языку проходит лейтмотивом через все творчество Роберта Миннулина. Назовем лишь некоторые стихотворения, посвященные матери, которые не раз уже становились темами специальных исследований. например, в монографии Н.Ш. Насибуллиной (Насибуллина 2016): «Әнкәмнең догалары», «Исән-сау бул, Әнием», «Син, эни, берәүгенә», «Әнкәмнең туган авылы» и другие. Через обыденные образы создается сокровенный образ матери в стихотворении без названия: «Тел тепләремнән китми / Әнкәмнең ясаган кәе чәй, / Әнкәм пешергән ипи» (Подстрочный перевод наш – А.Г.: «Не могу забыть / Заваренного мамочкой крепкого чая / испеченного мамочкой хлеба») (Миннуллин 2007: 12).

Любовь к матери и к родному дому – начало всему сущему, поэтому занимает большое место в поэтическом мире Роберта Миннулина. Так, в ставшем песней стихотворении «Әнкәй безне Сөннән алып кайткан...» образ матери тесно связан с речкой, протекающей возле родной деревни поэта, поэтому и речка ассоциируется с мамой и родиной: «Әнкәй безне Сөннән алып кайткан, / Сөн суында юган иң элек, / Бишек жыры көйләп төннәр буге, / Без үскәнне көткән тилмереп» (Подстрочный перевод наш – А.Г.: «Мамочка нас принесла с реки Сюнь, / Прежде всего обмыла в водах Сюни / Напевая колыбельные песни ночами / Ждала нашего взросления»). Тема реки Сюнь повторяется и в детском стихотворении «Сөн буенда» (На берегу Сюни). Если в песне о маме преобладает глубоко лирическая интонация, то в детском стихотворении уже доминирует юмористическое начало: «Ятабыз Сөн буенда. / Барыбыз да – уенда. / Коену да кызыну – / Барыбызның уенда. // Коенабыз иң башта, / кызынабыз кояшта. // Кызынабыз комда

да–/ Көнъяк кебек монда да. // Тотынабыз аннан балык -/ Тотабыз тәмен табып. // Шомырт, чия, бөрлегән, / Жиләк жәябыз аннан. / Телләр ачыта баилый / Кып-кызыл карлыганнан...» (Подстрочный перевод наш – А.Г.: «Лежим на берегу Сюни. / Все мы в игре. / Купаемся и загораем/ Только это на уме // Сначала купаемся, /Затем загораем на солнышке. // Загораем на песке, / Здесь также, как на Юге. // Потом ловим рыбу / Рыбачим с удовольствием. // Черемуха, вишня, костяника, / Собираем землянику // скулы сводит / От красной смородины») (Миннуллин 1999: 21). Это детское стихотворение передает безоблачное детское мироощущение, но в то же время позволяет понять, какой смысл вкладывает поэт в лирическую песню о маме.

Доступным дошкольникам языком Р.Миннуллин ведет доверительный разговор на очень серьезные темы. Так, стихотворные миниатюры под общим названием «Туган як чәчәкләр» («Цветы родного края») объединены идеей о красоте родного края, которые звучат афористически: «Гүзәл шул ул туган җирнең / Кай төше дә, кай ягы да: / Туган җирне бизәп тора / Хәттә шайтан таягы да!» (Подстрочный перевод наш – А.Г.: «Прекрасен наш родной край / Каждая сторона его / Родную землю украшает даже чертополох») (Миннуллин 1999: 140). Конечно, же природу средней полосы России сложно представить без ромашек, поэтому одно четверостишие посвящено ромашкам: «Болын тулы ромашкалар – / Бөтен болын ап-ак кына. / Кил дә кара, кил дә соклан! – / Йөри күрмә таптап кына» (Подстрочный перевод наш – А.Г.: « Вся поляна полна ромашек / вся поляна белым-бела / приходи и смотри, приходи и восхищайся / Только не топчи их») (Миннуллин 1999: 140).

Сабантуй наполнен глубоким смыслом для национальной картины мира татарского народа, поэтому многие поэты (С. Ахметзянова, Р. Задуллин, И. Иксанова, Р. Миннуллин, Р. Харис, Р. Файзуллин) посвятили свои произведения воспеванию этого праздника. Роберт Миннуллин неоднократно обращается к теме Сабантуя в своей детской поэзии, приобщая юных читателей к татарскому национальному коду. В стихотворениях («Сабантуй бүген бездә» («У нас сегодня Сабантуй»), «Кульяулык» («Платочек»), «Энем арттан иярә» («Братишка за мной увязался»), «Тәкә» («Барашек»), «Чүлмәк вату» («Разбивание горшка»), «Сабантуйда» («На сабантуе»), «Сабантуй кызык булды» («Сабантуй был интересным»), «Сабантуй. Кашык белән йөгерү» («Сабантуй. Бег с ложками»), «Сабантуй. Көрәш» («Сабантуй. Курэш» (Курэш – битва на поясах)) Роберт Миннуллин весело, от лица юных героев изображает различные моменты любимого праздника татарского народа. За тонким юмором и легкой самоиронией юного героя, через восприятие которого мы видим события Сабантуя, поэт приобщает нас к основным традициям, заложенным в этом празднике. Так, например, в стихотворении («Сабантуй бүген бездә» («У нас сегодня Сабантуй») показана традиция собираться на Сабантуй большой семьей, принимать и ходить в гости, заранее готовить угощения и подарки: «Шатлыклар – күңелебездә, / Ал кояш – күңебездә! / Килегез, дуслар, кунакка – / Сабантуй бүген бездә! // Иң уртага утыртканнар / Иң озын бер колганы –/ Когланың да бик тиз генә / Менеп булмый торганы. // Жиңгиләр биреп җибәргән / Бизәклә бүләкләрен. / Ә малайлар көрәшергә / Сызган беләкләрен! // Ә кызлар киеп чыкканнар / Иң матур күлмәкләрен. / Латып бабай төяп килгән / Иң ныклы чүлмәкләрен. // Абыллар алып килгәннәр / Иң җитез юртакларын. / Гармунчылар алып чыккан / Жырларның уртаклары. // Жилферди чиккән сөлгеләр! / Бүләкләр – күбебезгә! / Көрәшийк тә, узышык та – / Сабантуй бүген бездә!» (Подстрочный перевод наш – А.Г.: «Радостно на душе у нас, / Алое солнце на небе! / Приходите в гости, друзья - / Сабантуй у нас сегодня! // В самом центре разместили / Самый высокий столб, / На него так быстро / Не залезешь! // Наши тетушки передали / красивые подарки, / А мальчишки уже засучили рукава / Они готовы для курэша! // А девушки на нарядились / в самые красивые платья / Латып бабай привез / самые прочные горшки! // Юноши привезли самых быстрых скакунов / Гармонисты вынесли / всем известные песни. // Развешаются расшитые полотенца! / Многих ждут подарки! / Будем сегодня бороться, / Будем сегодня соревноваться! / Сабантуй у нас!») (Миннуллин 1999: 91). В коротком детском стихотворении Р. Миннуллин сумел через лаконичные предложения-образы передать атмосферу всенародного праздника. Последующие стихотворения раскрывают отдельные картины праздника Сабантуй. В стихотворении «Кульяулык» («Платочек») младший братишка принес домой платочек, вышитый старшей сестрой с тайной надеждой, что он достанется молодому соседу. В бесхитростном рассказе мальчика до юного читателя доводится одно из значений

традиции вышивать платки и полотенца. Мальчик же горд тем, что он честно заработал этот платок: «*Мин чүлмәк ватучылар / Янында басып тордым. / Алар чүлмәк ваттылар, / Мин чүлмәк ташып тордым. // Хәттә булак эләкте! / Әй сөнә-сөнә / Алып кайттым/ Бүләкне!*» (Подстрочный перевод наш – А.Г.: «Я стоял возле тех, / кто разбивал горшки. / Они горшки разбивали, / А я их горшки подносил. // Даже подарок мне достался! / Я с радостью / Его принес домой...») (Миннуллин 1999: 92).

Неожиданная развязка в стихотворении «Энем артган иярә» («Братишка за мной увязался»), о драматических событиях которого рассказывает юный герой – старший брат. На протяжении всего стихотворения кажется, что младший братишка досаждает старшего, а в финале выясняется, что старший брат с большим трудом сохранил первенство в соревнованиях по бегу: «*Әй йөгәрәм, әй чабам –/ Каралды күз аллары. / Алдан килдем. / Ул мине / Барыбер узалмады!*» (Подстрочный перевод наш – А.Г.: «Эй бегу я, эй бегу! / Потемнело в глазах, / Первым пришел, / Он меня / все равно не смог обойти!») (Миннуллин 1999: 92).

С темой татарских народных праздников тесно связана тема труда и трудового воспитания. Эта тема часто возникает в детских стихотворениях Р. Миннуллина. Тема труда очень важна в воспитании юного читателя, поэтому ей поэт уделяет особое внимание. В стихотворении «Бәрәнге алышабыз» («Помогаем в сборе картошки») от лица юного героя описывается процесс сбора урожая картофеля. Мальчик – герой стихотворения – вместе со своими друзьями активно вовлечен в процесс уборки картофеля: «*Эш белән, хезмәт белән без / Якыннан танышабыз: / Басуда без өлкәннәргә / бәрәнге алышабыз! // Кайберәүләр жыеп тора, / Берәүләр төяп тора, / Ә берәүләр капчыкларның / Авызын төйнәп тора*» (Подстрочный перевод наш – А.Г. «С работой, с трудом мы / Хорошо знакомы / В поле мы помогаем взрослым / Убирать картошку // Одни собирают, / Другие наполняют / А кто-то завязывает / мешки...») (Миннуллин 1999: 18). Интересна ассоциативная параллель, которую приводит в рассказе юный герой, сравнивая свой труд в противостоянии с осенними ветрами с подвигом Павла Корчагина. Возможно, что этот литературный образ из романа Н. Островского «Как закалялась сталь» приводится в качестве перспективы для самостоятельного чтения для юного читателя, в качестве расширения читательской эрудиции: «*Ә шулай да булышабыз / Бернигә дә карамый. / Яңгыр ява, жыллар исә –/ Ярдәм итми ярамый. // Бу жыл Корчагиннарның да / Үзәкләрен өзгәндер, / Алар да салкын жылларга / Безнең кебек түзгәндер!*» (Подстрочный перевод наш – А.Г. «И все же мы помогаем / Не взирая ни на что / Дожди идут, ветра дуют –/ Нельзя не помогать! // Этот ветер, наверное, и Корчагиным / пронзил душу / Они тоже, наверное, как мы, / терпели на ветру!») (Миннуллин 1999: 18).

В детских стихотворениях чаще всего поэт говорит от имени юного героя – чаще всего это мальчик или девочка, попадающий в различные ситуации, но при этом в стихотворениях слышна и авторская интонация, в которой сквозит легкая ирония, также авторскую позицию мы можем уловить в неожиданных финалах стихотворений, в метких метафорических описаниях героев и событий.

Стихотворения Р. Миннуллина, наполненные юмором, легкой иронией, и удовлетворяют присущую детскому мировоззрению потребность в смехе, в игре. В творчестве Р. Миннуллина продолжают традиции юмористической поэзии, заложенные стихотворениями К.И. Чуковского, С.Я. Маршака, Д. Хармса и обэриутов. В этом можно убедиться, читая стихи из сборников: «Акбай цирк карый» («Акбай в цирке», 1978), «Айга очтык!» («Полетели на Луну!», 1982), «Глядит в окошко человек» (русский перевод, М., 1986), «Миңа энәкәш кирәк!» («Мне нужен братишка», 1990), «Дөнъядагы иң зур алма» («Самое большое яблоко», 1992, сборник был награжден Почетным дипломом им. Х.К. Андерсена, 1994), «Ох уж эти взрослые!» (перевод на русский язык, 1993), «Күчтәнәч» («Гостинец», 1995), «Алма бабай» («Алма-бабай», 1997), «Возвращение» (русский перевод 2000), «Балачакка ешрак кайтыгыз» («Куда уходит детство», 2002), «Сөнсеннәр эле сабылар» («Улыбка детей», 2002), «Мальчик, каких еще мир не видал» (русский перевод 2003) и др.

Заклучение

Смех Р. Миннуллина добрый, он не стремится высмеять своего героя, чаще всего его юные герои нечаянно попадают в смешные ситуации. Например, герой стихотворения «Качышлы уйнаганда» («Во время игры в прятки») так «хорошо спрятался», что его друзья, не найдя его, ушли домой, но мальчик горд собой, потому что он победил в игре: его никто не нашёл: «Рэхэтләнәп көлсеннәр, / Ләкин шуны белсеннәр: // Жиндем мин –/ Отылмадым, / Барыбер / Тотылмадым! / Вәт!» (Подстрочный перевод наш – А.Г.: «Пусть смеются на здоровье, / Только пусть знают: / Победил я –/ Меня не нашли/ Все равно/ Не попался! / Вот!») (Миннуллин 1999: 9). Читая о таких ситуациях, юный читатель усваивает правильное поведение, а также радостно смеется над незадачливыми героями.

Современной татарской детской поэзии присущ глубокий психологизм в воспроизведении переживаний ребёнка, лиризм. Поэзия Роберта Миннуллина полностью соответствует этой тенденции. Приведем лишь один пример синтеза юмора, лиризма и игры слов в стихотворении «Юк инде»: «Әтиемнең бар белгәне: / «Кимә! Тимә! Тотынма!» / Әниемнең бар белгәне: «Килмә! Көлмә! Утырма!» / Әбиемнең бар белгәне: «Япма! Ятма! Котырма!». «Бу сүзләрдән туйдым мин, / Үземә чик куйдым мин: / Тын да чыкмый башлады, / Белдим да, теләдим дә / Укуымнан башканы! // Кимим, тимим, тотынмыйм, / Килдим, көлдим, утырмыйм, / Япмыйм, ятмыйм, / котырмыйм... // Тик әниләр кинәт кенә / Нигәдер шүрләделәр. / Чирледер дид, нинди генә / Чаралар күрмәделәр!» (Подстрочный перевод наш – А.Г.: «Папина одна лишь просьба: / «Не надевай! Не трогай! Не дотрагивайся!» / Мамина одна лишь просьба: / «Не подходи! Не смейся! Не садись!»/ Бабушка твердит всегда: / «Не закрывай! Не ложись! Не озорничай!» // От этих слов я устал, / Решил во всем ограничить себя: / Сижу тихо, / Ничего не знаю, не хочу, / кроме учебы! // Не надеваю, не трогаю, не дотрагиваюсь, / не подхожу, не смеюсь, не сажусь, / Не закрываю, не ложусь, / не озорничаю... // Вдруг родители / Чего-то испугались:/ не заболел ли я? / Что только не делали!» (Миннуллин 1999: 61). Замечательны финальные строчки стихотворения, когда юный герой стихотворения категорически заявляет: «Юк шул инде... / Тыныч кына / Утырталмассыз мине!». (Подстрочный перевод наш – А.Г.: «Нет, уж... / Тихо сидеть / Вы больше не сможете меня!»).

Таким образом, юмористическое начало присуще современной татарской детской литературе. Поэты дарят детям юмористические произведения, песни, поэтические перевертыши, загадки в стихах, арифметические задачи, занимательные азбуки, головоломки. В этом большая заслуга таких поэтов, как Р. Миннуллин, Х. Халиков, Р. Харис, Л. Лерон, Р. Мингалимов, М. Файзуллина, Р. Валеева, Д. Дарзаманов, Р. Корбанов, Л. Шаех и др. Основы игровой поэзии заложили в татарской детской литературе А. Файзи, Н. Исанбет, А. Бикчантаева, продолжили на современном этапе Р. Валеева, Р. Корбан, Р. Миннуллин.

Поэтический мир Роберта Миннуллина отличается целостностью и последовательностью. Он является удивительным писателем, умевшем говорить с детьми о сложных вопросах простым и доступным языком. Поэт нес в мир детей доброе и светлое гуманистическое начало, а юные и взрослые читатели отвечали ему любовью и признанием.

Литература:

Галимуллин Ф.Г. (2008) Роберт Миннуллин – балалар шагыйре // Хәзерге татар әдәбияты һәм Роберт Миннуллин. Казан, Б. 67.

Мингазова Л.И. (2018) Творчество Роберта Миннуллина для детей: от фольклора к профессиональной поэзии // Фәнни Татарстан. № 2. С. 35 – 48.

Мингазова Л.И. (2012) Своеобразие и тенденции развития татарской детской литературы XX века: дис. д-ра ... филол. н. 10.01.02. Казань, ИЯЛИ АН РТ, 362 с.

Миннуллин Р.М. (2007) Әсәрләр: 7 томда / Роберт Миннуллин. Т.2. Шигырьләр, жырлар, эпиграммалар. Казан: Татар. кит. нәшр., 591 б.

Миннуллин Р.М. (2019) Малай-шалайлар. Казан: Татар. кит. нәшр., 143 б.

Насибуллина Н.Ш. (2016) Типология и систематизация художественных образов в поэзии Роберта Миннуллина / Н.Ш. Насибуллина. Казань: ИЯЛИ, 184 с.

Урманчиев Ф. (2005) Роберт Миңнуллин: шигъри осталык серләре. Казан: Мәгариф, 335

Чуковский К.И. (1999) Заповеди для детских поэтов // К.И. Чуковский Стихи и сказки. От двух до пяти. М.: Планета детства, 1999. С. 624 – 660.

ROBERT MİNNULLİN'İN YARATICILIĞININ İLKOKULDA KULLANILMASI

Doç. Dr. Nabiullina Güzel AMİROVNA*

Leilya Raisovna NAGİMULLİNA**

Özet

Robert Minnullin'in eserleri henüz ilgi düzeyini kaybetmedi. Okullarda öğrencilere ana dilini öğretirken şairin en iyi ve ünlü eserlerinden yararlanılabilir. Robert Minnullin'in eserlerini tanıtırken bu eserler ile çocuklara estetik, nezaket ve ahlak ilkelerini öğretebilir ve iletişim becerilerini geliştirebilirsiniz. Modern ders kitapları aynı zamanda çocuk edebiyatı klasiklerini de programlarından çıkarmamalıdır.

Anahtar Kelimeler: Tatar edebiyatı, R. Minnullin'in şiiri, ana dili dersi, çocuk edebiyatı.

Annotation

The works of R. Minnullin have not yet lost their relevance. While studying the native language, introducing younger schoolchildren to the best and famous works of the poet, you can teach children kindness, decency, morality and develop communication skills. Modern textbooks should also not exclude classics of children's literature from their program.

Keywords: Tatar literature, poetry by R. Minnullin, native language lesson, children's literature.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ТВОРЧЕСТВА Р. МИННУЛЛИНА В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ

Г. А. Набиуллина***

Л. Р. Нагимуллина****

Аннотация

Произведения Р. Миннуллина до сих пор не потеряли актуальности. Во время изучения родного языка знакомя младших школьников с лучшими и известными произведениями поэта, можно учить детей добру, порядочности, морали и развивают коммуникативные навыки. Современные учебники также не должны исключать из своей программы классиков детской литературы.

Ключевые слова: татарская литература, поэзия Р. Миннуллина, урок родного языка, детская литература.

* Kazan Federal Üniversitesi G. Tukay Filoloji ve Kültürlerarası İletişim Enstitüsü Genel Dilbilim ve Türkoloji Bölümü, guzelgab2@yandex.ru

** MBOU KFU'da Shigabutdina Marjani'nin adını taşıyan 2 Nolu Tatar Spor Salonu, Pedagog ve İlkokul Öğretmeni, leilawww@mail.ru

*** Казанский федеральный университет, Казань

**** МБОУ «Татарская гимназия №2 имени Шигабутдина Марджани при КФУ», Казань

БАШЛАНГЫЧ МӘКТӘПТӘ РОБЕРТ МИҢНУЛЛИН ИҖАТЫН КУЛЛАНУ

Аннотация

Р. Миңнуллин әсәрләре әлегә кадәр актуальлеген югалтмаган. Туган телне өйрәнгәндә, башлангыч сыйныф укучыларын шагыйрьнең иң яхшы һәм билгеле әсәрләре белән таныштырып, балаларны игелеккә, намуслылыкка, әхлакка өйрәтергә һәм коммуникатив күнекмәләргә үстергә мөмкин. Хәзерге дәреслекләр дә балалар әдәбияты классикларын үз программасыннан чыгарырга тиеш түгел.

Төп төшенчәләр: татар әдәбияты, Р.Миңнуллин поэзиясе, туган тел дәресе, балалар әдәбияты.

Башлангыч сыйныф укучылары белән эшләгәндә, туган тел һәм уку дәресләрен кызыклы, уен формасында бирергә кирәк. Әлеге жәһәттән Роберт Миңнуллин иҗатын куллану аеруча отышлы, чөнки аның шигырьләре тирән мәгънәле һәм балаларга кызыклы, ихлас булулары белән күңелгә кереп калалар.

Р.Миңнуллин поэзиясе жанрлар ягыннан да кызыклы, үзенчәлекле, аның иҗатында гражданлык (жәмгыять, халык тормышы), күңел (хыяллар, мизгелләр, ана образы, мэхәббәт), пейзаж (туган як, аның матурлыгы) лирикасы кебек жанрлар урын ала. Тормыш-яшәешнең төрле ягына караган шигъриятендә ижтимагый-сәяси мәсьәләләр, тормыш кыйммәтләре, әхлакый төшенчәләргә бәйле проблемалар яктыртыла. Шушы һәм башка проблемаларны иңләгән шагыйрьнең поэзиясенң тематикасы шактый төрле: ил, халык, тел, гаилә, тормыш, гомер итү, хатын-кыз, ана, мэхәббәт, бәхет һ.б. Шагырь иҗатын иңләгән төп образлар исә – туган жир һәм ана.

Роберт Миңнуллинның төп иҗат юнәлеше — балалар әдәбияты, балалар шигърияте. Шигырьләре төрле елларда аерым жыентыклар булып нәшир ителә: «Безнең авыл зоопаркы», «Жәйнәң яшел аты», «Балачак бәйрәмнәре», “Бәхетле булыгыз”, “Кунакка килегез!”, “Дөньядагы иң зур алма” һәм башкалар. Аның жыентыклары башкорт,марий,удмурт, украин, эстон, белорус телләренә тәржемә ителгән. Рус телле балаларга “Сладкая крапива”, “Глядит в окошко человек”, “Наш тигренок”, “Утренний снег”, “Ох, уж эти взрослые”, “Когда я взрослым стану” жыентыклары тәржемә ителгән. Роберт Миңнуллин кабатланмас, талантлы татар балалар шагыйре генә түгел, ә дөнькүләм балалар шагыйре. Аның күп санлы рус телендә чыккан жыентыклары рус балаларының да мэхәббәттен яулап алганлыгын дәлиллик.

Яшәеш кыйммәтләре, ватанпәрвәрлек хисләре белән сугарылган шигырьләре балаларда туган жирне ярату, кешелеклелек тәрбияләргә, белемен арттырырга ярдәм итәләр. Шулар ук вакытта ихлас, тапкыр, шаян шигырьләре телебезнең аһәңен, юмористик байлыгын, яңгырашын житкерәләр. В. Ихсанова сүзләре белән әйткәндә, “Алар телнең матурлыгын, аһәңен тоя белергә ярдәм итәләр, тирә-якны танырга да булышалар, балалар дөньясының эчендә кайнар, алар күзгә белән күрергә, катлаулы төшенчәләргә дә гади итеп аңларга ярдәм итәләр”.

Башлангыч сыйныфта татар теле һәм уку дәресләрендә “Гаилә”, “Хайваннар дөньясы”, “Үсемлекләр дөньясы” Ел фасыллары”, “Татарстан- туган жирем” темаларын өйрәнгәндә, Р. Миңнуллин шигырьләрен максатчан кулланырга мөмкин. Мәсәлән, “Безнең гаилә” темасын үткәндә, “Туган илнең улы мин” шигырен укучылар яратып өйрәнәләр. Аны уен формасында өйрәнергә мөмкин: балалар бармакларын бөгеп, туганлык мөнәсәбәтләргә исемнәрен кабатлайлар, шулар рәвешле материалны бик тиз истә калдыралар. Өстәвенә, лирик герой туган илнең улы булуы белән горурлана, шуның аша автор балаларда туган илләренә карата мэхәббәт уята. Мәсәлән:

Бабайның да
Улы мин,
Әбинең дә
Улы мин,
Әтинең дә
Улы мин,
Әнинең дә
Улы мин,
Аларның уң
Кулы мин!
... Соң бит инде
Олы мин,
Туган илнең
Улы мин! (“Туган илнең улы мин”)

“Яшелчәләр” темасын узганда, К”лар тулган бакчага” шигыре дә үзенчәлекле эчтәлеге белән генә түгел, формасы белән дә кызыклы. Күләме ягыннан кечкенә генә шигырь булса да, тел күнекмәләрен һәм сөйләм телен баета, камилләштерә. Рифма аркылы яшелчә исемнәре тиз хәтердә кала, күз алдына килә. Шигырьнең тәрбияви максаты да зур - кунакчылыкка өйрәтә.

Бу бакчага ни булган?
Бакча “к” белән тулган.
Карлыган һәм кәбестә,
Кишер, карбыз һәм кабак,
Крыжовник һәм кукуруз,
Кыяр, кавын, кузгалак...
Әйдә, рәхим итегез!
Авыз итеп китегез!

“Спорт һәм сәламәтлек” темасын узганда да, “Спортның яңа төре” шигырен өстәмә материал буларак тәкъдим итәргә мөмкин: ул балаларда кызыклы картиналар тудыра, лексиканы, грамматик кагыйдәләренә истә калдырырга ярдәм итә.

Калдырмый ул хоккеен да,
Футбол, волейболын да,
Баскетболын, мотоболын,
Тагын... ягъни барын да!
Аннан тотына тенниска,
Бөтен эшен ташлый да.
Ә нәфис гимнастиканы
«Ясый» ашый-ашый да.
Иртәнге гимнастиканы

Ясый ул ятып кына.
Тик озаграк ятып булмый —
Кыскарак вакыт кына.
Күренеп тора Алмазның
Авыр атлет икәне.
Шуңа күрә калдырмый ул
Авыр атлетиканы.
Жиңел атлетиканы да
Карап бара — калдырмый.
Анысының зыяны юк —
Жиңел булгач, ардырмый.
Көн буена спорт, спорт...

Р. Миңнуллин күп кенә шигырьләрендә табигатькә, кош-кортлар, хайваннар дөньясына мөрәжәгать итә, аларны жанландыра. Ул гади вакыйгаларның үзенчәлекле мизгелен тотып ала һәм сәнгатьчә сурәтли. Мисалга “Каз бәбкәләре”, “Акбайга”, “Безнең авыл зоопаркы” циклына кертелгән шигырьләренә китерергә мөмкин.

Атлар бездә көн бусе
Кешегә эшләшәләр.
Яшь тайлар хәлләреннән
Тайганчы кешнәшәләр.
Колыннар да туйганчы
Уйныйлар, тешләшәләр.
Кәжәләр сөзешәләр,
Чучкалар жир чокыйлар,
Ә үрдәкләр, ә казлар
Көн дә үлән чукыйлар.
Күркәләр кабарына,
Жим эзли кабарына.
Өтәчләр һәм тавыклар
Тары чүпли савыттан.
Ә сарыклар, бәрәннәр
Киртәгә сыенганнар,
Бергәрәк жыелганнар.
Чебешләр һәм бәбкәләр,
Качып канат астына,
Йокларга жыенганнар («Безнең авыл зоопаркы»).

Р. Миңнуллин шигырьләрендә туган ил, туганлык, патриотизм хисләренә зур урын бирелә, вакыйгаларда татар милләте өчен горурлык сизелә. “Өтием палас кага”, “Булатларга

кунакка”, “Сабантуйда” һәм башка шигырьләрендә татар халкының күңел матурлыгы, кунакчыллыгы ачыла.

Шагыйрьнең тагын бер отышлы ягы – баланы табигатьнең бер өлеше итеп карау. Р. Миңнуллин кош-кортлар, терлек, кыргый жәнлекләр белән мөнәсәбәтләрдә баланың матур сыйфатларын ача, кешелеклелек хисләре тәрбияли. Бу юнәлештә аеруча уңышлы шигырьләре: «Акбай шулай ди... », «Көчек өрергә тиеш», «Кыр кәжәсе», «Елмаючы бүреләр» һ.б.

Нәтижә ясап әйткәндә, шагыйрь Роберт Миңнуллин шигырьләре бала күңелдә кызыклы образлар, тылсымлы картиналар тудыра; ритм-рифмасы, тел чаралары укучыларның сөйләм телен бапта, телебезгә мөхәббәт уята.

Әдәбият

Миңнуллин Р.М. Әсәрләр: жиде томда. Т. 4: Балалар өчен кечкенә әкиятләр, ирекле тәржемәләр, төрле язмалар. Казан: Татар. кит. нәшр., 2007. 528 б

ROBERT MİNNULLİN'İN EDEBİYAT ELEŞTİRİSİNDE YİRMİNCİ YÜZYILIN SONLARINDAKİ TATAR ÇOCUK EDEBİYATININ SORUNLARI

Filoloji Adayı Leysen GALİEVA *

Özet

Makale, Robert Minnullin'in yirminci yüzyılın sonlarında Tatar çocuk edebiyatı alanındaki edebi eleştirel faaliyetinin incelenmesine ayrılmıştır. Şair-eleştirmenin bireysel makaleleri, eleştirileri ve incelemeleri incelenerek, R. Minnullin'in Tatar çocuk edebiyatına eleştirel bakışı karakterize edilmeye çalışıldı. Bu çalışmanın sonuçları, ünlü çocuk şairinin edebi-eleştirel faaliyetinin yeterince değerlendirilmediğini, ancak daha kapsamlı ve ayrıntılı bir incelemeyi hak ettiğini ortaya koymaktadır. R. Minnullin makalelerinde yabancı yazarlara da hitap ediyor ve Rus edebiyatıyla paralellikler kuruyor. Şairin eleştirel düşüncesi, çocuk edebiyatı metinlerinde ilke ve taleplere bağlılığıyla öne çıkar. Şu ya da bu eserle ilgili tutumunu açıkça ifade ediyor, kalem ustalarının hem başarılı hem de zayıf eserlerini ön plana çıkarıyor.

Anahtar kelimeler: Tatar çocuk edebiyatı, edebiyat eleştirisi, şiir, Robert Minnullin.

QUESTIONS OF TATAR CHILDREN'S LITERATURE OF THE LATE TWENTIETH CENTURY IN THE LITERARY CRITICISM OF ROBERT MİNNULLİN

Abstract

The article is devoted to the study of the literary critical activity of Robert Minnullin in the field of Tatar children's literature of the late twentieth century. By studying individual articles, reviews and surveys of the poet-critic, an attempt was made to characterize R. Minnullin's critical view of Tatar children's literature. The conclusions of this study lead to the fact that the literary-critical activity of the famous children's poet is not sufficiently assessed, although it deserves a more thorough and detailed consideration. R. Minnullin also addresses foreign authors in his articles and draws parallels with Russian literature. The poet's critical thought is distinguished by its adherence to principles and demands on the texts of children's literature. He clearly expresses his position regarding this or that work, highlights both successful and weak works of masters of the pen.

Key words: Tatar children's literature, literary criticism, poetry, literary review, Robert Minnullin.

ВОПРОСЫ ТАТАРСКОЙ ДЕТСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ КОНЦА XX ВЕКА В ЛИТЕРАТУРНОЙ КРИТИКЕ РОБЕРТА МИННУЛЛИНА

Канд. филол наук Ляйсан ГАЛИЕВА

Аннотация

Статья посвящена исследованию литературно-критической деятельности Роберта Миннуллина в области татарской детской литературы конца XX века. Путем изучения отдельных статей, рецензий и обзоров поэта-критика, предпринята попытка охарактеризовать критический взгляд Р. Миннуллина на татарскую детскую литературу. Выводы данного исследования приводят к тому,

* Tataristan Bilimler Akademisi G. İbrahimov Dil, Edebiyat ve Sanat Enstitüsü, Kazan/ Tataristan nisanbedri@mail.ru

что литературно-критическая деятельность известного детского поэта оценена недостаточно, хотя заслуживает более тщательного и детального рассмотрения. Р. Миннуллин в своих статьях обращается и к зарубежным авторам, проводит параллели с русской литературой. Критическая мысль поэта отличается принципиальностью, требовательностью к текстам детской литературы. Он четко выражает свою позицию относительно того или иного произведения, выделяет как успешные, так и слабые произведения мастеров пера.

Ключевые слова: татарская детская литература, литературная критика, поэзия, литературный обзор, Роберт Миннуллин.

РОБЕРТ МИЦНУЛЛИН ТӘНКҮЙТЕНДӘ ХХ ГАСЫР АХЫРЫ ТАТАР БАЛАЛАР ӘДӘБИЯТЫ МӘСЪӘЛӘЛӘРЕ

Татарстанның халык шагыйре, күренекле жәмәгать һәм дәүләт эшлеклесе Роберт Миңнуллин татар балалар әдәбияты өлкәсенә дә үзгән саллы өлеш керткән әдипләребезнең берсе. Шуниси мөһим: шагыйрь балалар әдәбиятын үз эсәрләре белән баеп кына калмый, ә татар балалар әдәбиятының торышы, аның үткәне һәм киләчәге хакында да уйлана, үзенең шатлык һәм борчылуларын жикерә. Шул рәвешле балалар шагыйре үзе дә шушы өлкәнең кыю сүзле тәнкүйтчесе буларак чыгыш ясей.

Р. Миңнуллинның балалар әдәбияты өлкәсендәге эшчәнлегенә галимә һәм тәнкүйтче Л. Минһажева үзенең «Каләмендә – балачак галәмә» дип исемләнгән монографиясен багышлый (Минһажева, 2018). Биредә ул шагыйрьнең әдәби тәнкүйткә караган мәкаләләрен аерып тикшерә, аларның, нигездә, балалар әдәбияты тәнкүйтен яктыртканлыгына басым ясей. Р. Миңнуллинның балалар әдәбиятына кагылышы тәнкүйди язмалары арасында кыска рецензияләр, ижат портретлары, съезд чыгышлары, төрле характердагы уйланы һәм күзәтүләр бар. Соңгылары татар балалар әдәбиятының торышын, үсеш-үзгәрешен билгеләү өчен аеруча әһәмиятле. Нәкъ менә шул язмаларда шагыйрьнең ни дәрәжәдә үзгән якин булган балалар әдәбиятын кайгыртуы сизелеп тора. Әлегә мәкалә кысаларында Р. Миңнуллинның узган гасырның нигездә 70-90 елларында язылган шул тәнкүйди мәкаләләргә игътибарны юнәлтәп, аларда күтәрелгән татар балалар әдәбиятының мөһим мәсъләләрен күзәтеп чыгу максат итеп куелды.

«Безнең балалар әдәбияты – зур традицияләре, күренекле әдипләре, татар совет әдәбиятының алтын хазинасенә кергән эсәрләре булган бай әдәбият», – дип белдерә Р. Миңнуллин «Киләчәк буын хакына» дип исемләнгән мәкаләсендә (Миңнуллин, 2004, 1 кит.: 329). Әлегә язма 1977 елгы балалар әдәбияты турында уйланыларга багышлана. Биредә мәкалә авторын соңгы елларда шушы әдәбиятның тоныкланып, югалып калуы борчый. Р. Миңнуллин татар жәмгыятендә «балалар әдәбияты бары тик балалар өчен генә», дигән караш яшәп килгәнлегенә басым ясей. Һәм шуңа өстәп «балалар әдәбияты – балалар язучылары эше генә дип уйлау да бар әле бездә» дигән нәтижәгә килә (Миңнуллин, 2004, 1 кит.: 330). Шул заман балалар әдәбиятына гомуми бер күзәтү ясап, шагыйрь уртакул эсәрләр күплеген ачыклай, мактарлык ижат жимешләренә сирәк күренүенә игътибарны юнәлтә. Үзе дә актив балалар шагыйре буларак, Р. Миңнуллин бу өлкәнең проблемаларын күреп, аңлап кил жәмәгатьчелеккә дә шулар хакында уйлашырга чакыра. Игътибар итик, кулына каләм алып тәнкүйтчегә әверелгән шагыйрь татар балалар әдәбиятының тәнкүйте юклыгына игътибарны юнәлтә. Бу өлкәдә актив эшчәнлек алып барган каләмдәшләре арасынан ул бары тик Р. Кукушкинны гына атап уза. Аның бу өлкәдәге эзләнүләрен унышлы санап, түбәндәгеләрне яза: «... автор балалар фольклоры эсәрләрен тирәнтен тоя, аларның мәгънәләрен жентекләп аңлатып бирә ала, һәм, үзе дә сизмәстән, уйланыларында аның самимлегә калкып чыга. Ә бу исә – балалар әдәбияты тәнкүйтчесе өчен иң кирәк сыйфатларның берсе» (Миңнуллин, 2004, 2 кит.: 299-300). Шулай итеп тәнкүйтче-шагыйрь балалар әдәбияты тәнкүйтчесенә хас сыйфатларны да аерып күрсәтә.

Чыннан да, татар әдәбиятының күренекле тәнкыйтьчеләре арасында нәкъ менә балалар әдәбиятына турыдан-туры мөрәжәгать итеп, шушы өлкәдә жиң сызганып эшлөгән әдипләребез бик аз икән. Р. Миңнуллин бу хакта эле узган гасырның 70 нче елларында игътибар итә. Шул ук вакытта, шагыйрь әлеге күренешнең сәбәпләрен дә ачыкларга тырыша. Балалар тәнкыйтенең булмавы балалар әдәбиятына карата да битараф мөнәсәбәт тудыра икән: «Балалар әдәбияты бездә бары тик энтузиазмга гына корылган шул. Элек тә шулай булган, хәзер дә. Балалар өчен язу татар әдәбиятында ни өчендер мәртәбәгә исәпләнми» (Миңнуллин, 2004, 1 кит.: 419). Икенче бер жирдә: «... «чиста» балалар шагыйре генә булу әлеге «престижлы» түгел, аларны кочак жәеп каршы алырга тормыйлар» (Миңнуллин, 2004, 2 кит.: 363). Р. Миңнуллин бу күренешнең ике яклы булуын да искәртә: «... балалар әдәбияты тәнкыйте үсмичә, әдәби тәнкыйть беркайчан да камил була алмый» (Миңнуллин, 2004, 2 кит.: 294). Тәнкыйтькә карата булган тискәре карашның бер сәбәбе дә шуна барып тоташмыймы икән?

Тәнкыйтьче-шагыйрьнең 1986 еллар татар балалар әдәбиятына кагылышлы күзәтүләре «Сөендерде дә, көендерде дә» дип исемләнгән мәкаләсендә урын алган. Ун еллап вакыт узып китсә дә, балалар әдәбиятының алга китешен тоткарлап торган күренешләр биредә тагын да артып китә сыман. Р. Миңнуллин шулар арасында чын әдәбият булмаган әсәрләрнең барлыкка килүен кертә, тапталган темаларны санап уза, уртакул әсәрләр язган язучылар да аның кискен тәнкыйтенә дучар була. Шагыйрь әдәбиятта киң таралган «уравниловка»ны да урап узмый. Көнлекче әсәрләрнең дә озак яшәү сәләтен искәртә. Аны үсмерләр өчен әсәрләр житмәве, фантастик, детектив, мажаралы әсәрләрнең аз язулыу да борчый. Жыентыкларга кергән начар шигырьләрне дә шагыйрь санап кына узмый, укучыларын кабат әлеге шигырьләрнең сыйфаты турында уйланырга чакыра. Р. Миңнуллин охшаш шигырьләр күбәю күренешенә дә игътибар итә, тематика тарлыгына борчыла. Шунысы үзенчәлекле, шагыйрьнең татар балалар әдәбиятына карата яңгыраган кискен тәнкыйте дәлилсез бер сүзләр булып яңгырамый. Тәнкыйтьче һәр сүзә өчен җавап тотарга, бәхәсләшәргә эзер шәхес буларак чыгыш ясый. Р. Миңнуллинның тәнкыйди язмаларында рус һәм чит ил балалар әдәбиятының күренекле вәкилләре сүз-карашы да урын таба. Сүзләрен дәлилләү өчен, мәкаләләренен берсендә ул Ләбибә Ихсанова сүзләрен китерә: «Бик кызганыч, жанр ягыннан да, сан һәм сыйфат ягыннан да, гомернең озынлыгы ягыннан да зур булган бу әдәбиятның үз урынын алганы юк эле» (Миңнуллин, 2004, 2 кит.: 378). Ягъни, Р. Миңнуллинның татар балалар әдәбиятының хәзерге торышы хакындагы фикерләре балалар язучылары арасында формалашкан гомуми бер карашның сөзәтәсе буларак та яңгырый. Һәм әлеге язмалар татар балалар әдәбиятының гомуми үсешенә күзәтү ясарга, төрле этапларда үсеш-үзгәрешен билгеләргә дә мөмкинчелек тудыра.

Шагыйрь буларак Р. Миңнуллинга балалар шигърияте аеруча якин. Ул балалар поэзиясен татар әдәбиятының «иң гүзәл сәхифәләреннән» саный. Нәниләр шигърияте турында сүз йөрткәндә ул чисталык, матурлык, беркатлылык кебек төшенчәләрне куллана. Бу юлларны язганда ул ана белән баланың якынлыгына аеруча туктала. Татар балалар әдәбияты поэзиясенен урынын ул түбәндәгечә билгели: «Безнең татар балалар поэзиясе – Бөтенсоюз аренасына чыккан, башка халыклар арасында йөз кызартмаган поэзия. Ул гына да түгел, илкүләм балалар поэзиясендә безнең үз йөзәбез, үз биеклегебез бар. Тукай, Жәлил, Ш. Галиев, Р. Фәйзуллин, Р. Мингалим кебек шагыйрьләребезнең Мәскәү нәшриятларында чыккан китаплары шул хакта сөйли. Чөнки безнең шигъриятебезнең нигезендә сәләмәт материал ята. Авыл материалы. Ә авыл ул – югары әхлак дигән сүз» (Миңнуллин, 2004, 1 кит.: 410). Р. Миңнуллин фикеренчә, бары тик «Сабый жанын аңлап, туган тел кануннарын тоеп язылган шигырьләр генә бала күңеленә барып җитә ала» (Миңнуллин, 2004, 2 кит.: 371).

Р. Миңнуллинның татар балалар әдәбияты тәнкыйтендәге эшчәнлегә хакында галимә Л. Минһаҗева сүзләренә кушыласы килә: «Аның тәнкыйть өлкәсендә уңышын рус һәм дөнья әдәбиятын колачлап алуында, күзәтүләрнең кискенлегендә, оста гомумиләштерүләрдә, әдәби чорларны, поэтик система һәм юнәлешләрне сыйфатлауда, төшенчәләрне төгәл аңлатып бирүендә дип бәяләргә мөмкин» (Минһаҗева, 2018: 167). Р. Миңнуллин балалар әдәбиятын кайгыртып язган мәкаләләрендә яңа яктан ачылып китә. Киң күңелле, шаян, салмак телле балалар шагыйре биредә кыю сүзлә, хәтта урыны белән кырыс тәнкыйтьче итеп күзәлләна. Бу

аңлашыла да, чөнки, балалар әдәбияты, балалар дөнъясы кебек үк, матур, саф, самими, эчкерсез, беркатлы, күркәм бер дөнъя. Шуна да «Балалар әдәбияты – ана сөте кебек шифалы, изге, саф булырга тиеш!» (Миңнуллин, 2004, 1 кит.: 365).

Әдәбият

Минһажева Л.И. (2018). Каләмәндә – балачак галәме (Роберт Миңнуллинның балалар әдәбияты өлкәсендәге эшчәнлеге). Казан: Мәгариф-Вақыт., 248 б.

Миңнуллин Р. (2004). Сайланма әсәрләр: Балалар өчен шигырьләр, әдәби тәнкыйть, ижат портретлары, рецензияләр. 1 китап. Казан: Мәгариф., 447 б.

Миңнуллин Р. (2004). Сайланма әсәрләр: Балалар өчен шигырьләр, әдәби тәнкыйть, ижат портретлары, рецензияләр. 2 китап. Казан: Мәгариф., 399 б.

ROBERT MINNULLIN'IN ŞİİRİNDE VATAN İMAJININ DİLSEL İFADESİ

Ence KADİROVA *

Fauzia SAGDEEVA **

Milyuşa VALİEVA ***

Özet

Tatar şiirinde vatan konusu ön plandadır; her şairin şiirinde vatana karşı sıcak ve samimi bir tavır duyulur. Vatan, memleket imajı Robert Minnullin'in şiirlerinde ana yeri tutar. Makalede şairin şiirindeki vatan imajının yeri ve önemi incelenmekte, bu imajın dilsel planda ifade edilmesinin araçları tespit edilmekte ve incelenmektedir. İnceleme için materyal Robert Minnullin'in yalnız 2023'te yayınlanan "Aşk Dolu Sonbahar: Şiirler" derlemesinden alındı, daha önceki yıllarda yayınlanan çocuk şiirlerinden örnekler sunuldu. İnceleme memleketimizin Tatar halkının tarihinde tutan yerini anlama, Tatar halkının zihniyetinin özelliklerini görme imkanını sağlar.

Anahtar Kelimeler: Tatar dili, Tatar şiiri, Robert Minnullin, Yerli toprak.

THE IMAGE OF THE NATIVE LAND IN THE POETRY OF ROBERT MINNULLIN

E.Kh. Kadirova

F.K. Sagdeeva

M.Z. Valieva

Abstract

The theme of the native land in Tatar poetry is the leading one; a warm and sincere attitude towards the native land is heard in the poems of every poet. The image of his native land, his native land occupies the main place in the work of Robert Minnullin. This article examines the place and significance of the image of the Motherland in the poet's poetry, identifies and studies the main components of this image. The factual material is based on the collection "Autumn full of love: Poems" by Robert Minnullin, published only in 2023, and also provides examples from children's poems published in previous years. The study allows us to understand the significance of the native land in the memory of the Tatar people, to see the peculiarities of the mentality of the Tatar people.

Key words: Tatar language, Tatar poetry, Robert Minnullin, Native land.

* Институт языка, литературы и искусства им. Г.Ибрагимова АН РТ, Татарстан, Казань, ORCID.org/0000-0002-3208-6975, enge@inbox.ru

Tataristan İlimler Akademisi'nin Dil, Edebiyat ve Sanat Enstitüsü, Tatarstan, Kazan

** Институт языка, литературы и искусства им. Г.Ибрагимова АН РТ, Татарстан, Казань, ORCID 0000-0002-0406-631X, fauzija.sagdeewa@yandex.ru

Tataristan İlimler Akademisi'nin Dil, Edebiyat ve Sanat Enstitüsü, Tatarstan, Kazan

*** Институт языка, литературы и искусства им. Г.Ибрагимова АН РТ, Татарстан, Казань, ORCID: 000-0001-7128-1442, miliy21@mail.ru

Tataristan İlimler Akademisi'nin Dil, Edebiyat ve Sanat Enstitüsü, Tatarstan, Kazan

ЯЗЫКОВОЕ ВЫРАЖЕНИЕ ОБРАЗА РОДНОЙ ЗЕМЛИ В ПОЭЗИИ РОБЕРТА МИННУЛЛИНА

Э.Х. Кадирова

Ф.К. Сагдеева

М.З. Валиева

Аннотация. Тема родной земли в татарской поэзии является ведущей, теплая и искренняя отношение к родной земле звучит в стихах каждого поэта. Образ родной земли, родного края занимает основное место в творчестве Роберта Миннуллина. В этой статье рассматривается место и значение образа Родины в поэзии поэта, выявляются и изучаются языковые средства выражения данного образа. Фактический материал основывается на сборнике «Осень, полная любви: стихи» Роберта Миннуллина, опубликованном лишь в 2023 году, а также приводятся примеры из детских стихотворений, опубликованных в предыдущие годы. Исследование позволяет понять значение родного края в памяти татарского народа, увидеть особенности менталитета татарского народа.

Ключевые слова: татарский язык, Татарская поэзия, Роберт Миннуллин, Родная земля

РОБЕРТ МИННУЛЛИН ИЖАТЫНДА ТУГАН ЖИР ОБРАЗЫНЫҢ ТЕЛДӘ ЧАГЫЛЫШЫ

Э.Х. Кадирова

Ф.К. Сагдеева

М.З. Валиева

Аннотация. Татар поэзиясендә туган жир темасы әйдәп баручы тема булып тора, туган жиргә жылы һәм эчкерсез караш һәр шагыйрьнең шигырьләрендә яңгырый. Туган жир, туган як образы Роберт Миннуллинның ижатында да төп урын алып тора. Әлеге мәкаләдә шагыйрь поэзиясендә Туган жир образының урыны һәм әһәмияте карала, аны белдерүнең лингвистик чаралары өйрәнелә. Фактик материал Роберт Миннуллинның 2023 елда гына басылган “Мәхәббәтле көзләрем: шигырьләр” жыйнагына нигезләнә, шулай ук алдагы елларда басылган балалар әдәбиятыннан китерелә. Тикшеренү татар халкы хәтерендә туган якның әһәмиятен аңларга, милли менталитет үзенчәлекләрен күрергә мөмкинлек бирә.

Ачкыч сүзләр: татар теле, татар шигърияте, Роберт Миннуллин, туган жир

Гомуми глобальләшү чорында халкыбызның мәдәни һәм рухи кыйммәтләрен популярлаштыру; киләчәк буыннарга мәдәни кыйммәт буларак Ватан образын тапшыру зарурлыгы күренә. Шагыйрьләр ижаты әлеге юлда маяк булып тора. Туган жир, туган як образы Роберт Миннуллинның күп шигырьләрендә урын ала.

Әлеге мәкаләдә Роберт Миннуллин ижатында Туган як төшенчәсен бирүдә автор кулланган тел-стиль чараларын ачыклау максаты куела. Туган як образының тел репрезентациясендә төп урынны алып торган экспрессив лексика һәм ялгызлык исемнәр карала. Мисаллар шагыйрьнең “Мәхәббәтле көзләрем: шигырьләр” (Мәхәббәтле көзләрем: шигырьләр, 2023) жыйнагынан алынды. Тасвирлау чараларын билгеләүдә күзәтү, тасвирлама, семантик анализ методлары кулланылды.

Башкортстан республикасының Илеш районы Нәжәде авылында туган, балачагы, үсмер еллары Сөн буена урнашкан Шәммет авылында узган Роберт Миннуллин туган ягын чын күңелдән ярата, аңа соклана һәм үз ижатында Туган жиренә дан жырлый. Шагыйрь ижатына

мөрәжәгать иткән һәр тикшеренүче аның ижатының бу үзенчәлегенә игътибар итә. “Роберт шигърьдән шигърьгә туган ягының нечкә серләрен ача бара” – дип билгели Н.Хисамов һәм аның Илеш – Актаныш табигатенең байлыгын, юмартлыгын сурәтләгән түбәндәге шигъри юлларын китерә: Чишмәләр чылтыравыннан / Дөнъя жырларга тора. / Ныграк басып биесәң дә, / Чишмә чыгарга тора (Хисамов, 2017: 133). Галимжан Гыйльманов та шагыйрьнең бу сыйфатын ассызыкый: «Туган илгә, туган йортка тугрылык дигән бер хис булса, Р. Миңнуллин лирикасы, һичшиксез, энә шул хистер», – дип яза.

Туган якка булган хисләре аның шигърьләренең исемнәрендә дә чагылыш таба: “Сөн буена чакыру”, “Туган як язы”, “Талбишек”, “Сөн буге талсыз булалмый”, “Шундый минем туган ягым”, “Сөн буена кайтсам”, “Нинди кунак, ди, мин”, “Кап юлы”, Күңелләр нечкәргәндә” һ.б. Аларда авторның туган ягына булган мөһәббәт чагыла. “Кошлардагы туган жирне сою һәм сагыну миңа, аһ, таныш,” – дип яза Р. Миңнуллин “Мин – Сөн кошы” шигърендә (Мин – Сөн кошы, 665).

Туган як төшенчәсе эчтәлеге, беренче чиратта, туган авыл, туган нигез, туган йорт, гомумән, шагыйрьнең үзе туган, үскән өй, ишегалды, бакча (тупыл, алмагачлар) мәгънәләре белән семантик тулылана: *Кечкенә йорт. Бакча. Ишегалды. / Шушы инде минем эңгир башы.* (Жыр башы, 375); *Туган якта туган авылым бар, / Авылымда туган өм бар* (Кайтам эле, кайтам, 122).

Автор Туган як концепциясен әни һәм әти мотивы белән тыгыз бәйли, ягъни әти-әнисе аның кече ватанының состав өлеше буларак карала. Еш кына бу төшенчәләр аның поэзиясендә синонимик төсмерләнә. «Күңелләр нечкәргәндә» шигърендә әнисе образы якын кешесенә рәхмәт йөзеннән язылган, автор тарафыннан яратып кулланыла торган әнкәем сүзе дә шуны күрсәтә: *И Әнкәемнең сабырлыклары, / Идәннәренең сарылыклары, / И йөзләренең яктылыклары, / Ризыкларының татлылыклары* (Күңелләр нечкәргәндә, 726).

Шагыйрь әти-әнисенә туган ягына мөһәббәт тәрбияләгәнә, дөнъяның матурлыгын танырга өйрәткәнә өчен рәхмәтле. “Өянкеләр, тупыллар” шигърендә автор әнисен – өянке, әтисен тупыл белән чагыштырып, шул агачларда әти-әнисенә хис-кичерешләрен күрсәтә: *Өянкеләр өйрәттеләр / Яшь аралаш көләргә, / Туган эңгирдән китүемне / Яшем белән түләргә. / Алар миңе сагынадыр, / Миңа сәлам юллыдыр. / Тупыллар сиздермәсә дә, / Өянкеләр еллыдыр. / Беләм, гомер буйларына / Миңа дога укырлар / Әнкәй кебек өянкеләр, / Әткәй кебек тупыллар* (Өянкеләр, тупыллар, 261); *Сагынырга әти-әнием бар, / Якташлар бар миңе аңларга* (Кайтам эле, кайтам, 122). Туган якка тартылу, аны сагыну шулай ук Туган илгә мөһәббәт турында сөйли.

Шагыйрьнең “Авыл. Тупыл белән сөйләшү” шигърендә *канат чыгу* татар телендә күчерелмә мәгънәдә ‘мөстәкыйль яши, эшли алырлык хәлгә килү, житлегү’ не аңлата (ТТАС Т. 3: 95): *Тупыл туган, исәнме? / Мин исәңә төшәмме? / Мин бит беренче кабат / Чыгардым сіндә канат. / Татыдым сіндә күкне, / Егылдым сіннән күпме?* (“Авыл. Тупыл белән сөйләшү”, 556) шигъри юлларында Туган якны тупыл агачы белән тәңгәлләштерү күзәтелә.

Р.Миңнуллинның шигърьләрендә Туган як мәгънәсе шагыйрьнең туган як табигатенә, аның матурлыгына – кырларга, тауларга, урманнарга мөнәсәбәтә, ел фасылларына мөнәсәбәтә аша белдерелә. Шагыйрьнең Туган жир тойгысы табигаттән аерылгысыз. Аның шигърьләрендә авыл табигатенә мәдхия жырлана. Алар туган ягына бәйлелек, аннан аерылгысызлык хисләрен актуальләштерә. Бу – аның үз ягына горурлык хисе белән бәйле аерым хис. Р. Миңнуллинның шигъри картинасын туган як табигатеннән башка карарга мөмкин түгел. Ул аерым географик үзенчәлекләргә ия территория буларак күз алдына килә. Әлеге сыйфатлар янында килгән билгеләр аларның һәрберсен кинрәк яктыртырга мөмкинлек бирә: *иркен кыр* (Кайтам эле, кайтам, 122), *яшел чирәм* (Кайтам эле, кайтам, 122), *якты таң* (Иртәнге пейзаж, 362), *яшел бишек* (Жыр башы, 375), *алтын иген* (Хан тавында, 381), *якты, ягымлы як* (Син аларны яратырсың, әнкәй! 382), *якташ каен* (Исәнмесез, 589), *талгын тал* (Исәнмесез, 589), *гашыйк тургайлар* (Исәнмесез, 589), *Алтын яллы жил* (Жыр башы, 375): *Туган якның иркен кырлары бар, / Яшел чирәмә бар аунарга* (Кайтам эле, кайтам, 122); *Туган якның якты таңы / Тагын канат кагына. / Үлән саен, яфраг саен / Таң чыклары кабына* (Иртәнге пейзаж, 362); *Шушы минем нигез! Кайттым менә, / Кем әйтмешли, яшел бишеккә* (Жыр башы, 375). Роберт Миңнуллинның бу

шигыри юллары Гомэр Бәшировның “Туган ягым – яшел бишек” гыйбарәсе белән үрелүен язучы үзе дә искәртә.

Шагырь ижатында тал агачы, таллык туган як матурлыгын сыйфатлаучы агач буларак сурәтләнә. Ул диңгез белән туган як елгасын чагыштырып, таллыклы кечкенә Сөнне өстен куя: *Диңгез матур, / Сүз дә юк./ Мондый диңгез / Бездә юк. / Ләкин теге ягына,/ Ләкин теге ярына / Йөзеп тә чыгып булмый,/ Төбәнә чумып булмый./ Тотып булмый балык та./ Юк биредә таллык та.* (Кайтыйк ла үзебезгә!).

Әдип эсәрләрендә туган төбәгенең табигатен елның дүрт фасылында да чагылдыра. Мәсәлән, “Туган як язы” *Ярларыннан чыга-чыга./ Уйный-уйный ага Базы, Каеннарда –яшел алка* (Туган як язы, 305) кебек сурәتلәр аша Туган як образы ачыла.

Туган якны сурәтләүдә урындагы топонимнар Р. Миңнуллин шигырьләрендә зур роль уйный. Туган жир табигатен сурәтләгәндә шул урынны атый, ягъни шул як авылларның исемнәрен, елга, инеш атамаларын, микротопонимнарны китерә. Жирлектәге атамалар авторның шул төбәккә якын күрүен, аларга бирелгәнлеген чагылдыра. Шагырь ижатында беренче урында Сөн гидронимы тора. Ул үзен “*Мин – Сөннеке!*” дип яза (Агыйделдә энә кызлар жырлый, 226). *Сөн таллары, Сөн буенда үскән бөрлегән аның туган төбәген; Ничек жырламасын бишек, / Сөн талларыннан үр дә./ Тал бишектә үстем мин дә, / Сизелми мени бер дә?* (Талбишек, 278); *Сөн буеның бөрлегәннен / Авыз итеп карарсың. / Су кәргәндә, Сөнгә карап, / Чәчләреңне тарарсың* (Сөн буена чакыру, 295); *Сөн буге талсыз булалмый, / Сөн нишләсен талларсыз?* (Сөн буге талсыз булмый, 350).

Икенче актив гидроним – ул Агыйдел. *Нишләттегез мине, Агыйделем, Чагылтавым, Сөнәм, Шәммәтем?* (Нишләттегез мине? 462). Әлеге мисалдан күренгәнчә, туган авылы Шәммәт атамасы шагырь поэзиясендә туган як төшенчәсен ачуда катнаша.

Үз төбәгә кешеләренә исемнәре аша, Роберт Миңнуллин туган ягының эчтәлегенә яна мәгънә төсмерләре өсти: *Ә татарча жырлый – / Тегермәнче / Александр бабай ишкелле* (Моңсу чиркәү, 383); *Күрше Тәхәви карт карап тора, кулын алмый карый кашыннан* (Жыр башы, 375).

Микротопонимнардан шагырь ижатында Хан тавы, Чагылтау тавы, Зәңгәр чишмә һәм башкалар очрый: *Киңлекләргә төбәп карашымны, / Басып торам мин Хан тавында. / Туган ягым моннан караганда колачлырак икән тагын да!* (Хан тавында, 380)

Авторның мәкаләдә саналган сыйфатлар бирелгән Туган як турында күп шигырьләренә көй язылган һәм әлеге жырлар гади кеше ихтыягына җавап бирә.

Роберт Миңнуллин үз туган ягын гына түгел, ә фикердәшләренә дә туган якларын мактап шигырьләр ижат итә (Жыр башы (Гәрәй Рәхимгә), 375; Шагырь Рәдиф Гаташ туган авылда туган шигырь, 405).

Балалар турында һәм балаларга багышлап язылган шигырьләрендә Роберт Миңнуллин туган жир турында сүз барганда Татарстанны күз алдында тотып яза. “Оя” шигырендә *Һәркемнең үз оясы бар!* - / *Безнең дә үз оябыз./ Татарстанда үзебезне / Без бәхетле тоябыз!*” ди (Оя). “Татарстан - үз илебез” шигырендә дә шул ук фикер урын ала: *Татарстан - үз илебез, / Безнең газиз жәиребез./ Шушы газиз жәиребезнең / Балалары инде без* (Татарстан – үз илебез). Шагырь бу эсәрендә балаларны Ватанны, туган жирне яратырга өнди: *Татарстан - үз илебез,/ Безнең якты өебез./ Яныгыз да, көегез дә, / Илебезне сөегез!* (Татарстан – үз илебез).

Ватан образы – озақ еллар дәвамында татар әдәбиятында мөһим символ. Шулай итеп, Р. Миңнуллинның шигыри эсәрләрендә Туган як төшенчәсен яктырткан тел материалы халкыбызның тарихи үткәннен аңларга, аның тормышында туган якның әһәмиятен аңларга, дөньяга карашы һәм милли менталитет үзенчәлекләрен күрергә мөмкинлек бирә.

ЧЫГАНАК

Миңнуллин Р. Мәхәббәтле көзләрем: шигырьләр. Казан: Татар. кит. нәшр., 2023. 783 б.

Миңнуллин Р. Сайланма әсәрләр: Балалар өчен шигырьләр, әдәби тәнкыйть, ижат портретлары, рецензияләр: II китап. Казан: Мәгариф, 2004. 399 б.

ӘДӘБИЯТ

Хисамов Н. Нинди гамьнәр шагыйрь күнелендә? Фәнгә багышланган гомер: Нурмөхәммәт һәм Фәһимә Хисамовларның 80 яшьлегенә. Казан: ТӘҺСИ, 2017. Б.130-142 б.

ROBERT MİNNULLİN'İN ŞİİRSEL DÜNYA RESMİNDE GÖK KAVRAMI (UÇUP KALIRĞA KİREK... ŞİİRİ ÖRNEĞİNDE)

Kıd. Arş. Gör. Fauzija SAGDEEVA *

Özet

Araştırma sanatsal (şiirsel) metnin bilişsel olarak incelenmesini ve sanatsal (şiirsel) kavramların bilişsel analizini içeren yeni bir bilimsel yönelim, bilişsel poetika doğrultusunda yürütülmüştür. Makalenin güncelliği, onun çağdaş bilişsel araştırma paradigmasına dahil edilmesinden, çeşitli bilgilerin depolanması, işlenmesi ve iletilmesinden sorumlu olan temel zihinsel birimler sayılan kavramları öğrenmenin öneminden ve şiirsel metnin araştırılması alanında kavramsal analiz kullanılması perspektifinden kaynaklanmaktadır. Makalenin amacı, R. Minnullin'in «Uçup kalırğa kirek...» şiirinde gök kavramının kavramsal (zihinsel) alanını oluşturan anlamları açıklamak ve tarif etmek.

Anahtar kelimeler: R. Minnullin, şiirsel dünya resmi, şiir, kavram.

КОНЦЕПТ КҮК (НЕБО) В ПОЭТИЧЕСКОЙ КАРТИНЕ МИРА Р. МИННУЛЛИНА (НА ПРИМЕРЕ СТИХОТВОРЕНИЯ «ОЧЫП КАЛЫРГА КИРӘК...»)

Ведущий научный сотрудник Фаузия Сагдеева

Аннотация

Исследование выполнено в русле когнитивной поэтики - нового научного направления, предполагающего когнитивное изучение художественного (поэтического) текста и когнитивный анализ художественных (поэтических) концептов. Актуальность настоящей статьи обусловлена ее включенностью в парадигму современных когнитивных исследований, важностью изучения концептов, которые являются основными ментальными единицами, отвечающими за хранение, обработку и передачу различной информации, а также перспективностью использования концептуального анализа в области исследования поэтического текста. Цель статьи – выявить и описать смыслы, формирующие концептуальное (ментальное) поле концепта күк (небо) в стихотворении Р. Миннуллина «Очып калырга кирәк...».

Ключевые слова: Р. Миннуллин, поэтическая картина мира, стихотворение, концепт.

THE CONCEPT KYK (SKY) IN THE POETIC PICTURE OF THE WORLD BY R. MINNULLIN (ON THE EXAMPLE OF THE POEM «OCHYP KALYRGA KIREK... »)

Leading Researcher Fauzija SAGDEEVA

Abstract. The study was carried out in line with cognitive poetics - a new scientific direction that involves the cognitive study of artistic (poetic) text and cognitive analysis of artistic (poetic) concepts. The relevance of this article is due to its inclusion in the paradigm of modern cognitive research, the importance of studying concepts, which are the main mental units responsible for storing, processing and transmitting various information, as well as the prospects of using conceptual analysis in the field of studying poetic text. The purpose of the article is to identify and describe the meanings that form the conceptual (mental) field of the concept күк (sky) in R. Minnullin's poem «Ochyp kalyrga kirek... ».

Key words: R. Minnullin, poetic picture of the world, poem, concept.

Введение

Поэтическая картина мира представляет собой «концептуальную систему, структурирующую творческую деятельность индивида по созданию и интерпретации альтернативной поэтической реальности» (Маслова, 2018: 6), а концепт является ментальной единицей концептуальной системы и структурной единицей поэтической картины мира.

В понимании сущности концепта сторонники когнитивного подхода ориентируются на явления ментального характера. В словаре когнитивных терминов концепт определяется как «оперативная единица памяти, ментального лексикона» (Кубрякова, 1996). Представители лингвокультурологического направления представляют поле культуры, как совокупность концептов и отношений между ними. В их понимании концепт - это основная ячейка культуры в ментальном мире человека. (Сагдеева, Гайнанова, 2017). По мнению Ю.С. Степанова, с одной стороны, концепт является базовой единицей культуры, с другой - ее когнитивным центром (Степанов, 1997).

Методы и материал исследования

Основными методами в статье выступают описательный, концептуальный. Материалом для исследования послужило стихотворение Р. Миннуллина «Очып калырга кирэк...».

Литературный обзор

Концепт *күк* (небо) в поэтической картине мира Р. Миннуллина еще не становился объектом исследования. В обращении к этой теме видится научная новизна исследования.

Результаты и обсуждение

В поэтической картине мира Р. Миннуллина вышесказанная мысль весьма привлекательна при интерпретации концепта *күк* (небо). Следует отметить, что концептуальное поле данного концепта - один из повторяющихся когнитивно-культурологических мотивов в поэзии автора, который прослеживается в разных аспектах на всем протяжении всей его творческой деятельности и отражает его мировосприятие и мироосознание.

Концепт *күк* (небо) приобретает особое философское звучание в стихотворении «Очып калырга кирэк...». Здесь концептуальное поле *күк* тесно связано с осмыслением поэтом философской и духовной проблемы, которая имеет непосредственное отношение к определению цели существования человека и его предназначения на земле.

В семантической структуре анализируемого стихотворения авторский фразеологизм: *Без очар өчен туганбыз* (букв. Мы рождены, чтобы летать) является ключевым и имеет особую концептуальную значимость. Данное выражение рассматривается в контексте возможностей и потенциала человека. Каждый человек имеет какие-то способности и таланты, которые могут быть использованы для достижения успеха: *Кеше заты – талантлы* (букв. Люди талантливы). У мастера слова семантика внутреннего мира человека связана с небом, пространством выси. Человеческие души, чувства, мысли имеют крылья, а, значит, могут летать. Полет может быть духовным, когда человек душой, чувствами, мыслями устремляется ввысь. Здесь языковой доминантой является слово-символ *канат* (крыло) и его дериват *канатлы*: *Безнең күңел, безнең хисләр / Безнең уйлар канатлы* (Наши души, наши чувства, наши мысли имеют крылья).

Метафорическая модель *человек–крыло* в поэтическом слововоззрении Р.М. Миннуллина становится глубинным смыслом его стиха: человек и его безграничные возможности (физические, духовные, интеллектуальные и т.п.). Четко прослеживается ассоциативная связь между словом *канат* (крылья), номинациями птиц (*сандугач, беркет*) и

понятием пространственная высь: смысл *летать низко* - *сандугач канаты* (крылья соловья), смысл *летать высоко* - *беркет канаты*.

Развитие личностного самосознания поэта предопределяет формирование новых концептуальных смыслов, связанных с концептом *күк*. В индивидуально-авторском представлении поэта люди не только земные существа, но и небесные: *Без жирнеке генә түгел / Без шулай ук күкнеке!*

Семантическая система стиха в целом отличается одной особенностью - слова *без* (мы), *безнең* (наши) ключевые. В тексте они являются одними из наиболее частотных и образуют наибольшее число ассоциативных связей. Называя субъект действия словом *без*, поэт подчеркивает свое нерасторжимое единство с другими. При этом значение множественности, которое выражает данное слово в татарском языке переосмысливается и за ним закрепляется значение цельности, общности. Из вышеприведенных примеров очевидно, что поэт как отдельное лицо исключает свое собственное я из структуры слова *без*. В связи с этим концептуальное значение слова *без* может быть определено как *некое обобщенное лицо*.

В стихотворении представления о жизни людей на земле связаны с понятиями верха, выси, движением вверх:

Башны югары тотыйк та
Без күкләргә тартылыйк
Биекләргә омтылыйк
Һәм кош булып талпыныйк!

Здесь небо осмысливается как модель всего лучшего (идеального) к чему должны стремиться люди при жизни. Также автором особое внимание фокусируется на фрейме *бесконечность* (чиксезлек) - отсутствие начала и конца, границы, предела в пространстве и времени. В пространственном фрейме *чиксезлек* является составной частью концепта *күк*.

Бесконечность - это неограниченный потенциал всего того, что окружает людей. Художник слова видит идею бесконечности в более широком и глубоком аспекте. Его слова - *гомереңдә бер булса да / очып калырга кирәк, чиксезлекне бер булса да / кочып калырга кирәк!* - можно понять как призыв-учение о том, что в жизни все возможно, если к этому стремиться и полностью использовать свой потенциал на благо себя и других. А в наивной картине мира нельзя объять бесконечность.

Законы жизни не меняются, человек когда-нибудь умирает. В данном случае смерть ассоциируется с полетом душ в вечность:

Хәят кануны үзгәрми:
Хәзер дә шул, элек тә...
Безнең жаннар барыбер бер
Очачак мәңгелеккә...

Заключение. Таким образом, концепт *күк* в стихотворении Р.М. Миннуллина представлен разноаспектно и многогранно. Изучение данного концепта позволяет приблизиться к пониманию подлинной концептуальной природы стихотворения «Очып калырга кирәк...», выявить специфику отражения в нем индивидуальной поэтической картины мира автора. Описываемый концепт выражает весьма существенные для людей живущих на земле идеи и смыслы. В данном случае концептуальное поле этого концепта репрезентировано следующими языковыми единицами: *без, очып калырга кирәк, күкләргә тартылыйк, биекләргә омтылыйк, кош булып талпыныйк, канатлы, канат, чиксезлекне бер булса да кочып калырга кирәк, безнең жаннар барыбер бер очачак мәңгелеккә* и др.

Литература:

- Кубрякова Е.С (1996). Краткий словарь когнитивных терминов. М., 1996.
- Маслова В.А. (2018) Введение в когнитивную лингвистику. Москва: ФЛИНТА.С. 6.
- Миннуллин Р.М. (2007) Сочинения в 7 томах. Казань: Татар. книгоиздат.
- Сагдеева Ф.К., Гайнанова Д.Р. (2017). Татарский концепт как объект лингвокультурологического анализа. Казань, 248 с.
- Степанов Ю.С. (1997) Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования. М.: Школа: «Языки русской культуры», 824 с.

ROBERT MİNNULLİN'İN ÇOCUKLAR İÇİN YAZDIĞI ESERLERDE FOLKLOR MOTİFLERİNİN VE KARAKTERLERİN DÖNÜŞÜMÜ

Prof. Dr. Leyla MİNGAZOVA *

Master's Student İnzilya FAKHRUTDİNOVA**

Özet

Bu makale, Robert Minnullin'in eserlerinde folklor motiflerinin ve kahramanlarının dönüşüm yollarını ele almaktadır. Şairin çocuk edebiyatında Tatar folklorunun kahramanları ve motifleri dönüşüme uğrar ve en genç okuyucunun modern taleplerine uyarlanır. Robert Minnullin'in çocuk şiirlerinde halk sanatına başvurması, eserlerine genel olarak çocuk edebiyatının önemli bir parçası olan eğitici bir karakter kazandırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Robert Minnullin, folklor motifleri, folklor kahramanları, çocuk edebiyatı, şiir, Tatar edebiyatı.

TRANSFORMATION OF FOLK MOTIFS AND HEROES IN THE LYRICS OF ROBERT MINNULLIN FOR CHILDREN

Abstract

This article examines the ways of transforming folklore motifs and heroes in the works of Robert Minnullin. In the poet's children's literature, the heroes and motifs of Tatar folklore undergo transformation and are adapted to the modern needs of the youngest reader. Robert Minnullin's appeal to folk art in poetry for children adds an educational character to his works, which is an important part of children's literature in general.

Key words: Robert Minnullin, folklore motifs, folklore heroes, children's literature, poetry, Tatar literature.

ТРАНСФОРМАЦИЯ ФОЛЬКЛОРНЫХ МОТИВОВ И ГЕРОЕВ В ТВОРЧЕСТВЕ РОБЕРТА МИННУЛЛИНА ДЛЯ ДЕТЕЙ

Проф., доктор Ляйля МИНГАЗОВА

Магистр Инзиля ФАХРУТДИНОВА

Аннотация

В данной статье рассмотрены способы трансформации фольклорных мотивов и героев в творчестве Роберта Миннуллина. В детской литературе поэта герои и мотивы татарского фольклора претерпевают трансформацию и адаптируются под современные запросы самого маленького

* Институт филологии и межкультурной коммуникации КФУ, кафедра татарской литературы, Татарстан, Казань, ORCID ID: 0000-0002-8141-1607, leila.kfu@inbox.ru

Institute of Philology and Intercultural Communication KFU, Department of Tatar Literature, Tatarstan, Kazan

** Институт филологии и межкультурной коммуникации КФУ, кафедра татарской литературы, Татарстан, Казань

Institute of Philology and Intercultural Communication KFU, Department of Tatar Literature, Tatarstan, Kazan.

читателя. Обращение к народному творчеству в поэзии для детей Роберта Миннуллина вносят в его произведения воспитательный характер, что является важной частью детской литературы в целом.

Ключевые слова: Роберт Миннуллин, фольклорные мотивы, фольклорные герои, детская литература, поэзия, татарская литература.

Введение

Р. Миннуллин – поэт, занявший особое место в татарской детской литературе. Его творчество напрямую связано с детским фольклором, его юмористическим и игровым характером. Изучение отдельных жанров устного народного творчества показывает, что в детском фольклоре преобладают юмор и игривость: это характерно для жанров игрового фольклора, начиная с прибауток и потешек. Хотя это и понятно, большинство жанров – это детские творения. Их создал ребенок-художник, ребенок-поэт, ребенок-изобретатель. Примеры включают такие жанры устного народного творчества, как эндэшләр, санамышлар, үртәвечләр, такмак-такмазалар. Конечно, существует также проблема «слова» и «языка». Это связано с мифологической основой языка, исторической поэзией (лингвопоэтикой) и особенностью детского фольклора.

Произведения Р. Миннуллина для детей также носят игровой характер и являются уникальным продолжением и развитием традиций, идущих из устного творчества народа. В этой статье мы постараемся доказать свою точку зрения на примерах.

Цель настоящего исследования проследить пути трансформации фольклорных мотивов и героев в творчестве Роберта Миннуллина для детей.

Предметом исследования явились стихотворения Роберта Миннуллина, написанные для детей.

Методы

В ходе исследования были использованы следующие методы: теоретический, описательный, синтезирующий, анализирующий, исторический, метод сравнения, индуктивные и дедуктивные методы.

Известно, что татарские поэты в каждый исторический период понимали значение колыбельных песен и часто брали их за основу в своих авторских произведениях. В своем стихотворении под названием «Колыбельная, специально написанная для некоторых непослушных мальчиков, которые не ложатся спать вовремя и не любят спать», Р. Миннуллин также акцентирует внимание на национальных началах. Песни татарского народа в основном включают традиционные образы птиц и животных, но здесь используется образ героя – бабаек:

Әлли-бәлли бәү,
Минем улым инде дәү!
Йом инде, йом күзеңне,
Тыңла инде сүземне!
Тыңламасаң, бабайлар

Алып китәр үзеңне! («Вакытыңда йокларга ятмаган, йокларга яратмаган кайбер шаянрак малайларга махсус язылган бишек жыры»).

Басыйк та бергэрэк,
Тән язык бергэләп:
Бер, ике, өч...
Көчәйсен безнең көч!
Тик тормау – безнең эш.
Яшәсен күңелле
Тәнәфес!

Цель стихотворения, написанного в духе фантастики, образности и веселья, направлена на воспитание ребенка счастливым, веселым и здоровым, поэтому в центре этого стихотворения также находятся основные символы детского фольклора.

Использование Р.Миннуллинным элементов фольклора в своих произведениях продумано и обосновано. Он часто трансформирует народное творчество на основе шуток и эти изменения интересны юному читателю:

Яңгыркаем, яу, яу!
Әйбәт түгел яумау!
Кырлар шундый коры –
Яу шуларга туры!
Явасың бит бик сирәк,
Ә кырга яңгыр кирәк!
Әй лә, әй, болыт бабай,
Яңгырны яудыр тизрәк! –
Безгә ипекәй кирәк! («Яңгыркаем, яу, яу!»).

Данное стихотворение близко по созвучности такому устному народному жанру, как эндәш. С начала становления детской поэзии до наших дней этот жанр привлек внимание большинства поэтов.

Яшел җилләр,
Зәңгәр җилләр,
Гел исегез,
Тынмагыз!
Жырлагыз сез!
Без дә сезнең
Жырыгызны тыңларбыз!
Кушылып та жырларбыз! («Җиңел җилләр, җитез җилләр...»).

И в данном стихотворении повторение одно и того же слова несколько раз подряд считаем успешным приемом. Такой подход помогает маленьким читателям быстрее понять содержание произведения, запомнить его, легче выучить новые слова и повысить свой интеллект.

Известно, что детский поэтический мир – это описание (озвучивание) живой и неживой природы, жизни родителей, родственников и детской игры. Поэтому дети дошкольного и младшего школьного возраста обычно используют в своих стихах разные «звуки»: описывают

животных, издают животные звуки, у них щебечут птицы, жужжат насекомые и т.д. Такие стихи, характерные для детского фольклора, показывают жизненные качества того или иного существа. Во многих случаях они не только направляют сюжет, но и влияют на умственное развитие ребенка. Например, такие стихотворения Р. Миннуллина «Мухи, насекомые», «Акбай, Актуш, Актырнак», «Отец Гусь», «Кап-кап», «У каждого своя песня», «Мырык-мырык», «Цыплята»:

Беззз-беззз килгән булалар,
Беззз-беззз көлгән булалар,
Безелдэгән булалар,
«Без! Без!» – дигән булалар.
Бар белгәннәре «Без! Без!
Безгә! Безне! Безме? Без!»
Мактанчыклар! Әйтерсең лә,
Без: «Без! Без!» – ди белмибез. («Чебеннәр, черкиләр»).

На основе звуков, издаваемых этими насекомыми, автор создал стихотворение «Мухи, комары». Лирическое произведение, написанное в духе веселья, с одной стороны, учит правильно произносить звук «з», с другой стороны, имеет воспитательную цель.

Таким образом, творчество Р. Миннуллина уходит корнями в поэтические традиции татарского фольклора. В своих стихах он умело использует многочисленные жанры устного народного творчества и вдыхает новую жизнь в татарскую детскую литературу. В результате успешного влияния фольклора на творчество Р. Миннуллина формируются различные жанры его творчества, обогащаются новой формой, содержанием и приобретают важные черты, необходимые для всестороннего воспитания детей.

Заключение. Литературная система Р. Миннуллина формируется в области знания основ детского фольклора, детской психологии и законов детской поэзии. Свободно используя в своих лирических произведениях духовное богатство народа, он адаптирует свои стихи к ритмической и точной образности, приближает своих читателей к драгоценным ценностям нации, духовному богатству народа. Известно, что отдельные исследования показывают, что детская поэзия сама по себе представляет собой область, выросшую из детского фольклора, древних мифов, верований и обычаев.

Литература:

Миңнуллин Р. (1978) Киләчәк буын хакында. Бүгенге балалар әдәбияты турында уйланулар // Казан утлары. № 11, Б. 56-58.

Миңнуллин Р.М. (2004) Сайланма эсәрләр: балалар өчен шигырьләр, әдәби тәнкыйть, ижат портретлары, рецензияләр. Казан: Мәгариф, 399 б.

Гафурова Ф.А. (2008) Лингвистическая поэтика татарской детской поэзии на примере творчества Ш. Галиева, Р. Валиевой, Р. Миннуллина. Уфа: изд. БГПУ, 180 с.

Жәләлиев Ш. (1997) Халык педагогикасы / Ш.Жәләлиев, Казан: Мәгариф, 175 б.

**TÜRKÇE KONUŞAN HALKLARIN ÇOCUK EDEBİYATINDA
POPÜLERLEŞME VE VATANDAŞLIK HEGEMONYASI MİSYONU IŞIĞINDA
ROBERT MİNNULLIN**

Doç. Dr. Zakire ALİYEVA*

Özet

Çocuk edebiyatını edebiyatın büyük otoyoluna taşımak sadece bilimsel ve sanatsal bir yaratıcılık meselesi değil, aynı zamanda topluma ve torunlarımıza karşı vatandaşlık görevimizdir. Millî ve manevî değerlerin, geleneklerin ve ilmî değerlerin korunmasına giden yol, genç neslin okuma tutkusuyla başlamaktadır. Bilimsel bilgi yazılı olarak oluşturulur ve okuma yoluyla bireyin manevî dünyasına girer, milletin, halkın entelektüel potansiyelinin artmasına, sosyal ve yaratıcı faaliyetinin artmasına hizmet eder. Türkçe konuşan halkların etno-kültürel sistemini koruyan unsur elbette ana dili, edebiyatı ve manevî tercihleridir. Bu tercihler türkdilli xalqların çocukları için zengin bilgi, huzur, özgürlük, manevî rahatlık ve gelişme sağlayan bir adadır ve bu adanın kullanımını mümkün ve elverişli kılmak, milletin geleceğini düşünen herkesin kutsal görevidir. Binlerce yıldır toplumda edebî eserlerin hayatta kalmasını sağlayan sosyal kurumlar oluşmuştur. Bu toplumsal kurumlar, klasik ve modern edebiyat mirasımız olan sanatsal metinleri sosyo-politik ve ideolojik çalkantıların çilesinden çıkarıp günümüze taşımıştır. Tatar halkının şairi, gazeteci, içtimai xadim Robert Minulin de Sovyet ideolojik çalkantıların çilesini yaşamış aydınlardan birdir. "Sovyetler altında, manevî öncelikler için çabaladık. Ama onların bir hayalet hikayesi olduğu ortaya çıktı. Evet, uluslararası bir ortamda yaşamayı, diğer insanlara ve inançlara saygı duymayı öğrendik. Ancak yurttaşlarımız dünyanın her yerine dağıldı. Elbette göçebe doğa da kendini hissettirdi - babalarımız ve büyükbabalarımız asla hareketsiz oturmadı! Madenciler Donbass'a, petrol işçileri Sibiryaya ve pamuk toplayıcılar Özbekistan'a gitti...". Raporda, R. Minulini'nin çalışmaları, özellikle uçaklar için yaptığı çalışmalar, Türk dünyasında çocuklar ve gençler tarafından biliniyor ve öneminden bahsediliyor. Çünkü Robert Minulini'nin dili ve sanatı kendine özgüdür ve çocuklar için yazdığı şiirler, ülkesinin bir vatandaşı olan "ben" imajını oluşturan bir okul gibidir.

Şairin bir çocuk diliyle anlattığı konular aslında oldukça eğitici ve öğretici bir misyona sahiptir. "Köpek yavrusu havlamayı öğrenmeli" aynı zamanda yavru köpeğin gelecekte ihtiyaç duyacağı göreve de atıfta bulunur. "Tarla Keçisi" şiirinde oğlan keçilerinin gücüyle gurur duyuyor. Gülen Kurtlar" şiirinde çocuk, kurtları o kadar şiddetli değil, iyi, gülümserken görmek ister.

**ROBERT MINULIN IN THE LIGHT OF THE MISSION OF POPULARIZATION AND CITIZENSHIP HEGEMONY
OF TURKISH-SPEAKING PEOPLES IN CHILDREN'S LITERATURE**

Dr. Zakire ALİYEVA**

SUMMARY

Bringing children's literature to the great highway of literature is not only a matter of scientific and artistic creativity, but also our civic duty to society and our grandchildren. The path to the preservation of national and spiritual values, traditions and scientific values begins with the young generation's passion for reading. Scientific knowledge is formed in writing and enters the spiritual world of the individual

* Azerbaycan Milli İlimler Akademisi. Nizami Gencevi Edebiyat Enstitüsü. zakiraaliev7@gmail.com
zakiraaliev7@rambler.ru <https://orcid.org/0009-0005-0586-6211>

** Azerbaijan National Academy of Sciences. Nizami Ganjavi name. Literary Institute. . zakiraaliev7@gmail.com
zakiraaliev7@rambler.ru

through reading, serves to increase the intellectual potential of the nation, the people, to increase their social and creative activity. The element that preserves the ethno-cultural system of Turkish-speaking peoples is, of course, their mother tongue, literature and spiritual preferences. These preferences are an island that provides rich knowledge, peace, freedom, spiritual comfort and development for the children of Turkish-language xalqs, and making the use of this island possible and convenient is the sacred duty of everyone who thinks about the future of their nation. For thousands of years, social institutions have been formed in society that ensure the survival of literary works. These social institutions have brought the artistic texts, which are our classical and modern literary heritage, out of socio-political and ideological turmoil and brought them to the present day. Tatar people's poet, journalist, social worker Robert Minulin is one of the intellectuals who experienced the ordeal of the Soviet ideological turmoil. "Under the Soviets, we strove for spiritual priorities. But they turned out to be a ghost story. Yes, we have learned to live in an international environment and to respect other people and beliefs. But our compatriots are scattered all over the world. Of course, the nomadic nature also made itself felt - our fathers and grandfathers never sat still! Miners went to Donbass, oil workers to Siberia, and cotton pickers to Uzbekistan... ". In the report, the work of R. Minulini, especially his work for airplanes, is known to children and young people in the Turkish world and its importance is mentioned. Because Robert Minuly's language and art are unique and his poems for children are like a school building the image of "I" as a citizen of his country.

The topics that the poet tells in a child's language actually have a very educational and instructive mission. "The puppy must learn to bark" also refers to the task the puppy will need in the future. In the poem "The Field Goat" the boy is proud of the strength of his goats. In the poem "Laughing Wolves", the child wants to see the wolves smiling, not so fiercely, well.

Key words: Robert Minulin, Children's literature, popularization, Tatar literature, Turkic peoples

Giriş

Modern dünya, bizi çevreleyen küresel bilgi ortamı hızla değişmeye devam ediyor. İletişim faktörleri küresel bilgi ortamının labirentlerinde giderek daha fazla dolaşan çok sayıda çocuk ve ergende okuma kültürünün giderek kaybolduğuna tanık oluyoruz. Bilhassa her milletin milli edebiyatında varlığı yadsınamaz olan nezaket, güzellik, dostluk, vefa, şefkat, sevgi gibi ahlaki kavramlar tükenmeye doğru gidiyor gibi görünmektedir. Bilgi teknolojileri, eğitimin ve bir bütün olarak toplumun mevcut gelişme düzeyi tarafından dikte edilen bir gerekliliktir. Ancak bilgisayar "arkadaşlarının", her türlü sanal grubun bol olduğu dünyada, çocuk aslında giderek daha yalnız ve daha yalnız hale geliyor. Herkesin meşgul olduğu, herkesin acelesi olduğu ve herkesin zamanının olmadığı bu "hızlı" dünyada kırılğan, hassas insan kavramı kayboluyor. Azerbaycan halk şairi Samad Vurgu'nun da harika bir fikri vardı: "Bir çocuktan bahsettiğimizde, bir insandan bahsettiğimizi bilmeliyiz." Küresel dünyada edebiyat, İnsan kavramını korumanın ve sürdürmenin birincil ve sürekli kaynağı ve çocukluk durumunu etkileyebilecek önemli ahlaki değerlerin taşıyıcısıdır. Sadece her millete değil, bütün milletlere ve insanlığa ait edebî eserlerdir.

Çocuk edebiyatını edebiyatın büyük otoyoluna taşımak sadece bilimsel ve sanatsal bir yaratıcılık meselesi değil, aynı zamanda topluma ve torunlarımıza karşı vatandaşlık görevimizdir. Milli ve manevi değerlerin, geleneklerin ve ilmî değerlerin korunmasına giden yol, genç neslin okuma tutkusuyla başlamaktadır. Bilimsel bilgi yazılı olarak oluşturulur ve okuma yoluyla bireyin manevi dünyasına girer, milletin, halkın entelektüel potansiyelinin artmasına, sosyal ve yaratıcı faaliyetinin artmasına hizmet eder. Türkçe konuşan halkların etno-kültürel sistemini koruyan unsur elbette ana dili, edebiyatı ve manevi tercihleridir. Bu tercihler türkdilli xalqların çocukları için zengin bilgi, huzur, özgürlük, manevi rahatlık ve gelişme sağlayan bir adadır ve bu adanın kullanımını mümkün ve elverişli kılmak, milletin geleceğini düşünen herkesin kutsal görevidir. Binlerce yıldır toplumda edebî eserlerin hayatta kalmasını sağlayan sosyal kurumlar oluşmuştur. Bu toplumsal kurumlar, klasik ve modern edebiyat mirasımız olan sanatsal metinleri sosyo-politik ve ideolojik çalkantıların çilesinden çıkarıp günümüze taşımıştır. Türkçe konuşan halkların çocuk edebiyatı, milli-manevi kökleri ile klasik ve modern edebî mirasımızla bağlantılıdır. Bu edebiyat, kökü ve şeceresi olan büyük bir ağaç olup, dallarının yaşaması, bahardan bahara yapraklanması, karşılıklı olarak tanınması ve unutulmaması için küresel dijital ortamın imkanlarından yararlanmak gerekmektedir.

Bahsettiğimiz anlamda Tatar çocuk edebiyatının ünlü temsilcisi R. Minnuli'nin eserleri, Türk halklarının birliği bağlamında çocuklarımız için kültürlerarası iletişimin önemli bir unsurudur. Robert Minnuli'nin bir şiir derlemesi olan "Henüz akşam olmadı..." (Kazan, 2008, Rusça) adlı kitabı birçok röportaja da yer vermiştir. Bu söyleşilerin yalnızca başlıkları bele şairin yaşamının ve eserinin büyüsunü barındırır: "*Çocukken reddet!*", "*Çocuklar doğuştan şairdir*", "*Kendime dayanamıyorum*", "*Her şeyden önce ben bir çocuk şairiyim!*", "*Sabantuyu*" yaşlılığı tehdit etmez", "*Ben duygusal bir politikacıyım*", "*Torunlar bize teşekkür edecek...*", "*Sen kimsin, Robert Minnullin?*" , "*Lirik kahramanım biraz üzüldü*", "*Robert Minnullin'in parlak hüznü*", "*Gelecek ayrı değil, birlikte inşa edilmelidir*", "*Diplomatlarımızı yetiştireceğiz*", "*Şair şiire bağlı değilken*", "*Farklı bir insan olduk*", "*Her Tatar beni çocukluğumdan beri tanır*" və s. Bu başlıkları raporumuzun ayrı paragraflarında ilişkilendirerek Minnuli'nin çocuklara yönelik edebi mirasının ne kadar popüler olduğunu ve bu yaygınlaştırmanın küresel dünyanın bilgi meridyenlerinde, özellikle Türkçe dijital ortamda yayınlanması gerektiğini gözlemledik. (Minnulin, 2008)

Robert Minnullin : "Ben duygusal bir politikacıyım" - İster çocuk şiiri, ister mizah, ister şarkı sözü olsun, okuduğunuzda hemen tanırırsınız, çünkü dili ve sanatı benzersizdir. Robert Minuli'nin çocuk şiirleri, ülkesinin vatandaşı olan "ben" imajını yaratan bir okul gibidir. Şair, vatandaşlık konusundaki toplumsal ve manevi duruşunu şu sözlerle ifade etmiştir: Tataristan halkı hürriyetinden ve egemenliğinden vazgeçmeyecektir, buna inanıyorum... Teslim olursak, bu Türklerin son yenilgisi olur..." (Minnulin, 2008, s. 112)

Tatar halkının şairi Robert Minulin, Sovyet ideolojik çalkantılarının zorluklarını yaşayan aydınlardan biriydi: "Sovyetler altında, manevi öncelikler için çabaladık. Ama onların bir hayalet hikayesi olduğu ortaya çıktı. Evet, uluslararası bir ortamda yaşamayı, diğer insanlara ve inançlara saygı duymayı öğrendik. Ancak yurttaşlarımız dünyanın dört bir yanına dağılmıştı. Elbette göçebe doğa da kendini hissettirdi - büyükbabalarımız ve büyükbabalarımız asla hareketsiz oturmadı! Madenciler Donbass'a, petrol işçileri Sibiryaya ve pamuk toplayıcılar Özbekistan'a gitti..."

*Kaç millet izliyor
Tatarların gözü ile,
Kaç millet dolaşiyor
Tatarların yüzü ile.*

Tatar halkının önde gelen sosyal ve siyasi şahsiyeti olan şair oğlu Robert Minnullin, milletin geleceği olan çocuklardan duyduğu kaygıyı şu sözlerle dile getirdi: "Çocuklar hayatın çiçekleridir", "Çocuklar bizim geleceğimizdir" sloganlarının sahteliğini ancak Cumhuriyet Çocuk Vakfı başkanı olduğumda anladım. ... Toplum, çocuklarımıza borçlu olduğumuz şeyin tam anlamını henüz tam olarak anlamış değil..." (Minnulin, 2008, s. 109-110)

"Çocukluk çözümünde!" – "Komsomolets Tatarii" gazetesi muhabiri V.Yakupova ile söyleşi. Muhabirin: Röportajımızın başında çocukluğa adanmış sloganlarımızın aldaticılığından bahsetmişiz. Çocuk Fonu'nun başkanı olarak mutsuz bir çocuklukla tanıştığınız anlamına mı geliyor?" —sualına, şair "herkes gibi klişelerin tutsağı olduğunu, kendinin babasız büyüdüğünü söylemişti: "Oyunun ne olduğunu gerçekten bilmiyordum. Muhtemelen çocukluğunu neredeyse hiç görmediği için bir çocuk yazarı oldu. Annem bir yetimhanenin öğrencisi. Ama paradoks şu - onun yaşında birçok yetimhanede hava sıcaktı. Sovyet hükümeti onlarla ilgilendi. Hepimiz yetimlerin ülke çapındaki sorunumuz olduğunu anlamalıyız. Devletin çocuklukla ilgili bir programa parası yok bahanesini kabul etmiyorum. Ermenistan'daki kurbanlar için para bulundu. Ve toplumumuzdaki yetimlerin durumu Ermenistan'daki bir trajediye benziyor. Bu sadece yavaş bir ruh depremi - çocukların, yetişkinlerin depremi... *Röportajın tarihi: 1989, 28 Mayıs* (Minnulin, 2008, s. 104-105)

"Sen kimsin, Robert Minnullin?"

Robert Minnullin bir röportajında "Her Tatar beni çocukluğumdan beri tanır" demişti. Nitekim şairin çocukluğu şiirlerinde yaşar. Kazan Üniversitesi profesörü, Tatar çocuk edebiyatı üzerine ilginç eserlerin yazarı ve Robert Minnuli'nin edebiyat ve bilim kariyerinin araştırmacılarından biri olan Dr.

Leyla Mingazova, onu "çocukluğunda kalmış bir Tatar şairi" olarak tanımlamıştır. Çünkü, "Robert Minnullin'in şiirsel yapıtları diğer yazarlarından oldukça farklıdır. O, gerçeği mizahi, istediğinde yergici tarzda betimler, çocukların psikolojisini derince bildiği için miniklere canlı ve renkli düşünme fırsatı sunar. Onların hayal gücünü açar, merak uyandırma amacıyla şiirin değişik biçimlerinden istifade eder ve eninde sonunda çok basit bir olayın hiç beklenmedik ve ilginç tarafını keşfeder"(Mingazova, 2018, s.129-130). Çocukluk yıllarını çoktandır geride bırakan insanın duyguları, eserlerinde tam olarak ortaya çıkar. Çocukluğun canlı anıları, düşüncelerine tamamıyla sahip olan ve onu anlatmak isteyen çocuk, işte Robert Minnullin'in öne sürdüğü lirik kahraman budur".

Şair, çocuklar için yazdığı üç kitap ve televizyonda edebiyatı aktif olarak tanıttığı için 1982'de Musa Celil ödülüne layık görülüb. Ünlü yazarın "Köyümüzün Hayvanat Bahçesi" (1988), "Kardeş Lazım" (1990) adlı kitapları Cumhuriyet yarışmalarında birinci olmuş, "Dünyadaki En Büyük Elma" (1992) adlı kitabı, uluslararası Hans Christian Andersen diplomasına ve 1997'de Tataristan Yazarlar Birliği'nin Abdulla Alish ödülüne, 1998'de ise "Kuchtanech" adlı kitabıyla Abdulla Tukay'ın adını taşıyan Devlet ödülüne layik olmuş.

İstanbul Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü'nden mezun, MİSAK ve Millî Düşünce Merkezinin yazarı, kitap-edebiyat-sanat ve Türk Dünyası konusunda yazıların müellifi Gülcan Havva Eraslanın "Bütün Türkler beni bilir!.. Robert Miñnulin" başlıklı yazıda: Seni bilmiyorduk, ama artık bileceğiz... Seni okumuyorduk, ama artık okuyacağız... Seni anlatmıyorduk, ama artık herkese anlatacağız...“ (Gülcan, 2020) - fikirlerini tüm Türkçe konuşan halkların çocuk edebiyatına bir çağrı olduğunu söylersek muhtemelen yanılmış olmayız. Robert Miñnulin'i "Dil, düşünce ve eylemde birlik" deyən Gaspıralı'nın izinden giden bir Türk aydını adlandırmakda da haklı: "Çocukluk en geriye gidip, köklerde ruhu şekillendirmek değil mi? Gaspıralı'nın izinden giden bir Türk aydını, O'nun yaptığı gibi, toplumun köklerine gitmeden geleceği şekillendirmenin hayallerini kurabilir mi? Millî duygularla, folklorik öğelerle, kültürel ezgilerle, toplum değerleriyle yoğrulup şekillenmeyen kök, gövdeyi ayakta tutabilir mi? Çocuk demek, geleceğin dünü olmak demek. Dünün, yarınlarda meyve verecek hâline kelime kelime, harf harf emek veren bir şair..." Nitekim şairin dün satır satır dizdiği Vatan sevgisi, çocukların gönüllerinde geleceğe taşınır, yeşerir, torunlar bir sonraki röleye devam eder.

Vatan

Vatanımız Tataristan.

Bizim aziz ilimiz.

Atam-anam, Vatan anam

Der önceden dilimiz.

İlimizin, dilimizin

Değerini biliniz! (Türkiye Türkçesine aktaran Çulpan Zaripova Çetin)

Yazar Gulnara Axtamova Robert Minnullini Çocuk edebiyatında parlak bir yol gösteren bir işığa bənzədir. Çocuk edebiyatı kolay bir alan değil, bir yere kadar Robert Minnullin qədər "çocuk" olmak gerekiyor. Şair, tüm yaratıcılığını çocukların dünyasına adamıştır. Onlarla birlikte çocukluğuna döner ve o sevimli çocuk diliyle memleketinin her köşesini anlatır:

İdilimiz!

İdil bizim

Denizimiz.

İdil bizim

Temelimiz,

Ufkümüz,

Gençliyimiz!

İdil bizim

Kimliğimiz! (Axmatova, 2013)

Şairin bir çocuk diliyle anlattığı konular aslında oldukça eğitici ve öğretici bir misyona sahiptir. "Köpek yavrusu havlamayı öğrenmeli" aynı zamanda yavru köpeğin gelecekte ihtiyaç duyacağı göreve

de atıfta bulunur. "Tarla Keçisi" şiirinde oğlan keçilerinin gücüyle gurur duyuyor. Gülen Kurtlar" şiirinde çocuk, kurtları o kadar şiddetli değil, iyi, gülümserken görmek ister.

Robert Minnullin: "Çocuklar Doğuştan Şairdir"

Şairin eserlerini okudukça Tatar halkının bu büyük evladını daha yakından tanır, dili, sanatı ve düşüncelerinin ne kadar diğer Türkçe konuşan halklar için de yakın olduğunu görürsünüz.

Şair, "Kazanskiye vedomosti" gazetesi muhabirine verdiği röportajda, "Bazıları benim çocuklarımın şiirlerinin saf mizah olduğunu düşünüyor. Aslında benim şiirlerim hüznün ve hatta dramla dolu çünkü şiirlerde ben şiirleri göstermeye çalışıyorum. Günümüzün karmaşık dünyasında yetişkin ve çocuk arasındaki çok ciddi ilişki Tatarların güzel bir atasözü vardır: "Oğlum sana söylüyorum gelinim dinle" (Azerbaycan'da "Kızım sana söylüyorum (karıcığım) gelin, dinle"). Ve benim mizahım sadece bir şiir sunma biçimidir. Neşeli bir gülümseme olmadan çocuk şiiri yoktur, buna ikna oldum". Daha sonra şair fikirlerini bel bölüşür: " Bence bir çocuk çocuklukta en az bir şiir yazmışsa kötü insan olamaz. Şair olmak şiir yazmak değildir. Tüm çocuklar özünde şair, hikaye anlatıcı ve vizyonerdir. Hep öyle kalsınlar". (Minnullin, 2008, s. 105)

Bu gün R. Minnullin'in çalışmaları, özellikle uşaklar için yaptığı şiirler Türkdilli xalqların uşaklarının mənəvi dünyasına doğma olduğu qədər bəşəri bir mahiyyət də daşımaqdadır.

R. Minnullin, Tatar çocuklarına diğer milletlerden çocuk yazarları ve çalışmalarının meyvelerini tanıtmayı da görevi olarak görüyordu. Bu alanla ilgili olarak şunları söylemişti: "Çocuk şairleri dünyanın farklı yerlerinde yaşarlar. Yalnız o şairlerin memleketleri, doğum yerleri, isimleri farklı olsa da şiirleri, kahramanları, işleri, amelleri, düşünceleri, sevinçleri ve hüznüleri, sevinçleri ve mutlulukları birdir. Şair anılarından birinde "çocuk nerede çocuksa, çocuk şairi çocuk şairi olarak kalır..." diye yazmıştır (Minnullin, 2008, s. 223).

R. Minnullin'in çocuklar için şiirleri, diğer ulusların çocuk edebiyatından başarılı çevirileri sayesinde, çocukluk ülkesinin, bebeklerin dünya hakkındaki bilgilerinin ve farklı ulusların çocuklarının düşünce ve isteklerinin eşit derecede benzer olduğu başarıyla ortaya çıkıyor.

"Gelecek Ayrı Değil, Birlikte İnşa Edilmelidir"

Eserleri Volga'daki tüm halklar - Başkurtlar, Çuvaşlar, Udmurtlar ve Mordovyalılar tarafından sevilir ve okunur. Rusça konuşan okurların okumasında da ayrı bir ağırlığı olan bir şairdir. Çünkü R. Mustafin'in yazdığı gibi, "şiirleri okuyucuyu yeni, daha yüksek bir manevi seviyeye yükseltir. Okuyan ilgiyle okur, güler, üzülür, sevinir. Ve aynı zamanda, çevreleyen dünyayı anlama süreci devam ediyor - bu süreç kolay, görünmez ve heyecan verici. "Avrasya Yazarlar Birliği'nin basın yayın organı olan Türk dünyasının ortak edebiyat dergisi "Kardash Kalemler" in 2020 sayılarından biri de Robert Minnullin anısına ithaf edilmiştir.

Dergi, Tatar şairinin hayatı ve eserleri hakkında sekiz makale ve Türkçeye çevrilmiş otuz yakın şiir yayınladı. Profesör Leyla Mingazova bu materyalleri yayına hazırladı. Derginin Genel Yayın Yönetmeni Yakup Umeroğlu, yayının bu sayısının Robert Minnullin'in doğum günü münasebetiyle yayımlandığını ve bu görüşü edebiyat bilgini Leyla Mingazova'nın öne sürdüğünü söyledi. Girişte şunları söyledi: "Robert Minnullin'in kalbi sadece Tatar halkına değil, Türk dünyasına ve hatta tüm insanlık evrenine açıldı. Kapı da açıldı. O kapıdan rahatlıkla geçtik. Bize şiir ve edebiyat alanında unutulmaz anlar yaşattı. Robert Minnullin Ağustos ayında doğdu ve dergimizin bu sayısı onun doğum günü hediyesi olarak hazırlandı. Tatar ve Türk dünyasının aziz şairini rahmetle anıyor, kabri nurlu olsun".

Robert Mintulin ve Azeri Okuyucu

"Kokulu yapraklar" (Bakü: 2010) - bu şiir derlemesi Robert Minnullin'in Azerbaycan Türkçesindeki ilk kitabıydı. Kitapta şairin farklı yıllarda yazdığı şiirlerin yanı sıra farklı yazarların onun hakkındaki görüşlerini özetleyen yazılar da yer alıyordu. "Bülbüllerin Düğünü" (2018, Bakü) - Kardeş

Tataristan'ın Halk Şairi Robert Minnullin'in geçen yıl Bakü'de basılan ikinci şiir kitabının adı budur. Tatar edebiyatının seçkin bir temsilcisinin "TÜRKSÖY Kitaplığı" serisinden olan bu kitap, Prof. Dr. Ramiz Asker tarafından uyarlanmış ve derlenmiştir. "Şairin Ömrü Bitmez" adlı "Önsöz"ün de yazar Robert Minnullin yaratıcılığında bəhs edərəkən yazır: " Robert Minnullin, bir dilde yazan ama yüz dilde okunan, bir ülkede yaşayan ama yüz ülkede tanınan mutlu bir yazardır. Robert'in sanatının kalite göstergeleri bunlar."

Azerbaycanlı okuyucular için ilginç bir yayın olan "Bülbüllerin Düğünü" kitabında yazarın Azerbaycan diline çevrilmiş şiirleri Tatarca orijinalleriyle birlikte sunuldu. Ekber Goşalı kitapla ilgili yazısında şöyle diyor: Kardeşinizin Halk şairinin birkaç şiirini okusanız bile onun samimiyetini, insanlığı ve insanlığı bir arada tutmanın güzel örneklerini görebilir ve sevebilirsiniz. Bir şairi sevmek, ait olduğu kültürü ve mirası sevmektir; bir şiirden etkilenmek, o şiire götüren etnografik belleğe, tinsel kayalara, dil bilincinin katmanlarına ulaşmaktır; en önemli şey şiirden şiir gibi zevk almaktır! (Ekber, 2019)

Tataristan Halk Şairi Robert Mugallimovich Minnull'un hayatı ve eserleri, Azerbaycan-Tatar edebi ilişkileri konuları "Azerbaycan" dergisi, 525-ci gazete, "Respublika" gazetesi vb. yayınlarda yayınlandı. onun yaratıcılığında örnekler yer almaktadır. Ancak bunların yeterli olmadığını ve yaygınlaştırma yollarının temellerinin daha geniş dijital dünyanın teknolojik temellerinde atılması gerektiğini düşünüyoruz.

Sonuç

Bugün genç okuyucu, yeni bir çocuk okuma modeli yaratan niteliksel olarak yeni bir okuyucu türüdür. Bu yeni modelde çocukların okumasındaki ana eğilimlerden biri, "iş" okumasının "boş zaman" okumasına üstün gelmesidir. Okumak çocuğun hayatından çıkmaz, aksine daha farklı, daha bireysel, pragmatik, bilgili ve daha yüzeysel hale gelir. Savaşları, muharebe sahnelerini, kazaları ve diğer ağır şiddet temalarını işleyen bu oyunlar, internette daha fazla vakit geçiren gençlerin gözünde şiddeti normalleştiriyor ve normalleştiriyor. Okumaya gelince, internetteki uyarlanmış kompakt metinler biçimindeki edebi eserleri ve klasikleri okumaya başlarlar, bu bazen bir edebi eserin yüzeysel bir izlenimini yaratır ve bir anlamda zevk eksikliği oluşturur. Gelişmiş ülkeler, çocuk ve ergenlerin okuma problemini inceleme ve anlama ve küresel bilgi ortamında okumayı yaygınlaştırma (bilgi teknolojileri aracılığıyla da dahil olmak üzere) alanında başarılı sonuçlar elde etmiştir. Elbette bu bağlamda çocukların edebiyata olan ilgisinin gelişmesinde bilgisayar ve internet teknolojilerinin aracı rolü de dikkate alınmaktadır.

Millî ideallerin ve ahlâkî ilkelerin yüzyıllardır millî edebiyatı oluşturduğu bilinmektedir. Çeşitli tarihsel aşamalarda, coğrafi koşullara bağlı olarak milliyet, örf ve adetler gibi kavramlar yardımıyla çocukların zihinlerini etkilemek için makul psikolojik yaklaşımlar ve önlemler oluşturulur. Bütün bunlar, genç yaştan itibaren ulusal kimliğin oluşumunun temelini oluşturur. Bu anlamda Robert Minnullin'in kendi sözlerine katılıyoruz ve diyoruz ki: Bütün Türkler seni tanımalı Robert Minnullin! - Senin hakkında pek bir şey bilmiyorduk ama şimdi daha fazlasını öğreneceğiz... okuyacağız... herkese anlatacağız...

Konuşmamın sonunda bizzat Robert Minnullin'in Başkurt şair Rəmi Qaribova'ya ithaf ettiği şiiri şairin hatirasına alıntılar istiyorum:

*Tekrar tekrar okudum
Arkadaştan aldığım kitabını
Kitapından kendim için
Buldum şarkı rubabını.
Kalbime ne zamandır
Beklediğim şarkı aktı.
Sıcak kanlı damarımdan
Kaynayan bir şarkı aktı.
İşte o tanıdık şarkı,*

*İçimi yakan şarkı,
Farkında olmadan kaç yıl
Damarlarımda akan şarkı.
Teşekkür ederim uzun zaman önce
Çokdan istedigimi sen yazmışsın
Bize ortak şarkı bulub,
Bize yazı qaytarmışsın.*

Kaynakça:

1. *Axtatova Gulnara (2013). Роберт Миннуллин ижатында – балалар...*
<https://nsportal.ru/ap/library/literaturnoe-tvorchestvo/2013/12/07/robert-minnullin-izhatynda-balalar>
2. *Əkbər Qoşalı (2019). Bülbüllərin toyu... 21 sentyabr 2019...*
https://www.musavat.com/news/bulbullenin-toyu_643556.html
3. *Elcan Alkaya (2020). Bir gönül insanı Robert Minnulin //Kardeş kalemler. – 2020. – Say 164 . –39.*
4. *Gülcan Havva Eraslan (2020). Bütün Türkler beni bilir!.. Robert Miñnulin... Tarih: 29 Mart 2020...*
<https://millidusunce.com/bütün-türkler-beni-bilir-robert-minnulin/>
5. *Mingazova, Leyla (2020). Bebek ruhlu büyük şair //Kardeş kalemler. – 2020. – Say 164 . – S. 37.*
6. *Mingazova, Leyla.(2018) Çocukluğunda Kalan Bir Tatar Şairi: Robert Minnullin S.129-139.*
https://kpfu.ru/staff_files/F1994512861/Cocuklugunda_kalan_bir_sai.doc
7. *Mingazova, Leyla (2018). Роберт Миннуллин Ижаты: Балалар Өчен Тәржемәләрдә Ижади Ижам Куәсенең Чагылышы <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/490545> //Uluslararası; Türk lehce araştırmalar; dergisi, Cild 2, say 1, 2018 s.163-173.*
8. *Ramiz Əsgər (2020). 70 yaşın mübarək, Robert Müəllim oğlu! //525ci qezet, 2020, 28 mart*
9. *Ramiz Əsgər(2018). Şair ömrü sonsuzdur //Ekspress 2018, 9 oktyabr.*
10. *Миннуллин Р.М. Еще не вечер... стихи / Казань: Татар. кн. изд-во, 2008, 542 с. <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://tatkniga.ru/upload/oldbook/pdf/2310.pdf>*

ROBERT MINNULLIN'İN ESERLERİNDE AKRABALIK TERİMLERİ

Doç. Dr. Raushaniya NURMUKHAMETOVA*

Özet

Makale, Robert Minnullin'in çalışmalarında Tatar dilinin akrabalık terimlerinin işleyişinin özelliklerinin belirlenmesine adanmıştır. Çalışmanın konusu çocuklara adanmış eserlerdir. Şairin şiirlerinde sıklıkla kullanılan belirteçler, yakın akrabaları belirten **әни** (anne), **әти** (baba), **әби** (büyükanne), **babai** (büyükbaba), **aby** (ağabey), **apa** (abla), **ene** (küçük kardeş) olarak kabul edilir. Makalenin yazarı, bu kelime dağarcığının dünyanın çocuk dil resminin oluşumunda ana rol oynadığı sonucuna varmaktadır.

Anahtar kelimeler: Robert Minnullin, Tatar dili, akrabalık terimleri, dünyanın dilsel resmi

KINSHIP TERMS IN THE WORKS OF ROBERT MINNULLIN

Doç. Dr. Raushaniya NURMUKHAMETOVA

Abstract

The article is devoted to the identification of the peculiarities of the functioning of the terms of kinship of the Tatar language in the works of Robert Minnullin. The object of the study is the works dedicated to children. The article considers frequently used lexemes in the poet's poems, such as **ani** (mom), **ati** (dad), **abi** (grandmother), **babai** (grandfather), **aby** (older brother), **apa** (older sister), **ene** (younger brother), which denote close relatives. The author of the article concludes that this layer of vocabulary plays a major role in the formation of children's linguistic picture of the world.

Key words: Robert Minnullin, Tatar language, kinship terms, language picture of the world

ТЕРМИНЫ РОДСТВА В ТВОРЧЕСТВЕ РОБЕРТА МИННУЛЛИНА

Доцент, кандидат наук Раушания НУРМУХАМЕТОВА

Аннотация

Статья посвящается выявлению особенностей функционирования терминов родства татарского языка в творчестве Роберта Миннуллина. Объектом исследования являются произведения, посвященные детям. Рассматриваются часто употребляемые в стихотворениях поэта лексемы **әни** (мама), **әти** (папа), **әби** (бабушка), **бабай** (дедушка), **абый** (старший брат), **апа** (старшая сестра), **эне** (младший брат), которые обозначают близких родственников. Автор статьи делает заключение о том, что данный пласт лексики играет основную роль в формировании детской языковой картины мира.

Ключевые слова: Роберт Миннуллин, татарский язык, термины родства, языковая картина мира

* Институт филологии и межкультурной коммуникации КФУ, кафедра общего языкознания и тюркологии, Татарстан, Казань, ORCID ID: 0000-0002-7525-2726, rsagadat@yandex.ru
Institute of Philology and Intercultural Communication KFU, Department of Department of General Linguistics and Turkology, Tatarstan, Kazan

РОБЕРТ МИЦНУЛЛИН ИЖАТЫНДА ТУГАНЛЫК АТАМАЛАРЫ

Кереш

Туганлык атамалары һәр телдә актив лексик берәмлекләргә тәшкит итә һәм төп сүзлек фондының иң борынгы катламына карый. Кешеләр гаиләләр төзеп яши башлаган көннән алып, гаилә эчендәгә затларны атау ихтыяжы барлыкка килгән. Башка тематик төркемнәрдән аермалы буларак, кардәшлек-ырулык атамалары гаять тотрыклы, алар күп гасырлар дәвамында үзгәрмичә, буыннан-буынга күчеп киләләр.

Туганлык-кардәшлек атамалары галимнәрнең игътибарын күптәннән жәлеп итеп килә. Аларны төрле аспектларда өйрәнүгә багышланган хезмәтләр рус тел белемдә дә, төрки тел белемдә дә шактый. Бу тикшеренүләр туганлык атамалары системасын тулаем барлаудан алып, әлегә берәмлекләргә килеп чыгышын, таралышын, морфологик билгеләрен ачыклау, башка кардәш һәм кардәш булмаган телләр белән чагыштыруны да күздә тоталар.

Татар телендәгә туганлык атамалары аерым хезмәтләрдә фактик һәм иллюстратив материал рәвешендә искә алынсалар да, аларны тулысынча өйрәнелгән дип әйтеп булмый. Шулай да Р.Р. Жамалетдинов (Замалетдинов, 2009), Д.Б. Рамазанова (Рамазанова, 2014), Ә.Ш. Юсупова (Юсупова, 2008) һ.б. кебек танылган татар галимнәренең хезмәтләрендә бу өлкәгә караган саллы материал тупланган. Шулай ук Л.Ш. Арсланов, Р.Г. Әхмәтъянов, Ф.Й. Йосыпов, Р.Г. Мөхәммәдова, Л.Т. Мәхмүтова, З.Р. Садыкова, Т.Х. Хәйретдинова, һ.б. галимнәрнең жирле сөйләш үзгәрешләрен өйрәнүгә багышланган хезмәтләрендә дә бу катлам лексикага зур игътибар бирелә. Төрле сүзлек материаллары да әлегә тематик төркемне тикшерүдә ныклы таяныч ролен үтиләр.

Әлегә хезмәттә хәзергә татар әдәби телендә кулланылышта булган туганлык атамаларын танылган шагыйрь Роберт Мицнуллин ижаты мисалында карап үтү максаты куелды. Тикшеренү материалы итеп шагыйрьнең балалар өчен язылган әсәрләре алынды (Мицнуллин, 2014).

Методлар

Максат һәм куелган бурычлардан чыгып, эштә түбәндәгә анализ ысуллари һәм алымнары кулланылды: тасвирлау ысулы (фактик материал җыю, гомумиләштерү), статистик ысул, компонентлы һәм статистик анализ, чагыштыру һәм синхрон ысуллар. Гомумиләштерү һәм системалаштыру ысулы белән төрле тикшеренүчеләрнең карашлары өйрәнелде. Аналитик ысул тикшеренү темасына караган фәнни һәм фәнни-методик әдәбиятны анализлаганда кулланылды. Тасвирлау ысулы әдәби әсәрләргә һәм аларда теркәлгән берәмлекләргә сыйфатлаганда файдаланылды.

Фикер Альшу

Фәнни яктан исбатланганча, бала дөнъяны, әйләнә-тирә чынбарлыкны иң элек гаиләдә, башта әнисе һәм әтисе аша, аннан соң башка якын туганнары белән аралашуга бәйле рәвештә һәм алар аркылы кабул итә. Нәкъ менә шуңа күрә балалар өчен ижат ителгән әсәрләрдә ЭНИ образы күп очрый. Бу нисбәттән Р.Мицнуллин ижаты да искәртмә түгел.

Татар телендә *ана* варианты күбесенчә әдәби телдә кулланыла, ә *әни* – «ана» сүзенең алгы рәт варианты буларак формалашкан һәм узуаль мөрәҗәгать формасы булып хезмәт итә. Татар теленең аңлатмалы сүзлегенә мөрәҗәгать итсәк, ул анда «бала тапкан, бала тәрбияләп үстергән хатын; әни; баланың үз әнисен атау, аңа мөрәҗәгать итү, эндәшү сүзе; *анасы /әнисе* – ирнең хатынына мөрәҗәгать итү, эндәшү сүзе» буларак шәрехләнә (Татар теленең аңлатмалы сүзлеге, 2005: 40; 748).

Баланың аңында эни кеше нәкъ менә үзен тәрбияләп үстерүче буларак формалаша һәм ул бу сүзгә өстәмә мәгънәләр салмый, туры мәгънәсендә куллана. Балалар психологиясен яхшы белгән әдип *эни* сүзен нәкъ шул рәвешле куллана:

Уятым әле **энине** –

Көннәрем жылы булсын! (“Иртән иртүк”)

Лирик герой энисе турында, күпчелек татар гаиләләрендә кабул ителгәнчә, «энием» дип сөйли:

Энием алган итек,

Кияргә ничек итеп? (“Яңа итек”)

Энием пешергән

Иң тәмле беленне

Бер генә капсаң да

Йотарсың телеңне! (“Мин кунак яратам”)

Энием и борган була,

И булыштырган була. (“Безнең өйнең краны”)

Әйткәнөбезчә, шагыйрь ижатында Эни образы зур ешлык белән кулланыла. Бу аңлашыла да, чөнки Ана баланың дөнъяга карашы формалашуда актив катнаша, ул баланы ашатучы, тәрбияләүче, аның киләчәге өчен кайгыртучы, жылылык, мэхәббәт чыганагы буларак күзаллана.

Табын тәмле – ул булса,

Пары бөркелеп торса,

Эни пешереп торса... (“Өчпочмак”)

- **Энием**, бик озак тордың,

Сагындым сине бигрәк!

- Юк, улым, мин барыбер

Сагындым сине күбрәк! (“Улы белән энисе”)

Берәр мутлык эшләдисәм,

Эни миңа: “Төлке!” – ди.

Өсти аннан: “Төлкедән дә

Хәйләкәр син түлке!” – ди. (“Хәйләкәр малай”)

Бала өчен Ана белән беррәттән иң мөһим икенче кеше – *эти*. Бу образ шулай ук шагыйрь ижатында еш очрый, әмма Эни образына караганда сирәгрәк кулланыла. Шунисы игътибарга лаек, *эти* (эткәй, ата) татарларның аңында гаилә башлыгы һәм таянычы, көчле һәм батыр кеше буларак яши. Эни кебек үк, Эти дә татар халкының кайгырту, игелек, мэхәббәт, бәхет кебек күзаллауларын үз эченә ала. Бу төшенчәләрдән тыш, эти образы көч, батырлык, сабырлык, хезмәт сөючәнлек кебек сыйфатлар белән дә баетыла.

Ул – иң-иң

Уңган кеше!

Тырыш һәм

Булган кеше!

Ул – иң-иң

Көчле кеше!

Баһадир

Төсле кеше!

Ул зирәк тә, шаян да,

Акылы да, әйбәт тә!

Иң-иң әйбәт ул кеше –

Минем **әти**, әлбәттә! (“Менә шундый кеше ул!”)

Икебез дә

Булган без.

Икебез дә

Уңган без.

Әтием –

Төзәтүче.

Мин үзем –

Күзәтүче! (“Икәүләп”)

Алып кайттым мин “икеле” –

Андый хәл сезгә таныш.

Әтинең чыкты ачуы,

Тик чыгармады тавыш. (“Әтинең чыкты ачуы”)

Ипекәйне **әтием**

Безнең өчен үстерә. (“Ипекәй”)

Роберт Миңнуллинның балалар өчен язган әсәрләрендә гаиләдәге башка якин туганнарны атаучы лексемалар да очрый: *әби, бабай, абый, эне, апа*. Сан ягыннан бу образлар Ана һәм Ата образларыннан күпкә калыша, шулай да әдип баланың дөньяга мөнәсәбәте формалашуда аларга төп рольләр бирелүен ачык аңлата.

Бабай һәм *әбинең* баланы тәрбияләүдәге урыны татар халкының кайгыртучанлык һәм игелек турында карашларын үз эченә ала.

Әби сөтне

Куерткан –

Татлы катык

Оеткан. (“Катык”)

Сөенәдер **әбием**

Минем белән булганга.

Минем белән уйнарга

Чыга хәтта урамга. (“Әби кунакка килгәч”)

Мин **бабама** карыйм да,

Бабам кебек

Бабай буласым килә. (“Үзем буласым килә”)

Минем **бабай** орденнарын,

Медальләрен

Такты бүген. (“Тынычлыкның туган көне”)

Абый / эне һәм *апа* балада дуслык, туганлык, туганнар белән горулану хисләре формалашуда катнаша.

Абый минем һай оста,

Андый юк безнең очта. (“Хикмәтле курай”)

Абыйның солдат бүреген

Кидем мин – күрәсезме? (“Абыемның бүреге”)

Ә аннары

Апабызга

Без хат яздык.

Абый белән

Матур итеп

Кат-кат яздык. (“Яздык”)

Әни юкта, **энемне** гел

Тирбәтәм мин жай гына.

Елап та жибәрүе бар
Ана жиде ай гына. (“Энемне тирбәткәндә”)
Белмим нәрсә дияргә? –
Энем арттан иярә! (“Энем арттан иярә”)
Энем йөрергә өйрәнә,
Тотынмыйча йөрергә. (“Өйрәнә”)

Нәтижә

Р.Миңнуллинның балалар өчен язган әсәрләрендә урын алган якин туганнарның образлары татар халкының гасырлар дәвамында формалашкан тормыш тәҗрибәсен чагылдырган дөнья күренешләрен тәшкил итә. Алар халыкның мөхәббәт, кайгырту, игелек, дуслык, хөрмәт, тырышлык, батырлык һ.б. кебек фәлсәфи төшенчәләр турында күзаллауларын үз эченә ала. Бу образларны кабул итү аша балаларда әхлакый, эстетик сыйфатлар формалаша.

Әдәбият:

Замалетдинов Р.Р. Теоретические и прикладные аспекты татарской лингвокультурологии. Казань: Магариф, 2009. 351 с.

Юсупова А.Ш. Двухязычная лексикография татарского языка XIX века. Казань: Изд-во Казанск. гос. ун-та, 2008. 410 с.

Миңнуллин Р. Сайланма әсәрләр: Балалар өчен шигыйрьләр, әдәби тәкыйть, ижат портретлары, рецензияләр: I китап. Казан: Мәгариф, 2004. 447 б.

Миңнуллин Р. Сайланма әсәрләр: Балалар өчен шигыйрьләр, әдәби тәкыйть, ижат портретлары, рецензияләр: II китап. Казан: Мәгариф, 2004. 399 б.

Татар теленең аңлатмалы сүзлеге. Казан: Матбугат йорты, 2005. 848 б.

EDEBİYATLARIN DİYALOĞU: ÇEVİRİLERDE ROBERT MINNULLİN'İN YARATICILIĞI

Prof. Dr. Flera SAYFULINA*

Özet

Sunulan makale, bu yıl 75. yaşını kutlayan ünlü Tatar şairi Robert Minnullin'in şiirlerinin diğer dillere çevrilme durumunun incelenmesine ayrılmıştır. Şairin eserlerinin çok sayıda çevirmenin ilgisini çektiği belirtiliyor. Şairin şiirleri ve çocuk şiirleri Rusya halklarının birçok diline (Rusça, Belarusça, Başkurtça, Çuvaşça, Udmurtça, Mari, Yakutça) çevrilmiştir. Şiirleri aynı zamanda akraba halkların dillerine (Azerbaycan, Karakalpak, Türkçe) tercüme edilmiştir.

Makalede yazar, şair Robert Minnullin'in Tatar şiirsel kelimesinin yabancı okuyucular arasında popülerleşmesine büyük katkı sağladığına dair makul sonuçlar çıkarıyor.

Anahtar kelimeler: Robert Minnullin, Tatar edebiyatı, şiir, çocuk edebiyatı, edebi çeviri.

DIALOGUE OF LITERATURES: CREATIVITY OF ROBERT MINNULLIN IN TRANSLATIONS

Prof. Dr. Flera SAYFULINA*

Abstract

This article is devoted to the study of the state of translation of poems by the famous Tatar poet Robert Minnullin, who celebrates his 75th anniversary this year into other languages. It is noted that the poet's work attracted the attention of numerous translators. The poet's poems, including children's poetry, have been translated into many languages of the peoples of Russia (Russian, Belarusian, Bashkir, Chuvash, Udmurt, Mari, Yakut), as well as into the languages of related peoples (Azerbaijani, Karakalpak, Turkish).

In the article, the author draws reasonable conclusions that the poet Robert Minnullin made a huge contribution to the popularization of the Tatar poetic word among foreign readers.

Key words: Robert Minnullin, Tatar literature, poetry, children's literature, literary translation

ДИАЛОГ ЛИТЕРАТУР: ТВОРЧЕСТВО РОБЕРТА МИННУЛЛИНА В ПЕРЕВОДАХ

Доктор филол. наук, профессор Флера САЙФУЛИНА*

Аннотация

Представленная статья посвящена изучению состояния перевода стихов известного татарского поэта Роберта Миннуллина, отмечающего в текущем году свое 75-летие на другие

* Kazan Federal Üniversitesi Filoloji ve Kültürlerarası İletişim Enstitüsü Tatar Edebiyatı Bölümü Rusya, Kazan/Tataristan, fsaifulina@mail.ru

* Doctor of Philological Sciences, Professor of the Department of Tatar literature, Institute of Philology and intercultural communication KFU, Rusya, Tatarstan, Kazan

* Институт филологии и межкультурной коммуникации КФУ, кафедра татарской литературы, Татарстан, Казань, ORCID ID: 0000-0001-5623-4269., fsaifulina@mail.ru

языки. Отмечается, что творчество поэта привлекло внимание многочисленных переводчиков. Стихи поэта, в том числе детская поэзия, переведены на многие языки народов России (русский, белорусский, башкирский, чувашский, удмуртский, марийский, якутский языки), а также на языки родственных народов (азербайджанский, каракалпакский, турецкий).

В статье автором делаются обоснованные выводы о том, что поэт Роберт Миннуллин внес огромный вклад в популяризацию татарского поэтического слова среди иноязычных читателей.

Ключевые слова: Роберт Миннуллин, татарская литература, поэзия, детская литература, литературный перевод

Кереш

XX гасырның соңгы чиреге – XX гасыр башы татар шигъриятендә тирән эз калдырган үзенчәлекле шагыйрь, публицист, дәүләт һәм жәмәгать эшлеклесе, М.Жәлил исемендәге Республика премиясе лауреаты (1982), балалар әдәбияты өлкәсендәге Халыкара Ганс Христиан Андерсен исемендәге почетлы диплом иясе (1992), Г. Тукай исемендәге Дәүләт премиясе (1998) һ.б. бик күп бүләкләргә гаек булган шәхес – Роберт Миңнуллин татар шигъриятенә, шул исәптән балалар әдәбияты үсешенә зур өлеш керткән талантлы шагыйрь. Шагыйрьнең ижаты әдәбият галимнәре, тәнкыйтьчеләр игътибарын жәлеп итә, югары бәясен ала. Р.Миңнуллинның тирән фәлсәфәгә корылган, милли мотивлар белән сугарылган лирикасы, юмор белән баetylган шигъри теле, ижатының бер үзенчәлекле юнәлешен тәшкил иткән – балалар әдәбияты өлкәсендәге эшчәнлегә каләмдәшләре, татарның олы шагыйрьләре – Хәсән Туфан, Сибгат Хәким, Илдар Юзеев, Шәүкәт Галиевлар тарафыннан уңай бәяләнә, аеруча татар балалар әдәбиятын үстерүдәге эшчәнлегенә кыйммәтле һәм кадерле булуына басым ясала. Р.Миңнуллин поэзиясенә музыкальлегә күп кенә композиторларның да игътибарын жәлеп итә. Аның шигърьләренә композиторлар Р.Яхин, С.Садыйкова, Р.Ахиярова, М.Шәмсетдинова, Р.Хәсанов, Р.Абдуллин, Ф.Әбүбәкерев, И.Закиров, О.Усманов язган жырлар аеруча популярлык казана. Ижаты хакында зур күләмле монографик хезмәтләр дә языла. [Сарчин, 2012: 192; Мингазова, 2018: 160]

Әлбәттә, һәр ижат әһәле беренче чиратта үз кавеме, үз милләте тарафыннан танылырга тиеш. Ләкин чын әдипләр, әлбәттә, әлегә милли чикләргә үтеп, үзенә ижаты белән башка халыкларда да танылу алырга, алай гына да түгел, үз эсәрләре аша милләтебезне башка халыкларга танытырга омтылалар. Әлбәттә, моның иң кулай ысулы – әдәби тәржемә.

Мәкаләнең максаты

Бу мәкалә – Роберт Миңнуллин ижатының башка халыклар телләргә тәржемә ителүе, шул рәвешле дөнья әдәби пространствосына әйләнешкә кертелүе мәсьәләсенә багышлана.

Язучының эсәрләрен чит телләргә тәржемә итеп, бастыру – язучының үз шәхси эше генә булмыйча, милли яшәешебезне, интеллектуаль байлыгыбызны, рухи мирасыбызны башка халыкларга житкерү, дөнья күләмендә татарча яшәү рәвешен, татар фәлсәфәсен таныту буларак кабул ителергә хаклы. Тәржемәчелек эше – шушы жаваплы миссияне башкару дип каралырга, Язучылар берлегенә иң әһәмиятле эш тармагы буларак саналырга тиешле.

Татар әдәбиятын чит телләргә, аеруча төрки телле халыклар телләренә тәржемә итү мәсәләсенә торышы, үсеше хакында шактый галимнәрнең мәкаләләре дөнья күрдә. [Хамидуллин, 2012 һ.б.]

Төп өлеш

Роберт Миңнуллин ижаты әлегә бик актуаль мәсьәлә яссылыгында караганда, уңай бәяләнәргә хаклы шагыйрьләренә берсе. Аның эсәрләре төрле елларда рус, башкорт, чуаш, удмурт, мари, украин, белорус, азәрбайжан, каракалпак, төрек, инглиз, поляк телләренә тәржемә ителеп бастырылган.

Шагыйрьнең тәржемә әсәрләренә шактый зур бер өлешен Идел буе халыклары телләренә тәржемәләр тәшкил итә. Әлеге халыкларның татарлар өчен ут-күршеләр булуын искә алсаң, бу – шулай булырга тиешле дә. Шагыйрь өчен болардан иң яқыны, әлбәттә, башкорт теле. Роберт Миңнуллинның «Мин яратам эле» жыентыгы – туган якларында, башкорт телендә басылып чыккан тәүге шигырьләр жыентыгы Рәмил Йәнбәк тәржемәчесендә 1994 елда дөнья күрә. (Уфа, 1994, 272 б.). Жыентык «Кардәшлек киштәсе» сериясендә басылган беренче китаплардан берсе. Жыентыкка шигырьләр билгеле бер тематик баш астында тушланган: «Әни янында», «Әрмәнстан дәфтәре»ннән, «Юрмала хатирәләре»ннән, «Мәхәббәтле дөнья» циклынан, «Туфанлы озату» циклынан – исемнәре астында бирелгән әсәрләр шагыйрь ижатын билгеле бер логик эзлеклелектә кабул итүгә корылган. Төп урынны мәхәббәт-сөю шигырьләре алып тора.

Шагыйрьнең Башкортстанның халык шагыйре, Башкортстан язучылар берле рәисе Рауил Бикбаев тарафыннан тәржемә ителеп бастырылган икенче жыентыгы алдагысына аваздаш – «Мин сине яратам» (Уфа, 2008, 208 б.) дип исемләнгән. Әлбәттә, әлеге жыентыклар авторы бу очракта укучыларга якташ шагыйрь буларак тәкъдим ителә. Кесә китабы форматындагы әлеге шигырь жыентыгы тәржемәченең «Тугры мәхәббәт кыйссасы» исемле кереш сүзе белән башлана. Монда ул Р. Миңнуллин лирикасының бер асыл сыйфатын төгәл билгели: «Мондагы шигырьләр барысы да ярату хакында гына түгел, алар тугры сөю турында. Мондагы бөтен шигырьләр дә, сүз башыннан, азагына тикле бер мәхәббәтнең язмышы, шул бер сөюгә генә табыну, шуны данлау, шәхеснең гомерлек яратуы хакында бара», - дип яза тәржемәче.

Р.Миңнуллинның чуваш телендә басылган шигырь китабы «Пылак сабантуй» («Татлы сабантуй», Чувашстан, 2011, 47 б.) чуваш халык шагыйре Юрий Семендер тәржемәсендә бирелгән, балаларга быгышланган әсәрдән төзелгән. Жыентыкның ахырында тәржемәченең шагыйрь хакында кечкенә генә таныштыру мәкаләсе дә урнаштырылган.

Әгәр дә Чабаксарда чыга торган газета-журналларда да еш басылуын да исәпкә алсак, Роберт Миңнуллин Чувашиядә дә шактый киң билгеле шагыйрь икәннен күрербез.

Мари телендә дөнья күргән шигырь жыентыгы исә «Кумыл сабантуй» («Күңел сабантуе», Йошкар-Ола, 2013, 184 б.) дип аталган. Китап профессор Иван С.Ивановның «Данле татар поэт» дип аталган кереш сүзе белән тәкъдим ителгән. Аерым бүлекләрдә шагыйрьнең лирикасы һәм балалар әдәбияты үрнәкләре урын алган. Китап мари укучысына шагыйрь Миңнуллин турында шактый тулы күзаллау тыдырырлык итеп төзелгән.

Шуны да әйтеп үтергә кирәк, Р.Миңнуллинның шигырьләре Йошкар-Олада басылып килүче «Ончыко» («Алга») журналында да мари телендә еш кына басылып, дөнья күрә. Журналда әлеге китап басылу уңаеннан да информация бирелә. (2013, №8, 149-152)

Шагыйрь ижаты турында мәгълүмат удмурт телендә басылып килүче әдәби журнал - «Кенеш» битләрендә дә урын ала. (2002, №2, 45-50). Бу уңайдан, удмурт язучысы Вячеслав Ар-Серги тарафыннан рус телендә әзерләнгән «Путешествие с поэтом Робертом Миннуллиним из Казани в Уфу и обратно (Эссе с симпатией – и на «Ты», и на «Вы»...)» (Казан, 2008, 192 б.) китабына да тукталып үтәсе килә. Әлеге китап укып гыйбрәт алырлык кызыклы, мәгънәле итеп язылган. Китапның Пролог дип аталган кереш өлешендә автор үзенең эле яшә вакытта, 1980 елда танылган удмурт шагыйре Владимир Романов белән сөйләшеп утырган вакытта, үзенең соравына өлкән шагыйрьнең бер жавабын исенә төшерә:

«- Владимир Васильевич, ә безгә ни өчен татар әдәбиятын белергә кирәк соң? Тату күрше булып торган өчен генәме? – дип бик наив бер сорау биргән идем ул вакыт.

- Исендә калдыр, - Романов имән бармагын тырпайтты, - без бер-беребез белән өзеп булмаслык тыгыз рухани һәм рухи төеннәр белән багланганбыз. Безнең танылган язучыларыбыз дустанә мөнәсәбәтләрне саклаган. Кузетбай Герд һәм Муса Жәлил кебек ...». Китап чын мәгънәсендә әйбәт сәяхәтнамә, юлъязма традицияләрендә язылган. Монда авторның уйланулары да, тарихи фактлар да, әдәби ижат та, юлдашы – Роберт Миңнуллин белән әңгәмәләр дә, шагыйрьнең хатирәләре, аерым мәсәләләргә карашлары да урын алган.

Идел буге халыклары телләрәннән башка. Шагыйрь ижатының Балкан илләрәннән берсе – Черногориядә танылуы гажәпсенү уята. Р.Миңнуллинның “Sto je najpotrebniје na svijetu” китабы Черногориянең күренекле шагыйре Душан Джуришич тарафыннан тәржемә итеп бастырыла. Әлеге шәхес – шагыйрь булудан тыш, прозаик, драматург, сатирик, тәнкыйтьче, тәржемәче, нәшир дә булып танылган, рус, украин, англиз, македония, болгар телләрәннән тәржемә итеп, ике дистәдән артык китаплар бастырган. Татар шагыйре әсәрләрен дә ул рус телендә басылган китабыннан алып, тәржемә иткән.

Р.Миңнуллин шигырьләре белорус телендә дә дөнья күрүе игътибарга лаек. Әлеге телдә шагыйрьнең беренче китабы «Бер гаилә» (Минск, 2016, 326.) – балалар әдәбиятынан үрнәкләрне үз эченә ала. Шагыйрь Алесь Карлюкевич кереш сүзгә белән тәкъдим ителгән әлеге кечкенә китапка кергән шигырьләр яшь шагыйрә, прозаик, Белорусия язучылар берлеге әгъзасы – Яна Явич тарафыннан тәржемә ителгән. Китапны тәкъдим итүче Р.Миңнуллин шигырьләренең жинел укылуына, ләкин, шул ук вакытта, тирән фикерле булуына басым ясып.

Әлеге юбилей елында шагыйрьнең белорус телендә тагын бер китабы - «Начныя птушкі» (“Төн кошлары”, Минск, 2018, 86 б.) дөнья күрә. Китапка кертелгән әсәрләр Микола Мятлицкий тарафыннан тәржемә ителгән һәм белорус укучысына янә Алесь Карлюкевич кереш сүзгә белән тәкъдим ителә. Кереш сүз авторы татар шагыйрьләренең совет чорында ук белорус укучысына таныш булуын билгеләп үтә, Муса Жәлил, Зәки Нури китапларын искә төшерә. Үз вакытында әлеге бәйләнешләр сәясәтнең бер өлеше булса, хәзер исә милли мәдәниятләр бәйләнеше турында сөйләгәндә әдәби бәйләнешләрнең, нигездә, искә алынмавын да искәртә. 2007 елдан әкреләп элекке бәйләнешләр тергезелә башлап, түгәрәк өстәл артында Сербия, Черногория, Россия һәм Болгариядән әдәбият әһелләренең очрашуын искә ала. 2009 елда әлеге түгәрәк өстәл артында Роберт Миңнуллин да урын ала. Аның исемен Беларусь оештыручыларына алда телгә алынган Удмуртия шагыйре, тәржемәче, прозаик Вячеслав Ар-Серги тәкъдим итә.

Әдәбият белгече Рамиль Сарчинның рус телендә басылган “Лирика Роберта Миннуллины” монографиясендә Р.Миңнуллин ижатын, аның рус телле укучылар арасында да танылуын ачу ягыннан гаять, кызыклы мәкалә. «Күп дистә еллар әдәбият өлкәсендә нәтижәле эшләүче татар шагыйре Роберт Миңнуллинны, Татарстанда, Русиядә генә түгел, дөньяның башка бик күп илләрәндә дә беләләр», - дип башланган әлеге мәкалә алга таба шагыйрьнең ижат башлангычына рус шигырьтенең мэтрлары Михаил Львов, Валентин Сорокиннарның югары бәя бирүен билгели. Шунуң белән бергә Р. Миңнуллинның, беренче чиратта, балалар шагыйре булып танылуының төп сәбәбе буларак беренче жыентыкларының зур тиражлар белән татар («Татлы кычыткан», Казан, 1984, тиражы 150 мең (!) данә), һәм ике елдан соң Сергей Михалковның кереш сүзгә белән рус телендә («Глядит в окошко человек», М., 1986, тиражы – 100 мең данә; 1987 елда Мәскәүдә «Мальш» басмаханәсендә тагын бер китабы 150-меңлек тираж белән басылуы («Наш тигренок», 1987)) басылып чыгуын билгеләп үтә.

Белорус журналисты, тарихчы Алесь Карлюкевич (директор редакционно–издательского учреждения «Литература и искусство» Республики Беларусь) исә, Рамиль Сарчин монографиясенә шагыйрьнең ижат портретын бөтенлекле итеп күз алдына китерү максатын тормышка ашыруы ягыннан кыйммәтле булуын билгели. Әлеге китап авторның Р. Миңнуллин лирикасынан кайбер үрнәкләрен русчага үз тәржемәсендә тәкъдим итүгә белән белән дә үзенчәлекле. Монографиянең «По мотивам лирики Роберта Миннуллины» бүлекчәсе шундый тәржемә тәҗрибәләреннән төзелгән. А. Карлюкевич әлеге тәржемәләр хакында “... Я по-новому рассмотрел Роберта Миннуллины. Как тонкого лирика, поэта, способного мыслью своей, своими символами и образами охватить все мирозданье в одночасье. Рамиль Шавкетович – достойный поэту помощник как переводчик, как провожатый его татарского поэтического мышления в другие, более широкие пространства”, - дип яза.

Роберт Миңнуллин ижаты хакында рус телендә басылган мәкаләләргә күздән кичерсәк, аларның күпсанлы булмасы ачыклана: «Литературная Россия» гәзитендә (1983), «Детская литература»да (1986) һәм Тәлгат Галиуллинның «Современник» басмасында дөнья күргән

«Здравствуй, поэзия!» китабында урын алган бер мәкалә. Күргәнебезчә, болар да үткән гасырның 80нче елларында басылган.

Белорус язучысының «О нем, ярком, самобытном, вобравшем в себя множество ярких красок Татарстана, Башкортостана, других сопредельных его мышлению и таланту миров, так мало, до обидного мало знает читатель России», фикеренә тукталып, кызганыч ки, әлеге сүзләрдә хаклык бар һәм моны гомумән татар әдәбиятының бүгенге дөньядагы танылуына мөнәсәбәттендә дә әйтергә мөмкин.

Вақыт ягыннан берәз соңгы чорга игътибар итсәк, Р. Миңнуллинның эзәрбәйжан телендә басылган ике җыентына тукталырбыз. Беренчесе – «Әтирли уаграклар» («Хәтирәле яфраклар») (Баку, 2010, 224 б.) Шактый саллы әлеге җыентыкка азәрбайжан әдипләренәң дүрт мәкаләсе тәкъдим ителгән. Беренчесенәң авторы – китапның редакторы һәм тәржемәчеләрнең берсе Мәммет Казим. Автор мәкаләсен Аллахка үзен әдәби һәм ижтимагый дөньяда танылган ике инсан – Олжас Сулейменов һәм Роберт Миңнуллин белән таныштыруы өчен рәхмәтләр әйтеп, шул танышу тарихлары белән башлый. Мәкалә авторы 2009 елда беренче тапкыр Татарстанның башкаласына килүе, тарихи урыннар белән танышуы хакында хәтирәләре белән уртаклаша, азәрбайжанлылырга татарларның хөрмәте хакында Мирза Казембек мисалында искәртеп уза. Әлеге килүендә ул Роберт Миңнуллин һәм энесе Ким Миңнуллин белән дә таныша. Мәкаләсен автор түбәндәге юллар белән тәмамлай: ”Роберт Мөгаллимович ижаты телендәге сүз һәм гыйбарәләре ягыннан да, рухи яктан да азәрбайжанлыларга бик яқын. Безнең укучылар татар шигыре белән моннан 40-45 еллар элек Хәлил Рза Олытөрк тәржемәсендә Муса Жәлил әсәрләре аша таныштылар. Әлеге эшне дәвам иттерүче Роберт бәйдер. Ышанам ки, аның арадашлыгы белән танышлык укучыларыбыз өчен дә, шагыйрьләребез өчен дә файдалы булачак.”

Икенчесе – Әзәрбәйжан халык шагыйре, Милли Мәҗлес депутаты Сабир Рөстәмханлы тарафыннан язылган. Мәкаләнең авторы Р.Миңнуллинны яқыннан белүен һәм хөрмәт итүен билгеләп, «Роберт Миңнуллин бөек татар әдәбиятының традицияләрен дәвам иттереп, үз милләте рухының һәм идеалларының тәржемәчесе (чагылдыручысы) булган бер шагыйрьдер», - дип яза. – “Роберт Миңнуллин китабының азәрбәйжан төркәсенә тәржемә ителеп бастырылуы мине чын йөрәктән шатландырды. Бу китап, Әзәрбәйжанның танылган шагыйрьләренәң, каләм ияләренәң Роберт Миңнуллинга булган кардәшлек мэхәббәтенәң нәтижәседер. Вә инанырым ки, каләм дуствыма Әзәрбәйжан укучылары арасында булган мэхәббәт тагын да артачактыр. Төрк дөньясы шагыйрь вә язучыларының бер-берсен тагын да яхшырак тануы, бер-берләрен тәржемә итүләре зарурдыр”, - дип язуы белән хаклы.

Китапта Роберт Миңнуллин шигырьләренәң тәржемәсеннән башка, шагыйрь турында мәкаләләр туплап бирелгән булуы да әһәмиятле. Бу өлештә китапның редакторларынан берсе – әдәбият белгече Илаһә Әхмәд белән шулай ук әдәбият белгече, тәржемәче Асад Джахангирның шагыйрь ижатына мөнәсәбәтле мәкаләләре, рус шагыйрьләре Сергей Михалков, Михаил Львов, Валентин Сорокин, Михаил Пляцковский, татар шагыйрьләреннән Илдар Юзеев, Шәүкәт Галиев, Сибгат Хәким һ.б. авторларның Р.Миңнуллин ижаты турында язмалары тәкъдим ителгән. Болардан тыш шагыйрьнең балалар өчен иҗат ителгән шигырьләре дә, шагыйрә Хәят Шами тарафыннан тәржемә ителеп, урын алган.

Юбилей елында Р.Миңнуллин әсәрләре ике тугандаш төрки телләрдә: азәрбәйжан һәм төрек телләрендә дөнья күрдә. Беренчесе – Төрксой китапханәсе сериясендә бастырылган, филология фәннәре докторы, профессор, Баку Дәүләт университеты тюркология кафедрасы мөдире, шагыйрь һәм тәржемәче Рамиз Әскәр тарафыннан тәржемә ителгән шигырьләр җыентыгы – «Bubulləren toyu» («Сандугачлар туе», 2018, 184 б.).

Китапның кереш сүзендә тәржемәче татар әдәбиятының күпгасырлык бай тарихында нур сибеп торучы сәхифәләре эчендә узеңне танытуның никадәр катлаулы эш булуын, шулай булса да, Р.Миңнуллинның монда лаеклы үз урыны булуын раслап яза. Әлеге кереш сүздә азәрбәйжан укучысы өчен шагыйрьнең тәржемәи хәле дә шактый тәфсилле рәвештә тәкъдим ителә, шигырьләренә дә бәя бирелә.

Монда Рәмиз бәйнең Р. Миңнуллин белән танышуы, дуслыклары хакында да кызыклы вакыйганы бәян итә. Әлеге тәржемә китабы һәм кереш мәкалә – шушы дуслыкны раслаучы саллы билге. Алда язылганча, бу китап, Р.Миңнуллинның эзәрбәйжан телендә басылган икенче жыентыгы. Әлеге китап тәэсиренә бирелмәс өчен, тәржемә авторы ул жыентык белән махсус танышмавы хакында да яза. Тәржемәче үзе үк бу китапның үзенчәлеген билгеләп үтә: монда шигырьләрнең оригиналы – татарчасы да, тәржемәләре дә бергә бирелгән. (Кирилл алфавитен таныган эзәрбәйжан кардәшләр эсәрләрнең туган телдәге яңгырашын да тыңлый, тәржемәсенен нәтижәсен дә бәяли алачаклар).

Тәржемәченең кыйммәтле бер фикере хәтердә калды: “Роберт Миңнуллин ... минем дустым булганы өчен якшы шагыйрь түгел, киресенчә, якшы шагыйрь булганы өчен минем дустым”. Р. Эскәр шагыйрь ижатында Ватанга мэхәббәт, ана йортының кадере, Казан, Сөн суы турындагы эсәрләрнең аерым диккат итә. Юбилей уңаеннан китапка шагыйрьнең 70 шигыре сайлап алынып, тәржемә ителгән. Тәржемәче бу шигырьләр битарафларны да гафиллек йокысыннан уятыр дигән өметтә кала. Әлеге тәржемә китабы һәм тәржемәченең шагыйрь ижатына тәфсилле анализ буларак кабул ителгән кереш мәкаләсе – чыннан да эзәрбәйжан укучысына татар шигъриятенен күзәл бер үрнәге буларак Роберт Миңнуллин ижатының асылын ачып бирә дип әйтә алабыз.

Р. Миңнуллин эсәрләрнең тәржемәләреннән соңгы елда башкарылган тагын бер тәржемәченең олы хезмәтен атап үтәсе килә. Бу – Татарстанда аерым татар шивәләрен өйрәнүче телче-галим буларак танылган төрек тел белгече – Ерсан Алкауа. Татар әдәбиятын яратып укучы, аның классик үрнәкләрен бик әйбәт белүе белән күпләргә үрнәк булып тора алырлык, татар әдәби хәрәкәтен күзәтеп баручы бу шәхес, әлегә кадәр Р. Миңнуллин ижаты турында гомум хәбәрлар булса да, күзгә-күз очрашып күрешүе – 2013 елда, Төркиянең Элязыг шәһәрнең Габдулла Тукай истәлегенә үткәрелгән чарада катнашу вакытында булуы турында яза. Әлеге очрашуда Роберт Миңнуллин Ержан бәйгә үзенен «Татарларым», «Күңелем нечкәргәндә» һәм «Кунакка килегез» дип аталган китапларын бүләк итә. Әйтергә кирәк, әлеге китаплар – шагыйрь ижатының төп асыл юнәлешләрен чагылдыруы белән үзенчәлекле: беренчесендә шагыйрь татар язмышы, аның бүгенгесе-киләчәге кебек катлаулы мәсәләгә үз мөнәсәбәтен белдерсә, икенче китап – шагыйрьне нечкә лирик итеп таныта, өченчесе исә Р. Миңнуллинны татар баласының үз шагыйре итеп таныткан кыйммәтле ижәт юнәлеше – балалар әдәбияты кебек кызыклы дөнъяны тудыра белүенен бер үрнәге булып тора. Күрәсен, әлеге төрлелек тел галимендә шагыйрь ижаты белән төрек укучысын да таныштыру теләге тудыргандыр. Татар шагыйре Р. Миңнуллин эсәрләрне тәржемә итү юнәлештәге эшчәнлеген хакында галим-тәржемәче үзе «Мәйдан» журналында басылып чыккан мәкаләсендә яза: «Мин Роберт Миңнуллин белән якыннан танышканнан һәм аның ижатының кыйммәтен аңлаганнан соң, шундый нәтижәгә килдем: аның шигырьләре төрек теленә тәржемә ителергә тиеш. Төрек укучылары, һичшиксез, бу бәя биреп бетергесез шагыйрь һәм ихлас күңелле кеше белән танышырга тиешләр”. [Alkaya, 2018: 4-8].

«Tatar Gonlu» («Татар күңеле», 2018) тәржемә китабына шагыйрьнең «Татарларым» (2012) һәм «Күңелем нечкәргәндә» (2004) китапларыннан туксанышар шигырь һәм «Кунакка килегез» жыентыгыннан – 39 балалар өчен шигырь сайлап алынган. Галим Р.Миңнуллин ижатында Шәүкәт Галиев һәм Илдар Юзеев йогынтысын билгели, Тукайдан ук башланган поэтик традициянең дәвам итүен асызыклай.

Шул рәвешле, замана төрек укучысының, үз телләре белән әйткәндә, Роберт Миңнуллин ижаты мисалында хәзерге татар шигъриятенен күзәл үрнәкләре белән танышу шанслары бар.

Әйтергә кирәк, Роберт Миңнуллин шигырьләре башка телләрдә басылган коллектив жыентыкларда да урын ала.

Шундыйлардан, 1980 елда каракалпак телендә дөнъя күргән “Татар шагыйрьләре” жыентыгы. Каракалпакстанның халык шагыйре Ибраһым Юсупов тарафыннан язылган кереш сүзе – сигез гасырлык тарихы булган татар әдәбияты белән газиз кардәшләрен да таныштыру максатыннан язылган. Китапка – татар поэзиясенен йөз елга якын тарихынның, Мәжит Гафури, Нәкый Исәнбәт, Хади Такташ, Хәсән Туфаннардан башлап, XX йөзнен танылган шагыйрьләре

ижатларыннан аерым үрнәкләр тәкъдим ителә; жыентык шул заман өчен эле яшь шагыйрьләр ижатыннан мисаллар – Зөлфәт, Мөдәррис Әгъләмов, Фәннур Сафин, Роберт Миңнуллин, Нурия Измайлова шигырьләре белән төгәлләнә.

Шуны да өстәп әйтергә кирәк, “Әмударья” журналының (№4, 2018) соңгы санында Сеидин Әмирлан тәржемәсендә Роберт Миңнуллинның ун шигырьдән торган зур бер шәлкем шигырьләре дөнья күрдә. Әлеге журналда шагыйрьнең каракалпакчага тәржемә ителгән шигырьләре берничә тапкыр басылганы бар иде.

«Салават күперенә татар төсләре» (“Радуги татарские цвета”) (Ижевск: Удмуртия, 2005. 144 с.) дип поэтик исем белән аталган жыентык удмурт телендә Вячеслав Ар-Серги тәржемәсендә басылды. Китап, бу очракта, Роберт Миңнуллинның кереш сүзә белән башлануы белән дә игътибарга лаек. Кереш сүз авторы әлеге мәкаләсендә татар язучыларының төрле төбәкләрдән чыгуына басым ясый: Кол Галидән алып бүгегә көнгә кадәр поэзиягә килгән әдипләрдән, Г.Тукайның – Жаектан, Нәкый Исәнбәт, Фатыйх Кәрим, Әхмәт Фәйзиләрнең – Башкотрстаннан, Гадел Кутуйның – Пенза өлкәсеннән, Хади Такташның – Тамбов губернасыннан, Фәтхи Бурнашның – Чувашстаннан, Муса Жәлилнең – Оренбурдан, Әнвәр Давыдовның – Самара губернасыннан (һ.б.) чыгуы – татар халкының төрле төбәкләрдә яшәп, төрле халыклар белән аралашып, мәдәниятләр алмашып яшәвен тормышка ашыра. Шулар рәвешле, автор удмурт укучысын татар әдәбияты тарихының аерым сәхифәләре, исемнәре белән таныштыра. Жыентыкта, шулай ук, төрле төбәкләрдән чыккан шагыйрьләр – Р.Гаташ, Зөлфәт, З.Мансуров, Р.Миңнуллин, Р.Фәйзуллин, Р.Харис, И.Юзеев ижатларыннан шактый күп поэтик үрнәкләр китерелә, шагыйрьләренң үзләре турында да мәгълүмалар урын ала.

Чуваш телендә басылган, Юрий Семендер кереш сүзә белән башланган «Татар поэзиясе такыясы» (Казан, 2013, 216 б.) дип аталаган жыентык та игътибарга лаек. Монда Кол Галидән башлап, бүгенгә көн татар поэзиясеннән үрнәк буларак, 123 шагыйрь ижаты, шулар исәптән Р.Миңнуллинның да шигъри әсәрләре тәкъдим ителә. Әгәр дә Чабаксарда чыга торган газета-журналларда да еш басылуын да исәпкә алсак, Роберт Миңнуллин Чувашиядә дә шактый киң билгеле шагыйрь икәннән күрербез.

Соңгы елларда якут телендә басылып чыккан “Татар аныгы поэзиятын антологията” (“Замана татар поэзиясе антологиясе”) (2017, Якутия, 128 б.), шулай ук, якут укучысын шактый киң планда татар шигърияте үрнәкләре белән таныштыру максатын күз алдында тотып бастырылган. Ленар Шәех тарафыннан эзерләнгән әлеге басма Фоат Галимуллинның татар шигърияте тарихына күзәтү рәвешендәгә шактый саллы кереш сүзә белән башлана. Мәкаләне якут теленә Аита Шапошникова тәржемә иткән. Китап Г.Тукай шигъре белән башланып, XX гасырның 60 елларыннан соңгы поэзия үрнәкләреннән, К.Булатова, Г.Рәхим, Р.Харис, Р.Гаташ, Р.Фәйзуллин, Р.Вәлиев, З.Мансуров, М.Мирза, Г.Морат, Р.Зәйдулла, Л.Шәех, Л.Гибадуллина, Р.Сәлах, Р.Мөхәмәтшиннар әсәрләре белән бергә Р.Миңнуллин шигырьләрен дә үз эченә ала. Әлеге китапта якут укучысына татар шагыйрьләренң тәржемәи хәле һәм ижатының асылын билгеләүче шигырьләре тәкъдим ителгән.

Йомгаклау

Роберт Миңнуллин ижатының чит телләргә тәржемә ителүе мәсьәләсенә нәтижә ясап, шуны әйтергә мөмкин: күргәнәбезчә, әлеге тәржемә китаплары фәкать бер авторны танытуга гына кайтып калмый, аларда, нинди телдә басылуына карамастан, укучыны гомумән татар әдәбияты белән кызыксындырырлык потенциал бар.

Шунысы да кызыклы: Р. Миңнуллин үзе дә татар әдәбиятын башка халыкларга таныту кебек бик тә кирәкле һәм файдалы эшкә житди якын килеп эшләве белән бергә, башка халыклар әдәбияты үрнәкләрен татарчага тәржемә итеп бастыру, шулар хисапка татар укучысының уку ареалын киңәйтү юнәлешендәгә киң колачлы эшчәнлегә белән дә мактауга лаек. Моннан 4 дистәгә якын ел элек, шагыйрь эшчәнлегенә әлеге юнәлешенә талантлы шагыйрьбез Илдар Юзиев та игътибар итә: «Роберт Миңнуллинны үз халкының язмышы, горәф-гадәтләре, йолалары кызыксындыра. Әмма шагыйрь үз казанында гына кайнаса, аның офыгы тараер иде.

Роберт моны аңлап, тугандаш халыкларның тормышын да өйрәнергә тырыша» [Юзеев 1978: 186]. Әлеге юнәлештәге эшчәнлекнең нәтижәсе дә уңай: Р. Миңнуллин тәржемәсендә тугандаш төрки халыклардан (каракалпак, төркмән, эзәрбәйжан, казах) гына түгел, ә Идел буе халыклары (мари, чуаш, удмурт) башка халыклардан, рус, грузин, эрмән, литва, молдаван, һ.б. халык шагыйрьләренә эсәрләрен тәржемә итә, шуның аша татар укучысын милли рухи байлыктар белән таныштыру мөмкинлеген тормышка ашыра. Аның тәржемәсендә рус шагыйрьләреннән Агния Барто, Сергей Михалков, Михаил Яснов, Геннадий Паушкин; удмуртлардан Владимир Романов; марилардан Анатлий Тимиркаев; чуашлардан Раиса Сарби, Василий Давыдов-Анатри; латыштан Ояр Вацетис, Леон Бриедис; молдаваннардан Виеру Григоре; литва Юозас Некрошюс; каракалпак язучыларыннан Жолдас Сәетназаров; казахлардан Мозаффар Әлимбаев; төрекмәннәрдән Каюм Тәңрекулиев, Агагельды Алланазаров; эрмән язучыларыннан Сильва Капутикян; гөржиләрдән Нодар Думбадзе һ.б. татар теленә тәржемә ителеп, бастырыла.

Шул рәвешле, әлеге юнәлешләрдәге эшчәнлегә белән Роберт Миңнуллин мәдәниягә бәйләнешләренә ныгытуга, татар халкын танытуга зур хезмәт куя.

Фикер соңында хөрмәтле Роберт Мөгаллим улын әлеге матур бәйрәмә белән тәбрик итеп, саулык, янә дә ижади эшчәнлегенә күп еллар укучыларын куандырып торуйн телибез.

Әдәбият

Сарчин Р.Ш. Лирика Роберта Миннуллина. – Казань: Изд-во «Магариф-Вақыт», 2012. – 192 с.; Мингазова Л.И. Каләмдә - балачак галәмә. Роберт Миңнуллинның балалар әдәбияты өлкәсендәге эшчәнлегә. – Казан: «Мәгариф-Вақыт», 2018. 160 б.

Хәмидуллин Л. Татарская литература и проблемы перевода // Идель, 2012. №11.

Нагуманова Э.Ф. «Непереводимое» в переводах современной татарской поэзии на русский язык: к постановке проблемы // Би-, поли-, транслингвизм и лингвистическое образование = Bi-, Poly-, Translingualism and linguistic education: сборник материалов VIII Международной научно-практической конференции под эгидой МАПРЯЛ / под общей ред. В. П. Синячкина. – Москва: РУДН, 2022. – С. 196-204;

Нуртдинова Г.М., Тахтарова С.С., Хабибуллина Э.К. Татарское литературное наследие в аспекте перевода // Полилингвильность и транскультурные практики. 2021. Т. 18. № 4. С. 442-450.

Сайфулина Ф.С. Переводы стихов Роберта Миннуллина в контексте популяризации татарской литературы (статья) // Международная научно-практическая конференция «Литература и художественная культура тюркских народов в контексте Восток-Запад», посвященная 70-летию юбилею народного поэта Республики Татарстан Роберта Миннуллина. (Казань, 11-13 октября 2018). Казань: Изд-во Магариф-Вақыт, 2018. -374с. - С.166-176.

Sayfulina Flera. Ulusal edebiyat alanında Chingiz Aitmatov'un eserleri. Sularin Sırrını Ödünçleyen Adam Cengiz Aytmatov'a Armağan. - Selçuk Üniversitesi, 2018. 574 s. SS. 513-523.

Сайфулина Ф.С. Татарско-турецкие культурные и научные взаимосвязи: история и современность // Филология и культура. Philology and Culture. 2014. №2 (36). С.322-326.

Сайфулина Ф.С., Вәлиева А.З. Фатих Кутлу тәржемәче һәм Төркиядә татар әдәбиятын танытучы буларак (Ф.Кутлу как переводчик и пропагандист татарской литературы в Турции) // Tatarica. - 2017. - №2 (9). - Б. 42-63.

Alkaya Ercan. Ихлас инсан – Роберт Миңнуллин / Мәйдан, 2018. №5, Б.4-8.

ROBERT MINNULLIN'İN ŞİİRİNDE TARİHİ KATMANLARIN SANATSAL İÇERİĞİ

Prof. Dr. Foat GALİMULLİN*

Özet

Makalede Robert Minnullin'in Tatar halkının dramatik kaderini konu alan eserleri ve Tatar dilinin geleceğine dair şiirsel yansımaları incelenmektedir.

Anahtar kelimeler: Robert Minnullin, Tatar edebiyatı, şiir.

ХУДОЖЕСТВЕННОЕ ВКЛЮЧЕНИЕ ИСТОРИЧЕСКИХ СЛОЕВ В ПОЭЗИИ РОБЕРТА МИННУЛЛИНА

Доктор филол. наук, профессор Фоат ГАЛИМУЛЛИН

Аннотация:

В статье рассматриваются произведения Роберта Миннуллина, посвященные драматической судьбе татарского народа, а также поэтическим размышлениям о будущем татарского языка.

Ключевые слова: Роберт Миннуллин, татарская литература, поэзия.

Abstract:

The article examines the works of Robert Minnullin, dedicated to the dramatic fate of the Tatar people, as well as poetic reflections on the future of the Tatar language.

Key words: Robert Minnullin, Tatar literature, poetry.

РОБЕРТ МИННУЛЛИН ШИГЪРИЯТЕНДӘ ТАРИХ КАТЛАМНАРЫНЫҢ СӘНГАТЬЧӨ ЧАГЫЛЫШЫ

Кереш

Яшәеш кичәгедән бүгенгә, аннары киләчәккә таба хәрәкәт итә. Аның артка борылып карау мөмкинлеге юк. Ул бары тик алга гына атлый белә. Мең еллар буена шул юллардагы кичерешләр, табышлар, югалтулар белән бәйле хатирәләр кешеләрнең хәтерендә генә саклана бара. Әмма аларның гомуми хәтер буларак бик азлары гына алдагы буыннарда килеп житә ала. Ягъни жанлы хәтер, аны күңелендә йөртүчеләр жисмән югалгач, яшәешенән мәхрүм була,

* Kazan Federal Üniversitesi Filoloji ve Kültürlerarası İletişim Enstitüsü Tatar Edebiyatı Bölümü Rusya, Kazan/Tataristan, alfiya_gali1000@mail.ru

Институт филологии и межкультурной коммуникации КФУ, кафедра татарской литературы, Татарстан, Казань, ORCID ID: 0000-0002-0691-0174, alfiya_gali1000@mail.ru

тарихи мәгълүматлылыкның кайсыдыр буыннары өзелеп кала. Шулай булмасын өчен, кеше язу уйлап тапкан. Инде кыйммәтле мәгълүматлар үткән заманнарның хәл-әхвәлләрен төгәлрәк, эзлекләрәк, ышанычлырак саклау мөмкинлеген алган. Тарих фәненең барлыкка килүендә моның әһәмияте әйтеп бетергесез мөһим булып әверелгән. Татар халкының олы һәм катлаулы үткәннәренең эзлекле сәхифәләре дә бүгенге заманнарга шулай килеп житкән.

Фикер алышу

Тарихи вакыйгалар аларда катнашучыларның гамәлләренә бәрабәр уй-кичерешләр, жан авазлары белән бергә кушыла. Менә ни өчен нигездә коры фактлар, аларның сәбәпләрен һәм нәтижәләрен ачыклау белән мәшгуль булган тарихчылар үткәннәргә бөтен тулылыгында күз алдына бастырып бетерә алмый. Моның өчен шул күргән-белгәннән, ишеткән-кичергән тәэсирләрне образлы итеп жанландырырга сәләтле, нәзберек һәм сизгер тоемлаучы башка төр кешеләр булуы шарт. Аларны халкыбыз шагыйрәләргә күңелле жаннар дип атый. Шуңа күрә без андыйларны дөньяви хәлләргә мөнәсәбәтле эчке кичерешләрен сәнгатьчә осталык белән сурәтләү маһирлегенә ия затлар буларак бәялибез. Дәрәсәң әйткәндә, шагыйрьләр әсәрләрендә шул ук кешелек тарихын теркәп баралар, әмма аны сәнгатьчәлек алымнары ярдәмендә гәүдәләндерәләр. Менә ни өчен шагыйрьләр һәр кавемнең аеруча хөрмәткә ия затлары буларак кадерләнәләр. Жилкәләренә шундый бурыч башкару йөкләнгән кешеләрнең изге “Коръән”ебездә искә алынулары, “аларның үзләре кылмаган нәрсәләр турында сөйләгәннәре” турында әйтелүе (26 нчы сүрә, 224 аят) шагыйрьләр ижатының асылын аңлау ачыкчы булып тора. Ягъни шагыйрьләрнең язганнары шәхси күргәннән теркәп кую гына булмыйча, үз тәҗрибәләрендә булмаган нәрсәләрне дә күңелдән кичереп баян итүләре белән тулылана. Шагыйрь аларны күңеленә никадәр якын алган булса, аның хыялы ярдәмендә тудырылган сәнгатьчә дөнья да шулкадәр тормышчанрак була дигән сүз. Нәкъ менә шуның белән алар тарихны гадел итеп язып баручылардан аерылалар да. Сәнгать теле белән эш итүче, үзе яшәгән вакыттагы фикер үсеше дәрәжәсенә нигезләнеп, башка дәверләрдәгә хәл-әхвәлләргә дә булганга бәрабәр күз алдына китерү мөмкинлегенә ия. Күренекле шагыйрәбез Роберт Миңнуллин шигъриятендә дә без моның отышлы гәүдәләнешен шактый еш очратабыз.

Әле житмешенче еллар башында мин үзем Роберт Миңнуллин дигән шагыйрьне балалар арасында була торган көлкеле хәлләрне, кыска-кыска юмор әсәрләренә әверелдереп, баян итүче авызы ерык бер каләмле егет итеп күз алдына китерә идем. Әле егермесен генә узып киткән яшь шагыйрь өчен бу бик табигый дә иде кебек. Әмма 1971 елда “Казан утлары” журналында басылган “Шәһре Болгарда” исемле шигърен укыгач, фикерем үзгәрә башлады (Миңнуллин 1971: 101). Карәле, бу мыеклы егет житди нәрсәләр турында да бер караганда гади дә, шул ук вакытта тирән фикер-хисләр гармониясен тәэмин итеп яза ала икән ич! Әле чал тарихлы Болгарыбызга кагылышлы әсәрләр бик булмаган житмешенче еллар башы әдәбиятыбыз өчен бу гадәти генә шигърь түгел иде кебек. Сәнгатьчәлек ягыннан гына түгел, темасы жәһәттеннән дә әсәр яңалык булып кабул ителде. Бу елларда мин Татарстан радиосында диктор булып эшли идем. Хәтерлим, әдәбият галиме Нил Юзиев бер тапшыруда әлегә шигъри шөлкәм хакында бик жылы итеп сөйләгән һәм миннән андагы әсәрләргә эфирга укуымны сораган иде. Казан педагогия институтында борынгы әдәбият буенча дәрәсләр алып барганда, “Шәһри Болгарда” шигърен Болгар чорына кереш лекциядә файдалана торган булдым. Ул, хәзерге яшьләргә халкыбызның энә шул ерак дәверенә алып кереп китү өчен, үтемле ярдәмче чара булды дип уйлыйм. Студентлар аны яратып укыйлар, хәтта ятган өйрәнәп сөйләп йөреләр иде.

Мине монда бар да уйландыра,

Бер карасаң,

Берни ят түгел.

Томырылып чапкан толпарларның

Тояк тавышын эзли бу күңел.

Үткәннәрне эзли,
Тыңлый күңел
Ерак калган еллар авазын.
Ә жанымда
Болгарстан күргән
Һәлакәтнең тоям газабын...
Әсәрләнеп мин Болгарда йөрим –
Әйтерсең лә мин үз куышымда.
Токымымның изге биләве бу,
Шәжәрәмнең башы шушында. (Миңнуллин 1971: 101).

Боларны укыгач, үзеннән-үзе Г. Тукайның менә бу мәгълүм сүзләре аңга килә: “Мәгъмур Болгар шәһәрләре, Болгар авыллары, бер дә булмаган төсле, кырылдылар да беттеләр, эзләре дә калмады” (Тукай 1977: 265). Шулай, әмма булган нәрсәләрдән, хәтта жимереклекләр рәвешендә генә булса да, эз калмый булмый. Мәгъмур, ягъни кайчандыр төзек Болгар шәһәрләренең калдыкларын безнең буыннарда да күрү, тотып карау насып булды. Алар, без бар идек, мәгъмур идек, биредә ислам динен кабул итеп, халкыбызга яшәү, көн итү тәртипләренең иң кешелекле кануннарын калдырдык, сез шуның кадерен белеп яшәгез, дияләр кебек.

Безнең заман шагыйре Р. Миңнуллин, шушы хәрәбәләр арасында әсәрләнеп йөргәндә, “томырылып чапкан толпарларның тояк тавышын”, ягъни ерак калган еллар авазын эзли, чөнки борыңгы бабаларыбызның биредә чәчеләп-таралып яткан тормыш эзләрен күреп, алар кичергән һәлакәтнең газәпләрен тоя. Шулай булмас иде дә, ул белә: бу – токым башыбызның изге жирләре, нәсел-нәсәбебезнең башлангычы нәкъ шушында булган.

Күрәбез, нибары унбиш юллык шигырьдә халкыбызның тулаем үткәне, хәзергесе, бөтен кичергәннәре, шуларга бүген яшәүчеләрнең мөнәсәбәте ачылган да куелган. Әйе, бүгенгеләр бу урыннарда изге дип, яшәшебезнең юл башына барып тоташучы жир дип карыйлар. Әле бу шигырь язылган вакытта Болгарның 922 елда рәсми рәвештә Ислам дине кабул ителгән кала икәнлеген искә төшерергә дә ярамый иде, чөнки коммунситлар идеологиясе татарны тарихсыз, үткәннән хәбәрсез кавем итеп күрсәтергә тырышты. Шушы бурычка каршы килә торган һәр фикер рәсми карашларга хилафлык итү дип каралды. Болгар чорына алмашка килгән Алтын Урда дәүләтен бөтенләй дә булмаган кебек оныттыру өчен дә нәрсәләр генә эшләнмәде. Әмма егерме ике яшәр Р. Миңнуллин, артык күзгә бәрелмәслек итеп кенә, Болгар дәверенең безнең өчен мөкатдәс икәнлеген шул рәвешле әйтә алды.

Һәр шагыйрьнең житлеккәнлеген, шушы исемне йөртергә лаек икәнлеген күрсәтә торган бер әсәре була. Мин үзем, үз ижатына игътибар иттергән шәлкем дип, Р. Миңнуллинның әлегә шигырен һәм журналының шушы санында басылган “Үзгәрешләр”, “Шамун Фидаига”, “Татар хатыннары”, “Сагындыра”, “Элегия”, “Пират исемле эткә” исемле әсәрләрен саным (Р. Гаташны шагыйрь буларак тануым аның “Төлләр су сорый” дигән китапчыгын укыгач булган кебек).

Барысына да тукталып тормастан, “Үзгәрешләр” шигыре турында гына берничә сүз. Бу әсәр, әйтерсең лә, бүгенге көнебезне чагылдыра. Һаман нәрсәне дә булса үзгәртәбез, жимерәбез, корырга азапланабыз. Бүген генә түгел, шактый тотрыклы булып тоелган совет чорында да гел үзгәрешләр чолганышында яшәдек. Р. Миңнуллин 1971 елда әйтә:

Үзгәрешләр – Жирдә,
Күңелләрдә,
Үзгәрешләр тулы кайда да.

Дөнъялар ул үзгәрмичә тормас,

Үзгәрсен тик безнең файдага. (Миннуллин 2007: 23).

Мондый мәүзуг Р. Миңнуллин ижатында кызыл жеп булып сузылды. Зур шагыйрь булып танылгач, “Татарлар” поэмасын язып, үзенең бу юнәлештәге эзләнүләренең колачлылыгын яна көч белән раслады. Бу юлы ул аны Г. Камал театрының зур залына халыкны жыеп укыды. Без Г. Тукайның энә шундый зур аудиторияләрдә халык хөкеменә “Печән базары, яхуд Яңа Кисекбаш”, Н. Такташның “Мокамай”, “Алсу” поэмаларын тапшырганнарын беләбез. Безнең чорда да бу традиция дәвам иттерелә. Р. Харис “Урам” поэмасын Мәскәүнең атаклы Асадуллаевлар йортында тәкъдим иткән булса, Р. Миңнуллин моны Казандагы төп театрыбыз бинасында эшләде.

Инде Р. Миңнуллин ижатындагы тарихыбызга мәхәббәт белән караган әсәрләре эзеннән барсак, аның бу юнәлештә эзлекле булуын күрәбез. Чөнки әлеге шагыйребездә бу жәһәттән күп кенә кызыклы сәнгати табышлар булуы һәрвакыт, Г. Тукаебыз әйтмешли, “дәрсе гыйбрәт” булып күз алдына баса. Алар, Р. Миңнуллин каләменә бәрабәр тирән мәгънәгә ия булулары белән укучы күңелендәге рухи байлыкка өстәлеп калалар.

Казан.

Кремль.

Ак диварлар.

Балкый ул әллә каян.

Авасың бит, Сөембикә –

Әйдә, үземә таян! (Миннуллин 2007: 54).

Сөембикә – халкыбызның ачы язмышы белән турыдан-туры бәйләнгән зат. Ул инде бездә хатын-кыз заты исеме генә түгел, ерак дәверләрдәге әби-бабаларыбызның эш-гамәлләрен билгеле күләмдә бәяләү мөмкинлегенә бирә торган символ да. Үз вакытында аңа Казан ханлыгы язмышын иңенә алу вәзгыятендә калырга туры килә. Дәүләт һәм халык язмышы авырлыгы пропорциясе еш кына тигезлекне саклау мөмкинлеген бирми. Мәркәзбездә үзәгенә дә үзәге булган жиде катлы кирпеч корылманың бер якка янтаеп торуын да халык Сөембикә-ханбикәнең шул вакыттагы хәленә охшаткан. Казан ханлыгы чорыннан ук хәвефләнделер авышып торган корылманың язмышы да ничә гасырлар буе инде халыкны тирән уйларга төшерә, төрле мифологик сюжетлар пәйда булуга китерә. Заман авырлыкларыннан янтайган, эмма егылмаган, соң чиккәчә горур калган Сөембикәгә ярдәмгә иңенә куярга эзер булу – халкыбызның күптәнге хыялы. Моны шулай кыска, оста, ихлас итеп әйтеп бирү – дурт гасырдан соң туган шагыйрь Роберт Миңнуллин өлешенә төште. Димәк, Кол Шәрифләр, аның шәкертләре, Кирмән диварлары янында һәлак ителгән М. Вахитов һәм тагын меңнәрчә каһарманнарда бирелгән олы бәя дә ул. Бүгенгә һәм киләчәк буыннар да үзләренең бу юнәлештәге көрәш мәгънәсен тагын да ачыграк тоюларына ярдәм итәрлек шигъри сүз дә.

Мәгълүм булганча, 1996 елның августында күпне кичергән башкалыбызда Казансуның текә яры өстендә “Хөррият” һәйкәле ачылды. Шагыйрь бу вакыйга уңае белән дә тирән мәгънәле карашын белдерде.

Оч син, талпын, и азатлык кошы,

Үз артыңнан безне дә иярт!

Тик Ватанның биек күкләреннән

Очып китә күрмә, Хөррият! (Миннуллин 2007: 61).

Бу да юлыбызда энә шул очрап торган киртәләргә каршы кыю атлап барырга чакыру, азатлык кошы кыйбласының безнең өчен дә төп юнәлеш икәнлеген аңларга ярдәм итә торган шагыйранә өндәү буларак кабул ителә

Татар ул Казан һәм аның тирәсе генә түгел. Татар ул – безнең зур илебез. Р. Миңнуллин әйткәнчә,

Касыйм, Ижау, Каргалы...

Кайларга гына китсән дә

Үз илеңә бармалы.

Бу татар, һай, сибелгән...

Рәсәйнең бөтен картасы

Татар белән чигелгән. (Миңнуллин 2007: 61).

Шунысы хак: кайда гына яшәсә дә, татарның төп өлеше үзенә милли йөзән, телен, динен югалтмады, саклады, үстерергә омтылды. Халкыбыз үз яшәү рәвешенә тутры калып гомер итәргә тырыша. Ә бит татар булып калу көн саен, сәгать саен каршылыкларга эчке ныклығын кую бәрабәренә булды. Әнә 1552 елгы вәхшәттән соң нугай Суфый Аллаһыяр “Сәбател гажизин”, ягъни “Кимсетелгәннәрнең ныклығы” дигән хезмәт язды. Гажиз булып калганнарның, ягъни татарларның ныклығы, ихтыяр көче аларның күнелендә нык урнашкан иманнарында икәнлеген раслады. Унсигезенче гасырда шул ук эсәрне үз заманы шартларына туры китереп шәрехнамә язган Тажетдин Ялчыгол бу ныклыкның яшәүчәнлегенә сокланды һәм аның давамлы булуын күрергә теләде. Бу кую һәм тирән белемле элгәлләребезгә тиешле бәя бирү бик мөһим. Татар да Ходай бәндәсе. Ул да кайчан һәм кайда тормыш итсә дә, ирекле, үзенчә яшәшүгә хокуклы.

Татар телен бернинди дә

Тегермәннәр тарталмады!

Нажар Нәжми дәрәс әйтә,

Башкортстан татарлары.

Чәчәк атар Ватаннары,

Имин атар ал таңнары! –

Булганнар, барлар, булырлар

Башкортстан татарлары. (Миңнуллин 2007: 62).

Р. Миңнуллинның бу шигырендә үткәрелгән фикерләр Башкортстан дип аталган жәмһүрияттә яшәүче миллионнан күпкә артык милләттәшләребезгә генә түгел, барлык төбәкләрдә гомер кичерүче татарларга да кагыла дип әйтергә кирәк. Шагыйрь халкыбыз омтылган максат өчен, Г. Тукай әйткән “хөр яшәү даулашлары” сафында булган шәхесләребезне дә онытмый. Аерым алганда, Марат Мөлеков кебекләренә тарихыбызда лаеклы урын алачагына ышана.

Йөз ел узгач, сезне татар

Каһарман диеп атар!

Онытмас сезне бу Ватан,

Онытмас сезне татар. (Миңнуллин 2007: 62).

Нәтижә

Татар кавемнән булу – һәрберебез өчен горурлык! Шөкер, моны жир шарының башка кыйтгаларында да танып башладылар. Бөекбританиянең элеккеге хөкүмәте башлыгы М. Тэтчер да “Татарлар – бик горур кешеләр”, дигән иде. Горур булу – ул иң әүвәл үзенә тиешенчә баяләү дигән сүз. Ә үзә белән горурланган кеше әйләнә-тирәдәгеләрдә дә ихтирам казана. Кемнәрдәр

һаман һакыйкатыне инкарь итэләр икән, аларның үз эше, дөньяда ачык күзле, дөреслеккә тугрылыклы тарафдарлар да бар,

Безнең һакта хөрмәт белән
Кемнәр әйтер әле тагын?
Безнекеләр әйтә белмәс –
Ә син әйттең, Тэтчер һаным!
Син, әлбәттә, артыграк та
Безне күтәрәсең бугай.
Синең алтын сүзләреңне
Ишеткәндер әле Ходай!

Моһа “Ишеттерсен иде Ходай” дип тә өстисе килә. (Миннуллин 2007: 62).

Р. Миннуллин ижаты зур диңгезне хәтерләтә. Анда һинди генә мәүзуг, һинди генә фикер һәм һис байлығы юк. Без исә киң колачлы шигъри хәзинәдән бер тармакны гына аерып карарга омтылыш ясадык.

Шаггыйрьнең ижаты 2020 елда тукталып калды. Ләкин халкыбыз бу бай мирастан үзенә кирәкле фикерләргә һәрдаим азык итеп ала торыр, бу исә аларны ижәт итүчнең руһи һомере чикләргә белмәячәк дигән сүз.

Литература:

Миннуллин Р.М. (1971) Шәһри Болгарда // Казан утлары. № 10. – Б.101.

Тукай Г. (1977) Халык әдәбияты // Г.Тукай. Әсәрләр. Казан: Татар. кит. нәшр., Т.4. Б. 265.

Миннуллин Р.М. (2007). Сочинения в 7 Томах. Т.7. Казань: Татар. книгоиздат., 591 с.

ROBERT MİNNULLİN'İN VE BİCAN VEYSEL YILDIZ'IN ÇOCUK ŞİİRLERİNDEKİ PARALELLİK

Prof. Dr. Merziyye NECEFOVA*

Özet

Robert Müəllim oğlu Minnullin Tatar ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindəndir. O, 1 Avqust 1948-ci ildə Başqırdıstanın İliş rayonunun Necedi kəndində doğulmuşdur. Robert 11-yaşından babasını itirir və yetim böyüyür. Şairin anası Roberti tək başına böyüdür. Odur ki, anasına aid şeirlərində böyük bağlılıq və vurğunluq hiss edilir. Şairin yaradıcılığını izləyərkən uşaq şeirləri diqqəti daha çox çəkir. Məlumdur ki, uşaq şeirləri qələmə almaq çox çətin və olduqca da məsuliyyətli bir işdir. Uşaq dünyasına girə bilmək, onun maraq dairəsini araşdırma bilmək, ən əsası isə onu düşündürə və xoşbəxt edə bilməkdir. Robert Minnullinin uşaq şeirlərindən yazmağımıza da onun bu mövzuda uşaqlarımıza verdiyi müsbət enerji, sevgi hissi və bir də Türkiyəli Bican Veysel Yıldız şeirlərinə bənzərliyi oldu. Xüsusi ilə hər iki müəllifin ana haqqında düşüncələri, uşaqlarımıza ana sevgisini ötürmək bacarığı diqqət çəkir. Həyatlarındakı yaşantılar da bir bənzərlik görmək olur. Bican Vüysel'in də anasını çox erkən yaşında itirməsi və bu səsəbdən də ana mövzulu şeirlərində bir ana yağısı duyulur. Minnullinin isə atasını erkən yaşlarında itirməsi onun ana mövzularında ananın övladı yolunda çəkdiyi əzab-əziyyət, evdə həm atanı, həm ananı əvəz etməsi şeirlərinin əsas xəttini təşkil edir. Əslində şeirin xüsusi ilə uşaq şeirlərinin təbbiliyi, səmimiyyəti və içdən olması onların gözlərindən qaçmır. Uşaq oxuduğuna və izlədiyinə o zamman əməl edir ki, şairə və yazdıqlarına inansın. Bu baxımdan hər iki şairin ana, vətən, savaq. mövzusunda yazılan şeirləri uşaqlarımıza ən böyük hədiyyədir. "Buraxma hayırdandan, burakma əziz ana!,Burakırsan sen duandan, Asla mutlu olamam"(Robert), "Anne bilirsən, ben yürümeyi senden öyrendim, senin dualarına tutunub, cennete bele gire bilirim" (Bican Veysel Yıldız). Hər iki şeirdə anaya olan əvəzsiz vurğunluq poetikləşərək incə, zərif, həm də böyük duyğular yaradır.

Hər iki şairin uşaqlara olan sevgisi, onlara verdiyi dəyər, savaqlarda uşaqlarımızı dəyən mənəvi sarsıntı kimi mövzular diqqət çəkir.

Məqələmdə qəlbləri uşaq saflığı döyünən şairlərini bənzərliyindən, əsərlərinin sadə, saf dilindən bəhs edəcəm.

Açar sözlər: Tatar, Tatarıstan, Robert, uşaq, şair

ROBERT MİNNULLİN VE BİCAN VEYSEL YILDIZ'IN ÇOCUK ŞİİRLERİNDE PARALELLİK

Muallim oğlu Robert Minnullin, Tatar edebiyatının seçkin temsilcilerinden biridir. 1 Ağustos 1948'de Başkurdistan'ın İliş bölgesine bağlı Necedi köyünde doğdu. Robert, 11 yaşındayken babasını kaybetmiş ve öksüz büyümüştür. Şairin annesi, Robert'ı tek başına büyütür. Bu nedenle şiirlerinde annesiyle ilgili büyük bir bağlılık ve vurgunlu, hissedilebilir. Şairin eserleri izlendiğinde çocuk şiirleri daha çok dikkat çekiyor. Çocuk şiiri yazmanın çok zor ve çok sorumlu bir iş olduğu bilinmektedir. Çocuğun dünyasına girebilmeli, ilgi alanlarını keşfedebilmeli ve en önemlisi onu düşündürmeli ve mutlu edebilmelisiniz. Robert Minnull'un bu konuda çocuklarımıza verdiği pozitif enerji ve sevgiden ve Türkiyəli şair Bican Veysel Yıldız'ın şiirlerine olan benzerliğinden ilham alarak çocuk şiirlerini yazmaya karar verdim. Her iki yazarın da anneler konusunda çocuklarımıza annelik sevgisini aşılama konusundaki düşünceleri özellikle dikkat çekicidir. Yaşam deneyimlerinde bir benzerlik görülebilir. Bican Vüysel de annesini çok küçük yaşta kaybetmiştir ve bu nedenle şiirlerinde anne ile ilgili bir annelik ateşi duyulmaktadır. Minnulli'nin erken yaşta babasını kaybetmesi, evde hem babanın hem de annenin yerini alan bir annenin çocuğu için çektiği acı, şiirlerinin ana hattını oluşturur. Aslında şiirde, özellikle çocuk şiirinde samimiyet dikkatden kaçmaz. Çocuk şaire ve yazdıklarına inanana kadar okuduklarının peşinden gider, izler. Bu her iki şairin de anne, vatan ve savaq konusunda şiirlerinde eserlerinin ann teması kimi yattıda kalyor. Bican Veysel Yıldızın ve Minnullinin ana,

* Azərbaycan Milli İlimlər Akademisi Nizami Gencevi Edebiyat Enstitüsü, necefova.merziyye@mail.ru

çocuk ve savaş konusunda şiirleri türk çocuklarına verilebilecek en büyük hediyedir. “Burakma hayır duandan. Burakma eziz ana!, Burakırsan sen duandan, , Asla mutlu olamam” (Robert), “Anne biliyorsan ben yürümeyi senden öyrendim, senin dualarından tutunub, cennete bele gire bilerim” (Bican Veysel Yıldız). Her iki şiirde de yeri doldurulamaz anne vurgusu şiirselleşerek ince, zarif ve büyük duygular uyandırır.

Her iki şairin de çocuklara olan sevgisi, onlara verdiği değer ve savaşlarda çocuklarımızın yaşadığı manevi sarsıntı çok dikkat çekicidir.

Yazımda kalbi çocuksal bir saflıkla çarpan şairlerin benzerliğinden ve eserlerinin sade, saf dilinden bahsedeceğim.

Anahtar kelimeler: Tatar, Tatrystan, Robert, çocuk, şair.

PARALLELISM IN CHILDREN'S POEMS BY ROBERT MINNULLIN AND BICAN VEYSEL YILDIZ

Abstract

The teacher's son, Robert Minnullin, is one of the outstanding representatives of Tatar literature. He was born on August 1, 1948 in the village of Necedi, in the Ilish region of Bashkortostan. Robert lost his grandfather when he was 11 years old and grew up an orphan. The poet's mother raises Robert alone. For this reason, a great devotion and emphasis on his mother can be felt in his poems. When the poet's works are watched, children's poems attract more attention. It is known that writing children's poetry is a very difficult and very responsible job. You should be able to enter the child's world, discover his interests, and most importantly, make him think and make him happy. Inspired by Robert Minnull's positive energy and love for our children and the similarity with Turkish Bican Veysel Yıldız's poems, I decided to write children's poems. The thoughts of both authors on mothers and instilling maternal love in our children are particularly striking. A similarity can be seen in their life experiences. Bican Vüysel also lost his mother at a very young age, and for this reason, a motherly fever about the mother is heard in his poems. Minnulli's loss of her father at an early age, the pain of a mother who takes the place of both father and mother at home, for her child forms the main line of her poems. In fact, familiarity, sincerity and sincerity do not go unnoticed in poetry, especially in children's poetry. The child follows and follows what he reads until he believes in the poet and his writings. This is the mother, homeland and war of both poets. Poems written on the subject are the greatest gift that can be given to our children. “Don't give up on charity, mommy! your prayers will enter heaven” (Bican Veysel Yıldız). In both poems, the irreplaceable mother emphasis becomes poetic, evoking subtle, elegant and great feelings.

The love of both poets for children, the value they attach to them and the moral shock our children experience during wars are remarkable.

In my article, I will talk about the similarity of the poets whose hearts beat with a childlike purity and the plain and pure language of their works.

Key words: Tatar, Tatrystan, Robert, child, poet.

Giriş:

Robert Minnullinin həyatındakı yaşantılar ilə yaradıcılığındakı paralellik Türk uşaq şairi Bican Veyselın həyat və yaradıcılığındakı və bənzərlik bir neçə prizmadan diqqət çəkir. İlk öncə istərdim ki, onların uşaqlara münasibətindən yola çıxam. Uşaq dünyasını dərinədən müşahidə etmək bacarığı hər şairdə olan bir hal deyildir. Uşaqların dünyasına bələd olmaqla yanaşı onları dilindən, dinindən asılı olmayaraq sevib, dəyərləndirmək özü onlara yazılan şeir nümunələrinin əsas ana temasını təşkil edir. Hər iki şairi düşündürən uşaqların gülə bilməsi, onların xobəxtliyidir. Robert Minnullın uşaq şeirlərinin birində belə yazır:

Kahkaha atıb gülerse
Cihanda bütün çocuklar
Bu yer yüzü mutluluğa
Gömülür, bundan ol emin.
Çocuklar güler olursa
Ülkemizde, yer yüzünde
Demek ki, yer de berhayat,
Demek ,ülkemizde emin! (1, Robert)

Hər iki şair dünya uşaqlarının gülməsini arzulayır. Fərqi yoxdur dünyanın harası olursa olsun uşaqlar müharibəsiz, sülh şəraitində yaşasınlar, bir-birilərini gözlərindəki sevincdən dərk edib, xoşbəxt olsunlar. Bican Veysel in illər öncə yazdığı bir şeirdə bir-birilərini tanımayan, dillərini belə anlamayan uşaqlara bəslədiyi sevgi o qədər dərin və güclüdür ki, oxucu bu sevginin gücündən təsirlənir, incə duyğular yaşayır. Önemli olan uşaqlara olan sevgidir. Onların hansı millətdən olduğunu önəmi yoxdur. Bican Veysel Yıldız uşaq məhsulunun, təmizliyinin rəsmini çəkir. Uşaqlarla qarşı-qarşıya oturub onlarla göz-gözə baxmaq və onların hər hallarını üzlərindən, gözlərindən anlaya bilmək şairin şeirlərinin ana xəttini təşkil edir:

Sen Türkce bilmesen de olur çocuk.
Ben sana yürekle anlatırım sevgimi.
Oturur gözgöze bakışır, halalaşarız
Biz seninle yürekle anlaşırsız çocuk. (2)

Hər iki şair Robert Minnullin də, Bican Veysel Yıldız da uşaqların savaşlarda, faciələrdə kurban olmasını ürək yangısıyla anladır. Uşaqları gələcəyi olan, cəmiyyətdə yeri olan bir şəxsiyyət kimi görmək üçün mücadilə verməyə hazırdılar.

“Robert Minnullinin usta qələmi vasitəsi ilə çox ciddi, uşaqların çətin anlaya bildiyi məsələləri uşaq dili ilə , uşaqcasına ifadə edir və onları əla ala bilir. Onun barış mövzusunda yazdığı. Xoşbəxtliyi ifadə edən “Biz savaşı istəmirik” başlıqlı şeirində bu fikri təsdiq edə bilirik. Amerika uşaqların itthaf edilən bu şeirdə şair çox ciddi məsələlərə işıq tutur, burada insan aləminin rəyası təmsil edilir. Bu nəzmdə uşaqlar ciddi-ciddi düşünür və belə arzu edirlər ki, “bombalara intani hastalıklar bulaşsaydı” arzusunu dilə gətirirlər. Şeirin adı “Hastalıklar bulaşsaydı” adlanır. Bu şeirdə uşaqlar bütün hərbiçi generalları toplayıb bir yerlərə göndərməyi xəyal edirlər. Onlar bu bombaları almaları döndərib, bütün ac uşaqlara verməyi xəyal edirlər. Bu uşaq təfəkkürünün ən gözəl nümunəsi kimi dərk edilir”. (3, Minqazova)

Bu şeirdə uşaqların özlərinə məxsus düşüncəsi maraqlı və duyğusal anlar ifadə edir. Uşaqları düşünməyə yardımçı olan bu şeirlər onların təfəkkürlərinin formalaşmasına mükəmməl şəkildə təsir edir:

İstəməz çocuklar savaş,
Savaş istəməz miniklər.
Küçük heyvancıklar dahi
Barış ile sevgi bekler.
“Savaş” kelmesi bizim
Yüreklerimizi dağlar.
Onu istəyən olsa-olsa
Yetişkenler ve timsahlar. (4)

Hər iki şairin yaradıcılığında bir ana mövzusu var. Hər iki ana obrazı öz övladı üçün canını belə verə bilən, balası uğrunda ölümə hazır olan bir müqəddəs anadır. Bican Veyselin ürəyində yaşatdığı ana yuxularına girən, ona öz duası ilə hər zaman yardım edən, çətin anında onu qoruyan, övladını hiifz edən bir anadır. Onun “Anne ben gözəl şeyleri senden öyrendim” şiirində övladın anasına olan sevgisi ilə yanaşı anaya olan böyük hörmət və inam hissi aşılır. Bu şairin insanlığaa böyük mesajıdır- desək heç də yanılmırıq. Ona görə ki. insanlığın ən çox sevgiyə ehtiyacı var. Şair bu şeirdə ilk misrasınıda anasının ona öyrətdiyi ən ali və təmiz hissədən -insanlığa olan , dünyaya olan sevgisindən bəhs edir:

Anne bilirsən,

Ben sevmeyi senden öyrendim;

Düşmanıma bele gönül verebilirim.

Mısradakı fikir çox güclü və təsirlidir. Ananın verdiyi tərbiyə və öyrətdiyi sevgi yalnız bir övlada deyil dünyaya lazımdır. Və insanları yaşadan elə əslində sevgidir. Övlad anasından yaxşı olan nə varsa hamsını öyrənə bilər. şeirdəki övlad dünyada ən lazım və vacib gözəllikləri anasından öyrənmiş və öyrəndiyi jər gözəllik üçün qazandığı könlünü anasının ayağı altına sərməyə hazırdır. Şeirdə mükəmməl bir övlad gördüyümüz kimi müqəddəs bir ana da görə bilirik:

Anne bilirsən,

Ben görmeyi senden öyrendim;

Takılıb kalmam bana göstərilənə

Gönül gözümü de açarım biraz

Eşyanın ötesini görəbilirim.

Anne bilirsən,

Ben yüreyimi senden öyrendim;

Senin dualarına tutunub

Cennete bile görəbilirim.

Anne bilirsən,

Ben insana değer vermeyi senden öğrendim;

Öğrendim “eşref-imahlukat” nedir.

Öğrendim ki insan gönlü Kabe dir

Ve gönüllerin en yücesi sendedir;

Gönlümü ayaklarına serebilirim. (5, Bican Veysel Yıldız)

Bican Veysel Yıldız yaradıcılığında uşaqlara ana haqqında nesihət verici şeirləri də diqqət çəkir. Şair bəzən Analar üz tutaraq uşaqlarımızın düzgün tərbiyələnməsi üçün məsləhətlər verir, bəzən isə uşaqlarımıza ana haqqının ödənməz olduğunu poetik deyimlə tövsiyyə edir. Şairin anaya olan sevgisi o qədər dərin və safdır ki, bunu bütün yaradıcılığı boyu izləmək olur. Onun “Anne şiirleri” adlandırdığı topluda anaya olan böyük və əvəzsiz etiramdan qürurlanmaq olur. Kitaba yazdığı ön sözdən uşaq və ana münasibətlərini tərbiyədə böyük rolundan söz açan yazar, “Annelik hər şeydən önce yürek ister. Anne olmak için bir insanın bütün sorumluklarını üstelenmeyi göze almak ve bir insana hayatını adamayı göze alabilecek bir yürüğe sahib ola bilmek gerekir” deyən Bican Veysel Yıldız əslində ananı , anadilini və uşaqlarımızın qutsal varlığı olduğu ideyasını açıqlayır. Və analara üz tutaraq çox vacib məsələlərə toxunur. Bu günkü günümüzdə gənc analarımız uşaqlarını yabançı dilli məktəblərə qoymaqla fəxr edərəkən əslində bir həqiqəti anlaya bilmirlər. Uşaqları yabançı dildə danışmaqla ən gözəl şanslarını qaçırlar. Yabançı dili bilmək gözəldi. Öz dilininin gözəlliklərini duyub , öyrənəndən sonra. Bu ideya yazarın qələmindən analara gözəl bir səslənişdir.

“Anadilimizin yaşamasının ve yaşatılmasının ilk sorumlusu olan anneler, neden çocuklarınıza bedenlerini göğüslerinizden emzirirken terbiyeleri için yüreğinizden; dilleri için ruhunuzdan emzirdiğinizi anlatmıyorsunuz? Neden onların geleceğine dair endişeleriniz arasında sadece işleri ve aşları var? Neden terbiyelerini ve Türkçe bilinçlerini işlerine ve aşlarına dair endişelerinizin önüne almıyorsunuz? Ya da bunun böyle olduğunu onlara hiss etdirmiyorsunuz? Onlara size laik evlat olmazlarsa sütünüzü helal etmediğiniz gibi anadilinizi və terbiyenizi de helal etməyəcəğinizi söylesenize.” (6)

Robert Minnullin in ise annə haqqında şeirlərində anasının həyatda mücadilə vermesi, ona ata əvəzi , ata olması kimi poetik düşüncə yer alır. Bu da çox təbii haldır. Atasını erkən itirən şairi anası min bir əziyyətlə böyüdür. Həyatda uğur qazanması üçün mücadilə verir. Şair uşaq illərində bunu tam dərk etməsə də böyüdükcə ana əziyyətinin, ana zəhmətinin əvəzsiz olduğunun fərqi varır:

Annemin saçları apak

Biz ağartdıq herhalde...

Canı, gönlü pak olunca

Saçlarında ağ renkde!

Hayranlıqla bakıyorum,

Gözlerim doyamaz heç.

Annenin böyüklüğünü

Anlarınız neden çoh gec?

Şairin yaradıcılığında ana uca bir varlıq, əlçatmazlıq numunəsi olaraq poetikləşir. Uşaq dövründə ananın qayğısı, diqqəti və sevgisi onun diqqətini bir oqədər də çəkməsədə böyüdükcə ananın müqədəəs bir varlıq kimi hər zaman övladının üzərində olmasını şair sonralar”Anne duası” şeirində belə anladılır:

Burakma hayır-duandan

Burakma aziz anam!

Burakırsan sen duandan ,

Asla mutlu olamam.(4, Robert Minnullin)

Ana duası şeiri Bican Veyselın “Anne güldestesi” kitabına daxil etdiyi bir çox şeirlərlə üst-üstə düşür. Anaya vurğunluq Bican Veysel Yıldız şeirlərinin ana xəttini təşkil edir.

Netice

Hər iki şair erkən yaşlarında valideyin itirir. Biri atasını digəri anasını. Bu itki uşaqlar üçün həyatları boyu unudulmayan , heç bir şirinliklə yeri doldurulmayan bir itkidir. Elə hər iki şairin Robert Minnullinin və Bican Veysel Yıldızın yaradıcılığı bu prizmadan da yola çıxmışdır. Uşaqları xoşbəxt görmək, analara olan sevgi , vətənpərvərlik hər iki şairin uşaq şeirlərinin əsas mövzudur. Hər iki şeirlərin yaradıcılıqları uşaq dünyamızı yetərinə işıqlandıran, onların cəmiyyətdə yer tapmalarında yardımçı olmağa səsləyən şeirlərdir.

Ədəbiyyat

1. Robert Minnullin. “dünyadakı en böyük elma”, Kazan 1992
2. Bican Veysel Yıldız, “Anne şiirleri Güldestesi”, İstanbul
3. L. Mingazova, “Çocukluğunda kalan bir Tatar şairi: Robert Minnullin” internet resusları

4. Robert Minnullin. "Küçteneç" şiirler, Kazan, 1995
5. Bican Veysel Yıldız, "Anne ben güzel şeyleri senden öğrendim", "Anne şiirleri güldestesi, İstanbul.
6. Mərziyyə Nəcəfova, "Bican Veysel yaradıcılığının bezi özellikleri", "5. Uluslararası çocuk ve gençlik edebiyatı sempozyumu" materialları, 2018.

ROBERT MINNULLIN'İN ESERLERİNİN DİLİNDE NEDEN SONUÇ İLİŞKİSİNİN İFADE EDİLMESİ

Dr. Leniza HABİBULLİNA *

Özet

Çağdaş dilbiliminde çeşitli dil fenomenlerini felsefi, mantıksal ve psikolojik yaklaşımları dikkate alarak incelemeye büyük önem verilmektedir. Bu alana ilginin artması anlamsal ilişkiler ile ilgili incelemelerin dilin iletişimsel asılını ortaya çıkarmaya imkân vermesiyle anlatılabilir. Burada sentaksik birimler arasındaki anlamsal ilişkilerin semantiğinin ve ifade özelliklerinin kapsamlı araştırılması önemlidir, çünkü dilin sentaksik yapısında düşünme kategorileri en eksiksiz şekilde ortaya çıkar. Makalede şair Robert Minnullin'in eserlerinin dilinde anlamsal ilişkilerin bir türü olan nedenselliğin kullanımı ve ifade özellikleri incelenmektedir.

Anahtar kelimeler: nedensel ilişki, sebep, sonuç, R. Minnullin eserlerinin dili.

РОБЕРТ МИЦНУЛЛИН ЭСЭРЛӘРЭ ТЕЛЕНДӘ СӘБӘП-НӘТИЖӘ МӨНӘСӘБӘТЕНЕҢ БИРЕЛЕШЕ

Филология фәннәре докторы
Л.Г. Хәбибуллина

Аннотация

Хәзерге лингвистикада төрле тел күренешләренең семантикасын фәлсәфи, логик, психологик карашларны исәпкә алып анализлауга зур игътибар бирелә. Әлеге өлкәгә кызыксыну артуны мәгънәви мөнәсәбәтләрне өйрәнүнең телнең коммуникатив асылын ачарга мөмкинлек бирүе белән аңлатырга була. Бу юнәлештә синтаксик берәмлекләр арасындагы мәгънәви мөнәсәбәтләрнең семантикасын һәм белдерелү үзенчәлекләрен комплекслы тикшерү мөһим санала, чөнки телнең синтаксик төзелешендә уйлау, фикерләү категорияләре бик тулы ачыла. Әлеге мәкалә шагыйрь Роберт Мицнуллин әсәрләре телендә мәгънәви мөнәсәбәтләрнең бер төре булган каузальлекнең кулланылышын һәм белдерелүен өйрәнүгә багышлана.

Ачкыч сүзләр: каузаль мөнәсәбәт, сәбәп, нәтижә, Р. Мицнуллин әсәрләре теле.

THE EXPRESSION OF CAUSE-EFFECT RELATIONS IN THE LANGUAGE OF ROBERT MINNULLIN'S POEMS

Abstract

In modern linguistics, much attention is paid to the analysis of the semantics of various linguistic phenomena, taking into account philosophical, logical, psychological approaches. The growth of interest in this field can be explained by the fact that the study of semantic relations allows us to reveal the

* Институт языка, литературы и искусства имени Г. Ибрагимова Академии наук Республики Татарстан, отдел ареальной лингвистики, Татарстан, Казань, valievalg@mail.ru
Institute of Language, Literature and Art named after G. Ibragimov of the Academy of Sciences of the Republic of Tatarstan, Department of Areal Linguistics, Tatarstan, Kazan

communicative essence of language. Important in this direction is a comprehensive study of semantics and features of the expression of semantic relations between syntactic units, since the categories of thinking are most fully revealed in the syntactic structure of the language. The article is devoted to the study of the use and expression of causality in the language of the works of the poet Robert Minnullin.

Key words: causal relation, cause, effect, language of R. Minnullin's poems.

Каузальлек (каузальность) — сәбәп һәм нәтижә арасындагы мөнәсәбәт. Сәбәп дигәндә, икенче бер күренешне барлыкка китерүче, билгеләүче яки үзгәртүче күренеш аңлашыла. Сәбәп тудырган вакыйга нәтижә була.

Табигатътәге, жәмгыятьтәге һәм фикерләүдәге барлык вакыйгалар, процесслар башка вакыйгалар тарафыннан барлыкка китерелә яки билгеләнә. Әлеге караш буенча, сәбәп һәм нәтижә — күренешләрнең үзара мөнәсәбәтенең бер формасын чагылдыручы бик мөһим фәлсәфи категориялар. Алар яшәешнең бик күп өлкәләренә үтәп керә. Каузальлекне белдерүче конструкцияләр тел структурасында, шул исәптән матур әдәбият эсәрләре телендә дә киң кулланыла.

Әлеге мөнәсәбәт гади жөмлә кисәкләре арасында да, кушма жөмлә компонентлары арасында да урнаша ала һәм төрлечә бирелә. Р. Миңнуллин эсәрләре телен өйрәнүдән күренгәнчә, гади жөмләдә каузальлек түбәндәге чаралар ярдәмендә белдерелә:

Чыгыш килеш кушымчасы. Әлеге чара күбрәк кешенең психик, эмоциональ халәте белән бәйлә сәбәпне белдергәндә кулланыла:

Баш әйләнәп китте —

Жанымдагы

Шул гомерлек татлы ярадан («Шигыр кичәсендә»);

Сагышлардан канатларым

Салынган чаклар була («Шундый чаклар була...»). (Монда һәм алга таба тексттагы мисаллар Миңнуллин, 2007 томнарыннан алынды).

-лык/-лек кушымчасы ярдәмендә ясалган абстракт исемнәр дә, чыгыш килеше кушымчасын алып, эчке сәбәпне белдерә:

Көчсезлектән

Күңелләре тулып-тулып ала («Ул бер гади хатын — минем Әнкәй...»);

Баш әйләнә матурлыктан... («Гүзәллек»).

Сирәк очрақларда Р. Миңнуллин эсәрләре телендә чыгыш килеше тышкы сәбәп һәм аның белән бәйлә нәтижәне үзара бәйләп килә:

Ә мин миләш ачысыннан

Торам чытып йөземне («Миләшле Миңештедә»).

Сәбәп-нәтижә мөнәсәбәте юнәлеш килеш формасы ярдәмендә дә белдерелә:

Юк кына кайгыга кайгырып,

Кимсенеп яшәүдән сакланык! («Кайгырмыйк әле без!»).

Гади жөмләдә сәбәп-нәтижә мөнәсәбәтен белдерү өчен, Р. Миңнуллин ижатында өчен бәйләге очрый:

Рәхмәт сезгә, килгән өчен

Ераклардан! («Хушлашу сүзе»).

Хэл фигыльлэр һәм юнөлеш килеш кушымчасы ярдәмендә фигыльгә ияргән сыйфат фигыль процессның сәбәбен белдерә:

Ә сеңлем, куркып сыердан,

Әнкәй артына кача («Тәрәзәдән күз алмыйм...»);

Охиатканга синең тавышыңа,

Чишмә жырын тыңдыйм мин аннары («Сине сагынганда...»).

Р. Миңнуллин әсәрләрендә сәбәп-нәтижә мөнәсәбәтен белдерү чарасы буларак сәбәп-максат рәвешләре дә кулланыла:

Беркемне дә юкка тешләмәдем («Мин яратам сезне, чордашларым!»);

Мин аларга юри эндәшмәдем («Мин яратам сезне, чордашларым!»).

Мисаллардан күренгәнчә, гади жөмләдә сәбәп хәле ролендәгә сәбәп белдерүче кисәк жөмләнең хәбәре функциясендәгә нәтижәдән алда урнаша. Тезмә текстларда, шигъри сөйләм үзенчәлегә белән бәйле рәвештә, кире тәртип тә күзәтелә.

Сирәк очракларда тиндәш хәбәрләр арасында да сәбәп-нәтижә мөнәсәбәте урнаша ала. Бу очракта бер процесс икенчесенең барлыкка килүенә сәбәпче ролен үти. Мондый мисаллар Р. Миңнуллин әсәрләре телендә дә очрый:

Ә әткәйнең алма агачлары

Алма бирми инде — корыган («Жыр башы»).

Әлеге жөмләдә каузальлекне белдерүче махсус күрсәткечләр юк. Шулай да мәгънәви анализ ярдәмендә тиндәш хәбәрләр арасында сәбәп-нәтижә мөнәсәбәтен күрергә була. Ягъни алмагачның алма бирмәвенәң сәбәбе — агачның корыган булуы. Жөмләне үзгәрткәргә була: *Ә әткәйнең алма агачлары алма бирми инде, чөнки корыган; Ә әткәйнең алма агачлары корыган, шуңа күрә алма бирми инде* һ.б.

Каузаль мөнәсәбәт кушма жөмләдә аеруча ачык чагыла, чөнки биредә сәбәп тә, нәтижә дә аерым конструкцияләр белән бирелә. Әлеге мөнәсәбәт иярченле кушма жөмләдә дә, тезмә кушма жөмлә компонентлары арасында да була ала. Р. Миңнуллин әсәрләре телендә, иярчен жөмләне баш жөмлөгә ияртеп һәм алар арасында сәбәп-нәтижә мөнәсәбәте белдереп, синтетик чаралардан юнөлеш һәм чыгыш килеш кушымчалары, бәйләк һәм бәйләк сүзләр, *-ын/-ен; -гач/-гәч, -кач/-кәч* формалы хэл фигыль килә:

Алдым гына үз-үземне,

Жанны сагыш өткәнгә («Үткәнгә карап уйлану»);

Күңелләр канат кагына —

Хисләр акка, жыр акка («Уйна, дутар!»);

Син тагын да гүзәлләндең,

Мин сокланып йөрүдән («Юрүзән»);

Япъ-яшь ерткыч сине болай гына

Тукмап китә... кулы кычытып... («Гасыр ахыры»);

Борылам да карыйм, күңелдәге

Сагынулар бер дә тынмагач («Мин Сөн кошы!»);

Дәрте булгач, дәрман табыла («Молдаван өендә»).

Мәгълүм булганча, сүзләрнең туры тәртибендә синтетик иярчен жөмлә һәрвакыт баш жөмләдән алда урнаша. Югарыда китерелгән кайбер мисалларда әлеге тәртип сакланмый,

синтетик иярчен жөмлө кушма жөмләне тәмамлап килә. Бу шигъри сөйләм үзенчәлеге белән бәйлә күренеш. Шигъри һәм жанлы сөйләм телендә синтетик иярчен сәбәп жөмлө дә постпозициядә була ала (Сопоставительный синтаксис русского и татарского языков, 2007: 187). Мисаллардан күренгәнчә, иярчен жөмлө сәбәпне белдерә, нәтижә баш жөмлөдә күрсәтелә.

Аналитик иярчен сәбәп жөмләне баш жөмлөгә ияртү өчен, Р. Миңнуллин эсәрләрендә түбәндәге чаралар кулланыла:

Мөнәсәбәтле сүзләр, *димәк* сүзе:

Гасырларның һәр минуты хәзер

«Бер минутлык тынлык» аларга,

Тып-тын алар шуңа («Һәйкәлләрне тыңлыйк!»);

Чишмәләр дә моңны бездән ала —

Шуңа алар жырлы-моңлы да! («Безнең йөрәк кайнарлыгы»);

Сезнең Чагыл бөркетләре

Очалардыр өстәрәк,

Шуңа күрә биеклек тә

Сездә башка төштәрәк («Мостай Кәримгә»);

Үзем юаш, ахры!

Шулай булгач,

Нишләсеннәр алар азынмый («Ижат йорты. Бүлмә. Бер башым»);

Туган жирнең алтын хәзинәсе

Басулардан күчкән келәткә,

Ирешелгән, димәк, максатларга,

Ирешелгән, димәк, теләккә («Туган жир эскизлары»).

Чөнки ияртүче теркәгече:

Болай бәхетле булганым

Юк иде күптән,

Чөнки бакчада бәрәңгем

Алынып беткән! («Көзгә куаныч»).

Дип сүзе иярчен жөмләне баш жөмлөгә бәйли ала. Аның бу үзенчәлеге Орхон истәлекләрендә дә *tijin, tin* формасында күзәтелә (Абдурахманов, 1960: 42). *Дип, дигәч, дигәнгә күрә* ярдәмендә төзелгән конструкцияләр төрле мәгънә мөнәсәбәтләрән, шул исәптән сәбәп-нәтижә мөнәсәбәтләрән дә белдерәләр. Р. Миңнуллин ижатында *дип* сүзе белән төзелгән конструкцияләргә мисаллар очрый:

Укымыйлар мине диен,

Күз яшемне түкмәм («Укучыларыма»).

Көттерү интонациясе ярдәмендә баш жөмлөгә ияргән аналитик иярчен жөмлө баш жөмләнең сәбәбен күрсәтә ала. Бу очракта нәтижә белдерүче кисәктән соң билгеле бер пауза ясала һәм сәбәп белдерүче кисәк килә. Р. Миңнуллинда мондый мисаллар бик еш очрый:

Без очабыз ерак киләчәккә:

Бүгенгене йөрәк тарсына («Безнең йөрәк кайнарлыгы»);

Безнең якны яратырлар алар:

Туган ягым — якты, ягымлы («Син аларны яратырсың, Әнкәй!»);

Жырлаганнар алар качып кына:

Жырларга да рөхсәт ителмәгән («Кызлар-жырлар»);

Тиздән чәчәк атар:

Шигырь укып чыктым

Тәрәз төбөндәге гөлегезгә! («Тәрәз төбегездә»).

Аерым бер контекстта модаль сүзләр каузаль семантиканы көчәйтеп, конкретлаштырып яки сәбәпнең бары тик фаразланган булуын белдереп килә алалар:

Күңел генә көзне тоя, —

Шуңа, ахры, боек («Жәйнә озату»). Элеге мисалда сәбәп конкрет түгел: күңел көзне тойганга гына түгел, башка сәбәп аркасында да боек була ала.

Р. Миңнуллин эсәрләрендә модаль сүзләр белән беррәттән, фараз итү мәгънәсен көчәйтеп, билгесезлекне белдерүче *-дыр/-дер* кисәкчәсе дә кулланыла:

Метролар юк синдә, трамвайлар юк,

Ыгы-зыгылар юк, шау-шулар.

Нинди тыныч әкияти шәһәр!

Якындыр да, балки, син шуңар («Бөрә шәһәре белән хушлашу»).

Роберт Миңнуллин эсәрләре телен өйрәнү күрсәткәнчә, сәбәп-нәтижә мөнәсәбәтен белдерүче конструкцияләр эдип ижатында актив кулланыла һәм күптөрле чаралар ярдәмдә белдерелә. Алар арасында иң еш күзәтелә торганнары: гади жөмләдә — чыгыш килеш кушымчасы, кушма жөмләдә — аналитик бәйләүче чаралар (мөнәсәбәтле сүзләр, көттерү интонациясе).

Әдәбият

1. Миңнуллин Р.М. (2007). Эсәрләр: 7 томда. Казан: Татар. кит. нәшр.
2. Сопоставительный синтаксис русского и татарского языков (2007) / М.З. Закиев, Ф.С. Сафиуллина, С.М. Ибрагимов, К.З. Зиннатуллина. Казань: Татар. кн. изд-во, 230 с.
3. Абдурахманов Г.А. (1960). Основы синтаксиса сложного предложения современного узбекского литературного языка. Ташкент: Изд-во Академии наук Узбекской ССР, 126 с.

ROBERT MİNNULLİN ŞİİRLERİNİN TİPOLOJİ SORUNLARI

Ph.D. (Philological) Nurida NASİBULLİNA*

Özet

Makale, R. Minnullin'in şiirindeki lirik türlerin tipolojisi, bireysel türün başlangıcı, özgünlük, karakteristik özellikler sorunlarını ele almaktadır. Şairin eserlerinin analizi yapılır, eserlerinin türlerinin özellikleri ortaya çıkar.

Anahtar kelimeler: R. Minnullin, Tatar edebiyatı, şiir, şarkı sözü, tipoloji, tür.

ПРОБЛЕМЫ ТИПОЛОГИЗАЦИИ ЖАНРОВОЙ СИСТЕМЫ ПОЭЗИИ РОБЕРТА МИННУЛЛИНА

к.филол.н. Нурида Насибуллина.

Аннотация

В статье рассматриваются проблемы типологии лирических жанров, индивидуальное жанровое начало, своеобразие, характерные черты в поэзии Р. Миннуллина. Проводится анализ творчества поэта, выявляется специфика жанров его произведений.

Ключевые слова: Р. Миннуллин, татарская литература, поэзия, лирика, типологизация, жанр.

Үзенчәлекле үсеш алган татар әдәбиятының бүгенге поэзиясе тарихында Роберт Мөгәллим улы Миңнуллин ижаты аерым урынны алып тора. Аның шигъриятендә XX гасырның икенче яртысы татар зыялыларына хас әхлакый-этик, социаль-фәлсәфи эзләнүләр, әсәрләрендә милли татар сүз сәнгәтенә хас барлык күренешләр дә чагылыш таба.

Р. Миңнуллин шигърияте үрнәгендә жанрлар тарихы хакында әйтеп үтелгән эволюцион үсеш формалары концептуаль яктан зур әһәмияткә ия. Бүгенге көндә жанрлар өлкәсендә күренекле белгеч саналган И.П. Смирнов әдәби сөйләмнең шигърь һәм проза жанрларына таркалуын билгеләп үтә (Смирнов, 2008: 36). Бу күренеш борынгы катламнарда ук ят булмаган, ул теге яки бу мәдәни-географик локустагы (Көнбатыш һәм Көнчыгыштагы) кешеләрнең фикерләү сәләте үсешенә йогынты ясаган. Башкача әйтсәк, жанр ул темпораль феномен (Л.В. Чернец М. Бахтинның генологик позициясен яклап: «Жанрообразующим фактором, таким образом, выступает время, точнее, рожденное им мироощущение», ди (Чернец, 1982:13). Шулай ук И.П. Смирновның үзенә «Олитературное время. (Гипо)теория литературных жанров» дигән хезмәтендә язылганча: «Жанр есть некое специфическое отношение литературного текста к человеческому времени (Смирнов, 2008: 4), аның чыганагы әдәби төрләр арасында лирика өстенлек алган Европага барып тоташа, шуңа күрә аны Көнчыгыш кешесенә вакытны кабул итү үзенчәлегеннән чыгып билгеләргә кирәк. Әйтик, Көнчыгышта патристика дәверендә вакыт турында Аврелий Августин хезмәтләрендә Аристотель идеяләренә нигезләп формалаштырылган «вакыт хәрәкәттән башка була алмый» дигән караш хөкем сөргән. Вакыт турындагы фикерләр бүгенге көнгә дә хас – чыннан да ул шулхәтле тиз уза ки, аны инде узып киткәннән яки киләчәктәгесеннән аерып карау мөмкин түгел. Августин шундый нәтижәгә килә: «...время

* Ph.D. (Philological), Senior Researcher at the Center for Writing Heritage of the Institute of Language, Literature and Arts after G. Ibragimov of the Academy of Sciences of the Republic of Tatarstan, Russia, e-mail: nasibullina.nur@yandex.ru

существует только в нашей душе. Прошлое – в памяти, будущее – в ожидании» (Ильин, 2005:160) (Христианлыкка кадәр вакыт турындагы караш Көнчыгышныкына якын торган, бу хакта алда әйтелчәк эле.) Шулай итеп, Көнбатыш кешесе өчен, «хәзерге» категориясеннән чыгып караганда, «үткәндәге» «киләчәккә» капма-каршы куела (аның схемасы дини карашларга яшеренгән: христианнарның дини тәгълиматларында үткән белән киләчәк төшенчәләре бу дөнья өчен онтологик күренеш буларак бирелә). Нәкъ менә шуңа күрә дә христиан дине өйрәтмәләре хакимлек иткән дәвердә барлыкка килгән Европа әдәбияты әйтеп үтелгән «үткәндәге» һәм «киләчәк» каршылыгына нигезләнгән «sictransit» лейтмотивы белән сугарылган. Ә Көнчыгыш авторы өчен «время – линейно и непрерывно» һәм ул тормышның төрле чорларын үзенә бер дәрәжәдә кабул итә (Калинина, 2006:411). Р. Миңнуллин лирикасы, безнең заманда иҗат ителсә дә, әйтеп үтелгәнчә, XX гасырга кадәр татар сүз сәнгате йөз тоткан Көнчыгыш традицияләренә нигезләнгән. Л.Г. Фризман әдәбияттагы мондый күренешләр хакында «история жанра – это всегда рассказ не только о значении новаторства, но и о силе художественных традиций. Показывая своеобразие каждой эпохи, жанры вместе с тем как бы скрепляют историю литературы в единое целое, позволяют видеть связи между разными, порой далеко отстоящими друг от друга этапами художественной эволюции» (Фризман,1973:3), – дип яза. Әлегә тезисларга иллюстрация рәвешендә Р. Миңнуллинның тирән эчтәлекле «һаман чибәр минем әнкәй» дигән шигыренә тукталып үтик. Бу эсәрнең идея төзелеше «үткән» белән «хәзерге» арасындагы контрастка корылган.:

Күзләренә карыйм – алар

Мин белгәндәге килеш.

[...]

Сизәм мин – аның жанында

Тынмаган әле давил.

Р. Миңнуллин шигърияте жанрлар системасының темпораль нигезе тотрыклы саклануы ягыннан да бик мөһим. Элегияне генологик анализлау нәтижәләреннән аңлашылганча, эсәр вакыт категориясе белән тыгыз бәйләнгән. Бу хакта Е.М. Ефремов төрки әдәбиятлар арасынан якутларныкын өйрәнеп язган хезмәтендә болай ди: «Своеобразие авторского «я» в элегии сосредотачивается на раскрытии идеи времени» (Ефремова, 2012:228). Р. Миңнуллинның «Элегия» тематик шигыре, Көнбатыш Европа һәм рус әдәбиятларының романтизм алды һәм романтизм дәверендә ныклы позициядә торган «каберлек» поэзиясе контекстына карый. Әйтерсең без Көнчыгышның жанр традицияләре белән диалог күзәтәбез («Каберлек» элегиясенә беренче үрнәген 1751 елда авыл зиратында Томас Грей иҗат иткән). Бүгенге татар әдәбиятын әлегә диалогтан башка күз алдына да китереп булмый, әмма биредә ике традициянең – поэтик яктан Көнчыгыш рухындагы жанрлар формасында иҗат ителгән Европа әдәбиятының – синтезы белән очрашабыз. Эсәрне Грей (Англия), Ламартин (Франция) Жуковский яки Якубович (Россия) элегияләре белән янәшә өйрәнүдән шул ачыклана: шигырьләренә хронотобы (бу төшенчә беренче чиратта «хронос»ны, ягъни вакытны күздә тоту. Михаил Бахтин язганча, «хронотоп в литературе имеет существенное жанровое значение. Можно прямо сказать, что жанр и жанровые разновидности определяются именно хронотопом, причем в литературе ведущим началом в хронотопе является время» (Бахтин, 1975: 234) берсеннән берсе бөтенләй аерылып торган ике архетип – гомумевропаның «Меланхолия» архетибы белән милли «Моң» («Сагыш») архетибы тирәли тезеләп китә. Әгәр беренчеләрдәге хронотоп энтропиягә омтылса Казанның күренекле әдәбият белгече А.Н. Пашкуров: «дробится, распадается [...] хронотоп в элегии Якубовича» (Пашкуров,2009:150), – дип яза, Р. Миңнуллин шигырендә, «каберлек элегиясе»нең жанр үзәген үзгәртеп, аның бердәмлеген саклау тенденциясе чагыла һәм әйтеп үтелгән «sictransit» лейтмотивы формалаша:

Гомер үткән.

Син юкка да күптән.

Үзем хәзер эти булырлык.

Әнкәй генә елаштыра менә...

Тулырлык шул күңел, тулырлык.

Күргәнебезчә, үткән белән хәзергенең, әлеге жанрга хас булганча, семантик капма-каршылыгы рухында иҗат ителгән әсәрдәге «Гомер үткән. Син юкка да күптән» дигән юллар әдәби пространствода Блаженный Августин тарафыннан ук эшләнгән Көнбатыш хронотобына нигезләнгән фикернең темпораль үзгәрүчәнлегенә идеясе тормышка ашырыла. Эмма, Көчле мәгънәви позициядәге соңгы юлда әйтеп үтелгән идеяне жиңеп, кире кагу күренеше өстенлек ала, һәм ул жанр шигърияте белән троп шигъриятен чагыштырып караганда аеруча ачык тоемлана:

Безнең өчен – балаларың өчен

Йөрер чагың да бит куанып...

Сагышынан сары чәчкә аткан

Кабереңдәге сәрви куагы.

Димәк шагыйрь соңгы юлы белән әсәрләренең троп структурасына психологик параллель уздыра, ә аның нигезе борынгы мотивларга – теге яки бу агачны, үсемлекне кеше тормышы белән бердәйләштерүгә барып тоташа: мәсәлән, Мисыр легендаларының берсендә герой йөрәген сәрви чәчәкләренә урнаштыра (Веселовский, 1989:105). Безнең тикшеренүләребезнең мөһимлегенә шунда, академик Веселовский тәкъдим иткәнчә, параллельлек төрләренә классик аңлатма бирү. Бу хакта автор үзе болай яза: «вначале, и ближе к древнему представлению о тождестве человеческой и природной жизни, деревья – цветы вырастали из трупов; это – те же люди, живущие прежними аффектами; когда сознание тождества ослабело, образ остался, но деревья – цветы уже сажаются на могилах [...], и мы сами подсказываем, обновляя его, древнее представление, что и деревья продолжают, по симпатии, чувствовать и любить, как покоящиеся под ними» (Веселовский, 1989:106). Галим фикерләреннән чыгып, шуны әйтергә кирәк: борынгы шигъри тропларга мөрәҗәгать итеп Р. Миңнуллин үткәндәге белән бүгенге арасындангы дистанцияне мөһим семантик лакунага әверелдерә, алай гына да түгел, ул монда, европачыл жанр формаларын тулы үзләштергән татар поэзиясенә Көнчыгыш цивилизациясе кысаларында барлыкка килгән милли менталитет закончалыгына нигезләнеп, эстетик һәм әхлакый саналган күренешләренә (шигырьдә авторның этисе турында сүз бара) гәүдәләндерә.

Шулай итеп, Р. Миңнуллинның жанрларга үзенчәлекле карашын ачыклап, без аның шигъриятендә жанрларны типологик системалаштыруына күчә алабыз. Мондый системалаштыру вакытында жанр ретроспективалы категория дигән билгеләмәдән читкә китәргә туры килә, чөнки теләсә кайсы жанр, әдәбият үсеше тарихының барлык тәҗрибәсен үз эченә алган «ныклы типологик бөтенлек» (Заманский, 1977: 86) буларак шулай ук һәр авторның әдәби системасын тәшкит итеп, индивидуаль үзенчәлеккә ия була, үзенә кабатланмас ысулларны берләштерә. Жанрлар типологиясенә әлеге сыйфатыннан чыгып, аны диалог төшенчәсен белән бәйләргә була. Р. Миңнуллин иҗаты мисалында әйтеп үтелгәнчә, диалог төрле цивилизацияләренә әдәби локуслары арасында булырга мөмкин. Татар шагыйрьләре һәм язучылары өчен Көнбатыш белән Көнчыгыш диалогы актуаль санала. Татар әдәбияты күп кенә башка милли әдәбиятлардан шуның белән аерыла да, чөнки алар Төньяк белән Көнъяк диалогына йөз тоташа: Көнбатышта, мәсәлән, шотландиялеләр әдәбияты «көнъяк» инглизләренә диалогик мөнәсәбәтләренә таянып формалашкан; Көнчыгышта исә Комбоджа, Непал яки Тибет әдәбияты «төньяк» кытайлар һәм «көнъяк» һиндләр әдәбияты йогынтысында үсеш алган; Европа һәм рус әдәби жанрлары формасына хас үзенчәлекләр Р. Миңнуллин шигъриятендә Көнчыгыш жанр формаларын чагылдыра. Жанрлар типологиясә өчен авторның үз әдәби тирәлегә әдәбияты традицияләре белән диалогы да мөһим санала: автор жанр элементларын гына түгел, тоташ жанр формаларын да кире кагарга, үзгәртәргә яки, киресенчә, аларны традицион юнәлештә актив кулланырга мөмкин. Бу хезмәтнең алдагы параграфларында (аеруча шушы бүлекнең икенче һәм

өченче параграфларында) Р. Миңнуллин ижатында элеге мәсьәләгә диалектик якин килүгә басым ясала, аерым алганда кайбер жанрларга (мәдхиягә, мәрсиягә һ.б.га) килгәндә, аларда жанрлар традициясе турыдан-туры үзләштерелә, трансформацияләнә. Мәсәлән, борынгыдан ук мәгълүм әкият жанрына нигезләп шагыйрь кабатланмас, яңа жанр – «кечкенә әкият»не барлыкка китерә.

Диалогка бәйлә рәвештә коммуникативлык төшенчәсе да яши. Р. Миңнуллин ижатында ул жанр константлары статусын ала: аның шигъриятендә укучы белән элементә онтологик әһәмияткә ия. Укучы психологиясенә үтәп керергә омтылу нәкъ менә төрле жанр формаларын этик-аксиологик элементлар белән тулыландыра.

Р. Миңнуллин ижатында бу сыйфатлар бигрәк тә аның балалар өчен язган әсәрләрендә ачык күренә. Аларда автор, Б. Вайнер әйткәнчә, «балалар күзаллаган» (Вайнер, 1994:2) тоташ галәмне гәүдәләндерә. «Галәм» сүзе биредә очраклы кулланылмый: әйтеп үтелгән «кечкенә әкият» («Шүрәләләр турында, Тылсымчы бабай турында һәм малайлар турында, тагын шүрәләләр турында кечкенә әкият») жанры мисалында без шагыйрь тарафыннан барлыкка китерелгән дөнья хронотобының чиксез югары дәрәжәдә булуын, хикәяләр ысулы буларак, анда постмодернизм элементлары чагылыш алуын күрәбез. Шулай итеп, шигъри жанр Р. Миңнуллин ижатын постмодернизм әдәби элементлары белән тулыландыра. Бу нәтижәнең урынлы булуына ышандырган, әсәрләрендә жанр эчтәлегенә мөһим аспектларыннан берсе саналган, аларны «кечкенә әкият» термин белән генеологик төркемгә берләштергән сәбәп – ул экологик тематика. Постмодернизмның экологик эстетикасына бәйләп уздырылган параллельләр «кеше белән табигатьнең үзара бәйләнеш проблемалары мәдәният контекстында үзенчәлекле чаралар белән тормышка ашырыла» (Маньковская, 2000:238) – бу күренеш Р. Миңнуллинның «кечкенә әкият»ләрендә үзәк урынны били дияргә була.

Р. Миңнуллин шигъриятендә багланышлылык (коммуникативлык) мәсьәләсенә кабат тукталып, аның барлык чыганаclarын билгеләү мөһим. Монда Р. Миңнуллинның, халык депутаты буларак, сайлаучылары һәм укучылары белән даими диалоглары зур урын алып тора. Үз халкына хезмәт итүне төп бурычы санаган, үз язмышын ил сәясәтенә ышанып тапшырган кешеләр белән диалоглары әдипнең әдәби фикерләү дәрәжәсен тирәнәйтә. Тарихта мондый мисаллар аз түгел, мәсәлән: Германиядә – Гете, Кытайда – Ван Мэн, Россиядә – Тютчев һәм Миңнуллин. Генеологик универсальлек категориясеннән чыгып фикер йөрткәндә, Р. Миңнуллин поэзиясендә, жанрлар төрлелегенә карамастан, «қыр текстлары» өстенлек итә. Шагыйрь ижатындагы бу сыйфат үзенә бер рухи күтәрәнкелеккә белдерә һәм Р. Миңнуллинның катнаш жанрлар белән бае тылган сәнгатьле сүз системасын тәшкил итә.

Әдәбият:

Смирнов И.П. Олитературенное время. (Гипо)теория литературных жанров. СПб.: Изд-во РХГА, 2008. С. 36.

Чернец Л.В. Литературные жанры (проблемы типологии и поэтики). М.: Изд-во Моск. ун-та, 1982. С. 13.

Ильин В.В. История философии. СПб.: Питер, 2005. С. 160.

Калинина Т.М. Восприятие времени и пространства арабским ученым X века ал-Масуди // Древнейшие государства Восточной Европы. 2006 год: Пространство и время в средневековых текстах. М.: Русский фонд содействия образованию и науке, 2010. С. 411.

Фризман Л.Г. Жизнь лирического жанра. Русская элегия от Сумарокова до Некрасова. М.: Наука, 1973. С. 3.

Ефремова Е.М. Типы лирических субъектов в поэзии Леонида Попова в аспекте жанровой характеристики // Вестник Брянского государственного университета. 2012. № 2. С. 228.

Бахтин М.М. Формы времени и хронотопа в романе. Очерки по исторической поэтике // Вопросы литературы и эстетики. М.: Худож. лит., 1975. С. 234.

Пашкуров А.Н. Из истории поэтики меланхолии в русском предромантизме (опыт комплексного анализа элегий А. Якубовского [*sic!* Так у автора. Примечание наше. – *Н.Н.*] «Ночь» и Е. Смагина «Месяц») // *Philologos*. 2009. № 5. С. 150.

Веселовский А.Н. Психологический параллелизм и его формы в отражениях поэтического стиля // Историческая поэтика. М.: Высшая школа, 1989. С. 105.

Заманский Л.А. О системе жанров в поэзии социалистического реализма на материале советской поэзии 30-х годов) // Проблемы реализма. Выпуск IV. Вологда, 1977. С. 86.

Вайнер Б. С солнцем наперегонки // Известия Татарстана. 1994.15 апр.

Маньковская Н.Б. Эстетика постмодернизма. СПб.: Алетейя, 2000. С. 238.

ROBERT MINNULLIN'İN ESERLERİNDE FOLKLORİK GELENEKLER

Muslima GILMANOVA*

Özet

Makale, Robert Minnullin'in eserlerinde folklor geleneklerinin incelenmesine adanmıştır. Halk motiflerinin işlevlerini ve sözlü halk sanatından gelişen sembolik imgelerin aday gösterme alanını inceler. Şairin sanatsal kişiliğinin oluşumunu etkileyen sözlü halk sanatının geleneklerinin işleyişinin özellikleri ortaya çıkar. Çalışma sonucunda Robert Minnullin'in eserlerinde sözlü halk sanatının motiflerinin ve imgelerinin yazarın felsefi ve estetik kavramlara ve özel yaratıcı tutumlara uygun olarak konumunun gerçekleştirilmesine hizmet ettiği iddia edilmektedir. Bilimsel yenilik, Robert Minnullin'in yaratıcılığını incelemek için farklı bir yaklaşımla belirlenir: çalışma sırasında folklorik geleneklere vurgu yapılır.

Anahtar kelimeler: Robert Minnullin, Tatar şiiri, folklor, sembol, görüntü, gelenek.

FOLKLORE TRADITIONS IN THE WORKS OF ROBERT MINNULLIN

Abstract

The article is devoted to the study of folklore traditions in the works of Robert Minnullin. It examines the functions of folklore motifs and the nominative field of symbolic images developing from oral folk art. The peculiarities of the functioning of the traditions of oral folk art, which influenced the formation of the poet's artistic individuality, are revealed. As a result of the research, it is stated that in the works of Robert Minnullin, the motives and images of oral folk art serve to actualize the author's position in accordance with philosophical and aesthetic concepts and specific creative attitudes. Scientific novelty is determined by a different approach to the study of Robert Minnullin's work: in the course of the study, attention is focused on folklore traditions.

Key words: Robert Minnullin, Tatar poetry, folklore, symbol, image, tradition.

ФОЛЬКЛОРНЫЕ ТРАДИЦИИ В ТВОРЧЕСТВЕ РОБЕРТА МИННУЛЛИНА

Муслима ГИЛЬМАНОВА

Аннотация

Статья посвящена изучению фольклорных традиций в творчестве Роберта Миннулли. В ней рассматриваются функции фольклорных мотивов и номинативное поле символических образов, развивающихся из устного народного творчества. Выявляются особенности функционирования традиций устного народного творчества, повлиявших на становление художественной индивидуальности поэта. В результате исследования утверждается, что в произведениях Роберта Миннуллины мотивы и образы устного народного творчества служат актуализации авторской позиции в соответствии с философско-эстетическими концепциями и

* Kazan Federal Üniversitesi Filoloji ve Kültürlerarası İletişim Enstitüsü, muslimag80@bk.ru
Институт филологии и межкультурной коммуникации КФУ, кафедра татарской литературы, Татарстан, Казань, ORCID ID: 0000-0002-2254-2295, muslimag80@bk.ru
Institute of Philology and Intercultural Communication KFU, Department of Tatar Literature, Tatarstan, Kazan

конкретными творческими установками. Научная новизна определяется иным подходом к изучению творчества Роберта Миннуллина: в ходе исследования акцентируется внимание на фольклорные традиции.

Ключевые слова: Роберт Миннуллин, татарская поэзия, фольклор, символ, образ, традиция.

КЕРЕШ

Киңқырлы ижатында «Ана», «Туган як», «Балачак» образларын үзәккә куйган, аларга дан жырлаган шагыйрь Р. Миңнуллинның татар әдәбиятына керткән өлеше ихтирамга лаек. Шагыйрьнең ижаты жанр төрлелеге белән үзенчәлекле дә: традицион лирик шигърь, жыр, багышлау, эпиграмма, пародия, поэма, шигъри әкият, ода, элегия һ.б. жанрлар Роберт Миңнуллин ижатын поэзиянең югары баскычына күтәрә. Р.Миңнуллин шигърьләре лирик геройның үз тормышындагы мизгелләре, хыяллары, хыяллары хакында сөйләвенә нигезләнә, шәхси башлангычка өстенлек бирә, хисләрне үсеп-үзгәрәп торуына корыла. Мондый типтагы шигърьләрдә хис-кичереш табигать образлары, символлар аша белдерелә, композицион алымнардан кабатлау һәм көчәйтү яратып кулланыла (Йосыпова, 2008: 134).

“Сәнгать теле белән эш итүче, үзе яшәгән вакыттагы фикер үсеше дәрәжәсенә нигезләнәп, башка дәверләрдәге хәл-әхвәлләрне дә күз алдына китерү мөмкинлегенә ия. Күренекле шагыйрьбез Роберт Миңнуллин шигъриятендә дә без моның отышлы гәүдәләнешен шактый еш очратабыз” (Галимуллин, 2021: 123), - дип яза шагыйрь Роберт Миңнуллин турында әдәбият галиме Фәат Галимуллин.

Күренекле фольклорчы галим Ф. Урманчеев “Роберт Миңнуллин: шигъри осталык серләре” дигән хезмәтендә шагыйрь ижат иткән әсәрләренң фольклор һәм мифологик нигезләрен, аларда борыңгы төрки-татар мифологиясен генә түгел, ә дөнья халыкларының гомум мифологик карашларының чагылышын анализлый (Урманче, 2005). Филология фәннәре кандидаты Н. Насыбуллина Роберт Миңнуллин ижатын тирәнтен өйрәнәп, шагыйрь поэтикасының үзенчәлекләрен ача. Шагыйрьнең Г. Тукай, Ш. Бабич, Х. Туфан, Ә. Атнабай ижатларына тугъры калып халык традицияләрен яңартуын ассызыклай (Насыбуллина, 2018).

Роберт Миңнуллинның башлангыч чор ижатына С. Хәким, Ф. Хәсни, Ш. Галиев, И. Юзеев, Н. Нәжми кебек классикларыбызның югары бәя бирә. Р. Миңнуллинның беренче шигърьләре үк көчле яңгыраш ала, әсәрләрендә тудырылган образлар һәм мотивларның әхлакый һәм социаль әһәмияткә ия икәнлегенә күренә. Шагыйрьнең тәүге әдәби уңышлары М.Әхмәтжанов, Ф.Галимуллин, Т.Галиуллин, Г.Гыйльманов, М.Вәлиев, Л.Минһажева, Р.Мостафин, Р.Рахман, Р.Сарчин, Ф.Урманчеев, Н. Хисамов, Ә.Шәрипов, Н.Юзиев, Ф.Яхин, С.Поварисов һәм башка әдәбият белгечләрендә, лингвистларда, тәнкыйтчеләрдә зур кызыксыну уята. XX йөзнен 70-80нче елларында Р. Миңнуллин ижатына урыс әдәбиятының М.Львов, С.Михалков, М.Пляцковский кебек күренекле вәкилләре дә игътибар итә.

МЕТОДЛАР

Мәкаләне язу барышында методологик нигез итеп герменевтик эзләнүләр алынды (Терминология, 1992). Герменевтик кануннар, шәрехләнү теориясе Роберт Миңнуллин лирикасында фольклор традицияләрен аерып чыгарырга, шигърьләрендә халык авыз ижаты традицияләренң дәвам ителешен ачыкларга яки аларның трансформациясен, үзенчәлеген аңлатырга мөмкинлек бирә.

ФИКЕР АЛЫШУ

XX гасырның 70нче елларында ижат иткән шагыйрьләр арасында Р. Миңнуллинның жыр текстлары халык ижаты лирикасына, фольклорның эчке матурлыгына һәм ритмикасына якын

булуы белән аерылып тора. Чөнки, алар Туган як, Ана темаларын колачлый, ә иң мөһиме автор халык образлары һәм фольклор элементларыннан оста файдалана белә:

Туган якның кыр казларын,
Бәлки табармын әле;
Үзебезгә кайтыгыз, дип
Әйтеп карармын әле. (“Көнъякка очканда язылган шигырь”)

Кыр казы образы ялгызлыкны, сагышны гәүдәләндергән фольклор символы икәнлеге билгеле. Автор кыр казы образы аркылы туган ягын сагынуын, чит жырләрдә туган якның кадерен тагын да артуын, туган як кешеләр өчен генә түгел, ә кыр казлары өчен дә газиз булуын шигырь укучылар күңеленә житкерергә тели.

Шагыйрь, халыкның эчке кичерешләрен тирәнтен сурәтләү аша, аның күңеленә үтеп керә. Ягъни халык лирикасына нигезләнгән стиль, табигый интонация, сөйләм теле байлыгын киң куллану Р. Миңнуллин лирикасын халык жырлары рухына якынайта. Мисал өчен:

Ак күбеккә баткан юргалар
Кышкы юлдан ярсып чабалар.
Чак-чак кына аумый калалар
Салулаган чакта чаналар.
Арттан чаба бала чагалар! (“Килен төшкәндә”)

Бу шигырь юллары бүгенге көнгә кадәр популяр жыр булып яңгырый. Шигырь куплетларында татар халкына хас булган килен төшерү йоласы сурәтләнә. “Ак күбеккә баткан юрга (рус телендә - тройка)” образын да фольклор символы буларак билгели алабыз. Роберт Миннуллинның “Каз өмәсе” шигырендә дә шулай ук йола элементларын күрергә мөмкин.

Су буена сипсәң каурыйларын,
Яренгә дә уңар казыгыз.
Кызларыгыз очар чаклар житте,
Сагынырсыз, карап калыгыз! (“Каз өмәсе”)

Р. Миңнуллинның фольклорга нигезләнеп язылган лирик әсәрләренең тагын бер үзенчәлеге – шигырьләренең сюжетка корылуы һәм, инде әйтеп үтелгәнчә, сүзләренең кабатланып килүе. Әлеге сыйфатлар, шигырьнең ритмик яктан камиллеген һәм музыкальлеген тәэмин итү белән бергә, күз алдында картина тууга да сәбәпче була (Минһаҗева, 2018).

Роберт Миңнуллин еш кына милли үзенчәлекләрен, милли характер сыйфатларын, гореф-гадәтләрен һәм традицияләрен яктырта, халыкның рухи байлыгы -милли традицияләрен сурәтли. Мисал өчен:

Сөлгеләр батырлар өчен,
Сөлгеләр өләшергә...
Өйрәнә кунак егетләр
Татарча көрәшергә! (“Кунак егетләр”)

“Кунак егетләр” шигырендә татар сабантуенда көрәш сурәтләнә, халыкның йолалары милли үзенчәлекләр аша үткәрелә, вакыйгаларда татар милләте вәкилләре өчен горурлык сизелә, татар халкының күңел матурлыгы, кунакчыллыгы ачыла. “Сөлге”, “ак сөлге”, “чигелгән сөлге” чисталык, юл, шатлык, кунакчыллык символы буларак билгеләнә.

Р. Миңнуллин ижатында туган як табигате шагыйрьгә илһам чыганагы булып хезмәт итә. Аның шигырьләре таныш вакыйга-хәлләрдә ихлас, хис-тойгыларны бәян итә. Сөн елгасы, чишмәләр, агымсу, тал, өянке, тупыл, каен, имән, шомырт, кыр казы, акош, сандугач, тургай, тилгән, кош, оя, кояш, йолдыз, жил һ.б. кебек фольклор образлары шагыйрьнең ижади язмышын чагылдыра, аның характерын ачучы символлар ролен үти. Чөнки Роберт Миңнуллин поэтикасында авторның характер сыйфатлары белән бәйләнгән еш кына әйтә алмый калган фикер, ихласлылык, читләтеп әйтелгән кинәя дә бар. Табигатьнең гүзәллегенә соклану аша шагыйрь күп кенә проблемаларны кеше аңына җиткерү мөмкинлеген ача. Фольклор традицияләре, халыкның теле, сөйләм стиле чагылыш табу шагыйрьнең төп ижат коралы булып, аның ижатын искиткеч биекләккә күтәрә.

Шулай ук, әкиятләрдәге үги кыз, гыйфрит, алып, иске лампа фольклор образ-символлары Роберт Миннуллин ижатында балачак хәтирәләре белән бүгенге тормышны чагыштыру чарасы буларак сурәтләнә. Шагыйрь балачагын сагынып кына калмый, ә һәрбер кешенең күнелендә, хәтерендә әкият белән бәйлә вакыйгаларның яшәвен, саклануын да күрсәтә. Мондый әкият мотивлары шигырь эчтәлеген тылсымлы, серле итеп кенә калмый, ә китап укучы өчен аһәңдә дә яңгырый. Мисал өчен:

“Тәгәри китте йомгагым,
Күрмәдеңме, егетем?”-
Дип кенә, йомгагыңны
Китерермен йөгертөп. (“Әкияттәге үги кызга”)

Әллә ничә
Әкиятлек кичләр!
“Камыр батыр”,
“Мең дә бер кичә”...
Яңа әкиятләр беркайчан да
Китми иде безгә кермичә. (“Кышкы кичтә”)

Р. Миңнуллинның шигырьләрендә фольклор образлары системасын анализлау шуны күрсәтә, ул күп кенә шигырьләрендә табигатькә, кош-кортлар, хайваннар дөньясына мөрәҗәгать итә, аларны җанландыра. Ул табигатьтә үзенчәлекле һәрбер мизгелне сәнгатьчә сурәтли. Бу нисбаттан мисалга “Сандугач белән сөйләшү”, “Кайда сайраса да..”, “Сандугачлар туге”, “Сандугачлар язын туга”, “Тургай” һ.б. шигырьләрен китерергә мөмкин. Мисал өчен:

Гомерлеккә сайлаганмы
Күк белән җир арасын?
Тургай жанын кем аңламый,
Тургай булып карасын! (“Тургай”)

Сандугач сайраган җиргә
Якты моң кунып кала.
Кайда сайраса да ул бит
Сандугач булып кала! (“Кайда сайраса да...”)

Бу шигырьләрен автор шагыйрьләр Наһар Нәҗмигә, Мостай Кәримгә багышлый. Шигырьләренә эчтәлекләрендә бу кошларны сурәтләү генә түгел, ә аларның кыйммәте, ә иң

мөхиме биеклек һәм бөеклек тенденцияләре чагыштырыла. Матур сайраучы кошларның биеклегенә һәм танылган шагыйрьләрнең бөеклегенә мактала.

“Каурый белән” шигырендә былбыл, аккош, бөркет каурые кебек фольклор образларын күрәбез. Г.Тукай, М.Жәлил, Х.Туфан кебек шагыйрьләрнең талантын Роберт Миңнуллин билгеле бер кошларның каурыйлары белән ижат ителгәнлек белән ассызыклап үтә: Г.Тукай былбыл каурые, Х.Туфан аккош каурые, М.Жәлил бөркет каурые белән ижат иткәнлеген күсәтеп, автор аларның рухи көчен, талантларын бәяли. Шулай итеп Роберт Миңнуллин кошлар образы аша шагыйрьләргә дан җырлый.

Тукайның шигырләренә
Мөңгелек язган икән
Ул үзенен шигырьләрен
Ни белән язган икән
Былбыл каурые беләндер
Былбыл каурые белән... (“Каурый белән”)

Роберт Миңнуллин үз ижатында олимпат шагыйрьләр белән беррәттән заманның глобаль проблемаларына да игътибар итә. Табигатькә карата булган битарафлык шагыйрьне уйландыра. “Ялгыз ләкләк”, “Буш оя”, “Каен суы”, “Жимеш булмаган шомырт чөчәге”, “Имән”, “Тилгән, тилгән” һ.б. шигырьләрендә ләкләк, оя, каен суы, шомырт чөчәге, имән агачы кебек фольклордан үстерелә килгән образлар табигатькә килгән афәтне тасвирлау чарасы булып тора. Мисал өчен:

Белми авыл малайлары
Белми бу такмазаны.
Күптән оныткан әбиләр
Тилгән дигән казаны. (“Тилгән, тилгән...”)

“Тилгән, тилгән...” шигыре авторның балачак хәтирәләре белән бәйле. Шигырьдә табигатьтә кош кортларның юкка чыгу афәте турындагы фикер белән беррәттән, балаларның телен ачу, сөйләмен үстерү мәсәләсе дә алга чыга. Автор балалар андый кошны күрү генә түгел, халык авыз ижатының энжесе булган такмаза әйтергә өйрәнү мөмкинлегеннән дә мэхрүм икәнлегенә ишарә ясый.

Роберт Миңнуллин ижатында күп кулланылган ак каен, тал, тирәк, өянке образлары символик образ буларак гаять зур әһәмияتكә ия. Бу агачларны автор күп очракта Сөн елгасы, туган жир, авыл, белән бәйләп сурәтли. Алар - туган жир символлары буларак, кешеләрне яхшылыкка, игелеклелеккә, матурлыкка өндәүче рольне үтилә.

Өянкеләрдә – моңсулык,
Тупыларда – тугрылык,
Ул тугрылык әллә ничә
Горурлыкка торылык.

Беләм, гомер буйларына
Миңа дога укырлар
Өнкәй кебек өянкеләр,
Өткәй кебек тупылар. (“Өянкеләр, тупылар”)

Сөн буге талсыз булалмый,
Сөн нишләсен талларсыз?
Талларга гашыйк булсагыз,
Үзегез дә аңларсыз. (“Сөн буге талсыз булалмый”)

Каенның син жәй дә , кыш та
Аклығына карама:
Жаны кара затлар гына
Кайгылардан карала. (“Каеннарны сеңел сана!”)

Р. Миңнуллин поэзиясендә метафоралар күп кулланыла, рифма саклана һәм шигырьнең ритмын динамикалырак итүче инверсия алымы файдаланыла. Мәсәлән, кояш шатлыкны, жылылыкны гәүдәләндерә, жил-давыллар – тынгысызлыкны, яңгырлар кәефсезлекне чагылдыра. Болар Көнчыгыш медитациясе традицияләренен үзенчәлекле чагылышы буларак карала.

“Алтын алма”, “алтын кош”, “алтын кояш” фольклор образлары да Роберт Миңнуллин шигырьләренә әкияти тылсым өсти. Алманың, кошның, кояшның алтын булып сурәтләнүе шигырьгә яңа мәгънә төсмере бирә.

Хәтеремдә алтын кошның
Сарый сайрый очканы.
Кундымы ул кош кояшка,
Әллә конбагышкамы? (“Кош.Кояш.Көнбагыш”)

Сине генә яратфырмын дитден
Иң бәхетле кеше иттерсәң,
Әгәр миңа оҗмах бакчасыннан
Алтын алма өзеп китерсәң(“Алтын алма”)

Төн буге ай очып йөрер
Минем яңда әйләнәп;
Иртән кояш менеп кунар
Алтын кошка әйләнәп (“Алар мине ташламас...”).

НӘТИҖӘ

Роберт Миңнуллин ижаты фольклор традицияләрен яңарту белән бәйле. Роберт Миңнуллин – балалар шагыйре буларак та танылган шәхес. Аның балалар өчен язылган әсәрләре арасында «кечкен әкият» жанры да бар. Халык авыз ижатында охшаш әкият мотивлары күзәтелсә дә, «кечкен әкият» дигән жанр юк. Ф. Урманчеев бу жанрны нәкъ менә Роберт Миңнуллин уйлап чыгарган дигән фикерне әйтә. Бу жанрда халык әкиятләре һәм фольклор мотивлары күзәтелә, әмма сюжеты тулаем халык әкиятләре белән чагышмый. Роберт Миңнуллин татар поэзиясендә фольклор традицияләренә тугъры калып ижат иткән әдип буларак кына түгел, ә татар

фольклористикасына яңа жанр алып килүче шагыйрь буларак та безгә кадерле. Шагыйрьнең ижаты бай, һәм безгә аның ижатын өйрәнү мөмкинлекләре чиксез.

Әдәбият

1. Йосыпова Н. М. (2008). Шагыйрь лирикасында жанрлар төрлелеге // Хәзерге татар әдәбияты һәм Роберт Миңнуллин. Казан, Б. 34–39.
2. Галимуллин Ф.Г. (2021). Гамле күңел: фәнни һәм публицистик мәкаләләр, ижат портретлары, чыгышлар. Казан: Татар.кит.нәшр., 366 б.
3. Урманче Ф.И. (2005). Роберт Миңнуллин: шигъри осталык серләре. Казан: Мәгариф, 335 б.
4. Насыйбуллина Н.Ш. (2018). Роберт Миңнуллин шигърияте: поэтика һәм сәнгатьле образлар дөньясы. Казан: ТӘҺСИ, 140 б.
5. Терминология современного зарубежного литературоведения / отв. ред.: Ильин И.П., Цурганов Е.А. (1992). М: ИНИОН, 218 с.
6. Миңнуллин Р. (2001). Айның татлы йокысы. Казан: «Рухият» нәшр., 384 б.
7. Минһажева Л.И. (2018). Роберт Миңнуллинның балалар өчен ижаты: фольклордан профессиональ поэзиягә // Фәнни Татарстан. 2018. № 2.
8. Жамалиева Л.Ф. (2008). Роберт Миңнуллин ижатында кечкенә әкият жанры // Хәзерге татар әдәбияты һәм Роберт Миңнуллин. Казан, Б. 205–209.

ÇOCUK EDEBİYATINDA DÜNYA GÖRÜŞÜ VE YARATICI ARAYIŞLAR: ŞAİR ROBERT MINNULLİN'İN SANATSAL BULGULARI

Prof. Dr. Leyla MINGAZOVA *

Özet

Makale, şair Robert Minnullin'in dünya görüşü ve yaratıcı arayışını, çocuk edebiyatı alanındaki sanatsal keşiflerini ele almakta, şairin görüşlerinin ilgi alanlarının genişliğini ve dönüşümünü yansıtmaktadır.

Makalenin yazarı, R. Minnullin'in çalışmalarının çeşitli yönlerini, türünü ve çocuk şiirlerinin ideolojik ve tematik özelliklerini ele almaktadır. Sanatsal tasvirin tekniklerine ve ifade araçlarına özellikle dikkat edilmektedir.

Yapılan araştırmanın ana sonucu, ana motifleri çalışkanlık, aydınlanma, vatanseverlik, anne sevgisi, yeryüzünde barış çağrısı, geleneksel yetiştirme propagandası olan R. Minnullin'in çalışmalarında çocuk şiirinin geniş temsili hakkındaki sonuçtur.

Anahtar Kelimeler: Tatar edebiyatı, çocuk şiiri, R. Minnullin, yaratıcılığın yönleri, ifade araçları.

WORLD OUTLOOK AND CREATIVE QUESTS IN CHILDREN'S LITERATURE: ARTISTIC FINDINGS OF POET ROBERT MINNULLIN

Prof. Dr. Leyla MINGAZOVA *

Abstract

The article deals with the world outlook and creative search, artistic discoveries of the poet Robert Minnullin in the field of children's literature, reflecting the breadth of interests and transformation of the poet's views.

The author of the article considers various aspects of R. Minnullin's work, genre and ideological and thematic features of children's poems. Special attention is emphasized on the techniques and means of expressiveness of artistic depiction.

The main result of the research is the conclusion about the wide representation of children's poetry in R. Minnullin's work, the main motifs of which are hard work, enlightenment, patriotism, love for mother, call for peace on earth, propaganda of traditional upbringing.

Key Words: Tatar literature, children's poetry, R. Minnullin, aspects of creativity, means of expression.

* Kazan Federal Üniversitesi Filoloji ve Kültürlerarası İletişim Enstitüsü Tatar Edebiyatı Bölümü Tataristan/
Kazan, ORCID ID: 0000-0002-8141-1607, leila.kfu@inbox.ru

* ORCID ID: 0000-0002-8141-1607, leila.kfu@inbox.ru

Institute of Philology and Intercultural Communication KFU, Department of Tatar Literature, Tatarstan, Kazan

**МИРОВОЗЗРЕНЧЕСКИЕ И ТВОРЧЕСКИЕ ИСКАНИЯ В ДЕТСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ:
ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ НАХОДКИ ПОЭТА РОБЕРТА МИННУЛЛИНА**

Проф., доктор Ляйля МИНГАЗОВА*

Аннотация

В статье рассматриваются мировоззренческие и творческие поиски, художественные открытия поэта Роберта Миннуллина в области детской литературы, отразившие широту интересов и трансформацию взглядов поэта.

Автор статьи рассматривает различные аспекты творчества Р. Миннуллина, жанровые и идейно-тематические особенности детских стихотворений. Особое внимание акцентируется на приемах и средствах выразительности художественного изображения.

Главным результатом проведенного исследования является вывод о широкой представленности в творчестве Р. Миннуллина детской поэзии, основными мотивами которой являются трудолюбие, просвещение, патриотизм, любовь к матери, призыв к миру на земле, пропаганда традиционного воспитания.

Ключевые Слова: Татарская литература, детская поэзия, Р.Миннуллин, аспекты творчества, средства выразительности.

Тел, әдәбият тарихы, аның бүгенге торышы белән бәйле актуаль мәсьәләләр соңгы дистә еллар тарих, лингвистика, психология белән бәйле тикшеренүләрнең үзәгендә тора. Һәм ул турыдан-туры бүгенге жәмгыятьтәге үзгәрешләр, экономик, сәяси шартлар белән бәйләнә: чор таләп иткәнчә, татар жәмәгәтчелегенә дә бүген әдәбиятара, мәдәниәтара бәйләнешләрне киңәйтү ләзем.

Бу уңайдан, Татарстан Республикасының халык шагыйре, ТР Г.Тукай исемендәге Дәүләт премиясе лауреаты, Татарстанның атказанган сәнгать эшлеклесе, Башкортстан һәм Марий Эл республикаларының атказанган мәдәниәт хезмәткәре, халыкара Г.-Х.Андерсен исемендәге Почетлы диплом иясе, күпләгән әдәби премияләр лауреаты Роберт Мөгәллим улы Миңнуллинның 75 еллыгына багышланган “Балалар һәм яшүсмерләр әдәбиятында милли мәдәниәт һәм горейф-гадәтләр: тарих, шагыйрь, үсеш стратегиясе” исемле халыкара конференция оештыру матур үрнәк булып тора.

Мәгълүм ки, балалар әдәбияты – әдәбилек критерийларына тулаем туры килүче, укучыларның тәрбиясенә, интеллектуаль һәм рухи сыйфатлары үсешенә тәэсир итүче сүз сәнгате. Аңлашыла ки, биредә төп идея-фикерләр әдәбилекне һәм тел-стильне начарайту хисабына үткәрелгә тиеш түгел. Балалар өчен матур әдәбиятта әлеге спецификаны аңлау – димәк, әдәби сурәтлелекне һәм фикерне гади итеп, балаларча әйтә белү осталыгына ирешү дигән сүз.

Бу нисбәттән, В.Г.Белинскийның фикере кызыклы «дөнъяны балаларча образлы кабул итүгә яраклашу мөмкин түгел. Зур бала булу кирәк, әлбәттә, туры мәгънәсендә түгел, бәлки, балаларча эчкерсез характер белән дөнъяга туарга кирәк». Автор андый шагыйрьләрне «балаларның куанычы» дип атый, чөнки нәкъ менә шундый язучылар гына бала күңеленә үтеп керә ала (Белинский, 1982:79).

Татар балалар әдәбияты формалашканнан башлап, бу өлкәдә ижат итүче авторлар күп булды. Әмма алар арасында «балаларның куанычы» булган чын талантлар күп түгел: Г.Тукай, Дәрдемәнд, М.Жәлил, Б.Рәхмәт, Ш.Галиев кебек шагыйрьләрнең ижаты укучылар күңеленә бик якын. Чөнки алар үсеп килүче буынның таләпләрен аңлап, балачакның матур хәтирәләрен

* Институт филологии и межкультурной коммуникации КФУ, кафедра татарской литературы, Татарстан, Казань,

саклый һәм тасвирлый алдылар. Бу авторлар белән бергә, исемлектә, Р.Миңнуллин да лаеклы урын алды. Чөнки бу шагыйрь, төрле яшьтәге балалар күнеленә тирәнтен үтеп керү осталыгына ия. Әлеге осталыкның сере исә шигырьләрендә ачык тоемлана:

Әйтергә кирәк, Роберт Миңнуллин күпкырлы талант:

Беренчедән, Роберт Миңнуллин, әлбәттә, талантлы шагыйрь, зур шагыйрь! Татар шигъриятендә гасырлар дәвамында формалашкан традицияләргә, матурлыкны, моңны лирик әсәрләрендә яңачалык белән сугарып, төрле ил-төбәкләрдә яңгыраткан авторы. Аның өлкәннәр өчен дә, балалар өчен дә бер үк дәрәжәдә уңышлы ижат итүе инде дәлилләнгән күренеш («Хәзерге татар әдәбияты һәм Роберт Миңнуллин»/ Төбәкара фәнни-гамәли конференция материаллары. – Казан, 2008.; Ф.Урманче «Роберт Миңнуллин: шигъри осталык серләре». – Казан, 2005.; В. Ар-Серги «Путешествие с поэтом Робертом Миннуллиным из Казани в Уфу и обратно...». – Казань, 2008.; Р.Сарчин «Лирика Роберта Миннуллина». – Казань, 2012.; «На родной стороне» /Сборник материалов Всероссийской научно-практической конференции, посвященной 65-летию народного поэта Татарстана, заслуженного деятеля культуры Башкортостана Роберта Миннуллина. – Уфа, 2015.; Н.Насибуллина «Типология жанров и систематизация художественных образов в поэзии Роберта Миннуллина». – Казань, 2016. һ.б.). Әмма, Туган жир, Ана, Ил гаме, яшьлек хыяллары, матурлыкка омтылу, татар-башкортның зур шәхесләренә мәдхия-хөрмәт – санный китсән, бу юнәлешләргә һәрберсен аерым-аерым тикшерү дә ачышларга китерер иде. Моңа өстәп, аеруча соңгы дистә ел дәвамында милләт, тел белән бәйлә проблемаларны Г.Тукай, Дәрдемәнд, Акмуллдан килгән традиция буенча, туры бәрәп әйтүгә корган шагыйрь гаменнән һәркем фикер һәм фәһем алырлык.

Шагыйрьнең үз милләтенә булган мәхәббәт тирәнлегә «Татарларым» жыентыгы басылып чыккач, тагын бер кат расланды. Әлеге жыентыгы белән ул, Русиянең төрле төбәкләрендә төпләнеп яшәүче, чит илләрдә гомер итүче татарлардан тыш, инде татарлыкларын оныткан яки урыслашып беткән, яки ярымтатар, ярымбашкорт, ярымтөрөккә әйләнгән милләттәшләрен уянырга чакырды. Берләшү, рухи туганлык идеясе, туган туфрак, газиз әнкәй, Бөек Болгар, Изге Биләрдән килгән тарих, татарны дөнъяви таныткан Утыз Имәни, Каюм Насыри, Габдулла Тукай, Муса Жәлил, Хәсән Туфан, Сибгат Хәким, Наһар Нәһми кебек олуг шәхесләр турындагы уй-хисләр – болар барысы да шагыйрьнең борчу-шатлыклары аша тасвир ителә, шуның белән укучыны уйландыра.

Татарлыкны булмый яшереп тә,

Татарлыктан булмый арынып.

Яшерергә күпме тырышсаң да,

Татарлык ул ята ярылып... – дип язды ул Чыңгыз Айтматовка, татарлыгы озак вакытлар “биктә” калган дөнъякүләм мәгълүм авторга багышланган шигырендә дә.

Роберт Миңнуллин юмор-сатира остасы. Бу сүзләр юкка гына әйтелми, әлбәттә. Тормышта да гади генә вакыйгадан юмор ясап, шуннан тәм табып тирә-яктагыларны көлдереп, күңелләрен күтәргә (яки «төрткәләп» алырга, усал итеп көлөргә) сәләтле шагыйрьнең бу осталыгы шигырьләрендә дә аермачык күренә.

Балалар әдәбиятына килгәндә исә ул, һичшиксез, «балаларның куанычы» булган чын талант. Р. Миңнуллин кебек балалар күнеленә иң нечкә кылларын тибрәтә алучы, бәгырьләренә тирәнтен үтеп керү осталыгына ия талантлар күп түгел.

Балалар өчен шигърияттә автор бер үк вакытта ике төрле халәттә яши кебек: акыллы өлкән кеше – тәҗрибәле кеше генә шул рәвештә идеяне тирән фәлсәфи гомумиләштерү сәләтенә ия. Шаян да, гади һәм беркатлы бала да – Р. Миңнуллин геройлары кичерешләрен чын балаларча әйтергә сәләтле. Димәк, Р.Миңнуллинның балалар өчен ижаты традицион да, специфик үзенчәлекле дә. Нәтижәдә, ул әдәби һәм мәдәни мирасның бер өлешен, бөтен кешелек кыйммәтләрен үзгә саклай. Әлеге кыйммәтләр исә балаларны тәрбиялә итү, кечкенә шәхесне тормыш юлын дәрәс сайларга өйрәтү өчен тудырылган.

Икенчедән, Роберт Миңнуллин – әдәби тәржемәче. Аның бу юнәлештәге эшчәнлегә әлегә ныклап бәяләнде, әмма югары бәяләнергә хаклы дип саныйбыз. Мәгълүм ки, чит телләрдән туган телгә тәржемә шактый авыр эш. Чөнки этик һәм эстетик таләпкә тел чаралары ярдәмендә ирешелә, әмма эчтәлек, мәгънә шул ук калырга тиеш. Нәтижәдә, тәржемәченең туган телнең бөтен нечкәлекләрен белүе белән бергә, сүз остасы булуы да мәжбүри.

Г. Тукайның тәржемә юнәлешендәге тәҗрибәсе үз вакытында һәм хәзер дә югары бәяләнә. Чөнки ул төрле халык вәкилләренең әсәрләрен татар рухына, татар мөхитенә якын рәвештә тәржемә итә алды. Шушы ук сүзнә Р. Миңнуллинның балалар өчен тәржемәләренә карата да әйтергә мөмкин. Рус, каракалпак, төрекмән, мари, чуаш, грузин, әрмән, казакъ, удмурт, литва һ.б. милләт шагыйрьләренең әсәрләре аның тәржемәсендә татар укучысына да якын.

Мәгълүм, бер генә халыкның да ни гади тормышы, ни рухи тормыш үзенчәлекләре бөтенләе белән башка милләт вәкилләре тарафыннан кабул ителә алмый. Р. Миңнуллин әлегә хакыйкәтне аңлап ижади эш итә. Нәтижәдә, Р. Миңнуллинның күпчелек тәржемәләре, нигездә, ирекле тәржемәләр. Аларны шартлы рәвештә ике төргә бүлеп карарга була: оригиналга якын һәм оригиналдан ераклашкан тәржемәләр. Беренчеләрендә текстлардан читкә китми генә тәржемә итү очраса, икенчеләренең характеры төрлечә. Алар арасында шагыйрьнең үз табыш-строфалары кушылган өлешчә тәржемәләр байтак. Аерым очракларда, оригиналның аерым юллары, татар халкы тормышына, рухына, яисә, әдипнең үз ижади рухына туры килмәвә нәтижәсендә, төшереләп тә калдырылганнар. Ягъни, Р. Миңнуллинда ижади энергия куәсе шактый югары булу сәбәпле, тәржемә ителгән материалда шәхси идеяләр дә иркен чагылыш тапкан. Бу урында, әлбәттә, аерым сораулар ачык кала: тудырылган яңа текст тәржемә әсәре буларак кабул ителергә тиешме, яки, аны инде мөстәкыйль текст буларак кабул итәргә дә мөмкинме? Бу юнәлеш, әлбәттә, алга таба да эзләнү, тикшеренүләр таләп итә.

Өченчедән, Роберт Миңнуллин көчле тәрбия чарасы булырдай, яки, бер риясыз күз яшьләре белән рәхәтләнеп көлә-көлә ял итеп укырдай истәлекләр авторы да. 2007 елда Татарстан китап нәшриятында дөнья күргән жиде томлыкның алтынчы томына туплап бирелгән истәлекләренә берсенә генә тукталып китик. Ул «Абзар яндырган малай» дип исемләнгән. Уйландыра торган истәлек. Биш-алты яшьләр тирәсендә абзарларын яндырган малаен башкаларга кушылып ачуланмыйча, кибеткә «прәннек ал», дип жибәргән Ана халәте, шагыйрьнең «Әле дә уйлым: ни өчен Әнкәй шулай эшләде икән? Чыбыккыйсы, ачуланасы урында мине прәннеккә жибәргән» дигән сүзләре мине дә, мөгаллимә буларак, уйга салды. «Әнкәй ул вакытта миңа бер авыр сүз дә әйтмәгән». Үзе әйтмәгән, әмма ул вакытта кибет янында жыелышып янғын турында сөйләшә торган авыл апалары тарафыннан гомер буена онытылмаслык үтемле, акыллы итеп “әйттергән”. Р. Миңнуллин ижатының буеннан-буена сузылган Анага тирән хөрмәт, сүрелмәс мэхәббәт хисләренең нигезе менә каян килә икән! Чыннан да, югары педагогик белеме булмаган авыл апасының акылына таң калырсың. Балалар һәм өлкәннәр өчен дә нәтижә ясардай, үрнәк алырдай бу күренешне тәрбияви истәлек дими, ни диясен...

Дүртенчедән, Роберт Миңнуллин – мөхәррир, журналист, публицист, тәнкыйтьче. Ул үзенә кадәр яшәгән һәм үз чорында ижат итүче авторларның әсәрләренә күзәтү ясап (Н. Исәнбәт, М. Жәлил, З. Туфайлова, Л. Ихсанова, Х. Туфан, С. Хәким, Р. Фәйзуллин, И. Юзеев, Р. Гаташ, Ә. Атнабаев, М. Кәрим, Н. Нәжми, Х. Халиков, Р. Корбан һ.б.), аеруча балалар әдәбиятының үсеш перспективаларын билгеләүче автор. Рецензияләр, кереш сүз, мәкалә, нотыклар авторы. «Казан – шагыйрьләр шәһәре», «Сулмасын тургай чәчәге», «Хисләренә дә исеме бар», «Бала да – КЕШЕ», «Килчәк буын хакына» һ.б. Публицистик язмалардан исә «Үзәбез язган китап», «Балаларны яратырга кирәк», «Кеше бул, татар бул», «Татарга жил каршы» кебек мисалларны китерергә мөмкин. Гомумән, үзенә хезмәтләрендә Р. Миңнуллин матур әдәбиятны, халык авыз ижаты һәм сәхнә әсәрләрен, уңышлы жыр, музыканы милләтне тәрбияләүдә көчле чара дип исәпли, үзен борчыган мәсьәләләргә уртага салып, ачык хәлдә чишәргә тәкъдим итә. Әлегә язмалар да, эшчәнлекнең бер юнәлеше булып, тарихыбызда эзсез калмас, әлбәттә. Шулар жөмләнәннән, Дәүләт Советы депутаты сыйфатында ул балалар матбугатын, балалар әдәбиятын

һәм балалар китабын саклап калу өчен шактый матур гамәлләр кыла, чыгышлар ясый, халыкара, регионара һәм республика күләмендә фәнни-гамәли конференцияләрдә катнаша.

Бишенчедән, Роберт Миңнуллин – мәктәпләр өчен дәреслекләр һәм хрестоматияләр, методик эсбаплар авторы. Уку-укыту системасындагы үзгәрешләр, милли мәктәптә тәрбия, аң-белем мәсьәләләре белән тирәнтен кызыксынучы шагыйрь баланы төрле яклап тәрбияләү, китап белән кызыксындыру, эстетик тәрбия һ.б. турында фикер йөртә, методик фикерләре коллектив хезмәтләрдә урын да ала. Уңышлы эсәрләрен сайлап, балаларга сыйныфтан тыш уку өчен үзенң жыентыкларын да төзеп бастыра шагыйрь («Хәрефләр бәйрәме», «Күчтәнәч», «Алма бабай», «Сөенсеннәр эле сабыллар», «Кунакка килегез», «Әни, мин көчек күрдәм» кебек китаплар шундыйлардан). Мәгариф өлкәсендә күрсәткән хезмәтләре өчен Р.М. Миңнуллин «Белем һәм тәрбия бирүдә балалар әдәбияты» фәнни-методик лабораториясе эгъзалары Л.И. Минһажева, И.Х. Муяссарова белән берлектә, 2011 елда, Татарстан Республикасының Каюм Насыри исемендәге премиясенә лаек булды.

Алтынчыдан, халык шагыйре студентлар, республика һәм республикадан тыш мәктәп укучылары, милләтнең яшәеше, тарихы, әдәбияты, мәдәнияте белән кызыксынып яшәүче халкыбыз һәм язучылар арасындагы мөһим багланышны тәмин итеп торучы үзенчәлекле күпер вазифасын үтәде. Нәтижәдә, ижади эшчәнлек, белем һәм тәрбия мәсьәләсе аерылгысыз рәвештә үрелеп барды. Роберт Миңнуллин ижади семинарларда, ижади бәйгеләрдә жюри эгъзасы буларак та, оештыручы буларак та еш катнашты.

Жиденчедән, Роберт Миңнуллин яшь, башлап язучыларны “олы юлга” алып керүчеләрдән иде. Шагыйрь озак еллар Татарстан телевидениесендә «Шигъри тәлгәшләр» тапшыруын житәкләде. ТНВ каналында ул алып барган «Китап» – татарларның иң яратып карый торган тапшыруларның берсе иде. Шагыйрь анда китапка мөхәббәт тәрбияләүнең әһәмияте, татар китабының язмышы турында, язучыларының әдәби мохиттә тоткан урыны хақында кызыклы әңгәмә-бәхәсләр оештырды.

Сигезенчедән, Роберт Миңнуллин – Г. Тукай әйткәнчә, «... коеп куйган шагыйрь генә түгел, ... жәмәгать (дәүләт Л.М.) эшлеклесе дә». «Казан утлары» журналында бүлек мөхәррире, жаваплы сәркәтип, Татарстан телевидениесендә, «Яшь ленинчы» («Сабантуй») газетасында баш мөхәррир. Татарстан балалар фонды житәкчесе. Татарстан халык депутаты, Татарстан Югары Советы Президиумы эгъзасы, Дәүләт Советының Мәдәни һәм милли мәсьәләләр комиссиясе рәисе, Татарстан Дәүләт Советы Рәисе урынбасары. Бөтенроссия «Татар гаиләсе» фондының идарә рәисе. Р. Миңнуллинның бу юнәлештә башкарган эшләрен, уңышларын бөртекләп саный башласак, бик озак вакыт кирәк булыр иде. Ә бәяләү, монысы инде, башкарак даирәдә, киләчәк эше булыр кебек.

Инде, шигърияткә киңрәк тукталып, “Р. Миңнуллин шигърьләренең узмас уңышы нәрсәдә?” соравына жавап эзлик.

Дәлилләнгән, Р. Миңнуллинның һәр шигъре – кечкенә ачыш. Балачакны ансыз күз алдына китерә алмаган, «Килмә! Көлмә! Утырма! Кимә! Тимә! Тотынма! Япма! Ятма! Котырма!» сүзләрен көн дә ишетеп торган баланың халәтен, уен чынбарлыктагыча тасвирлап бирү өчен, аны башта нәкъ менә балалар кебек хис итәргә кирәк. Моның өчен дөньяга бик үзенчәлекле күз белән карарга һәм олылар өчен гади, гадәти булып тоелган әйберләргә бала күзә белән күрә белү кирәге бәхәссез. Мондый сәләт исә Р. Миңнуллинга Аллаһы Тәгалә тарафыннан бирелгән.

Р. Миңнуллин балалар белән алар телендә сөйләшә белә, шуңа күрә дә балалар аның һәр юлын яратып кабул итә. Ул беркайчан да баланы өйрәтми, мактамый, ачуланмый да, бәлки, сурәт, тасвир, хисләренң үзгәреше аша сабыйга таныш вакыйганы бөтенләй башка бер яңа яктан ачып, үзенә дәрәс нәтижә ясарга мөмкинлек бирә. Аның читләтеп әйтелгән сүзләре дә, ачык итеп ирештерүе дә, кайчакта балаларның кимчелекләреннән көлүе – дөньядагы барлык милләт балаларына аңлаешлы һәм якын булып чыга. Р. Миңнуллинның, милләтенә бәйсез, баланың эчке дөньясы искиткеч бай, төрле, ачык булуы турында фикер әйтүе очраклы хәл генә түгел шул: «... аларның кыланмышлары, үз-үзләрен тотышлары, уй-хыяллары, шатлык-кайгылары,

мутлыклары-шуклыклары бер үк. Бала кайда да – бала, балалар шагыйре кайда да балалар шагыйре булып кала икән...» (Миңнуллин, 2004:223). Дөнья балаларының «бер телдә» сөйләшүе турындагы фикер Р. Миңнуллинның шигырь тәржемәләрендә юкка гына кабат-кабат дәлиләнми, әлбәттә.

Язучының балалар өчен язылган шигырьләре йомшак юмор хисе, лиризм һәм укучыларына булган мэхәббәт хисе белән сугарылган. Нәкъ менә шуңа күрә ул укучы күңелен тиз арада жәлеп итә, кызыксыну уята һәм үзен тыңлата ала.

Р. Миңнуллинның нәниләр турында, нәниләр өчен шигырьләрендә сурәт ясау өчен предмет ролен иң гади һәм таныш әйберләр үти: уенчыклар, табигать күренешләре, кош-кортлар, жәнлекләр, йорт хайваннары һ.б. Элеге шигырьләренең героенда кечкенә укучы бик тиз үзен күрәп ала – уен белән мәшгуль «мин»ен ача.

Р. Миңнуллинның шигырь формасы темага, мәгънәгә, «кәеф»енә карата һәрвакыт тиңгәл. Аның шигырьләрендә мәгънәсез рифма, йомшак композиция, артык, кирәксез сүзләр жыелмасы, якынча яки формаль сурәт, моңсыз авазлар юк дәрәжәсендә. Һәр строфа – табигыйлык һәм поэтик музыкальлек үрнәге – балалар поэзиясендә ул нәкъ шулай булырга тиеш тә.

Гомумән, балалар әдәбияты ул – укыту-тәрбия эшчәнлегә һәм матур әдәбият кисешкән урында барлыкка килгән өлкә. Аның төп максаты – укучының шәхес буларак камилләшүенә йогынты ясау, беләм һәм киңкырлы тәрбия бирү. Р. Миңнуллин элеге хакыйкәтне тирән аңлап эш итә. Аның балалар өчен язган шигырь китаптарын Ф. Гафурова юкка гына «изгелек әлифбасы» дип атамады, әлбәттә (Гафурова, 2008:176).

Үзенчәлеккә бәйләп, ижаттагы төп юнәлешләренә дә ачарга мөмкин. Шуларның иң әһәмиятлесе – гуманитарлык идеяләре. Тикшеренү объекты итеп алынган шагыйрь ижатында аның чагылышы һәм күләме ни дәрәжәдә соң? Фикерләребезне мисаллар белән дәлилләүне дәвам итик.

Балалар әдәбиятында гуманитарлык төшенчәсе яхшылык файдасына яхшылык һәм явызлык көрәшен сурәтләүдән гыйбарәт. Мәгълүм, балалар өчен ижат итүче, өлкәннәр өчен язучы автор кебек үк барлык хокуклардан файдалана алса да, ул берсеннән мэхрүм. Ул явызлыкның жиңеп чыгуын, явызлыкның яхшылык каршысында көчлерәк булуын беркайчан да сурәтләргә тиеш түгел. Башкачарак әйтсәк, балалар язучысы үзәк фикерне төгәл куеп, үзенә уңай идеалын уңай образ аша ачарга, уңай башлангычның явызлыктан өстен булуын асызыкларга тиеш. Мондый таләп, сабый акылы жирдә изгелек төшенчәсенә өстенлек итүен аңлап үссен, ялган белән дөрөслекне, начарлык белән яхшылыкны аера белсен өчен эшләнә. Шуңа күрә балалар әдәбияты нигезен гуманитарлык идеалларына кору табигый.

Р. Миңнуллин ижатынды бу юнәлешнең тоткан урынын аңлау өчен, «Яхшылык» шигырен мисал итеп китерү дә житәр иде:

Кешеләргә без яхшылык эшлик!

Эшләмәсәк – гарьлек.

Тик яхшылык эшләү жиңел түгел,

Ул – зур фидакарьлек! («Яхшылык»).

Алга таба фикеребезне үстәрәп, тынычлык, бәхет идеяләре белән сугарылган патриотик рухтагы эсәрләрдән – «Без сугыш теләмибез!» циклын китерергә мөмкин. Америка балалары исемнән язылган элеге шигырьләр бөтен кешелекнең хыялын чагылдыра. Циклда балалар уй-фикер эчендә, үсештә күрсәтелә, нәтижәдә, шигъри фантазиягә зур мөмкинлекләр ачыла. Кечкенә баланың бомбалар юкка чыксын өчен аларга «йогышлы авыру йогуын» теләве («Авыру йоксын иде»), яисә, сугышчы генералларның барысын жыеп, океан уртасына илтеп кую турында хыялланыу («Ничек уйлысыз?»), бомбаларны алмага әйләндереп, бөтен балаларны сыйлау уе («Бер бомба да калмас иде») – гуманитарлыкның һәм бала логикасының, бу юнәлештә әдәби фикерләүнең гүзәл бер үрнәге итеп саналырга хаклы.

Циклдагы лирик геройларның монологы үзәгендә – тәжрибәле өлкәннәр фикере. Бала хыялының матур үрнәге исә – мисалга, бомбаны алмага әйләндерү – шигырьнең баланың булуын һәм аның эчтәлеген билгели. Нигез, күренә ки, фәлсәфи планда, тормыш без үзгәргән микдарда безнең өчен үзгәрә. Олыгаю, ихтыяжларның үзгәрүе, ягъни, балалыктан чыгу – кешене үзгәртә, катлауландыра, ихласлык югала. Образларның контраст бирелүе, бу очракта, шуңа ишарә:

«Сугыш» дигән сүз үзе дә

Кыса безнең сулышны.

Зурлар белән крокодиллар

Телидер ул сугышны

Төрле яшәтгә балалар ижаты итеп бирелгән мондый шигырьләр, чыннан да, балалар язмаларын хәтерләтәләр – алар сөйләменә генә хас лексика, сүзтезмәләр төзелеше, логик фикерләү үзенчәлеге моңа мисал:

Ясамагыз яңа бомба,

Кызыгып кара данга.

Яшәү рәхәт түгелмени

Үлүгә караганда?!

«Һәйкәлләрне тыңлыйк», «Бер минутлык тынлык», «Хатынь», «Бухенвальд», сугыш һәм тынычлык проблемаларын күтәргән бик күп башка шигырьләр дә тынычлык идеяләре белән тирәнтен сугарылып язылганнар.

Лирик эсәрләрдә, еш кына, шагыйрь фикере ачыктан-ачык бирелми. Яхшылык белән начарлыкның каршылыгы – геройның антигерой белән көрәше, уңай геройны үрнәк итү аша куелган тәрбияви максатлар гына булмыйча, лирик геройның үз-үзе белән көрәше формасында да тасвир ителә. Яки, «Әти төсле» шигыре. Монысын инде, үрнәк образ аша төп тәрбияви максатка ирешергә омтылыш дип бәяләргә дә мөмкин. Педагог В. Сухомлинский юкка гына хезмәтләрендә баланың үз-үзен тәрбияли башлавы өчен аның үзенә беркадәр охшаган үрнәк герой кирәк булуы турында басым ясамый, әлбәттә (Сухомлинский, 1965:38-39).

Тормыш тәжрибәсе эле зур булмаган бала жәмгыятьтә формалашу өчен үрнәк эзли. Аерым очракларда беркадәр әкияти сыйфатларның һәм вакыйгаларның чынлык белән бәйләнүе исә, укучының кичерешләренә дә уңай тәэсир итә.

Гел әйбәт сүзләр йөри

Әтиемә карата.

Аны бар да хөрмәтле,

Аны бар да ярата.

Ул сабантуй батыры!

Ул – гайрәтле!

Ул – көчле!

Мин дә нәкъ

Әти төсле! («Әти төсле!»).

Димәк, әйтелгән фикерләрдән һәм китерелгән мисаллардан чыгып, Р. Миннуллинның бөтен ижаты гуманитарлык идеяләре белән сугарылган дип нәтижә ясарга ныклы жирлек бар.

Р. Миннуллинның шигырьләрен «балачак китабы»ның битләре дип атарга мөмкин. Һәм бу фикер бик күп бәхәсләргә ачыклык та кертә. Әмма, ижат эле бүген дә төрле уйлар, хисләр,

сораулар тудырыра. Мисалга, «Ни өчен олылар да шагыйрьнең шигырьләрен яратып укыйлар?» «Уңай эмоцияләр алу, рәхәтләнәп бер көлү-елмаю өченме?», «Осталыкның югары кимәлдә булганы өченме?» «Бәлки, балалар шигырьләре аша үтелгән балачак елларына кайту мөмкинлеген биргәне, әйләнә тирә дөньяга карата карашын үзгәртү, хисләр чисталыгын һәм аларны яңарта алу мөмкинлегеннән, сәбәбеннәнме?» Сораулар ачык кала...

Шулай итеп, Р.Миңнуллинның күпкырлы ижаты традицион да, специфик үзенчәлекле дә. Аның бөтен бер ижатына хас үзенчәлек – ижатта аерым бер нечкә символик мәгънә булу. Алар нигездә **Яшылык**, **Хаклык** һәм **Матурлык** төшенчәләрен яктырталар һәм әдәби-мәдәни мирасның бер өлешен, бөтенкешелек кыйммәтләрен үзгәртә саклыйлар. Әлеге кыйммәтләр исә балалар аңын гуманлы итү, кечкенә шәхесне тормыш юлын дәрәс сайларга өйрәтү өчен тудырылган.

Әдәбият:

1. Белинский В.Г. (1983). О детской литературе. Второе изд. – М.: Дет.лит., 430 с.
2. Гафурова Ф.А. (2008). Роберт Миңнуллин ижатында балачак хатирәләре // Хәзерге татар әдәбияты һәм Роберт Миңнуллин: Татарстанның Халык шагыйренә 65 яшь тулуга багышланган төбәкара фәнни-гамәли конференция материаллары. – Казан.
3. Минһажева Л.И. (2018). Каләмдә – балачак галәм. Роберт Миңнуллинның балалар әдәбияты өлкәсендәге эшчәнлеге. – Казан: Мәгариф-Вақыт, 248 б.
4. Миңнуллин Р. (1992). Дөньядагы иң зур алма. – Казан: Татар.кит.нәшр., 144б.
5. Миңнуллин Р.М. (1998). Шагыйрь генә булып калалмадым: Публицистика. – Казан: Матбугат йорты нәшр., 414 б.
6. Миңнуллин Р. Сайланма әсәрләр. (2014). Мәктәп китапханәсе сериясе. 100 томда. Т. XV / Төз. һәм кереш мәкалә авторы Л.И. Минһажева. – Казан: Хәтер, 352 б.
7. Миңнуллин Р. (2004). Дуслашасым килә: Балалар өчен шигырьләр, әдәби тәнкыйть, ижат портретлары, рецензияләр: Т.2. – Казан: Мәгариф, 224 б.
8. Сухомлинский В. Воспитание и самовоспитание // Советская педагогика. – 1965. – №12. – С. 38-39.

ROBERT MINNULLIN'İN ÇOCUK ŞİİRİNDE DÜNYA GÖRÜNTÜSÜ

Elvira HAMİDULLİNA*

Özet

Makale, R.Minnullin'in çocukluk dünyasını ortaya koyan çocukluk şiirindeki dünya resmini araştırıyor - pek çok çocuğun ve yetişkinin hayalleri, deneyimleri, özlemleri. Analizin konusu, yazarın bilincini ifade etmenin özel bir biçimine dayanan çocuklar için şiirler.. Çalışmanın bilimsel yeniliği, R.Minnullin'in şiirlerini konu örgütleri açısından analiz etme yaklaşımında yatmaktadır. Robert Minnullin'in şiirleri, çocuklara, sıradan durumları renkli bir şekilde tanımlamakta, onlara iyi-kötü, önemli-gerekli gibi kavramlar eklemekte, evrensel değerleri ve gelenekleri çocuklar için anlaşılabilir basit kelimelerle aktarmaktadır. İkili muhalefetler ve lirik kahraman kavramı aracılığıyla yazar, kendisini karşılaştırarak ve dünyasının, ailesinin ve çevresinin önemini anlayarak konumunu ifade eder.

Anahtar kelimeler: R.Minnullin, şiirler, dünyanın resmi, ikili muhalifler, lirik kahraman, çocuğun dünyası.

THE IMAGE OF THE WORLD IN ROBERT MINNULLIN'S CHILDREN'S POETRY

Abstract

The article explores the picture of the world in R.Minnullin's children's poetry, which reveals the world of childhood - dreams, experiences, aspirations of many children and adults. The subject of the analysis were poems for children, which are based on a special form of expression of the author's consciousness. The scientific novelty of the research lies in the approach to the analysis of R. Minnullin's poems from the point of view of their subjective organization. Robert Minnullin's poems colorfully describe children's, everyday situations, adding to them such concepts as good-bad, important-necessary, convey universal values and traditions through simple words understandable to children. Through binary oppositions and the concept of a lyrical hero, the author expresses his position, comparing himself and understanding the importance of his world, family and environment.

Keywords: R.Minnullin, poems, worldview, binary oppositions, lyrical hero, child's world.

ОБРАЗ МИРА В ДЕТСКОЙ ПОЭЗИИ РОБЕРТА МИННУЛИНА

Магистр Эльвира ХАМИДУЛЛИНА

Аннотация

Статья исследует картину мира в детской поэзии Р.Миннулина, в которой раскрывается мир детства - мечты, переживания, стремления очень многих детей и взрослых. Предметом анализа стали стихотворения для детей, в основу которых положена особая форма выражения авторского сознания. Научная новизна исследования заключается в подходе к анализу стихотворений Р.Миннулина с точки зрения их субъектной организации. Стихотворения Роберта Миннулина красочно описывают детские, обыденные ситуации, добавляя к ним такие понятия как, хорошо-плохо, важно-нужно, передают общечеловеческие ценности и традиции путем простых слов, понятных для детей. Через бинарные оппозиции и концепцию лирического героя

* Kazan Federal Üniversitesi Filoloji ve Kültürlerarası İletişim Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi, elkhamidullina@yandex.ru

автор выражает свою позицию, сравнивая себя и понимая важность своего мира, семьи и окружения.

Ключевые слова: Р.Миннуллин, стихи, картина мира, бинарные оппозиции, лирический герой, мир ребенка.

КЕРЕШ

Татар балалар әдәбиятының күп гасырлык бай тарихы бар. Тарихи дәверләр аша үтәп, балалар әдәбияты татар әдәби майданында үз сукмагын сала, традицияләрен булдыра, башка халыкларның балалар әдәбиятынан үзгә үз йөзен формалаштыра. Шушы юлда татар балалар әдәбиятының үсеш сукмакларын билгеләүче, әйдәп баручы сүз осталары пәйда була, Роберт Миңнуллина – шундый әдипләрнең берсе. Аның татар балалар әдәбияты үсешенә керткән саллы өлеше, үз юлы, үз йөзе, әдәбиятта ул алып килгән, формалаштырган һәм соңрак традицияләргә әверелгән сыйфатлар, үз язу стиле бар. Аның ижади индивидуальлеген формалаштырган сыйфатлар образлылык, поэтик алымнар өлкәсенә дә, лирик герой концепциясенә һәм шигъри структурасында чагылыш тапкан дөнья сурәтенә дә карый.

Билгеле булганча, дөнья сурәте дигән вакытта әсәрдә чагылыш тапкан автор фәлсәфәсе, аның дөнъяны, тормыш-яшәешне аңлау, күрү бөтенлеге күздә тотыла, ул бинар оппозиция, поэтик алымнар, лирик герой бирелеше, шигъри тел аркылы безгә житкерелә.

Шигъри тел дип аталган сәнгатьле сөйләм стиле, беренче чиратта, образлылык белән характерлана. Төрле тел чаралары белән барлыкка китерелгән образ чынбарлыкны тойгылы кабул итүгә китерә һәм шуның белән әйтелгәннәргә кирәкле эффект һәм реакция булдыруга ярдәм итә. Сәнгатьле сөйләм стиленең төп функциясе – телне образлы-эстетик трансформацияләү чаралары, чынбарлыкны тойгылы кабул итүне булдыру, предметны аның бәйләнешләрендә һәм мөнәсәбәтләрендә күренеп тою. Прозада еш кына авторлары үз фикерләрен максималь дәрәҗәдә һәм табиғый белдерүгә омтылган әсәрләр языла дип санала. Күп кенә язучы-галимнәр шигъри формасы язучының фикерен һәм хисләрен белдерүне кыенлаштыра, чөнки шагыйрь һәрвакыт әсәрнең күләмен һәм рифмалар үзгәрткән истә тотарга тиеш, дип әйтә. Ләкин, авторның ниятен белдерү өчен ирегән беркадәр дәрәҗәдә киеренке халәттә тотып, шигъри сөйләмне оста кулланылуы аша фикерне чиксез тирән мәгънәле, үтемле итә. Шигърият – башкача әйтәп була алмаган фикер агышын еш кына кыскарак һәм көчлерәк итәп белдерү ул. Р.Миңнуллин шигърияте менә шушы аспектларда үзенең индивидуаль стилин формалаштыра. Юкка гына Роберт Миңнуллин ижатына югары бәя биреп: “Әдәбият казанында азы-күпме кайнаган кеше буларак, төгәл әйтә алам: әдипләрнең асыл талантын билгели торган бер бизмән бар. Ул – аларның өлкәннәр өчен дә бердәй талантлы әсәрләр ижат итә алулары. Андый әдипләр, гадәттә, күп булмый: булганнары да гаять тыйнак, самими жан ияләредер... Роберт Миңнуллин энә шундый шагыйрьләрдән” димиләрдер замандашлары.

МЕТОДЛАР

Мәкаләне язу барышында төп методологик нигез итәп герменевтика – әдәби тексттагы мәгънәләргә интерпретацияләү, шәрехләү, әдәби текстның эчтәлеген ачыклау алга куела. Моннан тыш шагыйрьнең балалар өчен язылган шигърьләрен анализлау юлында структур-семиотик метод кулланылды.

ФИКЕР АЛЫШУ

Ихлас, самими күңелле, жан жылысы ташып торган әдип кенә балалар өчен күп санлы шигърьләр жәнәтыгын туплай ала, китап итәп укучыга тәкъдим итә. Әлеге китаплар һәрвакыт көтеп алына, зур бәягә ләек була. Балалар әдәбиятына керткән өлеше өчен Роберт Миңнуллин Г.Х.Андерсен исемендәге Почетлы дипломга, ә 1997 елда Татарстан Язучылар берлегенең

А.Алиш исемендәге премиясенә лаек була. 1998 елда “Күчтәнәч” (1995) китабы өчен Г.Тукай исемендәге Дәүләт премиясе белән бүләкләнә.

Роберт Миңнуллин шигырьләре беренче карашка бик гади сыман: истә кала, жинел укыла, һәрберебезгә таныш вакыйга-хәлләр тасвирланып бәян ителә – аларда әниләрнең моңына, бишек җырларын көйләвенә хас булган табигый, ихлас, самими хис-тойгылар ярылып ята. Әмма шул гадилек артында үзенә күрә тирән сыкрау, фикер тирәнлеге салына.

Өлеге фикерләр Р.Миңнуллин ижатында үзенчәлекле дөнья сурәтен формалаштыра, ул исә лирик герой концепциясе аркылы җиткерелә. Шушы фонда шагыйрь әсәрләрендә өлкән һәм яшь лирик герой аерылып чыга. Яшь лирик герой балалар күзе, күнеле белән дөньяны өйрәнә, үзенә нәтижеләр ясый, хис-кичерешләре белән уртаклаша, автор позициясе өлкән лирик герой аркылы җиткерелә, бу бәя бәләкәй “мин” кичергәннәрне, күргәннәрне укыган, үзе дә шул дөньяга чумган балаларга нәтижә ясарга, әсәрнең төп фикерен аңларга ачыкч бирә. Мәсәлән, “Яшәгән, ди, бер малай..” шигырендә әдип нечкә параллель белән малай һәм бабай төшенчәләрен бер сафка бастыра.

...Яшәгән дә яшәгән, ди,
Бер малай...
Хәзер җитмеш яшендә, ди,
Юк, җитмеш биш яшендә, ди,
Җитмеш жиде яшендә, ди,
Җитмеш тугыз яшендә, ди,
Ул бабай! (Миңнуллин, 2019: 7).

Өлкән / яшь оппозициясенә корылган шигырьдә дөнья сурәте һәркемдә балачак яши, балалык хисләре очкыны югалмый дигән фикер аша ачыла. Күңел матурлыгы да саф, самими хисләренә саклап кала алуда, ди автор. Бу фикерне аңлауга шигырьне укучыны үзенең эчке дөньясында кечкенә “мин”не яшәтә алган өлкән лирик герой ачыкч бирә.

“Малайлар сөйләшә” шигырендә шагыйрь балларның килчәккә булган хыял-омтылышларын күрсәтә. Кемдер үсеп космонавт булырга, кемдер начальник, кемдер кибетче булырга хыяллана. Үз сайлаган һөнәрләре остасы булуны алар өлге итеп куя. Әтиләр, абыйларын үрнәк итеп куеп алар инде үзләренең килчәгән “балалык юлы” белән булса да тасвирлыйлар.

... - Ә миңа әни, үскәч,

Куша кеше булырга! (Миңнуллин, 2019: 34).

Бу сүзләр аша сөйләшүгә соңгы малай кушыла. Монда без рухи һәм физик (материаль) кыйммәтләр каршылыгын күрәбез. Үтә дә тәэсирле бу сүзләр аша без, иң беренче чиратта, тәрбия бирүдәге мөһим аспектка килеп тоташабыз. Баланы тәрбия итеп “зур юлга”, тормышка бастырганда аны “чын кеше” итеп җәмгыятькә чыгару эти-әни булуның иң төп күрсәткече. Адәм заты нинди генә өлкәдә көч куймасын, кайда гына яшәмәсен, нинди генә зур үрләр яуламасын, ул кешелек сыйфатларын саклап калырга тиеш. Татар халкы менталитеты буенча да сабыр, тыйнак, ярдәмчел, милләт булып санала. Шуңа күрә кеше хис-тойгыларын, тирә-юньне ишетә-күрә белү, яшәгән тирәлек өчен җаваплылык хисе тою – зур урын алып тора. Рухи асыл кешелек дөньясы бизәге, хезинәсе ул. Гуманистик психологиягә нигез салучы инглиз психологы Абрахам Маслоу кеше ирешә алган иң югары баскыч ул югары рухилык дип әйтә. Ул кешеләрнең туып социальләшү чорын баскычларга бүлеп карап “Ихтыяҗлар пирамидасы”н төзи. Иң югары һәм иң төп баскыч булып рухи кыйммәтләр чагылышын күрсәтә, ләкин моңа һәркем дә җитә алмый дип ассызыклай. Роберт Миңнуллин да бу идеяны “балаларча” аңлатып бирә. Бу әдипнең гажәеп таланты.

Сагыну төшенчәсенә үз эчендәге каршылыгына корылган “Улы белән әнисе” шигырендә автор әни белән бала сөйләшүен бирә. Бала әнисенә матур, батыр, якты булуын әйтә, тик әнисе өчен бала тагын да матуррак, яктырак, батыррак. Берсен-берсе сагынган ике жан

дөнъяның ике зур бизэге. Алар берсе өчен берсе куанып яши, уңышларны күрөп гомер кичерә. Бала өчен тормышта ин мөһим кеше ул эни. Ә эниләр өчен бала ул бар яшәвенәң мәгънәсе, яме-тәме.

... - Әнием, озак тордың,
Сагындым сине бигрәк!
- Юк, улым, мин барыбер
Сагындым сине күбрәк! (Миңнуллин, 2019: 64).

Жиңел юллар аша шагыйрь эни белән баланың күзгә күренмәслек җепләр белән бәйләнүен, һәм әлеге җеп шушы ике жанны бербөтен итүен “сагыну” юлы аша күрсәтә. Бу фикергә укучыны эсәр структурасында турыдан-туры чагылыш тапмаган өлкән лирик герой алып килә.

Роберт Миңнуллин үзенең ижатында кеше өчен хас булган хис-тойгыларны гына тасвишлап калмыйча, татар халкының горөф-гадәтләрен, үткән-бүгөнгесен, традицияләрен дә, бигрәк тә аларга унай мөнәсәбәт булдыруны бурыч итеп куеп иҗат итә.

“Сабантуйда”, “Сабантуй кызык булды”, “Сабантуй. Көрәш”, “Сабантуй. Кашык белән йөгөрү”, “Чүлмәк вату” кебек шигырьләр сериясен укучыларга тәкъдим итә, шулар аша кечкенә балалар, яшүсмерләр күңеленә горөф-гадәтләрен, традицияләрен ярату, хөрмәт итү тойгыларын сала, милли яшәешнең иң асыл кыйммәтләрен сөндерә.

Көчезлекне белдермиз,
Көчсезлекне сиздермиз.
Без березе дә жиңмиз,
Березе дә жиңелмиз. (Миңнуллин, 2019: 100).

Язучының зур шигъри остальгы белән язылган әлеге шигырьләр аша халкыбызның “йөзек кашы” булган, миллигезнең ачыгы булып торган бәйрәмезе зур күңел ачу урыны итеп бирелә. Монда зурдан кубып ярышу, сатулашу да юк. Бары тик күңел ачу, рәхәтләнеп ял итү, кирәк вакыт матур итеп үзене күрсәтә белү генә тора. Кече яшәтән үк моны тоеп үсү кирәклеген автор яхшы белә.

Уймак шигырьләр исә балаларны әйләндереп алган гадилеккә корылган. Анда төрле үсемлекләр-чәчәкләр, хайваннар-кошлар, өйдәге предметлар (сәгать, кулъяулык, теш щеткасы, шар һ.б.) жиңел дүртюллыклар белән бирелгән. Моңы кече яшәтәге балалар да үз итеп тыңлый һәм кабатлый ала.

НӘТИҖӘ

Әйе, халкыбызның шигъри табигатьле Роберт Миңнуллины зур куанычы, мактанычы булып тора. Аны балалар әдәбиятыннан башка күз алдына да китереп булмый. Р.Миңнуллин эсәрләрендә дөнъя сурәте дә үзенчәлекле. Шушы дулкында күп шигырьләр еш кына рухи / матди кыйммәтләр, өлкән / яшь (бала) каршылыкларына корыла, кайбер эсәрләрендә аерым төшенчәләрнең үзара каршылыкка керүе күренә. Шагыйрь эсәрләрендә лирик герой концепциясе өлкән һәм яшь “мин”нең бирелеше белән характерлана, укучыга төп идея яшь лирик герой тарафыннан әйтелә, аны аңлауга юлны өлкән “мин” сала.

Әдәбият

1. Миңнуллин Р.М. (2019). Малай-шалайлар: балалар үчен шигырьләр / Роберт Миңнуллин; [рәссамы Рөстәм Хәбибуллин]. – Казан : Татар. Кит. Нәшр., 2019. – 143 б.: рәс. б-н
2. Йосыпова Н.М. (2021). XX гасырның икенче яртысы татар шигърияте: традицияләр һәм яңачалык. Казан: «Школа» редакция нәшрият үзәге, 296 б.

ROBERT MINNULLIN'DEKİ HATIRALARDA KİŞİSEL BAŞLANGIÇ

Doç. Dr. Farida GABİDULLİNA*

Özet

Makale, şair ve sosyal aktivist Robert Minnullin'in hatıralarındaki kişisel başlangıcı, yaratıcı laboratuvarını ortaya çıkarmanın anahtarı olarak analiz ediyor. Vurgu üç bileşene dayanmaktadır: anneye olan sevgi, kitaba ve basılı kelimeye saygı, mizahi ruh. Makalenin yazarına göre, şairin anılarının merkezinde yer alan ve şiirine geniş çapta yansıyan bu motiflerdir. Yazar, bu motivasyonların birbiriyle ilişkili olduğuna ve birbirini tamamlayıcı olduğuna inanmaktadır. Böylece, eğitilmiş bir insanın saygın bir insan olduğu ve kitaplara olan sevgisini beslediği için çocuklarına örnek teşkil eden anne Gülcəhərar hənəm'di. Ve genç Minnullin'in N.İsanbet'in üç ciltlik kitabına («Atasözleri») sürekli dönüşümü, olgun şairin keskin zihninin ve dilsel doğruluğunun anahtarıydı -Minnullin

Anahtar kelimeler: R. Minnullin, otobiyografik motifler, yaratıcı laboratuvar, hatıralar.

ЛИЧНОСТНОЕ НАЧАЛО В ВОСПОМИНАНИЯХ Р. МИННУЛЛИНА

доцент, канд. Фариды ГАБИДУЛЛИНА

Аннотация

В статье анализируется личностное начало в воспоминаниях поэта и общественного деятеля Роберта Миннуллина как ключ к раскрытию его творческой лаборатории. Акцент делается на трех составляющих: любви к матери, уважение к книге и печатному слову, юмористический дух. По мнению автора статьи, именно эти мотивы являются центральными в воспоминаниях поэта и находят широкое отражение в его поэзии. Автор считает, что данные мотивы взаимосвязаны и дополняют друг друга. Так, именно мама Гульджаухар ханым стала примером для своих детей в том, что образованный человек – уважаемая личность и воспитала любовь к книгам. А беспрестанное обращение юного Миннуллина к трехтомнику Н.Исанбета («Пословицы») стало залогом зоркого ума и языковой меткости зрелого поэта-Миннуллина.

Ключевые слова. Р.Миннуллин, автобиографические мотивы, творческая лаборатория, воспоминания.

PERSONAL BEGINNING IN THE MEMOIRS OF R. MINNULLIN

Abstract

The article analyzes the autobiographical motives in the memories of the poet and public figure Robert Minnullin as the key to the disclosure of his creative laboratory. The emphasis is on three components: love for the mother, respect for the book and the printed word, humorous spirit. According to the author, these motives are central in the poet's memories and are widely reflected in his poetry. The author believes that these motives are interrelated and complement each other. So, it is the mother

* Елабужский институт КФУ, кафедра татарской филологии, Татарстан, Елабуга, ORCID.ORG 0000-0003-3515-5830, farida-vip@mail.ru

Yelabuga Institute of KFU, Department of Tatar Philology, Tatarstan, Yelabuga

Gulzhaukhar became an example for their children that educated person is a well respected personality and nurtured the love to books. And constantly appeal of the young Minnullin to the work "Proverbs" by N. Isanbet has become the key to a keen mind and language precision of the mature poet - Minnullin.

Key words: R. Minnullin, autobiographical motives, creative laboratory, memories.

Р. МИЦНУЛЛИН ИСТӘЛЕКЛӘРЕНДӘ ШӘХСИ БАШЛАНГЫЧ

Тәнкыйтьче М.Вәли-Баржылы язучы шәхесенең бүгенгесе һәм үткән юлы арасындагы тыгыз бәйләнеш турында болай дип яза: “Язучының биографиясе – аның ижатын билгеләүче төп факторларның берсе. Кеше буларак кайда, нинди шартларда чыныккан ул, тормышта һәм әдәбиятта аның рухи юлдашлары кемнәр, болар барысы да – ижат процессында зур урын тотаткан фактлар” (Вәли-Баржылы, 2004: 115). Күренекле шагыйрь, жәмәгать эшлеклесе Р.Мицнуллинның ижат лабораториясен тирәнрәк аңлау өчен, аның истәлекләренә мөрәжәгать итү шарт. Бу истәлекләр аның күңел дөньясына да, ижат дөньясына да юл ача. Әлеге мәкалә кысаларында истәлекләрдәге шәхси башлангыч чагылышына тәфсилләбрәк тукталыйк.

Р.Мицнуллинның “Без биш бала үстек...” циклына кергән истәлекләр биш өлештән тора: “Интернат малае була алмадым”, “Мәрхүм совет дәүләте...”, “Абзар яндырган малай”, “Балачакның юл газәпләре”, “Әнкәй язмаска куша...”. Шулар ук вакытта алар нигездә шагыйрьнең балачагына гына алып кайтып калмый, ә дөньядагы иң якын кешесе – әнисе Гөлжәүһәр ханым белән дә якынак танышырга мөмкинлек бирә. Гаиләнең төп вазифасы – үзләренә лаеклы алмашчы, илнең намуслы шәхесләрен тәрбияләү. Гадәттә мондый авыр вазифа ике кеше – ата һәм ана – өстенә йөкләнә. Гөлжәүһәр ханымга артык иртәли балалары өчен ата да, ана да булырга туры килә. Ананың фидакарлыгы шунда күренә: нинди катлаулы чорга карамастан, ул балаларына килчәк өчен ныклы нигез буларак белем-мәгърифәтле итүнең әһәмиятен аңлый. Р.Мицнуллинның “Без биш бала үстек...” исеме астындагы истәлекләрендә иң беренче жөмлә болай яңгырый: “Әнкәйнең безне бик тә укытасы килде” (Мицнуллин, 2007: 184). Ә бит ул елларда, шулар чор авылында яшәү шартларында белем алу жиңел булмый: авылның үзәндә башлангыч мәктәп кенә була, урта мәктәптә уку өчен, Аккүзгә йөрәп укырга кирәк була, ә анда Шәммет авылы укучыларына мөнәсәбәт башкачарак була. Шушы факторлар йогынтысы нәтижәсәндә Шәммет авылынан килгән укучылар саны күп булмый, әмма белем алуны максат итеп куйганнар өчен бу киртә дә ерып чыгыла. Өлбәттә, Гөлжәүһәр ханымның үзенең дә белемгә омтылышы, зыялылыгы балаларга үрнәк булып хезмәт итә. Истәлекләрдән шулар аңлашыла: авыл клубындагы барлык чыгышларны, докладларны Гөлжәүһәр ханымнан яздыралар, аннан укыталар. Һәрбер чыгышка ул тәфсиллә эзерләнә, китапханәдән өстәмә мәгълүмат жыйна, күренекле шәхесләренң цитаталарынан файдалана. Мондый ананың бер улы – шагыйрь, икенчесе – күренекле галим, калганнарының да намуслы зат булып үсүе гажәп түгел, ә табигий. Балаларына жыл-давыл тидертмичә, кирәк чакта усал, кырыс, кирәккәндә – таяныч, терәк була алган бу шәхесне шагыйрь үзе тиешле дәрәжәдә олылай, рәхмәтен белдерә алганмы соң? Әлеге сорауга, һичшиксез, уңай җавап бирергә кирәк. Аның ихлас күңелдән язылган “Әни кирәк”, “Әнкәй”, “Әнкәйнең догалары”, “Исэн-сау булар, әни”, “Әнкәйнең ак чәчләре” шигырьләре, жыр булып, Гөлжәүһәр ханымга гына түгел, шундый ук ныклы рухлы, олы күңелле меңәрләгән татар Анасына да рәхмәт булып яңгырый.

Истәлекләрдәге икенче мәхәббәт һәм ихтирам иясе – китап. Р.Мицнуллин язганча, мондый хис гомумән милләтебезгә хас: “Китап безнең жаныбызга ингән, каныбызга сеңгән. Китапсыз күңел – буш күңел, китапсыз йорт – нурсыз йорт, китапсыз милләт – кыйбласыз милләт. Бәхетебезгә, без андыйлар түгел! Әлегә...” (Мицнуллин, 2007: 270). Атаклы шәхесезнең әлеге сүзләре, бер яктан, горурулык уята, икенче яктан, сикәндәрә һәм уйланырга мәжбүр итә. Сер түгел, XXI гасыр буыны гаиләдә кич бергә китап уку традицияләреннән читләшкән, китап тәрбиясен медиакультура йогынтысына алыштырган буын булып үсеп житешә. Ә бит китап укуның әһәмияте чиксез зур: “әсәрдә бөек язучыларның тормышка мөнәсәбәте тәҗрибәсе, аларның дөньяны күзаллау үзгәлекләре, дөнья концепциясе чагылып,

алар укучы аңына, эсәрне сәнгатьчә кабул итү сәләте ярдәмендә күчәләр һәм күпмедер дәрәжәдә чынбарлыкка мөнәсәбәттә ориентир булып хезмәт итәләр” (Сомова, 2010: 4). Китап уку традициясе югалган очракта, мондый сәләт тә үсеш ала алмый, әлбәттә. Бу яктан, янадан Р.Миңнуллин истәлекләрендәге автобиографик мотивларга мөрәҗәгать итү кызыклы: “Ә мин китап укып үскәнмен. Минем бөтен булмышым, яшәшем, иҗатым һәм гомерем китап белән бәйлә. Китаптан тәм табып, китаптан ямь алып яшим” (Миңнуллин, 2007: 270). Истәлекләрдә ассызыкланганча, үсмер Роберт Миңнуллинны бигрәк тә Н.Исәнбәтнең “Мәкальләр” өчтомлыгы жәлеп иткән. Р.Миңнуллинның шигърияте тынычлыкка дан җырлау, хезмәткә хөрмәт күрсәтү, ата-анага ихтирамлы булу мотивларына бай икән, монда китап тәрбиясенә дә роле зур булуы шиксез.

Р.Миңнуллин шигърияте, бигрәк тә аның балаларга атап язылган өлеше шаянлылык, юмор белән өртәлгән булуы бәхәссез. Истәлекләрдән күренгәнчә, шагыйрьнең үз холкына да шушы сыйфатлар хас. Язмаларның бер өлешендә ул тормышта үзе белән булган кызыклы хәлләргә туктала. Аларның күбесе исем-фамилияне бутау белән бәйлә. Мәсәлән, “Минем Миңнуллин буласы килә” циклындагы истәлекләрдә әдипне башка билгеле шәхесләр белән бутаулары аркасында килеп чыккан кызыклы ситуацияләр баян ителә. Мәсәлән, “Электротовары” кибетендәге йөк ташучының аны телевиденидә “Шаян сәхнә” тапшыруы алып баручы Камил Кәрим белән бутауы, дөресен әйткәч, “Сиңа Роберт Миңнуллин булырга иртә эле. Роберт Миңнуллинны гына беләбез инде без, энәкәш. Мин аны сиңең белән бутарга дивана түгел. Роберт Миңнуллин ул зур шагыйрь, халык депутаты. Безнең кибеткә кереп йөрергә малай-шалай түгел ул сиңа”, дип ачуланып ташлауларын әдип елмаю белән искә төшерә (Миңнуллин, 2007: 287). Туфан Миңнуллин белән бутау нәтижәсендә туган кызыклы хәлләрне дә искә төшерә шагыйрь. Мәсәлән, 70 нче еллар өчен бик зур суммадагы гонорар – 2500 сумны драматург Т.Миңнуллин урынына яшь шагыйрь Р.Миңнуллинга жибәрәләр: “2500 сумны үз кулларым белән Туфанга илтәп бирергә туры килде. Ничауа, минем гонорарны да Туфанга жибәргәннәре булды! Берзаман Туфан Миңнуллиннан хат килеп төште. Конверт эчәндә записка белән почтовый перевод. 1 сум 56 тиенлек! “Татарстан яшьләреннән гонорар. Заказной хат белән жибәргән бит эле, житмәсә. 3 сум 50 тиенлек марка беркетеп”, – дип елмаеп искә төшерә ул вакыйганы Р.Миңнуллин (Миңнуллин, 2007: 285).

Нәтижә ясап, шуны әйтергә була: Р.Миңнуллин истәлекләре күпсанлы да, зур күләмле дә түгел. Әдип шәхси-интим кичерешләргә, истәлекләргә тукталмый, ә бәлки эшчәнлегенә, шәхес буларак житешүенә зур йогынты ясаган, үзе өчен үтә кадерле булган аерым вакыйгаларга туктала. Әйтергә кирәк, иҗатында да, истәлекләрендә дә Ана образы зур урын ала. Истәлекләрне “Минем Миңнуллин буласым килә” исеме астында берләшкән язмалар төгәлли. Шаяру катыш рух белән язылган әлегә мәкаләләр шагыйрьнең төп максатын, житди максатын ассызыклайлар – әдип бу тормышта үз урынын табып яши һәм халык хәтерендә Туфан Миңнуллин, Камил Кәрим яки башка шәхесләр белән буталмыйча, бары Роберт Миңнуллин булып калырга тели.

Әдәбият исемлеге

1. Вәли-Барҗылы М. (2004) Күңелем кошы: Укытучылар, педагогия колледжлары һәм югары уку йортлары студентлары өчен кулланма. – Казан: Мәгариф, 223 б.
2. Миңнуллин Р.М.(2007) Әсәрләр. Жиде томда. Т.6: публицистика, истәлекләр, нотыклар. – Казан: Татар. кит. нәшр., 526 б.
3. Сомова М.А. (2010) Коммуникативные основы моделирования уроков литературы: автореф. дис. канд. филол. наук. – М., 23 с.

ROBERT MİNNULLİN VE REZEDA VELİYEVA ESERLERİNDE ŞİİRSEL VE SÖZDİZİMSEL ARAÇLAR

Doç. Dr. Zoya KİRİLLOVA *

Özet

Bu makale, çocuk şiirinde şiirsel ve sözdizimsel araçların incelenmesine ayrılmıştır. Bu hedefe ulaşmak için kaynak olarak ünlü Tatar şairleri Robert Minnullin ve Rezeda Valieva'nın şiirleri seçildi. Çalışmanın sonucu olarak, şairlerin eserlerinde anafora, epifora, paralellik, retorik sorular, adresler, ünlemler, ters çevirme, chiasm gibi şiirsel ve sözdizimsel araçları ve stilistik figürleri başarıyla kullandığı ortaya çıktı.

Anahtar kelimeler: Tatar çocuk şiiri, Robert Minnullin, Rezeda Valieva, şiirsel ve sözdizimsel araçlar, stilistik figürler.

POETIC AND SYNTACTIC MEANS IN THE WORKS OF R. MINNULLIN AND R. VALIEVA

Abstract

This article is devoted to a research of poetic and syntactic means in children's poetry. For achievement of this purpose poems by the famous Tatar poets Robert Minnullin and Rezeda Valieva have been chosen as sources. As a result of a research it has been revealed that in works of poets such poetic and syntactic means and stylistic figures as anaphora, epifora, radif, refrain, overlapping, rhetorical questions, addresses, exclamations, asindeton, inversion, hiazm are successfully used.

Key words: Tatar children's poetry, R. Minnullin, R. Valieva, poetic and syntactic means, stylistic figures.

ПОЭТИКО-СИНТАКСИЧЕСКИЕ СРЕДСТВА В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ Р. МИННУЛЛИНА И Р. ВАЛИЕВОЙ

Доцент, канд. филол. наук Зоя КИРИЛЛОВА

Аннотация

Данная статья посвящена исследованию поэтико-синтаксических средств в детской поэзии. Для достижения этой цели источниками были выбраны стихотворения известных татарских поэтов Роберта Миннуллина и Резеды Валиевой. В результате исследования было выявлено, что в творчестве поэтов успешно используются такие поэтико-синтаксические средства и стилистические фигуры, как анафора, эпифора, радиф, рефрен, параллелизм, риторические вопросы, обращения, восклицания, асиндетон, инверсия, хиазм.

Ключевые слова: татарская детская поэзия, Р. Миннуллин, Р. Валиева, поэтико-синтаксические средства, стилистические фигуры.

* Институт филологии и межкультурной коммуникации КФУ, кафедра общего языкознания и тюркологии, Татарстан, Казань, ORCID ID: 0000-0002-2486-9320, zkirillova@yandex.ru
Institute of Philology and Intercultural Communication KFU, Department of General Linguistics and Turkology, Tatarstan, Kazan

Р. МИЦНУЛЛИН ҺӘМ Р. ВӘЛИЕВА ӘСӘРЛӘРЕНДӘ ПОЭТИК-СИНТАКСИК ЧАРАЛАР

Шигырь – ул тылсым. Әлеге тылсым һәркемне үзенә чакырып, күңелне жилкетеп тора. Шагыйрь күңелендә булган уй-теләкләрен ап-ак кәгазьгә төшерергә, изге хисләрен шигъри тәлгәшләр итеп тупларга ашыга. Бигрәк тә балалар өчен язылган шигырьләр әлеге сихри, илаһи көчкә ия. Шигырьнең эчтәлеге, бала күңеленә үтеп керә алуы, аңлаешлылыгы, бигрәк тә балаларча самими теле – каләм иясенен зур уңышы. Беренче карашка, гади генә тоелган шигъри сәйләннәрдә безне чолгап алган тирәлек, предмет-күренешләр төрле төсләргә манылып, бизәкләргә үрелеп бирелә. Шигырьнең бала күңеленә тәэсир итүендә бу иң яхшы һәм мөһим чарадыр, мөгаен. Автор тарафыннан тудырылган якты һәм серле образлар эле тормыш мәшәкатләре белән күзгә-күз очрашырга өлгермәгән сабыйны мавыктыргыч һәм кабатланмас балачак иленә дәшә; аларның телен, зиненен ачуда, күңелләрен күтәрүдә гаять әһәмиятле роль уйный. Н. Сафина үзенә “Балачакка нинди шигырь кирәк?” дигән мәкаләсендә балалар өчен ижат итүче каләм ияләренә таләпләренә түбәндөгечә билгели: “...Алар бик тә нечкә, бик зур мәгълүматка ия тирән психолог, дөнья әдәбиятыннан бик тә хәбәрдар булырга тиештер. Чөнки бала күңеленә, жанына дорфа кагылу түгел, ялгыш саксыз гына сугылу да аның эчке дөньясына һәлакәт китерергә мөмкин” (Сафина, 2006: 129-130).

Шагыйрьләренң мандаты – шигырьләре, балалар өчен куйган хезмәте, аларга мөнәсәбәте. Балалар тарафыннан үз итеп, акыллы сердәш-фикердәш итеп кабул ителү – шагыйрь өчен зур дәрәжә.

Югарыда әйтелгәннәрне исәпкә алып, түбәндәге фикергә килергә нигез бар: әдипләр, тормыш юлының кайсы баскычында торсалар да, бала жанлы булып кала алулары белән соклану хисләре уяталар. Шуңа күрә тел-сурәтләнү чаралары шагыйрь стилиен билгеләнүче доминантага әверелергә мөмкин.

Шуны истә тотып, без фәнни мәкаләбездә балалар өчен язылган шигырьләрдә, аерым алганда, Р. Миңнуллин һәм Р. Вәлиева әсәрләрендә, поэтик-синтаксик чараларның ролен ачыклауны максат итеп куйдык.

Халык шагыйре Р. Миңнуллин, белгәнәбезчә, Халыкара Андерсен бүләге лауреаты. Балалар әдәбиятында дөньякүләм югары дәрәжә бу. Ш. Галиев сүзләре белән әйткәндә, “Халыкның яратуы халыкара бәягә тәңгәл килгәч, икеләтә куаныч. Бу – зур вакыйга, шагыйрь ижатында гына түгел, балалар әдәбиятындагы үсеш принципларының тагын бер кат раслануы. И. Юзеев әлеге фикерләренә дәвам итеп, шагыйрьнең балачак хисләрен югалтмавы, аны акыл һәм тормыш тәҗрибәсә белән баетуы әдипнең үзен дә, шигъриятебезне дә укучыга якынайтты, дип саны (Даутов, 2006: 119-120).

Резеда Вәлиева ижатына тукталганда, стилистик фигуралар шагыйрә тарафыннан аеруча зур сәнгәтлелек белән кулланыла. Татарстанның халык шагыйре С. Хәким каләм иясенә балалар өчен язылган шигырьләрендә Тукай шигырьләреннән бөркелүче эчкерсезлек һәм гадилек чагылышын күрергә мөмкин булганлыгын ассызыклай (Даутов, 2006: 63). Ә инде укучыларының бәясә моңа тагын бер дәлил. Г. Гайнетдинова, Р. Вәлиеваның ижатына сокланып, болай ди: “Анда барысы да бар: тирән фикер дә, тәэсирле сурәт тә, ярсу характер да, үзәк өзгөч драма да, күңелгә уелып кала торган матурлык та... Шагыйрәнең язганнарын өлкәннәр дә, нәниләр дә бер дәрәжәдә аңлап, яратып кабул итәләр”. Ә. Айтбаева исә шагыйрәнең шигырьләре аңлаешлы, гади, ягымлы тел, жиңел рифма белән язылуына игътибар итә: “Аның шигырьләрен укып-ятлап, балаларым туган телебезне яратып өйрәнәләр”, – дип яза ул (Даутов, 2006: 59).

Балаларның яраткан шагыйрьләре ижатын тикшереп, түбәндәге нәтижәләргә килдек.

Анафора синтаксик чарасын файдалануга һәр ике каләм әһеле тарафыннан да аеруча зур игътибар бирелә. Мәсәлән: Шәһәр малайларының/ Күргәне юк гомергә/ *Бездәге* жәнлекләренә./*Бездәге* кош-кортларны. (Р. Миңнуллин “Безнең авыл зоопаркы”); *Кая гына* чапмыйлар, /*Кая гына* бакмыйлар,/ *Мине* генә тапмыйлар... (Р. Миңнуллин “Бар да мине эзлиләр...”)

Р. Миңнуллин ижатында “бездәге”, “кая гына” ише кабатланулар алда телгә алынган максатлардан чыгып кулланылган.

Бу исемдә язгы таңнар.../ *Бу исемдә* жанга рәхәт шат бер моң бар./ *Бу исемдә* киләчәгем, бәхетем минем. (Р. Вәлиева “Туган илкәй”); *Ап-ак* тау өстенә/ *Ап-ак* кар ява./ *Ап-ак* яр буеннан/*Ап-ак* юл ярам. (Р. Вәлиева “Ак тауда”)

Югарыда китерелгән мисаллардан күренгәнчә, Р. Вәлиева тарафыннан кулланылган “бу исемдә”, “ап-ак” сүзләренең кабатлануы аша, сабыйның игътибарын ныграк жәлеп итү өчен, кирәкле мәгънәви кисәкләргә басым ясап белдерелә.

Сабыйларның “дәү әни”се булган әдибә Р. Вәлиева синтаксик янәшәлеккә дә ижади якин килә. Мисал өчен: Көн буена *уйнадык*,/ Бер уенны *куймадык*,/ Барыбер уйнап *туймадык*. (Р. Вәлиева “Суык һәм без”)

Р. Миңнуллинның шигъри тәлгәшләрендә синтаксик янәшәлек белән мавыгу артык зур урын алмый: Күзәтә мине *үзе*, /Гел миндә генә *күзе*! (Р. Миңнуллин “Диңгез төбөндә”)

Ә менә рәдиф стилистик фигурасын куллануга каләм иясе ижат жимешләренең үзенчәлеген арттыру һәм нәни укучыларының сөйләм телен күнектерү кебек максатлардан чыгып алына: *Ача-кача*,/ *Ача-кача*,/ *Аптыратты*/ *Кача-кача*. (Р. Миңнуллин “Кыр кәжәсе”)

Риторик фигураларның да каләм әһелләренең шигъри тәлгәшләрендә тоткан урыннары зур. Мәсәлән: *Мәңге яшә, мәңге балкы, Туган илем!* (Р. Вәлиева “Туган илкәй”); *Керпе, керпе, күр инде*, /*Әнәләрең никадәр!*/ *Уйнар идем синен белән*,/ *Шундый булмасаң әгәр*. (Р. Вәлиева “Керпе белән бала”)

Мисаллардан күренгәнчә, Р. Вәлиева риторик эндәш алымына мөрәжәгать итеп, укучыларының зиһенен билгеле бер мәсьәлә тирәсенә тулпый, балачак иле өчен генә хас булган, әкияти һәм мавыктыргыч образлар тудыруга ирешә.

Р. Миңнуллин ижатына килгәндә дә, поэтик чараның чагыштырмача азрак очравына да карамастан, серлелек, сәнгатьлелек һич тә ким дәрәжәдә түгел. Авторда шулай ук эпифора алымы белән дә мавыгу сизелә. Рефрен стилистик фигурасын да әдип ижатында еш күзәтергә була. Бу кабатланып килүче юллар, күпмедер дәрәжәдә, шигърьнең гомум рухын билгелиләр, каләм иясенә хисләренә кушылып китеп, аның халәтен әйтеп бирәләр.

Асиндетон, хиазм, ялгау, инверсия кебек поэтик-синтаксик чараларга әдипләр, үз чиратларында, шигърьдәге темпны көчәйтү-әкрәнәйтү, ритмик хәрәкәт тудыру максатыннан мөрәжәгать иткәннәр. Шуны да әйтергә кирәк: әлеге стилистик алымнар сөйләмгә үзенә бертөрле матурлык өсти, тыңлаучының игътибарын фикернең аеруча нәкъ шул өлешенә юнәлдерәләр. Мәсәлән: *Матур бер көндә*/ *Күкләр иркендә*/ *Югалган Кояш*,/ *Кояш югалган*. (Р. Вәлиева “Жил һәм Кояш”) һ.б.

Нәтижә ясап, шуны әйтергә мөмкин: күренекле татар шагыйрьләре Р. Миңнуллин һәм Р. Вәлиеваның балалар өчен язылган шигърьләрендә поэтик-синтаксик чараларның кулланылыш үзенчәлекләрен тикшереп, алар арасында бигрәк тә анафора, эпифора, рәдиф, рефрен, янәшәлек, риторик эндәш, өндәү, сорау, асиндетон, ялгау, инверсия, хиазм кебек стилистик фигураларның каләм әһелләре тарафыннан яратып кулланылуын ачыкладык.

Жыеп әйткәндә, Р. Миңнуллин һәм Р. Вәлиева ижатлары бер генә сабыйны да битараф калдыра алмас. Хикмәтле, саф, кабатланмас балачактан илһамланып үскән балаларның чын мәгънәсендә шигърияткә, әдәбиятка гашыйк жаннар булып үсчәкләренә, фикерләү дәрәжәләре дә камилрәк, сөйләмнәре дә искиткеч бай булуга иманыбыз камил.

Әдәбият һәм чыганаclar:

Сафина Н. (2006). Балачакка нинди шигърь кирәк? // Ватаным Татарстан. № 129-130. 30 июнь.

Даутов Р.Н. (2006). Балачак әдипләре: Библиографик белешмәлек. 1 нче китап. Казан: Мәгариф, 223 б.

Миңнуллин Р. (2002). Балачакка ешрак кайтыгыз. Казан: Мәгариф, 303 б.

Миңнуллин Р. (2008). Әни, мин көчек күрдәм. Казан: Татар. кит. нәшр., 64 б.

Вәлиева Р. (1994). Дәү әнигә барабыз: Шигырьләр, әкиятләр. Казан: Татар. кит. нәшр., 110 б.

ROBERT MİNNULLİN'İN ANA DİLİ (TATAR DİLİ) DERSLERİNDE ÖĞRENDİĞİNİ KULLANMAK

Doç. Dr. Ramilya SAGDİEVA*

Özet

Son yıllarda “Anadili (Tatar) dili” konusunda programda değişiklikler olmuştur. Her derste konuşma, yazma, dinleme, görsel algılama gibi beceriler uygulanmaktadır. Bunun için düzyazıdan alıntılar, şiirsel tür, halk sanatı ve ilginç gerçekler kullanılır. İlköğretim genel eğitimin genel eğitim kurumları için “Anadil (Tatar) dili” ders kitaplarında Robert Minnullin'in şiirleri de kullanılmaktadır. Bu makale, bu şairin eserlerinden toplanan gerçek materyale genel bir bakış sunmakta ve belirli şiirlerin kullanım amaçlarını analiz etmektedir.

Anahtar kelimeler: Ana dil, şair, şiir, eğitim, teorik materyal.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ТВОРЧЕСТВА РОБЕРТА МИННУЛЛИНА НА УРОКАХ РОДНОГО (ТАТАРСКОГО) ЯЗЫКА

Доцент, кандидат наук Рамиля Сагдиева*

Аннотация

В последние годы произошли изменения в программе по предмету “Родной (татарский) язык”. В каждом уроке отрабатываются такие навыки как говорение, письмо, восприятие вслух, наглядное восприятие. Для этого используются и отрывки из прозы, и поэтический жанр, и народное творчество, так же интересные факты. В учебниках по “Родному (татарскому) языку” для общеобразовательных организаций начального общего образования используются и стихотворения Роберта Миннуллина. В данной статье дается обзор фактическому материалу, собранного из творчества данного поэта, анализируется целевое употребление тех или иных стихотворений.

Ключевые слова: родной язык, поэт, стихотворение, воспитание, теоретический материал

USING THE CREATIVITY OF ROBERT MINNULLIN IN NATIVE (TATAR) LANGUAGE LESSONS

Associate Professor Ramilya SAGDIEVA*

Abstract

In recent years, there have been changes in the program in the subject “Native (Tatar) language”. In each lesson, skills such as speaking, writing, listening, and visual perception are practiced. For this, excerpts from prose, the poetic genre, folk art, and interesting facts are used. In textbooks on the “Native (Tatar) language” for general education organizations of primary general education, poems by Robert

* Kazan Federal Üniversitesi Filoloji ve Kültürlerarası İletişim Enstitüsü, ORCID ID: 0000-0001-8723-9740, ram-sag777@mail.ru

* Институт филологии и межкультурной коммуникации КФУ, кафедра татарского языкознания, Татарстан, Казань, ORCID ID: 0000-0001-8723-9740, ram-sag777@mail.ru

* Institute of Philology and Intercultural Communication KFU, Department of Tatar Literature, Tatarstan, Kazan

Minnullin are also used. This article provides an overview of the factual material collected from the work of this poet and analyzes the intended use of certain poems.

Key words: Native language, poet, poem, education, theoretical material.

Татар телен туган тел буларак укучы балаларга туган телдән (татар теленнән) белем бирүнең төп максаты – Федераль дәүләт стандарты таләпләрен тормышка ашыру белән бергә укучыларда лингвистик (тел), коммуникатив (аралашу), милли мәдәният өлкәсенә караган культурологик (мәдәниятлылык) компетенцияләр булдыру.

Дәүләт стандартлары таләпләреннән чыгып, туган телне (татар телен) укутуның төп бурычлары түбәндәгеләрне тәшкил итә:

— укучыларда ватанпәrvәрлек хисләре, туган як табигатенә, туган телгә сакчыл караш, кешелеклелек сыйфатлары һ.б. тәрбияләү;

— укучыларның сөйләм эшчәнлеген һәм фикерләү сәләтен, төрле шартларда әдәби телдә дәрәс аралаша белү күнекмәләрен үстерү;

— татар теле гыйлеме, аның төзелеше, кулланылыш өлкәсе, төп нормалары, сөйләм этикеты, стилистик чаралары белән танышу, сүз байлыгын арттыру;

— тел фактларын анализлай, тел күренешләрен күрә, таба белү сәләтен, тәкъдим ителгән мәгълүматтан мөһимен сайлап ала белү осталыгын үстерү;

— алынган белемне һәм осталыкны тормышта максатчан кулланырга өйрәтү;

— дәрәслек, өстәмә һәм белемне әдәбият белән эш итү, уку, язу, сөйләү, тыңлап аңлау күнекмәләрен камилләштерү;

— үз милләтенә, теленә хөрмәт белән карау, шулай ук татар теле аша башка милләт вәкилләренә, аларның рухи мирасына мөхәббәт хисе тәрбияләү һ.б.

Әлеге бурычларны үтәү һәм максатка ирешү өчен, әлбәттә, “Туган тел (татар теле)” дәрәслеге өчен материаллар, иң беренче чиратта, язучы яисә шагыйрьләрнең ижатыннан туллана. Бу максаттан дәрәслек авторлары Роберт Миңнуллин ижатын читтә калдырмыйлар. Әлифба чорында ук әлеге шагыйрьнең билгеле бер шигырьләрен укучыга тәкъдим итү уңышлы дип санала. Мәсәлән, Аа хәрефен өйрәнгәндә, шагыйрьнең “Ай” исемле шигыре бирелә:

Ай

Елмая күктә ай.

Ай-яй биек бу ай!

Айга абыйның да

Бие житми бугай.

(Сәгъдиева, 2022, 1 сыйныф, 1 кисәк: 13).

Укый белә торган укучылар үзләре яисә укучы әлеге шигырьне кычкырып укырга мөмкин. Бу очракта әлеге хәреф белдергән авазның дәрәс әйтелешенә, сүз башында олаштырып әйтүгә игътибар ителә.

Шш хәрефен өйрәткәндә дә, Роберт Миңнуллинның шигыре укучыга ярдәмгә килә:

Ташбака

Таш урамда баш ята.

Баш түгел лә – ташбака –

Бар бакага баш бака.
“Нигә соң мин таш бака?” –
Дип, ташбака баш вата.

(Сәгъдиева, 2022, 1 сыйныф, 1 кисәк: 37)

Мисалдан күренгәнчә, монда ш хәрефе бик еш кабатлана. Моннан тыш сүз уйнату, омонимия күренеше дә ачык чагылыш таба.

Бүгенге көндә “Туган тел (татар теле)” дәреслекләре ике юнәлеш өчен дә – татар мәктәпләрендә укучылар өчен дә һәм рус мәктәбәндә белем алучы татар балалары өчен дә уртак. Рус мохитендә үскән һәм яшәгән татар баласы [а], [ы], [о], [э], ягъни татар телендә дә, рус телендә дә бер үк хәреф белән язылып та төрлечә әйтелә торган авазларны дәрәс укымый. Татар телендәге текстларны укыганда, бала, гадәттә, рус телендәге киң әйтелешле сузык авазларны куллана. Роберт Миңнуллинның “Бульшчы” дип аталган кыска гына шигырен ЫҮ хәрефен өйрәткәндә файдалану уңышлы:

Бульшчы
Әниемә эш күп өйдә:
Мин шуңа да бульшам.
Менә эле дә мин аңа
Чынаяклар юышам.

(Сәгъдиева, 2022, 1 сыйныф, 1 кисәк: 43)

Татар телендәге [ө] һәм [о] авазларын дәрәс уку исә татар мәктәпләрендә укучы балалар өчен дә авыр. Инде башлангыч чорда ук иренләшү гармониясенә игътибар иттерү мөһим. Бу очракта да Роберт Миңнуллинның ижатына мөрәжәгать итү урынлы:

Өрек
Өшеткәч тышта йөрәп,
Китәбез өйгә керәп.
Иренебезне бөрәп,
Без чәй эчәбез, өрәп.
Салынган чәйгә өрек, -
Авызда тора эрәп.

(Сәгъдиева, 2022, 1 сыйныф, 1 кисәк: 51)

Рус теленнән кәргән алынма авазларга, хәрефләргә татар әдәбиятыннан кирәкле мисалларны табу шактый авыр. Авторның “Щетка” шигырен Щц хәрефен өйрәткәндә файдалану бик уңышлы. Монда укучы [щ] авазының үзенчәлекләрен, дәрәс укылышын һәм әйтелешен генә өйрәнәп калмый, ә әлегә сүзнен төрле мәгънәләрен дә төшенә башлай. Нәтижәдә тәрбияви максат та тормышка ашырыла: гигиена кагыйдәләре, өс киёмнәрен чиста йөртү, аяк киёмнәрен чистарту һ.б.:

Щетка
Щетка булса,
Чиста теш тә,
Чиста өс тә –
Бөтен төш тә!

Иренмәгән
Чакта мин
Итекне дә
Щёткалым.

(Сәгъдиева, 2022, 1 сыйныф, 1 кисәк: 85)

Әлифба чорыннан соң 1 нче сыйныф укучылары татар телен туган тел буларак укый башлыйлар. Дәрәслекнең икенче кисәгендә бала аваз һәм хәрәф төшенчәсен аерырга, сүзнең мәгънәсенә төшенергә өйрәнә. Әлифба чорында н хәрәфе турында башлангыч фикерләр әйтелсә дә, алга таба әлегә хәрәфнең үзенчәлекләре, ягъни баш хәрәфе булмаганлыгы, [н] авазыннан сүз башланмавы хакында аңлатыла. Теоретик материалны Роберт Миңнуллинның кыска гына шигыре аша аңлату, әлбәттә, укытучының эшен җиңеләйтә. Бала юмористик шигырь аша мөһим мәгълүматны исендә калдыра:

Йөри, ди, н борчылып,
Йөри, ди, ул кайгырып.
Эшләре аның яман:
Үсеп житми, ди, һаман
Сүз башында торырга
Һәм баш хәрәф булырга!

(Сәгъдиева, 2022, 1 сыйныф, 2 кисәк: 61)

Шагыйрь еш кына үз ижатында бер үк сүзнең төрле төшенчә белдерә алуыннан уңышлы файдалана. Туган тел дәрәсләрендә мондый фактик мисалларны алу сүзнең лексик мәгънәсенә төшенергә, теге яки бу сүзгә сөйләмдә дәрәс куллануына өйрәтә. Мәсәлән, түбәндәге шигырь билгеле бер грамматик тема белән бәйлә булса да, иң мөһиме ул *сөлге* сүзенең төрле төрләрне күзалларга мөмкинлек бирә:

Сөлге сөргенер өчен,
Сөлге көрәшер өчен,
Сөлге ул батыр өчен,
Күрсәтә алса көчен!

(Сәгъдиева, 2022, 1 сыйныф, 2 кисәк: 135)

Дәрәслектә әлегә сөлгеләрнең рәсемнәре дә урын алган. Укытучы исә әлегә рәсемнәренә күрсәтмичә, укучыларның үзләреннән дә әлегә сөлгеләренә ясауларын сорый ала.

Роберт Миңнуллин ижаты белән танышканнан соң, шундый фикергә киләсең: аның һәр эсәрен теге яки бу грамматик теманы аңлатканда фактик материал итеп алу үзен аклый. Алар исә яңа теманы аңлатканда да, ныгытканда яки кабатлаттырганда да уңышлы. Мәсәлән, “Төнбоек” шигыре 3 нче сыйныфның беренче кисәгендә кушма сүзләрен аңлатканда кулланыла:

Төнбоек
Үз матурлыгын тоеп,
Кояш нурында оеп,
Яфрагына баш куеп
Үсә күлдә төнбоек.
Төн боек ул, көн боек,

Өзмәкчедер малайлар –

Төнбоек шуңа боек.

(Сәгъдиева, 2022, 3 сыйныф, 1 кисәк: 84)

Бу очракта кушма төнбоек сүзенә генә игътибар иттермичә, шигырьдә кулланылган омонимнарда һәм антонимнарда да мөрәжәгать итү мөһим. Бу чорда бала сүз ясагыч кушымча турында да мәгълүматка ия була. Димәк, сүз ясагыч кушымчасы булган *матурлыгын* сүзен дә аңлата ала. Укучы яңа теманы үзләштерү белән беррәттән үткән материалны да даими кабатлап, искә төшереп барырга тиеш. Нәкъ шул яктан караганда, Роберт Миңнуллин шигырьләре алыштыргысыз.

Татар телендә сүзгә кушымча ялгану очраklары да бик үзенчәлекле. Укучыга кушымчаларның калын һәм нечкә вариантларын гына белү житми, бала исә сүз саңгырау тартыкка бетсә – саңгырау тартыктан башланган, яңгырау тартыкка бетсә, яңгырау тартыктан башланган кушымча ялгануын да даими истә тотарга тиеш. Моннан тыш ул борын тартыкларына беткән исемнәргә күплек сан -нар/-нәр һәм чыгыш килеше -нан/-нән кушымчаларын ялгарга, әлеге формаларны сөйләмдә, язуда дәрәс кулланырга өйрәнә. Роберт Миңнуллинның “Ак мизгел” шигыре үрнәгендә балага әлеге кагыйдәләренә аңлатып та, сөндереп тә була:

Ак мизгел

Яратам мин ап-ак төсне,
Бөтен дөнья ап-ак төсле.
Куяннар да ак тун кигән,
Каеннар да ак туннан.
Бүреккә дә, керфеккә дә,
Борынга да ак кунган.
Биек булып, ап-ак булып
Урамга ак кар юган,
Көне бие шау-гөр килеп
Шуабыз шул ак таудан.

(Сәгъдиева, 2022, 3 сыйныф, 2 кисәк: 18)

Башлангыч сыйныфларда хәтер диктантлары яздыру билгеле бер урынны алып тора. Ул укучыны теге яки бу текстны игътибар белән укырга, аңларга, истә калдырырга өйрәтә. Бу очракта да Роберт Миңнуллин ижатына мөрәжәгать итмичә булмый. Мәсәлән, туган як сулыкларын саклау юнәлешендә эш алып барганда, түбәндәге дүртъюллыкны укыттыру, ятлаттыру һәм хәтер диктанты яздыру уңышлы дип саныбыз:

Челтер-челтер ага чишмә,
Һич тә туктарлык түгел.
Ә сулары шундый йомшак:
Эчеп туярлык түгел.

(Сәгъдиева, 2022, 3 сыйныф, 2 кисәк: 89)

Бүгенге көндә төрле авторларның һәм төрле елларда нәшер ителгән татар теле дәрәсләкләре кулланылышта. Аларның барысы да диярлек Роберт Миңнуллин ижатына мөрәжәгать итә. Күп кенә авторлар “Сыйфат” темасын аңлатканда, шагыйрьнең билгеле бер шигырьләрен тәкъдим итәләр. Сыйфат дәрәжәләрен аңлатканда, “Торам әле елмаеп” шигырен алу уңышлы:

Торам менә елмаеп
Әтиемнең малае
Бераз шаянрак.
Әниемнең малае
Бераз наянрак.
Әбиемнең оныгы
Бераз кирерәк.
Ә бабаемның оныгы
Бераз эрерәк.
Шул бер малай бит инде
Алар барысы да.
Торам менә елмаеп
Сезнең каршыда!

(Сәгъдиева, 2022, 3 сыйныф, 2 кисәк: 78-79)

Ләкин бу очракта сыйфатның төп һәм чагыштыру дәрәжәләрен генә өйрәтеп калдырырга ярамый, ә укучыда әхлак сыйфатлары булдыру юнәлешендә дә эш алып бару кирәк. Шуңа күрә дә дәрәслек авторлары укучыга “Син үзең нинди? Үзеңнең сыйфатларыңны яз” дигән өстәмә бирем дә тәкъдим итәләр. Шулай итеп аралашу да, укучыны тәрбияләү дә тормышка ашырыла. Алга таба теоретик биремне катлауландыру да уңышлы. Укучы алган белемнән практикада куллана белергә өйрәнә. “Улы белән әнисе” дип аталган шигырь диалог формасында язылган. Дәрәслек авторлары кайбер сыйфатларны төшереп калдырып бирә. Укучы алдагы үрнәккә карап, тиешле сыйфатны чагыштыру дәрәжәсенә куеп, шигырьне сәнгатьле итеп укырга тиеш:

- Син бик матур, әнием!
- Юк, син матуррак, улым!
- Син бик батыр, әнием!
- Юк, син ... , улым!
- Син бик яхшы, әнием!
- Юк, син ... , улым!
- Син бик якты, әнием!
- Юк, син ... , улым!
- Әнием, озак тордың,
Сагындым сине бигрәк!
- Юк, улым, мин барыбер
Сагындым сине күбрәк!

(Сәгъдиева, 2022, 3 сыйныф, 2 кисәк: 80)

Элеге шигыр, беренчедән, “Сыйфат” темасы белән бәйле алынса, икенчедән, элеге тема 8 Март бәйрәме вакытына туры килә. Шулай итеп, укучыга белем бирү генә түгел, ә әниләрне ярату, хөрмәт итү кебек сыйфатларны да сәңдерү күз алдында тотыла.

Теге яки бу лексик темаларның һәм тәрбияви максатларның төрле сыйныфларда кабатлануы гадәти күренеш. Әниләрне ярату, аларга ярдәм итү турында сөйләшү 4 нче сыйныфта да теге яки бу теоретик материал белән бергә үрелеп бара. Мәсәлән, Роберт Миңнуллинның “Әни эштән кайтканчы” дип аталган шигырен 4 нче сыйныфның өченче чирегендә хикәя фигурасын заман белән төрләнешен аңлатканда файдалану уңышлы. Элеге тема да март башына туры килә.

Әни эштән кайтканчы
Әни таңнан эшкә киткән,
Бөтен эшне эшләп киткән!..
Нәрсә эшлик икән, дип, без
И баш ваттык, баш ваттык –
Ахырдан жаен таптык.
Банкадагы кайнатманы
Ялт иттердек бергәләп.
Чүлмәктәге каймакны да,
Табадагы коймакны да
Ашап куйдык бүлгәләп!
Безнең бәхеткә, шешәдә
Сөт тә никтер әчегән.
Шуңа күрә без ул сөтне
Салып бирдек мәчегә.
Савытларны юып, аннан
Тезеп куйдык өстәлгә.
Тагын эзләгән идек тә,
Савыт беткән өстәргә.

(Сәгъдиева, 2022, 4 сыйныф, 2 кисәк: 64-65)

Шигырьне сәнгатьле итеп укыганнан соң, укучы үткән заман хикәя фигурасын таба, аларны киләчәк заманга үзгәртеп әйтә. Аннары укучыга “Иртәгә син әниңә ничек булышырга уйлыйсың?” дигән сорау бирелә. Сыйныф белән аралашканнан соң, һәр укучыга, киләчәк заман хикәя фигурасын файдаланып, элеге тема белән бәйле инша язарга тәкъдим ителә.

Югарыда искәртелгәнчә, дәрес вакытында укучыга белем бирү генә максат итеп куелмый, ә аны төрле яктан тәрбияләү дә бик мөһим. Яңартылган ФДББС таләпләре буенча, укучыларда толерантлык, ватанпәrvәрлек, туган илгә белән горурлану сыйфатлары булдыру алгы планга чыга. Гадәттә, дүртенче чирек уртасында Жинү бәйрәме белән бәйле текстлар кулланы кирәк. Роберт Миңнуллин ижатыннан да бу очракта кирәкле фактик материал табарга була. Мәсәлән, 4 нче сыйныфта шагыйрьнең түбәндәге шигырьләре урын алды:

Май килә!
Дөнъяны яктыртып,

Кояшлы Май килә.
Йөзләрне балкытып,
Урамда Май көлә.
Һәммәбез сагынып
Көттек Май килүне –
Китерә ул безгә
Иң Бөек Жигүне!

Минем бабай орденнарын,
Медальларен такты бүген.
Ялт-йолт итеп тора алар –
Шуңа күрә якты бүген!

Бүген бигрәк егетләрчә,
Солдатларча атлый бабам.
Бабам белән житәкләшеп,
Мин парадка бүген барам.

Борчылмагыз! Үсеп килә
Батырларның оныклары.
Бабайларның батырлыгын
Бер малай да онытмады.

(Сәгъдиева, 2022, 4 сыйныф, 2 кисәк: 110-111)

Билгеле бер грамматик биремнәрне башкарганнан соң, укучыларга “*Бөек Жигү* сүзе ни өчен баш хәрефтән язылган?”, “Син Жигү көненә багышланган бәйрәмдә катнашасыңмы? Кем белән барасың?” кебек сораулар белән мөрәжәгать ителә. Укучылар белән әлеге темага әңгәмә оештыру да мөһим.

Димәк, “Туган тел (татар теле)” дәреслекләрендә Роберт Миңнуллин шигырьләре шактый урын алган. Әлеге хезмәттә аларның бер өлеше генә күрсәтелде. Роберт Миңнуллинның балалар өчен язылган шигырьләре жиңел тел белән, укучыларның яшь үзенчәлекләренә туры китереп язылган. Алар ярдәмендә теге яки бу грамматик теманы аңлатып та, кабатлаттырып та, укучыны төрле яктан тәрбияләп тә була. Югарыда күрсәтелгән фактик мисаллар укучыга теге яки бу теоретик белемне гамәлдә дәрәс кулланырга юнәлеш бирә.

Соңгы елларда әдәби укуга бирелгән сәгатьләрнең бик нык кыскаруын да исәпкә алсак, теге яки бу шагыйрьнең, язучының аерымы әсәрләрен туган тел (татар теле) дәресләрендә шулай уңышлы һәм мөмкин кадәр күп куллану әлеге бушлыкны тулыландырырга да ярдәм итәр кебек.

Әдәбият:

1. Сәгъдиева Р.К., Фәйзрахманова К.Ф. Туган тел (татар теле). 1 сыйныф. Ике кисәктә. Беренче кисәк: башлангыч гомуми белем бирү оешмалары өчен дәреслек (татар телен туган тел буларак өйрәнүче укучылар өчен). – Казан: “Мәгариф-Вакыт” нәшр., 2022. – 95 б.: рәс. б-н.

2. Сәгъдиева Р.К., Фәйзрахманова К.Ф. Туган тел (татар теле). 1 сыйныф. Ике кисәктә. Икенче кисәк: башлангыч гомуми белем бирү оешмалары өчен дәреслек (татар телен туган тел буларак өйрәнүче укучылар өчен). – Казан: “Мәгариф-Вакыт” нәшр., 2022. – 144 б.: рәс. б-н.

3. Сәгъдиева Р.К., Фәйзрахманова К.Ф. Туган тел (татар теле). 3 сыйныф. Ике кисәктә. Беренче кисәк: башлангыч гомуми белем бирү оешмалары өчен дәреслек (татар телен туган тел буларак өйрәнүче укучылар өчен). – Казан: “Мәгариф-Вакыт” нәшр., 2022. – 104 б.: рәс. б-н.

4. Сәгъдиева Р.К., Фәйзрахманова К.Ф. Туган тел (татар теле). 3 сыйныф. Ике кисәктә. Икенче кисәк: башлангыч гомуми белем бирү оешмалары өчен дәреслек (татар телен туган тел буларак өйрәнүче укучылар өчен). – Казан: “Мәгариф-Вакыт” нәшр., 2022. – 128 б.: рәс. б-н.

5. Сәгъдиева Р.К., Фәйзрахманова К.Ф. Туган тел (татар теле). 4 сыйныф. Ике кисәктә. Икенче кисәк: башлангыч гомуми белем бирү оешмалары өчен дәреслек (татар телен туган тел буларак өйрәнүче укучылар өчен). – Казан: “Мәгариф-Вакыт” нәшр., 2022. – 136 б.: рәс. б-н.

R. MINNULLIN'İN ÇALIŞMALARINDA DUYGULARIN VE DÜŞÜNCELERİN UYUMU

Doç. Dr. Elfet ZAKIRCANOV *

Özet

Makale, halk şairi R. Minnullin'in şiirini duygu ve düşüncelerin uyumu açısından araştırıyor. Şairin çalışmasında çocuklara adanmış şiir döngüleri, lirik ve felsefi içerikler öne çıksa da, eserleri tek bir edebi fenomendir. Çalışmaları gerçekçi bir manzaraya sahip olan şair, romantik duygusallığa, rüya dünyasına ve güzelliğe odaklanarak yazıyor. Şiirlerindeki duygu ve deneyimlerin zenginliği hem hayranlık uyandırdı hem de okuyucunun düşünceleri üzerinde güçlü bir etkiye sahipti. Eserlerinin çoğunun popüler şarkılar haline geldiğini açıklayan duyguların ve düşüncelerin uyumunun başarısıdır. Bunu başarmak için şair, dilin zenginliğini, halkın imajının araçlarını, onları keskin mizahla birleştirerek başarılı bir şekilde kullanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tatar şiiri, R. Minnullin, tema, duygu, düşünce, uyum.

HARMONY OF FEELINGS AND THOUGHTS IN THE WORKS OF R. MINNULLIN

Assoc., Dr. Alfat ZAKIRZYANOV

Abstract

The article examines the poetry of the national poet R. Minnullin in the aspect of harmony of feelings and thoughts. Although cycles of poems dedicated to children, lyrical and philosophical content stand out in the poet's work, his work is a single literary phenomenon. The poet, whose work is imbued with a realistic orientation, writes with an emphasis on romantic sensuality, the world of dreams and beauty. The richness of feelings and experiences in his poems both caused admiration and had a strong influence on the reader's thoughts. It is the achievement of harmony of feelings and thoughts that explains why many of his works have become popular songs. To do this, the poet successfully uses the richness of language, the means of image, combining them with sharp humor.

Keywords: Tatar poetry, R. Minnullin, theme, feeling, thought, harmony.

ГАРМОНИЯ ЧУВСТВ И МЫСЛИ В ТВОРЧЕСТВЕ Р. МИННУЛЛИНА

Доц., доктор Альфат ЗАКИРЗЯНОВ

Аннотация

В статье исследуется поэзия народного поэта Р. Миннуллина в аспекте гармонии чувств и мыслей. Хотя в творчестве поэта выделяются циклы стихов, посвященных детям, лирического и философского содержания, его творчество составляет единое литературное явление. Поэт, чье творчество проникнуто реалистической направленностью, пишет с акцентом на романтическую чувственность, мир мечты и красоты. Богатство чувств и переживаний в его стихах, как вызывало восхищение, так и оказывало сильное влияние на мысли читателя. Именно достижением гармонии

* Институт языка, литературы и искусства имени Г. Ибрагимова Академии наук Республики Татарстан, отдел литературоведения, Татарстан, Казань, ORCID ID: 0000-0002-8501-852X, Alfat_zak@mail.ru
Institute of Language, Literature and Arts named after G. Ibragimov, Academy of Sciences of the Republic of Tatarstan, Head of the Literary Studies Department, Tatarstan, Kazan

чувств и мыслей объясняется то, что многие из его произведений стали популярными песнями. Для этого поэт с успехом использует богатство языка, средства изображения, сочетая их с острым юмором.

Ключевые слова: татарская поэзия, Р. Миннуллин, тема, чувство, мысль, гармония.

Кереш

XX гасырның соңгы чиреге – XXI гасыр башы татар шигъриятендә лаеклы урын алып, күпсанлы китап укучыларның яраткан шагыйре булып танылган шәхесләрнең берсе – Татарстанның Халык шагыйре Роберт Миңнуллин. Ул 1970 елларда әдәбиятка килә һәм, ил-халык тормышындагы ижтимагый-тарихи, сәяси, мәдәни вакыйгаларга нисбәтле, үзенчәлекле чор-этаплар аша үтә. Шагыйрәнең бербөтен ижат мирасы үз дәвереннән, халык моң-зарыннан, теләк-омтылышыннан аерылгысыз. Күптән түгел мәңгелеккә күчкән әдипнең ижат дөньясы зур һәм бай, киң һәм тулы булып, хис-кичереш һәм уй-фикер муллыгы белән аерылып тора. Аның шигъриятен “балалар шагыйре”, “лирик шагыйрь”, “фәлсәфәче шагыйрь” кебек төркемнәргә бүлеп өйрәнү мөмкин булса да, әлеге бай ижат бербөтен шигъри дөньяны тәшкил итә. Әдип башкалар кебек үк халыкның үткәне, бүгенгесе һәм киләчәге турында яза, әмма аның үз шигъри дөньясы булып, үзе генә белгән, үзе генә тойган хисләре сагыну-сагыш, моң-жыр, өмет-ышаныч булып бәрәп чыга. Ижаты реалистик сурәтлелек белән сугарылгын шагыйрь романтик хислелеккә, хыял һәм матурлык дөньясына йөз тотып яза. Шигърьләрендә хис һәм кичереш байлыгы соклану уяткан кебек, әдип укучысының уй-фикеренә дә көчле йогынты ясый. Әсәрләренең яратып укылуы, байтагының популяр жыр булып китүе нәкъ менә хис һәм фикер гармониясенә ирешүе белән аңлатыла.

Методлар. Хезмәттә герменевтикага нигезләнеп, ягъни әдәби текстларны шәрехләү аша аларда хис-кичереш һәм фикер чагылышы, моңа ирешү юллары ачыклана. Шулай ук системалы-структур һәм комплекслы анализ методлары ярдәмендә шигърьләренең форма һәм эчтәлегә, шагыйрь файдаланган алымнар, чаралар төрлелегә тикшерелә һәм бәяләнә.

Нәтижәләр һәм фикер алышу. Роберт аганың иманны, намусны, гаделлек һәм сабырлыкны алгы планга чыгарып, ихласлыгы, табигыйлеге белән үзенә жәлеп иткән ижаты укучыны, беренче чиратта, туган ягына, туган жиренә алып китә. Туган як турында шигърь язмаган шагыйрь юктыр, әмма аның матурлыгын, жанга якынлыгын жырларга керерлек итеп сурәтләп, меңнәрчә укучының күңеленә салганнары сирәк. Шуларның берсе, ничшиксез, – Р. Миңнуллин. Ул бала чактан туган авылы Шәмметкә, Сөнгә, Агыйделгә, Илешкә, Хан һәм Урал тауларына, шул жирнең урман-күлләренә, серле табигатенә гашыйк (“Безнең авыл”, “Нишләттегез мине?”, “Жырлый алмыйм”, “Авылым төннәре”, “Безнең як чишмәләре”, “Кайту”). Шагыйрь шигърь юллары аша безне үзе яхшы белгән бала чагына алып кайта: “Бу – балачак илем, яшьлек илем, / Яшел илем – кече Ватаным!” (“Кайту”). Туган жирен ярату хисе шигърьләрдә сагыш белән уралып, үзгә бер яңгыраш, кичереш халәте тудыра, күңелгә моң тула, бугазга төер килә: “Каен булып елый башлыйм, / Каеннарны сагынсам” (“Каеннарны сагынсам”). Яки. “Туган як моңы! / Әллә ул / Мәңгелек бер моң микән?!” Гомүмән, туган ягы, балачагы белән бәйле шигърьләрен үзгә бер моң иңләп үтә. “Ә моң – кайгы-хәсрәт кенә түгел, сабийлык көннәре кебек ул – кояшлы һәм өметле, дәрәтле һәм ашкынулы да, – дип яза Р. Рахмани. – Бу моң булганда, яшәү омтылышы сүнмәячәк, рух чишмәсе сакмаячак” (Рахмани, 2007: 13). Туган як моңы әдипне гомере бие озата бара, шуңа да төрле елларда чыккан жьентыкларында зур урынны нәкъ менә туган жире белән бәйле шигърьләр алып тора (“Аерма мине моңнан”, “Шундый минем туган ягым”, “Агыйделдә”, “Сөн буена кайтсам”). С. Хәким сүзләре белән әйткәндә, “Шагыйрәне шагыйрь иткән нәрсәләр: жир, табигать, халык...” (Хәким, 2004: 6). Кендек каны тамган, тәпи атлап киткән жире шагыйрьгә бетмәс-төкәнмәс илһам, моң, көч биргән:

Синдә – жьырым, синдә – моңым:

Аерма мине моңнан.

Жибәрмә мине, туган җир

Жибәрмә мине моннан. (“Аерма мине моңнан!”)

Әлеге юлларның “Туган як җырчысы” булып танылган С. Хәким хисләре белән аваздашлыгын күрми мөмкин түгел. Р. Миңнуллин, Казан артында туып үскән халык шагыйре традицияләрен дәвам итеп, аларны яңа кичерешләр белән баета, соклануны ярату, сагынуны сызлану хисе белән үреп сурәтли:

Нишләттегез мине, Агыйделем?

Чыгылтавым, Сөнәм, Шәммәтем?

Шигърьдә дә сезсез яши алмыйм,

Сагыну да – минем сәнгәтем.

Шагыйрь язмышы халык язмышыннан аерылгысыз, шуңа да “*Гүзәл була / Халык моңын җыйган күңел генә*” (“Кызлар-җырлар”). Ә инде соңгы җыентыкларда сызлану хисе көчәя барып, ул лирик геройның бөтен жанын-тәнен урап ала, рухына үтеп керә: “*Шул әремнәр исе тула / Сагыш дигән яраларга*” (“Әрем исе, әрем тәме...”).

Әдип өчен туган ягы ата-ана, авылдашлары, якташлары образлары белән аеруча яқын, кадерле. Алар белән шигърьләргә яқтылык, матурлык иңә, тырыш, багыр, булдыклы ирләр, хатыннар горурлык хисе уята. Ә инде Ана образы үзгә бер урын алып тора. Тәнкыйтьтә билгеләп үтелгәнчә, Р. Миңнуллин лирик җырлары белән Әнкәйләргә һәйкәл куя (“Әнкәй безне Сөнән алып кайткан”, “Әнкәй”, “Сөн буенда әнкәй басып тора”, “Әнкәйнең ак чәчләре”). Әдипнең әлеге образы белән татар шигърияте ана тәрбиясе кануннары, халкыбызның Аналарга булган хөрмәте, ананың татар гаиләсендәге урыны турындагы шигъри Сүзгә байый:

Әнкәйләргә безнең

Йолдызлардан

Йә кояштан һәйкәл салырлык... (“Әнкәйләр...”)

Шагыйрь ижатында Ата образы да үзгә урын алып тора. Атаны сагыну, атага сыену теләге аның жанында, шуңа да шигърьләрдә атаны зурлау, аның яқты образын саклау һәм баш ию тантана итә:

Әткәй дә юк инде, гармун да юк –

Тик моңнары калды сагыңырга.

Ничә еллар инде сүрелмичә

Шул моң яши миндә сабыр гына (“Аның моңы”).

Р. Миңнуллин сурәтләвендә мөхәббәт темасы яңадан-яңа төсмерләр белән ачыла. И. Юзеев язганча, “Мәжнүн гыйшкы белән сөя белүче яшьләренң оптимистик дәртен, моңын, хыялын җырлый” (Юзеев, 2004: 5). Аның лирик герое ярата һәм яраттыра белә, шуңа хисләре ташып тора. Ул гаять тә кадерле ярату хисенең серлелеген, төрле төсмерләр аша жанны биләп алуын еш кына капма-каршылыкта, кайвакыт көтелмәгән мәгънә аша ача:

Син яраткан яздан, синең яздан

Исән-имин генә чыгармынмы? (“Табигатьтә ак кыш”)

Кирәкми, яратма, дисең...

Бик яратмас идем дә,

Яратмыйча булдыралмыйм –

Жаным бар бит минем дә (“Ашыкма”)

Син бит үзең дә белмисең

Мине яратканыңны! (“Белмисең”).

Р. Миңнуллин ижат дөнъясы үзенең табигыльеге, яшәеш мәсьәләләрен ачык һәм аңлаешлы итеп тасвирлавы белән жәлеп итә. Шигырьләрдә әдипнең холкы, дөнъяга карашы, яшәеш принциплары ачыла. Алар исә туган якта, әнисенең “кызыл” тәрбиясендә формалаша. Кайберәүләр “хамелеон” кебек төрлегә үзгәрсә дә, ул намуслы, гадел яшәешкә омтыла, тормышның вак-төякләреннән өстен кала ала: *“Тик кыланмыйк – / Табигый һәм гади булуйк!”*

Әдип шигъриятен өмет хисе иңләп үтә, моңа ул үткән һәм киләчәк бәйләнешендә килә. “Алтын Урда”, “Нигезләр”, “Диңгез буенда бабамны уйлыйм”, “Халык шагыйрьләре” кебек шигырьләрдә халык язмышының горурулык яисә фажиға булып яңгыраган сәхифәләрен барлый. Татар тарихын башын кискәннән соң яңа ботаклар чыгарган агачка тиңли (“Чыныктырдылар”) һәм ышаныч хисе белән болай ди: *“Исән булсын халкым! Халкы булса, / Шагыйрьләре аның табылыр!”* (“Татар шагыйрьләре”).

Роберт абый Миңнуллин актив тормыш белән яшәп, илнең барлык төбәкләрен дип әйтерлек йөрәп чыга, төрле милләт кешеләре, шул исәптән шагыйрьләре белән очраша. Шуңа да яшәешнең төрле якларын иңләп алган шигырьләре я публицистик аһәң, я фәлсәфи эчтәлек булән сугарылган. Боларда шагыйрьнең кеше шәхесе турындагы уйланулары калкып чыга. Өнә аның лирик герое ак һәм кара, яхшылык һәм явызлык, мэхәббәт һәм нәфрәт арасында бәргәләнә. Ә бит жиңел яшәү юлы да бар: каршылыкларга баш иеп, тормыш агымына ияреп кенә барасы, кемнәндер канат астына керсәң, бигрәк тә: *“Рәхәттер ул / Канат асты”* (“Канат асты”). Әмма мондый тормыш шагыйрьнең лирик герое өчен түгел, ана жан ирегән, ижат ирегән саклап калу мөһим. Әлеге фикерне читлеккә ябылган сандугач символы аша үтемле итеп ача: *“Сандугач түгел инде ул – / Гап-гади бер кош кына”* (“Юк, сайрамый”). Икенче берәүләр исә башкалар белән булыша. Лирик герой аларны узгынчыга өреп калучы көчеккә тиңли: *“Беләм инде, алар миңа / Өрәләр өреккәннән”* (“Өрмә көчек”).

Яшәеш каршылыклардан тора, әмма хакыйкәткә, гаделлеккә альтернатива юк һәм була да алмый дип саны шагыйрь. Бу юлда ул язмыш сынауларын үтәргә әзер:

Хакыйкәтне тапканчыга чаклы

Юлыгабыз күпме ялгышка...

Гел берәүләр генә батыр калмый,

Гел бер атлар бармый ярышка!

Аның лирик герое – тынгысыз жанлы, битарафлыкны кабул итмәүче, ил-халык язмышын үзенеке иткән заман герое. Ул әледән-әле Бөек Ватан сугышы вакыйгаларына, сугыш калдырып киткән тән һәм жан жәрәхәтләренә мөрәжәгать итә. Кайтмый калган авылдашлары, ятим балалар, тол хатыннар әрнүе артында сугыш афәтен булдырмау турында житди уйланулары ачыла: *“Һәйкәл жыры – / Батырлыкка Гимн – / Мэхәббәт һәм нәфрәт турында”* (“Һәйкәлләрне тыңлыйк”).

Шигырьләрне укыганда тынгысыз, берәз моңсу, изге гамәлләр аша кешелекне үзгәртәргә теләүче шагыйрь образы калкып чыга. Ул реаль тормыштагы без белгән Роберт агага бик якын булып, уйланучан карашын, серле елмаюын, сынап каравын тоясың (“Безнең йөрәк кайнарлыгы”, “Йөрәк”, “Күңел”, “Моңаю”). Хис белән тулы жаны һәрвакыт каядыр дәшә, чакыра:

Янарга икән янарга...

Янарга азақкача:

Иң ахыргы ләззәткәчә,

Иң соңғы газапкача (“Янарға икән янарға”).

Р. Миңнуллин шигъриятне яшәү мәгънәсе буларак кабул итә. Ходай Тәгалә биргән каләмгә изгелекне таяныч итеп алып, әйләнә-тирәсен сафрак, матуррак итү теләге белән яза. Танылган шагыйрь Гамил Афзалның ил, халык, тарих турында уйланып, афоризмга әйләнгән шигъри юллары бар:

Әшәке кешеләр була,

Әшәке халык булмый;

Әшәке тарихчы була,

Әшәке тарих булмый.

Остазы стилиенә иярәп, Р. Миңнуллин шагыйрь һәм шигърият турында болай яза:

Шигърь хахим булса да,

Шагыйрь хахим булалмый.

Шагыйрь ятим булса да,

Шигърь ятим булалмый (“Булалмый”).

Моңы аның үз ижаты раслап тора. Шигъриятне сандугач жырына охшаткан кебек, тормыштагы миссиясен дә халкына хезмәт итүдә күрә:

Мин дә сайрыйм, сайрыйм кумып

Халкымның күңеленә.

Юк, ышанмыйм,

Ышанмыйм мин

Сандугач түгеләм (“Сандугач белән сөйләшү”).

Ә инде остазларына, каләмдәшләренә атап язылган “Багышлаулар”ы әдәби Сүзгә баш ию, халык Моңына соклану, алар ижатыннан балкыган нурга, сибелгән илһамга мәкиббән китү рухы белән сугарылган. Арада татар, башкорт, рус, чуваш, мари, удмурт, Төньяк Кавказ һ.б. әдәбиятларның танылган вәкилләренә аталганны тулы цикл тәшкил итә. Шунисы игътибарга лаек, шагыйрь каләмдәшләренә шәхесен, ижатын ачу өчен кабатланмас символлар, детальләр таба, шуларда аерым әдипләр белән бергә, теге яисә бу халык әдәбиятына бәя бирә. Әлегә шигърьләрдә, Р. Гаташ язганча, “шагыйрьләренә ихлас дуслыгы, шигъри туганлыгы, халык йөрәгенә илткән юлларда тугры иптәшенә булу шатлыгы” (Гаташ, 2008: 45) чагылыш таба. Әнә ул М. Кәримне сандугач, Н. Нәжминә тургай образы аша ача, ә инде С. Хәкимне Гамь, Моң, Жыр шагыйрә буларак бәяли. Гомере бусе ижатыннан нур алып, шәхесен олпатлык үрнәге итеп таныган Х. Туфанни аккошка тиңли, Тукайның былбыл, ә Жәлилнең бөркет каурые белән язучыларын искәртә. Г. Сәгыйровка багышланган шигъренә эпиграфында чорыбыз Островские дип билгеләп, олы ижаты алдында баш ия:

Йөрәгендә аның – кояш жыры,

Күкрәгендә аның – мең жаны.

Ул дөнъяны ныграк сөя белә

Ул матуррак күрә дөнъяны (“Жиңү”).

Ә менә “Жыр” шигърендә С. Садыкова үзенчәлеген онытылмаслык итеп жанга сала: “*Сиңа рәхәт! Язгансың да беткән. / Безгә рәхәт түгел. Елаттыра!*” Соңгы бер сүз аша композитор ижатының халыкчан рухын, хис-кичереш байлыгын, фажигале тарихыбыз тудырган күңел сызлануын ача.

Шагыйрь телгә талымлыгы, “халыкчан гадилегә” (С. Хәким) аша жанга сеңгән сурәтләр, эчкерсез юморы, күз алдына баскан вакыйгалары белән укучысын жәлеп итә. Ул сурәт чараларының бай палитрасынан иркен файдалана. Еш кына аларны капма-каршылыкта биреп, предметның, хәл-күренешнең яңа эчтәлеген яисә сыйфатын ачуга ирешә. Ә инде “тыйнак, әдәпле, затлы шаянлык” (Галиев, 2004: 6) бөркелеп торган юморы шигырьләрен кызыклы, мәгънәле, тапкыр итә, шагыйрьнең кешеләргә, киләчәккә ышанычын ача. Ел фысылларына бәйлә ачылган хисләре дә тыгыз һәм күп төсмерле. Яз, традицион мәхәббәт билгелесе булып торса, көз шагыйрь өчен аерылу, сагыш-сагыну чыганагы: “*Көзнең быел яктырагы килде, / Татлырагы килде сагышың*”. Ә менә кыш бураннары әдипнең иң яраткан образы булып тора: “*Ак бураннар белән барам / Мин якты язларыма*” (“Бураннар белән барам”); “*Кышың бураннары – минем жәңдә! / Минем жәңдә бит ул кыш буранлы. / (...) Алып китмә / сөю бураннарын*” (“Күңелнең ак бураннары”) һ.б.

Йомгаклау. Шулай итеп, Р. Миңнуллинның ижат дөнъясында хис-кичереш белән уй-фикер тыгыз үрелеп бара һәм яшәешнең яңадан-яңа төсмерләрен ачуга, аңлауга ярдәм итә. Шигыриятеңдә реаль сурәтләр өстенлек итсә дә, шагыйрь романтик хыял дөнъясынан, шартлылыктан аерылмый. Шуңа да лирик шигырьләре жыр-моңга, музыкага соралып тора. Әдипнең сүз-сурәткә бай ижаты, яңадан-яңа буын укучыларның рухына шифа булып, аларны гомер юлында озата барасына ышанып калабыз.

Әдәбият:

Галиев Ш. (2004). Бәйрәм безнең урамда // Миңнуллин Р. Сайланма әсәрләр: Балалар өчен шигырьләр, әдәби тәнкыйть, ижат портретлары, рецензияләр: 2 нче китап. Казан: Мәгариф, 2004. Б. 5-8.

Гаташ Р. (2008). Роберт Миңнуллин – Шагыйрьстан илендә // Хәзерге татар әдәбияты һәм Роберт Миңнуллин: Татарстанның халык шагыйренә 60 яшь тулуга багышланган төбәкара фәнни-гамәли конференция материаллары (16 октябрь 2008). Казан, 2008. Б. 44-47.

Рахмани Р. (2007). Талантлар ничә төрле? // Миңнуллин Р. Әсәрләр: 7 томда. Казан: Татар. кит. нәшр., 2007. Б. 8-52.

Хәким С. (2004). Без теләгән шагыйрь // Миңнуллин Р. Сайланма әсәрләр: Балалар өчен шигырьләр, әдәби тәнкыйть, ижат портретлары, рецензияләр: 1 нче китап. Казан: Мәгариф, 2004. Б. 5-8.

Юзеев И. (2004). Бездән фатиха // Миңнуллин Р. Сайланма әсәрләр: Лирик шигырьләр, ижат портретлары, мөкалэләр: 3 нче китап. Казан: Мәгариф, 2004. Б. 5-6.

ROBERT MİNNULİN VE S. YESENİN'İN ESERLERİNDE ANNE İMAJI

Usta Badrutdinov Niyaz SAMATOVİÇ

Özet

Bu makale Tatar edebiyatı derslerinde disiplinlerarası bağlantı ilkesinin uygulanmasına ayrılmıştır. Tatar şairi R. Minnullin ve Rus şairi S. Yesenin'in eserlerinden örnek alınarak bir okul analizi verilmektedir. Bu çalışmalar annelere ithaf edilmiştir, dolayısıyla ders sırasında iki yönde çalışabilirsiniz. Derse iki öğretmen katılıyor: Tatar ve Rus edebiyatı öğretmeni. Konular arası iletişime özellikle dikkat edilir.

Anahtar kelimeler: Disiplinlerarası iletişim, Tatar edebiyatı, Rus edebiyatı.

THE IMAGE OF THE MOTHER IN THE WORKS OF R. MINNULIN AND S. YESENIN

Abstract

This article is devoted to the implementation of the principle of interdisciplinary connections in the lessons of Tatar literature. On the example of the works of the Tatar poet R. Minnullin and the Russian poet S. Yesenin is given a school analysis. These works are dedicated to mothers, so during the lesson you can work in two directions. Two teachers participate in the lesson – a teacher of Tatar and Russian literature. Special attention is paid to intersubject communications.

Key words: Interdisciplinary communication, Tatar literature, Russian literature.

ОБРАЗ МАТЕРИ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ Р. МИННУЛИНА И С. ЕСЕНИНА

Магистр Бадрутдинов Нияз Саматович

Аннотация

Данная статья посвящается реализации принципа межпредметных связей на уроках татарской литературы. На примере произведений татарского поэта Р. Миннуллина и русского поэта С. Есенина дается школьный анализ. Эти произведения посвящены матерям, поэтому во время урока можно работать в двух направлениях. На уроке участвуют два учителя – учитель татарской и русской литературы. Особое внимание уделяется на межпредметные связи.

Ключевые слова: межпредметная связь, татарская литература, русская литература.

Дәресләрдә интеграция булдыруга игътибарның артуы очраклы хәл түгел, әлбәттә. Бүгенге көндә, мәгариф өлкәсендә укуту үзгәртүләрен үзгәртү буенча эш барганда, укутучыга балаларның белем һәм күнекмәләренә тирәнрәк итү, тормышта аңлы рәвештә кулланырга өйрәтү бурычы куелганда, укуту предметлары арасында бәйләнеш булдыру, алар арасындагы охшаш мәсьәләләргә чагыштырып карау кирәклегенә әйтелгән проблемага мөрәжәгать итәргә мәжбүр итә дә инде. Предметарабәйләнешләр, шул ук вакытта, укуту планы һәм программасында салынган материалны рациональ урнаштыру, һәр предметта бер үк фактларның, төшенчәләргә кабатлану очракларын булдырмау өчен дә кирәк.

Интеграция булдыру – ул укучыларда дәрәскә кызыксыну уятуның, аларның белемнәрен ныгыту, алган белемнәрен төрле өлкәдә куллана алу мөмкинлеген булдыру, ижади сәләтләрен ачу, уку-укыту процессын системалаштыруның бер шарты. Яңа таләпләр буенча, укучы төрле яклап үсәргә, алган белемнәрен тормышта, төрле өлкәләрдә иркен куллана алырга тиеш. Шуна күрә, дәрәсләрдә интеграция булдыру соңгы елларда актуаль мәсьәләләрнең берсе буларак карала. Укучыларда тормышка карата дәрәс караш булдыру, танып-белү компетенцияләре формалаштыру – белем бирү процессында төп шарт булып тора.

Татар әдәбияты һәм рус әдәбиятын бер яссылыкта бәйләп укыту аша мәктәп укучысында фәнгә карата зур кызыксыну уятырга була. Бу ике әдәбият шактый аерылып торына да карамастан, алар арасында охшаш яклар аз түгел. Татар язучылары XX гасыр башында руслардан үрнәк алып ижат иткән, шуның нәтижәсендә әлеге ике тугандаш булмаган халыклар әдәбиятында охшаш әсәрләр барлыкка килгән.

Күптәллелек шартларында татар һәм рус әдәбияты дәрәсләрендә мәдәниятлар аралашуы технологиясен куллану да аерым игътибарга лаек. Теләсә кайсы милләт язмышы аның башка халыкларга булган мөнәсәбәтендә, карашында ачык чагыла. Укучыларда толерантлык сыйфатларын тәрбияләүнең иң матур үрнәге рус һәм татар әдәбиятын интеграцияләп укытканда күренә. Әдипләрнең тормышы һәм ижат юлларын, әсәрләрен һәм анда күтәрелгән проблемаларны ике милләт әдәбиятын янәшә куеп анализлауны укучылар кызыксынып кабул итә.

Моннан кала, бер милли әдәбият кысаларында гына да ике дөнья, ике мәдәният тормышын, аның асылын ачып бирергә мөмкин. Рус һәм татар халкы фольклоры мисалында да кешелекнең дөнъяны күзаллавы, танып белүе, мәдәни һәм кешелекчеллек кыйммәтләрен таптыру билингваль, толерант шәхес формалаштыруга этәргеч бирә. Әдәбият иң элек Кеше тәрбияли. Әлеге технологияне куллануның төп миссиясе – мәдәниятле, гомумкешелек һәм гомуммәдәният кыйммәтләрен үзләштергән, милләт язмышында үз урынын тапкан, файдалы шәхес тәрбияләү.

Рус телендә гомуми белем бирү оешмаларында татар телен туган тел буларак өйрәнүче укучылар 9 нчы сыйныфта Роберт Миңнуллинның “Хаталар өстендә эшләү”, “Татар балаларына” һәм “Күпме шигырь яздым” әсәрләрен өйрәнә. Авторның соңгы шигыре эңиләргә багышланган. Гомумән алганда, Р. Миңнуллин күпчелек әсәрләрендә газиз эңиләргә дан жырлый. Рус әдәбиятында да мондыйлар аз түгел. Мисал өчен Сергей Есенин шигырьләре арасында да эңиләр турындагы әсәрләре табарга була. Бу исә әдәбият дәрәсләрендә предметара багланышлар принцибын тормышка ашыруга этәргеч бирә, ягъни Роберт Миңнуллин ижатын өйрәткәндә, аны Сергей Есенин ижатын белән чагыштыру мөмкинлеген тудыра. Бу исә, үз чиратында, татар әдәбияты белән рус әдәбиятын бәйләп өйрәнүгә уңышлы үрнәк булып тора.

Дәрәснен темасын “Роберт Миңнуллин һәм Сергей Есенин әсәрләрендә ана образы” дип алырга була. Әлеге дәрәстә Р. Миңнуллинның “Күпме шигырь яздым” һәм С. Есенинның “Молитва матери” әсәрләре бер яссылыкта өйрәнелә һәм чагыштырыла. Дәрәстә, аңлашылганча, рус әдәбияты укытучысы да, татар әдәбияты укытучысы да катнаша, алар чиратлашып эшли. Татар әдәбияты укытучысы түбәндәге сорау белән укучыларга мөрәжәгать итә: “Укучылар, Р. Миңнуллин шигырендә “әнкәй” сүзе зур хәрәфләр белән бирелә. Ни өчен дип уйлыйсыз?” Укучылардан көтелгән җавап шундыйрак: “Әни – жирдә иң газиз кеше, һәркем өчен үз әнисе бик якын. Шигырьдә “Әнкәй” сүзен баш хәрәфтән язып, автор әнкәйләрнең нинди олы зат булуларын күрсәтергә тели. Әлеге алым ярдәмендә ул үз әнисенең нинди югары дәрәжәгә ия булуын, үзе өчен нинди якын булуын күрсәтергә тели”.

Рус әдәбиятында зур урын алып торучы Сергей Есенинның ижатына караган “Молитва матери” шигыренә күчкү. Рус әдәбияты укытучысы аның барлыкка килү тарихына туктала ала һәм сыйныфка мондый сорау бирә: “Укучылар, шигырь нинди шартларда барлыкка килде икән, ничек уйлыйсыз?” Җаваплар тыңлангач, ул укучыларга болай дип сөйли: “Шигырь авторның шәхси кичерешләре йогынтысы астында язылган. Әдип укучыга үзенең хис-кичерешләрен житкерергә тели. Есенинның тормыш юлына күз салсак, ул 17 яшендә туган йортын калдырып

китә һәм шигырендә әнисенә һәм туган йортына карата сагыну хисләрен чагылдыра. Лирик герой сыйфатында солдат образы алгы планга чыга”.

Әлеге ике шигырьдә татар һәм рус халыкларына хас булган мотивларны да табарга була һәм укучыларга моңа бәйләп сорау бирергә мөмкин. Р. Миңнуллин шигыренә тукталсак, анда түбәндәге юллар бар:

“Беләм, беләм: ул булырга тиеш

Татарымның гәме, иманы...

Тик андый жыр язылмаган әле,

Язалмам да инде мин аны” (Фәрдиева, 2015: 225)

Сорау: “Әлеге юллар аша лирик герой үз милләтенә карата нинди хисләр кичерә?” Жавап шундыйрак була ала: “Лирик герой әнисе белән янәшә милләтен дә бер яссылыкка куеп ярата. Ул үз милләтен якын итеп, “татарым” дип атый”.

Есенин шигыренә килсәк, рус әдәбияты укытучысы укучыларга түбәндәге сорау белән мөрәжәгать итә ала: “Шигырьдә рус милләтенә хас нинди мотив-күреншләр, образлар очрый?” Укучылар шигырьне анализлау барышында, шушы моментларны таба һәм сорауга түбәндәгечә жавап бирсә, жавап кабул ителә: “Әсәрнең беренче строфасында ук икона сүзе очрый. Бу исә рус халкының дине белән бәйләп карала. Шулай ук рус халкы сугышларда үзен һәрвакыт көчле яктан күрсәткән – бу да шигырьдә телгә алына”.

Шигыри әсәрләрдәге сурәтләнү чаралары зур әһәмияткә ия. Шуңа күрә, без тикшерә торган шигырьләрдәге сурәтләнү чараларына укучылардан эзләнү әсәрләренә анализлауда зур адым булып тора. С. Есенинның “Молитва матери” шигырендә сурәтләнү чаралары шактый.

Эпитетлар: старая избушка, павшего героя, редкие сединки.

Чагыштыру: как бисер.

Метафоралар: сыплются слезинки, расцветают грёзы һ.б.

Роберт Миңнуллин шигырендә дә сурәтләнү чаралары аз түгел.

Фразеологизм: жанны сугару

Синедоха: татар халкы тыңлады, тыңлады да татар, жырлады да

Перифраз: жылый-жылый жырлау һ.б

Шулай итеп, татар әдәбияты дәрәсәндә Р. Миңнуллин ижатын өйрәткәндә, рус әдәбияты һәм татар әдәбияты дәрәсләрен берләштереп, предметара багланышлар принцибын тормышка ашырырга мөмкин булуына инандык. Бу очракта, Р. Миңнуллин һәм С. Есениннарның бер үк темага караган – әниләргә багышланган әсәрләре үзәккә алынды. Мондый дәрәсләрен уңышлы һәм укучы өчен кызыклы булуын ассызыкларга кирәк.

Әдәбият:

1. Фәрдиева Х.Г., Хәбибуллина З.Н., Хисмәтова Л.К. Татар әдәбияты. 9 сыйныф : рус телендә гомуми белем бирү оешмалары өчен дәрәслек. Казан : Тат. кит. нәшр., 2015, 247 б.
2. <https://portalonline.ru/literatura/13217-analiz-stihotvoreniya-molitva-materi-esenina.html>

**TÜRK EDEBİYATININ EDEBİ TERCÜMESİNİN SORUNLARI
(TATAR ŞAİRİ ROBERT MİNNULLİN VE KARAKALPAK ŞAİRİ
T. JUMAMURATOV'UN ESERLERİNİN ÇEVİRİLERİ ÖRNEĞİ ÜZERİNE)**

Prof. Dr. Malika DZUMAMURATOVA TLEUBERGENOVNA ¹

Özet

Makalenin konusu Türkçe konuşan halkların benzer özellikler taşıyan dilleri ve zihniyetleri göz önünde bulundurularak kökeni Türk dili olan Tatar ve Karakalpak edebiyatı eserlerinin edebî tercüme sorunlarının incelenmesidir. Bu makale ile tercüme sorunlarının temelde Türk dilinin iyi bilinmemesinden kaynaklandığı gerçeğinin saptanmasına çalışılmıştır.

Çalışmanın amacı, Tatar şairi R. Minnullin'in eserlerinin Karakalpak diline ve Karakalpak şairi T. Jumamuratov'un eserlerinin Tatar diline çevirilerinin analizine dayanarak, dillerin tercümesindeki sorunları tespit etmektir.

Araştırmanın sonucunda eser, edebi çevirinin kültürler diyalogundaki rolünü de doğruluyor. Karşılaştırmalı, tarihsel, kültürel ve istatistiksel yöntemler kullanıldı. Araştırmanın sonuçları açıklandı.

Anahtar kelimeler: Edebi çeviri, şiir, zihniyet, gerçekler, karşılıklı etki, kültürler diyalogu.

**PROBLEMS OF LITERARY TRANSLATION OF TURKIC LITERATURE
(ON THE EXAMPLE OF TRANSLATIONS OF THE WORKS OF THE TATAR POET R. MINNULLIN
AND THE KARAKALPAK POET T. JUMAMURATOV)**

Annotation

The relevance of the topic of the article is due to the lack of knowledge of the problems of literary translation of works of Turkic-language, in this article Tatar and Karakalpak, literature.

The purpose of the work is, based on the analysis of translations of the works of the Tatar poet R. Minnullin into the Karakalpak language, and the works of the Karakalpak poet T. Jumamuratov into the Tatar language, to identify problems of translating the languages of Turkic-speaking peoples similar in language and mentality.

As a result of the research, the work also substantiates the role of literary translation in the dialogue of cultures. Comparative, historical, cultural and statistical methods were used. The results of the study have been revealed.

Key words: literary translation, poetry, mentality, realities, mutual influence, dialogue of cultures.

¹ Karakalpakistan, Berdakh Karakalpak Devlet Üniversitesi Gazetecilik Bölümü Özbekistan/ Karakalpakistan Cumhuriyeti, Nukus Şehri, djuma2008@mail.ru

Проблемы художественного перевода тюркоязычных литератур
(На примере взаимных переводов произведений татарского поэта Р.Миннуллина и каракалпакского поэта Т.Жумамуратова)

Аннотация

Актуальность темы статьи обусловлена недостаточно изученностью проблем художественного перевода произведений тюркоязычных, в данной статье татарского и каракалпакского народов.

Цель работы — на основе анализа переводов произведений татарского поэта Р. Миннуллина на каракалпакский язык, и произведении каракалпакского поэта Т.Жумамуратова на татарский язык, выявлять проблем перевода с близких по языку и менталитету тюркоязычных народов.

В работе, в результате исследования также обосновывается роль художественного перевода в диалоге культур. Используются сравнительно-сопоставительный, историко-культурный и статистический методы. Выявлены результаты исследования.

Ключевые слова: художественный перевод, поэзия, менталитет, реалии, взаимовлияние, диалог культур.

SULTAN MECİD GANİZADE'NİN “KURBAN BAYRAMI VEYA ON GÜNLÜK RİYAZET” HİKAYESİ

Pakiza ALİYEVA ¹

Özet

Azerbaycan yazılı Çocuk Edebiyatının ortaya çıkışı ve oluşumu, 19. yüzyılda yaşanan okul reformu, yeni okul türlerinin açılması ve bu okulların programlarına, ders kitaplarına, öğretim araçlarına eklenecek çocuk edebiyatı örneklerine duyulan ihtiyaçla ilişkilidir. Aydınlanmış edebiyatçıların çoğu, okul faaliyetlerinde buldukları için bu süreçte de aktif rol oynamaktaydılar. Bunlardan biri özel hizmetleriyle seçilen ünlü aydın ve fikir adamı, eğitimci, yazar, çevirmen, bir sıra ders kitabı ve sözlüğün yazarı Sultan Mecid Ganizade (1866-1938) idi. O'nun "Kalili Edebiyatı" (muntahabat), "İstilahi Azerbaycan", "Rusça ve Azerbaycanca (Müslüman) sözlüğü" gibi çeşitli ders kitaplarının yanı sıra çocuklar için önemli sayıda eserleri de vardır. Bunlardan, hem yaratılan çocuk imajıyla, hem de o zamanın toplumsal meseleleriyle, hem de uyarıcı doğasıyla ilgili olarak "Kurban Bayramı veya on günlük riyazet" hikayesi dikkat çekicidir. Hikayenin başlığı, tüm Müslüman dünyası için kutsal kabul edilen Kurban Bayramından bahsetse de, özünde küçük çocuklara dini değerlerin tebliğinden ziyade farklı meselelerin yansıtıldığı da görünmektedir. Kurbanlık koç alamayan ailenin en genç yedi yaşındaki üyesi olan İsmail'in ve aile bireylerinin maddi yoksulluğu onların manevi zenginliğiyle kıyaslanmaktadır. Kalben ve ruhen inançlı bir babanın, oğlunun masum sorularına verdiği cevaplardan, halkın kurtuluş azmi, islami değerlerin özü, savaşlardan nefret etme gibi derin sorular ortaya çıkıyor. Hikayenin yazıldığı sırada Azerbaycan'ın vatansever aydınlarını ilgilendiren tüm toplumsal sorunlar bu hikayeye yansımıştır. Zamanın resmini ve aydınlanma çağındaki edebiyatçıların yaratıcılık gayesini anlamak açısından hikayeyi incelemek gereği duyduk.

Anahtar Kelimeler: Sultan Mecid Ganizade, Azerbaycan Çocuk Edebiyatı, çocuk imajı, hikaye, Kurban Bayramı.

THE STORY OF SULTAN MAJİD GANİZADE "EİD AL-ADHA OR TEN DAYS OF TORMENT"

Abstract

The creation and formalization of Azerbaijani written children's literature was related with a school reform realized in the XIX century, the opening of new types of schools and the necessity of forming children's literature to cover programs, textbooks and teaching appliances to meet their needs. Many of the educational writers also took an active part in this process, as they were engaged in school activities. One of them was a well-known educational figure, teacher, writer, translator, author of a number of textbooks and dictionaries Sultan Majid Ganizade (1866-1938), distinguished by special enlightening works. Along with several textbooks, such as "Kalili edebiyat" (selected literature fragments), "İstilahi Azerbaijan", "Lughati Rusi ve Azerbaijan (Musalman)" (Russian-Azerbaijani (Muslim) Dictionary), he also has a large number of works written for children. Among them, the story "Eid al-Adha or ten days of torment" is remarkable both in terms of the presentation of the created child image, the attitude to the social problems of the time, and in terms of its moralizing character. Although the title of the story refers to Gurban Feast (Eid al-Adha), which is sacred for the entire Muslim world, as we look at its essence, it seems that the story reflects not just the popularizing the religious values to children, but also different admonishing matters. The material absence – poverty of Ismayil and his parents, the youngest seven-year-old member of the family, who cannot buy a sacrificial ram, is contrasted with the spiritual wealth. From answers of the father, who is a sincere believer, to the innocent questions of his child, are revealed the deep matters such as the freedom of the people, the essence of Islamic values and hate to wars. All

¹ Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi Şeki Şubesi Kıdemli Öğretmeni, orcid.org/0000-0003-3769-6198, aliyeva.pakize.filolog@mail.ru
Sheki branch of Azerbaijan State Pedagogical University

the issues that made the patriotic intellectuals of Azerbaijan think at the time of its writing, were reflected in this story. We felt the need to analyze the story from the point of view of understanding the climate of the period and creative ideals of enlightened writers.

Keywords: Sultan Majid Ganizade, Azerbaijan children's literature, child image, story, Gurban Feast.

Giriş

Azərbaycan yazılı uşaq ədəbiyyatının meydana gəlməsi və formalaşması XIX əsrdə reallaşan məktəb islahatı, yeni tipli məktəblərin açılması və onların tələblərinə cavab verəcək proqram, dərslük, dərslər vəsaitlərini əhatə edəcək uşaq ədəbiyyatı nümunələrinə yaranan ehtiyacla bağlı idi. Maarifpərvər ədiblərin bir çoxu həm də məktəbdarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olduqlarından prosesdə yaxından iştirak edirdilər. Onlardan biri xüsusi xidmətləri ilə seçilən tanınmış maarif xadimi, müəllim, yazıçı, tərcüməçi, bir sıra dərslük və lüğətlərin müəllifi Sultan Məcid Qənizadə (1866-1942) olmuşdur. Onun adı milli mədəniyyət və dövlətçilik tariximizə böyük maarifçi, bənzərsiz pedaqoq, əsil xalq müəllimi, məktəb və ədəbiyyat fədaisi, görkəmli maarif xadimi və təşkilatçısı, dilçi-metodist alim, tanınmış ədib, yazıçı, mühərrir, mütərcim, nəhayət, milli istiqlal mücahidi, ictimai-siyasi və dövlət xadimi kimi daxil olmuşdur.

Sultanməcidi Hacı Murtuzəli oğlu Qənizadə 1866-cı ilin aprel ayında Şamaxı şəhərində ziyalı tacir ailəsində doğulmuşdur. İlk təhsilini Şamaxıda Seyid Əzim Şirvanin “Məclis” adlı məhəlli məktəbində almışdır. 1882-ci ildə Şamaxı şəhər məktəbini, daha sonra həmin məktəbin nəzdindəki birillik pedaqoji kursu da bitirərək məhəlli məktəbi müəllimi şəhadətnaməsi almışdır. 1883-cü ildə Tiflisdəki Aleksandrovski Müəllimlər İnstitutuna daxil olmuş, 1887-ci ildə oranı müvəffəqiyyətlə bitirmişdir. Həmin il Bakıda Həbib bəy Mahmudbəyovla “Rus-Azərbaycan məktəbi” adlı yeni tipli bir ibtidai təhsil ocağının yaradılmasına nail olmuş, 1887-1891-ci illərdə orada müəllim, 1891-1898-ci illərdə 2-ci rus-müsəlman məktəbində, 1891-1905-ci illərdə 2-ci dərəcəli ali ibtidai məktəbdə müdir, 1905-1908-ci illərdə Qori müəllimlər seminariyasının Azərbaycan şöbəsində müfəttiş, 1908-1917-ci illərdə Bakı quberniyası və Dağıstan vilayəti xalq məktəbləri idarəsinin 2-ci rayonu üzrə müfəttiş, 1917-1918-ci illərdə vilayət xalq məktəblərinin direktoru vəzifəsində çalışmışdır. 1905-1907-ci illər rus inqilabından sonra onun dünyagörüşündə islamçılıq və islam birliyi meyilləri güclənmişdir. O, Bakı şəhərində “Müsəlman ziyalıların özəyi” adı altında qeyri-rəsmi cəmiyyət yaratmışdır. H.B.Mahmudbəyov, Ə.Cəfərzadə, S.S.Axundov, N.Nərimanov, M.H.Əfəndiyev, SVəlibəyov, H.Axundov kimi ziyalılar bu cəmiyyətdə birləşdilər. 1917-ci ildə bütün müsəlmanların birliyini təbliğ edən “İttihad” partiyasının təşkilatçılarından olmuşdur. S.Qənizadə 1894-cü ildə L.N.Tolstoyun “Əvvəlinci şərabçı” pyesini tərcümə edərək həmin ilin may ayında tamaşaya qoymuş, Bakı şəhərinin müsəlman ailələri üçün müstəqil kitabxana açmışdır. 1918-ci ildə Qənizadə milli dövlətin quruculuq işlərində fəal iştirak etmiş, 1919-cu il avqust ayında Azərbaycan Demokratik Respublikası Məclisi-məbusanının (Parlament) sədr müavini seçilmişdir. Sovet hakimiyyəti dövründə 1920-1925-ci illərdə respublikanın Xalq Maarif Komissarlığında şöbə müdiri, 1925-1929-cu illərdə Bakı şəhər Xalq maarifi idarəsində inspektor vəzifəsində çalışmış, hərbi məktəbdə və Sənaye İnstitutunda dərslər demişdir. Bütün ömrü gərgin iş, pedaqoji, ədəbi, publisistika, ictimai və siyasi fəaliyyətdə keçən Qənizadə yaşının ahıl vaxtında repressiya qurbanı olmuşdur.

Sultan Məcid Qənizadənin Yaradıcılığına Bir Nəzər

Realist maarifpərvər yazıçı Sultanməcidi Qənizadə bədii və elmi yaradıcılıqla müntəzəm məşğul olmuş, realist ədəbiyyatın inkişafında ilk dərslüklərin və lüğətlərin yaranmasında mühüm xidmət göstərmişdir. O, ilk diqqətini məktəblərin dərslüklərlə təmin edilməsinə yönəlmiş, bu problemlərin həlli üçün ciddi əmək sərf etmişdir. Bir-birinin ardınca “İstilahı- Azərbaycan”, I və II hissə (1889), “Lüğəti-rusi və türki” (1890), “Rus dilinin dilmançı” (1896), “Rus dilinin müəllimi” (1896), “Əlifbayı-mütəhərriki” (Əliskəndər Cəfərzadə ilə birlikdə, 1900), “Lüğəti-türki və rusi” (1903) dərslüklərini yazıb

nəşr etdirməklə o zamankı məktəbləri dərslik ehtiyaclarından xilas etmişdir. Onun bu dərsliklərinə tələbat o dərəcədə yüksək idi ki, S.Qənizadə bunların hər birini böyük tirajla və təkmilləşdirərək 5-6 dəfə təkrarən nəşr etdirmişdir.

S.Qənizadə müxtəlif vaxtlarda H.B.Mahmudbəyov, N.Nərimanov, F.B.Köçərli, R.B.Əfəndiyevlə birlikdə “Sovqat”, “Nübar”, “Cəmi-mərifət”, “Çıraq”, “Övraqi tərbiyə” kimi qəzet və jurnallar nəşr etməklə nəşriyyat açmağa təşəbbüs qaldırmışdır. S.Qənizadənin ədəbi yaradıcılığı onun pedaqoji fəaliyyəti ilə bir zamanda başlamışdır. 1894-cü ildə uşaqlar üçün yazdığı “Tülkü və Çaq-Çaq bəy” mənzum hekayəsi Bakıda nəşr edilmişdir. 1900-cü ildə “Məktubati-şeyda bəy Şirvani” ümumi başlığı altında “Müəllimlər iftixarı” və “Gəlinlər həmayili” əsəri hissə-hissə nəşr edilmişdir. Digər bədii orijinal əsərləri “Allah xofu” (1896) və “Sərgüzəşt, yaxud Məşədi Qurbanın dəftərcəsindən bir nəbzə” (1911) kimi əsərləri də müxtəlif illərdə yaradılmışdır. Onun ayrı-ayrı kitabçalar şəklində çıxan “Allah xofu” (1906), “Qurban bayramı” (1908), A.F.Poqoskidən təbdil etdiyi “Nabəkar qonşu” (1906), L.N.Tolstoydan tərcümə etdiyi “Əvvəlinci şərabi” (1894), “Xor-xor”, “Axşam səbri xeyir olar”, “Dursunəli bəy və Ballıbadı” komediyaları da nəşr edilmişdir. S.Qənizadə 1891-ci ildə əlimizə çatmayan “Qönçə xanım” adlı bir pyes də yazmışdır.

Sultan Məcid Qənizadə'nin “Qurban Bayramı və Yaxud On Gün Riyazət” Hekayəsi

Ədibin bədii irsinin əhəmiyyətli bir qismini daha öncə də qeyd etdiyimiz kimi, uşaqlar üçün yazdığı nümunələr təşkil edir. Bunlardan “Qurban bayramı və yaxud on gün riyazət” adlı hekayəsi istər yaradılan uşaq obrazının təqdimatı, istər dövrün sosial problemlərinə münasibət, istərsə də nəsihətamiz xarakteri baxımından diqqətəlayiqdir. Hekayə ilk dəfə 1907-ci ildə «Dəbistan» jurnalında «Şeyda» imzası ilə nəşr etdirmişdir. (Əsgərli, Xəlil Z., 2009, s.116) Hekayə ayrıca kitabça şəklində 1916-cı ildə “Məktəb”in elektrik mətbəəsində (6), 1919-cu ildə isə “Novruz” elektrik mətbəəsində çap olunmuşdur. Həm yazıldığı və ilk nəşri zamanı, həm də sonrakı dövrlərdə hekayə yetərincə diqqət çəkmiş, təhlili və şərhinə dair fikirlər qələmə alınmışdır.

Hekayənin adında bütün müsəlman dünyası üçün müqəddəs sayılan Qurban bayramından bəhs olunsa da, mahiyyətinə vardığıca sadəcə kiçik yaşlı uşaqlara dini dəyərlərin təbliğini yox, fərqli mətləblərin əks olunduğu görünür. Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, 1905-1907-ci illər rus inqilabından sonra Qənizadənin dünyagörüşündə islamçılıq və islam birliyi meyilləri güclənmişdir. “Müsəlman ziyalılarının özəyi” adı altında qeyri-rəsmi cəmiyyət, 1917-ci ildə bütün müsəlmanların birliyini təbliğ edən “İttihad” partiyasının yaranmasında iştirak etmişdir. Adı çəkilən hekayədə müəllifin islam birliyi, xalqın, millətin rifahının, azadlığının birlikdən keçməsi ilə bağlı əsas ideyası önə çəkilmişdir.

İlk öncə, hekayənin adına nəzər salmaq: “Qurban bayramı və ya on gün riyazət”. “Riyazət” ərəb sözü olub, iki cür şərhli var:

“1) zahidlik, nəfsini öldürmə, dünyanın hər cür məhrumiyyətlərindən əl çəkib məhrumiyyətlə yaşama; 2) məc. çətinlik, işgəncə, əzab” (Ərəb və fars sözləri lüğəti, 1985, s.523)

Bəs, hekayənin adında bu mənələrdən hansı nəzərdə tutulmuşdur? Bunu anlamaq üçün məzmunə nəzər salmalıyıq.

Əsərdə yoxsul bir müsəlman ailəsinin təsvirini görürük. Ata – dəllək usta Salman əlində-ovucunda bir malı-mülkü olmayan, naxoşlayıb yatağa düşən, lakin daim ibadətindən qalmayan, məsciddə olan nitqlərə qulaq verən bir adamdır. Onun arvadı Gülsüm sakit təbiətli, qayğıkeş, təhsil görməsə də, maarifə, təhsilə önəm verən bir qadındır. Hekayədə qurbanlıq qoç ala bilməyən ailənin yeddi yaşlı ən kiçik üzvü İsmayıl və valideynlərinin maddi yoxluq – yoxsulluğu mənəvi zənginliyi ilə qarşılaşdırılır. Qəlbən, ruhən mömin olan atanın övladının məsum suallarına verdiyi cavablardan xalqın azadlığı, islami dəyərlərin mahiyyəti, müharibələrə nifrət kimi dərin mətləblər açıqlanır. Hadisələr Qurban ayında – müəllifin qeyd etdiyi kimi, zilhiccə ayının on günündə cərəyan edir. Bu günlər ərzində uşaq eşitdikləri, qarşılaşdığı bir çox məsələlərə aktiv münasibət bildirir, sual verir, öyrənməyə çalışır, seyirçi mövqeyi tutmur, hətta bəzi məqamlarda fəal iştirakçı qismində çıxış edir.

Hekayənin ilk cümlələri məktəbdən evə tələsən balaca İsmayılın küçədə, məscidin önündə insanların yaxınlaşan Qurban bayramı ilə bağlı təlaşından, bayram hazırlıqlarından həyəcanla bəhs etməsi və uşaq sadələvhlüyü ilə qurbanlıq qoç almaqla bağlı planlar qurmasının təsvirindən ibarətdir. Təbii ki, yoxsul ailənin buna imkanı yoxdur. Lakin ata və ana bunu balacaya hiss etdirməməyə çalışır və onun məsum planlarına zorla düzəliş etmir. İkinci xətdə məhəllə məscidi önündə yığışan bir dəstə yaşlı-başlı kişilərin Qurban ayının çıxmasını gözləməsi təsvir olunur. Hamıdan öncə ayın çıxdığını gören İsmayıl sanki özü insanlara bayram əhval-ruhiyyəsi bəxş edibmiş kimi məsumca sevinir, qəlbi fərəhlə dolur, lakin ətrafdakılar onun ata və anası kimi sakit və uşağın hər fikrinə rəvnəq verməyə qadir deyil. Uşağa elə gəlir ki, ilk ayı o gördüyünə görə hamıya da ayı o göstərməlidir və bir kişi onun “ayı göstərmək haqqını qəsb etmişdir”. Ana təmkinlə oğlunun qəlbində baş qaldıran duyğuları izhar etməsinə qulaq asır və eyni təmkinlə də uşağı sakitləşdirir.

Hekayədə Xalq və Vətən Harayı

Məsciddə Molla Mahmudun Qurban bayramının tarixçəsi ilə bağlı İbrahim peyğəmbərin rəvayətini danışması balacanın xəyalında sirli bir aləmi canlandırır. İsmayılın obrazında hər şeylə maraqlanan, çoxlu sual verən real uşaq obrazı yaradılmışdır. Usta Salman isə övladının bütün suallarına həvəs və səbirlə cavab verən atadır. Ata ilə (bəzən isə ana ilə) oğlunun dialoqları vasitəsilə yazıçı özünün gənc nəsle ötürmək istədiyi vətənpərvərlik, insansevərlik və həqiqi islamçılıq ideyalarını qələmə almışdır. Belə dialoqların birində oxuyuruq:

“ - *Ata, millət adamdır?*

- *Yox, balam, millət adam deyil, amma adamlar millətdən bir parçadır*”. (Qənizadə, 1997, s. 223)

İsmayıl millət “nədir?, kimdir?” deyə sual etdikcə bizim gözüümüz önündə təhsil görməsə də, qəlbi xalq üçün döyünən, əlindən gələrsə xalq yolunda çox şeylər etməyə hazır olan və bunu öz övladına həvəs və böyük şövqlə ötürməyə çalışın ata obrazı canlanır:

- *“Millət çox əziz şeydir. Millət həyllə (elə) şeydir ki, irzü namusdan başqa, yəni arvad-uşağımızın namusundan başqa dünyada hər nə varsa, hamısını millətə qurban etmək olur, amma milləti heç bir şeyə qurban etmək olmaz. Xudanəkərdə əgər millət pozğun olarsa, onda ayaq altında gedərik, başımız qapazlı olur, heç kəs bizi adam hesabına qoymaz. Biz müsəlmanlara vacibdir ki, can-başla millətimizin xeyrinə çalışaq. Çünki millətimiz yaxşı olanda biz də yaxşı oluruq, hörmətimiz çox olur, qeyri millətlər nəzərində əziz oluruq”*. (Qənizadə, 1997, s. 223)

Sultan Məcid Qənizadə müəllim, maarif xadimi kimi yaxşı anlayır ki, ailə uşaq tərbiyəsində çox önəmlidir və milli ruh da ailədən başlanmalıdır. Bu səbəbdən də hekayədə uşağın qəlbində vətən, millət təəssübkeşliyi toxumlarını məhz ata və ananın dili ilə əkir. Atasının vətən və millət məfhumlarının izahı ilə bağlı fikirləri ona tam aydın olmasa da, körpə İsmayıl cuşə gələrək deyir:

“...- *Ata, mən milləti çox istəyirəm. Vallah, böyüyüb böyük kişi olanda hər nə qədər pul qazansam millət üçün xərcləyəcəm. Millətə qurban olum. Millət çox yaxşı şeydir*”. (Qənizadə, 1997, s. 223)

Uşağı maraqlandıran məsələlərdən biri də hacıların ziyarətə getməsidir. Məktəbdə uşaqlardan eşitdiyi şeytana daş atmaq məsələsi də onun körpə xəyallarını məşğul edir. “Şeytanın kimliyi” ilə bağlı suala usta Salman belə cavab verir:

- *“Oğul, şeytan ki, var, insanın düşmənidir. Düşmən ona deyirlər ki, adamın canına, malına, dininə, millətinə qəsd edə. Hacılar Məkkədə şeytana daş atırlar ki, ay məlun, sən ki, bizim düşmənimizsən, biz də səni vururuq ki, sənənin başın, gözün əzilsin, daha bizə güc eyləyə bilməyəsən”*. (Qənizadə, 1997, s. 225)

Bu izahatda bir qədər səthilik nəzərə çarpsa da, ümumilikdə bəzi hallarda Sultan Məcid usta Salmanın dili ilə məsələlərə elə izahatlar verir ki, burada savadsız bir dəlləyin imkanlarının aşıldığı hiss olunur. Yəni müəllif bəzi hallarda öz maarifpərvər görüşlərini atanın dili ilə elə şəkildə verir ki, bu zaman obrazın xarakterinə uyşmayan cizgilərlə qarşılaşırıq. İsmayıl obrazı isə öz məsumluğu ilə son dərəcə dəqiq işlənmişdir. Hətta onun şeytana daş atmaq yerinə tapança ilə vuracağını dilə gətirməsi də son dərəcə ianadırıcı səslənir. Hekayədə oxuyuruq:

- *“Yeddi yaşında bu səbi (uşaq) indi on gün idi ki, gecə-gündüz millət və məzhəb söhbətlərinə aludə olub riyazətdə idi. Bu on günün içində uşaqlara müxtəs (məxsus) o qədər müləkə (bilgi) hasil etmişdi ki, “millət” və “himmət” nə olduğun aydınca başa düşürdü”* (Qənizadə, 1997, s. 230)

Bayramın mahiyyətindəki yardımlaşma insanların kəsdikləri qurbanlardan pay olaraq ehtiyacı olanlara paylaması məsələsi təbii olaraq humanist dəyər kimi önə çıxarılır. Lakin hekayədə müəllif yalnız dini bayramın mahiyyətini açmağa çalışmamışdır. Belə ki, İsmayılın körpə ürəyini rıqqətə gətirən, onun məsum düşüncələrini məşğul edən məsələlərdən biri müharibənin başlaması, insanların çöllərdə ac-yalavac qalmasıdır. Burada təsvir olunan müharibə, davanın harda baş verdiyi aydın qeyd olunmur. Lakin hekayənin ilk çap tarixini (1907) və orada qoca arvadların, gül üzlü körpələrin yurdlarından qovulub çöllərdə qalmasının 1905-ci ildə baş vermiş erməni-müsəlman savaşına əks-səda olaraq yazıldığını iddia edə bilərik. Çünki burada bütün milləti ayağa qalxmağa, səfərbər olmağa bir çağırış diqqətimizi çəkir. Əhali kim əlinə nə düşürsə ianə etməyə yollanır. Usta Salman İsmayılın “Himmət nədir? sualını belə cavablandırır:

“...bayram, qurban, həcc və qeyri icmai işlər millət eşqinə olduğuna görə fəqir, dövlətli, arvad, kişi, böyük, kiçik – hamısı onlara ortaqdır.

Qurban kəsməkdən murad qoyun qanı tökmək deyil, bəlkə fədakarlıqdır. Fədakarlıq və himmət ikisi bir söz mənasındadır.

Himmət işində az, çox nəzərə alınmaz. Millət eşqinə hər kəs öz bacardığı qədər himmət etmək borcudur.

Himmət təkcə pul ilə deyil. Dövlətlilərin himməti pul ilə olur, igidlərin himməti can ilə olur. Alimin və müəllimin himməti təlim və tərbiyə ilə olur, millət yolunda yazıçıların himməti qələm ilə olur. Axır ki, hər kəs öz varından millət yolunda fədakarlıq etmək borcudur.” (Qənizadə, 1997, s. 230)

Və yaxud da başqa bir hissədə oxuyuruq:

- *“Himmət, kömək mənasında bir sözdür. Məsələ, belə ittifaq olur ki, bir şəhərdə aclıq olur, zəlzələ olur, yanğın olur, azar olur...Adamlar ac qalırlar, evsiz qalırlar, darda qalırlar. Onda o birisi şəhərlərin adamları onlar üçün pul göndəririlər, pal-paltar göndəririlər, həkim, dava-dərman göndəririlər, fəqir-füqərə üçün azarxana, uşaqlar üçün məktəb açirlar...Əgər adamlar bir-birinə himmət etməsələr, onda millət pərpuç olar”.* (Qənizadə, 1997, s. 230)

Belə sözlərlə tərbiyə olunan, qulağı daim millət, xalq, himmət kəlmələrini eşidən İsmayıl müharibə zərəradidələrinə yardım üçün yeganə varı-mülkü olan üzərinə adı həkk olunmuş mis camını aparır və fəxrlə deyir ki, qoy bu camdan çöllərdə susuz qalanlar su içməkçün istifadə etsinlər. Yazıçı uşağın bu fədakarlığının qarşılığının verildiyini anlatmaq üçün yuxu priyomundan istifadə edir. Yuxuda peyğəmbərin hüzuruna çıxan İsmayıl verdiyi cam və yeddi qəpik qara puluna görə öyülür. Beləliklə, S.M.Qənizadə öz oxucusuna, xüsusilə gənc yaşlı oxucularına mənəvi sağlamlıq və ruhi sakitliyin yaradan qatında yüksək dəyərləndirildiyini çatdırmağa çalışır. Burdan çıxış edərək söyləmək mümkündür ki, hekayənin adında yer alan “riyazət” kəlməsi balaca qəhrəmanın mənən sakitləşməsi, daxilində baş qaldıran çoxsaylı sualla cavab tapması və yeganə malından (maddi nemətlərdən imtina) himmət naminə keçməsinə görə seçilmişdir.

Sultan Məcid Qənizadə təhsilin insanların formalaşmasına təsirini yaxşı anlayırdı, bütün ömrünü müəllimliyə həsr etmişdi. Lakin hekayədə İsmayılın fikirlərinə təsir edən müəllim obrazı yaratmamışdır. Bir pedaqoq kimi Qənizadə yaxşı başa düşürdü ki, müəllim əməyi nə qədər önəmli olsa da, ömürlük

müəllimlər valideynlərdir. Və bir uşaq hər şeydən öncə ailədə düzgün tərbiyə olunmalıdır. Deməli, İsmayıl mərhəmətli, qəlbi millət sevdalı bir uşaq kimi yetişibsə, bunu ilk növbədə valideynlərin şəxsi keyfiyyətləri ilə bağlamaq lazımdır. Ədibin hekayədə yaratdığı ailə modeli arzusunda olduğu idealın təcəssümüdür. Elə bir ailə ki, milli, dini və ümumbəşəri dəyərlərə sahibdir və bunu öz gələcəyi, eyni zamanda millətin gələcəyi olan uşaqlara aşılamayı bacarır.

Nəticə

Beləliklə, Sultan Məcid Qənizadənin “Qurban bayramı və yaxud on gün riyazət” hekayəsi üzərində qısa araşdırmamızın nəticəsini aşağıdakı şəkildə belə ifadə edə bilərik:

- hekayənin yazıldığı vaxtda Azərbaycanın vətənpərvər ziyalılarını düşündürən bütün məsələlər bu hekayə daxilində küll halında əksini tapmışdır;
- islami dəyərlərin təhrif olunması, xalqın maddi durumunun ağırlığı, milli birlik ideyası, müharibələrin doğurduğu fəlakətlər və s. hekayədə hər biri ayrılıqda dilə gətirilir;
- bütün bəlalardan qurtulmanın tək yolunu bir müəllim kimi təhsil və tərbiyənin kamilliyində görür;
- müəllif yeddi yaşlı uşağın simasında xalqına, millətinə qəlbən bağlı arzuolunan uşaq obrazını yaradır;
- yaradılmış uşaq obrazının daxilində baş verənlər, saflaşma və kamilləşməsi ailədə yaradılan sağlam mühitin sayəsində mümkün olur;
- milli birlik ideyası bu hekayədə islami dəyərlərə sadıqlıqla bərabər təqdim olunur və s.

Dövrün mənzərəsini və maarifpərvər ədiblərin yaradıcılıq qayəsini anlamaq baxımından hekayənin təhlili zərurətini duyduq. Fikrimizcə, hekayənin dili yazıldığı zamanın ədəbi dil normalarına uyğun olduğundan qismən müasir dilimizdə anlaşılmazdır, mətnin üzərində sadələşdirmə aparmaqla müasir dərsliklərə salınaraq tədris prosesində istifadəsi müsbət nəticə verir.

İstifadə Edilmiş Ədəbiyyat:

1. Namazov Q. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı. Bakı, “Maarif” nəşriyyatı, 1984, 276 səh.
2. Xəlil ZŞ, Əsgərli F. Uşaq ədəbiyyatı. Bakı, Ali və orta ixtisas məktəb tələbələri üçün dərslik. ASPU-nun nəşriyyatı, 2009, 490 səh.
3. Qənizadə S.M. Qurban bayramı və ya on gün riyazət. “Turan Çələngi” kitabında. Bakı, Gənclik, 1997, 296 səh.
4. Qənizadə S.M. Seçilmiş əsərləri, Bakı, “Avrasiya Press”, 2006, 200 səh.
5. Ərəb və fars sözləri lüğəti (Azərbaycan klassik ədəbiyyatını oxumaq üçün). Bakı, “Yazıçı”, 1985, 1040 səh.
6. <http://web2.anl.az:81/read/page.php?bibid=vtls000062556>